TC. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 1472
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 785

İKTİSADA GİRİŞ

Yazarlar
Prof.Dr. Erdoğan ALKİN (Ünite 11-20)
Prof.Dr. Kemal YILDIRIM (Ünite 2-6, 10)
Doç.Dr. Mustafa ÖZER (Ünite 1, 7-9)

Editör
Prof.Dr. İlyas ŞIKLAR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2003 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı
Yard.Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı
Yard.Doç.Dr. Cengiz Hakan Aydın

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. T. Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Televizyon Programları Yöneticisi
Prof.Dr. Naci Güçhan

Dil ve Yazım Danışmanları
Yard.Doç.Dr. Hülya Pilancı
Okt. Gönül Yüksel
Okt. Serap Cavkaytar

Ölçme Değerlendirme Sorumluları
İlkay Öner Badurlar

Kitap Koordinasyon Birimi
Yard.Doç.Dr. Feyyaz Bodur
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. T. Fikret Uçar

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

İktisada Giriş

ISBN
975 - 06 - 0204 - 8

2. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 180.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ağustos 2004

İçindekiler

Sunuş ..... **xi**
Kullanım Kılavuzu ..... **xii**

İktisadın Tanımı ve Temel Kavramları ..... **1** — ÜNİTE 1
İKTİSADIN TANIMI 3
İKTİSADIN YÖNTEMİ 5
İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARZI 7
Rasyonel Davranış 7
Karar Alma 8
Marjinal Analiz 9
İktisadi Düşünme Tarzında Yapılan Hatalar 9
İKTİSADIN BÖLÜMLERİ 11
Mikro İktisat ve Makro İktisat 11
Pozitif ve Normatif İktisat 11
TEMEL İKTİSADİ KAVRAMLAR 12
Ekonomik Birimler 12
İhtiyaçlar ve Özellikleri 13
Mal ve Hizmetler 14
Özet 17
Kendimizi Sınayalım 18
Yaşamın içinden 19
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 19
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 19
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 20
EKLER 21

Kıtlık, Tercih ve Fayda ..... **33** — ÜNİTE 2
KITLIK VE TERCİH 35
Tercih ve Fırsat Maliyeti 36
Fırsat Maliyeti ve Parasal Maliyet 37
ÜRETİM İMKANLARI EĞRİSİ 38
Artan Fırsat Maliyeti 39
Üretim İmkanları Eğrisinde Kaymalar: Ekonomik Büyüme 40
ALTERNATİF İKTİSADİ SİSTEMLER 43
Kumanda Ekonomileri Sistemi 45
Karma Ekonomi Sistemi 45
TERCİH VE FAYDA 46
Toplam ve Marjinal Fayda 46
Tüketici Dengesi: Fayda Maksimizasyonu 48
Özet 52
Kendimizi Sınayalım 53
Yaşamın İçinden 55
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 56
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 56
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 56

Arz ve Talep ..... **59** — ÜNİTE 3
TALEP VE TALEP MİKTARI 61
Talep Tablosu 62
Talep Eğrisi 62
Piyasa Talep Eğrisi 63

Talep Eğrisi Boyunca Hareketlenme 64
Talepteki Kaymalar 65
ARZ VE ARZ MİKTARI 67
Arz Tablosu 68
Arz Eğrisi 69
Piyasa Arz Eğrisi 70
Arzdaki Boyunca Hareketlenme 70
Arzdaki Kaymalar 71
PİYASA DENGESİ 74
Arz ve Talep Tablolarının Bir Araya Getirilmesi 74
DENGEDEKİ DEĞİŞMELER 76
Talepteki Kaymalar 76
Arz Eğrisindeki Kaymalar 77
Arz ve Talep Eğrilerindeki Eş Anlı Kaymalar 78
Özet 82
Kendimizi Sınayalım 83
Yaşamın İçinden 84
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 84
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 84
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 84

ÜNİTE 4 **Esneklik 87**
TALEBİN FİYAT ESNEKLİĞİ 89
Fiyat Esnekliğinin Ölçümü 91
Esneklik Terminolojisi 93
Doğru Şeklindeki Bir Talep Eğrisi Boyunca Esneklik 95
Yay (Ark) Esnekliği veya Orta Nokta Formülüyle Esneklik Hesaplaması 96
Fiyat Esnekliği ve Toplam Hasılat 97
Talebin Fiyat Esnekliğini Etkileyen Faktörler 99
TALEPTEKİ KAYMALARA İLİŞKİN ESNEKLİKLER 101
Talebin Gelir Esnekliği 101
Çapraz Talep Esnekliği 103
ARZ ESNEKLİĞİ 104
Arz Esnekliğinin Tanımı ve Hesaplanması 104
Arz Esnekliğini Etkileyen Faktörler 106
Özet 107
Kendimizi Sınayalım 108
Yaşamın İçinden 109
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 109
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 109
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 110

ÜNİTE 5 **Arz-Talep Uygulamaları 113**
DEVLETİN FİYATLARA MÜDAHALESİ VE DENGE OLUŞUMUNA ETKİLERİ 115
Taban ve Tavan Fiyat Uygulamaları 115
Asgari Ücret Politikası 117
Tarımsal Destekleme Fiyatları 118
Kira Kontrolleri 119
MİKTAR KONTROLLERİ VE DENGE OLUŞUMUNA ETKİSİ 121
Üretim Kotaları 121
İthalat Kotaları 122
VERGİ UYGULAMALARI 123

TÜKETİCİ VE ÜRETİCİ RANTI 128
Tüketici Rantı 128
Üretici Rantı 130
Tüketici ve Üretici Rantındaki Değişmeler 131
Özet 133
Kendimizi Sınayalım 134
Yaşamın İçinden 135
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 136
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 136
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 136

Üretim ve Maliyetler ..... 139 — ÜNİTE 6
ÜRETİM 141
KISA DÖNEMDE ÜRETİM 142
Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Üretim 142
Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Ürün Eğrileri 143
UZUN DÖNEMDE ÜRETİM 146
Faktör Bileşiminin Seçimi 146
MALİYETLER 148
Açık ve Örtük Maliyetler 148
Ekonomik Kâr 149
KISA DÖNEM MALİYETLER 150
Değişken, Sabit ve Toplam Maliyet 151
Toplam Fiziki Ürün ve Toplam Maliyet Arasındaki İlişki 151
Ortalama Toplam Maliyet, Ortalama Değişken Maliyet ve Marjinal Maliyet 153
UZUN DÖNEM MALİYETLER 157
Maliyet Eğrilerindeki Kaymalar 158
Özet 160
Kendimizi Sınayalım 161
Yaşamın İçinden 162
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 162
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 162
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 162

Tam Rekabet Piyasası ..... 165 — ÜNİTE 7
TAM REKABET PİYASASI: TANIM VE ÖZELLİKLER 167
Tam Rekabet Piyasasında Firmanın Piyasada Karşılaştığı Talep Eğrisi 168
TAM REKABET PİYASASINDA KISA DÖNEMDE KÂR MAKSİMİZASYONU 169
Tam Rekabet Piyasasında Firma Gelirleri ve Gelir Eğrileri 169
Kısa Dönemde Kâr Maksimizasyonu 171
Tam Rekabetçi Bir Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi 176
TAM REKABET PİYASASINDA UZUN DÖNEMDE KÂR MAKSİMİZASYONU 178
Özet 181
Kendimizi Sınayalım 182
Yaşamın İçinden 184
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 185
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 185
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 185

Eksik Rekabet Piyasaları ..... 189 — ÜNİTE 8
TEKEL (MONOPOL) PİYASASI 191
Tekel Piyasasının Varsayımları 191

Tekelci Fiyatlar ve Üretim Miktarı 192
Tekel Piyasasında Uzun Dönemde Denge 196
Tekelde Fiyat Farklılaştırması 196
Tekel Piyasası ile Tam Rekabet Piyasasının Karşılaştırılması 198
TEKELCİ REKABET 199
Tekelci Rekabet Piyasasının Genel Özellikleri 199
Tekelci Rekabet Piyasasında Kısa Dönem Dengesi 200
Tekelci Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi 201
Tam Rekabet Piyasası İle Tekelci Rekabet Piyasasının Karşılaştırılması ... 202
OLİGOPOL 203
Oligopolün Tanımı ve Varsayımları 203
Oligopollerin Sınıflandırılması 204
Oligopolde Piyasa Dengesi 205
Özet 206
Kendimizi Sınayalım 207
Yaşamın İçinden 208
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 208
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 208
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 209

ÜNİTE 9 **Faktör Piyasaları ve Faktör Gelirleri 211**
FAKTÖR PİYASALARI 213
Faktör Talebi 213
Faktör İstihdam Kararının Oluşturulması 214
Faktör Piyasa Talebi 216
Faktör Talep Esnekliği 217
Faktör Arzı 217
Faktör Fiyatının Belirlenmesi 218
FAKTÖR GELİRLERİ 219
Ücret 220
Faiz 221
Rant 222
Özet 224
Kendimizi Sınayalım 225
Yaşamın İçinden 226
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 227
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 227
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 227

ÜNİTE 10 **Kamusal Mallar ve Dışsallıklar 229**
KAMUSAL MALLAR 231
Bedavacılık Sorunu 232
Kamusal Mallarda Üretim Miktarının Belirlenmesi 234
DIŞSALLIKLAR 235
Dışsallıkların Özellikleri 236
Negatif Dışsallıklar 236
Pozitif Dışsallıklar 238
Dışsallıkların İçselleştirilmesi 239
Düzenleyici Vergiler 240
Sübvansiyonlar 241
Özet 243
Kendimizi Sınayalım 244
Yaşamın İçinden 245
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 246

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 246
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 246

Mikro İktisattan Makro İktisata Geçiş ..... 247 ÜNİTE 11
MAKRO İKTİSADIN KÖKENLERİ 249
MAKRO İKTİSADIN İLGİ ALANI 250
İşsizlik ve İstihdam Düzeyi 250
Enflasyon 251
Üretim Artış Oranı 252
DEVLET VE MAKRO EKONOMİ 253
Maliye Politikası 253
Para Politikası 254
Arz Yönlü Politikalar 254
MAKRO EKONOMİNİN BİLEŞENLERİ 254
Özet 256
Kendimizi Sınayalım 257
Yaşamın İçinden 258
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 259
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 259
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 260

Milli Gelir Muhasebesi ..... 261 ÜNİTE 12
MİLLİ GELİR HESAPLARI 263
GSMH'NIN HESAPLANMASI 266
GSMH İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR 269
FİYAT DEĞİŞMELERİ VE GSMH 271
GSMH'NIN KULLANIMINDAKİ SINIRLAR 273
Özet 275
Kendimizi Sınayalım 276
Yaşamın İçinden 277
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 277
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 277
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 277

Milli Hasılanın Belirlenmesi ..... 279 ÜNİTE 13
TÜKETİM VE TASARRUF 281
Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları 281
Marjinal Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri 283
Ortalama Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri 285
Tüketimi Belirleyen Faktörler 286
YATIRIMLAR 288
Otonom Yatırımlar 289
Yatırımları Belirleyen Faktörler 289
KAMU HARCAMALARI 291
NET İHRACAT 291
İhracat 292
İthalat 292
Net İhracat Fonksiyonu 292
TOPLAM HARCAMA FONKSİYONU 293
Özet 296
Kendimizi Sınayalım 297
Yaşamın İçinden 299
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 299

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 299
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 299

ÜNİTE 14 **Makro Ekonomik Denge 301**
İŞSİZLİKLE İLGİLİ KLASİK GÖRÜŞ 303
Klasik Yaklaşımın Temelleri 303
Klasik Görüşün Eleştirisi 304
DENGE GELİRİ VE HARCAMA DÜZEYİ 305
Harcamalar ve Gelir 305
Sızıntılar ve Enjeksiyonlar 308
Tasarruf Paradoksu 311
DENGE GELİR VE HARCAMA DÜZEYİNDEKİ DEĞİŞMELER 312
Harcama Çarpanı 312
Harcama Çarpanı ve Denge 315
Tam İstihdam Gelir Düzeyi ve Harcama Çarpanı 317
Özet 319
Kendimizi Sınayalım 320
Yaşamın İçinden 323
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 323
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 324
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 324
EKLER 326

ÜNİTE 15 **Maliye Politikası ve Toplam Harcamalar..... 331**
EKONOMİDE DEVLET..... 333
Kamu Harcamaları, Vergiler ve Kullanılabilir Gelir..... 333
MALİYE POLİTİKASI TEORİSİ..... 336
Kamu Harcamalarındaki Değişme..... 337
Vergilerdeki Değişme..... 337
Kamu Harcamaları ve Vergilerin Birlikte Değişmesi..... 339
MALİYE POLİTİKASININ YAPISI..... 341
DEVLET BÜTÇE AÇIKLARI VE BORÇLANMA..... 343
Ekonomik Durumun Bütçe Açığı Üzerindeki Etkisi..... 345
Otomatik İstikrar Sağlayıcılar..... 346
Alternatif Bütçe Politikaları..... 346
Özet 349
Kendimizi Sınayalım 350
Yaşamın İçinden 352
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 352
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 353
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 353
EKLER..... 356

ÜNİTE 16 **Para ve Bankacılık..... 357**
PARA NEDİR?..... 359
PARANIN FONKSİYONLARI..... 360
Değişim Aracı Olma..... 360
Hesap Birimi Olma..... 361
Değer Muhafaza Aracı Olma 361
PARANIN EVRİMİ..... 362
Paranın Çeşitleri..... 363
Para Benzerleri..... 364
Resmi Para Stoku Tanımları..... 365
BANKACILIK SİSTEMİ VE BANKALARIN PARA YARATMA SÜRECİ..... 367

Bir Bankanın Bilançosu 367
Kısmi Rezerv Bankacılığı ve Zorunlu Rezervler 369
Bankaların Para Yaratması 370
Özet 374
Kendimizi Sınayalım 375
Yaşamın İçinden 377
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 377
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 378
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 378

Para Teorisi ve Politikası ..... 381 ÜNİTE 17
PARA VE EKONOMİ: DOLAYLI KANAL 383
Para Talebi 383
Para Talebi Fonksiyonu 384
Faiz Oranı 385
Nominal Gelir 385
Para Arzı 386
Para Piyasası Dengesi 387
Para ve Denge Gelir Düzeyi 388
PARA VE EKONOMİ: DİREKT KANAL 390
Değişim Denklemi 390
Miktar Teorisi 391
MERKEZ BANKACILIĞI VE MERKEZ BANKASININ FONKSİYONLARI 393
Para Piyasalarında İstikrarın Sağlanması 394
Bankaların Bankası ve Likitidenin Son Kaynağı Olma 394
Devletin Bankacılığını Yapma 395
PARA POLİTİKASININ YÜRÜTÜLMESİ VE PARA POLİTİKASI ARAÇLARI 395
Zorunlu Rezerv Oranları 396
Reeskont Oranı 397
Açık Piyasa İşlemleri 397
Özet 399
Kendimizi Sınayalım 400
Yaşamın İçinden 402
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 403
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 403
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 403

Toplam Talep-Toplam Arz Analizi ve Enflasyon ..... 405 ÜNİTE 18
TOPLAM TALEP VE TOPLAM TALEP EĞRİSİ 407
Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilmesi 407
Toplam Harcamalar ve Toplam Talep 410
Toplam Talep Eğrisinin Yer Değiştirmesi 410
TOPLAM ARZ VE TOPLAM ARZ EĞRİSİ 412
Kısa Dönem Toplam Arz Eğrisi 413
Kısa Dönemde Toplam Arz Eğrisinin Yer Değiştirmesi 416
DENGE FİYAT DÜZEYİ 418
AS-AD ANALİZİ VE PARA-MALİYE POLİTİKALARI 419
ENFLASYON VE NEDENLERİ 420
Talep Enflasyonu 421
Maliyet Enflasyonu 421
Para Arzı ve Enflasyon 422
Özet 424
Kendimizi Sınayalım 425

Yaşamın İçinden 427
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 427
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 427
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 428

ÜNİTE 19

Uluslararası Ticaret ve Finansman 431
DIŞ TİCARET VE UZMANLAŞMA 433
Mutlak Üstünlük 433
Karşılaştırmalı Üstünlük 434
Artan Maliyetler ve Uzmanlaşma 435
DIŞ TİCARETİN YARAR VE SAKINCALARI 436
Tüketicilerin Elde Ettiği Yarar 437
Üreticilerin ve Çalışanların Elde Ettiği Yarar 439
İthalata Rakip Mallar Üreten Firmalar ve İşçilerin Kayıpları 439
Uluslararası Mal Fiyatları 440
DIŞ TİCARETİN KISITLANMASI 441
Tarifeler 441
Kotalar 442
Tarife Dışı Engeller 442
İhracat Ambargosu 443
Dış Ticaretin Kısıtlanması Gerekir mi? 443
İTHALAT HARCAMALARININ ÖDENMESİ 445
Döviz Piyasası 446
Döviz Kuru 446
Döviz Kurundaki Dalgalanmaların Nedenleri 447
Özet 449
Kendimizi Sınayalım 450
Yaşamın İçinden 452
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 453
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 453
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 453

ÜNİTE 20

Ekonomik Büyüme ve Kalkınma 455
EKONOMİK BÜYÜME VE BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER 457
Büyüme ve Reel GSMH 457
Kişi Başına Reel GSMH 459
Ekonomik Büyümenin Tanımlanmasındaki Sorunlar 459
Büyümeyi Belirleyen Faktörler 461
Verimlilik 463
EKONOMİK KALKINMA 465
Temel İhtiyaçlar ve Yaşam Kalitesi 466
Kalkınmanın Önündeki Engeller 468
KALKINMA STRATEJİLERİ 473
İçe Dönük Stratejiler 473
Dışa Dönük Stratejiler 474
Kalkınma Stratejilerinin Karşılaştırılması 474
Özet 477
Kendimizi Sınayalım 478
Yaşamın İçinden 480
Başvurabileceğimiz Kaynaklar 481
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 481
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 481

Yararlanılan Kaynaklar..... 483
Sözlük 484
Dizin 493

Sunuş

İktisadın son derece ilgi çekici ve çoğu zaman heyecan verici dünyasına hoş geldiniz! Geçmişi milyonlarca yıl öncesine dayanan; ancak, tarihi birkaç yüzyıl öncesine kadar giden iktisat bilimi ile ilk kez karşılaşacaksınız. Bu kitapta *iktisadi düşünme tarzı* adını verebileceğimiz yöntemle, uygarlıkların milyonlarca yıldan beri "kıt kaynak – sınırsız istek" olarak özetlenen sorunla karşı karşıya olduklarını anlayacak; bu sorgulama tekniğini öğrendikçe ve uyguladıkça yaşadığımız dünyanın iktisadi sorunlarla çevrelendiğini ve bu sorunların anlaşılmasının sağduyudan daha güçlü araçlar gerektirdiğini göreceksiniz. Elinizde bulunan kitap bu araçlarla ilgili gerekli altyapıyı sizlere aktarmayı amaçlamaktadır.

Bir bilim dalı olarak iktisat birkaç yüzyıl öncesine kadar gitmesine karşın, her geçen gün yenilenmektedir. Yaşanan her yeni gün, gelişen iktisat bilimini yeniden şekillendirecek veya destekleyecek kanıtları da beraberinde getirmektedir. Böylesine dinamik yapıya sahip bilim dalına giriş niteliği taşıyan bir kitabın da tecrübeye dayandırılması gerekmektedir. Kitabınızın yazarları uzun yılların bilimsel birikimini ve eğitim tecrübesini sizlere aktarmakta, yukarıda sözünü ettiğimiz *iktisadi düşünme tarzı*nın kapısını açmaktadırlar.

Kitabınız uzaktan öğrenim ve örgün öğrenim koşullarında kullanılabilecek şekilde düzenlenmiştir. Her ünitenin başlangıcında yer alan **Yaşamın İçinden** bölümlerinde, ünite içinde ele alacağımız konuya hazırlık yapmak amacıyla günlük yaşamda karşı karşıya kaldığımız, yazılı ve görsel basında karşımıza çıkan örnek olaylar verilmekte ve konu hakkında fikir jimnastiği yapmanız önerilmektedir. Yaşamın içinden bölümünde size yöneltilen soru ve ünitenin girişinde belirlenen **Amaçlar** doğrudan birbiriyle ilişkilidir. Öte yandan, metin içerisindeki **Sıra Sizde** bölümlerinde, ünitenin amaçlarıyla doğrudan ilgili, günlük yaşamdan alınmış diğer örnek olaylar çerçevesinde oluşturulan sorularla karşılaşacaksınız. Bu sorular, amaç çerçevesinde öğrendiklerinizi, günlük yaşamda karşılaşacağınız sorunlara uygulayabilme ve iktisadi sorunları analiz edebilme becerinizi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Gerek yaşamın içinden, gerekse sıra sizde bölümlerinde yöneltilen sorulara ilişkin cevaplar her ünitenin bitiminde ayrı bir bölüm olarak verilmektedir. Ünite sonlarında yer alan **Kendimizi Sınayalım** bölümleri ise ünite içerisinde öğrendiklerinizi sınamaya dönük test sorularından oluşmaktadır.

Son olarak, iktisat öğrenmeye başlayanları, deyim yerindeyse, ürküten bir konu üzerinde durmak isteriz: Grafikler. İktisat bilimi grafik gösterim tekniğini yoğun olarak kullanan bir bilim dalıdır ve yeni iktisat öğrencilerinin, öğrenme sürecinde karşılaştıkları önemli bir sorun grafiklerle çalışma alışkanlığının olmamasıdır. Bu alışkanlığı kazandıkça, iktisatta grafiklerin ne kadar yararlı olduğunun ayırdına varacak ve grafik kullanarak anlatımın son derece kolay olduğunu göreceksiniz. Bu konuda karşılaşacağınız sorunların çözümü için kitabınızda özel bir ek hazırlanmıştır: **İktisatta Grafiklerle Çalışma.** Size önerimiz Birinci üniteyi çalıştıktan sonra, sözü edilen eki mutlaka gözden geçirmeniz ve gerekli notları almanızdır. Bu çalışma yöntemi kitabınızın diğer bölümlerini çok daha net anlamanıza olanak tanıyacak ve işinizi kolaylaştıracaktır.

İktisada Giriş kitabınız geniş bir ekibin, uzun süren çalışmaları sonucu ortaya çıkan bir üründür. Bu süreçte değerli yazarlarımıza gösterdikleri ilgi ve anlayış için şükranlarımızı sunarız. Bu ekibin oluşturulmasında ve çalışmasında gerekli zemini hazırlayan Sayın rektörümüz Prof.Dr. Engin ATAÇ'a teşekkür ederiz. Ekibin koordinatörlüğünü üstlenen Prof.Dr. Levend KILIÇ'ın şahsında tüm ekip elemanlarına, grafik tasarımları konusundaki katkıları için Prof. T. Fikret UÇAR'a, Öğr.Grv. Cemalettin Yıldız'a ve tüm huysuzluklarımıza karşı sonsuz bir sabır ve hoşgörü gösteren öğretim tasarımcısı Yard.Doç.Dr. Hakan Aydın arkadaşımıza teşekkür ediyoruz.

Prof.Dr. İlyas ŞIKLAR

Kendi kendine öğrenme ilkelerine göre hazırlanmış olan bu kitabın işlevlerini öğrenmek için hazırlanan "Kullanım Kılavuzu", konuları anlamanızda ve sınavlara hazırlanmanızda sizlere fayda sağlayacaktır.

Üniteyi çalışmaya başlamadan önce her ünitenin ön kapağında yer alan günlük yaşamımızda karşılaşabileceğimiz durumlar, o ünite ile ilgili içeriği daha iyi kavramanıza yardımcı olmak için zihinsel hazırlık yapmanıza yardım eder.

AMAÇ 1 Amaçlarımız bölümünde sıralanan yeterliklerin ünite içindeki ilgili yerini gösterir.

Başlarken: Ünitede hangi konuların işleneceğine ilişkin kısa bilgiler verir.

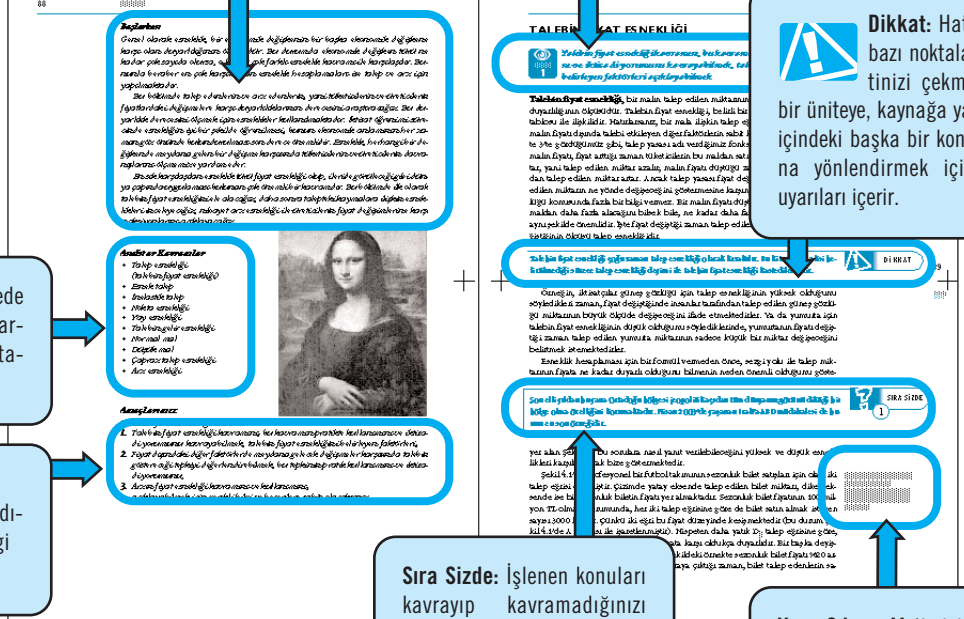

Anahtar Kavramlar: Ünitede açıklanan temel kavramlardır. Ünitedeki önemli noktalara ilişkin ipuçları verir.

Amaçlarımız: Üniteyi tamamladığınızda kazanacağınız bilgi ve becerilerdir.

Dikkat: Hatırlatmak, bazı noktalara dikkatinizi çekmek, farklı bir üniteye, kaynağa ya da ünite içindeki başka bir konu başlığına yönlendirmek için gerekli uyarıları içerir.

Sıra Sizde: İşlenen konuları kavrayıp kavramadığınızı kendi kendinize ölçmenize yardımcı olmaya amaçlayan, düşünmeye ve uygulamaya yönlendiren sorulardır.

Yana Çıkma: Metin içinde yer alan önemli kavram ve ifadelere ilişkin tanım ya da açıklamalardır. Önemsemeniz gereken noktaları gösterir. Metin içinde yapılan açıklamaların bir tür çok kısa özeti gibi düşünülebilir.

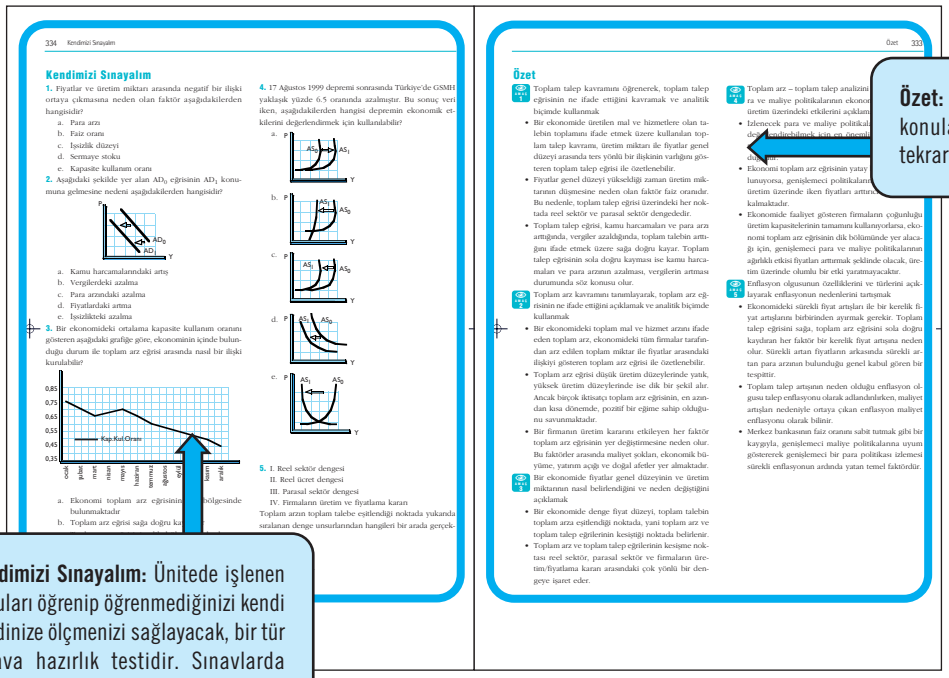

Özet: Ünitede ayrıntılı işlenen konuların önemli noktaları tekrar vurgulanır.

Kendimizi Sınayalım: Ünitede işlenen konuları öğrenip öğrenmediğinizi kendi kendinize ölçmenizi sağlayacak, bir tür sınava hazırlık testidir. Sınavlarda çıkabilecek türde soruları içerir.

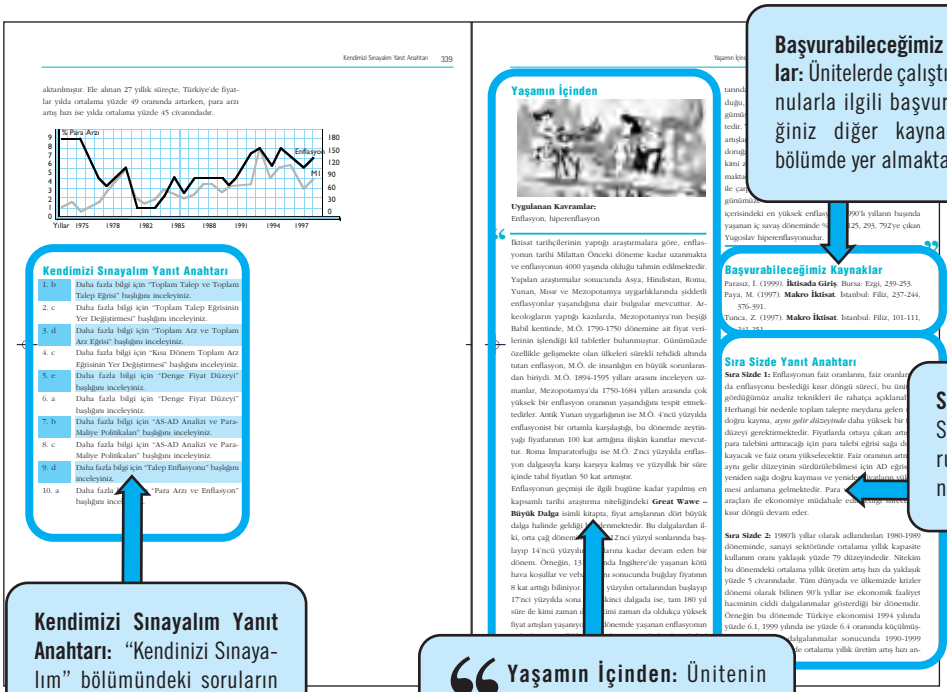

Başvurabileceğimiz Kaynaklar: Ünitelerde çalıştığınız konularla ilgili başvurabileceğiniz diğer kaynaklar bu bölümde yer almaktadır.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı: Sıra sizdelerde verilen soruların yanıtları ünite sonunda yer almaktadır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı: "Kendinizi Sınayalım" bölümündeki soruların cevaplarını ve ilgili oldukları konuları içerir. Yanlış cevapladığınız sorularla ilgili konuları tekrar etmeniz sınavdaki başaranızı artırabilir.

Yaşamın İçinden: Ünitenin başında verilen gerçek hayattan alınmış örneğe ilişkin ayrıntılı açıklamalar ünite sonunda yer almaktadır.

İktisadın Tanımı ve Temel Kavramları

Evlilik. Bir çok insan için uygun bir eş bulmak kolay değilken, uygun eş bulunduğunda ise günümüz koşullarında evlilik oldukça pahalıya mâl olmaktadır. Bu nedenle evlenme sayısında bir gerileme veya en azından bir duraklama beklenirken istatistikler bunun tam tersini, yani evlenme sayısının arttığını söylüyor. Bu da birçoğumuzun eninde sonunda bir eş seçimi kararı vereceğimizi gösteriyor. Bu kararı verirken başta aşk olmak üzere çok sayıda faktörün göz önüne alındığını biliyoruz. Karşılıklı sevginin olduğu bir evlilik tercihinde acaba iktisadi bir gerekçe de olabilir mi?

Başlarken

Ekonomi ile ilgili konular, hemen hemen bütün ülkelerde yoğun ilgi görmesine rağmen birçok kişi için ekonomi, çocuklarının eğitim giderlerini karşılama ve şu anda çalıştıkları işlerini kaybetme korkusundan ileriye gitmeyebilir. Bir başka deyişle ekonomi, günlük yaşamda önemli olmasına rağmen, bir bilim dalı olarak iktisat hakkında çok az şey bilinmektedir. Bununla birlikte günümüzde artık birçok insan, günlük ekonomik yaşamlarının ve alışverişleri karşılığında ödedikleri paranın; işsizlik, fiyatlar genel düzeyi ve ekonomik büyüme gibi makro büyüklüklerle yakından ilişkili olduğunun daha çok farkına varmaktadırlar.

Ekonomik konulara yoğun ilgi ve çeşitli ekonomik göstergeler konusundaki artan kaygılara rağmen, çok az kişi gerçekte ekonominin nasıl çalıştığını algılayabilir. Ancak, bundan dolayı insanları suçlamak da oldukça zordur. Özellikle, ekonomik olayların ve ekonomi biliminin ülkemizde ve bütün dünyada ulaştığı boyut ve karmaşıklık, ekonominin herkes tarafından anlaşılmasını güçleştirmektedir. Çoğumuzun bir milyar TL'yi bir arada görmediği bir ortamda, Türkiye'nin milli geliri katrilyonlarla ölçülmektedir. Bu türden büyük rakamları algılamak ve bunları yorumlamak birçoğumuz için oldukça zordur. Çünkü aylık ev kirasını nasıl ödeyeceğinin yollarını bulmaya çalışan bir insan için, milli gelirde ortaya çıkan, örneğin iki katrilyonluk değişimi anlamak hayli güçtür.

İktisat bilimi, toplumdaki bireylerin bir çoğu için soyut kavramlar gibi görünse de, günlük yaşamımızın bir parçası olma özelliğini devam ettirmektedir. Yaşamımızın büyük bölümünü, fabrikalarda veya farklı işyerlerinde mal ve hizmet üretmek; bir bölümünü mal ve hizmetleri tüketmek ve kalan kısmını da ne üretip ne tüketeceğimize karar vermekle geçiririz. Kitap okumanın, okula gitmenin, sınavlara girmenin ve hatta yatağa uzanıp dinlenmenin bile bir ekonomik yönü vardır.

Ekonomide ortaya çıkan ve bizi etkileyen çeşitli olaylar, iktisat öğrenmeye olan ilgiyi artırmaktadır. Örneğin, bir kişinin işini kaybetmesi işsizliğin nedenlerini, okul ve kitap paralarının artması enflasyonun nedenlerini, yüksek ev kiraları konut arzı ile talebi arasındaki ilişkiyi düşünmemize neden olur.

İşte, değinilen bütün bu konular ve daha niceleri iktisat biliminin ilgi alanına girer. İktisat öğrenimi gören öğrenciler, günlük olayları ve birbirleriyle ilişkisini anlayacak, ekonomik düşünme biçiminin ne kadar değerli olduğunu kavrayacaklardır. İktisat öğrencileri, iktisat bilimiyle bu ilk tanışmalarından sonra, iktisadi terimleri ve göstergeleri anlamak ve yorumlamakta bir ölçüde yol almış olacaklardır.

Anahtar Kavramlar

- *Kıtlık*
- *İktisat*
- *Mikro iktisat*
- *Makro iktisat*
- *Hanehalkı*
- *Firma*
- *Devlet*
- *İhtiyaç*
- *Mal ve hizmet*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Bir bilim dalı olarak iktisadın tanımını ve ilgi alanını,*
2. *İktisatçılar tarafından gerçekleştirilen analizlerde uygulanan yöntemleri,*
3. *İktisatçının çevremizdeki günlük olaylara bakışında kullandığı ilkeleri ve bu konuda düşülen hataları,*
4. *Yoğun içeriği nedeniyle iktisadın nasıl bölümlendirilebileceğini,*
5. *Günlük yaşamda farklı anlamlarda kullandığımız kavramlara iktisatçıların verdikleri anlamları*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

İKTİSADIN TANIMI

AMAÇ 1

Bir bilim dalı olarak iktisadın tanımını ve ilgi alanını açıklayabilmek

Tüm insanların, bütün isteklerinin anında ve tamamıyla karşılandığı bir dünyayı hayal etmek bile oldukça zordur. Çünkü toplumu oluşturan birey ve kurumların, insanlara haz ve tatmin veren farklı mal ve hizmetleri kullanma ve elde etme istekleri sınırsızdır. Buna karşılık insanların isteklerini karşılamaya yarayan mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılabilecek kaynaklar ise sınırlıdır. Dolayısıyla her toplum belirli derecelerde kıtlık sorunu ile karşı karşıyadır. İşte her toplumun değişik derecelerde karşı karşıya kaldığı bu kıtlık sorunu iktisadın uğraşı konusudur.

Hemen hemen bütün bilimler, bazı temel gerçekler ve kavramlar üzerine kurulup şekillenir. Örneğin, hareket ve güç kavramları olmaksızın bir fizik bilimini, yaşayan canlılar olmaksızın bir biyoloji bilimini düşünmek olanaksızdır. Benzer şekilde **kıtlık**, yani insan ihtiyaçlarının sonsuz ancak bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların sınırlı olması, kavramı olmaksızın da bir iktisat biliminin olması düşünülemez. Özetle, iktisat bilimi kıtlık gerçeğine dayanır. Bu açıdan baktığımızda *iktisat kıtlık bilimidir* biçiminde tanımlanabilir.

Kıtlık: İnsan ihtiyaçlarının sonsuz, ancak bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların sınırlı olması olgusudur

Bilindiği gibi doğada var olan çeşitli kaynakların tümü, doğada bulunduğu biçimde insanların ihtiyaçlarının tatmininde kullanılamazlar. Bu kaynakların çoğunluğunun, belirli bir üretim süreci sonunda insanların kullanımına sunulmaları gerekir. Ayrıca, bu mal ve kaynaklara sahip insanların, bütün ihtiyaçlarını bu mal ve kaynaklarla karşılamaları olanaklı değildir. Yani, bazı durumlarda insanların sahip oldukları kaynaklar, hem miktar, hem de çeşit olarak ihtiyaçlarını karşılamaya yetmezken; bazı durumlarda da, insanlar ihtiyaçlarından fazla mal ve kaynak sahibi olabilirler. Bir taraftan insanların ihtiyaç duydukları kadar mal ve kaynaklara sahip olmamaları, diğer taraftan bazı insanların ihtiyaçlarından daha fazla kaynak ve mal sahibi olmaları; bu mal ve kaynakların takas edilmesi zorunluluğunu gündeme getirir. Bu yönüyle *iktisadı, insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için malların üretim ve değişimini içeren faaliyetlerin incelenmesi* olarak da tanımlamak mümkündür.

İnsan ihtiyaçlarının sonsuz olması ve bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların ihtiyaçlara oranla sınırlı olması nedeniyle; insanlar çeşitli alternatifler arasında bir tercih yapmak zorunda kalırlar. Bu nedenle *iktisat, bir tercih bilimidir* denilebilir.

Dünyada var olan toplumların tümü, kıtlık sorunu ile uğraşırlar. İnsanlar, ihtiyaçlarını karşılamak için ülke içerisinde nasıl birbirleriyle mal ve hizmet değişiminde bulunuyorlarsa, aynı şekilde uluslararasında da mal ve hizmet değişimi olabilir. Çünkü, dünyada bazı ülkelerin sahip oldukları kaynaklara, üretim teknolojisine, bilgi ve beceriye diğer ülkeler sahip olmayabilir. Ayrıca, bazı malların üretiminde bazı ülkeler çok daha uzmanlaşmışken, diğerleri de başka bazı malların üretiminde benzer üstünlüklere sahip olabilirler. Bütün bu nedenler, ülkeler arası ticaretin, tüm ülkelere değişik ölçülerde yarar sağlayacağını gösterir. Bu tür faaliyetler de iktisadın konusudur ve bu anlamda iktisadı, *ulusal ve uluslararası bazda ticaretin incelenmesi* olarak da tanımlamak mümkündür.

Günümüz ekonomilerinin en önemli özelliklerinden birisi, para ekonomileri olmalarıdır. Yani, ekonomide paranın değişim aracı olarak kullanılmasıdır. Para ekonomilerinde, özellikle bankacılık kesimi önem kazanır. Çünkü günümüzün gelişmiş ekonomilerinde, paranın en fazla ilişkilendirildiği kesimlerin başında, banka-

cılık kesimi gelmektedir. Ayrıca bankacılık kesimi, ekonomide kullanılan paranın belirli bir kısmını yarattığı için ekonomiye büyük etkisi vardır. Genelde bir ekonominin gelişmişlik düzeyi, hem ekonomideki çeşitli sektörlerin gelişmişliğine, hem de ekonomide var olan sermaye ve servet miktarına bağlıdır. Dolayısıyla ekonomilerin daha iyi anlaşılabilmesi, bu önemli konuların incelenmesini zorunlu hale getirir. Bu açıdan *iktisadı, para, bankacılık, sermaye ve servetin incelenmesi* olarak tanımlamak mümkündür.

İktisat: Bireyler ve toplumların sahip oldukları sınırlı kaynakları, sınırsız olan ihtiyaçlarını karşılamak için nasıl dağıttıklarının incelenmesidir.

Yukarıdaki tanımların sayısı arttırılabilir. Tanımlarda değinilen çoğu kavramları göz önünde tutarak; **İktisat**, bireyler ve toplumların sınırlı kaynaklarını, sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak için nasıl dağıttıklarının incelenmesidir, biçiminde genel bir tanım yapabiliriz. Bu çok genel tanımdan iktisadın şu temel özellikleri çıkarılabilir:

İktisat bir sosyal bilimdir: İktisat, toplumla bağlantılı olarak, insanların ve insan gruplarının davranışlarını inceler. İktisat, diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi doğal bilimlerden farklıdır. Doğal bilimlerin en önemli özelliği, laboratuar ortamında ve koşullar kontrol edilerek yapılan deneylerle bilimsel yasaları kanıtlayabilmesidir. Buna karşın iktisat biliminin ve iktisatçının laboratuarı bütün toplumdur. Üstelik herkesçe bilindiği gibi toplumsal olaylarda hiçbir şey kesin değildir ve kontrol edilemez. İktisatçı ortaya koyduğu ilkelerini, insanlar ve insanların yarattığı kurumlar hakkındaki gözlemlerine dayandırır, deneylerle kanıtlayamaz. Örneğin iktisat, insanların para harcama ve tasarruf eğilimlerini gözler veya özel mülkiyet, merkezi planlama gibi kurumları inceler. Fakat elde ettiği genel kuralları kontrollü deneylerle kanıtlayamaz. Sonuç olarak, her ne kadar oldukça teknik yöntemler de kullansa, iktisat bir sosyal bilimdir.

İktisat analitiktir: İktisatçı, işsizlik ve enflasyon gibi çeşitli iktisadi sorunları değişik yönleri ile anlamak ve bu sorunlara çözümler önermek için iktisat ilkelerini kullanır ve bunlara ilişkin verileri analiz eder. Bunu yaparken, tek bir çözüm yolu önerip onu tek çözüm yolu olarak göstermek yerine, alternatif çözüm yolları önerir ve her bir çözümün de olumlu ve olumsuz yönlerini açık olarak ortaya koyar.

İktisat, insan davranışının sadece iktisadi yönünü seçip inceler: İktisat, ahlâk, politika, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi çeşitli sosyal bilimlerle yakından ilişkili olmasına rağmen, insan davranışlarının sadece iktisadi yönünde yoğunlaşarak, bu bilim dallarından ayrılır. İktisat, sınırlı kaynaklarla insanlara maksimum tatmini sağlayacak olan alternatifi seçmeye çalışır. Bunun yaparken iktisatçı, bugün ne üretilip ne tüketildiğini gösteren rakamları inceler ve gelecekte bu rakamların nasıl değişeceğini kestirmeye çalışır. Ancak burada unutulmaması gereken nokta, iktisadın sadece rakamlarla uğraşmadığıdır.

İktisat, malların tüketimi ile olduğu kadar üretimi ve dağıtımıyla da ilgilidir: İktisat, temelde insanların gereksinimlerinin nasıl karşılanacağı sorunu ile ilgilendiği için, genelde bu gereksinimleri karşılayacak malların üretim sorunuyla da ilgilenir. Bunun yanında, üretilen malların toplumun farklı bireyleri arasında nasıl dağıtılacağı sorununun incelenmesi de iktisatçının temel ilgi alanlarından birini oluşturur.

Yoksulluk ve kıtlık (yoksunluk) sizce aynı anlama gelen kavramlar olarak değerlendirilebilir mi? Uygulanan son derece başarılı bir yoksullukla mücadele programı sonucunda, ülkemizden yoksulluğun tamamıyla yok edildiğini kabul edersek, kıtlık sorunu da tamamen ortadan kalkmıştır diyebilir miyiz ?

SIRA SİZDE 1

İKTİSADIN YÖNTEMİ

AMAÇ 2 ***İktisatçılar tarafından gerçekleştirilen analizlerde uygulanan yöntemleri açıklayabilmek***

Bir sosyal bilim olmasına rağmen, iktisadın kullandığı yöntemler hayli matematikseldir. İktisadın önermeleri, mantık ve gerçeklere dayanır. İktisatçı araştırmalarında, ekonomik sistemin çalışma şekli hakkında genel ilkeler bulmaya çalışır. Bu ilkelerin bulunmasında iktisatçı belirli bir araştırma sürecini izler ve diğer bilimlerin yöntemlerini de kullanır. İktisatçılarca kullanılan araştırma yöntemini;

- gerçekleri toplama,
- teori oluşturma ve test etme,
- iktisat politikaları oluşturma

biçiminde formüle edebiliriz.

İktisatçı ilk olarak, belli bir ekonomik sorunla ilgili bütün gerçekleri araştırıp toplar. İktisatçının yaptığı işin bu yönüne **betimleyici iktisat** denir. Toplanan gerçekler daha sonra sistematik bir şekilde tasnif edilir, yorumlanır ve bu gerçekler belli ilkeler şeklinde genelleştirilir. Bir başka deyişle, iktisatçı veriye dayanarak ekonomik davranış hakkında genel bir teori oluşturur ve daha sonra oluşturduğu bu teoriyi test eder. İşte, gerçeklerden ilkeler veya teoriler türetme işine ekonomik teori veya **ekonomik analiz denir.** Gerçeklerden yola çıkılarak yapılacak bu genellemeler, ekonomik davranışı açıklamakta faydalı oldukları gibi, gelecekte ortaya çıkacak olayların tahmin edilmesinde ve bu nedenle kontrol edilmesinde de faydalı olurlar.

Betimleyici iktisat: Belirli bir ekonomik sorunla ilgili tüm gerçeklerin araştırılıp toplanmasıdır.

Ekonomik analiz: Gerçeklerden ilkeler veya teoriler türetme işlemidir.

Bir teoriyi oluşturmada ve oluşturulan bu teoriyi test etmede, çeşitli aşamalardan oluşan bilimsel bir süreç vardır. İlk başta, incelenecek ekonomik olay seçilir. İncelenecek ekonomik olay belirlendikten sonra, bu olayda önemli olan değişkenler belirlenir. Örneğin, firmaların kârını nasıl en yüksek düzeye çıkarabileceklerini araştıran bir iktisatçı, araştırmasını maliyet değişkeni temelinde geliştirebilir ve maliyetleri en düşük düzeye indirerek kârı en yüksek düzeye çıkarmanın yollarını araştırabilir.

DİKKAT

İktisat jargonunda bir amaç değişkenin değerinin en yüksek düzeye çıkarılması maksimizasyon (veya ençoklama), en düşük düzeye indirilmesi ise minimizasyon (veya enazlama) olarak adlandırılır.

Bundan sonra, modelin başlangıç varsayımları ve hipotezleri ifade edilir. Varsayım, bir teorinin en önemli parçasıdır. Varsayım, diğer bilim dallarında olduğu gibi, iktisat teorisinin de ön önemli parçasıdır. Zira, varsayımlar dünyayı anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bilimsel düşünme aslında hangi varsayımların yapılacağına karar verilmesidir. İktisatçılar da (fizikçiler, biyologlar ve diğer bilim dallarında yapıldığı gibi) farklı soruları cevaplandırmak için farklı varsayımlar yaparlar. Varsayımların yapılmasında iktisatçıların en büyük yardımcısı betimleyici iktisattır. İktisat, yapılan varsayımlar aracılığı ile basitleştirilen modeli hipotezler oluşturarak test eder. **Hipotez** ise iki değişkenin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu belirleyen koşullu bir önermedir. Hipotez, bir şey değiştiğinde diğer bir şeyin nasıl değişeceği konusundaki ilişkiyi gösterir. Konuyu bir örnek yardımıyla açıklayalım. Bir malın piyasadaki fiyatının nasıl oluştuğunu açıklamaya çalıştığımızı varsayalım. Önce konu ile ilgili başlangıç varsayımlarımızı;

Hipotez: İki değişkenin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu belirleyen koşullu önermedir.

- Alıcılar ile satıcılar ve alıcılar ile satıcıların kendi aralarında fiyat konusunda yoğun bir rekabet vardır.
- Fiyat düştükçe talep artar
- Fiyat artıkça arz artar

şeklinde ifade ederiz. Arz ve talep, fiyattaki değişime karşılık farklı yönlerde değiştiği için arz ve talebin eşit olduğu yerde denge fiyatının oluşacağını ve bu fiyat dışında hiçbir fiyatın denge fiyatı olamayacağını iddia ederiz. Ayrıca, fiyat eğer denge fiyatının altında veya üstünde ise piyasada ne tür olayların gelişeceğini belirleriz ve bu şekilde piyasa denge fiyatının oluşumu teorisini geliştiririz.

Teori oluşturulduktan sonra, sıra teorinin öngörülerinin gerçek yaşamdaki olaylarla karşılaştırılmasına gelir. Örneğin teori, Antalya'da ağır bir don olayını izleyen bir ay içerisinde portakal fiyatlarının artacağını öngörsün. Eğer gerçekte de böyle olursa, teorinin gerçek yaşamdaki olaylarla kanıtlandığını söyleriz ve araştırmayı daha ileriye götürmeyip sadece teoriyi yakından izlemekle yetiniriz. Ama eğer gerçekle teorinin öngörüsü gerçekleşmezse, yani portakal fiyatları artmazsa, yapılacak şey ya yeni bir teori oluşturmak ya da eski teoriyi yeniden düzenlemektir. Bu durumda, modelin varsayımları geliştirilerek, model gerçek yaşama daha uygun hale getirilebilir.

Teori oluşturulduktan ve test edildikten sonra sıra, iktisat politikalarının oluşturulmasına gelir. Bu aşamada, belirli ekonomik sorunların çözümüne yönelik politikalar oluşturulabileceği gibi, belirli ekonomik sorunların ortaya çıkmasını önleyecek politikalar da oluşturulmaya çalışılır. İktisadın bu yönüne de uygulamalı iktisat veya **iktisat politikası** adı verilir.

İktisat politikası: Belirli ekonomik sorunların çözümüne veya bu sorunların ortaya çıkmasını önlemeye dönük politikaların oluşturulması sürecidir.

İktisatçı, ekonomik sorunların çözümüne yönelik veya daha genel anlamda olmak üzere ekonomik sistemin işleyiş biçimi hakkında bazı genel ilkeler türetirken, başlıca iki yöntem kullanır. Bunlar *tümevarım* ve *tümdengelim* yöntemleridir.

Tümevarım: Gözlenen gerçeklerden hareketle teorinin oluşturulması, yani özelden genele gidilmesidir.

Tümevarım yönteminde iktisatçı, önce gerçekleri toplayarak araştırmasına başlar. Yani, iktisatçı önce gerçekleri gözler, bu gözlenen gerçekleri sistematik bir şekilde sınıflar ve gözlenen gerçekler arasında herhangi bir nedensel ilişki olup olmadığını belirlemeye, yani bir ilke veya genelleme türetmeye çalışır. Kısacası, gerçeklerden hareket ederek teoriye ulaşılmaya çalışılır. Bir başka deyişle, özelden genele doğru gider. Örneğin, iktisatçı ilkbaharda yumurta fiyatlarının düştüğü yönünde bir gözleme sahip olabilir. Yumurta fiyatlarında gözlediği bu düşüşün, bu dönemde artan yumurta üretim miktarı ile ilgili olduğunu düşünebilir. Bu iki gözlemden hareketle yumurta fiyatlarını etkileyen diğer şeyler sabitken, yumurta miktarındaki artışın, yumurta fiyatlarını düşürdüğü sonucuna varabilir.

Tümdengelim yönteminde ise iktisatçı analizine araştırma sürecinin teori oluşturma aşamasında başlar Yani, teoriden gerçeklere veya genelden özele doğru bir yaklaşım sergiler. İktisatçı, ekonomik olayla ilgili olduğunu düşündüğü bazı değişkenleri seçip, diğerlerini sabit varsayarak değişkenlerdeki değişimin olası etkilerini belirlemeye çalışır. Bazen de daha ileriye giderek sadece bir değişkenin değiştiğini ve diğer değişkenlerin ise sabit olduğunu varsayarak, sadece o değişkenin değerindeki değişmelerin etkilerini analiz eder. Örneğin, tüketicilerin bir malın fiyatı düştüğünde o maldan daha fazla satın alacaklarını ifade eden bir önermenin geçerliliğini, malın fiyatı dışında satın alınan miktarı etkileyen diğer faktörleri sabit varsayarak araştırır. Böylece, sonuçtan hareket ederek, nedenleri bulmaya gayret eder.

Tümdengelim: Teoriden hareket ederek gerçeklerin incelenmesi, yani genelden özele gidilmesidir.

SIRA SİZDE 2

İktisatçılar çoğu zaman "söylediğiniz teoride doğru ama, gerçek yaşamda işler öyle yürümüyor" türünde eleştirilere (kimi zaman küçümsemelere) konu olurlar. Bu türden söylemlerin çıkış nedeni iktisatçıların oluşturdukları modeller aracılığı ile ekonomik sorunları analiz etmeleridir. Birçok kişinin gözden kaçırdığı önemli bir gerçek ise modellerle çalışılan tek bilim dalının iktisat olmadığıdır. Örneğin, yandaki fotoğrafta bir benzeri görülen bina maketi ile iktisatçıların geliştirdikleri modeller arasında nasıl bir bağlantı kurabilirsiniz?

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARZI

AMAÇ 3 ***İktisatçının çevremizdeki günlük olaylara bakışında kullandığı ilkeleri ve bu konuda düşülen hataları açıklayabilmek***

İnceleme gereği duydukları konular farklı olmasına karşın iktisatçıların sorunlara yaklaşımı belirli ilkelere dayanan ortak bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma iktisadi düşünme tarzı adını vermekteyiz. Sözü edilen bu ilkelerden ilki tercihlerin kıtlık koşullarında yapılmasıdır. Diğer ilke karar alıcıların davranış biçimleri ve tercihlerin yapılma sürecine ilişkin ilkedir. Son olarak incelenmesi gereken ilke, iktisadi düşünme tarzının mevcut durumla analize başlaması ve ortaya çıkacak değişimin sonuçlarını incelemesidir. Sözü edilen bu ilkeleri, yani iktisadi düşünme tarzının temel prensiplerini anladığımız zaman iktisatçıların hipotezlerini kavramak ve iktisat konusunda uzmanlaşmak daha kolay olacaktır.

Rasyonel Davranış

İktisadi düşünme tarzının temel ilkesi karar alıcıların **rasyonel davrandıkları** ilkesidir. Bir diğer deyişle, karar alıcılar kendilerine belirli bir amaç veya hedef belirler ve tercihlerini bu amaca ulaşmak yolunda yaparlar. Dolayısıyla kendi çıkarlarına göre hareket ederler. Örneğin, tüketiciler açısından ele alındığında varsayılan amaç elde edilen mutluluğu veya refahı maksimize etmek, en yüksek düzeye çıkartmaktır. Burada rasyonel davranış, tüketicinin elde etmeyi beklediği faydayı

Rasyonel davranış: Tercih yapmak veya karar almak durumunda olan bir iktisadi birimin kendi hedefine uygun biçimde hareket etmesidir.

en yüksek düzeye çıkartacak tercihleri yapmasıdır. Örneğin, bir tüketici X markasını Y markasına tercih ediyor ve her iki marka da aynı fiyata satılıyorsa tercihini her ortamda X malını seçmek şeklinde kullanmalıdır.

Rasyonel davranış, tüketicilerin asla yanlış karar vermeyecekleri anlamına gelmemektedir. Tüketici yeni piyasaya sürülmüş veya kalitesi iyileştirilmiş Y markasını deneyebilir ve sonuçta yanlış bir tercihte bulunduğunu anlayabilir. Bu türden denemeler tüketicinin rasyonel olmayan bir tercih yaptığı anlamına gelmez. Ancak X markasının Y markasına göre daha üstün olduğunu belirledikten sonra Y markasını satın almaya devam etmek rasyonel olmayan (irrasyonel) bir tercihtir.

Üreticiler de tıpkı tüketiciler gibi kendi çıkarları doğrultusunda tercih yaparlar. İktisatçılar her üreticinin elde ettiği kârı maksimize etmek amacına sahip olduğunu varsayarlar. Burada kâr bir ürünün satışından elde edilen kazanç ile bunu üretmek için katlanılan maliyet arasındaki olumlu farktır. Örneğin bir çiftçi 4 milyar liraya mâl olan mahsulünü 6 milyar liraya satarsa 2 milyar lira kâr elde eder. Kâr maksimizasyonu amacının bir sonucu üreticinin, üretimi gerçekleştirmek için mümkün olan en az kaynağı kullanma eğilimine sahip olacağı şeklinde ifade edilebilir. Gerekli olandan daha fazla kaynak kullanmak üretimin maliyetini arttıracak ve sonuçta kâr azalacaktır. Bu da rasyonel olmayan bir davranıştır.

Karar Alma

İktisadi düşünme tarzı, kararların nasıl alındığına ilişkin bazı varsayımlar da içerir. İktisatçılar karar alınırken bir eylemin olası yarar ve maliyetlerinin göz önüne alındığını kabul ederler. Örneğin, otomobilde arka koltukta otururken emniyet kemerinin bağlanması konusunda tüketiciler, olası yararlar (kaza anında yaralanma riskini azaltması gibi) ile maliyetleri (vakit kaybına neden olması, elbiselerin buruşmasına neden olması, sıkıntı vermesi gibi) karşılaştırırlar. Eğer emniyet kemeri bağlamanın yararları maliyetlerini aşıyorsa tüketici emniyet kemerini bağlayacaktır. Aksine maliyetler yararlardan daha büyük olarak değerlendiriliyor ise emniyet kemeri kullanılmaz.

Maliyetler ve yararlar kişiden kişiye farklılık gösterdiği için kararlar da farklılık gösterebilir. Örneğin, müvekkili ile bir görüşme yapmak üzere başka bir kentin şehirlerarası otobüs terminaline gelen bir avukatı düşünelim. Bu avukat bir taksiye binerek çabucak kent merkezine ulaşabilir veya bir toplu taşım aracına binerek aynı yere daha uzun sürede ulaşabilir. Kişinin bunlardan hangisini seçeceği elde edilen yarar (tasarruf edilen zaman) ile katlanılan maliyete (ödenen daha yüksek bedel) bağlı olarak belirlenecektir. Böyle bir durumda herkesin aynı sonuca ulaşması söz konusu değildir. Örneğin, aynı otobüs terminaline ailesini ziyaret etmekten dönen bir öğrencinin kaldığı yurda erişebilmek için toplu taşım aracını tercih edeceğini söyleyebiliriz. Çünkü örneğimizdeki avukatın katlandığı yüksek maliyeti müvekkiline yansıtma olanağı mevcutken, öğrencinin böyle bir imkânı yoktur. Dolayısıyla öğrencinin tercihleri ile karşılaştırıldığında, avukatın taksiyi tercih etmesi daha büyük bir olasılıktır.

Karar alma sürecinin bu özelliği belirli iken, elde edilen yararlarda veya katlanılan maliyetlerde meydana gelecek bir değişme, tercihleri etkileyecektir. Örneğin, taksi taşıma ücretlerinde ciddi bir düşüş yaşanırken alternatiflerin fiyatında bir değişiklik olmazsa daha çok ekonomik birimin taksiyi tercih edeceğini söylemek mümkündür. Benzer şekilde, eğer kamu otoritesi emniyet kemeri takmamanın maliyetini (örneğin cezaları) arttırırsa daha fazla sayıda kişinin emniyet kemeri kullanma eğiliminde olacağını söyleyebiliriz. Görüldüğü gibi ekonomik birimlerin olası

davranışlarını öngörebilmek mümkün olmaktadır. Bu durum, insan davranışlarını incelemede ve maliyetlerle elde edilen yararı değiştiren gelişmelerin sonuçlarını belirlemede iktisatçılara önemli bir güç vermektedir.

Marjinal Analiz

İktisadi düşünme tarzı, marjinal analiz adını verdiğimiz bir analiz yöntemini de kapsar. **Marjinal analiz**, mevcut şartlar değiştiğinde ortaya çıkacak durumun incelenmesidir. Örneğin, bir öğrenci iktisat çalışmak için haftada 5 saat yerine 6 saat ayırmaya karar verdiğinde marjinal analize göre hareket ediyor demektir. Hemen anlayacağınız gibi, iktisat çalışmaya ilave bir saat ayrılmasının sağlayacağı yarar (içinde yaşadığımız dünyayı daha iyi algılayabilme ve muhtemelen sınavlarda daha yüksek bir not alma) bunun getireceği maliyeti (dinlenmeye daha az zaman ayırma, daha az uyuma gibi) aşmaktadır. Eğer bir başka öğrenci farklı sonuca ulaşıyorsa iktisat çalışmak için ilave bir saatlik süre ayrılmayacaktır.

Marjinal analiz: Mevcut koşullar değiştiği zaman ne olacağının incelenmesidir.

Sadece tüketiciler değil, üreticiler de karar alırken marjinal analize bağlı kalarak hareket ederler. Örneğin, bir çiftçi daha çok gübre kullandığında buğday üretiminin ne kadar artacağına bakar. Bu süreçte çiftçi daha çok gübre kullandığında üretim maliyetlerinin ne kadar artacağı ve dolayısıyla kârının ne kadar artacağı veya azalacağı ile ilgilenir. Dikkat edilirse çiftçi, mevcut durumda meydana gelecek değişmelerin sonuçlarını göz önüne alarak karar vermektedir. Karar verme süreci çoğunlukla değişmelerle ilgili olduğu için marjinal analiz iktisadi düşünme tarzında önemli bir rol üstlenmektedir.

İktisadi Düşünme Tarzında Yapılan Hatalar

İktisat teorisi bize iktisadi konularda analiz yapma ve ekonomik birimlerin davranışlarını belirlemede yardımcı olur. Etrafımızı çevreleyen olayların daha iyi anlaşılmasını sağlayarak karar alıcıların, maliyeti yüksek hatalardan kaçınmalarına da olanak tanır. Ancak diğer analiz araçlarında olduğu gibi iktisat teorisi de dikkatle kullanılması gereken bir araçtır. İktisadi düşünme tarzının temellerini oluşturmaya çalıştığımız bu bölümde genellikle düşülen üç hatadan söz edecek ve bunlardan kaçınmanın yollarını tartışacağız. Sözü edilen bu üç hata *diğer şartlar sabitken, birlikte değişim-nedensellik ve tümleme yanılgısı* başlıkları altında incelenebilir.

Diğer Şartlar Sabitken: İktisada giriş çerçevesinde ele alacağımız teorik yaklaşımlar çoğunlukla **diğer şartlar sabittir varsayımı** kullanılarak geliştirilir. Bu varsayıma göre, bir iktisadi olgu incelenirken, bu olguyu etkileyen değişkenlerden belirli bir tanesinin değiştiğini, diğer değişkenlerin ise sabit kaldığını kabul ederiz. Bu varsayım analizleri basitleştirmenin temel araçlarından bir tanesidir. Örneğin, pop müzik konserleri düzenleyen bir organizatörün *konser biletlerinin fiyatını düşürdüğü zaman daha fazla kişiye bilet satabileceği* yönünde bir teori geliştirdiğini ve ilk düzenlenen konserde bilet fiyatlarını yarı yarıya düşürdüğünü kabul edelim. Fiyatın düşürülmesine rağmen organizatörün beklentisinin gerçekleşmediğini ve sonuçta daha az bilet satıldığını varsayalım. Sizce bu sonuç organizatörümüzün geliştirdiği teorinin yanlış olduğunu mu göstermektedir? Bu soruya cevap vermeden önce dikkatlice düşünmenizi ve kullandığımız analiz yöntemini hatırlamanızı öneririz. Zira satılacak bilet sayısı, bilet fiyatının dışında çok sayıda faktörden etkilenebilir. Örneğin, konserin zamanlaması, yani düzenlendiği tarih ve saat, hava koşulları gibi faktörler konsere gitme (ve doğal olarak bilet satın alma) kararı üzerinde etkili olacaktır. Dolayısıyla teori, örneğin, tüketicilerin zevk ve tercihlerini göz önüne almaksızın, bilet fiyatlarını düşürünce daha fazla bilet satılacağını söy-

Diğer şartlar sabittir varsayımı: Bir iktisadi olguyu etkileyen çok sayıda faktörden sadece bir tanesinin değiştiği, diğer faktörlerin ise değişmediği varsayımı.

lememektedir. Aksine teori, bilet satışlarını etkileyen diğer faktörler değişmezken düşük bilet fiyatının satışları arttıracağını ifade etmektedir. Bu nedenle sabit kabul edilen faktörlerden birisi değişirse artık *diğer koşullar sabitken* varsayımı geçerli değildir ve teorinin dayandırıldığı önemli bir varsayım ihlal edilmiş demektir. Varsayımları yerine getirilmediği sürece bir teorinin test edilmesi de mümkün değildir. Bu nedenle, örneğin hava koşullarının değiştiği bir ortamda, düşük bilet fiyatlarına rağmen daha fazla bilet satılamaması konser organizatörü tarafından geliştirilen teorinin yanlış olduğunu göstermez.

Bazı iktisat kitaplarında diğer şartlar sabitken varsayımı Latince karşılığı olan *Ceteris Paribus* deyimi kullanılarak ifade edilir.

Birlikte Değişim – Nedensellik: İktisadi düşünme tarzı sürecinde yapılan bir yanlışlık iki değişkeninin sergilediği birlikte değişim ilişkisi ile iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin birbirine karıştırılmasıdır. Birbiri ile ilişkisi olmayan iki değişkenin aynı anda tesadüfi olarak birlikte değişiyor olması birinin diğerinin nedeni veya sonucu olduğunu göstermez. Örneğin, yapılan bir araştırmada leyleklerin göç mevsimi olan baharın başlangıcında yeni doğan bebek sayısının da arttığı belirlenmiştir. Bir diğer deyişle bölgeye gelen leylek sayısı ile yeni doğan bebek sayısı aynı yönde değişmektedir. Bu birlikte değişim ilişkisine bakarak bebeklerin leylekler tarafından getirildiği sonucuna ulaşamayız. Bu iki değişken arasında bir nedensellik bağı bulunmamakta, ilişki tamamen tesadüfi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da birlikte değişim ilişkisi ile nedensellik ilişkisinin aynı anlama gelmediğini göstermektedir.

Birlikte değişim ilişkisi istatistik literatüründe korelasyon olarak adlandırılır. Bu nedenle korelasyon ile nedensellik kavramlarının birbirinden farklı olduğunu söylemek ile birlikte değişim ile nedensellik ilişkisinin birbirinden farklı olduğunu söylemek aynı anlama gelmektedir.

Tümleme Yanılgısı: Bir grup bireylerden oluştuğuna göre, birey için doğru olanın grup için de doğru olduğu sonucuna ulaşabilirsiniz. Eğer böyle düşünüyorsanız başlıkta sözünü ettiğimiz **tümleme yanılgısı**na düşüyorsunuz demektir. Bir birey olarak davrandığınızda, bağırarak konuşmanız karşınızdakilerin sizi daha iyi anlamasına olanak tanıyabilir. Acaba bu durum bir odadaki herkesin bağırarak konuşması durumunda herkesin birbirini daha iyi anlayacağı anlamına gelir mi? Tabi ki hayır! Aksine, bırakın herkesin birbirini daha iyi anlamasını, tam bir karmaşa yaşanacak, gürültü kirliliği ortaya çıkacaktır. Bireysel olarak davrandığınızda sizin için doğru olan, gruptaki herkesin aynı şeyi yapması durumunda doğru olmaktan çıkabilir. İktisadi düşünme tarzı bu yanılgıdan uzak durmamızı söylemektedir.

Tümleme yanılgısı: Birey için doğru olanın grup için de doğru olacağı şeklinde hatalı bir sonuca ulaşılmasıdır.

SIRA SİZDE 3

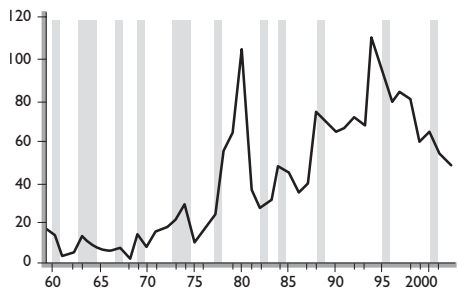

Yandaki grafik bize Türkiye'de enflasyon oranının 1959-2002 döneminde izlediği seyri gösteriyor. Grafikte görülen taralı alanlar ise Fenerbahçe'nin şampiyon olduğu futbol sezonlarını ifade ediyor. Grafiğe göre, Fenerbahçe'nin ligde iyi performans gösterdiği dönemlerde enflasyon oranı düşüyor, kötü performans gösterdiği dönemlerde ise, genellikle, enflasyon yükselme eğilimine giriyor. Sizce birkaç sezon üst üste Fenerbahçe'yi daha sezon başında şampiyon ilan ederek Türkiye ekonomisini enflasyon sorunundan kurtarmamız mümkün mü?

İKTİSADIN BÖLÜMLERİ

AMAÇ 4

Yoğun içeriği nedeniyle iktisadın nasıl bölümlendirilebileceğini açıklayabilmek

İktisat, iktisatçının yanıt bulmaya çalıştığı sorunlara göre çeşitli bölümlere ayrılır. İktisadın en yaygın kabul gören bölümleri, makro ve mikro iktisat ile pozitif ve normatif iktisattır.

Mikro İktisat ve Makro İktisat

Mikro iktisat, iktisadın, mevcut durumu inceleyerek insan davranışı ve insanların piyasa, endüstri, firma ve birey gibi nispeten küçük birimlerle ilişkili tercihlerini inceleyen bölümüdür. Mikro iktisadın analiz araçları mikroskoba benzer. Mikro iktisadın temel konuları arasında, bireysel ekonomik kararların oluşturulması, kaynak dağılımı, fiyatlar, üretim ve gelir dağılımının belirlenmesi yer alır.

Mikro iktisat: İktisadın, mevcut durumu inceleyerek insan davranışı ve insanların piyasa, endüstri, firma ve birey gibi nispeten küçük birimlerle ilişkili tercihlerini inceleyen bölümüdür.

Makro iktisat ise iktisadın, bir bütün olarak ekonomiyi ve toplulaştırılmış ekonomik davranışı inceleyen bölümüdür. Makro iktisat, milli gelir, para, bankacılık, enflasyon, ekonomik büyüme gibi makro konuları inceler. Makro iktisadın analiz aracı, mikro iktisadın mikroskobuna karşılık teleskoptur. Mikro iktisatta iktisatçılar tek bir fiyat üzerinde incelemede bulunurlarken, makro iktisatta genel fiyat düzeyi üzerinde dururlar. Örneğin, mikro iktisat belirli bir mal veya hizmetin talebi ile ilgilenirken, makro iktisat mal ve hizmetlerin toplam talebi ile ilgilenir.

Makro iktisat: İktisadın, bir bütün olarak ekonomiyi ve toplulaştırılmış ekonomik davranışı inceleyen bölümüdür.

Pozitif ve Normatif İktisat

Pozitif iktisat, iktisadın, mevcut durumu inceleyerek ne olduğunu belirlemeye çalışan ve değer yargısı içermeyen bölümüdür. Buna karşılık **normatif iktisat** ise toplumsal refahın en üst düzeyde sağlanabilmesi için ne olması gerektiğini inceler. Pozitif iktisat esas olarak, gerçek yaşamdan birtakım verilerle test edilebilecek neden-sonuç ilişkisini inceler. Normatif iktisat ise değer yargılarını ve sosyal adalet, en üst düzeydeki refaha ulaşılması gibi test edilemeyen konularla ilgilenir.

Pozitif iktisat: İktisadın, mevcut durumu inceleyerek ne olduğunu belirlemeye çalışan ve değer yargısı içermeyen bölümüdür.

Normatif iktisat: Toplumsal refahın en üst düzeyde sağlanabilmesi için ne olması gerektiğini inceler.

İktisatta birçok konu, hem pozitif hem de normatif iktisat içerisinde tartışılır. Örneğin, asgari ücret uygulamasında iktisatçı, asgari ücret uygulamasının genç çalışma nüfusu üzerindeki etkilerini pozitif iktisadın kapsamı içerisinde belirlemeye çalışır. Eğer iktisatçı asgari ücretin olup olmaması gibi konuları irdelerse, bu kez normatif iktisadın kapsamında inceleme yapıyor demektir.

DİKKAT

Bu kitapta, çoğunlukla pozitif iktisadın kapsamına giren konuları bulabilirsiniz. Özellikle iktisadın refah ekonomisi gibi konuları, daha çok normatif iktisadın kapsamına girer.

SIRA SİZDE

Aşağıda belirtilen konuların her birinin mikro iktisat veya makro iktisat kapsamından hangisine gireceğini tartışınız:

a. Bir ailenin gelirinin ne kadarlık kısmını tasarruf edeceğine ilişkin kararı
b. Otomobillerin çevreye yaydığı duman için devlet tarafından getirilen standardın etkileri
c. Ülkedeki tasarruf miktarının ekonominin üretim kapasitesi üzerindeki etkisi
d. Bir firmanın kaç işçi çalıştıracağına ilişkin kararı
e. Para miktarındaki değişmeler ile fiyatlardaki değişmeler arasındaki ilişki

Aşağıdaki ifadelerin her birini pozitif veya normatif olarak sınıflandırarak gerekçenizi açıklayınız:

f. Toplum kısa dönemde enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğu gerçeği ile yüz yüzedir.
g. Bir ekonomide parasal genişleme oranının azaltılması enflasyonu düşürecektir.
h. Merkez bankası parasal genişleme oranını azaltmalıdır.
i. Asgari ücret uygulaması gençler arasında işsizliğin artmasına neden olmaktadır.
j. Düşük vergi oranları çalışma ve tasarruf yapma arzusunu güçlendirir.

TEMEL İKTİSADİ KAVRAMLAR

AMAÇ 5

Günlük yaşamda farklı anlamlarda kullandığımız kavramlara iktisatçıların verdikleri anlamları açıklayabilmek

Ekonomik Birimler

İktisatçılar, ekonomik birimleri üç gruba ayırırlar. Bunlar hanehalkı, firmalar ve devlettir. Her ekonomik birim, insanın yaşamdaki rolünden çok, insanın ekonomik fonksiyonlarını tanımlar. Bu nedenle, bir insan gün boyunca, bu ekonomik fonksiyonların birden fazlasını gerçekleştirebilir.

Hanehalkı: Aynı çatı altında yaşayan ve ortak finansal kararlar alan tüm insanlardır.

Hanehalkı, aynı çatı altında yaşayan ve ortak finansal kararlar alan tüm insanlar olarak tanımlanabilir. Hanehalkları tek kişiden oluşabileceği gibi birden fazla kişiden de oluşur. Ayrıca hanehalkını oluşturan kişilerin akraba olmaları gerekmez. Örneğin, aynı evde kalan öğrenciler gibi. Hanehalkları, üretilen mal ve hizmetlerin tüketicisi ve üretici kaynakların sahibi veya arz edicisidir. Tüketiciler olarak hanehalkı, firmalar tarafından üretilen mal ve hizmetleri satın alır. Tüketicilerin satın aldıkları mal ve hizmetlerin miktarı tüketicilerin sınırlı gelirleri, mal ve hizmet fiyatlarınca kısıtlanır. Tüketici, belli bir satın alma gücü ile, harcadığı her liradan mümkün olduğu kadar fazla doyum elde etmeye çalışır. Faktör sahibi olarak hanehalkları, sahip oldukları faktörleri veya kaynakları firmalara satarlar ve bu şekilde gelirlerini maksimize etmeye çalışırlar.

Firmalar, üretici kaynakları kullanan ve ne üretileceğini kararlaştıran şahıs şirketinden devlete kadar bütün üretici birimlerdir. Firmalar, diğer firmalara, hanehalklarına veya merkezi otoritelere (devlete) sattığı malları üretmek için üretim faktörleri kullanan birimlerdir. Firmaların ekonomide oynadıklar başlıca iki rol vardır. Bunlar, üretim faktörlerini satın alma ve ürettikleri malları satmaktır.

Firmalar: Üretici kaynakları kullanan ve ne üretileceğini kararlaştıran şahıs şirketinden devlete kadar bütün üretici birimlerdir

Devlet, firmalar tarafından üretilen malların bir kısmını satın alır. Hanehalklarının gelirlerinin bir kısmını vergi olarak toplar. Devlet, ayrıca çeşitli mal ve hizmetleri bizzat üretebilir. Bunların yanında devlet, mülkiyet haklarını düzenler ve özellikle firmaların faaliyette bulundukları piyasalar ile ilgili düzenlemeleri yaparak; firmalar, tüketiciler ve kaynak sahipleri ile ilgili tüm düzenlemeleri hayata geçirir.

Devlet: Ekonomide gerekli düzenlemeleri yapan, piyasalara üretici ve tüketici olarak katılabilen ve de vergi toplama ayrıcalığına sahip oluşum.

İhtiyaçlar ve Özellikleri

İktisat öğrenimi insan ihtiyaçlarının anlaşılması ile başlar. Çünkü insanların tüm ekonomik faaliyetleri, susama, acıkma gibi çeşitli ihtiyaçlarını tatmine yöneliktir. İnsanlar, yaşamlarını sürdürebilmek ve mutlu bir yaşam sürebilmek için çeşitli ihtiyaçlarını gidermek zorundadırlar. Bu nedenle **ihtiyaç**, tatmin edildiğinde haz ve doyum, tatmin edilmediği zaman ise acı ve üzüntü veren bir duygudur.

İhtiyaç: Tatmin edildiğinde haz ve doyum, tatmin edilmediğinde ise acı ve üzüntü veren duygudur.

İhtiyaçlar şiddetlerine göre, zorunlu ihtiyaçlar ve zorunlu olmayan ihtiyaçlar olarak iki gruba ayrılabilir. **Zorunlu ihtiyaçlar**, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan hava, gıda ve su gibi karşılanması zorunlu olan gereksinimlerdir. Öte yandan karşılanmaları yaşamsal olmayan, ancak tatmin edildikçe insanlara haz veren eğlenme, seyahat etme ve müzik dinleme gibi ihtiyaçlar ise **zorunlu olmayan ihtiyaçlardır**.

Zorunlu ihtiyaçlar: İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan ve karşılanması zorunlu olan gereksinimlerdir.

Zorunlu ve zorunlu olmayan ihtiyaçları birbirinden kesin olarak ayırmak mümkün değildir. Çünkü ihtiyaçların derecesi ve şekli, insanların yaşadığı toplumun yapısına, yaşa, cinsiyete ve sosyal sınıflar ve mesleklere göre değişiklikler gösterebilmektedir. Örneğin, soğuk iklimlerde yaşayan insanlar sıcak iklimlerde yaşayan insanlara göre daha fazla ısınmaya ihtiyaç gösterirler. Aynı şekilde gelişmemiş bir toplumda otomobil zorunlu bir ihtiyaç durumunda değilken; gelişmiş ekonomilerde, yaşam otomobile bağımlı olarak organize edildiğinden, zorunlu bir ihtiyaçtır. Bu ekonomilerde otomobille alışverişe gitmek, iş takip etmek, işe gidip gelmek daha ekonomik olabilmektedir.

Zorunlu olmayan ihtiyaçlar: Karşılanmaları yaşamsal olmayan, ancak tatmin edildikçe insanlara haz veren ihtiyaçlardır.

İhtiyaçların çeşitli özelliklerinden söz edilebilir. Her şeyden önce *insan ihtiyaçları sonsuzdur.* Yani insanların tatmin etmek istedikleri çok sayıda ihtiyaçları vardır. Ayrıca, bu ihtiyaçların bir bölümü periyodiktir. Yani, tekrar tekrar giderilmeleri gerekir. Acıkma gibi. Toplumların gelişmesi, teknolojik ilerlemeler ve insanların zevk ve tercihlerinin zamanla gelişmesi sonucu, insan ihtiyaçları da bir artış göstermiştir. Yıllar önce lüks sayılan bir ihtiyaç, bugün zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Örneğin, 1950'li yılların başında lüks sayılan bir buzdolabı, bugün artık zorunlu ihtiyaç olmuştur.

İhtiyaçlar, şiddet bakımından farklılık gösterir. İnsanların bazı ihtiyaçlarının şiddeti diğer ihtiyaçlarına oranla daha fazla olabilir. Genel olarak zorunlu ihtiyaçlar zorunlu olmayan ihtiyaçlarla karşılaştırıldıklarında, zorunlu ihtiyaçların daha şiddetli olduğu görülür. İnsanların ihtiyaçlarının şiddet bakımından farklılık göstermesi, insanların daha rasyonel davranmalarını zorunlu hale getirir. Bu sayede insanlar, ihtiyaçlarını tatmin etmek amacı ile bir sıralama ve tercih yapmak durumunda kalırlar.

Tatmin edildikçe, ihtiyacın şiddeti azalır. İhtiyaçların tatminine ara vermeden devam edildikçe, belirli bir aşamadan sonra, bu ihtiyacı gideren şeylerin tüketimi

insana haz vermek yerine ızdırap ve acı verebilir. Özellikle yeme, içme gibi biyolojik ihtiyaçlar buna örnek oluştururlar.

Bazı ihtiyaçların, tatmin edildikçe şiddetleri artar. Başlangıçta zorunlu olmayan bir ihtiyaç düzenli olarak tatmin edildikçe, o ihtiyacın şiddeti artabilir. Çünkü bu düzenli tatmin süresince, ihtiyaç alışkanlık haline gelebilir. Sigara tiryakiliği veya alkol bağımlılığı, ihtiyaçların tatmin edildikçe şiddetlerinin artmasına örnek olarak gösterilebilir.

İhtiyaçlar veya ihtiyaçları tatmine yarayan araçlar ikame edilebilirler. İhtiyaçların bir bölümünün tatmin edilmesiyle diğer bir bölümünün tatmininden vazgeçilebilir. Örneğin, insan müzik dinlemek yerine sinemaya giderek boş zamanını değerlendirebilir. Ayrıca insanlar, aynı ihtiyacı belirli bir mal yerine başka bir malla tatmin yoluna da gidebilirler. Bunun nedeni de aynı ihtiyacı tatmin edecek benzer mal ve hizmetlerin olmasıdır. Örneğin, meyve yeme ihtiyacımızı, çeşitli meyvelerle giderebiliriz.

Mal ve Hizmetler

Mal: İhtiyaçları tatmin etme özelliği taşıyan fiziksel varlıklardır.

Hizmet: İhtiyaçları tatmin etmesine karşın maddi özelliği olmayan şeylerdir.

İhtiyaçları tatmin etme özelliği taşıyan fiziksel varlıklara **mal** denir. Susama, acıkma gibi ihtiyaçlarımızı, su ve yiyecek gibi mallarla gideririz. İhtiyaçları tatmin etmesine rağmen maddi özelliği olmayan şeylere de **hizmet** denir. Örneğin, tıraş olma ihtiyacı olan bir insanın berbere gitmesi halinde, berber bu insana maddi bir şey vermez. Aksine, saçını veya sakalını keser. Ancak birey bu hizmet sonucu daha güzel bir saç ve yüze sahip olacağından tıraş ihtiyacını gidermiş olur. Hizmet, insanlar veya üretici varlıklar tarafından yaratılır ve hizmetleri sunan kişi veya varlıklardan bağımsız olarak düşünülemez. Hizmetler insan ihtiyaçlarını tatmin eder, ancak maddi özelliği yoktur.

Hizmetleri iki alt gruba ayırmak mümkündür. Berberler, hizmetçiler, dişçiler ve operatör doktorların sundukları hizmetler *kişisel hizmetler*dir. Öte yandan kişisel olmayan ancak üretim organizasyonu oluşturan bir hizmet sınıfı vardır ki bunlara da *ticari hizmetler* adı verilir. Bankacılık, ulaşım, ticaret, sigorta ve iletişim en önemli ticari hizmetler arasında yer alır.

İktisatta mal deyimi, genel olarak mal ve hizmetleri tümüyle temsil etmek üzere de kullanılır.

Malın Özellikleri: İnsanlar mal ve hizmetlerin tüketilmesi yoluyla belirli bir doyum elde ederler. Burada sözü edilen mallar, bireylerin fayda veya tatmin elde edebilecekleri her şeydir. Örnek olarak yiyecek, giyecek, mobilya, kitap, televizyon ve otomobil maldır. Malların bazı genel özellikleri vardır. Bu özellikler incelendiğinde, mal kavramını daha iyi anlayabiliriz.

Mal, insan ihtiyaçlarını gidererek, fayda sağlar. Fayda bu anlamda göreceli ve sübjektiftir. Örneğin, Türkiye'de yaşayan insanlar için faydalı olduğuna inanılan bir mal, dünyanın başka bölgelerinde yaşayan insanlar için faydalı görülmeyebilir. Fayda kavramını aşağıdaki bölümlerde daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Ekonomik malların bir değeri vardır. Ancak bir malın değeri farklı biçimlerde tanımlanabilir. Örneğin bazıları malın değerini üretim maliyetleri cinsinden belirlerken, bazıları malın sağladığı fayda ile belirlerler. Ekonomik malların bir değeri vardır ve elde edilmesi karşılığında belirli bir bedeli ödemeyi gerektirirler. Değer ve fiyat kavramını da aşağıdaki bölümlerde daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Mal Türleri: Malları çeşitli özelliklerine göre serbest-ekonomik mal, tüketim-üretim malları, dayanıklı-dayanıksız mallar şeklinde sınıflamak mümkündür.

Serbest mal - ekonomik mal: **Ekonomik mal,** elde edebilmek için mutlaka belli bir çaba harcanması veya bir bedel ödenmesi gereken maldır. Bunun nedeni de her istediğimizde bu malları doğadan serbestçe sağlamanın mümkün olmamasıdır. Başka bir ifade ile kıt kaynakları kullanan ve bu yüzden diğer mallar cinsinden belirli bir sosyal maliyeti olan mallara ekonomik mal denmektedir. Ekmek, benzin, şeker gibi.

Ekonomik mal: Elde edebilmek için mutlaka belli bir çaba harcanması veya bir bedel ödenmesi gereken maldır.

Serbest mallar, doğada her istendiğinde bulunabilen ve çaba sarf etmeden elde edilebilen mallardır. Havayı her solumak istediğimizde bilinçsizce soluruz ve bunun için ek bir çaba veya bir ekonomik özveride bulunmayız. Pınar kenarındayken, su da serbest maldır. Serbest malların mevcut miktarları, hiç bir bedel ödemeyi gerektirmeseler bile insanların istediklerinden fazladır. Serbest malın bir maliyeti yoktur. Kıt kaynakları kullanmaz. Üstelik bir serbest malın tüketimini arttırmakla başka malların tüketiminden vazgeçmek gerekmez.

Serbest mallar: Doğada her istendiğinde bulunabilen ve çaba sarf etmeden elde edilebilen mallardır.

Serbest mallar paylaştırılmaları konusunda da bir probleme neden olmazlar. Ekonomik problem, yani kıt kaynakların alternatif kullanımlar için dağıtımı, serbest mallar söz konusu olduğunda ortaya çıkmaz. Serbest mallar kıt olmadıkları için herhangi bir amaçla herhangi bir miktarda kullanılabilirler. Serbest malların daha önce de değindiğimiz gibi doğadaki miktarı, insanların ihtiyaçlarından daha fazla olduğu için toplum tarafından sıfır maliyetle elde edilebilirler.

Bir malın serbest veya ekonomik olması duruma göre değişebilir. Soluduğumuz hava serbest bir mal iken, su altındaki dalgıçlar ve uzayda araştırma yapan astronotlar için birer kıt maldır. Doğada var olan içilebilir bir su kaynağı yakınına kamp yapıldığında su serbest bir mal iken, bir çölde kaybolduğunuzda oldukça kıt bir mal durumuna düşer. Buna karşın doğada yetişen ve kolayca toplayabileceğimiz meyveler serbest maldır. Dolayısıyla belli malları kesin olarak serbest veya ekonomik olarak belirlemek mümkün değildir.

Tüketici ve Üretici Malları: Ekonomik malları, tüketici ve üretici malları olmak üzere ikiye ayırabiliriz. **Tüketici malları**, tüketicinin ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan mallardır. Bu açıdan bakıldığında bu mallara nihai mal adı da verilir. Bu tür mallar, er veya geç kullanılma durumundadırlar. Ekonomik mal olma özelliklerini kaybettikleri anda yok olurlar. Yediğimiz yiyecek, giydiğimiz elbise bunlara örnektir. **Üretici malları** ise diğer üretici malları ya da tüketici malları üretiminde kullanılan mallardır. Bir makine, makinenin çalışmasını sağlayan yakıt, onu kullanan işçinin hizmeti, makinenin durduğu bina, birer üretici malı konumundadırlar. Bu mallara, *sermaye malları, yarı mamül mallar, hammaddeler* gibi isimler de verilmektedir. Bu tanımları üretim konusunu işlerken ayrıntısıyla inceleyeceğiz.

Tüketici malları: Tüketicinin ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan mallardır.

Üretici malları: Diğer üretici malları yada tüketici malları üretiminde kullanılan mallardır.

Bir mal, kullanımına bağlı olarak üretici ya da tüketici malı olabilir. Örneğin, bir otomobil bir gezinti için kullanılabileceği gibi, bir satış elemanı tarafından da kullanılabilir. Birinci durumunda bir tüketici malı konumunda iken, ikincisinde üretici malı durumuna geçer.

Dayanıklı ve Dayanıksız Mallar: Tüm mallar, faydalı olabilecekleri yaşam uzunluğunu yansıtmak üzere, dayanıklı veya dayanıksız mallar olabilirler. **Dayanıklı mallar** elde edildikten sonra uzun süre fayda sağlayan mallardır. Buzdolabı, otomobil, radyo gibi. Aslında bu malları kullanırken tüketmeyiz. Tükettiğimiz o malın bize sağladığı yararlardır. Yiyeceklerimizi sağlıklı biçimde saklamak, seyahat etmek, müzik ve haber dinlemek gibi.

Dayanıklı mallar: Elde edildikten sonra uzun süre fayda sağlayan mallardır.

Dayanıksız mallar: Fayda sağladığında yok olan, biten mallardır.

Dayanıksız mallar ise fayda sağladığında yok olan, biten mallardır. Mum, ekmek, şeker, benzin gibi. İktisattaki dayanıksız mal tanımı, güncel dilde kolayca bozulan dayanıklı mal kavramıyla karıştırılmamalıdır. Kötü yapılmış ve kolayca kırılabilen koltuğa günlük konuşma dilinde dayanıksız deriz. Ancak çok dayanmamış olsa da bu koltuk iktisat sınıflaması bakımından dayanıklı bir maldır.

SIRA SİZDE 5

Bir maldan ihtiyaçlarımızı karşılayacak ölçüde bol miktarda bulunuyorsa ve buna bir bedel ödemeden sahip olabiliyorsak, bu tür mallara serbest mal adını veriyoruz. İktisada Giriş kitaplarında serbest mallara verilen örnek genellikle havadır. Acaba hava gerçekten serbest bir mal olarak değerlendirilebilir mi?

Özet

AMAÇ 1 *Bir bilim dalı olarak iktisadın tanımını ve ilgi alanını açıklayabilmek*

- İktisat, sonsuz olan insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla nasıl karşılanacağını inceleyen bir sosyal bilimdir. İktisat bir sosyal bilim olma yanında, analitik bir yapıya da sahiptir. İnsanların iktisadi davranışları ile malların üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerini inceler.

AMAÇ 2 *İktisatçılar tarafından gerçekleştirilen analizlerde uygulanan yöntemleri açıklayabilmek*

- İktisat, bir sosyal bilim olmasına rağmen büyük ölçüde matematiksel yöntemler kullanır. İktisatçı önce bir konuyla ilgili gerçekleri toplar, daha sonra bu topladığı gerçekler yardımıyla teori oluşturur ve nihayet bu teoriler yardımıyla çeşitli sorunların çözümüne yönelik iktisat politikaları geliştirir.

AMAÇ 3 *İktisatçının çevremizdeki günlük olaylara bakışında kullandığı ilkeleri ve bu konuda düşülen hataları açıklayabilmek*

- İktisadi düşünme tarzı rasyonel davranış, karar alma sürecinde fayda ve maliyetleri esas alma ve değişimi inceleyen marjinal analiz kavramlarına dayanır.
- İktisadi düşünme sistematiği içinde diğer şartların sabit kaldığı, korelasyon ve nedensellik ilişkisinin farklı kavramlar olduğu ve nihayet, birey için doğru olanın bütün içinde doğru olacağı sonucunun hatalı olduğu unutulmamalıdır.

AMAÇ 4 *Yoğun içeriği nedeniyle iktisadın nasıl bölümlendirilebileceğini açıklayabilmek*

- İktisat, makro iktisat ve mikro iktisat, pozitif ve normatif iktisat olmak üzere çeşitli bölümlere ayrılır. Mikro iktisat, iktisadın daha çok firma, üretici ve tüketici gibi bireysel karar birimlerinin davranışlarını inceleyen bölümüdür. Makro iktisat ise iktisadın daha çok enflasyon, ekonomik büyüme ve dış ticaret gibi makro büyüklüklerini inceleyen bölümüdür. Pozitif iktisat, daha çok ne olduğunu anlamaya çalışır. Bu nedenle pozitif iktisat değer yargıları içermez. Normatif iktisat ise daha çok ne olması gerektiği konuları üzerinde durur ve değer yargıları içerir.

AMAÇ 5 *Günlük yaşamda farklı anlamlarda kullandığımız kavramlara iktisatçıların verdikleri anlamları açıklayabilmek*

- Ekonomik birimler hanehalkları, firmalar ve devlet olarak üçe ayrılır.
- İhtiyaç, tatmin edildiği zaman haz, tatmin edilmediği zaman sıkıntı yaratan duygulardır. İhtiyaçlar zorunlu ve zorunlu olmayan ihtiyaçlar olmak üzere ikiye ayrılır. İhtiyaçlar, sonsuz olma özelliğini taşırlar. Ayrıca, ihtiyaçlar şiddet bakımından farklılıklar gösterirler. İhtiyaçlar ve ihtiyaçları tatmine yarayan araçların, ikame edilebilirlik özellikleri vardır.
- İnsanlara fayda veya tatmin sağlayan şeylere mal denilir. Mallar ekonomik ve serbest mallar olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi bir bilim dalı olarak iktisadın özellikleri arasında yer almaz?

a. İktisat bir sosyal bilimdir
b. İktisat analitik bir bilimdir
c. İktisat davranışsal bir bilimdir
d. İktisat tarihsel bir bilimdir
e. İktisat doğal bir bilimdir

2. İktisatçının belli bir ekonomik sorunla ilgili bütün gerçekleri araştırıp toplaması aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. İktisadi analiz
b. Betimleyici iktisat
c. İktisat politikası
d. Normatif iktisat
e. İstatistiksel iktisat

3. Bir malın fiyatı arttığında satın alınmak istenen miktarı azalır ifadesi aşağıdakilerden hangisine örnek olarak verilebilir?

a. Hipotez
b. Önerme
c. Varsayım
d. Teori
e. Çıkarsama

4. İktisatçı önce bir olayla ilgili gerçekleri toplayıp, bu gerçeklerden hareketle bazı genellemeler yapıyorsa, aşağıdaki yöntemlerden hangisini kullanıyor demektir?

a. Tümevarım
b. Soyutlama
c. Mantıksal değerleme
d. Tümdengelim
e. Yanılsama

5. Bir firmanın üretim miktarının belirlenmesi aşağıdaki iktisat bölümlerinden hangisine girer?

a. Makro iktisat
b. Mikro iktisat
c. Sayısal iktisat
d. Normatif iktisat
e. Politik iktisat

6. Aşağıdakilerden hangisi serbest mal yada hizmet kategorisinde değerlendirilebilir?

a. Adalet hizmetleri
b. Hava
c. İçme suyu
d. Ulusal güvenlik hizmetleri
e. Ramazan ayında yoksullar için düzenlenen iftar yemekleri

7. Ekmek üretimi sürecinde kullanılan aşağıdaki mal ve hizmetlerden hangisi tüketici malı kategorisinde yer alır?

a. Hamur mayası
b. Su
c. Un
d. Hamur karma makinesini kullanan işçinin emeği
e. Ekmek

8. Aşağıdakilerden hangisi bir ekonomide yer alan temel ekonomik birimler arasında yer almaz?

a. Ev hanımları
b. Çocuklar
c. Üretim tesisleri
d. Emekli işçiler
e. Yabancılar

9. İşsizlikle ilgili aşağıdaki araştırma başlıklarından hangisi normatif iktisat kapsamına girer?

a. "İşsizliğin Üretim Hacmi Üzerindeki Etkileri"
b. "Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişkiler"
c. "İşsizlikle Mücadele Yolları"
d. "İşsizlikle Mücadele Edilmeli midir?"
e. "İşsizliğin Maliyeti"

10. Aşağıdakilerden hangisi dayanıksız mal olarak kabul edilmelidir?

a. Üretim hatası nedeniyle alındığı gün bozulan cep telefonu
b. Otomobil üretiminde kullanılan çelik
c. Nakliye sırasında tüpü kırılan televizyon
d. Cep telefonunuzda kullanılan kontör
e. Elinizde bulunan iktisada giriş kitabı

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
İktisat, rasyonellik, fayda, maliyet.

Uygun bir eş bulma olgusu sosyolojik, psikolojik ve antropolojik bakış açısından incelenebilecek bir olgudur. Ancak Nobel İktisat Ödülü kazanan iktisatçı Garry Becker flört etme, aşk, evlilik ve tabii ki boşanma gibi olguların, bu ünitede öğrendiğiniz bir kavram olan iktisadi rasyonellik varsayımı ile daha iyi anlaşılabileceğini savunmaktadır. Rasyonellik varsayımına göre bireyler kendileri için kötü olacağını bildikleri faaliyetlere katılmazlar. Bu nedenle eş seçiminde doğal olarak bireylerin uzun süre birlikte yaşamı paylaşabilecekleri kişileri tercih edeceklerini söyleyebiliriz. Bu da aynı değerlere sahip karşı cinslerin evlenme eğiliminde olacaklarını gösterir. Flört etme eylemi her iki tarafın sahip olduğu değerleri belirleyebilmek için girişilen bir kaynak kullanımı faaliyeti olarak değerlendirilmelidir. Evlilikten elde edilmesi beklenen yarar ne kadar büyükse, uygun eşin bulunabilmesi için katlanılacak maliyet de o kadar yüksek olacaktır. Dolayısıyla uygun eşin bulunması süreci ne kadar uzun sürerse, flört etmeye bağlı olarak katlanılan maliyet artar. Bu da bize doğru eşi bulmak için katlanılması gereken maliyetin yüksek olacağını gösterir.

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Üstünel, B.(1988). **Ekonominin Temelleri.** Ankara: Toygar, s. 8-22.

Türkay, O. (2000). **Mikro İktisat Teorisi.** Ankara: İmaj, s. 1-5.

Ünsal, M.E.(2001). **Mikro İktisat.** Ankara: İmaj, s. 3-8.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1.	e	Ayrıntılı bilgi için “İktisadın Tanımı” konusuna bakınız.
2.	b	Ayrıntılı bilgi için “İktisadın Yöntemi” konusuna bakınız.
3.	a	Ayrıntılı bilgi için “İktisadın Yöntemi” konusuna bakınız.
4.	a	Ayrıntılı bilgi için “İktisadın Yöntemi” konusuna bakınız.
5.	b	Ayrıntılı bilgi için “İktisadın Bölümleri” konusuna bakınız.
6.	b	Ayrıntılı bilgi için “Mal ve Hizmetler” konusuna bakınız.
7.	e	Ayrıntılı bilgi için “Mal ve Hizmetler” konusuna bakınız.
8.	c	Ayrıntılı bilgi için “Ekonomik Birimler” konusuna bakınız.
9.	d	Ayrıntılı bilgi için “İktisadın Bölümleri” konusuna bakınız.
10.	d	Ayrıntılı bilgi için “Mal ve Hizmetler” konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yoksulluk ve kıtlık eş anlamlı olarak kullanılabilecek kavramlar değildir. Ekonomik birimlerin her türlü isteğini gidermeye ve tatmin etmeye yetecek ölçüde kaynak bulunmadığı için kıtlık sorunu ortaya çıkar. Yoksulluk ise yaşam standartları ile ilgili bir kavramdır. Yoksulluğu tamamen ortadan kaldırmak mümkün olsa bile kıtlık sorunu varlığını korumaya devam edecektir. Toplumdaki herkese genel kabul gören, minimum bir yaşam standardı sağlasak bile, arzu edilen her şeyin üretilebilmesi için yeterli kaynak asla bulunamayacaktır.

Sıra Sizde 2

Bir binanın maketi gerçek binanın küçültülmüş ve basitleştirilmiş halidir. Tıpkı bir bina maketi gibi, bir ekonomik model de ekonominin bütününün veya bir kısmının özetlenmiş ve basitleştirilmiş tanımlamasıdır. Oysa ekonomi bir binadan veya diğer fiziki kavramlardan çok daha karmaşıktır. Bu nedenle ekonomik modeller, fen bilimlerinde ve mühendislikte kullanılan modellere göre gerçek yaşamın çok daha basitleştirilmiş ve özetlenmiş hali olarak kabul edilirler. İktisatta veya diğer alanlarda basitleştirme yapılmaksızın oluşturulan modeller kullanım açısından yararlı olmayacaktır.

Sıra Sizde 3

Fenerbahçe'nin şampiyon olduğu yıllarda enflasyon oranının bir önceki yıla göre düşüş göstermesi, bu iki değişken arasında bir nedensellik bağlantısı olduğunu göstermemektedir. Bu sadece tesadüfi bir birlikte değişim ilişkisinin yaşanmasından başka bir şekilde açıklanamaz. Nedensellik ilişkisinin ortaya çıkabilmesi için iki değişkenden bir tanesinde meydana gelecek bir değişimin diğerini nasıl etkileyebileceğine ilişkin teorik bir gerekçemizin olması gerekir. Sorumuzda verilen örnekte bu türden bir teorik açıklama yapabilmek mümkün değildir.

Sıra Sizde 4

a. Bir ailenin gelirinin ne kadarlık kısmını tasarruf edeceğine ilişkin kararı mikro iktisadın konuları arasında yer alır.
b. Devletin getirdiği bu düzenlemenin etkilerinin incelenmesi mikro iktisadın konuları arasında yer alır.
c. Ülkedeki tasarruf miktarının üretim kapasitesi üzerinde yaratacağı etkiler makro iktisadın konuları arasında yer alır.
d. Firmanın kaç işçi çalıştıracağına ilişkin kararı mikro iktisadın konuları arasında yer alır.
e. Para miktarındaki değişmeler ile fiyatlardaki değişmeler arasındaki ilişkilerin araştırılması makro iktisadın konuları arasında yer alır.
f. Kısa dönemde enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığını ifade etmek pozitif bir ifadedir.
g. Para arzı artış hızının yavaşlatılmasının enflasyonu düşüreceği ifadesi pozitif bir ifadedir.
h. Merkez bankasının para arzı artış oranını düşürmesi gerektiği ifadesi normatif bir ifadedir.
i. Asgari ücret uygulamasının gençler arasında işsizliği arttırdığı ifadesi pozitif bir ifadedir.
j. Düşük vergi oranlarının çalışma ve tasarruf yapma arzusunu güçlendirdiği ifadesi pozitif bir ifadedir.

Sıra Sizde 5

Serbest mallara örnek bulabilmek oldukça zordur. Geçmişte "hava" genellikle serbest mala örnek olarak gösterilirdi. Ancak günümüzde solunan havanın kalitesinin yükseltilmesini sağlamak amacıyla kullanılan kirlilik önleyici filtreler, kirlilik ölçüm cihazları gibi maliyetli faaliyetler nedeniyle, en azından, temiz hava artık serbest bir mal olmaktan çıkmıştır. Nitekim *Wall Street Journal* gazetesinden (8 Mayıs 1992, sayfa A1) özetlenen aşağıdaki haberde bu durumu görmek mümkündür. Habere göre dünyanın en kalabalık kentlerinden birisi olan Mexico City'de yeni ve kârlı bir girişimcilik başlamıştır: Temiz ve solunabilir hava ticareti. Yaklaşık 20 milyon insanın yaşadığı bu kentte 3.5 milyona varan araç sayısı, toz, kurşun ve diğer kimyasal maddeler nedeniyle yılın 300 günü hava kirliliğinin insan sağlığını tehdit eder boyutlarda olması ile geçmektedir. Özel girişimciler parklarda ve alışveriş merkezlerinde kurdukları oksijen çadırlarında dakikası yaklaşık 1.6 dolardan temiz hava ticareti yapmaya başlamışlardır. Öte yandan, ABD'nin Los Angeles kentinde yapılan araştırmalara göre, devletin koyduğu temiz hava standartlarının sağlanabilmesinin maliyeti, bu kentte yaşayan her bir kişi için yaklaşık yılda 1200 dolara ulaşmıştır. Bu iki örnek göstermektedir ki, dünyanın pek çok ülkesinde, en azından, temiz hava serbest bir olmaktan çıkmıştır.

EK: İKTİSATTA GRAFİKLERİN KULLANIMI

Bu kitapta ve daha sonraki sınıflarda okuyacağınız iktisat kitaplarında yer alan iktisat teorilerini rahatlıkla anlayıp, öğrenebilmeniz için en önemli önkoşullardan birisi, grafiklerin nasıl oluşturulduklarının bilinmesi ve yorumlanmasıdır. Ayrıca birçoğunuz, gelecekte de, belki de sıklıkla grafiklerle ilgilenmek durumunda kalacaksınız. Çünkü, grafikler sadece ders kitaplarında değil, gazetelerde yer almakta; doktorlar hastalarındaki gelişmeyi bu grafikler sayesinde izleyebilmektedir. TC hükümeti, yabancılara ne kadar borcumuz olduğunu ve borcun zaman içerisinde nasıl geliştiğini bu grafikler sayesinde görebilmektedir. İşletmeler, kâr ve satış performanslarını bu grafikler sayesinde kontrol etmektedirler. Sosyal olaylara ilgi duyan bireyler ise, örneğin, Eskişehir'deki suç oranlarında artış gibi çeşitli konulardaki genel eğilimleri yine grafikler sayesinde inceleyebilmektedir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi grafikler, çok sayıda gözlemden oluşan verilerin gösterilmesinde, bunların analiz edilmesinde ve yorumlanmasında bize çok büyük katkılar sağlamaktadır. Grafikler sayesinde, sayılarda gizlenmiş olan açık istatistiki ilişkileri rahatlıkla görme olanağı kazanmaktayız. Bununla birlikte, kötü bir biçimde oluşturulan grafiklerin ne derece kafa karıştırıcı olabileceği ve yanlış sonuçlara bizi götüreceği de unutulmamalıdır. Bu ekte, önce, bir grafiği anlayabilmek için gerekli bilgileri verecek, daha sonra iktisadi modellerde kullanılan grafikleri açılayacağız ve nihayet eğimi tanımladıktan sonra bir doğru ve eğrinin eğiminin nasıl ölçülebileceğini ele alacağız.

İKİ DEĞİŞKENLİ GRAFİKLER

Ünite içerisinde de değindiğimiz gibi günümüz iktisadı oldukça niceliksel bir disiplindir. Yapılan iktisadi analizlerin çoğunluğu, değişkenler arasında iktisadi ilişkilerin incelenmesinden oluşmaktadır. İşte değişkenler arasındaki niceliksel ilişkinin görsel olarak gösterimi bir **grafiği** ifade eder.

Grafik: Değişkenler arasındaki niceliksel ilişkinin görsel olarak ifade edilmesidir.

Bu kitap boyunca iktisadi analizlerde kullanacağımız grafik türü iki değişkenli-grafik olacaktır. Dolayısıyla şimdi önce iki değişkenli-grafiğin nasıl oluşturulduğunu anlamaya çalışalım.

İki Değişkenli-Grafiğin Oluşturulması

Adından da anlaşılacağı gibi iki değişkenli-grafik, iki değişken arasındaki niceliksel ilişkiyi ifade eder. Genellikle iki değişkeni içeren ilişkilerde, **bağımlı değişken** veya açıklanan değişken denilen değişken, **bağımsız değişken** veya açıklayıcı değişken denilen değişkendeki değişmelerden dolayı veya ona tepki olarak hareket eder.

Bağımlı değişken: Genellikle Y ile gösterilen ve değeri, bir veya birden fazla bağımsız değişkendeki değişmelere göre belirlenen değişkendir.

Bağımsız değişken: Genellikle X ile gösterilen ve değeri incelenen eşitlik dışında veya eşitlikten bağımsız olarak belirlenen ve bağımlı değişkenin değerindeki değişmelere neden olan değişkendir.

Bir grafiğin yatay ekseni x-ekseni; dikey ekseni ise y-eksenidir. Hem x hem de y-eksenleri birer sayı doğrusunu ifade eder. Bu sayı doğruları ile ilgili olarak iki hususu grafikleri iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için unutmamamız gerekir. Bunlar:

- Eksenler üzerindeki her nokta eksenleri eşit parçaya böler.
- Eksenler üzerindeki her noktayla ilişkili sayılar soldan sağa doğru gidildikçe artar veya sağdan sola gidildikçe azalır.

Şekil Ek-1'de görüldüğü gibi x-ekseni üzerinde soldan sağa doğru gidildikçe sayılar aratmaktadır.

Şekil Ek 1

Kartezyen Grafik

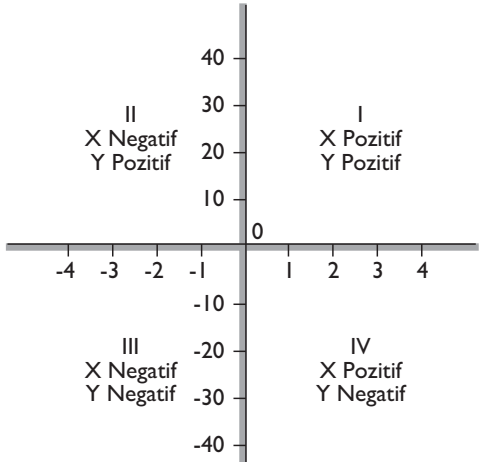

Orijin: Bir grafikte x ve y-eksenlerinin kesiştiği noktadır. Bu noktada hem X hem de Y değişkeninin değeri sıfıra eşittir.

Bir grafikte x ve y-eksenlerinin kesim noktası ise orijindir. Bazı durumlarda, eksenlerde kırılmalar söz konusu olabilir. Bu kırılmalar, orijin (değişkenlerin sıfır değeri aldığı nokta) ile eldeki ilk gözlem arasında büyük fark varsa söz konusu olur. Böyle durumlarda kırılma yaratarak, iki değişken arasındaki ilişkiyi gözleme olanağı sağlanmakta ve bu sayede daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Kırılmalar eksenler üzerinde ≈ ve ≬ işaretleri konularak yaratılır. Şekil Ek-2 de yer alan ilk grafikte eksenlerde bir kırılma yokken, ikinci şekilde söz konusu olmaktadır.

Şekil Ek 2

Eksenlerde Kırılmalar

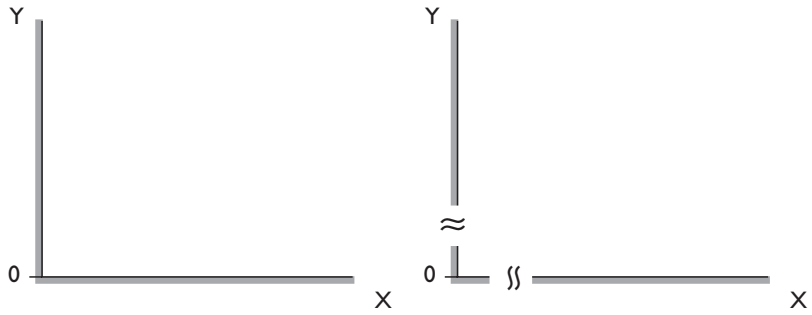

DİKKAT

Matematikte, bağımsız değişken yatay eksende (x-ekseninde), bağımlı değişken ise dikey eksende (y-ekseninde) yer alır. Ancak iktisatta bu durum bazen göz ardı edilebilmektedir. İktisatçıların eksenleri bu şekilde döndürmelerinden amaç kafaları karıştırmak değil, gösterim ve yorumlama kolaylığı sağlamaktır.

Şekil Ek-1 yardımıyla X ve Y değişkenleri arasındaki ilişkiyi göstermek amacıyla bir kartezyen grafiğin nasıl kullanabileceğini kurgulayabiliriz. Şekilden de anlaşılacağı gibi, eksenler değişkenlerin işaretlerine göre toplam yüzeyi dört parçaya bölmektedir. X ve Y, I nolu bölgede pozitif; III nolu bölgede ise negatif değerler almaktadır. II nolu bölgede X ve IV nolu bölgede ise Y negatif değer almaktadır. İktisat çoğunlukla değişkenlerin pozitif değerleri ile ilgilendiği için kullanılan grafikler sadece I nolu bölge ile sınırlı kalmaktadır.

İktisatta iki değişkenli bir grafiğin nasıl oluşturulduğunu göstermek için gelir tüketim ilişkisini gösteren Tablo Ek-1'de yer alan verileri kullanalım.

Tablo Ek 1

Gelir Tüketim İlişkisi

Gelir (X)	Tüketim (Y)	Eğri üzerindeki nokta
0	60	A
100	120	B
200	180	C
300	240	D
400	300	E
500	360	F

Tablo Ek-1'deki verinin ilk iki sütununa baktığımızda rahatlıkla görülebileceği gibi, gelir düzeyi arttıkça, tüketim de artmaktadır. Gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi grafik üzerinde göstermek istediğimizi varsayalım. Şekil Ek-3'de olduğu gibi, geliri yatay eksene ve tüketimi de dikey eksene koyuyoruz. Tabloda yer alan A noktası, 0 gelir ve 60 birim tüketimi; B noktası 100 birim gelir ve 120 birim tüketimi temsil etmektedir. İşte bu noktaların temsil ettiği gelir ve tüketim bileşimlerini grafiğe yerleştirip bu noktaları birleştirirsek Şekil Ek-3'de yer alan doğru biçimindeki tüketim fonksiyonunu elde etmiş oluruz. Tüketim doğrusu üzerindeki A noktası, doğrunun y-eksenini kesim noktasını vermektedir.

Şekil Ek 3

Tüketim Doğrusu

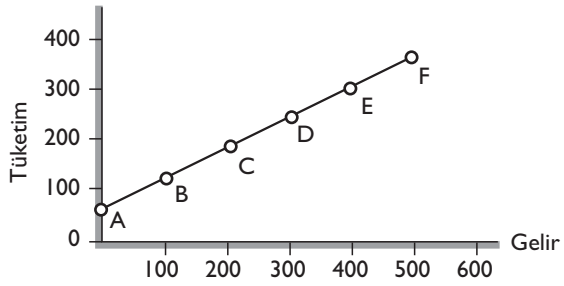

Daha önce de vurguladığımız gibi, bazen iktisatta bağımlı ve bağımsız değişkenler için eksenler değişebilmektedir. Bunun en açık örneği Ünite 3'de göreceğiniz, diğer şartlar sabitken (ceteris paribus), bir malın fiyatı ile talep edilen miktarı arasındaki ilişkiyi ifade eden talep eğrisidir. Talep eğrisinde talep edilen miktar, malın kendi fiyatının bir fonksiyonudur. Oysa Şekil Ek-4'de görülen talep eğrisi grafiğinde dikey eksende gösterilen fiyat bağımsız değişken konumundadır. Talep edilen miktar yatay eksende yer almıştır. Malın kendi fiyatındaki değişmeler, talep edilen miktarda değişmelere neden olmaktadır.

Tablo Ek 2

A Malı Talep Tablosu

A malı talep edilen miktarı	A malı fiyatı
40	100
36	120
32	140
28	160
24	180

Şekil Ek 4

A Malı Talep Eğrisi

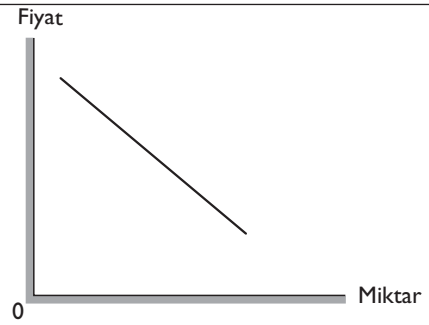

Bazı durumlarda ise ortaya konulmaya çalışılan ilişkinin biçimi belli olmayabilir. Yani hangi değişkenin bağımlı, hangi değişkenin bağımsız olduğu açıkça belli olmayabilir. Bu durumda grafik, hangi değişkenin hangi değişkende değişmeye neden olduğunu ima etmeksizin, iki değişken arasındaki ilişkiyi gösterebilir. Örneğin, enflasyon bir ülke parasında değer kaybına neden olabileceği gibi, ülke parasının değer kaybetmesi de enflasyona neden olabilir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı gibi, iktisatta iki değişkenli diyagramlar diğer şeyler sabitken varsayımı altında oluşturulmaktadır. Örneğin, Şekil Ek-3'de yer alan tüketim doğrusu, gelir yanında tüketimi etkileyen tüm diğer etkenler sabit varsayılarak oluşturulmuştur. Oysa hepinizin günlük yaşamında da algılayabileceğiniz gibi, bir kişinin tüketim harcamaları sadece kişinin gelirine değil, aynı zamanda beklentiler, alışkanlıklar, bireylerin servetleri ve faiz oranları gibi değişkenlere de bağlıdır. İşte sabit olduğu varsayılan bu etkenlerden herhangi birinin değişmesi durumunda gelir ile tüketim arasındaki ilişki tümden değişir ve doğru ya aşağıya yada yukarıya doğru kayar. İlişkide değişme (kayma) adını verdiğimiz bu olayda yeni bir doğru ile karşı karşıya kalırız (Şekil Ek-5 (a) kısmında I nolu doğrunun II nolu konuma gelmesi). Bunun yanında, belli bir ilişki boyunca harekette söz konusu olabilir (Şekil Ek-5 (b) kısmı). Yani grafiğimizdeki ilişkiye göre tüketim doğrusu üzerinde bir noktadan diğerine hareket söz konusu olabilir (örneğin A noktasından B noktasına hareket). Aynı eğri üzerinde hareketin kaynağını ise bağımsız değişkenin değerindeki değişme oluşturur.

Şekil Ek 5

İlişkideki Değişme ile İlişki Boyunca Hareket

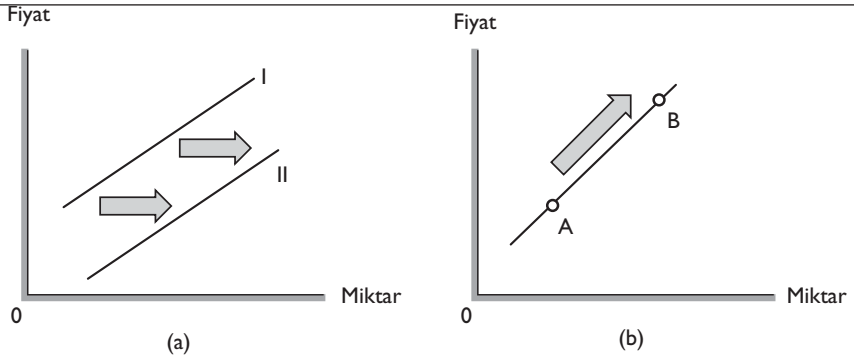

GRAFİK TÜRLERİ

Daha önce de vurguladığımız gibi, iktisatçılar analizlerinde grafikleri yoğun bir biçimde kullanmakta ve iktisat ders kitapları da bu grafiklerin çeşitli örnekleri ile dolup taşmaktadır. İktisatçıların analizlerinde kullandıkları üç tip grafikten söz edile-

bilir. Bunlar, serpilme diyagramları, zaman serisi grafikleri ve kesit veri grafikleridir. Şimdi sırasıyla bunlar hakkında bilgi sahibi olalım.

Serpilme Diyagramları

Ayrı ayrı sayı noktalarından oluşan serpilme diyagramı, belli bir zaman aralığı için, bir değişkenin değerinin (dikey eksende yer alan), bir başka değişkenin değerine (yatay eksende yer alan) karşı çizilmesinde kullanılır. Serpilme diyagramı, bu iki değişken arasında ne tür bir ilişki olduğunu belirlemekte kullanılır. Yani, iki değişken arasında pozitif veya negatif ilişki olup olmadığını belirlemek için serpilme diyagramı kullanılır. Şekil Ek-6 tüketim harcamaları ile gelir düzeyi arasındaki serpilme diyagramını göstermektedir.

Şekil Ek 6

Serpilme Diyagramı

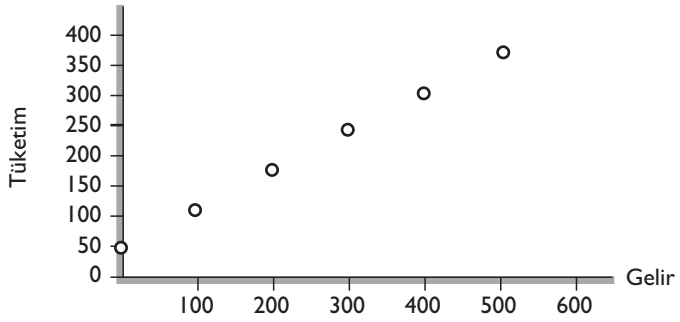

Daha önce ele aldığımız Tablo Ek-1'deki verilerden yararlanarak çizilen bu şekilden de görüldüğü gibi, bu serpilme diyagramı bize gelir düzeyi ile tüketim harcamaları arasında tam bir doğrusal ilişki olduğunu göstermektedir.

Serpilme diyagramı iki değişken arasındaki ilişkiyi tanımlamamıza yardımcı olmaktadır. Ancak, eğer biz örnekte olduğu gibi gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi incelemek yerine, örneğin gelir veya tüketimin zaman içerisinde nasıl değiştiği konusunda bilgi sahibi olmak istersek, bu tür bilgiyi serpilme diyagramından elde etmemiz mümkün değildir. Bu tür bilgileri elde etmek istediğimiz zaman bir başka grafik türü olan zaman serisi grafiklerine başvurmamız gerekir.

Zaman Serisi Grafikleri

Zaman serisi grafiği, basitçe zaman içerisinde bir değişkenin nasıl değiştiğini gösterir. Zaman birimi, örneğin aylar veya yıllar, yatay eksende, ilgilenilen değişken ise dikey eksende yer alır. Şekil Ek-7 Türkiye'de 1987 yılının birinci üç ayı ile 2002 yılının 4. üç ayı arasında özel nihai tüketim harcamalarının nasıl değiştiğini göstermektedir.

Şekil Ek 7

1987'den Beri Türkiye'de Tüketim Harcamaları

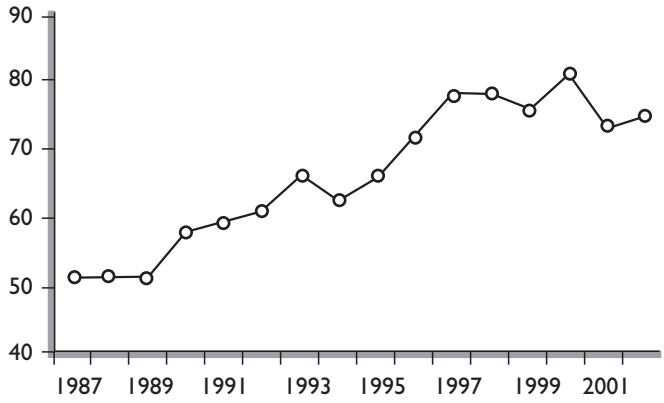

Zaman serisi grafikleri bize çok yararlı bilgiler verebilir. Onlar sayesinde inceleme döneminde ilgilendiğimiz değişkenin sistematik bir biçimde değişip değişmediğini görme olanağı elde ederiz. Ayrıca belli dönem ve tarihlerde, örneğin 1994 veya 2000 yılı krizlerinde tüketim harcamalarına ne olduğu konusunda bu grafikler sayesinde bilgi sahibi olabiliriz.

Zaman serisi grafiklerini kullanarak, bir değişkenin zaman içerisinde nasıl değiştiği konusunda bilgi sahibi olabileceğimiz gibi, iki değişkenin de zaman içerisinde değişimlerini birlikte inceleyip karşılaştırabiliriz. Şekli Ek-8'de Türkiye'de 1987 yılının birinci üç ayı ile 2002 yılının dördüncü üç ayı arasında Türkiye'de özel nihai tüketim harcamaları ile geliri ölçmek amacıyla kullanabileceğimiz bir kavram olan gayrisafi milli hasılanın (GSMH) nasıl değiştiği görülebilmektedir.

Şekil Ek 8

Tüketim Harcamaları ve Gayrisafi Milli Hasıla

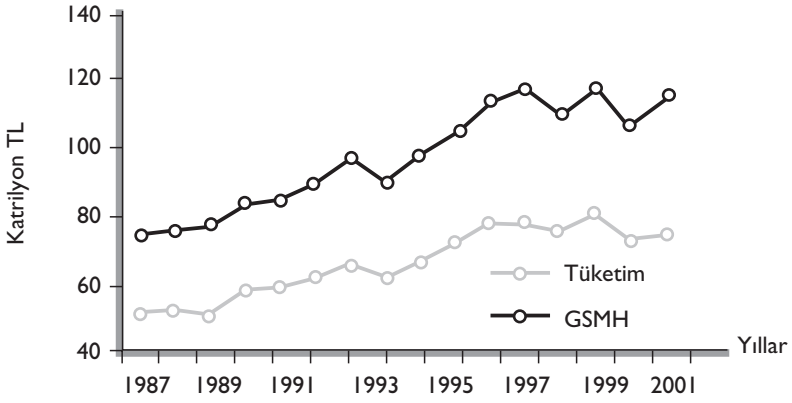

Şekilden de görüleceği gibi inceleme döneminde tüketim harcamaları ile GSMH arasında yakın bir ilişki vardır. Yani GSMH artarken tüketim harcamaları da artmakta, azalırken azalmaktadır.

Kesit Veri Grafikleri

İktisatçıların nispi ilişkileri elde etmekte kullandıkları görsel araçlardan birisi de kesit veri grafikleridir. Çubuk (bar) grafiği adı verilen kesit verisi grafiği zamanın herhangi bir anında, örneğin 2002 yılında, hanehalkı, firmalar ve ülkeler gibi farklı ekonomik birimlere ait değerleri gösterir. Örneğin Ekonomik İşbirliği ve Kalkın-

ma Örgütü (OECD) üyesi ülkelerde 2002 yılı enflasyon oranlarını göstermek istediğimizi varsayalım. Kesit veri (çubuk) grafiği 2002 yılında her üye ülkede enflasyon oranını göstermekle kalmaz aynı zamanda farklı ülkelere ait enflasyon oranlarının nispi olarak farklılıklarını da ortaya koyar. Şekil Ek-9'da OECD üyesi ülkelerde 2002 yılı enflasyon oranları gösterilmektedir.

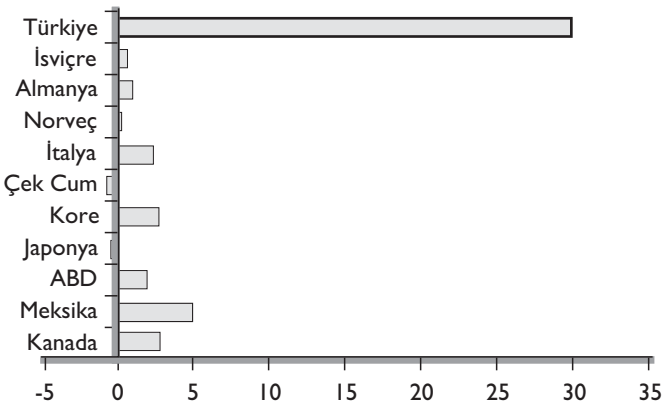

Şekil Ek 9

Seçilmiş OECD Üyesi Ülkelerde Enflasyon Oranları

GRAFİKLERİN AVANTAJLARI VE TUZAKLARI

Öncelikle uygun kullanılmaları durumunda grafiklerin bilgi elde etmede etkin bir araç olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda grafiklerin, özellikle tablo halinde bilgilere oranla, iki önemli avantajından söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, grafikler yardımıyla iki değişken arasındaki ilişkiyi görmek, tabloya oranla daha kolaydır. İkincisi de, grafik ile çok sayıda gözlemden oluşan verileri etkin bir biçimde temsil etmek mümkündür.

Bu avantajlarına rağmen, grafikler gerçekleri çarpıtmak ve bazen de yanlış bilgi vermek amaçlarıyla da kullanılabilir. Bu nedenle grafiklerin kullanımında ortaya çıkabilecek gizli tuzakları iyi ayırt etmekte yarar vardır. Bu tuzaklardan ilki, grafiği oluşturan kişinin eksenlerin birimlerini değiştirmelerinde gizlidir. Bu nedenle, bir grafiksel ilişkinin dikliğinin artması veya azalması iki değişken arasındaki ilişkinin güçlülüğünün güvenilir bir göstergesi olmayabilir. İkincisi, değişkenlerin uygun olarak ölçülmemesidir (burada uygun olarak ölçülmemesi ile kastedilen, yanlış sayılması gibi bir olgu değildir). Bir ülkenin nüfusu, o ülkede enflasyon oranı (bizim ülkemizde olduğu gibi), ülkenin üretiminin toplam değerinin ölçüsü olan GSMH zaman içerisinde hep artmaktadır. Örneğin, ülkemizde yüksek oranlı enflasyon nedeniyle, daha fazla otomobil, daha fazla gömlek üretmesek bile GSMH'mız artmaktadır. İşte bu gibi durumlarda, bu değişkenlerin zaman serisi grafiklerini oluştururken, bu değerleri fiyat artışlarının etkisinden arındırılmış biçimleri olan reel halleri ile kullanmak gerekir. Ayrıca, bazı değişkenleri kişi başına ifade edip (kişi başına ifade ederken ilgili büyüklük ülke nüfusuna oranlanır), kişi başına değerlerin zaman içerisindeki değişimlerini incelemek yararlı olur. Üçüncüsü ise, grafikte gösterilen ilişkinin seçilen zaman dilimine bağlı olmasıdır. Bunu için ise verilerin başlama ve bitiş tarihlerinin hiçbir çarpıtmaya yer vermeyecek biçimde belirlenmesi gerekir.

İKTİSADİ MODELLERDE KULLANILAN İKİ DEĞİŞKENLİ GRAFİKLER

Bu kitapta ve okuyacağınız diğer iktisat kitaplarında göreceğiniz gibi, iktisatta kullanılan grafiklerin mutlaka gerçek yaşamdan elde edilen verilere dayanması gerekmez. Aksine kullanılan grafikler, herhangi bir iktisadi modeldeki iktisadi değişkenler arasındaki ilişkiyi ifade etmek amacıyla çizilirler. Bu amaçla oluşturulan grafikler değişkenler arasında ya pozitif veya negatif ilişkiler, ya ilişki söz konusu olmamakta ya da ilişki ya bir maksimuma veya minimuma sahip olmaktadır.

İki Değişkenli Grafiklerde Pozitif veya Negatif ilişkiler

İktisadi ilişkiler doğaları gereği ya pozitif (direk veya doğru yönlü) ya da negatiftir (ters yönlü). İki değişken (tüketim ve gelir gibi) aynı yönde değişiyorsa, yani bir değişkenin (tüketim) değerindeki artış, bir başka değişkenin (gelir) değerindeki artışla ilişkili ise, o iki değişken arasında pozitif (direk veya doğru yönlü) ilişki vardır (Şekil Ek-3 de olduğu gibi). Öte yandan, iki değişken (malın kendi fiyatı ile talep edilen miktarı - Şekil Ek-4'de olduğu gibi) farklı yönde değişiyorsa, yani bir değişkenin değerindeki artış (talep edilen miktardaki artış), bir başka değişkenin değerindeki azalmayla (malın fiyatındaki azalmayla) ilişkiliyse, o iki değişken arasında negatif (ters yönlü) ilişki vardır.

İki Değişkenli Grafiklerde İlişkisiz Değişkenler

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarda değişkenler ya doğru yada ters yönlü ilişkili idi. Oysa değişkenler, birbirinden bağımsız da olabilir. Eğer, değişkenlerden biri değişirken, diğeri değişmeyip sabit kalıyorsa bu durum söz konusu olur. Şekil Ek-10'da bu tür ilişkiler yer almaktadır.

Şekil Ek 10

İki Değişken Arasında Bağımsızlığı Gösteren Grafikler

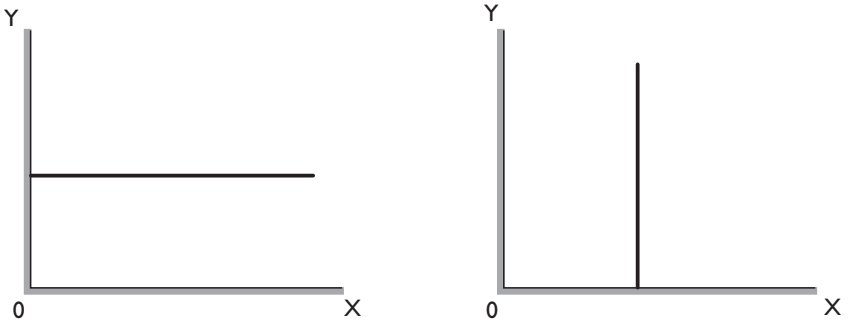

Şekil Ek-10'un a bölümünde, X değişkeni artıkça, Y değişkeni değişmemekte, aynı kalmaktadır. Açıkça görüldüğü gibi X ve Y birbirinden bağımsızdır. Şeklin b bölümünde ise, Y değiştikçe, X sabit kalmaktadır.

İki Değişkenli Grafiklerde Bir Maksimum veya Minimuma Sahip İlişkiler

Kitabınızın sonraki ünitelerinde (Ünite 6 ve 7) ilk örneklerini göreceğiniz gibi, iktisadi modellerde ele alınan birçok ilişki yapısı gereği bir maksimum veya minimuma sahip olmaktadır. Örneğin, Şekil Ek-11 de yer alan üretim miktarı ile firmanın ortalama maliyetleri arasındaki ilişkiyi ifade eden ortalama maliyet (AC) eğrisi, belli bir üretim düzeyine kadar azalmakta ve minimuma ulaştıktan sonra artmaya başlamaktadır.

Şekil Ek 11

Minimuma Sahip İlişki

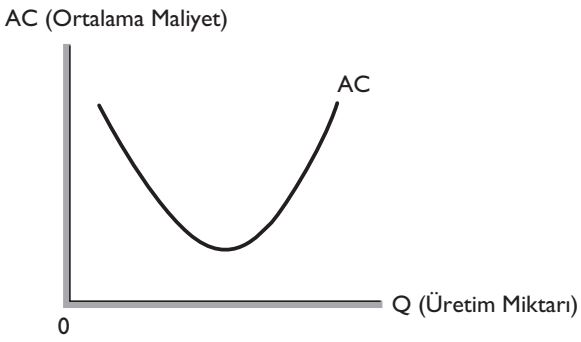

Buna karşılık, Şekil Ek-12'de yer alan işgücü ile işgücünün ortalama fiziki ürünü (APP) arasındaki ilişkiyi ifade eden ortalama fiziki ürün (APP) eğrisi belli işçi sayısına kadar artmakta ve bir maksimum yaptıktan sonra azalmaya başlamaktadır.

Şekil Ek 12

Maksimuma Sahip İlişki

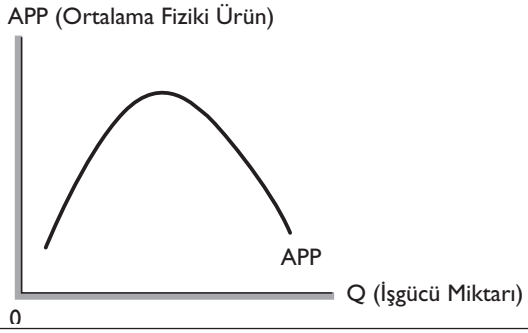

EĞİMİN TANIMI VE HESAPLANMASI

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı gibi, grafikler ya doğru biçiminde ya da eğri şeklinde olmaktadır. Grafikte gösterilen bu eğri ya da doğruların en önemli özelliği eğimleridir. İster doğru, isterse eğri olsun, eğim bize ilişkinin yapısı hakkında önemli niceliksel bilgi verir. **Eğim**, değişkenlerin birindeki bir birimlik değişmeye karşılık, diğer değişkenin ne kadar değişeceğini gösterir. Eğim, dikey eksende yer alan değişkendeki değişimin, yatay eksende yer alan değişkendeki değişime oranıdır. Daha öncede olduğu gibi, Y dikey eksende, X yatay eksende yer alırsa eğim,

$$\text{Eğim} = \frac{\Delta Y}{\Delta X} = \frac{Y_2 - Y_1}{X_2 - X_1}$$

olur.Yukarıdaki eşitlikte yer alan, Δ ilgili değişkendeki mutlak değişimi gösterir. Bu şekilde eğimi tanımladıktan sonra şimdi sırasıyla bir doğrunun ve eğrinin eğimi nasıl hesaplanır bunları açıklamaya çalışalım.

Bir Doğrunun Eğimi

Şekil Ek-13'de dört farklı doğru yer almaktadır. Şimdi her doğrunun eğimini nasıl hesapladığımızı gösterelim.

Şekil Ek 13

Eğimin Hesaplanması

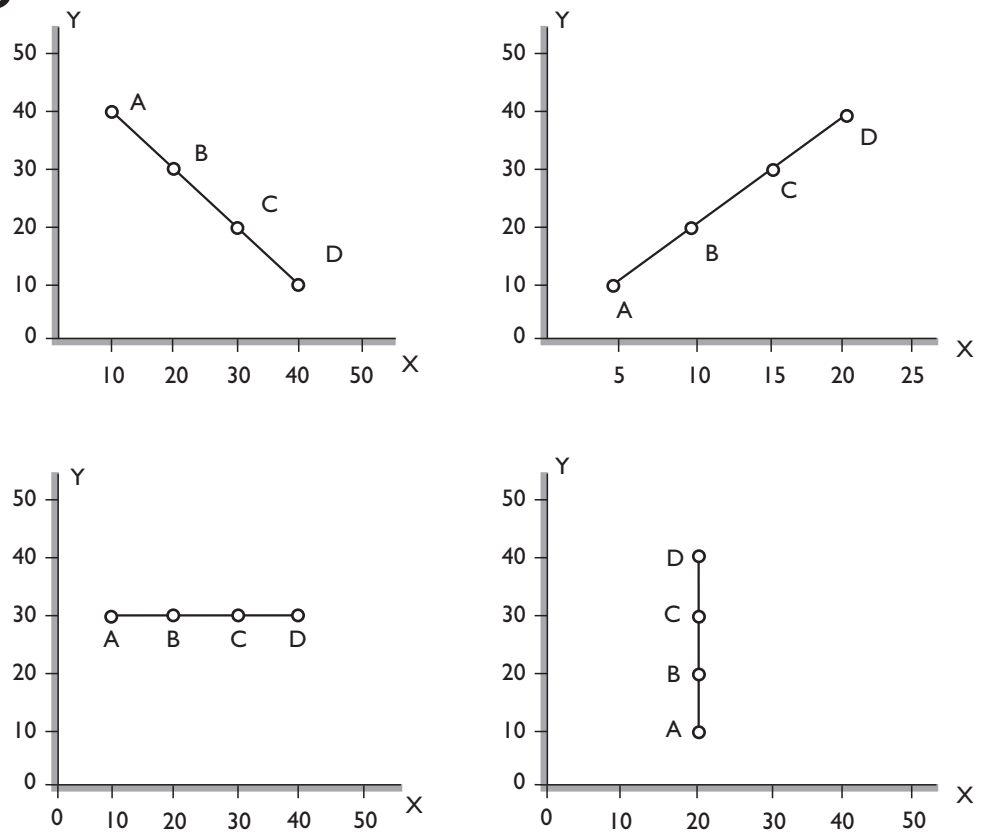

Şekil Ek-13'den de görüldüğü gibi, ilk şekil negatif bir doğrusal ilişkiyi göstermektedir. Şekil üzerinde A noktasından B noktasına hareket edildiğinde Y'deki değişim -10 dur (30 - 40). Buna karşılık X deki değişim +10'dur (20 - 10). Dolayısıyla doğrunun eğimi -1'e eşit olacaktır. Burada doğru üzerindeki herhangi bir noktadan diğerine eğim hesapladığınızda bulacağınız eğim değeri aynı olacaktır. Çünkü bir doğrunun eğimi sabittir. İkinci şekilde yine A noktasından B noktasına hareket edildiğinde eğim 2'ye eşit olacaktır. Çünkü bu durumda Y'deki değişim 10 ve X'deki değişim 5 olmaktadır. Üçüncü şekilde ise eğim sıfıra eşittir. Çünkü X değiştikçe Y değişmemekte, sabit kalmaktadır. Örneğin, A noktasından B noktasına hareket söz konusu olduğunda, Y'deki değişim 0, X'deki değişim ise 10 olmaktadır ve O/10=0 olacaktır. Son şekilde ise eğim sonsuza eşittir. Çünkü bu durumda X'deki değişim sıfıra eşit olmaktadır.Y'deki değişim ne olursa olsun, onun sıfıra oranı sonsuz olacaktır.

Bütün bu doğrular yanında iktisatçılar bazen 45°'lik doğru da kullanmaktadırlar. Bu doğru iki ekseni iki eşit parçaya böler. Bu doğrunun en önemli özelliği, doğru üzerindeki herhangi bir noktanın, hem dikey hem de yatay eksene eşit uzaklıkta olmasıdır. Şekil Ek-14'te A noktası, 40 birim Y ve 40 birim X değerlerini göstermektedir.

Şekil Ek 14

45°'lik Doğru

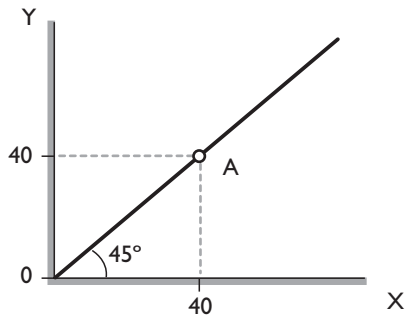

Bir Eğrinin Eğimi

Bir doğrunun aksine, bir eğrinin eğimi sabit değildir ve eğri üzerindeki bir noktadan diğerine değişir. Bir eğrinin eğiminin hesaplanması iki aşamada gerçekleşir. Önce, eğriye belli bir noktada teğet olan bir doğru çizilir. Daha sonra, bu teğet doğru üzerinde iki nokta belirlenir ve eğim hesaplanır. Şimdi bu söylediklerimizi Şekil Ek-15 yardımıyla gösterelim.

Şekil Ek 15

Bir Eğrinin Eğimi

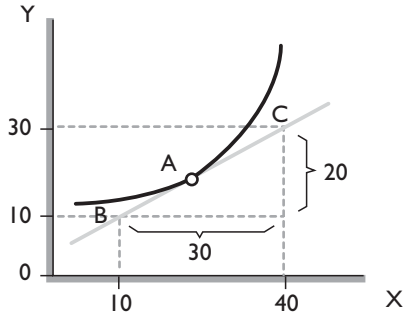

Şekil Ek-15'de A noktasında eğrinin eğimini bulmak için, eğriye bu noktada teğet olan doğrunun eğimini bulmamız yeterli olur. Bunun için B ve C noktaları arasında teğetin eğimi,

$$\text{Eğim} = \frac{\Delta Y}{\Delta X} = \frac{30 - 10}{40 - 10} = +0.67$$

olacaktır.

Şekil Ek-16'da ise dört farklı eğri ve bunların eğimleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

İKİ DEĞİŞKENLİ GRAFİKLER İNCELENİRKEN DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Grafiklerin oluşturulması kadar grafiklerde yer alan bilgilerin doğru bir biçimde algılanması ve aktarılması da önemlidir. Bunun için bir grafikle karşılaşıldığı zaman aşağıdaki konularda özen gösterilmesinde yarar vardır. Bunlar:

- Yapmanız gereken ilk iş hemen eksenlerde yer alan değişkenlere bakmaktır. Ayrıca grafikte gösterilen ilişkinin negatif mi, yoksa pozitif mi ve doğrusal veya doğrusal olmayan bir ilişki olup olmadığını anlamaya çalışınız.
- Grafikte gösterilen ilişkideki nedenselliğin yönünü anlamaya çalışınız. Yani, X mi Y'ye, Y mi X'e neden olmakta veya hem X, Y'ye hem de Y, X'e mi neden olmaktadır? Bunun dışında X ile Y arasında bir nedensel ilişki yok mudur? Bu hususların grafikten anlaşılması analizi kavramanızı kolaylaştıracaktır.
- Grafikteki eğri veya doğrunun eğimi hakkında düşünce sahibi olmaya çalışınız ve özellikle eğimin iktisadi anlamını yorumlamaya çalışınız.
- Grafiğin ne ifade ettiğini sözcüklerle ifade ediniz.
- Daha öncede belirttiğimiz gibi, iki değişkenli grafikler, diğer şeyler sabittir varsayımı ile çizilmekte idi. Grafikte gösterilen eğri veya doğruda bir değişmeye (kaymaya) yol açacak başka değişkenler biliyor musunuz? Belirlemeye çalışınız.

Şekil Ek 16

Eğrilerin Eğimleri

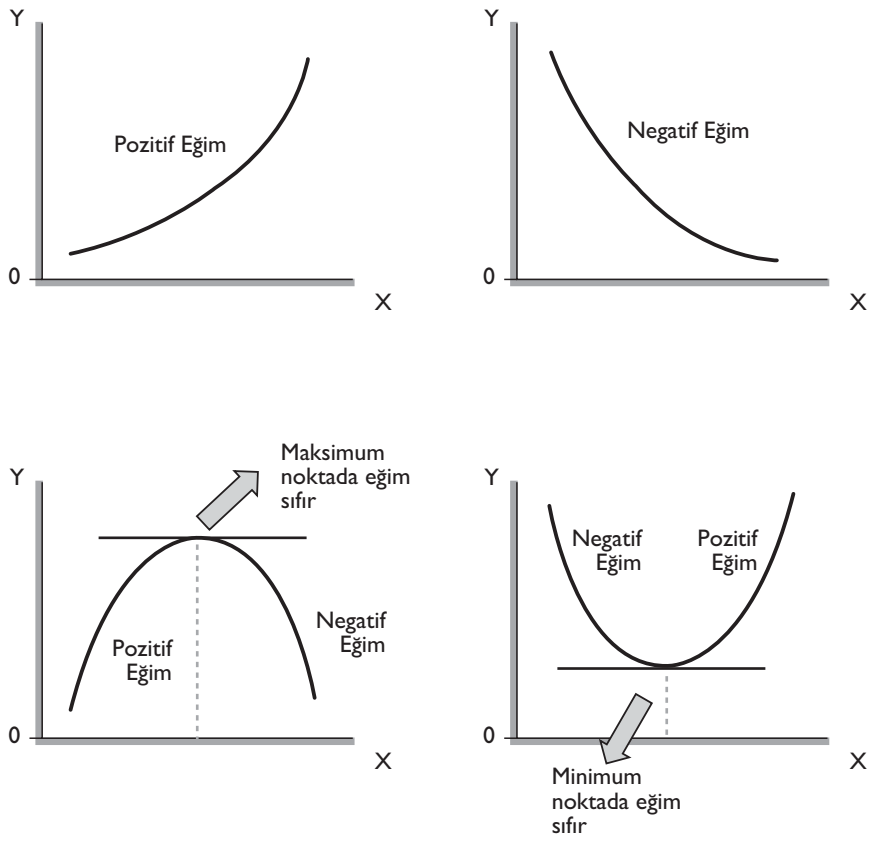

2

Kıtlık, Tercih ve Fayda

Mutluluk parayla satın alınabilir mi? İktisatçılar bu soruya cevap verebilmek için geçmiş yıllarda psikoloji literatürünü kullanmakta, psikologlar tarafından yürütülen araştırma sonuçlarından yararlanmaktaydılar. 1960'ların ortalarında yapılan bir araştırmada, çeşitli gelir dilimlerine giren insanlara mutlu olup olmadıkları sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, geliri en yüksek olan insanlar aynı zamanda en mutlu insanlardır. Son yıllarda iktisatçıların bu soruna bakışı psikologlardan farklılaşmıştır. Geçmiş yıllarda yapılan bu araştırmanın elde ettiği sonucun geçersizliğini, yani ünlü şarkıda belirtildiği gibi "parayla saadet olmaz" söylemini, bu ünitede öğreneceğiniz kavramlarla kanıtlayabilir misiniz?

Başlarken

Kitabımızın giriş ünitesinde, bireylerin ve toplumun karşı karşıya bulunduğu temel ekonomik sorunun kıtlık olduğunu belirtmiştik. Genelde iktisat tanımı, kıtlık ve iktisadi faaliyet kavramları kullanılarak yapılır ve iktisat; ekonomik birimlerin sınırsız isteklerini karşılamak için sınırlı kaynakları nasıl kullandığını araştırır. Kıtlık beraberinde tercih sorununu da yaratır. Çünkü, tüm isteklerimizi karşılamadaki güçlük bizi sınırlı kaynaklarımızı en iyi şekilde nasıl kullanabileceğimiz konusunda seçim yapmaya zorlamaktadır. Öyle ki, bu zorunluluk, iktisadın bir tercih bilimi olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. Buna göre iktisat, ekonomik birimlerin yaptığı tercihleri açıklamak ve tercihleri etkileyen durumlar değiştiğinde nelerin olabileceğini öngörmektedir.

Tercih yapmak fayda ve maliyetle ilgilidir. Tüm ekonomik birimler yapacakları tercihlerde en çok fayda sağladıkları mal ve hizmetlere yöneleceklerdir. Bu mal ve hizmetleri mümkün olabildiğince en düşük maliyetle elde etmeye çalışarak, elde ettikleri net faydayı en yüksek düzeye çıkarma çabası içinde olacaklardır. Kıtlık, tercih ve fayda kavramları arasında mevcut olan ve iktisat biliminin de temelini oluşturan bu karşılıklı ilişkilerin daha yakından incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kavramlar

- *Üretim faktörleri*
- *Fırsat maliyeti*
- *Üretim imkanları eğrisi*
- *Artan fırsat maliyeti*
- *Piyasa ekonomisi*
- *Toplam fayda*
- *Marjinal fayda*
- *Azalan marjinal fayda ilkesi*
- *Tüketici dengesi*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda …

1. *Kıtlık olgusunun neden olduğu tercih yapma zorunluluğunu ve bunun ekonomik birimlere yüklediği maliyeti,*
2. *Kıtlık, tercih ve fırsat maliyeti kavramlarını bir araya getirerek ekonomide etkin üretim düzeyinin nasıl sağlanabileceğini,*
3. *Ne, nasıl, kimin için üretilecektir şeklinde özetlenen iktisadi soruların cevaplanabilmesi için geliştirilen karar mekanizmalarını,*
4. *Tüketicilerin rasyonel davranarak en yüksek fayda düzeyini sağlayan tercihleri nasıl yapacaklarını*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

KITLIK VE TERCİH

AMAÇ 1

Kıtlık olgusunun neden olduğu tercih yapma zorunluluğunu ve bunun ekonomik birimlere yüklediği maliyeti açıklayabilmek

Mevcut kaynakların isteklerimizi aşması sonucu varolan kıtlık ekonomi biliminin ortaya çıkış nedenidir. Çünkü ekonomi bilimi, kaynakların kıt olması nedeniyle insanların yaptıkları tercih ve bu tercihler sonucunda insanlar arasındaki ekonomik etkileşimleri inceler.

Kaynaklar: Mal ve hizmet üretiminde kullanılan doğa ya da insanlar tarafından sağlanan tüm araçlardır.

Kaynaklar, mal ve hizmet üretiminde kullanılan doğa ya da insanlar tarafından sağlanan tüm araçlardır. Doğa tarafından sağlanan kaynaklar su, petrol, mineraller, vahşi yaşam, orman vb. binlerce varlığı içerir. Tüm bu doğal kaynakları ifade etmek için toprak terimi kullanılır. Toprak ne kadar çok olursa olsun, sınırları vardır. Bu sınırlılık yüzünden kullanımı için alternatifleri arasında tercih yapılmasını zorunlu kılar. Örneğin, bir arazi parçasının farklı amaçlar için kullanılabileceğini düşünebiliriz. Şöyle ki; üzerine ev inşa edilebilir, alışveriş merkezi ya da benzin istasyonu inşa edilebilir, otel, öğrenci yurdu ya da otopark yapılabilir. Ancak bunların tümü yapılamaz, sadece alternatiflerden biri tercih edilir.

Emek: Mal ve hizmet üretmek için gerekli fiziksel ve zihinsel çalışmalardır.

İnsanlar tarafından sağlanan kaynaklar içinde ilk olarak doğrudan emek faktörünü gösterebiliriz. **Emek,** mal ve hizmet üretmek için gerekli fiziksel ve zihinsel çalışmalardır. Emek de bir tür kıt kaynaktır. Çünkü hem zamanı sınırlıdır (bir günde 24 saat vardır) hem de kalifiye eleman sayısı çok fazla değildir. Örneğin, girişimci emeğin özel bir türü olup, yeni ürünler geliştirmek için sınırlı kaynakları birleştiren, risk alan kişilerdir. Göreceli olarak bu ruha çok az kişi sahip olduğu için kıt bir insan kaynağıdır.

Sermaye: Diğer malları üretmek için kullanılan makineler, araçlar ve fabrikalardır.

İnsanlar tarafından sağlanan bir başka kaynak ise, **sermaye** olarak adlandırılan ve diğer malları üretmek için kullanılan makineler, araçlar ve fabrikalardır. Ekonomi biliminde sermaye kavramı ile fiziksel sermaye malları ifade edilir, bu kavram finansal sermayeden farklıdır. Finansal sermaye fiziksel sermaye üzerinde mülkiyet hakkını ifade eder. Örneğin, elinde bin adet TOFAŞ'a ait hisse senedi bulunduran iştirakçiler finansal sermayeye sahiptirler. Ancak TOFAŞ araba üretim fabrikaları ve çeşitli aşamalardaki pek çok araba stokuna sahiptir. Finansal pay sahipleri dolaylı olarak TOFAŞ'ın fiziksel sermayesine sahiptirler. Kısaca finansal sermaye ile fiziksel sermaye arasındaki ilişki; finansal sermayenin fiziksel sermaye satın alabilmek için gerekli olmasıdır. Bu yüzden para doğrudan bir üretim faktörü (sermaye) değildir.

DİKKAT

İktisat öğreniminiz boyunca hatırda tutmanız gereken bir olguyu, (iktisatçı olmayanların sıkça düştükleri bir yanılgı olarak) tekrar vurgulamakta yarar görüyoruz: Para ile sermaye birbirinden farklı kavramlardır. Para bir finansal araç niteliğinde iken, sermaye bir üretim faktörüdür.

Beşeri sermaye: Çalışanların eğitim ve yetiştirilme aracılığı ile elde ettikleri bilgi birikimi ve yetenekleridir.

Makinelere, binalara yapılan yatırımlarla sonuçlanan fiziksel sermaye yanında, bir de insanların kendilerine yaptığı yatırımla ortaya çıkan beşeri sermaye vardır. **Beşeri sermaye,** çalışanların eğitim ve yetiştirilme aracılığı ile elde ettikleri bilgi birikimi ve yetenekleridir. İnsanlar ekonomist, avukat, doktor mühendis olmak için üniversitelere devam ederler. Mesleklerinde daha iyi olmak için yüksek lisans, meslek içi eğitim ve doktora yaparlar. Eğitim ile birlikte insanların verimlilikleri de artar.

Üretim faktörleri (girdiler): Toprak, emek ve sermayeden oluşan kaynaklar.

Dikkat edilirse, yukarıda açıkladığımız kaynakları üç guruba ayırıp, bunları toprak, emek ve sermaye olarak tanımladık. Bu kaynaklar aynı zamanda **üretim faktörleri** ya da **girdiler** olarak da adlandırılırlar. Kaynaklar ne kadar çok olursa olsun sınırlıdır. Üretim faktörleri sınırlı olduğu için, bir ekonomide üretilebilecek mal ve hizmetlerde sınırlı olacaktır. Bu sınırlılıklar, ekonomide bir malın üretimi arttır-

dığında başka malların üretiminin azalması gerektiğini ortaya koyar. Aslında toplumda her şey kıttır, yani bireylerin tümünün ihtiyaçlarına yetecek kadar bol miktarda kaynaklar veya mallar mevcut değildir. İnsanlar bu mallara sahip olmak istediklerinde bir bedel ödemeleri gerekir. İşte bu nedenle önceki ünitede ele aldığımız ekonomik mal kavramı ortaya çıkar.

Bazı kitaplarda toprak, emek ve sermaye adlı üretim faktörlerini bir araya getirerek üretim faaliyetini organize eden girişimci (müteşebbis) bir dördüncü üretim faktörü olarak ele alınır. Kitabınızdaki yaklaşımda girişimci, dördüncü üretim faktörü olarak değil, emek faktörü içinde değerlendirilmektedir.

Aslında tüm kaynaklarda var olan kıtlık, insanların arzuladıklarından daha az mal ve hizmete sahip olacakları sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle insanlar seçim yapmak zorunluluğu ile karşı karşıyadırlar. Yani kişiler, bir şeyden fazlasına sahip olmak için öteki şeyden azına sahip olmayı kabul etmek durumundadırlar.

Tercih ve Fırsat Maliyeti

Tüm isteklerimizi karşılamadaki güçlük, bizi sınırlı kaynaklarımızı en iyi şekilde nasıl kullanabileceğimiz konusunda seçim yapmaya zorlamaktadır. Kıt kaynakların nasıl kullanacağı konusunda akılcı seçimlerin yapılması ekonominin temel konusunu oluşturmaktadır. **Rasyonel** (akılcı) **seçim**lerin yapılabilmesi için, dikkate alınan her bir seçenek ya da alternatife ilişkin maliyetlerin karşılaştırılması gerekir. Belirli bir karar ya da seçimin sağladığı fayda, bu seçime ilişkin maliyeti aşıyorsa refah düzeyimiz yükselecektir ve seçim rasyoneldir.

Rasyonel seçim: Dikkate alınan her bir seçenek ya da alternatife ilişkin maliyetlerin karşılaştırılmasıdır.

Ekonominin bize öğrettiği temel derslerden birisi, yaptığımız tüm seçimlerin bir maliyet içermesidir, yani bedavacılık söz konusu değildir. Beğendiğimiz bir şeyi elde etmek istediğimizde ya da bir şey yapmak istediğimizde, alternatif başka bir şeye sahip olmaktan ya da başka bir şeyi yapmaktan vazgeçmemiz gerekir. Belirli bir tercih ya da davranış için vazgeçmek zorunda kaldığımız en değerli alternatif bu seçimin ya da davranışın fırsat maliyetidir. Alternatif maliyet olarak da adlandırılan **fırsat maliyeti**ni, kısaca bir kararı uygularken vazgeçilen karar şeklinde tanımlayabiliriz.

Fırsat maliyeti: Bir kararı uygularken vazgeçilen bir başka karardır.

Örneğin, bu bölümü okurken hangi alternatiflerden vazgeçiyorsunuz? Belki başka bir ders çalışacaktınız, belki çok sevdiğiniz bir filmi izleyecektiniz, belki de yakın arkadaşınızla birlikte geleceğe ilişkin hayaller kuracaktınız. İşte bu bölümü okumanızın fırsat maliyeti en çok yapmak istediğiniz alternatif şeydir. Daha basit bir örnek olarak, yaz tatilini Antalya'da ya da Bodrum'da geçirmek üzere karar vermek durumunda olan bir çift, şayet Bodrum tatilini tercih etmiş ise Antalya'daki tatilden vazgeçecektir. Bu durumda Bodrum'da tatil yapmanın alternatif maliyeti Antalya'daki tatil olacaktır.

Yine herkesi etkileyen bir başka örnek meclisteki bütçe tartışmaları ve sonuçlarıdır. Eğer ülke kaynakları yeterli değilse, bir kesimin harcamalarındaki artış bir başka kesimin harcamalarındaki azalışa neden olacaktır. Örneğin savunma harcamaları arttırılırsa, eğitim ve sağlık gibi harcamaların kısılması zorunluluğu ortaya çıkar. Bu örneğimizde belirli bir dönem için daha fazla savunma amaçlı mal ve hizmet üretilmesi, ülke ekonomisinin sınırlı kaynakları nedeniyle başka amaçlı mal ve hizmet üretiminde azalmaya neden olacaktır. Burada savunma harcamalarının yapılmaması gibi bir sonuç çıkarılamaz, elde edilecek sonuç savunma harcamalarının alternatif maliyetlerini doğru olarak belirlenebilmesidir. Bu nedenle iktisatçıların vurguladığı husus, bir karara ilişkin fayda ve maliyet analizi doğru yapılmıyorsa, kıt kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda sağlıklı değerlendirmelerin yapılamayacağıdır.

Fırsat Maliyeti ve Parasal Maliyet

Fırsat maliyeti, kıtlıkla karşı karşıya bulunan insanların yaptıkları tercihleri önemli ölçüde etkiler. Eğer bir mal ya da hizmetin fırsat maliyeti artıyorsa, insanlar bunun alımını azaltır ve bunun yerine daha ucuz olanı ikame etmeye çalışır. Bu çerçevede fırsat maliyeti ile fiyat arasındaki ilişkiyi bilmemiz çok önemlidir. Piyasa ekonomilerinde her şeyin bir fiyatı vardır. Ancak bir malın, örneğin bir arabanın gerçek maliyeti piyasa fiyatı değildir. Çünkü arabanın gerçek maliyeti, araba üretimi nedeniyle vazgeçilen üretilemeyen diğer şeylerin (buzdolabı, bilgisayar, buğday, eğitim gibi) değeridir. Yani fırsat maliyetine, bir otomobil üretimi için ekonominin katlandığı gerçek fedakarlık olarak bakabiliriz. İyi işleyen bir piyasada bir malın fiyatı ile fırsat maliyeti arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bir malı satın almak için vazgeçtiğimiz TL miktarı o mal için **parasal fiyat**tır. Bu alım kararının fırsat maliyeti ise vazgeçtiğimiz en iyi alternatif karardır. Daha basit bir örnek olarak, bir fincan kahve aldığınızda bir başka şeyi almaktan vazgeçiyorsanız, eğer vazgeçtiğiniz en iyi şey bir dilim pasta ise, bir fincan kahvenin fırsat maliyeti bir dilim pastadır. Bunları değer cinsinden ölçmede parasal fiyatları kullanabiliriz. Eğer bir fincan kahve 1 milyon TL ve bir dilim pasta 2 milyon TL ise, bir fincan kahvenin fırsat maliyeti yarım dilim pastadır. Fırsat maliyetini hesaplamak için kahvenin fiyatını pastanın fiyatına oranlamak yeterlidir. Bu oran bize nispi fiyatı vermektedir ki, bu aynı zamanda fırsat maliyetidir. Yani bir fincan kahve alabilmek için ne kadarlık pastadan vazgeçmemiz gerektiğini göstermektedir.

Parasal fiyat: Bir malı satın almak için vazgeçtiğimiz TL miktarıdır.

Ancak fırsat maliyeti ile parasal maliyetin aynı şey olduğunu söylemek bir yanılgı olur. Çünkü piyasa iyi işlemediğinde parasal maliyet fırsat maliyetini yansıtmaz. Hatta bazı şeyler açık bir fiyat etiketi taşımazlar. Örneğin, üniversitede okumanız sonucu ailenizin katlandığı parasal maliyet ile ekonomik açıdan hesaplayacağınız fırsat maliyeti aynı değildir. Ailenizin katlandığı parasal maliyetleri kolaylıkla hesaplayabilirsiniz: Okul harçları, kitap kırtasiye alımları, barınma ve yeme harcamalarını alt alta yazıp toplayabilirsiniz. Ancak bu toplama işlemini yaparken dikkat edilmesi gereken sorunlar söz konudur. Zira, öğrencilik yapmıyor olsaydınız bile giyim ve yemek için harcama yapacaktınız. Dolayısıyla giyinme, beslenme ve barınma gibi harcamalar öğrenci olmanız nedeniyle katlanılan maliyetler içerisinde yer almamalıdır. Öte yandan sorunu parasal maliyete indirgediğimiz zaman önemli bir kavram göz ardı edilmektedir. Buna göre, öğrenci olmasaydınız ne yapardınız sorusunun cevaplandırılması gerekiyor. Örneğin, öğrenci olmasaydınız büyük bir olasılıkla bir işe girip çalışacaktınız. O zaman üniversitede öğrenci olmanın fırsat maliyeti çalışmanız durumunda elde edebileceğiniz gelir olarak değerlendirilebilir. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi parasal maliyet kavramı bu hususu içermemektedir.

Bir mühendis ve bir iktisatçı sohbet ederken konu iktisat biliminin konusuna gelmiştir. İktisatçı, iktisadın sonsuz ihtiyaç-kıt kaynaklar-tercih yapma zorunluluğu üçlemesi üzerine kurulduğunu ifade ederek bu sorunların insanlığın tarihiyle özdeş olduğunu öne sürmüştür. Tartışmanın diğer tarafı olan mühendis buna itiraz etmiş ve insanların isteklerinin karşılanamaz olmadığını iddia etmiştir. Bunun kanıtı olarak da kendi yaşamından bir örnek vermektedir. Mühendis her sabah kahvaltıda istediği kadar çay içebildiğini ifade ederek iktisatçının yaklaşımına itiraz etmektedir. Mühendisin düştüğü hatayı ortaya koyabilir misiniz?

SIRA SİZDE 1

ÜRETİM İMKANLARI EĞRİSİ

AMAÇ 2

Kıtlık, tercih ve fırsat maliyeti kavramlarını bir araya getirerek ekonomide etkin üretim düzeyinin nasıl sağlanabileceğini açıklayabilmek

İktisadı tanımladığımız ve iktisadi düşünme tarzının temellerini ele aldığımız ilk ünitede ekonomik ilişkileri açıklamada ve anlaşılır biçime getirmede modellerin kullanıldığından söz etmiştik. Üretim imkanları sınırı, ekonominin en önemli kavramlarından kıtlık, seçim (tercih) ve fırsat maliyeti gibi temel kavramları açıklamada kullanılan yararlı bir analitik modeldir. Bir ekonomide binlerce mal ve hizmet üretilmesine rağmen, ekonomideki üretimin iki geniş kategoride toplanabileceğini varsayalım. Bunların da tüketim malları ve yatırım malları olduğunu düşünelim, hatta kolaylık sağlamak amacıyla tüketim mallarını temsil etmek üzere tereyağını ve yatırım mallarını temsil etmek üzere de bilgisayarı örnek mallar olarak seçelim. Varsayımımızın gereği olarak tereyağı ve bilgisayar endüstrileri ekonominin tüm üretim faktörlerini kullanmaktadırlar. **Üretim imkanları (sınırı) eğrisi,** mevcut üretim faktörleri ve üretim teknolojisi veri iken, belirli bir dönemde ekonominin maksimum düzeyde üretebileceği çeşitli çıktı (ürün) bileşimlerini gösteren eğridir. Tablo 2.1'de tereyağı ve bilgisayar için üretim imkanları sınırı üzerinde altı farklı seçim gözlemi yapılmış ve Şekil 2.1'de bu tablodan hareketle oluşturulan üretim imkanları sınırı (eğrisi) çizilmiştir.

Üretim imkanları eğrisi: Mevcut üretim faktörleri ve üretim teknolojisi veri iken, belirli bir dönemde ekonominin maksimum düzeyde üretebileceği çeşitli çıktı (ürün) bileşimlerini gösteren eğridir.

Bu ekonomide eğer tüm kaynaklar tereyağı endüstrisinde kullanılmış olsaydı, yılda 800 bin ton tereyağı üretilecekti ve hiç bilgisayar üretilmeyecekti. Şayet tüm kaynaklar bilgisayar endüstrisinde kullanılmış olsaydı yılda 500 bin adet bilgisayar üretilecekti ve hiç tereyağı üretilmeyecekti. Bu iki uç durum dışında, eğer ekonomideki kaynaklar iki endüstri arasında paylaşılmış olsaydı, örneğin C noktasındaki gibi 200 bin adet bilgisayar üretilmiş olsaydı geriye kalan kaynaklarla 650 bin ton tereyağı üretilirdi. Ya da D noktasındaki gözleme göre 300 bin adet bilgisayar üretilmiş olsaydı, tereyağı üretimi 500 bin tona düşecekti. Şekil 2.1 ve Tablo 2.1'de ekonomideki mevcut kaynakların tereyağı üretiminden bilgisayar üretimine kaydırılması durumunda ya da tersi olduğunda maksimum düzeyde üretilebilecek olası üretim düzeyleri gösterilmiştir.

Tablo 2.1

Üretim İmkanları Sınırı

(1) Gözlemler	(2) Tereyağ (Bin ton/Yıl)	(3) Alternatiflere Göre Değişim ΔT	(4) Bilgisayar (Bin adet/Yıl)	(5) Alternatiflere Göre Değişim ΔB	(6) Fırsat Maliyeti
A	800	-	0	-	-
B	750	-50	100	100	0,
C	650	-100	200	100	1
D	500	-150	300	100	1,5
E	300	-200	400	100	2
F	0	-300	500	100	3

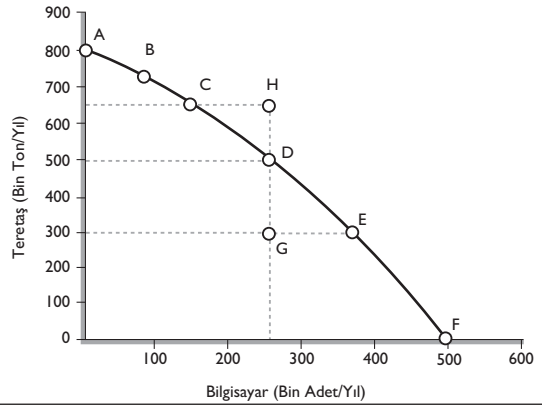

Üretim imkanları eğrisi, kıtlığın sonuçlarını, ekonomideki tercihleri ve her tercihin fırsat maliyetini göstermektedir. Şekil 2.1'den üç farklı durum gözlenebilir. Bunlar eğri üzerindeki noktalar ile eğrinin içinde ya da dışındaki noktalardır. İlk olarak eğri içindeki G noktasına bakalım. Bu bileşime göre ekonomide 300 bin adet bilgisayar ve 300 bin ton tereyağı üretilmektedir. Ancak üretim imkanları sınırı eğrisi bize aynı kaynaklarla daha fazla bilgisayar üretilmesinin mümkün olduğunu (E noktası gibi) ya da D noktasına gelmekle daha fazla tereyağı üretilebileceğini göstermektedir. Hatta her ikisinden de daha fazla üretimin olası olabileceğini (D ve E arası) ortaya koymaktadır. G noktası gibi üretim imkanları eğrisi içinde kalan noktalarda, ekonomi bazı nedenlerden dolayı iyi işlemiyor, dolayısıyla etkin üretim sağlanamıyor demektir. Bu da söz konusu ekonomide işsizlik ya da atıl kapasitenin mevcut olduğuna işaret etmektedir.

İkinci olarak, eğri dışındaki H noktası gibi bir bileşimi üretmenin imkansız olduğunu söylemek gerekir. Çünkü ekonomi bu düzeydeki bir üretimi gerçekleştirecek kaynaklara sahip değildir.

Üçüncü olarak, eğri üzerindeki her nokta etkin üretim bileşimlerini gösteren noktalardır. Üretim imkanları eğrisi üzerinde bulunan noktalar mevcut kıt kaynaklarla üretilebilecek maksimum üretim miktarlarını göstermektedir. Üretim imkanları sınırı üzerinde yer alan söz konusu etkin noktalara ulaşıldığında (B, C gibi), mallardan birisini biraz daha fazla üretmenin tek yolu diğerini az üretmektir. Dikkat edilirse üretim imkanları sınırı orijine göre içbükey çizilmiş bir eğridir. Üretim imkanları eğrisinin niçin bu biçime sahip olduğu artan fırsat maliyeti kavramı ile ilgilidir.

Artan Fırsat Maliyeti

Tablo 2.1'de gözlemlenen üretim imkanları, ekonominin bütünü için fırsat maliyeti kavramını açıklamaktadır. Daha fazla bilgisayar üretmenin fırsat maliyeti üretiminden vazgeçilen tereyağı miktarıdır. Örneğin, toplum üretim faktörlerinden bir kısmını tereyağı üretiminden bilgisayar üretimine kaydırdığında, D noktasından E noktasındaki bileşime geldiğinde 200 bin ton tereyağı üretiminden vazgeçerek 100 bin adet fazladan bilgisayar üretebilmiştir. Yani ekonomi D noktasında iken, 100 bin adet daha fazla bilgisayar üretmenin fırsat maliyeti 200 bin ton tereyağıdır.

Tabloda fırsat maliyeti konusunda gözlemlenen önemli bir durum artan fırsat maliyetidir. Çünkü gözlemlerde sırasıyla aşağı doğru inildikçe bilgisayar üretimi artmaktadır. Bu artışların 100'er birimlik (bin adetlik) olduğu görülmektedir. Oysa vazgeçilen tereyağı üretimi ilk satırdan ikinci satıra geçişte 50 birimken (bin ton), üçüncü satıra geçişte 100 birime, dördüncü satırda 150, beşinci satırda 200 birime yükselmiştir. Yine son satırda 100 birimlik bilgisayar üretimi için vazgeçilen tereyağı miktarı 300 birim olmuştur. Buradan çıkan sonuç; bilgisayar üretmenin, tereyağı üretimi cinsinden fırsat maliyeti sürekli artmaktadır. Her ilave bilgisayar giderek daha fazla tereyağı üretiminden vazgeçmeyi gerektirmektedir. Bu durum artan fırsat maliyeti olarak ifade edilir. O halde **artan fırsat maliyeti,** bir malın daha fazla üretilmesi için diğer maldan artan miktarlarda vazgeçilmesi gereken bir durum olarak tanımlanır.

Artan fırsat maliyeti: Bir malın daha fazla üretilebilmesi için diğer malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktarın her aşamada artmasıdır.

Peki artan fırsat maliyetinin altında yatan temel mantık nedir? Şimdi kısaca bunu açıklayalım: Varolan sınırlı kaynaklardan bazıları tereyağı üretimi için uygun olurken, bazıları da bilgisayar üretimi için uygun nitelik taşımaktadır. Örneğin, tereyağı üretiminde oldukça iyi olan işgücünün büyük bir kısmı, bilgisayar üretiminde iyi olmayabilir. Böylesi bir durumda daha fazla bilgisayar üretimi gerçekleştirilmek istendiğinde, giderek bilgisayar üretimi için uygun olmayan sadece tarımla

ilişkili kişiler ve kaynaklar da bilgisayar üretimine kaydırılacaktır. Sonuçta verim düşüklüğü gözlenecek ve aynı sayıdaki bilgisayar üretimindeki artış için giderek daha fazla miktarda tereyağı üretiminden vazgeçilecektir. Yani çiftçileri, gıda ve ziraat mühendislerini, gereğinden fazla toprağı bilgisayar üretimine yönlendirirseniz, bunun tereyağı üretimi açısından yüksek bir maliyet taşıyacağını ve bilgisayar üretimine de çok az katkı yapacağını herhalde düşünebilirsiniz.

Dikkat edilirse, yukarıda açıklamaya çalıştığımız artan fırsat maliyeti nedeniyle üretim imkanları eğrisi orijine göre içbükey çizilmiştir.

Fırsat maliyetini analiz etmenin bir yolu da, üretim imkanları sınırı eğrisine çizilen teğetlerin eğimini incelemektir. Bunun için örneğimizdeki üretim imkanları eğrisine bakarsanız bilgisayar üretimi arttıkça eğim negatif olmakla birlikte sürekli dikleşmektedir. çizilen teğetlerin eğiminin negatif işaretlisi marjinal dönüşüm oranı olarak tanımlanır. **Marjinal dönüşüm oranı,** bir maldan bir birim daha fazla üretmek için öteki maldan ne kadar fedakarlık etmek gerektiğini göstermektedir. Bu ise dikkat ederseniz fırsat maliyeti tanımı ile aynıdır.

Marjinal dönüşüm oranı: Bir maldan bir birim daha fazla üretmek için öteki malın üretiminden ne kadar fedakarlık etmek gerektiğini göstermektedir.

Bu durumda biz fırsat maliyetini üretim imkanları sınırı eğrisine teğetin eğimi ile ölçebiliriz. Bunun için gerekli formül ise,

$$\text{Fırsat Maliyeti} = \text{Marjinal Dönüşüm Oranı} = \frac{\Delta T}{\Delta B}$$

şeklinde yazılabilir. ΔT ile tereyağı üretim miktarındaki değişim, ΔB ile bilgisayar üretimindeki değişim açıklanmaktadır. Tablo1'in son sütununda ise bu değerler hesaplanmıştır. Buna göre A dan B bileşimine geçilirken bir bilgisayar daha fazla üretmenin fırsat maliyeti yarım ton tereyağı iken, C den D'ye geçişte 1,5 tona yükselmiş ve E den F'ye geçişte ise 3 tona ulaşmıştır. Yani ilave bir bilgisayar üretebilmek için 3 ton tereyağı üretiminden vazgeçilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Şekil 2.1'de açıkça görüleceği üzere, üretim imkanları eğrisi içbükey bir eğri olarak çizilmiştir. Bu eğriye göre fırsat maliyetini konuşurken, yani bilgisayarın tereyağı cinsinden fırsat maliyetini hesaplarken, ekonominin ürettiği her bir malın ne miktarda olduğuna bakmak oldukça önemlidir. Ekonomideki kaynakların çoğu bilgisayar üretiminde kullanıldığı zaman, üretim imkanları sınırı eğrisi oldukça dikleşir. Çünkü tereyağı üretimine çok uygun olan üretim faktörleri bilgisayar üretiminde kullanılmaktadır. Bu durumda ekonomide vazgeçilen her bilgisayar için önemli miktarda tereyağında artış sağlanacaktır. Ya da önemli miktarda tereyağı üretiminden vazgeçilerek ilave bir bilgisayar üretilecektir. Yine ekonomide kaynakların çoğu tereyağı üretiminde kullanılıyorsa, üretim imkanları sınırı eğrisi oldukça yatay bir hal almaktadır. Bunun anlamı tereyağı üretiminden çok az fedakarlık yapmakla bilgisayar üretimi önemli ölçüde arttırılabilecektir.

Fırsat maliyetinin artan olması durumunda üretim imkanları eğrisi orijine göre içbükey olacaktır ve ekonomide en yaygın biçimde karşılaşılan durumu açıklamaktadır. Şayet fırsat maliyeti değişmiyorsa (yani her üretim düzeyi için bir sabite eşit ise), böyle bir durumda doğru şeklinde bir üretim imkanları eğrisi ile karşı karşıya kalırız.

Üretim İmkanları Eğrisinde Kaymalar: Ekonomik Büyüme

Üretim imkanları eğrisi belirli bir zaman diliminde, veri kaynak arzı ve sabit bir teknolojiye göre çizilmekte, etkin üretim koşulları altında farklı malların birbirlerine dönüşümünü göstermektedir. Şayet ekonomide, mevcut olan kaynaklar (üretim faktörleri) ve veri teknoloji ile üretim imkanları sınırına erişilemiyorsa, kaynakların tümü etkin kullanılmıyor, dolayısıyla daha az üretim gerçekleştiriliyor demektir.

Üretim imkanları sınırı üzerinde eğri boyunca etkin üretim gerçekleşmekte ve teknoloji ile toplumun sahip olduğu kaynakların sabit olduğu varsayılmaktadır. Oysa bu kaynaklar zamanla artabileceği gibi, teknolojik gelişmeler de yaşanabilmektedir. Örneğin; zaman içerisinde bir ülkenin işgücü sayısı, sermaye stoku ve bunların nitelikleri arttırılabilir veya yeni bir teknik buluş gerçekleştirilebilir. Böyle bir durumda üretim imkanları eğrisi de değişir. Örneğimizde bilgisayar endüstrisindeki teknolojik ilerleme sayesinde mevcut kaynaklarla üretilebilecek bilgisayar sayısı artabilir. Ekonomide üretilen tereyağı miktarı veri iken, daha fazla bilgisayar üretilebilir. Şekil 2.2'de görüldüğü gibi, üretim imkanları eğrisi dışarı kayar. Üretim imkanları eğrisinin sağa kayması malların daha fazla üretilebileceği anlamına gelmektedir. Üretimin artması ise ekonomik büyüme olarak tanımlanır. Şekil 2.2'ye göre, ekonomik büyüme nedeniyle toplum üretimini D noktasından E noktasına taşımıştır.

Şekil 2.2

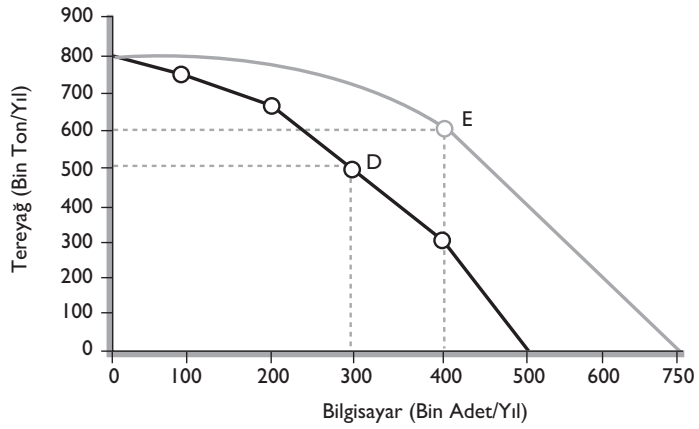

Üretim İmkanları Eğrisindeki Kayma - I: *Üretim faktörleri miktarındaki artış ve teknolojik yenilikler üretim imkanları eğrisinin sağa doğru kaymasına neden olur. Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle, üretim imkanları eğrisi yatay eksende sağa doğru açılmıştır. Dikkat edilirse ekonomi artık aynı miktar kaynakla hem daha fazla bilgisayar, hem de daha fazla tereyağı üretme olanağına kavuşmuştur.*

Üretim imkanları eğrisindeki kayma, tek maldaki üretim artışını yansıtmak yerine iki malın üretiminde de artış biçiminde gözlenebilir. Hatta her iki mal bağlamında aynı yönde ve büyüklükte sağa kayabileceği gibi, farklı büyüklüklerde de sağa kayabilir. Örneğin, bilgisayar üretiminde daha fazla sağa kayma gözlenirken tereyağı üretiminde daha az sağa kayma gözlenebilir. Bu durum Şekil 2.3'de gösterilmektedir. Şekle göre, ekonomik büyüme sonucu üretim imkanları eğrisi sağa doğru kaymış ve ekonomi her iki maldan da daha fazla üretebilir hale gelmiştir. Ancak dikkat edilirse bilgisayar üretimindeki artış tereyağı üretimindeki artıştan daha fazladır.

Şekil 2.3

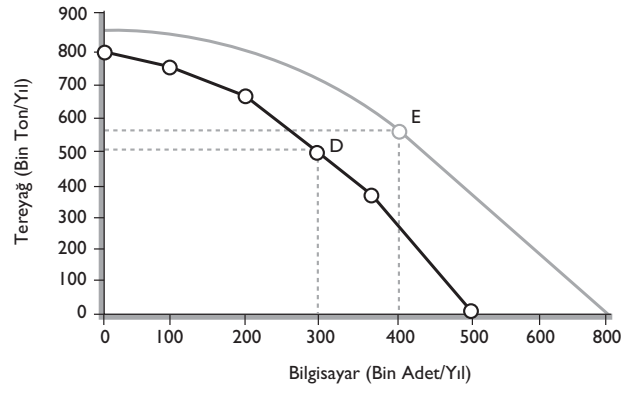

Üretim İmkanları Eğrisindeki Kayma –II: *Üretim faktörlerinin miktarında meydana gelen artış ve ekonomik büyüme üretim imkanları eğrisini sağa doğru kaydıran faktörler arasında yer alır. Örneğin ekonomik büyüme nedeniyle eğri bir bütün olarak, eski eğriye paralel olacak şeklide sağa kayabilir. Ancak, yandaki şekilde de görüldüğü gibi, eğri bir eksende,diğerine göre, daha fazla sağa açılabilir. Örneğin üretim faktörleri miktarındaki artış yoğunlukla bilgisayar üretimine aktarılmışsa, bilgisayar üretimindeki artış tereyağı üretimindeki artışa göre daha fazla olacaktır.*

Üretim imkanları eğrisi sağa doğru kaydıkça, toplum için daha önce imkansız olan mal bileşimleri artık imkan dahiline girecektir. Örneğin, 1970'li yıllarda üretimi olanaklar dahilinde olmayan mal ve hizmetler günümüzde, kimi zaman bizi şaşırtacak ölçüde üretim olanaklarına kavuşmuştur. Şüphesiz bu gelişmenin ardında yatan en önemli faktörler, yatırımlardaki artış ve teknolojik gelişmedir. Büyük bir ekonomik duraklama ve savaşlar yaşanmazsa, günümüzde birlikte üretimi olanaklar dahilinde görülmeyen birçok mal ve hizmetin üretimi belki de 2020'lerde olanak dahilinde olacaktır. Bu nedenle olanaksızlıklar geçicidir; ekonomik büyüme ve teknolojik ilerleme sonucu üretim imkanları sınırını gösteren eğride kaymalar olması beklenen bir gelişmedir.

Ekonominin üretim kapasitesindeki artış olarak tanımlanan büyüme aynı zamanda kıtlık ve tercih bağlamında incelenmesi gereken bir ekonomik sorundur. Bir diğer deyişle, eğer şimdi gelecek için yatırım yapmazsak (eğitime, teknolojiye, sanayileşmeye, sağlığa ve aileye) ve her şeyi bugünkü tüketimi düşünerek ele alırsak, yeterli ekonomik büyüme sağlanamaz. Peki bunun sonucu ne olur? Üretim imkanları eğrisine ilişkin şekilde değişiklik yaparak eksenlerden birisinde yatırım mallarını, öteki eksende ise tüketim mallarını gösterelim. Şekil 2.4'de yer alan aynı kaynaklara sahip iki ayrı ekonominin özelliğini şu şekilde açıklayabiliriz: Şeklin a bölümünde yer alan ekonomi tercihini tüketim malları üretiminde kullanmakta ve bu nedenle daha az yatırım malı üretebilmektedir. Şeklin b bölümünde yer alan ekonomi ise, a bölümündeki ekonominin aksine, tercihlerini daha çok yatırım malı üretme biçiminde kullanmaktadır. Şekilden anlaşıldığı gibi, şayet toplum tercihini daha fazla yatırım malları üretme yönünde yaparsa, üretim imkanları eğrisi daha fazla sağa kayacaktır. Çünkü daha fazla yatırım ülkenin sermaye stokunu arttıracaktır. Dolayısıyla üretim imkanları eğrisindeki kayma, kaynakların ne kadarının yatırım malları ve ne kadarının tüketim malları arasında tahsis edildiğine bağlıdır. Eğer gelecek için daha fazla yatırım malı üretilmesi tercih edilmişse, büyüme daha hızlı gerçekleşecek; büyüme nedeniyle toplumun bütün bireyleri kazançlı çıkacak ve refah düzeyi yükselecektir. Şüphesiz, bu durumda refah artışının mutlak eşitlik anlamında paylaşılacağını söylemek mümkün değildir.

Şekil 2.4

Yatırım ve Tüketim Malları Arasındaki Tercih ve Ekonomik Büyüme: *Ekonomik büyüme sonucunda oluşan yeni kaynakların tüketim veya yatırım malı üretiminde kullanılması tercih edilebilir. Şeklin a bölümünde yer alan ekonomi tercihlerini tüketim malı üretimi lehine kullanm aktayken, b bölümünde yer alan ekonomi tercihlerini yatırım malı üretimi yönünde kullanmaktadır. Daha fazla yatırım malı üretilmesi sermaye stokunu arttıracağı için bu ekonominin üretim imkanları eğrisindeki sağa doğru kayma da fazladır. Bu da daha fazla ekonomik büyüme anlamına gelmektedir.*

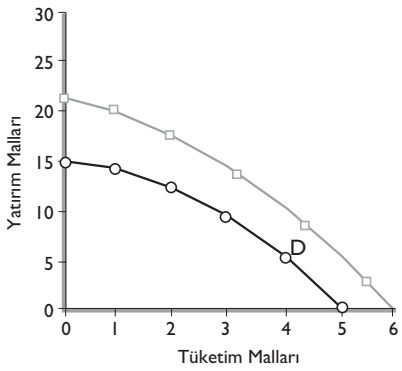

(a) Tercihlerini Tüketim Malı Üretiminde Kullanan Ülke

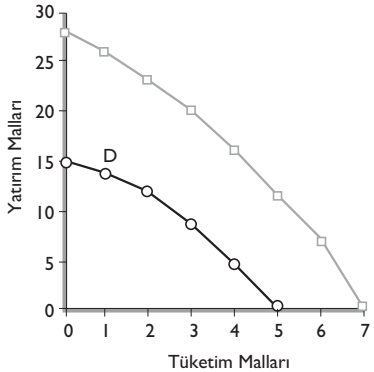

(b) Tercihlerini Yatırım Malı Üretiminde Kullanan Ülke

SIRA SİZDE 2

Bu kitabın editörüne mektup yazan bir öğrenci "…haftada ancak 10 saati çalışmaya ayırabildiğini ve ileride iyi bir iktisatçı olabilmek için İktisada Giriş dersinden yüksek not almak" istediğini ifade etmekte, bunun için ne yapması gerektiğini sormaktadır. Bu öğrencinin yazdığı mektupta Muhasebe dersine de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Bu arkadaşımıza İktisada Giriş dersinden alacağı notu yükseltebilmesi için ne yapması gerektiğini, yukarıda öğrendiğimiz üretim imkanları eğrisini kullanarak, açıklayabilir misiniz?

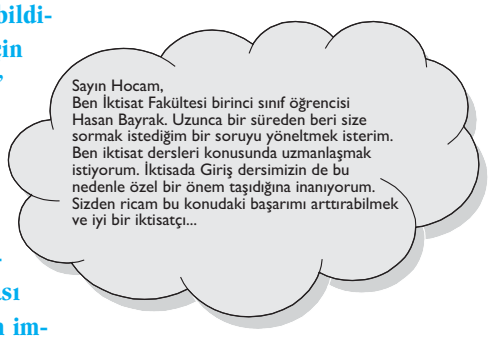

ALTERNATİF İKTİSADİ SİSTEMLER

AMAÇ 3

Ne, nasıl, kimin için üretilecektir şeklinde özetlenen iktisadi soruların cevaplanabilmesi için geliştirilen karar mekanizmalarını açıklayabilmek.

Üretim imkanları eğrisi kıtlık ve tercih sorununu basit bir şekilde açıklamakla birlikte, her ekonominin yanıtlamaya çalıştığı temel soruları da tartışmamıza olanak sağlamaktadır. Tüm ekonomilerin yanıt aradığı üç temel soru; neler üretilecek, nasıl üretilecek ve kimler için üretilecek ya da nasıl paylaşılacak biçimindedir.

Bunların ilki neler üretilmeli sorusudur. Bu soru aslında üretim imkanları sınırı üzerinde hangi noktada bulunulmalı ve hangi malların ne düzeyde üretilmesi sorunu ile ilgilidir. Bunun bir sorun olarak ortaya çıkma nedeni ise, kaynakların etkin kullanımı açısından bir şeyin üretimi arttırılırken diğerinin üretiminden vazgeçileceğinin bilinmesidir. Her toplum kıt kaynakları ile neler üreteceğine karar verir. Tüketim mallarından ne kadar, yatırım mallarından ne kadar üretilecektir? Yine, devlet ne kadar kamusal mal üretecektir? Bunlar tüketici, üretici ve devletin karar ve tercihleri aracılığı ile belirlenir.

Karşılaşılan ikinci soru; bu mal ve hizmetlerin nasıl üretileceğidir. Burada her toplumun kendine uygun üretim tekniğini mutlaka seçmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Seçilebilecek en doğru üretim yöntemi ile çıktı başına en düşük maliyetle üretimin gerçekleştirilmesi sağlanacak ve etkin üretim sayesinde üretim imkanları sınırı eğrisi üzerinde ekonominin işleyişi sağlanacaktır.

Yanıtlanması gereken son soru ise bu mal ve hizmet üretiminin kimler için yapılacağıdır. Aslında bu soru ekonomideki üretimin toplum üyeleri arasında nasıl paylaştırılacağına ilişkindir. Toplumun ürettiği çıktı tüm üyeler arasında eşit bir şekilde mi paylaşılmalı? Yoksa çok üreten daha fazla mal mı almalı? Çalışamayacak durumda olanlar ve çalışmak istemeyenlere ne kadar pay verilmeli? Bunlar tamamen bölüşüm sorunudur. Bölüşüme ilişkin karar almada her toplum geleneksel ve kültürel değerlerden etkilenerek, ülkede uygulanan ekonomik sistem çerçevesinde çözüm arar.

Bu üç temel sorunun çözümü için, toplumlar siyasi yapılarına uygun ekonomik sistemleri benimseyerek, bu çerçevede davranış içinde olurlar. Ekonomilerin işleyiş sistemleri ile ilgili olarak bir uçta piyasa ekonomileri, diğer uçta ise kumanda ekonomileri yer almaktadır. Bu iki uç sistem dışında her iki sistemin bir kısım yönlerini kabul eden, dünya üzerinde en yaygın biçimde gözlemlenen karma ekonomik sistem ise her ülkede farklı olarak uygulanmaktadır.

Piyasa Ekonomileri Sistemi

Piyasa ekonomisi: Neyin, nasıl ve kimler için üretileceği sorularına birbirinden bağımsız olarak hareket eden tüketiciler, üreticiler, devlet ve diğer organizasyonların kararlarına bağlı olarak cevap bulunan ekonomik sistemdir.

Piyasa ekonomisinde neyin, nasıl ve kimler için üretileceği konusu birbirlerinden bağımsız bireysel tüketiciler, üreticiler, devlet ve diğer organizasyonların kararlarına bağlı olup, bunlar piyasalarda birbirleri ile etkileşim içindedirler. Bu sistemde temel koordinasyonu piyasada belirlenen fiyatlar sağlar. Bu yüzden serbest piyasa sistemine çoğu kez fiyat sistemi de denir.

Serbestçe oluşan fiyatlar piyasa ekonomisinde önemli roller üstlenirler, bunlar:

- Fiyatlar neyin üretileceği ve tüketileceği konusunda sinyal görevi üstlenirler
- Fiyatlar insanların tüketimlerine ve üretimlerine yönelik teşvik mekanizması oluştururlar
- Fiyatlar bölüşüm mekanizması üzerine önemli görev üstlenir.

şeklinde sıralanabilir. Bu rolleri açıklamaya şöyle bir örnekle başlayalım. Üniversite öğrencileri için bilgisayar almak ve kullanmak konusunda yeni bir akım başladığını ve artık kahvehaneler yerine internet kafelerin tercih edildiğini varsayalım. Bu varsayım altında ekonomik birimlerin alacakları kararlarda fiyatların nasıl etkili olduğuna bakalım.

İlk olarak tercihlerdeki bu değişmenin hangi hizmetin daha fazla üretileceğine ilişkin nasıl bir sinyal verdiğini inceleyebiliriz. Öğrencilerin internet kafelere daha fazla gitmeleri, talebi dolayısıyla buralarda üretilen hizmetin fiyatını yükseltir. Yüksek fiyat firmaları daha fazla internet kafe açmaya yönlendirir, çünkü firmalar kârın olduğu sinyalini almışlardır. Üstelik bu hizmetle ilgili bazı yan dallar için de (bilgisayar ve bilgisayar sarf malzemeleri, bilgisayar programları ve bakım malzemeleri gibi) talep artar. Dolayısıyla bunların hem üretimi hem de fiyatları artar. Bu talep artışı sayesinde bilgisayar üretiminde çalışan insanların ücretlerinde de artış gözlenir. Sonuç olarak fiyatlar tüketicilerden, bilgisayar işlerinde çalışanlara kadar herkes için sinyal görevi üstlenir.

Şimdi ise fiyatların nasıl bir teşvik unsuru olduğuna bakalım. İnternet kafe hizmetleri için artan fiyatlar diğer firmaları bu alana yönelmeye teşvik eder. Yüksek kazançtan daha fazla pay alma çabası rekabeti güçlendirirken hizmet üretiminin miktarını ve kalitesini arttırır. Şayet düşük fiyatlar söz konusu ise kazançların da düşük olduğu ve üretimin azalacağı konusunda sinyal vererek piyasaya girişleri engeller.

Son olarak fiyatlar gelir dağılımını da etkiler. Fiyatların yüksek oluşu, bu endüstride genelde talebin yüksek oluşunun da bir göstergesidir. Bu ise endüstride gelirin artmakta olduğunun ve çalışanlara daha fazla ücret verilebileceğinin bir göstergesidir. Öte yanda fiyatlar düşük ise gelir de düşük olacaktır. Yine fiyatların hızla değiştiği durumlarda gelir dağılımı çok hızlı etkilenir. Özellikle gelirini ayarlama olanağı bulamayanlar (memurlar gibi) kayıplara uğrayabilir.

Piyasa ekonomisinin iyi işlemesi için fiyat düzeyinin istikrarlı olması gereklidir. Öte yandan, ekonomik birimlerin mülkiyet hakkına sahip olması ve kamu otorite-

si tarafından piyasalara müdahale edilmemesi de piyasa ekonomisinin gerekliliklerı arasında yer alır. Böylelikle etkinlik sağlanacak, ekonomi üretim imkanları sınırı üzerinde bulunacaktır. Piyasa ekonomisinde fiyatların serbestçe belirlenmesi ve ekonomik birimlerin iç ve dış ticareti serbestçe yapabilmeleri, piyasa ekonomilerinde devletin hiçbir rolünün bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Piyasa ekonomilerinde devlet, iç ve dış güvenliği sağlamanın yanında piyasaların sağlıklı işlemesine ve mülkiyet haklarının oluşumuna katkı yapar. Ancak devletin ekonomi üzerindeki rolü sınırlı olup sadece piyasa başarısızlıkları durumunda devreye girmesi kabul edilir.

Kumanda Ekonomileri Sistemi

Kumanda ekonomisi: Temel ekonomik sorulara ilişkin kararların merkezi otorite (devlet) tarafından alındığı ekonomik sistemdir.

Kumanda ekonomileri ya da merkezi plan ekonomilerinde temel ekonomik sorulara (ne, nasıl, kimin için) ilişkin kararlar merkezi otorite tarafından alınır. Hükümetin kontrolünü elinde bulunduranlar merkezi plan çerçevesinde ekonomik birimlerin hangi faaliyetlere katılacağını, üretim ve tüketim tercihlerini ve gelirin bölüşümünü kontrol altında tutarlar.

Kumanda ekonomilerinde çoğu fiyatlar devlet tarafından belirlenir ve ekonomide etkinsizliklerin ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin, eski Sovyetler Birliği'nde ekmek fiyatı çok düşük belirlendiği için, çiftçiler ineklerini ekmekle besliyorlardı. Çünkü izlenen politikalar insanların bu şekilde davranmasını teşvik ediyordu. İneklerin normalde ot veya tahılla beslendiklerini bildiğimize göre, eski Sovyetlerdeki bu durum kaynak israfından başka bir anlama gelmiyordu. Zira üretim maliyeti açısından ekmek çok daha yüksek bir bedel ödenmesini gerektirdiği halde, merkezi kararlarla ekmek fiyatının maliyetinin çok altında belirlenmesi, diğer besleme yöntemlerinin maliyetiyle karşılaştırıldığında ekmek kullanımını daha ucuz hale getirmişti. Dolayısıyla etkinlikten uzak olarak gerçekleştirilen üretim nedeniyle ekonomi üretim imkanları sınırı altında çalışmaktaydı.

Yine kumanda ekonomilerinde yaygın olan kamu mülkiyeti insanlar için bir teşvik unsuru oluşturmaz. Çünkü insanlar çabaları karşılığı değil de ihtiyaçlarına göre gelir elde ederlerse, arzuladıkları kaynaklara serbestçe sahip olamazlarsa etkinlikleri azalır. Örneğin bir mucit buluşu üzerinde hak sahibi olmaz ise böyle bir buluş için fazla çaba göstermeyecektir. Dolayısıyla daha az buluş olacak, toplum yeterince gelişme gösteremeyecektir. Sonuçta üretim imkanları sınırı eğrisi altında faaliyet sürdürülecektir.

Merkezi planlı ekonomiler 20. yüzyılın ortalarında hemen hemen dünya nüfusunun yarısını kapsıyordu. Doğu Avrupa ülkeleri, eski Sovyetler Birliği, Çin gibi ülkeler merkezi planlı ekonomilerdi. Günümüzde bu alan oldukça daralmıştır. 20. yüzyılın sonlarında kumanda ekonomiler piyasa ekonomilerine dönüş çabası içine girmişlerdir.

Karma Ekonomi Sistemi

Dünyada gözlemlenebilen ekonomik sistemlerin hiç birisi yukarıda açıkladığımız serbest piyasa ve kumanda ekonomileri sistemiyle tam olarak örtüşmemektedir. Ancak her iki sistemin bazı öğelerini aynı anda benimseyerek, ülkeler genelde karma ekonomik sistem içinde faaliyetlerini sürdürürler. Ancak bu karma durum homojen değildir. Yani kamu ve özel kesimin kombinasyonları, her ülke için farklı olarak uygulanmaktadır.

Karma ekonomi: Kamu mülkiyeti ve özel mülkiyetin, piyasa ekonomisi ve piyasa ekonomisine devlet müdahalesinin, fiyat mekanizması ve planlamanın farklı ölçülerde bir araya getirilmesi ile çalışan ekonomik sistemdir.

Kısaca **karma ekonomik sistem,** özel mülkiyetin yanında kamu mülkiyetini de kabul eden, piyasa mekanizmasının yanında müdahaleyi de içine sindirebilen, fiyat mekanizmasının yanında merkezi planları da uygulama çabası içinde olan bir sistem niteliği taşımaktadır. Ancak bu durum daha önce de belirtildiği gibi sektörden sektöre, ekonomiden ekonomiye faklılıklar göstermektedir. Fakat 21. yüzyıl ile birlikte bu karma sistemlerde piyasa ekonomilerinin ağırlığı giderek artma eğilimine girmiştir.

SIRA SİZDE 3

Berlin duvarının yıkılması sonrasında 1990'lı yıllarda merkezi plan ekonomilerinin çökmesi dünyada tek bir ekonomik sistemin kalmasına neden oldu: Karma ekonomik sistem. Bu sistemi kısaca devletin de yer aldığı kapitalizm olarak tanımladığımıza göre, karma ekonomik sistemin boyutunu nasıl ölçebiliriz? Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, acaba Türkiye'de karma ekonominin boyutları hakkında sizin değerlendirmeniz ne olurdu? (İpucu: Çevrenizdeki kaynaklardan veya http://www.tcmb.gov.tr/evds adresinden Türkiye'de üretim değerlerinin oluşumunu inceleyiniz)

TERCİH VE FAYDA

AMAÇ 4

Tüketicilerin rasyonel davranarak en yüksek fayda düzeyini sağlayan tercihleri nasıl yapacaklarını açıklayabilmek

Etkin işleyen bir ekonomide üretim imkanları eğrisi üzerinde nerede olunacağı toplumun tercihine göre belirlenir. İnsanların tercihleri ise, mallardan ne kadar hoşlandıkları ile ilgilidir. Bir kez tercihler belirlendikten sonra, ekonomide hangi mal ve hizmetin ne kadar üretileceği, dolayısıyla ne kadar tüketileceği de belirlenmiş olur.

Açıklamalarımızı basitleştirmek için şöyle bir soru ile başlayalım: Kişiler niçin tercih yaparlar? İlk ünitemizde de açıklandığı üzere, bu soruya şu şekilde cevap vermek mümkündür: Kendilerine en yararlı (faydalı) olanı seçme çabası, ya da elde edilen faydayı en yüksek düzeye çıkartma (fayda maksimizasyonu) gayretleridir. **Fayda,** bireyin tüketilen mal ve hizmetten elde edeceği memnuniyettir. Gerçek yaşamda kişinin elde edeceği memnuniyetin ya da faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği iktisatçılar arasında tartışma konusu oluşturmuştur. Tartışmaya taraf olanlardan bir kısmı, faydanın ölçülebileceğini öne sürmüşlerdir. Faydayı ölçmek için "util" adı verilen bir birim ya da doğrudan parayı kullanmışlardır. Bu gruba sayısalcılar ya da kardinalistler denilmektedir. Diğer tarafta ise faydanın ölçülemeyeceğini ileri süren sırasalcılar ya da ordinalistler vardır. Bunlara göre, insanlar bir malı diğerinden daha çok beğendiklerini söyleyebilirler; ancak ne kadar daha fazla fayda elde ettiklerini söyleyemezler. Biz bu tartışmalara girmeden açıklamalarımızı kardinalist yaklaşım çerçevesinde sürdüreceğiz.

Fayda: Bireyin tüketilen mal ve hizmetten elde edeceği memnuniyettir.

Toplam ve Marjinal Fayda

Belirli bir zaman diliminde, bireyin diğer mal ve hizmetlerden olan tüketimi sabit iken, bir malın çeşitli miktarlarının tüketilmesi sonucu ulaşılan tatmin düzeyi **toplam fayda** olarak tanımlanır ve TU harfleriyle sembolleştirilir. Fayda birimi olarak util kullanıldığında, toplam fayda fonksiyonu, bu malın tüketilen miktarına sayılar verilerek oluşturulur. Örneğin bütün gündüz aç kalmış bir kişinin akşam yemeği için pideciye gittiğini düşünelim. Yediği ilk lahmacundan sonra kendine gelebiliyor ve 20 birim fayda sağladığını düşünüyor, ikinci lahmacunu yediğinde toplam

Toplam fayda: Belirli bir zaman diliminde, bireyin diğer mal ve hizmetlerden olan tüketimi sabit iken, bir malın çeşitli miktarlarının tüketilmesi sonucu ulaşılan tatmin düzeyidir.

faydası 34 birime, üçüncüde ise 43 birime yükseliyor. Dördüncü lahmacunu yediğinde toplam fayda 47 birim oluyor. Görüldüğü gibi, dördüncü lahmacuna kadar daha fazla tüketim ile toplam fayda arasında pozitif ilişki söz konusudur. Örneğimizdeki birey beşinci lahmacunu yediğinde toplam faydası 47 birimde kalmaktadır. Bireyin lahmacun tüketmeye devam etmesi halinde, altıncıyı tükettiğinde ise elde ettiği toplam faydanın azalarak 42 birime düştüğünü kabul edelim. Görüldüğü gibi, birey beşinci lahmacunu yediğinde ilave fayda elde edememiş dolayısıyla toplam faydası değişmemiştir. Ancak bir sonraki lahmacun ise kendisine sıkıntı vermeye başlamış ve toplam faydası 42 birime düşmüştür. Tüm bu gelişmeleri aşağıdaki yer alan Tablo 2.2'den izlemek mümkündür.

Tablo 2.2

X Malı için Toplam ve Marjinal Fayda

Tüketilen Lahmacun Miktarı	Toplam Fayda (TU_x)	Marjinal Fayda (MU_x)
0	0	-
1	20	20
2	34	14
3	43	9
4	47	4
5	47	0
6	42	-5

Marjinal fayda ise, belirli bir zaman diliminde bir maldan (örneğimizdeki lahmacundan) bir birim daha fazla tüketilmesi sonucunda toplam faydada meydana gelen değişme olarak tanımlanır. Kısaca ilave tüketilen birimin sağladığı fayda marjinal fayda olup MU harfleriyle sembolize edilir. Herhangi bir X malı için marjinal fayda (MU_x), toplam faydadaki değişmenin tüketim miktarındaki değişmeye oranı olarak veya toplam fayda fonksiyonunun eğimi şeklinde formüle edilir:

Marjinal fayda: Belirli bir zaman diliminde bir maldan bir birim daha fazla tüketilmesi sonucu toplam faydada meydana gelişme değişmedir.

$$MU_x = \frac{\Delta TU_x}{\Delta Q_x}$$

Yukarıdaki eşitlikte ΔTU_X terimi X malının toplam faydasındaki değişmeyi, ΔQ_X ise tüketilen X malı miktarındaki değişmeyi ifade etmektedir. Örneğimizde ilk lahmacun ile ikinci lahmacun arasındaki toplam faydadaki değişme ($\Delta TU = TU_2 - TU_1$ şeklindeki hesaplama gereği) 14 birimdir. Miktardaki değişme ise ($\Delta Q = Q_2 - Q_1$ şeklindeki hesaplama gereği) bir birim olduğuna göre marjinal fayda şu şekilde hesaplanır:

$$MU_x = \frac{TU_2 - TU_1}{Q_2 - Q_1} = \frac{34 - 20}{2 - 1} = 14$$

Tabloyu dikkatle incelersek, toplam fayda belirli bir düzeye kadar her ilave birim ile artmaktadır. Ancak bu artış azalarak devam etmektedir. Hatta toplam fayda en yüksek düzeye ulaştıktan sonra ilave tüketimin toplam faydaya katkısı negatif değer almaktadır. Dolayısıyla tüketici gittikçe azalan bir marjinal fayda düzeyi ile karşı karşıyadır. **Azalan marjinal fayda,** bir malın ilave miktarları tüketildikçe elde edilecek marjinal faydanın gittikçe azalacağı ve belirli bir tüketim miktarında sıfıra düşeceği ilkesidir.

Azalan marjinal fayda: Bir malın ilave miktarları tüketildikçe elde edilen ek faydanın (marjinal faydanın) azalacağı ilkesidir.

Şekil 2.5

Toplam ve Marjinal Fayda Eğrileri: *Tablo 2.2'de verilen toplam fayda ve Marjinal fayda değerleri grafik ortama aktarıldığında, toplam faydanın önce artan, maksimum yapan ve daha sonra çizilen bir eğri olduğu görülmektedir. Marjinal fayda ise başlangıçtan itibaren azalan bir eğridir. Öte yandan toplam faydanın maksimum olduğu noktada marjinal fayda sıfır olmaktadır.*

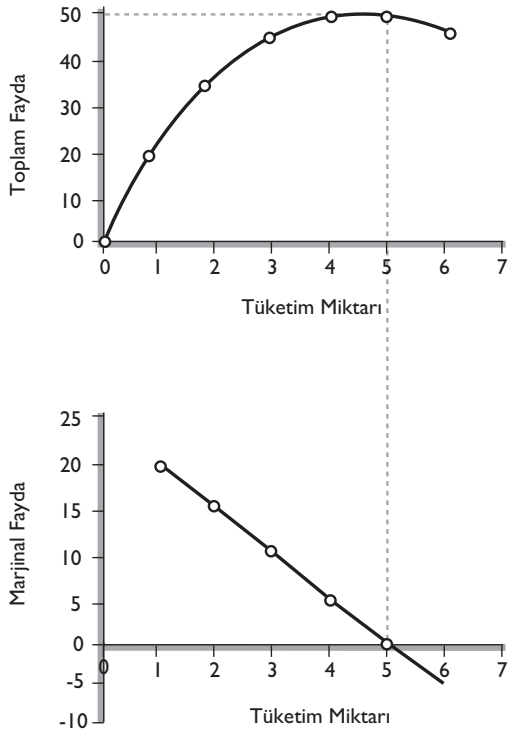

Yukarıda verilen Tablo 2.2'deki toplam fayda ve marjinal fayda değerleri grafiklerde gösterildiğinde Şekil 2.5'de görülen ilişkiler elde edilmektedir. Şekle göre toplam faydanın maksimum olduğu noktada marjinal fayda sıfır olmaktadır.

Tüketici Dengesi: Fayda Maksimizasyonu

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarda tüketicinin mal ve hizmet tüketerek fayda sağladığını ve amacının kendisine en yüksek tatmin (fayda) düzeyini sağlayan mal bileşimlerini seçmek olduğunu gördük. Bu nedenle çeşitli mal bileşimleri arasında tercih yapma durumunda olan bir tüketicinin amacı bunlardan elde ettiği faydayı maksimize etmektir. Doğal olarak burada sorun tüketicinin hangi miktarlarda mal tüketmesi durumunda elde ettiği faydayı maksimize edeceğidir. İktisat teorisi tüketicilerin tercihleri açısından geliştirilen bir kuralı kullanarak bu konuya cevap aramaktadırlar. **Fayda maksimizasyonu** kuralı adı verilen bu kurala göre, tüketici bir mal için harcadığı paranın marjinal faydası bir başka mala harcadığı paranın marjinal faydasına eşit olduğu mal bileşimi tercihi ile faydayı maksimize eder. Örneğin tüketicinin lahmacun ve hamburger tükettiğini varsayarsak, elde edilecek faydanın maksimize edilebilmesi için aşağıdaki eşitliğin sağlanması gerekir:

Fayda maksimizasyonu kuralı: Bir mal için harcanan bir birim paranın marjinal faydasını bir başka mala harcanan bir birim paranın marjinal faydasına eşitleyen mal bileşimlerinin tercih edilmesi ile elde edilen faydanın maksimum olacağını ifade eden kuraldır.

$$\frac{\text{Lahmacunun Marjinal Faydası}}{\text{Lahmacun Fiyatı}} = \frac{\text{Hamburgerin Marjinal Faydası}}{\text{Hamburger Fiyatı}}$$

Harcanan bir birim para için elde edilen marjinal faydayı hesaplayabilmek için, bu malın marjinal faydasını bu malın her birimi için harcanan paraya (yine bu fiyatına) bölmemiz yeterli olacaktır. Şimdi bu eşitliğin ne anlama geldiğini anlayabil-

mek için bazı varsayımlar yapalım. Sorunu basitleştirmeyi amaçlayan bu varsayımlardan ilki tüketicinin gelirinin sabit olduğu şeklindedir. Öte yandan örnek olarak alacağımız iki tür malın (yani lahmacun ve hamburgerin) fiyatlarının sabit kaldığını kabul edeceğiz. Ve bir de hatırlatma yaptıktan sonra örneğimizi incelemeye geçebiliriz. Bu hatırlatma biraz önce öğrendiğimiz azalan marjinal fayda kavramıdır.

DİKKAT

Sadece marjinal fayda değerlerine bakarak tüketicinin elde ettiği tatmin düzeyi hakkında yorum yapmak gerçekçi değildir. Örneğin, bir tüketiciye ilave bir elmas verildiğinde bunun marjinal faydası 10,000 util, ilave bir elma verildiğinde ise bunun marjinal faydası 100 util olabilir. Ancak elmas 100 milyar liraya, elma 100 bin liraya mal oluyorsa, elmaya yapılan harcamanın her lirasının tüketiciye sağladığı marjinal fayda, elmasa yapılan harcamanın her lirasının sağladığı marjinal faydadan daha büyüktür. Bu nedenle rasyonel davranan tüketici elmayı tercih ederek tatmin düzeyini arttıracaktır.

Yukarıdaki basitleştirici varsayımlar altında, tüketicinin belirli bir zaman dilimi içerisinde (örneğin bir hafta gibi) ne miktarda lahmacun ve ne miktarda hamburger tüketmesi durumunda fayda maksimizasyonunu gerçekleştireceği sorununu incelemeye geçebiliriz. Bu amaçla aşağıda hazırladığımız Tablo 2.3'ü kullanacağız. Tabloda tüketicimizin haftada 30 milyon liralık gelirini bu iki malın tüketimi için ayırdığını, hamburgerin tanesinin 4 milyon, lahmacunun tanesinin de 2 milyon lira olduğunu kabul edersek, tüketicinin Tablo 2.3'deki bileşimleri oluşturabileceğini görürüz.

Tablo 2.3

Fayda Maksimizasyonu Sağlayan Mal Bileşimi

Hamburger (adet/hafta)	Marjinal Fayda (MU_H)	Lahmacun (adet/hafta)	Marjinal Fayda (MU_L)
3	24	1	16
4	20	3	14
5	16	5	12
6	12	7	10
7	8	9	8

Tabloya göre tüketicimizin bir haftada tüketeceği 4'ncü hamburgerin marjinal faydası 20'dir. Hamburgerin birim fiyatı 4 milyon lira olduğuna göre, bu hamburger için harcanan liranın marjinal faydası 5 olmaktadır. Tüketicimiz gelirinin kalan kısmı ile tanesi 2 milyon liradan 7 adet lahmacun tüketebilir. Tüketilen son lahmacunun marjinal faydası 10 olduğuna göre, bu lahmacun için harcanan liranın marjinal faydası da 5 olmaktadır. Böylece tüketici maksimizasyon koşunu gerçekleştirmiştir. Yani,

$$\frac{MU_H}{P_H} = \frac{MU_L}{P_L}$$

$$\frac{20}{4} = \frac{10}{2}$$

$$5 = 5$$

sonucundan hareketle, tüketicimiz haftada 4 adet hamburger, 7 adet de lahmacun tüketerek en yüksek faydayı sağlamaktadır.

Bu fayda maksimizasyonu yaklaşımının ardında yatan mantığı daha iyi kavrayabilmek için, tüketicimizin farklı bir kombinasyon oluşturması durumunda ne olacağını inceleyelim. Örneğin tüketicimizin 3 adet hamburger, 9 adet lahmacun tüketmeye karar vermesi halinde ne olacağını ele alalım. Bu durumda tüketilen hamburgere harcanan bir birim paranın marjinal faydası,

$$\frac{MU_H}{P_H} = \frac{24}{4} = 6$$

olarak bulunur. Tüketilen dokuzuncu lahmacun için harcanan paranın marjinal faydası ise

$$\frac{MU_L}{P_L} = \frac{8}{2} = 4$$

olarak birlenebilir. Dikkat edilirse tüketicinin haftada 4 hamburger, 9 adet lahmacun tüketmesi halinde,

$$\frac{MU_H}{P_H} = \frac{MU_L}{P_L}$$

koşulu gerçekleşmemektedir. Buna göre tüketicinin hamburger için harcadığı paradan elde ettiği marjinal fayda lahmacun için harcadığı paradan elde ettiği marjinal faydadan büyüktür. Rasyonel davranış gereği, tüketici bu durumda elde ettiği faydayı arttırabilmek amacıyla tükettiği hamburger miktarını arttırmaya ve lahmacun miktarını azaltmaya başlayacaktır. Hamburger tüketiminin sağladığı para birimi başına ek fayda arttığı sürece, tüketici hamburger tüketimini arttıracak ve lahmacun tüketimini kısacaktır. Çünkü bu sayede toplam faydası artmaktadır. Her iki malın marjinal faydalarının fiyatlarına oranı eşitlendiğinde tüketici maksimum faydayı sağlayacaktır. Tablomuza göre tüketici haftada tanesi 4 milyon liradan 4 adet hamburger ve tanesi 2 milyon liradan 7 adet lahmacun tükettiği zaman elde ettiği faydayı maksimum düzeye çıkartmaktadır. Zira bu tüketim bileşiminde marjinal faydaların fiyatlara oranı eşitlenmektedir.

Peki tüketici bu noktada durmayıp hamburger tüketimini arttırmaya devam eder ve haftada 5 adet hamburger, 5 adet de lahmacun tüketmeye başlarsa durumu ne olur? Öncelikle bu durumda fayda maksimizasyonu şartı yerine gelmemektedir. Çünkü 5 adet hamburger tüketiminden elde edilen marjinal faydanın hamburger fiyatına oranı

$$\frac{MU_H}{P_H} = \frac{16}{4} = 4$$

olarak belirlenirken, 5 adet lahmacun tüketmenin sağladığı marjinal faydanın fiyatına oranı ise

$$\frac{MU_L}{P_L} = \frac{12}{2} = 6$$

olarak hesaplanmaktadır. Dikkat edilirse, bu kez de lahmacun tüketimine harcanan bir birim paranın marjinal faydası hamburger için hesaplanan marjinal faydayı aşmaktadır. Bu durumda tüketici, daha önce yaptığının tersine, lahmacun tüketimini arttırarak hamburger tüketimini kısacaktır.

Bu açıklamalarımıza göre, rasyonel davranan tüketici kendisine en yüksek fayda düzeyini sağlayan mal bileşimini tercih edecektir. Elde edilen toplam faydanın maksimum olduğu bu tercih bileşimi **tüketici dengesi** olarak adlandırılmaktadır. Buna göre tüketicinin dengeye gelebilmesi için gerekli şart, her mal için harcanan son liraların sağladığı faydaların birbirine eşit olmasıdır.

Tüketici dengesi: Tüketicinin belli şartlarda en yüksek fayda düzeyini sağladığı durumdur.

SIRA SİZDE 4

Bir fastfood restoran zincirinin yandaki reklamına göre, haftanın belirli günlerinde belirli saatler arasında "yiyebildiğiniz kadar" uygulaması yapılmaktadır. Bu kampanyada sözü edilen gün ve saatlerde sabit bir ücret ödeyerek yiyebildiğiniz kadar fastfood ürününü herhangi bir ek bedel ödemeksizin yiyebilirsiniz. Sizce bu tür bir uygulama ile firma ciddi bir zarar riski üstlenmekte midir? Amacı elde ettiği kârı maksimum düzeye çıkartmak olan bir firmanın bu davranışını azalan marjinal fayda ilkesi ile açıklayabilir misiniz?

Özet

AMAÇ 1

Kıtlık olgusunun neden olduğu tercih yapma zorunluluğunu ve bunun ekonomik birimlere yüklediği maliyeti açıklayabilmek

- Bir ekonomide kaynaklar toprak, emek ve sermayeden oluşur. Bu kaynaklar üretim faktörleri (ya da girdiler) olarak adlandırılır.
- İktisadi anlamda, alınan her karar ve yapılan her tercih bir maliyet taşır. Bir tercih yaparken vazgeçmek zorunda kaldığımız en değerli alternatif bu tercihin fırsat maliyetini oluşturur.
- Parasal maliyet fırsat maliyetinin bir parçası olabilir.

AMAÇ 2

Kıtlık, tercih ve fırsat maliyeti kavramlarını bir araya getirerek ekonomide etkin üretim düzeyinin nasıl sağlanabileceğini açıklayabilmek

- Mevcut üretim faktörleri ve teknoloji veri iken, belirli bir dönemde ekonominin maksimum düzeyde üretebileceği çeşitli ürün bileşimlerini gösteren sınır eğrisi üretim imkanları eğrisidir. Bu eğri kıtlığın sonuçlarını, ekonomideki tercihleri ve her tercihin fırsat maliyetini göstermektedir.
- Bir malın daha fazla üretilmesi için diğer malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktar her aşamada artar. Bu durum artan fırsat maliyeti olgusunu ifade eder.
- Zaman içerisinde ekonomideki üretim faktörlerinin miktarı ve niteliği değişebilir, üretimde daha üst düzey teknolojiler kullanılabilir. Bu değişiklikler üretim imkanları eğrisinin yer değiştirmesine neden olur. Üretim imkanları eğrisi sağa doğru kaydıkça toplum için daha önce imkansız olan mal bileşimlerinin üretimi imkan dahiline girer.

AMAÇ 3

Ne, nasıl, kimin için üretilecektir şeklinde özetlenen iktisadi soruların cevaplanabilmesi için geliştirilen karar mekanizmalarını açıklayabilmek

- "Ne, nasıl, kimin için üretilecektir?" sorunlarının çözümü için benimsenen karar mekanizması ekonomik sistemlerin temelini oluşturur. Bu sorunların çözümü tamamıyla piyasaya bırakılmışsa piyasa ekonomisi, tamamıyla devlet tarafından sağlanıyorsa kumanda ekonomisi, devlet ve piyasa tarafından birlikte sağlanıyorsa karma ekonomi sisteminden söz edilir.

AMAÇ 4

Tüketicilerin rasyonel davranarak en yüksek fayda düzeyini sağlayan tercihleri nasıl yapacaklarını açıklayabilmek

- Ekonomik birimlerin tüketim eyleminden amaçları elde ettikleri toplam faydayı maksimize etmektir. Bir malın ilave miktarları tüketildikçe toplam faydada meydana gelen değişme marjinal fayda olarak tanımlanır. Marjinal fayda her ilave tüketimle birlikte azalır ve belirli bir tüketim düzeyinde sıfıra iner. Marjinal faydanın sıfır olduğu tüketim düzeyinde toplam fayda maksimumdur.
- Bir mal için harcanan bir birim paranın marjinal faydası, bir başka mala harcanan bir birim paranın marjinal faydasına eşit olduğunda tüketici maksimum faydayı elde eder. Bu nedenle tüketilen tüm malların marjinal faydalarının fiyatlarına oranının birbirine eşit olması durumunda tüketici dengeye gelir.

Kendimizi Sınayalım

1. Doğa tarafından sunulan tüm doğal kaynaklar, bir üretim faktörü olarak aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılırlar?

a. Sermaye
b. Toprak
c. Temel girdi
d. Girişim
e. Emek

2. Diğer malları üretmek amacıyla kullanılan makineler, araçlar ve fabrikalar bir üretim faktörü olarak aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Ara malları
b. Doğal kaynaklar
c. Toprak
d. Sermaye
e. Girişim

3. Aşağıdaki ifadelerden hangisi alternatif maliyet kavramını tanımlamak amacıyla kullanılabilir?

a. Bir tercihin hayata geçirilmesi ile gündeme gelen kaynak kullanımı
b. Bir kararın uygulamaya konulması sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar
c. Bir kararı uygularken vazgeçilen bir diğer karar
d. Bir kararın uygulanması ile elde eden olumlu sonuçlar
e. Bir tercihin yapılması sonucu ortaya çıkan belirsizlik

4. Aşağıda yer alan üretim imkanları eğrilerinin hangisi ülkede sermaye yoğun bir üretim gerçekleştirildiğini göstermektedir?

a. Sermaye Malları — Tüketim Malları
b. Sermaye Malları — Tüketim Malları
c. Sermaye Malları — Tüketim Malları
d. Sermaye Malları — Tüketim Malları
f. Sermaye Malları — Tüketim Malları

5. Aşağıda yer alan üretim imkanları eğrisine göre, ekonomide kaynakların etkin olarak kullanılmadığını ifade eden üretim bileşimi aşağıdakilerden hangisidir?

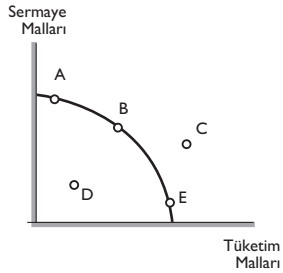

a. A
b. B
c. C
d. D
e. E

6. Aşağıdaki grafiklerden hangisi üretimde daha üst bir teknolojinin kullanılması durumunu göstermektedir?

a. A Malı — B Malı
b. A Malı — B Malı
c. A Malı — B Malı
d. A Malı — B Malı
c. A Malı — B Malı

7. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde "ne, nasıl, kimin için" sorularının cevabını aşağıdakilerden hangisinin vermesi gerekir?

a. Piyasa
b. Devlet
c. Merkezi plan
d. Siyasi otorite
e. Sivil toplum örgütleri

8. Aşağıdakilerden hangisi toplam fayda (TU) ve marjinal fayda (MU) arasındaki ilişkiyi doğru olarak ifade etmektedir?

a. TU ve MU birlikte artarlar
b. TU ve MU birlikte azalırlar
c. TU maksimum olduğunda MU sıfırdır
d. MU maksimum iken TU sıfırdır
e. MU artarken TU negatiftir

9. Aşağıdaki tabloya göre, bir günde tüketilen çay miktarı 6 bardaktan 8 bardağa çıktığı zaman marjinal fayda kaç util'dir?

Tüketilen Çay (bardak/gün)	Toplam Fayda (util)
2	10
4	18
6	24
8	28
10	28

a. 0
b. 1
c. 2
d. 3
e. 4

10. Aşağıdaki tabloya göre, tüketici haftada kaç kg süt ve kaç kg portakal tükettiği zaman dengeye gelmektedir?

Süt (kg/hafta)	$MU_{SÜT}$	Süt Fiyatı (milyon TL/kg)	Portakal (kg/hafta)	MU_{POR}	Portakal Fiyatı (milyon TL/kg)
1	40	5	4	14	2
2	30	5	5	10	2
3	15	5	6	8	2
4	5	5	7	6	2

a. 3 kg süt, 7 kg portakal
b. 2 kg süt, 4 kg portakal
c. 4 kg süt, 6 kg portakal
d. 1 kg süt, 4 kg portakal
e. 2 kg süt, 5 kg portakal

Yaşamın İçinden

Bu amaçla kullanabileceğimiz kavram azalan marjinal fayda ilkesidir. Azalan marjinal fayda ilkesi tüketicilerin yapacakları her türlü tercihte geçerlidir. Burada cevaplandırılması gereken soru azalan marjinal fayda ilkesinin gelir için de geçerli olup olmadığıdır. Nasıl ki bir malın artan miktarlarını tükettiğimiz zaman marjinal fayda azalıyorsa, acaba daha fazla gelir elde ettikçe gelirin marjinal faydası da azalır mı? Bu soru uzunca bir süreden beri iktisatçılar arasında tartışmalara konu olmuştur. Artan oranlı vergi sisteminin (yani daha fazla gelir elde ettikçe daha yüksek oranda vergi ödenmesi) ardında yatan mantık gelirin marjinal faydasının azalacağı görüşüne dayanmaktadır. Elde edilen her ek 1 liralık gelir daha az fayda sağlıyorsa, bunun belirli bir oranından vazgeçmek (devlete aktarmak) kişiye daha az acı verecektir. Sonuç olarak zenginlerin yoksullara göre daha yüksek oranda vergilendirilmesi verginin topluma yüklediği acıyı hafifletecektir (burada acı sözcüğünü kullanma nedenimiz fiziki bir eziyetten söz etmek değil, verginin zorunlu bir tasarruf olmasından kaynaklanmaktadır). Oysa herkes aynı oranda vergilendirilmiş olsa bu acı daha yüksek olacaktır.

Daha önce sözünü ettiğimiz, Nobel ödüllü iktisatçı David Myers tarafından 1992 yılında yapılan ve insanların neden mutlu olduklarının incelendiği bir araştırmada yukarıda ifade edilen görüşle çelişen bazı sonuçlar elde edilmiştir. Refah düzeyi yüksek olan ulusların vatandaşları, düşük refaha sahip olan bir ulusun insanlarına göre daha mutlu olmalarına karşın bu ilişki çok güçlü değildir. Mutluluğun derecesinde refah düzeyinden daha çok ulusun demokrasi karnesi öne çıkmaktadır. Ülkenin demokrasi geçmişi ne kadar uzunsa, bu ülkelerin vatandaşları daha mutludurlar. Myers aşağıda yer alan grafiği kullanarak, 1990'lara kadar gelirle mutluluğunun aynı yönde değiştiğini (yani parayla saadet olduğunu), ancak toplum belirli bir gelir düzeyine ulaştıktan sonra (araştırmaya göre vergi sonrası kişi başına 7000 $) gelir yükseldikçe kendisini mutlu hissedenlerin oranında önemli bir değişiklik olmadığını vurgulamaktadır. Özetle, belirli bir gelir düzeyine eriştikten sonra parayla saadet olmamaktadır.

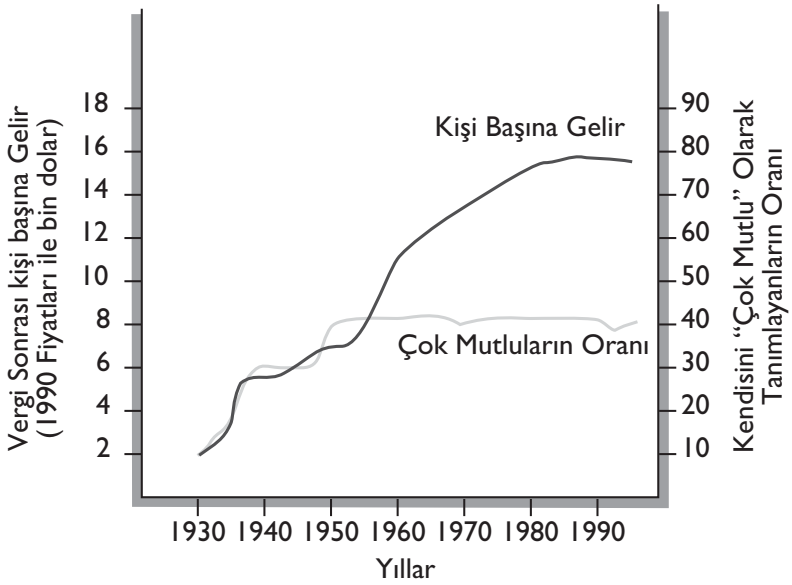

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Şahin, H.(1999). **Mikro İktisat.** Bursa: Ezgi, s.19-44.

Ünsal, M.E.(2001). **Mikro İktisat.** Ankara: İmaj, s.10-11, 115-128.

Oğuz, O.(1992). **İktisada Giriş.** İstanbul: Marmara Üniversitesi, s.55-74.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Kıtlık ve Tercih" konusuna bakınız.
2. d	Ayrıntılı bilgi için "Kıtlık ve Tercih" konusuna bakınız.
3. c	Ayrıntılı bilgi için "Tercih ve Fırsat Maliyeti" konusuna bakınız.
4. e	Ayrıntılı bilgi için "Üretim İmkanları Eğrisi" konusuna bakınız.
5. d	Ayrıntılı bilgi için "Üretim İmkanları Eğrisi" konusuna bakınız.
6. b	Ayrıntılı bilgi için "Üretim İmkanları Eğrisi" konusuna bakınız.
7. a	Ayrıntılı bilgi için "Piyasa Ekonomisi Sistemi" konusuna bakınız.
8. c	Ayrıntılı bilgi için "Toplam ve Marjinal Fayda" konusuna bakınız.
9. c	Ayrıntılı bilgi için "Toplam ve Marjinal Fayda" konusuna bakınız.
10. a	Ayrıntılı bilgi için "Tüketici Dengesi: Fayda Maksimizasyonu" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bu tartışmada mühendis önemli bir yanılgıya düşmekte ve ihtiyaç-istek sözcüklerini eş anlamlı olarak kullanmaktadır. İstekler ihtiyaçlarla aynı şey değildir. İktisatçılara göre ihtiyaç kavramı objektif olarak tanımlanamaz. Örneğin, bir kişi "yeni bir giysiye ihtiyacım var" dediğinde bunun gelişigüzel bir dilek mi, şık görünmek amacıyla ortaya çıkan bir istek mi, yaşamı sürdürmek için bir zorunluluk mu olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Bunu söyleyen kişi kuzey ülkelerinde yaşayan evsiz birisi ise, bu kişinin donmamak için daha kalın giysiye ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Günlük konuşma dilinde ihtiyaç sözcüğü dikkat edilmeden kullanılmaktadır. Bu tür konuşmalarda genellikle kastedilen o anda sahip olunmayan bir şeyin arzulanmasıdır. Bu nedenle insanların istekleri sonsuzdur. Sizi mutlu edecek her istediğiniz materyale sahip olduğunuzu düşünün. İstediğiniz tüm giysilere, otomobillere, evlere, CD'lere, konser biletlerine ve istediğiniz diğer bütün şeylere sahip olduğunuzu kabul edelim. Acaba bu durum mutluluğunuza katkıda bulunabilecek başka bir şeyin bulunmadığı anlamına gelir mi? Bu soruya verilecek yanıt muhtemelen hayır olacaktır. Her şeye sahip olmanıza rağmen, piyasaya yeni sürülen mal ve hizmetleri düşünün. Öte yandan merhamet, arkadaşlık, aşk, sevgi, prestij, resim yapma yeteneği ve daha birçok konuda istekleriniz karşılanmamış olabilir. Yaşamda her insanın çok sayıda isteği olabilir, ancak bunların hepsi tatmin edilemez, çünkü bunları tatmin edebilmek amacıyla kullanılan kaynaklar sınırlıdır. Bu durum kıtlık gerçeğini göz önünde tutmamızı gerektirir. Dolayısıyla her birey tercih yapma zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Ne zaman bir tercih yapılırsa veya bir şey satın alınırsa arzulanan başka bir şey yapılamaz. Bir diğer deyişle kıtlık gerçeğinin var olduğu bir dünyada, karşılanan her istek, diğer istek veya isteklerin karşılanmadan kalmasına veya bunlardan vazgeçilmesine neden olur.

Sıra Sizde 2

Öğrencinin sorduğu bu soruyu cevaplayabilmek için önce mevcut kısıtları hatırlayalım: İlk olarak, bu öğrenci haftada ancak 10 saatini çalışmaya ayırabilmektedir. Öte yandan bu süreyi sadece iki ders, İktisada Giriş ve Muhasebe, arasında paylaştırmaktadır. Bu kısıtlar altında, üretim imkanları eğrisini oluştururken dikey eksene Muhasebe dersinden alınması beklenen notu, yatay eksene de İktisada Giriş dersinden alınması beklenen notu koyalım. Arkadaşımız haftada 10 saatin tamamını İktisada Giriş çalışmaya ayırırsa sınavda 90-100 arası bir not alacak, ancak Muhasebe dersinden sınıfta kalacaktır. Tersine, söz konusu 10 saatin tamamını Muhasebe çalışmaya ayırırsa, sınavda bu dersten 90-100 arası bir not alacak ve muhtemelen İktisada Giriş'ten sınıfta kalacaktır. Buna göre, arkadaşımızın karşı karşıya kalacağı üretim imkanları eğrisi aşağıdaki gibi çizilecektir. Şekilde yer alan üretim imkanları eğrisi, aslında, bir saat daha fazla iktisat çalışmanın fırsat maliyetini temsil etmektedir. 1 saat daha fazla iktisat çalışmanın fırsat maliyeti 1 saat daha az muhasebe çalışmak olarak ifade edildiği için üretim imkanları eğrisi düz çizgi halinde elde edilmektedir. Burada örneğimizi basit tutmak (ve muhasebecileri kızdırmamak) için artan fırsat maliyeti olgusunun göz ardı edildiğini belirtmek gerekir.

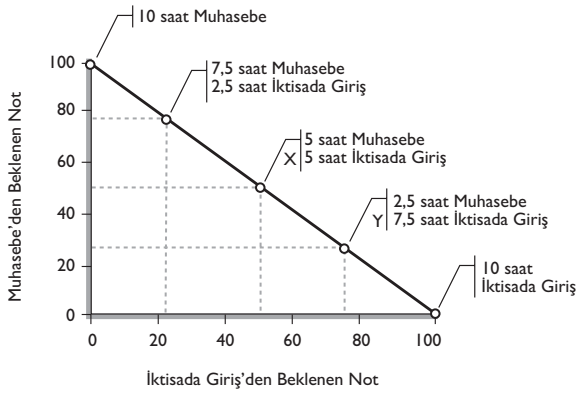

Eğer bu arkadaşımız X noktasında bulunmayı tercih ederse her iki derse de haftada 5'er saat çalışma zamanı ayıracak ve her iki dersten de 50-60 puan arası not alacaktır. Ancak arkadaşımızın amacı İktisada Giriş dersi sınavından daha yüksek bir not almak olduğuna göre, üretim imkanları eğrisi üzerinde X noktasından Y noktasına kayacak ve Muhasebe dersi için 2.5, İktisada Giriş dersi için 7.5 saatini ders çalışmaya ayıracaktır. Bu durumda, İktisada Giriş dersi sınavından alınacak not 80-90 aralığına çıkarken, Muhasebe dersi sınavından alınacak not 0-49 aralığına düşmektedir. Dolayısıyla, İktisada Giriş dersinden daha yüksek bir ortalamaya sahip olmanın fırsat maliyeti Muhasebe dersinden kalmak şeklinde belirmektedir. Burada kritik sorulardan bir tanesini hemen dikkatinize sunalım. Peki bu arkadaşmızın Muhasebe dersinden alınacak notu düşürmeden, İktisada Giriş dersi notunu arttırması mümkün değil midir? Tabi ki mümkündür. Ancak bunun için üretim imkanları eğrisinin mutlaka sağa doğru kayması gerekmektedir. Bunun için de sabit kabul ettiğimiz faktörlerin değişmesi gerekir: Ders çalışma süresinin haftada 10 saatten 15 saate çıkarılması gibi.

Sıra Sizde 3

Dünyada pür kapitalist sistemi uygulayan ülke bulunmadığını, komünist bloğun çökmesi ile merkezi planlamaya dayalı olarak üretim yapan ülke de kalmadığını düşündüğümüzde, uygulama alanı kalan tek ekonomik sistemin karma ekonomik sistem olduğunu söyleyebiliriz. Bu sistem içinde kıt kaynakların nasıl kullanılacağı konusundaki kararlar kısmen özel sektör, kısmen de kamu sektörü tarafından alınmaktadır. Alınan bu kararlar ise, ülkenin bütünü açısından (yani makro ekonomik açıdan) değerlendirildiğinde, ülkede yaratılan çıktının ne kadarının özel kesim, ne kadarının kamu kesimi tarafından yaratıldığını belirler. Bu yüzden, dersimizin makro iktisatla ilgili bölümünü incelerken öğreneceğiniz gibi, gayrisafi milli hasıla denilen ve ülkede yaratılan çıktının değerini gösteren kavram bize yardımcı olacaktır. Aşağıda yer alan grafik, çeşitli ülkelerde, yaratılan çıktıya oranla kamu sektörünün büyüklüğünü (payını) göstermektedir. Grafiğe göre dünyanın önde gelen kapitalist ülkeleri olarak tanıdığımız sanayileşmiş ekonomilerde devlet büyüklüğü farklılıklar göstermektedir. Örneğin, İsveç'te ekonominin %60'dan fazlasını kamu sektörünün faaliyetleri oluştururken Japonya'da bu oran %30 civarına inmektedir. Türkiye'de ise devletin ekonomideki payı yaklaşık %25 civarındadır.

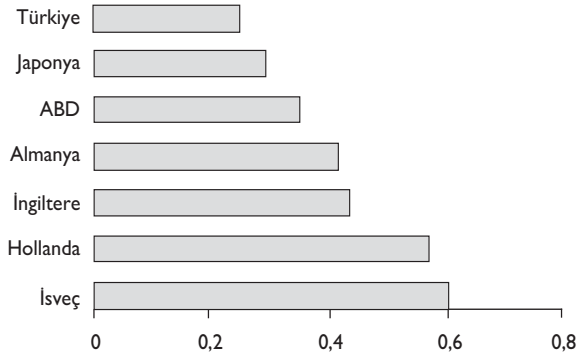

Sıra Sizde 4

Azalan marjinal fayda ilkesi "yiyebildiğiniz kadar" türündeki reklamların anlaşılması için en iyi araç niteliğindedir. Azalan marjinal fayda ilkesine göre, bu restoranda yemek yeme eylemimiz, yediklerimizden elde ettiğimiz marjinal fayda sıfır olduğunda sona erecektir. Reklamda görüldüğü gibi, bazı restoranlarda müşteriler sabit bir ücret ödeyerek diledikleri kadar yemek yiyebilmektedirler. Bu konuda restoranların koyduğu tek kısıt yiyeceklerin bir çantaya doldurularak restoran dışına çıkarılamayacağıdır. Azalan marjinal fayda ilkesi bu restorana gelen tüm müşteriler için geçerli olduğundan, marjinal faydaları sıfır olduğunda her müşteri yeme eylemini sonlandıracaktır. Hatırlarsanız marjinal faydanın sıfır olduğu noktada toplam fayda maksimum olmaktadır. Bu doyum noktasına ulaşıldıktan sonra yenecek ilave bir yudum bile artık ek fayda sağlamayacak ve marjinal faydanın negatife dönüşmesine neden olabilecektir. Bu tür uygulamalarda önemli olan noktalardan bir tanesi de uygulanacak sabit ücretin belirlenmesidir. Tüketicilerin sonsuza kadar yemek yiyemeyecekleri bilgisi altında, restoran sahibi ortalama bir müşteriden elde edilebilecek kârı içeren bir fiyat belirlerse, zarar etmek bir yana, artan satışlar nedeniyle kârını arttıracaktır.

3

Arz ve Talep

Borsa haberleri, artık günlük yaşamımızda ön plana çıkan gelişmeler arasında yer alıyor. Bu haberlerden "benim hisse senedim yok ki borsayla ilgileneyim" diyerek kaçmak mümkün değildir. Zira bir yandan bir iktisat öğrencisi olarak bu mekanizmanın ardındaki mantığı öğrenmemiz gerekmekte, öte yandan bu piyasada gelişmelerin diğer piyasalara yansıması sonucu günlük yaşantımızın direkt olarak nasıl etkilendiğini bilmemiz gerekmektedir. Ancak, bir gazeteyi açıp borsa sayfasını incelediğimizde anlaşılmaz gibi görünen karmaşık grafikler ve anlamını bilmediğimiz terimler nedeniyle, çoğumuz bu sayfalara uzak dururuz. Oysa bir hisse senedinin fiyatının neden kimi zaman arttığını, neden kimi zaman azaldığını açıklayabilmek son derece basit iki kavrama dayanmaktadır: Satılmak istenen miktar ve satın alınmak istenen miktar, daha kısa bir deyişle arz ve talep. Sizce bu faktörler bir hisse senedinin fiyatının belirlenmesinde nasıl etkili olabilir?

Başlarken

Serbest bir piyasa ekonomisinin nasıl işlediğini anlatmada kullanılan temel model arz-talep modelidir. Bu model üç önemli bileşen içerisinde şekillenir. Bunlardan ilki tüketici davranışlarını açıklayan talep, ikincisi üreticilerin davranışlarını gösteren arz ve üçüncüsü ise üreticilerle tüketicilerin piyasadaki etkileşimleri sonucu belirlenen piyasa dengesidir.

Bu ünitede arz ve talep analizlerinin temelleri oluşturulacaktır. İlk olarak talep edilen miktarlarla fiyatı ilişkilendiren talep eğrisi tek bir tüketici ve piyasa için incelenecektir. Bunun devamında, arz edilen miktar ile fiyatı ilişkilendiren arz eğrisi ele alınıp, tek bir üretici ve piyasa için incelenecektir. Bölümün son kısmında ise, öncelikle, arz ve talep birlikte ele alınacak ve serbest bir piyasada fiyatların ve miktarların nasıl belirlendiği analiz edilecektir. Son olarak, arz ve talepteki kaymalara bağlı olarak, piyasa dengesindeki değişmeler incelenecektir. Her piyasada hem satıcılar (üreticiler) hem de alıcılar (tüketiciler) vardır. Biz açıklamalarımıza tüketiciler tarafından başlayacağız.

Anahtar Kavramlar

- *Talep*
- *Talep eğrisi*
- *Talepteki ve talep miktarındaki değişme*
- *Arz*
- *Arz eğrisi*
- *Arzdaki ve arz miktarındaki değişme*
- *Denge fiyatı*
- *Denge miktarı*
- *Piyasa dengesindeki değişmeler*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda …

1. *Talep ve talep eğrisi kavramları ile talebi belirleyen faktörleri,*
2. *Arz ve arz eğrisi kavramları ile arzı belirleyen faktörleri,*
3. *Piyasa dengesi kavramını ve oluşumunu,*
4. *Piyasa dengesindeki değişiklikleri,*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

TALEP VE TALEP MİKTARI

AMAÇ 1

Talep ve talep eğrisi kavramları ile talebi belirleyen faktörleri açıklayabilmek

Tüketiciler mal ve hizmet piyasasında satın alıcılar tarafında yer alırlar ve sınırlı gelirleriyle her bir maldan ne kadar alacaklarına karar verirler. Karar almada her bir malın fiyatının yanında, tüketicinin geliri, ilişkili malların fiyatları, beklenişler, zevk ve tercihler gibi faktörler de önemli yer tutar. Ancak herhangi bir mal veya hizmet için talep denildiğinde, genellikle bu malın fiyatı ile talep edilen miktarı arasındaki ilişki anlaşılır. Bu çerçevede **talep,** diğer değişkenler sabit varsayılarak (*ceteris paribus* varsayımı) belirli bir zaman diliminde piyasada tüketicilerin farklı fiyat düzeylerinde satın almaya hazır oldukları mal veya hizmet miktarı olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamadaki **ceteris paribus** varsayımı, tüketicilerin bir malı satın alma arzularının fiyattan başka değişkenlere de bağlı olduğunu ifade eder. İşte bu değişkenlerin sabit kaldığı varsayılarak, sadece iki değişken arasındaki ilişki incelenir.

Talep: Diğer değişkenler sabitken, belirli bir zaman diliminde piyasada tüketicilerin değişik fiyat düzeyinde satın almaya hazır oldukları mal veya hizmet miktarıdır.

Ceteris paribus varsayımı: Bir kavramı belirleyen çok sayıda değişkenden bir tanesinin değişebileceği, diğer değişkenlerin ise sabit kalacağı varsayımıdır.

Yine tanımda yer alan belirli bir zaman dilimi (gün, hafta, ay, yıl…gibi) mutlaka belirtilmedir. Aksi, halde talep edilen miktarın az ya da çok oluşu konusunda karşılaştırma yapma olanağı bulunamaz..

Talep edilen herhangi bir (X) malı miktarı ve bu miktarı belirleyen tüm faktörler arasındaki ilişki talep fonksiyonu ile gösterilir. Dolayısıyla, X malı için talep fonksiyonunu:

$$X^d = f(P_x, \bar{P}_c, \bar{P}_s, \bar{I}, \bar{E}, \bar{N}, \bar{Z})$$

şeklinde özetlenebilir.

Bu fonksiyonel eşitlikte, talep edilen X malı miktarı bağımlı değişken olmakta ve sol tarafta gösterilmektedir. Talebi etkileyen değişkenler ise sağ tarafta yer almaktadır. X malının kendi fiyatı (P_x) dışındaki değişkenler [tamamlayıcı malların fiyatları (P_C), ikame malların fiyatları (P_S), tüketicinin geliri (I), tüketici beklentileri (E), tüketicilerin sayısı (N), zevk ve tercihler (Z)] sabit varsayıldığından üzerine tire konulmuştur.

Burada kullanılan ceteris paribus varsayımı altında, yani öteki değişkenlerin sabit olması durumunda talep fonksiyonu şu şekilde yazılacaktır:

$$X^d = f(P_x)$$

Daha basit yazılımda X malı fiyatı (Px) bağımsız değişken ve talep edilen X malı miktarı ise bağımlı değişkendir. Bu iki değişken arasında genelde var olan negatif ilişki **Talep Kanunu** olarak isimlendirilir. Talep Kanunu, diğer değişkenler sabitken daha yüksek fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet miktarının daha düşük olacağını; daha düşük fiyat düzeylerinde ise tüketicilerin satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarının daha fazla olacağını ifade eder.

Talep kanunu: Bir malın satın alınmak istenen miktarı ile fiyatı arasındaki ters yönlü ilişkidir.

Bu kanun çerçevesinde, örneğin, yüksek fiyat düzeyinde talep edilen miktarın azalması iki etkiye bağlıdır. Bunlar ikame ve gelir etkileridir.

İkame etkisi, diğer değişkenler sabitken bir malın fiyatı yükseldiğinde öteki malların fiyatlarına kıyasla bu malın nispi fiyatı artar. Tüketiciler bu malın yerine fiyatı düşük olan malları ikame ederler. Bu davranış fiyatı yükselen malın alımını azaltırken, ikame etkisi olarak tanımlanır.

İkame etkisi: Bir malın fiyatındaki artışın söz konusu malın diğer malların fiyatına göre nispi fiyatını yükseltmiş olmasından ötürü malın alım miktarının azaltılmasıdır.

Gelir etkisi: Diğer değişkenler sabitken bir malın fiyatı arttığı zaman, gelir sabit bırakıldığı için gelirin satın alma gücünün ve bu nedenle satın alınmak istenen mal miktarının azalmasıdır.

Gelir etkisi, yine diğer değişkenler sabitken, bir malın fiyatı arttığı zaman, gelir sabit bırakıldığı için, gelirin satın alma gücü azalır. Çünkü aynı gelirle bu maldan daha az satın alma gerçekleştirilir. Bu iki etki birlikte talep eğrisinin neden negatif eğime sahip olduğunu açıklamada kullanır.

Yukarıda sözü edilen gelir ve ikame etkileri sadece malın fiyatı yükseldiği zaman değil, malın fiyatı düştüğü zaman da çalışmaktadır. Bir malın fiyatı düştüğünde gelir ve ikame etkilerinin nasıl çalıştığını kendiniz ortaya koymaya çalışınız.

Bir malın talep edilen miktarı ile fiyatı arasındaki ilişki bir tablo ya da grafikle de açıklanabilir. Şimdi sırasıyla bunları inceleyeceğiz.

Talep Tablosu

Talep tablosu: Diğer değişkenler sabitken, belli bir piyasada belli bir zaman diliminde tüketicilerin değişik fiyatlardan satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tablodur.

Diğer değişkenler sabitken, belli bir piyasada belli bir zaman diliminde tüketicilerin değişik fiyat düzeylerinde satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tabloya **talep tablosu** denir. Tablo 3.1'de örnek bir CD talep tablosu gösterilmektedir. Bu tabloda, 5 ayrı fiyat düzeyinde Barış' ın satın almaya hazır olduğu CD miktarları yer almaktadır. a noktasına karşı gelen 100 TL fiyat düzeyinde talep edilen CD 125 adetken, b noktasına karşı gelen 200 TL fiyat düzeyinde bu miktar 100 adet olmuştur. Fiyat düzeyi 300'e yükseldiğinde ise, c noktasına karşı gelen 75 adet CD talep edilmektedir. d noktasında ise 400 TL'ye karşı gelen 50 adet CD talep edilmektedir. Fiyatların 500 TL olduğu e noktasında ise talep edilen mal ve hizmet miktarı 25 adettir.

Tablo 3.1

Barış'ın CD Talep Tablosu: *Tabloda çeşitli fiyat düzeylerinde Barış'ın satın almak istediği CD miktarları görülmektedir. Dikkat edilirse, CD fiyatı yükseldikçe satın alınmak istenen miktar azalmaktadır. Talep kanunun gereği ortaya çıkan bu durum daha önce gelir ve ikame etkileri aracılığı ile açıklanmıştı.*

Kombinasyon	CD Başına Fiyat (1000 TL)	Talep Edilen CD Miktarı (Adet)
a	100	125
b	200	100
c	300	75
d	400	50
e	500	25

Yukarıda bir tablo halinde gösterdiğimiz CD fiyatı ile Barış'ın satın almak istediği CD miktarı arasındaki bu ilişki bir grafik üzerinde de gösterilebilir. Şekil 3.1'de sözel olarak ifade ettiğimiz fiyat düzeyleri ve bu fiyat düzeylerine karşı gelen mal ve hizmet miktarları gösterilmektedir. Her satır belli bir fiyat düzeyinde talep edilen mal ve hizmet miktarlarını ilişkisel olarak sunmaktadır.

Talep Eğrisi

Talep eğrisi: Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet kombinasyonlarını birleştiren eğridir.

Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet kombinasyonlarını birleştiren eğri **talep eğrisi** olarak isimlendirilir. Talep eğrisini çizdiğimiz grafikte dikey eksende değişik fiyat düzeyleri yer almaktadır. Yatay eksende ise talep edilen mal ve hizmet miktarları gösterilmektedir.

Şekil 3.1'te yatay eksende arz edilen CD miktarı dikey eksende ise adet başına CD fiyatı gösterilmektedir.

Şekil 3.1

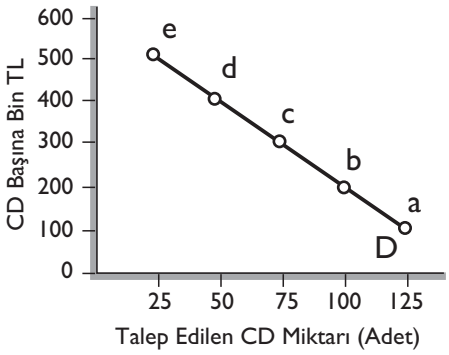

Barış'ın CD Talep Eğrisi: *Barış'ın CD talebi için çizilen bu eğri Tablo 3.1'den yararlanılarak elde edilmiştir. Örneğin CD fiyatı 100 bin TL olduğunda Barış 125 adet CD satın almak istemektedir. Buna göre, fiyat ekseninde (dikey eksen) 100 bin TL düzeyinden bir izdüşüm çizebiliriz. Bu fiyattan satın alınmak istenen miktar 125 adet olduğu için, miktar ekseninde 125 adet düzeyinden bir diğer izdüşüm daha çizebiliriz. Bu iki izdüşümün kesişme noktası bize a ile işaretlenen noktayı verir. Tablodaki b,c,d ve e noktalarını da benzer şekilde grafiğe aktararak bu noktaları birleştirdiğimiz zaman D ile gösterilen talep eğrisini elde ederiz.*

Talep eğrisi, genellikle fiyat ve talep edilen mal ve hizmet miktarı arasındaki negatif ilişkiden dolayı aşağıya doğru eğimli bir eğri biçimindedir. Bu görünüm talep kanunu ile de desteklenmektedir. Gerek ikame ve gelir etkisi, gerekse azalan marjinal fayda prensibi talep eğrisinin neden negatif eğimli olduğunu tutarlı biçimde ortaya koymaktadır

Piyasa Talep Eğrisi

Talep konusuna ilişkin yukarıdaki açıklamalarımızı tek bir birey için tanımlamaya çalıştık. Piyasada tek alıcı değil, pek çok alıcı olduğuna göre, bu alıcıların belli fiyatlar karşısında talep etmeye hazır oldukları mal ve hizmet miktarının toplamı **piyasa talep eğrisini** verecektir. Piyasa talep eğrisi bireysel talep eğrilerinin her fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak elde edilir. Piyasa talep eğrisi, bireysel talep eğrilerinin tüm özelliklerini taşımaktadır.

Piyasa talep eğrisi: Bireysel talep eğrilerinin yatay toplamıdır.

Aşağıdaki Tablo 3.2'de iki alıcının olduğu bir piyasada bireysel talep tablolarından hareketle piyasa talep tablosunun elde edilişi açıklanmaktadır. Şekil 3.2'de ise, bu tablonun grafik üzerinde gösterilmesine yer verilmektedir.

Tablo 3.2

Bireysel Talep Tablosundan Piyasa Talep Tablosuna Geçiş: *Piyasa talep tablosu bireysel talep tablolarının her fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak elde edilir. Örneğin 100 liralık fiyat düzeyinde piyasa talebini belirleyebilmek için örneğimizdeki iki bireyin, Barış ve Cansu'nun bu fiyat düzeyinde satın almak istedikleri CD miktarını toplarız. Bu da piyasa talebi olarak 245 adet CD satın alınmak istendiğini ifade eder. Diğer fiyat düzeyleri için de aynı işlemi tekrarladığımızda piyasa talep tablosuna ulaşılır.*

(1) CD Başına Fiyat (Bin TL)	(2) Barış'ın Talep Edilen CD Miktarı (Adet)	(3) Cansu' nun Talep Edilen CD Miktarı (Adet)	(4) = (2) + (3) Aylık Talep Edilen CD Miktarı (Adet)
100	125	120	245
200	100	90	190
300	75	60	135
400	50	30	80
500	25	15	40

Şekil 3.2

Bireysel Talep Eğrisinden Piyasa Talep Eğrisine Geçiş: *Piyasa talep eğrisi bireysel talep eğrilerinin her fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak elde edilir. Piyasa talep eğrisi, bireysel talep eğrilerinin tüm özelliklerini taşır. Tıpkı bireysel talep eğrisini elde ederken yaptığımız gibi, piyasa talep tablosundan yararlanarak piyasa talep eğrisini grafiğe aktarabiliriz.*

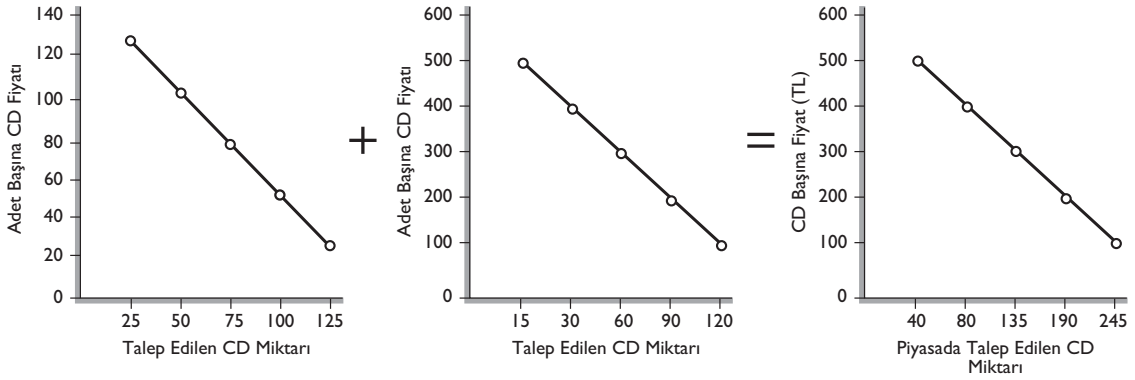

Talep Eğrisi Boyunca Hareketlenme

Piyasa talep eğrisi, değişik fiyat düzeylerinde tüketicilerin satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Bu noktadan hareket edildiğinde, fiyatta bir değişmenin meydana gelmesi talep eğrisi boyunca hareketlenme anlamına gelmektedir. Bir malın fiyatındaki değişim –örneğin fiyat P_1'den P_2'ye arttığında- talep eğrisi boyunca hareketlenmeye neden olacaktır. Örneğimiz için düşünecek olursak, diğer değişkenler sabitken, CD'nin fiyatı 200 TL'den 300 TL'ye yükseldiğinde talep edilen CD 190'dan 135 adete düşmektedir. Fiyattaki bu değişme eğri boyunca, yukarıya doğru (eğri üzerinde b noktasından c noktasına doğru) bir hareketlenmeye neden olmaktadır. Bu durum aşağıda yer alan Şekil 3.3'de görülebilir.

Şekil 3.3

Piyasa Talep Eğrisi Boyunca Hareketlenme: *İncelenen malın fiyatında meydana gelen bir değişme talep eğrisi üzerinde yukarıya veya aşağıya hareket edilmesini gerektirmektedir. Şekle göre, CD fiyatı 200 liradan 300 liraya çıkınca satın alınmak istenen CD miktarı 190 adetten 135 adete düşmekte ve aynı talep eğrisi üzerinde b noktasından c noktasına (yani yukarıya) doğru hareket edilmektedir.*

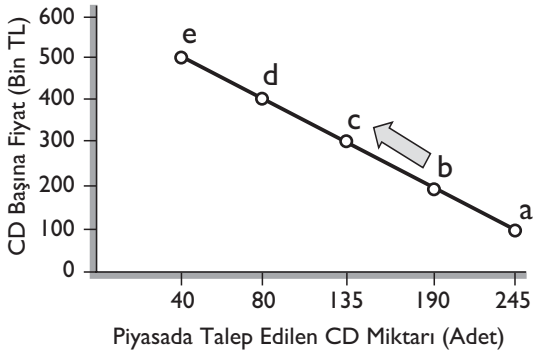

SIRA SİZDE 1

Birim Fiyatı (bin TL)	Satın Alınmak İstenen Miktar (bin adet)
10	3
15	2,5
20	2
25	1,5
30	1

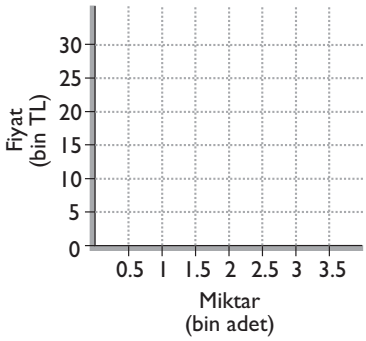

Elinde bir miktar tasarrufu bulunan Ahmet Bey bunu Telefon AŞ isimli iletişim şirketinin hisse senetlerini satın alarak değerlendirmek istemektedir. Bu şirkete ait hisse senedinin alabileceği çeşitli fiyat düzeylerine göre Ahmet Bey'in satın almak istediği miktar da değişiklik göstermektedir. Bu durum yukarıda yer alan Ahmet Bey'e ait talep tablosundan izlenebilir. Ahmet Bey'in talebini etkileyebilecek diğer tüm faktörlerin sabit kaldığı varsayımı altında, Ahmet Bey'e ait bireysel talep eğirisini tablonun yanında yer alan diyagram üzerinde çizebilir misiniz?

Talepteki Kaymalar

Piyasada fiyat dışındaki değişkenlerde meydana gelen değişmeler talep eğrisinin sağa veya sola kaymasına neden olur. Diğer bir ifadeyle, malın fiyatından başka faktörler talepte değişmeye yol açar. Talep eğrisinin kaymasına neden olabilecek temel faktörler şunlardır:

- Tüketicilerin gelirindeki değişme
- İlişkili malların fiyatlarındaki değişmeler
- Tüketicilerin zevk ve tercihlerindeki değişmeler
- Tüketicilerin beklentilerindeki değişmeler
- Potansiyel alıcıların sayısındaki değişmeler.

Bu faktörlerden birinde meydana gelecek olan değişme, talep eğrisinde kaymaya neden olacaktır. Talep eğrisinin bir bütün olarak yer değiştirmesi, yani sağa veya sola kayması aşağıda yer alan Şekil 3.4'de gösterilmektedir.

Şekil 3.4

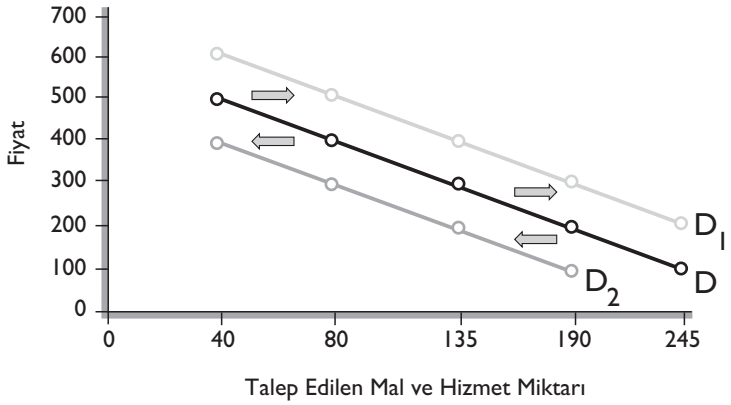

Piyasa Talep Eğrisinde Kaymalar: *Talep eğrisini elde ederken yaptığımız diğer şartlar sabitken varsayımı gereği sabit kabul ettiğimiz faktörlerden biri veya birkaçı değişirse talep eğrisi bir bütün olarak sağa veya sola kayar. Örneğin, talebi belirleyen faktörlerden tüketicilerin gelirinde meydana gelecek bir değişiklik talep eğrisini sağa veya sola kaydıracaktır. Tüketicilerin gelirindeki artış herbir fiyat düzeyinde satın alınmak istenen miktarı arttıracağı için D talep eğrisi sağa doğru kayarak D_1 konumuna gelir. Aksine gelirde ortaya çıkan bir azalma talep eğrisinin sola doğru kayarak D konumundan D_2 konumuna gelmesine yol açar.*

Artık bu faktörlerde meydana gelecek değişmelerin talep düzeyini ve talep eğrisini nasıl etkileyeceğini incelemeye geçebiliriz.

Tüketicilerin Gelirindeki Değişme: Diğer değişkenler sabitken tüketicinin gelirinde meydana gelecek olan bir değişme, fiyat düzeyleri değişmese bile tüke-

ticinin talep edilen mal ve hizmet miktarını değiştirecektir. Aynı fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet miktarındaki değişmeler yeni bir talep eğrisi anlamına gelecektir. Tüketicinin gelirinde meydana gelecek olan bir artış, normal malların talep miktarının artmasına neden olacaktır. Bu talep eğrisinin sağa-yukarıya kaymasına neden olur. Tersi durumda ise, yani tüketicinin gelirindeki bir azalma talep edilen mal ve hizmet miktarının her fiyat düzeyi için azalmasına neden olacak ve talep eğrisi sola-aşağıya kayacaktır. Gelir arttığında talebi artan, gelir azaldığında talebi azalan mallar **normal mal** olarak adlandırılır.

Normal mal: Gelir arttığında talebi artan, gelir azaldığında talebi azalan mallardır.

Bazı mallar vardır ki, kişilerin geliri arttığında bu malların talep edilen miktarı azalır. Gelirin artmasına karşın, talep miktarı azalan bu mallar **düşük mallar** olarak tanımlanmaktadır. Gelirdeki değişimin mal gruplandırılmalarında nasıl yol gösterici olduğu, esnekliklerin işlendiği bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Düşük mal: Gelirdeki bir artışa karşın talebi azalan mallardır.

İlişkili Malların Fiyatları: Bazı mal ve hizmetler vardır ki, bunların fiyatlarında meydana gelecek olan bir değişme, diğer malın talebinin değişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ilişkili malların birinin fiyatında meydana gelecek olan değişme o malın talep eğrisi boyunca hareketlenmeye neden olurken, diğer malın talep eğrisinde kaymaya neden olmaktadır. İlişkili mallar, ikame ve tamamlayıcı mallar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Eğer ilişkili mallardan birinin fiyatında düşüş meydana geldiğinde ilişkili diğer malın talebi artıyorsa, bu mallar **tamamlayıcı mallar** olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, otomobil fiyatlarında meydana gelecek olan bir düşüş talep edilen otomobil miktarını artıracaktır. Bu durum araba talep eğrisi boyunca aşağıya doğru bir hareketlenme anlamına gelmektedir. Oysa bu değişme, otomobil lastiği talebini arttıracaktır. Otomobil lastiğine ilişkin yeni talep eğrisinin sağa kaymasına neden olacaktır.

Tamamlayıcı mallar: İlişkili mallardan birinin fiyatında düşüş meydana geldiğinde diğer malın talep miktarı artıyorsa, bu mallar tamamlayıcı mallardır.

Bazı mallar vardır ki, söz konusu bu malların birbirleriyle olan ilişkileri yukarıdakilerin tam tersidir. Yani malların birinin fiyatında meydana gelecek olan bir değişme diğer malın talebinde aynı yönde etki meydana getirebilmektedir. Bu tür mallar İkame mallar olarak tanımlanır. Yani, ilişkili mallardan birinin fiyatında meydana gelen bir artış, diğer malın talebinde artışa neden oluyorsa, bu mallar **ikame mallar** olarak tanımlanır. Bunları *rakip mallar* olarak tanımlamak ta mümkündür. Örneğin, hindi eti fiyatında bir artış varsa, bu hindi eti talep eğrisi boyunca yukarıya doğru hareketlenme anlamındadır.Ancak insanlar fiyatı artan hindi eti yerine tavuk etine yöneleceklerdir. Bu gelişme karşısında tavuk eti talep eğrisi sağa kayacaktır.

İkame mallar: İlişkili mallardan birinin fiyatında meydana gelen bir artış, diğer malın talep miktarında artışa neden oluyorsa, bu mallar ikame mallarıdır.

Sonuç olarak ilişkili malların fiyatındaki bir değişme ilişkili oldukları malların talep eğrilerinin kaymasına neden olacaktır.

Tüketicilerin Zevk ve Tercihleri: Tüketici zevk ve tercihleri de talebin önemli bir belirleyicisidir. Kişilerin bir malı diğerlerine oranla ne kadar tercih ettikleri, fiyat ne olursa olsun, talep miktarını etkileyecektir. Zevk ve tercihlerdeki bir değişiklik mallara olan talebi etkileyecektir. Örneğin tüketicilerin sağlıklı beslenme konusundaki tercihleri, belli gıda maddelerine yönelik talebi değiştirmektedir. Konserve yiyecekler yerine taze olanlarının tercih edilmesi, hormonsuz ürünlere yönelme … gibi nedenlerle bu mallar için talep eğrilerini sağa kaydırabilecektir. Tercihler değiştikçe talep eğrisi değişir. Firmalar basın yayın yoluyla yaptığı reklamlarla tercihleri etkilemek için çok para harcarlar. Reklamın amacı ürünün talep eğrisini sağa kaydırmaktır.

Tüketicilerin Beklentileri: Geleceğe ilişkin beklentiler de tüketici davranışlarını etkiler. Örneğin, bir malın gelecekte fiyatının yükseleceğinin beklenmesi, ge-

nellikle, tüketicileri şimdiden o malı satın almaya teşvik edecektir. Örneğin, ülkede bir siyasi kriz yaşanması ihtimali, tüketicileri, bazı malların fiyatlarının gelecekte daha yüksek olacağı beklentisine itmektedir. Bu durumda fiyatlar değişmese dahi malların talep miktarı artmaktadır. Benzer şekilde bireyler ileride ucuzlayacağına inandıkları şeylerin alımını erteleyeceklerdir. Dolayısı ile bu yöndeki beklentiler ilgili malın talep eğrisini sola kaydıracaktır.

Piyasadaki Tüketicilerin Sayısı: Talep eğrisinde kaymalara neden olan bir başka unsur, potansiyel alıcıların sayısıdır. Belirli bir malı talep eden daha fazla tüketici, ürüne olan toplam talebin artması demektir. Tüketici sayısı arttığı zaman, ürüne yönelik talep eğrisi artık her fiyat seviyesinde daha fazla miktarda mal talep edildiğini göstermek üzere sağa doğru kayacaktır. Eğer tüketici sayısı düşerse talep eğrisi sola doğru kayacaktır.

SIRA SİZDE 2

Daha önce Ahmet Bey'e ait bireysel talep eğrisini çizerken, talebi belirleyen fiyat dışındaki tüm faktörleri sabit kabul etmiştik. Sıra Sizde 1'i incelerken çizdiğimiz D talep eğrisi veri iken, ülkede yaşanan siyasi istikrasızlık nedeniyle Ahmet Bey'in ileriye dönük beklentilerinde iyimserlikten kötümserliğe doğru bir dönüşüm olduğunu kabul edelim. Bu yeni ortamda Ahmet Bey'e ait talep tablosunun yukarıdaki şekilde değiştiğini görüyoruz. Buna göre Ahmet Bey için yeni talep eğrisini çizebilir misiniz?

Birim Fiyatı (bin TL)	Satın Alınmak İstenen Miktar (bin adet)
10	2,5
15	2
20	1,5
25	1
30	0,5

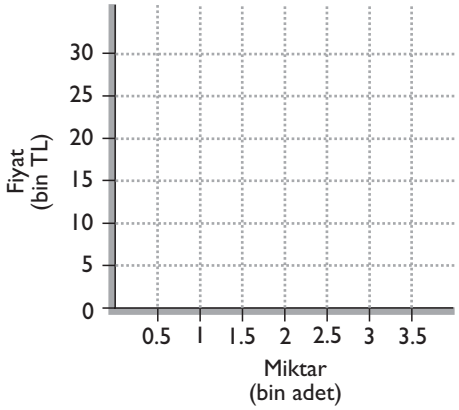

Daha önce verilen talep tablosundan yararlanarak çizdiğiniz talep eğrisini de aynı grafik üzerinde gösterirseniz, Ahmet Bey'in beklentilerindeki değişimin talep eğrisinin konumunda nasıl bir değişime yol açtığını açıklama olanağı elde edeceksiniz.

ARZ VE ARZ MİKTARI

AMAÇ 2 *Arz ve arz eğrisi kavramları ile arzı belirleyen faktörleri açıklayabilmek*

Temel ekonomik eşitliğimizin bir yanında talep yer alırken, diğer yanında firmaların piyasaya arz etmeye hazır oldukları mal ve hizmetler yani arz yer almaktadır. Herhangi bir mal veya hizmetin **arzı,** diğer değişkenler sabitken, belli bir zaman diliminde piyasada üreticilerin değişik fiyat düzeylerinde satmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarını ifade eder.

Arz: Diğer değişkenler sabitken, belli bir zaman diliminde piyasada üreticilerin değişik fiyat düzeylerinde satmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarıdır.

Arz edilen herhangi bir malın (X malı) miktarı ile bu miktarı belirleyen tüm faktörler arasındaki ilişki arz fonksiyonuyla gösterilir. Dolayısıyla (X) malı için arz fonksiyonu,

$$X^S = (P_x, \overline{P_g}, \overline{P_y}, \overline{T}, \overline{E}, \overline{T_G}, \overline{S_G}, \overline{N_f})$$

olarak yazılabilir. Bu fonksiyonel eşitlikte, arz edilen X malı miktarı bağımlı değişken olmakta ve sol tarafta gösterilmektedir. Arzı etkileyen değişkenler ise, sağ tarafta yer almaktadır. (X) malının kendi fiyatı (P_x) dışındaki değişkenler [üretim maliyetleri ya da girdi fiyatları (P_g), diğer malların fiyatları (P_y), teknoloji (T), beklentiler (E), vergiler (T_g), sübvansiyonlar (S_g) ve firma sayısı (N_f)] sabit varsayıldığından üzerlerine tire konulmuştur.

Burada kullanılan ceteris paribus varsayımı altında, yani diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımında, arz fonksiyonu şu şekilde yazılabilir:

$$X^S = f(P_x)$$

Daha basit yazılımda, X malının fiyatı (P_X) bağımsız değişken ve arz edilen X malı miktarı ise bağımlı değişkendir. Arz edilen miktar ve fiyat arasında varolan ilişki pozitiftir. Bu tanımdaki, *ceteris paribus* varsayımı, üreticilerin bir malı satma arzularının fiyattan başka değişkenlere de bağlı olduğunu ifade eder. İşte bu değişkenlerin sabit olduğu varsayılarak sadece iki değişken arasındaki ilişki incelenir. Bu ilişki kısaca **arz kanunu** olarak isimlendirilir. Arz kanunu, diğer değişkenler sabitken daha yüksek fiyat düzeylerinde arz edilen mal ve hizmet miktarının daha yüksek olacağını; daha düşük fiyat düzeylerinde ise üreticilerin sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarının daha düşük olacağını ifade eder.

Arz kanunu: Bir malın satılmak istenen miktarı ile fiyatı arasındaki doğru yönlü ilişkidir.

Arz yasasına göre, arz eğrisinin pozitif eğimli olmasının sezgisel olarak pek çok nedeni vardır. Arz edenleri, yani üreticileri daha fazla mal ve hizmet üretmeye iten temel mantığı ortaya koymak için, daha önce tanımladığımız üretim imkânları eğrisinden yararlanabiliriz.

Bir üreticinin, mevcut üretim kaynaklarıyla iki mal üretebildiği varsayımında nasıl karar vereceği, önemli bir sorundur. Üretim imkânları eğrisinin orijine içbükey olmasının nedeni, mallardan birinden bir birim daha fazla üretilmesi durumunda katlanılan fırsat maliyetin, her ek birimde artmasından kaynaklanmaktaydı. Peki, kişileri her ek birimde daha fazla fırsat maliyeti kabule yönlendiren nedir?

Eğer ekonomide bu iki maldan birinin fiyatı aynıyken, diğerinin piyasa fiyatı artıyorsa, kârını maksimize etme amacı olan üretici fiyatı artan mal ve hizmetten daha fazla üretme çabası içinde olacaktır. Her ek birim için katlanılan fırsat maliyeti piyasa fiyatının altında kalmak şartıyla üretici, bu maldan artan miktarlarda üretmeye devam edecektir. Dolayısıyla üreticiler artan fiyatlar tarafından uyarılmakta ve mevcut üretim faktörleriyle kârlarını maksimize etme gayreti içinde üretim miktarlarını artırmaktadırlar.

Bir malın arz edilen miktarı ile fiyatı arasında varolan ilişki bir tablo ya da bir grafik yardımıyla da açıklanabilir.

Arz Tablosu

Diğer değişkenler sabitken, belli bir ekonomide ve belli bir zaman diliminde üreticilerin değişik fiyatlardan sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını

özetleyen tabloya **arz tablosu** denir. Tablo 3.3'de CD arz tablosu gösterilmektedir. Bu tabloda, 5 ayrı fiyat düzeyinde Ali'nin sunmaya hazır olduğu CD miktarları gösterilmektedir. a noktasına karşı gelen 100 TL fiyat düzeyinde arz edilen CD 25 adetken, b noktasına karşı gelen 200 TL fiyat düzeyinde bu miktar 50 adete çıkmaktadır. Fiyat düzeyi 300'e yükseldiğinde ise, c noktasına karşı gelen 75 adet CD arz edilmektedir. d noktasında ise 500 TL'ye karşı gelen 125 adet CD arz edilmektedir. Bu tablo kullanılarak arz eğrisi çizilebilmektedir.

Arz tablosu: Diğer değişkenler sabitken, belli bir ekonomide ve belli bir zaman diliminde üreticilerin değişik fiyatlarda sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tablodur.

Tablo 3.3

Ali'nin CD Arz Tablosu: *Tabloda çeşitli fiyat düzeylerinde Ali'nin satmak istediği CD miktarları görülmektedir. Dikkat edilirse, CD fiyatı yükseldikçe satılmak istenen miktar artmaktadır. Arz kanunu gereği ortaya çıkan bu durum daha önce üreticilerin kâr maksimizasyonuna dönük davranışları aracılığı ile açıklanmıştı.*

Kombinasyon	CD Başına Fiyat (Bin TL)	Arz Edilen CD Miktarı (Adet)
a	100	25
b	200	50
c	300	75
d	400	100
e	500	125

Arz Eğrisi

Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde arz edilen mal ve hizmet miktarlarını birleştiren eğri **arz eğrisi** olarak isimlendirilir. Çok daha genel bir ifadeyle, arz eğrisi arz tablosundaki kombinasyonların, fiyat ve arz edilen miktar eksenleri içinde çizilmesidir. Arz eğrisinde de talep eğrisinde olduğu gibi, oluşturulan grafikte dikey eksende değişik fiyat düzeyleri yer almaktadır. Yatay eksende ise arz edilen mal ve hizmet miktarlarına yer verilmektedir.

Arz eğrisi: Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde arz edilen mal ve hizmet kombinasyonlarını birleştiren eğridir.

Şekil 3.5

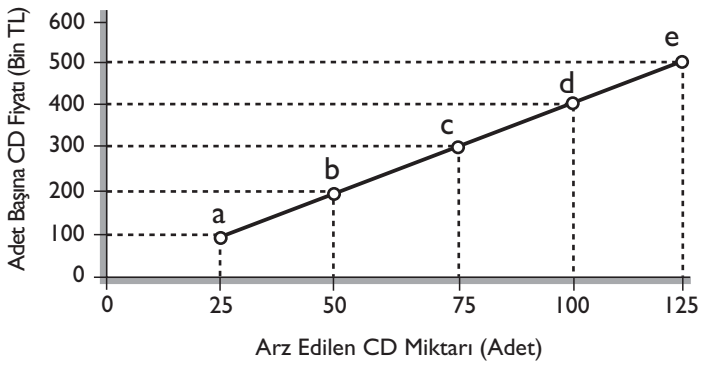

Ali'nin CD Arz Eğrisi: *Arz tablosunda yer alan herbir fiyat düzeyinde satılmak istenen miktarı grafiğe aktararak arz eğrisini elde edebiliriz. Örneğin, fiyatın 100 lira olması durumunda Ali 25 adet CD satmayı planlamaktadır. Bu fiyat ve miktar düzeylerinden çizeceğimiz izdüşümlerin kesişme noktası bize a noktasını verecektir. Tabloda yer alan diğer fiyat-miktar ikililerini grafiğe aktararak b-c-d-e noktaları elde edilir. Bu noktaların birleştirilmesi ise bize pozitif eğimli arz eğrisini verir. Arz eğrisinin bu eğimi fiyatla miktar arasındaki aynı yönlü ilişkinin (yani arz kanununun) bir gereğidir.*

Şekil 3.5'de yatay eksende arz edilen CD miktarı dikey eksende ise adet başına CD fiyatı gösterilmektedir. Gerek grafik, gerekse Tablo 3.3'de belirtildiği gibi, arz eğrisi, arz edilen miktar ile fiyat düzeyi arasındaki doğru yönlü ilişkiyi göstermektedir.

Piyasa Arz Eğrisi

Arz konusuna ilişkin yukarıdaki açıklamalarımızı tek bir üretici ya da satıcı için tanımladık. Piyasada tek satıcı değil, pek çok satıcı olduğuna göre, bu satıcıların belli fiyatlar karşısında arz etmeye hazır oldukları mal ve hizmet miktarının toplamı piyasa arz eğrisini verecektir. Piyasa arz eğrisi bireysel arz eğrilerinin her bir fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak da tanımlanabilir. Piyasa arz eğrisi, bireysel arz eğrilerinin tüm özelliklerini taşımaktadır.

Aşağıdaki Tablo 3.4'de iki satıcının olduğu bir piyasada bireysel talep tablolarından hareketle piyasa arz tablosunun elde edilişi açıklanmaktadır. Şekil 3.6'de ise, bu tablonun grafik üzerinde gösterimine yer verilmektedir.

Tablo 3.4

Bireysel Arz Tablosundan Piyasa Arz Tablosuna: *Piyasa arz tablosu bireysel arz tablolarının her fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak elde edilir. Örneğin 100 liralık fiyat düzeyinde piyasa arzını belirleyebilmek için örneğimizdeki iki bireyin, Ali ve Emine'nin bu fiyat düzeyinde satmayı arzuladıkları CD miktarını toplarız. Bu da 100 liralık fiyat düzeyinde piyasa arzı olarak 40 adet CD satılmak istendiğini göstermektedir. Diğer fiyat düzeyleri için de aynı işlemi tekrarladığımızda piyasa arz tablosuna ulaşılır*

(1) CD Başına Fiyat (Bin TL)	(2) Ali'nin Arz Edilen CD Miktarı (Adet) CD	(3) Emine'nin Arz Edilen Miktarı (Adet)	(4) = (2) + (3) Aylık Arz Edilen CD Miktarı (Adet)
100	25	15	40
200	50	30	80
300	75	60	135
400	100	90	190
500	125	120	245

Şekil 3.6

Bireysel Arz Eğrisinden Piyasa Arz Eğrisine: *Piyasa arz eğrisi bireysel arz eğrilerinin her fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak elde edilir. Piyasa arz eğrisi, bireysel arz eğrilerinin tüm özelliklerini taşır. Tıpkı bireysel arz eğrisini elde ederken yaptığımız gibi, piyasa arz tablosundan yararlanarak piyasa arz eğrisini grafiğe aktarabiliriz.*

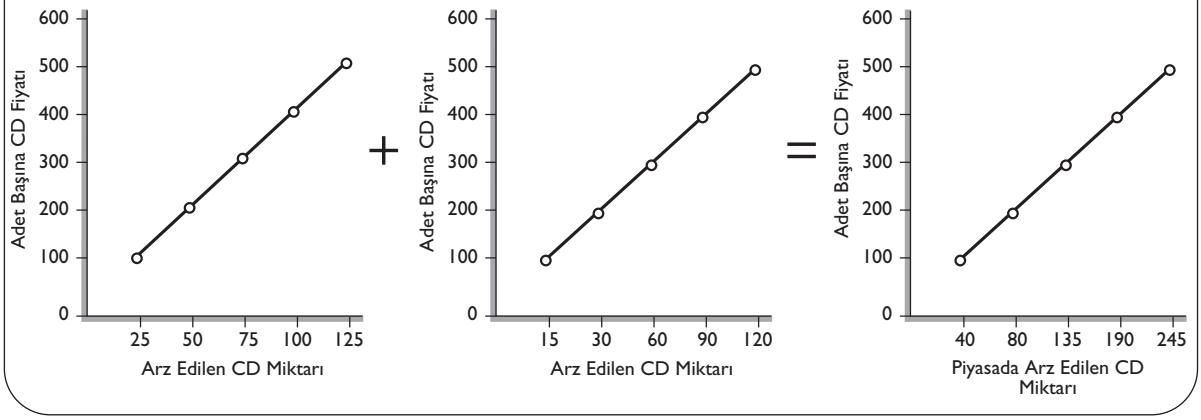

Arz Eğrisi Boyunca Hareketlenme

Arz eğrisi, değişik fiyat düzeylerinde üreticilerin sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Bu noktadan hareket edildiğinde, fiyatta bir değişme meydana gelmesi, bu eğri boyunca hareketlenme anlamına gelmektedir.

Bir malın fiyatındaki değişim (örneğin fiyatın P_1'den P_2'ye artması) arz eğrisi boyunca hareketlenmeye neden olacaktır. Örneğimiz için düşünecek olursak, diğer değişkenler sabitken, CD'nin fiyatı 200 TL'den 300 TL'ye yükseldiğinde arz edilen miktar 80'den 135 adete yükselmektedir. Fiyattaki bu değişme eğri boyunca, yukarıya doğru bir hareketlenmeye neden olmaktadır

Şekil 3.7

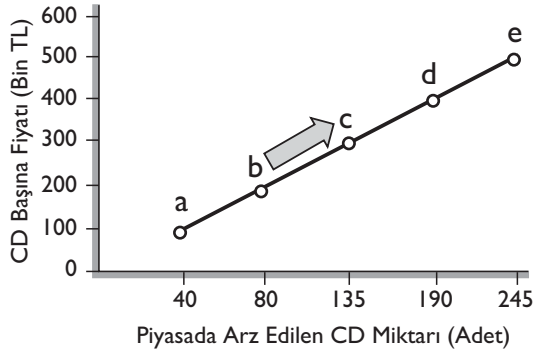

Arz Eğrisi Boyunca Hareketlenme: *İncelenen malın fiyatında meydana gelen bir değişme arz eğrisi üzerinde yukarıya veya aşağıya hareket edilmesini gerektirmektedir. Şekle göre, CD fiyatı 200 liradan 300 liraya çıkınca satılmak istenen CD miktarı 80 adetten 135 adete çıkmakta ve aynı arz eğrisi üzerinde b noktasından c noktasına (yani yukarıya) doğru hareket edilmektedir.*

SIRA SİZDE 3

Ayla Hanım daha önce yaptığı tasarruflarla Telefon AŞ isimli iletişim şirketine ait hisse senetlerinden 3500 adet elinde bulundurmakta ve uygun fiyat verildiğinde bunların bir kısmını satmayı düşünmektedir. Ayla Hanımın hangi fiyat düzeyinde kaç tane hisse senedi satmayı planladığı yandaki arz tablosunda görülmektedir. Ayla Hanımın satma planlarını etkileyebilecek diğer tüm faktörlerin sabit kaldığı varsayımı altında, Ayla Hanım'a ait bireysel arz eğrisini çizebilir misiniz?

Birim Fiyatı (bin TL)	Satılmak İstenen Miktar (bin adet)
10	1
15	1,5
20	2
25	2,5
30	3

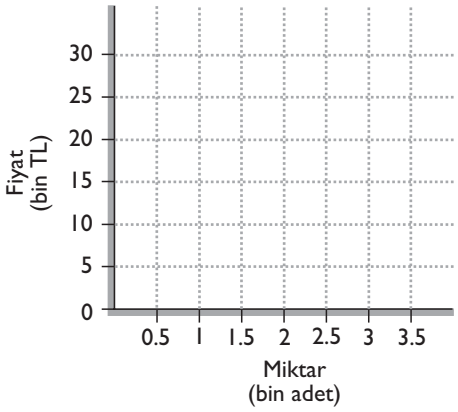

Arzdaki Kaymalar

Piyasada fiyat dışındaki değişkenlerde meydana gelen değişmeler eğrinin sağa veya sola kaymasına neden olur. Arz eğrisinin kaymasına neden olabilecek temel faktörler,

- Kullanılan girdilerin fiyatı (üretim maliyetleri),
- Teknoloji ve verimlilik,
- Vergiler ve sübvansiyonlar,
- Diğer malların fiyatları,
- Üreticilerin beklentileri,
- Endüstrideki firmaların sayısı

şeklinde sıralanabilir. Şimdi sırasıyla bu faktörlerden birinde meydana gelecek olan değişmenin arz eğrisi üzerinde yaratacağı etkiyi değerlendirelim.

Girdi Fiyatlarındaki Değişme (Üretim Maliyetlerindeki Değişme): Eğer bir veya birden çok sayıdaki girdilerin fiyatında bir düşme meydana gelirse, maliyetler azalacağından arz eğrisi sağa kayar. Bu, her fiyat düzeyi için daha çok arz edilen mal ve hizmet anlamına gelmektedir. Bu durumun tersi de doğrudur. Yani, eğer girdi fiyatlarında bir artış meydana gelirse, arz edilen mal ve hizmet miktarı her fiyat düzeyi için azalacaktır. Yani, arz eğrisi sola kayacaktır. Örneğin, enerji fiyatında meydana gelen bir artış, aylık üretilen CD miktarı üzerinde azaltıcı bir etkiye neden olabilecektir. Bu da arz eğrisinin sola kaymasına neden olacaktır. Bu durum Şekil 3.8'de gösterilmektedir. Üretim maliyetindeki artış arz edilen mal ve hizmet miktarının her fiyat düzeyinde azalmasına neden olacak ve arz eğrisi sola kayacaktır. Arz eğrisi S konumundan S_1 konumuna gelecektir. Aksi durumda, yani üretim maliyetlerinin azalması durumunda ise arz eğrisi sağa kayacak ve S konumundan S_2 konumuna gelecektir.

Şekil 3.8

Arz Eğrisinde Kaymalar: *Arz eğrisini elde ederken yaptığımız diğer şartlar sabitken varsayımı gereği sabit kabul ettiğimiz faktörlerden biri veya birkaçı değişirse, arz eğrisi bir bütün olarak sağa veya sola kayar. Örneğin, arzı belirleyen faktörlerden maliyetlerde (örneğin ücretlerde) meydana gelecek bir değişiklik arz eğrisini sağa veya sola kaydıracaktır. Ücretlerdeki artış herbir fiyat düzeyinde elde edilecek kârı azalatacağı için satılmak istenen miktarı azaltacak ve S arz eğrisi sola doğru kayarak S_1 konumuna gelecektir. Aksine ücretlerde meydana gelen bir azalma arz eğrisinin sağa doğru kayarak S konumundan S_2 konumuna gelmesine yol açar.*

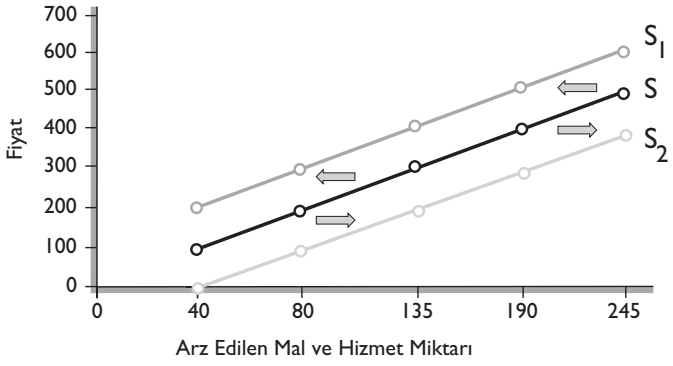

Diğer Malların Fiyatları: Belli bir malın üretiminde kullanılan girdiler, hemen hemen ekonomide her alanda kullanılmaktadır. Örneğin arazi veya toprak mısır veya soya fasulyesi üretimi için, kalifiye olmayan işgücü fındık veya pamuk toplamak için, vagonlar araba veya kömür taşımak için kullanılabilir. Bu nedenle, bir malın fiyatı arttıkça kaynaklar doğal olarak diğer alanlardan bu alana yönlendirilir. Böylece eğer soya fasulyesinin fiyatı artarsa, mısır arzı azalacaktır. Çünkü mısır üretimi için kullanılan girdiler soya fasulyesi üretimine yönelecek ve mısır arz eğrisi sola kayacaktır.

Teknoloji ve Üretkenlik: Arz eğrisi, teknoloji veri alınarak çizilmektedir. Üretim teknikleri değiştiğinde arz eğrisinde kayma meydana gelecektir. Örneğin, CD üretimi tekniklerindeki gelişme, arz eğrisinin sağa kaymasına neden olacaktır. Teknolojik gelişme birim başına maliyetlerin düşmesine neden olacak, üretkenlikteki

artış arz eğrisinin sağa kaymasına yol açacaktır. Üretkenlik, aynı miktardaki girdiyle daha çok mal ve hizmet üretilmesine olanak verecektir.

Vergiler ve Sübvansiyonlar: Devletin topladığı bazı vergiler, üretim maliyetlerini etkilemektedir. Böylece her fiyat düzeyi için arz miktarı azalmaktadır. Bu ise Şekil 3.8'deki gibi arz eğrisini sola kaydıracaktır. Sübvansiyonlar ise, üretim kapasitesini olumlu etkilemektedir. Her üreticiye devlet tarafından yapılan bir transfer gibi düşünebileceğimiz sübvansiyonlar üretim maliyetlerini azaltacağından, arz eğrisi sağa kayacaktır.

Beklentiler: Çoğu mal ve hizmeti üretmek uzun zaman alır. Bir çiftçi mısır, buğday veya soya fasulyesi yetiştirmek istediğinde hasat zamanında geçerli olacak fiyatlar (beklenen fiyatlar) cari fiyatlardan daha önemlidir. Çünkü üretici ürününü beklenen fiyata göre değerlendirecektir. Aynı şekilde, fiyat beklentileri tüketicilerin satın alma isteklerini etkileyeceği için, ürünün gelecekteki nispi fiyatına dair beklentilerdeki değişme üreticilerin cari dönem arzını etkileyecektir. Yani, gelecekte mısır fiyatlarının daha yüksek olması bekleniyorsa, bugünkü mısırın bir kısmı piyasanın dışında tutulacaktır. Bu nedenle, her fiyat düzeyinde arz edilen mısır miktarı azalacak ve arz eğrisi sola kayacaktır.

Endüstrideki Firmaların Sayısı: Kısa dönemde, firmalar sadece kullandıkları emek gücü miktarını değiştirebilirler. Endüstrideki firmaların sayısı sabittir. Uzun dönemde ise firmaların sayısı değişebilir. Eğer firmaların sayısı artarsa, arz eğrisi sağa kayar. Firmaların sayısı azalırsa, arz eğrisi sola kayacaktır.

SIRA SİZDE 4

Daha önce (Sıra Sizde 3) Ayla Hanım'a ait bireysel arz eğrisini çizerken arzı etkileyebilecek diğer tüm faktörleri sabit kabul etmiştik. Çizdiğimiz bu arz eğrisi veri iken, Ayla Hanımın da, tıpkı Ahmet Bey gibi, ülkenin gelecek günleri hakkında "ne olacak bu memleketin hali" tarzı kötümser bir düşünceye kapıldığını ve bu nedenle elindeki hisse senetlerinin daha büyük bir kısmını satmayı planladığını kabul edelim. Bu yeni ortamda Ayla Hanım'a ait arz tablosunun yukarıdaki gibi olacağı tespit edilirse yeni bireysel arz eğrisini çizebilir misiniz?

Birim Fiyatı (bin TL)	Satılmak İstenen Miktar (bin adet)
10	1,5
15	2
20	2,5
25	3
30	3,5

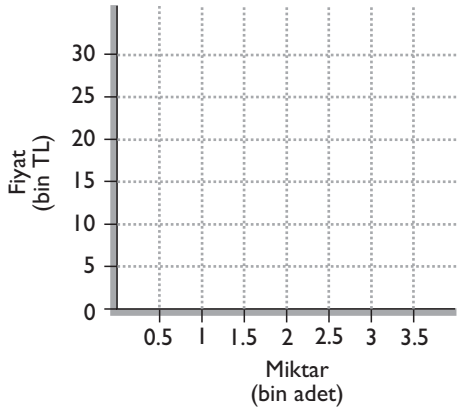

Daha önce verilen (Sıra Sizde 3) arz tablosundan yararlanarak çizdiğiniz arz eğrisini de aynı grafik üzerinde gösterirseniz, Ayla Hanımın beklentilerindeki değişimin arz eğrisinin konumunda nasıl bir değişime yol açtığını açıklama olanağı elde edeceksiniz.

PİYASA DENGESİ

AMAÇ 3 *Piyasa dengesi kavramını ve oluşumunu açıklayabilmek*

Şimdiye kadar ekonomide fiyat mekanizmasının iki tarafında yer alan arz ve talep konularını ayrı ayrı inceledik. Şimdi ise iki tarafı birlikte ele alarak açıklamalarımıza devam edeceğiz. Bilindiği üzere talep eğrisi tüketicilerin farklı fiyat düzeylerinde satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Arz eğrisi ise, farklı fiyat düzeylerinde üreticilerin satmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, ekonomide karar verici gruplar birbirinden farklıdır. İşte üretici ve tüketici kararlarının nasıl koordine edileceği sorunu piyasada çözümlenir. Arz ve talebin karşılıklı etkileşimi sonucu piyasa dengesi (denge fiyatı ve miktarı) belirlenir.

Arz ve Talep Tablolarının Bir Araya Getirilmesi

Tablo 3.2'de talep tablosuna ve Şekil 3.3'de talep eğrisine; Tablo 3.4'de arz tablosuna ve Şekil 3.6'da arz eğrisine yer verilmişti. Bir mala ilişkin bu iki tablo bir araya getirildiğinde her fiyat düzeyine karşılık gelen arz ve talep edilen mal ve hizmet miktarları özetlenmiş olmaktadır. Bu işlemi yaptığımızda Tablo3.5'deki tablo elde edilecektir.

Tablo 3.5

Piyasa Talep ve Arz Tablolarının Biraraya Gelmesi: Kıtlık, Denge ve Artık: *Bir mala ilişkin bu iki tablo bir araya getirildiğinde, her fiyat düzeyine karşılık gelen arz ve talep edilen mal ve hizmet miktarları özetlenmiş olur. Daha önce incelediğimiz arz ve talep tablolarına göre oluşturulan bu tabloda Farklar sütunu arz ve talep arasındaki farkı, son sütun ise piyasanın içinde bulunduğu duruma ilişkin değerlendirmeyi vermektedir. Sadece arz ve talep birbirine eşit olduğunda piyasada kıtlık (talep fazlası) veya artık (arz fazlası) sorunu bulunmamaktadır.*

(1) Fiyat	(2) Arz Edilen Mal ve Hizmet Miktarı	(3) Talep Edilen Mal ve Hizmet Miktarı	(4) Farklar	(5) KOŞUL
100	40	245	-205	Talep Fazlası (Kıtlık)
200	80	190	-110	Talep Fazlası (Kıtlık)
300	135	135	0	Piyasa Temizlenmesi, Denge (Artık ve Kıtlık Yok)
400	190	80	110	Arz Fazlası(Artık)
500	245	40	205	Arz Fazlası (Artık)

Tablo 3.5'deki tablo 5 sütundan oluşmaktadır. Birinci sütunda değişik fiyat düzeylerine yer verilirken, ikinci sütunda her bir fiyat düzeyine karşılık gelen, arz edilen CD miktarları yer almaktadır. Üçüncü sütunda ise talep edilen CD miktarlarına yer verilmiştir. Dördüncü sütunda ise her bir fiyat düzeyine karşılık gelen arz edilen ve talep edilen CD miktarlarının karşılaştırılması yapılmakta ve aradaki fark belirlenmektedir. Arz edilen ve talep edilen CD miktarları arasındaki farkın belirlendiği dördüncü sütundan hareketle, beşinci sütunda kıtlık, artık ve denge durumları tanımlanmıştır. Bu sütunların her biri Şekil 3.9'da tek tek gösterilmektedir.

Şekil 3.9'da yatay eksende CD miktarına, dikey eksende ise CD başına TL cinsinden fiyata yer verilmiştir. CD başına fiyat 100 TL olduğunda arz edilen CD mik-

tarı aylık 40 adetken, talep edilen CD miktarı 245'tir. Arz edilen CD miktarı ile talep edilen CD miktarı arasındaki fark 205'tir. CD piyasasında arz edilen CD miktarı talep edilen CD miktarını karşılayamamaktadır. CD piyasasında kıtlık sorunu vardır. **Kıtlık,** piyasa denge fiyatının altında bir fiyatta talep edilen miktarın arz edilen miktardan daha büyük olduğu bir durumdur. CD başına fiyat 200 TL'ye yükseldiğinde, arz edilen miktar A noktasına karşı gelen 80 adetken, talep edilen CD miktarı ise B noktasına karşı gelen 190 adettir. A-B arasında kalan 110 adetlik aralık kıtlık durumunu göstermektedir. Kıtlık sonucu CD almak isteyen bazı kişiler bu malı satacak kişileri bulamayacaklardır.

Kıtlık: Piyasa denge fiyatının altında bir fiyatta talep edilen miktarın arz edilen miktardan daha büyük olduğu bir durumdur.

Şekil 3.9

Piyasa Talep ve Arz Tablolarının Biraraya Gelmesi: Kıtlık, Denge ve Artık: *Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği 300 TL fiyatına karşı gelen 135 adet CD miktarında arz edilen miktar ve talep edilen miktar birbirine eşittir. Bu noktaya karşı gelen fiyat düzeyi denge fiyatı olarak tanımlanırken, bu noktaya karşı gelen miktara ise denge miktarı denilmektedir. Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği bu nokta piyasa dengesi olarak adlandırılmaktadır. 300 liralık fiyat düzeyinin dışında herhangi bir fiyat düzeyinde, piyasada arz fazlası veya talep fazlası sorunu mevcuttur ve dengeden söz edilemez.*

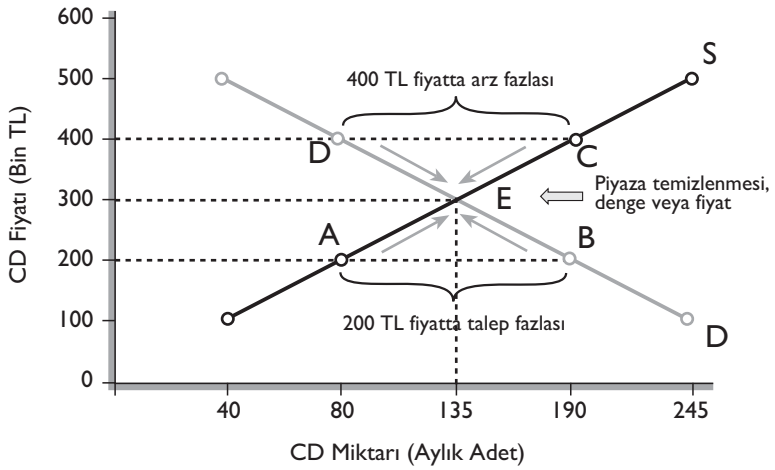

Talep eğrisi tüketicilerin bir kısmının birim başına daha yüksek fiyat ödemeye istekli olduğunu göstermektedir. Bu durum fiyat artışını gündeme getirecektir. Böylece fiyat artarken iki etki meydana gelecektir:

- Yüksek fiyatlar tüketimi azaltacaktır. (talep eğrisi üzerinde sola hareket)
- Yüksek fiyatlar üretimi arttıracaktır. (arz eğrisi üzerinde sağa hareket)

Böylece CD fiyatındaki artış, alıcı ve satıcıların bağımsız faaliyetlerine karşın kıtlığı ortadan kaldırıp dengeye yönelecektir.

Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği 300 TL fiyatına karşı gelen 135 adet CD miktarında arz edilen miktar ve talep edilen miktar birbirine eşittir. Bu noktaya karşı gelen fiyat düzeyi **denge fiyatı** olarak tanımlanırken, bu noktaya karşı gelen miktara ise **denge miktarı** denilmektedir. Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği bu nokta **piyasa dengesi** olarak adlandırılmaktadır.

Yine fiyat 400 TL olduğunda arz fazlası veya artık ortaya çıkmaktadır. **Artık,** cari fiyat düzeyinde arz edilen miktarın talep edilen miktarı aşması durumudur. Artık olduğunda, CD üreticilerinin stokları artacaktır. Bu stokları eritmek için üreticiler fiyatı düşüreceklerdir. Fiyat düşüşü dengeye ulaşıncaya kadar devam edecektir.

Denge fiyatı: Arz ve talebi birbirine eşitleyen fiyat düzeyidir.

Denge miktarı: Denge fiyatında gerçekleşen işlem hacmidir.

Piyasa dengesi: Arz ve talebin eşitlendiği, bir diğer deyişle arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktadır.

Artık: Cari fiyat düzeyinde arz edilen miktarın talep edilen miktarı aşması durumudur.

SIRA SİZDE 5

Fiyatı (bin TL)	Arz (bin adet)	Talep (bin adet)
10	1	3
15	1,5	2,5
20	2	2
25	2,5	1,5
30	3	1

Daha önce çözdüğünüz alıştırmalarda Ahmet Bey'e ait talep eğrisini, Ayla Hanım'a ait arz eğrisini elde etmiş ve talep eğrilerinin nasıl yer değiştirdiğini görmüştünüz. Şimdi Sıra Sizde 1 ve Sıra Sizde 3'de verdiğimiz arz ve talep tablolarına göre, yani hem Ahmet Bey, hem de Ayla Hanım gelecek hakkında iyimserken piyasada karşılaştıklarını kabul edelim. Kolaylık sağlamak açısından söz konusu arz ve talep tablolarını yukarıda tekrar veriyoruz. Bu durumda piyasadaki denge fiyatını ve bu fiyattan gerçekleşecek işlem hacmini aşağıda yer alan grafik üzerinde arz ve talep eğrilerini yeniden çizerek belirleyebilir misiniz?

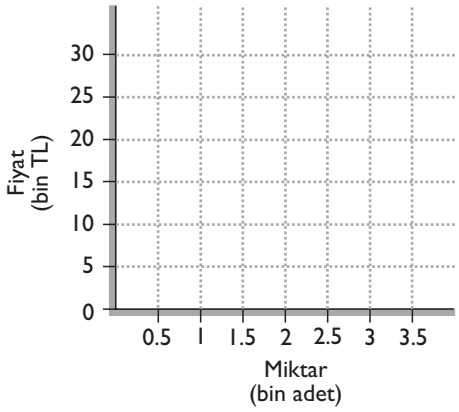

DENGEDEKİ DEĞİŞMELER

AMAÇ 4 *Piyasa dengesindeki değişiklikleri açıklayabilmek*

Daha önce arz ve talebi kaydıran unsurları açıklamıştık. Şimdi ise, devlet müdahalesinin olmadığı ve serbest bir piyasada arz ve talep kanunları çerçevesinde bir ekonomide arz ve talebi kaydıran unsurların denge üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışalım.

Talepteki Kaymalar

Herhangi bir piyasada talebi artıran bir gelişme olduğunda talep eğrisi sağa kayacaktır, dolayısıyla denge miktarı ve fiyat düzeyi de bu gelişmeden etkilenecektir. Durumu daha basitleştirmek için yine CD örneğimizden hareketle, piyasadaki alıcıların gelirlerinde bir artış meydana geldiğini düşünelim. Bilindiği üzere tüketicinin gelirinde meydana gelen bir artış her fiyat düzeyi için talep edilen CD miktarının artmasına neden olacaktır. Bu da talep eğrisinin bir bütün halinde sağa-yukarıya doğru kaymasına yol açacaktır. Gelirdeki artış Şekil 3.10'daki talep eğrisinin sağa doğru kayması ile gösterilmektedir. Bu kayma hem denge CD fiyatını hem de denge CD miktarını artıracaktır. Başlangıçta denge fiyatı 300 iken gelirdeki artışla birlikte talep eğrisinin sağa doğru kayması sonucu denge fiyatı 350'ye yükselmekte, denge miktarı da 135'den 170'e çıkmaktadır. Dolayısıyla denge de e_1' den e_2'ye kayacaktır.

Şekil 3.10

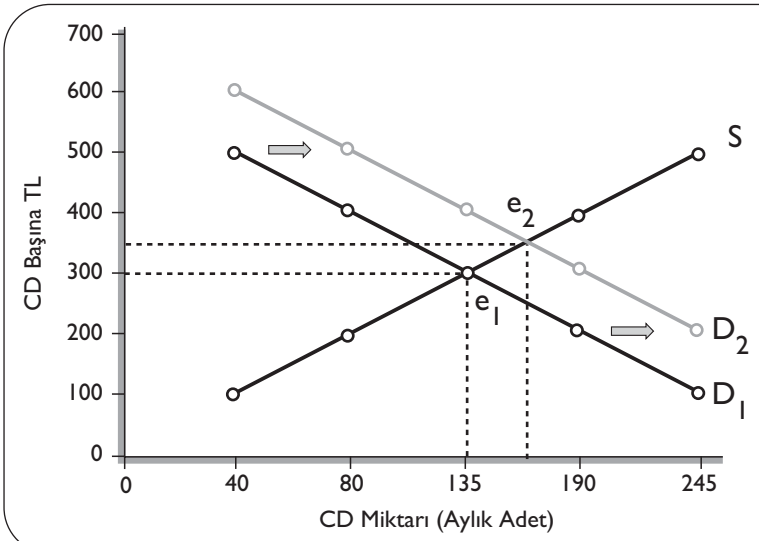

Piyasa Talep Eğrisindeki Kayma ve Dengedeki Değişme: *Talebi etkileyen unsurların birinde meydana gelecek olan değişme talep eğrisini sağa kaydırırsa (örneğin tüketicilerin gelirindeki artış, ikame mallarının fiyatının yükselmesi, tamamlayıcı mal fiyatlarının düşmesi, tüketicilerin fiyatlarda artma beklentisine sahip olması, tüketicilerin zevk ve tercihlerinin mal lehine değişmesi), denge noktası değişecektir. Pozitif eğimli bir arz eğrisi veri alındığında, yeni denge noktasına göre denge fiyatı yükselirken, denge miktarı da artacaktır.*

Sonuçta talebi etkileyen unsurların birinde meydana gelecek olan değişme talep eğrisini sağa kaydırırsa, denge noktası değişecektir. Pozitif eğimli bir arz eğrisi veri alındığında, yeni denge noktasına göre denge fiyatı yükselirken, denge miktarı da artacaktır. Talep eğrisi sola ve aşağıya kaydığında ise denge miktarında azalma meydana gelirken, denge fiyatı düşecektir. Bu açıklamalar talep eğrisini kaydıran tüm unsurlar için geçerlidir.

Arz Eğrisindeki Kaymalar

Daha önce arz eğrisini kaydıran unsurları açıklamıştık. Bu unsurların birinde meydana gelecek olan bir değişme arz eğrisinin kaymasına ve dolayısıyla denge noktasının da değişmesine neden olacaktır. Şekil 3.11'e baktığımızda arz eğrisinde sağa bir kayma olduğunda dengenin nasıl değişeceği gösterilmektedir. Örneğin piyasada CD üretim maliyetlerinin azaldığını varsayalım. Bu durumda arz eğrisi bütünüyle sağa kayacak ve arz edilen CD miktarı her fiyat düzeyi için artacaktır. Bu durumda denge e_1'den e_2'ye kayarken, denge fiyatı 300 TL'den 250 TL'ye düşecek, denge miktarı ise 135 adetten 170 adete çıkacaktır.

Şekil 3.11

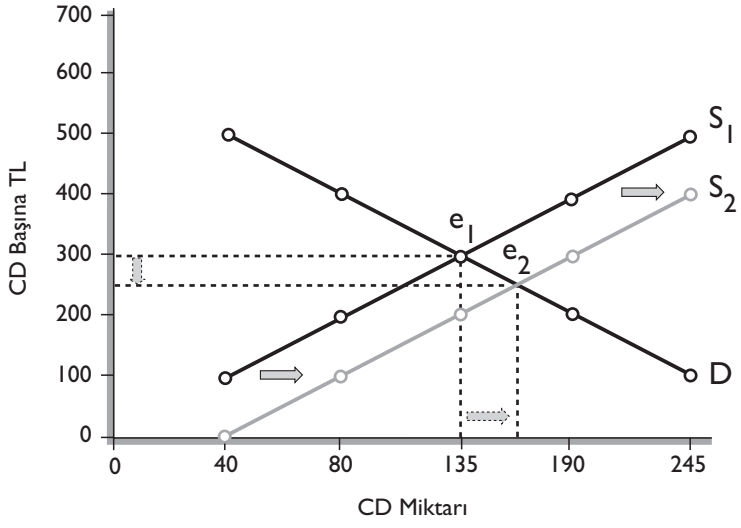

Piyasa Arz Eğrisindeki Kayma ve Dengedeki Değişme: *Arz eğrisini sağa kaydıracak bir gelişme olduğunda (örneğin maliyetlerin düşmesi, teknolojik gelişme, üreticilerin fiyatlarda artış beklentisi içerisine girmesi, üretime uygulanan sübvansiyonların arttırılması gibi), veri bir talep eğrisi durumunda, denge miktarı artacak, buna karşın denge fiyatı düşecektir.*

Sonuç olarak arz eğrisini sağa kaydıracak bir gelişme olduğunda, veri bir talep eğrisi durumunda, denge miktarı artacak, buna karşın denge fiyatı düşecektir. Tersi durumda ise, arz eğrisini sola kaydıran bir gelişme olduğunda denge fiyatı artarken, denge miktarı düşecektir.

Arz ve Talep Eğrilerindeki Eş Anlı Kaymalar

Yukarıda arz ve talep eğrilerindeki kaymaların denge üzerindeki etkilerini açıkladık. Acaba her iki eğride eş anlı kayma meydana gelse denge nasıl değişecektir? Bu sorunun cevabını verirken iki ayrı durumla karşı karşıya kalınmaktadır. İlk olarak arz ve talep eğrileri aynı zamanda aynı yönde kayarsa, dengenin nasıl değişeceğini ele alalım. Varsayalım ki, ekonomide üretim maliyetleri düşerken, aynı zamanda da tüketici gelirlerinde bir artış meydana gelsin. Maliyetlerdeki azalma üreticileri daha fazla mal ve hizmet arz etmeye güdülerken, gelirdeki artış ise, tüketicilerin talep ettiği mal ve hizmet miktarını her fiyat düzeyinde artıracaktır. Arz ve talepteki artışların denge miktarını artıracağı kesin olmakla birlikte, denge fiyatının ne olacağı belli değildir. Aşağıdaki grafikte arz eğrisi S_1'den S_2'ye kaydığı durumda talep eğrisi de D_1'den D_2'ye kaymıştır. Böylece denge e_1'den e_2'ye gelmiş, denge fiyat düzeyi değişmezken denge miktarında artış ortaya çıkmıştır. Nitekim arz ve talep eğrileri sağa kaymadan önce 300 TL olan denge fiyatı arz ve talepteki kaymalara karşın yine aynı düzeyde kalmaktadır. Buna karşın denge miktarı 135 adetten 190 adete artmaktadır.

Şekil 3.12

Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar: Arz ve Talepte Aynı Miktarda Artış: *Arz ve talep aynı anda ve aynı miktarda artarsa, denge fiyatı değişmezken denge miktarı artmaktadır. Arz S_1 konumundan S_2 konumuna gelirken aynı anda talep eğrisinin de D_1 konumundan D_2 konumuna gelmesi ve artış miktarlarının eşit olması durumunda denge fiyatı 300 lirada kalırken, piyasa denge işlem hacmi 135 adet CD'den 190 adet CD'ye çıkmaktadır.*

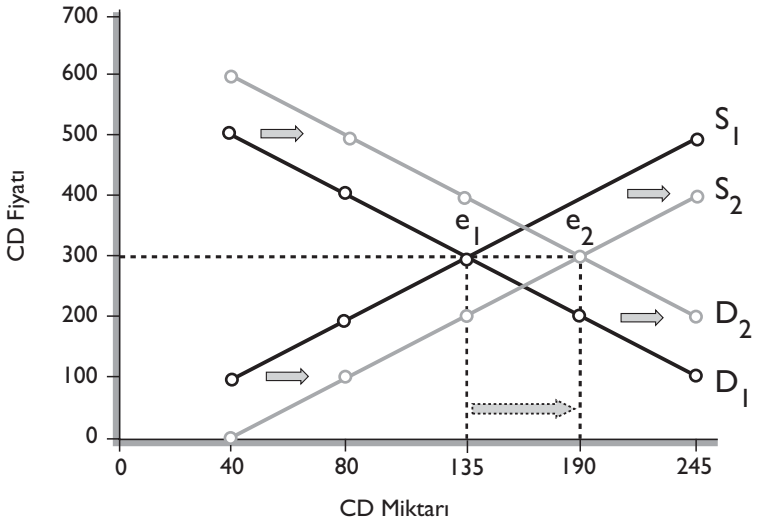

Arz ve talep eğrilerinde eş zamanlı ve aynı yönde meydana gelecek olan artışlar denge miktarını artırmasına karşın, denge fiyatının ne olacağı konusunda karar vermek zordur Bu kararın verilmesinde en önemli belirleyicilerden birisi arz ve talep eğrilerinin eğimleri ile arz ve talep eğrilerinin kayma düzeyleridir. Eğer talep eğrisindeki kayma fazla olursa, bu taktirde denge fiyatı yükselirken, aynı zamanda denge miktarı da artacaktır. Şekil 3.13'de talepteki artışın arzdaki artıştan daha fazla olduğu durum gösterilmektedir. Talep eğrisindeki kaymanın, arz eğrisindeki kaymadan daha büyük olduğu bu durum karşısında bir yandan denge noktası e_1'den e_2'ye kayarken, diğer yandan dengedeki değişmeye paralel olarak hem denge fiyatı (300' TL'den 350 TL'ye) hem de denge miktarı (135'den 220'ye) artmaktadır.

Şekil 3.13

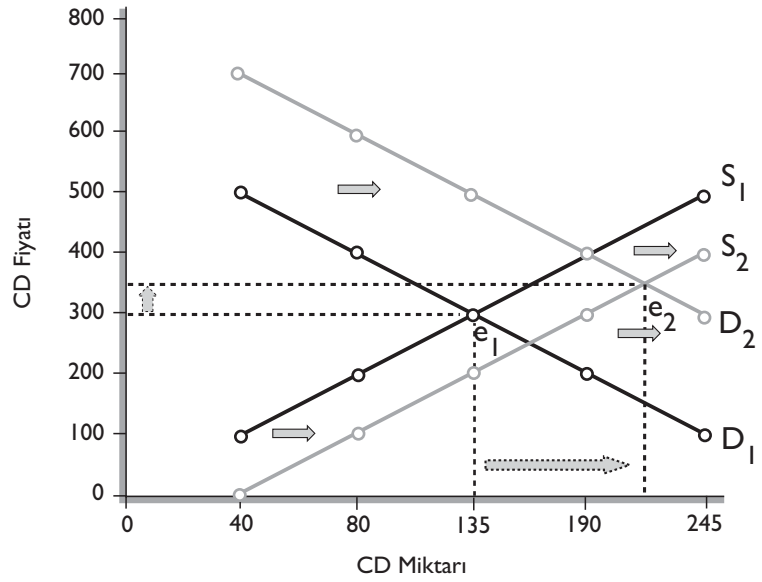

Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar: Arzdaki Artış Talepteki Artıştan Daha Küçük Olursa: *Arz ve talebin her ikisi de artarken talepteki değişme arzdaki değişmeden büyükse denge fiyatı ve denge işlem hacmi artmaktadır. Dikkat edilirse talep eğrisinin yer değiştirme miktarı arz eğrisine göre daha büyüktür.*

Eğer arz eğrisindeki sağa kayma talep eğrisindekinden fazla ise, denge fiyatı düşecek, denge miktarı artacaktır. Şekil 3.14'de talepteki artışın, arzdaki artıştan daha az olduğu durum gösterilmektedir. Talep eğrisindeki kaymanın, arz eğrisindeki kaymadan daha küçük olduğu bu durum karşısında denge noktası e_1'den e_2'ye kayacaktır. Yeni denge noktasında, ilk duruma göre, denge fiyatı (300 TL'den 250 TL'ye) gerilerken, denge miktarı (135'den 220'ye) artmaktadır.

Şekil 3.14

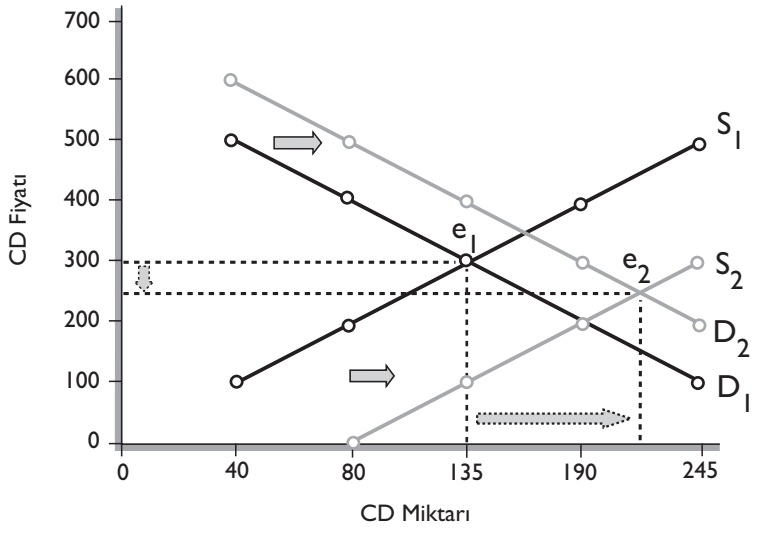

Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar: Arzdaki Artış Talepteki Artıştan Daha Büyük Olursa: *Arz ve talebin her ikisi de artarken arzdaki değişme talepteki değişmeden büyükse denge fiyatı düşerken denge işlem hacmi artmaktadır. Dikkat edilirse arz eğrisinin yer değiştirme miktarı talep eğrisine göre daha büyüktür.*

Sonuç olarak, talep eğrisinde ve arz eğrisinde aynı yönde meydana gelen değişmeler neticesinde, denge fiyatının ne olacağı konusu bir belirsizlik taşımaktadır. Fiyatın belirsizliği arz ve talep eğrilerinin eğimlerine ve her bir eğrinin kayma büyüklüğüne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak, arz ve talep eğrileri eş zamanlı olarak, ancak ters yönde kayarsa, acaba denge nasıl değişecektir? Acaba denge fiyatı ve denge miktarı hangi düzeyde belirlenecektir? Örneğin, CD piyasasında, üretim maliyetleri artarken, tüketicilerin geleceğe ilişkin beklentilerinin iyimser olduğunu varsayalım. Bu durumda CD arz eğrisi sola kayarken, tüketicilerin CD talep eğrisi sağa kayacaktır.

Şekil 3.15'de görüldüğü gibi, arzın S_1'den S_2'ye kayması ve talebin D_1'den D_2'ye kayması, dengeyi e_1'den e_2'ye kaydırmıştır. Burada arz ve talep fonksiyonları mutlak değer olarak aynı eğime sahip iken, kaymaların büyüklüğü aynı oranda fakat ters yönde olduğu için denge fiyatı 250'den 350 TL'ye yükselecek, ancak denge miktarında bir değişme olmayacaktır. Burada da eğimler ve kaymaların büyüklüğüne bağlı olarak her halükarda denge fiyatı yükselecektir. Ancak, denge miktarının ne olacağı arz ve talep fonksiyonlarındaki kaymaların büyüklüğüne bağlı olacaktır.

Şekil 3.15

Arz ve Talep Eğrilerinde Ters Yönlü Kayma: Arz Azalırken, Talep Artarsa Denge: *Arz azalırken talep artarsa ve her iki eğri de aynı miktarda yer değiştiriyorsa, denge işlem hacmi değişmemesine karşın denge fiyatı yükselmektedir. Yeni oluşan denge noktasına (e_2) göre işlem hacmi sabit kalırken denge fiyatı yükselmektedir.*

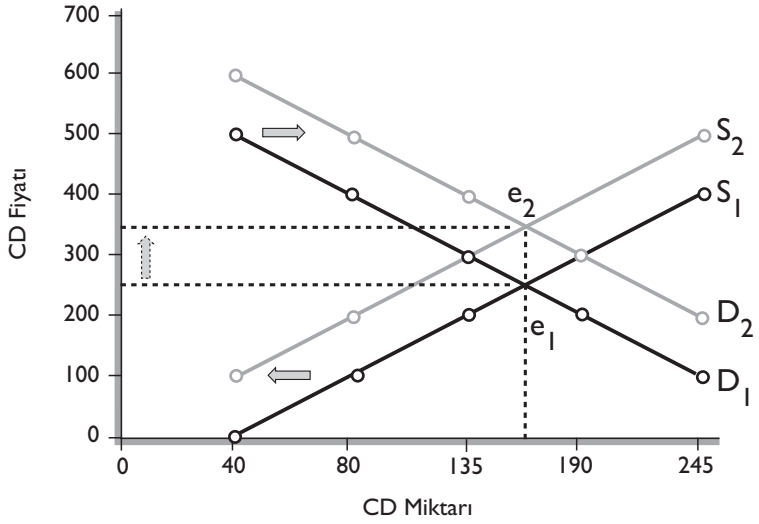

Şekil 3.16'da, yine birbirlerine göre ters yönde kayan arz ve talep eğrilerine yer verilmiştir. Grafikte, arz eğrisindeki sola kaymanın, talepteki sağa kaymadan daha küçük olduğu durum gösterilmektedir. Talepteki kayma, arzdaki kaymaya göre daha az olduğu için, denge e_1'den e_2'ye kaymaktadır. Yeni denge noktası dikkate alındığında, denge miktarı (135'den 150'ye) ve denge fiyatı (200'den 350'ye) artmaktadır.

Şekil 3.16

Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Ters Yönlü Kaymalar: Arz Azalırken, Talep Daha Fazla Artarsa Denge: *Arz ve talep ters yönde değişirken (örneğin arz azalırken talebin artması gibi), talepte gözlenen artış arzdaki azalmadan büyükse hem denge fiyatı, hem de denge işlem hacmi artmaktadır.*

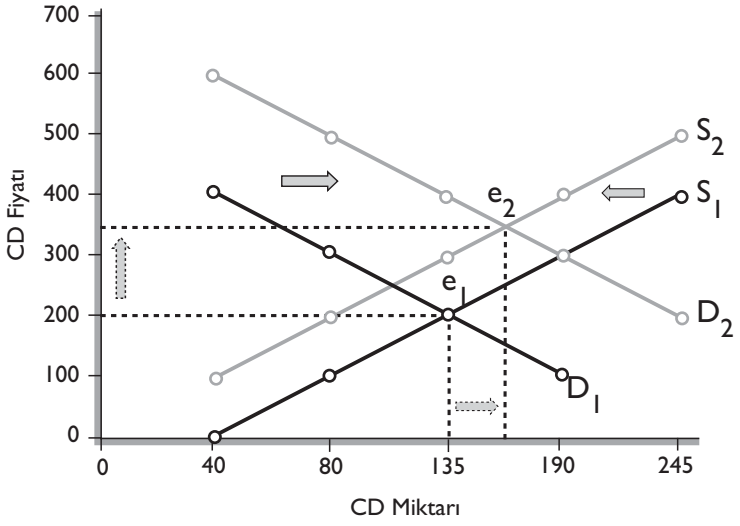

Şekil 3.17'de yine birbirlerine göre ters yönde kayan arz ve talep eğrilerine yer verilmiştir. Ancak bu grafikte arzdaki kayma, talepteki kaymadan daha büyüktür. Arz ve talep eğrilerindeki kayma sonucunda denge e_1'den e_2'ye kaymış ve yeni denge noktası dikkate alındığında, denge miktarı (150'den 135'e) azalırken, denge fiyatı (250'den 400'e) yükselmiştir.

Şekil 3.17

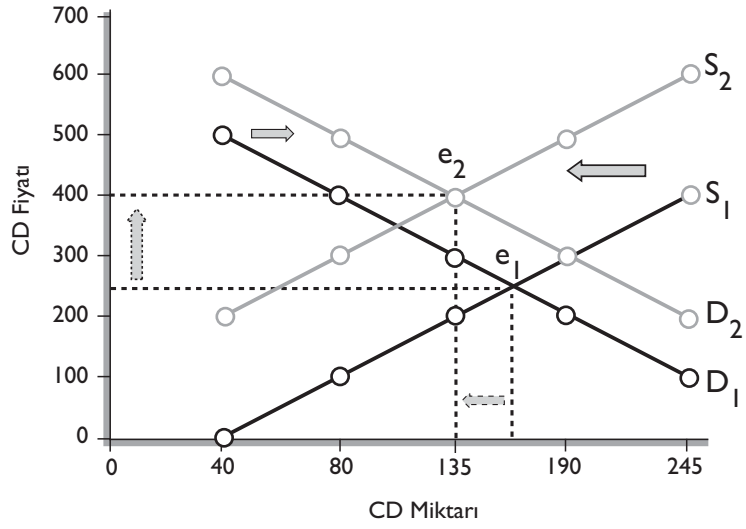

Arz ve Talep Eğrilerinde Ters Yönlü Kaymalar: Arz Azalırken, Talep Daha Az Artarsa: *Arz ve talep ters yönde değişirken (örneğin arz azalırken talebin artması gibi), arzda gözlenen azalma talepteki artıştan büyükse denge fiyatı artarken, piyasadaki denge işlem hacmi azalmaktadır.*

SIRA SİZDE 6

Arz ve talep eğrilerindeki ter değiştirmenin nedenlerini ve sonuçlarını gördükten sonra, daha önce Sıra Sizde 2 ve Sıra Sizde 4'de ele aldığımız değişikliklerin, yani hem Ayla Hanımın, hem de Ahmet Beyin gelecek hakkında artık kötümser olmaları durumunda piyasada neler olacağını inceleyebiliriz. Kolaylık sağlamak açısından her iki piyasa katılımcısına ait daha önce verdiğimiz arz ve talep tablolarını yukarıda tekrar veriyoruz. Piyasa katılımcılarının kötümser düşünmeye başlaması halinde Telefon A.Ş. hisse senetlerinin her birine ait denge fiyatının ve buna bağlı olarak denge işlem hacminin ne şekilde değişeceğini aşağıda yer alan grafik üzerinde çizerek belirleyebilir misiniz?

Fiyatı (bin TL)	Arz (bin adet)	Talep (bin adet)
10	1,5	2,5
15	2	2
20	2,5	1,5
25	3	1
30	3,5	0,5

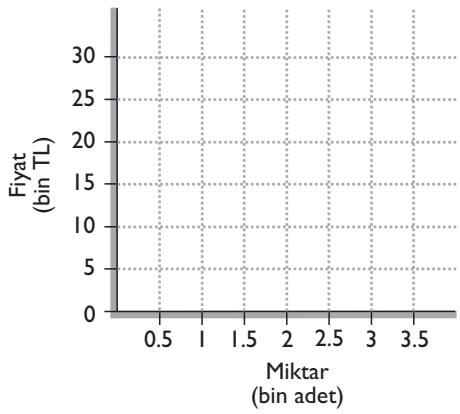

Özet

AMAÇ 1 *Talep ve talep eğrisi kavramları ile talebi belirleyen faktörleri açıklayabilmek.*

- Diğer koşullar sabitken, bir maldan satın alınmak istenen miktar, bu malın fiyatı ile ters yönde değişir.
- Bir malın fiyatı ile talep miktarı arasındaki ters yönlü ilişki gelir ve ikame etkileri aracılığı ile açıklanabilir.
- Talep eğrisi talep tablosunun grafik gösterimidir ve çeşitli fiyat düzeylerinde satın alınmak istenen mal miktarını gösterir. Bu nedenle talep eğrisi üzerindeki bir nokta belirli bir fiyattan talebe karşılık gelir. Diğer koşullar sabitken, malın fiyatında meydana gelecek bir değişme aynı talep eğrisi üzerinde aşağıya veya yukarıya hareket edilmesini gerektirir.
- Fiyatın dışında talebi etkileyen ve sabit kabul edilen faktörlerde ortaya çıkacak bir değişme talep eğrisinin bir bütün olarak sağa veya sola kaymasına neden olur.
- İktisatta talep edilen miktardaki değişme ile talepteki değişme kavramlarını ayırt etmek gerekir. Talep miktarındaki değişme malın fiyatındaki değişme nedeniyle ortaya çıkar ve talep eğrisi üzerinde hareketlenmeye neden olur. Talepteki değişme ise talebi etkileyen ve analizde sabit kaldığı kabul edilen faktörlerdeki değişme sonucu ortaya çıkar ve talep eğrisinin bir bütün olarak yer değiştirmesine yol açar.

AMAÇ 2 *Arz ve arz eğrisi kavramları ile arzı belirleyen faktörleri açıklayabilmek.*

- Diğer koşullar sabitken, bir maldan satılmak istenen miktar bu malın fiyatı ile aynı yönde değişir.
- Bir malın fiyatı ile arz miktarı arasındaki doğru yönlü ilişki üretim imkanları eğrisi ve kar maksimizasyonu amacı kullanılarak açıklanabilir.
- Arz eğrisi arz tablosunun grafik gösterimidir ve çeşitli fiyat düzeylerinde satılmak istenen mal miktarını gösterir. Bu nedenle arz eğrisi üzerindeki bir nokta belirli bir fiyattan arza karşılık gelir. Diğer koşullar sabitken, malın fiyatında meydana gelecek bir değişme aynı arz eğrisi üzerinde aşağıya veya yukarıya hareket edilmesini gerektirir.
- Fiyatın dışında arzı etkileyen ve sabit kaldıkları kabul edilen faktörlerde ortaya çıkacak bir değişme arz eğrisinin bir bütün olarak sağa veya sola kaymasına neden olur.
- İktisatta arz edilen miktardaki değişme ile arzdaki değişme kavramlarını ayırt etmek gerekir. Arz miktarındaki değişme malın fiyatındaki değişme nedeniyle ortaya çıkar ve arz eğrisi üzerinde hareketlenmeye neden olur. Arzdaki değişme ise arzı etkileyen ve analizde sabit kaldıkları kabul edilen faktörlerdeki değişme sonucu ortaya çıkar ve arz eğrisinin bir bütün olarak yer değiştirmesine yola açar.

AMAÇ 3 *Piyasa dengesi kavramını ve oluşumunu açıklayabilmek.*

- Üretici ve tüketici kararlarının nasıl koordine edileceği sorunu piyasada çözümlenir. Arz ve talebin karşılıklı etkileşimi sonucu piyasa dengesi (denge fiyatı ve miktarı) arz ve talebin eşitlendiği fiyat düzeyinde belirlenir.
- Fiyat denge fiyatının üzerinde kaldığı sürece piyasada bir artık, denge fiyatının altında kaldığı sürece de bir kıtlık sorunu mevcut olacaktır.

AMAÇ 4 *Piyasa dengesindeki değişiklikleri açıklayabilmek.*

- Piyasa denge noktasının değişmesi arz ve talep eğrilerinin birisi veya ikisi birden yer değiştirdiğinde değişecektir.
- Ulaşılan yeni denge noktasına göre denge fiyatı ve denge miktarının ne kadar etkileneceği eğrilerin yer değiştirme miktarına bağlı olarak belirlenecektir.

Kendimizi Sınayalım

1. Piyasada kıtlık söz konusu ise arz ve talep edilen mal miktarının karşılaştırılması durumunda aşağıdakilerden hangisi geçerli olur?

a. Arz edilen mal ve hizmet miktarı talep edilen mal ve hizmet miktarından büyüktür
b. Arz edilen mal ve hizmet miktarı talep edilen mal ve hizmet miktarından küçüktür
c. Arz edilen miktar ile talep edilen miktar birbirine eşittir
d. Arz ve talep eğrileri kesişmektedir
e. Arz miktarı talep miktarından daha çok sola kaymaktadır

2. Bir X malının talep eğrisi aşağıya doğru eğimliyse, fiyatlarda görülecek artış aşağıdaki etkilerden hangisini doğurur?

a. X malına olan talebi arttırır
b. X malına olan talebi azaltır
c. X malına olan talebi değiştirmez
d. X malının talep edilen miktarını artırır
e. X malının talep edilen miktarını azaltır

3. Fındık toplayıcılarının ücretlerinin artması, diğer koşullar sabitken, denge fiyatını nasıl etkileyecektir?

a. Fındık talep eğrisini sağa kaydırır ve fındık fiyatları artar
b. Fındık talep eğrisini sola kaydırır ve fındık fiyatları düşer
c. Fındık arz eğrisini sola kaydırır ve üzüm fiyatları düşer
d. Fındık arz eğrisini sağa kaydırır ve fındık fiyatları artar
e. Fındık arz eğrisini sola kaydırır ve fındık fiyatları yükselir

4. Çay ve tütünün aynı toprakta yetiştirildiği varsayımı altında, diğer değişkenler sabitken tütünün fiyatının artmasının yaratacağı etki aşağıdakilerden hangisidir?

a. Çay arz eğrisi boyunca hareketlenme meydana gelir
b. Çay arz eğrisi boyunca aşağıya doğru hareketlenme meydana gelir
c. Çay arz eğrisi sağa kayar
d. Çay arz eğrisi sola kayar
e. Çay arz eğrisi sabit kalır

5. Aşağıdakilerden hangisi arz eğrisinin kaymasına neden olan faktörlerden değildir?

a. Üretim maliyetleri
b. Diğer malların fiyatları
c. Talebin artması
d. Üreticilerin beklentileri
e. Piyasadaki satıcı sayısı

6. Aşağıdakilerden hangisi talep eğrisinin kaymasına neden olan faktörlerden değildir?

a. İlişkili malların fiyatlarındaki değişme
b. Değişen tüketici tercihleri
c. Potansiyel alıcı sayısındaki değişme
d. Tüketicinin gelirindeki değişme
e. Fiyatların artması

7. Araba ve benzinin birbirine göre tamamlayıcı mallar olduğu varsayımı altında, araba fiyatındaki bir azalmanın yaratacağı etki aşağıdakilerden hangisidir?

a. Benzin talebini azaltır
b. Benzin talebini artırır
c. Araba arzını artırır
d. Araba talebini azaltır
e. Her ikisinin de talebini artırır

8. Piyasa dengedeyken, arz eğrisi talep eğrisinden daha fazla sağa doğru kayacak olursa denge fiyatı ve miktarı ilk duruma göre ne yönde değişir?

a. Denge fiyatı düşer, denge miktarı artar
b. Denge fiyatı artar, denge miktarı azalır
c. Denge fiyatı ve miktarı artar
d. Denge fiyatı ve miktarı azalır
e. Denge fiyatı artar, denge miktarı değişmez

9. Arz ve talep eğrilerinin ters yönde, ancak aynı miktarda kayması durumunda, talep eğrisi sola arz eğrisi sağa kayarsa, denge fiyatındaki ve miktarındaki değişme hangi yöndedir?

a. Denge fiyatı düşer, denge miktarı artar
b. Denge fiyatı artar, denge miktarı azalır
c. Denge fiyatı ve miktarı artar
d. Denge fiyatı ve miktarı azalır
e. Denge fiyatı düşer, denge miktarı değişmez

10. Bir malın üretim sürecinde ortaya çıkan teknolojik gelişmenin etkisi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Arz eğrisini sola doğru kaydırır
b. Arz eğrisi boyunca yukarıya doğru hareketlenme meydana getirir
c. Mevcut fiyat düzeyinde firmanın daha çok mal arz etmesini sağlar
d. Eğri boyunca aşağıya doğru hareketlenme meydana getirir
e. Talep eğrisini sola kaydırır.

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Arz, talep, denge, denge fiyatı.

Ünite boyunca ele aldığımız örnek olayları dikkatlice cevaplandırmaya çalıştıysanız artık hisse senedi piyasalarında fiyatın nasıl belirlendiğini rahatlıkla açıklama gücüne sahip olduğunuzu düşünebilirsiniz. Doğal olarak, gerçek piyasalarda fiyatın belirlenmesi bizim örnek olaylarda açıklamaya çalıştığımız kadar basit bir mekanizma ile çalışmayabiliyor, ancak denge fiyatının belirlenmesine ilişkin mekanizmanın özü hiçbir zaman değişmiyor: Hisse senetlerinin piyasadaki fiyatı temel olarak arz ve talebe göre belirleniyor. Belirlenen denge fiyatları her gün değiştiğine göre, arz ve talebi etkilediğine inanılan (arz-talep analizinde bizim sabit kabul ettiğimiz) faktörlerde meydana gelen değişmeler nedeniyle arzın ve/veya talebin değişimi söz konusu oluyor. Örneğin, artık Hazine bonosu faiz oranında meydana gelecek ani bir artışın, genel anlamda hisse senetlerinin fiyatını nasıl etkileyebileceğini rahatlıkla tartışabiliriz. Bu tür bir değişiklik hisse senedi satın almak isteyenlerden bazılarının vazgeçmesine neden olacak ve talepte bir azalma görülecektir. Yanda yer alan şekilde D_0 talep eğrisinin hisse senetlerine olan genel talebi ifade ettiğini kabul edersek, eğri sola doğru kayacak ve örneğin D_1 konumuna gelecektir. Arz cephesinde bir değişiklik olmasa bile, bu durum bize denge fiyatının düşeceğini ve işlem hacminin daralacağını göstermektedir.

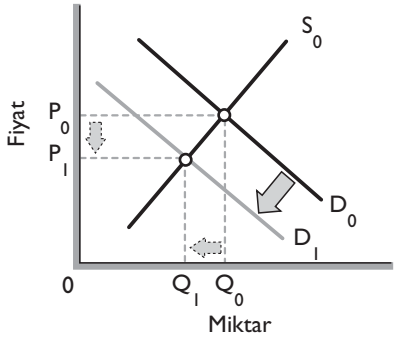

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Parasız, İ. (2000). **Mikro Ekonomi.** Bursa: Ezgi, s.7-43.
Eren, E. (1997). **Mikro İktisat.** İstanbul: Der, s.42-63.
Türkay, O. (2000). **Mikro İktisat Teorisi.** Ankara: İmaj, s.131-148.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1.	b	Ayrıntılı bilgi için "Arz ve Talep Tablolarının Bir Araya Getirilmesi" konusuna bakınız.
2.	e	Ayrıntılı bilgi için "Talep ve Talep Miktarı" konusuna bakınız.
3.	e	Ayrıntılı bilgi için "Talepteki Kaymalar" konusuna bakınız.
4.	d	Ayrıntılı bilgi için "Talepteki Kaymalar" konusuna bakınız.
5.	c	Ayrıntılı bilgi için "Arzdaki Kaymalar" konusuna bakınız.
6.	e	Ayrıntılı bilgi için "Talepteki Kaymalar" konusuna bakınız.
7.	b	Ayrıntılı bilgi için "Talepteki Kaymalar" konusuna bakınız.
8.	a	Ayrıntılı bilgi için "Arz ve Talep Eğrilerindeki Eş Anlı Kaymalar" konusuna bakınız.
9.	e	Ayrıntılı bilgi için "Arz ve Talep Eğrilerindeki Eş Anlı Kaymalar" konusuna bakınız.
10.	c	Ayrıntılı bilgi için "Arzdaki Kaymalar" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Talep tablosunu grafiğe aktarabilmek için, örneğin fiyat ekseninde 10 bin TL'lik fiyat düzeyinde çizeceğimiz izdüşüm ile bu fiyat düzeyinde satın alınmak istenen 3 bin adetlik miktar düzeyinden çizeceğimiz izdüşümün kesişme noktasını a ile işaretleyelim. Talep tablosunda yer alan diğer fiyat-miktar ikilileri için de aynı işlemi yaparak b-c-d-e noktalarını belirleyebiliriz. Bu noktaları birleştirdiğimizde D_0 ile gösterilen ve negatif eğime sahip olan talep eğrisini elde ederiz. Bu eğri Ahmet Bey'in Telefon şirketi hisse senetleri için talep eğrisidir.

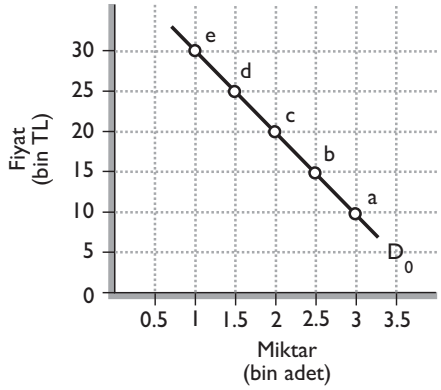

Sıra Sizde 2

Bu değişikliği bir önceki örnekte elde ettiğimiz grafik üzerinde göstermemiz talep eğrisinde meydana gelen değişimi anlamamıza yardımcı olacaktır. Tıpkı daha önce yaptığımız gibi, yeni talep tablosunu grafiğe aktararak f-g-h-i-j noktalarını elde ederiz. Bu noktaları birleştirdiğimizde elde edeceğimiz yeni talep eğrisini D_1 ile gösterelim. Dikkat edilirse, artık Ahmet Bey her fiyat düzeyinde öncekine göre daha az hisse senedi satın almak istemektedir. Bu da talep eğrisinin D_0 konumundan sola doğru kayarak D_1 konumuna geldiğini göstermektedir. Bir diğer deyişle, Ahmet Bey'in beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu talep azalmış ve talep eğrisi sola doğru kaymıştır.

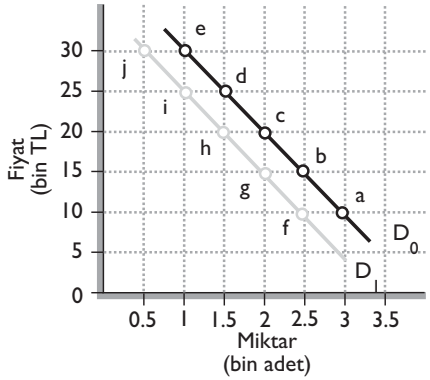

Sıra Sizde 3

Talep eğrisini elde ederken yaptığımız gibi, Ayla Hanım'ın arz tablosundan yararlanarak mevcut fiyat-miktar ikililerini grafiğe aktararak z-y-x-w-v noktalarını elde ederiz. Bu noktaları birleştirdiğimizde ise pozitif eğime sahip olan ve S_0 ile gösterilen Ayla Hanım'a ait arz eğrisini elde ederiz.

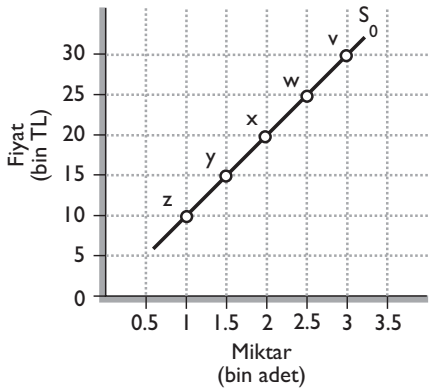

Sıra Sizde 4

Bu değişikliği bir önceki örnekte kullandığımız grafik üzerinde göstermemiz arz eğrisinde meydana gelen değişimi anlamamıza yardımcı olacaktır. Arz eğrisini elde ederken yaptığımız gibi, yeni arz tablosunu grafiğe aktararak u-t-s-r-p noktalarını elde ederiz. Bu noktaları birleştirdiğimizde elde edeceğimiz yeni arz eğrisini S_1 ile gösterelim. Dikkat edilirse, Ayla Hanım artık her fiyat düzeyinde elindeki hisse senetlerinin daha büyük bir kısmını satmak istemektedir. Bu da arz eğrisinin S_0 konumundan S_1 konumuna geldiğini göstermektedir. Özetle, Ayla Hanım'ın beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu arz artmış ve arz eğrisi sağa doğru kaymıştır.

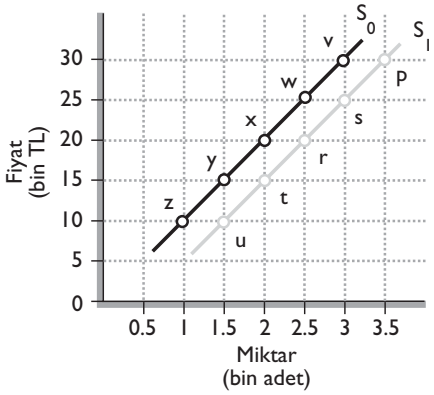

Sıra Sizde 5

Ahmet Bey'in talep eğrisini ve Ayla Hanım'ın arz eğrisini elde ettikten sonra yapacağımız iş son derece basittir: Bu iki piyasa katılımcısını karşı karşıya getirmek, yani arz ve talep eğrilerini aynı grafik üzerinde göstermek. Aşağıdaki şekilde bu durum gösterilmektedir. Arz ve talebin eşitlendiği, yani S_0 ve D_0 eğrilerinin kesiştiği o noktası bize denge noktasını vermektedir. Bu noktanın ifade ettiği 20 bin TL'lik fiyat denge fiyatını, 2 bin adetlik miktar ise denge miktarını göstermektedir. 2 bin adetlik alınıp-satılan hisse senedinin parasal değeri olan 40 milyon TL (20,000 x 2,000 = 40,000,000 TL) ise bize denge işlem hacmini verecektir.

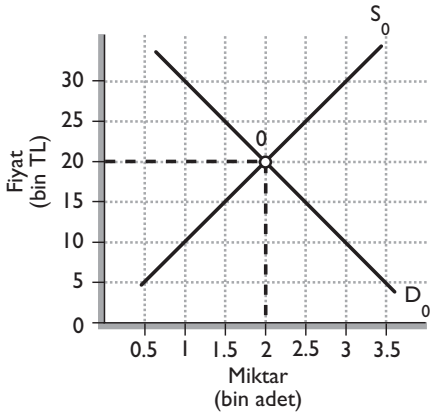

Sıra Sizde 6

Her iki piyasa katılımcısının beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu arz ve talep eğrilerinin nasıl bir değişim göstereceğini daha önce belirtmiştik: Ahmet Bey'in hisse

senedi talebi azalmakta (talep eğrisindeki sola kayma) ve Ayla Hanım'ın hisse senedi arzı artmakta (arz eğrisindeki sağa kayma) idi. Bu değişikliklerin denge fiyatını ve miktarını nasıl etkilediğini görebilmek için önceki örnekte kullandığımız grafik üzerinde değişiklikleri işaretlememiz oldukça yararlı olacaktır. Talep eğrisindeki sola kayma (D_1 talep eğrisi) ve arz eğrisindeki kayma (S_1 arz eğrisi) sonucu arz-talep eşitliği, yani yeni denge noktası, D_1 ve S_1 eğrilerinin kesiştiği m noktasında sağlanmaktadır. Bu noktanın ifade ettiği 15 bin TL yeni denge fiyatını, 2 bin adet ise yeni denge miktarını göstermektedir. Buna göre piyasa katılımcılarının beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu denge fiyatı 20 bin TL'den 15 bin TL'ye düşmüş, buna karşılık alınıp-satılan miktar 2 bin adet hisse senedinde sabit kalmıştır. Ancak fiyattaki düşme nedeniyle daha önce 40 milyon TL olan işlem hacmi de 30 milyon TL'ye düşmüştür (15,000 x 2,000 = 30,000,000 TL).

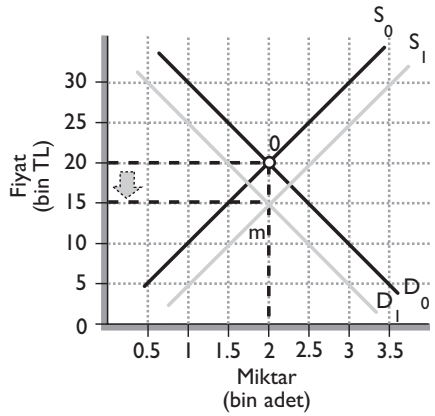

4 Esneklik

"Alkollü araç kullanmayınız!" Trafik uyarı levhalarında gördüğümüz bu söyleme karşı çıkacak insan bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye yollarında her geçen gün katliam ölçüsüne varan trafik terörü de devam etmektedir. Ülkemizde yılda ortalama 3 bin kişi trafik kazalarında can vermektedir. Gerçekleşen ölümlü trafik kazalarında can verenlerin yaklaşık yarısı, alkollü direksiyon başına geçen şoförler yüzünden hayatlarını kaybetmektedirler. Bu durumun acı sonuçları, neredeyse her gün günlük gazetelerin sayfalarında görülmektedir. "Sarhoş sürücü can aldı", "Sarhoş sürücü otomobiliyle evin çatısına uçtu", "Alkollü araç kullanmanın acı faturası: 4 ölü, 2 yaralı", "Düğün sonrası otomobil köprüden uçtu." Bu başlıklar altındaki haberlerde, çoğunlukla gecenin geç saatlerinde içkilerin bolca içildiği bir yemekten, bir toplantıdan, bir düğünden sonra kullanılan araç ile yapılan kazanın öyküsü anlatılır. Trafik kazalarında arabanın içinde kalan veya yola saçılan alkollü içecek şişelerinin TV'lerde yayınlanan görüntüleri hepimizin hatırındadır. Alkol tüketimini azaltmak için alkollü içecekler üzerindeki vergi yükünün arttırılması sizce bu soruna bir çözüm getirebilir mi?

Başlarken

Genel olarak esneklik, bir ekonomik değişkenin bir başka ekonomik değişkene karşı olan duyarlılığının ölçüsüdür. Bu durumda ekonomik değişken türü ne kadar çok sayıda olursa, o kadar çok farklı esneklik kavramı ile karşılaşılır. Bununla beraber en çok karşılaşılan esneklik hesaplamaları ise talep ve arz için yapılmaktadır.

Bu bölümde talep edenlerin ve arz edenlerin, yani tüketicilerin ve üreticilerin fiyatlardaki değişmelere karşı duyarlılıklarının derecesini araştıracağız. Bu duyarlılık derecesini ölçmek için esneklikler kullanılmaktadır. İktisat öğrenimi sürecinde esnekliğin iyi bir şekilde öğrenilmesi, bunun ekonomik anlamının her zaman göz önünde bulundurulması son derece önemlidir. Esneklik, herhangi bir değişkende meydana gelen bir değişme karşısında tüketicilerin ve üreticilerin davranışlarını ölçmemize yardım eder.

En sık karşılaşılan esneklik türü fiyat esnekliği olup, ileride görüleceği gibi dünya çapında uygulaması bulunan çok önemli bir kavramdır. Bu bölümde ilk olarak talebin fiyat esnekliğini ele alacağız, daha sonra talepteki kaymalara ilişkin esneklikleri inceleyeceğiz, nihayet arz esnekliği ile üreticilerin fiyat değişimlerine karşı reaksiyonlarını açıklayacağız.

Anahtar Kavramlar

- *Talep esnekliği (talebin fiyat esnekliği)*
- *Esnek talep*
- *İnelastik talep*
- *Nokta esnekliği*
- *Yay esnekliği*
- *Talebin gelir esnekliği*
- *Normal mal*
- *Düşük mal*
- *Çapraz talep esnekliği*
- *Arz esnekliği*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda …

1. *Talebin fiyat esnekliği kavramını, bu kavramın pratikte kullanımını ve iktisadi yorumunu kavrayabilmek, talebin fiyat esnekliğini belirleyen faktörleri,*
2. *Fiyat dışındaki diğer faktörlerde meydana gelecek değişmeler karşısında talebin göstereceği tepkiyi değerlendirebilmek, bu tepkinin pratik kullanımını ve iktisadi yorumunu,*
3. *Arzın fiyat esnekliği kavramını ve kullanımını,*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

TALEBİN FİYAT ESNEKLİĞİ

AMAÇ 1

Talebin fiyat esnekliği kavramını, bu kavramın pratikte kullanımını ve iktisadi yorumunu kavrayabilmek, talebin fiyat esnekliğini belirleyen faktörleri açıklayabilmek

Talebin fiyat esnekliği, bir malın talep edilen miktarının bu malın fiyatına karşı duyarlılığının ölçüsüdür. Talebin fiyat esnekliği, belirli bir talep eğrisi ya da talep tablosu ile ilişkilidir. Hatırlarsanız, bir mala ilişkin talep eğrisini elde ederken, bu malın fiyatı dışında talebi etkileyen diğer faktörlerin sabit kaldığı kabul edilir. Ünite 3'te gördüğümüz gibi, talep yasası adı verdiğimiz fonksiyonel ilişkiye göre, bir malın fiyatı, fiyat arttığı zaman tüketicilerin bu maldan satın almak istedikleri miktar, yani talep edilen miktar azalır; malın fiyatı düştüğü zaman tüketiciler tarafından talep edilen miktar artar. Ancak talep yasası fiyat değişikliği karşısında talep edilen miktarın ne yönde değişeceğini göstermesine karşın, bu değişikliğin büyüklüğü konusunda fazla bir bilgi vermez. Bir malın fiyatı düştüğünde tüketicilerin bu maldan daha fazla alacağını bilsek bile, ne kadar daha fazla alacağını bilmek de aynı şekilde önemlidir. İşte fiyat değiştiği zaman talep edilen miktarın ne kadar değiştiğinin ölçüsü talep esnekliğidir.

Talebin fiyat esnekliği: Bir malın talep edilen miktarının bu malın fiyatı karşısındaki duyarlılığının ölçüsüdür.

Talebin fiyat esnekliği çoğu zaman talep esnekliği olarak kısaltılır. Bu kitapta da, aksi belirtilmediği sürece talep esnekliği deyimi ile talebin fiyat esnekliği kastedilecektir.

DİKKAT

Örneğin, iktisatçılar güneş gözlüğü için talep esnekliğinin yüksek olduğunu söyledikleri zaman, fiyat değiştiğinde insanlar tarafından talep edilen güneş gözlüğü miktarının büyük ölçüde değişeceğini ifade etmektedirler. Ya da yumurta için talebin fiyat esnekliğinin düşük olduğunu söylediklerinde, yumurtanın fiyatı değiştiği zaman talep edilen yumurta miktarının sadece küçük bir miktar değişeceğini belirtmek istemektedirler.

Esneklik hesaplaması için bir formül vermeden önce, sezgi yolu ile talep miktarının fiyata ne kadar duyarlı olduğunu bilmenin neden önemli olduğunu gösterelim. Açıklamalarımıza şu tür sorular ile başlayalım: Profesyonel bir futbol takımı sezonluk bilet fiyatlarını %20 oranında arttırmaya karar verirse, acaba taraftarlar ne kadar az sezonluk bilet satın alacaklardır? Lig maçlarını yayınlama hakkını elinde tutan şifreli bir televizyon kanalı abone ücretini iki katına çıkarırsa, acaba kaç müşterisini kaybedecektir? Eğer petrol arzı sınırlandırılırsa ham petrol fiyatı ne kadar yükselecektir? Bu tür soruların yanıtını talebin fiyat esnekliği vermektedir. Aşağıda yer alan Şekil 4.1 bu sorulara nasıl yanıt verilebileceğini yüksek ve düşük esneklikleri karşılaştırarak bize göstermektedir.

Şekil 4.1'de profesyonel bir futbol takımının sezonluk bilet satışları için olası iki talep eğrisi çizilmiştir. Çizimde yatay eksende talep edilen bilet miktarı, dikey eksende ise bir sezonluk biletin fiyatı yer almaktadır. Sezonluk bilet fiyatının 100 milyon TL olması durumunda, her iki talep eğrisine göre de bilet satın almak isteyen sayısı 3000 kişidir. Çünkü iki eğri bu fiyat düzeyinde kesişmektedir (bu durum Şekil 4.1'de A noktası ile işaretlenmiştir). Nispeten daha yatık D_1 talep eğrisine göre, talep miktarı (bilet alanların sayısı) fiyata karşı oldukça duyarlıdır. Bir başka deyişle talep eğrisinin esnekliği yüksektir. Şekildeki örnekte sezonluk bilet fiyatı %20 artarak 100 milyon liradan 120 milyon liraya çıktığı zaman, bilet talep edenlerin sa-

yısı (talep edilen miktar) 3000 adetten 1800 adete düşerek % 40 oranında azalmaktadır. Talep eğrisi üzerinde A noktasından B noktasına geçilmiştir.

Gözlemlerimizi talep esnekliği düşük olan D_2 talep eğrisinde yoğunlaştıralım. D_2 talep eğrisine göre bilet talep edenlerin sayısı fiyata karşı çok duyarlı değildir (sözgelimi fanatik sayısı çoktur). Daha önce olduğu gibi, fiyat %20 oranında arttığı zaman, talep miktarı 3000 adet sezonluk biletten 2700 adet bilete düşerek %10 oranında azalmaktadır. Bu arada A noktasından C noktasına geçilmiştir. Böylece miktarın fiyata karşı duyarlılığı ya da kısaca esneklik bu iki talep eğrisini birbirinden ayırmaktadır.

Şekil 4.1

Farklı Esnekliklere Sahip Talep Eğrilerinin Karşılaştırılması: *Sezonluk bilet fiyatının 100 milyon TL olması durumunda, her iki talep eğrisine göre de bilet satın almak isteyen sayısı 3000 kişidir. Nispeten daha yatık D_1 talep eğrisine göre, talep miktarı (bilet alanların sayısı) fiyata karşı oldukça duyarlıdır. Sezonluk bilet fiyatı %20 artarak 100 milyon liradan 120 milyon liraya çıktığı zaman, bilet talep edenlerin sayısı (talep edilen miktar) 3000 adetten 1800 adete düşerek %40 oranında azalmaktadır. Talep eğrisi üzerinde A noktasından B noktasına geçilmiştir. D_2 talep eğrisine göre bilet talep edenlerin sayısı fiyata karşı çok duyarlı değildir. Fiyat %20 oranında arttığı zaman talep miktarı 3000 adet sezonluk biletten 2700 adet bilete düşerek %10 oranında azalmaktadır. Bu arada A noktasından C noktasına geçilmiştir.*

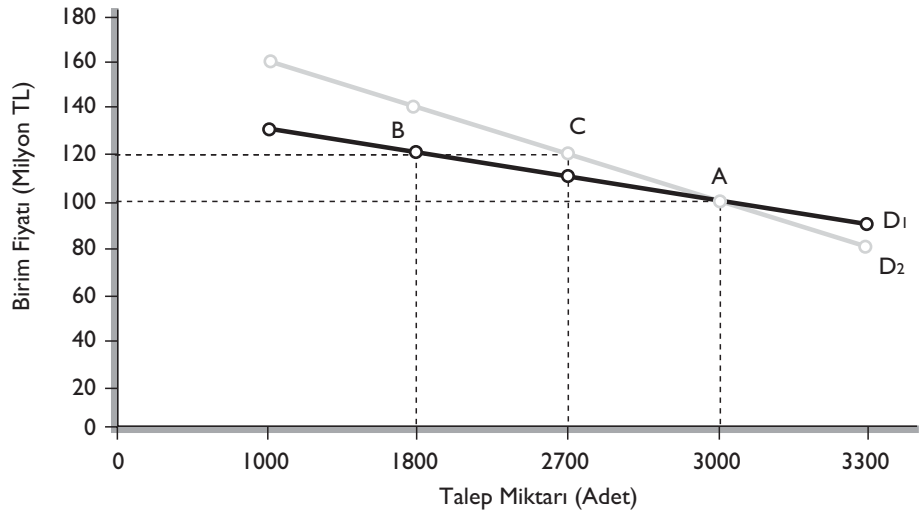

DİKKAT

Talep eğrisi ne kadar yatık olursa, fiyat değişiklikleri karşısında talep miktarının tepkisi o kadar büyük olmaktadır.

Şimdi bu futbol kulübünün sezonluk bilet satışlarını 3000 adet satmak yerine, 1800 adet ile sınırlandırdığını varsayalım. Bu durumda daha önce çizdiğimiz Şekil 4.1'e 1800 adetlik miktar düzeyinde dikey bir arz eğrisi ilave etmemiz gerekir. Bu amaçla çizilen Şekil 4.2'de arz miktarında gerçekleştirilen bu sınırlandırmanın her iki talep eğrisine göre yaratacağı sonucun ne olacağını tartışabiliriz. Esnekliği yüksek talep eğrisi (D_1) esas alındığında fiyattaki artış küçük olmakta fiyat 100 milyon TL'den 120 milyon TL'ye yükselmektedir. Oysa esnekliği düşük D_2 talep eğrisi için arzdaki azalma fiyatı çok daha fazla yükseltmiştir. D_2 talep eğrisine göre sezonluk bilet fiyatı 3000 adet yerine 1800 adetle sınırlandırılınca, fiyat 100 milyon TL'den 180 milyon TL'ye yükselmektedir.

Şekil 4.2

Esneklik Değerinin Talep Miktarı Üzerindeki Etkisi: *Futbol kulübünün sezonluk bilet satışlarını 3000 adet satmak yerine, 1800 adet ile sınırlandırdığını varsaydığımızda, esnekliği yüksek talep eğrisi (D_1) için fiyattaki artış küçük olmakta fiyat 100 milyon TL'den 120 milyon TL'ye yükselmektedir. Oysa esnekliği düşük D_2 talep eğrisi için arzdaki azalma fiyatı çok daha fazla yükseltmiştir. D_2 talep eğrisine göre sezonluk bilet fiyatı 3000 adet yerine 1800 adetle sınırlandırılınca, fiyat 100 milyon TL'den 180 milyon TL'ye yükselmektedir.*

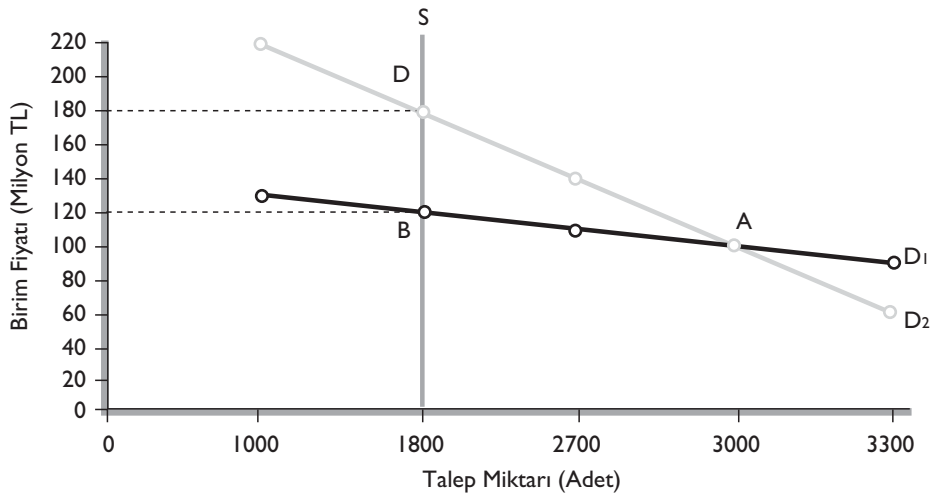

Arz ve talep modeli kullanılarak, arzda bir azalma olduğunda sezonluk bilet fiyatının ne olacağına ilişkin tahminde bulunabiliyorduk. Ancak her iki talep eğrisi için tahmin edilen fiyat artışları arasında büyük farklılıklar vardır. D_1'e göre fiyat artışı küçük olmuştur. Eğer esneklik yüksek ise talep edilen bilet sayısını düşürmek için fiyattaki küçük bir artış yeterli olabilecektir. Dolayısıyla sınırlı sayıdaki bilet için talep miktarı (bilet alanların sayısı) aşağı çekilebilmektedir. Oysa D_2 için fiyat daha fazla yükselmektedir. Burada esneklik düşüktür, talep miktarını arz düzeyine çekebilmek için fiyatta büyük artışa ihtiyaç vardır. Sonuç olarak, arzdaki bir daralma karşısında fiyatın ne kadar artacağını belirleyebilmek için, talep miktarının fiyata karşı duyarlılığını yani talep esnekliğini bilmemiz gerekmektedir.

Fiyat Esnekliğinin Ölçümü

Talebin fiyat esnekliği; bir malın talep edilen miktarındaki yüzde değişmenin o malın fiyatındaki yüzde değişmeye oranlanması ile hesaplanır. Bunu formüle edersek,

$$E^d = \frac{\%\Delta Q}{\%\Delta P}$$

yazabiliriz. Formülde E^d talebin fiyat esnekliği için bir kısaltmadır. "Δ" sembolü ise değişme demektir. Daha önceden bildiğiniz gibi Q miktarı, P ise malın fiyatını ifade etmektedir. Hesaplama yapabilmek amacıyla yukarıda yer alan formül şu şekilde yeniden yazılabilir:

$$E^d = \frac{\dfrac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\dfrac{P_1 - P_0}{P_0}}$$

Burada Q_0 ve P_0, miktar ve fiyat için başlangıç değerleridir. Q_1 ve P_1 ise değişimden sonra (en son) miktar ve fiyat değerleridir. Formülü uygulamak için Şekil 4.1'deki değerleri kullanacak olursak, D_1 talep eğrisi üzerinde A noktasından B noktasına gelindiğinde, başlangıç değerleri Q_0= 3000, P_0= 100 ve Q_1= 1800, P_1= 120 olarak alınacaktır.. Bu durumda esneklik ölçümüz,

$$E_1^d = \frac{\frac{1800-3000}{3000}}{\frac{120-100}{100}} = \frac{\frac{-1200}{3000}}{\frac{20}{100}} = \frac{\frac{-2}{5}}{\frac{2}{10}} = \frac{-2}{5} \times \frac{10}{2} = -2$$

Esnekliğin D_2 talep eğrisi üzerinde A noktasından C noktasına gelindiği durum için hesaplanması halinde, Q_0= 3000, P_0=100 ve Q_1=2700, P_1=120 değerleri kullanılacaktır. Bu durumda esneklik ölçümüz,

$$E_2^d = \frac{\frac{2700-3000}{3000}}{\frac{120-100}{100}} = \frac{\frac{-300}{3000}}{\frac{20}{100}} = \frac{\frac{-1}{10}}{\frac{2}{10}} = \frac{-1}{10} \times \frac{10}{2} = -\frac{1}{2}$$

olarak bulunur. Bu örneklere göre E^d_1'nin -2 olması, fiyatta % 1 oranındaki bir artışın miktarda %2 oranında bir düşüşe yol açması ile ilişkilidir. Yine E^d_2'nin -0,5 olması, fiyattaki %1 oranındaki bir artışın miktarda % 0,5 oranında bir düşüşe neden olması ile alakalıdır. Dolayısıyla formül, duyarlılığın ölçüsünü nicel olarak vermektedir. D_1 talep eğrisine göre fiyattaki değişme % 20'lik bir artış şeklinde ise talep edilen miktardaki değişme % 40'lık bir azalış şeklinde olacaktır. Yine D_2 talep eğrisi için fiyattaki artış % 20 iken, talep edilen miktardaki azalış % 10 olacaktır. Talebin fiyat esnekliğinin negatif bir sayı olduğuna dikkat edilmelidir. Çünkü talep eğrisi üzerinde hareket edildiğinde miktar ve fiyat ters yönlerde değişmektedir. Fiyat yükseldiğinde talep edilen miktar azalmakta, ya da bunun tersi geçerli olmaktadır. Fiyat esnekliği ölçüsü negatif bir sayı olmasına rağmen iktisatçılar esneklik hakkında konuşurken yada yazarken genelde negatif işareti ihmal edip katsayının mutlak değerini söylemektedirler. Örneğin sezonluk bilet fiyatlarında % 20'lik bir artış, talep edilen bilet miktarını % 40 azaltmıştır. D_1 talep eğrisine göre $\Delta P/P$= +0,20 ve $\Delta Q/Q$= -0,40 ise $\Delta Q/Q$'nun $\Delta P/P$'ye oranı -2 olur. Ancak iktisatçılar talebin fiyat esnekliğini 2 olarak belirtmektedirler.

Talep eğrisi, özel durumlar dışında, daima sol yukarıdan sağ aşağıya (negatif) eğimli olduğu için, bu durum hatırlandığı sürece söz konusu evrensel gelenek herhangi bir karışıklığa yol açmaz.

Talebin fiyat esnekliğinin dikkat çekici bir yönü, talep edilen miktarın ve fiyatın ölçülmesinde birim kullanılmamasıdır (sözgelimi ton, kg, metre, varil, TL, Dolar, Euro gibi birimler yer almamaktadır). Birim içermemesinin nedeni fiyatta ve talep edilen miktarda, yüzde değişmelerin kullanmasıdır. Bu durumda esneklik birçok değişik mal ve hizmet için talep edilen miktarın fiyata karşı olan duyarlılığını karşılaştırma olanağını sağlar. Örneğin, margarin gibi nispeten ucuz malların fiyata karşı duyarlılığı ile, ipek gömlek gibi daha pahalı malların fiyata duyarlılıklarını karşılaştırma olanağı doğar.

Bir talep eğrisinin biçimi, fiyat değişmelerine karşı tüketicilerin duyarlılığı hakkında bize bir şeyler söylemektedir. Göreceli olarak yatık bir talep eğrisi, tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı duyarlı olduğunu gösterir. Oysa nispeten dik bir talep eğrisi tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı daha duyarsız olduğunu ifade etmektedir. Ancak tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı duyarlılıklarını talep eğrisinin biçimi ya da eğimi ile ölçmek aldatıcı olabilir. Çünkü eğrinin biçimini değiştirmek, eksenlerden bir veya her ikisindeki ölçekleri değiştirmekle mümkündür. Daha da önemlisi talep eğrisinin esnekliği bu eğrinin eğimi ile aynı şey değildir. Talep eğrisinin eğimi ($\Delta P/\Delta Q$) fiyattaki değişmenin talep edilen miktardaki değişmeye oranı olarak tanımlanır. Yine eğim hesaplanırken birim belirtilir. Bu yüzden farklı malları karşılaştırdığımız zaman, eğim fiyata karşı duyarlılığın iyi bir ölçüsü olmamaktadır.

Bir talep eğrisinin biçimi, fiyat değişmelerine karşı tüketicilerin duyarlılığı hakkında bize bir şeyler söylemektedir. Göreceli olarak yatık bir talep eğrisi, tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı duyarlı olduğunu gösterir. Oysa nispeten dik bir talep eğrisi tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı daha duyarsız olduğunu ifade etmektedir.

Eğim ve esneklik arasındaki farkı göstermek için Şekil 4.3'te margarin ve gömlek için iki ayrı talep eğrisine yer verilmiştir. Fiyatlar çok farklı olduğu için iki talep eğrisi farklı eğime sahiptirler. Ancak her iki talep eğrisi için A noktasından B noktasına geçişte esneklik katsayısı aynıdır.

Şekil 4.3

Eğim ve Esneklik Arasındaki Fark: *Eğim ve esneklik arasındaki farkı göstermek için margarin ve gömlek için iki ayrı talep eğrisine yer verilmiştir. Fiyatlar çok farklı olduğu için iki talep eğrisi farklı eğime sahiptirler. Ancak her iki talep eğrisi için A noktasından B noktasına geçişte esneklik katsayısı aynıdır. Çünkü talep miktarları %20 oranında azalmış ve her iki malın fiyatı da %10 oranında artmıştır. Dolayısıyla her iki talep eğrisi için hesaplanan esneklik eşittir. Oysa her iki talep eğrisinin eğimleri farklıdır.*

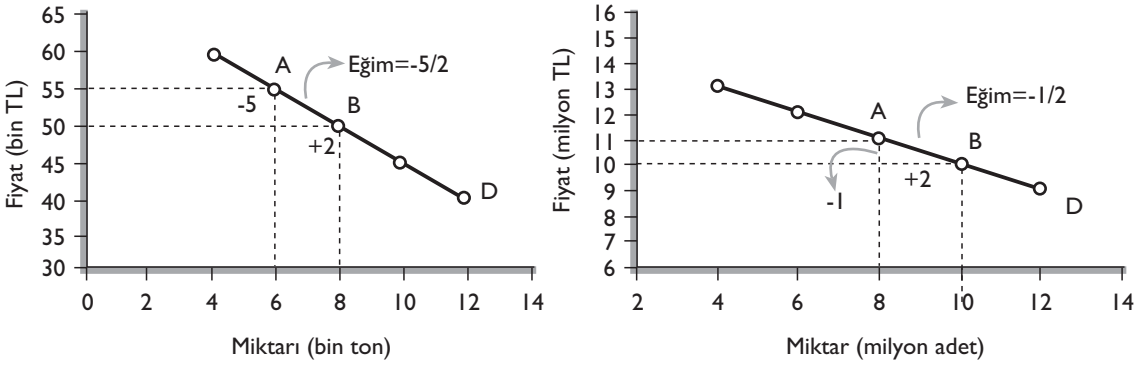

Şeklin her iki panelinde de A noktasından B noktasına geçişte esneklik aynıdır. Çünkü talep miktarları % 20 oranında azalmış ve her iki malın fiyatı da % 10 oranında artmıştır. Dolayısıyla her iki talep eğrisi için hesaplanan esneklik eşittir. Oysa her iki talep eğrisinin eğimleri farklıdır.

Esneklik Terminolojisi

Ekonomistler talep eğrilerini talebin fiyat esnekliği katsayılarına göre sınıflandırırlar. Bu sınıflandırmada, genelde katsayıların mutlak değerleri kullanılmaktadır:

- $E^d < 1$ için inelastik talep yada esnek olmayan talep
- $E^d = 1$ için birim esnek talep,
- $E^d > 1$ için esnek talep terimleri kullanılır.

Bir mal ya da hizmet için talep fiyata karşı inelastik olduğu zaman, tüketicilerin fiyat değişimine karşı duyarsız olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda miktardaki yüzde değişme ilgili malın fiyatındaki yüzde değişmeden daha küçüktür. Eğer ta-

lep esnek ise, tüketicilerin fiyattaki değişmeye karşı duyarlı olduklarını söyleyebiliriz. Bu durumda da miktardaki yüzde değişme fiyattaki yüzde değişmeden daha büyüktür. Esneklik katsayısı tam olarak bire eşit olduğunda ise birim esneklik söz konusu olur ve bu durumda fiyattaki veri bir yüzde değişme talep edilen miktarda aynı oranda bir yüzde değişmeye neden olur.

Esneklik katsayısının olası en düşük değeri sıfırdır. $E^d = 0$ olması durumunda fiyattaki bir değişme talep edilen miktarda hiçbir değişmeye neden olmayacaktır. Bu durum **tam inelastik talep** olarak tanımlanır ve talep eğrisi dikey bir doğru şeklini alır. İnsülin gibi hayati önem taşıyan ilaçlara olan talep, fiyatı belirli sınırlar içinde kalmak koşuluyla tam inelastik talep olabilir. Bir başka örnek olarak, böbrek yetmezliğinden dolayı diyaliz tedavisine olan talep gösterebilir. Esneklik değerinin sıfır olması halinde talep eğrisi dik bir doğru şeklini alır.

Tam inelastik talep: Fiyattaki değişmenin talep edilen miktarda hiçbir değişmeye neden olmadığı durumdur ve esneklik katsayısı sıfıra eşittir.

Esneklik katsayısının alabileceği olası en yüksek değer sonsuza yaklaşmaktadır. Bu durumda fiyattaki çok küçük bir değişiklik talep edilen miktarda oldukça büyük miktarda bir değişime neden olacaktır. Esneklik değerinin sonsuz olması halinde, talep **tam esnek talep** olarak tanımlanır ve grafiksel olarak yatay eksene paralel çizilen düz bir doğru şeklinde gösterilir. Tam esnek ve tam inelastik talep eğrileri (doğruları) Şekil 4.4'de gösterilmiştir. Bunlar esnekliği her noktada aynı olan talep eğrileridir.

Tam esnek talep: Fiyattaki küçük bir değişiklik talep edilen miktarda çok büyük bir değişime neden olduğu durumdur ve esneklik katsayısı sonsuza eşittir.

Şekil 4.4

Tam İnelastik, Tam Esnek ve Birim Esnek Talep Eğrileri: *Esneklik katsayısının olası en düşük değeri sıfırdır. $E^d = 0$ olması durumunda fiyattaki bir değişme talep edilen miktarda hiçbir değişmeye neden olmayacaktır. Bu durum tam inelastik talep olarak tanımlanır. Esneklik katsayısının alabileceği olası en yüksek değer sonsuza yaklaşmaktadır. Bu durumda fiyattaki çok küçük bir değişiklik talep edilen miktarda oldukça büyük miktarda bir değişime neden olacaktır. Esneklik değerinin sonsuz olması halinde, talep tam esnek talep'ten söz edilir. Esnekliği her noktada aynı olan başka bir talep eğrisi de ikizkenar hiperbol şeklinde çizilen talep eğrisidir. Bu talep eğrisi üzerinde her noktada talebin fiyat esnekliği 1'e eşittir. Bu tür talep eğrileri birim esnek talep eğrileri olarak adlandırılır.*

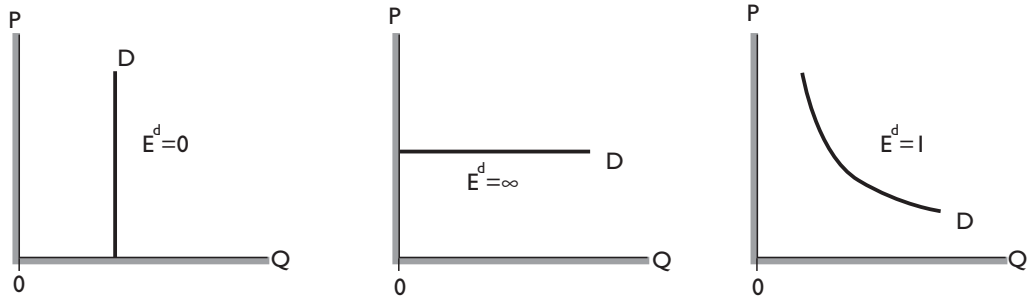

Esnekliği her noktada aynı olan başka bir talep eğrisi de ikizkenar hiperbol şeklinde çizilen talep eğrisidir. Bu talep eğrisi üzerinde her noktada talebin fiyat esnekliği 1'e eşittir. Esnekliğin bire eşit olması, fiyattaki değişmenin talebi aynı oranda etkilediğini gösterir ve bu nedenle **birim esneklik** olarak tanımlanır. Şekil 4.4'ün c bölümünde bu talep eğrisi yer almaktadır.

Birim esneklik: Fiyattaki değişme oranının talep miktarını da aynı oranda etkilemesidir ve esneklik katsayısı 1'e eşittir.

İnsanlar bazen her ikisi de birden küçük veya her ikisi de birden büyük iki esnekliği karşılaştırmak ister. Bu durumda ekonomistler talep eğrileri için, eğer diğeri ile karşılaştırıldığında esnekliği daha büyük ise, bunun için nispeten esnek talep ifadesini kullanılırlar. Örneğin esnekliği 1,9 olan bir mal, esnekliği 1,2 olan bir baş-

ka mala kıyasla nispeten daha esnektir. Ya da esnekliği 0,2 olan bir mal, esnekliği 0,8 olan bir başka mal ile karşılaştırıldığında, esnekliği 0,2 olan malın talebi nispeten inelastik taleptir. *Nispeten* tamlayıcısının kullanılması ile talebin fiyat esnekliğinde birinin ötekinden daha büyük yada daha küçük olduğuna ilişkin karşılaştırmalı bir ifade dile getirilmiş olur.

DİKKAT

İki mala ilişkin talebin fiyat esneklikleri değerlendirilirken, bu karşılaştırma mutlak değer üzerinden yapılır. Ancak talebin fiyat esnekliğinin, özel bazı durumlar dışında, her zaman negatif değer taşıdığı unutulmamalıdır.

Doğru Şeklindeki Bir Talep Eğrisi Boyunca Esneklik

Esnekliğin yüzde değişmelerle hesaplanmasından ötürü, esneklik katsayısının değeri, doğru şeklinde bir talep eğrisi üzerinde yukarı doğru hareket edildiğinde büyüyecektir. Çünkü talep eğrisi boyunca farklı noktalardaki başlangıç değerleri değişmektedir. Eğri üzerinde fiyatın yüksek olduğu noktalarda başlangıç fiyatı da yüksektir. Böylece fiyattaki bir değişme için hesaplanacak miktardaki yüzde değişme küçük olacaktır. Örneğin başlangıç fiyatı 100 birim ise ve fiyattaki 10 birimlik artış yüzde ile ifade edilirse, %10'luk artış olacaktır. Oysa başlangıç fiyatı 10 birim olduğu zaman fiyatta 10 birimlik bir artış %100'lük bir değişmeyi gösterecektir. Aynı mantık miktar ekseni boyunca farklı noktalar için de uygulanabilir. Şöyle ki, talep eğrisi üzerinde yüksek noktalarda başlangıç miktar düzeyi küçüktür; çünkü yüksek fiyatlarda talep edilen miktar düşüktür. Bu durum miktarda veri bir mutlak değişme için hesaplanacak yüzde değişmenin büyük olmasına yol açar. Talep esnekliği üzerinde başlangıç değerindeki değişmenin etkisi aşağıdaki esneklik formüllerinde gösterilmektedir. Miktardaki mutlak değişmenin (Q_1-Q_0) ve fiyattaki mutlak değişmenin (P_1-P_0) her bir durum için aynı olduğunu ve değişen şeyin sadece başlangıç değerleri olduğunu göz önünde tutalım.

Talep eğrisi üzerinde üst noktalarda,

$$E^d = \frac{\dfrac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\dfrac{P_1 - P_0}{P_0}} = \frac{\left.\begin{matrix}\text{.....}\\ \text{küçük}\end{matrix}\right\}}{\left.\begin{matrix}\text{.....}\\ \text{büyük}\end{matrix}\right\}} = \frac{\text{büyük}}{\text{küçük}} = \text{BÜYÜK}$$

olacak, talep eğrisi üzerinde alt noktalarda ise,

$$E^d = \frac{\dfrac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\dfrac{P_1 - P_0}{P_0}} = \frac{\left.\begin{matrix}\text{.....}\\ \text{büyük}\end{matrix}\right\}}{\left.\begin{matrix}\text{.....}\\ \text{küçük}\end{matrix}\right\}} = \frac{\text{küçük}}{\text{büyük}} = \text{KÜÇÜK}$$

elde edilecektir. Talep eğrisinin miktar eksenini kestiği noktada esneklik değerinin sıfır olduğuna dikkat edilmelidir. Bu noktada $P_0 = 0$ konulursa formülün paydası ∞ değeri alır ve sayının sonsuza bölümü de sıfır olduğu için $E^d = 0$ olur.

Tüm negatif eğimli doğrusal talep fonksiyonlarında, talep eğrisinin orta noktası birim esnekliği gösterirken, orta noktanın üzeri esnek, bu noktanın altı ise inelastik talebi göstermektedir.

Dikkat edilirse talep esnekliği talep eğrisi üzerinde seçmiş olduğumuz noktalardan etkilenmektedir. Bu tümüyle matematiksel bir özelliktir, yani fiyat esnekliğini hesaplama yöntemimizin bir sonucudur. Tüm negatif eğimli doğrusal talep

fonksiyonlarında, talep eğrisinin orta noktası birim esnekliği gösterirken, orta noktasının üzeri esnek, bu noktanın altı ise inelastik talebi göstermektedir. Şekil 4.5'te doğrusal bir talep fonksiyonu üzerinde farklı esneklik noktaları gösterilmiştir.

Şekil 4.5

Doğru Şeklindeki Talep Eğrisi Üzerinde Farklı Esneklik Noktaları: *Tüm negatif eğimli doğrusal talep fonksiyonlarında, talep eğrisinin orta noktası birim esnekliği gösterirken, orta noktasının üzeri esnek, bu noktanın altı ise inelastik talebi göstermektedir. Şekilde doğrusal bir talepfonksiyonu üzerinde farklı esneklik noktaları görülmektedir.*

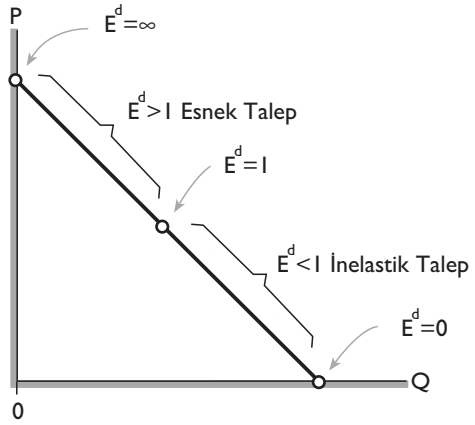

Şekil 4.5'teki talep eğrisini yakından incelersek, doğru şeklinde olduğu için ilk bakışta talebin sabit bir eğime sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle belirli bir büyüklükteki fiyat değişmesi, aynı büyüklükte bir miktar değişmesine neden olacaktır. Çünkü eğim doğru boyunca sabittir. Bu durum tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı talep eğrisinin her iki ucunda da aynı duyarlılık derecesine sahip olduğu izlenimi uyandırabilir. Ancak bu doğru değildir. Unutmamamız gerekir ki talebin duyarlılığı ya da esneklik mutlak miktarlardaki değişmelerle değil nispi miktarlardaki değişmelerle (yüzde değişmelerle) ilgilidir.

Yay (Ark) Esnekliği veya Orta Nokta Formülüyle Esneklik Hesaplaması

Esneklik hesaplamak için yüzde terimler kullanıldığından, esneklik katsayısı fiyat ve miktarda veri bir mutlak değişmenin yönüne bağlıdır. Önceki örneğimizde Şekil 4.1'deki D_1 talep eğrisi için esneklik hesaplandığında, başlangıç miktarı 3000 ve fiyat ise 100 birim alınmış ve talep eğrisi üzerindeki A noktasından B noktasına doğru hareket için esneklik hesaplanmıştır. Ancak 120 birimlik fiyatla başlayıp (B noktasından) talep eğrisi üzerinde A noktasına doğru hareket etmiş olsaydık, hesaplanan esneklik katsayısı farklı olacaktı. Çünkü bu durumda başlangıç değerleri miktar için 1800 birim ve fiyat için 120 birime dönüşecektir.

Miktar için daha düşük başlangıç değeri miktardaki yüzde değişmeyi büyütecektir (A'dan B'ye hareket edilmesi durumunda % 40 iken, B'den A'ya doğru hareket edilmesi halinde % 66.66 olacaktır). Öte yandan fiyattaki başlangıç değeri büyüdüğünden, fiyattaki yüzde değişme azalmış olacaktır (% 20'den % 16.66'ya). Bu durumda esneklik katsayısı da artarak 4'e yükselmiş olacaktır.

Farklı yönlerde hareketler için farklı yanıtlar elde edilmesi nedeniyle, yukarıda öğrendiğimiz yöntemle esneklik katsayısının hesaplanması, sadece fiyat ve miktardaki çok küçük değişmeler için doğru olacaktır. Dolayısıyla daha önce geliştirdiğimiz formülün talep eğrisi üzerinde bir noktanın esnekliğinin hesaplanmasında kullanılması yerinde olacaktır. Dolayısıyla geliştirilen söz konusu esneklik, hesaplama yöntemi **nokta talep esnekliği** için kullanılabilecektir. Oysa talep eğrisi üzerinde iki farklı nokta için, ekonomistler esneklik formülünde çok az değişiklik yapmış-

Nokta talep esnekliği: Talep eğrisi üzerindeki bir noktaya ilişkin esneklik değeridir.

lardır. Değişiklik ile, hem pay hem de payda da yer alan mutlak farkın,başlangıç değerlerine bölünme yerine, hem başlangıç hem de yeni değerlerin toplamına bölünme şeklinde formül değiştirilmiştir. Böylece değiştirilen formül şu şekildedir:

$$E^d = \frac{\frac{Q_1 - Q_0}{Q_1 + Q_0}}{\frac{P_1 - P_0}{P_1 + P_0}}$$

Bu formül iki nokta arasındaki ortalama esnekliği ölçmektedir. Bu ölçüm değeri hareketin yönünden etkilenmeden tek bir sonuç elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu formül **yay esnekliği** ya da ark esnekliği veya orta nokta esnekliği olarak isimlendirilir. Örneğimizdeki yay esnekliği,

Yay esnekliği: Talep eğrisi üzerindeki iki nokta arası için hesaplanan ortalama esneklik değeridir.

$$E^d_{yay} = \frac{\frac{3000 - 1800}{3000 + 1800}}{\frac{100 - 120}{100 + 120}} = \frac{\frac{1200}{4800}}{\frac{-20}{220}} = \frac{-1}{4} \times \frac{11}{1} = -\frac{11}{4} = -2{,}75$$

olarak hesaplanır.

Fiyat Esnekliği ve Toplam Hasılat

Fiyat esnekliği kavramının önemli kullanımlarından birisi, bir ürünün fiyatı değiştiği zaman, satıcıların elde edeceği toplam hasılat yada tüketicilerin bu ürün için yapacağı toplam harcamanın ne olacağının tahmin edilmesine olanak tanımasıdır. Esnekliğin toplam hasılat ya da toplam harcamalarla ne tür bir ilişkisi bulunduğunu anlamak için ilk olarak fiyat değişikliğinin toplam hasılat yada toplam harcama üzerinde yarattığı iki zıt etkiyi yada iki tür dengeleyici etkiyi anlamak gerekir.
Önce talebin esnek olduğu durumda gerçekleşen bir fiyat düşüşünü ele alalım. Şekil 4.6'da görüldüğü gibi, fiyat 100 birimden 90 birime düştüğünde (% 10'luk bir düşüş), miktar 1000 birimden 1200 birime yükselmiştir (%2 0'lik bir artış). Toplam hasılat fiyat ile miktarın çarpımıdır (P×Q= TR). Miktardaki artış toplam hasılatı yukarı doğru çekecektir; ancak bu artış, toplam hasılatı aşağı doğru çeken fiyattaki azalışla dengelenir.

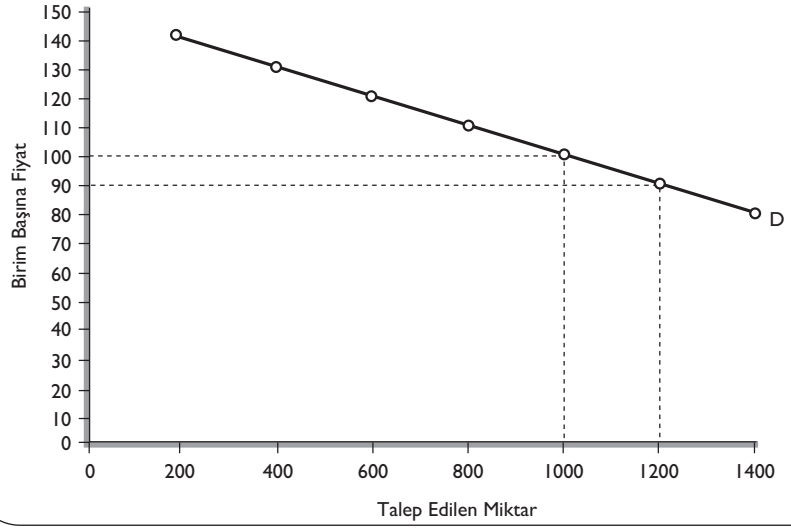

Şekil 4.6

Esnek Talep Durumunda Fiyattaki Düşüş ve Toplam Hasılat: *Fiyat 100 birimden 90 birime düştüğünde (%10'luk bir düşüş), miktar 1000 birimden 1200 birime yükselmiştir (%20'lik bir artış). Toplam hasılat fiyat ile miktarın çarpımıdır (P × Q= TR). Miktardaki artış toplam hasılatı yukarı doğru çekecektir, ancak bu artış, toplam hasılatı aşağı doğru çeken fiyattaki azalışla dengelenir.*

Eğer miktardaki yüzde değişme fiyattaki yüzde değişmeden büyük ise, talep esnektir ve fiyat düştüğü zaman toplam hasılat artar. Toplam hasılattaki artış Şekil 4.6'ya göre şu şekilde elde edilerek tablo halinde özetlenebilir:

Tablo 4.1

Esnek Talep Durumunda Hasılattaki Değişme

	FİYAT (P)	MİKTAR (Q)	TOPLAM HASILAT (TR)
Başlangıç Değerleri (P_0, Q_0, TR_0)	100	1000	100.000
Değişimden Sonraki Değerler (P_1, Q_1, TR_1)	90	1200	108.000
Net Değişme			**+8000 Artış**

Bu hesaplamaya göre fiyatta 10 birimlik bir düşüş toplam hasılatta 8000 birimlik bir artış ile sonuçlanacaktır.

Talebin inelastik olması durumunda bunun tersi olacaktır. Aşağıda yer alan Şekil 4.7'de görüldüğü gibi, fiyat 100 birimden 90 birime düştüğünde miktar 1000 birimden 1050 birime yükselmiştir. Burada miktardaki değişme (%5) fiyattaki değişmeden (%10) daha küçüktür. Böylece fiyat düştüğü zaman toplam hasılat azalacaktır.

Şekil 4.7

İnelastik Talep Durumunda Fiyattaki Düşüş ve Toplam Hasılat: *Fiyat 100 birimden 90 birime düştüğünde miktar 1000 birimden 1050 birime yükselmiştir. Burada miktardaki değişme (%5) fiyattaki değişmeden (%10) daha küçüktür. Böylece fiyat düştüğü zaman toplam hasılat azalacaktır.*

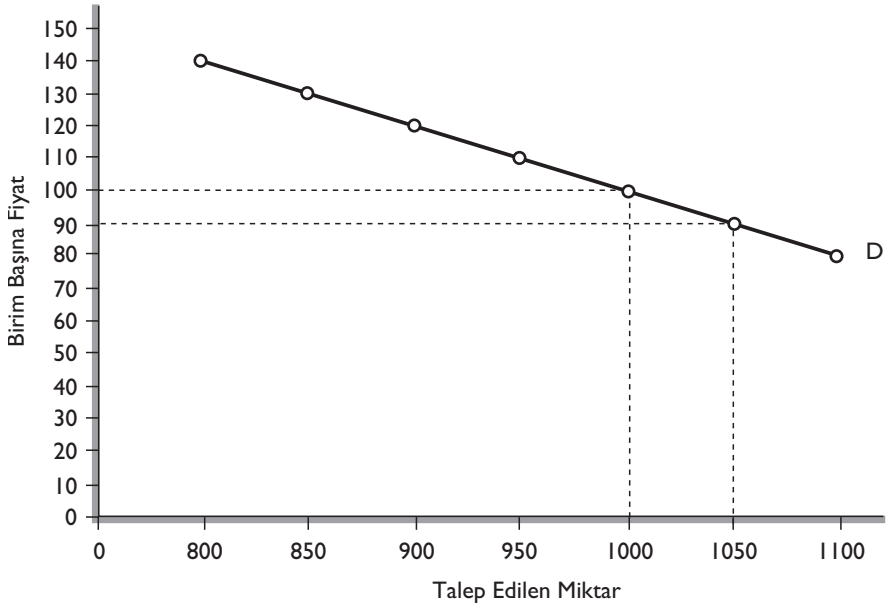

Fiyatta meydana gelen bu değişimin toplam hasılat üzerinde yarattığı etkiyi Tablo 4.2'de özet biçiminde görmek de mümkündür.

Fiyat artışı durumunda ise tersi sonuçlar elde edilecektir. Fiyattaki artış hasılatın değerini (P×Q) yine esnekliğe bağlı olarak hem yükseltecek hem de düşürecektir. Çünkü, fiyat arttığı zaman satın alınan her birim mal veya hizmet için insanlar daha fazla ödemede bulunacaklardır. Bu hasılatı yükseltir. Ancak insanlar yüksek fiyattan daha az mal ve hizmet satın alırlar. Talep edilen miktardaki bu azalış ise hasılatı düşürür. İşte esneklik bu birbirine zıt etkilerden hangisinin daha güçlü olduğunu belirlemektedir. Eğer esneklik birden büyükse (Ed>1) fiyat arttığı zaman hasılat düşer; çünkü talep edilen miktar fiyat artışından daha büyük bir yüzde ile

azalır. Esneklik birden küçük olduğunda ise fiyat artışı hasılatı yükseltir. Esneklik bire eşit olduğu zaman ise bu iki etki aynı büyüklüktedir. Böylece fiyat değiştiği zaman hasılat sabit kalır.

Tablo 4.2

İnelastik Talep Durumunda Hasılattaki Değişme

	FİYAT (P)	MİKTAR (Q)	TOPLAM HASILAT (TR)
Başlangıç Değerleri (P_0, Q_0, TR_0)	100	1000	100.000
Değişimden Sonraki Değerler (P_1, Q_1, TR_1)	90	1050	94.500
Net Değişme			**-5.500 Azalış**

Tablo 4.3

Fiyat Esnekliği ve Hasılat

Esneklik	Esneklik Terminolojisi	Fiyattaki Düşüşün Hasılat Üzerindeki Etkisi	Fiyattaki Artışın Hasılat Üzerindeki Etkisi
$E^d<1$	İnelastik Talep	Hasılat Düşer	Hasılat Artar
$E^d=1$	Birim Esnek Talep	Hasılat Değişmez	Hasılat Değişmez
$E^d>1$	Esnek Talep	Hasılat Artar	Hasılat Azalır

Yukarıdaki Tablo 4.3 hasılat ile talebin fiyat esnekliği arasındaki ilişkiyi özetlemektedir.

Talebin Fiyat Esnekliğini Etkileyen Faktörler

Üreticilerin ya da satıcıların iyi bir fiyatlama politikası izleyebilmeleri için, kendi mal ve hizmetlerine yönelik talebin esneklik derecesi hakkında bilgiye ihtiyaçları vardır. Satıcılar genellikle esneklik derecesini etkileyen faktörleri dikkate alarak esneklik değeri hakkında tahminler yaparlar. Şimdi bir ürün için talebin fiyat esnekliği ölçüsünü etkileyen ekonomik faktörleri kısaca açıklayacağız.

Ürün İçin İkame Edilebilirliğin Derecesi: Bir mal veya hizmetin fiyat esnekliğini etkileyen en önemli faktörlerden birisi, bu mal ile diğer mallar arasındaki ikamenin derecesidir. İkamenin derecesini ise, aynı tüketici isteklerini daha az veya daha fazla düzeyde bir ürün yerine başka ürün veya ürünlerin kullanılması belirleyecektir. Söz konusu ikame ilişkisi güçlü ise bu tür mal ve hizmetler için talep daha esnek olacaktır.

Bir mal veya hizmetin fiyat esnekliğini etkileyen en önemli faktörlerden birisi, bu mal ile diğer mallar arasındaki ikamenin derecesidir. İkamenin derecesini aynı tüketici isteklerini daha az veya daha fazla düzeyde bir ürün yerine başka ürün veya ürünlerin kullanılması belirleyecektir.

Bu genelleştirmenin ekonomik temelini anlamak için birçok ikamesi olan bir ürünü göz önüne alalım ve sözgelimi tavuk etini düşünelim. Tavuk eti fiyatı yükseldiği zaman tüketicilerin seçebilecekleri birçok alternatif ürün vardır. Diğer et çeşitleri, balık, hindi, et yerine kullanılabilecek öteki protein içerikli gıdalar; yumurta, peynir gibi ikameler mevcuttur. Böylece tavuk eti fiyatındaki artış, tüketicileri tavuk eti tüketimini azaltmaya, alternatif ürünlerin tüketimini arttırmaya yöneltecektir. Tavuk eti tüketiminin azalması, tavuk etinin artan fiyatına karşı tüketicilerin duyarlı olduğunun bir göstergesidir. Hatırlanacağı üzere bu durum esnek talep olarak adlandırılmaktadır.

Diğer tarafta çok az ikamesi bulunan ürünler inelastik talebe örnek oluştururlar. Bu tür bir mal için klasik örnek tuzdur. Tuzun fiyatı önemli oranda artsa bile tüketiciler tuzu halâ aynı miktarda almaya devam ederler. Çünkü tuzu yeterli düzeyde ikame edecek başka bir mal yoktur. Yani tüketiciler tuz fiyatındaki değişmeye karşı duyarlı değildirler. Dolayısıyla tuz inelastik bir talebe sahiptir.

Ürünler arasında ikamenin varlığını bilmek kadar, ürünlerin kapsamını tanımlamak da önemlidir. Genelde bir ürünü ne kadar geniş tanımlarsak esnekliği de o kadar düşük olacaktır. Çünkü geniş anlamda tanımlanan bir ürünün ikame olanağı daha zayıftır. Örneğin et mamulleri için fiyat esnekliği, sadece pirzola için hesaplanan fiyat esnekliğinden daha düşük olacaktır. Çünkü pirzolanın birçok ikamesi olurken, et mamulleri şeklinde bir tanımlama yapıldığında çok az ikame bulunabilecektir. Benzer şekilde, belirli bir marka tuz için talep esnekliği, genel anlamda tuz için talep esnekliğinden daha büyük olacaktır. Çünkü piyasada bir marka tuzun ikamesi öteki marka tuzlar olacaktır. Oysa, genel anlamda tuzun ikamesini bulmak zordur.

Bir mal veya hizmet için tüketicinin bütçesinden ayrılan oran bu ürünün esnekliğini belirleyen bir başka önemli faktördür. Tüketici bütçesinde çok küçük bir oran oluşturan ürünler, bütçede nispeten yüksek oran oluşturan ürünlere göre daha düşük esnekliğe sahiptirler.

Ürünün tüketici bütçelerindeki önemi: Bir mal veya hizmet için tüketicinin bütçesinden ayrılan oran bu ürünün esnekliğini belirleyen bir başka önemli faktördür. Tüketici bütçesinde çok küçük bir paya sahip olan ürünler, bütçede nispeten yüksek paya sahip olan ürünlere göre daha düşük esnekliğe sahiptirler. Örneğin, bir öğrenci için kurşun kalem fiyatı iki katına çıktığında, bunun öğrencinin bütçesi üzerindeki etkisi fark bile edilmeyecek, dolayısıyla kurşun kalem kullanmayı azaltmaya yöneltecek güçlü teşvikler ortaya çıkmayacaktır. Ancak öğrencinin kaldığı özel yurt fiyatı önemli ölçüde arttığında öğrenci barınmak için alternatifler aramaya başlayacak, kamu yurtlarına girmeyi veya evde kalmayı düşünebilecektir. Buradan özel yurt talebinin kurşun kalem talebinden daha fazla esnek olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür.

Yukarıda belirttiğimiz bu iki faktöre göre bir ürünün çok sayıda ikame malı var ve bütçe içerisinde büyük paya sahip ise, söz konusu ürün için talebin fiyat esnekliği artacaktır. Ancak bu iki faktörün, bir ürünün esnekliği üzerinde ters yönlerde etkisinin olacağı durumlarla karşılaşmak da olasıdır. Yani bir ürünün birçok ikamesi olabilir dolayısıyla esnek bir talep oluşturmaktadır, fakat aynı zamanda bütçede çok düşük bir orana sahiptir, bu ise inelastik bir talep oluşturmaktadır. Böylece sonuçta fiyat esnekliği bu iki faktörün toplamına göre şekillenecektir. Böyle bir ürünün esnekliğini değerlendirdiğimizde her iki durumda göz önüne alınmalıdır.

Fiyattaki bir değişmenin geçici olduğu biliniyorsa talebin fiyat esnekliği yüksek olacaktır . Diğer yandan fiyattaki söz konusu değişim (artış/azalış) uzun dönemli olduğunda ise fiyat esnekliği düşük olacaktır.

Fiyat değişmelerinin geçici ve sürekli olması: Fiyattaki bir değişmenin geçici olduğu biliniyorsa, talebin fiyat esnekliği yüksek olacaktır. Çünkü birçok insan satın alımlarını kolayca önceye ya da sonraya kaydıracaktır. Örneğin televizyon satan bir mağaza, indirimli fiyatlarını belirli tarihler arasında uygulanacağını ilan ederse, TV almayı düşünenler alımlarını bu tarihlere kaydırabileceklerdir. Öte yandan, eğer fiyat indirimi sürekli ise, fiyat esnekliği düşük olacaktır. Fiyat indiriminin sürekli olduğunu bilen tüketiciler, daha sonra almaktansa hemen almayı avantajlı bulacaklardır.

Bir malın karşıladığı ihtiyaç zorunlu ve yaşamsal ise yani bu ihtiyacın karşılanmasını ertelemek çok güç veya mümkün olmuyorsa talep esnekliği düşük olacaktır.

Malın tatmin ettiği ihtiyacın niteliği (zorunlu ve lüks mal): Bir malın karşıladığı ihtiyaç zorunlu ve yaşamsal ise, yani bu ihtiyacın karşılanmasını ertelemek çok güç veya mümkün olmuyorsa, talep esnekliği düşük olacaktır. Örneğin gıda ürünleri gibi zorunlu mallar genelde inelastik talebe sahiptir. Çünkü bunları satın alanlar bu mallar olmadan yaşamanın zor olduğunun farkındadırlar. Dikkat edilirse tarımsal ürünler yaşamsal öneme sahip ürünlerdir ve talep esneklikleri düşüktür. Çiftçiler fazla ürün elde ettiklerinde, fiyatlar düştüğü için hasılat kaybı ile karşı karşıya kalırlar. Öte yandan ertelenebilir ihtiyaçları karşılamaya yönelik malların talep esnekliği yüksektir. Örneğin lüks mallar esnek talebe sahiptir. Eğer fiyat çok yükselirse tüketiciler bundan vazgeçebilirler.

Kısa ve uzun dönemde esneklik: Genelde talebin fiyat esnekliği bir fiyat değişiminden hemen sonra düşüktür ve ancak belirli bir süre geçtikten sonra artmaya başlar. Bu farkları analiz etmek için iktisatçılar kısa ve uzun dönem arasında ayrım yaparlar. Kısa dönem insanların tüm düzenlemeleri yapamadan ya da alışkanlıklarını yitirmeden önceki bir zaman dilimidir. Uzun dönem ise insanların alışkanlıklarını değiştirebildiği ya da tüm ayarlamaları yapabildiği bir dönemdir.

Kısa dönem insanların tüm düzenlemeleri yapamadan yada alışkanlıklarını yitirmeden önceki bir zaman dilimidir. Uzun dönem ise insanların alışkanlıklarını değiştirebildiği yada tüm ayarlamaları yapabildiği bir dönemdir.

Fiyattaki bir değişiklik karşısında kişisel uyum sağlama, genelde uzun zaman alır. Örneğin, benzin fiyatı yükseldiğinde insanlar daha az benzin kullanmak ya da öteki ulaşım araçlarına yönelmek suretiyle benzinin talep miktarını azaltabilirler. Bu yola genelde gitmezler ya da gitmeleri olanaksız olur. Ancak uzun dönemde insanlar daha az benzin tüketen arabalara yönelebilirler. Bu yüzden uzun dönemde kısa döneme kıyasla talepte daha büyük miktarlarda azalma olur. Dolayısıyla benzin için talebin fiyat esnekliği uzun dönemde daha yüksektir.

Uzun dönemde talebin fiyat esnekliği kısa döneme nispetle daha yüksektir.

Vazgeçilmesi zor alışkanlıklarda da kısa ve uzun dönem esneklikleri farklıdır. Örneğin sigara fiyatlarında büyük bir artış olsa bile satın alınan sigara miktarında çok büyük değişiklik olmaz. Çünkü insanlar bu alışkanlıktan kolayca vazgeçemezler. Ancak belirli bir süre sonra yüksek fiyatlar insanları bu alışkanlıktan vazgeçmeye teşvik eder. Bu nedenle sigara için uzun dönem esneklik kısa dönem esneklikten daha yüksektir.

SIRA SİZDE 1

Son elli yıldan bu yana Ortadoğu bölgesi jeopolitik açıdan tüm dünyanın gözünü diktiği bir bölge olma özelliğini korumaktadır. Nisan 2003'de yaşanan Irak'a ABD müdahalesi de bunun en son örneğidir. Neden söz konusu bölgedeki gelişmeler bu kadar önem taşıyor? Cevap çok basit: Çünkü bölge dünya petrol arzının yaklaşık %20'sini karşılıyor. Bu nedenle bir çok ülkede Ortadoğu'daki gelişmeler üzerine "ya-yada" senaryolarına uygun stratejiler oluşturuluyor, olası krizlere karşı eylem planları hazırlanıyor. Bu türden olası senaryolardan bir tanesi, bölgede meydana gelen bir siyasi kriz sonucunda petrol arzının ciddi biçimde düşmesidir. Örneğin, yaşanan bir siyasi kriz ortamında Ortadoğu'da üretilen petrol miktarı yarı yarıya azalırsa, dünya piyasalarında petrol fiyatlarının ne kadarlık bir artış göstereceğini tahmin edebilir misiniz?

TALEPTEKİ KAYMALARA İLİŞKİN ESNEKLİKLER

AMAÇ 2

Fiyat dışındaki diğer faktörlerde meydana gelecek değişmeler karşısında talebin göstereceği tepkiyi değerlendirebilmek, bu tepkinin pratik kullanımını ve iktisadi yorumunu açıklayabilmek

Hatırlanacağı üzere talep fonksiyonunda yer alan ve daha önce sabit kabul ettiğimiz faktörler talep eğrisinde kaymalara neden olmaktadır. İşte talebin fiyat dışındaki faktörlere karşı ne kadar duyarlı olduğunu ölçmek için yine esneklik kavramına başvurulur. Bu kez kullanılan esneklik malın kendi fiyatı dışındaki değişkenlerin değişmesi durumunda tüketici talebindeki kaymalarla ölçülür. Bu ölçümde kullanılan değişkenlere göre talebin gelir esnekliği ve talebin çapraz fiyat esnekliğinden söz etmek gerekir.

Talebin Gelir Esnekliği

Ünite 3'de yaptığımız açıklamalar ışığında, bir mala ilişkin talep fonksiyonunda, tüketicilerin geliri dışında diğer tüm faktörleri sabit kabul ederek, tüketicilerin geliri değiştiğinde talep eğrisinin bir bütün olarak yer değiştireceğini, yani kayacağını bi-

liyoruz. Tüketicilerin gelir değişmelerine karşı duyarlılıklarını ölçmek için iktisatçılar gelir esnekliği kavramını geliştirmişlerdir. Gelir esnekliği, parasal gelirde yüzde bir oranındaki bir değişiklik sonucu talep miktarında meydana gelen yüzde değişmedir. Hatırlanacak olursa talebin fiyat esnekliğinde, talep eğrisi üzerinde yukarı ya da aşağı hareket edildikçe tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı duyarlılığı ölçülmekteydi. Oysa gelir esnekliği ile, Şekil 4.8'de görüleceği üzere, talep eğrisi bir pozisyondan bir başka pozisyona kaydığında, tüketicilerin gelir değişmelerine karşı duyarlılığı ölçülmektedir. Tek fark buradadır. Grafikte talep eğrisinin D_0'dan D_1'e kayması gelirin I_0'dan I_1'e yükselmesinin bir sonucu olduğu varsayılmaktadır. Miktardaki Q_0'dan Q_1'e değişme veri bir P_0 fiyatında ölçülmektedir.

Şekil 4.8

Talebin Gelir Esnekliği: *Gelir esnekliği, parasal gelirde yüzde bir oranındaki bir değişiklik sonucu talep miktarında meydana gelen yüzde değişmedir. Gelir esnekliği ile talep eğrisi bir pozisyondan bir başka pozisyona kaydığında tüketicilerin gelir değişmelerine karşı duyarlılığı ölçülmektedir. Grafikte talep eğrisinin D0'dan D1'e kayması gelirin I0'dan I1'e yükselmesinin bir sonucu olduğu varsayılmaktadır. Miktardaki Q0'dan Q1'e değişme veri bir P0 fiyatında ölçülmektedir.*

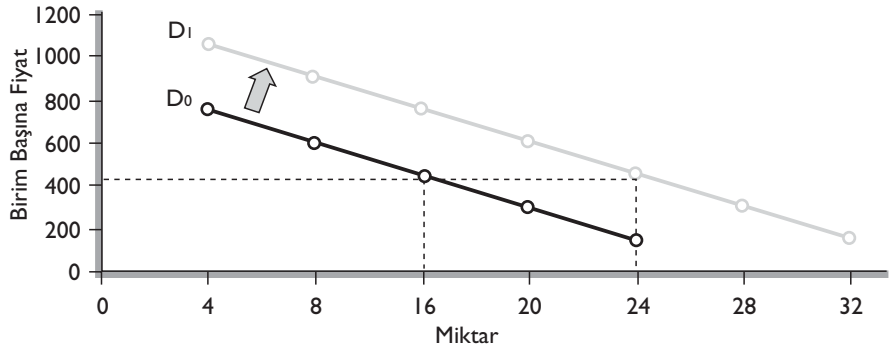

Bu açıklamalarımıza göre talebin gelir esnekliğini hesaplayabilmek için

$$E_I = \frac{\%\Delta Q}{\%\Delta I}$$

formülünden yararlanabiliriz. Formülde, daha önce tanımladığımız değişkenlerin yanında, E_I talebin gelir esnekliğini, I ise geliri ifade etmektedir. Hesaplama yapabilmek amacıyla yukarıdaki formül daha açık olarak şu şekilde yazılabilir:

$$E_I = \frac{\dfrac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\dfrac{I_1 - I_0}{I_0}}$$

Formülde gerçek sayılar kullanarak gelir esnekliğinin nasıl hesaplanacağını göstermek yararlı olacaktır. Bir ailenin yıllık geliri 6 milyar TL'den 7,5 milyar TL'ye yükseldiğinde, yıllık et tüketiminin 50 kg'dan 70 kg'a çıktığını varsayalım. Formüle göre Q_0=50, Q_1=70, I_0=6 milyar, I_1=7,5 milyardır. Gelir esnekliğini hesaplarsak,

$$E_I = \frac{\frac{70-50}{50}}{\frac{7{,}5-6}{6}} = \frac{\frac{20}{50}}{\frac{1{,}5}{6}} = \frac{2}{5} \times \frac{4}{1} = 1{,}6$$

Hesaplama sonucu elde edilen 1,6 değerinin anlamı, veri bir fiyat düzeyinde, ailenin geliri yüzde 1 oranında arttığı zaman, bu ailenin et tüketiminin yüzde 1,6 oranında arttığıdır.

Parasal gelirdeki bir artış talepte artışa, azalışa ya da sabit kalmaya neden olabilir. Gelir arttığı zaman, yukarıdaki örnekte olduğu gibi talep artıyorsa, gelir esnekliği pozitif bir sayı olarak elde edilecektir. Bu tür mallar **normal mal** olarak nitelendirilir ve malların çoğunluğu bu tanımlamaya uymaktadır. Ancak bazı mallar vardır ki, gelir arttığı zaman bunların talebinde azalma olur. Bu durumda gelir esnekliği negatiftir. Negatif gelir esnekliği olan mallar **düşük mal** olarak tanımlanır. Konserve yiyecekler düşük mallara örnek oluşturabilir. İnsanlar daha zengin olduklarında konserve yerine tazelerini tüketmeyi yeğleyebilirler. Gelir arttığı zaman talepte bir kaymanın görülmemesi de olası bir durumdur. Burada gelir esnekliği sıfırdır. Yüksek gelire sahip ülkelerde bileşik bir mal olarak tüm yiyecekler genelde sıfır gelir esnekliğine sahip mallara örnek olarak kullanılır. İnsanlar gelirleri artsa bile daha fazlasını yemezler, daha önce tükettikleri kadar tüketmeye devam ederler. Oysa fakir ülkelerde yiyecekler normal mallar içinde değerlendirilir, gelir arttığında bunlar daha fazla tüketirler.

Normal mal: Gelir arttığında talebi artan ve bu nedenle gelir esnekliği pozitif olan mallardır.
Düşük mal: Gelir arttığı zaman talebi azalan ve bu nedenle gelir esnekliği negatif olan mallardır.

Çapraz Talep Esnekliği

Talep eğrisinde kayma ile ilgili bir başka tür esneklik talebin çapraz fiyat esnekliği veya kısaca çapraz talep esnekliğidir. **Çapraz talep esnekliği,** bir malın fiyatındaki yüzde değişmenin bir başka malın talep miktarında neden olduğu yüzde değişmeye ilişkin bir ölçüttür ve A malı miktarındaki yüzde değişmenin B malı fiyatındaki yüzde değişmeye oranı şeklinde hesaplanır.Bu tanımlamada birbiriyle ilişkisi olan iki tür mal karşımıza çıkar. Bunlar ikame ve tamamlayıcı mallardır. Bir malın fiyatı yükseldiği zaman öteki malın talebinde bir artış oluyorsa, bu iki mal ikame mallardır. Örneğin koyun etinin fiyatı yükseldiğinde insanlar dana eti tüketimini arttırırken, yüksek fiyatlı koyun etini daha az alırlar. Bu davranış dana eti talebinde bir artış (sağa kayma) ile ifade edilir. Koyun eti fiyatındaki artış karşısında, dana eti tüketiminin (talebinin) gösterdiği duyarlılık çapraz talep esnekliği ile ölçülür. Bunun için kullanılan formül ise,

Çapraz talep esnekliği: Bir malın fiyatındaki yüzde değişmenin bir başka malın talep miktarında neden olduğu yüzde değişmeye ilişkin bir ölçüttür ve A malı miktarındaki yüzde değişmenin B malı fiyatındaki yüzde değişmeye oranı şeklinde hesaplanır.

$$E_c^d = \frac{\%\Delta Q_A}{\%\Delta P_B}$$

şeklinde yazılır. Burada E_c^d çapraz talep esnekliği katsayısıdır ve A malının miktarındaki yüzde değişmenin B malının fiyatındaki yüzde değişmeye bölünmesi ile elde edilir. A ve B farklı mallardır.

Hesaplama için sayısal bir örnek verirsek, koyun eti fiyatının 8 milyon TL den 10 milyon TL'ye yükseldiğini, bu durumun bir ailenin dana eti tüketimini yılda 40 kg'dan 60 kg'a yükselttiğini varsayalım. Dana eti için koyun etinin fiyatındaki değişmeye karşılık çapraz talep esnekliği şu şekilde hesaplanır:

$$E_c^d = \frac{\frac{60-40}{40}}{\frac{10-8}{8}} = \frac{\frac{20}{40}}{\frac{2}{8}} = \frac{1}{2} \times \frac{4}{1} = 2$$

Esneklik katsayısının 2 olmasının anlamı, koyun eti fiyatındaki her yüzde birlik artışa karşı talep edilen dana eti miktarının yüzde 2 oranında artmakta olduğudur. Çapraz talep esnekliği **ikame mallar** için pozitif bir sayıdır. Dolayısıyla bir ikame malının fiyatı arttığı zaman tüketiciler öteki malı daha fazla alacaklardır.

İkame mallar: Çapraz talep esnekliği pozitif olan mallardır.

Eğer bir malın fiyatındaki artış bir başka malın talebinde azalışa neden oluyorsa, bu iki mal tamamlayıcı maldır. **Tamamlayıcı mallar** için yapılan hesaplama ikame mallar için yapılan hesaplama ile tamamen aynıdır, tek fark sonucun negatif işaretli olmasıdır.

Tamamlayıcı mallar: Çapraz talep esnekliği negatif olan mallardır.

SIRA SİZDE 2

Şimdiye kadar öğrendiğimiz esneklik kavramları ile ilgilenenler sadece iktisatçılar ve üreticiler değildir. Özellikle bir malın fiyatında meydana gelen değişmenin bir başka malın talep miktarında yaratacağı etkiyi ölçmemize olanak tanıyan çapraz talep esnekliği yoğun kullanıcıya sahip olan bir iktisadi ölçüttür. Bu kullanıcılar içinde en ilginç olanlardan bir tanesi mahkemelerdir. Mahkemelerin bu ölçütü kullanmasına ilişkin olarak verilen gelenekselleşmiş örnekler ABD'de görülen iki davayla ilgilidir. Bu davalardan ilki ünlü plastik ürünler üreticisi firma duPont, diğeri ise bir ayakkabı imalat şirketi olan Brown Shoe Company ile ilgilidir. Sizce, bir mahkeme çapraz talep esnekliği ölçütünü bu şirketler aleyhine açılan davalarda nasıl kullanmış olabilir?

ARZ ESNEKLİĞİ

AMAÇ 3 *Arzın fiyat esnekliği kavramını ve kullanımını açıklayabilmek*

Arz esnekliği üreticilerin fiyat değişimlerine karşı duyarlılıklarını ölçmektedir. Bilindiği gibi arz, mal ve hizmet üretenlerin davranışlarını açıklar. Fiyat değişikliğine karşı arzın esnekliğinin yüksek olması, eğer fiyatlar artarsa üreticilerin üretimlerini büyük miktarda arttıracağını açıklar. Arz esnekliğinin düşük olması ise, fiyat arttığı zaman üreticilerin üretimlerini çok az arttırabileceğini gösterir.

Arz esnekliği, talepteki bir kayma durumunda fiyatın gösterdiği reaksiyonu bilmek açısından önemlidir. Örneğin kafein etkisi yüzünden kahvenin talebi azalmışsa ve kahvenin arz esnekliği yüksek ise kahve fiyatındaki düşüş az olacaktır. Şayet kahvenin arz esnekliği düşük ise fiyattaki düşüş fazla olacaktır. Yine iktisadi politika kararlarını alanlar bakımından arz esnekliğini bilmek önemlidir. Çünkü izlenecek fiyatlama politikalarında büyük kolaylıklar sağlar. Örneğin esnekliği iki olan bir ürünün üretimi iki kat arttırılmak isteniyorsa, fiyatının %50 arttırılması bunu sağlayabilecektir. Görebileceğiniz gibi arz esnekliği, üreticilerin ürünlerinin belirli bir miktar arttırmalarını sağlamak için fiyatların ne kadar arttırılması gerektiğini belirlememize olanak sağlamaktadır.

Arz Esnekliğinin Tanımı ve Hesaplanması

Arz esnekliği: Bir malın arz edilen miktarındaki yüzde değişmenin fiyatındaki yüzde değişmeye oranıdır.

Arz esnekliği, bir malın arz edilen miktarındaki yüzde değişimin fiyatındaki yüzde değişmeye oranıdır. Burada diğer değişkenler sabit olmak koşuluyla veri bir arz

eğrisi üzerinde arz edilen miktar ve fiyatın hareketleri gösterilir. Arz esnekliği için E^s sembolünü kullanırsak formül,

$$E^s = \frac{\%\Delta Q}{\%\Delta P}$$

şeklinde yazılabilir. Talebin fiyat esnekliğine benzerlik gösteren bu formülü, hesaplama yapabilmek için yeniden şu şekilde yazabiliriz:

$$E^s = \frac{\dfrac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\dfrac{P_1 - P_0}{P_0}}$$

E^s'yi hesaplamada kullanılan Q_0 ve Q_1 arz edilen başlangıç ve değişiklik sonrası (yeni) miktarlardır. Şekil 4.9'daki basit örnekten hareketle arz esnekliği hesaplanırsa, P_0=4, P_1=5, Q_0=100 Q_1=150 birim olduğunda,

$$E^s = \frac{\dfrac{150 - 100}{100}}{\dfrac{5 - 4}{4}} = \frac{\dfrac{50}{100}}{\dfrac{1}{4}} = \frac{1}{2} \times \frac{4}{1} = 2$$

elde edilir. Burada iki olan esneklik katsayısı, fiyatta her yüzde birlik (%1) değişme karşısında arz miktarında yüzde iki (%2) oranında değişme olacağı anlamına gelmektedir.

Şekil 4.9

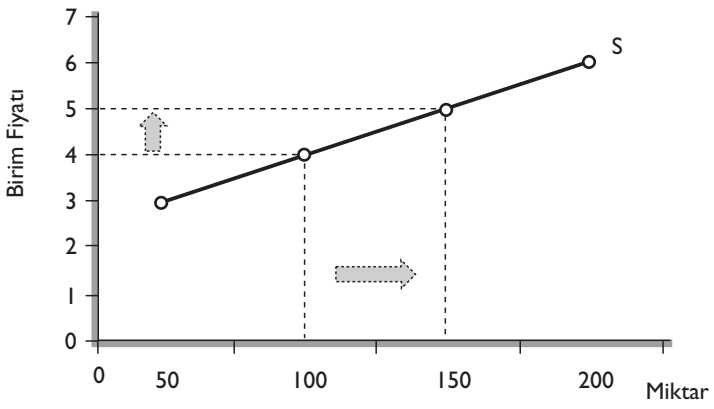

Arz Esnekliği: *Arz esnekliği fiyat değişmeleri karşısında satılmak istenen miktarın tepkisini ölçmemize olanak tanır. Fiyat %25 artarak 4 liradan 5 liraya çıktığında, üreticilerin satmak istediği miktar %50 artarak 100 adetten 150 adete yükselmektedir.*

Arz esnekliğini hesaplamada kullanılan formül talep esnekliğini hesaplarken kullanılan formülle aynı olduğundan benzer sorunlarla burada da karşılaşırız. İlk olarak yukarıda yazılan formül nokta esnekliği formülüdür, dolayısıyla fiyat ve mik-

tarda sadece küçük değişmeler için uygulanmalıdır. Arz esnekliği hesaplamalarında yay esnekliği ya da orta nokta formülü de kullanılabilir.

Talep esnekliğinin tüm özellikleri arz esnekliğine de uygulanabilir. Arz esnekliği de eğimden farklıdır ve birim içermeyen bir ölçüdür, yani fiyat ve miktarın nasıl ölçüldüğüne bağlı değildir. Arz esnekliği sınıflandırılırken,

- $E^s<1$ inelastik arz,
- $E^s=1$ birim esnek arz,
- $E^s>1$ ise esnek arz

olarak nitelendirilir. Arz esnekliğinin sıfır olması tam inelastik bir arzı gösterir ve bu durumda arz eğrisi dikeydir. Örneğin tek bir Picasso tablosu vardır. Yüksek bir fiyat arz miktarında artış yaratmaz. Hatta bir fazla bile elde edilemez. Ancak çoğu mallar için arz eğrisi dikey değil pozitif eğime sahiptir. Yine yatay eksene paralel arz eğrisi de tam esnek arz eğrisi olarak nitelendirilir. Bu durumda fiyattaki çok küçük bir değişme, üreticiler tarafından arz edilen miktarda oldukça büyük artışa yol açar.

Arz Esnekliğini Etkileyen Faktörler

Tüm ürünler ya da tüm üreticiler aynı arz esnekliğine sahip değildir. Bu farklılığın nedenleri üretimde ayarlamanın gerçekleşmesi için izin verilen süre ve geleceğe ait bekleyişler şeklinde özetlenebilir. Arzın fiyat esnekliğini etkileyen en önemli faktör, firmaların giderlerini üretime ayarlayabilme derecesidir. Üretim faaliyetlerinin çoğunun ölçeği (büyüklüğü) kısa sürede değiştirilemez. Örneğin, eğer fiyat artarsa, değişken girdilerin miktarını arttırmakla bir miktar ürün artışı elde edilebilir. Yani, daha fazla emek kullanılabilir, makineler daha yoğun biçimde çalıştırılabilir. Ancak üretimde daha büyük değişmelere ulaşabilmek için sabit girdilerin de değiştirilmesi gerekir, bu ise uzun zaman alır. Dolayısıyla kısa dönemde arz esnekliği düşüktür. Çünkü firmalar sadece bazı girdilerini üretimi arttırmak için değiştirebilirler. Uzun dönemde ise arz esnektir; çünkü firmalar tüm girdilerini değiştirme olanağına sahiptirler.

Üretim miktarını değiştirmede fiziksel kısıtlara ilave olarak, gelecekteki bekleyişler de önemlidir. Bir firma için üretimi değiştirmek fiziksel olarak mümkün olsa bile, bir fiyat değişiminden hemen sonra bunu yapmak kârlı olmayabilir. Temel düşünce bu fiyat değişikliğinin gelecekte ne kadar süreceği beklentisine ilişkin zamanın uzunluğudur. Eğer fiyat değişikliğinin geçici olduğu bekleniyorsa, üretici için üretimi önemli ölçüde arttırmak yarar sağlamaz, dolaysıyla arz esnekliği düşük olur. Ancak fiyat değişikliğine ilişkin bekleyiş uzun süreceği şeklinde ise üretici üretimini ayarlayabilecektir. Dolayısıyla arz daha esnek olacaktır.

SIRA SİZDE 3

Türkiye'de 1990 yılından bu tarafa yıllık kişi başına yumurta tüketimi yaklaşık %25 oranında azalmıştır. Türk insanı 1990 yılında kişi başına yılda 136 adet yumurta tüketirken, bu sayı 2002 itibarıyla 103 adete düşmüştür. Bu da bize Türkiye'de yumurta talebi eğrisinin sola doğru kaydığını göstermektedir. Kolesterol bilincinin yaygınlaştığı bir ortamda, yumurta talebi eğrisinin sola doğru kaymaya devam edeceği beklenebilir. Örneğin kişi başına yumurta tüketimi 85 adete düşerse, arz esnekliği kavramını öğrenmiş bir iktisatçı olarak, talepte meydana gelecek bu değişikliğin çok kısa dönemde, kısa dönemde ve uzun dönemde Türkiye'de yumurta piyasasında ne tür değişikliklere neden olabileceğini açıklayabilir misiniz?

Özet

AMAÇ 1 *Talebin fiyat esnekliği kavramını, bu kavramın pratikte kullanımını ve iktisadi yorumunu kavrayabilmek, talebin fiyat esnekliğini belirleyen faktörleri açıklayabilmek*

- Talebin fiyat esnekliği, bir malın talep edilen miktarının bu malın fiyatına karşı duyarlılığının ölçüsüdür. Talebin fiyat esnekliği, bir malın talep edilen miktarındaki yüzde değişmenin o malın fiyatındaki yüzde değişmeye oranlanması ile hesaplanır .
- Ekonomistler, talep eğrilerini talebin fiyat esnekliği katsayılarına göre sınıflandırırlar. Bu sınıflandırmada katsayıların mutlak değerleri kullanılmaktadır. Buna göre $E^d<1$ için inelastik talep ya da esnek olmayan talep, $E^d=1$ için birim esnek talep, $E^d>1$ için esnek talep terimleri kullanılır.
- Tüm negatif eğimli doğrusal talep fonksiyonlarında, talep eğrisinin orta noktası birim esnekliği gösterirken, orta noktasının üzeri esnek, bu noktanın altı ise inelastik talebi göstermektedir.
- Fiyat esnekliği kavramının önemli kullanımlarından birisi, bir ürünün fiyatı değiştiği zaman, satıcıların elde edeceği toplam hasılat yada tüketicilerin bu ürün için yapacağı toplam harcamanın ne olacağının tahmin edilmesine olanak tanımasıdır.
- Talebin fiyat esnekliğini etkileyen faktörler arasında ürün için ikame edilebilirliğin derecesi, ürünün tüketici bütçelerindeki önemi, fiyat değişmelerinin geçici ve sürekli olması, malın tatmin ettiği ihtiyacın niteliği (zorunlu ve lüks mal) gibi faktörler yer alırken, esneklik zaman içerisinde de değişim gösterebilmektedir.

AMAÇ 2 *Fiyat dışındaki diğer faktörlerde meydana gelecek değişmeler karşısında talebin göstereceği tepkiyi değerlendirebilmek, bu tepkinin pratik kullanımını ve iktisadi yorumunu açıklayabilmek*

- Gelir esnekliği, parasal gelirde yüzde bir oranındaki bir değişiklik sonucu talep miktarında meydana gelen yüzde değişmedir. Gelir arttığı zaman talep artıyorsa, gelir esnekliği pozitif bir sayı olarak elde edilecektir. Bu tür mallar normal mal olarak nitelendirilir ve malların çoğunluğu bu tanımlamaya uymaktadır. Ancak bazı mallar vardır ki, gelir arttığı zaman bunların talebinde azalma olur. Bu durumda gelir esnekliği negatiftir. Negatif gelir esnekliği olan mallar düşük mal olarak tanımlanır.
- Çapraz talep esnekliği, bir malın fiyatındaki yüzde değişmenin bir başka malın talep miktarında neden olduğu yüzde değişmeye ilişkin bir ölçüttür ve A malı miktarındaki yüzde değişmenin B malı fiyatındaki yüzde değişmeye oranı şeklinde hesaplanır. Çapraz talep esnekliği ikame mallar için pozitif, tamamlayıcı mallar için negatif değer alır.

AMAÇ 3 *Arzın fiyat esnekliği kavramını ve kullanımını açıklayabilmek*

- Arz esnekliği üreticilerin fiyat değişimlerine karşı duyarlılıklarını ölçmektedir. Arz esnekliği, bir malın arz edilen miktarındaki yüzde değişimin fiyatındaki yüzde değişmeye oranıdır.
- Arz esnekliği de eğimden farklıdır ve birim içermeyen bir ölçüdür, yani fiyat ve miktarın nasıl ölçüldüğüne bağlı değildir. Arz esnekliği sınıflandırılırken $E^s<1$ için inelastik arz, $E^s=1$ için birim esnek arz, $E^s>1$ için ise esnek arz deyimleri kullanılır.
- Arzın fiyat esnekliğini etkileyen en önemli faktör, firmaların giderlerini üretime ayarlayabilme derecesidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi toplam gelirde bir artışla sonuçlanmaktadır?

a. Talep esnek olduğunda, fiyat artışları
b. Talep esnek olduğunda, fiyat azalışları
c. Talep birim esnek olduğunda, fiyat azalışları
d. Talep inelastik olduğunda fiyat azalışları
e. Talep birim esnek olduğunda fiyat artışları

2. Bir malın fiyatındaki %5'lik bir azalma, talep edilen mal ve hizmet miktarında %3'lük bir artışa neden oluyorsa, talebin fiyat esnekliği ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a. Esnektir
b. Tam esnektir
c. Birim esnektir
d. İnelastiktir
e. Tam inelastiktir

3. Yatay eksene paralel çizilmiş bir talep eğrisi için talebin fiyat esnekliği aşağıdakilerden hangisi ile değerlendirilir?

a. Tam esnektir
b. Birim esnektir
c. Tam inelastiktir
d. Esnektir
e. İnelastiktir

4. İki mal arasındaki çapraz talep esnekliği katsayısının işareti negatifse, bu iki malın birbirine göre durumu aşağıdakilerden hangisidir?

a. İkame mallardır
b. Tamamlayıcı mallardır
c. İlişkisiz mallardır
d. Lüks mallardır
e. Zorunlu mallardır

5. Talebin gelir esnekliği katsayısının taşıdığı işarete ve katsayının büyüklüğüne bakarak, malın türüne ilişkin aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi yapılamaz?

a. Lüks mal
b. Zorunlu mal
c. Normal mal
d. Tamamlayıcı mal
e. Düşük mal

6. Talep eğrisi boyunca yukarıya (daha yüksek fiyat düzeylerine) hareket edildikçe talep esnekliğinin seyri aşağıdakilerden hangisi olur?

a. Artar
b. Azalır
c. Değişmez
d. Sıfır olur
e. Pozitif değer alır

7. İki mal arasındaki çapraz talep esnekliği pozitif işarete sahipse bu mallar için aşağıda yapılan değerlendirmelerden hangisi doğrudur?

a. Snop mallardır
b. Lüks mallardır
c. Düşük mallardır
d. Tamamlayıcı mallardır
e. İkame mallarıdır

8. Özmen ailesi, etin kilogram fiyatı 8 milyon TL olduğu zaman yılda 50 kg et tüketmektedir. Fiyat kilogram başına 10 milyon TL'ye çıktığında ise yıllık tüketim 45 kg'a düşmektedir. Bu verilere göre, Özmen ailesi için et talebinin fiyat esnekliği katsayısı kaçtır?

a. -0.4
b. -0,5
c. -1
d. -2
e. -2,5

9. Bir mala ilişkin talebin fiyat esnekliği aşağıdaki durumlardan hangisinde daha küçük bir değer alır?

a. İkamesi az veya hiç yoksa
b. Aile bütçesinde büyük yer tutuyorsa
c. Uzun dönemde
d. Fiyatta bir değişiklik bekleniyorsa
e. Firma maliyetlerini kısa dönemde ayarlayabiliyorsa

10. Bir satıcı piyasaya arz ettiği malın fiyatını düşürdüğünde toplam hasılatı azalıyorsa aşağıdakilerden hangisi bu durumu açıklayabilir?

a. Talep esnektir
b. Talep birim esnektir
c. Talep inelastiktir
d. Talep sonsuz esnektir
e. Esneklik değerini bilmeden yorum yapılamaz

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar: Talep esnekliği, esnek olmayan talep, talep miktarı.

Bira ve diğer alkollü içeceklerde talebin fiyat esnekliği sıfır olmadığı sürece, talep edilen miktar fiyatla ters yönde değişecektir. Dolayısıyla istenen değerlendirmeyi yapabilmek için alkollü içecek fiyatlarının son 10 yıllık seyrini incelemek yararlı olur. Aşağıdaki grafikte alkollü içeceklere ait reel fiyatların (enflasyona göre düzeltilmiş fiyatların) seyri görülmektedir. Son yıllarda alkollü içecek fiyatları reel anlamda gerilemektedir. Söz konusu dönem boyunca da alkollü içeceklerin fiyatı 1994 yılı fiyatının altındadır. Örneğin rakı tüketimi için 1999 – 2000 yılı verileri, 2000-2001 yılı verileri alınarak ayrı ayrı yapılan hesaplamaların her birinde esneklik değeri birbirine oldukça yakındır. Bu hesaplamaların ortalaması alındığında ise rakı talebinin fiyat esnekliği yaklaşık -0,25 olarak bulunmaktadır. Bu da alkol talebinin fiyat esnekliğinin oldukça sert olduğuna işaret eder. Ancak fiyatın son yıllarda oldukça düşük kaldığını düşünürsek, ciddi bir fiyat artışı talepte bir daralma meydana getirecektir. Örneğin rakı fiyatları bugünkü düzeyinin iki katına çıkartılırsa, yani fiyatlar %100 arttırılırsa rakı tüketiminin yaklaşık %25 oranında azalması beklenebilir. 2002 yılı verilerine göre Türkiye'de yıllık rakı tüketimi 69 milyon litredir. Buna göre fiyat artışı sonrası tüketim yaklaşık 52 milyon litreye gerileyecektir. Bu nedenle fiyatı arttırarak kısa dönemde alkol tüketimini azaltmak çok başarılı bir politika olamaz. Sorunun çözümünde denetimlerin yoğunlaştırılması, cezaların arttırılması ve eğitim gibi yöntemler fiyatları arttırmaktan daha etkin sonuçlar doğuracaktır.

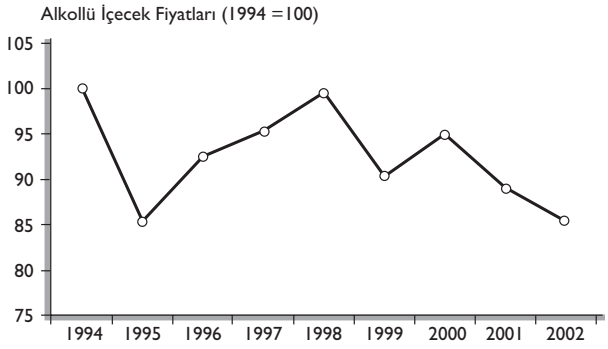

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Lipsey, R.G. ve dğ.(1999). **İktisat**, Cilt I. (Çev.A.Çakmak ve dğ.), İstanbul: Bilim ve Teknik, s.77-93.

Ünsal, M.E.(2001). **Mikro İktisat**. Ankara: İmaj, s.61-84.

Üstünel, B.(1988). **Ekonominin Temelleri**. Ankara: Toygar, s.129-150.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Fiyat Esnekliği ve Toplam Hasılat" konusuna bakınız.
2. d	Ayrıntılı bilgi için "Esneklik Terminolojisi" konusuna bakınız.
3. a	Ayrıntılı bilgi için "Esneklik Terminolojisi" konusuna bakınız.
4. b	Ayrıntılı bilgi için "Çapraz Talep Esnekliği" konusuna bakınız.
5. d	Ayrıntılı bilgi için "Talebin Gelir Esnekliği" konusuna bakınız.
6. a	Ayrıntılı bilgi için "Doğru Şeklindeki Bir Talep Eğrisi Boyunca Esneklik" konusuna bakınız.
7. e	Ayrıntılı bilgi için "Çapraz Talep Esnekliği" konusuna bakınız.
8. a	Ayrıntılı bilgi için "Fiyat Esnekliğinin Ölçümü" konusuna bakınız.
9. a	Ayrıntılı bilgi için "Talebin Fiyat Esnekliğini Etkileyen Faktörler" konusuna bakınız.
10. c	Ayrıntılı bilgi için "Fiyat Esnekliği ve Toplam Hasılat" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Şüphesiz bu sorunun cevaplandırılmasında esneklik en önemli kavramdır. Dünya piyasalarında yapılan araştırmalarda kısa dönemde petrol talebinin fiyat esnekliği -0,15 olarak belirlenmiştir. Politik veya askeri bir kriz kısa dönemli olacağı için, istenen değerlendirmeyi yapabilmek amacıyla kullanmamız gereken esneklik değeri kısa dönemdeki esneklik değeridir. Bu soruyu daha net biçimde cevaplandırabilmek için, geliştirdiğimiz esneklik kavramının farklı bir kullanılış yöntemini ele alalım. Bildiğiniz gibi, talebin esnekliği fiyatta meydana gelen, örneğin, %1'lik bir artışın talep miktarında yüzde kaçlık bir düşüşe neden olacağını belirlememize olanak tanımaktadır. Bizden istenen değerlendirmeyi yapabilmek için, esneklik katsayısını tersine çevirelim. Bu durumda, $\frac{1}{E_d} = \frac{\Delta\% P}{\Delta\% Q}$ değerini hesaplamış oluruz. Esneklik katsayısının tersini yorumlamak da son derece kolaydır: Esneklik katsayısının tersi, talep miktarını, örneğin, %1 azaltabilmek için fiyatın yüzde kaç artması gerektiğini gösterir. Petrol talebinin fiyat esnekliği kısa dönemde -0,15 olduğuna göre, bunun tersi $\frac{1}{-0,15} \cong -6,67$ olacaktır. Bu sayı bize dünya petrol talebinin %1 azaltılabilmesi için petrol fiyatlarının %6.67 oranında artması gerektiğini ifade etmektedir. Şimdi sorumuzu daha kolay cevaplandırabiliriz. Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler sonucu üretilen petrolün yarısının piyasadan çekildiği bir ortamı incelemeye almıştık. Burada en kötü senaryoyu uygulamaya koyalım ve diğer ülkelerin petrol üretimlerini arttırmadığını kabul edelim. Ortadoğu bölgesi dünya petrol üretiminin %20'sini karşıladığına göre, yaşanan gelişmeler ve varsayımımız sonucu dünya petrol üretimi %10 oranında azalacak demektir. Buna göre, dünya petrol piyasasının yeniden dengeye gelebilmesi petrol fiyatının (-%10) × (-6,67) = %66,7 oranında artması gerekir. Başlangıçtaki varil başına petrol fiyatı 20$ ise, fiyat bunun %66,7'si kadar, yani varil başına 13,34$ artarak 33,34$'a yükselecektir. Peki, bu tür bir kriz sonucunda petrol fiyatının tahmin edilmesi neden bu kadar önemlidir? Örneğin ülkemizi düşünelim. Başbakan bu tür bir gelişmenin Türkiye'nin petrol faturasına getireceği ek yükü, bunun enflasyon oranı üzerinde yaratacağı etkiyi, bütçe açığının nasıl etkileneceğini ve bunun gibi daha birçok makro ekonomik sorunun cevabını bilmek isteyecektir. Sorun sadece ülke yönetimi veya makro açıdan değil, firma bazında ve mikro ekonomik açıdan da son derece önemlidir. Bir firma yöneticisi petrol fiyatında meydana gelecek varil başına 13,34$'lık artışın maliyetlere nasıl yansıyacağını, ürettiği malın fiyatını nasıl etkileyeceğini ve satış olanaklarının nasıl değişeceğini bilmek isteyecektir.

Sıra Sizde 2

ABD'deki anti tekel yasaları bir tek şirketin piyasayı büyük bir çoğunlukla elinde tutmasını engellemeye dönük düzenlemeler getirmektedir. 1947 yılında Amerikan Adalet Bakanlığı duPont firması aleyhine "selofan piyasasında tekelci güç yaratmak" suçlamasıyla dava açmıştır. Adalet Bakanlığı bu iddiasına kanıt olarak da, o tarihte ABD'de satılan selefonanın %75'inin duPont tarafından üretilmiş olmasını göstermiştir. Firma yaptığı savunmada selefon piyasası ile ilgili piyasanın pliofilm, yaprak alüminyum, mumlu kağıt ve diğer esnek paketleme materyallerinden oluştuğunu, bu piyasadaki payının ise %20'nin altında kaldığını ve bu piyasada ciddi bir rekabetle karşı karşıya kaldığını ifade etmiştir. duPont firması bu savunmasının kanıtı olarak da selefon ile diğer paketleme materyalleri arasındaki çapraz talep esnekliği değerlerini göstermiştir. Buna göre, bulunan çapraz talep esnekliği katsayıları pozitif ve oldukça yüksektir. Mahkeme bu kanıtı kabul ederek, pozitif ve yüksek bir çapraz talep esnekliği katsayısının piyasada güçlü bir rekabetin varlığını ifade eden bir gösterge olarak kabul edilmesine karar vermiştir. Sonuçta firma haklı bulunmuştur.

1962 yılında görülen ikinci davada, ayakkabı üreticisi Brown Shoe Company, bir diğer ayakkabı üreticisi Kinney Shoe Company'i satın almak isteyince ABD Adalet Bakanlığı, ayakkabı piyasasında rekabetin ortadan kalkacağı gerekçesiyle satışın durdurulması isteğiyle dava açmıştır. Brown Shoe Company avukatları savunmalarını iki ayrı şirketin iki ayrı piyasada faaliyet gösterdiklerini iddia ederek yapmışlardır. Bu iddialarının kanıtı olarak da Brown Shoe Company'nin, diğer firmaya göre, daha kaliteli ve daha pahalı satılan ayakkabılar ürettiğini göstermişlerdir. Hemen değerlendirebileceğiniz gibi, bu durumda iki marka arasındaki çapraz talep esnekliğinin sıfır olması, yani markaların birbirinden bağımsız olması gerekmektedir. Oysa Adalet Bakanlığı iki ayakkabı markası arasındaki çapraz talep esnekliğinin yüksek bir pozitif değere sahip olduğunu ifade etmiştir. Buna göre iki ayakkabı markasının birbirinden bağımsız mallar olarak değil, birbirine rakip mallar (ikame mallar) olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim mahkeme bu çapraz talep esnekliği katsayısını göz önüne alarak şirket evliliğinin gerçekleşemeyeceğine karar vermiştir.

Sıra Sizde 3

Talepte meydana gelen azalmanın yumurta piyasasında yaratacağı ilk etki (çok kısa dönem etkisi) aşağıdaki şeklin a bölümünde gösterilmektedir. Çok kısa dönemde kolesterol kaygıları nedeniyle talep eğrisi D konumundan D_1 konumuna kaymaktadır ve bu dönemde yumurta arz eğrisi tam inelastiktir. Talepteki bu azalma karşılığında piyasa dengesinin kurulabilmesi için fiyatın düşmesi gerekmektedir. Örneğimize göre, yumurta fiyatı keskin bir düşüşle 200 bin liradan 100 bin liraya gerilemektedir. Yumurta fiyatları düştükçe, üreticiler tavuklarını kesimhanelere satarak zararlarını azaltmaya çalışırlar. Bu uyum süreci ancak kısa dönemde tamamlanabilir. Kısa dönemde piyasada ne olacağını gösteren b bölümünde yumurta arz eğrisi artık tam inelastik değildir. Üreticiler düşük fiyat karşısında satmak istedikleri miktarı azaltarak bu sürece uyum gösterdikleri için arz eğrisi daha yatık çizilmektedir. Dikkat ederseniz talep eğrilerinde herhangi bir değişim yoktur. Bunun sonucunda fiyat 100 bin liradan 150 bin liraya çıkmaktadır. Kısa dönemde fiyat, başlangıçtaki fiyata göre hala düşüktür, ancak çok kısa dönemde ortaya çıkan fiyata göre de yüksektir. Eğer talep D_1 konumunda kalmaya devam ederse bu noktadan sonra uzun dönem ortaya çıkar. Bazı üreticiler şirketlerini tasfiye edip piyasadan çekilecekleri için yumurta arzında bir düşüş ortaya çıkar. Bu da uzun dönemde yumurta arz eğrisinin, en azından kısa döneme göre, daha esnek olduğunu ifade eder. Şeklin c bölümünde arz eğrisinin bu konuma gelişi gösterilmekte ve fiyatın biraz daha yükselerek 180 bin liraya ulaşacağı anlaşılmaktadır. Bu fiyat hala başlangıç değerinin altındadır. Dikkat edilirse uzun dönemdeki denge fiyatı çok kısa ve kısa dönemdeki denge fiyatına göre daha yüksektir. Buna göre, çok kısa dönemden uzun döneme geçildiğinde, talepte meydana gelen azalma karşısında fiyatların göstereceği tepkinin çok daha ılımlı olacağı anlaşılmaktadır.

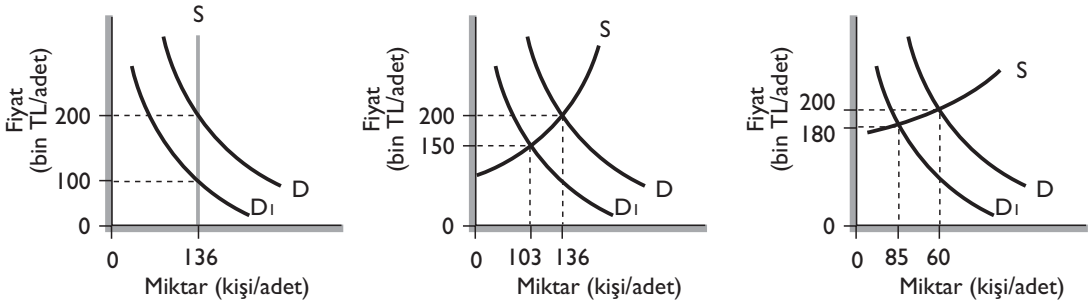

a) Çok Kısa Dönem b) Kısa Dönem c) Uzun Dönem

5

Arz-Talep Uygulamaları

Dünyada her yıl yaklaşık 30 milyar dolar, devletlerin yasadışı uyuşturucu piyasalarına müdahale etmesi için harcanmaktadır. Kokain, eroin, marijuana gibi satışı ve kullanımı yasadışı olan uyuşturucularla mücadele etmek amacıyla harcanan bu paranın çok büyük bir kısmı, sözü edilen uyuşturucuların arzını sınırlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Birçok iktisatçı bu yaklaşımı eleştirerek, uyuşturucu karşıtı çabaların piyasanın arz cephesinden talep cephesine kaydırılmasını önermekte ve bunun toplumsal açıdan daha olumlu sonuçlar doğuracağını iddia etmektedirler. Sizce bu iktisatçıların gerekçeleri ne olabilir?

Başlarken

Ekonomistler arz-talep modelini kullanarak hem fiyatlar hakkında geçmişteki gözlemleri açıklarlar hem de farklı koşullar altında bu fiyatlardaki değişmeleri tahmin ederler. Farklı koşulların oluşumunda hükümet politikaları önemli rol oynayarak, serbest piyasa koşulları altında belirlenen denge durumundan sapmaların ortaya çıkmasına yol açarlar. Bu bölümde arz-talep araçları çerçevesinde çeşitli türlerdeki hükümet politikaları (fiyat, miktar kontrolleri ve vergileme) analiz edilecektir. Tüketicilerin ve üreticilerin refahını olumlu yönde etkilemek için hükümetin uyguladığı politikalar zaman zaman öngörülenin aksi yönde sonuçlar da ortaya çıkarabilmektedir. Arz-talep modeli çerçevesinde oluşan denge fiyatında gerek kaymalardan dolayı ortaya çıkan değişiklikler, gerekse hükümet politikaları sonucu oluşan farklılıklar, üretici ve tüketici refahında değişikliğe yol açacaktır.

Anahtar Kavramlar

- *Fiyat kontrolleri*
- *Taban fiyat*
- *Tavan fiyat*
- *Kota*
- *Spesifik vergi*
- *Ad valorem vergi*
- *Vergi yansıması*
- *Tüketici rantı*
- *Üretici rantı*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda…

1. *Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla kullandığı fiyat kontrolü yöntemlerini ve bu türden müdahalelerin piyasada oluşan fiyat ve işlem hacmi üzerindeki olası etkilerini,*
2. *Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla kullandığı miktar kontrolü yöntemlerini ve bu türden müdahalelerin piyasada oluşan fiyat ve işlem hacmi üzerindeki olası etkilerini,*
3. *Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla vergileme yetkisinden kaynaklanan gücünü nasıl kullanacağını ve ekonomik birimlerin vergiler karşısında göstereceği tepkinin piyasa dengesinin oluşumuna etkilerini,*
4. *Tüketici ve üretici rantı kavramlarını ve piyasa dengesinde meydana gelen değişmelerin refah üzerindeki etkilerini,*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

DEVLETİN FİYATLARA MÜDAHALESİ VE DENGE OLUŞUMUNA ETKİLERİ

AMAÇ 1

Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla kullandığı fiyat kontrolü yöntemlerini ve bu türden müdahalelerin piyasada oluşan fiyat ve işlem hacmi üzerindeki olası etkilerini açıklayabilmek

Devlet, kimi zaman vatandaşlarının refahını ve mutluluklarını artırmak için piyasada oluşan denge koşullarını yetersiz bularak, sosyal adaleti sağlama yönünde bir takım politikalar uygular. Bu politikaların başlıcaları fiyat (asgari ücret, kira kontrolleri ve tarımsal destekleme fiyatları gibi) ve miktar (kotalar gibi) kontrolleri ile vergi uygulamalarıdır.

Bu müdahale türlerinden ilki olan **fiyat kontrolleri**nde devlet yasa ya da düzenlemelerle (yönetmelik, tebliğ gibi) belirli bir mal ya da hizmetin fiyatını tespit etmekte veya sınırlama getirmektedir. Uygulamada belli başlı fiyat müdahalesi yöntemleri, taban ve tavan fiyatı uygulaması, asgari ücret uygulaması, tarımsal destekleme uygulamaları ve kira kontrolleridir. Devletin sıralanan bu müdahale yöntemlerini aşağıdaki bölümlerde ayrı ayrı inceleyeceğiz.

Fiyat kontrolleri: Devletin yasa ya da düzenlemelerle (yönetmelik, tebliğ gibi) belirli bir mal ya da hizmetin fiyatını tespit etmesi veya sınırlama getirmesidir.

Taban ve Tavan Fiyat Uygulamaları

Devletin piyasaya müdahale ederek fiyat kontrollerine yönelmesi hemen her ülkede karşımıza çıkmaktadır. Emek piyasasında, bir takım tarımsal ürünlere ilişkin piyasalarda, kira sözleşmelerinde bu tür müdahaleler sık sık rastladığımız uygulamalardır. Bu uygulamalar sonucu bir mal ve hizmet için asgari ya da taban fiyat belirlenmektedir. Bu fiyat düzeyinin altındaki bir fiyattan piyasada işlem gerçekleşmez. **Taban fiyat** uygulamasında amaç, mal ve hizmet arz edenleri korumaktır. Örneğin, asgari ücret ödemesi ile düşük gelirliler korunurken, destekleme alımlarıyla çiftçilerin korunması amaçlanmaktadır. Taban fiyatı uygulamasına örnek olarak devletin tütün piyasasına müdahalesini ele alalım. Aşağıda yer alan Şekil 5.1'e göre, tütün piyasasında devlet müdahalesi söz konusu olmadığı zaman fiyat P_1 düzeyinde oluşacaktır. Dikkat edilirse P_1 fiyatında arz-talep eşitliği sağlandığı için bu fiyatı denge fiyatı olarak nitelendirmemiz gerekmektedir. Eğer devlet bu fiyatı düşük bulup, bunun üzerinde P_2 gibi bir fiyat düzeyinde bir taban fiyat belirlerse, ortaya arz fazlalığı çıkmaktadır. Bu fazlalığı devletin satın alıp, stoklaması gerekmektedir. Gerek denge fiyatı üzerindeki fiyat, gerekse stoklama maliyetleri tüketicileri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden tütün dahil, bazı tarımsal ürünler için devletler alternatif politikalarla arzı sınırlandırma yolları aramaktadırlar. Şekil 5.1'de yapılan çizimde, eğer taban fiyatı P_1 düzeyinde veya altında belirlenmişse hiçbir bağlayıcı yanı olmamaktadır. Ancak, P_1'in üzerindeki fiyat arz fazlası oluşumuna neden olmaktadır.

Taban fiyat: Devletin mal ve hizmet arz edenleri korumak için, piyasada işlem görülecek asgari fiyatı belirlemesidir.

Şekil 5.1

Taban Fiyat Uygulaması
Tütün piyasasında devlet müdahalesi söz konusu olmadığı zaman fiyat P_1 düzeyinde oluşacaktır. Eğer devlet bu fiyatı düşük bulup, bunun üzerinde P_2 gibi bir fiyat düzeyinde bir taban fiyat belirlerse, ortaya arz fazlalığı çıkmaktadır. Bu fazlalığı devletin satın alıp, stoklaması gerekmektedir. Ancak, P_1'in üzerindeki her fiyat arz fazlası oluşumuna neden olmaktadır.

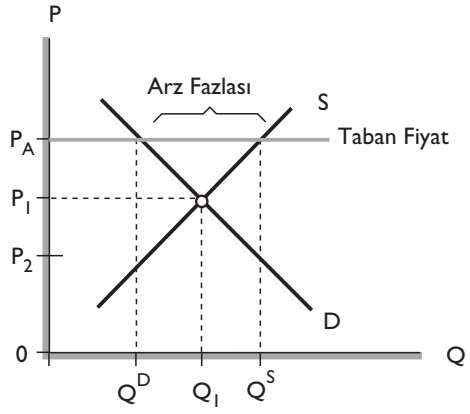

Tavan fiyat: Devletin tüketicileri korumak için piyasada işlem görülecek en yüksek fiyatı belirlemesidir.

Tavan fiyat uygulamasıyla ise, devlet uygulanacak en yüksek fiyatı belirler. Amaç, denge fiyatını yüksek bulan tüketicileri desteklemektir. Eğer, tavan fiyat denge fiyatının üzerinde belirlenmişse, bağlayıcı hiçbir özelliği yoktur. Eğer uygulanması gereken maksimum fiyat, denge fiyatının altında belirlenmişse bir takım sorunlarla karşılaşılır. Bu sorunlardan ilki firmaların fiyatı düşük bulmalarından dolayı üretimi kısmaları ve bu mala ilişkin kıtlık veya talep fazlası yaşanmasıdır. Şekil 5.2'de gösterildiği gibi, P_2 maksimum fiyat olarak belirlenmişse, denge fiyatının altında olduğu için Q_S-Q_D kadarlık talep fazlası oluşacaktır.

Şekil 5.2

Tavan Fiyatı Uygulaması
Tavan fiyat uygulamasıyla devlet uygulanacak en yüksek fiyatı belirler. Amaç, denge fiyatını yüksek bulan tüketicileri desteklemektir. Eğer uygulanması gereken maksimum fiyat, denge fiyatının altında belirlenmişse bir takım sorunlarla karşılaşılır. Bu sorunlardan ilki firmaların fiyatı düşük bulmalarından dolayı üretimi kısmaları ve bu mala ilişkin kıtlık veya talep fazlası yaşanmasıdır. Örneğin, P_2 maksimum fiyat olarak belirlenmişse, denge fiyatının altında olduğu için Q^S-Q^D kadarlık talep fazlası oluşacaktır.

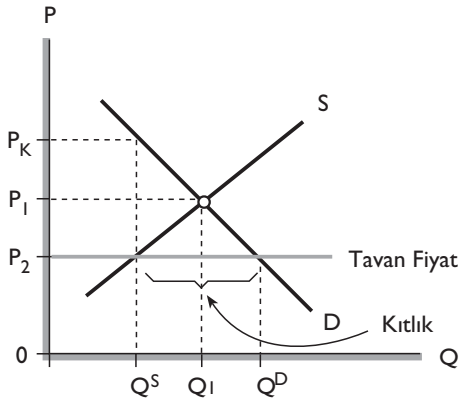

Tayınlama: Paylaşım sorununun piyasa mekanizmasının devreden çıkarılarak idari kararlarla çözümlenmesidir.

Bağlayıcı bir tavan fiyat uygulamasıyla ortaya çıkan kıtlık, tayınlama sorununu gündeme getirecektir. **Tayınlama**, paylaşım sorununun piyasa mekanizmasının devreden çıkarılarak idari kararlarla çözümlenmesidir. Örneğin, karne uygulamasına geçilecek ve sonuçta her tüketici belirli miktarda malı satın alabilecek, daha fazlasını satın alamayacaktır. Yaşanan tecrübeler bunun uzun kuyrukların oluşmasına yol açarak, tüketicilerde zaman kaybına neden olacağını göstermektedir. Öte yandan, paylaşım sorununun çözümünde fiyat mekanizmasının devreden çıkarılması sonucunda ahlaki olmayan paylaşım yöntemleri de devreye girebilir. Örneğin, satıcılar kendi müşterilerine, yakınlarına öncelik vererek, karmaşaya yol açabilirler.

Tavan fiyatı uygulamasının neden olduğu bir diğer sorun, özellikle gelişmekte olan ülkelerde karaborsa fiyatının oluşmasını gündeme getirmesidir. Böylece insanlar devletin kontrolü dışında oluşan karaborsa fiyatıyla (P_K) uygulanan tavan fiyat (P_2) arasında, anlaşmaya göre belirlenen bir fiyatı kabullenmek durumunda kalırlar. Bu durum da malların gizli-saklı satışına neden olacaktır.

Bir başka sorun da bu fiyat düzeyinde satılan malın kalitesini geliştirmeye yönelik çaba gösterilmemesi, maliyeti düşürmek için firmaların düşük kaliteye yönelmeleridir. Bu sorunlar dikkate alındığında, tüketicileri korumaya yönelik bu politika daha çok zarar verebilecektir. Örneğin kira kontrolleri ile üreticiler daha az kiralık ev üretecekler, arz daralmış olacak ve kalite düşecektir.

Asgari Ücret Politikası

Devlet müdahalesinin olmadığı durumda, emek piyasasında denge istihdam ve ücret düzeyi arz-talep koşullarına göre belirlenir. Emek piyasasında emek arz edenler hanehalkı iken, emek talep edenler firmalardır. Aşağıda yer alan Şekil 5.3 incelendiğinde, arz ve talep kanununa göre emek piyasasında başlangıçta denge, emek arz eğrisi (S_L) ile emek talep eğrisinin (D_L) kesiştiği E_1 noktasında oluşacaktır. Bu ekonomide asgari ihtiyaçları karşılayabilmek için gerekli ücretin 400 bin lira olduğunu kabul edelim.

Şekil 5.3

Asgari Ücret Uygulaması ve İşsizlik

Arz ve talep kanununa göre emek piyasasında başlangıçta denge, emek arz eğrisi (S_L) ile emek talep eğrisinin (D_L) kesiştiği E_1 noktasında oluşacaktır. Bu ekonomide asgari ihtiyaçları karşılayabilmek için gerekli ücretin 400 bin lira olduğunu kabul edersek, emek piyasasının 300 bin TL ücret düzeyi ve 135 milyon saatlik emek miktarında dengeye geldiği görülmektedir. Bu ücret düzeyinin yetersiz olduğuna inanan devlet, en düşük ücret düzeyini 400 bin TL olarak açıklayacak olursa, talep edilen emek miktarı 80 milyon emek saatine gerilerken, arz edilen emek miktarı asgari ücret düzeyinde 190 milyon emek saatine yükselecektir. Arz edilen ve talep edilen emek miktarları arasındaki (190-80=) 110 milyon emek saati artık olacaktır. Emek piyasasındaki bu artık işsizlik olarak tanımlanır.

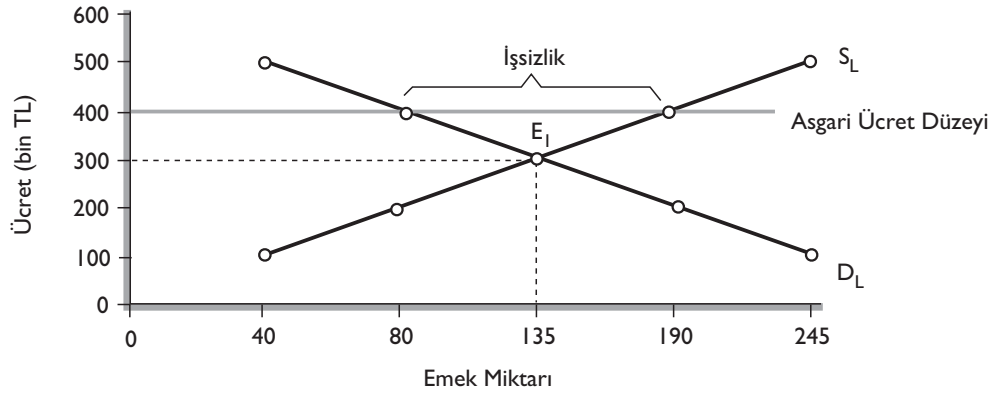

Denge durumunda gerçekleşen ücret düzeyinin asgari ihtiyaçları karşılayacak düzeyin altında gerçekleşmesi sosyal adaletsizliğe neden olurken, piyasa mekanizmasının bunu sağlamada başarısız olduğu görülmektedir. Bu durum karşısında devlet hanehalkının asgari geçim standartları çerçevesinde alması gereken saat başı (ya da günlük) en düşük ücret düzeyini tespit eder. Eğer devlet tarafından belir-

lenecek olan bu ücret düzeyi denge noktasının üzerinde gerçekleşecek olursa, piyasada arz edilen emek miktarı artarken, talep edilen emek miktarında bir azalma meydana gelecektir.

Örnekte, emek piyasasının 300 bin TL ücret düzeyi ve 135 milyon saatlik emek miktarında dengeye geldiği görülmektedir. Bu ücret düzeyinin yetersiz olduğuna inanan devlet, en düşük ücret düzeyini 400 bin TL olarak açıklayacak olursa, talep edilen emek miktarı 80 milyon emek saatine gerilerken, arz edilen emek miktarı asgari ücret düzeyinde 190 milyon emek saatine yükselecektir. Arz edilen ve talep edilen emek miktarları arasındaki (190-80=) 110 milyon emek saati artık olacaktır. Emek piyasasındaki bu artık işsizlik olarak tanımlanır.

Asgari ücret politikasıyla ilgili olarak iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır: Bu politikalar sonucu ücretlerin yükseltilmesi, halihazırda çalışan ücretli kesimin refah seviyesini arttırırken, yüksek ücretler nedeniyle iş bulamayanların ya da işini kaybedenlerin refah seviyesini düşürür.

Tarımsal Destekleme Fiyatları

Dünyanın pek çok ülkesinde tarım kesimini kalkındırmak amacıyla tarımsal destekleme politikaları uygulanır. Tarımsal destekleme politikaları içerisinde en sık karşılaşılanı devletin kritik gördüğü bazı tarımsal ürünler için destekleme alımı fiyatı belirlemesidir. Bu türden alım fiyatlarının daha çok ülke ekonomisi için kritik ürün niteliği taşıyan çay, tütün, pamuk, buğday gibi ürünler için uygulandığı görülmektedir. Tarımsal destekleme fiyatı da aynen asgari ücret düzeyi politikasında olduğu gibi bir taban fiyat uygulamasıdır. Bu uygulama, devletçe belirlenen bir fiyat düzeyinin altında piyasada işlem yapılmasını engellemektedir.

Tarımsal destekleme fiyatını çay piyasası yardımıyla örneklendirmeye çalışalım. Öncelikli olarak devletin piyasaya müdahale etmediği ve piyasa mekanizması koşullarının çalıştığı bir çay piyasası düşünelim. Bu varsayımlar altında, arz ve talep kanunları çerçevesinde elde edilecek çay arz eğrisi (S_T) ve çay talep eğrisi (D_T) yardımıyla denge çay miktarını ve fiyatını piyasa koşulları belirleyecektir. Şekil 5.4 incelendiğinde, çay arz ve talep eğrilerinin kesiştiği E_1 noktasında dengenin oluştuğu görülmektedir. Bu denge noktasına karşı gelen denge fiyatı kilogram başına 300 TL iken, denge çay miktarı 135 ton olarak gerçekleşmektedir. Ancak, devletin bu fiyat düzeyinde üreticilerin tarımsal yatırım kararlarının olumsuz etkileneceğini düşündüğünü varsayalım. Bu düşüncenin temeli, oluşacak çay fiyatının, çay üretim maliyetlerinin altında olmasından kaynaklansın. Maliyet ve fiyat arasındaki bu fark tarım kesiminde çalışan kişilerin bu ürünü üretmekten vazgeçmesine neden olacaktır. İşte devlet üreticilerin bu kararını etkilemek için piyasaya müdahale eder ve oluşan piyasa fiyatının üzerinde bir fiyatı destekleme alımlarında uygulanacak fiyat olarak belirler. Belirlenen taban fiyat, ürünün piyasa fiyatının artmasına neden olacaktır. Fiyatta meydana gelen bu değişme hem çay talep eğrisi hem de çay arz eğrisi boyunca hareketlenmelere neden olacaktır.

Şekil 5.4

Tarımsal Destekleme Fiyatı ve Arz Fazlası

Devlet çayın kilogram başına taban fiyatını 400 TL olarak açıklamıştır. Bu yeni fiyat düzeyi, denge fiyatının 100 TL üzerindedir. Fiyat artışı, talep edilen çay miktarını 80 tona geriletirken, arz edilen miktarın 190 tona yükselmesine neden olacaktır. Ortaya çıkan arz fazlasını devlet satın alma sözü verdiği için şekildeki artık bölgesini yok edecek şekilde bir talep yaratarak piyasa temizlenmesini gerçekleştirecektir. Yani devlet Q_T kadarlık kısmının alıcısı olarak piyasaya girecektir. Bu potansiyel alıcıların sayısında bir artış anlamına geleceğinden talep eğrisi sağa kayacaktır. Böylece taban fiyat düzeyinde denge meydana gelecektir.

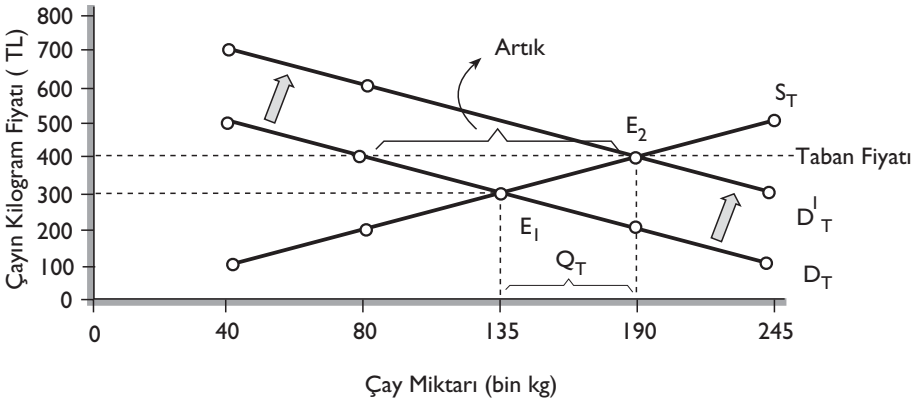

Örneğimizi bu açıklamalara göre genişletelim. Varsayalım ki, devlet çayın kilogram başına taban fiyatını 400 TL olarak açıklasın. Bu yeni fiyat düzeyi, denge fiyatının 100 TL üzerindedir. Fiyat artışı talep edilen çay miktarını 80 tona geriletirken, arz edilen miktarın 190 tona yükselmesine neden olacaktır. Arz edilen ve talep edilen çay miktarları karşılaştırılacak olursa, (190-80=) 110 ton çay fazlalığı oluşacaktır. Yani ekonomide bir artık durumu söz konusudur. Ancak devlet üreticilere bu fiyat düzeyinde satılamayan ürünlerini satın alma sözü verdiği için şekildeki artık bölgesini yok edecek şekilde bir talep yaratarak piyasa temizlenmesini gerçekleştirecektir. Yani devlet Q_T kadarlık kısmının alıcısı olarak piyasaya girecektir. Bu potansiyel alıcıların sayısında bir artış anlamına geleceğinden talep eğrisi sağa kayacaktır. Böylece taban fiyat düzeyinde denge meydana gelecektir. Devletin piyasaya müdahale etmediği ortamla karşılaştırıldığında hem fiyat düzeyi hem de ekonomide üretilen çay miktarı artacaktır.

Kira Kontrolleri

Ekonomide mülkiyet hakkının serbest olması herkesin konut sahibi olacağı anlamına gelmez. Bu sebeple kiralık konutların kiraya verildiği ve kiralandığı bir piyasa vardır. Bu piyasayı kiralık konut piyasası olarak tanımlayacak olursak, kiralık konut talep edenler kiracı olurlarken, kiralık konut arz edenler konut sahipleri olmaktadır. Kiralık konut talep edenler bunları ev, işyeri gibi değişik amaçla kullanabilirler. Kendi ihtiyacından fazla konuta sahip olanlar bunları kiraya verirler. Kiraya verdikleri mülkleri üzerinden de kira geliri elde ederler. Ancak, kiralık konut piyasasında konut miktarı yetersizse, konut arz edenler bu durumdan yararlanmak ve gelirlerini daha çok artırmak isteyeceklerdir. Böyle bir davranış ekonomik ve sosyal bağlamda bir takım sorunların yaşanmasına zemin hazırlayabilecektir.

Nitekim Türkiye'de de kiralık konutların kira artış oranları 2000 yılı başlarında yıllık %25 ile sınırlandırılmış ve bu düzenleme yaklaşık bir yıl sürmüştür. Böyle bir uygulama, kiralık konut piyasasında konut kiralarının denge düzeyinin altında be-

lirlenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Yani devlet, konut kiraları için bir tavan fiyat belirlemektedir. Piyasa için bu kira düzeyinin üzerinde bir kira belirlemek mümkün değildir. Dolayısıyla böyle bir uygulama talep edilen kiralık konut miktarını arttırmasına karşın, arz edilen konut miktarının azalmasına neden olacaktır. Diğer bir ifadeyle, arz ve talep kanunlarına uygun olarak, düşen fiyatlar arz ve talep eğrileri boyunca hareketlenmeye neden olacak ve denge bozulacaktır.

Şekil 5.5'de öncelikli olarak, devletin müdahale etmediği durumda, serbest bir piyasada kiralık konutların kira düzeyinin ve denge kiralık konut miktarlarının piyasa mekanizması içinde nasıl belirlendiği gösterilmektedir. Kiralık konut talep eğrisinin (D_R) ve arz eğrisinin (S_R) ile gösterildiği grafikte, ilk durumda denge E_1 noktasında oluşmaktadır. Denge durumunda kira ücreti 300 milyon TL iken kiralık ev miktarı 150 adettir. Ancak yerel yönetimin konut kiraları için kira kontrolü yoluyla 200 milyon TL'lik kira tavanı belirlediğini düşünürsek, bu durum piyasada konut kiralarında bir düşüş olarak algılanacağından arz edilen ve talep edilen miktarlar değişecektir.

Şekil 5.5

Kira Kontrolleri ve Kıtlık

Kiralık konut talep eğrisinin (D_R) ve arz eğrisinin (S_R) ile gösterildiği grafikte, devletin piyasaya müdahale etmediği ortamda denge E_1 noktasında oluşmaktadır. Denge durumunda kira ücreti 300 milyon TL iken kiralık ev miktarı 150 adettir. Ancak yerel yönetimin konut kiraları için kira kontrolü yoluyla 200 milyon TL'lik kira tavanı belirlediğini düşünürsek, bu durum piyasada konut kiralarında bir düşüş olarak algılandığından, kiralık konut piyasasında talep edilen miktar 200'e çıkarken, arz edilen miktar 100 adete düşmektedir. Sonuçta, devlet müdahalesi ile dengenin altında belirlenen kira bedeli piyasada bir kıtlık sorununa neden olacaktır.

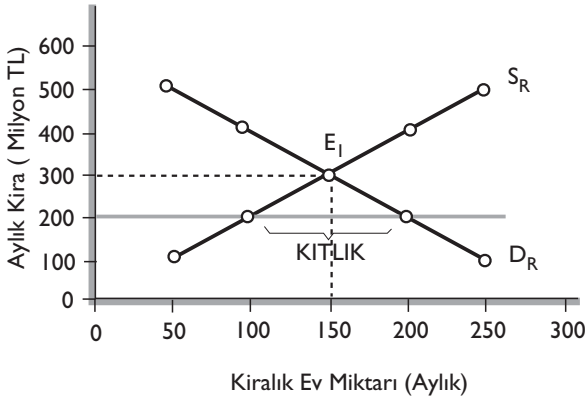

Kiralık konut piyasasında talep edilen kiralık konut miktarı 200'e çıkarken, arz edilen konut miktarı 100 adete düşmektedir. Sonuçta, devlet müdahalesi ile dengenin altında belirlenen kira bedeli piyasada bir kıtlık sorununa neden olacaktır.

SIRA SİZDE 1

Ülkemizde hekim hizmetlerine olan talebin fiyat esnekliği yaklaşık 0.60, arzın fiyat esnekliği ise yaklaşık 1.5 olarak tahmin edilmektedir. Günümüzde tıbbi tedavinin maliyetinin arttığı da bir gerçektir. Devletin bu durumu kontrol altına alabilmek için piyasaya müdahale etmek amacıyla hazırlıklar yaptığını kabul edelim. Hazırlanan yönetmelikte, bu amaca dönük olarak özel hastanelerde uygulanan bugünkü denge fiyatlarının %20 oranında düşürülmesi ve bu fiyat düzeyinin maksimum fiyat olarak belirlenmesi (yani tavan fiyat uygulamasına geçiş) önerilmektedir. Medyadan bu önerileri takip eden bir iktisatçı olarak,

a) Sağlık hizmetleri arzının yüzde kaç azalacağını hesaplayınız.
b) Sağlık hizmetleri talebinin yüzde kaç artacağını hesaplayınız.
c) Piyasada meydana gelecek değişmeyi grafik yardımı ile açıklayınız.
d) Tavan fiyat uygulaması sonucu piyasada ne tür olumsuzlukların ortaya çıkabileceğini açıklayınız.
e) Sağlık kurumları getirilen maksimum fiyat uygulamasını delecek yöntemler bulabilirler mi?

MİKTAR KONTROLLERİ VE DENGE OLUŞUMUNA ETKİSİ

AMAÇ 2

Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla kullandığı miktar kontrolü yöntemlerini ve bu türden müdahalelerin piyasada oluşan fiyat ve işlem hacmi üzerindeki olası etkilerini açıklayabilmek

Taban fiyat ve tavan fiyat politikalarına ek olarak, devletin piyasalarda oluşan denge fiyatı ve miktarını değiştirmek için kullanabileceği diğer bir araç da kotalardır. **Kota**, en sık, uluslararası ticarette ve üretimde uygulanan miktar sınırlamalarına verilen genel addır. İktisada giriş dersi kapsamında mevcut kota uygulamalarından ikisini, üretime ve ithalata getirilen miktar sınırlamalarını ele alacağız.

Kota: Genellikle, üretimde ve ithalatta uygulanan miktar sınırlamalarıdır.

Üretim Kotaları

Üretim kotası, devletin arz edilen mal veya hizmet miktarını sınırlayarak, tam rekabet koşullarında oluşmuş olan piyasa fiyatını üreticilerin lehine arttırması yönündeki bir politikayı tanımlamaktadır. Bu uygulamanın fiyat kontrollerinden farkı, burada devletin miktar kontrollerine yönelmesidir.

Üretim kotası: Arz edilen mal veya hizmet miktarını sınırlayarak, rekabet koşullarında oluşmuş piyasa fiyatını üreticilerin lehine arttırmaya dönük devlet politikasıdır.

Devlet üretim miktarına sınırlama getirerek, piyasadaki mal ve hizmet miktarını piyasa koşullarında oluşacak denge miktarının altında belirlerse doğal olarak piyasada bir daralma söz konusu olacaktır. Bunun doğal sonucu da fiyatın artması şeklinde gerçekleşir. Denge miktarındaki kısıtlamaya karşın denge fiyatındaki artış bir yandan üreticilerin gelirinde artış yaratırken, diğer yandan piyasaya yeni üreticilerin girmesini engellemiş olur.

Şekil 5.6

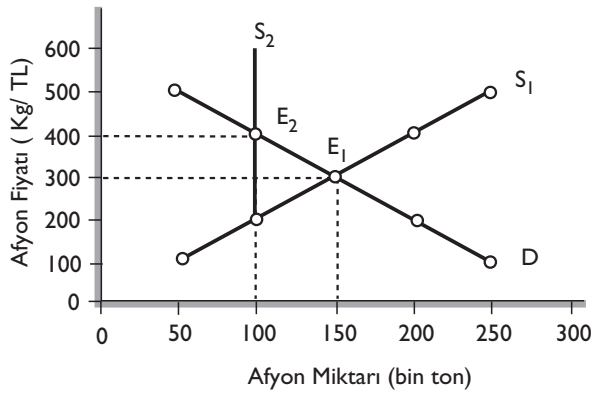

Üretim Kotası ve Arz Fonksiyonu
Devlet müdahalesinin söz konusu olmaması durumunda piyasa E_1 noktasında dengeye gelmekte ve bu denge düzeyinde piyasada 300 bin TL/kg fiyatından 150 bin ton afyon alınıp satılmaktadır. Ancak devlet afyon üretimini 100 bin ton ile sınırlandırırsa, denge miktarı azalacaktır. Denge miktarındaki bu kısıtlamaya karşın denge fiyatındaki artış üreticilerin kazançlarını arttıracak ve piyasaya diğer üreticilerin girmesini engelleyecektir. Bu durumda arz eğrisi 100 bin ton düzeyinde dirsek yapar. Dirseğin meydana geldiği noktadan itibaren afyonun kg fiyatı ne kadar artarsa artsın arz edilen miktar artırılamayacaktır. Uygulanan bu üretim kotası denge noktasının solunda oluştuğundan denge fiyatı da kg başına 400 bin TL'ye yükselecektir.

Bir örnekle üretim kotalarını ve etkilerini açıklamaya çalışalım. Bilindiği gibi afyon hem ilaç yapımında hammadde olarak kullanılmakta hem de uyuşturucu olarak kullanılabilmektedir. Uyuşturucu ile mücadele programı yürüten devletin, afyonun uyuşturucu yapımında kullanımına engel olmak amacıyla ekim alanlarını sınırladığını ve dolayısıyla üretime miktar sınırlaması getirdiğini kabul edelim. Şekil 5.6'yı incelediğimizde, kota uygulamasının olmaması durumunda piyasanın E_1

noktasında dengeye geleceğini ve bu denge düzeyinde piyasada 300 bin TL/kg fiyatından 150 bin ton afyon alınıp satıldığını görüyoruz. Ancak devlet belli bir miktar üretim yapılacağı konusunda afyon üretimine bir sınırlama getirirse, denge miktarı azalacaktır. Denge miktarındaki bu kısıtlamaya karşın denge fiyatındaki artış üreticilerin bir yandan kazançlarının artmasına olanak sağlarken, diğer yandan piyasaya diğer üreticilerin girmesini engellemiş olacaktır.Eğer devlet afyon üretimini yılda 100 bin ton ile sınırlandıracak olursa, arz eğrisi 100 bin ton düzeyinde dirsek yapacaktır. Dirseğin meydana geldiği noktadan itibaren afyonun kg fiyatı ne kadar artarsa artsın arz edilen miktar artırılamayacaktır. Uygulanan bu üretim kotası denge noktasının solunda oluştuğundan denge fiyatı da kg başına 400 bin TL'ye yükselecektir

İthalat Kotaları

İthalat kotası: Belli bir dönem boyunca ithal edilecek ürün miktarı ve değeri üzerine bir tavan koyulmasıdır.

İthalat kotaları, yani ithal mallara getirilen sınırlama, ulusal endüstrileri korumak için oluşturulur. **İthalat kotası**, belli bir dönem boyunca, ithal edilecek ürün miktarı veya değeri üzerine bir tavan koyulmasıdır. İthal kotalarının ilk amacı ulusal endüstrileri diğer ulusların üreticilerinin rekabetinden korumak ve ödemeler dengesindeki açıkları azaltmaktır.

Grafik 5.7'de, otomobil endüstrisine ilişkin kota uygulanmasının etkisi gösterilmektedir. Grafikte iki adet arz eğrisinin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi yurtiçi otomobil üreticilerine ait arz eğrisi, diğer de dünya otomobil arz eğrisidir. Eğer dış ticaret üzerinde, kota türü bir sınırlama olmazsa, otomobilin yurtiçi fiyatı, dünya piyasa fiyatı olan 20 milyar TL'ye eşittir. Dünya fiyatı yatay eksene paralel olarak çizilen bir doğru ile gösterilmektedir. Bu koşullar altında, Türkiye'de 120 bin adet otomobil satılacaktır. Bu fiyat düzeyinde yurtiçi üreticiler 40 bin adet otomobil arz edecektir. (120-40=) 80 bin adet otomobil yabancı ülkelerden ithal edilecektir.

Şekil 5.7

İthalat Kotaları

Eğer dış ticaret üzerinde, kota türü bir sınırlama olmazsa, otomobilin yurtiçi fiyatı, dünya piyasa fiyatı olan 20 milyar TL'ye eşittir. Dünya fiyatı yatay eksene paralel olarak çizilen bir doğru ile gösterilmektedir. Bu koşullar altında, Türkiye'de 120 bin adet otomobil satılacaktır. Bu fiyat düzeyinde yurtiçi üreticiler 40 bin adet otomobil arz edecektir. (120-40=) 80 bin adet otomobil yabancı ülkelerden ithal edilecektir. İthalat yılda 40 bin adetle sınırlandırılırsa, ithal otomobil arzı azalacağı için, kota konulan ürünün fiyatı 30 milyar TL'ye yükselir. Daha yüksek fiyat düzeyinde, tüketiciler artık 120 bin adet değil 100 bin adet ürün talep etmektedirler. Bu miktarın 60 bin adedi ulusal otomobil üreticileri tarafından arz edilecektir. Görüldüğü gibi, tüketiciler hem daha az miktarda otomobil satın alabilmekte hem de bunun için daha yüksek bir fiyat ödemek zorunda kalmaktadırlar.

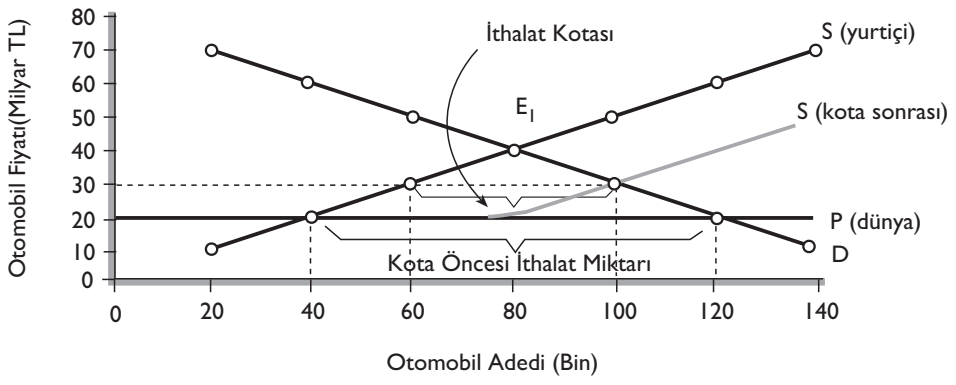

Otomobil ithalatı, kota uygulaması sonucu 40 bin adetle sınırlandırıldığında ne olacaktır? Kota uygulaması, ithal otomobil arzını azalttığı için, kota konulan ürünün fiyatı 30 milyar TL'ye yükselir. Daha yüksek fiyat düzeyinde, tüketiciler artık 120 bin adet değil 100 bin adet ürün talep etmektedirler. Bu miktarın 60 bin adedi ulusal otomobil üreticileri tarafından arz edilecektir. Görüldüğü gibi, tüketiciler hem daha az miktarda otomobil satın alabilmekte hem de bunun için daha yüksek bir fiyat ödemek zorunda kalmaktadırlar.

SIRA SİZDE 2

Küçük bir Anadolu kentinde erkeklere saç kesme hizmeti sunan 20 adet berber faaliyet göstermektedir. Bu piyasada günde 200 kişi saç kestirmekte ve her biri 3 milyon TL ödemektedir. Bir berberin günde en fazla 10 kişiyi tıraş edebildiğini varsayarsak, her berber günde 10 müşteriye hizmet sunabilecektir.

Bu kentteki yerel yönetim, berberlerin bundan sonra ancak lisans almaları durumunda faaliyet gösterebileceklerini öngören ve lisans sayısını 15 ile sınırlandıran bir yönetmelik çıkartmıştır. Bu yönetmeliğin saç kesim hizmeti piyasasında yaratacağı etkiyi değerlendirebilir misiniz?

VERGİ UYGULAMALARI

AMAÇ 3

Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla vergileme yetkisinden kaynaklanan gücünü nasıl kullanacağını ve ekonomik birimlerin vergiler karşısında göstereceği tepkinin piyasa dengesinin oluşumuna etkilerini açıklayabilmek

Devletler hem kamusal amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan geliri sağlamak, hem de piyasada oluşan sonuçları etkilemek amacıyla, ülkede gerçekleştirilen ekonomik faaliyetleri vergilendirirler. Vergiler bazen belli bir miktar, bazen belli bir oran şeklinde olabilir. Bazı durumlarda ise vergi sabit bir miktar olarak da karşımıza çıkar. Sabit miktarlı bu vergiler baş vergileri olarak nitelendirilir ve ekonomik faaliyetlerden tümüyle bağımsızdır. Belli bir maddi ölçü üzerinden (ağırlık, uzunluk, adet, hacim gibi) alınan vergiler ise **spesifik vergiler** olarak tanımlanır. Örneğin benzinin her litresi için ödenecek 500 bin TL'lik bir vergi bu tür bir vergidir. Türk vergi sisteminde yer alan motorlu taşıtlar vergisi de belli ağırlık ve yaş temel alınarak hesaplandığı için spesifik bir vergidir. Belirli bir parasal değerin yüzdesi şeklinde hesaplanan vergiler ise **ad valorem vergiler** olarak isimlendirilir. Kişisel gelir vergileri ve kurumlar vergileri bu tür içinde yer alır. Spesifik vergiler miktar, ad valorem vergiler ise değer vergiler olarak da tanımlanır.

Spesifik vergiler: Belirli bir maddi ölçü üzerinden alınan vergilerdir.

Ad valorem vergiler: Belirli bir parasal değerin yüzdesi şeklinde alınan vergilerdir.

Uygulamada yer alan verginin türü ne olursa olsun, bu verginin tüketici ve üreticinin davranışlarını etkileyeceği bir gerçektir. Ancak burada tüm vergi türlerinin etkilerini anlatmak hem zamanlama hem de hacim bakımından uygun olmadığından, konuyu sadece belirli bir birim üzerinden alınan satış vergileri yoluyla açıklamaya çalışacağız. Satış vergilerine ilişkin açıklamalarımızı yaparken, konuyu kolaylaştırması açısından bu vergilerin üreticiler tarafından ödendiğini varsayacağız.

DİKKAT

Burada amaç vergileme tekniklerinin tartışılması değildir. Amacımız, uygulamada karşımıza çıkabilecek bir verginin temel ekonomik etkilerini şu ana kadar gördüğümüz arz-talep analizi yardımıyla ortaya koyabilmektir. Eğitim programınızın ilerleyen yıllarında bu amaçla kullanılabilecek başka analiz yöntemleri olduğunu da göreceksiniz.

Bu varsayımlar ışığında, üretici firma, birim üzerinden satış vergisini ödeyeceği için, bunu bir maliyet şeklinde algılayacaktır. Ünite 3'te gördüğümüz gibi, üretim maliyetlerindeki artış arz eğrisinin sola ve yukarıya kaymasına neden olacaktır. Bu durum, vergilerin denge üzerindeki etkisini açıklamasına karşın, vergi yükünden kimin ne kadar pay alacağını kestirmek mümkün olmayacaktır. Vergi yükünün tüketici ve üretici arasında hangi miktarlarda paylaşılacağının yanıtı ise arz ve talep eğrilerinin eğimine bağlı olacaktır.

Şekil 5.8'de benzin piyasası üzerinde uygulanacak olan bir satış vergisinin arz ve talep eğrileri bağlamında sonuçları analiz edilmektedir. Satış vergisi uygulamaya konmadan önce benzin piyasasında dengenin E_1 noktasında gerçekleştiğini görüyoruz. Bu durumda denge fiyatı 300 bin TL ve denge benzin miktarı 135 bin litredir. Uygulanacak satış vergisi, her birim üzerinden alınacağı için arz eğrisi bir bütün halinde sola-yukarıya doğru kayacaktır.

Vergi uygulaması arz eğrisinin sola-yukarıya kaymasına neden olurken, artan fiyatlar da talep edilen mal ve hizmet miktarının azalmasına neden olur. Yeni denge noktası E_2'ye kayarken, denge benzin miktarı 80 bin litreye gerileyecek ve yeni denge fiyatı 400 bin TL'ye yükselecektir. Arz eğrisindeki kayma 200 bin TL'lik vergi kadar olacaktır.

Şekil 5.8

Satış Vergisinin Ödenmesi

Satış vergisi uygulamaya konmadan önce benzin piyasasında dengenin E_1 noktasında gerçekleştiğini görüyoruz. Bu durumda denge fiyatı 300 bin TL ve denge benzin miktarı 135 bin litredir. Uygulanacak satış vergisi, her birim üzerinden alınacağı için arz eğrisi bir bütün halinde sola-yukarıya doğru kayacaktır. Vergi uygulaması arz eğrisinin sola-yukarıya kaymasına neden olurken, artan fiyatlar da talep edilen mal ve hizmet miktarının azalmasına neden olur. Yeni denge noktası E_2'ye kayarken, denge benzin miktarı 80 bin litreye gerileyecek ve yeni denge fiyatı 400 bin TL'ye yükselecektir. Arz eğrisindeki kayma 200 bin TL'lik vergi kadar olacaktır.

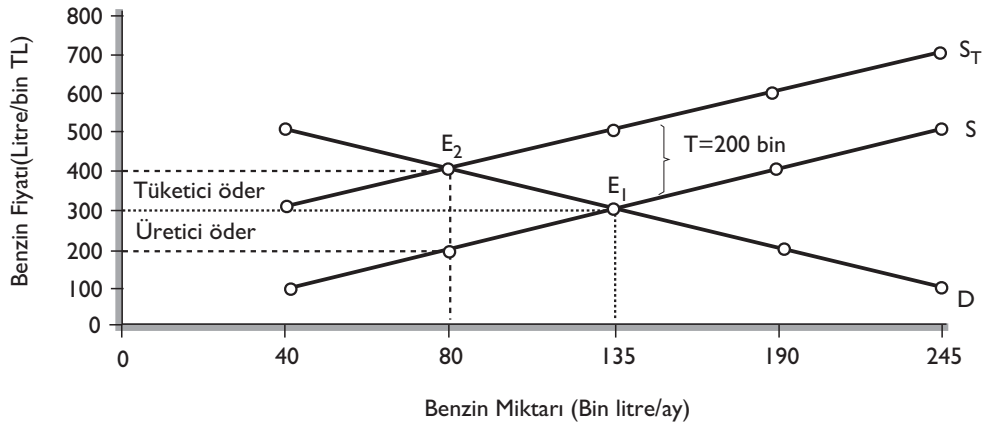

Uygulanacak bir satış vergisinin denge üzerindeki etkisini görmenin yanında, asıl merak edilen verginin kimin üzerinde, ne kadar kalacağı hususudur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bunu belirleyecek olan arz ve talep esnekliklerideir. Yukarıdaki örnek için arz ve talep esnekliklerinin aynı olduğunu varsayacak olursak, şekilden de görüleceği üzere verginin yarısını tüketici, yarısını üretici ödeyecektir. Arz edenlerin vergi yüklerinin bir kısmından kurtulduğu bu durum **vergi yansıması** olarak tanımlanmaktadır. Yani verginin ödeyicisi olan üretici 200 TL'lik birim satış vergisinin 100 TL'lik kısmını tüketiciye yansıtmıştır.

Vergi yansıması: Vergiyi ödeyen mükellefin, bunun bir kısmını veya tamamını fiyat mekanizması aracılığı ile diğer kişilere aktarmasıdır.

Uygulanan satış vergisinin üretici ve tüketici tarafından hangi miktarda yüklenileceğini arz ve talep eğrilerinin esneklikleri belirler. Şimdi esneklikleri farklı olan talep ve arz eğrileri için satış vergilerinin kimin üzerinde kalacağını, ne kadarlık bir kısmının yansıtılabileceğini açıklamaya devam edelim.

İlk olarak talebin fiyat esnekliğinin arzın fiyat esnekliğinden küçük olduğunu düşünelim. Bu durumda, yapacağımız çizimde arz eğrisine göre daha dik talep eğrisi kullanmamız gerekmektedir. Aşağıda yer alan Şekil 5.9 bu amaçla kullanabileceğimiz bir grafiktir.

Şekil 5.9

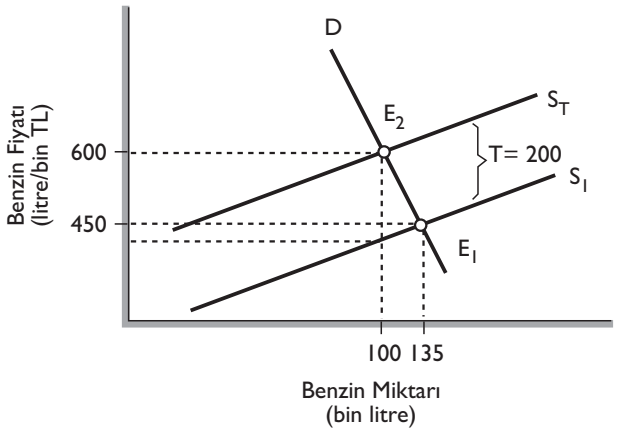

Talep Esnekliğinin Arz Esnekliğinden Küçük Olması Durumunda Verginin Yansıması
Piyasada vergi öncesi 450 bin TL'lik denge fiyatı oluşmuşken, 200 bin TL'lik vergi sonrası denge fiyatı 600 bin TL olmaktadır. Bir diğer ifadeyle 200 bin TL'lik verginin fiyatta meydana getirdiği artış ΔP=150 bin TL'dir. Bu, 200 bin TL'lik verginin (600 bin – 450 bin =) 150 bin TL'lik kısmının tüketici tarafından ödeneceği anlamına gelmektedir. Geri kalan (200 bin – 150 bin =) 50 bin TL'lik kısmı ise üretici ödeyecektir.

Talep esnekliğinin arz esnekliğinden küçük olması durumunda uygulanacak 200 bin TL'lik verginin ne kadarını, kim ödeyecektir? Esneklik konusunu işlediğimiz Ünite 4'te öğrendiklerimizden hareketle:

- Talep esnekliğinin arz esnekliğinden daha küçük olması durumunda, verginin daha büyük kısmı üretici tarafından tüketiciye yansıtılabilecek,
- Talep esnekliğinin arz esnekliğinden daha büyük olması durumunda ise birim satış vergisinin daha büyük kısmını üretici yüklenecektir.

Nitekim Şekil 5.9'u incelediğimizde, piyasada vergi öncesi 450 bin TL'lik denge fiyatı oluşmuşken, 200 bin TL'lik vergi sonrası denge fiyatı 600 bin TL olmaktadır. Bir diğer ifadeyle 200 bin TL'lik verginin fiyatta meydana getirdiği artış ΔP=150 bin TL'dir. Bu, 200 bin TL'lik verginin (600 bin – 450 bin =) 150 bin TL'lik kısmının tüketici tarafından ödeneceği anlamına gelmektedir. Geri kalan (200 bin – 150 bin =) 50 bin TL'lik kısmı ise üretici ödeyecektir.

Arz ve talep eğrilerinin esneklikleri 0 veya ∞ olduğundan acaba vergiyi kim ödeyecektir? Veya üretici verginin ne kadarlık kısmını yansıtabilecektir? Bu soruları yanıtlarken önce, arz eğrisinin normal eğime sahip olduğunu varsayalım. Buna karşın talep esnekliğinin 0, yani talep eğrisinin yatay eksene dik olduğu durumu inceleyelim.

Şekil 5.10

Talep Esnekliğinin 0 Olması Durumunda Verginin Yansıması

Satış vergisi uygulanmadan önce denge S_1 ve D eğrilerinin kesiştiği E_1 noktasında oluşmaktadır. Bu durumda benzin için denge fiyatı litre başına 450 bin TL ve denge miktarı 135 bin litredir. Ancak her litre başına uygulanacak olan 200 bin TL'lik bir vergi, arz eğrisini sola yukarıya kaydırarak S_T konumuna getirecek ve yeni denge E_2 noktasında oluşacaktır. Yeni denge noktasında denge miktarı değişmezken, fiyat satış vergisi kadar artarak 450 bin TL'den 650 bin TL'ye yükselmektedir. Bu verginin tümünün tüketici tarafından ödendiği anlamına gelmektedir. Yani üretici ödemekle yükümlü olduğu verginin tümünü tüketiciye yansıtmıştır.

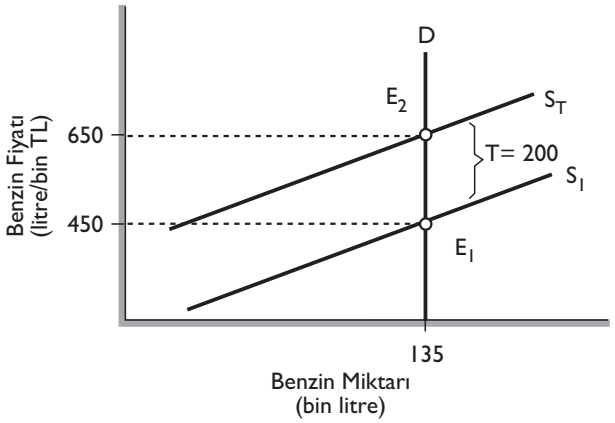

Talebin fiyat esnekliği sıfır olduğundan fiyatta meydana gelecek değişme talep miktarını etkilememektedir. Şekil 5.10'da talep esnekliği sıfır olan dik talep eğrisi ve 0 ile ∞ arasında esnekliğe sahip bir arz eğrisi gösterilmektedir. Satış vergisi uygulanmadan önce denge S_1 ve D eğrilerinin kesiştiği E_1 noktasında oluşmaktadır. Bu durumda benzin için denge fiyatı litre başına 450 bin TL ve denge miktarı 135 bin litredir. Ancak her litre başına uygulanacak olan 200 bin TL'lik bir vergi, arz eğrisini sola yukarıya kaydırarak S_T konumuna getirecek ve yeni denge E_2 noktasında oluşacaktır. Yeni denge noktasında denge miktarı değişmezken, fiyat satış vergisi kadar artarak 450 bin TL'den 650 bin TL'ye yükselmektedir. Bu verginin tümünün tüketici tarafından ödendiği anlamına gelmektedir. Yani üretici ödemekle yükümlü olduğu verginin tümünü tüketiciye yansıtmıştır.

Talebin fiyat esnekliği sonsuz olduğunda ise, durum tamamen tersine dönmektedir. Şekil 5.11'de talep eğrisi yatay eksene paralel bir doğru şeklinde çizilerek talebin fiyat esnekliğinin sonsuz olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan daha önce olduğu gibi, arz eğrisi 0 ile ∞ arasında bir fiyat esnekliğine sahip bir doğru şeklinde çizilmiştir. Vergi konulmadan önce denge E_1 noktasında gerçekleşmekte ve bu noktanın ifade ettiği benzin denge fiyatının 450 bin TL, denge miktarının ise 135 bin litre olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce olduğu gibi devletin litre başına 200 bin TL satış vergisi getirmesi durumunda, bu vergi üretici tarafından ödeneceği için arz eğrisi sola kayacaktır. Diğer bir ifadeyle E_1 noktasında oluşan denge E_2 noktasına kayacaktır. Yeni denge noktasına göre denge miktarı 135 bin litreden 25 bin litreye düşmektedir. Buna karşın en küçük fiyat değişimine aşırı hassas olan talep eğrisi nedeniyle, denge fiyatında hiçbir değişme meydana gelmemektedir Birim satış vergisi uygulanmadan önce 450 bin TL olan denge fiyatı, vergi sonrasında da 450 bin TL'dir. Yani, uygulanan bir satış vergisi tümüyle üretici tarafından yüklenilmektedir. Talep eğrisinin ∞ esnek olduğu durumda üretici verginin hiçbir kısmını tüketiciye yansıtamamaktadır.

Şekil 5.11

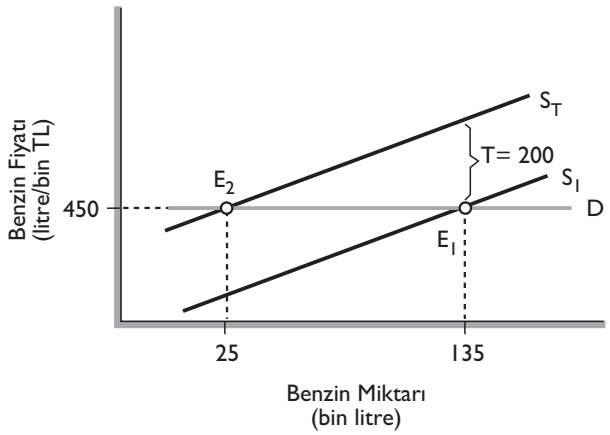

Talep Esnekliğinin ∞ Olması Durumunda Verginin Yansıması

Vergi konulmadan önce denge E_1 noktasında gerçekleşmekte ve bu noktanın ifade ettiği benzin denge fiyatı 450 bin TL, denge miktarı ise 135 bin litredir. Devletin litre başına 200 bin TL satış vergisi getirmesi durumunda, bu vergi üretici tarafından ödeneceği için arz eğrisi sola kayacaktır. Diğer bir ifadeyle E_1 noktasında oluşan denge E_2 noktasına kayacaktır. Yeni denge noktasına göre denge miktarı 135 bin litreden 25 bin litreye düşmektedir. Buna karşın en küçük fiyat değişimine aşırı hassas olan talep eğrisi nedeniyle, denge fiyatında hiçbir değişme meydana gelmemektedir Birim satış vergisi uygulanmadan önce 450 bin TL olan denge fiyatı, vergi sonrasında da 450 bin TL'dir. Yani, uygulanan bir satış vergisi tümüyle üretici tarafından yüklenilmektedir.

Talep eğrisinin sahip olduğu esneklik düzeylerini veri alarak yaptığımız açıklamaların ardından şimdi de arz eğrisinin esnekliğine bağlı olarak konuyu açıklamaya çalışalım. Öncelikli olarak arz eğrisinin sonsuz esnek olduğu varsayımından hareket edelim. Arz eğrisine ilişkin açıklamalarımızı yaparken, talep eğrisinin eğiminin 0 ile ∞ arasında olduğunu kabul edelim. Yani negatif eğime sahip geleneksel bir talep eğrisi yardımıyla açıklamalarımızı yapalım. Aşağıda yer alan Şekil 5.12 bu amaçla çizilmiştir.

Şekil 5.12

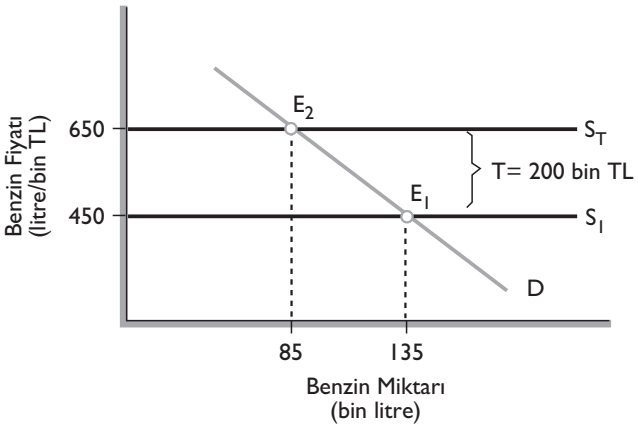

Arz Eğrisinin ∞ Olması Durumunda Verginin Yansıması

Satış vergisi olmadan önce denge E_1'de oluşmakta, denge miktarı 135 bin litre, denge fiyatı 450 bin TL olarak belirlenmektedir. Uygulamaya konan 200 bin TL'lik satış vergisi arz eğrisinin aynı miktarda yukarı kaymasına neden olur ve denge E_2 noktasına kayar, denge fiyatı 650 bin TL olur. Ancak, unutulmaması gereken nokta üreticinin eline geçecek fiyatın yine 450 bin TL olmasıdır. Zira fiyata eklenen 200 bin TL devlete aktarılacak miktarı ifade etmektedir. Bu nedenle, piyasada bu yeni fiyat düzeyinde oluşan denge miktarı 85 bin litreye düşmektedir. Arz eğrisinin esnekliğinin sonsuz olması nedeniyle, tüm vergi piyasa fiyatlarına yansıtılmakta ve verginin tüm yüklenicisi tüketici olmaktadır.

Bu şartlar altında, satış vergisi olmadan önce denge E_1'de oluşacaktır. Bu noktaya karşı gelen denge miktarı 135 bin litre iken, denge fiyatı 450 bin TL olarak oluşmaktadır. Uygulamaya konan 200 bin TL'lik satış vergisi arz eğrisinin aynı miktarda yukarı kaymasına neden olacaktır. Bu durumda denge E_2 noktasına kayacak ve denge fiyatı 650 bin TL olacaktır. Ancak, unutulmaması gereken nokta üreticinin eline geçecek fiyatın yine 450 bin TL olmasıdır. Zira fiyata eklenen 200 bin TL devlete aktarılacak miktarı ifade etmektedir. Bu nedenle, piyasada bu yeni fiyat düzeyinde oluşan denge miktarı 85 bin litreye düşmektedir. Arz eğrisinin esnekliğinin sonsuz olması nedeniyle, tüm vergi piyasa fiyatlarına yansıtılmakta ve verginin tüm yüklenicisi tüketici olmaktadır.

Şimdiye kadar yaptığımız analizlerin tümünde vergi mükellefinin (vergiyi kamu otoritesine ödemek zorunda olan) tarafın üretici olduğunu kabul ettik. Oysa kimi zaman tüketici de verginin mükellefi olabilir. Acaba verginin üretici değil de, tüketici tarafından ödenmesi durumunda açıklamalarda bir değişme olur mu? Bu soruya verilecek cevap hayır olacaktır. Dolayısıyla vergiyi ister üretici isterse tüketici ödesin fiyattaki artış ve vergi yükleri dağılımı değişmeyecektir.

SIRA SİZDE 3

Bir yerel yönetim, il sınırları içinde bulunan doğal su kaynağından elde edilen suyu damacanalara doldurarak satmakta ve şehrin içme suyu ihtiyacı karşılanmaktadır. Yerel yönetim mevcut teknolojik olanakları çerçevesinde kaynaktan çıkan suyu arttırma veya azaltma olanağına sahip değildir. Bu nedenle günlük şişelenen su miktarı 100 bin damacanada sabittir. Yerel yönetim damacana başına 500 bin TL fiyat uygulayarak üretimini satmaktadır.

Sağlıksız su üretiminin önüne geçmeyi hedefleyen Sağlık Bakanlığı, içme suyunun kalitesini korumak ve denetlemek amacıyla damacanalara bandrol uygulaması getirmeyi planlamakta ve damacana başına 100 bin TL bondrol ücreti ödenmesini önermektedir. Yukarıdaki veri ve varsayımları göz önünde tutarak ve bu ünitede öğrendiğimiz analiz tekniklerini kullanarak, getirilecek bandrol uygulamasından kaynaklanacak maliyeti kimin ödeyeceğini analiz edebilir misiniz?

TÜKETİCİ VE ÜRETİCİ RANTI

AMAÇ 4

Tüketici ve üretici rantı kavramlarını ve piyasa dengesinde meydana gelen değişmelerin refah üzerindeki etkilerini açıklayabilmek

Serbest bir piyasada arz ve talep dengesi alıcı ve satıcıların elde ettikleri toplam faydayı maksimize etmektedir. Elde edilen bu toplam faydayı değerlendirme yöntemlerinden biri, piyasaya katılım sonucu tüketicilerin ve üreticilerin elde ettikleri toplam rantın hesaplanmasıdır. Bir piyasa için **toplam rant,** malın alıcılar açısından toplam değeri (alıcıların ödemeyi arzuladıkları değer) ile bu malları üreten üreticilerin toplam maliyetleri arasındaki farktır. Kısaca piyasadaki arz ve talep eğrileri arasındaki alandır. Bu rantın bir kısmı tüketicilere, bir kısmı da üreticilere ait olduğu için bunları ayrı ayrı incelemek konuyu daha iyi anlamamıza olanak tanır.

Toplam rant: Bir malın alıcılar açısından toplam değeri ile bu malları üreten üreticilerin toplam maliyetleri arasındaki farktır.

Tüketici Rantı

Tüketici rantı, tüketicinin bir mal için ödemeye hazır olduğu fiyat ile gerçekte ödediği fiyat arasındaki farktır. Aslında tüketici rantı, piyasaya katılım sonucu tüketicilerin sağladığı faydayı ölçmeye yarar. Tüketici rantı talep eğrisi ile yakından ilişkilidir. Çünkü talep eğrisi, tüketicilerin her bir miktar için ödeme arzularını gös-

Tüketici rantı: Tüketicinin bir mal için ödemeye hazır olduğu fiyat ile gerçekte ödediği fiyat arasındaki farktır.

termektedir. Piyasada oluşan fiyat düzeyi ise bu mal için gerçekte ödedikleri tutardır. Bu iki tutar arasındaki fark tüketici rantını gösterir. Yani talep eğrisi altında ve denge fiyatı üzerindeki alan tüketici rantıdır. Buna göre, aşağıda yer alan Şekil 5.13'teki herhangi bir X malı için piyasa dengesi koşullarında $AE_1 P_1$ taralı alanı tüketici rantını ifade etmektedir.

Şekil 5.13

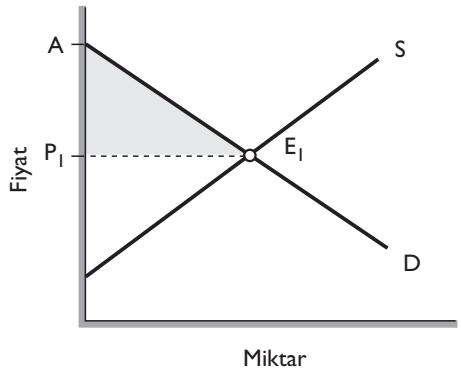

Tüketici Rantı
Talep eğrisi, tüketicilerin her bir miktar için ödeme arzularını göstermektedir. Piyasada oluşan fiyat düzeyi ise bu mal için gerçekte ödedikleri tutardır. Bu iki tutar arasındaki fark tüketici rantını gösterir. Yani talep eğrisi altında ve denge fiyatı üzerindeki alan tüketici rantıdır. Buna göre, herhangi bir X malı için piyasa dengesi koşullarında $AE_1 P_1$ taralı alanı tüketici rantını ifade etmektedir.

Denge fiyatının azalması tüketici rantını büyütecektir. Çünkü bir taraftan mevcut miktar için tüketiciler daha az öderken, diğer taraftan bu düşük fiyattan yeni tüketiciler piyasaya girecektir. Söz konusu rantın öncekine göre daha büyük olması ekonomide refah düzeyinin arttığını yansıtır. Bu ünitede ele aldığımız başlıklardan hatırlayacağınız gibi devletin piyasaya müdahalesi piyasa fiyatını etkilemektedir. Bu da bize bu tür politikaların tüketici refahını da değiştireceğini gösterir. İşte denge fiyatındaki değişmeye bağlı olarak ortaya çıkan tüketici rantındaki değişme ile tüketicilerin refahındaki kayıp ve kazançlar hesaplanabilir.

Şekil 5.14

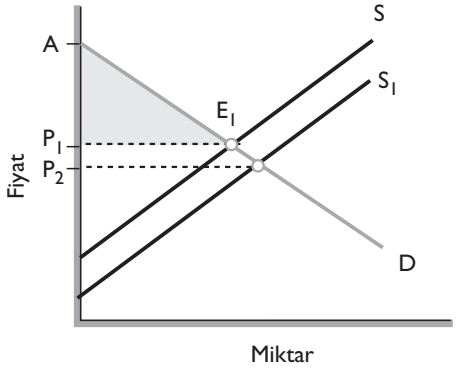

Tüketici Rantının Değişmesi
Denge fiyatının azalması tüketici rantını büyütecektir. Çünkü bir taraftan mevcut miktar için tüketiciler daha az öderken, diğer taraftan bu düşük fiyattan yeni tüketiciler piyasaya girecektir. Söz konusu rantın öncekine göre daha büyük olması ekonomide refah düzeyinin arttığını yansıtır. Devletin piyasaya müdahalesi piyasa fiyatını etkilediği için, bu tür politikaların tüketici refahını da değiştireceğini söyleyebiliriz.

Örneğin, daha önce inceldiğimiz Şekil 5.13'teki mal için, arzda meydana gelen artış sonucu denge fiyatının P_1 düzeyinden P_2 düzeyine düştüğünü kabul edelim ve şeklimizi yeniden oluşturalım. Şekil 5.14'e göre, ulaşılan bu yeni denge fiyatında tüketici rantı, daha önce AE_1P_1 alanı ile ifade edilirken, yeni durumda AE_2P_2 alanı ile ifade edilmektedir ve bu alan başlangıçtakine göre daha büyüktür. Bu da bize tüketici rantındaki artışı gösterir. Çünkü mevcut tüketiciler başlangıçtaki du-

ruma göre daha az ödemede bulunurken, düşük fiyattan yeni tüketiciler de piyasaya girmiştir.

Üretici Rantı

Üretici rantı: Üreticinin ürettiği malı satmaya razı olduğu fiyat ile gerçekte satış yaptığı fiyat arasındaki farktır.

Üretici rantı, üreticinin ürettiği malı satmaya hazır olduğu fiyat ile gerçekte satış yaptığı fiyat arasındaki farktır. Aslında üretici rantı, piyasaya katılım sonucu üreticilerin sağladığı faydayı ölçmeye yarar ve arz eğrisi ile yakından ilişkilidir. Çünkü arz eğrisi üreticilerin her bir fiyat düzeyinde ne kadarlık mal satmak istediklerini gösterir. Piyasada oluşan fiyat düzeyi ise bu mal için gerçekte satış yapacakları tutardır. Bu iki tutar arasındaki fark üretici rantını gösterir. Yani arz eğrisi altında ve denge fiyatının altındaki alan üretici rantıdır. Buna göre, aşağıda yer alan Şekil 5.15'teki herhangi bir X malı için piyasa dengesi koşullarında $BE_1\ P_1$ taralı alanı üretici rantını ifade etmektedir.

Şekil 5.15

Üretici Rantı

Arz eğrisi üreticilerin her bir fiyat düzeyinde ne kadarlık mal satmak istediklerini gösterir. Piyasada oluşan fiyat düzeyi ise bu mal için gerçekte satış yapacakları tutardır. Bu iki tutar arasındaki fark üretici rantını gösterir. Yani arz eğrisi altında ve denge fiyatının altındaki alan üretici rantıdır. Buna göre, herhangi bir X malı için piyasa dengesi koşullarında $BE_1\ P_1$ taralı alanı üretici rantını ifade etmektedir.

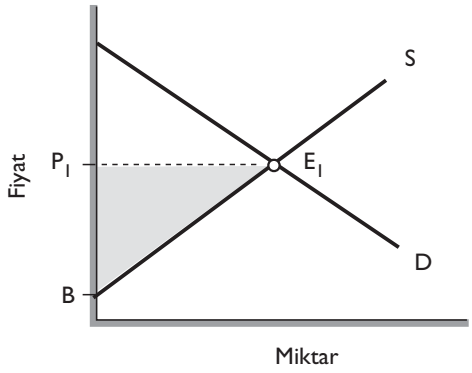

Denge fiyatının yükselmesi üretici rantını büyütecektir. Çünkü bir taraftan mevcut miktar için piyasadaki üreticiler daha yüksek bir fiyat elde ederken, diğer taraftan bu yüksek fiyattan yeni üreticiler piyasaya girecektir. Söz konusu rantın öncekine göre daha büyük olması ekonomide kârlılığın arttığını gösterir. Bu ünitede ele aldığımız başlıklardan hatırlayacağınız gibi, devletin piyasaya müdahalesi piyasa fiyatını etkilemektedir. Bu da bize bu tür politikaların üreticilerin kârlılığını da değiştireceğini gösterir. İşte denge fiyatındaki değişmeye bağlı olarak ortaya çıkan üretici rantındaki değişme ile üreticilerin kârlılığındaki kayıp ve kazançlar hesaplanabilir.

Şekil 5.16

Üretici Rantındaki Değişme

Denge fiyatının yükselmesi üretici rantını büyütecektir. Çünkü bir taraftan mevcut miktar için piyasadaki üreticiler daha yüksek bir fiyat elde ederken, diğer taraftan bu yüksek fiyattan yeni üreticiler piyasaya girecektir. Söz konusu rantın öncekine göre daha büyük olması ekonomide kârlılığın arttığını gösterir. Devletin piyasaya müdahalesi piyasa fiyatını etkilediğine göre, bu tür politikaların üreticilerin kârlılığını da değiştireceğini söyleyebiliriz.

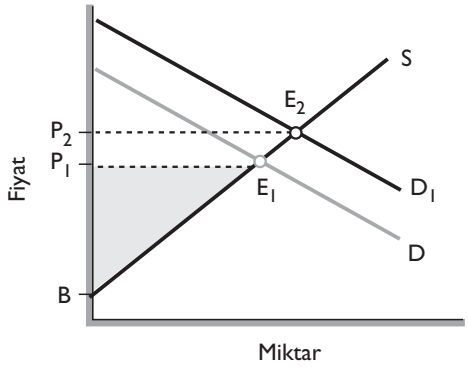

Örneğin, daha önce incelediğimiz Şekil 5.15'teki mal için, talepte meydana gelen artış sonucu denge fiyatının P_1 düzeyinden P_2 düzeyine yükseldiğini kabul edelim ve şeklimizi yeniden oluşturalım. Şekil 5.16'ya göre, ulaşılan bu yeni denge fiyatında üretici rantı daha önce BE_1P_1 alanı ile ifade edilirken, yeni durumda BE_2P_2 alanı ile ifade edilmektedir ve bu alan başlangıçtakine göre daha büyüktür. Bu da bize üretici rantındaki artışı gösterir. Çünkü mevcut üreticiler, başlangıçtaki duruma göre daha yüksek fiyattan mal satma olanağını yakalamışken, yeni oluşan yüksek fiyattan yeni üreticiler de piyasaya girmiştir.

Tüketici ve Üretici Rantındaki Değişmeler

Daha önce açıklandığı gibi, tüketici rantı piyasa denge fiyatı ile talep eğrisi arasındaki alan ile, üretici rantı ise denge fiyatı ile arz eğrisi arasındaki alan ile ifade edilmektedir. Bu ikisinin toplamı ise toplam rantı vermektedir. Serbest bir piyasada söz konusu toplam rant maksimuma ulaşmaktadır. Çünkü piyasa koşullarında oluşacak denge miktarının altında oluşacak herhangi bir işlem hacminde (alış-satış miktarı) daha az mal üretilip satılmakta ve hem tüketiciler hem de üreticiler refah kaybına uğramaktadırlar. Dolayısıyla piyasada gerçekleşecek işlem hacmini, yani denge miktarını arttırmak toplam rantın büyümesine neden olacaktır. Bu ise refahın artması demektir.

Bu ünitenin daha önceki bölümlerinde, devletin piyasaya çeşitli biçimlerde müdahale etmesi durumunda piyasada oluşan denge fiyatı ve denge miktarının bundan etkilendiğini belirlemiştik. Hemen çıkarsama yapabileceğiniz gibi, bu durumda tüketicilerin ve üreticilerin elde edeceği rant da değişecektir. Örneğin birim başına vergi konulduğunda, vergiyi kimin ödediğine bakılmaksızın piyasada alışveriş hacmi daralmakta ve denge miktarı piyasa koşullarında oluşacak denge miktarının altında kalmaktaydı. Şekil 5.17'de bu verginin refahı nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır. Hatırlarsanız, bu tür bir vergiyi üreticiler öderse arz eğrisi, tüketiciler öderse talep eğrisi azalmayı ifade etmek üzere sola doğru kaymakta, ancak her iki durumda da piyasadaki denge miktarı başlangıç denge miktarına göre azalmaktaydı. Çizimde basitlik sağlama amacıyla arz veya talep eğrisindeki bu kayma ayrıca gösterilmemiş, sadece sonuç olarak denge miktarının Q* 'dan Q_1'e düşmesi ele alınmıştır.

Şekil 5.17

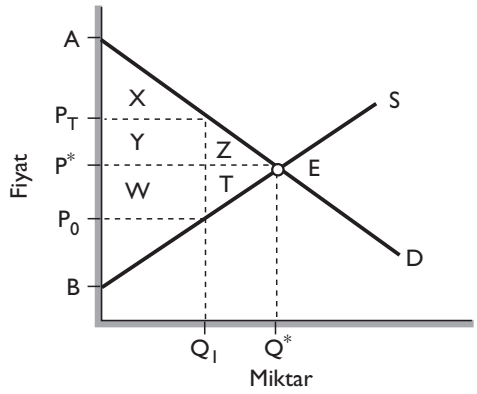

Üretici ve Tüketici Rantında Değişme
Vergi öncesinde tüketici artığı AEP üçgeninin alanına, üretici artığı ise P*EB üçgeninin alanına eşittir. Birim başına vergi uygulaması sonucu tüketici artığı Y+Z kadar azalmıştır. Üretici artığında ise W+T kadarlık azalma olmuştur. Hükümet Y+W kadarlık vergi hasılatı sağlamasına rağmen, daha az üretimden dolayı Z+T alanı kadar refah kaybı doğmuştur. Dolayısıyla getirilen vergi sonucunda hem üreticilerin hem de tüketicilerin refah kaybı ortaya çıkmıştır.*

Vergi öncesinde tüketici artığı AEP* üçgeninin alanına, üretici artığı ise P*EB üçgeninin alanına eşittir. Birim başına vergi uygulaması sonucu tüketici artığı Y+Z kadar azalmıştır. Üretici artığında ise W+T kadarlık azalma olmuştur. Hükümet Y+W kadarlık vergi hasılatı sağlamasına rağmen, daha az üretimden dolayı Z+T alanı kadar refah kaybı doğmuştur. Dolayısıyla getirilen vergi sonucunda hem üreticilerin hem de tüketicilerin refah kaybı ortaya çıkmıştır.

SIRA SİZDE 4

Türkiye'de uzun yıllardan bu yana tarım sektörü destekleme alımları ve taban fiyatı uygulamaları ile desteklenmektedir. Özellikle buğday, şeker pancarı, pamuk ve fındık gibi stratejik kabul edilen ürünlerde verilen bu desteğin, uzun yılardan beri bütçe açığının temel nedenlerinden biri olduğu ve yaşanan makro ekonomik istikrarsızlıklarda da payının olduğu öne sürülmektedir. Türk tarımında uygulanan taban fiyatı ve destekleme alımı politikalarının tarımsal ürünler piyasasında ne tür olumsuzluklara neden olacağını ve bunların ortadan kaldırılabilmesi için destek mekanizmasının nasıl çalışması gerektiğini açıklayabilir misiniz?

Özet

AMAÇ 1 *Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla kullandığı fiyat kontrolü yöntemlerini ve bu türden müdahalelerin piyasada oluşan fiyat ve işlem hacmi üzerindeki olası etkilerini açıklayabilmek*

- Devlet yasa ya da düzenlemelerle (yönetmelik, tebliğ gibi) belirli bir mal ya da hizmetin fiyatını tespit eder veya sınırlama getirirse fiyat kontrollerinden söz edilir. Uygulamada belli başlı fiyat müdahalesi yöntemleri taban ve tavan fiyatı uygulaması, asgari ücret uygulaması, tarımsal destekleme uygulamaları ve kira kontrolleridir.
- Mal ve hizmet arz edenleri korumak amacıyla, devletin bir mal veya hizmete ilişkin minimum fiyatı belirlemesi taban fiyat olarak bilinirken, mal ve hizmet talep edenleri korumak amacıyla bir mala ilişkin maksimum fiyatı belirlemesi tavan fiyat uygulaması olarak adlandırılır.
- Bu bağlamda asgari ücret uygulaması, tarımsal destekleme politikaları, kira kontrolleri gibi politikalar devletin çok sık kullandığı fiyat kontrol politikaları arasında yer alır.

AMAÇ 2 *Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla kullandığı miktar kontrolü yöntemlerini ve bu türden müdahalelerin piyasada oluşan fiyat ve işlem hacmi üzerindeki olası etkilerini açıklayabilmek*

- Devletin kota adı altında arz edilen mal miktarına sınırlama getirmesidir. En çok bilinen kota uygulamaları üretim kotaları ve ithalat kotalarıdır.
- Üretim kotası, arz edilen mal veya hizmet miktarını sınırlayarak, rekabet koşullarında oluşmuş piyasa fiyatını üreticilerin lehine arttırmaya dönük devlet politikasıdır.
- İthalat kotası, belli bir dönem boyunca ithal edilecek ürün miktarı üzerine bir tavan koyulmasıdır.

AMAÇ 3 *Devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla vergileme yetkisinden kaynaklanan gücünü nasıl kullanacağını ve ekonomik birimlerin vergiler karşısında göstereceği tepkinin piyasa dengesinin oluşumuna etkilerini açıklayabilmek*

- Belli bir maddi ölçü üzerinden (ağırlık, uzunluk, adet, hacim gibi) alınan vergiler spesifik vergiler olarak tanımlanırken, belirli bir parasal değerin yüzdesi şeklinde hesaplanan vergiler ise ad valorem vergiler olarak isimlendirilir.
- Uygulanacak bir satış vergisinin denge üzerindeki etkisi fiyatın artması ve miktarın azalması şeklindedir. Verginin ne kadarının kimin üzerinde kalacağını belirleyen faktör ise arz ve talep esnekliklerdir. Örneğin, arz ve talep esnekliklerinin aynı olduğunu varsayacak olursak, verginin yarısını tüketici yarısını üretici ödeyecektir.
- Vergiyi ödeyen mükellefin bunun bir kısmını veya tamamını fiyat mekanizması aracılığı ile diğer kişilere aktarması vergi yansıması olarak adlandırılır.

AMAÇ 4 *Tüketici ve üretici rantı kavramlarını ve piyasa dengesinde meydana gelen değişmelerin refah üzerindeki etkilerini açıklayabilmek*

- Bir malın alıcılar açısından toplam değeri ile bu malları üreten üreticilerin toplam maliyetleri arasındaki fark toplam rant olarak bilinirken, tüketicinin bir mal için ödemeye hazır olduğu fiyat ile gerçekte ödediği fiyat arasındaki fark tüketici rantı, üreticinin ürettiği malı satmaya razı olduğu fiyat ile gerçekte satış yaptığı fiyat arasındaki fark üretici rantı olarak adlandırılır.

Kendimizi Sınayalım

1. Devletin bazı tarım ürünleri için belirlediği taban fiyatlar, piyasada oluşan denge fiyatının üzerinde ise aşağıdaki durumlardan hangisi ortaya çıkar?

a. Kıtlık
b. Artık
c. Üretici dengesi
d. Tüketici dengesi
e. Karaborsa

2. Bir ekonomide asgari ücret piyasa koşullarında oluşan denge ücret düzeyinin üzerinde belirlenirse, aşağıdaki durumlardan hangisi ortaya çıkar?

a. Karaborsa
b. Aşırı istihdam
c. İşsizlik
d. Kıtlık
e. Refah artışı

3. Eğer talep eğrisi yatay eksene paralelse verginin taraflar arasındaki dağılımı nasıl olur?

a. Tüketiciler birim satış vergisinin bir kısmını öderler
b. Tüketiciler birim satış vergisinin tamamını öderler
c. Hükümet hiçbir vergi toplayamaz
d. Üreticiler birim satış vergisinin tamamını öderler
e. Vergiyi eşit paylaşırlar

4. Tüketicinin bir mal için ödemeyi arzu ettiği fiyat ile gerçekte ödediği fiyat arasındaki fark aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Refah
b. Marjinal fayda
c. Tüketici üstünlüğü
d. Tüketici rantı
e. Üretici hakimiyeti

5. Aşağıdakilerden hangisi taban fiyat uygulamasına örnektir?

a. Asgari ücret
b. Kira kontrolleri
c. Üretim kotaları
d. İthalat kotaları
e. Vergiler

6. Tarımsal destekleme fiyatlarının piyasada oluşan denge fiyat ve miktarı üzerindeki etkisi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Denge fiyatı artar, denge miktarı azalır
b. Denge fiyatı düşer, denge miktarı artar
c. Denge fiyatı ve miktarı artar
d. Denge fiyatı ve miktarı azalır
e. Denge fiyatı artar, denge miktarı değişmez

7. Piyasa denge fiyatı ile arz eğrisi arasında kalan alan aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Refah
b. Toplam fayda
c. Tüketici hakimiyeti
d. Tüketici üstünlüğü
e. Üretici rantı

8. Bağlayıcı bir tavan fiyat uygulaması sonucu aşağıdakilerden hangisi ortaya **çıkmaz**?

a. Karaborsa
b. Talep fazlası
c. Arz fazlası
d. Düşük kaliteye yönelme
e. Uzun kuyruklar ve kargaşa

9. Miktar üzerinden alınan vergi, tüketicinin ödemesi ile üreticinin ödemesi sonuçları açısından karşılaştırıldığında aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a. Tüketicilerin vergi yükü artar
b. Tüketicilerin vergi yükü azalır
c. Üreticilerin vergi yükü artar
d. Üreticilerin vergi yükü azalır
e. Vergi yüklerinde bir değişiklik olmaz

10. Vergiyi ödemesi gereken kişinin piyasa mekanizmasından yararlanarak bunu bir başka kişi ya da kuruma aktarması aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Vergiden kaçınma
b. Verginin yansıması
c. Vergi mükellefiyeti
d. Vergi kaydırma
e. Vergi kaçırma

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Talebin fiyat esnekliği, miktar kontrolleri.

Bu sorunun cevabı talebin fiyat esnekliği kavramında yatmaktadır. Neden bu önerinin yapıldığını kavrayabilmek için devlet müdahalesi olmaması durumunda piyasayı inceleyelim. Buna göre uyuşturucu piyasasında denge, aşağıda yer alan şeklin a bölümüne göre, A noktasında sağlanmakta ve denge fiyatı P_1, denge miktarı ise Q_1 olarak belirlenmektedir. Denge koşulları altında piyasada gerçekleşen işlem hacmi, yani uyuşturucu için tüketicilerin yaptığı toplam harcama P_1 x Q_1 kadar olacaktır. Bu harcama miktarı grafikteki taralı alan ile gösterilmektedir. Şeklin b bölümünde çeşitli yöntemlerin kullanılması ile arzın sınırlandırılmasının yaratacağı etkiler gösterilmektedir. Örneğin, gümrüklerdeki kontrollerin yoğunlaştırılması, uyuşturucu tacirlerine verilen cezaların arttırılması ve üretimin gerçekleştirildiği ülkelerde üretimin sınırlandırılması için diplomatik çabaların arttırılması gibi önlemlerle arzın azaldığını kabul edelim. Bu durum şekilde S_1 eğrisinin S_2 konumuna gelmesi ile gösterilmektedir. Ortaya çıkan yeni dengede denge fiyatı P_2'ye yükselmekte, denge miktarı ise Q_2'ye düşmektedir. Dikkat ederseniz arza getirilen kısıtlamalar, piyasada alınıp satılan uyuşturucu miktarını azaltma konusunda başarılı olursa, bu denge fiyatının artacağı anlamına gelmektedir. Şimdi olayın bir başka boyutuna bakalım: Uyuşturucu bağımlılık yaratan bir alışkanlık olduğu için talebin fiyat esnekliği serttir, yani inelastik talep söz konusudur. Bilindiği gibi, bu durumda fiyattaki artış toplam harcamayı arttırır. Nitekim şekilde daha koyu renk alanla gösterilen P_2 x Q_2 miktarı başlangıçtakine göre daha büyüktür. Uyuşturucuya yapılan toplam harcamalardaki bu artış toplum açısından çok ciddi sonuçlar doğuracaktır. Zira uyuşturucu bağımlılarının çok büyük bir kısmı, bu alışkanlıklarının getirdiği harcamayı suç işleyerek finanse etmektedirler. Buna göre işlenen suçlarda artış ortaya çıkması yüksek bir olasılıktır. Öte yandan bu durum uyuşturucu tacirlerinin toplam gelirini de arttıracağı için daha organize suç şebekelerinin doğmasına yol açar.

Uyuşturucu talebinin inelastik olması, iktisatçıları arzı kısıtlayan politikalar yerine talebi azaltan politikalar önermeye yöneltmektedir. Bu önlemler arasında kullanıcılara uygulanan cezaların arttırılması, uyuşturucu karşıtı kampanyaların yoğunlaştırılması ve bağımlılar için tedavi merkezlerinin sayısının arttırılması gibi önlemler sıralanabilir. Bu politikaların başarılı olması durumunda sonucun ne olacağı şeklin c bölümünde görülmektedir. Talep eğrisi sola doğru kayarak D_1 konumundan D_2 konumuna geleceği için denge fiyatı P_1'den P_3'e düşmekte ve denge miktarı Q_1'den Q_3'e gerilemektedir. Buna paralel olarak şekilde daha koyu renk alanla gösterilen toplam harcama miktarı başlangıçtakine göre daha küçük olmaktadır. Bu da daha önce sözü edilen olumsuzlukların azalması anlamına gelir.

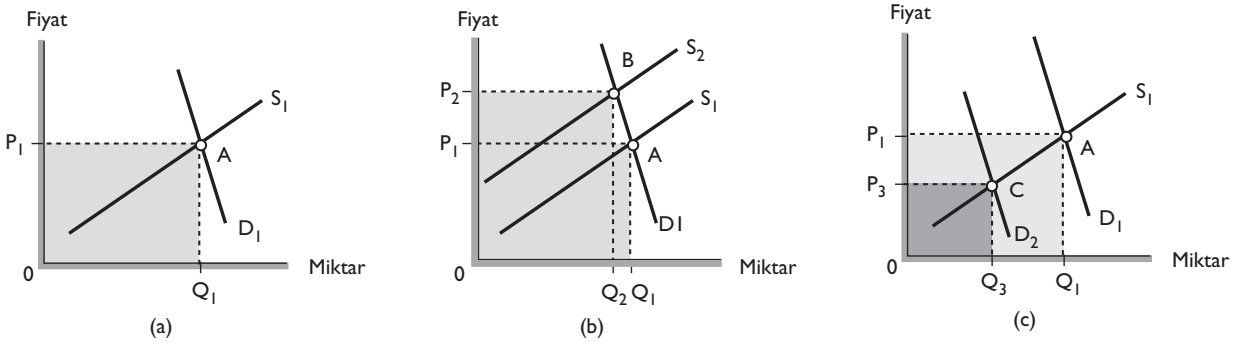

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Lipsey, R.G. ve dğ. (1999). **İktisat**, Cilt I. (Çev.A.Çakmak ve dğ.), İstanbul: Bilim ve Teknik, s.94-125.

Dinler, Z. (1999). **Mikro Ekonomi.** Bursa: Ezgi, s.207-228.

Türkay, O.(2000). **Mikro İktisat Teorisi.** Ankara: İmaj, s.139-148.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için " Taban ve Tavan Fiyat Uygulamaları " konusuna bakınız.
2. c	Ayrıntılı bilgi için "Asgari Ücret Politikası" konusuna bakınız.
3. d	Ayrıntılı bilgi için "Vergi Uygulamaları" konusuna bakınız.
4. d	Ayrıntılı bilgi için "Tüketici Rantı" konusuna bakınız.
5. a	Ayrıntılı bilgi için "Taban ve Tavan Fiyat Uygulamaları" konusuna bakınız.
6. c	Ayrıntılı bilgi için "Tarımsal Destekleme Fiyatları" konusuna bakınız.
7. e	Ayrıntılı bilgi için "Üretici Rantı" konusuna bakınız.
8. c	Ayrıntılı bilgi için "Taban ve Tavan Fiyat Uygulamaları" konusuna bakınız.
9. e	Ayrıntılı bilgi için "Vergi Uygulamaları" konusuna bakınız.
10. b	Ayrıntılı bilgi için "Vergi Uygulamaları" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

a. Daha önceki ünitede öğrendiğimiz arz esnekliği formülünden yararlanarak,

$$E^s = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}} \Rightarrow 1.5 = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{-0,20} \Rightarrow \frac{\Delta Q}{Q} = -0,30\ (-\%30)$$

elde edilir. Yani, özel hastaneler tarafından sunulan sağlık hizmetleri arzı %30 oranında azalacaktır.

b. Daha önceki ünitede öğrendiğimiz talep esnekliği formülünden yararlanarak,

$$E^D = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}} \Rightarrow -0,60 = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{-0,20} \Rightarrow \frac{\Delta Q}{Q} = 0,12\ (\%12)$$

elde edilir. Yani, özel hastaneler tarafından sunulan sağlık hizmetlerine olan talep %12 oranında artacaktır.

c. Aşağıda yer alan şekilde başlangıçtaki (devlet müdahalesinden önceki) denge noktası A ile gösterilmektedir. Bu noktanın ifade ettiği hasta başına muayene ücreti (fiyat) 50 milyon TL'dir ve hastane bu fiyattan haftada 1000 hastaya hizmet sunmaktadır. Devletin piyasaya müdahale etmesi ile mevcut 50 milyon TL'lik denge muayene ücreti %20 oranında düşürülerek 40 milyon TL'ye indirilmekte ve bu fiyat maksimum muayene ücreti olarak uygulanmaktadır. Yukarıda hesapladığımız değerlerden yola çıkarsak, bu tavan fiyat düzeyinde hastanenin muayene edeceği hasta sayısı haftada 1000 adetten %30 oranında azalarak 700 hastaya, bu hastanede muayene olmak isteyen hastaların sayısı %12 artarak 1120 hastaya çıkar.

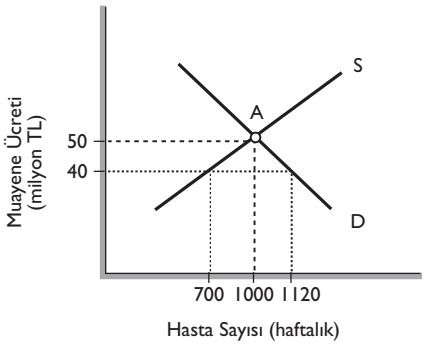

d. Tavan fiyat uygulaması bu hastane için bir arz açığı (ya da talep fazlası) sorununu doğurmuştur. Bu durum özel hastanelerde pek görmeye alışmadığımız görüntüler yaratacaktır: Kuyruklar. Tıpkı günümüzde kamu hastanelerinde olduğu gibi, sabahın erken saatlerinden itibaren kuyruklara giren insanlar ilk 100 kişi arasında olmak için çabalayacaklardır (haftada 700 kişinin muayene ediliyorsa bu günde 100 hasta anlamına gelmektedir).

e. Bu durumda hastane sunduğu yan hizmetlerin fiyatını arttırmayı deneyebilir. Örneğin, röntgen ücretlerinin, tahlil ücretlerinin arttırılması gibi.

Sıra Sizde 2

Bir berber günde en fazla 10 kişiyi tıraş edebiliyorsa ve 15 adet lisans verilecekse, bu kentte günde en fazla 150 kişi saç tıraşı olabilecektir. Yani, yerel yönetim lisanslama zorunluluğu getirerek ve lisans sayısını kısıtlayarak saç kesim hizmeti üzerine miktar kontrolü koymuş demektir. Bunu bir çizim yardımıyla açıklarsak, başlangıçtaki denge A noktasında sağlanmakta ve 3 milyon TL'lik fiyattan günde 200 kişi bu hizmetten yararlanmaktadır. Yerel yönetim tarafından getirilen lisans sınırlaması sonucu bu hizmetten yararlanacakların sayısı 150 kişi ile sınırlandırılmıştır. Miktar ekseninden çizilen dik doğru bu sınırlamayı ifade eder. Sonuçta daha az kişi (150), daha yüksek bir bedel ödeyerek (6 milyon TL) bu hizmeti kullanmaktadır

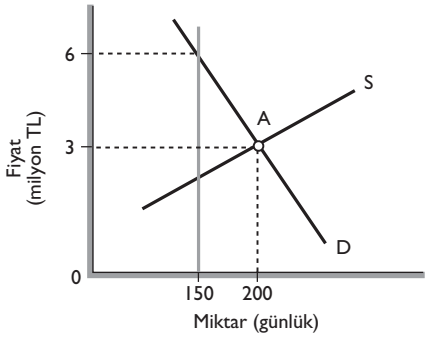

Sıra Sizde 3

Yerel yönetim akan su miktarını azaltma veya arttırma olanağına sahip olmadığı için günlük arz miktarı 100 bin damacanada sabittir. Bir diğer deyişle, arz eğrisinin fiyat esnekliği sıfırdır. Bu durum aşağıdaki şekilde 100 bin damacana düzeyinde çizilen dik doğru ile gösterilmektedir. Talep eğrisi de göz önüne alındığında, denge A noktasında sağlanmakta ve yerel yönetim tanesi 500 bin TL'den 100 bin damacana suyun tamamını satarak günde 50 milyar TL gelir sağlamaktadır. Bu durumda damacana başına 100 bin TL'lik bandrol uygulanırsa (bir diğer deyişle vergi getirilirse) arz eğrisi değişmeyecektir. Zira mevcut teknolojik olanaklarla fiyat düşse bile 100 bin damacana su şişelenmeye devam edecektir. Ancak tüketiciler bu miktar suyu fiyat 500 bin TL iken tüketmektedirler. Bu nedenle, üretilen 100 bin damacana suyun satılabilmesi için, getirilen ek maliyetin tamamı yerel yönetim tarafından üstlenilecektir. Dikkat edilirse yerel yönetimin elde ettiği toplam gelir azalmaktadır. Çünkü su satışından yine 50 milyar TL gelir elde edilecek, ancak bunun 10 milyar TL'si Sağlık Bakanlığına aktarılacaktır. Görüldüğü gibi bandrol bedeli tamamen yerel yönetim tarafından üstlenilmiştir.

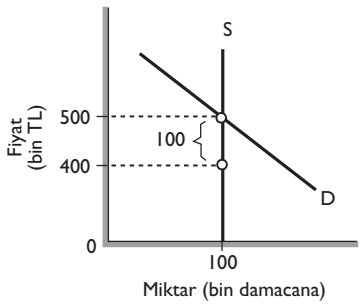

Sıra Sizde 4

Taban fiyatı uygulaması, Türk tüketiciler için tarımsal ürünlerin fiyatının yükselmesi demektir. Aşağıda yer alan şeklin a bölümünde taban fiyatının bir arz fazlasına neden olacağı gösterilmektedir. Bu durumda devlet, fiyatın sürekli olarak yüksek düzeyde tutulabilmesi için söz konusu arz fazlasını satın almalıdır ve doğal olarak bundan doğan maliyet vergi ödeyenlere yansımaktadır. Oysa, vergi ödeyenlere yüklenen bu maliyetin hafifletilebilmesi için arz fazlasının ortadan kaldırılması lazımdır. Devlet bunu sağlayabilmek amacıyla ekim yapılabilecek alanları sınırlandırabilir. Örneğin, devlet uygulanacak ekim alanları düzenleme programı çerçevesinde, fiyat desteğinin sürdürülebilmesi için çiftçilerle anlaşarak ekim alanlarını sınırlandırabilir. Bu durumda arz fazlası ortadan kalkacak ve devlet bütçe gelirden tarım kesimine kaynak aktarmaktan kurtulacaktır. Bu türden bir politikanın etkileri aşağıdaki şeklimizin b bölümünde gösterilmektedir. Üretilebilecek miktara getirilen Q_1 kadarlık sınırlama bu üretim düzeyinde çizilen dik doğru ile gösterilmektedir. Üretime konulan bu kısıtlama piyasada P_1 gibi bir fiyat oluşumuna yol açmaktadır. Dikkat edilirse bu fiyat taban fiyatına eşit, ancak devlet müdahalesi olmaması durumunda gerçekleşecek fiyattan yüksektir. Vergi ödeyenlere yüklenen maliyet ortadan kalkmasına rağmen, izlenen bu politika da tüketicilere maliyet getirmektedir. Zira, tüketiciler hem daha az ürün tüketebilmekte, hem de buna daha yüksek bir bedel ödemektedirler. Tüketicilerin uğradığı refah kaybı taralı olarak gösterilen bölge kadar olmaktadır. Ancak tüketicilerin uğradığı refah kaybı üreticilerin rantındaki artışla dengelendiği için toplumun net refahında bir değişme olmamaktadır. Eğer çiftçiler ortalama bir tüketiciden daha zengin iseler sözü edilen bu rant transferi gelir dağılımını daha da bozucu bir etki yaratır.

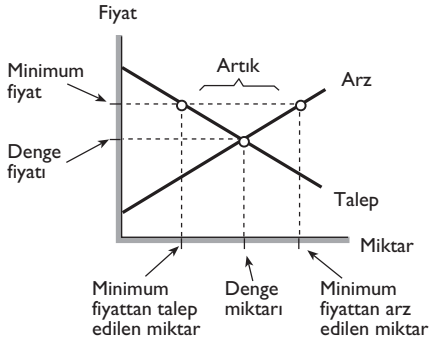

(A)

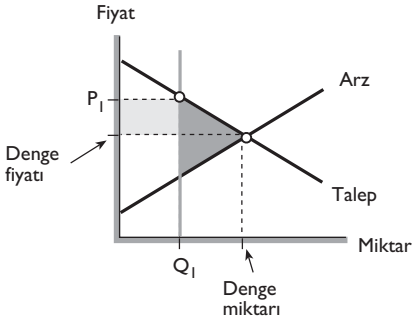

(B)

6 Üretim ve Maliyetler

Yukarıdaki fotoğraflarda İstanbul'un 30 sene önceki hali ve bugünkü hali yer alıyor. İki fotoğraf arasındaki 7 farkı bulun türünden bir oyun oynasaydık, dikkatimizi çeken ilk fark dev binaların İstanbul'un siluetine eklenmesi olacaktır. Şehir plancıları ve Mimarlar Odası bu gelişmeye karşı çıkmalarına, bazı yüksek binalar mahkemelik olmasına ve İstanbul ciddi bir deprem riski taşımasına rağmen gökdelenler yükselmeye devam ediyor. Bu türden yüksek binaların yaygınlaşma sebebi, takdir edersiniz ki, bir modernlik gösterisi veya moda değildir. Sizce İstanbul'da binaların gittikçe yükselme sebebi ne olabilir? Neden küçük bir Anadolu kentinde bu kadar yüksek binalar göremiyoruz da, büyük kentlerde bu binalarla karşılaşıyoruz?

Başlarken

Arz ve talep modeli ekonomik olayları açıklamada önemli bir yere sahiptir. Talep, tüketici davranışları temel alınarak açıklanırken; arz, üretici (firma) davranışları temel alınarak açıklanır. Firma davranışını etkileyen iki önemli unsur vardır: Maliyet ve hasılat. Çeşitli piyasa yapıları içerisinde faaliyette bulunan bir firmayı üretimde bulunma çabasına iten güdü kâr maksimizasyonudur. Elde edilebilecek kâr düzeyini belirleyen de hasılat ve maliyettir. Firma kâr maksimizasyonu amacını gerçekleştirmek için ya hasılatını artıracaktır, ya da maliyetlerini düşürecektir.

Anahtar Kavramlar

- *Üretim ve firma*
- *Üretim fonksiyonu*
- *Toplam, ortalama ve marjinal fiziki ürün*
- *Azalan verim yasası*
- *Ölçeğin verimi*
- *Değişken, sabit ve toplam maliyetler*
- *Ortalama değişken, ortalama toplam ve marjinal maliyetler*

Amaçlar

Bu üniteyi tamamladığınızda …

1. *Üretim, firma ve üretim faktörleri kavramlarını kullanarak üretim fonksiyonunu,*
2. *Kısa ve uzun dönem ayırımını yaparak kısa dönemde firmanın üretim davranışını,*
3. *Uzun dönemde firmanın üretim olanaklarını tartışarak firmanın karar verme sürecini,*
4. *Firmanın üretim sürecinde karşılaştığı maliyetleri açıklayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda,*
5. *Firmanın kısa dönemdeki maliyetlerini tanımlayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda,*
6. *Firmanın uzun dönemdeki maliyetlerini tanımlayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

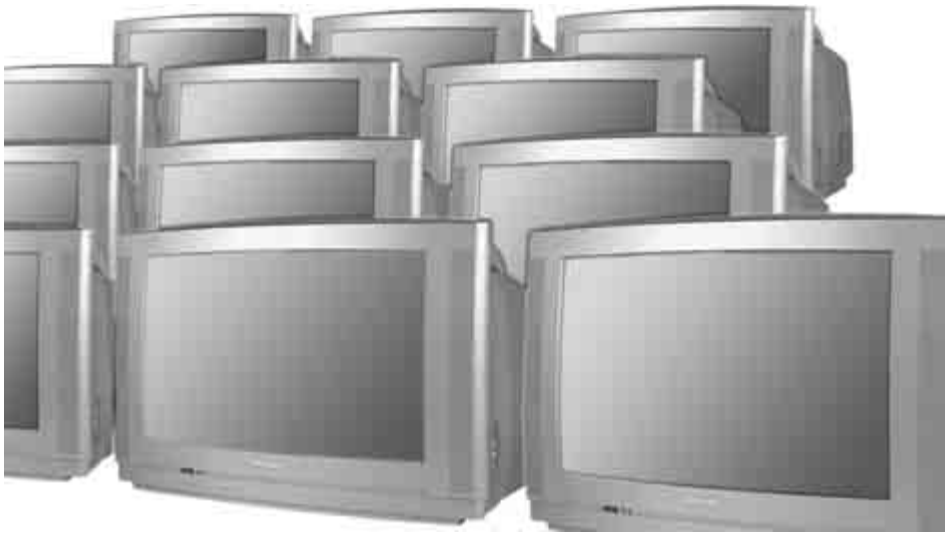

ÜRETİM

AMAÇ 1

Üretim, firma ve üretim faktörleri kavramlarını kullanarak üretim fonksiyonunu açıklayabilmek

Üretim, insanların ihtiyaçlarını dolaylı ya da doğrudan karşılayacak mal ve hizmetleri meydana getirme çabasıdır. Üretimi gerçekleştiren ve bunların satışı konusunda karar veren ekonomik birime **firma** denir. Firma bir gazete bayii olabileceği gibi, büyük bir alış-veriş merkezi ya da holding de olabilir. Her firma piyasaya sunacağı mal ve hizmetleri üretebilmek için bir takım maliyetlere katlanmak zorundadır. Firma kârını maksimize etmeye çalıştığı için üretimini en düşük maliyetle gerçekleştirme çabası içerisindedir. Firmanın üretip, piyasaya süreceği ürünün miktarı, firmanın katlandığı maliyetler ile ürünün piyasadaki satış fiyatına göre belirlenir.

Üretim: İnsanların ihtiyaçlarını dolaylı ya da doğrudan karşılayacak mal ve hizmetleri meydana getirme çabasıdır.

Firma: Üretimi gerçekleştiren ve bunların satışı konusunda karar veren ekonomik birimdir.

İçinde bulunulan veya gelecek zamanda fayda yaratan herhangi bir faaliyet olarak tanımlanabilecek olan üretim sonucunda elde edilen ürün, tüketicilere fayda sağlar. Örneğin, konut barınma, otomobil ulaşım ve okullar eğitim ihtiyacını karşıladıkları için bu ürünleri tüketenler fayda elde edecektir. İçinde bulunulan anda sağlanan fayda, yeni şeylerin öğrenilmesi, yeni deneyimlerin kazanılması ve dünyayı daha iyi anlamakla elde edilir. Gelecekteki fayda ise, daha fazla kazanç elde etme gücüne kavuşmak ve ekonomik fırsatları artırmakla sağlanır. Bunların yanında ev hanımlarının yaptığı işler de, belli bir bedel karşılığı olmamasına karşın, üretim faaliyetidir.

Ürün, üretim faktörlerinin (emek, sermaye toprak) üretim sürecine katılmasıyla elde edilir. Bu süreç, sadece üretim faktörlerinin maddi anlamda şekil değiştirmesi olarak algılanmamalıdır. Hammadde veya yarı mamûllerin üretim süreci sonunda şeklini değiştirerek, yeni bir mamûl elde etmek **imalat** olarak tanımlanır. Bu tür bir üretim şekil faydası sağlar. Elde edilen ürünün, bir yerden başka yere taşınması da üretimdir ve yer faydası sağlar. Benzer şekilde, bir ürünün stoklanarak, en çok istenildiği anda satıcıya hazır hale getirilmesi de zaman faydası sağladığı için yine üretimdir. Bir satış işlemi de üretimdir. Çünkü burada ürüne en fazla değer veren kişilerin buna sahip olması mülkiyet faydası sağlamaktadır.

Ürün: Üretim faktörlerinin (emek, sermaye toprak) üretim sürecine katılmasıyla elde edilen çıktıdır.

İmalat: Hammadde veya yarı mamûllerin üretim süreci sonunda şeklini değiştirerek, yeni bir mamûl elde edilmesi sürecidir.

Bir ekonomide temel üretim birimi firmadır. Firmalar üretim faktörlerini ya da diğer adıyla girdileri satın alarak, mal ve hizmetleri üretmek amacıyla bunları birleştirirler. Kullanılan girdilerin miktarı, belli bir zaman dilimi içerisinde elde edilecek ürünün miktarını belirler. Veri teknoloji çerçevesinde, bir ürünün miktarının artırılması, girdilerin artırılmasına bağlıdır. Girdiler ile elde edilen ürünler arasındaki bu bağlılık ilişkisi **üretim fonksiyonu** ile özetlenmektedir. Belirli bir dönemde kullanılan alternatif girdi bileşimlerini olası maksimum çıktı ile ilişkilendiren üretim fonksiyonu şu şekilde formüle edilebilir:

Üretim fonksiyonu: Belirli bir dönemde kullanılan alternatif girdi bileşimlerinin olası maksimum çıktı ile ilişkilendirilmesidir.

$$Q^* = f(L, K, T, t)$$

Bu fonksiyona göre, herhangi bir firmanın olabilecek maksimum üretimi (Q^*) kullanılan emek (L), sermaye (K) ve doğal kaynakların (T) miktarına ve teknoloji (t) düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla üretim miktarı bunların bir fonksiyonu olacaktır.

Üretim sürecinde kullanılan girdiler sabit ve değişken olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Üretim sürecinde kullanılan bazı girdiler ürün miktarındaki değişme karşısında, belirli bir süre için, ne artar ne de azalır. Bu girdiler **sabit girdiler** olarak tanımlanır. Oysa **değişken girdiler** arzu edilen üretim düzeyine bağlı ola-

Sabit girdiler: Ürün miktarındaki değişme karşısında belirli bir süre için miktarı değişmeyen girdilerdir.

Değişken girdiler: Arzu edilen üretim düzeyine göre miktarı değişen girdilerdir.

rak değişir. Değişken ve sabit girdiler arasında ayrım yaparken, zamanın önemini de vurgulamak gerekir. Örneğin, imalat yapan bir firma için bina sabit bir girdidir. Çünkü kısa sürede büyütmek olanaksızdır. Fakat kullanılan emek ve hammadde değişken girdidir. Ancak uzun bir zaman dilimi göz önüne alındığında, bina genişletilebilir, hatta yenisi inşa edilebilir. Dolayısıyla uzun dönemde sabit girdiler de değişken girdi olarak nitelendirilir.

SIRA SİZDE 1

Yukarıdaki analizde, firmanın üretim ve üretim süreci ile ilgili karar alırken kâr maksimizasyonu amacını öne çıkartacağını kabul ettik. Bir diğer deyişle, firmanın kârı paylaşan sahipleri adına, kâr maksimizasyonu amacı ile yönetileceğini varsaydık. Günümüzde büyük şirketlerin yönetimi profesyonel yöneticilere devredilmekte ve bu yöneticiler de diğer çalışanları istihdam etmektedir. Yöneticilerin ve diğer çalışanların firma sahiplerinin arzuladığı gibi kâr maksimizasyonu amacı ile çalışacaklarından nasıl emin olabiliriz? Yöneticiler ve diğer çalışanlar kendi çıkarlarını gözeterek firmanın kârının azalmasına yol açabilirler mi?

KISA DÖNEMDE ÜRETİM

AMAÇ 2

Kısa ve uzun dönem ayırımını yaparak kısa dönemde firmanın üretim davranışını açıklayabilmek

Üretime ilişkin temel kavramları açıklayabilmek için en kolay yol, üretim fonksiyonunda yer alan girdilerden sadece bir tanesinin değişebildiği bir süreci incelemektir. İktisadi analizde üretim faktörlerinden sadece bir tanesinin değiştirilmesine olanak tanıyan bu süre **kısa dönem** olarak adlandırılır. Kısa dönem üretim fonksiyonundaki girdilerden sadece bir tanesinin değişebileceği, diğer girdilerin ise sabit kalacağı kabul edilmektedir. Konuya ilişkin açıklamalar yapılırken, üretim faktörlerinden sermaye ve doğanın sabit olduğu varsayılacaktır. Üretim fonksiyonunda yer alan teknoloji de veri alındığına göre, kısa döneme ilişkin analizde tek değişken girdi, emek miktarıdır. Bu durumda, firmanın çıktı miktarını arttırabilmesi, kullanılan emek miktarındaki artışa bağlı olacaktır. Böylece firma, emek faktörünün verimliliğini esas alarak çıktı miktarını belirleyecektir.

Kısa dönem: Üretim faktörlerinde sadece bir tanesinin değiştirilmesine olanak tanıyan süredir.

Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Üretim

Değişken girdi miktarının arttırılmasına bağlı olarak elde edilen çıktıya **toplam fiziki ürün** denir ve TPP ile gösterilir. Değişken üretim faktörü olarak emeğin kullanılması durumunda emek girdisi ile ürün miktarı (çıktı) arasındaki ilişki bir tablo, grafik ya da fonksiyonla açıklanır. Biz de bu geleneğe uyarak hazırlayacağımız bir tablo çerçevesinde söz konusu kavramlara ilişkin bazı tespitlerde bulunacağız.

Toplam fiziki ürün: Değişken girdi miktarının arttırılmasına bağlı olarak elde edilen çıktıdır.

DİKKAT

Burada fiziki ürün deyimiyle fiilen gerçekleştirilen üretim miktarından söz edilmektedir, fiziki ürünle kastedilen parasal değer değildir. Fiziki ürünün parasal değere dönüşmesi, bu ürünün piyasalarda satılmasıyla mümkün olur.

Diğer girdiler sabitken, değişken girdi olan emek miktarı artırılırsa üretim sıfırdan başlayarak artmaya başlar. Üretim önce yükselen oranlarda artmakta, belli bir düzeyden sonra ise gittikçe azalan oranlarda artmaktadır. Hatta değişken girdi gereğinden fazla arttırılırsa üretimde azalmayla da karşılaşılabilir. Üretimin düşük olduğu başlangıç düzeyinde bir birim değişken girdi, yani bir birim emek başına dü-

şen sabit girdi miktarı fazla olduğu için sabit girdilerden bir kısmı atıl kalacaktır. Bu durumda, üretim sürecine dahil edilen ilave emek bir yandan atıl kapasitenin kullanılmasına olanak verirken, diğer yandan uzmanlaşmayı artıracağından üretim daha fazla artacaktır. Diğer değişkenler sabitken, belli bir üretim miktarına ulaşıncaya kadar, artan emek miktarı başına artan verimlilik söz konusudur. Ancak, değişken ve sabit girdi arasında optimal (en uygun) bileşime ulaşıldıktan sonra, emek artışı sürdürülürse, emek başına düşen sabit girdi azalacaktır. Böylece, emek birimi başına verimin azalması durumu ortaya çıkacaktır. Bu durum ekonomi biliminde **azalan verimler yasası** olarak tanımlanır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bu yasanın geçerli olabilmesi için, teknoloji ve diğer üretim faktörleri sabitken, emek miktarının artması gerekir. Hatta emek çok fazla artarsa,üretim düşmeye başlar. Bu durumda emeğin verimi negatif olur. Azalan verimler yasası, firmanın sürekli olarak emek kullanımını arttırması durumunda, marjinal fiziki ürün ve toplam fiziki ürün eğrilerinin alacağı şekilleri göstermesi bakımından önemlidir.

Azalan verim yasası: Diğer üretim faktörleri miktarı sabitken, bir üretim faktörünün üretimde kullanılan miktarının arttırılması durumunda, her ilave birimin sağladığı ürün miktarının azaldığını ifade eden ilişkidir.

Firma yönetimi işe ilave bir işçi almadan önce şunu bilmek isteyecektir: Acaba, işçi sayısını artırmakla ($\Delta L = 1$), üretim ne kadar artacaktır ($\Delta Q = ?$). Yani son işçinin sağlayacağı marjinal fiziki ürün ne olacaktır. Bu çerçevede **marjinal fiziki ürün,** emek miktarındaki bir birimlik değişmenin toplam ürün miktarında meydana getirdiği değişim olarak tanımlanır. Emeğin marjinal fiziki ürünü MPP_L kısaltmasıyla gösterilir. Marjinal fiziki ürün, emek veriminin nasıl bir seyir izlediğini gösterir, bu yüzden emeğin marjinal verimliliği (MP_L) olarak da adlandırılır. Marjinal fiziki ürünü aşağıdaki basit eşitlikle de göstermek mümkündür:

Marjinal fiziki ürün: Emek miktarındaki bir birimlik değişmenin toplam ürün miktarında meydana getirdiği değişmedir.

$$MPP_L = \frac{\Delta TPP}{\Delta L}$$

Emeğin **ortalama fiziki ürün**ü (APP_L) ise, emek birimi başına elde edilen ürün miktarıdır. Bu, toplam fiziki ürünün kullanılan emek miktarına oranlanmasıyla hesaplanır. Aşağıdaki eşitlikte ortalama fiziki ürün formüle edilmiştir.

Ortalama fiziki ürün: Bir birim emek için elde edilen ürün miktarıdır.

$$APP_L = \frac{TPP}{L}$$

Genelde emek verimliliği ile ortalama fiziki ürün anlatılmak istenmektedir. Bir firmada verim artışının sağlandığını söylemekle, emek birimi başına üretimin arttığı anlaşılmaktadır. Emek verimliliği kavramının uygulamada bu şekilde ele alınması, biraz da ortalama verimliliğin kolay ölçülmesine bağlanmaktadır. Firma yönetimi bakımından işe yeni işçi almadan önce ortalama verimliliğin seviyesini ve yönünü bilmek önemlidir. Yönetim, bu yeni işçi ile birlikte üretimin (çıktının) oransal olarak nasıl etkileneceğini bilmek isteyecektir. Bunu bilmekle, ilave işgücünün ortalama verimliliği nasıl etkilediği belirlenmiş olacaktır.

Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Ürün Eğrileri

Aşağıda yer alan Şekil 6.1'de toplam, marjinal ve ortalama ürün kavramları ve bunların artan, azalan ve negatif verim bölgeleri gösterilmektedir. Bu grafikte kullanılan veriler ise Tablo 6.1'de verilmektedir.

Tablo 6.1'e göre, bir X firmasının ulaştığı en yüksek toplam fiziki ürün düzeyi 224 birim'dir. Bu nokta grafiğimizin üst panelinde gösterilmektedir. Toplam fiziki

ürün (TPP) eğrisinin en yüksek olduğu nokta bu üretim düzeyini ifade etmektedir. Bu düzeyden sonra üretime katılacak yeni emek biriminin üretime katkısı sıfırdır. Diğer bir ifadeyle sekizinci emek gücünün marjinal fiziki ürün düzeyi sıfırdır. Bu durum, Şekil 6.1'in alt panelinde gösterilmektedir. Marjinal fiziki ürün (MPP) eğrisinin yatay ekseni kestiği noktada sekizinci emek biriminin marjinal ürün değerinin sıfır olacağı anlaşılmaktadır. Yukarıda tanımladığımız marjinal verimliliğe ait artan, azalan ve negatif kısımları, iki eğri arasındaki ilişki temel alarak da açıklanabilir.

Üçüncü emek birimi de dahil olmak üzere, 0 ile üçüncü emek miktarı arasındaki birinci, ikinci ve üçüncü emek miktarlarının marjinal verimlilikleri bir öncekine göre fazla olduğu için, toplam ürün her seferinde artan miktarlarda artmaktadır. Dolayısıyla bu durum her ilave emek miktarının fiziki ürüne daha fazla katkı sağladığı anlamına gelmektedir. Bu durumu ifade eden marjinal fiziki ürün eğrisi de artan bir eğri şeklindedir.

Ancak üçüncü emek miktarından sonra üretime dahil edilecek her yeni emek birimi, bir önceki emek birimine göre daha az miktarlarda toplam ürüne katkıda bulunmaktadır. Fakat her seferinde gittikçe azalan miktarlarda da olsa toplam ürün artışına yol açılması nedeniyle toplam fiziki ürün eğrisi artan bir eğri görünümüne sahip olacaktır. Üçüncü emek biriminden sonra gelen dördüncü emek biriminin üretime olan katkısı, üçüncü emek birimine göre az iken, beşinci emek biriminin üretime katkısı dördüncüsüne göre daha azdır. Bu, her ilave emek birimi için azalarak devam etmektedir. Doğal olarak bu durum toplam fiziki ürünün azalarak artması anlamına gelmektedir. TPP eğrisinin azalarak arttığı kısma karşı gelen kısımda MPP eğrisi azalmaktadır. Üçüncü emek miktarından sonra başlayan azalan marjinal verim, sekizinci emek miktarında sıfır olmaktadır. Her iki eğrinin bu kısımları azalan marjinal verimi göstermektedir.

Toplam fiziki ürünün maksimum, marjinal fiziki ürünün sıfır olduğu noktadan sonra, üretim sürecine kısa dönemde eklenecek her ek emek miktarının marjinal verimi negatif olurken, TPP eğrisi de aşağıya doğru yönelecektir. Yani sekizinci emek miktarından sonra ek emek miktarının üretime katkısı negatiftir. Şekil 6.1'deki (a) ve (b) panellerinde sekizinci emek miktarından sonraki bölgeler negatif marjinal verimliliği göstermektedir.

Diğer yandan panel (b)'de yer alan ortalama ve marjinal fiziki ürün eğrileri arasında da önemli bir ilişki vardır. Eğer her emek biriminin marjinal fiziki ürünü, ortalama fiziki ürünün üzerinde ise, emek birimi başına ürün yükselecektir. Eğer emek biriminin marjinal fiziki ürünü, ortalama fiziki üründen daha az ise ortalama fiziki ürün azalmaya başlayacaktır. Bu durum, aynı zamanda marjinal fiziki ürün eğrisinin ortalama fiziki ürün eğrisinin maksimuma ulaştığı noktadan geçeceğini de gösterir.

Tablo 6.1

Emek Miktarı (L)	Toplam Fiziki Ürün ($TTPP_L$)	Marjinal Fiziki Ürün (MPP_L)	Ortalama Fiziki Ürün (APP_L)
0	0	-	-
1	20	20	20
2	60	40	30
3	120	60	40
4	160	40	40
5	190	30	38
6	216	26	36
7	224	8	32
8	224	0	28
9	216	-8	24

X Firması, Ortalama ve Marjinal Fiziki Ürün Miktarının Değişken Girdi Miktarı ile İlişkisi

Şekil 6.1

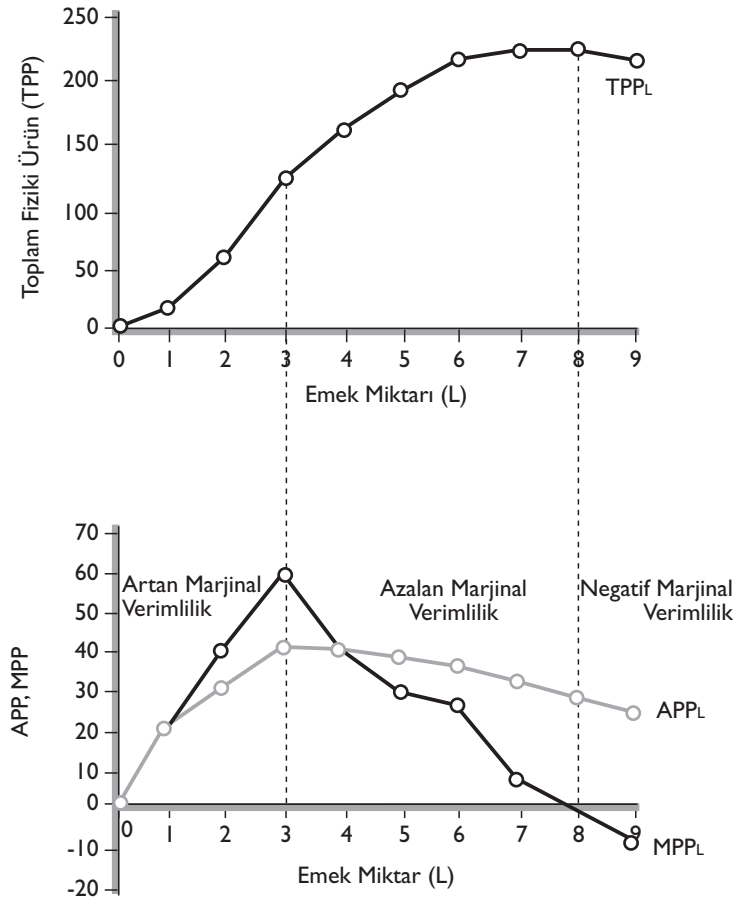

***Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Ürün Eğrileri**: X firmasının ulaştığı en yüksek toplam fiziki ürün düzeyi 224 birim'dir. Bu nokta grafiğimizin üst panelinde gösterilmektedir. Toplam fiziki ürün (TPP) eğrisinin en yüksek olduğu nokta bu üretim düzeyini ifade etmektedir. Bu düzeyden sonra üretime katılacak yeni emek biriminin üretime katkısı sıfırdır. Diğer bir ifadeyle sekizinci emek gücünün marjinal fiziki ürün düzeyi sıfırdır. Bu durum, şeklin alt panelinde gösterilmektedir. Marjinal fiziki ürün (MPP) eğrisinin yatay ekseni kestiği noktada sekizinci emek biriminin marjinal ürün değerinin sıfır olacağı anlaşılmaktadır.*

SIRA SİZDE 2

Eskişehir'in merkezi bir semtinde faaliyet gösteren ve öğrencilerin yoğun olarak ilgi gösterdikleri küçük bir sandviç dükkanı bulunmaktadır. Bu dükkanda yapılan tüm sandviçler ısıtılarak müşterilere sunulmakta ve bu küçük dükkan yıllardan beri aynı mekanda faaliyet göstermektedir. Kitabınızın editörü tarafından bu küçük sandviç dükkanında yapılan gözlemde, aşağıdaki tabloda özetlenen sonuçlar elde edilmiştir:

Çalışan Sayısı	Toplam Ürün (saatte üretilen sandviç miktarı)
0	0
1	10
2	25
3	35
4	40
5	42
6	42

Bu sandviç dükkanı için,
a. Marjinal ürün ve ortalama ürün miktarlarını hesaplayınız.
b. Toplam ürün, ortalama ürün ve marjinal ürün grafiklerini çiziniz.
c. Azalan verimler hangi değişken girdi düzeyinde başlamaktadır?
d. Marjinal ürün ve ortalama ürün arasındaki ilişkiyi tartışınız.

UZUN DÖNEMDE ÜRETİM

AMAÇ 3

Uzun dönemde firmanın üretim olanaklarını tartışarak firmanın karar verme sürecini açıklayabilmek

Uzun dönemde kullanılan tüm girdiler değiştirilebileceği için azalan verimler yasası işlerliğini yitirir. Tüm girdilerin miktarlarının değişmesi ölçek ve ölçeğin verimi kavramlarını da beraberinde getirmektedir. Çünkü, girdilerin miktarlarının aynı oranda değişmesi üretim ölçeğinin değişmesi anlamındadır. Üretim ölçeği değiştiğinde, bunun ürün miktarı üzerindeki etkisine bakmak suretiyle **ölçeğin verimi** belirlenebilir. Ölçeğin verimiyle ilgili üç durumla karşılaşılır. Bunlar; ölçeğin sabit, artan ve azalan verimleridir.

Ölçeğin verimi: Bütün üretim girdilerinin aynı oranda arttırılması durumunda ürün miktarının hangi oranda değişeceğini ifade eden ölçüttür.

Ölçeğe sabit verim: Girdilerdeki artış oranı ile ürün miktarındaki artış oranının aynı olması durumudur.

Ölçeğe göre azalan verim: Ürün miktarındaki artış oranının girdilerdeki artış oranından düşük olması durumudur.

Eğer girdilerdeki artış oranı ile üretimdeki artış oranı aynı ise **ölçeğe göre sabit verim** söz konusudur. Örneğin, kullanılan üretim faktörleri iki katına çıkarıldığında, ürün miktarı iki kat artıyorsa bu üretim sürecinde, ölçeğe göre sabit verim geçerli olacaktır. Üretimdeki artış oransal olarak girdilerdeki artıştan yüksek olduğunda ise, **ölçeğe göre artan verim** geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, ölçeğe göre artan verimler, girdiler iki kat arttırıldığında, üretimdeki artışın iki kattan fazla olacağı anlamındadır. Buna karşın, üretimde kullanılan girdilerdeki artış oranından daha düşük oranda ürün elde edilmişse, **ölçeğe göre azalan verim**lerden söz edilir. Yani, girdiler iki kat artmasına karşın, üretimdeki artış iki kattan daha azdır.

Faktör Bileşiminin Seçimi

Bir firmanın üretimi gerçekleştirirken üretim faktörlerinin bileşen ve büyüklüğünü nasıl belirlediği önemli bir karar aşamasını ifade eder. Bu soruyu yanıtlarken, şimdiye kadar çeşitli ünitelerde karşımıza çıkan *marjinal* kavramından yararlanabiliriz.

Konunun daha kolay anlaşılmasını sağlayabilmek için, bir firmanın üretim yapmak için iki üretim faktörünü kullandığını kabul edelim. Bunlar sermaye ve emek olsun. Firmanın bu malı nasıl üreteceği ve ne kadar üreteceğine karar vermesi gerekir. Bu noktada belirli bir üretim düzeyinin hangi girdi bileşimiyle ve en düşük maliyetle gerçekleştirilebileceği de sorgulanmaktadır.

Firma, bu temel soruları yanıtlarken iki çeşit bilgiden hareket etmektedir. Bunlar:

- Farklı girdi düzeyleri için her bir üretim faktörünün marjinal fiziki ürünü,
- Her bir girdinin fiyatıdır.

Marjinal ürün değeri: Bir girdinin marjinal fiziki ürünü ile ürünün piyasa fiyatının çarpımı sonucu bulunur ve marjinal ürünün satışı sonucu elde edilecek geliri gösterir.

Bir girdinin marjinal fiziki ürünü, daha önce tanımladığımız gibi, bu girdinin bir birim artırılması durumunda üretimde meydana gelen artıştır. Bu artan üretimin piyasada satılması neticesinde elde edilen gelir bu girdi için **marjinal ürün değeri** olarak tanımlanır. Bu tanıma göre, parasal gelir dikkate alınmaktadır. Bir girdinin marjinal fiziki ürün değeri MRP_L kısaltması ile gösterilir ve girdinin marjinal fiziki ürünü (MPP_L) ile çıktının piyasa fiyatı (P_X) çarpılarak hesaplanmaktadır:

$$MRP_L = MPP_L \times P_x$$

Girdinin marjinal fiziki ürün değeri girdinin maliyetinden (fiyatından) daha fazla ise, firma için o girdiyi fazla kullanmak daha avantajlıdır. Diğer yandan girdinin MRP değeri girdi fiyatından düşük ise, firma için girdi kullanımını azaltmak yararlıdır. O halde bir üretim faktörü için optimal girdi kullanım düzeyi, girdinin marjinal fiziki ürün değerinin girdi fiyatına eşit olduğu seviyedir. Daha önce değişken üretim faktörü olarak emeği kabul ettiğimize göre, bu durumu emek girdisi için sembollerle açıklarsak, emeğin marjinal ürün değeri (MRP_L) emek fiyatına yani ücrete (w) eşit olmalıdır.

$$MRP_L = w$$

Azalan verimler yasası nedeniyle (yani her girdi için marjinal fiziki ürün kullanılan girdi miktarı arttıkça er-geç azalan olması nedeniyle) girdinin marjinal ürün değeri de azalacaktır. İşte firma marjinal fiziki ürününün parasal değeri girdi fiyatına eşitleninceye kadar girdi kullanımını artırarak en yüksek kâra ulaşmış olur.

İki ya da daha fazla girdi kullanıldığında, girdilerden birine ait marjinal fiziki ürünü hesaplayabilmek için diğer girdilerin miktarının sabit kalması gerekir. Bununla beraber, bir girdinin marjinal fiziki ürünü sabit kabul edilen diğer girdilerin miktarı tarafından etkilenmektedir. Öte yandan, belirli bir üretim düzeyi için her bir girdinin ne kadar kullanılacağı girdilerin fiyatlarına bağlıdır. Bir girdinin üretime katkısı fazla olsa bile, girdi çok pahalı olduğunda, bu girdi fazla kullanılmayacaktır. Dolayısıyla, üretici belirli bir üretimi gerçekleştirmede her bir girdiyi ne kadar kullanacağına, diğer bir ifadeyle üretim için faktör bileşiminin seçimini nasıl yapacağına ilişkin kararında, her girdinin marjinal fiziki ürününü ve maliyetini dikkate almak zorundadır.

Veri bir girdi ve üretim düzeyi için, marjinal fiziki ürünü göreceli olarak yüksek olan bir girdiyi ve/veya diğerlerine kıyasla fiyatı düşük olan girdiyi daha fazla kullanmak, maliyeti minimize etmek için gereklidir. Bu minimizasyonun gerçekleştirilmesi optimal üretim tekniğinin seçimini ifade eder. Firma, maliyetlerini minimize eden faktör bileşimini, her bir girdinin marjinal fiziki ürününü fiyatına oranlamak suretiyle belirleyecektir. Firmanın iki girdi kullandığı varsayımında, bu ifadeyi formüle edersek,

$$\frac{MPP_L}{P_L} = \frac{MPP_K}{P_K}$$

eşitliğine ulaşılır. Eşitlikte, MPP_L emeğin marjinal fiziki ürününü, P_L emeğin birim fiyatını, MPP_K sermayenin marjinal fiziki ürününü, P_K ise sermayenin birim fiyatını sembolize etmektedir. Bu eşitliğe göre, firma üretim faktörleri için harcama yaparken, parayı iki faktör arasında o şekilde bölüştürecektir ki, emeğe harcadığı son lira ile sermayeye harcadığı son liranın üretime katkıları eşit olacaktır. Eşitliğin sağlandığı durumda, emek için harcanan son liranın emek girdisinden alınıp, sermaye girdisine transfer edilmesi ürün miktarında artış sağlamazken, tersine ürün miktarında azalma meydana getirebilir. Oysa, bu eşitlik sağlanmadığında girdilerin birini diğeriyle ikame etmek ürün miktarını artırır. Örneğin, emek için harcanan son liranın ürüne katkısı sermayeye harcanan son liranın ürüne katkısından daha fazla ise, firmanın sermaye yerine emeği ikame etmesi kendi avantajına olacaktır. Tersi durumda ise, yani sermaye için harcanan son liranın ürüne katkısı, emeğe harcanan son liranın ürüne katkısından daha fazla ise, firmanın emek yerine sermayeyi ikame etmesi firma açısından daha yararlı olacaktır. Üretim faktörleri arasındaki ikame, yukarıdaki eşitlik sağlanıncaya kadar devam edecektir. Bu süreç içinde firma maliyetlerini minimize etmeye çalışmaktadır. Eşitlik sağlandığında, firma üretimi minimum maliyetle gerçekleştirmektedir.

SIRA SİZDE 3

Son yıllarda sinema salonlarında meydana gelen değişim hepimizin dikkatini çekmektedir. Önceki yıllarda büyük bir salonda tek bir filmi gösterime sunan sinemalar yerlerini aynı anda çok sayıda küçük salonda farklı filmler gösterime sunan cep sinemalarına bıraktı. Mevcut büyük tek salonlu sinemalar geçirdikleri tadilattan sonra birkaç küçük salona bölünerek cep sineması haline getirildiler. Sinema salonlarında yaşanan bu değişimi yukarıda öğrendiğimiz ölçeğin verimi kavramını kullanarak açıklayabilir misiniz?

MALİYETLER

AMAÇ 4 ***Firmanın üretim sürecinde karşılaştığı maliyetleri ve bunların seyrini grafik boyutunda açıklayabilmek***

Firma tarafından kullanılan emek sermaye ve doğal kaynakların bir maliyeti vardır. Firmanın bu girdilerin fiyatlarını belirleme gücü olmadığı varsayımında, firma kâr maksimizasyonu amacı doğrultusunda hareket ederken, maliyetleri veri almak zorundadır. Firma açısından önemli bir yeri olan maliyetin, muhasebeciler ve ekonomistler açısından ele alınışı farklıdır. Bu farkın temel nedeni, daha önce Ünite 2'de gördüğümüz fırsat maliyeti kavramıdır. Herhangi bir faaliyetin fırsat maliyeti, o faaliyeti yapmaktan dolayı vazgeçmek zorunda kalınan en avantajlı alternatifi ifade eder. Firma açısından, maliyet kavramının tanımlanması önemli bir yere sahip olduğundan, maliyeti sınıflandırmaya geçmeden önce kavramın muhasebeci ve ekonomistler açısından ne ifade ettiği üzerinde durmakta yarar vardır.

Açık ve Örtük Maliyetler

Ekonomistler, maliyet kavramını muhasebecilerden farklı tanımlamaktadırlar. Bu fark maliyetin açık ve örtük olmasından kaynaklanmaktadır. Muhasebeciler maliyeti hesap dökümlerine dayandırmasına karşın, ekonomistler kavramı daha geniş

bir çerçevede tanımlamaktadırlar. Bilindiği gibi, firmalar çıktı elde edebilmek için bazı girdiler kullanmak zorundadır. Kullandığı girdiler karşılığında da birtakım ödemeler yapmak zorundadır. Eğer firma başkalarının sahip olduğu üretim faktörlerini kiralıyor veya satın alıyorsa, üretim faktörü sahiplerine bir takım ödemeler yapmak durumundadır. Firma yaptığı bu ödemleri muhasebe hesaplarına yansıtır. Muhasebe hesaplarına yansıtılan bu maliyetler açık maliyetlerdir. Örneğin, bir bilgisayar şirketi üretim yapabilmek için emek kiralamak, enerji satın almak, bina kiralamak vb. zorundadır. Diğer bir ifadeyle **açık maliyet,** üretim faktörlerini elde etmek için yapılan gerçek ödemeleri ifade eder. Açık maliyetler, muhasebeleştirilen maliyet olarak da isimlendirilir.

Açık maliyet: Üretim faktörlerini elde etmek için yapılan gerçek ödemelerdir.

Firmalar sahip oldukları üretim faktörlerini, kendi üretim süreçlerine dahil ettiklerinde bunları kiraya vermekten ve satmaktan dolayı elde edecekleri gelirden vazgeçmiş olurlar. Yani bir fırsat maliyet yüklenirler. Bu maliyetler, firma için örtük maliyetlerdir. Örneğin, aynı bilgisayar şirketinde, şirket sahibinin kendi emeğini ve sermayesini üretim sürecine dahil ettiğini düşünelim. Şirket sahibi kendi emeği ve sermayesine bir ödeme yapmaz. Eğer bilgisayar eğitimi almış olan firma sahibi başka bir firmada çalışsaydı bu emeği karşılığında gelir elde edecekti. Ama kendi şirketinde çalıştığından bu gelirden mahrum kalmakta ve bir maliyet yüklenmektedir. Ekonomistler maliyet hesaplamalarına bu görünmeyen (örtük) maliyeti de dahil ederler. Kısaca **örtük maliyet**ler gerçekte ödeme yapılmayan, ancak bir alternatiften vazgeçilmesi nedeniyle oluşan maliyettir. Örtük maliyetler, muhasebeleştirilemeyen maliyetler olarak da isimlendirilir.

Örtük maliyet: Gerçekte ödeme yapılmayan, ancak bir alternatiften vazgeçilmesi nedeniyle oluşan maliyettir.

Ekonomik Kâr

Ekonomistler açık ve örtük maliyetleri kullanarak kârı ölçerler. Oysa, kârın genel muhasebe standartlarıyla yapılan hesaplamasına örtük maliyetler katılmaz. Ekonomik kâr ve muhasebe kârı arasındaki farkı basit eşitliklerle ifade ederek göstermek konuyu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu kavramlardan muhasebe kârı

$$\text{Muhasebe Kârı} = \text{Toplam Hasılat} - \text{Açık Maliyetler}$$

şeklindeki bir eşitlikle gösterilebilir. Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ekonomik kâr,

$$\text{Ekonomik Kâr} = \text{Toplam Hasılat} - \text{Kullanılan Tüm Girdilerin Toplam Fırsat Maliyeti}$$

veya

$$\text{Ekonomik Kâr} = \text{Toplam Hasılat} - (\text{Açık} + \text{Örtük Maliyetler})$$

olacaktır. Kısaca, muhasebe kârı, firma kazancı hakkında tam bilgi sağlamamasına karşın, ekonomik kâr, kaynakların en iyi şekilde kullanılıp kullanılmadığını ölçmeye yardımcı olmaktadır.

Ekonomik kâr, elde edilen toplam hasılatın toplam fırsat maliyetlerini aşan kısmıdır. Ancak, eğer toplam hasılat, toplam fırsat maliyetine eşitse, firma yine piyasada faaliyette bulunacaktır. Diğer bir ifadeyle, toplam hasılat, toplam fırsat maliyetine eşit olduğunda ekonomik kâr sıfır olmasına karşın firma üretime devam edecektir.

Ekonomik kâr: Elde edilen toplam hasılatın toplam fırsat maliyetlerini aşan kısmıdır.

SIRA SİZDE 4

Bir buzdolabı üretim tesisinde çalışan makine mühendisi Tayfun İşbilir ücret ve yan ödemeleri ile birlikte yılda 20 milyar TL gelir elde etmektedir. Tayfun İşbilir bir mesai dönüşü evine giderken ani bir kararla uzun yıllardan beri hayalini kurduğu buzdolabı kompresörleri için taban üreterek kendi işinin patronu olma isteğini hayata geçirmeye karar verir ve ertesi gün çalıştığı işyerinden istifa eder. Üretime geçmek için gerekli olan makine, teçhizat ve hammaddeyi satın alabilmek için çalışırken biriktirdiği ve yılda 10 milyar TL faiz geliri olan 40 milyar TL'lik tasarruflarını kullanır. Öte yandan, üretim tesisi olarak da babadan kalma ayda 250 milyon TL kira geliri olan depoyu kullanmaya karar verir. Tayfun İşbilir kendisine üretim sürecinde yardımcı olması için de meslek lisesi mezunu bir genci ayda 500 milyon TL ücretle işe alır. Başlangıçta işler biraz yavaş gitmesine karşın daha sonraki aylarda rayına oturur ve Tayfun İşbilir kurduğu işletmenin hesaplarını konuşmak ve ne kadar vergi ödeyeceğini öğrenmek için yıl sonunda muhasebecisi ile bir araya gelir. Kurulan işletmenin yıl içinde tanesi 4 milyon TL'den 20 bin adet kompresör tablosu üreterek sattığı belirlenir. Bu sonuç üzerine muhasebeci "ilk yıl için çok iyi bir sonuç" değerlendirmesini yaparken, Tayfun İşbilir'in yüzü asılır. Tayfun İşbilir'in neden sonuçtan memnun kalmadığını açıklayabilir misiniz?

MOLA ZAMANI: Bu ünitede size fazla yüklendiğimizin farkındayız. Şu ana kadar yeteri kadar yoğun bir bilgi aktarımı ile karşı karşıya kaldınız. Şimdi mola zamanı; çalışmayı bırakın ve yapmaktan hoşlandığınız başka bir işle meşgul olarak zihninizi dinlendirin. Çalışmaya döndüğünüz zaman bu noktaya kadar öğrendiklerinizi kısaca gözden geçirdikten sonra aşağıdaki bölümleri çalışmaya başlayın.

KISA DÖNEM MALİYETLER

AMAÇ 5

Firmanın kısa dönemdeki maliyetlerini tanımlayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda açıklayabilmek

Firma açısından maliyetler konusunu daha detaylı incelemeye geçebiliriz. Daha önceki açıklamalarımızda yaptığımız zaman ayrımı temelinde, öncelikli olarak kısa dönemde firmaların karşılaştıkları maliyetleri inceleyeceğiz. Bu açıklamalarımızı basitleştirmek için, sadece, emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörünün üretimde kullanıldığını varsayacağız. Bu zaman süresince sermayenin sabit, emeğin değişken girdi olduğunu düşünelim. Girdilerin sabit ve değişken olmasına bağlı olarak kısa dönemde firma değişik türde maliyetlerle karşılaşacaktır. Bir firmanın kısa dönemde karşılaşacağı iki temel maliyet türü vardır. Bunlar değişken ve sabit maliyetlerdir.

Değişken, Sabit ve Toplam Maliyet

Değişken maliyetler üretim miktarıyla birlikte değişen maliyetler olup VC harfleri ile sembolize edilirler. Pek çok firma için değişken maliyet, hammadde ve emek için katlanılan maliyetleri ifade eder. Kısa dönemde firmanın daha çok çıktı üretebilmesi için daha çok değişken girdi kullanması gerekeceğinden, üretim miktarı arttıkça katlanılan maliyet de artacaktır.

Değişken maliyet: Üretim miktarıyla birlikte değişen maliyetlerdir.

Sabit maliyet, firmanın sabit üretim faktörleriyle ilişkili maliyetleridir ve FC harfleriyle sembolize edilir. Sabit maliyetler üretim miktarı ile ilişkili değildir. Örneğin, firma açısından fabrika gibi sermaye malları kısa dönemde değiştirilemez sabit girdilerdir. Firma hiç çıktı üretmese bile bu sabit girdilerin maliyetine katlanmak zorundadır

Sabit maliyet: Üretim miktarı ile ilişkisi olmayan maliyetlerdir.

Sabit ve değişken maliyetlerin toplamı firmanın üretim için katlandığı toplam maliyeti verir. **Toplam maliyet** TC ile sembolize edilir ve iki maliyetin toplamı şeklinde aşağıdaki basit eşitlikle gösterilebilir.

Toplam maliyet: Sabit ve değişken maliyetler toplamıdır.

$$VC + FC = TC$$

Toplam Fiziki Ürün ve Toplam Maliyet Arasındaki İlişki

Maliyet eğrilerinin şekliyle, fiziki ürün eğrileri arasında bir ilişki vardır. Aşağıda yer alan Şekil 6.2'nin (a), (b), (c) ve (d) bölümlerinde bu ilişki gösterilmektedir. Bir firma üretim miktarını kısa dönemde arttırmak isterse, değişken girdiyi, yani emek miktarını arttırmak zorundadır. Böylece emeğin maliyeti firma için değişken maliyet olacaktır. Oysa firmanın kısa dönemde fabrika ölçeğini değiştirmesi mümkün olamayacağından, sermayenin maliyeti firma açısından sabit maliyettir. Varsayalım ki, günlük emek başına ücret 10 milyon TL olsun. Eğer bu firmanın tek değişken faktörü emek ise, firmanın günlük değişken maliyeti, firma tarafından çalıştırılan emek miktarıyla, emeğin gündeliği olan 10 milyon TL'nin çarpımına eşit olur. Yine firmanın sabit girdisi sermayenin fiyatı da birim başına 30 milyon TL ise, firmanın katlandığı toplam sabit maliyet sermayenin birim fiyatı ile kullanılan sermaye miktarının çarpımı ile belirlenir. Bunun 900 milyon TL olduğunu varsayalım. Firma hiç üretim yapmasa da bu sabit maliyete katlanmak zorundadır.

Bu bilgiler ışığında firmanın toplam maliyeti, sabit maliyetle istihdam edilen emek miktarına bağlı olan değişken maliyetin toplamına eşit olacaktır. Toplam maliyet eğrisi, her üretim düzeyine karşı gelen firmanın toplam maliyetini gösterir. Şekil 6.2'de bir firmanın toplam maliyet eğrisinin toplam fiziksel ürün eğrisinden nasıl elde edileceği gösterilmektedir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan hatırlanacağı gibi, kısa dönemde bir firmanın daha fazla üretim yapabilmesi ancak değişken girdi miktarını arttırmasıyla mümkündür. Şekil 6.2 (a)'da daha önce Şekil 6.1 (a)'da elde ettiğimiz toplam fiziki ürün (TPP_L) eğrisi yer almaktadır. Bu noktada kısa bir hatırlatma yapalım: Emek miktarı arttıkça üretimin artan oranda arttığı, ancak artan verimlerden azalan verimlere geçilen noktadan itibaren ise üretimin azalan oranda arttığı tespit edilmişti. Bu durum, emek miktarı arttıkça elde edilen toplam fiziki ürün miktarının artacağı, ancak birim başına maliyetin azalarak artacağı anlamına gelmektedir. Belirli bir üretim düzeyinden itibaren, emek miktarındaki artış toplam fiziksel ürün miktarını artırmasına karşın, eklenen her yeni emek biriminin fiziksel ürüne katkısı daha küçük miktarlarda olacaktır. Emek ücretinin aynı olduğu varsayımında, emek verimindeki artış nedeniyle toplam maliyet eğrisi artarak artmaya başlarken, toplam fiziksel ürün azalarak artmaya başlayacaktır.

Şekil 6.2

***Toplam Maliyet Eğrisinin Toplam Fiziki Ürün Eğrisinden Elde Edilmesi**: Şeklin (a) bölümü daha önce elde edilen toplam fiziki ürün eğrisini göstermektedir. (b) bölümü ise bir geçiş diyagramı olarak çizilmiş, dikkat edilirse sadece eksenler yer değiştirmiştir. (c) bölümünde ise firma için değişken maliyet eğrisi oluşturulmaktadır. Şeklin (d) bölümünde sabit maliyetler firmanın değişken maliyetlerine ilave edilerek toplam maliyet eğrisinin elde edilişi ele alınmaktadır.*

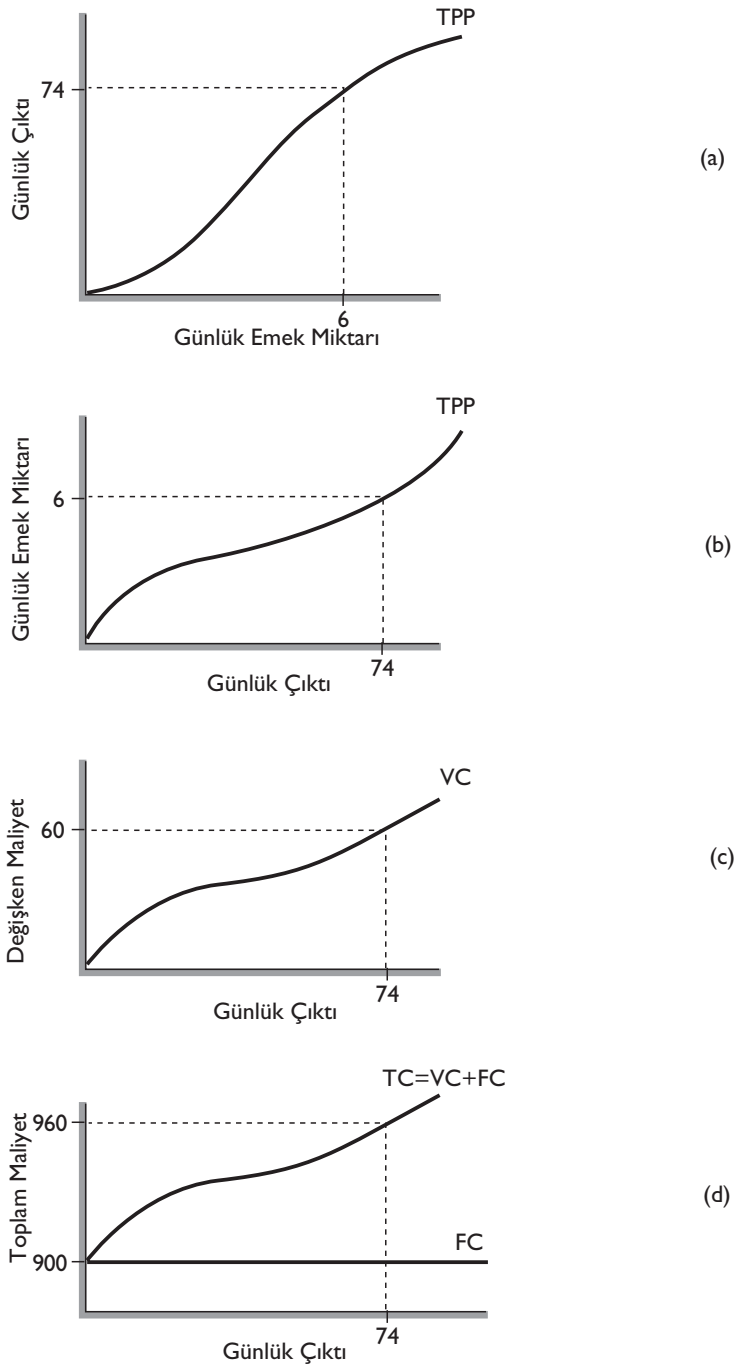

Şekil 6.2 (a)'da yatay eksende günlük emek miktarı gösterilirken, dikey eksende günlük fiziksel ürün miktarı gösterilmektedir. Eğer bu grafiğin eksenlerinin yerini değiştirirsek, yatay eksende günlük fiziki ürün miktarı, dikey eksende ise emek miktarı yer alacaktır. Şekil 6.2'nin (b) bölümünde eksenlerin yer değiştirmesi durumunda TPP_L eğrisinin alacağı şekil gösterilmektedir. Eksenlerde bu yer değişikliğini yapma nedenimiz değişken üretim faktörü olan emeğin maliyetini ölçe-

bilmektir. Emeğin fiyatının günlük 10 milyon TL olduğunu kabul ettiğimize göre, her çıktı düzeyi için kullanılan emek miktarını emeğin fiyatıyla çarptığımızda dikey eksen firmanın değişken maliyetlerini gösteren bir eksen haline gelecektir. Firma günlük fiziki ürün miktarını arttırmak istediğinde katlanacağı değişken maliyeti belirleyen unsur istihdam edilen emek miktarıdır. Grafik 6.2 (c)'de bu durum izlenebilir.

Değişken maliyet eğrisinin çizildiği (c) bölümünde yatay eksende günlük üretim miktarı, dikey eksende ise toplam ve değişken maliyetler yer almaktadır. Eğer emeğin her yeni biriminin ücreti aynıysa, (b) bölümündeki grafiğin dikey eksenindeki emek miktarlarını ücretle çarptığımızda her üretim düzeyi için değişken maliyetleri belirleyebiliriz. Şekil 6.2'nin (b) ve (c) bölümleri arasındaki ilişki toplam fiziki ürün ve toplam maliyet arasındaki ilişkinin ilk etabını oluşturmaktadır. Her üretim düzeyi için sabit olan sabit maliyetleri de değişken maliyetlere eklediğimizde her üretim düzeyi için toplam maliyet miktarını belirlemiş oluruz. Söz konusu sabit maliyet her bir üretim düzeyinde aynı olduğu için, bu miktarı değişken maliyete eklediğimizde, değişken maliyet eğrisi (VC) sabit maliyetler kadar yukarıya doğru paralel olarak kayacaktır. Bu durum Şekil 6.2'nin (d) bölümünde gösterilmektedir. Dikkat ederseniz üretim miktarı sıfır olduğunda firma sabit maliyete eşit miktarda bir maliyeti yüklenmeye devam etmektedir.

Şimdi yukarıdaki açıklamalarımızı sayısal örneğimiz çerçevesinde kısaca özetleyelim: Şeklin (a) bölümünde günde 74 birim ürün elde edebilmek için günlük 6 emek biriminin çalıştırılması gerekir. Aynı durum, yatay ve dikey eksenlerin yerlerinin değiştirildiği (b) bölümünde de gösterilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi 74 birim ürün üretebilmek için katlanılan değişken maliyet, emek miktarıyla ücretin çarpımına eşit olacaktır. Yani, 74 birim ürün elde edebilmek için firmanın katlanacağı değişken maliyet düzeyi (6x10=) 60 TL'dir. Bu durum şeklin (c) bölümünde yer alırken, firmanın toplam maliyet eğrisinin elde edilişi şeklin (d) bölümünde gösterilmektedir. Firmanın sabit maliyeti 900 milyon TL olduğuna göre, 74 birim ürün elde edebilmek için katlanılan toplam maliyet düzeyi, sabit maliyetle değişken maliyetin toplamına eşit olacak, yani,

$$VC + FC = TC$$
$$900 + 60 = 960 \text{ milyon TL}$$

olarak bulunacaktır.

Ortalama Toplam Maliyet, Ortalama Değişken Maliyet ve Marjinal Maliyet

Firma davranışlarını analiz etmede bizlere yardımcı olan üç eğri vardır. Bunlar ortalama toplam maliyet (ATC), ortalama değişken maliyet (AVC) ve marjinal maliyet (MC) eğrileridir. Bu eğriler toplam maliyet eğrisinden yararlanarak elde edilir. Bunlar içerisinde en önemlisi, firmanın her ilave birimi üretmesi sonucu katlandığı ek maliyeti gösteren, marjinal maliyet eğrisidir. **Marjinal maliyet** (MC), firmanın üretimini bir birim değiştirmesi nedeniyle toplam maliyette meydana gelen değişmedir:

Marjinal maliyet: Firmanın üretimini bir birim arttırması sonucu toplam maliyette meydana gelen değişmedir.

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta O}$$

Toplam maliyet eğrisinden elde edilen ikinci eğri ortalama toplam maliyettir. Firma tarafından üretilen her birimin kâr yaratıp yaratmadığını belirlemek için ortalama toplam maliyetin hesaplanması gerekmektedir. **Ortalama toplam maliyet,** toplam maliyetin çıktıya bölünmesiyle elde edilir. Diğer bir ifadeyle, ortalama toplam maliyet, firmanın birim başına maliyetidir. Kavramı aşağıdaki basit eşitlikle de tanımlamak mümkündür:

Ortalama toplam maliyet: Firmanın birim üretim başına maliyetidir.

$$ATC = \frac{TC}{Q}$$

Firmanın kısa dönemde çalışma veya piyasadan çekilme kararında ortalama maliyetler önemli rol oynar. Ortalama toplam maliyet başlangıçta çok hızlı bir şekilde düşer ve minimum noktaya ulaştıktan sonra yavaşça artar. Bu düşüşün ve ardından artışın nedeni, ortalama toplam maliyet eğrisinin ortalama sabit maliyet ve ortalama değişken maliyet eğrilerinin toplamı olmasıdır. Bilindiği gibi, sabit maliyet her çıktı düzeyi için aynı olduğundan, ortalama sabit maliyet eğrisi sürekli azalan bir eğridir. Firmanın, sabit maliyetinin çıktı düzeyine bölünmesiyle **ortalama sabit maliyet** elde edilir. Üretim miktarı arttıkça birim başına sabit maliyet düzeyi azalmaktadır. Ayrıca uzmanlaşma ile birlikte artan verimlilik nedeniyle üretimin artan oranda artması ATC'nin başlangıçta hızla azalmasına yol açacaktır. Optimal kapasiteye ulaşıldığında üretim birimi başına en düşük maliyete ulaşılmış olur. Daha sonra azalan marjinal verimlilik birim başına maliyetlerin artışına yol açar ve ATC artmaya başlar. Bu nedenle ortalama toplam maliyet (ATC) eğrisi genelde yayvan U şeklindeki bir eğridir.

Ortalama sabit maliyet: Firmanın birim üretim başına düşen sabit maliyetidir.

Birim başına değişken maliyet olarak da ifade edebileceğimiz **ortalama değişken maliyet,** değişken maliyetin çıktıya bölünmesiyle elde edilir. Tanımı,

Ortalama değişken maliyet: Firmanın birim üretim başına düşen değişken maliyetidir.

$$AVC = \frac{VC}{Q}$$

biçimindeki bir eşitlikle de özetleyebiliriz.

Şimdi, maliyetler konusuna ilişkin kavramları ve aralarındaki ilişkileri bir örnek yardımıyla canlandırmaya çalışalım ve hayali bir X firmasını ele alalım. Bu firmanın üretimde kullanacağı sermayeyi sabit üretim faktörü (girdi) olarak kabul edelim. Bu sermayenin maliyeti de 96 birim TL olsun. Firmanın üretimde kullanacağı ikinci girdinin emek olduğunu ve bunun üretim miktarına bağlı olarak değişen girdi olduğunu varsayalım. Aşağıdaki Tablo 6.2'de bu firmanın çıktı miktarları ve bu çıktı miktarlarına karşı gelen sabit maliyet (FC), değişken maliyet (VC), toplam maliyet (TC), ortalama sabit maliyet (AFC), ortalama değişken maliyet (AVC), ortalama toplam maliyet veya kısaca ortalama maliyet (ATC) ve marjinal maliyet (MC) düzeyleri gösterilmektedir. Tablonun birinci satırında yer alan değişkenlerin tanımlandığı bölümlerde, değişkenler arası ilişkileri gösteren temel eşitlikler de yer almaktadır. Örneğin, dördüncü sütunun tanımlayıcı satırında TC'nin VC ile FC'nin toplamına eşit olduğu belirtilerek, okuyucuya ipuçları verilmektedir.

Tablo 6.2'de ikinci sütunda yer alan değişken maliyetler, üçüncü sütunda yer alan sabit maliyetler ve dördüncü sütunda yer alan toplam maliyetler, Şekil 6.3 (a)'da grafiğe aktarılmaktadır.

Tablonun beşinci sütununda her çıktı için marjinal maliyetler gösterilmektedir. Geliştirdiğimiz bu örnek için, MC önce düşmekte (üretim miktarı 4 birime çıkınca-

ya kadar), ardından artmaktadır. Bunun nedeni, başlangıçta, çok az çıktı üretildiği için üretimin farklı düzeylerindeki uzmanlaşmanın artan marjinal fiziki ürün elde edilmesine olanak sağlaması ve bu nedenle maliyetlerin düşmesidir. Ancak azalan verimler kanununun işlemeye başlamasıyla üretim arttıkça marjinal maliyetler de hızla artmaktadır. Bu bilgiler ışığında ve tablodaki veriler kullanılarak oluşturulan marjinal maliyet (MC) eğrisi Şekil 6.3'ün (b) bölümünde görülmektedir.

Tablo 6.2

Bir Firmanın Üretim Miktarı ve Maliyetler

Çıktı Miktarı (Birim) Q	Değişken Maliyetler (TL) VC	Sabit Maliyet (TL) FC	Toplam Maliyet (TL) VC+FC=TC	Marjinal Maliyet (TL) MC=ΔTC/ΔQ	Ortalama Değişken Maliyet (TL) AVC=VC/Q	Ortalama Sabit Maliyet (TL) AFC=FC/Q	Ortalama Toplam Maliyet (TL) AVC+AFC=ATC veya AVC=TC/Q
0	0	96	96			∞	∞
1	40	96	136	40	40	96	136
2	60	96	156	20	30	48	78
3	72	96	168	12	24	32	56
4	80	96	176	8	20	24	44
5	96	96	192	16	19	19	38
6	120	96	216	24	20	16	36
7	160	96	256	40	23	14	37
8	224	96	320	64	28	12	40
9	312	96	408	88	35	10	45

Şekil 6.3

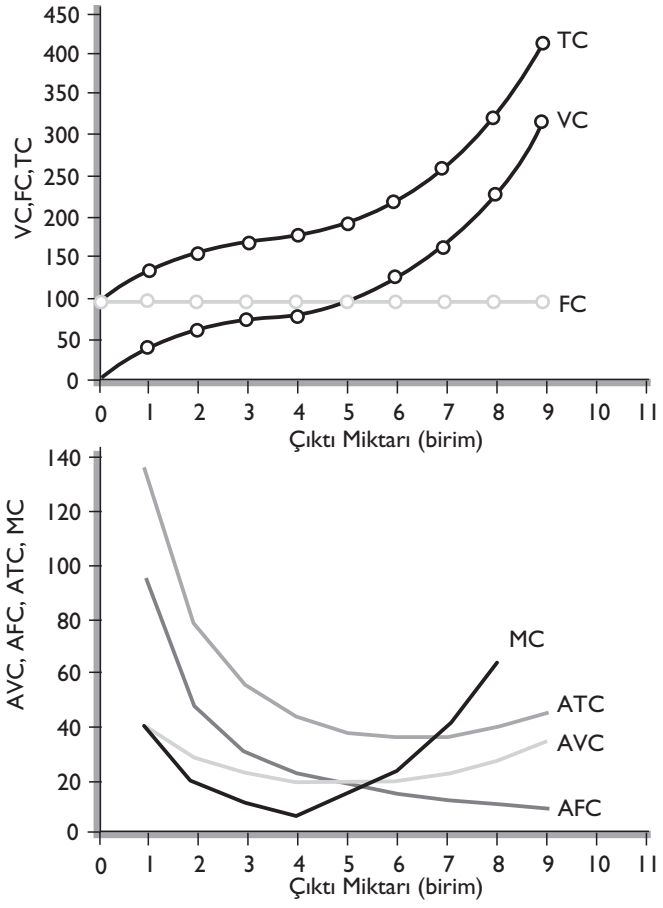

***Maliyet Eğrileri**: Öncelikle, şeklimizin oluşturulmasında Tablo 6.2'deki verilerin kullanıldığını belirtmek gerekir. Şeklin (a) bölümünde firmanın sabit, değişken ve bu ikisinin toplamından oluşan toplam maliyet eğrileri elde edilmektedir. Şeklin (b) bölümünde ise iktisadi analizde önemli bir yer tutan ortalama maliyet eğrileri (sabit, değişken ve toplam) ile marjinal maliyet eğrisi çizilmektedir. Dikkat edilirse marjinal maliyet eğrisi ortalama değişken maliyet ve ortalama toplam maliyet eğrilerini minimum noktasında kesmektedir.*

Şekil 6.3 (b)'deki ortalama değişken maliyet (AVC) eğrisini elde etmek için, Tablo 6.2'deki altıncı sütundan yararlanmamız yeterlidir. Yani, her üretim düzeyinde gerçekleşen değişken maliyet miktarı üretim miktarına bölünerek ortalama değişken maliyet elde edilmektedir. Yedinci sütunda yer alan ortalama sabit maliyet (AFC) ise sabit maliyetin (FC) üretim miktarına bölünmesiyle elde edilmektedir. Ortalama sabit maliyet (AFC) başlangıçta hızla azalmasına karşın daha sonra bu artış yavaşlamakta ancak devam etmektedir. AFC'nin bu temel özelliği AVC ve ATC eğrilerinin niçin hiçbir zaman kesişmeyeceğini veya birleşmeyeceğini de açıklamaktadır. Çünkü ne kadar çıktı üretilirse üretilsin kısa dönemde, var olan sabit maliyetler her zaman ATC'nin AVC'nin üzerinde olmasına neden olacaktır. Çıktı miktarı nedeniyle AFC'nin sürekli azalması eğrilerin sadece birbirine yakınlaşmasını sağlayacaktır. Bu durum Şekil 6.3 'teki AVC ve ATC eğrilerinin birbirine yakınlaşması ile görülmektedir.

Ortalama toplam maliyet (ATC), ortalama değişken maliyet (AVC) ve ortalama sabit maliyet (AFC) arasındaki ilişkinin ardından, özellikle ortalama toplam maliyet (ATC) ve ortalama değişken maliyet (AVC) eğrileriyle marjinal maliyet (MC) arasındaki ilişkiyi de belirtmek gerekir. Hatırlanacağı gibi, ortalama toplam maliyet, toplam maliyetin üretim miktarına bölünmesiyle bulunuyordu ve marjinal maliyet herhangi bir sabit maliyet içermemekteydi. Marjinal maliyet, toplam maliyetteki değişim olarak da tanımlandığı için, hem ortalama hem de ortalama değişken maliyet eğrisiyle yakından ilişkilidir. Üretim arttıkça, sabit maliyet değişmez. Bu durumda toplam maliyet eğrisi, değişken maliyetteki değişmeye bağlı olarak değişim gösterecektir. Marjinal maliyet hem ortalama toplam maliyetten hem de ortalama değişken maliyetten küçükken (bir diğer deyişle MC eğrisi ATC ve AVC eğrilerinin altında seyrederken), ATC ve AVC düşer. Marjinal maliyet, hem ATC hem de AVC'den daha büyükse her ikisi de artar. Ancak, sabit maliyet nedeniyle, ATC eğrisinin minimumu AVC eğrisinin minimum noktasından daha yüksek bir maliyet düzeyinde ve daha büyük bir üretim miktarında ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, MC eğrisi, her iki eğriden önce daha düşük bir maliyet ve çıktı düzeyinde minimumu yakalamaktadır. Bunun nedeni her yeni birimin başlangıçtaki artan verimliliğidir. Bu etki ortalama eğrilerde kendini daha yavaş gösterdiğinden MC eğrisi diğer eğriler minimuma ulaşıncaya kadar bu eğrilerin altında yer almaktadır.

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, MC eğrisi bu eğrileri minimum noktalarında kesecektir. Bu minimum noktalardan sonra marjinal değişimler artık maliyetlerin artmasına, yani diğer maliyet eğirlerinin yukarıya eğim kazanmasına neden olacaktır. İfade edilen tüm bu ilişkiler gerek tabloda gerekse grafikte kendini göstermektedir.

SIRA SİZDE 5

Bu bölümde öğrendiğiniz maliyet kavramları birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Belirli maliyet değerlerini bildiğiniz zaman diğerlerini de kolayca hesaplayabilirsiniz. Doğal olarak ilgili maliyet kavramının ne ifade ettiğini tam olarak anlayabildiyseniz. Bu kavramları anlama düzeyinizi test edebilmek için size bir fırsat: Aşağıdaki tabloda boş bırakılan maliyet değerlerini doldurunuz. Bu tabloyu doldurduktan sonra toplam maliyetleri bir grafikte, ortalama maliyetleri ayrı bir grafikte, ortalama maliyet ve marjinal maliyeti ise başka bir grafikte çizerek, maliyetler arasındaki ilişkiyi görsel olarak tekrarlayınız.

Üretim	TFC	TVC	TC	AFC	AVC	ATC	MC
1	60	110	.....	.....	.....	.....	.....
2	.....	200	.....	.....	.....	.....	.....
3	.....	.....	360	.....	.....	.....	.....
4	.....	.....	.....	.....	.....	120	.....
5	.....	.....	.....	.....	.....	.....	155

UZUN DÖNEM MALİYETLER

AMAÇ 6

Firmanın uzun dönemdeki maliyetlerini tanımlayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda açıklayabilmek

Kısa dönem analiz, belli bir ölçekteki firmanın üretim miktarı ile maliyetini ilişkilendirir. Ancak, firmalar her zaman mevcut işletme büyüklüğünde üretim yapmazlar. Uzun dönemde, firmalar işletme büyüklüklerini değiştirebilirler. Maliyetler açısından uzun dönemi kısa dönemden ayıran temel özellik, firmaların herhangi bir sabit maliyetinin olmaması, yani tüm maliyetlerinin değişken olmasıdır. Dolayısıyla, uzun dönemde sabit ve değişken maliyet ayrımı yapılmaz. Uzun dönemde firma üretim miktarı ile ilgili herhangi bir girdi bileşimini seçer. Firmanın uzun dönemde nasıl bir faktör bileşimi seçeceği, bu ünitede üretim başlığı altında incelenmişti. Uzun dönemde firmalar üretime ilişkin kararlarını verdikten sonra, tekrar üretimin sabit girdileri ve maliyetleri ortaya çıkacaktır.

Firmaların seçeceği işletme büyüklüğünün, birim başına üretim maliyetlerini nasıl etkileyeceği Şekil 6.4'te gösterilmektedir. Grafikte üç ayrı işletme büyüklüğüne ait kısa dönem ATC eğrileri gösterilmektedir. Eğer bu üç firma ölçeğinden birinin seçilmesi gerekirse, acaba firma hangisini seçer? Bu sorunun yanıtı, seçilecek işletme büyüklüğü içinde gerçekleştirilmesi beklenen üretim miktarına bağlıdır. Eğer üretim miktari Q_1'den daha küçükse, firma en küçük işletme büyüklüğüyle en düşük maliyete sahip olacaktır. Eğer üretim miktarı Q_1 ve Q_2 arasındaysa, orta büyüklükte bir işletme en az maliyetle üretimini gerçekleştirecektir. Q_2 'den daha büyük herhangi bir üretim düzeyi için en büyük işletme ölçeği en az maliyetle üretimi sağlayacaktır. Dolayısıyla, ATC_3 eğrisi en etkin fabrika ölçüsüdür.

Şekil 6.4

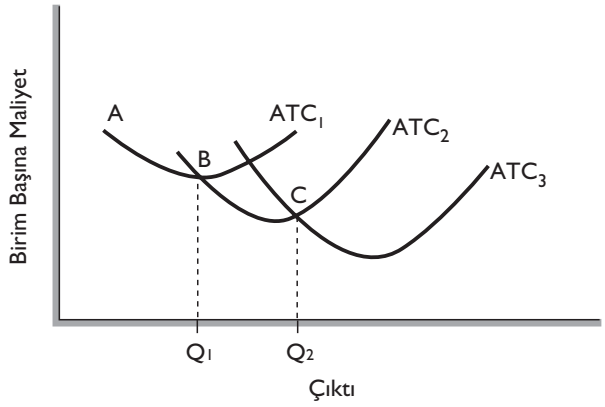

***Değişen İşletme Büyüklüğü ve Maliyet Eğrilerinde Kaymalar**: Grafikte üç ayrı işletme büyüklüğüne ait kısa dönem ATC eğrileri gösterilmektedir. Eğer üretim miktar Q_1'den daha küçükse, firma en küçük işletme büyüklüğüyle en düşük maliyete sahip olacaktır. Eğer üretim miktarı Q_1 ve Q_2 arasındaysa, orta büyüklükte bir işletme en az maliyetle üretimini gerçekleştirecektir. Q_2'den daha büyük herhangi bir üretim düzeyi için en büyük işletme ölçeği en az maliyetle üretimi sağlayacaktır. Dolayısıyla, ATC_3 eğrisi en etkin fabrika ölçüsüdür.*

Şekil 6.4 sabit kabul edilen üretim faktörünün her düzeyi için farklı bir ATC eğrisi çizilmesi gerektiğini göstermektedir. Mevcut teknolojiye göre tercih edilebilecek sabit girdi düzeyi sonsuz sayıdaysa ATC eğrileri de sonsuz sayıda olacaktır. Uzun dönemde tüm maliyetler ve tüm üretim faktörleri değişebildiği için, uzun dönem değişken maliyet ve uzun dönem toplam maliyet arasında fark yoktur. Uzun dönemde sadece uzun dönem ortalama maliyet vardır ve LRAC biçiminde sembolize edilir.

Faktör fiyatları ve teknoloji sabitken, uzun dönem ortalama maliyetler, tüm üretim faktörlerinin değişmesi sonucunda her bir üretim düzeyi için minimum ortalama maliyetlerden oluşur. Şekil 6.5 'te gösterildiği gibi, uzun dönem maliyet eğrisi kısa dönem maliyet eğrilerini kapsar ve kısa dönem maliyet eğrilerine sadece minimum noktalarında teğettir.

Şekil 6.5

***Uzun Dönem Maliyet Eğrisi**: Faktör fiyatları ve teknoloji sabitken, uzun dönem ortalama maliyetler, tüm üretim faktörlerinin değişmesi sonucunda her bir üretim düzeyi için minimum ortalama maliyetlerden oluşur. Şekilde gösterildiği gibi, uzun dönem maliyet eğrisi kısa dönem maliyet eğrilerini kapsar ve kısa dönem maliyet eğrilerine sadece minimum noktalarında teğettir.*

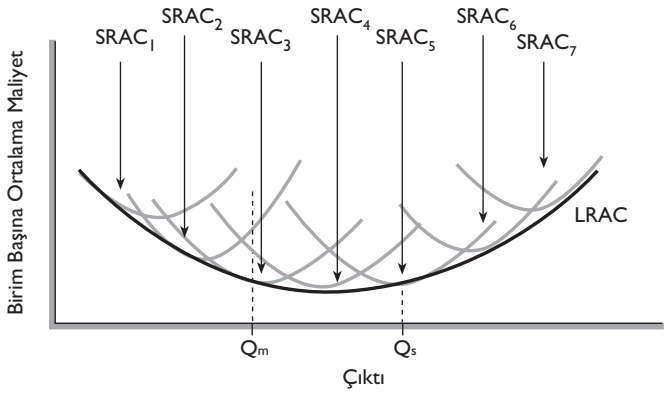

Şekil 6.5 'teki uzun dönem ortalama maliyet eğrisi (LRAC) de kısa dönem ortalama maliyet eğrisi gibi U biçimindedir. Ancak bu iki eğrinin U biçiminde olmasının arkasında yatan neden aynı değildir. Kısa dönem ortalama maliyet eğrisi, artan ve azalan marjinal verimler kanunu nedeniyle U biçimindedir. Buna karşın uzun dönemde bu kanun geçerli değildir. Çünkü, uzun dönemde tüm üretim faktörleri değişkendir. Azalan marjinal verimler kanununun geçerli olabilmesi için üretim faktörlerinden en az birinin sabit olması gerekir. Uzun dönemde ortalama maliyet eğrisinin U biçiminde olmasının nedeni ise, firmaların önce ölçeğe göre artan, daha sonra sırasıyla ölçeğe göre sabit ve azalan ölçek ekonomileriyle çalışmalarıdır.

Maliyet Eğrilerindeki Kaymalar

Bu bölümde incelenen maliyet eğrileri, girdi fiyatlarının ve teknolojinin sabit olduğu varsayımları altında çizilmiştir. Farklı girdi fiyatları veya farklı teknoloji, farklı kısa ve uzun dönem maliyetlerine neden olacaktır. Daha düşük girdi fiyatlarında, belirli bir üretim düzeyi için katlanılan üretim maliyeti düşecektir. Bu durumda maliyet eğrisi bütün halinde aşağıya kayacaktır. Aksi durumda, daha yüksek girdi fiyatları üretim maliyetlerini artıracak ve maliyet yukarıya kayacaktır. Daha düşük girdi fiyatları gibi, teknolojik ilerlemeler de üretim maliyetlerini azaltacaktır. Bunun yanında, teknolojik ilerlemeler, ölçek ekonomileri bölgelerinin uzunluğunu ve LRAC eğrisinin biçimini de değiştirir. Şekil 6.6'da teknolojik ilerlemenin minimum etkin ölçek noktası ve maliyet eğrisi üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Teknolojik ilerleme uzun dönem ortalama maliyet eğrisini $LRAC_1$'den $LRAC_2$ 'ye aşağıya kaydırırken, minimum etkin çıktı düzeyini de Q_1'den Q_2'ye artırmaktadır.

Şekil 6.6

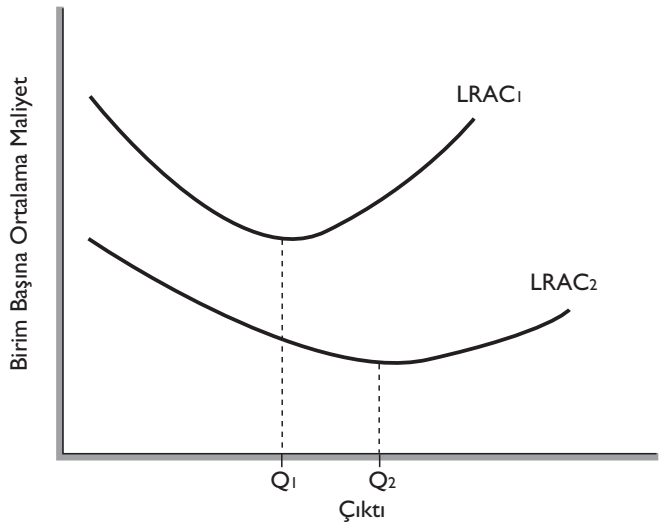

Teknolojik İlerlemenin Maliyet Eğrileri Üzerindeki Etkisi: *Farklı girdi fiyatları veya farklı teknoloji, farklı kısa ve uzun dönem maliyetlerine neden olacaktır. Daha düşük girdi fiyatlarında, belirli bir üretim düzeyi için katlanılan üretim maliyeti düşecektir. Bu durumda maliyet eğrisi bütün halinde aşağıya kayacaktır. Aksi durumda, daha yüksek girdi fiyatları üretim maliyetlerini artıracak ve maliyet yukarıya kayacaktır.*

SIRA SİZDE 6

Ülkede yükselen refah seviyesi ve kadınların çalışma yaşamına daha yoğun olarak katılımı nedeniyle önümüzdeki yıllarda çocuk bezi talebinin artacağını tahmin eden bir girişimci, bu alana yatırım yapmak istemektedir. Yaptığı araştırmalar sonucu çocuk bezi üretiminde beş farklı üretim teknolojisinin bulunduğunu tespit etmiştir. Saatte 100 paket çocuk bezi üretiminde bu teknolojilerin gerektirdiği işgücü ve sermaye miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Teknoloji	Sermaye Miktarı (Makine Saati)	İşgücü Miktarı (saat)
A	2	10
B	3	6
C	4	4
D	5	3
E	10	2

Bu tabloya göre,

a) İşgücü ve sermayenin saat başına maliyeti 10 milyon TL ise maliyeti minimize eden en etkin üretim teknolojisi olarak hangisi seçilmelidir?

b) Ülkede yaşanan kriz sürecinde yapılan devalüasyon sonrasında saat başına sermaye maliyeti 50 milyon TL'ye yükselirken, işgücünün saat başına maliyeti sabit kalırsa en etkin üretim teknolojisi olarak hangisinin seçimi gerekir?

Özet

AMAÇ 1 *Üretim, firma ve üretim faktörleri kavramlarını kullanarak üretim fonksiyonunu açıklayabilmek*

- Her firma piyasaya sunacağı mal ve hizmetleri üretebilmek için bir takım maliyetlere katlanmak zorundadır. Firma kârını maksimize etmeye çalıştığı için üretimini en düşük maliyetle gerçekleştirme çabası içerisindedir. Firmanın üretip, piyasaya süreceği ürünün miktarı, firmanın katlandığı maliyetler ile ürünün piyasadaki satış fiyatına göre belirlenir.
- Veri teknoloji çerçevesinde, bir ürünün miktarının arttırılması, girdilerin arttırılmasına bağlıdır. Girdiler ile elde edilen ürünler arasındaki bu bağlılık ilişkisi üretim fonksiyonu ile özetlenmektedir.
- Üretim sürecinde kullanılan girdiler sabit ve değişken olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Sabit girdiler, ürün miktarındaki değişme karşısında belirli bir süre için miktarı değişmeyen girdilerdir. Değişken girdiler ise arzu edilen üretim düzeyine göre miktarı değişen girdilerdir.

AMAÇ 2 *Kısa ve uzun dönem ayırımını yaparak kısa dönemde firmanın üretim davranışını açıklayabilmek*

- Kısa dönem, üretim faktörlerinden sadece bir tanesinin değiştirilmesine olanak tanıyan süredir. Değişken girdi miktarının arttırılmasına bağlı olarak elde edilen çıktıya ise toplam fiziki ürün denir.
- Azalan verim yasası, diğer üretim faktörleri miktarı sabitken, bir üretim faktörünün üretimde kullanılan miktarının arttırılması durumunda, her ilave birimin sağladığı ürün miktarının azaldığını ifade eden ilişkidir.
- Marjinal fiziki ürün, emek miktarındaki bir birimlik değişmenin toplam ürün miktarında meydana getirdiği değişim olarak tanımlanır. Marjinal fiziki ürün, emek veriminin nasıl bir seyir izlediğini gösterir.
- Emeğin ortalama fiziki ürünü emek birimi başına elde edilen ürün miktarıdır. Genelde emek verimliliği ile ortalama fiziki ürün anlatılmak istenmektedir.

AMAÇ 3 *Uzun dönemde firmanın üretim olanaklarını tartışarak firmanın karar verme sürecini açıklayabilmek*

- Uzun dönemde kullanılan tüm girdiler değiştirilebileceği için azalan verimler yasası işlerliğini yitirir. Üretim ölçeği değiştiğinde, bunun ürün miktarı üzerindeki etkisine bakmak suretiyle ölçeğin verimi belirlenebilir. Ölçeğin verimiyle ilgili üç durumla karşılaşılır. Bunlar; ölçeğin sabit, artan ve azalan verimleridir.
- Bir üretim faktörü için optimal girdi kullanım düzeyi, girdinin marjinal fiziki ürün değerinin girdi fiyatına eşit olduğu seviyedir.
- Veri bir girdi ve üretim düzeyi için, marjinal fiziki ürünü göreceli olarak yüksek olan bir girdiyi ve/veya diğerlerine kıyasla fiyatı düşük olan girdiyi daha fazla kullanmak, maliyeti minimize etmek için gereklidir. Bu minimizasyonun gerçekleştirilmesi optimal üretim tekniğinin seçimini ifade eder. Firma, maliyetlerini minimize eden faktör bileşimini, her bir girdinin marjinal fiziki ürününü fiyatına oranlamak suretiyle belirleyecektir.

AMAÇ 4 *Firmanın üretim sürecinde karşılaştığı maliyetleri açıklayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda açıklayabilmek*

- Ekonomistler, maliyet kavramını muhasebecilerden farklı tanımlamaktadırlar. Muhasebe hesaplarına yansıtılan maliyetler açık maliyetlerdir. Örtük maliyetler gerçekte ödeme yapılmayan, ancak bir alternatiften vazgeçilmesi nedeniyle oluşan maliyetlerdir. İktisatçılar maliyet hesaplamalarına örtük maliyetleri de dahil ederler.
- Ekonomistler açık ve örtük maliyetleri kullanarak kârı ölçerler. Oysa, kârın genel muhasebe standartlarıyla yapılan hesaplamasına örtük maliyetler katılmaz.

AMAÇ 5 *Firmanın kısa dönemdeki maliyetlerini tanımlayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda açıklayabilmek*

- Firmanın üretim miktarı ile birlikte değişen değişken maliyetleri ile üretim miktarı ile ilişkisi bulunmayan sabit maliyetlerinin toplamı toplam maliyetleri verir.
- Firmanın maliyet eğrileri fiziki ürün eğrilerinin ters döndürülmüş halidir.
- Marjinal maliyet, firmanın üretimini bir birim değiştirmesi nedeniyle toplam maliyette meydana gelen değişmedir. Firmanın ortalama maliyet eğrileri ve marjinal maliyet eğrisi optimal üretim miktarının belirlenmesinde öneme sahip eğrilerdir.

AMAÇ 6 *Firmanın uzun dönemdeki maliyetlerini tanımlayabilmek ve bunların seyrini grafik boyutunda açıklayabilmek*

- Maliyetler açısından uzun dönemi kısa dönemden ayıran temel özellik, firmaların herhangi bir sabit maliyetinin olmaması, yani tüm maliyetlerinin değişken olmasıdır.
- Faktör fiyatları ve teknoloji sabitken, uzun dönem ortalama maliyetler, tüm üretim faktörlerinin değişmesi sonucunda her bir üretim düzeyi için minimum ortalama maliyetlerden oluşur.
- Farklı girdi fiyatları veya farklı teknoloji, farklı kısa ve uzun dönem maliyetlerine neden olur. Daha düşük girdi fiyatlarında, belirli bir üretim düzeyi için katlanılan üretim maliyeti düşer ve maliyet eğrisi bütün halinde aşağıya kayar. Tersi durumda katlanılan üretim maliyeti artacağı için maliyet eğrisi yukarıya doğru yer değiştirir.

Kendimizi Sınayalım

1. İnsan ihtiyaçlarını dolaylı ya da doğrudan karşılayacak mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren veya bunların satışı konusunda karar veren birim aşağıdakilerden hangisidir?

a. Piyasa
b. Firma
c. Endüstri
d. Emek
e. Sermaye

2. Emek miktarındaki bir birimlik değişmenin toplam ürüne yaptığı katkı aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Emeğin toplam fiziki ürünü
b. Emeğin ortalama fiziki ürünü
c. Emeğin marjinal fiziki ürünü
d. Emek kullanım katsayısı
e. Emek tüketim etkinliği

3. Emeğin toplam fiziki ürün miktarının (TPP_L) maksimum olduğu üretim düzeyinde emeğin marjinal fiziki ürün miktarı (MPP_L) aşağıdaki değerlerden hangisini alır?

a. MPP_L maksimum değere ulaşır
b. MPP_L negatif değer alır
c. MPP_L artan bir seyir izler
d. MPP_L ortalama fiziki ürüne (APP_L) eşittir
e. MPP_L sıfıra eşit olur

4. Emeğin ortalama fiziki ürünü (APP_L) marjinal fiziki ürününe (MPP_L) eşit olduğunda, APP_L eğrisinin konumu aşağıdakilerden hangisidir?

a. Sıfırdır
b. Artandır
c. Maksimumdur
d. Azalandır
e. Negatiftir

5. Bir girdinin marjinal fiziki ürün değeri girdi fiyatından büyük ise, bu girdinin üretim sürecinde kullanılan miktarı ne şekilde değiştirilmelidir?

a. Azaltılmalıdır
b. Arttırılmalıdır
c. Sabit tutulmalıdır
d. Başka bir girdi ile değiştirilmelidir
e. Sabit girdi ile ikame edilmelidir

6. Ekonomik kâr miktarının (π) hesaplanmasında aşağıdakilerden hangisi kullanılabilir?

a. π = TR – (Açık Maliyetler + Örtük Maliyetler)
b. π = TR – Açık Maliyetler
c. π = TR – (TC – Örtük Maliyetler)
d. π = TR – TC
e. π = TR + (Örtük Maliyetler – Açık Maliyetler)

7. Üretim miktarına bağlı olmayan maliyetler aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Açık maliyet
b. Örtük maliyet
c. Değişken maliyet
d. Sabit maliyet
e. Marjinal maliyet

8. Değişken maliyetler toplamının üretim miktarına bölünmesi ile elde edilen maliyet kavramı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Marjinal maliyet
b. Ortalama toplam maliyet
c. Toplam maliyet
d. Ortalama sabit maliyet
e. Ortalama değişken maliyet

9. Marjinal maliyet (MC) eğrisi, ortalama toplam maliyet (ATC) eğrisinin üzerinde yer aldığı sürece, ATC eğrisinin eğimi ile ilgili olarak aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi doğrudur?

a. Artandır
b. Maksimumdur
c. Sıfırdır
d. Azalandır
e. Minimumdur

10. Marjinal maliyet (MC) eğrisi ile ortalama değişken maliyet (AVC) eğrisinin kesişme noktalarında aşağıdaki ilişkilerden hangisi geçerlidir?

a. MC maksimumdur
b. MC Minimumdur
c. AVC minimumdur
d. AVC maksimumdur
e. MC sıfıra eşittir

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Faktörler arası ikame, ortalama maliyet, fırsat maliyeti

Bu gelişim sadece İstanbul'da yaşanmıyor. Dünyanın neresine giderseniz gidin büyük bir kente yaklaştığınızda binaların yüksekliğinin arttığını görürsünüz. Yüksek binaların inşa edilmesi, üretim sürecinde toprağın sermaye ile ikame edilmesine en güzel örneklerden bir tanesini oluşturur. Bu ikame genellikle arazi fiyatlarının çok yüksek olduğu büyük kentlerde yoğun olarak yaşanmaktadır. Mevcut arazilerin kıt olduğu ve bunlara olan talebin yükseldiği bir ortamda arazi fiyatları hızla artmakta ve gittikçe yükselen binalar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur, Çin'in büyük kentlerinden Shangai ve İstanbul dünyada arazi fiyatlarının artışı açısından önde gelen kentlerdir. Örneğin, Kuala Lumpur'da binaların yüksekliği son on yılda yaklaşık yüzde 10 oranında artmıştır. Bugün için 32 bin penceresi ve 452 metre yüksekliği ile dünyanın en yüksek binası konumunda olan Petronas Kuleleri hizmete girdiğinde, şehre 360,000 m^2'lik alan kazandırılmıştır.

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Eren, E.(1997). **Mikro İktisat.** İstanbul: Der, s.139-181.
Şahin, H.(1999). **Mikro İktisat.** Bursa: Ezgi, s.113-181.
Dinler, Z.(1999). **Mikro Ekonomi.** Bursa: Ezgi, s.112-180.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1.	b	Ayrıntılı bilgi için "Üretim" konusuna bakınız.
2.	c	Ayrıntılı bilgi için "Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Üretim" konusuna bakınız.
3.	e	Ayrıntılı bilgi için "Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Üretim" konusuna bakınız.
4.	c	Ayrıntılı bilgi için "Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Ürün Eğrileri" konusuna bakınız.
5.	b	Ayrıntılı bilgi için "Faktör Bileşiminin Seçimi" konusuna bakınız.
6.	a	Ayrıntılı bilgi için "Ekonomik Kâr" konusuna bakınız.
7.	d	Ayrıntılı bilgi için "Değişken, Sabit ve Toplam Maliyet" konusuna bakınız.
8.	e	Ayrıntılı bilgi için "Ortalama Toplam Maliyet, Ortalama Değişken Maliyet ve Marjinal Maliyet" konusuna bakınız.
9.	a	Ayrıntılı bilgi için "Ortalama Toplam Maliyet, Ortalama Değişken Maliyet ve Marjinal Maliyet" konusuna bakınız.
10.	c	Ayrıntılı bilgi için "Ortalama Toplam Maliyet, Ortalama Değişken Maliyet ve Marjinal Maliyet" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Çalışanlar, yöneticiler ve firma sahipleri arasındaki ilişkiler iktisatçıların "çalıştıran-çalışan sorunu" adını verdikleri kavrama iyi bir örnek teşkil eder. Çalıştıran, bir işin yapılması için birisini istihdam eden kişi ya da gruptur. Çalışan ise bir işi yapmak için istihdam edilen kimsedir. İşletmelerde iki tür çalıştıran-çalışan sorunu yaşanabilir: Firma sahipleri ile yöneticiler arasında ve yöneticilerle çalışanlar arasında. Yöneticiler işlerini korumak ve kariyerlerini yükseltmek amacıyla işverenin kârını arttırma çabası içine girerler. Ancak yöneticiler firmanın maliyetlerini arttıran ve dolayısıyla kârını azaltan başka şeylere de ilgi duyabilirler. Örneğin, yüksek ücret, uzun tatiller, çok sayıda işçi çalıştırmanın prestiji ve kendisine tanınan imtiyazları (first-class ile seyahat etmek, güzel manzaralı büyük yönetici ofisi veya büyük boyutlu yönetim masrafları gibi) kullanma gibi konularda yönetici maliyetleri arttırıcı bir tavır içinde olabilir. Öte yandan, yöneticiler şirketin mal varlı-

ğını (telefon, fotokopi cihazları, bilgisayar ve otomobil gibi) kendi kişisel çıkarları için kullanabilirler. Benzer nitelikteki sorunlar çalışanlarla yöneticiler arasında da yaşanır. Çalışanlar işlerini korumak ve kariyerlerini yükseltmek amacıyla yöneticilerini tatmin etme çabası içindedirler. Ancak çalışanlar da kâr maksimizasyonu amacıyla çelişen diğer amaçlara sahip olabilirler. Örneğin, fazla çalışmaktan kaçınmak, molaları uzatmak ve firmanın mal varlığını kişisel amaçlarla kullanma gibi. Görüldüğü gibi bu tür davranışlar firmanın kâr maksimizasyonu amacı ile çelişen davranışlardır.

Sıra Sizde 2

a.

Çalışan	Toplam Ürün (saatte üretilen)	Marjinal Ürün	Ortalama Ürün
0	0	-	-
1	10	10	10,0
2	25	15	12,5
3	35	10	11,7
4	40	5	10,0
5	42	2	8,4
6	42	0	7,0

b.

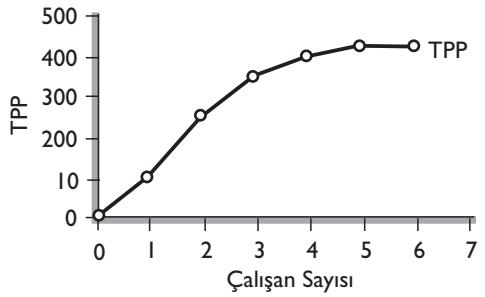

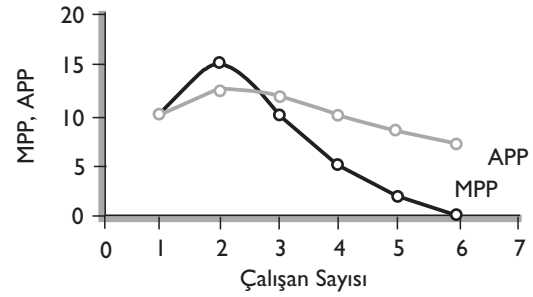

c. Bu sandviç dükkanında 3'üncü işçi üretime dahil edildiğinde azalan verim yasası işlemeye başlamaktadır.

d. Ortalama ürün miktarı marjinal ürün miktarını takip eder. Eğer marjinal ürün miktarı ortalama ürün miktarından büyükse (MPP>APP), ortalama ürün miktarı artar. Aksine, marjinal ürün miktarı ortalama ürün miktarından küçükse (MPP<APP) ortalama ürün miktarı azalır. Bu nedenle, marjinal ürün eğrisi ortalama ürün eğrisini maksimum noktasında keser.

Sıra Sizde 3

Sinemalarda maliyetin çok büyük bir bölümü işçilik, enerji ve reklam giderlerinden oluşmaktadır. Bu giderlerin büyük bir bölümü sinemanın bütünü için yapıldığından sinema, sahipleri, aynı binada birden fazla sayıda küçük salon açarak ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadırlar. Basit birkaç örnekle bu yararlanmanın nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışalım: Tek bir büyük salonla çalışan bir sinema biletleri satmak için, büfeyi çalıştırmak için, yer göstermek için ve projeksiyon makinesini çalıştırmak için işçi istihdam etmek durumundadır. Eğer sinemaya bir başka salon ilave edilirse yeni işçi çalıştırmaya gerek kalmayacak, aynı personel her iki salon için de bu görevleri yerine getirebilecektir. Bu durumda, örneğin, bilet satıcısı her iki film için de bilet satacağı için daha verimli hale gelir. Bunun dışında, salon başına düşen bina maliyetleri de azalır, çünkü aynı fuaye ve tuvaletler tüm salonlar için kullanılacaktır. Sinema salonlarına neden gittikçe daha fazla salon yapıldığını artık daha iyi değerlendirebiliyoruz: Ölçek ekonomilerinden yararlanmak için. Bu noktada cevaplandırılması gereken bir başka soru karşımıza çıkmaktadır: Peki neden 6 veya 7 salonda film gösterimi yapılmakta, neden salon sayısı 15'e veya 20'ye çıkartılmıyor? Cevap oldukça basit: Çünkü belirli bir salon sayısından sonra ölçeğin azalan verimi çalışmaya başlar.

Sıra Sizde 4

Tayfun İşbilir isimli bu yeni işadamı önemli bir gerçeği görüyor: Muhasebe kârı kavramı ile ekonomik kâr kavramı birbirinden farklıdır. Nitekim aşağıdaki tabloyu incelediğimizde Tayfun Bey'in neden mutlu olamadığını anlamak çok kolaydır:

		Tutar (Milyar TL)
TOPLAM HASILAT (4 milyon TL x 20 bin adet)		80
EKSİ AÇIK MALİYETLER		46
Yardımcının Ücreti 500 milyon TLx12 = 6 milyar TL		
Makine, teçhizat, malzeme	40 milyar TL	
MUHASEBE KÂRI		**34**
EKSİ ÖRTÜK MALİYETLER		33
Vazgeçilen ücret	20 milyar TL	
Vazgeçilen faiz	10 milyar TL	
Vazgeçilen kira geliri 250 milyon TLx12=3 milyar TL		
EKONOMİK KÂR		**1**

Sıra Sizde 5

a.

Üretim	TFC	TVC	TC	AFC	AVC	ATC	MC
1	60	110	**170**	**60**	**110**	**170**	**110**
2	**60**	200	**260**	**30**	**100**	**130**	**90**
3	**60**	**300**	360	**20**	**100**	**120**	**100**
4	**60**	**420**	**480**	**15**	**105**	120	**120**
5	**60**	**575**	**635**	**12**	**115**	**127**	155

b.

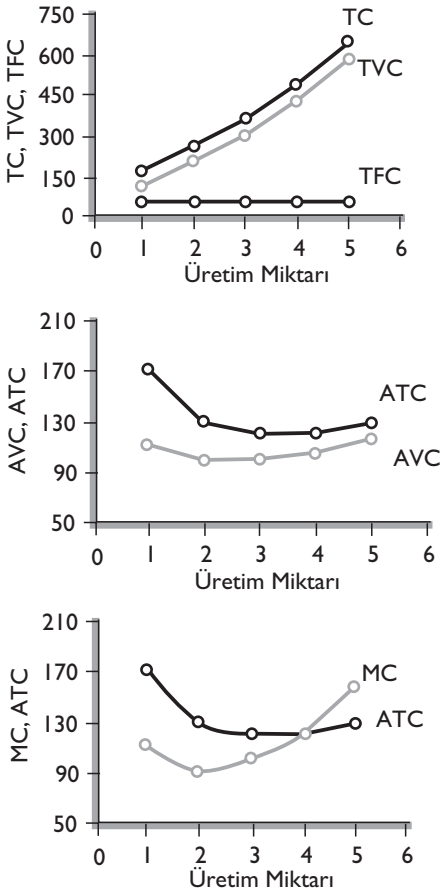

Sıra Sizde 6

Bu işletme için toplam maliyeti aşağıdaki basit eşitlik yardımı ile hesaplayabiliriz

Toplam Maliyet = (Sermaye Saati x Saat Maliyeti) + (İşgücü saati x Saat maliyeti)

Toplam Maliyet = $(K \times P_K) + (L \times P_L)$

Buna göre a ve b seçenekleri için maliyetleri oluşturursak aşağıdaki tabloyu hazırlayabiliriz:

Teknoloji	Sermaye	İşgücü	P_L = 10 ve P_K = 10 iken Maliyet	P_L = 10 ve P_K = 50 iken Maliyet
A	2	10	120	**200**
B	3	6	90	210
C	4	4	**80**	240
D	6	3	90	330
E	10	2	120	520

Tablonun incelenmesinde görüleceği gibi (a) seçeneği için uygun teknoloji C teknolojisidir. Devalüasyondan sonra sermaye fiyatında meydana gelen artış sonrasında ise uygun teknoloji olarak A teknolojisinin seçimi gerekmektedir.

7

Tam Rekabet Piyasası

Ferhan Şensoy'un Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı isimli oyununu herhalde duymayanınız yoktur. Bu oyunda Şensoy, süpermarketlerden gelen yoğun rekabet karşısında geleneksel mahalle bakkalı olgusunun nasıl bir değişime zorlandığını kendine has üslubuyla eğlenceli bir şekilde eleştirir. Aslında, bu oyunda Ferhan Şensoy çok önemli bir gerçeğe dikkat çekmektedir: Küçük mahalle bakkallarının süpermarketlerden gelen bu şiddetli rekabete dayanabilmeleri mümkün değildir. Acaba bu tür bir rekabetin yaşanması kaçınılmaz bir gelişme midir? Küçük mahalle bakkallarının bu rekabet karşısında yapabilecekleri bir şey yok mu?

Başlarken

Şimdiye kadar yapılan açıklamalarda fiyat ve üretim kararlarının belirlenmesinde kullanılabilecek temel araçları açıkladık. Ancak özellikle üretim kararı verilirken firmaların faaliyet gösterdikleri piyasanın özelliklerini hiç göz önüne almadık. Firmanın içinde çalıştığı piyasanın özellikleri firmanın maliyetlerini etkilememekte, elde edilecek gelirler üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle bir firmanın kâr maksimizasyonunu sağlayan üretim düzeyini nasıl belirleyeceğini incelemek için firmanın gelirlerini, bu nedenle de piyasanın yapısal özelliklerini göz önüne almamız gerekir. Bu üniteden başlayarak, tam rekabet, tekel, tekelci rekabet ve oligopol piyasalarında faaliyette bulunan firmaların, sattıkları ürünlerin piyasa fiyatlarını nasıl belirlediğini ve bu fiyatlama kararlarının bazı sonuçlarını açıklayacağız. Bu ünitede, tam rekabet piyasasında fiyatların nasıl belirlendiğini, rekabetin bir firmanın veya endüstrinin kârını nasıl etkilediğini ve toplumun neden piyasadaki rekabetten kazanç sağladığını göstereceğiz.

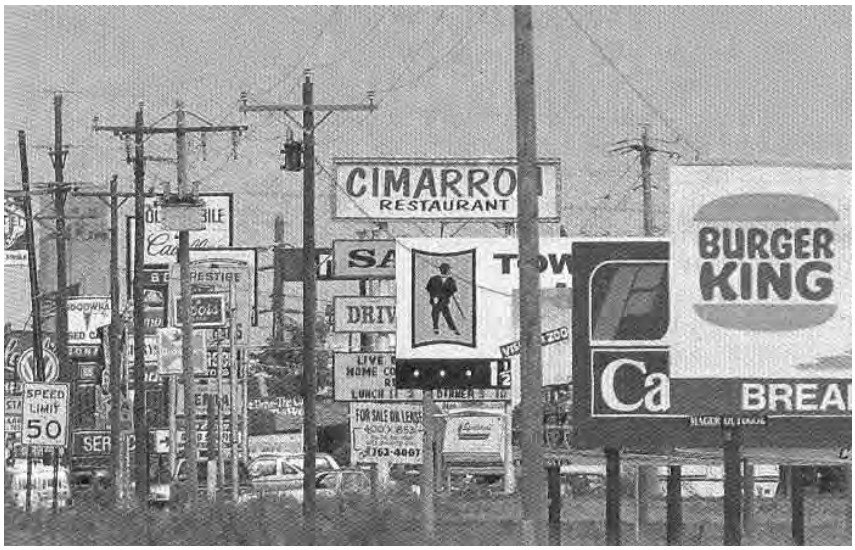

Anahtar Kavramlar

- *Tam rekabet*
- *Toplam gelir*
- *Marjinal gelir*
- *Kâr maksimizasyonu*
- *Başabaş noktası*
- *Kapanma noktası*
- *Kısa dönem arz eğrisi*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda …

1. *Tam rekabet piyasasını tanıyabilmek, bu piyasanın özelliklerini ve sonuçlarını,*
2. *Kısa dönemde firmanın kârını maksimize eden üretim düzeyinin nasıl belirlendiğini farklı yöntemlerle,*
3. *Uzun dönemde kâr maksimizasyonu sağlayan üretim düzeyinin nasıl belirlendiğini*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

TAM REKABET PİYASASI: TANIM VE ÖZELLİKLER

AMAÇ 1 ***Tam rekabet piyasasını tanıyabilmek, bu piyasanın özelliklerini ve sonuçlarını açıklayabilmek***

Başlıkta geçen rekabet sözcüğü çok sayıda anlama sahip bir sözcüktür. İşçiler çeşitli işler için, firmalar mallarını satabilmek için, tüketiciler istedikleri niteliklere sahip malları uygun fiyata satın alabilmek için sürekli rekabet halindedirler. Rekabet yaşamımızın her alanına yansımakta ve günlük yaşamımızda verdiğimiz çoğu karar üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, çoğumuzun fark etmemesine karşın, profesyonel futbol kulüpleri iyi futbolcular için sürekli birbirleriyle rekabet etmektedirler. Ancak başlıkta söz edilen deyim sadece rekabet sözcüğünden oluşmamakta, önünde bir de tam sözcüğü yer almaktadır. Tam rekabet ise daha spesifik anlama sahiptir. **Tam rekabet,** hiçbir firmanın sattığı ürünün fiyatı üzerinde tek başına kontrol gücünün olmadığı özel bir piyasa yapısıdır.

Tam rekabet: Hiçbir firmanın sattığı ürünün fiyatı üzerinde tek başına kontrol gücünün olmadığı özel bir piyasadır.

Tam rekabet piyasasında, alıcı ve satıcılar fiyatı veri olarak kabul etmek durumundadırlar. Çünkü hiçbiri fiyat üzerinde etkili olamamaktadır. Bu nedenle, fiyatın veri olması, satıcı ve alıcıların ürün fiyatlarını kontrol gücüne sahip olamaması demektir. Tam rekabetçi bir firma, tüm üretimini piyasada geçerli olan fiyattan (veri fiyattan) satabilir. Eğer ürettiği ürüne daha yüksek bir fiyat uygulamak isterse tek birim ürün bile satamayacaktır. Çünkü tüketiciler aynı ürünü daha düşük düzeyde olan piyasa fiyatından başka bir satıcıdan alabilirler. Öte yandan, daha yüksek olan bir fiyattan satabileceğini bilirken piyasada oluşan fiyatın altında bir fiyattan satmak rasyonel bir davranış değildir. Bu anlamda, tam rekabet piyasasında faaliyette bulunan bir firmanın sattığı malların fiyatlarını kontrol etme yeteneği yoktur. Kısaca, tam rekabetçi firma fiyat belirleyici değil, **fiyat kabullenici**dir.

Fiyat kabullenici: Fiyat üzerinde hiçbir kontrol gücü olmayan iktisadi birimdir.

Alıcı ve satıcıların piyasa fiyatını etkileyememeleri, tam rekabet piyasasının özel bir piyasa yapısına neden olan varsayımlarından kaynaklanır.

Bu varsayımları dört ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar;

Tam rekabet piyasası varsayımları: Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcı vardır, mallar homojendir, piyasaya giriş ve çıkışlar serbesttir, alıcı ve satıcılar tam bilgiye sahiptirler.

- **Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcı vardır.** Bu varsayıma göre, piyasada faaliyet gösteren her firma, toplam üretimin ancak çok az bir kısmını üretir. Benzer biçimde her alıcı da, piyasa üretiminin çok az bir kısmını satın alır. Dolayısıyla, ne alıcılardan ne de satıcılardan biri fiyatları etkileyebilir.
- **Her firma homojen bir ürün üretir ve satar.** Alıcılar, piyasadaki her firmanın aynı ürünü ürettiğini bilirler. Bir başka deyişle, bir firmanın üretip sattığı ürün, piyasadaki diğer firmaların üretip sattıklarından ayırt edilemez olduğu için, alıcılar açısından ürünü kimden alacakları önemli değildir. Örneğin mısır satın almak isteyen bir tüketici için, mısırı çiftçi A'dan veya çiftçi B'den almak önemli değildir.
- **Firmalar kolaylıkla piyasaya girip çıkarlar.** Yeni firmalar istedikleri zaman kolaylıkla piyasaya girip faaliyette bulunabilirler. Aynı şekilde piyasadan çıkmak isteyen firma da kolaylıkla piyasadan çıkabilir. Yani tam rekabet piyasasında, firmaların piyasaya giriş ve çıkışını engelleyen hiçbir engel söz konusu değildir.
- **Alıcı ve satıcılar tam bilgiye sahiptirler.** Alıcı ve satıcılar, fiyatlar, malın kalitesi, maliyet ve taleple ilgili tüm bilgiye sahiptirler. Alıcı ve satıcılar kimin neyi, hangi fiyattan ve hangi kalitede sattığını bilirler. Yani, alıcı ve satıcılar malın satın alınması, üretilmesi ve satılması ile ilgili her türlü bilgiye sahiptirler.

Varsayımlarını incelediğimizde kolaylıkla anlaşılabileceği gibi çok az malın piyasasının gerçek yaşamda bu varsayımların tümünü yansıtmakta olduğunun farkına varırız. Gerçek yaşamda, tam rekabet piyasasına örnek olarak bazı tarımsal ürün piyasaları ile küçük perakende ticaretin gerçekleştirildiği piyasalar tam rekabet piyasasına yakınlaşan piyasalar olarak gösterilebilir. Öte yandan hisse senedi piyasası ve altın piyasası da tam rekabet piyasasının özelliklerine yaklaşan piyasalardır.

DİKKAT

Aklınıza gelen soruyu tahmin edebiliyoruz: "Peki, gerçek yaşamımızda örneğine pek rastlanılmayan bir piyasayı neden öğrenmek zorunda kalıyoruz? Hadi öğrendik diyelim, ne işimize yarayacak?" Acele etmeyin ve aşağıdaki paragrafı çok dikkatli ve iyi anlayarak değerlendirin:

Gerçek yaşamda örneklerine nadiren rastlanılmasına rağmen, üç önemli nedenden dolayı, tam rekabet piyasasının incelenmesi gerekir. Her şeyden önce, tam rekabet piyasasının ilkeleri, fiyatlama analizi için bir başlama noktası sağlar. Bu sayede rekabette aksamaların görüldüğü piyasalarda, fiyat ve üretimle ilgili kararları değerlendirme olanağı elde edilir. İkinci olarak, gerçek yaşamda tam rekabet piyasasının tüm özelliklerini yansıtan çok az piyasa olmasına rağmen, bu az sayıdaki tam rekabet piyasaları ilgili analizlerin yapılmasını sağlar. Nihayet, tam rekabet piyasasının ekonomik ve toplumsal refah açısından bazı önemli özellikleri olması nedeniyle, diğer piyasa türleri ile ilgili bazı yargılara bu piyasa koşullarından farklılıkları incelenerek ulaşmak kolaylaşır.

Tam Rekabet Piyasasında Firmanın Piyasada Karşılaştığı Talep Eğrisi

Daha önce de değindiğimiz gibi tam rekabet piyasasında çok sayıda alıcı ve satıcı vardır ve hiçbir alıcı ve satıcı, ürün fiyatlarının belirlenmesinde tek başına etkili değildir. Ürün fiyatları piyasa arz ve talebi tarafından belirlenir. Piyasa arzı tüm satıcılardan, piyasa talebi ise tüm alıcılardan oluşur. Bu nedenle piyasa talep eğrisi negatif, piyasa arz eğrisi de pozitif eğime sahip eğriler olarak karşımıza çıkar. Ancak tam rekabet koşullarında faaliyet gösteren bir firma, piyasada oluşan fiyatı esas alarak, bu geçerli piyasa fiyatından istediği kadar mal satabilir. Bu nedenle, tek bir firmanın ürününe olan talep eğrisi, geçerli piyasa fiyatında tam esnektir (sonsuz esnektir) ve eğri yatay eksene paralel bir doğru biçimdedir. Şekil 8.1'in (a) bölümünde piyasa talep eğrisi, (b) bölümünde ise firma talep eğrisi görülmektedir.

Şekil 7.1

Tam Rekabet Piyasasında Piyasa ve Firma Talep Eğrileri: *Ürün fiyatları piyasa arz ve talebi tarafından belirlenir. Piyasa arzı tüm satıcılardan, piyasa talebi ise tüm alıcılardan oluşur. Bu nedenle piyasa talep eğrisi negatif, piyasa arz eğrisi de pozitif eğimlidir. Ancak tam rekabet koşullarında faaliyet gösteren bir firma, piyasada oluşan fiyatı esas alarak, bu geçerli piyasa fiyatından istediği kadar mal satabilir. Bu nedenle, tek bir firmanın ürününe olan talep eğrisi, geçerli piyasa fiyatında tam esnektir (sonsuz esnektir) ve eğri yatay eksene paralel bir doğru biçimdedir.*

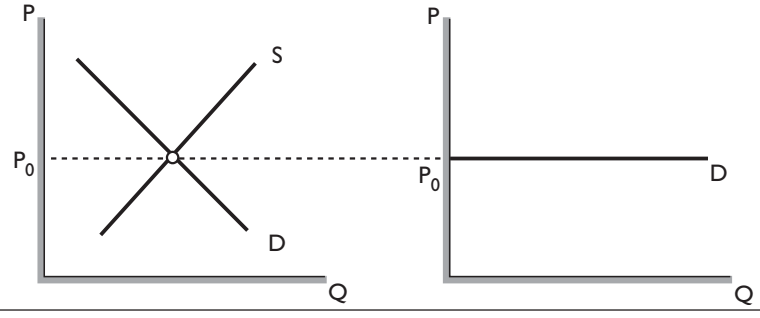

Şekillerde de görüldüğü gibi P_0 fiyatı, piyasa arz ve talebince belirlenmekte ve firma bu fiyatı veri alarak, bu fiyattan istediği kadar mal satabilmektedir. Bu nedenle de firma talep eğrisi (d) sonsuz esnekliğe sahip olmaktadır.

Tam rekabetçi firmanın, piyasada oluşan denge fiyatından (P_0) daha yüksek fiyatlarda mal satması mümkün değildir. Firmanın sattığı ürünün homojen olması nedeniyle, tüm alıcılar, piyasa denge fiyatından aynı ürünü nereden alabilecekleri konusunda yeterli bilgiye sahiptir. Öte yandan firma, piyasa denge fiyatından istediği kadar satabileceği için, fiyatını denge fiyatının altına düşürme gereği de duymaz.

Reklamlar. Günlük yaşamımızın kaçınılmaz bileşenlerinden bir tanesi. Sokakta, işte, evde, gündüz, gece yoğun bir reklam bombardımanı altında yaşıyoruz. Öyle ki, artık TV dizilerinde, filmlerde durum tersine döndü ve reklamların arasında filmi izler hale geldik. Yine, TV kanallarında reklamları irdeleyen, değerlendiren ve eleştiren programlar hızla yaygınlaşmaya başladı. Özetle reklamsız bir yaşam mümkün görünmüyor. Yukarıda öğrendiğimiz tam rekabet koşulları tüm piyasalarda geçerli olsaydı, bugün için yaşamın bir parçası haline gelen reklamlara gerek kalır mıydı?

SIRA SİZDE 1

TAM REKABET PİYASASINDA KISA DÖNEMDE KÂR MAKSİMİZASYONU

AMAÇ 2

Kısa dönemde firmanın kârını maksimize eden üretim düzeyinin nasıl belirlendiğini farklı yöntemlerle açıklayabilmek

Tam Rekabet Piyasasında Firma Gelirleri ve Gelir Eğrileri

Bir firmanın toplam geliri, firmanın kendi ürünlerinin satışından elde ettiği paradır. Maliyet kavramlarında olduğu gibi, firmanın toplam, ortalama ve marjinal gelir kavramlarından söz edebiliriz. **Toplam gelir** (TR), bir firmanın ürünlerinin satışından elde ettiği para miktarıdır ve satılan miktar (q) ile satış fiyatının (P) çarpılması sonucu bulunur. Yani, toplam gelir

Toplam gelir: Bir firmanın ürünlerinin satışından elde ettiği para miktarıdır.

$$TR = P \times q$$

şeklinde formüle edilebilir. **Ortalama gelir** (AR), toplam gelirin satış miktarına oranıdır. Yukarıda yaptığımız gibi basit bir eşitlikle ifade edersek, ortalama gelir için,

Ortalama gelir: Toplam gelirin satış miktarına oranıdır.

$$AR = \frac{TR}{q}$$

eşitliğini yazabiliriz. Bu eşitlikte hemen ifade etmemiz gereken, daha sonra sık sık kullanacağımız bir ilişkiyi belirtmekte yarar görüyoruz: Tam rekabet piyasasında firmanın ortalama geliri ile malın fiyatı aynıdır. Eğer yukarıda yazdığımız ortalama gelir eşitliğinde yer alan toplam gelir değerinin yerine daha önce elde ettiğimiz eşitini yazar ve gerekli sadeleştirmeleri yaparsak,

$$AR = \frac{TR}{q} = \frac{P \times q}{q} = P$$

elde ederiz. Ünite 3'te talep eğrisinin özelliklerini incelerken, talep eğrisinin satış miktarı ile fiyat arasındaki ilişkiyi gösterdiğini belirtmiştik. Tam rekabet piyasasında fiyat aynı zamanda ortalama gelire eşit olduğu için, bu piyasada firmanın karşılaştığı talep eğrisi aynı zamanda ortalama gelir ile satış miktarı arasındaki ilişkiyi de ifade etmektedir. Bu nedenle de talep eğrisi, aynı zamanda firmanın ortalama gelir eğrisidir.

Marjinal gelir: Satışların bir birim arttırılması sonucu toplam gelirde meydana gelen değişmedir.

Marjinal gelir (MR) ise satışların bir birim arttırılması sonucu toplam gelirdeki değişimi gösterir. Örneğin bir firma, fiyatı 100 TL olan bir maldan 9 birim sattığında toplam geliri 900 TL iken 10 birim sattığında 1000 TL ise, 10'uncu birimin marjinal geliri 100 TL olur. Tam rekabetçi firmanın satış fiyatı sabit olduğu için marjinal geliri fiyata eşittir. Bu nedenle talep eğrisi ortalama gelirin yanı sıra marjinal geliri de temsil eder. Daha önceki gelir kavramlarında yaptığımız gibi, marjinal gelir (MR) için de bir eşitlik yazmak istersek, aşağıdaki eşitliği bu amaçla kullanabiliriz:

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta q}$$

Şimdi vereceğimiz bir sayısal örnekle tam rekabet koşullarında faaliyet gösteren bir firma için gelir eğrilerini elde edelim. Ancak unutmayınız ki, bu piyasada firma fiyat kabullenici konumundadır ve piyasada belirlenen fiyattan tüm üretimini rahatça satabilir. Aşağıda yer alan Tablo 7.1'in hazırlanmasında söz konusu ürünün piyasadaki satış fiyatının 5 milyar TL/adet olduğu kabul edilmiştir ve hatırlarsanız, diğer şartlar sabit kaldığı sürece bu fiyatta bir değişme eğilimi yoktur.

Tablo 7.1

Firma Gelirleri

Üretim Miktarı (q)	Toplam Gelir (P × q)	Ortalama Gelir (AR= TR/q)	Marjinal Gelir MR= ΔTR/Δq)
0	0	-	-
1	5	5	5
2	10	5	5
3	15	5	5
4	20	5	5
5	25	5	5
6	30	5	5
7	35	5	5
8	40	5	5
9	45	5	5
10	50	5	5
11	55	5	5
12	60	5	5
13	65	5	5
14	70	5	5
15	75	5	5
16	80	5	5

Görüldüğü gibi firmanın marjinal geliri (MR) ve ortalama geliri (AR) malın piyasadaki satış fiyatına eşittir. Bu tabloda yer alan değerleri bir grafiğe aktardığımızda Şekil 7.2'de görülen eğriler elde edilmektedir.

Şekil 7.2

Gelir Eğrileri: *Firmanın toplam gelir eğrisi satış miktarı ile birlikte sürekli artan doğrusal bir yapı sergilemektedir. Firmanın marjinal geliri ve ortalama geliri birlikte fiyata eşittir. Tam rekabet piyasasında firmanın marjinal gelir eğrisi ve ortalama gelir eğrisi aynı zamanda talep eğrisidir. Tam rekabet piyasasında tek bir firmanın arzı piyasa fiyatını etkilemediği için, firmanın marjinal geliri, yani satışlardaki bir birimlik değişme nedeniyle toplam gelirde ortaya çıkan değişme, ürünün fiyatına eşit ve her satış düzeyi için aynıdır.*

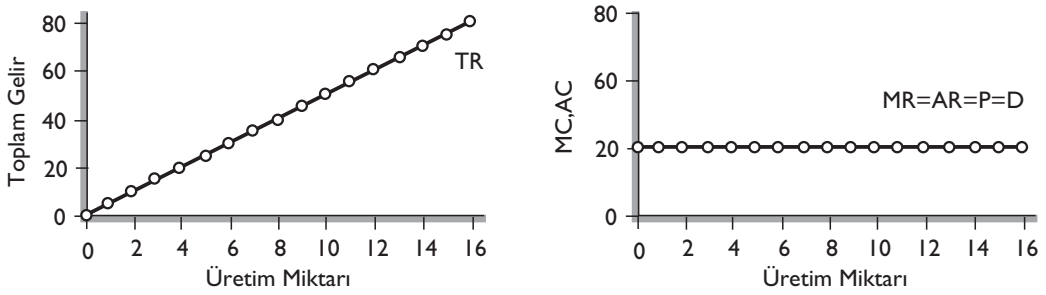

Şekillerden de görüldüğü gibi, firmanın toplam gelir eğrisi satış miktarı ile birlikte sürekli artan doğrusal bir yapı sergilemektedir. Daha teknik bir ifadeyle, toplam gelir eğrisinin eğimi fiyata eşittir. Öte yandan, daha önce de belirlediğimiz gibi, firmanın marjinal geliri ve ortalama geliri birlikte fiyata eşittir. Tam rekabet piyasasında firmanın marjinal gelir eğrisi ve ortalama gelir eğrisi aynı zamanda talep eğrisidir.

Tam rekabet piyasasında tek bir firmanın arzı piyasa fiyatını etkilemediği için, firmanın marjinal geliri, yani satışlardaki bir birimlik değişme nedeniyle toplam gelirde ortaya çıkan değişme, ürünün fiyatına eşit ve her satış düzeyi için aynıdır. Örneğin 5000 TL'lik piyasa fiyatında tamamen esnek olan bir buğday talep eğrisi ile yüz yüze kalan bir çiftçinin satacağı her ek birim, çiftçinin gelirini aynı miktarda arttıracaktır. Dolayısıyla satış başına gelir olan ortalama gelir de, yani toplam gelirin satış miktarına oranı, marjinal gelire ve ürün fiyatına eşittir. Firmanın talep eğrisi ayrıca, satış miktarı ile ortalama gelir arasındaki ilişkiyi de yansıtır. Bu nedenle tam rekabet piyasasında bir firmanın sonsuz esnekliğe sahip talep eğrisi, firmanın ortalama ve marjinal gelir eğrileriyle aynıdır ve üretimdeki değişmelere rağmen bunların hepsi sabittir.

Kısa Dönemde Kâr Maksimizasyonu

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarda, tam rekabetçi bir firmanın fiyatı veri olarak kabul ettiğini, ürün fiyatının marjinal gelire eşit olduğunu ve bu nedenle tam rekabetçi firmanın talep eğrisinin aynı zamanda firmanın marjinal gelir eğrisi olduğunu ve bunun da ortalama gelire eşit olduğunu açıkladık. Şimdi ise ürün fiyatı üzerinde hiçbir etkiye sahip olmayan tam rekabetçi firmanın kısa dönemde kârını maksimize etmek için, veri ürün fiyatından ne kadar mal üreteceğini açıklamaya çalışalım. Kısa dönemde, tam rekabetçi bir firmanın kârını nasıl maksimize ettiğini açıklamak için iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bunlar; toplam gelir-toplam maliyet ve marjinal maliyet-marjinal gelir yaklaşımıdır.

Toplam Gelir-Toplam Maliyet Yaklaşımı Kısa dönemde kârını maksimize etmek isteyen bir firmanın bu davranışını açıklamanın en kolay yolu, ürünlerin satışından elde ettiği toplam gelirle o ürünlerin üretiminden doğan toplam maliyetleri karşılaştırmaktır. Firmanın toplam geliri ile toplam maliyeti arasındaki farka **toplam kâr** (TP) adı verilir. Burada sözü edilen kâr ekonomik kârdır ve firmanın toplam geliri ile örtük maliyetleri de içeren toplam maliyetler arasındaki farkı yansıtır. Hatırlarsanız bir önceki ünitemizin, yani Ünite 6'nın konusunu büyük ölçüde firmanın maliyetlerine ayırmıştık. Yukarıdaki açıklamalarımızda da firmanın tam rekabet koşullarındaki gelirlerini ortaya koyduk. Kârı en yüksek düzeye çıkaran üretim miktarını bulmak için toplam gelir ve toplam maliyet değerleri arasındaki farkı incelememiz yeterli olacaktır.

Toplam kâr: Firmanın toplam geliri ile toplam maliyeti arasındaki farktır.

Kârını maksimize etmek isteyen firma, toplam geliri ile toplam maliyeti arasındaki farkı en yükseğe çıkarmayı amaçlar. Burada üzerinde durulması gereken nokta toplam kârın nasıl hesaplandığıdır. Toplam kâr (TP) tanım gereği toplam gelir ile toplam maliyet arasındaki farktır. Yani TP = TR - TC'dir. Burada sözü edilen toplam maliyetler üretimin tüm fırsat maliyetlerini de kapsar. Bu nedenle firmanın toplam maliyeti içerisinde sadece açık maliyetleri değil örtük maliyetleri de yer alır. Sonuçta bulunan kâr ekonomik kârı verir.

Ekonomik kârı maksimize etme girişiminde iki önemli konunun açıklanması gerekir. Bunların ilkinde, firmanın her zaman üretip üretmeyeceğinin belirlenmesi; ikincisinde ise, üretme kararını verdikten sonra ne kadar üreteceğinin belirlenmesi gerekir.

Bir firma her zaman hiç üretimde bulunmama seçeneğine de sahiptir. Ancak kısa dönemde firma üretse de üretmese de belli sabit maliyetlere katlanmak zorundadır. Eğer hiç üretimde bulunmazsa firma sabit maliyetleri kadar zarar edecektir. Firma bu durumda üretime geçme kararı alırsa ve geliri maliyetlerde ortaya çıkan artış kadar artmazsa, firmanın zararı artmaya devam eder. Bu nedenle kısa dönemde bir firmanın, sadece ve sadece toplam geliri toplam değişken maliyetini aşarsa veya ona eşit olursa üretimde bulunması gerekir. Bir başka deyişle, firmanın kısa dönemde, sadece ortalama geliri, ortalama değişken maliyetinden büyük veya ona eşitse üretimde bulunması gerekir. Peki firma üretmeye karar verirse, ne kadar üretmelidir?

Bu sorunun açık yanıtı, eğer firma kısa dönemde zarar ediyorsa, firmanın kısa dönemde zararını en aza indirecek (minimum yapacak) veya kâr ediyorsa kârını en yüksek düzeye çıkaracak (maksimum yapacak) çıktıyı üretmesidir. Şimdi toplam gelir ve toplam maliyet eğrileri yardımıyla firmanın kârını maksimize edecek çıktıyı nasıl belirlediğini inceleyelim. Bunun için önce toplam maliyet ve gelir rakamlarının yer aldığı Tablo 7.2'yi kontrol edelim.

Tablo 7.2

Firma Gelirleri ve Maliyetleri

Üretim Miktarı (q)	Toplam Gelir (TR=P×q)	Ortalama Gelir (AR=TR/q)	Marjinal Gelir (MR=ΔTR/Δq)	Toplam Maliyet (TC)	Ortalama Maliyet (ATC=TC/q)	Marjinal Maliyet (MC=ΔTC/Δq)	Ekonomik Kâr (TP=TR-TC)
0	0	-	-	15,00	∞	-	-15,00
1	5	5	5	20,00	20,00	5,00	-14,75
2	10	5	5	23,50	11,75	3,50	-13,50
3	15	5	5	26,50	8,83	3,00	-11,50
4	20	5	5	29,00	7,25	2,50	-9,00
5	25	5	5	31,00	6,20	2,00	-6,00
6	30	5	5	32,5	5,42	1,50	-2,50
7	35	5	5	33,75	4,82	1,25	1,25
8	40	5	5	35,25	4,41	1,50	4,75
9	45	5	5	37,25	4,14	2,00	7,75
10	50	5	5	40,00	4,00	2,75	10,00
11	55	5	5	43,25	3,93	3,25	11,75
12	60	5	5	48,25	4,00	5,00	12,00
13	65	5	5	54,50	4,19	6,25	10,50
14	70	5	5	64,00	4,57	9,50	6,00
15	75	5	5	77,50	5,17	13,50	-2,50
16	80	5	5	96,00	6,00	18,50	-16,00

Tablo 7.2 incelendiğinde, firmanın üretim miktarı 0 ve 6 birim iken zarar etmekte ve üretim düzeyi 7-14 birim arasında olduğunda kâr elde etmektedir. Firma üretimini 14 birimin üzerinde çıkardığında ise yeniden zarar etmeye başlamaktadır. Firma, kâr elde ettiği üretim düzeylerinde en fazla toplam kârı, 12 birimlik üretim miktarında elde etmektedir. Bir başka deyişle, firma 12 birimlik üretim gerçekleştirdiği zaman kârını maksimum yapmaktadır. 12 birimlik üretimin sağladığı toplam kâr ise 12 milyar TL'dir. Bu durum şekil 7.3'te de görülmektedir.

Şekil 7.3

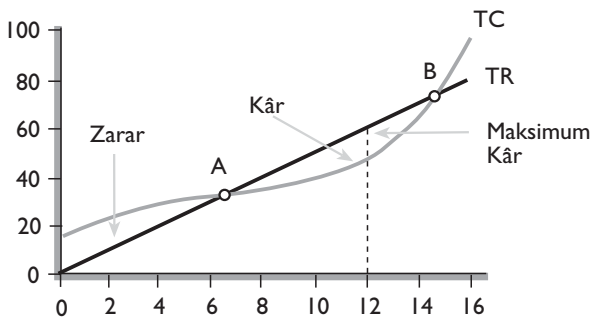

Tam Rekabet Piyasasında Kısa Dönemde Toplam Maliyet ve Toplam Gelir Yaklaşımı ile Kâr Maksimizasyonu: *Firmanın toplam geliri (TR), tam rekabet piyasasında satılan her ek birimin toplam gelire katkısı aynı olduğu için eğri olarak değil bir doğru şeklinde çizilmiştir. Toplam maliyet eğrisinin toplam gelir eğrisinden büyük olduğu üretim düzeyleri için firma zarar eder. Toplam gelir ile toplam maliyetin birbirine eşit olduğu, yani iki eğrinin kesiştiği üretim düzeylerine başabaş noktası denir. Bunlar şekilde A ve B noktaları olarak işaretlenmişlerdir. Firma maksimum kârını toplam gelir eğrisi ile toplam maliyet eğrisi arasındaki dikey uzunluğun en çok (maksimum) olduğu çıktı düzeyinde elde eder.*

Şekil 7.3'te, firmanın toplam geliri (TR), tam rekabet piyasasında satılan her ek birimin toplam gelire katkısı aynı olduğu için eğri olarak değil bir doğru şeklinde çizilmiştir. Şekilde yer alan toplam maliyet (TC) ve toplam gelir (TR) eğrileri karşılaştırıldığında, bazı üretim düzeyleri için açıklanması gereken noktalar vardır. Öncelikle toplam maliyet eğrisinin toplam gelir eğrisinden büyük olduğu üretim düzeyleri için firma zarar eder. Toplam gelir ile toplam maliyetin birbirine eşit ol-

Başabaş noktası: Toplam gelir ile toplam maliyetin birbirine eşit olduğu üretim düzeyidir.

duğu, yani iki eğrinin kesiştiği üretim düzeylerine **başabaş noktası** denir. Bunlar şekilde A ve B noktaları olarak işaretlenmişlerdir. Başabaş noktalarında firma ne zarar ne de kâr eder. A ile B noktaları arasında firmanın toplam geliri toplam maliyetinden fazla olduğu için kâr elde etmektedir. Firma maksimum kârını toplam gelir eğrisi ile toplam maliyet eğrisi arasındaki dikey uzunluğun en çok (maksimum) olduğu çıktı düzeyinde elde eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu üretim düzeyi 12 birimdir ve bu üretim düzeyi için toplam kâr 12 milyar liradır.

Marjinal Maliyet-Marjinal Gelir Yaklaşımı Tam rekabetçi bir firmanın kârını maksimize etmek amacıyla ne kadar üreteceğini belirlemenin ikinci yolu, firmanın marjinal geliri ile marjinal maliyetlerini karşılaştırmaktır. Her şeyden önce firma, marjinal geliri marjinal maliyetinden büyük olduğu sürece üretmeye devam etmelidir. Firma ancak bu şekilde üretmeye devam ettikçe, her ek birimin üretilmesi nedeniyle toplam maliyette ortaya çıkan artış (marjinal maliyet), bu ek birimin sağlayacağı gelirden (marjinal gelirden) daha düşük olacaktır. Yani, firma bu sayede toplam kârını artırmaya veya toplam zararını azaltmaya devam edecektir. Buna karşılık firma kârlı durumdayken, marjinal maliyeti marjinal gelirinden daha yüksek olduğunda üretimini azaltması gerekir. Zira ilave birimi üretmenin maliyeti (MC), bu birimin satışından elde edilecek geliri (MR) aşmakta ve bu nedenle firmanın kârı azalmaktadır. Ancak Tablo 7.2 biraz daha dikkatlice incelenirse marjinal maliyet marjinal gelir eşitliği iki farklı üretim düzeyinde sağlanmaktadır. Firmanın üretimi 1 birim olduğunda MC=MR=5 milyar TL iken, 12 birimlik üretim düzeyinde de MC=MR=5 milyar TL'dir. Ancak ilk durumda, yani firma 1 birimlik üretim yaptığında marjinal maliyeti azalan bir seyir izlemektedir. Buna göre firmanın üretimini bu noktada kesmesi mevcut kâr olanağından yararlanmaması anlamına gelir. Zira ek birimi üretmenin maliyeti bunun satışından elde edilecek gelirden daha düşüktür. Bu da firmanın kârlılığının artması anlamına gelir. Rasyonel davranan üretici üretimini arttırmaya devam eder. Üretim 12 birime çıktığı zaman da MC=MR olmaktadır. Ancak bu noktadan sonra üretim arttırılırsa ek birimi üretmenin maliyeti bunun satışından elde edilecek geliri aştığı için firmanın kârlılığı azalacaktır. Rasyonel davranan üretici, diğer şartlar sabitken, üretimini 12 birimin üzerine çıkartmayacaktır. Dikkat ederseniz bu üretim düzeyinde firmanın marjinal maliyeti artan bir seyir izlemektedir.

Marjinal maliyet marjinal gelir eşitliğinin, firmanın kârını maksimum yaptığı üretim düzeyini ifade edebilmesi için, bu eşitliğin marjinal maliyetin arttığı, bir diğer deyişle marjinal maliyet eğrisinin yükseldiği bölümde gerçekleşmesi gerekir.

Yukarıda söylediklerimizi basit iki kural şeklinde özetleyebiliriz: İlk kurala göre, eğer firmanın marjinal geliri marjinal maliyetinden büyük ise firmanın üretimini artırması gerekir. İkinci kurala göre, eğer firma kâr ederken firmanın marjinal geliri marjinal maliyetinden küçük ise üretimini azaltması gerekir. Bütün bu basit kuralları bir araya getirirsek, tam rekabetçi bir firmanın kısa dönemde kârını maksimum yapan üretim düzeyinde, üretilen son birimin toplam gelire katkısı ile toplam maliyete katkısının eşit olması gerekmektedir. Bir başka deyişle, tam rekabet piyasasında kâr eden bir firmanın kısa dönem kârını maksimum yapabilmesi için marjinal gelirinin marjinal maliyetine eşit olduğu çıktı düzeyinde üretimde bulunması gerekir.

Tam rekabet piyasasında firmanın kâr maksimizasyonu veya firma dengesi iki koşulun yerine gelmesi halinde sağlanmaktadır: Marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olması ve marjinal maliyetin artması.

DİKKAT

Tam rekabetçi bir firma için fiyat (P) marjinal gelire (MR) ve o da ortalama gelire (AR) eşit olduğu için, firmanın kısa dönem denge koşulu,

$$MC = MR = P = AR$$

şeklinde yeniden yazılabilir. Şekil 7.4'te, marjinal maliyet marjinal gelir yaklaşımı ile tam rekabetçi firmanın kısa dönem dengesi yer almaktadır.

Şekil 7.4

Tam Rekabet Piyasasında Kısa Dönemde Marjinal Maliyet ve Marjinal Gelir Yaklaşımı ile Kâr Maksimizasyonu: *Kârı maksimize eden üretim düzeyinde (MR = MC olduğu üretim düzeyinde) fiyat 5 milyar TL, buna karşılık ortalama toplam maliyet 4 milyar TL'dir. Buna göre P>ATC olduğu için firma, birim başına P – ATC kadar kâr ve taralı alan kadar toplam kâr elde etmektedir. Bu çıktı düzeyinden düşük çıktı düzeylerinde firma üretimini arttırarak toplam kârını arttırabilir. Buna karşılık bu çıktı düzeyinden sonraki çıktı düzeyleri için firma üretimini arttırdıkça toplam kârını azaltır.*

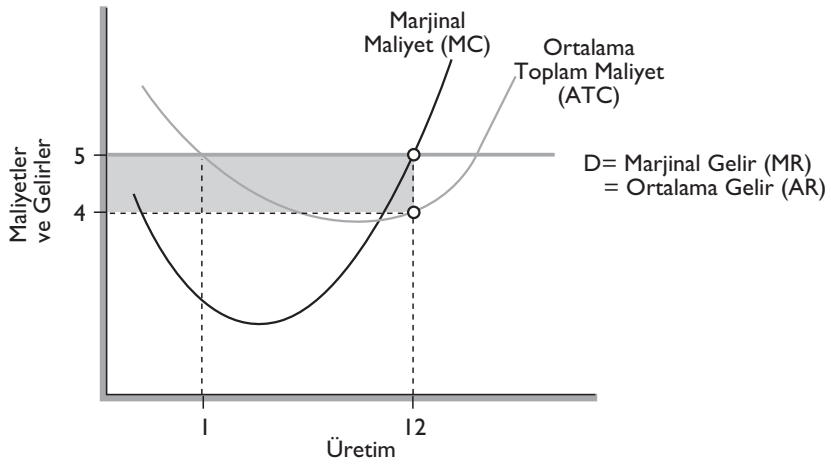

Firmanın kârını maksimize eden çıktıyı üretmesi, firmanın mutlaka ekonomik kâr (normal üstü kâr) elde edeceği anlamına gelmez. Zira mevcut fiyat zaten kâr içermektedir. Firmanın kârını maksimize eden üretim düzeyinde normal üstü kâr elde edip etmediğini belirlemek için ürünün fiyatı (P) ile o çıktıyı üretmenin birim maliyetini (ATC) karşılaştırmamız gerekir. Buna göre,

- Eğer P>ATC ise firma kısa dönemde normal üstü kâr elde eder.
- Eğer P=ATC ise firma sadece normal kâr elde eder.
- Eğer P<ATC ise zarar eder.

Şekil 7.4'te görüldüğü gibi kârı maksimize eden üretim düzeyinde (MR = MC olduğu üretim düzeyinde) fiyat 5 milyar TL, buna karşılık ortalama toplam maliyet 4 milyar TL'dir. Buna göre P>ATC olduğu için firma, birim başına P – ATC kadar kâr ve taralı alan kadar toplam kâr elde etmektedir. Bu çıktı düzeyinden düşük çıktı düzeylerinde firma üretimini arttırarak toplam kârını arttırabilir. Buna karşılık bu çıktı düzeyinden sonraki çıktı düzeyleri için firma üretimini arttırdıkça toplam kârını azaltır.

SIRA SİZDE 2

Tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren ve amacı kâr maksimizasyonu olan bir firmanın sadece normal kâr elde edebildiği (yani ekonomik kârın sıfır olduğu) denge üretim düzeyinin belirlenmesini yukarıda öğrendiğimiz grafikler aracılığı ile gösterebilir misiniz?

Bu aşamada kendi, kendimize sormamız gereken en önemli soru şudur: "Eğer P<ATC ise, yani firma zarar ediyorsa faaliyetine son vermeli midir?" Şimdi bu sorunun yanıtını bulmaya çalışalım.

Tam Rekabetçi Bir Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi

Açıklamalarımıza biraz önce sorduğumuz soruyu yineleyerek başlayalım: Eğer bir firma zarar ediyorsa, yani P<ATC ise, faaliyetlerine son vermeli midir? Bu sorunun yanıtını verirken yine kısa ve uzun dönem ayrımı yapmamız gerekecektir. Dolayısıyla uzun dönem için yanıtımız evet biçiminde olacaktır. Ancak kısa dönemde aynı yanıtı vermek doğru değildir. Bunun nedenini bir kural çerçevesinde açıklamak mümkündür. Bu kurala göre, eğer firmanın faaliyetlerine devam etmesi nedeniyle elde edeceği toplam geliri (TR), toplam değişken maliyetlerini (TVC), yani üretime devam etmenin maliyetini aşarsa firma zarar etse bile üretime devam etmelidir. Aynı kuralı ortalama kavramları kullanarak da ifade edebiliriz: Firma ortalama geliri ortalama değişken maliyetinden büyük olduğu sürece üretime devam etmelidir. Ortalama gelirin fiyata eşit olduğunu bildiğimize göre, fiyat (P) ortalama değişken maliyetten (AVC) büyük olduğu sürece firma, zarar etse bile, üretime devam etmelidir. Aksine, P<AVC ise firma geçici olarak faaliyetine son verir ve P=AVC ise kayıtsız kalır. Bu nedenle, ürünün fiyatının ortalama değişken maliyete eşit olduğu üretim düzeyine **kapanma noktası** adı verilir.

Kapanma noktası: Ürünün fiyatının ortalama değişken maliyete eşit olduğu üretim düzeyidir.

Ünite 3'te arz konusunda yaptığımız bazı tespitleri kısaca hatırlayalım: Kısa dönem arzı, farklı fiyatlar ile firmaların bu fiyatlarda satmayı istedikleri miktarlar arasındaki ilişkiyi gösterir. Firmalar kısa dönemde sadece bir tek üretim faktörünün (bunu işgücü olarak kabul etmiştik) miktarını değiştirerek kısa dönemde üretimlerini ayarlayabildikleri için, üretim maliyetleri arz edilen miktarın temel belirleyicisi konumuna gelir. Bu nedenle tam rekabetçi bir firmanın kısa dönem arz eğrisini üretim miktarının belirlenmesinde esas aldığımız marjinal maliyet eğrisine göre belirlenmesi gerekir. Bu anlamda firmanın kısa dönem arz eğrisi marjinal maliyet eğrisinin, ortalama değişken maliyet eğrisi üzerinde kalan kısmı olacaktır. Bir başka ifade ile, sadece ortalama değişken maliyet üzerinde olan fiyatlar firmayı mal üretmeye yönelteceği için, **firmanın kısa dönem arz eğrisi,** marjinal maliyet eğrisinin artan kısmında, marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmı olacaktır. Ayrıca arz eğrisinin; marjinal maliyet eğrisinin yukarıda belirtilen kısmı tarafından temsil edilmesinin nedenini bilmek gerekir. Bunun nedeni, firma arz miktarının MC = MR = P eşitliğinin sağlandığında belirlenmesidir. Şekil 7.5'te firmanın kısa dönem arz eğrisi görülmektedir.

Firmanın kısa dönem arz eğrisi: Marjinal maliyet (MC) eğrisinin ortalama değişken maliyet (AVC) eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.

Şekil 7.5

Tam Rekabetçi Bir Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi: *Piyasadaki fiyat minimum fiyatın üzerinde olduğu zaman, yani $P \geq P_{min}$ (P_{min}'nin minimum AVC'ye eşit olduğuna dikkat ediniz.) olduğunda üretim yapacaktır. Fiyat P_{min} iken firma üretmekle kapatmak arasında kayıtsız olacaktır. Yani üretmeye devam edebilir de, kapatabilir de. Her iki durumda da, firmanın toplam zararı sabit maliyetlerine eşit olacaktır. P_{min} üzerindeki fiyatlarda firma ürün arz etmeye başlar ve marjinal maliyet (MC) eğrisi de arz edilen miktarın ne kadar olacağını gösterir. Bu nedenle, marjinal maliyet eğrisinin (MC) ortalama değişken maliyet eğrisi (AVC) üzerinde kalan kısmı, malın kendi fiyatı ile arz edilen miktarı arasındaki ilişkiyi gösterir ve firmanın kısa dönem arz eğrisi olarak adlandırılır.*

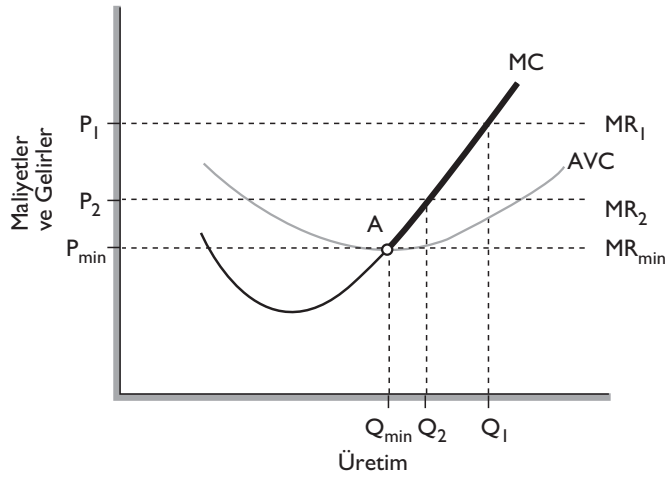

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, piyasadaki fiyat minimum fiyatın üzerinde olduğu zaman, yani $P \geq P_{min}$ (P_{min}'nin minimum AVC'ye eşit olduğuna dikkat ediniz.) olduğunda üretim yapacaktır. Fiyat P_{min} iken firma üretmekle kapatmak arasında kayıtsız olacaktır. Yani üretmeye devam edebilir de, kapatabilir de. Her iki durumda da, firmanın toplam zararı sabit maliyetlerine eşit olacaktır. P_{min} üzerindeki fiyatlarda firma ürün arz etmeye başlar ve marjinal maliyet (MC) eğrisi de arz edilen miktarın ne kadar olacağını gösterir, çünkü firma P = MC eşitliğinin sağlandığı noktanın ifade ettiği kadar üretim yapmaktadır. Fiyat P_1 olduğunda firma q_1 kadar ürün arz eder. Fiyat P_2 olduğunda üretim q_2'ye düşer. Bir başka deyişle, marjinal maliyet eğrisinin (MC) ortalama değişken maliyet eğrisi (AVC) üzerinde kalan kısmı, malın kendi fiyatı ile arz edilen miktarı ararsındaki ilişkiyi gösterir. Bu nedenle MC eğrisinin bu kısmı (Şekil 7.5'te A noktasından itibaren başlayan kısmı) firmanın arz eğrisi olmalıdır.

SIRA SİZDE 3

Elektronik hesap makineleri üreten bir firma aşağıdaki tabloda gösterilen üretim, maliyet ve fiyat bilgilerine sahiptir:

Üretim (günlük) (1)	Sabit Maliyetler (2)	Değişken Maliyetler (3)	Piyasa Fiyatı (4)
0	10	0	5
1	10	5	5
2	10	8	5
3	10	10	5
4	10	11	5
5	10	13	5
6	10	16	5
7	10	20	5
8	10	25	5
9	10	31	5
10	10	38	5
11	10	46	5

Bu firmaya danışmanlık yapıyor olsaydınız aşağıdaki soruları birer grafik çizerek nasıl cevaplandırırdınız?

a. Firmanın toplam gelir ve toplam maliyeti esas alındığında, kâr maksimizasyonu sağlayan üretim düzeyi nedir?

b. Firmanın marjinal maliyeti ve marjinal geliri esas alındığında, kâr maksimizasyonu sağlayan üretim düzeyi nedir?

c. Firma kâr maksimizasyonunun sağlandığında üretim düzeyinde ekonomik kâr elde etmekte midir? Ediyorsa toplam miktarı nedir?

d. Firmanın başabaş noktasını sağlayan üretim düzeyi hangisidir?

e. Firmanın kapanma noktası hangisidir?

TAM REKABET PİYASASINDA UZUN DÖNEMDE KÂR MAKSİMİZASYONU

AMAÇ 3

Uzun dönemde kâr maksimizasyonu sağlayan üretim düzeyinin nasıl belirlendiğini açıklayabilmek

Üretim ve maliyetlerle ilgili üniteden anımsayacağınız gibi, uzun dönemde tüm girdiler değişkendir, yani sabit girdi yoktur. Ayrıca firmalar kâr olanaklarından daha fazla yararlanabilmek için daha büyük ölçekte fabrika kurabilirler veya daha düşük kapasiteli fabrikalara da yönelebilirler. Üstelik endüstrideki firma sayısı da uzun dönemde değişebilir. Piyasada oluşan kısa dönem kârları yeni firmaların endüstriye girmesini teşvik ederken, zararlar var olan firmaların endüstriyi terk etmelerine neden olur. İşte tüm bu nedenlerle kısa dönem dengesi uzun dönem dengesinden farklılıklar gösterir. Uzun dönemde, endüstrinin çıktısı firmaların kısa dönemde kâr elde edip etmemelerine bağlı olarak artabilir veya azabilir. Özellikle bu piyasada, kısa dönemde ekonomik kârın (normal üstü kârın) söz konusu olması, piyasaya hem yeni firmaların girmesine hem de piyasada faaliyette bulunan firmaların üretimlerini artırmalarına neden olur. Buna karşılık, kısa dönemde eğer bazı firmalar zarar ederlerse, zarar eden firmalardan bazıları piyasadan çekilecekler ve bu şekilde de piyasada faaliyette bulunan firma sayısı azalacaktır. Pi-

yasaya yeni firmaların girmesi durumunda, piyasa arzı artacak ve artan piyasa arzı nedeniyle ürün fiyatı da düşecektir. Uzun dönemde piyasaya yeni firmaların girmesi ve firmaların üretim kapasitelerinin artması sonucu, tam rekabet piyasası ürün fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak, her firma kârını maksimum yapan üretim düzeyini yeniden belirleyecektir. Sonuçta piyasa kısa döneme oranla daha fazla firmadan oluşacak, fakat ekonomik kârın olmaması nedeniyle her firma kısa döneme göre daha az üretecektir. Özellikle düşen fiyatlar ve üretim düzeyi, kârın normal düzeyine inmesine neden olur ve oluşan uzun dönem piyasa (endüstri) dengesinde ekonomik kâr söz konusu olmaz. Bu arada uzun dönem dengesinde ürün fiyatı minimum ortalama maliyet düzeyine kadar inecektir. Şekil 7.6'da, tam rekabet piyasasında uzun dönem dengesi görülmektedir.

Şekil 7.6

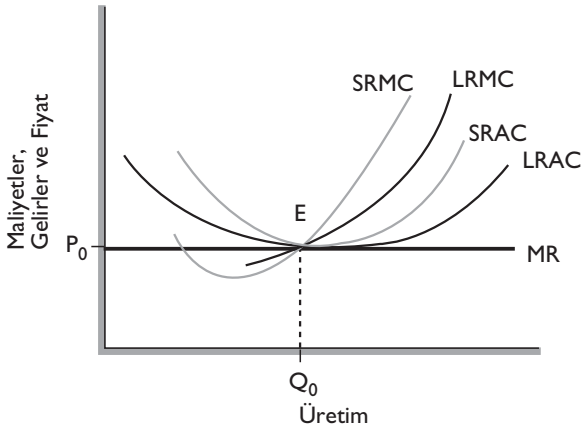

Tam Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi: *Uzun dönem ve kısa dönem değişkenleri birbirinden ayırmak için, kısa dönemi simgelemek için SR öneki, uzun dönemi simgelemek içinse LR öneki kullanılmaktadır. Firma uzun dönem dengesinde, P_0 fiyatında Q_0 kadar üretecek ve kârını maksimize edecektir. Dikkat edilirse bu fiyat düzeyinde P=MR=LRMC eşitliği sağlanmakta ve P=LRAC olduğu için normal kâr elde edilmektedir. Bu iki koşulu birlikte değerlendirdiğimizde tam rekabet piyasasında uzun dönem dengesinde LRMC=LRAC eşitliğinin sağlandığını görürüz. Bu nedenle uzun dönemde firma LRAC'nin minimum noktasında üretim yapar.*

Şekilde uzun dönem ve kısa dönem değişkenleri birbirinden ayırmak için, kısa dönemi simgelemek için SR öneki, uzun dönemi simgelemek içinse LR öneki kullanılmaktadır. Buna göre SRMC kısa dönem marjinal maliyeti, SRAC kısa dönem ortalama maliyeti, LRMC uzun dönem marjinal maliyeti ve LRAC uzun dönem ortalama maliyeti ifade etmektedir. Firma uzun dönem dengesinde, P_0 fiyatında q_0 kadar üretecek ve kârını maksimize edecektir. Dikkat edilirse bu fiyat düzeyinde P=MR=LRMC eşitliği sağlanmakta ve P=LRAC olduğu için normal kâr elde edilmektedir. Bu iki koşulu birlikte değerlendirdiğimizde tam rekabet piyasasında uzun dönem dengesinde LRMC=LRAC eşitliğinin sağlandığını görürüz. Bu nedenle uzun dönemde firma LRAC'nin minimum noktasında üretim yapacaktır (bu üretim düzeyi Şekil 7.6'da E noktası ile gösterilmektedir).

Firma q_0 çıktısını, optimal en düşük maliyetle (en uygun fabrika büyüklüğü) ürettiği için, E noktası aynı zamanda kısa dönem ortalama maliyet (SRAC) eğrisi üzerindeki minimum nokta olacaktır. Bunun sonucu olarak E noktasında SRMC=SRAC olacaktır.

Bu açıklamalar doğrultusunda tam rekabet piyasasında uzun dönem dengesinin oluşabilmesi için gerekli koşulları ve dengenin sonuçlarını şu şekilde ifade edebiliriz:

- Ekonomik kâr yoktur. Yani ürün fiyatı kısa dönem ortalama toplam maliyete eşittir. Bu nedenle firmaların piyasaya girip çıkmalarını gerektiren hiç bir neden yoktur.

- Firmalar fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu üretim düzeyinde faaliyette bulunurlar. Bunun dışındaki tüm üretim düzeyleri için firma kârını maksimize veya zararını minimize edemez.
- Uzun dönem dengesinde firmaların fabrika büyüklüklerini değiştirmelerini teşvik edecek hiçbir neden yoktur. Firmalar genellikle minimum ortalama toplam maliyette üretim yapmak isterler. Uzun dönemde bunu gerçekleştirdikleri için başka fabrika kapasitesini kullanmak istemezler.

Bu üç koşulu bir araya getirirsek, tam rekabet piyasasında uzun dönem dengesi için aşağıdaki eşitliği yazabiliriz.

$$P = MC = SRAC = LRAC = MR = SRMC$$

Son olarak tam rekabet piyasasının genel bir değerlendirmesini yaparsak, şu noktaları ortaya koyabiliriz. Tam rekabet piyasasında firmalar, bir malın son birimini üretmenin maliyeti (MC), malın fiyatına eşit oluncaya kadar kaynak kullanırlar. Üreticilerin kâr arayan faaliyetleri, tüketicilerin tatminlerini maksimum düzeye çıkaran bir kaynak dağılımı ile sonuçlanır. Yani, fiyatın marjinal maliyete eşit olması, kaynakların tüketicilerin zevklerine göre dağıtılacağını gösterir. Uzun dönemde firma, fiyatın minimum ortalama maliyete eşit olduğu üretim düzeyinde faaliyette bulunduğu için en etkin teknolojiyi kullanır. Nihayet firmalar minimum ortalama maliyette üretimde bulundukları için toplumun bütün kaynakları tam olarak kullanılır. Yani tam rekabet piyasasında, uzun dönemde atıl kapasite oluşmaz.

SIRA SİZDE 4

Tam rekabetçi piyasa yapısı neden ekonomik açıdan etkin olarak kabul edilmektedir?

Özet

AMAÇ 1

Tam rekabet piyasasını tanıyabilmek, bu piyasanın özelliklerini ve sonuçlarını açıklayabilmek

- Tam rekabet, hiçbir firmanın sattığı ürünün fiyatı üzerinde tek başına kontrol gücünün olmadığı özel bir piyasa yapısıdır. Tam rekabetçi firma fiyat belirleyici değil, fiyat kabullenicidir.
- Tam rekabet piyasasının dört adet varsayımı şunlardır: Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcı vardır, mallar homojendir, piyasaya giriş ve çıkışlar serbesttir, alıcı ve satıcılar tam bilgiye sahiptirler.
- Tam rekabet koşullarında faaliyet gösteren bir firma, piyasada oluşan fiyatı esas alarak, bu geçerli piyasa fiyatından istediği kadar mal satabilir. Bu nedenle, tek bir firmanın ürününe olan talep eğrisi, geçerli piyasa fiyatında tam esnektir (sonsuz esnektir) ve eğri yatay eksene paralel bir doğru biçimdedir.

AMAÇ 2

Kısa dönemde firmanın kârını maksimize eden üretim düzeyinin nasıl belirlendiğini farklı yöntemlerle açıklayabilmek

- Tam rekabet piyasasında faaliyette bulunan bir firmanın marjinal geliri ve ortalama geliri malın piyasadaki satış fiyatına eşittir. Kârını maksimize etmek isteyen firma, toplam geliri ile toplam maliyeti arasındaki farkı en yükseğe çıkarmayı amaçlar.
- Firma, marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu üretim düzeyinde ve marjinal maliyetin arttığı üretim düzeyinde kârını maksimum düzeye çıkartır.
- Firmanın kârını maksimize eden çıktıyı üretmesi, firmanın mutlaka ekonomik kâr elde edeceği anlamına gelmez. Eğer satış fiyatı ortalama toplam maliyete eşitse firma ancak normal kârla çalışıyor demektir.
- Piyasada gerçekleşen fiyat, firmanın ortalama değişken maliyetini karşılama konusunda yetersiz kalıyorsa, firma üretimini durdurmalıdır. Bu nedenle, firmanın kısa dönem arz eğrisi, marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.

AMAÇ 3

Uzun dönemde kâr maksimizasyonu sağlayan üretim düzeyinin nasıl belirlendiğini açıklayabilmek

- Uzun dönem piyasa (endüstri) dengesinde ekonomik kâr söz konusu olmaz ve ürünün fiyatı minimum ortalama maliyet düzeyine kadar iner.
- Firmalar minimum ortalama maliyette üretimde bulundukları için toplumun bütün kaynakları tam olarak kullanılır. Yani tam rekabet piyasasında, uzun dönemde atıl kapasite oluşmaz.

Kendimizi Sınayalım

1. Tam rekabet piyasasında kısa dönem firma arz eğrisini aşağıdakilerden hangisi verir?

a. Marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisi üzerinde kalan kısmı
b. Marjinal maliyet eğrisinin artan kısmı
c. Ortalama maliyet eğrisinin artan kısmı
d. Marjinal maliyet eğrisinin azalan kısmı
e. Ortalama değişken maliyet eğrisinin artan kısmı

2. Aşağıdaki mallara ait piyasalardan hangisi tama rekabet koşullarına en çok yaklaşan piyasadır?

a. Diş macunu
b. Tıraş bıçağı
c. Patates
d. Deterjan
e. Otomobil

3. Tam rekabet piyasasında uzun dönem piyasa (endüstri) dengesinde aşağıdaki eşitliklerden hangisi gerçekleşir?

a. Marjinal maliyet = Toplam maliyet
b. Marjinal maliyet = Ortalama maliyet = Marjinal gelir = Ortalama gelir = Fiyat
c. Marjinal gelir = Toplam gelir
d. Marjinal gelir = Marjinal maliyet = Toplam gelir = Toplam maliyet = Fiyat
e. Marjinal maliyet = Toplam Kâr = Fiyat

4. Tam rekabetçi firmanın kârını maksimize ettiği üretim düzeyinde aşağıdakilerden hangisi geçerlidir?

a. Marjinal gelir ile marjinal maliyet arasındaki fark maksimumdur
b. Marjinal gelir ortalama toplam maliyete eşittir
c. Ortalama gelir ortalama maliyete eşittir
d. Marjinal gelir marjinal maliyete eşittir
e. Marjinal maliyet ortalama sabit maliyete eştirt

5. Tam rekabetçi bir firmanın piyasada karşı karşıya kaldığı talep eğrisi aşağıdaki eğrilerden hangisi ile özdeştir?

a. Toplam gelir eğrisi
b. Marjinal maliyet eğrisi
c. Toplam gelir eğrisi
d. Toplam maliyet eğrisi
e. Ortalama gelir eğrisi

6. Aşağıdakilerden hangisi tam rekabet piyasasının özellikleri arasında yer almaz?

a. Çok sayıda alıcı ve satıcı vardır
b. Piyasa giriş serbesttir
c. Zarar eden firmaların piyasadan çıkması zorlaştırılmıştır
d. Üretilen mallar homojendir
e. Alıcı ve satıcılar piyasalar hakkında tam bilgiye sahiptir

7. Tam rekabetçi bir firma 650 birim malı toplam 3510 TL'ye üreterek kârını maksimize etmektedir. Malın birim satış fiyatı 8 TL olduğuna göre, firmanın toplam kârı aşağıdakilerden hangisidir?

a. 1625
b. 1225
c. 1600
d. 1690
e. 5200

8. Tam rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren firmaların en etkin üretim teknolojisini kullanmalarının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Firmaların fiyatın minimum ortalama maliyete eşit olduğu üretim düzeyini seçmeleri
b. Firmaların marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu üretim düzeyini seçmeleri
c. Firmaların fiyatın ortalama değişken maliyete eşit olduğu üretim düzeyini seçmeleri
d. Firmaların toplam maliyetin toplam gelire eşit olduğu üretim düzeyini seçmeleri
e. Firmaların marjinal maliyetin toplam maliyete eşit olduğu üretim düzeyini seçmeleri

9. Aşağıdakilerden hangisi tam rekabetçi bir firmanın piyasada karşılaşacağı talep eğrisini ifade etmek amacıyla kullanılabilir?

a.
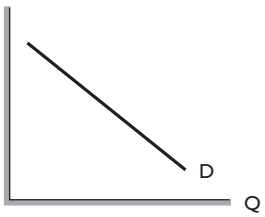

b.
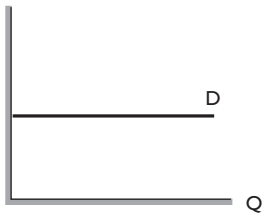

c.
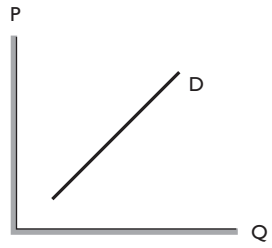

d.
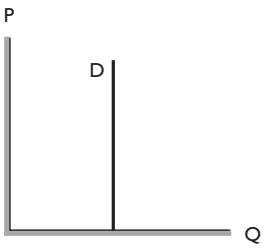

e.
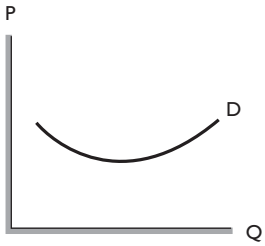

10. Aşağıdakilerden hangisi firmanın ekonomik kârının sıfır olduğu, sadece normal kârla yetindiği durumu ifade eder?

a. Fiyat ortalama toplam maliyete eşit olduğunda
b. Fiyat ortalama değişken maliyete eşit olduğunda
c. Fiyat marjinal maliyete eşit olduğunda
d. Fiyat marjinal gelire eşit olduğunda
e. Fiyat marjinal gelire ve marjinal maliyete eşit olduğunda

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Rekabet, marjinal maliyet, piyasaya giriş ve çıkış.

Süpermarketlerin bakkallar karşısındaki rekabet gücü ucuz fiyatla mal satabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Süpermarketlerin bakkallara göre daha düşük fiyatla mal arz edebilmeleri de büyük ölçüde, tek bir merkez aracılığı ile ve büyük miktarlarda alım yapmalarının sonucudur. Süpermarketler bu nedenle, sattıkları her malda bakkallara göre daha düşük ortalama maliyete sahiptirler. Bir diğer deyişle, satılan ürünleri elde etmenin marjinal maliyeti bir bakkala göre oldukça düşüktür. Öte yandan, süpermarketler büyük stoklarla çalışma olanağına sahip olduklarından birim başına satış giderleri de çok düşük olmaktadır. Bu da fiyat konusunda süpermarketlere fiyat konusunda büyük bir rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Bu nedenle, Migros, Carrefour, Real, Tansaş gibi büyük marketlerin bir coğrafi bölgeye gelmesi, bu bölgede ticari faaliyette bulunan bakkalların ticaret hayatı dışında kalmasına yol açmaktadır. Bazı bölgelerde esnaf, bağlı oldukları meslek odaları aracılığı ile bu marketlerin bölgeye gelmesine engel olmaya çalışmaktadır. Kitabınızın yazıldığı tarihte, tamamen tesadüfi olarak seçilmiş 10 ürünün Migros'daki satış fiyatları ile bir mahalle bakkalındaki satış fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tabloya göre, bakkallarda satılan ürünler yaklaşık %20 oranında daha pahalıdır. Bu nedenle, iktisatçılar bakkalların korunması amacıyla süpermarketlerin bölgeye gelmesini engellemenin iyi mi, yoksa kötü mü olduğunu söyleyemezler. Sadece bu engellemenin maliyetini ortaya koyarlar. Teorik anlamda rekabet, belirli bir dönemde ve belirli girdilerin kullanılması durumunda elde edilecek çıktının maksimum değerde olmasına yol açacaktır. Ancak bu durum, söz konusu süreçte bazı kişi ve işletmelerin zarar görmeyeceği anlamına gelmez. Süpermarketlerin o bölgede bulunan bakkalların korunması amacıyla bölgeye girmesini engelleme konusundaki tartışmalar önemli bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır: Piyasada yaşanan rekabet sonucu, işletmelerin fiyatlarını marjinal maliyetleri düzeyine doğru indirmeleri piyasada kaybedenlerin bulunmasına neden olabilir.

Ürün	Migros Fiyatı	Bakkal Fiyatı
Komili Riviera Zeytinyağı 2 lt	12,750,000	14,000,000
Tat Salça 1 kg	2,090,000	2,400,000
Toz Şeker 1 kg	2,090,000	2,300,000
Pınar Yoğurt 1,5 kg	2,250,000	2,700,000
Yumurta 6'lı viyol	700,000	900,000
Omomatik Active 2,5 kg	8,490,000	9,500,000
Cif Lux Bulaşık Deterjanı 750 ml	2,250,000	2,300,000
Gala Beyaz Peçete 100 YP	1,150,000	1,200,000
Colgate Total Diş Macunu 100 ml	5,650,000	5,900,000
Filiz Çay 500 gr	3,700,000	4,100,000

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Parasız, İ. (2000). **Mikro Ekonomi.** Bursa: Ezgi, s.171-189.

Oğuz, O. (1992). **İktisada Giriş.** İstanbul: Marmara Üniversitesi, s.119-130.

Türkay, O. (2000). **Mikro İktisat Teorisi.** Ankara: İmaj, s.154-178.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Ayrıntılı bilgi için "Tam Rekabetçi Bir Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi" konusuna bakınız.
2. c	Ayrıntılı bilgi için "Tam Rekabet Piyasası: Tanım ve Özellikler" konusuna bakınız.
3. b	Ayrıntılı bilgi için "Tam Rekabet Piyasasında Uzun Dönemde Kâr Maksimizasyonu" konusuna bakınız.
4. d	Ayrıntılı bilgi için "Kısa Dönemde Kâr Maksimizasyonu" konusuna bakınız.
5. e	Ayrıntılı bilgi için "Tam Rekabet Piyasasında Firmanın Piyasada Karşılaştığı Talep Eğrisi" konusuna bakınız.
6. c	Ayrıntılı bilgi için "Tam Rekabet Piyasası: Tanım ve Özellikler" konusuna bakınız.
7. d	Ayrıntılı bilgi için "Kısa Dönemde Kâr Maksimizasyonu" konusuna bakınız.
8. a	Ayrıntılı bilgi için "Tam Rekabet Piyasasında Uzun Dönemde Kâr Maksimizasyonu" konusuna bakınız.
9. b	Ayrıntılı bilgi için "Tam Rekabet Piyasasında Firmanın Piyasada Karşılaştığı Talep Eğrisi" konusuna bakınız.
10. a	Ayrıntılı bilgi için "Kısa Dönemde Kâr Maksimizasyonu" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Hayır. Eğer piyasalarda tam rekabet koşulları geçerli olsaydı firmaların reklam yapmasına gerek kalmazdı ve reklamlar kaynak israfına neden olurdu. Zira tama rekabet piyasasının özelliklerinden olan homojen mal varsayımı ve alıcı-satıcıların tam bilgiye sahip oldukları varsayımı bu tür piyasalarda reklamları gereksiz kılmaktadır. Firma fiyat kabullenici olduğu için, piyasadaki fiyattan dilediği kadar mal satabilme gücüne sahiptir. Bu durumda, firmanın satışları arttırıcı çabaya girişmesine gerek yoktur. Satışları arttırıcı çabaların (reklam gibi) satışlar üzerinde hiçbir etkisi olmayacağı gibi firmanın maliyetlerini de arttıracaktır. Bu da tam rekabet koşullarında reklama gerek olmadığını ortaya koyar.

Sıra Sizde 2

Kâr maksimizasyonu P = MC = MR şartının gerçekleşmesini gerektirirken, normal kâr elde edilmesi P = ATC olmasını zorunlu kılar. Bu iki koşul aynı anda sadece fiyat doğrusunun ATC eğrisini minimum noktasında kesmesi halinde gerçekleşebilmektedir.

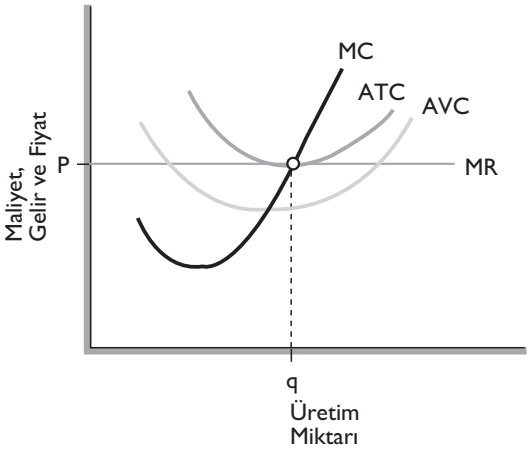

Sıra Sizde 3

Önce çizeceğimiz grafikler için gerekli olan hesaplamaları bir tablo halinde hazırlayalım:

Üretim (günlük) (1)	Sabit Maliyetler (2)	Değişken Maliyetler (3)	Piyasa Fiyatı (4)	Toplam Maliyet (5=2+3)	Ortalama Sabit Maliyet (6=2/1)	Ortalama Değişken Maliyet (7=3/1)	Ortalama Toplam Maliyet (8=6+7)	Marjinal Maliyet (9=Δ5/Δ1)
0	10	0	5	10	-	-	-	-
1	10	5	5	15	10,00	5,00	15,00	5
2	10	8	5	18	5,00	4,00	9,00	3
3	10	10	5	20	3,33	3,33	6,67	2
4	10	11	5	21	2,50	2,75	5,25	1
5	10	13	5	23	2,00	2,60	4,60	2
6	10	16	5	26	1,67	2,67	4,33	3
7	10	20	5	30	1,43	2,86	4,28	4
8	10	25	5	35	1,25	3,13	4,38	5
9	10	31	5	41	1,11	3,44	4,56	6
10	10	38	5	48	1,00	3,80	4,80	7
11	10	46	5	56	0,91	4,18	5,09	8

Toplam Gelir (10=4×1)	Toplam Kâr (11=10-5)	Marjinal Gelir (12= Δ10/Δ1)
0	-10	-
5	-10	5
10	-8	5
15	-5	5
20	-1	5
25	2	5
30	4	5
35	5	5
40	5	5
45	4	5
50	2	5
55	1	5

a.

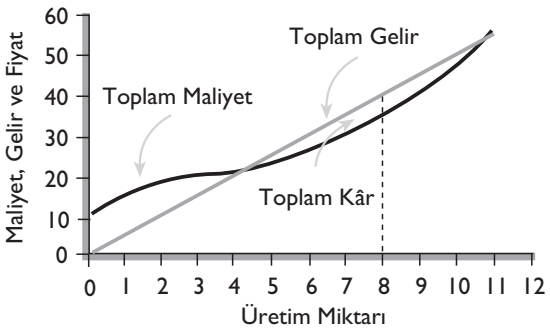

b.

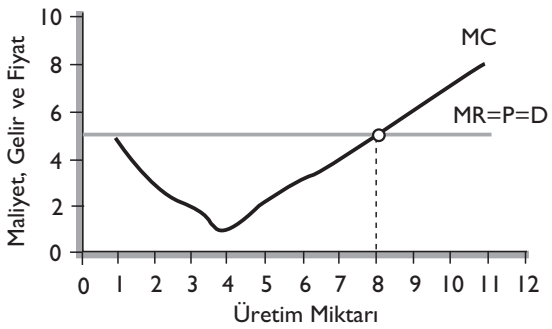

c.

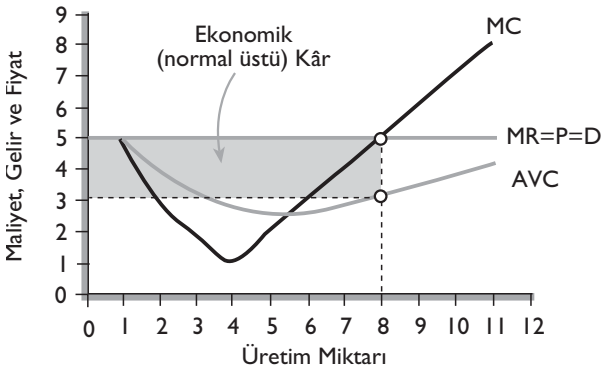

d.

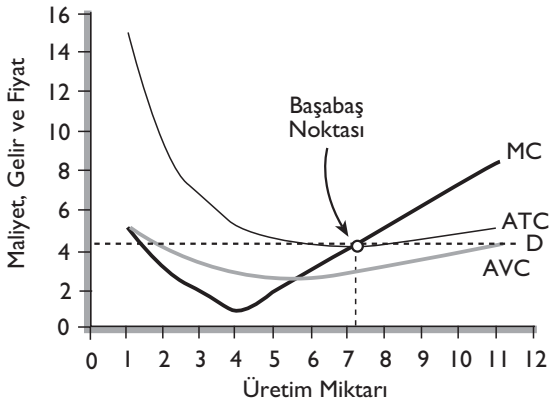

e.

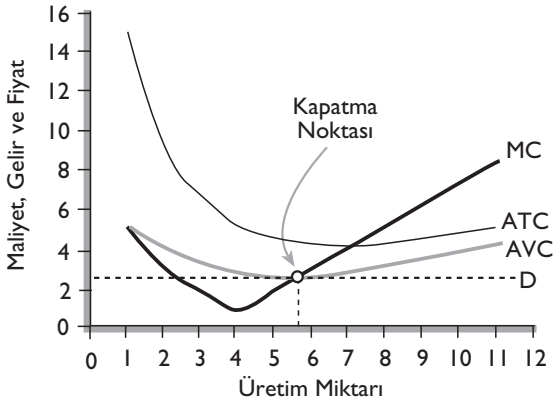

Sıra Sizde 4

Bunun iki nedeni vardır: Uzun dönemde ekonomik (normal üstü) kâr sıfırdır ve marjinal maliyet fiyata eşittir. Dilerseniz bunları kısaca tartışalım. Piyasada kâr bir sinyal görevini üstlenir. Eğer piyasada pozitif ekonomik kâr söz konusu ise, bu durum toplumun söz konusu maldan daha çok talep ettiğinin sinyalini verir. Aksine, ekonomik kâr negatif ise toplumun bu mala doyduğu ve daha fazlasını istemediği anlaşılır. Ekonomik kârın sıfır olması durumunda ise bu malın üretimine ayrılan kaynakların doğru olarak tahsis edildiği mesajını çıkartmak gerekir. Öte yandan, bir malı üretmenin marjinal maliyeti bu maldan bir birim daha fazla üretmenin fırsat maliyetini ifade eder. Benzer şekilde, piyasada gerçekleşen fiyat toplumun bu mal için kabul ettiği marjinal sosyal değeri gösterir. Fiyat marjinal maliyete eşit olduğunda, toplumun üretilen son birime verdiği değer (fiyat) ile bu maldan bir birim elde etmek için vazgeçilmek istenen değer (marjinal maliyet) birbirine eşit olmaktadır. Tam rekabet şartlarında, uzun dönemde, ekonomik kâr sıfır olduğu için ve marjinal maliyet fiyata eşit olduğu için kaynakların etkin dağılımının gerçekleştiği ifade edilmektedir.

8

Eksik Rekabet Piyasaları

Yeni bir kişisel bilgisayar (PC) satın aldığınızda, sizin fikriniz sorulmadan, üzerinde Microsoft firması tarafından üretilmiş olan Windows işletim sistemi yüklü olarak gelmektedir. Aslında, bu yeni PC'yi satın aldığınızda belirli bir miktar parayı da Windows işletim sisteminin lisansını satın almak için ödüyorsunuz. Aslına bakarsanız başka bir seçeneğiniz de yok gibi; çünkü yoğun olarak kullandığımız uygulama programlarının çok büyük bir bölümü sadece Windows işletim sistemi altında çalışmaktadır. Microsoft ve benzeri firmalar açıktır ki bir önceki ünitede incelediğimiz tam rekabetçi firmalardan farklılık göstermektedir. Çünkü işletim sistemi piyasasında Microsoft hemen hemen tek başına faaliyet göstermektedir. Sizce bu durum bilgisayar kullanıcılarının (tüketicilerin) yararına mıdır, yoksa zararına mı?

Başlarken

Bu ünitede eksik rekabet piyasalarını inceleyeceğiz. Tam rekabet piyasasını ideal bir piyasa türü yapan varsayımlardan sapmaların ortaya çıkması durumunda oluşacak piyasa türlerini rekabetin aksadığı piyasalar veya eksik rekabet piyasaları olarak adlandırıyoruz. Örneğin, tam rekabet piyasasında çok sayıda alıcı ve satıcının bulunduğu varsayılmaktaydı. Piyasada çok sayıda satıcı yerine sadece tek bir satıcının bulunması durumunda ortaya çıkan piyasaya tekel piyasası adını veriyoruz. Tam rekabet piyasasında olduğu gibi tekel piyasası da bir uç durumu yansıtır. Bu nedenle gerçek yaşamda tekel piyasasının özelliklerini tamamıyla yansıtan piyasalar bulmak da oldukça zordur. Buna karşılık, günümüz ekonomilerinde yaygın olarak görülen piyasa türleri, genellikle tekel ile tam rekabet piyasası arasında yer alan ve farklı derecelerde hem tekel piyasasının ve hem de tam rekabet piyasasının bazı temel özelliklerini yansıtan piyasa türleridir. Bu piyasalar, tekelci rekabet piyasası ile oligopol piyasalarıdır.

Anahtar Kavramlar

- *Tekel*
- *Fiyat farklılaştırması*
- *Doğal tekel*
- *Yasal tekel*
- *Tekelci rekabet*
- *Oligopol*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda…

1. *Tekel piyasasının tanımını, işleyişini ve tekelci bir firmanın olası davranışlarını, bunların sonuçlarını,*
2. *Tekelci rekabet piyasasının tanımını, işleyişini ve tekelci rekabet koşullarında faaliyet gösteren bir firmanın olası davranışlarını, bunların sonuçlarını,*
3. *Oligopol piyasasını tanımlamak ve oligopol teorilerinin ana hatlarını*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

TEKEL (MONOPOL) PİYASASI

AMAÇ 1

Tekel piyasasının tanımını, işleyişini ve tekelci bir firmanın olası davranışlarını, bunların sonuçlarını açıklayabilmek

Tekel, bir endüstride (piyasada) tek firmanın olduğu bir piyasa biçimidir. Bu tek firma bir ürünün tek üreticisi ya da bir hizmetin tek sunucusudur. Bu nedenle tekelci firma ile endüstri aynıdır. **Tekelcinin ürettiği ürün ya hiç ikamesi olmayan bir üründür ya da yakın ikamesi olmayan bir maldır**. Tekelin bu koşulları, uzun dönemde piyasaya başka firmaların girmesini engeller ve tekel bu nedenle devam eder. Yani tekel piyasasında tekelci firma, piyasaya diğer firmaların girmesine engeller bulunması nedeniyle uzun dönemde de malın piyasa arzının tamamını üretmeye devam eder. Tekelcinin sattığı mal homojen bir mal olabileceği gibi, tekelci firma aynı endüstride bir dizi farklılaştırılmış mal da satabilir. Burada **farklılaştırılmış mal** deyimi ile aynı üretici tarafından üretilen bir malın farklı alıcılara farklı fiyatlarda veya kalitelerde satılması kastedilmektedir. Dikkat ederseniz bu özellik tam rekabet piyasasının homojen mal varsayımının da aksamasıdır.

Tekel: Bir endüstride (piyasada) tek firmanın bulunduğu bir piyasa biçimidir. Tekelcinin ürettiği ürün ya hiç ikamesi olmayan bir üründür ya da yakın ikamesi olmayan bir maldır.

Farklılaştırılmış mal: Aynı üretici tarafından üretilen bir malın farklı alıcılara farklı fiyatlarda veya kalitelerde satılmasıdır.

Gerçek yaşamda az sayıda piyasada tek firma faaliyette bulunur. Ayrıca yine gerçek yaşamda, çok az sayıda firma yakın ikamesi olmayan mal üretmektedir. Öte yandan, tekel koşullarının geçerli olduğu piyasaların çok azında piyasaya giriş yasal düzenlemelerle engellenmektedir. Millileştirilmiş sanayiler bile nadiren kendi piyasalarında tüm özellikleriyle bir tekel oluştururlar. Bununla birlikte, bir üretici tüm endüstri arzını kontrol etmeksizin de önemli ölçüde tekelci güç sahibi olabilir ve endüstri arzının çoğunu üretebilir. Bu nedenle tekel piyasalarının ve tekelci firmanın tüm özelliklerini ayrı bir başlık olarak ele almamız yararlı olacaktır.

Tekel Piyasasının Varsayımları

Tekel piyasasının tam rekabet piyasasından farklı, üç temel varsayımı vardır. Bu varsayımlar,

- tek satıcının olması,
- tekelcinin yakın ikamesi olmayan bir malı satması ve
- başka firmaların piyasaya girişini engelleyen oldukça etkili kısıtların olmasıdır.

Daha önce de değindiğimiz gibi piyasada tek bir satıcının olması, tekelci firmayı endüstri konumuna sokar. Tekelcinin ürettiği ürünün yakın ikamesi olmadığı için tekelci firma, ya hiçbir rekabetle karşılaşmaz ya da önemsiz sayılabilecek nitelikte bir rekabetle karşılaşır. Endüstriye yeni firmaların girmesi oldukça etkili engellerle kısıtlanır. Tekelci firmanın varlığı bu engellerin varlığına bağlıdır. Bu engeller yasal, teknolojik ve ekonomik olabilir.

Piyasaya yeni firmaların girmesini engelleyen yasal engeller, devlet tarafından belli firmalara verilen imtiyazlar, patentler ve lisanslardır. Devlet tarafından verilen imtiyazlarda, devlet bir firmaya, belirli bir ürünü üretmesi veya belirli bir hizmeti sunması için izin verirken, diğer firmaların aynı işleri yapmasını engeller. Bu tür tekellere **yasal tekel** adı verilmektedir. Bu şekilde, yasa aracılığıyla diğer firmaların potansiyel rekabeti ortadan kaldırılmış olur. Örneğin, Türkiye'de posta hizmetlerini sunma yetkisi, yasayla PTT'ye, demiryolu taşımacılığı hizmetlerini sunma yetkisi de yine yasal düzenlemeyle TCDD'ye verilmiştir.

Yasal tekel: Devlet tarafından verilen imtiyazlarla belirli bir ürünün veya hizmetin üretilmesi işlemlerinin bir firmaya verilmesi, diğer firmaların aynı işi yapmasının engellenmesidir.

Diğer firmaların piyasaya girişini engelleyen bir diğer yasal engel patentler ve lisanslardır. Patentler belirli bir süre ile verilir ve bu süre içerisinde hiç kimse pa-

tentlenmiş ürünü üretip satamaz. Patentlerin veriliş amacı, ekonomide yeni buluşları teşvik etmektir. Patent sayesinde bir ürünü ilk bulan üretici, ürünün geliştirilme aşamalarında aldığı riskin karşılığını, tekelci güç ile yüksek gelire dönüştürmeye çalışır. Bazı endüstrilerde faaliyette bulunabilmek, devlet tarafından verilen lisanslar ile olanaklı hale gelir. Örneğin, ilaç sanayinde ilaç firmaları lisans sahibi olmaksızın faaliyette bulunamazlar. Benzer şekilde televizyon istasyonları da böyle bir izne tabidirler.

Endüstriye girişin engellenmesi her zaman endüstrideki firmaların çabaları ile gerçekleşmez. Bazı endüstrilerde, düşük ortalama toplam maliyetler ancak çok büyük ölçekte üretim sonucunda elde edilebilir. Bu nedenle endüstriye yeni girecek firmaların, rekabet edebilmeleri için çok büyük ölçekte bir üretim kapasitesi ile faaliyette bulunmaları gerekir. Bu da oldukça riskli ve maliyetlidir. İşte bir endüstride ölçek ekonomileri, sadece tek bir firmanın faaliyetini devam ettirmesine olanak sağlayacak nitelikte ise bu endüstriye **doğal tekel** denir. Elektrik, su ve doğal gaz hizmetleri ile telefon hizmetleri doğal tekellere örnek olarak gösterilebilir.

Doğal tekel: Bir endüstrideki ölçek ekonomilerinin sadece tek bir firmanın faaliyetini sürdürmesine olanak sağlayacak nitelikte olması halinde ortaya çıkan tekeldir.

Endüstriye girişi engelleyen bir başka etken de, endüstriye girebilmek için gerekli olan bir kaynağa tekelci firmaların tamamen sahip olmalarıdır. Etibank'ın alüminyum ve boraks gibi kaynakların arzlarını kontrol etmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Tekelci Fiyatlar ve Üretim Miktarı

Tam rekabetçi bir firmanın aksine, tekelci firma, piyasa fiyatını doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Tekelci firma üretimini arttırarak fiyatı düşürebilir veya üretim miktarını azaltarak fiyatları arttırabilir. Tekelci firma, piyasada faaliyette bulunan tek firma olduğu için, piyasanın arz yönünü tamamen kontrol edebilir. Buna karşılık, fiyat ve üretimle ilgili kararını piyasa talebine göre belirlemek durumundadır. Bu nedenle tekelci firmanın kâr maksimizasyonu kararını ele almadan önce, tekelci firmanın gelirlerini incelemek yararlı olacaktır.

DİKKAT

Aşağıdaki bölümlerde daha önceden öğrendiğimiz talep kanunu, arz kanunu ve denge fiyatı kavramlarını yoğun olarak kullanacağız. İhtiyaç duymanız halinde Ünite 3'ü kısaca gözden geçirmeniz yararlı olacaktır.

Tekel Talebi ve Tekelcinin Gelirleri: Tekelci firma, piyasada faaliyette bulunan tek firma olduğu için, tekelcinin talep eğrisi ile piyasa talep eğrisi aynıdır. Piyasa (endüstri) talep eğrisi azalan eğime sahip olduğu için tekelci firmanın talep eğrisi, tam rekabetçi bir firmanın aksine azalan bir eğime sahip olacaktır. Anımsanacağı gibi azalan eğimli talep eğrisi, malın fiyatı ile miktarı arasında ters yönlü bir ilişkiyi yansıtır. Bu da tekelcinin, mal fiyatlarını arttırsa bile eskisinden daha az da olsa mal satabileceğini gösterir. Bunun anlamı ise, her türlü piyasada piyasa talep eğrisi ile aynı olan ortalama gelir eğrisinin de azalan eğime sahip olacağıdır. Ancak tekelci firmanın marjinal gelir eğrisi, tam rekabet piyasasında olduğu gibi talep eğrisi ile aynı değildir ve ilk üretim miktarı dışında, marjinal gelir eğrisi talep eğrisinin altında yer alır. Çünkü tekelcinin daha fazla mal satabilmesi için fiyatlarını düşürmesi gerekir. Bu nedenle malın ek biriminin satışının toplam gelire net katkısı (yani marjinal gelir, MR) malın satış fiyatından daha az olur. Gerçekte marjinal gelir (MR) eğrisinin talep eğrisi (yani ortalama gelir eğrisi, AR) ile olan ilişkisi, herhangi bir marjinal eğrinin ona karşılık gelen ortalama eğri ile olan ilişkisi ile aynıdır. Bilindiği gibi talep eğrisi tekelcinin ortalama gelir eğrisidir. Herhangi bir orta-

lama eğri (bu ortalama maliyet veya gelir eğrisi olabilir) azaldığında, ona ait marjinal eğri ortalama eğrinin altında yer alır. Tekelcinin malının piyasa fiyatı da marjinal gelirden büyük olduğu için tekelcinin talep eğrisi (ortalama gelire eşittir), tekelcinin marjinal gelir eğrisinin üzerinde yer alır. Şimdi bu söylediklerimizi bir örnekle açıklığa kavuşturmaya çalışalım. Tablo 8.1'de örnek bir tekelcinin çeşitli gelirlerine ait veriler yer almaktadır.

Tablo 8.1

Tekelcinin Gelirleri

Miktar (Q) (1)	Fiyat (P=AR) (2)	Toplam Gelir (TR=PxQ) (3)	Marjinal Gelir (MR=ΔTR/ ΔQ) (4)
1	10	10	-
2	9	18	8
3	8	24	6
4	7	28	4
5	6	30	2
6	5	30	0
7	4	28	-2
8	3	24	-4
9	2	18	-6
10	1	10	-8

DİKKAT

Aşağıdaki bölümlerde daha önceden öğrendiğimiz talebin fiyat esnekliği kavramını yoğun olarak kullanacağız. İhtiyaç duymanız halinde Ünite 4'ü kısaca gözden geçirmeniz yararlı olacaktır.

Tablodan da görüldüğü gibi, birinci miktar dışında marjinal gelir değerleri malın fiyatından daha düşüktür. Marjinal gelir değerleri fiyatlardaki (talep eğrisindeki) değişmelere göre pozitif, sıfır veya negatif değerler almaktadır. Bu nedenle, tekel piyasası koşullarında talep eğrisinin esnekliği ile marjinal gelir değerleri arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki, MR eğrisi TR eğrisinden türetildiği için, talebin fiyat esnekliği ile TR ilişkisi anımsanarak açıklanabilir. Esneklikle ilgili Ünite 4'ten de anımsayacağınız gibi, TR, talebin fiyat esnekliği değeri 1 iken maksimuma ulaşır; talep esnekse, TR malın fiyatı düşürülerek artırılabilir ve talep esnek değilse TR'yi artırmanın yolu fiyatları artırmaktır. Şekil 8.1'de bu ilişki görülmektedir.

Şekil 8.1

Ortalama ve Marjinal Gelir ile Talep Esnekliği İlişkisi: *Tekelci firma hiçbir zaman talep eğrisinin inelastik kısmında mal satma girişiminde bulunmaz. Çünkü negatif marjinal gelirler nedeniyle, firma üretimini veya satışlarını azaltarak toplam gelirini artırabilir. Talep esnekliğinin değeri 1'e eşit olduğunda, yani talep birim esnek olduğunda, marjinal gelirin değeri sıfırdır. Marjinal gelirin sıfır olduğu nokta talep eğrisinin orta noktasıdır ve bu noktada marjinal gelir eğrisi her zaman miktar eksenini keser.*

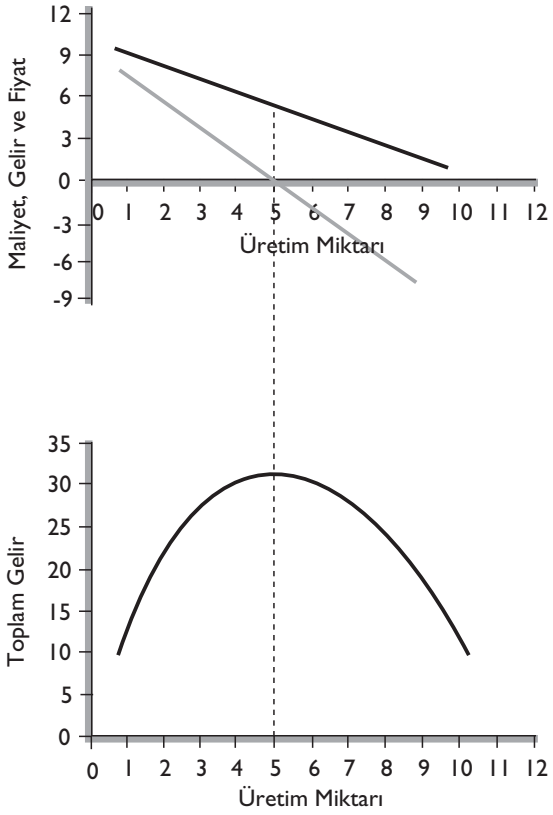

Bilindiği gibi bir malın talebi esnek olduğunda toplam gelir, fiyat düştüğünde artar. Bu nedenle talep esnek olduğunda marjinal gelir pozitiftir. Talep inelastik olduğunda ise fiyatlar düştüğü zaman toplam gelir de azaldığı için marjinal gelir negatiftir. Bu nedenle tekelci firma hiçbir zaman talep eğrisinin inelastik kısmında mal satma girişiminde bulunmaz. Çünkü negatif marjinal gelirler nedeniyle, firma üretimini veya satışlarını azaltarak toplam gelirini artırabilir. Talep esnekliğinin değeri 1'e eşit olduğunda, yani talep birim esnek olduğunda, marjinal gelirin değeri sıfırdır. Marjinal gelirin sıfır olduğu nokta talep eğrisinin orta noktasıdır ve bu noktada marjinal gelir eğrisi her zaman miktar eksenini keser.

Kısa Dönemde Kâr Maksimizasyonu: Tam rekabet piyasasında olduğu gibi, kârını maksimize etmek isteyen tekelci, kârını marjinal maliyetin (MC), marjinal gelire (MR) eşit olduğu üretim düzeyinde maksimize eder. Marjinal maliyetinin marjinal gelirine eşit olduğu noktada kârını maksimize edecek üretim miktarını belirleyen tekelci, bu üretimi mümkün olan en yüksek fiyattan satmak ister. Bu mümkün en yüksek fiyatı da talep eğrisi yardımıyla belirler. Tablo 8.2'de örnek bir tekelcinin kâr maksimizasyonu ile ilgili veriler yer almaktadır.

Tablo 8.2

Tekelcinin Kâr Maksimizasyonu

Talep Miktarı (Q) (1)	Fiyat (P=AR) (2)	Toplam Gelir (TR=PxQ) (3)	Marjinal Gelir (MR=ΔTR/ ΔQ) (4)	Toplam Maliyet (TC) (5)	Ortalama Maliyet (AC=TC/Q) (6)	Marjinal Maliyet (MC= ΔTC/ ΔQ) (7)	Toplam Kâr (TP=TR-TC) (8)
10	450	4500	-	3700	370	-	800
11	445	4895	395	3850	350	150	1045
12	440	5280	385	4045	337	195	1235
13	435	5655	375	4295	330	250	1360
14	430	6020	365	4595	328	300	1425
15	425	6375	355	4950	330	355	1425
16	420	6720	345	5325	333	375	1395
17	415	7055	335	5700	335	400	1355
18	410	7380	325	6200	344	500	1180
19	405	7695	315	7000	368	800	695
20	400	8000	305	8000	400	1000	0
21	395	8295	295	9200	438	1200	-905
22	390	8580	285	10700	486	1500	-2120

Tablo 8.2'nin 4. ve 7. sütunlarını karşılaştırmak yoluyla, yani tekelcinin marjinal maliyeti (MC) ile marjinal gelirini (MR) karşılaştırarak, tekelcinin kârını maksimum yaptığı üretim düzeyini belirleyebiliriz. Daha önce de değindiğimiz gibi bir firmanın kârını maksimize edebilmesi için marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu çıktı düzeyinde üretimde bulunması gerekir. Örneğimizde 15. birim, tekelcinin marjinal gelirinin marjinal maliyetine eşit olduğu miktardır. Dolayısıyla tekelci 15 birim mal üreterek kârını maksimize edebilir. Bu durum, toplam kârdaki değişme ile de açıklanabilir. Çünkü, 14. birim üretim ile 15. birim üretimin sağladığı toplam kâr düzeyleri aynı, yani 1425'dir. Dolayısıyla 14. birimden 15. birime marjinal kâr sıfırdır. Gerçekten de 8. sütuna baktığımızda bu üretim düzeyine karşılık, tekelci en yüksek kâr düzeyine ulaşmaktadır. Bu üretim miktarında tekelcinin toplam kârı 1425 TL'dir. Kârı maksimum yapan üretim miktarı bu şekilde belirlendikten sonra sıra bu üretimi hangi fiyatta satacağının belirlenmesine gelir. Fiyatın belirlenmesinde 1. ve 2. sütunda yer alan talebe ait veriler kullanılır. Buna göre 15 birim satıldığında birim fiyat 425 TL'dir.

Kârı maksimum yapan üretim düzeyini, tekelcinin toplam geliri ile toplam maliyetlerini karşılaştırarak da bulabiliriz. Bunun için Tablo 8.2'nin 3. ve 5. sütunlarını incelemek yeterlidir. Bu iki sütun arasındaki farkın en yüksek olduğu üretim miktarı, tekelcinin kârını maksimum yapan üretim miktarıdır. Bu da tablodan görüldüğü gibi yine 15 birimi göstermektedir. Çünkü 15 birimin tekelciye maliyeti 4950 TL iken sağladığı toplam gelir 6375 TL ve tekelcinin toplam kârı da (6375-4950=) 1425 TL'dir. Şekil 8.2'de tekelcinin kısa dönem kâr maksimizasyonu ortalama ve marjinal eğriler yardımıyla görülmektedir.

Şekil 8.2

Tekelcinin Kâr Maksimizasyonu: *Tekelcinin kârını maksimum yapan üretim miktarı 15'tir. Bu 15 birimin satış fiyatı, marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu noktadan miktar eksenine bir dik çıkılıp, bunun da talep eğrisiyle birleştirilmesi yoluyla bulunur. Bu da şekilde 425 TL'ye karşılık gelmektedir. Görüldüğü gibi malın fiyatı 15 birimlik üretim için marjinal maliyetten büyüktür. Ayrıca bu üretim miktarında ortalama gelir, ortalama maliyetten büyüktür ve dolayısıyla tekelci, taralı alan kadar ekonomik kâr elde eder.*

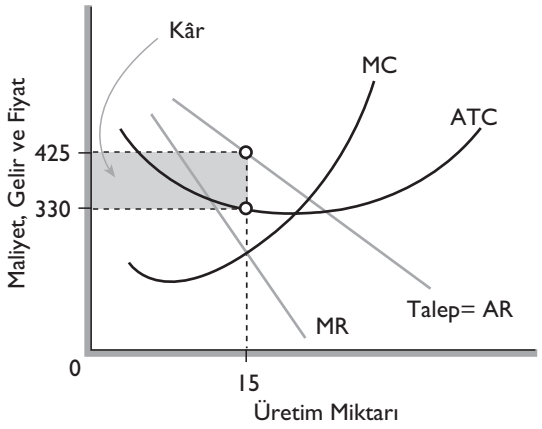

Şekilde de görüldüğü gibi tekelci kârını marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu üretim düzeyinde maksimize eder. Tekelcinin kârını maksimum yapan üretim miktarı 15'tir. Bu 15 birimin satış fiyatı, marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu noktadan miktar eksenine bir dik çıkılıp, bunun da talep eğrisiyle birleştirilmesi yoluyla bulunur. Bu da şekilde 425 TL'ye karşılık gelmektedir. Görüldüğü gibi malın fiyatı 15 birimlik üretim için marjinal maliyetten büyüktür. Ayrıca bu üretim miktarında ortalama gelir, ortalama maliyetten büyüktür ve dolayısıyla tekelci, taralı alan kadar ekonomik kâr elde eder.

SIRA SİZDE 1

Tekel veya aynı anlama gelen monopol sözcüğü, toplumu sömüren ve fahiş ölçüde kâr elde eden hırslı bir firmayı hayallerimizde canlandırmaktadır. Oysa bir firmanın piyasada tekel konumunda olması yüksek kâr elde edeceğinin garantisi değildir. Sizce tekelci bir firmanın zarar etmesi mümkün müdür? Tekelcinin maliyet ve gelir eğrilerini kullanarak cevabınızı açıklayabilir misiniz?

Tekel Piyasasında Uzun Dönemde Denge

Bir önceki ünitede açıkladığımız gibi tam rekabet piyasasında ekonomik kâr, piyasaya girişin serbest olması nedeniyle uzun dönemde yok olmaktaydı. Tekel piyasasında ise diğer firmaların piyasaya girişi engellendiği için ekonomik kâr uzun dönemde de söz konusu olur. Yani, piyasaya girişin engellenmesi nedeniyle tekelci, uzun dönem dengesinde de ekonomik kâr elde eder.

Tekelde Fiyat Farklılaştırması

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılabileceği gibi tekelci, ürettiği mala olan talep esnek olsa bile isterse fiyatını artırabilir. Tekelci, malın fiyatını artırma yanında isterse, aynı mal için farklı fiyatlar da belirleyebilir. Anımsanacağı gibi, piyasa talep eğrisi çok sayıda alıcının satın alma konusundaki birleştirilmiş taleplerini göstermekteydi. Bazı alıcılar piyasa fiyatından daha yüksek fiyatlardan satın almaya razı iken, çoğu alıcılar malı piyasa fiyatından daha düşük fiyatlarda almayı tercih ederler. Bu nedenle tekelci, aynı malı farklı tüketicilere farklı fiyatlarda satarak kârını artırabilir. İşte aynı malın tek bir üretici tarafından farklı alıcılara farklı fi-

yatlarda satılmasına **fiyat farklılaştırılması** denir. Fiyat farklılaştırılması sonucu ortaya çıkan farklı fiyatlar, maliyet farklılıklarını yansıtmazlar.

Fiyat farklılaştırması: Aynı malın tek bir üretici tarafından farklı alıcılara farklı fiyatlardan satılmasıdır.

Fiyat farklılaştırmasının gerçek yaşamda değişik uygulamalarını görmek mümkündür. Hava yolu taşımacılığı, fiyat farklılaştırmasının en yaygın olarak uygulandığı endüstrilerin başında gelir. Havayolu şirketleri, iş adamaları ve üst düzey şirket yöneticilerine diğer yolculardan farklı fiyatta bilet satarak fiyat farklılaştırması yaparlar. Benzer fiyat farklılaştırmalarını doktor ve avukatlar da yapmaktadırlar. Örneğin, doktorlar farklı müşterilerinden farklı vizite ücreti talep ederek fiyat farklılaştırmasına gidebilirler.

Fiyat Farklılaştırmasının Türleri: Fiyat farklılaştırması üç şekilde yapılabilir. Bunlar tam fiyat farklılaştırması, ikinci derece ve üçüncü derece fiyat farklılaştırmasıdır.

Birimler arasında farklılaştırma: Tekelcinin ürettiği her birim malı ayrı ayrı mümkün olan en yüksek fiyattan almak isteyene satmasıdır.

Birinci derece fiyat farklılaştırması da denilen tam fiyat farklılaştırmasında, tekelci ürettiği her birimi ayrı ayrı mümkün olan en yüksek fiyattan o malı almak isteyene satar. Bu fiyat farklılaştırmasına bazen **birimler arasında farklılaştırma** da denir.

Miktarlar arasında farklılaştırma: Tekelcinin belirli bir miktar için tek fiyat, daha sonraki ek miktarlar için daha düşük fiyat belirlemesidir.

İkinci derece fiyat farklılaştırmasında, tekelci belli bir miktar için tek fiyat, daha sonraki ek birimler için daha düşük fiyat belirler. Buna **miktarlar arasında farklılaştırma** da denir. Örneğin, tekelci ilk 100 birimi 1000 TL'den, ondan sonraki 200 birimi 900 TL'den satar ve bu şekilde devam ederse ikinci derece fiyat farklılaştırması yapmış olur.

Alıcılar arasında farklılaştırma: Tekelcinin farklı piyasalarda farklı fiyat uygulaması veya aynı alıcı grubu içinde tüketicileri farklı bölümlere ayırıp bunlara farklı fiyatlar uygulamasıdır.

Üçüncü derece fiyat farklılaştırmasına, **alıcılar arasında farklılaştırma** da denir. Tekelci, farklı piyasalarda farklı fiyat uygulayarak üçüncü derece fiyat farklılaştırması yapabileceği gibi aynı alıcı kütlesi içerisinde alıcıları farklı bölümlere ayırıp onlara farklı fiyatlar uygulayarak da üçüncü derece fiyat farklılaştırması yapabilir. Örneğin, bir doktor yaşlı müşterilerine diğer müşterilerine oranla daha az vizite ücreti uygulayarak üçüncü derece fiyat farklılaştırması yapar.

Fiyat Farklılaştırmasının Koşulları: Tekelcinin fiyat farklılaştırabilmesi için belli koşulların geçerli olması gerekir. Bu koşullardan ilki, fiyat farklılaştırmasının yapılabilmesi için, yalnızca tekel piyasasının ya da küçük bir firma grubu üyelerinin (oligopolcülerin) aynı fiyat politikalarını izlediği piyasaların söz konusu olmasıdır. Burada önemli olan şey, satıcının malın fiyatı üzerinde belirli bir kontrolünün olmasıdır. Yani satıcının mutlaka belli ölçüde tekelci gücünün olmasıdır.

Fiyat farklılaştırmasının yapılabilmesi için gerekli olan koşullardan ikincisi, malın bir piyasadan alınıp diğer bir piyasada satılmasının mümkün olmamasıdır. Bir başka deyişle, bir alıcının malı başka alıcılara satmasının ya olanaksız olması ya da oldukça maliyetli olması gerekir. Bu şekilde alıcının malı ucuza alıp başka alıcılara yüksek fiyatla satması önlenmiş olur.

Son olarak, satıcının farklı talep esnekliklerine sahip tüketicileri belirleme olanağının olması gerekir. Yani satıcının, talebi esnek olan veya olmayan tüketicileri birbirinden ayırması gerekir.

Aşağıda yer alan Şekil 8.3'te tekelcinin ikinci derece fiyat farklılaştırmasını nasıl yaptığı görülmektedir.

Şekil 8.3

İkinci Derece Fiyat Farklılaştırması: *Tekelci Q_1 miktarına kadar olan birimler için P_1 fiyatını, Q_1'den Q_2'ye kadar olan miktarlar için P_2 fiyatını ve Q_2'den sonraki miktarlar için ise P_3 fiyatını uygulayarak ikinci derece fiyat farklılaştırması gerçekleştirir. Eğer tekelci farklı miktarlara farklı fiyat uygulamasaydı Q_3 kadar miktarı P_3 fiyatından satacaktı. Ancak tekelci, farklı miktarlara farklı fiyatlar uygulayarak, yani ikinci derece fiyat farklılaştırması yaparak, taralı alan kadar tüketici rantını kâr'a dönüştürecektir.*

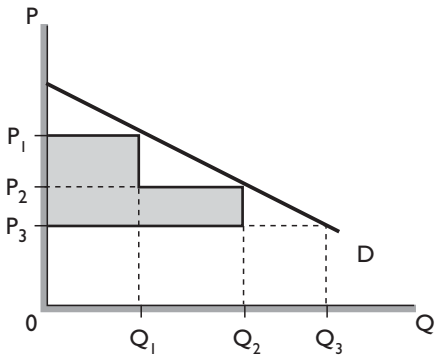

Tekelci Q_1 miktarına kadar olan birimler için P_1 fiyatını, Q_1'den Q_2'ye kadar olan miktarlar için P_2 fiyatını ve Q_2'den sonraki miktarlar için ise P_3 fiyatını uygulayarak ikinci derece fiyat farklılaştırması gerçekleştirir. Eğer tekelci farklı miktarlara farklı fiyat uygulamasaydı Q_3 kadar miktarı P_3 fiyatından satacaktı. Ancak tekelci, farklı miktarlara farklı fiyatlar uygulayarak, yani ikinci derece fiyat farklılaştırması yaparak, taralı alan kadar tüketici rantını kâr'a dönüştürecektir.

Tekel Piyasası ile Tam Rekabet Piyasasının Karşılaştırılması

Tam rekabet piyasası ile tekel piyasası arasında önemli farklılıklar vardır. Her iki piyasada da denge noktası, marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu noktada gerçekleşmesine rağmen, tekelci için denge noktasında, fiyat marjinal gelirden ve dolayısıyla marjinal maliyetten büyüktür (Bkz. Şekil 8.4).

Şekil 8.4

Tam Rekabet Piyasası ile Tekel Piyasasının Karşılaştırılması: *Uzun dönemde, tam rekabet piyasası minimum ortalama maliyette faaliyette bulunur ve uzun dönem dengesinde ekonomik kâr yoktur. Tekel piyasasında ise uzun dönemde bile ekonomik kâr vardır. Tam rekabet uzun dönemde hem daha ucuz (P_2), hem de daha çok (Q_2) üretmeyi sağlarken, tekel koşulları hem daha pahalı (P_1) hem de daha az (Q_1) üretimle sonuçlanmaktadır.*

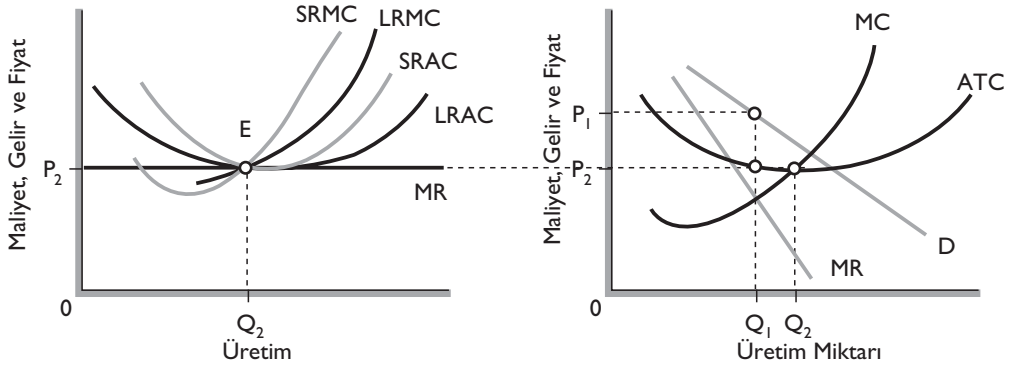

Uzun dönemde, tam rekabet piyasası minimum ortalama maliyette faaliyette bulunur ve uzun dönem dengesinde ekonomik kâr yoktur. Tekel piyasasında ise uzun dönemde bile ekonomik kâr vardır. Ayrıca tam rekabet piyasasında minimum ortalama maliyette üretim söz konusu olduğu için toplumun bütün kaynakları etkin olarak kullanılır. Buna karşılık tekel piyasasında tam rekabet piyasasına göre üretim daha az ve daha pahalıdır. Bu nedenle tekel piyasası etkin olarak çalışmaz ve toplumun bazı kaynakları tam olarak kullanılmaz, atıl kalır. Şekil 8.4'ün incelenmesinden anlaşılacağı gibi, tam rekabet uzun dönemde hem daha ucuz (P_2), hem de daha çok (Q_2) üretmeyi sağlarken, tekel koşulları hem daha pahalı (P_1) hem de daha az (Q_1) üretimle sonuçlanmaktadır.

SIRA SİZDE 2

Aşağıdaki tabloda verilen bir tekelci firmaya ait bilgileri kullanarak,

a. Boş sütunları doldurunuz.

b. Firma hangi üretim düzeylerinde zarar etmektedir?

c. Firma hangi üretim düzeyinde başa baş noktasındadır?

d. Firma hangi üretim düzeyinde kârını maksimize etmektedir ve elde edilen kâr ne kadardır?

e. Çizeceğiniz bir grafikle tekelcinin elde ettiği kârı gösteriniz

Fiyat	Talep	Toplam Gelir	Marjinal Gelir	Toplam Maliyet	Marjinal Maliyet	Kâr veya Zarar
20	0	--------	--------	4	--------	--------
16	1	--------	--------	10	--------	--------
12	2	--------	--------	15	--------	--------
10	3	--------	--------	20	--------	--------
7	4	--------	--------	28	--------	--------
4	5	--------	--------	40	--------	--------
0	6	--------	--------	54	--------	--------

TEKELCİ REKABET

AMAÇ 2

Tekelci rekabet piyasasının tanımını, işleyişini ve tekelci rekabet koşullarında faaliyet gösteren bir firmanın olası davranışlarını, bunların sonuçlarını açıklayabilmek

Bu kısımda rekabetin tam rekabet piyasası koşullarına göre aksadığı bir diğer piyasa olan tekelci rekabet piyasası tanıtılıp, tekelci rekabet piyasasında kısa ve uzun dönemde üretim ve fiyatlama kararlarının nasıl alındığı açıklanacaktır. Tekelci rekabet piyasaları, tam rekabet ve tekel piyasalarının aksine, günlük yaşamda çok daha sık karşılaşılan bir piyasa türüdür.

Tekelci Rekabet Piyasasının Genel Özellikleri

Tekelci rekabet piyasası, adının da çağrıştırdığı gibi tekel ile tam rekabet piyasası arasında yer alır. Hem tekel, hem de tam rekabet piyasasının bazı özelliklerini yansıtmasına rağmen, tekelci rekabet piyasasının, tam rekabet piyasasına daha yakın olduğu söylenebilir.

Tekelci rekabet teorisi üç temel varsayıma dayanır: Birbirinden bağımsız olarak hareket eden çok sayıda alıcı ve satıcının bulunması, farklı satıcıların ürünlerini farklılaştırması, piyasaya giriş ve piyasadan çıkışın nispeten kolay olması.

Tekelci rekabet teorisi başlıca üç temel varsayıma dayanır. Bu varsayımlara göre,

- Birbirinden bağımsız olarak hareket eden çok sayıda alıcı ve satıcı vardır. Anımsanacağı gibi bu varsayım tam rekabet piyasası için de geçerliydi. Bu nedenle tekelci rekabetçi firmanın da tıpkı tam rekabetçi firma gibi fiyatı veri olarak kabul ettiği düşünülebilir. Ancak, durum böyle değildir. Tam rekabet piyasasının aksine, tekelci rekabet piyasasında satıcılar belirli aralıklarla da olsa, piyasa fiyatlarını etkileyebilirler. Farklı firmalar, bir grup olarak rakiplerinin varlığını kabul ederler. Bir grup olarak rakiplerin varlığı, fiyatlar ve satılan miktar üzerine belirli sınırlamalar koyar. Ancak burada önemli olan nokta, her tekelci rekabetçi firmanın, piyasadaki toplam üretimin, belirli küçük bir payını ürettiği gerçeğidir.
- Farklı satıcıların ürünleri farklılaştırılmıştır. Ürün farklılaştırılması tekelci rekabetçi piyasalarının en önemli özelliğidir. Piyasada bulunan 30, 40 ve belki de 100 kadar firma aynı genel tip ve sınıf ürünü üretmelerine rağmen, her firmanın ürünü piyasadaki diğer firmaların ürünlerinden ayrılacak şekilde belli özelliklere sahiptir. Ürünler arasındaki farklılıklar, sadece ürünlerin fiziksel farklılıklarını içermez. Bu farklılıklar aynı zamanda, paketleme, satıcının mağazasının yeri ve görünümü, ürünün satışı ile ilgili kredi koşulları ve kredinin varlığı, satış elemanlarının etkileyiciliği, firmanın reklam kampanyasının etkinliği ve servis konusunda firmanın duyarlılığı gibi konuları da içerir.

  Ürün farklılaştırması, gerçek olabileceği gibi görünüşte de olabilir. Örneğin, aspirin. Kim üretirse üretsin veya hangi ambalajda satılırsa satılsın, hep aynı kimyasal formülle oluşturulan aspirindir. Ancak bazı tüketiciler, Bayer şirketi tarafından üretilen aspirini, diğerlerinden ayrı ve daha faydalı olarak düşünürler. Oysa ki marka dışında, aspirinler arasında Bayer şirketi tarafından üretilen aspirini, ayrıymış gibi algılayacak kadar fark yoktur.

  Endüstride çok sayıda firmanın faaliyette bulunması rekabet yaratacağı gibi, ürün farklılaştırmasının söz konusu olması, firmaların belirli oranda tekelci güç elde etmelerini sağlar.
- Piyasaya giriş ve piyasadan çıkış nispeten kolaydır. Tekelci rekabet piyasası bu yönüyle tam rekabet piyasasına benzer. Piyasaya giriş veya piyasadan çıkışı engelleyen hiçbir yasal veya başka tür bir engel yoktur. Piyasaya giren yeni firmalar, var olan ürünlerin yakın ikamelerini kolaylıkla üretebilirler. Ayrıca, piyasaya girişin nispeten kolay olması sonucu, bu piyasada uzun dönemde ekonomik kâr yok olur.

Bu şekilde temel özelliklerini verdiğimiz tekelci rekabet piyasasına örnek olarak, hazır giyim, sabun, deterjan piyasaları ile benzin istasyonlarını verebiliriz.

DİKKAT

Tekelci rekabet piyasasında firma dengesini okumaya geçmeden önce yukarıdaki özellikler bir kez daha okuyunuz ve bu özelliklerin sonuçlarını tam olarak kavradığınızdan emin olunuz.

Tekelci Rekabet Piyasasında Kısa Dönem Dengesi

Tekelci rekabet piyasasında kısa dönemde fiyatlama ve üretim kararının nasıl alındığını açıklamaya geçmeden önce, tekelci rekabetle ilgili bazı konulara açıklık getirelim. Daha önce de değindiğimiz gibi, tekelci rekabet piyasasında ürün farklılaştırılmasının olması nedeniyle; her tekelci rekabetçi firma, sattığı ürünün fiyatını be-

lirli oranda kontrol etme gücüne sahiptir. Bu nedenle tekelci rekabetçi firma, tam rekabetçi firmanın aksine, ürün fiyatını artırmasına rağmen ürünün bir kısmını satabilir. Bundan dolayı, tekelci rekabetçi firmanın ürününe olan talep azalan eğime sahip olacaktır. Ancak tekelci rekabetçi firmanın ürününe olan bu talep eğrisi, tekelci firmanın talep eğrisi ile karşılaştırıldığında, tekelci rekabetçi firmanın talep eğrisinin, tekelci firmanın talep eğrisine oranla daha esnek olduğu söylenebilir. Çünkü tekelci rekabetçi firmanın ürününün, tekelci firmanın ürününe oranla daha fazla ikamesi mevcuttur.

Tam rekabet piyasasının aksine, tekelci rekabet piyasasında da fiyat tekelde olduğu gibi, marjinal gelirden büyüktür. Bunun nedeni, tekelci rekabetçi firmanın ürününe olan talebin azalan eğime sahip olmasıdır. Yani, tekelci rekabetçi firma da, eğer daha fazla satmak istiyorsa, ürününün fiyatını düşürmek zorundadır. Bu nedenle, tekelci rekabetçi firmanın talep eğrisi de marjinal gelir eğrisinin üzerinde yer alır.

Aşağıda yer alan Şekil 8.5 tekelci rekabetçi firmanın kısa dönemde kârını nasıl maksimize ettiğini göstermektedir.

Şekil 8.5

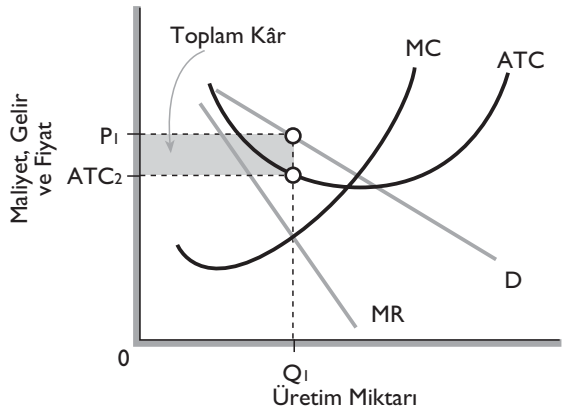

Kısa Dönem Dengesi: *Tekelci rekabetçi firma, marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu Q_1 üretim düzeyinde kârını maksimize eder. Q_1 üretimini mümkün olan en yüksek fiyatı gösteren P_1 fiyatından satar. Q_1 üretimini P_1 fiyatından satarak taralı alan kadar toplam kâr elde eder. Ancak tekelci rekabetçi firma, şekilde görüldüğü gibi, her zaman kısa dönemde ekonomik kâr elde etmeyebilir.*

Tekelci rekabetçi firma, marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu Q_1 üretim düzeyinde kârını maksimize eder. Q_1 üretimini mümkün olan en yüksek fiyatı gösteren P_1 fiyatından satar. Q_1 üretimini P_1 fiyatından satarak taralı alan kadar toplam kâr elde eder. Ancak tekelci rekabetçi firma, şekilde görüldüğü gibi, her zaman kısa dönemde ekonomik kâr elde etmeyebilir. Özellikle, eğer tekelci rekabetçi firmanın ortalama maliyet eğrisi, talep eğrisinin üzerinde ise, tekelci rekabetçi firma zarar eder. Ancak bu durumda, tekelci rekabetçi firma, marjinal gelirinin marjinal maliyetine eşit olduğu düzeyde üretim yaparak, zararını minimize etmeye çalışır.

Tekelci Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi

Tam rekabet piyasasında olduğu gibi tekelci rekabet piyasasında da, piyasaya girişin serbest ve kısa dönemde ekonomik kârın olması nedenleriyle, yeni firmalar piyasaya girerler. Piyasaya yeni firmaların girmesi ile piyasa arzı artar. Piyasa arzının artması sonucu, fiyatlar ortalama maliyete eşit oluncaya kadar düşer ve uzun

dönem dengesi, marjinal maliyetin marjinal gelire ve fiyatın da ortalama maliyete eşit olduğu üretim düzeyinde gerçekleşir. Uzun dönem dengesinde, fiyat ortalama maliyete eşit olduğu için kısa dönemde var olan ekonomik kâr uzun dönemde yok olur. Şimdi bu durumu Şekil 8.6 yardımıyla açıklayalım.

Şekil 8.6

Uzun Dönem Dengesi: *Uzun dönem dengesi yine marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu Q_1 üretim düzeyinde gerçekleşir. Q_1 üretimi P_1 fiyatından satılır. Ancak, bu denge noktasında fiyat (P_1) ortalama maliyete (AC) eşit olduğu için ekonomik kâr söz konusu olmaz. Ancak, ortalama maliyetin fiyata eşit olduğu nokta, tam rekabet piyasasında olduğu gibi ortalama maliyetin minimum noktası değildir.*

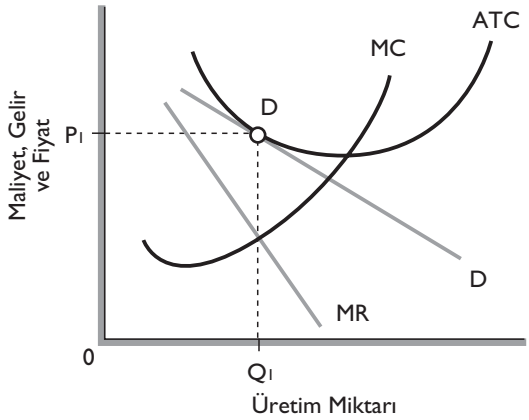

Uzun dönem dengesi yine marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu Q_1 üretim düzeyinde gerçekleşir. Q_1 üretimi P_1 fiyatında satılır. Ancak, bu denge noktasında fiyat (P_1) ortalama maliyete (AC) eşit olduğu için ekonomik kâr söz konusu olmaz. Ancak, ortalama maliyetin fiyata eşit olduğu nokta, tam rekabet piyasasında olduğu gibi ortalama maliyetin minimum noktası değildir.

Tam Rekabet Piyasası İle Tekelci Rekabet Piyasasının Karşılaştırılması

Bu karşılaştırmayı yapabilmek için her iki piyasada da uzun dönem dengesini gösteren şekilleri birlikte çizerek, yeniden anımsayalım.

Şekil 8.7

Tam Rekabet Piyasası ile Tekelci Rekabet Piyasasının Karşılaştırılması: *Tekelci rekabet piyasasında uzun dönemde kullanılmayan bir kapasite söz konusudur ve kullanılmayan kapasite de Q_1 ile Q_2 arasındaki fark kadardır. Ayrıca tam rekabet piyasasına oranla gerçekleşen bu daha az üretim yine tam rekabet piyasasına oranla daha yüksek fiyattan (P_2'den) satılır. Bütün bu nedenlerden dolayı, tekelci rekabet piyasası, kaynak dağılımında etkinlik sağlayamaz.*

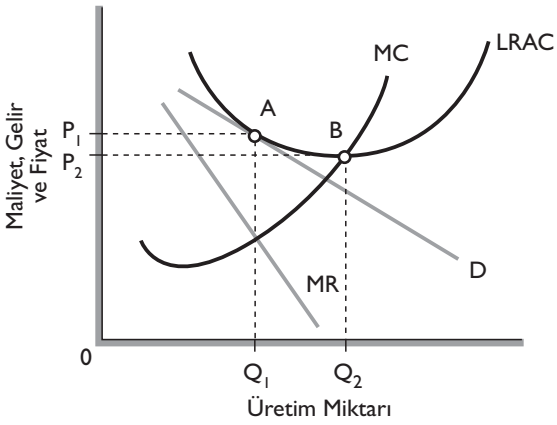

Uzun dönem dengesi, tam rekabette P_2-Q_2 fiyat-miktar düzeyinde gerçekleşirken, tekelci rekabette P_1-Q_1 fiyat-miktar düzeyinde gerçekleşecektir. Ancak, söz konusu üretim miktarı tam rekabet piyasasında en düşük ortalama maliyette (şekil 8.7'de B noktası) gerçekleşmektedir. Tekelci rekabet piyasasında en düşük maliyetle üretilen miktar Q_1 yerine Q_2 olur. Dolayısıyla, tekelci rekabet piyasasında uzun dönemde kullanılmayan bir kapasite söz konusudur ve kullanılmayan kapasite de Q_1 ile Q_2 arasındaki fark kadardır. Ayrıca tam rekabet piyasasına oranla gerçekleşen bu daha az üretim yine tam rekabet piyasasına oranla daha yüksek fiyattan (P_2'den) satılır. Bütün bu nedenlerden dolayı, tekelci rekabet piyasası, kaynak dağılımında etkinlik sağlayamaz.

SIRA SİZDE 3

Tam rekabet koşullarında ve tekelci piyasalarda satışları arttırıcı çabalara gereksinim olmadığını ifade etmiş ve bu tür piyasalarda reklamın maliyetleri arttırmaktan ve dolayısıyla kârlılığı azaltmaktan başka hiçbir işe yaramayacağından bahsetmiştik. Oysa tekelci rekabet koşullarında yaşanan ürün farklılaştırması genellikle paketleme ve reklam aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden, tekelci rekabet koşullarında çalışan firmalar büyük pazarlama maliyetleri üstlenmek zorunda kalabilirler. Bildiğimiz gibi reklama harcamaları firmanın maliyetlerini arttırmaktadır. Maliyetleri arttıran bir faaliyet olmasına karşın, tekelci rekabet koşullarında çalışan firmalar neden büyük ölçekli reklam harcamalarına yönelmektedirler?

OLİGOPOL

AMAÇ 3

Oligopol piyasasını tanımlamak ve oligopol teorilerinin ana hatlarını açıklayabilmek

Tekelci rekabet piyasası gibi, oligopol piyasası da piyasa yapıları içerisinde tam rekabet piyasası ile tekel piyasası arasında yer alır. Ancak oligopol piyasasında, tekelci rekabet piyasasına oranla daha az rekabet olduğu için, oligopol piyasası tam rekabet piyasasına değil tekel piyasasına daha yakındır. Şimdi oligopol piyasasını ayrıntılı olarak inceleyelim.

Oligopolün Tanımı ve Varsayımları

Oligopol, birbiri ile rekabet eden az sayıda büyük firmanın, her birinin üretimindeki değişmelerin, piyasa fiyatını etkileyecek durumda olduğu piyasa yapısıdır. Oligopol piyasasında da tekelci rekabet piyasasında olduğu gibi firmalar, ürettikleri ürünlerin fiyatları üzerinde belli oranda kontrol gücüne sahiptirler. Oligopolde, firmalar arasında karşılıklı bağımlılık gözlenir. Her firmanın işletme politikası, diğer firmaların politikaları gözlenerek oluşturulur. Pratik yaşamda, özellikle satıcı sayısının az olduğu ve bir firmanın üretim ve fiyatla ilgili kararının, diğer firmaların satışlarını etkilediği piyasalar, oligopollerin yoğun olarak görüldüğü piyasalardır.

Oligopol: Birbiri ile rekabet eden az sayıda büyük firmanın, her birinin üretimindeki değişmelerin, piyasa fiyatını etkileyecek durumda olduğu piyasa yapısıdır.

Tam rekabet, tekel ve tekelci rekabet piyasalarında olduğu gibi, oligopol piyasası için geçerli olan tek bir teori mevcut değildir. Ancak, farklı oligopol teorilerinin yaptıkları **ortak bazı varsayımları** saptamak mümkündür. Bunlar, **az sayıda satıcı ve çok sayıda alıcının olması, firmaların homojen veya farklılaştırılmış mal satmaları ve nihayet, piyasaya girişi kısıtlayan önemli engellerin olmasıdır**.

Oligopol piyasasının varsayımları: Az sayıda satıcı ve çok sayıda alıcının bulunması, firmaların homojen veya farklılaştırılmış ürünler satmaları ve piyasaya girişi kısıtlayan önemli engellerin bulunmasıdır.

Oligopol piyasasında, faaliyette bulunan az sayıda büyük firmanın, karşılıklı olarak birbirleriyle bağımlılık içerisinde oldukları varsayılır. Piyasadaki her firma,

kendi faaliyetlerinin, piyasadaki diğer firmaları ve diğer firmaların faaliyetlerinin de kendisini etkileyeceğinin farkındadır. Firmalar arsındaki bu bağımlılık oligopol piyasasının önemli bir özelliğidir.

Oligopolcü firmalar standart veya homojen mal satabilecekleri gibi, farklılaştırılmış mal da satabilirler. Örneğin çelik, oligopolcü yapıya sahip bir piyasada üretilen homojen bir ürün iken, otomobil yine oligopolcü yapıya sahip bir piyasada üretilen farklılaştırılmış bir maldır. Oligopolcü firmaların, sattıkları ürünlerin fiyatları üzerinde belirli oranda kontrol olanakları vardır. Her oligopolcü, marjinal maliyetinin marjinal gelirine eşit olduğu çıktı düzeyinde üretim yapmak ister.

Oligopol piyasasında az sayıda firma olduğu için, diğer firmaların piyasaya girişini kısıtlayan önemli engellerin olması gerekir. Bu engeller arasında en önemlileri, patent hakları, ölçek ekonomileri, hammadde kaynaklarına sahip olma, bilerek veya bilmeyerek piyasaya girişi engelleyen devlet faaliyetleridir. Görüldüğü gibi, piyasaya girişi engelleyen bu etkenlerin çoğu, tekelcinin de uzun dönemde ekonomik kâr elde etmesini sağlayan etkenlerdir. Onun için burada tekrar uzun uzun açıklanmayacaklardır.

Oligopollerin Sınıflandırılması

Oligopoller, çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılabilirler. İlk olarak, oligopolleri ürün farklılaştırılmasının olup olmamasına bağlı olarak saf ve farklılaştırılmış oligopol diye ikiye ayırabiliriz.

Saf oligopol: Oligopol piyasasında faaliyette bulunan firmaların ürünlerinin homojen olduğu oligopoldür.

Saf oligopolde, oligopol piyasasındaki firmaların ürünleri homojendir. Çimento, çelik ve alüminyum sanayilerini saf oligopole örnek olarak gösterebiliriz. Saf oligopolde, firmaların birbirlerine bağlılık dereceleri çok yüksektir. Çünkü bir firma tarafından yapılacak fiyat değişimi, rakip firmaların da aynı malı üretmeleri nedeniyle, rakip firmaların satışlarını önemli ölçüde etkileyecektir. Bu nedenle rakip firmalar, tepkilerini büyük olasılıkla, işletme politikalarını değiştirmek yoluyla göstereceklerdir.

Farklılaştırılmış oligopol: Oligopol piyasasında faaliyette bulunan firmaların ürünlerinin homojen olmadığı oligopoldür.

Öte yandan, **farklılaştırılmış oligopol**de, farklı firmaların ürünleri homojen değildir. Bir başka deyişle farklılaştırılmış oligopolde; farklı firmaların malları, kayda değer bir biçimde birbirinden farklıdır. Bu oligopol türünde, saf oligopolün aksine, fiyat değişmeleri rakip firmalar üzerinde daha az etki yaratır. Kısaca farklılaştırmanın derecesi arttıkça, firmalar arasında karşılıklı bağımlılık azalır. Farklılaştırılmış oligopol, gerçek yaşamda en fazla rastlanan piyasa türüdür. Bu nedenle, farklılaştırmanın derecesi ve karşılıklı bağımlılık duygusunun gücü, endüstriler arasında önemli ölçüde değişebilir. Dolayısıyla, oligopol piyasasında üretim miktarı ve fiyatı belirlemeye yönelik genel bir model geliştirmek oldukça zordur.

Oligopoller, gizli anlaşmalarla veya ihtiyari işbirlikleri ile de oluşup oluşmadıklarına bakılarak sınıflandırılabilirler. Gizli anlaşmalarla (collusion) oluşan oligopolde, rakip firmalar arasında direkt görüşme ve anlaşma vardır. Böyle bir oligopol türü oligopol piyasasında istikrarı artırır. Ancak, oligopoller çoğu kez ihtiyari işbirliği ile ortaya çıkar. Bu tür oligopolde her firma, kendi hareketine tepki olarak rakibinin tepkisini dikkate alır ve ona göre politikasını belirler.

Tam oligopol: Oligopolcü firmaların bir grup olarak kârlarını maksimize ettikleri oligopoldür.

Eğer, firmalar arasındaki bağımlılığın çok güçlü olması nedeniyle, oligopolcü firmalar, kârlarını bir grup olarak maksimize ederlerse, **tam oligopol**den; etmezlerse **kısmi oligopol**den söz edilir.

Kısmi oligopol: Oligopolcü firmaların kârlarını bir grup halinde maksimize edemedikleri oligopoldür.

Oligopolde Piyasa Dengesi

Oligopol piyasasında fiyatın belirlenmesi, şimdiye kadar incelediğimiz diğer piyasa türlerine göre oldukça karmaşıktır. Bunun en önemli nedeni, oligopolcü firmalar arasında var olan karşılıklı bağımlılıktır. Böyle bir karşılıklı bağımlılık söz konusu olduğunda, belirleyici değişken, bir firmanın diğer bir firma veya firmaların kararlarına gösterdiği tepki olmaktadır. Bu tepkiler hakkında çeşitli varsayımlar yapılabileceği için, değişik oligopol teorileri türetmek mümkündür. Oligopol teorileri içerisinde en yaygın olanları, dirsekli talep eğrisi, fiyat önderliği teorisi ve kartel teorisidir.

Dirsekli talep teorisi: Oligopol piyasasındaki artan fiyatlar için fiyat katılığını açıklar. Bu teoriye göre eğer piyasada bir firma fiyatlarını düşürürse rakipleri de aynı şekilde fiyatlarını düşürürler. Ancak firma fiyatlarını artırdığında, rakipleri bu sefer fiyatlarını artırarak tepkide bulunmazlar. Yani firmanın fiyatlarını artırma kararını rakipleri izlemez. Bu nedenle, oligopolcü için piyasa fiyatının üzerinde daha az esnek olan piyasa talep eğrisi, bu fiyatın altında ise çok esnek olan firma talep eğrisi geçerlidir. Yani talep eğrisi piyasa fiyatı düzeyinde dirsek yapar.

Fiyat önderliği teorisi: Bazı oligopolcülerin fiyatları belirlerken işbirliği yaptıkları bir modeldir. Bu tip işbirliğinde, piyasada lider konumundaki firma fiyatı belirler ve diğer firmalar da belirlenen bu fiyatı izlerler. Lider olarak bir firmanın kabul görmesinin çeşitli nedenleri olabilir. Liderlik, lider firmanın büyüklüğünden, maliyet etkinliğinden, piyasa koşullarını başarıyla tahmin etmesinden veya belirlediği fiyatın piyasadaki diğer firmaları tatmin etmesinden kaynaklanabilir.

Kartel teorisi: Oligopolcüler piyasada sanki tek bir firma faaliyette bulunuyormuş gibi davranırlar. Kartel, kartelde yer alan firmaların elde ettikleri kârı artırmak için, üretim miktarının azaltıldığı ve ürün fiyatlarının artırıldığı bir organizasyondur. Kartelde, oligopolcüler bir tekelcinin elde ettiği bütün faydalardan yaralanmak için bir araya gelirler. Dünyada birçok kartel örneği vardır. Karteller genellikle doğal kaynak piyasalarında oluşturulduklarından daha etkili olmaktadırlar. Nitekim bu nedenle, günümüzde en etkin olarak çalışan karteller arasında, petrol ihracatçısı ülkelerin oluşturduğu kartel (OPEC) yer almaktadır.

İktisatçılar oligopol piyasalarını bir oyun olarak değerlendirirler ve bu tür piyasaları incelemek için "oyun teorisi" olarak bilinen tekniğin araçlarını kullanırlar. Oyun teorisi stratejik davranışları incelemek amacıyla kullanılan bir tekniktir. Sizce burada sözü edilen stratejik davranış ne olabilir? İktisatçılar bu davranışın gereklerini neden oyuna benzetirler? Bir diğer deyişle, stratejik davranış ve oyun oynamak arasındaki ortak noktalar neler olabilir?

SIRA SİZDE 4

Özet

Tekel piyasasının tanımını, işleyişini ve tekelci bir firmanın olası davranışlarını, bunların sonuçlarını açıklayabilmek

- Tekel, bir endüstride tek bir firmanın faaliyette bulunduğu piyasa biçimidir. Tekel piyasası üç temel varsayıma dayanır. Bu varsayımlar, tek satıcının olması, tek bir satıcının yakın ikamesi olmayan bir malı satması ve başka firmaların piyasaya girişini engelleyen oldukça etkili engellerin olmasıdır.
- Tekelci, marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu noktada üretim yapıp ve bunu da mümkün olan en yüksek fiyattan satarak kârını maksimize eder. Tekelcinin sattığı ürünün fiyatı marjinal gelirinden büyük olduğu için tekelcinin talep eğrisi marjinal gelir eğrisinin üzerinde yer alır ve denge üretim düzeyi için ürünün fiyatı marjinal maliyetinden büyüktür.
- Tekelci firma kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de, piyasaya girişin engellenmesi nedeniyle ekonomik kâr elde eder. Piyasaya başka firmaların girmesi, yasal, ekonomik ve teknolojik bazı engellerle kısıtlanır.
- Tekelci farklı müşterilerine aynı ürünü farklı fiyatlarda satarak fiyatını farklılaştırabilir. Tekelci fiyat farklılaştırmasını, birinci, ikinci ve üçüncü derece fiyat farklılaştırması şeklinde gerçekleştirir. Tekelci fiyat farklılaştırması yaparak kârını artırır. Tam rekabet piyasasının aksine tekel piyasasında kaynaklar etkin olarak kullanılmaz.

Tekelci rekabet piyasasının tanımını, işleyişini ve tekelci rekabet koşullarında faaliyet gösteren bir firmanın olası davranışlarını, bunların sonuçlarını açıklayabilmek

- Tekelci rekabet piyasasının varsayımları, birbirinden bağımsız olarak hareket eden çok sayıda alıcı ve satıcının olması, her firmanın farklılaştırılmış ürün satması ve piyasaya giriş ve çıkışın kolay olmasıdır.
- Tekelci rekabetçi bir firma için de, fiyat marjinal gelirden büyüktür ve marjinal gelir eğrisi, talep eğrisinin altında yer alır. Tekelci rekabetçi firma da, marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu noktada üretimde bulunarak kârını maksimize eder. Ancak kısa dönemde elde edilen ekonomik kâr, tekelci rekabet piyasasında piyasaya girişin serbest olması nedeniyle, uzun dönemde yok olur. Tekelci rekabet piyasasında da kaynaklar etkin olarak dağıtılmaz.

Oligopol piyasasını tanımlamak ve oligopol teorilerinin ana hatlarını açıklayabilmek

- Oligopol, birbiri ile rekabet eden az sayıda büyük firmanın, her birinin üretimindeki değişmelerin, piyasa fiyatını etkileyecek durumda olduğu piyasa yapısıdır. Oligopol piyasasında, faaliyette bulunan az sayıda büyük firmanın, karşılıklı olarak birbirleriyle bağımlılık içerisinde oldukları varsayılır.
- Oligopolleri ürün farklılaştırılmasının olup olmamasına bağlı olarak saf ve farklılaştırılmış oligopol şeklinde, firmalar arasındaki bağımlılığın derecesine göre tam veya kısmi oligopol şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Kendimizi Sınayalım

1. Tekel piyasasının hangi varsayımı tekelci firmayı endüstri konumuna sokar?

a. Ürünün yakın ikamesinin olmaması
b. Tek bir satıcının olması
c. Tekelin fiyat farklılaştırmasına gitmesi
d. Tek bir alıcının olması
e. Ürün farklılaştırmasının yoğunlaşması

2. I. Patent hakları
II. Yasalarca sağlanan imtiyazlar
III. Üretimin çok büyük sermaye gerektirmesi
IV. Hammadde kaynaklarına sahip olma

Yukarıdakilerden hangileri doğal monopole neden olmaktadır?

a. I
b. II ve III
c. III ve IV
d. IV
e. I ve III

3. Tekelci firmanın talep eğrisi aşağıdakilerden hangisi ile tanımlanabilir?

a. Marjinal gelir eğrisi
b. Marjinal maliyet eğrisi
c. Toplam gelir eğrisi
d. Ortalama gelir eğrisi
e. Ortalama değişken maliyet eğrisi

4. Tekelci bir firma ilk 10 birimi tanesi 10 liradan, sonraki 10 birimi ise tanesi 9 liradan satarsa, hangi tür fiyat farklılaştırması yapar?

a. Miktarlar arası fiyat farklılaştırması
b. Alıcılar arası fiyat farklılaştırması
c. Kısmi fiyat farklılaştırması
d. Tam fiyat farklılaştırması
e. Mutlak fiyat farklılaştırması

5. Tekel piyasasında uzun dönemde kaynakların atıl kalmasının sebebi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Fiyat farklılaştırmasına gidilmesi
b. Ekonomik kârın ortadan kalkması
c. Fiyatın minimum ortalama maliyete eşit olmaması
d. Fiyatın marjinal gelire eşit olması
e. Marjinal maliyetin marjinal gelirden büyük olması

6. Aşağıdakilerden hangisi tekelci rekabet piyasalarının özelliklerinden birisidir?

a. Az sayıda firmanın farklılaştırılmış ürün satması
b. Çok sayıda firmanın homojen ürün satması
c. Az sayıda firmanın homojen ürün satması
d. Çok sayıda firmanın farklılaştırılmış ürün satması
e. Az sayıda firmanın fiyat farklılaştırması ile ürünlerini satması

7. Tekelci rekabet piyasasında uzun dönemde ekonomik kârın ortadan kalkma nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Maliyetlerin farklılaşması
b. Ürün farklılaştırmasının varlığı
c. Fiyat farklılaştırmasının varlığı
d. Piyasada az sayıda satıcının bulunması
e. Piyasaya girişte engel bulunmaması

8. Aşağıdakilerden hangisi az sayıda satıcının farklılaştırılmış ürünler üretebildikleri piyasadır?

a. Tekel
b. Farklılaştırılmış oligopol
c. Saf oligopol
d. Tam oligopol
e. Kısmi oligopol

9. Aşağıdakilerden hangisi ürün farklılaştırmasına yol açmaz?

a. Ürünün ambalajı
b. Satıcının mağazasının görünümü
c. Maliyet farklılıkları
d. Satış koşulları
e. Reklamlar

10. Aşağıdakilerden hangisi tekelci piyasalarda karşılaşılan iktisadi olgulardan birisi değildir?

a. Tekelin uzun ve kısa dönem koşullarının farklılık göstermesi
b. Tekelci firmanın bir mal ya da hizmetin tek arz edicisi olması
c. Tekelci firmanın piyasada azalan eğimli bir talep eğrisi ile karşılaşması
d. Tekelci firmanın ürettiği mal ya da hizmetin yakın ikamesinin bulunmaması
e. Tekelci firma ile endüstrinin aynı olması

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Tekel, piyasaya girişteki engeller, tekellerin maliyeti

Microsoft Windows, işletim sistemi piyasasında katı bir tekel durumunda değildir. Piyasada alternatif işletim sistemleri (BeOS, Linux gibi) de bulunmakta, diğer firmaların piyasaya girerek Microsoft ile rekabet etmeleri için herhangi bir doğal veya yasal engel de bulunmamaktadır. Ancak uygulama programlarının çok büyük bir kısmının sadece Windows işletim sistemi altında çalışıyor olması, diğer firmaların Microsoft ile rekabet etmelerini güçleştirmektedir. Uygulama programlarının büyük bir kısmının çalışmasına olanak tanıyacak bir işletim sistemi geliştirmenin getireceği yüksek maliyet ve risk rakiplerin piyasaya girişine engel olarak düşünülebilir. Piyasaya girişte fiilen oluşan bu engelin ardında faaliyetlerini sürdüren Microsoft, piyasa gücüne sahip olmakta ve fiyatlama kararlarını tekelci gibi verebilmektedir. Yazılım ürünlerinin kopyalanması ve tekrar satışı yasalara aykırı olduğu için, Microsoft bireysel alıcılara ve PC üreticilerine uyguladığı fiyatları farklılaştırmaktadır. Eğer Windows işletim sistemini kendiniz satın almak ve PC'nize kurmak isterseniz daha yüksek bir bedel ödemek zorunda kalırken, yeni bir PC ile birlikte gelen işletim sistemini kullanırsanız daha düşük bir bedel ödersiniz. Microsoft her iki piyasada da kârını maksimize edecek üretimi gerçekleştirmekte ve piyasanın kaldırabileceği en yüksek fiyatı uygulamaktadır. Şüphesiz bu üretim miktarı fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu etkin üretim miktarının altında kalmaktadır.

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Üstünel, B. (1988). **Ekonominin Temelleri**. Ankara: Toygar, s.228-248.

Şahin, H. (1999). **Mikro İktisat**. Bursa: Ezgi, s.235-261.

Eren, E. (1997). **Mikro İktisat**. İstanbul: Der, s.202-242.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Tekel Piyasasının Varsayımları" konusuna bakınız.
2. c	Ayrıntılı bilgi için "Tekel Piyasasının Varsayımları" konusuna bakınız.
3. d	Ayrıntılı bilgi için "Tekelci Fiyatlar ve Üretim Miktarı" konusuna bakınız.
4. a	Ayrıntılı bilgi için "Tekelde Fiyat Farklılaştırması" konusuna bakınız.
5. c	Ayrıntılı bilgi için "Tekel Piyasasında Uzun Dönemde Denge" konusuna bakınız.
6. d	Ayrıntılı bilgi için "Tekelci Rekabet Piyasasının Genel Özellikleri" konusuna bakınız.
7. e	Ayrıntılı bilgi için "Tekelci Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi" konusuna bakınız.
8. b	Ayrıntılı bilgi için "Oligopolün Tanımı ve Varsayımları" konusuna bakınız.
9. c	Ayrıntılı bilgi için "Tekelci Rekabet Piyasasının Genel Özellikleri" konusuna bakınız.
10. a	Ayrıntılı bilgi için "Tekel Piyasasının Varsayımları" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bir firmanın piyasada tekel konumunda olması yüksek kâr elde edeceğinin garantisi değildir. Geçmişte çok sayıda tekel zarar ettikleri için iflasa sürüklenmiştir. Aşağıda yer alan şekilde tekelcinin talep eğrisi D ile, marjinal gelir eğrisi ise MR ile gösterilmektedir. Şekildeki maliyet ve gelir eğrileri ile çalışan bir tekelci hangi düzeyde üretim yaparsa yapsın, üretiminin getirdiği toplam maliyeti hiçbir zaman karşılayamayacaktır. Bunun nedenini anlayabilmek için ortalama toplam maliyet (ATC) eğrisinin konumuna dikkat etmek yeterlidir. ATC eğrisi tamamıyla talep eğrisi (D) üzerinde yer almaktadır. Talep eğrisi ile ortalama gelir (AR) eğrisi özdeş olduğuna göre, mevcut fiyat-üretim düzeylerinin tamamında tekelci maliyetlerini bile karşılayamayacak ve dolayısıyla zararla karşılaşacaktır. Kısa dönemde tekelci MR=MC eşitliğinin sağlandığı E noktasının ifade ettiği kadar üretimde (Q_1) bulunacaktır. Buna göre, üretilen Q_1 kadar mal P_1 fiyatından satılır. Ancak bu miktar üretim gerçekleştirildiğinde bunun birim başına (ortalama) maliyeti C_1 kadar olmaktadır. $C_1 > P_1$ olduğu için tekelci taralı alan kadar zarar etmektedir. Bu durumda tekelci bir müddet sonra piyasadan çekilecektir. Aslında şekilde ele alınan durum yaşamın birçok alanında fiilen karşımıza çıkmakta ve bu tür tekeller genellikle "icatlarda" görülmektedir. Patentlenmiş bir icadın sahibi yasal olarak saf tekelci konumundadır. Ancak bu icat için piyasada oluşan talep ve maliyet eğrileri, bu icadın üretimini kârlı olmaktan çıkarabilir. Bu nedenle çok sayıda icat üretim aşamasına geçememektedir.

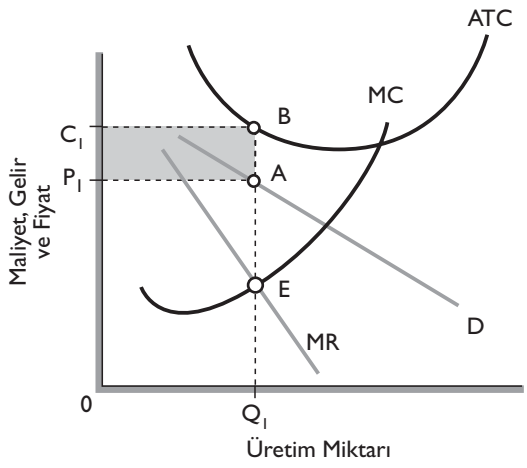

Sıra Sizde 2

a. Söz konusu tablo aşağıdaki gibi doldurulmalıdır:

Fiyat	Talep	Toplam Gelir	Marjinal Gelir	Toplam Maliyet	Marjinal Maliyet	Kâr veya Zarar
20	0	**0**	-	4	-	**-4**
16	1	**16**	**16**	10	**6**	**6**
12	2	**24**	**8**	15	**5**	**9**
10	3	**30**	**6**	20	**6**	**10**
7	4	**28**	**-2**	28	**8**	**0**
4	5	**20**	**-8**	40	**12**	**-20**
0	6	**0**	**-20**	54	**14**	**-54**

b. Firma 0, 5 veya 6 birim mal ürettiğinde zarar etmektedir.

c. Firma 4 birim mal ürettiğinde başabaş noktasındadır.

d. Firma 3 birim mal ürettiğinde kârını maksimize etmekte ve toplam 10 birim kâr sağlamaktadır.

e.

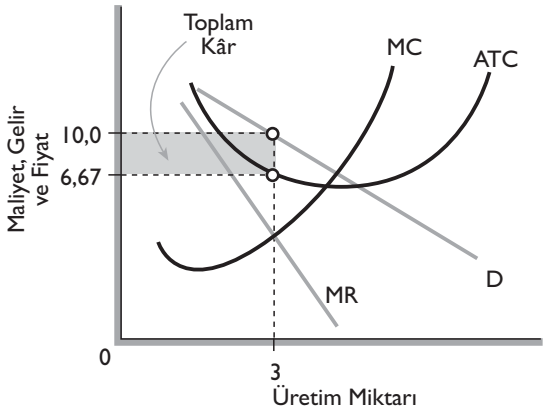

Sıra Sizde 3

Reklam harcamaları gibi tüm satış maliyetleri firma açısından sabit maliyet niteliğindedir. Bu tür harcamaların üretim miktarı ile birlikte değişmesi gerekmemektedir. Tıpkı sabit üretim maliyetlerinde olduğu gibi, üretim miktarı arttıkça ortalama reklam harcamaları azalır. Aşağıda yer alan şekilde reklam harcamalarının firmanın ortalama toplam maliyetini nasıl etkilediği gösterilmektedir. Koyu renk eğri, firmanın reklam harcaması öncesindeki ortalama toplam maliyet eğrisini, üstte yer alan açık renk eğri ise reklam maliyetlerinin ilave edilmesi durumunda ortaya çıkan ortalama toplam maliyet eğrisini ifade etmektedir. İki eğri arasındaki mesafe ortalama reklam harcamasını, taralı alan ise toplam reklam harcamasını gösterecektir. Firma açısından toplam reklam maliyeti sabit olmasına karşın, ortalama reklam maliyeti üretim arttıkça azalmaktadır. Şekle göre, reklam, satışları arttırmakta yeteri kadar başarılı olursa, ortalama toplam maliyetin azalacağı anlaşılmaktadır. Örneğin reklam harcaması sonrasında satışlar Q_1'den Q_2'ye yükseldiği zaman, firmanın ortalama maliyeti OC_1'den OC_2'ye düşmektedir ve $OC_2<OC_1$ olduğu anlaşılmaktadır. Reklam harcamalarından sonra sabit toplam maliyetler artmasına karşın, üretimdeki artış ortalama toplam maliyetin azalmasına neden olmaktadır.

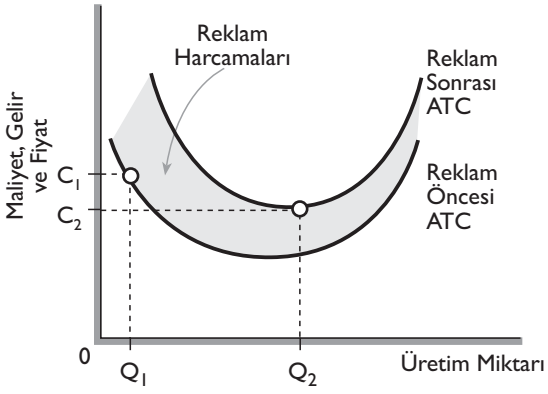

Sıra Sizde 4

Soru ilk başta size biraz garip gelebilir. Çünkü çok sayıda farklı oyundan söz etmek mümkündür. Örneğin, bazı oyunlar topla oynanmakta, bazı oyunlar kağıt üstünde, bazıları ise evde oynanabilmektedir. Öte yandan bazı oyunlar şansa bağlı iken, bazıları yeteneğe dayanmaktadır. Ancak hangi oyun olursa olsun, bunların dört ortak noktası söz konusudur:

- Kurallar
- Stratejiler
- Puanlama
- Sonuç

Stratejik davranış da yukarıda sıralanan özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle, iktisatçılar stratejik davranışı "diğerlerinin beklenen davranışlarını göz önüne alan ve alınacak kararların karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğu davranış" şeklinde tanımlarlar.

9

Faktör Piyasaları ve Faktör Gelirleri

Ülkemiz de dahil olmak üzere, futbolcuların transfer dönemlerinde telaffuz edilen rakamlar birçoğumuz için baş döndürücüdür. Milyon dolarlarla ifade edilen transfer ücretleri nedeniyle birçok ailede "okuduk da ne oldu, oğlumu futbolcu yapacağım" türü yorumlar mutlaka yapılmıştır. Yaratılan katma değer açısından bakıldığında milyonlarca insan çok daha üretken işlerde çalışmalarına karşın, futbolcuların elde ettiği geliri belki de ömürleri boyunca elde edememektedirler. Bu çelişkiyi nasıl açıklarsınız?

Başlarken

Şu ana kadar bir mala ait fiyatın nasıl belirlendiğini ve firmaların üretim kararlarını nasıl verdiklerini inceledik. Çeşitli piyasa yapılarını (yani tam rekabet, tekel, tekelci rekabet ve oligopol piyasalarını) incelerken, faktör fiyatlarının ve faktörlerin verimliliklerinin, üretim maliyetlerini ve dolayısıyla malın arz edilen miktarını etkilediğinden söz etmiştik. Bu ünitede üretim faktörlerine ait piyasaların, yani işgücü piyasasının, sermaye piyasasının, doğal kaynaklar piyasasının nasıl işlediğini, faktör gelirlerinin neler olduğunu ve nasıl belirlendiklerini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kavramlar

- *Faktör talebi*
- *Türev talep*
- *Marjinal faktör maliyeti*
- *Faktör arzı*
- *Parasal ücret*
- *Reel ücret*
- *Nominal faiz*
- *Reel faiz*
- *Ekonomik rant*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Faktör piyasalarının işleyişini faktör arzı ve faktör talebi kavramlarını kullanarak,*
2. *Faktör gelirlerinin nasıl belirlendiğini ve neden farklılaştığını*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

FAKTÖR PİYASALARI

AMAÇ 1

Faktör piyasalarının işleyişini faktör arzı ve faktör talebi kavramlarını kullanarak açıklayabilmek

Faktör piyasası, üretim faktörlerinin (işgücü, sermaye ve toprak) alınıp satıldığı piyasalardır. Bu genel gruplama içinde, tüm girdilerin de temsil edildiğini hatırlamanız gerekir. Faktör fiyatları, faktör piyasasında belirlenir. Aslında, tüm piyasa gelirleri, faktör piyasalarından türetilir.

Faktör piyasası: Üretim faktörlerinin (işgücü, sermaye ve toprak) alınıp satıldığı piyasalardır.

Faktör piyasaları ile tüketim malları piyasaları bazı benzerlikler gösterir. Ancak, aralarında temel bir farklılık da vardır. Bilindiği gibi, çoğu kaynaklar insanların isteklerini karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin üretiminde gerekli oldukları için üretim faktörleri, insanların isteklerini dolaylı olarak tatmin ederler. Ekonomik birimlerin mallara olan doğrudan talepleri, bu malların üretiminde kullanılacak kaynaklara dolaylı veya **türev talep** yaratır. Özetle faktör piyasasında faktör talebi bir türev taleptir ve mal piyasasındaki talep tarafından önemli ölçüde etkilenir.

Türev talep: Ekonomik birimlerin mallara olan doğrudan taleplerinin, bu malların üretiminde kullanılacak kaynaklara dolaylı olarak yarattığı taleptir.

Bir toplumda yaşayan bireylerin çoğunun gelirlerini, ücret ve maaş gelirleri oluştururken, geri kalanların gelirleri rant, faiz veya kârdan oluşur. Kitabımızın ikinci ünitesinde belirttiğimiz gibi, bazı iktisatçılar üretim faktörlerini bir araya getirerek üretimi organize eden girişimciyi de bir üretim faktörü olarak kabul ederler. Ancak, biz bu kitapta girişimciyi emek faktörü içinde değerlendiriyoruz. Söz konusu üretim faktörlerinin gelirleri veya bu üretim faktörlerini kullanmanın bedeli, bir toplumun tüm piyasa gelirlerini oluşturur. Hükümetlerin verdikleri çeşitli transfer ödemeleri ise sadece bu faktör gelirlerini destekleyici nitelik taşır.

Faktör fiyatları, tıpkı ürün fiyatlarında olduğu gibi faktör arz ve talebi tarafından belirlenir. Bu nedenle, faktör fiyatlarını (gelirlerini) incelemeye geçmeden önce, faktör talep ve arzını incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Faktör Talebi

Bir mal veya hizmete olan talep, ekonomik birimlerin o mal veya hizmetten elde etmeyi umdukları faydaya bağlıdır. Herhangi bir faktöre olan talep ise bir türev taleptir. Daha önce de değindiğimiz gibi, üretim faktörleri, insan ihtiyaçlarını doğrudan tatmin etmezler. Onun yerine insan ihtiyaçlarının tatmininde kullanılan mal ve hizmetlerin üretilmelerinde ve sunulmalarında kullanılırlar. Dolayısıyla faktörlere olan talep, üretimlerinde kullanıldıkları mallara olan talep ile doğrudan ilişkilidir. Bir başka deyişle, faktörlere olan talep, faktörlerin üretimlerinde kullanıldıkları mallara olan talebin bir sonucudur.

Faktör talebini, faktörün kendi fiyatı dışında, talep edilen mal miktarı, faktörlerin (kaynakların) verimliliği ve diğer üretim faktörlerinin fiyatları etkiler. Şimdi faktör talebini etkileyen bu değişkenleri kısaca inceleyelim.

Talep Edilen Mal Miktarı: Mal ve hizmetlere olan talep ile faktör talebi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Eğer bir mala olan talep artarsa, bu malı üretmek için kullanılan kaynaklara olan talep de artar. Buna karşılık, eğer mala olan talep azalırsa, malın üretiminde kullanılan kaynaklara olan talep de azalır. Örneğin, buzdolabı talebi arttığında, çelik ve işgücüne olan talep de artar. Benzer şekilde bilgisayar talebi arttığında vasıflı bilgisayar işçisine olan talep de artacaktır.

Faktörlerin (Kaynakların) Verimliliği: Faktörleri talep eden kişiler, doğal olarak en verimli faktörleri kiralamak isterler. Genellikle en verimli kaynaklar ilk olarak kiralanan kaynaklar, en verimsiz kaynaklar ise son olarak kiralanan kaynaklardır. Kaynakların verimliliği arttıkça kaynak talebi de artar. Herhangi bir kaynağın verimliliğini etkileyen birçok etmen vardır.

Herhangi bir kaynağın verimliliği, diğer kaynakların miktarı ile çok yakından ilişkilidir. Örneğin, işgücünün verimliliği, işgücü ile birlikte kullanılan diğer kaynakların miktarına bağlıdır. İşgücüyle birlikte kullanılabilecek sermaye ve toprak miktarı arttıkça, işgücünün verimliliği de ve dolayısıyla işgücüne olan talep de artar.

Teknolojik gelişmeler de bir faktörün verimliliğini arttırabilir. Yani, teknolojiyi temsil eden sermayenin ve iş organizasyonunun kalitesi arttıkça üretim faktörünün de verimliliği artar. Örneğin, yeni satın alınan bir makinenin eskisinden daha hızlı olması, sermayenin kalitesinde bir artışı ifade ettiğinden, yeni makineyi kullanan işçilerin verimlilikleri de artacaktır. Bu durumda artan kârlılık işgücü talebini de arttıracaktır. Ancak bazı durumlarda, teknolojik gelişme işgücünün yerine makine kullanımını arttırdığından işgücünün talebini azaltabilir. İşgücünün yerine makinenin kullanılmasına **otomasyon** denir ve otomasyon sonucu, işgücü talebi azalır. Özellikle 80'li yıllarda bankacılık kesiminde başlayan otomasyon sonucu, bu sektördeki gelişmeye karşılık işgücü talebi önemli ölçüde azalmıştır.

Otomasyon: İşgücünün yerine makinenin kullanılmasıdır.

Diğer faktörlerin fiyatları da verimlilik üzerinde etkili olur. Diğer malların (tamamlayıcı ve ikame malların) fiyatlarındaki değişme, nasıl ilgili mal talebini etkiliyorsa, diğer faktörlerin fiyatlarındaki değişme de belli bir faktöre olan talebi etkiler. Örneğin, sermayenin faizi değiştiğinde bu değişim, işgücünün talebini etkiler. Faktör fiyatlarındaki bir değişimin diğer bir faktör talebi üzerindeki etkisi, iki faktörün birbirinin tamamlayıcı veya ikamesi olması durumuna bağlı olarak değişir.

Kârını maksimize etmek isteyen firmalar, üretimlerini mümkün olan en düşük maliyetle gerçekleştirmek isterler. Bu nedenle, kullandıkları üretim faktörlerinin sadece nispi etkinliğini değil, aynı zamanda nispi fiyatlarını da dikkate alırlar. Bu bağlamda, eğer iki faktör birbirinin ikamesi durumunda ise, örneğin sermaye ile işgücünde olduğu gibi, ücretlerdeki bir artış, firmanın işgücünün yerine sermayeyi ikame etmesine neden olabilir. Bu nedenle işgücünün talebi azalır. Öte yandan, faktörler arasındaki ilişki kimi zaman birbirini tamamlama şeklinde de ortaya çıkabilir. Eğer tamamlayıcı faktörün fiyatı düşerse, tamamlayıcı faktörün fiyatındaki bu düşüş, ilgili faktörün talebini de arttırır. Örneğin, düşük sermaye maliyetleri nedeniyle maden ocaklarında yeni makineler satın alınırsa, bu yeni makinelerin satın alınması, maden işçilerinin verimliliklerini ve dolayısıyla maden işçilerine olan talebi de artırabilir.

Faktör İstihdam Kararının Oluşturulması

Bir üreticinin malına olan talep artışı, üreticinin artan talebi karşılamak için yapacağı mal üretiminde ne kadar kaynak kullanması gerektiği gibi bir sorunu gündeme getirir. Üreticinin böyle bir karar oluşturmasında ona yardımcı olacak iki kavram vardır. Bu kavramlar, marjinal ürün geliri (MRP) ve marjinal faktör maliyeti (MFC) kavramlarıdır. Bu kavramlar, faktör piyasasında tam rekabetin olması durumunda geçerlidir.

Marjinal ürün geliri: Ek faktör birimlerinin kullanılması sonucu, firmanın toplam gelirinde ortaya çıkan artıştır.

Marjinal ürün geliri, ek faktör birimlerinin kullanılması sonucu, firmanın toplam gelirinde ortaya çıkan artışı gösterir. Örneğin, firma 1 birim işçi daha çalıştırmaya başladığında, toplam geliri 100 TL artarsa, işçinin marjinal ürün geliri 100 TL olur.

Marjinal ürün geliri iki şekilde hesaplanabilir. Marjinal ürün gelirini hesaplamanın ilk şekli, Q_f üretim faktörünün miktarını gösterdiğinde, toplam gelirdeki değişimin (ΔTR), faktör miktarındaki değişime (ΔQ_f) oranlanmasıdır. Yani,

$$MRP = \frac{\Delta TR}{\Delta Q_f}$$

yazılabilir. Marjinal ürün gelirini hesaplamanın ikinci şekli ise, faktörün marjinal fiziki ürününü (MPP), marjinal gelir (MR) ile çarpmaktır. Yani,

$$MRP = MPP \times MR$$

olur. Her iki şekilde hesaplanan marjinal ürün geliri, aynı zamanda faktör talebini de gösterir. Aşağıdaki tabloda marjinal ürün gelirinin hesaplanma biçimi ve hesaplanmış değerler yer almaktadır. Tablo 9.1'de üretim faktörünün miktarı (Q_f) 1 nolu sütunda, sabit olan fiyatı da (P_f) 2 nolu sütunda gösterilmiştir.

Tablo 9.1

Marjinal Ürün Geliri (MRP) Tablosu

Üretim Faktörü Miktarı (Q_f)	Üretim Faktörü Fiyatı (P_f)	Marjinal Fiziki Ürün (MPP)	Marjinal Gelir (MR)	Marjinal Ürün Geliri (MRP = MPP x MR)
0	30	-	5	-
1	30	9	5	45
2	30	8	5	40
3	30	7	5	35
4	30	6	5	30
5	30	5	5	25

Doğal olarak ne kadar faktör istihdam edileceğine karar verme sürecinin diğer cephesini bu faktörün maliyeti oluşturmaktadır. Marjinal faktör maliyeti (MFC), ek bir birim faktörün istihdam edilmesi nedeniyle maliyetlerde otaya çıkan artış veya kısaca ek maliyettir. **Marjinal faktör maliyeti,** toplam maliyetteki değişimin (ΔTC), faktör miktarındaki değişmeye (ΔQ_f) oranlanması veya faktör miktarının faktör fiyatıyla çarpılması ile bulunur. Yani,

Marjinal faktör maliyeti: Ek bir birim faktörün istihdam edilmesi nedeniyle maliyetlerde ortaya çıkan artış veya kısaca ek maliyettir.

$$MRP = \frac{\Delta TC}{\Delta Q_f}$$

yazılır. Örneğimizde, marjinal faktör maliyeti, faktörün fiyatının sabit olması nedeniyle, bu fiyata eşittir. O halde;

$$MFC = P_f$$

yazabiliriz.

Şekil 9.1

Firmanın Faktör İstihdamı: *Ürettiği malın talebi artan üretici ne kadar kaynak kullanması gerektiğini kararlaştırırken, MRP ile MFC'yi karşılaştırır ve firma, MRP > MFC olduğu sürece o faktörü istihdam etmeye devam eder. MRP = MFC olduğunda ise faktör alımını durdurur. Çünkü bu durumda firma kârını maksimize eder. Şekilde, 4 birim değişken faktör kullanıldığında, üreticinin faktör alımında dengeye ulaştığı görülmektedir.*

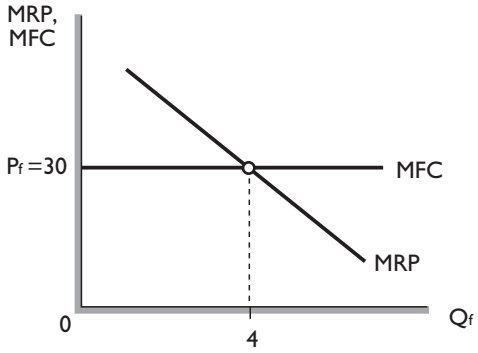

Ürettiği malın talebi artan üretici ne kadar kaynak kullanması gerektiğini kararlaştırırken, MRP ile MFC'yi karşılaştırır ve firma, MRP > MFC olduğu sürece o faktörü istihdam etmeye devam eder. MRP = MFC olduğunda ise faktör alımını durdurur. Çünkü bu durumda firma kârını maksimize eder. Şekil 9.1'de, 4 birim değişken faktör kullanıldığında, üreticinin faktör alımında dengeye ulaştığı görülmektedir. Bu kadar değişken faktör kullanıldığında; gerek tabloda, gerekse şekilde;

$$P_f = MFC = MRP = 30$$

olduğu açıkça görülmektedir. Yani bu noktadan sonra, üretici daha fazla faktör talep etmeyecektir.

DİKKAT

Firma açısından kâr maksimizasyonunu sağlamanın bir ikinci yolunu öğrendik. Buna göre firma, kârı maksimize eden üretim düzeyini belirlemek için MR=MC eşitliğini, kârını maksimize eden istihdam düzeyine ulaşmak içinse MRP=W eşitliğini sağlamalıdır. Burada cevaplandırılması gereken çok önemli bir soru karşımıza çıkar: MRP=W kuralı ve MR=MC kuralı farklı sonuçlara ulaşmamıza neden olursa durum ne olur? Örneğin, MRP=W kuralına göre firma 5 adet işçi istihdam ederek ve buna göre 220 birim üretim yaparak kârını maksimize edeceğini belirlerken, MR=MC kuralına göre 250 birimlik üretim gerçekleştirdiğinde kârını maksimize edeceğini belirliyorsa durum ne olur?
Böyle bir durum asla ortaya çıkamaz. Çünkü, kâr maksimizasyonuna dönük olan bu kuralların her ikisi de aynı kararın farklı cephelerden değerlendirilmesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle, her iki kural da her zaman aynı sonucu verir. Neden? İlave bir işçinin istihdam edilmesi firmanın üretimini ve dolayısıyla gelirini arttırır. İstihdam edilen bu ilave işçinin gelirde yarattığı artış firmanın maliyetlerindeki artıştan büyük ise (yani MRP>W ise), bu ilave işçinin ürettiği her ilave birimin satışından elde edilen gelirin de bu birimin maliyetini aştığını (yani MR>MC olduğunu) ifade eder. Bu nedenle MRP>W olduğu sürece MR>MC olduğunu anlamamız gerekir. Firma kâr maksimizasyonuna ulaşmak için, ister MR=MC eşitliğini sağlayan üretim kuralını, isterse MRP=W eşitliğini sağlayan istihdam kuralını izlesin aynı sonuçla karşılaşacaktır.

Faktör Piyasa Talebi

Faktör piyasa talebi: Her firmanın ilgili faktöre olan bireysel taleplerinin yatay toplamıdır.

Bir **faktörün piyasa talebi,** tıpkı bir malın piyasa talebinin oluşturulduğu biçimde oluşturulur. Anımsanacağı gibi, bir malın piyasa talebini oluştururken, bireysel talep eğrilerinin belirli fiyatlarda yatay toplamları alınmaktaydı. Aynı şekilde bir faktörün piyasa talebi oluşturulurken de, her firmanın ilgili faktöre olan bireysel talepleri toplanır.

Faktör Talep Esnekliği

Faktör talep esnekliği: Faktör fiyatı değiştiğinde, talep edilen faktör miktarının değişme oranını gösterir.

Faktör talep esnekliği, faktör fiyatı değiştiğinde, talep edilen faktör miktarının değişme oranını gösterir. Faktör talep esnekliği, faktörün talep miktarındaki yüzde değişimin, faktörün fiyatındaki yüzde değişime oranlanmasıyla bulunur. Yani,

$$E_f = \frac{\frac{\Delta Q_f}{Q_f}}{\frac{\Delta P_f}{P_f}}$$

yazılabilir.

Faktör talep esnekliği, çeşitli etkenlerden etkilenir. Bu etkenler, malın talep esnekliği, marjinal ürün gelirinin azalma oranı, faktörün maliyetinin toplam maliyet içerisindeki payı, faktör ikamesinin kolaylığı ve zamandır. Bu etkenleri aşağıda çok kısa olarak ele alacağız.

Herhangi bir faktörün talep esnekliği, üretiminde kullanıldığı malın talep esnekliği ile yakından ilişkilidir. Faktör talebinin türev talep olması nedeniyle, ilgili malın talep esnekliği ne kadar yüksekse, faktör talep esnekliği de o kadar yüksek olur.

Marjinal ürün gelirinin (MRP) azalma şekli de faktör talep esnekliğini etkiler. Eğer MRP yavaşça azalırsa, faktör talep esnekliği oldukça yüksek olur. Bu durumda faktör fiyatlarındaki çok küçük azalmalar, faktör talebini önemli ölçüde artırır. Tersi durumda, MRP hızla azalırsa, faktör talep esnekliği inelastik hale gelir. Çünkü bu durumda faktör fiyatlarındaki nispeten büyük orandaki azalmalar, faktör talebinde az miktarda artış yaratır.

Bir faktörün maliyetinin, firmanın toplam maliyeti içerisindeki payı da faktör talep esnekliğini etkiler. Bu pay arttıkça, faktör talep esnekliği de artar. Örneğin, bir faktörün toplam maliyet içerisindeki payı %80 ise, yani faktörün maliyeti toplam maliyetlerin %80'nini oluşturuyorsa, faktör fiyatındaki %20'lik bir artış, toplam maliyeti % 16 artırır. Öte yandan, faktör maliyeti toplam maliyetlerin %10'unu oluşturuyorsa, faktör fiyatındaki %20'lik bir artış toplam maliyeti sadece % 2 oranında artırır. Bu örnek, bir faktörün maliyetinin, firmanın toplam maliyet içerisindeki payı artıkça, faktör talep esnekliğinin artacağını gösterir.

Faktör talep esnekliğini etkileyen bir diğer etken, faktörler arası ikamenin kolay olup olmayacağıdır. Faktörler arası ikame kolaylaştıkça, her iki faktörün de talep esneklikleri artar. Buna karşılık, faktörler arası ikame zorlaştıkça, her iki faktörün talep esneklikleri de azalır.

Nihayet, zaman etkeni de faktör talep esnekliğini etkiler. Zaman uzadıkça, firmaların değişen faktör fiyatları karşısında kendilerini ayarlama süreleri uzayacağı için, faktör talep esneklikleri de artar.

Faktör Arzı

Faktör fiyatlarının belirlenmesinde, genel bir kural geliştirmek için faktörleri etkileyen etmenlerdeki farklılıklar nedeniyle, faktör arzı konusunda bazı genellemelere gereksinim vardır. Ancak, yapılacak bu genellemelerin çok geniş kapsamlı olması gerekir. Bu nedenle, üretim faktörleri ile ilgili özel durumları tek tek ortaya koymak gerekir. Bunun için önce açıklamalara sermaye ile başlayalım. Sermaye faktörünün arzı incelenirken, bir taraftan sermaye malları ile diğer üretken girdi-

ler arasında bir ayırım yapılması gerekirken, diğer taraftan parasal sermaye ile diğer faktörler arasında bir ayırım yapmak gerekir. Sermaye malları, firmalar tarafından üretildiğinden, sermaye mallarının arz ve talebi tüketim malları arz ve talebi gibidir. Bu nedenle, sermaye mallarında üretim maliyetleri oldukça önemlidir. Diğer faktörler ise işletmeler tarafından kâr amacıyla üretilmedikleri için üretim maliyetleri, onların arzı ile ilgili değildir. **Faktör arzı,** faktörün miktarı ile o faktörün sahibinin sahip olduğu faktörü, üretimde kullanılma amacıyla kiraya verip vermeyeceğine bağlıdır.

Faktör arzı: Faktörün sahibinin sahip olduğu faktörü üretimde kullanılması amacıyla kiraya verip vermemesi kararıdır.

Faktörlerin arzı ile ilgili kararlar, bu faktörlerin sahiplerince verilir. Örneğin bir işçi, zamanını dinlenerek veya çalışarak değerlendirebilir. Parasal sermaye sahibi, parasını nakit olarak tutabilir veya borç olarak verebilir. Bütün bu örnekler, **geriye dönük faktör arz eğrisinin** geçerli olma olasılığını artırır. Yani, faktör fiyatı belli bir yüksekliğe ulaştıktan sonra faktör sahibi, sahibi olduğu üretim faktörünü kişisel tercihlerini karşılamak amacıyla kullanır, yani faktör arzını durdurabilir. Bir başka deyişle, faktör sahipleri belli bir gelir düzeyine ulaşıncaya kadar faktör arz ederler. Ancak bu gelir düzeyinden sonra, faktör fiyatları artsa da faktör arzını artırmazlar. Bu nedenle düşük faktör fiyatlarında faktör arz eğrisi pozitif eğime sahipken, yüksek faktör fiyatlarında negatif eğime sahip olur. Aşağıda yer alan Şekil 9.2'de geriye dönük faktör arz eğrisi görülmektedir.

Geriye dönük faktör arz eğrisi: Faktör sahiplerinin belirli bir gelir düzeyine ulaşıncaya kadar faktör arz ettiklerini, bu gelir düzeyinden sonra faktör fiyatları artsa da faktör arzını arttırmadıklarını gösteren eğridir.

Şekil 9.2

Faktör Arz Eğrisi: *Faktör sahipleri belli bir gelir düzeyine ulaşıncaya kadar faktör arz ederler. Ancak bu gelir düzeyinden sonra, faktör fiyatları artsa da faktör arzını artırmazlar. Bu nedenle düşük faktör fiyatlarında faktör arz eğrisi pozitif eğime sahipken, yüksek faktör fiyatlarında negatif eğime sahip olur.*

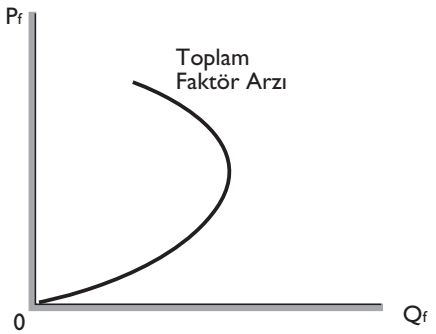

Faktör Fiyatının Belirlenmesi

Faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerli ve faktörün arz ve talep eğrileri (tabloları) veri ise, faktörün fiyatı, faktör arz ve talebince belirlenir. Her faktörün arzını belirleyen faktörler veri iken, her faktör fiyatında belirli miktar kullanılabilecek faktör miktarı vardır. Aynı şekilde, her olası faktör fiyatında belirli miktarda faktör talep edilir. Bu iki miktar sayesinde firmalar MRP = MFC olacak şekilde faktör istihdam ederler.

Piyasadaki gerçek faktör fiyatı, faktörün arz edilen miktarı ile talep edilen miktarının birbirine eşit olduğu noktada belirlenir. Bu noktada oluşan faktör fiyatına denge faktör fiyatı ve denge faktör fiyatında arz ve talep edilen faktör miktarına da denge faktör miktarı denir. Ayrıca faktör piyasasında denge sağlandığında, faktörün fiyatı her firma için faktörün marjinal ürün gelirine eşit olur. Şekil 9.3'te tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir faktör piyasasında faktör piyasa, dengesi görülmektedir.

Şekil 9.3

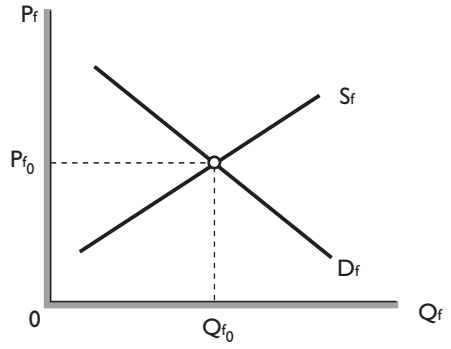

Faktör Fiyatının Belirlenmesi: *Denge faktör fiyatı, faktör arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşur. Denge faktör fiyatında, arz ve talep edilen faktör miktarı denge miktarını verir. Faktör arz ve talep eğrilerinin kesiştiği nokta dışındaki bütün faktör fiyatlarında, faktör piyasasında dengesizlik ortaya çıkar.*

Şekilde de görüldüğü gibi denge faktör fiyatı, faktör arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşur. Denge faktör fiyatında, arz ve talep edilen faktör miktarı denge miktarını verir. Faktör arz ve talep eğrilerinin kesiştiği nokta dışındaki bütün faktör fiyatlarında, faktör piyasasında dengesizlik ortaya çıkar.

SIRA SİZDE 1

Yandaki tabloda gösterilen ürünün tam rekabet koşulları altında çalışan bir firma tarafından birimi 2 milyon liradan satıldığını kabul ederek istenenleri cevaplandırınız.

İşgücü Miktarı	Haftalık Üretim	MPP	MRP (milyon TL)
1	250	.....	.....
2	450	.....	.....
3	600	.....	.....
4	700	.....	.....
5	750	.....	.....
6	750	.....	.....

a. Tablodaki boşlukları doldurunuz.

b. Tablodaki verileri kullanarak işgücü talep tablosunu elde ediniz.

c. Firma 5 adet işçi çalıştırırsa, her işçiye ödemek isteyeceği en yüksek ücret miktarı ne olur?

d. Eğer bu sektörde çalışan işçiler için haftalık ücret 200 milyon lira ise, firma kaç adet işçi istihdam eder?

FAKTÖR GELİRLERİ

AMAÇ 2

Faktör gelirlerinin nasıl belirlendiğini ve neden farklılaştığını açıklayabilmek

Piyasa ekonomilerinde, faktörlere yapılan ödemeler, faktör sahibi bireylerin başlıca gelir kaynağını oluşturur. Bu nedenle piyasa ekonomilerinde, faktör gelirlerinin açıklanması ile hem fiyat sisteminin işleyişi analiz edilmiş, hem de kaynak dağılım mekanizması anlaşılmış olur. Örneğin ücret, üreticiler açısından bir maliyet iken işçiler için bir gelirdir. Bu gelir sayesinde işçiler mal ve hizmet satın alabilirler. Dolayısıyla ücretler, sadece farklı malların üretim miktarını, fiyatlarını ve maliyetlerini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda işçilerin ulusal gelirden ne kadar pay aldıklarını da belirler. Şimdi faktör gelirlerini ayrı ayrı inceleyelim.

Ücret

Ücret: İşgücünün kullanımı karşılığında ödenen bedeldir.

Parasal ücret: İşçilerin çalışmaları karşılığı, saat başına, günlük, haftalık veya aylık olarak aldıkları para miktarını gösterir.

Reel ücret: Bir kişinin parasal ücreti ile satın alabileceği mal ve hizmet miktarını gösterir.

Ücret veya ücret oranı, işgücünün kullanımı karşılığında ödenen bedeldir. Gerçek yaşamda, yapılan birçok ödeme, ücret olarak adlandırılır. Örneğin, alınan pirimler, komisyonlar ve aylık maaşlar hep ücret olarak nitelendirilirler. Ancak iktisatçıların analizlerinde kullanmayı tercih ettikleri ücret oranı, saat başına, günlük, haftalık veya aylık ücretlerdir. Bu kapsamda iktisatta tanımlanan iki farklı ücret kavramı vardır. Bunlar, parasal ve reel ücretlerdir. **Parasal ücret,** işçilerin çalışmaları karşılığı, saat başına, günlük, haftalık veya aylık olarak aldıkları para miktarını gösterir. Örneğin saat başına 200.000 TL olarak işçiye yapılan ödeme, parasal ücrettir. Buna karşılık **reel ücret,** bir kişinin parasal ücreti ile satın alabileceği mal ve hizmet miktarını gösterir. Yani reel ücret, parasal ücretin satın alma gücünün bir göstergesidir. Dolayısıyla bir kişinin reel ücreti, elde ettiği parasal ücreti ile satın alabileceği mal ve hizmet fiyatlarına bağlıdır. Eğer bir kişinin parasal ücreti sabitken, kişinin satın alabileceği mal ve hizmet fiyatları artarsa, o kişinin reel geliri düşer. Ayrıca bir kişinin parasal geliri artsa da, eğer kişinin satın aldığı mal ve hizmetlerin fiyatları kişinin parasal gelirinden daha fazla artarsa, o kişinin reel geliri yine düşer. Şimdi bu şekilde açıklamaya çalıştığımız ücret oranının, rekabetçi işgücü piyasalarında nasıl oluştuğunu ele alalım.

Rekabetçi işgücü piyasalarında ücret, işgücü arz ve talebi tarafından belirlenir. Bir firmanın işgücü talebi (d_L), işgücünün marjinal ürün geliriyle (MRP) belirlenir. Dolayısıyla, işgücünün piyasa talebi de (D_L), bu firma işgücü talep eğrilerinin toplanması ile elde edilir. İşgücü talep eğrisi, ürün fiyatlarına, diğer kaynak (faktör) fiyatlarına, üretim teknolojisi ve işçilerin verimliliklerine bağlıdır. Düşük ücretlerde daha fazla işçi kullanılmak istenileceğinden, işgücü talep eğrisi ile ücret arasında ters yönlü bir ilişki vardır ve azalan verimler yasası gereğince de işgücü talep eğrisi negatif eğime sahiptir.

Öte yandan işgücü arzı, nüfusa ve nüfusun işgücüne katılma oranı ile işçilerin, çeşitli ücret düzeylerinde çalışma istek ve arzularına bağlıdır. İşgücü arz eğrisi (S_L), pozitif eğime sahiptir. İşgücü arz eğrisinin pozitif eğime sahip olması, işgücünün fırsat maliyetinin arttığını, bireylerin daha fazla saat çalıştıkça elde ettiği gelirinin marjinal faydasının azaldığını ve ücretler yükseldikçe daha çok bireyin çalışmayı arzu ettiklerini ifade eder. Şekil 9.4'te rekabetçi işgücü piyasasında ücretin nasıl belirlendiği gösterilmektedir.

Şekil 9.4

İşgücü Piyasasında Ücretin Belirlenmesi: *Denge ücret oranı (W_C) ve istihdam edilen işçi sayısı (L_C) , işgücü arz ve talep eğrileri tarafından belirlenir. Bu denge ücret oranı her firma için veri olduğundan, firmanın işgücü arz eğrisi (s_L=MFC) sonsuz esnekliğe sahip olur ve yatay eksene paraleldir. Firma bilindiği gibi, MRP'nin MFC'ye eşit olduğu noktada işçi istihdam ederek kârını maksimize eder.*

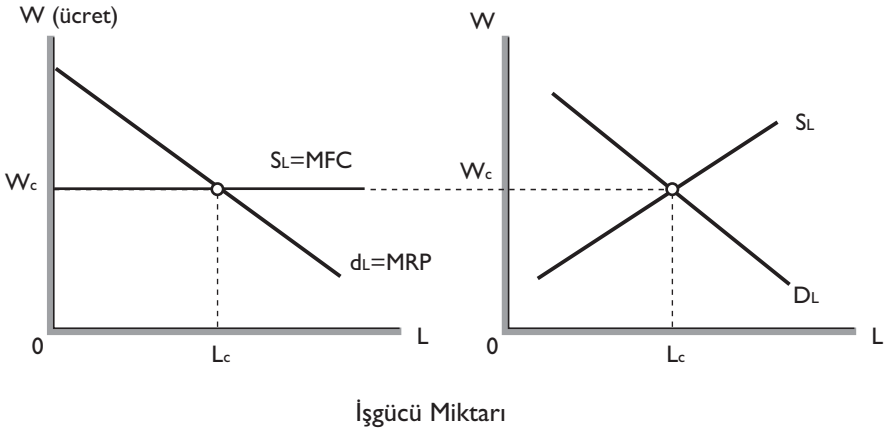

Şekillerde, d_L firmanın işgücü talebini, D_L piyasanın işgücü talebini, L_C firma için denge işgücü miktarını, W_C tam rekabet piyasasında oluşan denge ücretini, L_C piyasa denge işgücü miktarını ve S_L de piyasa işgücü arz eğrisini gösterir. Denge ücret oranı (W_C) ve istihdam edilen işçi sayısı (L_C), işgücü arz ve talep eğrileri tarafından belirlenir. Bu denge ücret oranı her firma için veri olduğundan, firmanın işgücü arz eğrisi (s_L=MFC) sonsuz esnekliğe sahip olur ve yatay eksene paraleldir. Firma bilindiği gibi, MRP'nin MFC'ye eşit olduğu noktada işçi istihdam ederek kârını maksimize eder.

İktisatçılar, belli bir ücretten söz etmek yerine "ücret oranı"ndan söz ederler. Bunun nedeni, üretim faktörü olarak işgücünün homojen olmamasıdır. Gerçek yaşamda da her işçiye eşit ücret verilmez. Tüm işgücü piyasası söz konusu olduğunda, tüm işgücünü temsil edecek bir oran (had) veya baz ücret analiz edilir. Böylece diğer ücretler ve işgücü de buna indekslenerek bulunabilir.

DİKKAT

Nadir bulunan yeteneklere sahip insanların, daha kolay koşullarda çalışanlara göre otomatikman daha yüksek gelire sahip olacaklarını düşünmeyiniz. Bunun nedeni ücretlerin belirlenmesi sürecinde, çoğu zaman sadece arz veya talep değil, hem arz hem de talebin etkili olmasıdır. Örneğin, bir gazetede makale yazabilenlerden daha az sayıda şair olmasına karşın, şairler köşe yazarlarından çok daha az gelir elde ederler. Çünkü şairlerin piyasasında, talep arza oranla daha düşüktür. Oysa çok sayıda insan gazete okur ve diğer piyasayla karşılaştırıldığında, gazetecilerin arzına oranla talep daha yüksektir. Denge ücretinin piyasanın her iki bileşeni tarafından, yani arz ve talep tarafından belirlendiğini sürekli olarak hatırlayınız.

Faiz

Birçok insan faizi, sadece bankaların vadeli ve vadesiz mevduatlara ödediği bir bedel olarak düşünür. Bu da **faiz** türlerinden birini oluşturur. Ancak faiz kavramı, bu anlamından daha geniş ve genel bir kavramdır. Faiz sözcüğü, iktisatta iki anlamda kullanılır. Birinci anlamında faiz, bir borç anlaşması ve onun satışı ile ilgili getiriyi nitelemek için kullanılır. Örneğin tasarruf sahipleri bankaya gidip vadeli tasarruf mevduat hesabı açtıklarında, banka tasarruf sahibi ile yaptığı anlaşmaya göre tasarruf sahibine belirli zamanlarda, belirli bir oran (faiz oranı) üzerinden para öder. Aynı şekilde herhangi bir kişi bir başkasına 1000 TL verip, bir yıl sonra 1100 TL aldığında, faiz oranı %10 olur. Faizin ikinci anlamı ise, üretimde girdi olarak kullanılan sermayenin getiri oranı olmasıdır. Faizin iki farklı anlamı olmasına rağmen, iktisatçılar genelde sanki tek bir faiz oranı varmış gibi konuşurlar. İki farklı anlamdaki faiz oranlarının birlikte hareket etme eğilimlerinden dolayı, gerçekte de tek bir faiz oranından söz etmek mümkündür.

Faiz: Bir borç anlaşması ve onun satışı ile ilgili getiriyi ifade eder veya üretimde kullanılan sermayenin getiri oranıdır.

Faiz oranını, nominal ve reel faiz oranı olarak ikiye ayırabiliriz. **Nominal faiz oranı,** bir tasarrufçunun bankadan sağladığı veya gazete, televizyon ve dergilerde açıklanan faiz oranıdır. Nominal faiz oranı, cari TL cinsinden belirlenen faiz oranıdır. Nominal faiz oranı, ödünç verilebilir fonların arz ve talebince belirlenir. Öte yandan **reel faiz oranı,** beklenen enflasyon oranına göre düzeltilmiş faiz oranıdır ve nominal faiz oranından beklenen enflasyon oranının çıkarılması ile bulunur. Örneğin nominal faiz oranı % 100 ve beklenen enflasyon oranı % 95 ise reel faiz oranı % 5'dir.

Nominal faiz oranı: Ölçülebilen ve günlük yaşamda karşılaşılan faiz oranıdır.

Reel faiz oranı: Beklenen enflasyon oranına göre düzeltilmiş faiz oranıdır ve nomial faiz oranından beklenen enflasyon oranının çıkartılması ile bulunur.

Faiz Oranının Belirlenmesi: Nominal faiz oranı (r), ödünç verilebilir fonlar piyasasında, ödünç verilebilir fonların arz ve talebince belirlenir. Ödünç verilebilir fonlar talebi, tüketici kredileri, ticari krediler, yatırım kredileri ve devletin borçlanma talebinden oluşur. Ödünç verilebilir fonlar talebi, faiz oranı ile ters yönde

değişir. Ödünç verilebilir fonlar arzı ise, tasarruf sahiplerinin tasarrufları ile yeni yaratılan paradan oluşur. Ödünç verilebilir fonlar arzı eğrisi, artan eğime sahip bir eğridir. Faiz oranları yükseldikçe ödünç verilebilir fonlar arzı da artar, faiz oranları azaldıkça ödünç verilebilir fonlar arzı düşer. Şekil 9.5, ödünç verilebilir fonlar piyasasında, faiz oranının nasıl oluştuğunu göstermektedir.

Şekil 9.5

Faiz Oranının Belirlenmesi: *r_0 faiz oranı ödünç verilebilir fonlar arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşan denge faiz oranıdır. r_0 denge faiz oranında ödünç verilebilir fonların miktarı ise L_0 kadardır.*

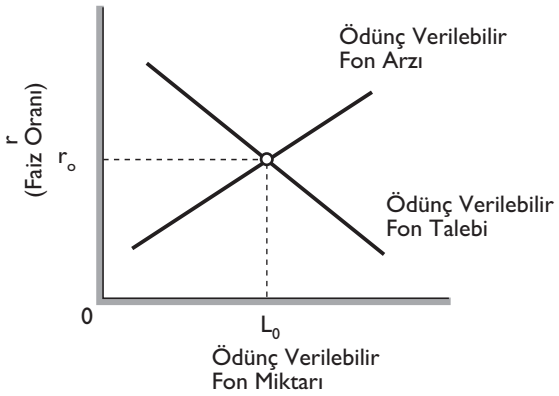

Şekilde de görüldüğü gibi, r_0 faiz oranı ödünç verilebilir fonlar arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşan denge faiz oranıdır. r_0 denge faiz oranında ödünç verilebilir fonların miktarı ise L_0 kadardır.

Faiz Oranlarının Farklılaşmasının Nedenleri: Ödünç verilebilir fonlar piyasasında belirlenen tek bir faiz oranı vardır. Ancak, gerçek yaşama baktığımızda çok sayıda farklı faiz oranı görülmektedir. Örneğin, belirli bir yatırım amacıyla alınan yatırım kredisi ile tüketici kredisi faizleri birbirinden farklıdır. Bunun nedeni, faiz oranlarının farklılaşmasına neden olan bazı etkenlerin olmasıdır. Bu etkenler, risk, vade ve likiditedir.

Her kredi alışverişinde, borcun geri ödenmeme olasılığı her zaman vardır. Bununla birlikte bazı borçluların borçlarını geri ödememe olasılığı, diğerlerine göre daha fazladır. Dolayısıyla, bu ödeyememe olasılığının farklılığı, faiz oranlarını da etkiler. Bu nedenle ödememe riski arttıkça, faiz oranları da yükselir.

Vade: Borcun geri ödeneceği zamana kadar geçen süredir.

Vade, borcun geri ödeneceği zamana kadar geçen süreyi ifade eder. Borcun vadesi uzadıkça faiz oranı artar.

Faiz oranının farklılaşmasına neden olan bir başka faktör de likiditedir. Belli borç araçları için, iyi organize olmuş piyasalar, bu piyasalarda borç araçlarının alınıp satılması ile ortaya çıkan işlem maliyetlerini düşüreceği için, faiz oranlarının da düşük olmasına neden olurlar. Ancak bu araçların paraya çevrilmeleri zorlaştıkça, risk artacağı için faiz oranı yüksek olur.

Rant

Optimum faktör bileşimini elde etme çabası, çoğu durumlarda emek ve sermaye yanında doğal kaynaklar (veya toprak) gibi arzı sabit olan faktörlerin kullanımını da gerektirir. Doğal kaynakların var olması, insan çabalarına bağlı olmadığı için sermayeden farklıdır. Arzı artırılamayan toprağı, üretim amacıyla kullanmak için, işgücü ve sermaye kullanarak temizleme, kazma veya sulama gibi çeşitli iyileştirmelerle verimliliği artırılabilir. Bununla birlikte, toprak arzı (miktarı) toprak talebine göre sınırlı olduğu için, kullanımı karşılığı belirli bir bedel ödenmesi gerekir. İşte bu bedele genel olarak rant (kira) denir. Ancak iktisatçıların üzerinde durduğu rant kavramı ekonomik ranttır.

Ekonomik rant kavramı, apartman ve benzeri kiralık yerlerle çok az ilgili olan bir kavramdır. Ekonomik rant, toplam arzı sabit olan toprak ve doğal kaynakların kullanımı karşılığında ödenen bir bedeldir ve bir şeyin fırsat maliyetinin üzerinde yapılan her türlü ödemeyi içerir. Eğer bir şeyi kullanmanın fırsat maliyeti sıfır ise, o şeye yapılan her ödeme pür ekonomik rant olarak adlandırılır. Pür ekonomik rant kavramı, ilk önce, tam inelastik arzı olan toprağa yapılan ödemeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Şekil 10.6'da pür ekonomik rantın nasıl oluştuğu gösterilmektedir.

Ekonomik rant: Arzı sabit olan toprak ve diğer kaynakların kullanımı karşılığında ödenen bedeldir ve bir şeyin fırsat maliyetinin üzerinde her türlü ödemeyi içerir.

Şekil 9.6

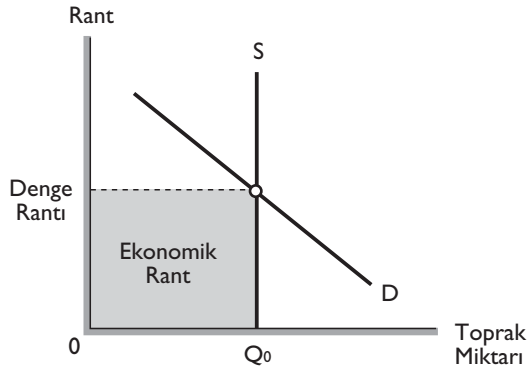

Ekonomik Rantın Oluşumu: *Toprağın arzının Q_0 kadar ve sabit olduğu varsayıldığı için, toprağın arz eğrisi tam inelastiktir (sıfır esnekliğe sahiptir). Toprak arz eğrisi (S) ile talep eğrisi (D) nin kesiştiği nokta, ekonomik rantın değerini belirler. Bu noktada Q_0 kadar toprağın birimi başına, r_0 kadar rant ödenir. r_0 rant değeri aynı zamanda, toprağın fırsat maliyeti sıfır olduğu için pür ekonomik rantı gösterir.*

Toprağın arzının Q_0 kadar ve sabit olduğu varsayıldığı için, toprağın arz eğrisi tam inelastiktir (sıfır esnekliğe sahiptir). Toprak arz eğrisi (S) ile talep eğrisi (D) nin kesiştiği nokta, ekonomik rantın değerini belirler. Bu noktada Q_0 kadar toprağın birimi başına, r_0 kadar rant ödenir. r_0 rant değeri aynı zamanda, toprağın fırsat maliyeti sıfır olduğu için pür ekonomik rantı gösterir.

SIRA SİZDE 2

Yandaki karikatürde işgücü istihdam edilirken yapılan ayrımcılık vurgulanmaktadır. Günlük yaşamımızda da sık sık karşımıza çıkan bu ayrımcılığın, ülkemizde yaygın olarak cinsiyet ve yaş temelinde yapıldığı (kadınların ve çocukların daha düşük ücretle yetişkin erkeklerle aynı işi yapmaları gibi) bilinmektedir. Bu ayrımcılık beşeri sermaye konusunda da yaygın olarak uygulanmaktadır. Aldığınız eğitimi beşeri sermayenin bir parçası olarak kabul ettiğimize göre, bunun gelecekte elde edeceğiniz gelire nasıl yansımasını bekliyorsunuz? Bu ünitede kullandığımız kavramları kullanarak açıklayabilir misiniz?

Özet

AMAÇ 1 *Faktör piyasalarının işleyişini faktör arzı ve faktör talebi kavramlarını kullanarak açıklayabilmek*

- Faktör piyasası üretim faktörlerinin alınıp satıldığı piyasadır. Faktör talebi bir türev taleptir ve üretiminde bu faktörlerin kullanıldığı malın talebiyle doğrudan ilişkilidir. Faktör talebini, talep edilen mal miktarı, faktörlerin verimliliği ve diğer faktör fiyatları etkiler.
- Bir firma marjinal ürün geliri, marjinal faktör maliyetine eşit oluncaya kadar faktör istihdam eder. Marjinal ürün geliri, ek bir faktörün istihdam edilmesi sonucu ortaya çıkan gelir artışıdır. Marjinal faktör maliyeti ise ek bir birim faktör kullanmanın maliyetidir. Marjinal ürün geliri aynı zamanda firmanın faktör talep eğrisidir.
- Faktör arzı ile ilgili kararlar faktör sahiplerince verilir. Bu nedenle geriye dönük faktör arz eğrisi ortaya çıkabilir. Yani faktör arz eğrisi, düşük faktör fiyatlarında pozitif eğime sahipken, yüksek faktör fiyatlarında negatif eğime sahip olabilir.

AMAÇ 2 *Faktör gelirlerinin nasıl belirlendiğini ve neden farklılaştığını açıklayabilmek*

- Faktör gelirleri ücret, faiz, rant ve kârdan oluşur. Ücretler nominal ve reel ücretler olmak üzere ikiye ayrılır. Nominal ücretler, ücretlerin parasal değerini; reel ücretler ise ücretin satın alma gücünü gösterir. İktisatçılar faizi de nominal ve reel faiz olarak ikiye ayırırlar. Reel faiz beklenen enflasyon oranına göre düzeltilmiş faiz oranı iken, nominal faiz oranı piyasada geçerli olan oranı gösterir. İktisatçılar ekonomik rant kavramını geliştirmişlerdir. Bu kavram kira kavramından farklıdır. Kâr ise bir işletmenin toplam gelirlerinden ücret, faiz ve rant ödendikten sonra kalan artığı temsil eder, kâr girişimcinin üretimi organize etmesi ve belli bir risk üstlenmesinin karşılığını oluşturur.

Kendimizi Sınayalım

1. Bir işverenin işçiye ödeyeceği maksimum ücret sınırını aşağıdakilerden hangisi belirler?

a. Türev talep
b. Ücret oranı
c. İşçinin toplam maliyeti
d. İşçinin marjinal ürün geliri
e. İşverenin kişisel kararı

2. Aşağıdaki değişikliklerden hangisi işgücü talep esnekliğini arttır?

a. Üretilen malın talep esnekliğinin azalması
b. Toplam maliyetler içersinde işgücünün payının artması
c. Faktörler arası ikamenin güçleşmesi
d. Marjinal ürün gelirinin hızla azalması
e. Firmanın kısa dönemde faaliyet göstermesi

3. Aşağıda belirlenen koşullardan hangisinde firma daha çok faktör istihdam eder?

a. MRP > MFC
b. MRP < MFC
c. MRP = MFC
d. MRP = MC
e. MRP < W

4. Reel faiz oranını r, nominal faiz oranını i ve beklenen enflasyon oranı π^e ile ifade edersek, aşağıdaki eşitliklerden hangisi reel faiz oranını hesaplamak amacıyla kullanılabilir?

a. $r = i + \pi^e$
b. $r = i / \pi^e$
c. $r = i \times \pi^e$
d. $r = (1 + i)/ \pi^e$
e. $r = i - \pi^e$

5. Ekonomik birimlerin mallara olan taleplerinin, bu malların üretiminde kullanılan kaynaklara dolaylı olarak yarattığı talep aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Yansıma talep
b. Efektif talep
c. Türev talep
d. Tersine talep
e. Normal talep

6. Aşağıdakilerden hangisi faktör talebini etkileyen faktörler arasında yer alır?

a. Faktörün verimliliği
b. Zaman
c. Gelir düzeyi
d. Nüfus artış oranı
e. Enflasyon oranı

7. Aşağıdakilerden hangisi bir üretim faktörüne ait marjinal ürün gelirini hesaplamak amacı ile kullanılabilir?

a. Marjinal fiziki ürün – Marjinal gelir
b. Marjinal fiziki ürün + Marjinal gelir
c. Marjinal fiziki ürün / Marjinal gelir
d. Marjinal fiziki ürün x Marjinal gelir
e. Marjinal fiziki ürün x (1 – Marjinal gelir)

8. Tam rekabet koşulları altında çalışan bir faktör piyasasında, marjinal faktör maliyeti aşağıdakilerden hangisine eşittir?

a. Marjinal fiziki ürüne
b. Faktörün fiyatına
c. Marjinal maliyete
d. Malın fiyatına
e. Toplam maliyete

9. Aşağıdaki koşullardan hangisinin gerçekleşmesi durumunda firma kâr maksimizasyonunu gerçekleştirir?

a. MRP < W
b. MRP > W
c. MRP = W
d. MRP = (W + MR)
e. MRP = (W – MR)

10. Aşağıdaki değişkenlerden hangisi bir ekonomide birden fazla sayıda denge faiz oranının bulunmasına neden olur?

a. Gelir
b. Enflasyon oranı
c. Beklenen enflasyon oranı
d. İşsizlik oranı
e. Risk

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Fırsat maliyeti, denge fiyatı, ekonomik rant

Bu sorunun cevabı başlangıçta öğrendiğimiz iki kavramla yakından ilişkilidir: Fırsat maliyeti ve rant. Bir futbolcunun fırsat maliyeti ne olabilir? Şayet futbolcu olmasaydı yapabileceği en iyi işten elde edeceği gelir bu futbolcu için fırsat maliyetidir. Bu nedenle, futboldan elde ettiği gelirin fırsat maliyetini aşan kısmı bu futbolcu için ekonomik ranttır. Futbolculuk yetenek gerektiren bir meslek olduğu için, yetenekli futbolcu arzının esnekliği, sıfır olmasa da, oldukça düşüktür. Bu nedenle fiyat büyük ölçüde talep tarafından belirlenmektedir. Aşağıda yer alan grafiğin (a) bölümünde, esnekliği düşük olan arz söz konusu olduğunda talebin fiyatı nasıl etkilediği gösterilmektedir. Talepte meydana gelen artış denge fiyatının da hızla yükselmesine neden olmakta ve transfer piyasasında milyon dolarlar uçuşmaktadır. Daha önceki ünitelerimizden hatırlayacağınız gibi, arz eğrisi ile denge fiyatı arasında kalan alan üretici rantını ifade etmekte idi. Arz eğrisi ile denge miktarı arasında kalan alan ise fırsat maliyetini ifade etmektedir. Dikkat ederseniz futbolcunun elde ettiği gelirin çok büyük bir kısmı ekonomik ranttan oluşmaktadır. Ancak, dikkat ederseniz, elde edilecek rantın büyüklüğü direkt olarak arz esnekliğine bağlıdır. Eğer arz sabit olsaydı, yani sıfır esnek bir arz eğrisi söz konusu olsaydı, elde edilecek gelir tamamıyla ekonomik ranttan oluşacaktı.

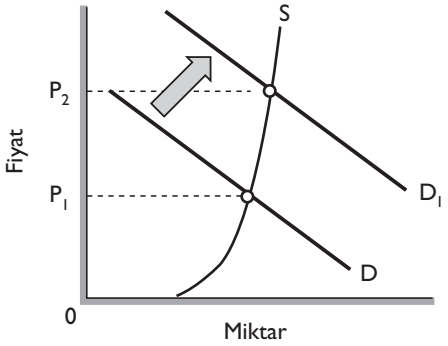

(a)

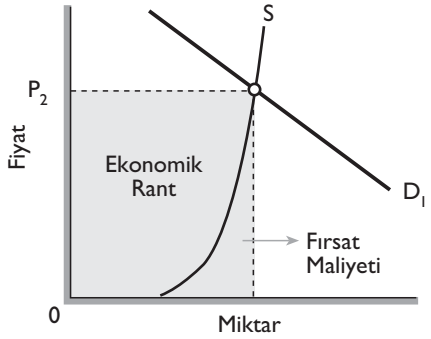

(b)

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Türkay, O. (2000). **Mikro İktisat Teorisi**. Ankara: İmaj, s.249-288.

Ünsal, M.E. (2001). **Mikro İktisat**. Ankara: İmaj, s.441-484.

Dinler, Z. (1999). **Mikro Ekonomi**. Bursa: Ezgi, s.375-434.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Ayrıntılı bilgi için "Faktör İstihdam Kararının Oluşturulması" konusuna bakınız.
2. b Ayrıntılı bilgi için "Faktör Talep Eğrisi" konusuna bakınız.
3. a Ayrıntılı bilgi için "Faktör İstihdam Kararının Oluşturulması" konusuna bakınız.
4. e Ayrıntılı bilgi için "Faiz" konusuna bakınız.
5. c Ayrıntılı bilgi için "Faktör Talebi" konusuna bakınız.
6. a Ayrıntılı bilgi için "Faktör Talebi" konusuna bakınız.
7. d Ayrıntılı bilgi için "Faktör İstihdam Kararının Oluşturlması" konusuna bakınız.
8. b Ayrıntılı bilgi için "Faktör İstihdam Kararının Oluşturulması" konusuna bakınız.
9. c Ayrıntılı bilgi için "Faktör İstihdam Kararının Oluşturulması" konusuna bakınız.
10. e Ayrıntılı bilgi için "Faiz" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

a.

İşgücü Miktarı	Haftalık Üretim	MPP	MRP (milyon TL)
1	250	250	500
2	450	200	400
3	600	150	300
4	700	100	200
5	750	50	100
6	750	0	0

b.

Ücret	Haftalık İşgücü
500	1
400	2
300	3
200	4
100	5

c. 100 milyon lira

d. 4 adet

Sıra Sizde 2

İnsanlar aldıkları eğitime ve yeteneklerine göre farklılık gösterirler. Bu farklılıklar elde edilecek ücreti iki nedenle etkiler: (1) Vasıflı işgücü, vasıfsız işgücüne göre daha yüksek marjinal verimliğe sahiptir ve (2) Eğitim ve öğretim, zaman ve para gerektiren faaliyetler olduğu için vasıflı işgücü arzı, vasıfsız işgücü arzına göre daha düşüktür. Yüksek verimlilik ve düşük arz nedeniyle vasıflı işgücü diğerlerine göre daha yüksek ücretler elde edebilmektedir. Örneğin, aşağıdaki grafiğin (a) bölümünde vasıflı işgücü piyasasında günlük ücret 100 milyon lira iken, (b) bölümünde yer alan vasıfsız işgücü piyasasında 30 milyon lira olarak belirlenmektedir. Aradaki bu farkın doğma nedeni vasıflı işgücü arzının daha düşük olmasıdır. Daha yüksek gelir beklentisi ise insanları beşeri sermayeye yatırım yapmaya (yani, eğitim ve iş tecrübesi ile yeteneklerini arttırmaya) yönlendirmektedir.

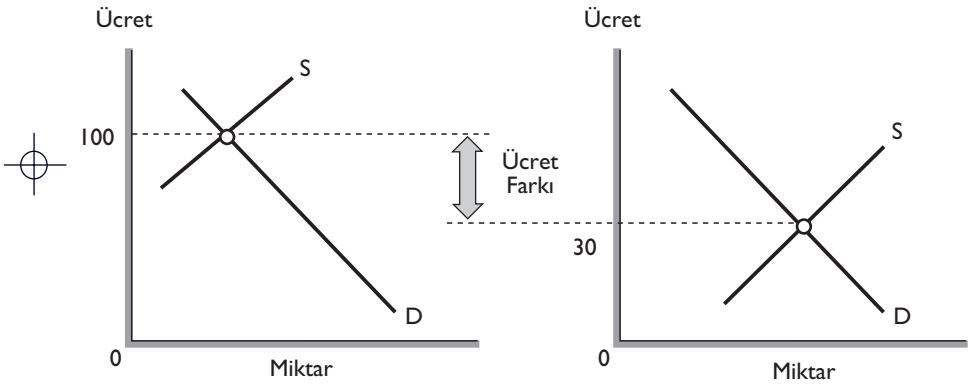

(a) Vasıflı İşgücü Piyasası (b) Vasıfsız İşgücü Piyasası

10

Kamusal Mallar ve Dışsallıklar

Son dönemde ülkemizde de hızla yaygınlaşan bir uygulama özel güvenlik birimlerinin kurulması veya çalıştırılmasıdır. Özellikle büyük kurumlarda (holdingler, üniversiteler, bankalar gibi), alış-veriş merkezlerinde bu uygulamayla yoğun olarak karşılaşıyoruz. Benzer şekilde, konutlardan oluşan sitelerde, site güvenliği ve korumasının özel güvenlik birimleri tarafından sağlanması yaygınlaşmaktadır. Sizce bu tür özel güvenlik hizmetlerinin yaygınlaşma nedeni nedir? Özel güvenlik hizmetleri bu hızla yaygınlaşırsa Emniyet Teşkilatının özelleştirilmesi gündeme gelebilir mi?

Başlarken

Eksik rekabetin bulunduğu piyasalarda firmalar az ya da çok piyasa gücüne sahiptirler. Hatta rekabetin derecesi azaldıkça, piyasa gücü daha da artmaktadır.

Piyasa gücüne sahip firmalar üretimi sınırlandırarak fiyatların yüksek olmasını sağlarlar. Üretimde etkinlik sağlanamadığından, tam rekabetçi piyasaya göre eksik rekabet piyasalarında toplumun kaynakları etkin kullanılmamış olur, bu durum piyasa başarısızlığı olarak adlandırılır. İşte, piyasa aksaklıklarının neden olduğu bu tür etkinsizlikler, hükümetlerin piyasaya müdahale etmesinin gerekçesi olmaktadır. Örneğin, birçok ülkede monopollerle mücadele edilmekte veya monopollere ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Bunun için yasal düzenlemeler, fiyatların sınırlandırılması ya da vergileme yöntemleri kullanılmaktadır. Piyasa başarısızlıklarının yaşandığı bir başka alan ise dışsallıklar ve kamusal malların varlığında gözlemlenmektedir. Bir ekonomik birimin üretim ya da tüketime ilişkin kararı başkalarını olumlu ya da olumsuz biçimde etkiliyorsa dışsallık ortaya çıkmaktadır. Kamusal mallar ise bir takım tüketiciler tarafından birlikte tüketilen mallar olup, bir kişinin veya bir grubun tüketimi diğerlerinin tüketimini azaltmamaktadır. Genelde rekabetçi piyasalarda çok az kamusal mal üretilirken, gereğinde fazla negatif dışsallık sağlayan mallar üretilmektedir. Bu durum piyasa başarısızlığı olarak adlandırılmakta ve müdahale gerektirmektedir. Piyasa gücünden kaynaklanan piyasa etkinsizlikleri önceki ünitelerde açıklandığından, bu bölümde, piyasa başarısızlığına neden olan kamusal mallar ve dışsallıklar ele alınacaktır.

Anahtar Kavramlar

- *Özel mallar*
- *Kamusal mallar*
- *Bedavacılık*
- *Marjinal sosyal fayda*
- *Dışsallık*
- *Marjinal sosyal maliyet*
- *Dışsallıkların içselleştirilmesi*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda …

1. *Kamusal mal kavramını ve özelliklerini tanımlayarak kamusal mallarda etkin üretim düzeyinin nasıl belirleneceğini,*
2. *Dışsallık kavramını ve özelliklerini tanımlayarak dışsallık türlerini içselleştirme yöntemlerini,*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

KAMUSAL MALLAR

AMAÇ 1 ***Kamusal mal kavramını ve özelliklerini tanımlayarak kamusal mallarda etkin üretim düzeyinin nasıl belirleneceğini açıklayabilmek***

Bir ekonomide üretilen mallar üç kategoride değerlendirilir. Bunlar, özel mallar, dışsal fayda yaratan özel mallar ve kamusal mallardır.

Özel mallar sadece satın alan için fayda sağlayan mallardır. Örneğin, öğle yemeğinde yediğiniz yiyecek sadece size fayda sağlar. Ya da yeni satın aldığınız ceketten fayda elde edecek sadece sizsiniz. Ancak, siz bu faydayı isterseniz arkadaşınızla paylaşabilirsiniz. Ceketinizi arkadaşınıza katılacağı bir toplantı için bir günlüğüne ödünç verebilirsiniz. Bu sizin isteğiniz doğrultusunda gerçekleşir, istemezseniz gerçekleşmez.

Özel mallar: Sadece satın alan için fayda sağlayan mallardır.

Dışsal fayda sağlayan özel mallar ise ikinci kategoride değerlendirilir. Bazı mallar veya hizmetler satın alana fayda sağlamakla birlikte, diğerleri için de **dışsal fayda** yaratmaktadır. Örneğin, iyi eğitim alan bir kişinin sağladığı fayda sadece kendisine ait olmayıp, ailesine, çevresine ve topluma da yayılır. Yine, bulaşıcı hastalıklara karşı aşı olan kişiler kendileri doğrudan fayda elde etmekle beraber, topluma da dolaylı fayda sağlarlar. Çünkü, hastalığın yayılmasında önleyici rol üstlenirler.

Dışsal fayda: Satın alınan bir mal veya hizmetin, bu mal veya hizmet için herhangi bir bedel ödemeyen üçüncü kişilere sağladığı faydadır.

Üçüncü kategoride ise, kamusal mallar vardır. **Kamusal mallar,** toplumun tüm üyelerinin herhangi bir bedel ödemeden tüketebileceği ve bir kişinin tüketiminin bir başkasının tüketimine engel teşkil etmediği mallardır. Bu mallar toplumda ödeme yapan ya da yapmayan tüm toplum üyelerine fayda sağlar. Ödeme yapmayanlar bu faydayı elde etmekten mahrum bırakılmadığı için kamusal mallarda bedavacılık sorunu ile karşılaşılır. Bu tür mallara verilebilecek en uygun örnek ulusal güvenliktir.

Kamusal mallar: Toplumun tüm üyelerinin herhangi bir bedel ödemeden tüketebileceği ve bir kişinin tüketiminin bir başkasının tüketimine engel teşkil etmediği mallardır.

DİKKAT

Kamusal mal, devlet tarafından üretilen bir malı nitelendirmek için kullanılmaz. Diğer bir ifadeyle, bir malı kamusal mal olarak nitelendirmek için onun devlet tarafından sağlanıp sağlanmadığına değil, şu iki özelliği bir arada bulundurup bulundurmadığına bakılır: Üretildikten sonra dileyen herkes tarafından tüketilebilme (tüketicilerin birbirlerine rakip olmaması) ve faydadan mahrum bırakılmamadır.

Kamusal malların bu özelliklerinin biraz daha yakından incelenmesi konuyu anlamamızı kolaylaştıracaktır. Belirli bir üretim düzeyinde bir kişinin tüketimi diğer kişilerin tüketim miktarında bir azalma meydana getirmiyorsa, bu malın tüketiminde kişiler birbirine rakip olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle, pek çok kişi aynı anda aynı malı tüketebilecektir. Örneğin, savunma hizmetleri dış tehditlere karşı tüm toplum içindir. Bu tür bir hizmetten herhangi bir vatandaşın yararlanması, diğerlerinin bundan daha az yararlanacağı anlamına gelmez. Vatandaşların birinin olmaması bu hizmetin azalmasına veya üretilmemesine de neden olmayacaktır. Ancak bu özellik, herkesin bu hizmetten aynı derecede faydalanacağı anlamına da gelmez. Bir başka örnek olarak, su baskınlarını önlemek amacıyla tasarlanan bir sel önleme projesini düşünelim. Bu projenin gerçekleşmesi ile sağlanan fayda tüm yöreyedir. Bölgede yaşayan tüm insanlar azalan sel olasılığından aynı anda yararlanırlar. Oysa, sel olması durumunda bazı evler daha fazla zarar görürken bazıları daha az zarar görmektedir. Ancak, selin zararını azaltmak için gerçekleştirilen projede bu yöredeki halk birbirleriyle tüketimde rekabet etmemektedir. Çünkü, bir ki-

şinin bu projeden fayda elde etmesi, diğerlerinin de faydalanmasına engel teşkil etmemektedir. Bu örnekleri daha da artırmak mümkündür. Yukarıdaki iki örnekten de anlaşılacağı gibi, bu tür malları fiyat mekanizması içinde fiyatlandırmak da mümkün olmamaktadır.

Kamusal malların ikinci özelliği ödeme yapmayanları faydadan mahrum bırakamamadır. Kamusal mal bir kez üretildikten sonra, bu malın faydasını belli bir kişiyle sınırlandırmak imkansızdır veya bu yönde yapılacak faaliyetler aşırı maliyetlidir. Bir kişi ödeme yapsın veya yapmasın bu malın tüketiminden fayda sağlayacaktır. Tüketicilerin birbirine rakip olmaması ve faydadan mahrum bırakamama özellikleri sık sık bir arada anılmasına rağmen, iki kavram arasında fark vardır. Tüketimde rakip olmama özelliğinde belirtildiği gibi, kamusal malın bir kişi tarafından tüketimi, toplumdaki diğer kişilerin tüketimini engellemez. Bir mal tüketimde rakipsiz olabilir. Fakat, tüketimde bazı sınırlamalar ile bazı kişiler faydadan mahrum bırakılabilirler. Böylesi bir durumda tüketimde rakip olmama şartı yerine gelmesine karşın, ılımlı bir maliyetin tüketimde bulunanlara ödettirilme olasılığının olduğu mallar da kamusal mal olarak nitelendirilebilir mi?

Televizyon yayınları tüketimde rakip olmama ve faydadan mahrum bırakmama özellikleri arasındaki farkı açıklamak için iyi bir örnektir. Televizyon programı yayınlandığı zaman, herkes diğerlerinin izlemesini engellemeden programı seyredebilir. Televizyon yayını, kamusal malın tüketimde rakip olmama özelliğini iyi açıklar. Ancak televizyon yayınları şifreli duruma dönüştürüldüğünde, bu programı seyretmek için kişilerin belli bir düzeneğe sahip olması gerekir, aksi halde kişiler yayından yararlanamayacaktır. Bu durumda yayından fayda sağlama konusunda bazı insanları mahrum bırakmak olasıdır. Çünkü televizyon sistemine ve gerekli olan şifreye sahip olunmamışsa, birey televizyon yayını izleyemeyecektir. Sadece belli bir maliyete katlanarak oluşturacağı düzenek ve şifre yardımıyla yayından faydalanabilecektir. Sonuç olarak, tüketimde rakip olunmamasına karşın, ılımlı bir maliyeti yüklenmeyenler bu mal ve hizmetin faydasından mahrum bırakılabilecektir. Bu tip bir mal ve hizmet kamusal malın iki özelliğini bir arada taşımaz. Bu nedenle de şifreli televizyon yayını kamusal mal değildir.

Ulusal savunma hizmeti, kamusal malın her iki özelliğini de taşıyan iyi bir örnektir. Ordu, herkesi aynı anda korur ve savunmayı sadece belirli kişilerle sınırlamak olası değildir. Yani, milli savunmanın faydaları tüm nüfus için tüketimde rakip olmama özelliğine sahiptir ve aynı zamanda bazı kişilerin dışarıda bırakılması mümkün değildir.

Bedavacılık Sorunu

Fiyat mekanizması içinde gönüllü işbirliğinin kamu malının tahsisini sağlayıp sağlayamadığı ciddi bir sorundur. Kamusal mallarda ödeme yapmayanları dışarıda bırakamama özelliğinden dolayı bedavacılık sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, bu mallardan fayda sağlayanlar gönüllü bir işbirliği içinde üretim maliyetine katılmamaktadırlar. Kamusal mallarda gönüllü işbirliğinin niçin çalışmadığını anlamak için, 100 kişilik bir toplumda, sel baskınlarını azaltmak için baraj inşaatı ve bunun finansmanının nasıl yapılacağını düşünelim. Baraj, bu toplum için kamusal maldır. Bu kamusal malın toplam maliyetinin 5 trilyon TL olduğunu ve bu barajın her bir bireye sağladığı koruma değerinin 100 milyar TL olduğunu varsayalım. Yani, eğer baraj inşa edilirse, her birey 100 milyar değerinde fayda sağlar ve toplam fayda da 10 trilyon TL olur. Sonuçta, fayda maliyeti aştığı için, barajın inşası toplumun yara-

rınadır. Eğer barajın finansmanı için her birey 50 milyar TL katkıda bulunursa, inşaat yapılacaktır ve her birey 50 milyar TL karşılığında 100 milyar TL'lik fayda elde ederek, daha iyi bir refah düzeyine sahip olacaktır.

Burada kritik olan soru şudur: "Bu kişiler arasındaki gönüllü işbirliği, barajın inşa edilmesine izin verecek mi?" Soruya tek bir cevap vermek olanaksızdır. Varsayalım ki, bu yüz kişiden biri, diğer doksan dokuz kişinin barajın inşaatı için yeterli finansmanı sağlayacağına inanmakta ve bu nedenle gönüllü işbirliğinden kaçınmaktadır. Yüksek maliyete rağmen eğer baraj inşa edilirse, maliyete katılmayan bu kişi yine de barajdan fayda sağlayacaktır. Kişi hiçbir maliyete katılmadan bu tür bir hizmetten faydalanacağını bildiği için gönüllü olarak maliyete katılmak istemeyecektir. Bir kişinin kamusal maldan fayda elde etmesine karşın, kamusal malın finansmanında herhangi bir maliyet yüklenmekten kaçınma davranışı **bedavacılık** olarak tanımlanır. Kamusal maldan yararlananların sayısı arttıkça, bedavacılık sorunu büyür. Bu nedenle kamusal malın gönüllü finansmanı olasılığı da ortadan kalkmaktadır.

Bedavacılık: Bir kişinin kamusal maldan fayda elde etmesine karşın, kamusal malın finansmanında herhangi bir maliyet yüklenmekten kaçınma şeklindeki davranışıdır.

Bir başka örnek olarak, ulusal güvenlik hizmetine bakalım. Kamuda memur olarak çalıştığınızı ve bu nedenle verginizi düzenli olarak ödemek zorunda kaldığınızı ve serbest çalışan komşunuz Ahmet Bey'in ise vergi ödemekle arasının pek hoş olmadığını kabul edelim. Siz ulusal güvenlik hizmetleri için her yıl epeyce yüklü bir bedel ödemenize karşın, komşunuz hiçbir ödeme yapmadan sizin sağladığınız kadar fayda sağlar. Bu durum sizi ve sizinle aynı durumda olan diğer toplum üyelerini rahatsız edecek, muhtemelen sizi ve diğer kişileri de vergi ödememe şeklinde bir davranışa yönlendirebilecektir. Bir diğer deyişle, siz ve sizinle aynı durumda olan toplumun diğer üyeleri de bu hizmetlerden bedava yararlanma olanağını düşünmeye başlarsınız.

Kamusal malların varlığı fiyat sistemi için sorun yaratır ve piyasa başarısızlığına neden olur. Kamusal mal bir kez üretildikten sonra, ödeme yapsın veya yapmasın pek çok kişi otomatik olarak bu mal veya hizmetten fayda sağlar. Bu nedenle tüketiciler üretilen kamu malından bedava yararlanmak isterler. Ancak, her tüketicinin böyle davranması sonucunda kamusal malın üretim maliyeti karşılanamayacaktır. Özel firmalar fiyat mekanizmasının işlememesi nedeniyle bu tür malları üretmek istemeyeceklerdir. Çünkü özel firmalar arz ettikleri mal ve hizmet karşılığında gelir elde etmek isterler. Bununla birlikte, özel malların tüketiminde bireyler rekabet halindedirler ve ödeme yapmayanlar bu malların faydalarından mahrum bırakılırlar. Özel firmaların piyasa mekanizması içinde nasıl davranışlar sergilediklerini daha önceki bölümlerde incelemiştik. Bu mekanizmada herkes elde ettiği fayda karşılığında belli bir ödeme yapmaya gönüllüdür. Diğer bir ifadeyle bu mekanizmada ekonomik aktörler arasında gönüllü bir işbirliği vardır. Oysa, kamusal mallar piyasa mekanizması içinde fiyatlandırılamadığından herkes fayda sağlamasına karşın, maliyete katılma konusunda bir ikilem yaşar. Çünkü faydası bölünemeyen ve tüm topluma fayda sağlayan bu tür malların finansman kaynağı yine toplumdur. Her birey, kendisi finansmana katılmasa da bu malların diğer kişilerce finanse edileceğine inanır. Bu düşünce tarzının toplum içinde yaygınlaşması bedavacılık sorununa yol açar ve kamusal malın üretilmemesi olasılığını artırır. Bu yüzden, kamusal malların üretiminde devletin bizzat üretimi üstlenmesi alternatifi ya da piyasaya devlet müdahalesi gündeme gelir.

Kamusal Mallarda Üretim Miktarının Belirlenmesi

Diğer ekonomik kararlarda olduğu gibi, bir kamusal malın etkin üretim düzeyini belirlemek için marjinal fayda ve marjinal maliyet karşılaştırmasına gereksinim duyulur. Kamusal malın marjinal maliyeti, kaynakları başka bir yerde değil de, kamusal bir malın üretimde kullanmanın alternatif maliyetini yansıtır. Ancak, tüketimindeki rakip olmama özelliğinden dolayı, kamusal malın marjinal faydası özel bir malın marjinal faydasından farklıdır. Örneğin, tüketilen çay gibi özel bir malın, ilave biriminin marjinal faydası, onu tüketen tek kişinin çaya biçtiği değerdir. Savunma gibi bir kamusal malın ilave biriminin üretiminin marjinal faydası ise, tek kişi tarafından tüketilmediğinden, tek kişi tarafından ona biçilen değerden farklıdır. Çünkü, milli savunma gibi kamusal malın ilave üretiminden birçok kişi aynı anda yararlanmaktadır. Bu yüzden, ilave savunmadan fayda sağlayan her bireyin marjinal faydalarını toplamamız gerekir. Bu yolla kamusal malın **marjinal sosyal fayda**sı elde edilir.

Marjinal sosyal fayda: Kamusal bir maldan fayda sağlayan her bireyin marjinal faydalarının toplamıdır.

Aşağıda yer alan Şekil 10.1, su baskınlarını kontrol altına almak için inşa edilen bir barajın en uygun yüksekliğinin ya da etkin çıktı düzeyinin nasıl belirlendiğini göstermek amacıyla çizilmiştir. Açıklamaları basitleştirmek için, barajdan sadece A ve B gibi iki kişinin faydalandığını varsayalım. Bu iki tüketiciye ait talep eğrileri D_A ve D_B ile gösterilmektedir. Talep eğrisi üzerindeki herhangi bir çıktı düzeyi için fiyat, tüketicinin marjinal faydasını ölçmektedir. Toplumun marjinal faydasını belirlemek için tüm tüketicilerin marjinal faydalarının, bir diğer deyişle ilgili talep düzeyindeki fiyatın dikey olarak toplanması gerekir.

Şekil 10.1

***Kamusal Mallarda Etkin Üretim Düzeyi**: Çıktıdaki bir artış MC = D_S oluncaya kadar, her iki birey tarafından da finanse edilecektir. 20'nci çıktı biriminden sonra ilave çıktının maliyeti A ve B bireylerinin elde edeceği faydadan daha çoktur ve çıktıdaki azalma her ikisinin de faydasına olacaktır. Sonuç olarak, en etkin çıktı miktarı, A'nın marjinal faydasının (35 milyar TL) ve B'nin marjinal faydasının (65 milyar TL) toplamı olan marjinal sosyal faydanın, marjinal maliyete eşit olduğu 20 birimdir*

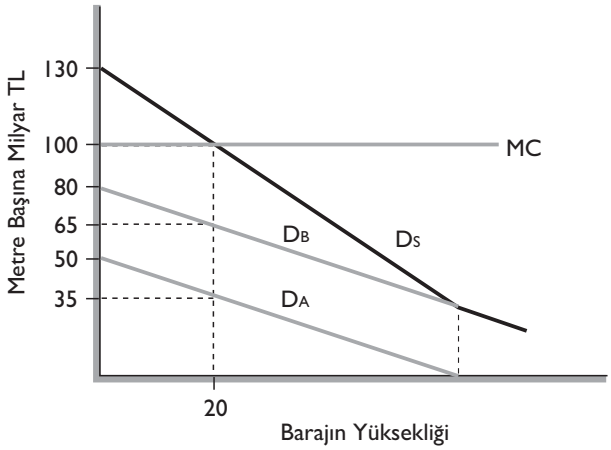

Şekil 10.1'de, A'nın marjinal faydasına B'nin marjinal faydasını ekleyerek her baraj yüksekliği için marjinal sosyal fayda düzeyi elde edilir. Bu şekilde yapılacak işlemler sonucunda elde edilecek marjinal sosyal fayda (D_S) eğrisi aslında D_A ve D_B eğrilerinin dikey olarak toplanmasından başka bir şey değildir. D_S eğrisinin marjinal maliyet eğrisinin (şekilde basitlik sağlamak açısından 100 milyar TL düzeyinde düz bir doğru olarak gösterilmiştir) üzerinde yer alan herhangi bir noktasında, kişiler ilave çıktı biriminin marjinal maliyetinden daha çok ödeme yapmaya gönüllüdür. Bu nedenle etkin çıktı düzeyine ulaşılabilmesi için çıktı düzeyinin artırılması gerekir.

Şekilde, 20 birimin (örneğimizde inşa edilecek barajın yüksekliği) altındaki çıktı miktarlarında A ve B'nin her ikisi de, ilave birimin üretimi için birlikte 100 milyar TL'lik marjinal maliyettin üstünde ödeme yapmaya gönüllüdürler. Bu durumda çıktıdaki bir artış MC = D_S oluncaya kadar, her iki birey tarafından da finanse edilecektir. 20'nci çıktı biriminden sonra ilave çıktının maliyeti A ve B bireylerinin elde edeceği faydadan daha çoktur ve çıktıdaki azalma her ikisinin de faydasına olacaktır. Sonuç olarak, en etkin çıktı miktarı, A'nın marjinal faydasının (35 milyar TL) ve B'nin marjinal faydasının (65 milyar TL) toplamı olan marjinal sosyal faydanın, marjinal maliyete eşit olduğu 20 birimdir. Diğer bir ifadeyle, kamusal malın etkin çıktı düzeyi, tüm tüketicilerin talep eğrilerinin dikey toplamıyla elde edilen D_S'nin üretilen çıktının marjinal maliyetine eşitlendiği çıktı düzeyidir.

Özet olarak, kamusal malların çıktı düzeyi tüm bireysel taleplerin dikey toplamları ile elde edilen marjinal sosyal fayda eğrisi ile marjinal maliyet eğrisinin kesiştiği noktada belirlenir. Bedavacılık sorunu yüzünden kamusal malların üretiminde özel kesimin etkin çıktı düzeyinde üretim yapamayacağını biliyoruz. Dolayısıyla, kamusal mallar devlet tarafından üretilecek ve genelde vergilerle finanse edilecektir.

Kamusal malların devlet tarafından sağlanması bedavacılık sorununu kısmen çözer. Ancak buradaki sorun, insanların kamusal mala ilişkin taleplerinin açıkça nasıl belirleneceğidir. Etkin çıktı düzeyinin belirlenebilmesi için herkesin taleplerini bilmeliyiz ki, dikey toplamlarını alarak marjinal sosyal faydaya ulaşabilelim. Özellikle bireyler elde ettikleri faydadan dolayı vergilendirileceklerse bu daha zor olacaktır. Çünkü, kişiler faydalarını olduğundan düşük gösterme eğiliminde olabileceklerdir. Örneğin, A bireyi hiç fayda elde etmediğini söyleyerek vergi ödemeyebilir, ya da, faydayı düşük göstererek, kamusal malların optimal düzeyin altında üretilmesine yol açabilir.

Genç bir girişimci kurduğu bir şirketle havai fişek gösterilerinin organizasyonunu yürütmektedir. Anadolu'daki küçük bir ilin belediye başkanı 29 Ekim kutlamalarında şehir halkının görmeyi arzuladığı havai fişek gösterisi için genç girişimci ile anlaşma yapmak amacıyla bir araya gelmiştir. Belediye başkanı şehir halkının bu gösteriyi ne kadar arzuladığını göstermek amacıyla bir araştırma yaptırdığını ve şehirde yaşayan yetişkinlerin bu gösteri için kişi başına 10 milyon lira ödemeye razı olduklarını söylemektedir. Belediye başkanının girişimciye yaptığı öneri oldukça cazip görünmektedir: "Bilet fiyatını düşük tut (örneğin, 5 milyon lira gibi) ve çok daha fazla bilet sat, böylece kâr marjın da yüksek olsun." Siz girişimci olsaydınız bu teklifi kabul eder miydiniz? Karşı teklifiniz ne olurdu?

SIRA SİZDE 1

DIŞSALLIKLAR

AMAÇ 2 ***Dışsallık kavramını ve özelliklerini tanımlayarak dışsallık türlerini içselleştirme yöntemlerini açıklayabilmek***

Bir ekonomik birimin üretim ya da tüketime ilişkin kararı, bir başka birimin veya birimlerin fayda ya da maliyetlerini piyasa dışında başka bir yolla etkiliyorsa, **dışsallık**ların var olduğunu söyleyebiliriz. Şayet bir ekonomik birimin davranışından

Dışsallık: Karar vericilerin üretim veya tüketim faaliyetinden dolayı üçüncü kişilere yükledikleri maliyetler veya sağladıkları faydalardır.

diğerleri yarar sağlıyorsa pozitif dışsallık, zarar görüyorlarsa negatif dışsallık vardır. Örneğin elma üretimi yapan bir üretim biriminin bal üretim işiyle uğraşan komşusuna sağladığı fayda pozitif dışsallıktır. Yine bulaşıcı hastalıklara karşı aşı yaptıranların çevresi için pozitif dışsallık sağladıkları rahatlıkla söylenebilir. Hatta pozitif dışsallıklar sağlayan mallar kamusal mallar olarak da nitelendirilebilir. Eğer bir kişi pozitif dışsallık sağlıyorsa, diğerleri bunu bir bedel ödemeden elde edebilir. Aşı olan kişilerin çevresindeki tüm insanlar için fayda sağladıkları gibi. Ancak bir sanayi kuruluşunun zehirli atıklarını da yakınından geçen bir nehre bırakması, bu nehirden balık avlayanlara ve tarlalarını sulayanlara önemli ölçüde zarar verecektir ki, bu durum negatif dışsallık olarak adlandırılır. Dışsallıkların varlığında kaynak dağılımında verimsizlik meydana gelecek ve piyasa ekonomisinde sosyal açıdan etkin olmayan sonuçlar ortaya çıkacaktır. Yani negatif dışsallıklar nedeniyle firma bazı maliyetlere katlanmadığından, gereğinden fazla üretim yapabilecektir. Yine pozitif dışsallık yaratan firma için ek bir avantaj sağlayan mekanizma mevcut olmadığından daha az üretim gerçekleşecektir. Dolayısıyla rekabetçi piyasalarda çok fazla negatif dışsallık ve çok az da pozitif dışsallık üretilmektedir. Bu durum kaynakların aşırı ya da düşük düzeyde tahsis edilmesine neden olduğu için piyasa başarısızlığının da nedenlerinden biridir.

Dışsallıklar firma maliyetlerine yansıtılamadığından, piyasa fiyatları üretime ve tüketime konu olan mal ve hizmetlerin marjinal sosyal maliyetini ya da marjinal sosyal faydasını ifade etmez. Eğer bir malın üretim veya tüketiminden üçüncü kişiler etkilenir, ancak bu etkiler fiyatlara yansıtılarak piyasayı etkilerse, bu durum dışsallık olarak nitelendirilmez.

Dışsallıkların Özellikleri

Dışsallıkların özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Dışsallıklar hem üretici hem de tüketiciler tarafından meydana getirilebilir.
- Ekonomik yapı içerisinde dışsallıkların taraflarını belirlemek mümkündür. Ancak, bu tarafların dışsallıklardan dolayı katlandıkları maliyetler ve sağladıkları faydaları fiyatlandırmak son derece güçtür.
- Dışsallıklar pozitif veya negatif olabilir.
- Kamusal mallar, dışsallıkların özel bir türü olarak gösterilebilir. Özellikle bir kişi veya firmanın ekonomik faaliyetlerinin tüm etkileri, herkes tarafından hissedilen bir pozitif dışsallık ise bu dışsallıklar tam kamusal maldır. Bu nedenle, kamusal mallar ve dışsallık arasındaki ince sınırı çizmek oldukça güçtür. Bu zorluk özellikle pozitif dışsallıklar ve kamusal mallar arasında daha da zordur. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi, bu ikili temel ilkeleri bakımından birbirlerine çok benzemektedir.

Negatif Dışsallıklar

Negatif dışsallık: Özel tüketim veya üretim faaliyetlerinin tüketici veya üretici tarafından ödenmeyen maliyetleridir.

Negatif dışsallıklar özel tüketim veya üretim faaliyetlerinin tüketici veya üretici tarafından ödenmeyen maliyetlerini ifade eder. Bu yüzden negatif dışsallıklar meydana geldiğinde mal ve hizmetin fiyatı, o mal için ayrılan kaynakların tüm marjinal sosyal maliyetlerini yansıtmaz. Örneğin, gübre üretiminde çıktının her biriminin tüketiminden gübre alıcısı ve satıcısının dışında üçüncü kişilere de maliyet yüklenir. Sonuçta, ne malın üreticisi ne de alıcısı bu üçüncü kişilere yüklenen maliyeti dikkate almaz. Eğer yaratılan bu negatif dışsallığı da göz önüne alarak maliyeti belirlemek istersek, yeni bir maliyet kavramına ihtiyaç duyacağımız açıktır. Bu kavram **marjinal dışsal maliyet** olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü kişilerce yüklenilen maliyetten hareketle marjinal dışsal maliyeti şöyle tanımlayabiliriz; marjinal

Marjinal dışsal maliyet: Mal ve hizmet üretimi ve tüketimindeki bir birimlik artışın diğer kişilere yüklediği ilave maliyettir.

dışsal maliyet (MEC) mal ve hizmet üretimi ve tüketimindeki bir birimlik artışın diğer kişilere yüklediği ilave maliyettir. Marjinal dışsal maliyet, bir malın kullanılabilir hale getirilmesi için katlanılan marjinal sosyal maliyetin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu kısım malın fiyatına yansımaz. Her ne kadar piyasa tam rekabet koşulları altında işlese bile, negatif dışsallıklar maliyetlerin eksik hesaplanmasına neden olmaktadır.

Örneğin suni gübre üretimi yapan bir firmayı ele alalım. Firmanın suni gübre üretimi sırasındaki atıklarını yakınındaki nehir ve göle bıraktığını ve havayı kirlettiğini düşünelim. Gübre üretimi sürecinde meydana gelen bu kirlenme nehirden, gölden ve havadan yararlanan diğer tüketici veya üreticilerin faydasını azaltmaktadır. Bunun sonucu olarak firmanın yarattığı negatif dışsallıklar hem mevcut dönem için hem de gelecek dönemler için üçüncü kişilere maliyet yüklemektedir. Dolayısıyla negatif dışsallıklar, hem içinde yaşanılan dönemin hem de gelecek dönemin refah düzeyinde azalma meydana getirecektir.

Gübre fabrikasının rekabet koşulları altında çalıştığı varsayımında denge çıktı miktarı ve denge fiyatının ne olacağı Grafik 10.2'de gösterilmektedir. Grafikte talep eğrisi (D), suni gübreyi satın alanların ton başına elde ettikleri marjinal sosyal faydayı (MSB); arz eğrisi (S) ise, üretilen her ilave birim için marjinal özel maliyeti (MPC) ifade etmektedir.

Şekil 10.2

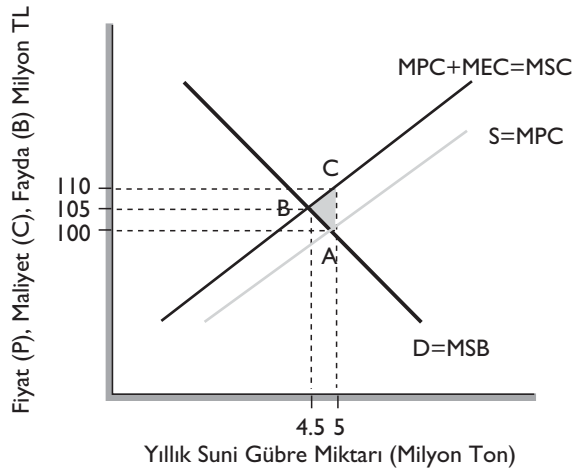

***Negatif Dışsallıklarda Denge Düzeyi**: Tüm çıktı düzeyleri için marjinal dışsal maliyet 10 milyon TL'dir. Tam rekabet koşullarında denge A noktasında, yani MPC = MSB olduğunda gerçekleşir. Ancak denge durumunda MSC> MPC olduğundan, A noktası etkin denge düzeyini ifade etmemektedir ve marjinal dışsal maliyet (MEC) dikkate alınmamıştır. MEC dikkate alındığında denge B noktasına kayacaktır. BCA üçgeninin alanına eşit net sosyal faydadaki kazanç yıllık çıktının 5 milyon tondan 4.5 milyon tona azalmasıyla mümkün olur*

Üreticiler kararlarını verirken suni gübrenin marjinal özel maliyetini dikkate almalarına karşın, marjinal dışsal maliyeti dikkate almazlar. Oysa, ekonomide etkinliğin sağlanması için marjinal sosyal maliyetin marjinal sosyal faydaya eşit olması gerekir. Etkinlik koşulunun sağlanması için gerekli olan **marjinal sosyal maliyet,** çıktının marjinal özel maliyeti (MPC) ile marjinal dışsal maliyetinin (MEC) toplamına eşittir.

Marjinal sosyal maliyet: Üretimin yarattığı marjinal özel maliyet ile marjinal dışsal maliyetin toplamıdır.

Negatif dışsallıklar söz konusu olduğunda, çıktının marjinal sosyal maliyeti marjinal özel maliyetinden daha yüksektir. Bu nedenle marjinal dışsal maliyet olası her birim çıktı düzeyi için marjinal özel maliyete eklenir. Bu durum, MSC eğrisi MPC eğrisinin üzerinde çizilerek grafikte gösterilmektedir. Dolayısıyla iki eğri arasındaki uzaklık marjinal dışsal maliyeti (MEC) göstermektedir. Grafikte tüm çıktı düzeyleri için marjinal dışsal maliyet 10 milyon TL'dir. Tam rekabet koşullarında

denge A noktasında, yani MPC = MSB olduğunda gerçekleşir. Ancak denge durumunda MSC > MPC olduğundan, A noktası etkin denge düzeyini ifade etmemektedir ve marjinal dışsal maliyet (MEC) dikkate alınmamıştır. MEC dikkate alındığında da denge B noktasına kayacaktır. B denge noktası için,

$$MSC = MPC + MEC = MSB$$

koşulu gerçekleşmektedir. Üretilen malın marjinal sosyal faydası A noktasında ton başına 100 milyon TL olduğunda, çıktı miktarı 5 milyon ton iken, etkin kaynak tahsisi söz konusu değildir. Çünkü, kaynakların etkin tahsisi için suni gübrenin marjinal dışsal maliyetini de kapsayan, marjinal sosyal maliyetin marjinal sosyal faydasına eşit olması gerekir. Bu şartlar altında, BCA üçgeninin alanına eşit net sosyal faydadaki kazanç yıllık çıktının 5 milyon tondan 4.5 milyon tona azalmasıyla mümkün olur. Bu durumda MSC=MSB koşuluyla fiyat düzeyi de 105 milyon TL'ye yükselecektir. Negatif dışsallığın meydana geldiği durumlarda, tam rekabet piyasasında etkin miktara göre daha çok çıktı üretilir ve satılır. İşte devlet bu durumu düzeltmek için çeşitli müdahale yöntemleri uygulayabilir.

Pozitif Dışsallıklar

Pozitif dışsallık: Bir malı veya hizmeti satın alan veya satanların yanında üçüncü kişilerin de fayda elde etmesidir.

Pozitif dışsallık, bir malı veya hizmeti satın alan veya satanların yanında üçüncü kişilerin de fayda elde etmesini tanımlar. Pozitif dışsallık meydana geldiğinde piyasa fiyatları bir mal ve hizmetin marjinal sosyal faydasını tam olarak yansıtmaz. Örneğin, piyasa işlemleri içinde yer aldığı halde, bulaşıcı bir hastalığa karşı para ödeyerek aşı olan bir kişi, hastalığın yayılma riskini azalttığı için diğer insanlara da fayda sağlar. Bu üçüncü kişilere sağlanan faydalar piyasa mekanizması içinde yer almadığından, mal ve hizmete ilişkin talep fonksiyonuna da dahil olmayacaktır.

Tam rekabet piyasasında pozitif dışsallıkların piyasa dengesi üzerindeki etkisi Şekil 10.3'te gösterilmektedir. Grafikte yatay eksende yıllık aşı miktarı, dikey eksende ise aşının fiyat (P), maliyet (C) ve fayda (B) düzeyleri verilmektedir. İlk durumda piyasa dengesi U noktasında oluşmaktadır. Bu noktada aşının denge miktarı 10 milyon adet ve denge fiyatı 20 milyon TL'dir. Bu örnek için üreticisi ve tüketicisinin yanında üçüncü kişilerin elde ettiği ek fayda veya dışsal faydanın piyasa fiyatı cinsinden 5 milyon TL olduğunu varsayalım. Bilindiği gibi, tüketicilerin karar verirken dikkate aldıkları marjinal fayda, marjinal özel faydalarıdır.

Bir kişinin aşı olmaktan dolayı elde edeceği marjinal özel faydasıyla, bu aşıyı yaptırmak için katlandığı marjinal maliyet Şekil 10.3'te, sırasıyla MPB ve MSC eğrileriyle gösterilmektedir. Bu iki eğri de aşı piyasasına aittir. Aşı piyasasında tüketicilerin aşı olması nedeniyle çevreye yüklediği bir maliyet olmadığından MPC = MSC'dir. Ancak tüketiciler tüm maliyeti yüklenmelerine karşın, faydanın tümünü kendisiyle sınırlandırmak mümkün değildir. Tüketici hastalığın yayılmasını önlediği için bir de dışsal fayda meydana getirir. Sonuçta MSB>MPB olur. Bunun nedeni marjinal dışsal faydanın (MEB) varlığıdır. Tam rekabet koşullarında aşı piyasasında denge U noktasında meydana gelir. Bu denge noktasında üretici tarafından sağlanan marjinal sosyal fayda, marjinal özel faydayı aşmaktadır. Her yıl 10 milyon aşı satıldığında bir aşının marjinal özel faydası 25 milyon TL'dir. Bu durumda marjinal sosyal fayda (MSB), marjinal özel fayda (MPB) ile marjinal dışsal faydanın (MEB) toplamına eşittir. Yani,

$$MPB + MEB = MSB$$

yazılabilir.

Şekil 10.3

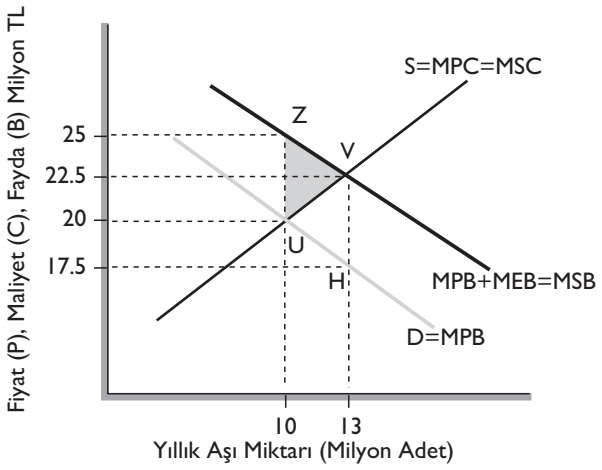

***Pozitif Dışsallıklarda Denge Düzeyi**: Tam rekabet koşullarında aşı piyasasında denge U noktasında meydana gelir. Bu denge noktasında üretici tarafından sağlanan marjinal sosyal fayda, marjinal özel faydayı aşmaktadır. Her yıl 10 milyon aşı satıldığında bir aşının marjinal özel faydası 25 milyon TL'dir. Bu durumda marjinal sosyal fayda (MSB), marjinal özel fayda (MPB) ile marjinal dışsal faydanın (MEB) toplamına eşittir. Bu eşitliğin sağlandığı noktada etkin kaynak kullanımı söz konusudur. Yeni denge MSB ile MSC'nin birbirini kestiği V noktasında meydana gelir. Yeni denge durumunda net faydadaki artış UZV üçgenin alanına eşittir.*

Bu eşitliğin sağlandığı noktada etkin kaynak kullanımı söz konusudur. Yeni denge MSB ile MSC'nin birbirini kestiği V noktasında meydana gelir. Bu durumda,

$$MSC = MEB + MPB = MSB$$

eşitliği gerçekleşmektedir.

V noktasında aşının marjinal sosyal maliyeti 22,5 milyon TL olacaktır. Bu noktayı sağlayan tüketici aşı fiyatı, aşının piyasa talep eğrisi üzerindeki H noktasına karşı gelen 17,5 milyon TL'ye düşecektir. Bu noktada tüketici tarafından talep edilen yıllık aşı miktarı 13 milyon adettir. Yeni denge durumunda net faydadaki artış UZV üçgenin alanına eşittir.

Grafikten açıkça görüleceği üzere, pozitif dışsallıkların olması durumunda rekabetçi piyasa çıktı düzeyi etkin üretim düzeyini yansıtmamaktadır. 13 milyon adet üretilmesi gereken aşı miktarı yerine 10 milyon adet üretim yapılmaktadır. İşte bu etkinsizlikler dışsallıkların varlığında piyasalara müdahaleleri gerekli kılmaktadır. Bu müdahalelerle dışsallıklar içselleştirilebilmektedir.

Dışsallıkların İçselleştirilmesi

Dışsallıklar nedeniyle meydana gelen aksaklığı gidermede piyasa mekanizması yetersizdir. Bu yüzden, devletin başarısızlığı gidermede ekonomiye belli araçlarla müdahale etmesi gerekmektedir. Devlet, piyasa başarısızlığını gidermek ve dışsallıkları içselleştirmek için vergi, sübvansiyon, yasal düzenlemeler ve üretimi üstlenme gibi araçları kullanır. **Dışsallıkların içselleştirilmesi,** marjinal özel fayda ve maliyetlerin marjinal sosyal fayda ve maliyetleri de kapsayacak şekilde belirlenmesi amacıyla üretici ve tüketici kararlarına dönük düzenlemelerdir. Bu tanıma göre, negatif dışsallıklarda marjinal dışsal maliyeti içselleştirmek için bu maliyeti marjinal özel maliyete eklerken, pozitif dışsallıklarda marjinal dışsal faydayı içselleştirmek için bu faydanın marjinal özel faydaya eklenmesi gerekir. Bir dışsallığın içselleştirilmesi bir malın tüm sosyal maliyeti ve tüm sosyal faydasını yansıttığı için fiyatlarda da bir değişme meydana gelecektir.

Dışsallıkların içselleştirilmesi: Marjinal özel fayda ve maliyetlerin marjinal sosyal fayda ve maliyetleri de kapsayacak şekilde belirlenmesi amacıyla üretici ve tüketici kararlarına dönük düzenlemelerdir.

Dışsallıkların içselleştirilmesi için, marjinal sosyal maliyet ve marjinal sosyal faydanın parasal değerlerini ölçmek ve bu maliyeti veya faydayı elde eden kişileri tes-

pit etmek gerekir. Ancak dışsallıkların parasal değerini ölçmek ve dışsallıklardan etkilenenleri belirlemek oldukça zordur.

Düzenleyici Vergiler

Negatif dışsallıkların olduğu durumda, dışsallığı meydana getiren firma veya kişi için, bu ekonomik faaliyet bir maliyet oluşturmazken, maliyet topluma yüklenmektedir. Bu durumda, devlet üçüncü kişilere yüklenen bu maliyetle orantılı olarak, dışsallığı meydana getiren firma veya kişiden bir düzenleyici vergi alabilir. Düzenleyici vergilerin amacı, bir mal veya hizmetin dışsal maliyetini marjinal özel maliyete eklemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için düzenleyici verginin her birim çıktının marjinal dışsal maliyetine eşit olması gerekir.

Örneğin, gübre fabrikasının negatif dışsallığını içselleştirmek için gübre üreticisine düzenleyici bir vergi yüklendiği kabul edelim. Şekil 10.4'te gübre üreticisine getirilen düzenleyici verginin etkisi gösterilmektedir. Örnekte, çıktının her biriminin marjinal dışsal maliyetinin 10 milyon TL olduğu ve düzenleyici verginin marjinal dışsal maliyete eşit olduğunu varsayalım. Bu koşullar altında, üretilen suni gübrenin tonu başına 10 milyon TL vergi koyulacaktır. Bu uygulama suni gübre üretiminin marjinal özel maliyetinde bir artış meydana getireceğinden üretici tarafından fiyatlama kararında dikkate alınacaktır.

Şekil 10.4

Düzenleyici Vergilerin Denge Oluşumuna Katkısı: *Arz eğrisi, düzenleyici vergi nedeniyle S'den S_1'e hareket eder. Bu yeni arz eğrisi tüm marjinal sosyal maliyeti yansıtmaktadır. Düzenleyici vergiye bağlı olarak maliyette meydana gelen artış, piyasa dengesini A noktasından B noktasına hareket ettirecektir. Bu denge düzeyinde gübrenin piyasa fiyatı ton başına 105 milyon TL'ye yükselmekte, üretim düzeyi ise 5 milyon tondan 4.5 milyon tona düşmektedir. Ton başına uygulanan 10 milyon TL'lik düzenleyici vergi devlete 45 trilyon TL gelir sağlayacaktır. Bu grafikteki FBJH alanına eşittir. Düzenleyici vergiler optimumdan sapmaları belli ölçüde azaltmaktadır. Verilen örnek için düzenleyici verginin net refah etkisi ABC üçgeninin alanına eşittir. Bu alan, ilk duruma göre net sosyal faydadaki artışı ölçmektedir.*

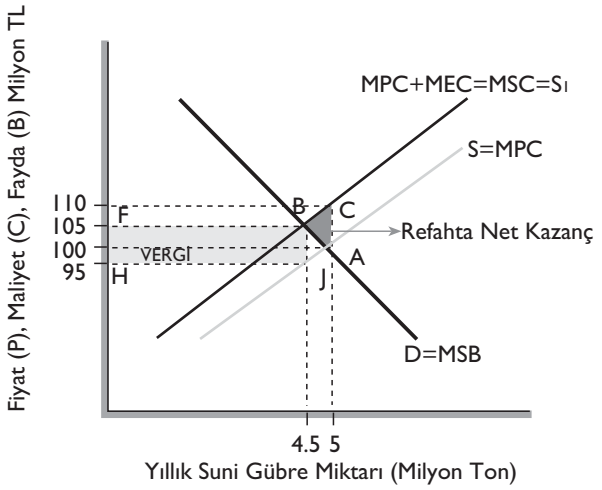

Sonuç olarak, arz eğrisi, düzenleyici vergi nedeniyle S'den S_1'e hareket eder. Bu yeni arz eğrisi tüm marjinal sosyal maliyeti yansıtmaktadır. Düzenleyici vergiye bağlı olarak maliyette meydana gelen artış, piyasa dengesini A noktasından B noktasına hareket ettirecektir. Bu denge düzeyinde gübrenin piyasa fiyatı ton başına 105 milyon TL'ye yükselmekte, üretim düzeyi ise 5 milyon tondan 4.5 milyon tona düşmektedir.

Ton başına uygulanan 10 milyon TL'lik düzenleyici vergi devlete 45 trilyon TL gelir sağlayacaktır. Bu grafikteki FBJH alanına eşittir. Düzenleyici vergiler optimumdan sapmaları belli ölçüde azaltmaktadır. Verilen örnek için düzenleyici verginin net refah etkisi ABC üçgeninin alanına eşittir. Bu alan, ilk duruma göre net sosyal faydadaki artışı ölçmektedir. Bu tip bir düzenleyici verginin uygulanması beraberinde aşağıdaki sonuçları da getirir:

- Düzenleyici vergi uygulaması sonucunda, marjinal sosyal maliyet marjinal sosyal faydaya eşittir. Bu noktada piyasa etkinliği sağlanmış olacaktır ve bu tip bir vergi fiyat artışına bağlı olarak, talep edilen miktarda bir azalma meydana getirecektir.
- Bu vergi ile elde edilecek gelir, bir yandan üçüncü kişilerin vergi yükünü azaltır diğer yandan kamu hizmetleri için kullanılırsa, dışsal maliyete sebep olanlardan üçüncü kişilere gelir transferi yapılmış olur.
- Bu tip bir vergiyle dışsal maliyetleri meydana getirenler için maliyetler artacak, diğer yandan üçüncü kişilerin zararında azalma meydana gelecektir.

Negatif dışsallıkları önlemek için kullanılan düzenleyici vergilerin üretim ve tüketim kararları üzerindeki etkileri kesin olarak bilinmemesine karşın refah etkisinin olumlu olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu tür vergiler negatif dışsallıkları meydana getiren üretici ve tüketicilere yüklenmektedir.

Sübvansiyonlar

Sübvansiyonlar, pozitif dışsallıklar meydana getiren üretim veya tüketim faaliyetinin marjinal dışsal faydasını içselleştirmek için kullanılır. Amaç, tüketici veya üretici tarafından yapılan ödemeleri azaltmaktır. Sübvansiyonlar düzenleyici vergi temeline dayanan negatif bir vergi olarak da düşünülebilir. Dışsallıkların içselleştirilmesi sürecinde sübvansiyonlardan nasıl yararlanılacağını ve ekonomik etkinliği sağlamada nasıl kullanılacağını, daha önce pozitif dışsallıkların anlatımında kullandığımız aşı örneğiyle açıklayalım.

Şekil 10.5'te aşıya uygulanacak bir sübvansiyonun denge çıktı düzeyini nasıl etkilediği gösterilmektedir. Sübvansiyon uygulaması olmadığında, rekabet piyasasında oluşacak denge noktasında aşının fiyatı 20 milyon TL, yıllık aşı miktarı ise 10 milyondur. Bu noktadaki tüketim düzeyinde marjinal sosyal fayda marjinal sosyal maliyeti aşmaktadır. Bu farkı azaltmak için uygulanan sübvansiyon, bu malın alıcısı veya satıcısına devlet tarafından yapılan ödemedir.

Şekil 10.5

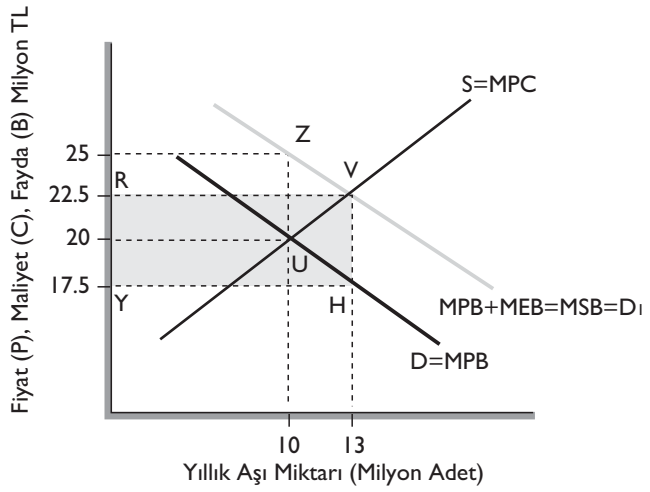

Sübvansiyonların Denge Oluşumuna Katkısı: *Sübvansiyon uygulaması olmadığında, rekabet piyasasında oluşacak denge noktasında aşının fiyatı 20 milyon TL, yıllık aşı miktarı ise 10 milyondur. Bu noktadaki tüketim düzeyinde marjinal sosyal fayda marjinal sosyal maliyeti aşmaktadır. Bu nedenle uygulanan 5 milyon liralık sübvansiyon sonrasında, aşı talep eğrisi D=MPB'den D_1=MPB+MEB'ye hareket edecektir. Aşıya olan talepteki artış, piyasa dengesini U noktasından V noktasına kaydırır. Bu noktada aşının piyasa fiyatı ürünün artan marjinal faydasını kapsayacak şekilde 22.5 milyon TL'ye yükselecektir. Ancak sübvansiyon nedeniyle tüketiciye yansıyan fiyat 17.5 milyon TL'ye düşer.*

Sübvansiyon uygulaması tüketicinin ödediği fiyatı düşürür. Böyle bir uygulamada sübvansiyon miktarı mal veya hizmetin marjinal dışsal maliyetine eşittir. Örnekte, aşı olan her bir kişinin marjinal dışsal faydası 5 milyon TL olduğu varsayımında, devlet aşı olan her kişiyi 5 milyon TL sübvanse edecektir. Bu, aşı olan her bireyin marjinal özel faydasında 5 milyon TL'lik artış anlamındadır. Bu durumda aşının talep eğrisi D=MPB'den D_1=MPB+MEB'ye hareket edecektir. Aşıya olan talepteki artış, piyasa dengesini U noktasından V noktasına kaydırır. Bu noktada aşının piyasa fiyatı ürünün artan marjinal faydasını kapsayacak şekilde 22.5 milyon TL'ye yükselecektir. Ancak sübvansiyon nedeniyle tüketiciye yansıyan fiyat 17.5 milyon TL'ye düşer. Tüketiciye yansıyan fiyattaki bu azalma yıllık talep edilen miktarı 13 milyona yükseltecektir. Bu düzey aynı zamanda etkin çıktı düzeyidir. Aşı başına devletin yaptığı sübvansiyonun 5 milyon TL olduğu varsayımında, devlet her yıl 13 milyon kişinin aşı olması durumunda 65 trilyon TL ödeme yapar. Bu miktar, grafikteki RVHY alanına eşittir. Sübvansiyonlar vergi gelirlerinden ödendiği için, sübvanse edilecek mal ve hizmet gruplarının devlet tarafından çok dikkatli belirlenmesi gerekir. Çünkü etkinlik mantığı tüm sübvansiyonları haklı çıkarmaz.

SIRA SİZDE 2

Aşağıda yer alan tablo hava kirliliğini engellemenin fayda ve maliyetlerine ilişkin parasal değerleri göstermektedir. Bu tabloyu esas alarak,

a. Kirliliği azaltmanın marjinal faydasını bulunuz

b. Kirliliği azaltmanın marjinal maliyetini bulunuz

c. Toplumun 5 birim hava kirliliğine razı olması durumunda, net kazanç veya kayıp ne olur?

d. Kirliliği tamamen ortadan kaldırmanın topluma yüklediği net kazanç veya kayıp nedir?

e. Hava kirliliği için etkin bir düzenleme yapılırsa, her yıl izin verilecek kirlilik miktarı ne olur?

Kirlilik Düzeyi (ton/yıl)	Kirliliği Düşürmenin Toplam Faydası (trilyon TL/yıl)	Kirliliği Düşürmenin Toplam Maliyeti (trilyon TL/yıl)
0	0	410
1	30	260
2	70	160
3	150	80
4	270	20
5	430	0

Özet

AMAÇ 1 *Kamusal mal kavramını ve özelliklerini tanımlayarak kamusal mallarda etkin üretim düzeyinin nasıl belirleneceğini açıklayabilmek*

- Toplumun tüm üyelerinin herhangi bir bedel ödemeden tüketebileceği ve bir kişinin tüketiminin bir başkasının tüketimine engel teşkil etmediği mallar kamusal mallardır. Bu mallar toplumda ödeme yapan ya da yapmayan tüm toplum üyelerine fayda sağlar. Ödeme yapmayanlar bu faydayı elde etmekten mahrum bırakılmadığı için kamusal mallarda bedavacılık sorunu ile karşılaşılır.
- Kamusal malların varlığı fiyat sistemi için sorun yaratır ve piyasa başarısızlığına neden olur. Bu yüzden, kamusal malların üretiminde devletin bizzat üretimi üstlenmesi alternatifi ya da piyasaya devlet müdahalesi gündeme gelir.
- Kamusal malların çıktı düzeyi tüm bireysel taleplerin dikey toplamları ile elde edilen marjinal sosyal fayda eğrisi ile marjinal maliyet eğrisinin kesiştiği noktada belirlenir. Bedavacılık sorunu yüzünden kamusal malların üretiminde özel kesim etkin çıktı düzeyinde üretim yapamaz. Dolayısıyla, kamusal mallar devlet tarafından üretilir ve genelde vergilerle finanse edilir.

AMAÇ 2 *Dışsallık kavramını ve özelliklerini tanımlayarak dışsallık türlerini içselleştirme yöntemlerini açıklayabilmek*

- Bir ekonomik birimin üretim ya da tüketime ilişkin kararı bir başka birimin veya birimlerin fayda ya da maliyetlerini piyasa dışında başka bir yolla etkiliyorsa, dışsallıkların var olduğunu söyleyebiliriz. Rekabetçi piyasalarda çok fazla negatif dışsallık ve çok az da pozitif dışsallık üretilmektedir. Bu durum kaynakların aşırı ya da düşük düzeyde tahsis edilmesine neden olduğu için piyasa başarısızlığının da nedenlerinden biridir.
- Devlet, piyasa başarısızlığını gidermek ve dışsallıkları içselleştirmek için vergi, sübvansiyon, yasal düzenlemeler ve üretimi üstlenme gibi araçları kullanır. Dışsallıkların içselleştirilmesi, marjinal özel fayda ve maliyetlerin marjinal sosyal fayda ve maliyetleri de kapsayacak şekilde belirlenmesi amacıyla üretici ve tüketici kararlarına dönük düzenlemelerdir. Bu tanıma göre, negatif dışsallıklarda marjinal dışsal maliyeti içselleştirmek için bu maliyeti marjinal özel maliyete eklerken, pozitif dışsallıklarda marjinal dışsal faydayı içselleştirmek için bu faydanın marjinal özel faydaya eklenmesi gerekir. Bir dışsallığın içselleştirilmesi bir malın tüm sosyal maliyeti ve tüm sosyal faydasını yansıttığı için fiyatlarda da bir değişme meydana gelecektir.
- Negatif dışsallıkların olduğu durumda, dışsallığı meydana getiren firma veya kişi için, bu ekonomik faaliyet bir maliyet oluşturmazken, maliyet topluma yüklenmektedir. Bu durumda, devlet üçüncü kişilere yüklenen bu maliyetle orantılı olarak, dışsallığı meydana getiren firma veya kişiden bir düzenleyici vergi alabilir. Düzenleyici vergilerin amacı, bir mal veya hizmetin dışsal maliyetini marjinal özel maliyete eklemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için düzenleyici verginin her birim çıktının marjinal dışsal maliyetine eşit olması gerekir.
- Sübvansiyonlar, pozitif dışsallıklar meydana getiren üretim veya tüketim faaliyetinin marjinal dışsal faydasını içselleştirmek için kullanılır. Amaç, tüketici veya üretici tarafından yapılan ödemeleri azaltmaktır. Sübvansiyonlar düzenleyici vergi temeline dayanan negatif bir vergi olarak da düşünülebilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Pozitif dışsallık meydana getiren bir ekonomik faaliyetin marjinal dışsal faydasını içselleştirmek için aşağıdakilerden hangisi kullanılır?

a. Artan oranlı vergiler
b. Sabit oranlı vergiler
c. Sübvansiyonlar
d. Cezalar
e. Yasaklamalar

2. Mal ve hizmetin tüketiminde rakip olmama ve faydadan mahrum bırakamama özelliklerini taşıyan mallar aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Normal mal
b. Düşük mal
c. Özel mal
d. Kamusal mal
e. Dışsallık yaratan özel mal

3. Aşağıdakilerden hangisi dışsallıkların özellikleri arasında yer almaz?

a. Dışsallıklar üreticiler ya da tüketiciler tarafından yaratılır
b. Dışsallıklar pozitif olabilir
c. Dışsallıklar negatif olabilir
d. Kamusal mallar dışsallıkların özel bir türüdür
e. Ekonomik yapı içerisinde dışsallıkların taraflarını belirleyebilmek olanaksızdır

4. Kamusal mallarda etkin çıktı düzeyinin belirlenmesi için gerekli koşul aşağıdakilerden hangisidir?

a. Marjinal sosyal fayda = Marjinal maliyet
b. Marjinal sosyal fayda = Fiyat
c. Marjinal sosyal fayda = Ortalama toplam maliyet
d. Marjinal maliyet = Fiyat
e. Marjinal maliyet = Ortalama toplam maliyet

5. Bir mal veya hizmetin üretiminde ya da tüketimindeki bir birimlik artışın diğer kişilere yüklediği maliyet aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Marjinal maliyet
b. Marjinal dışsal maliyet
c. Ortalama maliyet
d. Toplam maliyet
e. Marjinal sosyal maliyet

6. Negatif dışsallıkların söz konusu olması durumunda, üretimin marjinal sosyal maliyeti (MSC) aşağıdakilerden hangisi kullanılarak belirlenir?

a. MSC = Marjinal özel maliyet + Marjinal sosyal fayda
b. MSC = Marjinal özel maliyet – Marjinal dışsal maliyet
c. MSC = Marjinal sosyal fayda + Marjinal dışsal maliyet
d. MSC = Marjinal özel maliyet + Marjinal dışsal maliyet
e. MSC = Marjinal soysa fayda – marjinal dışsal maliyet

7. Bir malı satın alan ya da satanların yanında üçüncü kişilerin fayda elde etmeleri aşağıdaki kavramlardan hangisi ile adlandırılır?

a. Negatif dışsallık
b. Marjinal sosyal fayda
c. Marjinal özel fayda
d. Pozitif dışsallık
e. Toplumsal fayda

8. Pozitif dışsallık yaratan bir malın üretimi tam rekabet koşullarındaki üretim düzeyi ile karşılaştırıldığında aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi geçerli olur?

a. Daha az üretim gerçekleştirilir
b. Hiç üretim yapılmaz
c. Daha fazla üretim gerçekleştirilir
d. Eşit miktarlarda üretim gerçekleştirilir
e. Karşılaştırma yapılamaz

9. Pozitif dışsallıkların varlığı halinde ortaya çıkan marjinal sosyal fayda (MSB) aşağıdakilerden hangisi kullanılarak belirlenir?

a. MSB = Marjinal özel fayda + Marjinal dışsal fayda
b. MSB = Marjinal özel fayda – Marjinal dışsal fayda
c. MSB = Marjinal özel fayda + Marjinal dışsal maliyet
d. MSB = Marjinal özel fayda – Marjinal dışsal maliyet
e. MSB = Marjinal sosyal maliyet + Marjinal dışsal maliyet

10. Negatif dışsallık yaratan bir malın üretimi tam rekabet koşullarındaki üretim düzeyi ile karşılaştırıldığında aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi geçerlidir?

a. Daha az üretim gerçekleştirilir
b. Hiç üretim yapılmaz
c. Daha fazla üretim gerçekleştirilir
d. Eşit miktarlarda üretim gerçekleştirilir
e. Karşılaştırma yapılamaz

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Kamu malı, dışsallık, bedavacılık sorunu

Emniyet güçleri tarafından sunulan güvenlik hizmetleri kamusal mallar için güzel bir örnek teşkil eder. Devriye gezen bir polis ekibi, suçların önlenmesi ve suçluların yakalanmasını sağlayarak toplumun bütününe dönük bir hizmet sunar. Eğer herkes kendi polisini istihdam etmek durumunda kalsaydı, ortalıkta çok fazla sayıda polis olacağından, yaratılacak dışsal fayda özel faydaya oranla çok daha fazla olurdu. Ancak böyle bir ortamda birçok kişi için kendi polis memurunu istihdam etme olgusu söz konusu olamayacaktır. Çünkü bunun getireceği özel maliyet elde edilecek özel faydadan çok daha büyük olur. Öte yandan, özel olarak istihdam edilen polis memuru görev başındayken özel polis istihdam etmeyenlerin bu güvenlik hizmetinden ayrı tutulmaları mümkün olmayacak ve söz konusu kişiler hiçbir maliyete katlanmaksızın güvenli bir ortamda bulunacaklardır. Kısaca, böyle bir durumda ciddi bir bedavacılık sorunu ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, iç güvenlik hizmetlerinin bir kamu hizmeti olarak sunulması daha avantajlı görünmektedir. Ancak güvenlik hizmetlerinin tamamının bu kategoriye girdiğini söyleyemeyiz. Belirli bir mülkün korunması ile ilgili bir görev söz konusu olduğunda güvenlik hizmeti piyasa tarafından da sağlanabilir. Piyasada bu hizmet özel güvenlik firmaları tarafından sağlanmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz türdeki kurumlar özel güvenlik birimleri istihdam ederek güvenlik hizmeti almaktadırlar. Çünkü bu durumda elde edilecek özel fayda katlanılacak özel maliyeti aşmaktadır. Bu sonuç şu soruyu akla getirir: Bu durumda bir müddet sonra resmi emniyet güçlerinin özelleştirilmesi söz konusu olabilir mi? Bu soruya verilecek cevap hayır şeklindedir. Çünkü polis teşkilatı suçları önleme ve suç işleyenleri yakalama konusunda çok daha büyük bir tecrübeye sahiptir. Öte yandan, Emniyet Teşkilatı gerek birikimi, gerekse sahip olduğu olanaklar nedeniyle ölçek ekonomilerinden yararlanmakta ve çok daha zor görevlerin üstesinden gelebilmektedir. Bu yüzden bir kamusal mal olarak polis teşkilatının varlığına her zaman ihtiyaç duyulacaktır.

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Üstünel, B.(1988). **Ekonominin Temelleri.** Ankara: Toygar, s.316-334.

Dinler, Z.(1999). **Mikro Ekonomi.** Bursa: Ezgi, s.450-473.

Eren, E.(1997). **Mikro İktisat.** İstanbul: Der, s.320-340.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Ayrıntılı bilgi için "Dışsallıkların İçselleştirilmesi" konusuna bakınız.
2. d	Ayrıntılı bilgi için "Kamusal Mallar" konusuna bakınız.
3. e	Ayrıntılı bilgi için "Dışsallıkların Özellikleri" konusuna bakınız.
4. a	Ayrıntılı bilgi için "Kamusal Mallarda Üretim miktarının Belirlenmesi" konusuna bakınız.
5. b	Ayrıntılı bilgi için "Negatif Dışsallıklar" konusuna bakınız.
6. d	Ayrıntılı bilgi için "Negatif Dışsallıklar" konusuna bakınız.
7. d	Ayrıntılı bilgi için "Pozitif Dışsallıklar" konusuna bakınız.
8. a	Ayrıntılı bilgi için "Pozitif Dışsallıklar" konusuna bakınız.
9. a	Ayrıntılı bilgi için "Dışsallıkların İçselleştirilmesi" konusuna bakınız.
10. c	Ayrıntılı bilgi için "Negatif Dışsallıklar" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Girişimci bu teklifi kesinlikle kabul etmemelidir. Çünkü bu tür bir gösteri için piyasa etkin çözümü yaratamayacak, zira şirket sahibi bilet satmakta ciddi bir sorunla karşı karşıya kalacaktır. Bunun nedeni oldukça açıktır: Şehir halkının havai fişek gösterisini izleyebilmek için bilet almasına gerek yoktur. Havai fişek gösterisi için "tüketiciyi faydadan mahrum bırakma" söz konusu olmadığından, toplum havai fişek gösterisini bedava izlemek açısından güçlü bir güdüye sahip olacaktır. Kısacası, genç girişimci bedavacılık sorunu ile karşı karşıya kalır. Piyasanın yarattığı bu başarısızlığın nedeni havai fişek gösterisinin yarattığı dışsallıktır. Eğer girişimcimiz belediye başkanının bu önerisini kabul ederse, söz konusu dışsallığı göz ardı etmiş olur. Havai fişek gösterisi sosyal açıdan arzulanır olmasına karşın, özel bir hizmet olarak bu koşullarda kârlılıktan uzaktır. Sonuç olarak, girişimci sosyal açıdan etkin olmayan bir karar alarak havai fişek gösterisi için belediye başkanının yaptığı teklifi reddetmelidir.

Piyasa havai fişek gösterisi konusunda başarısız olmasına karşın, bu sorunun çözümü oldukça basittir: Yerel yönetim bu gösteri için herkesin ödediği çöp vergisini bir miktar arttırarak, girişimcimizi havai fişek gösterisini gerçekleştirmesi için istihdam edebilir.

Sıra Sizde 2

a.

Kirlilik Düzeyi (ton/yıl)	Marjinal Fayda (MB)	Marjinal Maliyet (MC)
0	--	--
1	30	150
2	40	100
3	80	80
4	120	60
5	160	20

b. Bakınız tablo

c. Net Kazanç = (430 – 150) – 80 = 200

d. Net Kazanç = (430 – 410) – 80 = 20

e. MC = MB eşitliğinin sağlandığı 3 birimlik kirlilik düzeyinde

1

Mikro İktisattan Makro İktisata Geçiş

Bugün kullanımda bulunmayan bin lira ile 1980 yılında 3.5 kg et veya 2 kg hamsi, 30 kg soğan, 40 kg patates, 20 kg şeker, 4 kg çay alabilirdiniz. Büyüklerinizden "Bizim zamanımızda..." diye başlayan cümleleri mutlaka duymuşsunuzdur. Aslında bu konuşmalarda çeşitli kuşaklar, geçen kısa süre içerisinde Türk Lirasının başdöndürücü bir hızla değer yitirişini, hatırladıkları çarpıcı örneklerle anlatırlar. Bir çoğumuzun hiç tanıyamadığı bir para ile yapılabilecekleri düşündüğünüzde büyüklerinize hak vermemek mümkün görünmüyor. Bir çarpıcı örnek de bizden: Fotoğrafta görülen lüks villayı satın alabilmek için 1980 yılında ihtiyaç duyduğunuz para ile bugün ancak yandaki fotoğrafta görülen bir adet ampulü satın alabiliyorsunuz. Çeşitli örneklerle ortaya koymaya çalıştığımız bu durumun nedenini hiç düşündünüz mü?

Başlarken

Kitabımızın bu ünitesinden itibaren makro iktisadı öğrenmeye başlıyoruz. Makro iktisadın içeriğini tamamladığınız zaman yukarıdaki soruya ilave olarak, bir ekonomide neden kimi zaman daha zor iş bulunabildiği, toplumsal refahın bir ölçütü olarak ülkede gerçekleştirilen üretim miktarının neden kimi zaman azaldığı, kimi zamansa arzulanandan hızlı arttığı, ekonomilerin neden kimi zaman kriz yaşadığı ve devletin bu konuda yapabilecekleri ile ilgili sorulara kolayca cevap verebileceksiniz. Bu soruların tamamı makro iktisatla ilgilidir. Bu ve daha sonraki ünitelerde öğreneceklerinizle içinde yaşadığımız ortamda her gün yüzyüze kaldığımız makro ekonomik olayları daha kolay anlayacak ve bu olayların neden olduğu politika değişikliklerini daha kolay yorumlayabileceksiniz.

Birinci ünitede çok kısa olarak mikro iktisat ve makro iktisat arasındaki ayrıma değinilmişti. Hatırlarsanız, "mikro iktisat" tek bir mala ait piyasanın nasıl çalıştığını ve bireysel karar alma birimlerinin (işletmeler ve hanehalkı) davranışlarını incelemekteydi. Bu birimlerin davranışları hakkında yapılan bazı varsayımlar aracılığı ile piyasaların nasıl çalıştığı, kaynakların nasıl tahsis edildiği gibi hususlarda son derece yararlı sonuçlar elde etmiştik.

Makro iktisatta, mikro iktisadın aksine, büyük düşünürüz. Yani sadece belirli bir piyasadaki ekmek arzını ve talebini değil ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetlerin arz ve talebini, sadece CD fiyatlarını değil ekonomide satılan tüm ürünlerin ortalama fiyatlarını, sadece Ahmet ve ailesinin tüketimini değil ekonomideki tüm ailelerin tüketimini, sadece Tofaş otomobil fabrikasının yatırımını değil ekonomideki tüm işletmelerin yatırımlarını göz önüne alırız. Öte yandan, makro iktisat sadece sözü edilen bu tür büyük ölçekli değişkenleri belirleyen faktörleri değil aynı zamanda bunların karşılıklı ilişkilerini ve zaman içerisinde gösterdikleri değişimin anlamı ile de ilgilenir. Bir diğer deyişle, makro ekonomik analiz, ulusal ekonominin makro değişkenlerinin birbirlerini nasıl etkilediğini, bunlardan bir kısmının dengeyi sağlarken nasıl belirlendiğini ele alır. İlgilendiği, tek tek mal ve hizmet piyasaları değil, ekonominin tüm dengesidir. Belli bir dönem içinde bir ekonomide denge milli gelir ve istihdam düzeyinin nasıl belirlendiği, yıldan yıla milli gelir artış hızının hangi koşullara bağlı olarak değiştiği, fiyatlar genel düzeyinin nasıl ve neden dalgalandığı makro ekonomik analiz çerçevesi içinde gözden geçirilir.

Anahtar Kavramlar

- *Büyük bunalım*
- *İşsizlik*
- *Enflasyon*
- *Toplam üretim*
- *Konjonktür*
- *Devresel akım*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Makro iktisadın doğuşunu ve gelişimini sağlayan temel faktörleri,*
2. *Makro iktisadın ilgi alanına giren temel konuları,*
3. *Devletin izlediği politikalarla makro ekonomik performans arasındaki ilişkiyi,*
4. *Bir ekonomide makro açıdan rol alan başrol oyuncuları ve bunların oynadıkları rolleri,*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

MAKRO İKTİSADIN KÖKENLERİ

AMAÇ 1 ***Makro iktisadın doğuşunu ve gelişimini sağlayan temel faktörleri açıklayabilmek***

1930'lu yıllar boyunca yaşanan **Büyük Bunalım** dönemindeki ekonomik olaylar iktisatçıları makro ekonomiyle ilgili konular üzerinde durmaya yönlendirdi. 1920'li yıllara gelinceye dek dünya ekonomisinde çok büyük sorunların yaşanmadığını söylemek mümkündür. Bu dönemde iş arayan herkes çok fazla zorlanmadan iş bulabilmiş, gelirler önemli ölçüde artmış ve fiyatlar nispeten istikrarlı bir seyir izlemişti. Ancak 1929'un sonlarına doğru işler birden ters gitmeye başlamıştı. Örneğin, ABD'de 1929 yılında 1.5 milyon kişi işsiz iken 1933'te işsiz sayısı on kat artarak yaklaşık 13 milyona ulaşmıştı. Öte yandan ABD ekonomisi 1929'da 103 milyar dolar değerinde yeni mal ve hizmet üretmişken bu rakam 1933'te yaklaşık yarı yarıya azalarak 55 milyar dolara düşmüştü. Ekim 1929'da yaşanan borsa çöküşü sonucunda milyarlarca dolarlık kişisel servet kaybedilmişti.

Büyük Bunalım: Çok büyük bir ekonomik daralmanın ve yüksek işsizliğin yaşandığı 1929'da başlayan ve 1930'lar boyunca devam eden dönemdir.

Büyük Bunalım öncesi dönemde geniş ölçekli ekonomik sorunların incelenmesinde iktisatçılar, kimi zaman klasik modeller olarak da adlandırılan, mikro ekonomik modelleri kullanmışlardı. Hatta "makro iktisat" deyimi İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar kullanılan bir deyim bile değildi. Örneğin, klasik arz ve talep analizine göre işgücündeki arz fazlasının ücretleri aşağıya çekerek, yeni bir denge noktası oluşturacağı ve bu nedenle uzun süren bir işsizliğin söz konusu olamayacağı kabul edilmekteydi.

Ancak, Büyük Bunalım dönemi olarak adlandırılan 10 yıl boyunca işsizlik oldukça yüksek düzeylerde kalmış ve bu kadar uzun süren bir yüksek işsizlik dönemini açıklayabilmekte klasik modellerin yetersiz kalması makro iktisadın gelişimine öncülük etmiştir.

İktisat tarihinin en önemli çalışmalarından birisi John Maynard Keynes tarafından kaleme alınan ve 1936'da yayınlanan *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* isimli kitaptır. Keynes, piyasaların ve bunların davranışları ile ilgili bilgileri kullanarak karmaşık iktisadi olayları açıklamaya dönük bir teori geliştirmişti. Bu nedenle makro iktisadın kökenleri büyük ölçüde Keynes'in sözü edilen kitabına dayandırılır. Zira Keynes, klasik modellerin öne sürdüğü şekilde istihdamın fiyatlar ve ücretler tarafından belirlendiği görüşünü reddetmiş ve ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan toplam talebin istihdamı belirleyen temel faktör olduğu görüşünü geliştirmiştir. Keynes devletin çeşitli politikalarla ekonomiye müdahale edebileceğini, böylece üretim ve istihdam hacmi üzerinde etkili olabileceğini savunuyordu. Bu görüş klasik modellerin kabul ettiği *bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler* felsefesinin tamamen zıddı olarak değerlendirilebilir. Keynes'in yaklaşımı özel sektör talebinin yetersiz kaldığı bir dönemde, üretimdeki ve istihdamdaki düşüşü önlemek için devletin toplam talebi destekleyerek ekonomiye müdahale etmesi gerektiği şeklinde özetlenebilir.

Keynes'in bu görüşleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1950'li yıllarda hem iktisatçılar arasında hem de devlet yöneticileri arasında artan bir şekilde taraftar bulmaya başlamıştı.Bu dönemde, devletin ekonomide belirli bir istihdam hacmini ve üretim düzeyini gerçekleştirme, üretim ve istihdamda gözlenen dalgalanmaları hafifletme gibi hedeflere ulaşabilmek için elinde bulunan vergi ve harcama miktarı gibi araçları kullanabileceği inancı yaygınlaşmıştır. Böylece, makro iktisat, mikro iktisattan farklı kavramları, konuları ve analiz yöntemiyle gündeme gelmiş oldu.

SIRA SİZDE 1

Büyük Bunalımın yukarıda kısaca özetlenen temel özellikleri esas alındığında, bunalımdan çıkışın uzun sürmesinin nedenlerini söyleyebilir misiniz?

MAKRO İKTİSADIN İLGİ ALANI

AMAÇ 2

Makro iktisadın ilgi alanına giren temel konuları açıklayabilmek

Bir ülke ekonomisinin sağlıklı işleyip işlemediğine ilişkin, dolayısıyla makro iktisadın ilgi alanına giren üç temel göstergeden söz etmek mümkündür: İşsizlik oranı, enflasyon oranı ve üretim artış oranı. Her hükümet bu göstergeleri büyük bir dikkatle izlemek durumundadır. Öte yandan sözü edilen bu göstergeler günlük yaşantımızı çok yakından etkilediği için toplumun büyük bir bölümü de bu göstergelerle ve bu göstergeleri etkileyebilmek amacıyla izlenen politikalarla yakından ilgilenmekte, özellikle işsizlik ve enflasyon oranını makul sayılabilecek düzeylerde tutmaya ve üretim hacmini arttırmaya dönük politikalara büyük ilgi göstermektedir. Ancak düşük işsizlik, düşük enflasyon ve hızlı üretim artışı son derece açık seçik hedefler niteliğinde iken, bunları her zaman gerçekleştirmek mümkün olmayabilir. Makro iktisadı öğrenmeye çalışırken sürekli aklımızda bulunması gereken bir gerçeği hemen belirtelim:

DİKKAT

Hemen tüm makro ekonomik olaylar birbirleriyle karşılıklı ilişki içerisindedirler. Bu olaylardan bir tanesinde sağlanacak bir iyileşme bir diğer olayda şartların ağırlaşmasına neden olabilir.

Örneğin, bazı iktisatçılar enflasyonla mücadele etmenin tek yolunun ekonomide üretim artışını yavaşlatmak ve işsizliği arttırmak olduğunu savunurlar. Bu nedenle makro iktisat zıt yönlü ilişkilerle dolu bir alandır ve kitabınızın bundan sonraki ünitelerinde bu zıtlıkların yapısı ortaya konmaya çalışılacaktır.

İşsizlik ve İstihdam Düzeyi

İşsizlik sözcüğü tüm lisanlardaki ürkütücü sözcüklerden birisidir. İşsiz bir insan moralsiz hale gelir, prestij ve statü kaybına uğrar ve hatta ailesi parçalanma tehdidi altında kalır. Bir an düşündükten sonra hepiniz çalışma güç ve isteğinde olan herkesin bir işe sahip olması gerektiği konusunda hemfikir olacaksınız. Ancak ekonomik anlamda bu her zaman mümkün olamamaktadır.

İstihdam: Çalışma ve gelir sağlama kararında olan bireylerin, hizmetlerinden yararlanılmak üzere çalıştırılmasıdır.

Çalışma ve gelir sağlama kararında olan bireylerin, hizmetlerinden yararlanmak üzere çalıştırılmalarına **istihdam** denmektedir. Buradaki çalıştırma sözcüğü zorla değil, gönüllü çalışma anlamını taşımaktadır. Bir ekonomide çalışanlarla iş arayanların toplamı işgücünü oluşturur. İşgücü rakamına varmak için diğer bir yol, çalışabilir yaştaki nüfustan bedenen ve zihnen yetersiz olanlarla cari ücret haddinde çalışmak istemeyenlerin toplamını çıkartmaktır. Burada işsizlik kavramının açık bir tanımını yapmak gerekmektedir. Cari ücret haddinde çalışma ve gelir sağlama isteğinde olmayanların durumu **işsizlik** olarak nitelenebilir mi? Bu soruya olumlu cevap vermek güçtür. Çünkü iktisat biliminde yalnızca çalışma isteğine ve yeteneğine sahip olup, cari ücret haddi ile çalışma saatlerini kabul ettiği halde iş bulamayan kimseye işsiz denir.

İşsizlik oranı: Toplam işgücü içerisinde işsiz olanların yüzdesidir.

Şüphesiz yapısı ve nedeni ne olursa olsun işsizliğin tamamen ortadan kaldırılabileceğini söyleyemiyoruz. Örneğin, işsizliğin bir bölümü geçici olabilir. Bu nedenle işsizliğin türlerini ortaya koymak gerekir. İşsizlik türleri; kısmi ve yaygın, geçici ve sürekli olmak üzere çeşitli bakımlardan tasnif edilebilir. Olumsuz etkisi en az işsizlik türü, kısmi ve geçici olan friksiyonel (arızi) işsizlik olup, yer ve meslek değiştirme sırasında belirir. Geçici fakat yaygın işsizlik türlerinden en tipik olan ikisi, konjonktürel ve mevsimlik işsizliktir. **Konjonktürel işsizlik**, iktisadi yaşamda zaman zaman beliren daralmaların yarattığı işsizliktir. Tarımsal yapılı ülkelerde en çok rastlanılan işsizlik türü mevsimlik işsizliktir. Kısmi fakat sürekli olan başlıca iki işsizlik türü, bölge veya sektör işsizliği ile teknolojik işsizlik olarak bilinir. Belli bir sektörün veya bölgenin çekici bir alan olmaktan çıkması, o bölge veya sektörde üretimi daraltır ve dolayısıyla işsizlik yaratır. Uzun süre emek yoğun üretim metodu uygulanmış bir alanda sermaye yoğun tekniklere geçilmesi, kullanılan emeğin bir kısmını gereksiz hale getirir ve teknolojik işsizlik doğar. Yapısal sorunlar ve sürekli durgunluk hem yaygın, hem de sürekli işsizlik türlerinin ortaya çıkmasına yol açar. Ekonominin bütün sektörleri ile toplu ve devamlı olarak durgun bir düzeyde kaldığı dönemlerde **yapısal işsizlik** belirir. Gelişmiş bir ekonominin çeşitli nedenlerden dolayı ekonomik durgunluk içerisine girmesi büyük kitleleri işsiz ve gelirsiz bırakmış olabilir. Bu tür işsizliğe sürekli durgunluğun yarattığı işsizlik adı verilmektedir.

Konjonktürel işsizlik: Üretim hacminde zaman zaman ortaya çıkan daralmaların yarattığı işsizliktir.

Yapısal işsizlik: Ekonominin bütün sektörleri ile toplu ve devamlı olarak durgun bir düzeyde kaldığı dönemlerde ortaya çıkan işsizliktir.

Bu işsizlik türlerinden başka bir de gizli işsizlik denilen durum vardır. Belli bir üretim kolunda istihdam edilenlerden bir kısmı faaliyetten çekildiği zaman üretim hacminde bir daralma meydana gelmiyorsa, faaliyetten alınan kimseler adı geçen üretim kolunda gizli işsiz durumunda idiler demektir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, özellikle tarımsal üretim alanında gizli işsizlik hayli yaygındır.

Enflasyon

Basında ve televizyon kanallarında hemen her gün sözü geçtiği için herkes **enflasyon** sözcüğü hakkında bir fikir sahibidir. Enflasyon ekonomideki tüm fiyatlarda görülen genel artıştır. Ancak tek bir malın fiyatındaki artış ile tüm malların fiyatlarının (fiyatlar genel düzeyi) artmasını birbirinden ayırmak gerekir. Mikro iktisattan hatırlayacağınız gibi, tek bir malın fiyatı o malın arz ve talebindeki dalgalanmalarla birlikte artabilir veya azalabilir. Eğer tek bir malın fiyatında bir artış varsa bunu enflasyon olarak değerlendirmek doğru değildir. Bir ekonomideki mal ve hizmetlerin büyük bir bölümünün fiyatları, yani ortalama fiyat düzeyi artarsa enflasyon ortaya çıkar.

Enflasyon: Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan artıştır.

Fiyatlar genel düzeyi teorik olarak ekonomideki bütün mal ve hizmet fiyatlarının belli bir dönemdeki tartılı ortalamasını göstermektedir. Fiyatlar genel düzeyi bir indeksle belirtilir. Bunun için önce herhangi bir yılın fiyat düzeyi temel kabul edilip 100 ile gösterilir. Sonra diğer yıllara ait düzeyler basit bir orantı hesabı ile bu 100 değerine göre değerlendirilir. Böylece çeşitli yıllardaki fiyat düzeylerinin, temel yılın fiyat seviyesine göre yüzde kaç alçalıp yükseldiği açıklanmış olur. Temel yıl gelişigüzel seçilmez, seçim sırasında çeşitli ekonomik, siyasal ve sosyal olaylar ve etkiler dikkate alınır.

Fiyatlar genel düzeyi: Mal ve hizmet fiyatlarının belirli bir dönemdeki tartılı ortalamasını gösteren indeks değeridir.

Enflasyon paranın değerinin azalması ile sonuçlanmaktadır. Bir para biriminin değeri bununla satın alınabilecek mal ve hizmet miktarı ile ölçülmekte ve satın alınabilecek miktar da o mal veya hizmetin fiyatı tarafından belirlenmektedir. Eğer fiyatlar yükselirse bir liranın değeri önceki duruma göre daha düşük olacaktır. Paranın değerindeki bu düşüşü değerlendirebilmek için hiperenflasyon denilen ve

fiyatların çok hızlı arttığı dönemleri ifade eden bir ortamı düşünmek yararlı olur. **Hiperenflasyon** dönemleri nadiren yaşanan dönemlerdir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da yaşanan hiperenflasyonda 1921-1924 yılları arasında fiyatlar yüzde 30 milyar kat artmıştı. Yakın zamanlarda, 1984 yılında Bolivya'da yaşanan bir diğer hiperenflasyonda ise haftalık fiyat artışı yüzde 300'e ulaşmıştı. Bu tür ortamlar nadiren yaşanmasına karşın iktisatçılar ılımlı bir enflasyonun maliyetlerini ve sonuçlarını değerlendirebilmek için uzun yıllardan beri çok sayıda araştırma yürütmüşlerdir. Bu araştırmalarda cevaplandırılmaya çalışılan sorular arasında "Enflasyondan kim kazanır, kim kaybeder?", "Enflasyon topluma hangi maliyetleri yükler?", "Enflasyonun nedeni nedir?" ve "Enflasyonu durdurmanın en iyi yolu nedir?" gibi sorular yer almaktadır.

Hiperenflasyon: Fiyatlar genel düzeyindeki çok hızlı artışların yaşandığı dönemdir.

SIRA SİZDE 2

Türkiye'de yıllara göre enflasyon oranının ve işsizlik oranının seyrini gösteren yandaki grafiği dikkatlice inceleyiniz. Bu grafiğe göre 1993-2002 döneminde enflasyon ve işsizlik arasında ne tür bir ilişki kurabiliyorsunuz? Bu ilişkinin nedeni sizce ne olabilir?

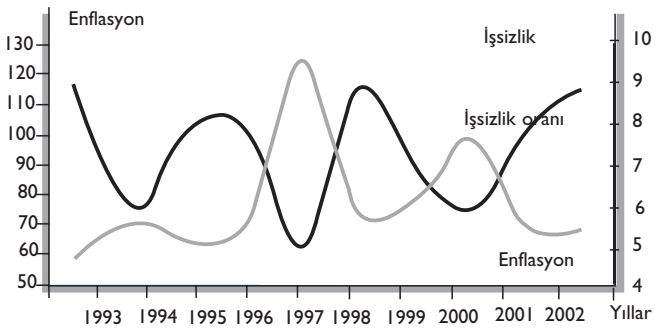

Üretim Artış Oranı

Bir ekonominin performansının nasıl olduğunu ve ülkedeki genel ekonomik koşulların durumunu değerlendirmede kullanılan temel göstergelerden birisi de ülkenin toplam üretim miktarı, daha doğru bir deyişle bu miktarda bir önceki döneme göre meydana gelen değişim oranıdır. **Toplam üretim** bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam miktarıdır. Ekonominin sözü edilen mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artış ise **ekonomik büyüme** olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan ekonomik büyümeyi ülkenin üretim imkanlarının genişlemesi şeklinde de tanımlamak mümkündür. Buna göre ekonomik büyüme, ülkenin üretim imkanları eğrisinin dışa doğru kayması olarak değerlendirilebilir.

Toplam üretim: Bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarıdır.

Ekonomik büyüme: Ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artıştır.

DİKKAT

Üretim imkanları eğrisi ile ilgili olarak kitabınızın ikinci ünitesini gözden geçiriniz.

Ülkenin refah düzeyinde genel bir artışı ifade ettiği için ekonomilerin mümkün olan en yüksek hızda büyümesi arzu edilir. Ancak tüm ülkeler her zaman yüksek bir hızda büyümek yerine, ekonominin performansında kısa dönemli dalgalanmalar yaşarlar. Bir diğer deyişle ülkedeki üretim hacmi kimi zaman hızla artarken, kimi zaman azalma sürecine girmektedir. Üretim hacmindeki bu artış ve azalış şeklindeki dalgalanmalar **konjonktür** olarak bilinmektedir. Ekonomide daha az mal veya hizmetin üretildiği, bir diğer deyişle toplam üretimin azaldığı dönemler **daralma** (resesyon) dönemleri olarak adlandırılmakta ve bu dönemlerde üretim kısıldığı için işsizlik artmakta, dolayısıyla ortalama yaşam standardı düşmektedir. Öte yandan toplam üretim miktarının hızla arttığı, ekonomide daha fazla mal ve hizmetin üretildiği dönemler **canlanma** dönemleri olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemlerde üretim arttığı için işsizlik azalmakta, dolayısıyla ortalama yaşam stan-

Konjonktür: Üretim hacminde kısa dönemli dalgalanmalardır.

Daralma: Ekonomide toplam üretimin azaldığı dönemdir.

Daralma: Ekonomide toplam üretimin azaldığı dönemdir.

Canlanma: Ekonomide toplam üretimin arttığı dönemdir.

dardı yükselmektedir. Toplam üretimin uzun dönemdeki seyri göz önüne alındığında ekonomilerin Şekil 11.1'de gösterildiği gibi bir dalgalanma eğilimi içerisinde oldukları görülmektedir. İşte makro iktisatta söz konusu dalgalanmaların nasıl yumuşatılabileceği ve ekonominin uzun dönemdeki büyüme oranının nasıl arttırılabileceği sorunu ile ilgileniriz.

Şekil 11.1

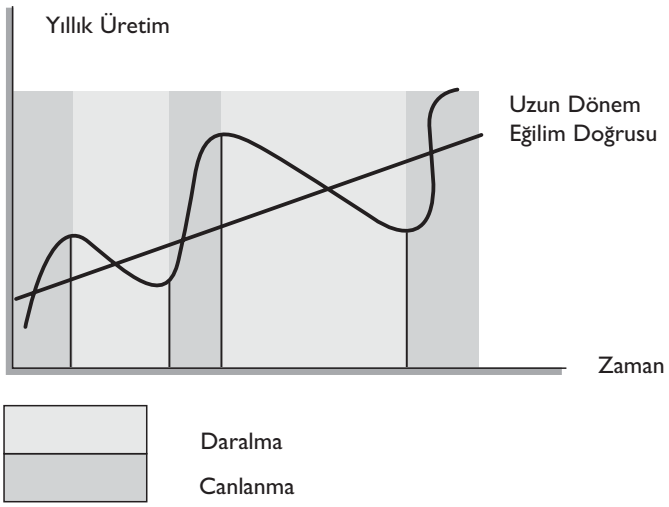

Konjonktür Dalgalamalar: *Konjonktür dalgalanmaları ekonominin uzun dönem büyüme eğilimini gösteren doğru etrafındaki üretim artış ve azalışlarıdır. Şekle göre her daralma dönemini bir canlanma dönemi, her canlanma dönemini de bir daralma dönemi takip etmektedir. Örneğin canlanma bir noktada en üst düzeye çıkmakta (tepe) ve bu noktadan sonra daralma başlamaktadır. Yine daralma bir noktaya kadar devam etmekte (dip) ve bu nokta dan sonra canlanma başlamaktadır. Kimi zaman ekonominin daralmadan canlanmaya geçişi U dönüşü olarak adlandırılmaktadır.*

DEVLET VE MAKRO EKONOMİ

AMAÇ 3 ***Devletin izlediği politikalarla makro ekonomik performans arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek***

Kitabımızın ilerleyen bölümlerinde de göreceğiniz gibi, makro iktisattaki tartışmaların büyük bir kısmı ekonomiyi etkilemede devletin rolü üzerinedir.

Aşağıdaki bölümü okumadan önce, devletin ekonomideki amaçlarının neler olması gerektiği konusunda kendi düşüncelerinizi bir liste olarak hazırlayınız.

SIRA SİZDE 3

Devletin makro ekonomiyi etkileyebilmek amacıyla kullanabileceği üç araç söz konusudur: Maliye politikası, para politikası ve arz yönlü politikalar.

Maliye Politikası

Devletin ekonomiyi etkileme yollarından bir tanesi topladığı vergiler ve yaptığı harcamalar, yani **maliye politikası** aracılığı ile ortaya çıkmaktadır. Devlet hanehalkı ve işletmelerden vergi toplamakta ve bu şekilde topladığı fonları silahlardan park yapımına, emekli maaşlarından otoyol yapımına kadar değişen bir skalada harcamaktadır. Söz konusu vergilerin ve harcamaların büyüklüğü ve bileşimi ekonomi üzerinde önemli etkilere sahiptir.

Maliye politikası: Devletin topladığı vergiler ve yaptığı harcamalarla ilgili politikasıdır.

Daha önce de söz edildiği gibi, Keynes'in 1930'larda gündeme getirdiği temel görüş maliye politikasının üretimdeki ve istihdamdaki dalgalanmaları istikrara kavuşturabilmek amacıyla kullanılabileceğidir. Keynes'e göre ekonomiyi durgunluktan çıkarabilmek için devlet vergileri azaltmalı ve/veya harcamalarını arttırmalıdır (genişlemeci maliye politikası). Aksine enflasyonist bir dönemde, devlet enflasyon

oranını düşürebilmek için vergileri arttırmalı ve/veya harcamalarını kısmalıdır (daraltıcı maliye politikası). Bu sürecin nasıl çalışacağını ve önlemlerin nasıl alınması gerektiğini Ünite 15'de ayrıntılı olarak ele alacağız.

Para Politikası

Para politikası: Merkez bankasının ekonomideki para miktarını kontrol edebilmek amacıyla aldığı önlemlerdir.

Devletin kontrol edebileceği değişkenler sadece vergiler ve kamu harcamaları değildir, bunların yanı sıra devlet merkez bankası aracılığı ile ekonomideki para miktarını da etkileyebilir. **Para politikasının** ekonomi üzerindeki etkileri ve istikrar sağlamadaki rolü makro iktisatta en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Ancak günümüzde birçok iktisatçı ekonomideki para miktarının fiyatlar genel düzeyini, faiz oranlarını ve döviz kurunu etkilediğini, işsizlik ve üretim üzerinde etkilerinin bulunduğunu kabul etmektedir. Tartışmaların temeli para politikasının etkilerini nasıl gösterdiği ve söz konusu etkilerin büyüklüğü ile ilgilidir. Para politikası ile ilgili ayrıntılı açıklamalarımızı Ünite 17 ve 18'de ortaya koyacağız.

Arz Yönlü Politikalar

Arz yönlü politikalar: Devletin toplam talebi arttırmak yerine üretimi arttırmaya dönük politikalarıdır.

Birçok iktisatçı para ve maliye politikaları aracılığı ile devletin konjonktür dalgalanmalarını yumuşatabileceği konusunda şüphe duymaktadır. Bunlara göre devlet toplam üretimi arttırıcı politikalar üzerinde yoğunlaşmalı ve ekonomik büyümeyi hızlandırıcı politikalar izlemelidir. Büyümeyi özendirici **arz yönlü politikaların** üzerinde durduğu konulardan birisi ve en önemlisi ülkedeki vergi sistemidir. Buna göre vergi sistemi, vergi oranları düşürülerek çalışma isteğini, tasarrufları ve yatırımları teşvik edecek şekilde reforma tabi tutulmalıdır.

MAKRO EKONOMİNİN BİLEŞENLERİ

AMAÇ 4

Bir ekonomide makro açıdan rol alan başrol oyuncuları ve bunların oynadıkları rolleri açıklayabilmek

Devresel akım diyagramı: Ekonomideki her sektör tarafından elde edilen geliri ve yapılan harcamaları gösteren diyagramdır.

Makro iktisat ekonomideki dört grubun davranışları üzerinde durmaktadır: *Hanehalkları ve işletmeler* (özel sektör), devlet (kamu sektörü) *ve diğer ülkeler* (uluslararası sektör). Bu dört grup çok çeşitli biçimlerde birbirleriyle karşılıklı ilişki içerisindedirler. Bu ilişkilerin bir çoğu da gelirin elde edilmesi ve harcanması bileşenlerini içermektedir. Makro ekonomide yer alan dört birim arasındaki karşılıklı ekonomik ilişkileri görebilmenin en kolay yolu, bu birimlerin her biri tarafından elde edilen geliri ve yapılan harcamaları gösteren **devresel akım diyagramıdır.** Bu anlamda basit bir akış diyagramı Şekil 11.2'de gösterilmektedir.

Şekil 11.2

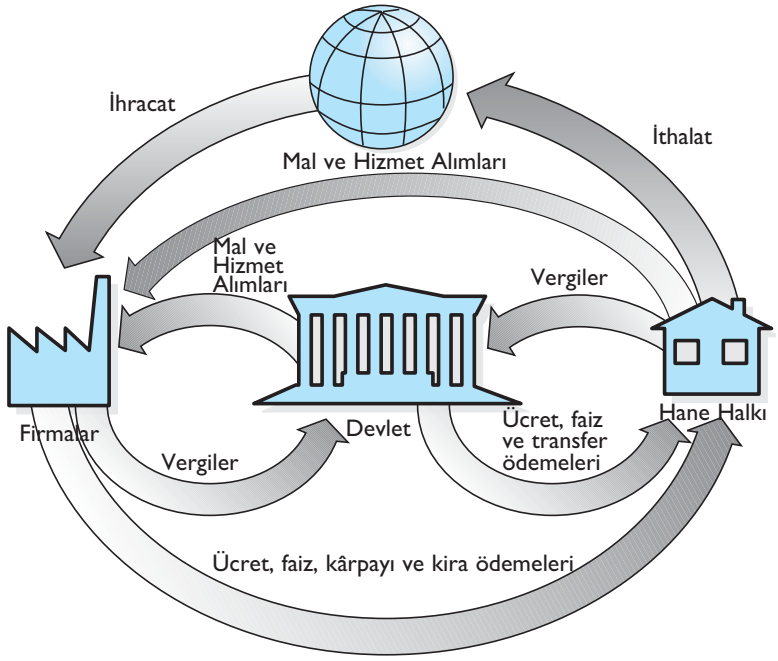

Mal ve Hizmetlerin Devresel Akımı: *Hanehalkları firmalardan ve devletten gelir elde etmekte, buna karşılık firmalardan (yabancılar da dahil) mal ve hizmet satın almakta, devlete vergi ödemektedirler. Firmalar hanehalklarına ve devlete yaptıkları mal ve hizmet satışından gelir elde ederken, hanehalklarına ücret, kâr, faiz ve rant, devlete de vergi ödemesinde bulunurlar. Devlet ise firmalardan ve hanehalklarından vergi olarak gelir elde etmekte hanehalklarına ve firmalara mal ve hizmetlerinin karşılığında ödemede bulunmaktadır. Öte yandan devlet, hanehalklarına faiz ödemesi yapmakta ve transfer ödemesi aktarmaktadır. Son olarak diğer ülkelerde yaşayanlar da yurtiçinde üretilen mal ve hizmetleri satın almaktadırlar.*

Şimdi bu devresel akım diyagramını adım adım inceleyelim. Hanehalkları, işletmeler ve devlet için çalışmakta, çalışmalarının karşılığında ücret elde etmektedirler. Hanehalklarının devletten ve işletmelerden elde edebilecekleri tek gelir ücret değildir. Ücretin yanı sıra hanehalkları işletmelerden faiz, kâr payı ve kira geliri de elde edebilirler. Öte yandan hanehalkları devletten ücret dışında faiz ve **transfer ödemeleri** şeklinde de gelir elde edebilmektedirler. Hanehalkları elde ettikleri geliri işletmeler tarafından üretilmiş olan mal ve hizmetleri satın alarak ve devlete vergi ödeyerek harcamaktadırlar.

Transfer ödemeleri: Devletin mal, hizmet veya işgücü karşılığı olmaksızın hanehalklarına yaptığı ödemelerdir.

İşletmeler hanehalklarına, devlete mal ve hizmet satarak gelir elde etmekte ve hanehalklarına ücret, faiz ve kâr payı, devlete de vergi ödeyerek bu gelirlerini harcamaktadırlar. Benzer şekilde devlet hanehalkları ve işletmelerden vergi toplayarak gelir elde etmekte ve harcama yapmaktadır. Devlet işletmelerden mal ve hizmet satın almakta, hanehalklarına ise ücret, faiz ve transfer ödemesi şeklinde ödemelerde bulunmaktadır.

Son olarak hanehalkları gelirlerinin bir kısmını diğer ülkeler tarafından üretilmiş olan mal ve hizmetlere harcarken (ithalat harcamaları), diğer ülkelerde yaşayan hanehalkları da yerli işletmeler tarafından üretilen mal ve hizmetleri satın almaktadırlar (ihracat geliri).

Şekil 11.2'de verilen devresel akım diyagramında, hanehalkları elde ettikleri gelirin tamamını harcamazlarsa durum sizce ne olur?

SIRA SİZDE 4

Yukarıdaki basit devresel akım diyagramının ortaya koyduğu önemli bir gerçeği vurgulamak gerekir: Ekonomide birisinin yaptığı harcama mutlaka bir başkasının gelirini oluşturmaktadır. Örneğin, IBM'den bir kişisel bilgisayar satın alırsanız IBM'e ödemede bulunursunuz ve IBM gelir elde eder. IBM devlete vergi öderse IBM ödemede bulunmuş ve devlet gelir elde etmiş olur.

Herkesin harcaması bir başkasının gelirini oluşturur. Ekonomideki her işlemin mutlaka iki tarafı vardır.

DİKKAT

Özet

AMAÇ 1 *Makro iktisadın doğuşunu ve gelişiminin ardında yatan temel faktörleri açıklayabilmek*

- Mikro iktisat tek bir mala ilişkin piyasanın nasıl çalıştığını ve bireysel karar alma birimlerinin davranışlarını incelerken, makro iktisat bu piyasaların ve karar birimlerinin bütününü ele alır. Örneğin, ekonomideki tüm birimlerin tüketim harcamalarının, ülkede üretilen tüm mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının, ekonomideki toplam üretim düzeyinin nasıl belirlendiği ve neden değiştiği makro iktisadın ilgi alanına girer.
- Makro iktisat 1930'larda yaşanan Büyük Bunalım'ın açıklanabilmesi çabaları sonucu doğmuştur.
- Bu konuda başlangıç olarak Keynes'in 1936 tarihli Genel Teori isimli kitabını kabul etmek yaygın bir görüştür.

AMAÇ 2 *Makro iktisadın ilgi alanına giren temel konuları açıklayabilmek*

- Makro iktisadın temel konuları bir ekonomide toplam üretim hacminin belirlenmesi ve değişmesi, fiyatlar genel düzeyinin belirlenmesi ve değişmesi, işsizlik düzeyinin belirlenmesi ve değişmesi şeklinde sıralanabilir.
- Ülkedeki üretim hacminde gözlenen dalgalanmalar konjonktür dalgalanmaları olarak adlandırılırken, devlet tarafından izlenen politikalar bu dalgalanmaların mümkün olduğunca yumuşatılmasını hedeflemektedir.
- Bu süreçte işsizlik oranını ve enflasyon oranını makul düzeylerde tutabilmek de hedefler arasında sayılmalıdır.

AMAÇ 3 *Devletin izlediği politalarla makro ekonomik performans arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek*

- Devletin makro ekonomiyi etkilemek amacı ile kullanabileceği araçlar; maliye politikası, para politikası ve arz yönlü politikalar başlıkları altında toplanabilir.
- Bunlardan maliye politikası, devletin vergi toplama ve harcama yapma kararları; para politikası, merkez bankasının ülkedeki para miktarını kontrol etmeye dönük kararları; arz yönlü politikalar ise devletin temel olarak üretimi arttırmaya dönük kararları ile ilgilidir.

AMAÇ 4 *Bir ekonomide makro açıdan rol alan başrol oyuncuları ve bunların oynadıkları rolleri açıklayabilmek*

- Makro ekonomik karar birimlerinin karşılıklı olarak birbirleriyle olan ilişkileri devresel akım diyagramı çerçevesinde incelenebilir.
- Hanehalkları, işletmeler, devlet ve diğer ülkeler olarak sıralanan bu birimlerin gelir ve harcamaları karşılıklı olarak eşleşmektedir.
- Her grubun harcaması diğer grup veya grupların gelirini oluştururken, bu durum ekonomik işlemlerin çift taraflı niteliğini yansıtmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi makro iktisadın ilgi alanına **girmez?**

a. Firmaya kar maksimizasyonu sağlayan üretim miktarının belirlenmesi
b. Enflasyon oranını en aza indirebilmek için katlanılması gereken işsizlik oranı
c. Ekonomik faaliyet hacminde bir dipten diğerine geçen ortalama sürenin belirlenmesi
d. Uzun dönemde enflasyonu düşürmeye dönük para politikalarının üretim üzerindeki etkisi
e. Sosyal refahı maksimum kılacak uzun dönem ekonomik büyüme oranının belirlenmesi

2. Aşağıdakilerden hangisi Büyük Bunalım döneminde yaşanan iktisadi olgulardan biridir?

a. Enflasyon oranının aşırı boyutlara ulaşması
b. Faiz oranlarının hızla artması
c. Borsadaki çöküş sonucu kişisel servetlerin yitirilmesi
d. İşsizlik oranının minimum düzeye inmesi
e. Üretimin değerinde beklenenden daha hızlı bir artış gerçekleşmesi

3. Klasik modellerde, bir ekonomide uzun süreli bir işsizliğin ortaya çıkamayacak olmasının temel nedeni aşağıdakilerden hangisi ile **tam** olarak ifade edilebilir?

a. Devletin ekonomiye müdahale ederek işsizliğin artmasına engel olması
b. Ekonominin sürekli canlanma aşamasında kalması
c. İşçilerin yüksek ücret düzeyinde dinlenmeye daha fazla vakit ayırmaları
d. Merkez bankasının ekonomiye sık sık müdahale ederek faiz oranlarında belirsizlik yaratması
e. Ücretlerin azalma ve artma yönünde esnek olması

4. Keynes'in geliştirdiği ekonomik modelde, bir ekonomide istihdamı belirleyen **temel** faktör aşağıdakilerden hangisidir?

a. Ücret düzeyi
b. Toplam talep
c. Fiyatlar genel düzeyi
d. Verimlilik
e. Para miktarı

5. Bir kişinin işsiz sayılabilmesi için aşağıdaki özelliklerden hangisi gerekli **değildir?**

a. İşsizlik yardımı almıyor olması
b. İktisaden faal yaş grubuna dahil olması
c. İş aradığı halde bulamaması
d. Ekonomide mevcut ücret düzeyine razı olması
e. Çalışma güç ve isteğinde olması

6. Bir üretim kolunda istihdam edilenlerden bir kısmı üretim faaliyetinden çekildiği halde üretim düşmüyorsa, bu sektörde geçerli olan işsizlik türü aşağıdakilerden hangisidir?

a. Konjonktürel işsizlik
b. Geçici işsizlik
c. Gizli işsizlik
d. Mevsimlik işsizlik
e. Kısmi işsizlik

7. Aşagıdaki tabloda 1998-2002 döneminde Türkiye'de fiyatlar genel düzeyine ilişkin indeks değerleri yer almaktadır. Buna göre söz konusu dönemde paranın değeri nasıl bir değişim göstermiştir?

a. Artmıştır.
b. 2001'e kadar artmış, sonra azalmıştır.
c. 2000'e kadar azalmış,sonra artmıştır.
d. Azalmıştır.
e. Sabit kalmıştır.

Yıllar	Fiyat İndeksi (1995=100)
1998	100
1999	180
2000	358
2001	609
2002	1029

8. Bir önceki soruda verilen tablo esas alındığında, Türkiye ekonomisinin 1998-2002 döneminde içinde bulunduğu durumu değerlendirmek için aşağıdaki deyimlerden hangisini kullanmak uygun olur?

a. Deflasyonist ortam
b. Dezenflasyonist ortam
c. Stagflasyon ortamı
d. Hiperenflasyon ortamı
e. Enflasyonist ortam

9. I. Canlanma
II. Dip
III. Tepe
IV. Daralma

Yukarıda verilen bir konjonktür dalgalanmasının aşamaları aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak sıralanmıştır?

a. II-I-III-IV
b. IV-III-I-II
c. II-III-I-IV
d. III-I-IV-II
e. I-IV-III-II

10. Aşağıdaki kararlardan hangisi maliye politikası kapsamında alınan önlemlerden biridir?

a. Merkez bankasının döviz kurunu sabitlemesi
b. Devletin sorunlu bankalara el koyarak mevduat toplamalarını yasaklaması
c. Devlet tarafından piyasa faizlerine müdahale edilerek tasarrufçunun enflasyona karşı korunması
d. Devletin kurumlar vergisi oranını %50'den %25'e düşürmesi
e. Devletin ithalata miktar sınırlaması getirmesi

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Fiyatlar genel düzeyi, enflasyon

Türkiye'de bundan 25 yıl öncesinde 1 milyon lira vererek fotoğrafta görülen lüks eve sahip olabilirdiniz. Oysa bugün 1 milyon lira ile ancak bu evin bir odasına takılabilecek bir ampulü satın alabiliyorsunuz. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının bir tek sebebi vardır: Enflasyon. Ülkedeki fiyatlar genel düzeyinin her yıl önemli ölçüde artması, bir diğer deyişle paranın satın alma gücünün her yıl büyük miktarda aşınması, birçoğumuza komik gelen bu durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim 1980 yılında 100 olan fiyatlar genel indeksi 2002 yılı sonu itibariyle yaklaşık 8,952,300 değerine ulaşmıştır. Sözü edilen 1980-2002 döneminde Türkiye'de yıllık ortalama enflasyon oranı % 65 civarındadır. Aşağıdaki grafikte sözü edilen dönemde Türkiye'de enflasyon oranın yıllara göre seyri ve ortalama enflasyon oranı görülmektedir.

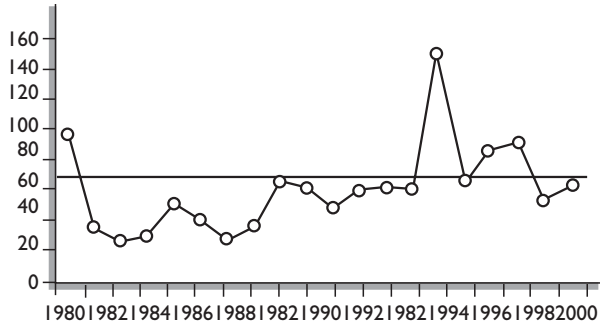

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Parasız, İ. (2000). **İktisada Giriş.** Bursa: Ezgi, s. 207-219.

Paya, M. (1997). **Makro İktisat.** İstanbul: Filiz, s. 1-13.

Uluatam, Ö. (1980). **Makro İktisat** (4. Baskı). Ankara: S Yayın, s. 3-14

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Ayrıntılı bilgi için "Makro İktisadın İlgi Alanı" konusuna bakınız.
2. c	Ayrıntılı bilgi için "Makro İktisadın Kökenleri" konusuna bakınız.
3. e	Ayrıntılı bilgi için "Makro İktisadın Kökenleri" konusuna bakınız..
4. b	Ayrıntılı bilgi için "Makro İktisadın Kökenleri" konusuna bakınız.
5. a	Ayrıntılı bilgi için "İşsizlik ve İstihdam Düzeyi" konusuna bakınız.
6. c	Ayrıntılı bilgi için "İşsizlik ve İstihdam Düzeyi" konusuna bakınız.
7. d	Ayrıntılı bilgi için "Enflasyon" konusuna bakınız.
8. e	Ayrıntılı bilgi için "Enflasyon" konusuna bakınız.
9. a	Ayrıntılı bilgi için "Üretim Artış Oranı" konusuna bakınız.
10. d	Ayrıntılı bilgi için "Devlet ve Makro Ekonomi" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bunalımdan çıkışın gecikmesinin nedeni, klasik iktisat teorisinin önerileri sonucu devletin ekonomiye müdahaleden kaçınmasıdır. Dönemin koşulları içerisinde geçerli olan iktisat felsefesi devletin ekonomiye her türlü müdahalesine karşı çıkmakta, piyasaların kendi iç dinamikleri ile işsizlik sorunun kendiliğinden çözüleceğini savunmaktaydı. Klasik iktisatçılar *Say Kanunu* olarak bilinen ve her arz kendi talebini yaratır şeklinde ifade edilen yasanın geçerliliğine ve ekoniminin kendiliğinden dengeye gelerek tam istihdamın sürekliliğine inanıyorlardı. Mikro iktisat derslerinizden rekabet koşullarının işlemesi sonucu piyasadaki arz veya talep fazlasının kendiliğinden ortadan kalkacağı ve denge fiyat düzeyi ve miktarının değişmeyeceğini hatırlayınız. Rekabet koşullarından bir sapma, örneğin fiyatların düşmemesi gibi, bu mekanizmanın çalışmasına engel olmakta ve arzulanan bir fiyat düzeyinde dengenin sağlanabilmesi için dışarıdan müdahale gerekli olmaktadır.

Sıra Sizde 2

Grafiğe göre 1993-2002 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de enflasyon ve işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı net olarak görülmektedir. Bir diğer deyişle enflasyonun azaldığı dönemlerde işsizlik oranı artmakta, enflasyonun hızlandığı dönemlerde işsizlik oranı düşmektedir. Bu durum bize enflasyonla mücadelenin işsizlik cinsinden bir maliyeti olduğunu göstermektedir. Buna göre en azından kısa dönemde, işsizliği düşük tutabilmek için yüksek enflasyona, enflasyonu düşürebilmek için de yüksek bir işsizliğe katlanmak durumunda olduğumuz ortaya çıkmaktadır.

Sıra Sizde 3

Hazırlayacağınız listede yer alması gereken görevler arasında aşağıdaki temel ekonomik görevlerin bulunması gerekmektedir.

1. Tam istihdamın sağlanması (arayan herkesin bir iş bulabilmesi)
2. Fiyat istikrarının sağlanması (fiyatlardaki değişkenliğin minimum olması)
3. Ödemeler dengesinin sağlanması (döviz gelirleri ile giderlerinin dengeli olması)
4. Hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanması

Sıra Sizde 4

Gelir ve harcama akımından bu tür sızıntı olması mümkündür. Hanehalklarının elde ettiği gelirlerden bir kısmını harcamaması tasarruf yapması anlamına gelir. Bu nedenle tasarrufları gelir-harcama akımından bir sızıntı olarak kabul edebiliriz. Yapılan bu tasarrufların finansal sistem içerisinde değerlendirilmesini (örneğin bankaya yatırılması gibi) bekleyebiliriz. Finansal sistem ise kendisine yatırılan bu tasarrufları işletmelere kredi vererek değerlendirecek ve kredi alan işletme ise yatırım yapacaktır. Kısaca gelir-harcama akımından sızıntılar (tasarruf gibi) olabileceği gibi, akıma ilaveler (yatırım gibi) de olabilmektedir. Daha sonraki ünitelerde ele alacağımız gibi bu sızıntı ve ilavelerin birbirine (bizim örneğimizde yatırımların tasarruflara) eşit olması ekonominin denge koşuludur.

12

Milli Gelir Muhasebesi

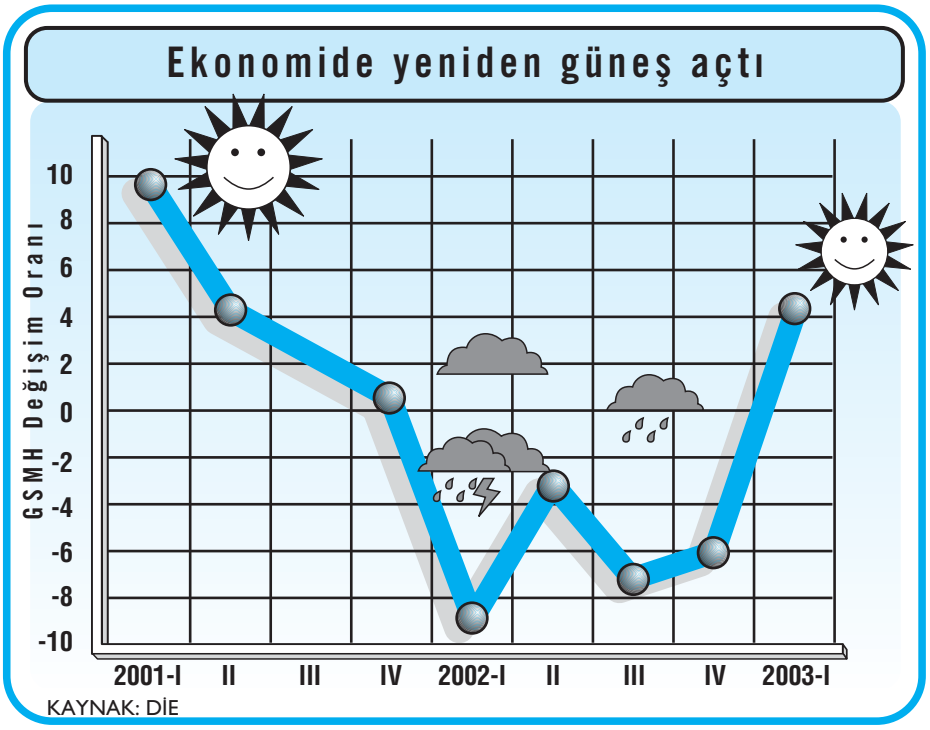

Aylık olarak yayınlanan bir dergiden yapılan yukarıdaki alıntıda, Türkiye ekonomisinde yaklaşık iki yıl süren ekonomik durgunluğun sona erdiği ve ekonomik canlanmanın başladığı vurgulanarak yukarıda gördüğünüz grafik kullanılmaktadır. Yazara göre, ekonomik büyümenin grafikte izlediği seyir göz önüne alındığında, gelecek aylar toplumsal refahın artacağı bir dönem olarak nitelenebilir. Ekonomik büyümenin hızlanması size ne anlam ifade ediyor? Ekonomi hakkında sadece grafikte yer alan tek bir göstergeyi kullanarak yazarın bu tür bir sonuca ulaşmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yukarıdaki grafiği esas aldığınızda siz de yazar gibi iyimser olabilir misiniz?

Başlarken

Bir öğrencinin bir öğrenim dönemindeki performansını değerlendirebilmek için, öğrenciye dönem sonunda verilen karne esas alınır. Yine bir şirketin belirli bir dönemdeki performansını ölçebilmek için bu şirketin o döneme ilişkin mali tablolarını, örneğin bilanço ve gelir tablosu gibi, incelememiz gerekir. Peki bir ekonominin performansını nasıl ölçebiliriz? Günümüzde bir ülkeye ait milli gelir muhasebesi sonucu ortaya çıkan milli gelir hesapları, bu amaçla kullanılan temel ölçüm aracıdır.

17'nci ve 18'inci yüzyıllarda merkantilizm adı verilen iktisadi yaklaşım geçerli iken, birçok kişi ülkenin ekonomik performansını ölçmenin en iyi yolunun ülkenin elinde bulunan değerli metal stokuna bakmak olduğuna inanıyordu. Örneğin; ülkenin mevcut altın stokundaki artış, ekonomik performansın iyi olduğunu ve ülkedeki zenginliğin arttığını ifade etmekteydi. Ekonomik faaliyetleri belirli bir dönem içerisinde değerlendiren, yani bir akım olarak ele alan ilk kişi Francois Quesney'dir. Quesney 1758 yılında yayınladığı Tableau Economique isimli kitabında, bir önceki ünitede ele aldığımız, ekonominin farklı sektörleri arasındaki malhizmet ve gelire ilişkin devresel akımı ortaya koymaktaydı. Fransa Kralı XV'inci Louis'nin doktoru olan Quesney'in söz konusu akım düşüncesini insan vücudundaki kan dolaşımından hareketle ortaya atmış olduğu öne sürülür.

Bir ülkenin makro ekonomik performansını özetleyen milli gelir hesaplarının ilkel biçimi bundan 200 yıl önce İngiltere'de geliştirilmiştir. Ancak, günümüzdeki milli gelir muhasebesi sistemi Büyük Bunalım döneminde 1932'de ABD'de Simon Kuznets tarafından geliştirilmiştir. Sistem ülkenin her bölgesinden çeşitli kaynaklardan toplanan çok büyük sayıdaki mikro ekonomik verinin birleştirilmesi ve ortak bir yöntemle özetlenerek periyodik olarak açıklanmasına dayanmaktadır. Hemen belirtelim ki Kuznets bu konudaki katkıları karşılığında 1971 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü kazanmıştır. Günümüzde birçok ülke söz konusu ortak özetleme yöntemini kullanarak milli gelir muhasebesi sistemini yürütmektedir. Tıpkı bir işletmenin tuttuğu muhasebe kayıtlarının bu işletmenin mali durumunu incelemek amacıyla kullanılması ve belirli bir dönemin sonunda (örneğin bir yıl gibi) bu muhasebe kayıtlarından yararlanılarak hazırlanan özet mali tabloların (bilanço, gelir tablosu gibi) işletmenin performansını ortaya koyması gibi, milli gelir hesapları da ülkenin ekonomik durumunu incelemek ve bu hesaplardan yola çıkılarak oluşturulan gayrisafi milli hasıla gibi bazı kavramsal büyüklükler ise ülkenin ekonomik performansını ölçmek amacıyla kullanılmaktadır.

Anahtar Kavramlar

- *Gayrisafi milli hasıla*
- *Katma değer*
- *Toplam harcamalar*
- *Milli gelir*
- *Kullanılabilir gelir*
- *Reel gayrisafi milli hasıla*
- *Kayıt dışı ekonomi*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerinin belirlenmesi amacı ile geliştirilen GSMH kavramını tanımlamak ve temel özelliklerini,*
2. *Üretimin değerini hesaplamak için kullanılacak çeşitli yöntemleri,*
3. *Üretimin değeri ile ilgili alternatif kavramları,*
4. *Fiyat değişmelerinin üretimin değeri üzerinde nasıl etkili olduğunu ve bunun nasıl giderilebileceğini,*
5. *Üretimin değerini ölçmek için günümüzde kullanılan yöntemlerin taşıdığı eksiklikleri,*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

MİLLİ GELİR HESAPLARI

AMAÇ 1 ***Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerinin belirlenmesi amacı ile geliştirilen GSMH kavramını tanımlamak ve temel özelliklerini açıklayabilmek***

Bir ülkede geliri oluşturan faaliyetlerin ölçülmesi, **milli gelir muhasebesi** olarak adlandırılmaktadır. Bir ekonomide limonlu kekten helikoptere, kitaptan konuta, saç kesiminden pizza dağıtımına kadar değişen milyonlarca tür mal ve hizmet üretilmektedir. Peki bu kadar geniş bir yelpazedeki veriler nasıl toplanabilir? Devlet, belirli bir organizasyon çerçevesinde bu konuda gerekli ve ayrıntılı bilgileri toplamakta, bu verileri birleştirerek ve özetleyerek kamuoyuna açıklamaktadır. Açıklanan bu sonuçlar oldukça ayrıntılı bilgi içermekte ve ülkede o dönemde gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin sonucunu göstermektedir. Örneğin; Türkiye'de bu amaçla görevlendirilen kamu kurumu, *Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)*'dür. DİE bu verileri, 1987 yılına dek yıl sonu itibariyle yılda bir kez açıklarken, 1987'den bu yana üç aylık bazda ölçümler yaparak yılda dört kez açıklamaktadır. Milli gelir muhasebesi sistemi içerisinde yayınlanan bu rakamlar ekonominin tarım, sanayi, konut gibi farklı sektörlerine ait üretim verilerini, ülkedeki gelirlerin kaynaklarını (ücret, faiz ve kâr gibi) ve çeşitli türdeki mallara yapılan harcamaları kapsamaktadır. Bu nedenle milli gelir hesapları ekonomik faaliyetlerin genel bir özetini sunmanın yanı sıra ülkedeki üretim, gelirler ve harcamalar arasındaki karşılıklı ilişkileri de göstermektedir. Dolayısıyla milli gelir hesaplarının incelenmesi ülkedeki üretim, gelir ve istihdam düzeyinin nasıl belirlendiğini ortaya koyabilmekte ilk adım olacaktır.

Milli gelir muhasebesi: Bir ekonomide belirli bir dönemde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin ölçüm sistemidir.

Türkiye'de GSMH verileri DİE web sitesinde Başlıca Ekonomik Göstergeler başlığı altında bulunabilir: http://www.die.gov.tr

Yukarıdaki açıklamalarımızda ülkede milyonlarca tür mal ve hizmet üretildiğini ve milli gelir hesaplarının ülkenin üretim miktarını ölçmek amacıyla kullanılabileceğinden bahsettik. Burada karşımıza bir sorun çıkmaktadır: Ton, adet, saat, m^3 gibi farklı birimlerde üretilen bu kadar çok mal ve hizmetin miktarlarını nasıl toplayabiliriz? Bunun tek cevabı, söz konusu mal ve hizmetlerin değerini ifade eden ortak bir ölçüt olarak fiyatlarının kullanılmasıdır. Zira üretilen ve satılmak amacıyla piyasaya sunulan her mal ve hizmetin bir fiyatı vardır ve bu fiyat toplam üretim değerinin belirlenmesinde bir ölçü olarak fonksiyon görmektedir. İşte bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen tamamlanmış (nihai) mal ve hizmetlerin piyasa değerinin toplamı **gayrisafi milli hasıla** (GSMH) olarak adlandırılmakta ve bu kavram ülkenin genel ekonomik performansının değerlendirilmesinde en yoğun kullanılan kavram olmaktadır. Örneğin, 2002 yılı sonunda Türkiye'nin GSMH'sı 273.5 katrilyon TL'dir. Yani Türk vatandaşlarının sahip olduğu üretim faktörleri tarafından 2002 yılında üretilen otomobillerin, filmlerin, eğitim hizmetlerinin, buğdayın ve diğer tüm mal ve hizmetlerin değerlerinin toplamı 273.5 katrilyon liradır.

Gayrisafi milli hasıla: Bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen tamamlanmış (nihai) mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile ifade edilen değerleri toplamıdır.

Yukarıda verilen GSMH tanımında açıklığa kavuşturulması gereken bazı özellikler ve teknik terimler söz konusudur. Öncelikle üretimi ölçerken çifte saymadan yani aynı ürünü iki kez GSMH hesaplarına dahil etmekten kaçınmamız gerekir. Çünkü **ara malı** dediğimiz bazı mal ve hizmetler diğer bazı mal ve hizmetlerin üretilmesinde kullanılmaktadır. Eğer bu tür mal ve hizmetleri de GSMH'yı hesaplarken göz önüne alırsak çifte sayma yapmış oluruz. Bir mal üretiminden mamul mal haline gelinceye kadar geçtiği bütün üretim aşamalarında milli gelir hesaplarına dahil edilirse, sonuçta elde edilen GSMH rakamı gerçeğinden büyük çıkar. Bu nedenle her işletmenin kendi üretimi sonucunda GSMH'ya net olarak kattığı değeri bulmak ve toplama gitmek gerekir. İşletmenin gerçekleştirdiği üretimin değerinden kullanılan ara mallarının değerini çıkartarak elde edebileceğimiz bu rakam **katma değer** olarak adlandırılmaktadır. Durumu bir örnekle açıklamaya çalışalım.

Ara malı: Bir başka mal veya hizmetin üretilmesinde kullanılan mal ve hizmetlerdir.

Katma değer: Her üretim aşamasında ara mallarının değerine yapılan ilavedir.

Bir adet ekmek üretmek için kullanılan buğday önce tarlada üretilir; sonra sırasıyla un ve hamur haline getirilir ve nihayet fırında pişirilerek ekmek olur. Şimdi ekmek üretiminde sözü edilen bu aşamaları ve her aşamada gerçekleştirilen üretimin değerini karşılarına yazarak bir tablo halinde inceleyelim

Tablo 12.1

Ekmek Üretimi

Üretim Aşamaları	Satış Değeri (Lira)	Yaratılan Katma Değer (Lira)
Buğday	21,000.-	21,000.-
Un	48,000.-	27,000.-
Hamur	83,000.-	35,000.-
Ekmek	125,000.-	42,000.-
TOPLAM	277,000.-	125,000.-

Tamamlanmış mal ve hizmetler: Son kullanım için üretilmiş olan mal ve hizmetlerdir.

GSMH'yı hesaplarken bir adet ekmek üretmek için kullanılan buğdayın, unun ve hamurun değerlerini de sonuç olarak elde edilen ekmeğin değeriyle birlikte dikkate alıp toplarsak 277 bin liralık bir üretim değeri rakamı elde ederiz. Oysa buğdayın, unun ve hamurun kullanılmasından elde edilen **tamamlanmış mal** niteliğinde olan 1 adet ekmeğin değeri 125 bin liradır ve bu değerin içine daha önceki üretim aşamalarında yaratılan katma değer de dahildir. Dolayısıyla biz her üretim aşamasındaki üretimin değerini alt alta yazıp toplarsak çifte sayma yapmış oluruz. Bir adet ekmeğin GSMH'ya katkısı aslında 125 bin lira iken, çifte sayma nedeniyle 277 bin lira gibi daha yüksek bir değer elde ederiz. Dikkat ederseniz üretimin her aşamasında yaratılan katma değerlerin toplamı tamamlanmış mal konumunda olan ekmeğin değerine eşittir. İşte bu nedenle GSMH hesaplanırken sadece tamamlanmış mal ve hizmetler göz önüne alınır. Görüldüğü gibi üretimin değeri açısından GSMH iki farklı yöntemle hesaplanabilmektedir: Çeşitli üretim aşamalarında gerçekleştirilen katma değerlerin toplamı veya sadece tamamlanmış mal ve hizmetlerin değerleri toplamı.

GSMH tanımının ikinci özelliği, GSMH kapsamına ekonomide üretilen tüm tamamlanmış mal ve hizmetlerin dahil edilmesidir. Buradaki sorun bazı mal ve hizmetlerin piyasalar aracılığı ile satılmaması ve bunların değerini belirlemedeki güçlüktür. Örneğin; devlet tarafından sunulan emniyet, adalet, milli savunma, eğitim gibi hizmetleri düşününüz. Bu tür hizmetler hiçbir piyasada alınıp satılmamakta; ancak, ekonominin toplam mal ve hizmet üretiminde önemli bir bölümü oluşturmaktadır. İktisatçılar ve istatistikçiler bu tür mal ve hizmetlerin maliyetleri ile değerlendirilerek GSMH hesaplarına dahil edilmesinin uygun olacağına karar vermişlerdir. Bu değerleme yöntemi ideal bir yöntem olmamakla birlikte günümüze kadar geliştirilmiş en pratik çözüm niteliğindedir.

Üçüncü olarak, pratik nedenlerle bazı tamamlanmış mal ve hizmetlerin GSMH hesaplarına dahil edilmemesi yararlı olmaktadır. Özellikle pazarlaması yapılamayan bazı mal ve hizmetler (ev hanımları tarafından gerçekleştirilen hizmetler gibi) GSMH'ya dahil edilmez. Bunun nedeni iktisatçıların ev hanımlarının icra ettiği hizmetlere değer vermemeleri değil, bu tür hizmetlerin parasal anlamda gerçek değerini tahmin etmenin son derece güç ve subjektif, yani değer yargılarına dayanıyor olmasıdır.

Dördüncü olarak, tamamıyla finansal (mali) nitelikte olan işlemler de GSMH hesaplarına dahil edilmez. Bu tür finansal işlemler kamu kesimi ve özel kesimin transfer ödemeleri ile menkul kıymetlerin alım ve satım işlemlerinden oluşmaktadır. Devletin transfer ödemeleri, devletin üretime katılmayan kişilere yaptığı ödemelerdir. Ekonomik açıdan güçsüz kişilere yapılan parasal ödemeler ile devletin aldığı

borç nedeniyle yaptığı faiz ödemeleri transfer ödemelerine örnek teşkil eder. Bu tür ödemeler yaratılan bir değer karşılığında yapılmadığı için bunları GSMH'ya dahil etmek doğru değildir. Özel kesimin transfer ödemeleri ise bağışlar ve herhangi bir şekilde bir kişi veya kuruluştan başka bir kişi veya kuruluşa fon aktarılmasıdır (örneğin bir arkadaşınıza borç vermeniz gibi). Yine bu tür ödemeler bir üretim karşılığı yapılmadığı için bunların da GSMH hesaplarına dahil edilmeleri için bir neden yoktur. Menkul kıymetlerin alım ve satımı da üretim karşılığında yapılan ödemeler kapsamına girmemektedir ve dolayısıyla GSMH'ya dahil edilmemeleri gerekir.

Beşinci olarak, ikinci el malların satışı da GSMH hesaplanırken göz önüne alınmaz. Bunun nedeni açıktır. Bir mal üretildiğinde bu malın değeri GSMH'ya dahil edilmektedir. Bu malın ikinci el piyasada tekrar satılması durumunda satış değeri GSMH'ya dahil edilirse ikinci kez sayılmış olur ve GSMH'nın gerçeğinden fazla hesaplanmasına yol açar. Örneğin, yeni bir otomobil satın alıp bunu bir yıl sonra sattığınızı varsayalım. Otomobil üretildiği zaman bu yeni otomobilin değeri GSMH'ya dahil edilir, ancak otomobilin tekrar satışı ile belirlenen değeri GSMH'ya dahil edilmez. Aksi takdirde tekrar sayma söz konusu olacaktır.

Son olarak, GSMH o ülke vatandaşlarının sahip olduğu üretim faktörleri tarafından gerçekleştirilen üretimin değerini ifade etmektedir. Bu durumda GSMH'nın bir kısmı yurtdışında üretilen mal ve hizmetlerden oluşurken, bir kısmı da yurtiçinde üretilmesine rağmen GSMH hesapları dışında kalmaktadır. Örneğin, bir Türk firmasının Azerbaycan'da elde ettiği kâr Türkiye GSMH'na dahil edilirken, bir Alman firmasının Türkiye'de elde ettiği kâr Türkiye'deki GSMH hesaplarına dahil edilmemekte, Alman GSMH'na katılmaktadır. Bu nedenle üretim faktörlerinin mülkiyetinin kimde olduğuna bakılmaksızın o ülke sınırları içinde üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin toplam değerini gösteren ve **gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH)** olarak adlandırılan bir alternatif tanım geliştirilmiştir. Günümüzde birçok ülke için GSMH ve GSYİH arasındaki fark oldukça küçüktür. Örneğin, ülkemizde 2002 sonu itibariyle GSMH 273.5 katrilyon lira iken GSYİH 276.0 katrilyon liradır. Türkiye'ye söz konusu yıl içerisinde transfer edilen faktör gelirleri, Türkiye'den yurtdışına transfer edilen faktör gelirlerinden büyük olduğu için GSMH GSYİH'dan daha küçük çıkmaktadır.

Gayrisafi yurtiçi hasıla: Bir ülke sınırları içerisinde üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile ifade edilen değerleri toplamıdır.

Aşağıdaki tabloda verilen Türkiye'de 1968 ve 2002 yıllarına ait sektörel bazdaki GSMH değerlerini inceleyerek Türk ekonomisinde gözlenen yapısal değişim hakkında yorum yapabilir misiniz?

SIRA SİZDE 1

Sektörler	1968	2002
Tarım	10.6	15.9
Sanayi	5.6	34.1
İnşaat	2.2	5.4
Ticaret	3.9	26.7
Ulaştırma-Haberleşme	2.4	15.6
Mali Kurumlar	0.8	2.6
Serbest Meslekler	0.7	2.8
Mesken Gelirleri	3.1	6.0
Devlet Hizmetleri	1.4	5.1
Dış Alem Gelirleri	0.2	-2.2
İthalat Vergileri	1.3	6.0
İzafi Banka Hizmetleri	-0.7	-1.8
GSMH	31.5	116.2

* 1987 Fiyatları ile trilyon TL.

GSMH'NIN HESAPLANMASI

AMAÇ 2 ***Üretimin değerini hesaplamak için kullanılacak çeşitli yöntemleri açıklayabilmek***

Gayrisafi milli hasılanın yaratılan, kazanılan ve harcanan gelir olarak üç türlü görünüşü vardır. GSMH'ya bu farklı yaklaşımlar aynı nesnenin farklı cephelerden tanımlanmasına benzemektedir; ancak, sonuçta tanımlanan yine de aynı nesnedir. Bir önceki başlık altında ortaya koyduğumuz şekliyle GSMH belirli bir dönemde yaratılan tüm mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade ettiği gibi, bu mal ve hizmetlerin üretimine katılan üretim faktörlerine ödenen ücret, faiz, rant ve kârlar toplamını da ifade eder. Öte yandan elde edilen gelirin bir şekilde harcandığı düşünülürse ekonomideki harcamalar toplamı da yaratılan üretimin değerine eşit olmak durumundadır. GSMH kısaca özetlenen üç farklı cepheye göre üç farklı yoldan hesaplanabilmektedir:

- Üretim kesimlerinin yarattığı mal ve hizmetlerin toplamı alınarak
- Gelir oluşumu yönünden
- Harcamalar yönünden

Üretim kesimlerine göre GSMH kesimlerden her birinin kaynağına kadar gidip bir yıl içinde yaratılan değerlerin toplamını almakla hesaplanabilir. Bu üretim kesimleri örneğin tarım, sanayi, ulaştırma-haberleşme, ticaret, devlet hizmetleri vb. olabilir. Bir örnek olması açısından Türkiye'de 2002 yılına ilişkin GSMH'nın kesimlere göre dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Şekil 12.1

Türkiye'de GSMH'nin Oluşumu: *Türkiye'de 2002 yılı GSMH'sının sektörel dağılımını gösteren yandaki pasta şekle göre, dört temel sektör olarak öne çıkan sanayi, ticaret, tarım ve ulaştırma-haberleşme sektörleri toplam GSMH'nın yaklaşık 2/3'nü oluştururken diğer sektörler ise ancak 1/3'nü oluşturabilmektedir.*

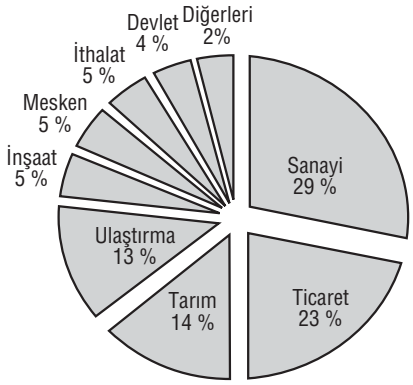

GSMH gelir oluşumu veya gelir dağılımı yönünden hesaplanırken izlenecek yol, gelirlerin ayrı ayrı tespiti ve toplamanın alınmasıdır. Bunun için de işçi, memur ve diğer çalışanların bordrolarda gözüken maaş ve ücretlerini, işyerlerinde ödenen ücret gelirlerini ve diğer gelir gruplarının gelir vergisi beyannamelerinde gösterilen gelirleri bilmek gerekir. Vergi alışkanlığının zayıf, araştırma ve istatistiklerin yetersiz olduğu bir ülkede GSMH'yı gelir oluşumu yönünden hesaplayabilmek son derece güçtür. Bununla birlikte Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitütüsü'nün GSMH'yı gelir oluşumu yönünden hesaplama girişimleri vardır. Üretim faaliyetlerine katılım sonucu elde edilen ücret, faiz, kâr ve rant gelirlerinin toplamı o ülkede elde edilen gelirler toplamıdır. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, ülkedeki

üretim faktörlerinin elde ettiği söz konusu gelirler toplamı **milli gelir** olarak adlandırılır. Firmalar açısından ödenen dolaylı vergiler (satış vergisi, katma değer vergisi, üretim vergisi gibi) ve üretim faaliyetlerine katılan sermaye malları için ayrılan amortismanlar (aşınma payı) da bir maliyet ödemesi olarak kabul edildiği için, dolaylı vergiler ve amortismanların milli gelire eklenmesi bize GSMH'yı verecektir. Özetle gelir oluşumu yönünden GSMH,

Milli gelir: Üretim faktörlerinin ücret, faiz, kâr ve rant şeklindeki gelirlerinin toplamıdır.

GSMH = Ücret + Faiz + Kar + Rant + Dolaylı Vergiler + Amortismanlar

şeklinde hesaplanmaktadır.

GSMH'yı hesaplamada üçüncü yol harcamalar yaklaşımıdır. İşletmelerin stoklarındaki artış miktarını da bir harcama olarak kabul edersek, tamamlanmış mal ve hizmetlere yapılan toplam harcama miktarının tamamlanmış mal ve hizmetlerin toplam değerine eşit olması gerekir. Zira üretilen mallar ya birileri tarafından satın alınmalı veya üreticilerin stoklarına ilave edilmelidir. Her iki durumda da üretilen malların değeri harcama kapsamına dahil edilmektedir. Tamamlanmış mal ve hizmetlere yapılan toplam harcama miktarı genellikle dört kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki **tüketim harcamalarıdır** ve kişilerin günlük gereksinmelerini doğrudan karşılayacak olan mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalardan oluşmaktadır. Tüketim harcamaları dayanıklı tüketim mallarına, dayanıksız tüketim mallarına ve hizmetlere yapılan harcamalar şeklindeki ayrıştırılabilir. Bu anlamda örneğin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarınız için yaptığınız harcamalar, otomobiliniz için satın aldığınız benzine ve bulaşık makinesine ödediğiniz para, evdeki su tesisatını tamir ettirmek için ustaya yaptığınız ödeme hep birer tüketim harcaması niteliğindedir.

Tüketim harcamaları: Kişilerin günlük gereksinimlerini doğrudan karşılayacak olan mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalar toplamıdır.

İkinci harcama türü **yatırım harcamalarıdır** ve firmaların ve devletin yeni tesisat ve teçhizat ile yeni binalara yaptıkları harcamalar, stoklardaki artışlar ve kişilerin yeni ev yaptırmak için harcadıkları miktarların toplamından oluşmaktadır. Ancak, bu şekilde hesaplanan yatırım miktarı gayrisafi yatırım miktarı olarak da değerlendirilebilir. Zira bu hesaplamanın yapıldığı dönemde kullanımda olan mevcut fabrika ve teçhizatın bir kısmı aşınmıştır, yani amortisman söz konusudur. Bu yüzden ülkedeki net yatırım miktarını hesaplayabilmek için gayrisafi yatırım tutarından amortismanların düşülmesi gerekir. Elde edilen net yatırım değeri ülkedeki sermaye mallarının ne kadar arttığını gösteren oldukça yararlı bir ölçü konumundadır. Net yatırımların pozitif olması durumunda, sermaye stokundaki artış nedeniyle üretken kapasite artacaktır. Net yatırımların negatif olması ise sermaye stokunda bir azalış anlamına geldiğinden ülkenin üretken kapasitesi azalacaktır.

Yatırım harcamaları: Firmaların ve devletin yeni tesisat ve teçhizat ile yeni binalara yaptıkları harcamalar, stoklardaki artışlar ve kişilerin yeni ev yaptırmak için harcadıkları miktarların toplamıdır.

GSMH harcamalar yönünden hesaplanırken göz önüne alınan gayrisafi yatırımlardır, net yatırımlar değil.

DİKKAT

GSMH hesaplanırken göz önüne alınacak üçüncü tür harcama devletin mal ve hizmet alımları için yaptığı harcama toplamıdır. Kamu tüketim harcamaları veya kısaca **kamu harcamaları** olarak adlandırılan bu harcamalar devletin üstlendiği fonksiyonları yerine getirebilmek amacıyla tüm kamu kurumları tarafından yapılan mal ve hizmet alımları karşılığında yapılan ödemeler toplamından oluşmaktadır. Transfer ödemeleri cari üretim karşılığında yapılan harcamalar olmadıkları için bu kalem içerisinde yer almamaktadır.

Kamu harcamaları: Devletin mal ve hizmet alımları için yaptığı harcamalar toplamıdır.

Dördüncü ve son harcama türü ise mal ve hizmetlere ilişkin **net ihracattır**. Bu kalem yabancıların bizim ürettiğimiz mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalar (ih-

Net ihracat: İhracat gelirleri ile ithalat harcamaları arasındaki farktır.

racat) ile yabancıların ürettiği mal ve hizmetlere bizim yaptığımız harcamalar (ithalat) arasındaki farka eşittir. Kısaca net ihracat, ihracat gelirleri ile ithalat harcamaları arasındaki farktır. Ürettiğimiz malların bir kısmını yabancılar tükettiği, bizim tükettiğimiz malların bir kısmını da yabancılar ürettiği için bu kalemi göz önüne almak zorunludur.

DİKKAT

İthalat ihracattan fazla olabileceği için net ihracat değeri negatif olabilir.

Yukarıda ortaya konan tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve net ihracat değerleri toplamı bize GSMH değerini verecektir. Bundan sonraki ünitelerimizde çok sık olarak kullanacağımız için GSMH'nın bu şekilde yapılan tanımını formüle etmemiz oldukça yararlı olacaktır. Tüketim harcamalarını C, yatırım harcamalarını I, kamu harcamalarını G, ihracatı EX ve ithalatı IM ile gösterirsek, GSMH

$$GSMH = C + I + G + (EX-IM)$$

şeklinde yazılabilir. Aşağıdaki Tablo 12.2'de Türkiye'de harcamalar yönünden GSMH'nın oluşumu incelenebilir.

Tablo 12.2

Harcamalar Yönünden GSMH (1987 Fiyatları ile) Türkiye'de harcamalar yönünden GSMH'nın oluşumunu gösteren yandaki tabloya göre, özel tüketim harcamaları GSMH'nın 2/3'nü oluştururken, bu harcama grubu içinde dayanıksız tüketim mallarına yapılan harcama ilk sırada yer almaktadır. Öte yandan dış ticarette ithalat ihracattan küçük olduğu için net ihracat kalemi pozitif bir değerle GSMH hesaplarına dahil olmaktadır.

Harcama Türü	Trilyon (TL)	GSMH Payı
ÖZEL TÜKETİM	74.3	0.64
Dayanıklı	11.2	(0.10)
Dayanıksız	55.3	(0.47)
Hizmetler	7.8	(0.07)
KAMU TÜKETİMİ	9.9	0.09
GAYRİSAFİ YATIRIM	27.1	0.23
Makine	9.8	(0.08)
Konut	11.8	(0.10)
Stok Değişmeleri	5.5	(0.05)
NET İHRACAT	4.9	0.04
İhracat	46.7	(0.40)
İthalat	-41.8	(-0.36)
GSMH	116.2	1.00

SIRA SİZDE 2

GSMH değerini hesaplamak üzere kullanılacak yöntem ne olursa olsun, sonuçta elde edilecek değer aynı çıkmaktadır. Bunun nedenini daha önce öğrendiğimiz bir kavramı kullanarak açıklayabilir misiniz?

GSMH İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

AMAÇ 3 *Üretimin değeri ile ilgili alternatif kavramları açıklayabilmek*

Şu ana kadar yaptığımız açıklamalarda bir ülkede gerçekleşen üretimin değerini önce tanımladık, daha sonra da bu kavramın hesaplanabilmesi için kullanılabilecek çeşitli yöntemleri inceledik. Bu konudaki açıklamalarımız sırasında gayrisafi milli hasılanın ülkedeki refah düzeyinin bir ölçüsü olarak da kullanılabileceğinden söz ettik. Ancak GSMH bu anlamda önemli bir sakınca taşımaktadır. Zira ekonomide her yıl üretim faaliyeti sonucunda mal ve hizmetler yaratılırken, geçen yıllardan devralınan sermaye teçhizatında (makineler, binalar, yollar, köprüler, barajlar vb.) bir miktar aşınma ve eskime meydana gelir. Bu aşınma ve eskimenin para ile ifadesine veya aşınma eskimeyi gidermek için gayrisafi milli hasıladan ayrılan ve harcanan kısma **amortisman** adı verilir. Bu nedenle GSMH'nın bir ekonominin brüt üretim gücünü gösterdiğini söylemek yanlış olmaz. Bunun için iktisatçılar **safi milli hasıla (SMH)** olarak adlandırılan ve sözü edilen aşınma ve yıpranmaları da göz önüne alan bir başka ölçüt geliştirmişlerdir. Safi milli hasıla, GSMH'dan ülkede o dönem için hesaplanan amortisman değerinin çıkarılması ile bulunur. SMH rakamına ulaşabilmek için devletin resmi istatistikçileri, ülkedeki amortisman miktarını tahmin ederler ve bu değeri GSMH rakamında düşerler. SMH amortismanları da hesaba kattığı için ekonominin net üretim gücünü göstermek açısından GSMH'dan daha doğru bir gösterge niteliğindedir. Ancak, SMH'ya ilişkin rakamlar ölçülmesi pek kolay olmayan amortismanlara ilişkin tahmin hatalarını da içermektedir. Daha sonraki ünitelerde göreceğimiz gibi, SMH rakamları üretim gücü konusunda daha gerçekçi ölçüt olmasına karşın, ekonomik analizlerde daha çok GSMH'ya ilişkin rakamlar kullanılmaktadır. Aslında SMH ve GSMH birbirlerine yakın değerler oldukları ve aynı yönde değişim sergiledikleri için hangisini kullandığımız pratikte çok fazla sorun yaratmamaktadır.

Amortismanlar: Üretim faaliyeti sonucunda mal ve hizmetler yaratılırken geçmiş yıllardan devralınan sermaye mallarında meydan gelen aşınma ve eskimenin parasal değeridir.

Safi milli hasıla: GSMH değerinden amortismanların çıkarılması ile elde edilen ve ülkenin net üretim gücünü gösteren değerdir.

GSMH hesaplanırken üretilen mal ve hizmetlerin değerini belirlemede ortak ölçüt olarak piyasa fiyatlarının kullanıldığından söz etmiştik. Dolayısıyla piyasadaki satış fiyatının söz konusu mal veya hizmetin değerini yansıttığını kabul etmiştik. Bu durum akılcı bir yaklaşım olmasına karşın bir başka sorunu da beraberinde getirmektedir. Zira piyasada geçerli olan fiyatların içine bir miktar vergi de dahildir. Örneğin Türkiye'de satın aldığınız mal hizmetlerin fiyatları içine çeşitli oranlarda katma değer vergisi dahildir. Örneğin, bir gömlek satın aldığınız zaman ödediğiniz 50 milyon liranın içine %15 oranında KDV de dahil edilmektedir. Bir diğer deyişle satın aldığınız gömleğin değeri 43.5 milyon liradır, KDV fiyatlara dahil edildiği için bu gömleğe ödediğiniz 50 milyon liranın yaklaşık 6.5 milyon lirası vergi olarak devlete aktarılmaktadır. Uygulamada bu tür vergilere **dolaylı vergiler** adı verilir. Dolayısıyla ülkede gerçekleştirilen üretimin daha gerçekçi olarak değeri ölçülmek isteniyorsa dolaylı vergilerin de göz önüne alınması gerekir. Yukarıda hesapladığımız SMH değerinden ülkede devlete aktarılan dolaylı vergiler çıkarılırsa elde edilecek değere **milli gelir** adı verilmektedir. Elde edilen bu büyüklük, daha önce de değinildiği gibi, bir diğer taraftan ülkedeki üretim faktörlerine yapılan gelir ödemelerinin (ücret, faiz, kâr ve rant) toplamına da eşit olmak zorundadır.

Dolaylı vergi: Bir mal veya hizmet satın alındığı zaman ödenen vergidir.

Milli gelir: SMH'dan dolaylı vergilerin çıkarılması ile elde edilen ve diğer yandan faktör gelirleri toplamına da eşit olan büyüklüktür.

DİKKAT

Gerek GSMH, gerek SMH üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile ifade edilen değerleri toplamıdır. Bu yüzden de istatistiklerde ve bazı çalışmalarda piyasa fiyatlarıyla GSMH ve piyasa fiyatlarıyla SMH adı ile geçerler. Milli gelir ise SMH'nın faktör gelirleri toplamı olarak ifadesidir. Şu halde milli gelire faktör fiyatları ile safi milli hasıla denilebilir.

Kişisel gelir: Milli gelirden dağıtılmayan şirket kârları ve sosyal güvenlik amaçlı prim ödemlerinin çıkartılması, kamu ve özel sektör transfer ödemlerinin ilave edilmesi ile bulunan gayrisafi gelirdir.

Öte yandan bazı amaçlara uygun düşmesi nedeniyle bir ulusu oluşturan insanların ne kadar gayrisafi gelir elde ettiklerini öğrenmek isteyebiliriz. Bu büyüklük **kişisel gelir** olarak adlandırılmakta ve iki şekilde milli gelirden farklılaşmaktadır. İlk olarak üretime katıldıkları için gelir elde eden bazı üretim faktörleri fiilen bu geliri elde edemezler. Örneğin bir firmanın elde ettiği kârın tamamı bu firmanın sahiplerine ait olmasına karşın, bu kârın tamamı firma sahiplerinin eline geçmez. Bu kârın bir kısmı yasalar gereği işletme bünyesinde tutulmak zorundadır (yedek akçeler gibi). Benzer şekilde ücret sahipleri de fiilen bu geliri elde edemezler. Zira çalışanlar (aynı zamanda işverenler) bu ücretlerinin belirli bir oranı kadarını sosyal güvenlik kuruluşlarına (Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur gibi) prim olarak ödemektedirler. Dolayısıyla bu tür ödemelerin milli gelirden düşülmesi gerekir. İkinci olarak bazı kişiler üretime katılmaksızın da gelir elde edebilirler. Örneğin, işsizlik sigortası ödemeleri, ekonomik açıdan güçsüz olanlara yardım yapılması gibi. Bu tür ödemelere transfer ödemesi dendiğini daha önce görmüştük. Dolayısıyla ekonomideki transfer ödemelerinin de milli gelire eklenmesi gerekmektedir. Buna göre milli gelirden dağıtılmayan kârlar ve sosyal güvenlik prim ödemeleri çıkartılır, kamu ve özel sektör transfer ödemleri eklenirse elde edilecek gayrisafi gelir büyüklüğü kişisel gelir olacaktır.

DİKKAT

Devletin borcu karşılığında ödediği faizin transfer ödemesi olarak kabul edildiğini daha önce belirtmiştik.

Kullanılabilir gelir: Kişisel gelirden dolaysız vergiler çıkarıldıktan sonra kalan kısımdır.

Son olarak bir ülkede kişilerin net olarak ne kadar gelir elde ettiğini bilmemiz gerekebilir. Zira yukarıda ifade edilen kişisel gelir kavramı fiilen kişilerin eline geçene geliri ifade etmemektedir. Ülkedeki kişiler ellerine geçen kişisel gelirlerinden bir kısmını doğrudan devlete vergi olarak öderler. Araya hiçbir aracı girmeksizin, kişinin kendi beyanına göre yapılan bu ödemelere dolaysız vergi adı verilir. Dolaysız vergilerin en açık örneği gelir vergisidir. İşte kişisel gelirden dolaysız vergilerin çıkarılmasından sonra kalan kısma **kullanılabilir gelir** adı verilmektedir. Başka bir deyişle kişisel gelir bireylerin kişisel amaçları için kullanabilecekleri nihai gelir tutarıdır.

SIRA SİZDE 3

Aşağıda karışık olarak verilen değerleri kullanarak istenenleri hesaplayınız:

Transfer ödemeleri	=	**12 trilyon TL**
Dolaylı Vergiler	=	**30 “**
Dolaysız Vergiler	=	**40 “**
SMH	=	**800 “**
Dağıtılmayan Karlar	=	**10 “**
Amortismanlar	=	**5 “**
Sosyal Güvenlik Primleri	=	**5 “**

İSTENENLER:

GSMH .....

Milli Gelir .....

Kişisel Gelir .....

Kullanılabilir Gelir .....

FİYAT DEĞİŞMELERİ VE GSMH

AMAÇ 4

Fiyat değişmelerinin üretimin değeri üzerinde nasıl etkili olduğunu ve bunun nasıl giderilebileceğini açıklayabilmek

Enflasyonu tartışırken fiyatlar genel düzeyinin zaman içerisinde değiştiğini belirtmiştik. GSMH mal ve hizmetleri cari fiyatları ile değerlendirdiği için GSMH'daki değişmeler hem fiyat değişmelerini hem de üretim miktarındaki değişmeleri yansıtacaktır. Eğer yarın tüm fiyatlar ikiye katlanacak olsa, bu GSMH'nın da ikiye katlanmasına yol açar. Piyasada o anki fiyatlarla hesaplanan bu GSMH değerine **cari fiyatlarla GSMH veya nominal GSMH** adı verilir. GSMH'nın toplam üretimdeki değişmeleri ifade eden inandırıcı bir ölçüt olabilmesi için fiyat değişikliklerinin etkisinin bir şekilde giderilmesi gerekir.

Nominal (cari fiyatlarla) GSMH: Hesaplama yapılan dönemde piyasada geçerli olan fiyatların kullanılması ile bulunan GSMH değeridir.

İktisatçılar, yaklaşık olarak da olsa, fiyat değişimlerinin etkisini giderebilecek yollar önermişlerdir. Bunun için bir temel yıl (baz yıl) seçilir ve tüm mal ve hizmetlerin değeri bu baz yıldaki fiyatı ile ifade edilir. Örneğin, 1987 yılı baz yıl olarak alınmışsa ve 1987 yılında bifteğin kilo başına değeri 10,000 lira ise diğer tüm yıllarda bifteğin kilosu 10,000 lira olarak değerlendirilir. Bu yüzden örneğin, 2002'de 2 milyon kg biftek üretilmişse, bifteğin kilosu 2002 yılında 10,000 liradan yüksek olsa bile değeri 20 milyar lira (2 milyon kg x 10,000 lira) olacaktır. Bu şekilde 1987 ve 2002 yılları arasında kalan dönemde biftek fiyatlarında görülen değişmelerin etkisi giderilmiş olur.

GSMH'nın hem cari fiyatlarla hem de sabit fiyatlarla ifade edilmesi bir gelenek haline gelmiştir. Sabit fiyatların kullanılması ile hesaplanan GSMH değerine **reel GSMH veya sabit fiyatlarla GSMH** adı verilir. Reel GSMH değeri yukarıda izah edilen şekilde fiyat değişmelerinin etkisinin giderilmesinden sonraki GSMH rakamıdır. Yani cari fiyatlarla ifade edilen nominal GSMH fiyat değişmelerinin etkisini de yansıtırken, sabit fiyatlarla ifade edilen reel GSMH baz olarak seçilen bir yılın fiyatları ile ifade edildiği için fiyat değişmelerinden etkilenmemektedir. Bu nedenle GSMH'daki artışlar bir refah ölçütü olarak kullanılacaksa nominal değerler özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde pek fazla anlam ifade etmeyeceği için reel değerlerin kullanılması gerekir.

Reel (sabit fiyatlarla) GSMH: Belirli bir yılın fiyatları esas alınarak hesaplanan GSMH değeridir.

Belirli bir dönem içerisinde fiyatların ne kadar değiştiğine ilişkin bir ölçünün bulunması nominal değerleri reel değerlere dönüştürmek açısından çok yararlıdır. Bu tür bir ölçüyü elde etmenin yolu bir grup mal ve hizmetin cari fiyatlarla ifade edilen değerini aynı mal ve hizmet grubunun baz yılındaki fiyatlarla ifade edilen değerine bölmektir. Örneğin bir grup mal ve hizmetin 2002 yılı fiyatları ile ifade edilen değeri 100 milyon lira, bu mal ve hizmet grubunun 1987 yılı fiyatları ile değeri 70 milyon lira olsun. Bu durumda söz konusu mal ve hizmetler grubunun fiyatları 1987-2002 döneminde yaklaşık %43 oranında artmıştır. 2002 fiyatları ile hesaplanan değeri 1987 fiyatları ile hesaplanan değere bölersek (100 milyon / 70 milyon = 1.43) bu sonucu kolayca bulabiliriz.Bu da söz konusu mal ve hizmet grubu için fiyatların 1987-2002 döneminde yüzde 43 arttığını gösterir.

Cari fiyatlarla ifade edilen bir grup mal ve hizmetin değerinin aynı mal grubunun sabit fiyatlarla ifade edilen değerine oranı **fiyat indeksi** olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle yukarıda elde ettiğimiz 1.43 değeri fiyat indeksini göstermektedir. Fiyat indeksinin en önemli fonksiyonu cari fiyatlarla ifade edilen nominal de-

Fiyat indeksi: Cari fiyatlarla ifade edilen bir grup mal ve hizmetin değerinin aynı mal grubunun sabit fiyatlarla ifade edilen değerine oranıdır.

ğerleri sabit fiyatlarla ifade edilen reel değerlere dönüştürmekte kullanılmasıdır. Deflate etme (indirgeme) olarak bilinen bu dönüştürme işlemi cari fiyatlarla ifade edilen değerin fiyat indeksine bölünmesiyle gerçekleştirilmektedir. Nominal GSMH rakamlarını reel GSMH rakamlarına dönüştürmek amacıyla kullanılan özel fiyat indeksine **GSMH deflatörü** denir. Yukarıdaki örneğimizde cari fiyatlarla, yani 2002 yılı fiyatları ile değeri 100 milyon lira olan mal ve hizmetleri sabit fiyatlarla ifade etmek için 1.43'e bölmemiz gerekir.

GSMH deflatörü: Nominal GSMH rakamlarını reel GSMH rakamlarına dönüştürmek amacıyla kullanılan özel fiyat indeksidir.

Fiyat indeksinin bu tür sorunların çözümünde nasıl kullanılabileceğini görebilmek için, ekmek üretiminin 1998-2002 yılları arasında reel olarak ne ölçüde arttığını belirlemek istediğimizi kabul edelim. Her yıl üretilen ekmeğin cari fiyatlarla ölçülen değerinin Tablo 12.2'nin ilk sütununda, ekmeğin birim fiyatının da ikinci sütunda gösterildiği gibi olduğunu varsayalım. Şimdi reel ekmek üretimi değerinin söz konusu dönemde nasıl bir seyir izlediğini görebilmek için 1998 yılını baz olarak kabul ederek bir fiyat indeksi oluşturalım. Bunun için her yıla ait ekmek fiyatını baz yılı olarak kabul ettiğimiz 1998 yılı fiyatına bölmemiz yeterlidir. Hesaplanan indeks değerleri tablonun 3'ncü sütununda verilmektedir. İlk sütunda yer alan her yıla ait cari fiyatlarla ekmek değerlerini o yıla ait fiyat indeksine bölerek her yıla ait nominal değerleri 1998 fiyatları ile ifade edilen reel değerlere dönüştürmüş oluruz. Hesaplanan bu değerler tablonun 4'ncü sütununda yer almaktadır. Buna göre 4'ncü sütun ekmek üretiminin reel olarak ne kadar arttığını hesaplamak amacıyla kullanılabilecek verileri içermektedir. Örneğin 1998-2002 döneminde ekmek üretimi nominal olarak yüzde 37.5 oranında artarken, reel olarak yüzde 14.6 artmıştır. Tabloyu biraz daha yakından incelediğimiz de 1999 yılında cari fiyatlarla ekmek üretimi azalmış görünmesine karşın sabit fiyatlarla ekmek üretimi artmaktadır. Bunun nedeni söz konusu yılda ekmeğin birim fiyatında görülen düşmedir. Öte yandan 2002 yılında cari fiyatlarla ekmek üretimi artmış görünmesine karşın sabit fiyatlarla ekmek üretimi azalmaktadır. Bunun nedeni de ekmek fiyatında görülen hızlı artıştır. Görüldüğü gibi cari fiyatlarla ifade edilen değerlere bakarak üretimin değeri konusunda karar vermek kimi zaman yanlış sonuçlar çıkarmamıza neden olabilir. Özellikle yoğun fiyat artışlarının yaşandığı dönemlerde nominal değerlere değil reel değerlere bakmak gerekmektedir.

Tablo 12.3

Cari Fiyatların Sabit Fiyatlara Dönüştürülmesinde Fiyat İndeksinin Kullanımı

YIL	(I) Ekmek Üretimi (Cari Fiyatlarla) milyar TL	(II) Ekmek Fiyatı TL	(III) Fiyat İndeksi (Fiyat/95 Fiyatı)	(IV) 1995 Fiyatı ile Ekmek Üretimi (I/III)
1998	1600	500	1.00	1600
1999	1500	450	0.90	1667
2000	2000	520	1.04	1923
2001	2100	550	1.10	1909
2002	2200	600	1.20	1833

SIRA SİZDE 4

Aşağıdaki tabloda Türkiye ekonomisinde 2001 ve 2002 yıllarına ait nominal ve reel GSMH değerleri (trilyon TL) ile GSMH deflatörü (1987=100) yer almaktadır. Tabloyu dikkatlice inceledikten sonra, Türkiye'de 2002 yılı nominal ve reel GSMH artış oranlarını hesaplayarak, bu değerlerle GSMH deflatörü artış oranı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışınız.

Yıllar	Nominal GSMH	Reel GSMH	GSMH Deflatörü
2001	176.500	107.8	1637.3
2002	273.500	116.2	2353.7

GSMH'NIN KULLANIMINDAKİ SINIRLAR

AMAÇ 5

Üretimin değerini ölçmek için günümüzde kullanılan yöntemlerin taşıdığı eksiklikleri açıklayabilmek

GSMH ve bundan yola çıkılarak hesaplanan kavramların kullanım açısından bazı sınırlar içinde olduğunu kavramak milli gelir analizi yönünden oldukça önemlidir. Çok yararlı birer ölçüt olmalarına karşın bu kavramlar ekonomik refahla ilgili en iyi ölçütler konumunda değildir. Bu rakamlarla ilgili en az 6 adet sakıncalı nokta her zaman akılda tutulmalıdır. Öncelikle, GSMH ve bununla ilgili diğer gelir kavramları ülkenin nüfusu bilinmediği sürece pek fazla anlam ifade etmezler. Örneğin bir ülkenin GSMH'sının 50 trilyon lira, nüfusunun 10 milyon kişi olması ile GSMH'sının 50 trilyon lira, nüfusunun 50 milyon kişi olması çok farklı şeyler ifade etmektedir. Bir ülkedeki nüfus büyüklüğünün etkisini giderebilmek için kişi başına üretimi ifade etmek üzere kişi başına GSMH kavramı (GSMH/Nüfus) kullanılır. Çeşitli ülkelerde yaşayan bireylerin ortalama refah düzeylerini karşılaştırmak için **kişi başına milli gelir** rakamları kullanılır. Bunun için ulusal para birimi ile hesaplanan rakamlar önce ortak bir para ölçüsü ile ifade edilir. Günümüzde bu amaçla kullanılan en yaygın yöntem GSMH ve kişi başına milli gelir rakamlarını Amerikan dolarına çevirmektir.

Kişi başına milli gelir: Mevcut milli gelir değerinin nüfusa bölünmesi ile bulunan ve bir refah ölçütü olarak kullanılan değerdir.

İkinci olarak, GSMH ve diğer gelir kavramları bir insan için en değerli faaliyet olan dinlenmeyi hesaba katmamaktadır. Örneğin 1800'lü yıllarda dünyada ortalama haftalık çalışma süresi 70 saat iken günümüzde 40 saate düşmüştür. İnsanlar refah düzeyleri arttıkça daha fazla dinlenmeyi daha fazla çalışmaya tercih etmektedirler. Refahımıza katkısı olan daha fazla boş vakit GSMH rakamlarına yansımamaktadır.

Üçüncü olarak, GSMH ve diğer gelir kavramları üretilen malların kalitesindeki değişmeleri göz önüne almamaktadır. Üretilen malın kalitesindeki bir iyileşme, bunun malın fiyatına yansımaması durumunda GSMH hesaplarına yansımamaktadır. Örneğin eskisine oranla çok daha etkili olan yeni bir ilacın geliştirildiğini düşünelim. Geliştirilen bu ilacın üretim miktarı ve maliyeti eski ilaç ile aynı ise, yeni ilaç muhtemelen eskisiyle aynı fiyata satılacaktır. Bu durumda GSMH'da bir değişiklik olmayacaktır. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi yeni geliştirilen bu ilaç eskisinden çok daha etkindir.

Dördüncü olarak, GSMH ve diğer gelir kavramları ülkede yaratılan gelirin bileşimi ve dağılımı konusunda ayrıntılı bilgi vermemektedir. GSMH hesaplanırken üretilen her mal ve hizmet fiyatı ile değerlendirilmektedir. Örneğin değerleri konusunda hepimiz farklı şeyler düşünsek de, bilimsel bir inceleme kitabı da 5 milyon

liraya, resimli roman da 5 milyon liraya satılıyor olabilir. Bunun dışında GSMH ve diğer gelir kavramları ülkede yaratılan toplam geliri ölçmekte, ancak bunun kişiler arasında nasıl paylaşıldığı konusunda bilgi vermemektedir.

Beşinci olarak, GSMH ve diğer gelir kavramları mal ve hizmetlerin üretiminden kaynaklanan bazı sosyal maliyetleri yansıtmamaktadır. Özellikle ülkedeki fabrikaların, büroların ve çiftliklerin faaliyetleri sonucu çevrede yaratılan hasar GSMH hesaplarına yansımamaktadır. Firmaların, tüketicilerin ve devletin çeşitli şekillerde su kaynaklarını ve atmosferi kirlettikleri hepimizin bildiği bir gerçektir. Ancak, çevre üzerinde yaratılan bu tür maliyetler GSMH hesaplanırken göz önüne alınmamakta ve bu durum ekonomik refahımızın olduğundan daha yüksek görünmesine neden olmaktadır.

Altıncı ve son olarak, GSMH'nın hesaplanmasında ilke olarak bu değere dahil edilmesi gerekirken dahil edilemeyen çok sayıda faaliyet söz konusudur. Örneğin, yasal sürece sokularak "aklanmadıkları" müddetçe yasal olmayan faaliyetlerden elde edilen gelir GSMH hesaplarına dahil edilememektedir. Öte yandan daha az vergi ödemek veya hiç vergi ödememek amacıyla kazanılan ancak beyan edilmeyen gelirler de GSMH kapsamı dışında kalmaktadır. GSMH hesaplarına dahil edilmesi gerekirken, hesapların dışında kalan ekonominin bu kısmına **kayıt dışı ekonomi** adı verilmektedir. Bu konuda çeşitli tahminler yapılmasına karşın, örneğin Türkiye'de mevcut GSMH değerinin yaklaşık %50'si kadar kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bulunduğu tahmin edilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi: GSMH hesaplarına dahil edilmesi gerekirken hesapların dışında kalan ekonomik faaliyet hacmidir.

SIRA SİZDE 5

Bir günlük gazeteden alınan aşağıdaki haberde 2002 yılında Türkiye'de yapılan vergi denetimleri sonucunda vergi kaçağının büyük boyutlara ulaştığı vurgulanmaktadır. Habere göre, yapılan incelemeler sonucunda vergi ödemekle yükümlü kişi ve kuruluşların elde ettikleri gelirin ancak yarısını beyan ettikleri belirlenmiştir. Bu durum kayıt dışı ekonomi ve GSMH'nın büyüklüğü konusunda size ne ifade etmektedir?

Önüne gelen vergi kaçırıyor

Vergide kaçak oranı yüzde 44,7'ye çıktı. Geçen yıl her mükellef, gelir vergisinde 5.6 milyar, kurumlar vergisinde 18.8 milyar, KDV'de ise 15.9 milyar lira kaçırdı

En çok damga vergisi kaçırılıyor

• Gelir vergisi	9.233.197	5.822.200	38.6
• Kurumlar vergisi	15.872.091	17.858.802	53.2
• KDV	47.082.438	15.963.949	25.3
• Değer vergi	1.809.738	9.157.569	92.9
• Veraset ihbaat'a	5.600.040	3.601.581	39.2
• Banka ilgimiz ve a	116.586.870	462.267.341	80.4
• Damga vergisi	185.443.788	1.467.070.423	88.8

Özet

AMAÇ 1 *Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerinin belirlenmesi amacı ile geliştirilen GSMH kavramını tanımlamak ve temel özelliklerini açıklayabilmek*

- Bir ülkede geliri oluşturan faaliyetlerin ölçülmesi milli gelir muhasebesi olarak bilinmektedir.
- Milli gelir hesapları ekonomik faaliyetlerin genel bir özetini sunmanın yanı sıra ülkedeki üretim, gelirler ve harcamalar arasındaki karşılıklı ilişkileri de göstermektedir.
- Milli gelir muhasebesi kapsamında hesaplanan temel kavram, ekonomide belirli bir dönemde üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin piyasa değerini ifade eden gayrisafi milli hasıladır.

AMAÇ 2 *Üretimin değerinin hesaplamak için kullanılacak çeşitli yöntemleri açıklayabilmek*

- Gayrisafi milli hasılanın hesaplanmasında yaratılan, kazanılan ve harcanan gelir cephelerinden yararlanılabilir.
- Gayrisafi milli hasıla belirli bir dönemde yaratılan tüm mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade ettiği gibi, bu mal ve hizmetlerin üretimine katılan üretim faktörlerine ödenen ücret, faiz, kâr ve rant gelirleri toplamını da ifade eder.
- Öte yandan elde edilen gelirlerin bir şekilde harcandığı düşünülürse ekonomideki tüketim, yatırım ve kamu harcamaları ile net ihracat toplamının da yaratılan üretimin değerine eşit olması gerekir.

AMAÇ 3 *Üretimin değeri ile ilgili alternatif kavramları açıklayabilmek*

- Gayrisafi milli hasıla üretim faaliyetleri sürecinde kullanılan makine, teçhizat ve binalardaki aşınma ve yıpranmayı göz önüne almaz.
- Amortisman denilen söz konusu aşınma ve yıpranmalar toplamının gayrisafi milli hasıladan düşülmesi ile elde edilen kavram safi milli hasıladır ve ülkenin net üretim gücünü göstermektedir.
- Safi milli hasıladan mal ve hizmet alımları sırasında ödenen dolaylı vergilerin düşülmesi suretiyle milli gelir adı verilen gelir kavramına ulaşılır.
- Ülkedeki kişilerin ne kadarlık gayrisafi gelir elde ettiklerini gösteren kişisel gelir kavramı ise milli gelirden dağıtılmayan şirket karları ve sosyal güvenlik kurumlarına yapılan prim ödemelerinin düşülmesi, kamu ve özel sektör tarafından yapılan transfer ödemelerinin eklenmesi ile hesaplanmaktadır.
- Kişilerin eline geçen net geliri gösteren ve kişisel gelirden dolaysız vergilerin düşülmesi ile hesaplanan gelir kavramı ise kullanılabilir gelir olarak adlandırılmaktadır.

AMAÇ 4 *Fiyat değişmelerinin üretimin değeri üzerinde nasıl etkili olduğunu ve bunun nasıl giderilebileceğini açıklayabilmek*

- Gayrisafi milli hasıla piyasa fiyatları ile ölçüldüğü için, üretim miktarındaki değişmelerin yanında fiyat değişmelerini de yansıtır.
- Nominal gayrisafi milli hasıla denilen cari fiyatlarla ölçülen bu değerden fiyat değişikliklerinin etkisini giderebilmek için oluşturulan fiyat indeksleri kullanılır. Böylece gayrisafi milli hasıla baz olarak kabul edilen belirli bir yılın fiyatları ile ifade edilir ve zaman içerisinde fiyatlarda meydana gelen değişmelerin etkisi giderilmiş olur.
- Belirli bir yılın fiyatları ile ifade edilmesi halinde elde edilen değer reel gayrisafi milli hasıla veya sabit fiyatlarla gayrisafi milli hasıla olarak bilinmektedir.

AMAÇ 5 *Üretimin değerini ölçmek için günümüzde kullanılan yöntemlerin taşıdığı eksiklikleri açıklayabilmek*

- Ülkedeki üretimin değerini göstermesinin yanında, gayrisafi milli hasıla kavramının kullanımında bazı kısıtlar söz konusudur. Örneğin gayrisafi milli hasıla değeri, bunun kaç kişilik bir nüfusla yaratıldığı konusunda bir bilgi vermemekte, dinlenmeye ayrılan zamanı hesaba katmamakta, üretilen malların kalitesindeki iyileşmeleri göz önüne almamakta, üretim faaliyetleri sonucu çevreye verilen zararı göz ardı etmekte, üretimin bileşimi ve dağılımı hakkında da bir bilgi sunamamakta ve ülkedeki kayıt dışı ekonomik faaliyetleri kapsam dışında bırakmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki mal ve hizmetlerden hangisi GSMH'ya dahil edilmelidir?

a. Otomobil üretiminde kullanılan çelik
b. Annenizin kek pişirmek için evde kullandığı un
c. Arkadaşınıza bir yıl için borç olarak verdiğiniz para
d. Bir yakınınızın satın aldığı kullanılmış otomobile yaptığı ödeme
e. Ev hanımlarının çocuk bakımı ile yarattıkları katma değer

2. Aşağıdaki tabloda petrol üretimine ilişkin çeşitli üretim aşamalarında gerçekleştirilen satışların değeri verilmektedir. Bu tabloya göre petrol üretimi nedeniyle GSMH'ya dahil edilecek değer kaç trilyon TL'dir?

Üretim Aşaması	Satışların Değeri (trilyon TL)
Petrol Çıkarma	50
Rafineri	65
Dağıtım	80
Perakende Satış	100
Toplam	295

a. 80
b. 100
c. 180
d. 195
e. 295

3. Bir ülkede adalet hizmetleri para ile alınıp satılmadığına göre, bir hakimin bir yıl içinde ürettiği adalet dağıtma hizmetinin GSMH'ya katkısı nasıl hesaplanabilir?

a. Hakimin sonuca bağladığı davaların parasal değeri ile
b. Bu hakimin devlete maliyeti ile
c. Asgari yaşam standardının gerektirdiği günlük harcama tutarı ile
d. Dava sahiplerinin ödediği resim, harç ve benzeri ödemelerin tutarı ile
e. Bu hakimin devlete sağladığı çıkarın parasal değeri ile

4. Aşağıdakilerden hangisi milli gelir hesaplanırken toplama dahil edilmemesi gereken gelirlerden biridir?

a. Bir işçinin bir aylık emeğinin karşılığı olarak aldığı ücret
b. Bir firmaya ait tahvilden elde edilen faiz geliri
c. Sahip olunan ikinci bir konuttan alınan kira tutarı
d. Ortak olunan şirketten alınan kar payı
e. Fak-Fuk-Fon'dan alınan kömür yardımı

5. Toplam harcama tutarının tamamlanmış mal ve hizmetlerin toplam değerine eşit olabilmesi için aşağıdaki varsayımlardan hangisi gereklidir?

a. Tüketim harcamalarının peşin yapıldığını kabul etmek
b. Kamu kesiminin vergi toplamadığını kabul etmek
c. Stok değişmelerini harcama olarak kabul etmek
d. İhracatın ithalata eşit olduğunu kabul etmek
e. İşletmelerin yatırım yapmadıklarını kabul etmek

6. Milli gelir rakamından yararlanarak GSMH değerine ulaşabilmek için aşağıdaki ekleme ve/veya çıkartmalardan hangisi yapılmalıdır?

a. Dolaysız vergileri çıkartmak
b. Transfer ödemelerini eklemek, dağıtılmayan karları çıkartmak
c. Dolaysız vergileri ve transfer ödemelerini çıkartmak
d. Dolaylı vergileri ve amortismanları eklemek
e. Sosyal güvenlik kurumlarına yapılan prim ödemelerini çıkarmak

7. Aşağıdaki grafikte bir ülkede 1990-2002 dönemine ait Cari fiyatlarla ve 1990 fiyatları ile ölçülen nominal ve reel GSMH değerleri görülmektedir. Bu grafiğe göre ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ortam aşağıdakilerden hangisidir?

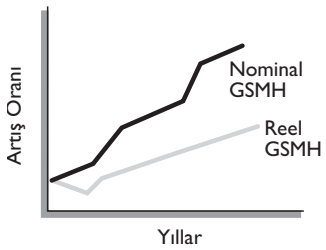

a. Durgunluk ortamı
b. Enflasyonist ortam
c. Depresyon ortamı
d. Deflasyonist ortam
e. Resesyon ortamı

8. Bir ülkede hesaplanan reel GSMH 120 trilyon TL ve fiyat indeksi 1.25 ise nominal GSMH değeri kaç trilyon TL'dir?

a. 90
b. 100
c. 120
d. 150
e. 220

9. Türkiye'de 1979 yılında net yatırımların değeri -7.8 milyar TL'dir. Buna göre söz konusu yılda Türkiye'de sermaye stoku nasıl bir değişim göstermiştir?

a. Net yatırımlar sermaye stokunu etkilemez
b. Azalmıştır
c. Artmıştır
d. Sabit kalmıştır
e. Karar verilemez

10. Uyuşturucu ticaretinin yaygın olduğu bazı Latin Amerika ülkelerinde GSMH değerinin olduğundan daha düşük hesaplandığı öne sürülmektedir. Bu tespit doğru ise, söz konusu ülkeler için aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi doğrudur?

a. Kayıt dışı ekonomi yaygındır
b. Ülkede potansiyelin altında üretim yapılmaktadır
c. Üretim faktörlerinin fiyatı yüksektir
d. Devlet aşırı vergi toplamaktadır
e. Bu ülkelerde gelir dağılımı adil değildir

Yaşamın İçinden

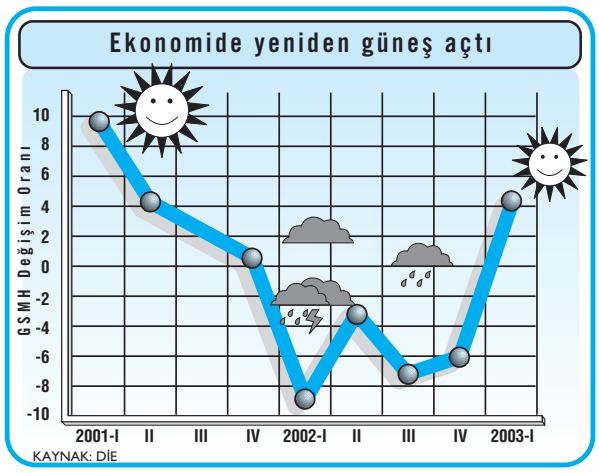

Uygulanan Kavramlar:
Reel GSMH, Toplam Harcamalar.

Ekonomik büyüme reel GSMH artış oranı ile ifade edildiği için, grafiğe göre Türkiye ekonomisi 2002 yılı birinci çeyreğinden (üç aylık döneminden) itibaren küçülmeden tekrar büyümeye dönmüştür. Bir diğer deyişle, Birinci Ünite'de gördüğümüz gibi, ekonomi dibe oturmuş ve canlanma dönemine girmiştir. Ekonomik büyümenin yukarıda verilen tanımı esas alındığında ve konjonktürün canlanma dönemine girdiği düşünüldüğünde, reel GSMH'daki artış ekonominin üretim hacminde bir artışa işaret etmektedir. GSMH hesaplama yöntemlerini hatırlarsanız bu değişim aynı zamanda ücret, faiz, kâr ve rant gelirlerinin toplamında da, ekonomideki toplam harcamalarda da artış anlamına gelmektedir. Buna göre toplumsal refahta bir önceki döneme göre artış olduğu yorumuna katılmak gerekir. Tek bir gösterge kullanılarak bu tespiti yapma konusunda da yazar bir hata yapmamaktadır. Zira GSMH gerek oluşumu gerekse hesaplama yöntemleri açısından bu bilgileri bünyesinde barındıran bir değişkendir.

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Aren, S. (1992). **İstihdam Para ve İktisadi Politika** (10. Baskı). Ankara: Savaş, s. 1-9.

Samuelson P.A. (1982). **İktisat** (Çev. D. Demirgil). İstanbul: Menteş, s. 205-230.

Ülgener, S. (1991). **Milli Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme** (7. Baskı). İstanbul: Der, s. 19-69.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Milli Gelir Hesapları" konusuna bakınız.
2. b	Ayrıntılı bilgi için "Milli Gelir Hesapları" konusuna bakınız.
3. b	Ayrıntılı bilgi için "Milli Gelir Hesapları" konusuna bakınız.
4. e	Ayrıntılı bilgi için "Milli Gelir Hesapları" konusuna bakınız.
5. c	Ayrıntılı bilgi için "GSMH'nın Hesaplanması" konusuna bakınız.
6. d	Ayrıntılı bilgi için "GSMH ile İlgili Diğer Kavramlar" konusuna bakınız.
7. b	Ayrıntılı bilgi için "Fiyat Değişmeleri ve GSMH" konusuna bakınız.
8. d	Ayrıntılı bilgi için "Fiyat Değişmeleri ve GSMH" konusuna bakınız.
9. b	Ayrıntılı bilgi için "GSMH'nın Hesaplanması" konusuna bakınız.
10. a	Ayrıntılı bilgi için "GSMH'nın Kullanımındaki Sınırlar" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bu değerlendirmeyi yapabilmek için tabloda sunulan verileri yüzde dağılımlar şeklinde düzenlemek, soruyu daha net olarak cevaplandırmamıza olanak tanır. Nitekim 1968 yılında ülkedeki üretimin %34'ü tarım sektöründe, %18'i ise sanayi sektöründe gerçekleştirilmiştir. 2002 yılında ise tarım sektörünün GSMH'ya katkısı %14'e düşerken sanayi sektörünün katkısı %29'a yükselmiştir. Bu durum 1968'deki tarıma dayalı ekonomik yapının değişerek 2002 yılında sanayiye dayalı yapıya dönüştüğünü ifade etmektedir. Öte yandan ticaret sektörünün payındaki artış da dikkat çekicidir. 1968 yılında GSMH'nın %12'si ticaret sektöründe yaratılmışken bu oran 2002 yılında %23'e yükselmiştir. Yukarıda ortaya konan ekonomik yapı değişikliği ekonomik kalkınma sürecinde yaşanan doğal bir gelişmedir. Kısaca 1968 yılında Türkiye bir tarım ülkesi profili çizerken, 2002 yılında bir sanayi ülkesi görünümü sergilemektedir.

Sıra Sizde 2

Bu durumu ortaya çıkaran kavram Birinci Ünitede gördüğümüz "mal ve hizmetlerin devresel akımı" kavramıdır. Söz konusu devresel akım modeline göre, ekonomide bir kişinin yaptığı harcama bir başkasının veya başkalarının gelirini oluşturduğu için gerek yaratılan gelir, gerek elde edilen gelir ve gerekse gerçekleştirilen harcamalar açısından yapılacak hesaplamalar aynı sonucu verecektir.

Sıra Sizde 3

GSMH = SMH + Amortismanlar
GSMH = 800 + 5
GSMH = 805
Milli Gelir = SMH – Dolaylı Vergiler
Milli Gelir = 800 – 30
Milli Gelir = 770
Kişisel Gelir = Milli Gelir – (Dağıtılmayan Karlar + Sosyal Güvenlik primleri) + Transfer Ödemeleri
Kişisel Gelir = 770 – (10 + 5) + 12
Kişisel Gelir = 767
Kullanılabilir Gelir = Kişisel Gelir – Dolaysız Vergiler
Kullanılabilir Gelir = 767 – 40
Kullanılabilir Gelir = 727

Sıra Sizde 4

Nominal GSMH artış oranı yaklaşık %55, reel GSMH artış oranı ise yaklaşık %8 olarak hesaplanmaktadır. 2002 yılında Türkiye ekonomisi bir önceki yıla göre yaklaşık %8 büyürken nominal GSMH'nın daha hızlı (yaklaşık %55) artması ekonomide bir fiyat artışı sorununun mevcut olduğunu göstermektedir. Nitekim GSMH deflatörü de aynı dönemde yaklaşık %44 oranında artarak bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sıra Sizde 5

Habere göre vergi kaçakçılığının yaygın olması kayıt dışı ekonominin de son derece yaygın olduğunun bir göstergesidir. Haberde mükelleflerin elde ettikleri gelirin ancak yarısını devlete beyan ederek kayıtlara geçirdikleri şeklindeki tespit, beyan edilmeyen kısmın GSMH hesapları dışında tutulduğunu göstermektedir. Kaldı ki kayıt dışı ekonominin tek kaynağı da beyan edilmeyen gelirler değildir. Yasal olmayan faaliyetlerden elde edilen bir kısım gelirin de kayıt dışı kaldığı düşünülürse Türkiye'de kayıt dışı ekonominin GSMH'nın %50'ine ulaştığı düşünülebilir. Daha somut olarak ifade edersek, eğer yukarıda yaptığımız tespitler doğru ise, Türkiye'de 2002 yılında kişi başına düşen milli gelirin 2900 dolar değil, 5000 dolar civarında olduğunu söylemek gerekir.

13

Milli Hasılanın Belirlenmesi

Türkiye'nin çok hızlı değiştiği bir gerçek. Değişimin en çarpıcı yanlarından birisi evlerin içinde yaşanıyor. On yıl önce lüks gibi görünen dayanıklı tüketim ürünleri, bugün herkesin evinde bulunması gereken temel ihtiyaçlar halini aldı. On yıl öncesinin tek kapılı buzdolapları şimdi iki kapılı nofrost teknolojiye sahip cihazlarla değiştiriliyor. Piyasaya 1986 yılında giren otomatik çamaşır makinesi bugün neredeyse hanelerin üçte ikisine girmiş durumda. Renkli TV ise her evin başköşesindeki yerini aldı. Lüks tüketim malı olarak kabul edilen bulaşık makinesinin kaydettiği gelişme uzmanları bile şaşırtıyor. Bu gelişimin nedenini ve sonuçlarını hiç düşündünüz mü?

Başlarken

Birinci ünitede temel makro ekonomik kavramları incelerken, tüm ekonomilerin zaman zaman hızlı üretim artışları, zaman zaman da üretimde ciddi daralmalarla karşı karşıya kaldıklarından söz etmiştik. Bu ünitemizden itibaren bir ekonomide neden kimi zaman refah artışı yaşanırken, birkaç yıl sonra ekonomik daralmanın ortaya çıktığı sorusuna cevap bulmaya çalışacağız. Doğal olarak ekonomik faaliyet hacmindeki dalgalanmaları önleyebilmek, bir diğer deyişle, işsizlik ve enflasyon gibi sorunlardan kaçınabilmek için ülkedeki üretim veya gelir düzeyinin nasıl belirlendiğini anlamamız gerekmektedir. Bu ünitede sözü edilen amacın önemli bir parçasını, bir ülkede harcamaları belirleyen fiyat dışındaki faktörleri ele alarak ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

DİKKAT

Bu üniteden itibaren aksi belirtilmediği sürece ülkedeki fiyatlar genel düzeyinin sabit olduğunu varsayacağız. Şüphesiz bu varsayım gerçekçi değildir, ancak analizi basitleştirmek açısından bu varsayımın yapılması gerekmektedir. Daha sonraki ünitelerde bu varsayımı kaldırarak fiyatlar genel düzeyinin nasıl etkilendiğini ayrıca ele alacağız.

Yukarıda sözü edilen fiyatların sabit olması varsayımı ülkedeki toplam üretim hacminin sonsuz esnek olması anlamına gelmektedir. Bu da üretim düzeyinin talep tarafından (doğal olarak burada sözü edilen talep toplam taleptir), bir diğer deyişle toplam harcamalar tarafından belirleneceğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım daha önce tanıdığımız ünlü bir iktisatçı, John Maynard Keynes tarafından Büyük Bunalım döneminde makro ekonomiyi incelemek amacıyla kullanılmıştır. Fiyatların sabit olduğu varsayımı ekonomide işsizliğin ve atıl üretim kapasitesinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Böyle bir ortamda firmalar herhangi bir maliyet artışına katlanmaksızın daha fazla işçi istihdam ederek üretimi arttırabilirler ve bu durum fiyatlar üzerinde artma yönünde bir baskı da yaratmaz. Çok yoğun bir işsizliğin yaşandığı bir dönemde Keynes'in bu tür bir modelle çalışması doğaldır. Bir diğer deyişle, Keynes bir ekonomideki enflasyon sorunundan çok gelir ve üretim düzeyinin belirlenmesi ile ilgilemiştir.

Anahtar Kavramlar

- *Tüketim fonksiyonu*
- *Tasarruf fonksiyonu*
- *Marjinal tüketim eğilimi*
- *Marjinal tasarruf eğilimi*
- *Otonom yatırım*
- *Net ihracat fonksiyonu*
- *Toplam harcama fonksiyonu*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Tüketim harcamalarını ve tasarrufları belirleyen faktörleri,*
2. *Yatırım harcamalarını belirleyen faktörleri,*
3. *Kamu harcamalarının analize nasıl dahil edildiğini,*
4. *Net ihracatı belirleyen faktörleri,*
5. *Toplam harcama fonksiyonunu*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

TÜKETİM VE TASARRUF

AMAÇ 1 ***Tüketim harcamalarını ve tasarrufları belirleyen faktörleri açıklayabilmek***

Hanehalkları elde ettikleri geliri üç farklı biçimde kullanmaktadır: Mal ve hizmetlerin tüketimi için harcayabilirler, tasarruf yapabilirler ve vergilerini ödeyebilirler. Daha sonra modele dahil etmek üzere bu aşamada vergilerin söz konusu olmadığını düşünürsek, elde edilen gelir (Y) tüketim harcamaları (C) ile tasarrufun (S) toplamına eşit olacaktır:

$$Y = C + S$$

Dolayısıyla gelirin tüketilmeyen kısmını tasarruf olarak tanımlayabiliriz. Bu noktada hemen aklınıza bir soru takılabilir. Toplam harcamaların bir bileşeni olmayan tasarrufla neden ilgileniyoruz? Tasarrufun yukarıda yaptığımız tanımını göz önüne alırsanız, tüketimi özendiren faktörleri tasarrufları özendiren faktörlerden ayırmanın imkansız olduğunu görebilirsiniz.

Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları

Belirli bir dönemde yapılacak tüketim harcamalarını belirleyen temel faktör gelirdir. Gelir ne kadar yüksek olursa hanehalklarının tüketim harcaması yapma istekleri ve güçleri de artmaktadır. Gelir ve tüketim harcamaları arasındaki bu ilişki **tüketim fonksiyonu** olarak adlandırılmaktadır. Nitekim aşağıda yer alan Şekil 13.1'de Türkiye'de gelir ile harcamalar arasındaki ilişki sözü edilen fonksiyon kavramını doğrulamaktadır. Biz analizimizi basitleştirmesi açısından tüketim fonksiyonunun, yani gelir ve tüketim harcamaları arasındaki ilişkinin aşağıdaki şekilde yer alan noktalar arasından geçen doğru ile temsil edildiğini kabul edeceğiz.

Tüketim fonksiyonu: Gelirle tüketim harcamaları arasındaki doğru yönlü ilişki.

Şekil 13.1

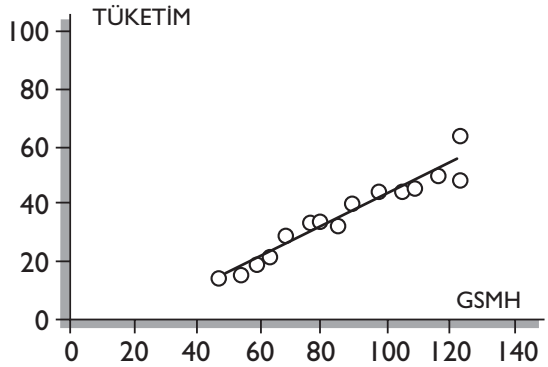

Türkiye'de Gelir Tüketim İlişkisi (1978-2002): *Yandaki grafikte Türkiye'de 1978-2002 dönemine ilişkin gelir – tüketim ilişkisi gösterilmektedir. Grafikte yatay eksende GSMH değerleri, dikey eksende ise tüketim harcamaları yer almaktadır. Grafikte yer alan her nokta her yıla ilişkin gelir ve tüketim değerlerinin kesişme noktasını ifade etmektedir. Gelir ve tüketim harcamaları arasındaki bu ilişki grafikte söz konusu noktaların arasından geçen doğru ile gösterilebilir. Dikkat ederseniz noktaların tamamı bu doğru üzerinde yer almamakta, ancak bu doğru etrafında dağılmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu doğrunun gelir ve tüketim arasındaki ilişkiyi temsil eden bir doğru olarak kullanılmasında büyük bir sakınca yoktur.*

Önemi Keynes tarafından özellikle vurgulanan tüketim fonksiyonu milli hasılanın belirlenmesine ilişkin modern teorinin en önemli parçasıdır. Tüketim fonksiyonu ekonominin seyri ve ekonomik birimlerin davranışlarını tahmin etmek ve incelemek amacıyla iktisatçıların geniş olarak kullandıkları bir araçtır. Gelir ve tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak inceleyebilmek için Şekil 13.1'dekine benzer bir tüketim fonksiyonu üzerinde çalışmamız yararlı olacaktır. Buna göre yatay eksende gelirin dikey eksende ise tüketim harcamalarının yer aldığı Şekil 13.2 bu amaçla çizilen temsili bir tüketim fonksiyonunu göstermektedir. Söz konusu temsili ekonomide gelir sıfır olduğu zaman tüketim harcamaları 30 trilyon liradır. Gelir yükseldikçe tüketim harcamaları da artmakta, örneğin gelir 100 trilyon lira olduğunda tüketim harcamaları da artarak 100 trilyon liraya ulaşmaktadır. Gelirle tüketim harcamaları arasındaki bu doğru yönlü ilişkiyi göstermek amacıyla çizilen doğrusal fonksiyon C ile gösterilmekte ve tüketim fonksiyonunu ifade etmektedir. Şekilde yer alan bir ikinci doğru her iki eksenle de 45 derecilik açı yapan doğrudur. Bundan sonra söz konusu doğruyu 45° doğrusu olarak adlandıracağız. 45° doğrusunun en önemli özelliği, bu doğru üzerinde yer alan her noktanın yatay ve dikey eksenlerde aynı değeri ifade etmesidir. Bu nedenle şekilde yer alan 45° doğrusu tüketimin gelire eşit olduğu tüm noktaları göstermektedir. Bu nedenle tüketim fonksiyonu ile 45° doğrusunun kesiştiği nokta bize gelirin tamamının tüketildiği, yani C = Y olan gelir düzeyini verecektir. Şekle göre bu gelir düzeyi 100 trilyon liradır. Bu gelir düzeyinde tüketim harcamaları da 100 trilyon lira olduğundan, gelirin tüketilmeyen kısmı olarak tanımlanan tasarruf miktarı sıfır olmaktadır. Şekle göre bu gelir düzeyinin üzerindeki gelir düzeylerinde, 45° doğrusu tüketim fonksiyonunun üzerinde yer aldığı (yani tüketim harcamaları gelirden küçük olduğu) için tasarruftan söz etmek mümkündür. Bu nedenle ekonomideki tasarruf miktarı 45° doğrusu ile tüketim fonksiyonu arasındaki dikey uzaklık ile ölçülebilecektir. Örneğin, gelir 600 trilyon liraya çıktığında tüketim harcamaları 450 trilyon, tasarruflar ise 150 trilyon liraya yükselmektedir.

Şekil 13.2

Temsili Bir Ekonomide Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları: *Şeklin (a) bölümü tüketim harcamalarının gelirin artan (pozitif) bir fonksiyonu olduğunu, yani gelir arttıkça tüketimin arttığını göstermektedir. C = Y ile gösterilen doğru yatay eksenle 45° açı yapan bir doğrudur ve bu doğru üzerinde yer alan her noktada tüketim harcamaları gelire eşittir. Tüketim fonksiyonunun (C doğrusu) 45° doğrusunu kestiği nokta (gelirin 100 trilyon lira olduğu nokta) tüketim harcamalarının gelire eşit olduğu gelir düzeyini vermektedir. Bunun altındaki gelir düzeylerinde tüketim gelirden büyük, üstündeki gelir düzeylerinde ise tüketim gelirden küçüktür. Şeklin (b) bölümü ise tasarruf fonksiyonunu göstermektedir. Tasarruflar gelirden tüketim harcamalarının çıkarılması ile elde edildiği için, tüketimin gelire eşit olduğu noktada tasarruf sıfırdır. Bunun üzerindeki gelir düzeylerinde pozitif tasarruftan, altındaki gelir düzeylerinde ise negatif tasarruftan söz edebiliriz.*

(I)	(2)	(3)
Gelir	Tüketim	Tasarruf
(Y)	(C)	(S)
0	30	-30
100	100	0
200	170	30
300	240	60
400	310	90
500	380	120
600	450	150
700	520	180

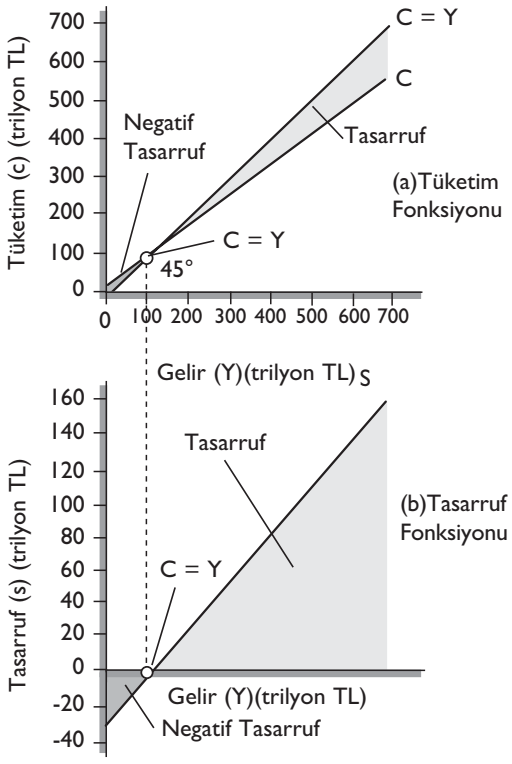

Tasarruf fonksiyonu da gelir ile tasarruflar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Şekil 13.2'nin b bölümü tasarruf fonksiyonunu (S) göstermektedir. Gelir 100 trilyon lira olduğu zaman tüketim harcamaları da 100 trilyon lira olduğu için tasarruflar sıfırdır. Gelir 100 trilyon liranın üzerine çıktığı zaman tasarruflar da artmaya başlamaktadır. Dikkat edilirse 100 trilyon liranın altındaki düşük gelir düzeylerinde tüketim harcamaları gelirden fazladır. Bir hanehalkı elde ettiği gelirden daha fazla harcarsa, harcamaların geliri aşan kısmını borçlanarak veya daha önce yapılmış olan tasarrufu kullanarak karşılamak zorundadır. Bu durum negatif tasarruf olarak adlandırılır. Şekil 13.2'nin a bölümüne göre 45° doğrusunun tüketim fonksiyonun altında kaldığı, yani gelirin sıfır ile 100 trilyon lira arasında olduğu bölgede **negatif tasarruf** ortaya çıkmaktadır. Negatif tasarruflar da tüketim fonksiyonu ile 45° doğrusu arasındaki dikey uzaklık ile ölçülmektedir. Şeklin b bölümüne göre tasarruf fonksiyonunun (S doğrusu) gelir ekseninin altında kaldığı bölgede negatif tasarruf ortaya çıkmaktadır. Örneğin gelirin sıfır olması durumunda tasarruf miktarı -30 trilyon lira olmaktadır.

Tasarruf fonksiyonu: Gelir ile tasarruflar arasındaki ilişkidir.

Negatif tasarruf: Harcamaların geliri aşan kısmı

Dikkat edilirse gelir sıfır olduğu zaman bile tüketim harcamaları pozitif bir değer almaktadır. Buna göre tüketim harcamalarının gelire bağlı olmayan bir kısmı söz konusudur. Tüketim harcamalarının gelirden bağımsız olan bu kısmına **otonom tüketim** adı verilmektedir. Şekil 13.2'nin a bölümüne göre gelir sıfır olduğunda temsili ekonomimizde 30 trilyon liralık bir otonom tüketim harcamasının bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu 30 trilyon liralık otonom tüketim miktarı gelire bağlı olmayan, ancak gelir dışında tüketim harcamalarını etkileyen faktörlere bağlı olarak değişebilen tüketim harcaması miktarını ifade etmektedir. Tüketim fonksiyonunun dikey ekseni kestiği nokta, yani gelir sıfır olduğunda tüketim harcamalarının değeri otonom tüketim miktarını gösterecektir.

Otonom tüketim: Tüketim harcamalarının gelirden bağımsız olan kısmıdır.

Marjinal Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri

Yukarıda gördüğümüz gibi tüketim harcamaları, otonom tüketim ile gelire bağlı olan harcamaların toplamından oluşmaktadır. Gelirde meydana gelen artış gelire bağlı tüketim harcamalarını da attırmaktadır. Gelirdeki değişme ile tüketimdeki değişme arasındaki bu ilişki **marjinal tüketim eğilimi (MPC)** olarak adlandırılmakta ve tüketimdeki değişmenin gelirdeki değişmeye oranı biçiminde tanımlanmaktadır:

Marjinal tüketim eğilimi: Tüketim harcamalarındaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranıdır.

$$MPC = \frac{\text{Tüketimdeki Değişme}}{\text{Gelirdeki Değişme}} = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

Aşağıda yer alan Tablo 13.1'deki birinci ve ikinci sütunlar daha önce 13.2 nolu şekilde çizilen tüketim fonksiyonu için kullanılan verilerdir. Örneğimize göre, gelirdeki her 100 trilyon liralık artış karşısında tüketim harcamaları 70 trilyon lira artmaktadır. Bu tüketicilerin elde ettikleri her gelir artışının yüzde 70'ni harcadıklarını ifade etmektedir. Yani,

$$MPC = \frac{70 \text{ trilyon TL}}{100 \text{ trilyon TL}} = 0.70$$

Tablo 13.1

Marjinal Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri

Gelir (Y)	Tüketim (C)	Tasarruf (S)	Marjinal Tüketim Eğilim (MPC)	Marjinal Tasarruf Eğilim (MPS)
0	30	-30	-	-
100	100	0	0.70	0.30
200	170	30	0.70	0.30
300	240	60	0.70	0.30
400	310	90	0.70	0.30
500	380	120	0.70	0.30
600	450	150	0.70	0.30
700	520	180	0.70	0.30

Marjinal tasarruf eğilimi: Tasarruflardaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranı

Marjinal tüketim eğilimi, gelir değiştiği zaman tüketimin ne kadar değişeceğini gösteren bir kavramdır. Benzer şekilde **marjinal tasarruf eğilimi (MPS)** de gelirdeki değişme ile tasarruflardaki değişme arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta ve tasarruflardaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranı şeklinde hesaplanmaktadır:

$$MPS = \frac{\text{Tasarruflardaki Değişme}}{\text{Gelirdeki Değişme}} = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

Tablo 13.1'e göre gelirdeki her 100 trilyon liralık artış karşısında tasarruflar 30 trilyon lira artmaktadır, bir diğer deyişle, her gelir düzeyinde gelirdeki artışın yüzde 30'u tasarruflara ayrılmaktadır:

$$MPS = \frac{30 \text{ trilyon TL}}{100 \text{ trilyon TL}} = 0.30$$

Örneğimize göre, her bir gelir düzeyinde MPC ve MPS sabit kalmaktadır. Bu durum tüketim ve tasarruf fonksiyonlarını doğrusal olarak çizmemizin doğal bir sonucudur. Öte yandan, elde edilen gelir tüketilmek veya tasarruf edilmek zorunda olduğu için marjinal tüketim ve tasarruf eğilimlerinin toplamı 1'e eşit olmak zorundadır:

$$MPC + MPS = 1$$

Artan gelirin tüketilmeyen kısmı tasarruf edilmiş olacağı için, tüketiciler elde ettikleri ek gelirin yüzde 70'ini tüketiyorlarsa, geri kalan yüzde 30'unu da tasarruf edeceklerdir.

DİKKAT

Marjinal tüketim eğilimi tüketim fonksiyonunun eğimini, marjinal tasarruf eğilimi de tasarruf fonksiyonunun eğimini gösterir. Bu fonksiyonlar ne kadar dik olursa eğimin de o kadar yüksek olacağını hatırlayınız. Örneğin, aynı otonom tüketim düzeyinden başlayan iki farklı tüketim fonksiyonundan daha dik olanın eğimi daha büyük olacağı için bu tüketim fonksiyonuna ilişkin marjinal tüketim eğilimi de diğerine göre daha yüksek olacaktır.

Ortalama Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri

Gelirdeki değişmelerin hangi oranda tüketime ve tasarrufa ayrıldığı ile değil de, gelirin ne kadarının tüketime, ne kadarının da tasarrufa ayrıldığı ile de ilgilenebiliriz. Bunun için ortalama tüketim eğilimi ve ortalama tasarruf eğilimi kavramlarını kullanmamız gerekmektedir. **Ortalama tüketim eğilimi (APC)** gelirin tüketim amacıyla harcanan kısmını ifade etmekte ve

Ortalama tüketim eğilimi: Tüketim harcamalarının gelire oranıdır.

$$APC = \frac{\text{Tüketim}}{\text{Gelir}} = \frac{C}{Y}$$

şeklinde hesaplanmaktadır. **Ortalama tasarruf eğilimi (APS)** de benzer şekilde, gelirin tasarrufa ayrılan kısmını ifade etmekte ve

Ortalama tasaruf eğilimi: Tasarrufların gelire oranıdır.

$$APS = \frac{\text{Tasarruflar}}{\text{Gelir}} = \frac{S}{Y}$$

formülü ile hesaplanmaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 13.2, daha önce incelediğimiz Şekil 13.2'de yer alan tüketim ve tasarruf fonksiyonlarını çizebilmek amacıyla kullanılan veriler aracılığı ile hesaplanan APC ve APS değerlerini göstermektedir. Tabloya göre, gelir 100 trilyon lira olduğunda tüketim harcamaları da 100 trilyon lira olduğu için, tüketim harcamalarının gelire oranı, yani APC 1'e eşit olmaktadır. Bu gelir düzeyinde tasarruf miktarı sıfır olduğu için APS değeri sıfır çıkmaktadır. Aslında APC veya APS değerlerinden bir tanesini biliyorsak diğerini hesaplamaya gerek yoktur. Çünkü elde edilen gelir ya tüketime ya da tasarrufa ayrılmak zorunda olduğundan, gelirin tüketime ayrılan kısmının oranı ile tasarrufa ayrılan kısmının oranının toplamı yüzde 100'e eşit olmak zorundadır. Bu da

$$APC + APS = 1$$

olmasını gerektirmektedir. Örneğin gelir 600 trilyon lira olduğu zaman tüketim harcamaları 450 trilyon lira, dolayısıyla APC = 450/600 = 0.75 olmaktadır. Bu durumda APS = 1 - APC olacağı için APS = 0.25 olarak kolayca hesaplanabilir.

Tablo 13.2

Ortalama Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri

Gelir (Y)	Tüketim (C)	Tasarruf (S)	Ortalama Tüketim Eğilim (APC)	Ortalama Tasarruf Eğilim (APS)
0	30	-30	-	-
100	100	0	1.00	0
200	170	30	0.85	0.15
300	240	60	0.80	0.20
400	310	90	0.78	0.22
500	380	120	0.76	0.24
600	450	150	0.75	0.25
700	520	180	0.74	0.26

Tablo 13.2 biraz daha dikkatlice incelenirse, gelir arttıkça ortalama tüketim eğiliminin düştüğü görülür. Bunun nedeni hanehalklarının gelirde ortaya çıkan artışın sadece belirli bir bölümünü tüketime ayırmalarıdır. Nitekim Şekil 13.2'nin a bölümünde tüketim fonksiyonu 45° doğrusundan daha yavaş artmaktadır. Hatırlarsanız 45° doğrusu üzerindeki her noktada tüketim harcamaları gelire eşittir. Bu durumda tüketim fonksiyonu; gelir arttıkça tüketim harcamalarının da artacağını, ancak bu artışın gelirdeki artıştan daha düşük olacağını ifade etmektedir. Gelir yükseldikçe tüketiciler gelirin daha küçük bir oranını tüketime ayırıyorlarsa, daha yüksek bir oranını tasarruf ediyorlar demektir. Nitekim Tablo 13.2'nin ilgili sütunu incelendiğinde gelir arttıkça ortalama tasarruf eğiliminin de arttığı görülmektedir.

Tüketimi Belirleyen Faktörler

Kullanılabilir gelir hanehalklarının tüketim harcamalarını belirleyen önemli bir faktördür, ancak kullanılabilir gelirin dışında tüketim harcamalarını etkileyen servet, bekleyişler, demografik unsurlar gibi faktörler de söz konusudur.

Kullanılabilir (Harcanabilir) Gelir: Daha öncede değindiğimiz gibi tüketim harcamalarını belirleyen temel faktör gelirdir. Hanehalklarının geliri ise ilke olarak cari kullanılabilir gelir ile ölçülmektedir. Ancak bu aşamada modelimize vergileri dahil etmediğimiz için cari kullanılabilir gelir ve cari gayrisafi milli hasıla veya kısaca cari gelir arasında önemli bir fark söz konusu olmamaktadır. Kitabımızın 15'nci ünitesinde vergileri de modele dahil ettiğimiz zaman vergilemede meydana gelecek değişiklerin etkisini ayrıca ele alacağız. Yukarıda sözü edilen *cari* sözcüğü ile kastedilen içinde bulunulan dönemde elde edilen gelirdir. Geçmişte elde edilen gelir veya gelecekte elde edilecek gelir de tüketim harcamalarını etkileyebilir. Ancak bunların etkisi, gelir aracılığı ile değil, hanehalklarının sahip olduğu servet veya bekleyişler aracılığı ile tüketime yansımaktadır.

İki boyutlu bir grafik kullanarak tüketim harcamalarını gelirin bir fonksiyonu olarak çizdiğimiz için, gelirdeki bir değişiklik sonucu tüketim harcamalarında ortaya çıkacak değişme tüketim fonksiyonu üzerinde hareket edilerek gösterilecektir. Gelir dışında tüketimi etkileyen faktörlerde meydana gelecek değişiklikler, otonom tüketimde değişiklik anlamına geldiğinden tüketim fonksiyonu bir bütün olarak aşağıya veya yukarıya doğru kayacaktır.

Servet: Hanehalklarının sahip olduğu varlıkların parasal değeri

Servet: Servet hanehalklarının sahip olduğu varlıkların değeridir ve kişinin sahip olduğu ev, otomobil, mevduat hesabı, hisse senetleri ve gelecekte elde edilmesi beklenen gelir gibi her türlü varlığı kapsamaktadır. Hanehalklarının sahip olduğu servet yükseldiği zaman harcamalara ayrılabilecek mevcut kaynaklar artacağı için, her bir gelir düzeyindeki tüketim harcaması miktarı da artacaktır. Bu durum aşağıda yer alan Şekil 13.3'te tüketim fonksiyonunun C konumundan C_1 konumuna gelmesi ile gösterilmektedir. Tüketimde meydana gelen otonom artış tüketim fonksiyonunu yukarıya doğru kaydırırken, fonksiyonun dikey ekseni kestiği nokta 60 trilyon lira düzeyinden 100 trilyon lira düzeyine çıkmakta, yani her bir gelir düzeyindeki tüketim otonom olarak 40 trilyon lira artmaktadır. Hanehalkları servetlerinin değeri arttığı için cari gelirlerinin daha büyük bir kısmını tüketime ayırmaları daha az tasarruf edecekleri anlamına gelmektedir. Bu durum şeklin b bölümünde yer alan tasarruf fonksiyonunun S konumundan aşağıya doğru kayarak S_1 konumuna gelmesi ile gösterilmektedir. Daha yüksek bir servet değeri hanehalklarının her bir gelir düzeyindeki negatif tasarruflarını da arttırmakta ve artık 500 trilyon liralık gelir düzeyinin altındaki her gelir düzeyinde negatif tasarruf söz konusu olmaktadır.

Servette meydana gelen bir azalma ise tamamen tersi yönde bir etki yaratacaktır. Örneğin, Türkiye'de 1999 yılının ortalarında başlayan ve 2001 yılı sonuna kadar devam eden ekonomik kriz döneminde toplam servetin değerinde bir düşüş olduğu bilinmektedir. Bunun sonucunda 2001 yılında tüketim harcamalarında bir düşüş olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla Sekil 13.3'te tüketim fonksiyonunun C konumundan aşağıya doğru kayarak C_2 konumuna gelmesinde olduğu gibi tüketimde otonom bir düşme olduğu, buna karşılık tasarruf fonksiyonunun S konumundan yukarıya doğru kayarak S_2 konumuna gelmesinde olduğu gibi otonom tasarruflarda bir artış yaşandığı düşünülebilir. Şekle göre bu değişim sonucu hanehalkları artık her bir gelir düzeyinde 40 trilyon lira daha az harcarken, her bir gelir düzeyinde 40 trilyon lira daha fazla tasarruf yapmaktadırlar. Şekle göre otonom tüketim 60 trilyon liradan 20 trilyon liraya düşmüş, otonom tasarruflarda –60 trilyon liradan –20 trilyon liraya yükselmiştir.

Şekil 13.3

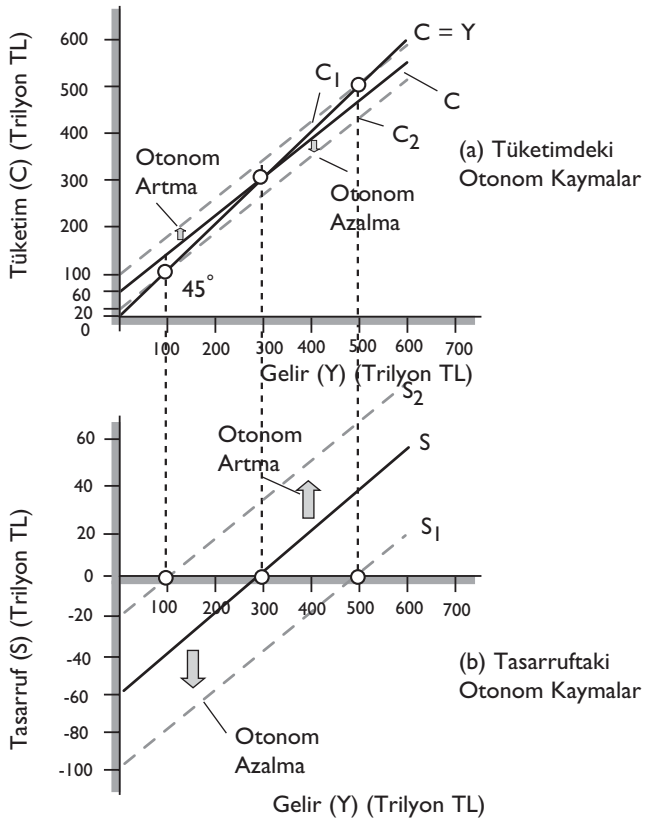

Tüketim ve Tasarruftaki Otonom Kaymalar: *Otonom tüketim, gelir sıfır olduğunda gerçekleşen tüketim harcamalarıdır ve tüketim fonksiyonunun dikey ekseni kestiği nokta ile ölçülmektedir. Tüketim fonksiyonunun C'den C_1'e kayması tüketim harcamalarındaki 40 trilyon liralık otonom artışı göstermektedir. Şekle göre tüketim fonksiyonunun yatay ekseni kestiği nokta 60 trilyon liralık bir otonom azalmayı göstermekte, tüketim fonksiyonunun dikey ekseni kestiği nokta 60 trilyon liradan 20 trilyon liraya düşmektedir. Otonom tasarruf ise gelirin sıfır olması durumunda gerçekleşen tasarruftur ve tasarruf fonksiyonunun dikey ekseni kestiği nokta ile ölçülmektedir. Tasarruf fonksiyonunun S'den S_1'e kayması tasarruflarda otonom bir azalmayı ifade etmekte ve dikey eksendeki kesim noktası -60 trilyon liradan -100 trilyon liraya inmektedir. Gelir ile tüketim arasındaki fark tasarruflara eşit olduğu için tüketim harcamalarındaki otonom artış tasarruflarda otonom düşüşle aynı anda ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde tüketim harcamalarındaki otonom azalma tasarruflarda otonom artışla aynı anda ortaya çıkmaktadır.*

Otonom bileşenlerde meydana gelen değişmelerin, tüketim ve tasarruf fonksiyonlarını başlangıçtakine paralel olarak aşağıya veya yukarıya kaydırdığına dikkat ediniz.

DİKKAT

Bekleyişler: Tüketimi belirleyen bir diğer önemli faktör de gelecekteki gelir, fiyatlar ve servetle ilgili bekleyişlerdir. Örneğin tüketiciler ekonomide bir durgunluk bekliyorlarsa, yani işlerini kaybedecekleri veya çalışma saatlerinin azaltılacağı yolunda bir beklenti içindelerse, tüketim harcamalarını kısacaklar ve dolayısıyla daha fazla tasarrufta bulunacaklardır. Bu da tıpkı tüketim fonksiyonunun C konu-

mundan C_2 konumuna gelmesinde olduğu gibi tüketimde otonom bir düşüş, tasarruf fonksiyonunun S konumundan S_2 konumuna gelmesinde olduğu gibi tasarruflarda otonom bir artış olacağı anlamına gelmektedir. Tersine tüketiciler gelecek konusunda iyimser iseler, tüketim fonksiyonunun C'den C_1'e kayması gibi otonom bir artış, tasarruf fonksiyonunun da S'den S_1'e kayması gibi otonom bir düşüş ortaya çıkacaktır.

Bekleyişler geleceğe ilişkin sübjektif görüşlerdir. Dolaysıyla bekleyişleri gözlemlemek ve ölçmek son derece güçtür. Bu da bekleyişlerin tüketim üzerindeki etkilerini inceleyebilmek açısından çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Ülkemizde TC Merkez Bankası **İktisadi Yönelim Anketi** adı altında periyodik olarak her ay bekleyişleri tespit etmeye ve izlemeye çalışmaktadır.

Demografik Unsurlar: Diğer koşullar sabitken, nüfustaki artışların tüketimi arttıracağı düşünülebilir. Burada hem ülkedeki insan sayısındaki artış hem de nüfusun yaş bileşiminde ortaya çıkan değişmeler tüketim harcamaları üzerinde etkili olmaktadır. Nüfusun büyüklüğü tüketim fonksiyonunun konumunu etkilerken, nüfusun yaş bileşimi tüketim fonksiyonunun eğimi üzerinde etkili olmaktadır. Diğer koşullar sabitken nüfus büyüklüğündeki artış otonom tüketim miktarını arttırarak tüketim fonksiyonunun yukarıya kaymasına neden olmaktadır. Nüfusun yaş bileşimine gelince, genç nüfusun daha çok dayanıklı tüketim malları için harcama yaptığı ve yaşlı nüfusa göre genç nüfus grubunda marjinal tüketim eğiliminin daha yüksek olduğu bilinmektedir.

SIRA SİZDE 1

Alttaki karikatür önemli bir iktisadi çelişkiyi vurgulamaktadır: Artan tüketim harcamaları ekonomi için iyi de olabilir, kötü de olabilir. Bu çelişkiyi açıklayabilir misiniz?

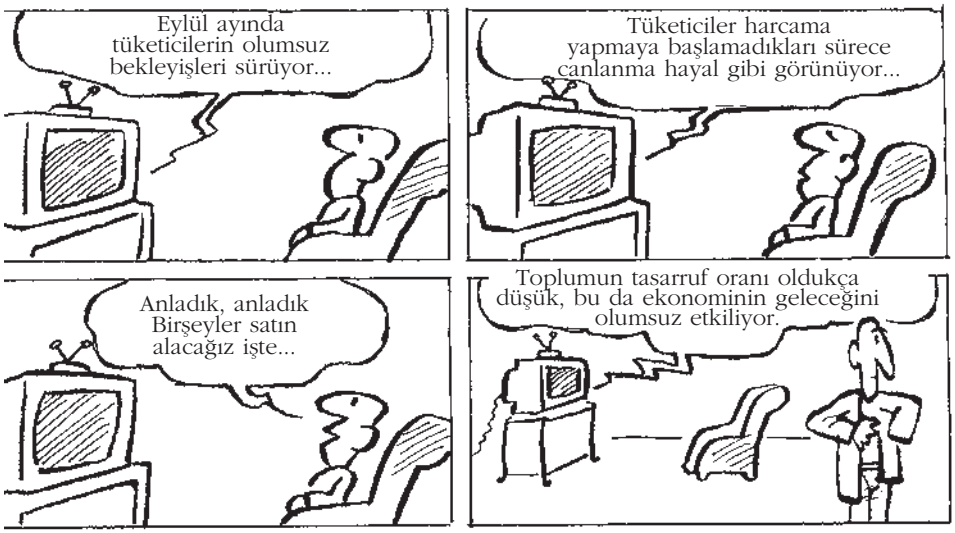

YATIRIMLAR

AMAÇ 2 *Yatırım harcamalarını belirleyen faktörleri açıklayabilmek*

Yatırım harcamaları işletmelerin sermaye mallarına ve stoklara yaptıkları harcamaları kapsamakta ve toplam harcamalar içerisinde değişkenliği en fazla olan harcama türünü oluşturmaktadır.

Otonom Yatırımlar

Bir ekonomide milli hasılanın belirlenmesini incelerken, analizi basitleştirmek açısından yatırımların otonom olduğunu, yani cari gelir düzeyinden bağımsız olduğunu kabul edeceğiz. Ancak bu varsayım yatırımların belirli bir düzeyde sabit olduğunu varsaydığımız anlamına gelmemektedir. Yatırım harcamalarının değişmesine neden olan bir dizi faktör söz konusudur, burada yaptığımız varsayım gelirin bu faktörlerden birisi olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durumda gelirin bir fonksiyonu olarak **otonom yatırım** harcamalarını yatay eksene paralel bir doğru olarak çizebiliriz. Bu durum gelir artsa da azalsa da otonom yatırım harcamalarının bundan etkilenmeyeceğini ifade etmektedir. Aşağıda yer alan Şekil 13.4'te yer alan yatırım fonksiyonu (I doğrusu) her bir gelir düzeyinde yatırımların 50 trilyon liraya eşit olduğunu göstermektedir. Yatırım düzeyini belirleyen aşağıda ele alacağımız faktörler değiştiği zaman yatırım fonksiyonu otonom olarak yer değiştirecektir. Yatırımların arttığı bir ortamda fonksiyon yukarıya doğru kayacak (örneğin I konumundan I_1 konumuna gelmesi gibi), yatırımların azalması durumunda ise aşağıya doğru yer değiştirecektir (örneğin I konumundan I_2 konumuna gelmesi gibi).

Otonom yatırımlar: Yatırım harcamalarının gelirden bağımsız olmasıdır.

Şekil 13.4

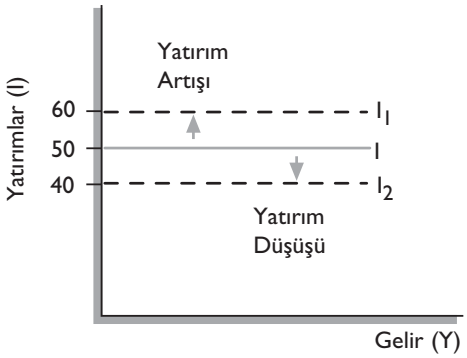

Gelirin Fonksiyonu Olarak Yatırımlar: *Modelde yatırımların otonom olduğu, yani cari gelir düzeyinden bağımsız olduğu varsayıldığı için yatay eksene paralel bir doğru ile gösterilmektedir. Otonom yatırımlardaki artış, yatırım fonksiyonunun yukarıya doğru kayarak I konumundan I_1 konumuna gelmesi ile gösterilmektedir. Bu artış faiz oranlarındaki bir düşüşün, işadamlarının ileriye dönük beklentilerinde iyimser olmalarının, teknolojik değişmelerin ve sermaye mallarının maliyetindeki değişmelerin sonucu olabilir. Yatırım harcamalarındaki otonom düşme ise yatırım fonksiyonunun aşağıya doğru kayarak I konumunda I_2 konumuna gelmesi ile gösterilmektedir. Biraz önce sözü edilen faktörlerin ters yönde değişmesi durumunda otonom yatırım harcamaları azalacaktır.*

Yatırımları Belirleyen Faktörler

Yatırım harcamalarının işletmelerin sermaye mallarına ve stoklara yaptıkları harcamalardan oluştuğunu daha önce belirtmiştik. Sermaye malları dediğimizde bundan binaları ve işletmenin üretim faaliyetini gerçekleştirebilmek için gereksinim duydukları teçhizatı kastediyoruz. Stoklar ise henüz satılmamış nihai mallardan oluşmaktadır. Stoklar planlanmış veya planlanmamış olabilir. Örneğin, bir konfeksiyon mağazası kış aylarında yoğunlaşması beklenen palto talebini karşılamak için sonbahardan itibaren stoklarında yeterli miktarda palto bulundurmaya başlayacaktır. Zira yetersiz stokla çalışmak satışların azalmasına neden olabilir. Bu nedenle, söz konusu mağazanın yaptığı yatırım planlanmış bir envanter yatırımı, yani stok değişikliğidir. Bu mağaza sahibi şubat ayı gelinceye dek stoklarında mümkün olduğunca az sayıda satılmamış palto kalmasını istiyorsa ve Şubat ayı geldiğinde hala stoklarında satılmamış palto bulunuyorsa bu da **planlanmamış envanter** yatırımıdır. Planlanmamış stok değişiklikleri satışların beklenen kadar iyi olmadığının ve bir önceki dönemde çok fazla üretildiğinin işareti olarak kabul edilebilir.

Planlanmamış yatırım: Stoklarda planlanmamış olan değişimdir.

Her iki tür envanter yatırımı veya stok değişikliği de yatırım olarak kabul edilmektedir. Ancak bunlardan sadece planlanmış yatırımlar, diğer planlanmış harcamalarla birlikte, bir ekonomide denge üretim düzeyinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Planlanmamış yatırımlar ve arzu edilmeyen stok değişmeleri denge gelir düzeyi üzerinde etkili olmamakta, sadece dengeye ulaşmada değişim göstererek süreci kolaylaştırmaktadırlar. Bu nedenle iktisatçılar planlanmış yatırımları etkileyen faktörlerle ilgilenirler.

Faiz Oranı: İşletmelerin yatırım yapmaktan amacı kâr elde edebilmektir. Bu nedenle yatırımların beklenen kârlılığı ne kadar yüksek olursa yatırım miktarı da buna bağlı olarak yüksek olacaktır. Bir yatırım fırsatının kârlı olup olmadığını belirleyen temel faktör faiz oranıdır. **Faiz oranı** borçlanılan fonların maliyeti olarak tanımlanabilir. İşletmelerin gerçekleştirdikleri yatırım harcamalarının büyük bir bölümü borçlanma ile karşılanır. Eğer bu borçlanmanın maliyeti, yani faiz oranı yükselirse daha az sayıda yatırım projesi kârlı hale gelecektir. Buna göre faiz oranı yükseldiği zaman yatırım harcamaları azalacak, faiz oranı düştüğü zaman yatırımların beklenen kârlılığı artacağı için yatırımlar da artacaktır.

Faiz oranı: Borçlanılan fonların maliyetidir.

Beklenen Kâr: İşletmelerin yatırım yapmaktan amacı kâr elde etmektir demiştik. Açıktır ki bir işletme gerçekleştirdiği bir yatırımdan elde edeceği kârı kesin olarak bilemez. Bu nedenle uygun yatırım miktarını tespit edebilmek için işletmeler yatırımlardan elde edecekleri gelire ve yatırımın maliyetine ilişkin tahminleri kullanırlar. Bu nedenle yatırım miktarını belirleyen faktör yatırımdan *beklenen* kârlılıktır. Yatırımlardan beklenen kârlılığı etkileyen çok sayıda faktörden söz etmek mümkündür. Örneğin yeni firmaların piyasaya girişi, ülkedeki politik istikrarsızlık, yeni çıkarılan yasalar, vergiler veya devlet tarafından sağlanan vergi avantajları, ülkedeki ve dünyadaki genel ekonomik koşullar bunlar arasında sayılabilir.

Teknolojik Değişim: Yeni yatırımların arkasında bulunan temel itici güçlerden bir tanesi de teknolojik değişimdir. Yeni bir ürünün üretimini gerçekleştirmek veya yeni bir üretim teknolojisini kullanmak sektör içinde kalabilmek açısından son derece önemli olabilir. Örneğin, bilgisayar sektörü geniş ölçüde yeni teknolojiler tarafından sürüklenmekte, daha hızlı ve büyük kapasiteli çipler geliştirildikçe bilgisayar üreticileri sektörde rekabet edebilmek için bu yeni çıkan çipleri kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Teknolojinin yatırım harcamaları üzerindeki etkisi yeni ortaya çıkan bir unsur değildir. Örneğin, pamuğun çekirdeğini ayıran çırçır makinesinin icat edilmesi 1800'lerin başında büyük bir yatırım harcaması artışına neden olmuştu. Yine 1905 yılında mazotla çalışan traktörün devreye girmesi 1900'lerin başlarında tarım sektöründe bir yatırım patlamasına yol açmıştır.

Sermaye Mallarının Maliyeti: Yatırım harcamalarını etkileyen bir diğer faktör de sermaye mallarının maliyetidir. Sermaye mallarının fiyatı arttıkça yatırımdan beklenen kârlılık azalacağı için yatırım hacminde bir daralma ortaya çıkacaktır. Sermaye mallarının maliyetinde hızlı değişime neden olan faktörlerden bir tanesi devletin vergi politikasıdır. Devletin sağladığı yatırım indirimleri (yani yatırımın maliyetinin vergiden düşülmesi) yatırımın maliyeti üzerinde etkili olacağından yatırım miktarını da etkileyecektir. Bu anlamda yatırımın maliyetinde meydana gelecek bir azalma yatırım harcamalarının artması ile sonuçlanacaktır.

Kapasite Kullanımı: Bir firma sahip olduğu sermaye stokunu yoğun biçimde kullanıyorsa bu stoka ilave yapma isteğinde olur. Ancak mevcut sermaye stokunun bir kısmı atıl durumda ise firma sahip olduğu sermaye stokunda herhangi bir artış yapma eğilimi taşımaz. Ekonominin bütünü açısından ele alındığında mevcut kapasitenin daha yüksek bir oranının kullanılıyor olması sermaye malları üretimi-

nin artması ve üretken kapasitenin genişletilmesi konusunda baskı yaratacaktır. Buna karşılık kapasite kullanım oranı düşük kaldığı (yani ekonomide atıl duran fabrikalar ve teçhizat miktarı arttığı) zaman yatırım harcamaları da düşme eğiliminde olacaktır.

SIRA SİZDE 2

Dikey eksende faiz oranının yatay eksende ise yatırım miktarının yer aldığı bir diyagramda faiz oranı ile yatırım arasındaki ilişkiyi kullanarak bir eğri elde ediniz ve bu eğrinin eğimini yorumlayınız.

KAMU HARCAMALARI

AMAÇ 3

Kamu harcamalarının analize nasıl dahil edildiğini açıklayabilmek

Daha önce incelediğimiz gibi, kamu kesiminin mal ve hizmet alımları için yaptığı harcamalar Türkiye'de GSMH'nın ikinci büyük bileşenini oluşturmaktadır. Ünite 15'te devletin harcama yapma konusundaki davranışlarını daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Burada sadece devletin yaptığı harcamaların toplam harcama sürecine nasıl dahil edilebileceği üzerinde duracağız. Kamu harcamaları genel bir eğilim olarak bu sürece otonom oldukları varsayımı ile dahil edilir. Biz de bu genel eğilime uyarak devlet tarafından mal ve hizmet alımları için yapılan harcamaların ülkedeki cari gelir düzeyinden bağımsız olduğunu, yani kamu harcamalarının otonom olduğunu kabul edeceğiz. Aşağıda yer alan Şekil 13.5'te otonom kamu harcamaları G ile gösterilen yatay eksene paralel olan bir fonksiyonla çizilmektedir. Eğer kamu yetkilileri kamu harcamalarını arttırırsa G fonksiyonu yukarıya doğru paralel olarak kayarak G_1 konumuna gelmektedir. Eğer kamu harcamaları azaltılırsa fonksiyon harcamalardaki azalma kadar aşağıya doğru paralel olarak kaymaktadır (G konumundan G_2 konumuna gelinmesi gibi).

Şekil 13.5

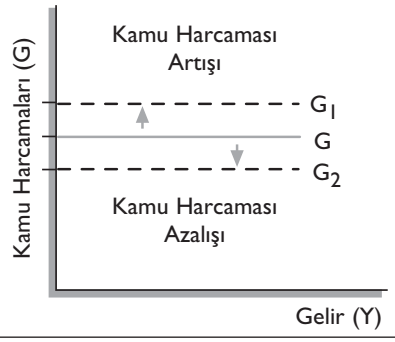

Gelirin Fonksiyonu Olarak Kamu Harcamaları: *Modelde kamu harcamalarının otonom olduğu ve devletin izlediği politikalara göre belirlendiği kabul edilmektedir. Bu nedenle kamu harcamaları fonksiyonu yatay eksene paralel çizilmiş ve G ile gösterilmektedir. Otonom kamu harcamalarındaki artış, fonksiyonu yukarıya doğru kaydırırken (G'den G_1'e), azalış fonksiyonu aşağıya doğru kaydırmaktadır (G'den G_2'ye).*

NET İHRACAT

AMAÇ 4

Net ihracatı belirleyen faktörleri açıklayabilmek

Toplam harcamaların son bileşeni uluslararası alanda yapılan net harcamaları gösteren net ihracattır. Net ihracat ülkenin mal ve hizmet ihracatı ile mal ve hizmet ithalatı arasındaki farktır. Net ihracat pozitif bir değer alıyorsa ülkenin dış ticaretinde fazla, negatif bir değer alıyorsa açıktan söz edilir. Örneğin, Türkiye uzun yıllardan beri dış ticareti açık veren, yani ihracatı ithalatından düşük olan bir ülkedir.

İhracat

İhracat: Ülkede üretilen mal ve hizmetlerin diğer ülkelere satılan miktarıdır.

Ülkede üretilen mal ve hizmetlerin diğer ülkelere satılması **ihracat** olarak adlandırılmaktadır. Bir ülkede ihracat hacmini belirleyen çok sayıda faktörden söz etmek mümkündür. Bunlar arasında diğer ülkelerin gelirleri, zevkleri ve fiyatları, devletlerin uluslararası ticarete getirdikleri sınırlamalar ve döviz kurlarını saymak mümkündür. Ancak biz ihracatın otonom olduğunu, yani cari yurtiçi gelirden bağımsız olduğunu kabul edeceğiz. Bu varsayımımızın sonucu olarak aşağıda yer alan Tablo 13.3'te temsili ekonomimize ait her bir gelir düzeyinde ihracat değerinin 50 trilyon lira olduğu görülmektedir. Örneğin, diğer ülkelerin gelirinde ortaya çıkacak bir artış, bu ülkelerdeki tüketim harcamalarını arttıracağı için temsili ekonomimizin ihracatında bir artış yaratacaktır. Aksine diğer ülkelerin gelirlerin de meydana gelecek bir azalma ülkenin ihracat hacminde bir daralmayla sonuçlanacaktır.

Tablo 13.3

Temsili İhracat ve İthalat Tablosu

Gelir	İhracat	İthalat	Net İhracat
0	50	0	50
100	50	10	40
200	50	20	30
300	50	30	20
400	50	40	10
500	50	50	0
600	50	60	-10
700	50	70	-20

İthalat

İthalat: Diğer ülkelerden satın alınan mal ve hizmet miktarıdır.

Diğer ülkelerden satın alınan mal ve hizmet miktarı **ithalat** olarak adlandırılmakta, bu miktar da zevkler, uluslararası ticarete getirilen kısıtlamalar ve döviz kurları tarafından belirlenmektedir. Ancak burada ülkenin gelir düzeyi de belirleyici bir rol oynamaktadır. Ülkenin gelir düzeyinde gözlenen bir artış ithalatta da bir artışa neden olacaktır. Nitekim yukarıda verilen Tablo 13.3'te ülkenin ithalat hacmi gelir düzeyi ile birlikte artmaktadır. Gelirdeki değişmeler karşısında ithalat miktarının hangi miktarda değiştiğini marjinal ithal eğilimi kavramı ile ölçebiliriz. **Marjinal ithal eğilimi (MPI)** ithalattaki değişme miktarının gelirdeki değişme miktarına oranıdır:

Marjinal ithal eğilimi: İthalattaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranı

$$MPI = \frac{\text{İthalattaki Değişme}}{\text{Gelirdeki Değişme}} = \frac{\Delta IM}{\Delta Y}$$

Tablo 13.3'e göre temsili ekonomi için hesaplanacak marjinal ithal eğilimi 0.10 değerini almaktadır. Buna göre gelirdeki her 100 trilyon liralık artış ithalatta 10 trilyon liralık artışa yol açmaktadır.

Net İhracat Fonksiyonu

Tablo 13.3'ün son sütununda ihracat ile ithalat arasındaki fark olarak tanımlanan net ihracat değerleri yer almaktadır. İthalat gelirle birlikte artma eğilimi gösterdiğinden, gelir arttıkça net ihracat azalma eğilimi göstermektedir. Net ihracatın bu seyri göz önüne alındığında Şekil 13.6'da yer alan ve X ile gösterilen net ihracat fonksiyonunu çizmek mümkündür. Azalan eğimli bir yapı gösteren net ihracat

fonksiyonunun bu eğimi aslında marjinal ithal eğilimine eşittir. Net ihracat fonksiyonunun bir diğer özelliği de toplam harcamalar içerisinde negatif değere sahip olabilecek tek bileşen olmasıdır. Negatif net ihracat değerinin ülkenin ihracatından daha büyük miktarda ithalat yaptığı durumlarda ortaya çıkabileceğine daha önce değinmiştik. Net ihracat fonksiyonu diğer ülkelerin gelirlerinde, fiyatlarında, zevk ve tercihlerinde, devletin uluslararası ticarete getirdiği kısıtlamalar ve döviz kurunda meydana gelecek değişmelerle birlikte yer değiştirecektir. Örneğin, diğer ülkelerin gelirlerinde ortaya çıkacak artış net ihracat fonksiyonunun yukarıya doğru kaymasına neden olur.

Şekil 13.6

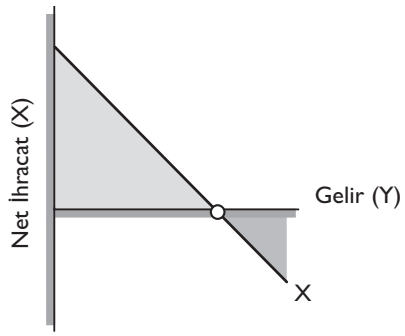

Gelirin Fonksiyonu Olarak Net İhracat: *Net ihracat fonksiyonu negatif eğime sahip X ile gösterilen doğrudur. İhracat otonom olduğu ve ithalat gelirle birlikte arttığı için, gelir düzeyi yükseldikçe net ihracat azalmaktadır. Dikkat edilirse net ihracat negatif veya pozitif olabilmektedir.*

SIRA SİZDE 3

Bir diyagram üzerinde net ihracat fonksiyonunu çiziniz ve aşağıdaki değişmelerin her birinin net ihracat fonksiyonu üzerindeki etkisini şekil üzerinde gösteriniz:

- **Alman hükümeti Türkiye'den yapılan Türk malları ithalatına kısıtlamalar getirmiştir.**
- **Türkiye'de gelir düzeyi artmıştır.**
- **Türkiye'nin en önemli dış ticaret partneri olan Avrupa ülkelerinde gelir düzeyi düşmüştür.**

TOPLAM HARCAMA FONKSİYONU

AMAÇ 5 ***Toplam harcama fonksiyonunu açıklayabilmek***

Toplam harcama fonksiyonu planlanmış harcamalara ait yukarıda incelediğimiz her bir fonksiyonun toplanması ile elde edilmektedir. Buna göre toplam harcamalar (AE) tüketim (C), yatırım (I), kamu harcamaları (G) ve net ihracat (X) toplamından oluşmaktadır:

$$AE = C + I + G + X$$

Şekil 13.7'de yer alan tablo temsili ekonomimizde gerçekleşen harcamaları ve toplam harcamalara ilişkin verileri göstermektedir. Tabloda yer alan ilk sütunda reel gelir verileri, 2 ve 5'nci sütunlarda ise harcama türlerinin her biri ayrı ayrı verilmektedir. Tablonun son sütununda ise her bir gelir düzeyindeki toplam harcama miktarı görülmektedir.

Toplam harcama fonksiyonu (AE) bireysel harcama fonksiyonlarının dikey olarak toplanması ile grafik olarak da elde edilebilir. Grafiğe önce tüketim fonksiyonunu çizer ve buna her bir gelir düzeyinde gerçekleştirilmesi planlanan 50 trilyon liralık otonom yatırım harcamalarını ilave edersek C+I fonksiyonunu elde ederiz. Daha sonra bu büyüklüğe yine her bir gelir düzeyindeki 70 trilyon liralık

planlanan kamu harcamalarını ilave edersek C+I+G fonksiyonunu çizebiliriz. Son olarak net ihracat fonksiyonunu da son toplama ilave ederek C+I+G+X veya AE fonksiyonunu elde ederiz.

Şekil 13.7

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Y	C	I	G	X	AE
0	30	50	70	50	200
100	100	50	70	40	260
200	170	50	70	30	320
300	240	50	70	20	380
400	310	50	70	10	440
500	380	50	70	0	500
600	450	50	70	-10	560
700	520	50	70	-20	620

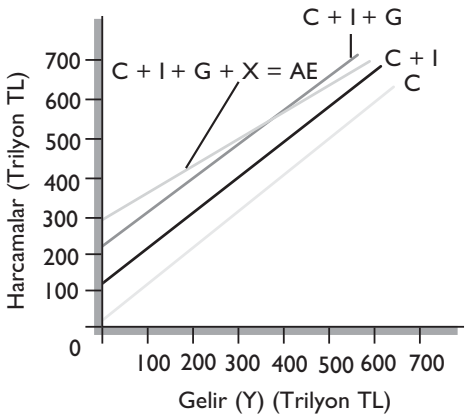

Toplam Harcama Fonksiyonu: *Toplam harcama fonksiyonunu elde edebilmek için önce tüketim fonksiyonunu çiziyor (C doğrusu) ve buna yatırımları ilave ederek C + I fonksiyonunu elde ediyoruz. Elde edilen bu fonksiyona kamu harcamalarını ilave ettiğimizde ise C + I + G fonksiyonunu elde ederiz. Dikkat edilirse C, C + I ve C + I + G fonksiyonlarının hepsi birbirine paralel, yani eğimleri birbirine eşittir. Bunun nedeni de yatırımların ve kamu harcamalarının otonom olarak modele dahil edilmesidir. I ve G değerleri gelire bağlı olarak değişim göstermedikleri için C, C + I ve C + I + G fonksiyonlarının hepsi aynı eğime (bu eğim marjinal tüketim eğilimine eşittir) sahip olmaktadır. Toplam harcama fonksiyonunu gösteren C + I + G + X fonksiyonunu elde edebilmek için de C + I + G fonksiyonuna net ihracat ilave edilmektedir. Net ihracat fonksiyonu negatif eğime sahip olduğu için toplam harcama fonksiyonunun eğimi diğer fonksiyonların eğiminden daha küçüktür.*

Şekli dikkatlice incelediğimizde C, C+I ve C+I+G fonksiyonlarının birbirine paralel olduğunu görürüz. Bu, söz konusu fonksiyonların tamamının marjinal tüketim eğilimine eşit olan aynı eğime sahip olduklarına işaret etmektedir. Bunun nedeni I ve G'nin modelde otonom kabul edilmesidir. Öte yandan AE fonksiyonunun eğimi diğer fonksiyonların eğiminden daha küçüktür. Bunun nedeni de net ihracat fonksiyonunun negatif eğime sahip olmasıdır. X fonksiyonunu C+I+G fonksiyonuna ilave ettiğimiz zaman toplam harcama fonksiyonunun eğimi azalmaktadır. Nitekim şekilde AE fonksiyonu C+I+G fonksiyonuna göre biraz daha yatıktır.

Makro ekonomik denge kavramına göre toplam harcamalar ülkedeki üretim ve gelir düzeyinin belirlenmesinde anahtar rol oynamaktadır. Bir sonraki ünitede söz konusu dengenin nasıl elde edilebileceğini ve nasıl değişebileceğini tartışacağız.

SIRA SİZDE 4

Aşağıdaki tabloyu kullanarak istenenleri cevaplandırınız (rakamlar trilyon TL'dir):

Y	C	I	G	X
500	500	10	20	60
600	590	10	20	40
700	680	10	20	20
800	770	10	20	0
900	860	10	20	-20
1000	950	10	20	-40

- **Marjinal tüketim eğiliminin (MPC) değeri nedir?**
- **Marjinal tasarruf eğiliminin (MPS) değeri nedir?**
- **Marjinal ithal eğiliminin (MPI) değeri nedir?**
- **Her gelir düzeyinde gerçekleşecek toplam harcama miktarı nedir?**
- **Toplam harcama fonksiyonunu çiziniz.**

Özet

AMAÇ 1 *Tüketim harcamalarını ve tasarrufları belirleyen faktörleri açıklayabilmek*

- Vergilerin olmadığı bir ortamda tüketim ve tasarruf harcamalarının toplamı gelire eşit olacaktır. Belirli bir dönemde yapılacak tüketim harcamalarını belirleyen temel faktör gelirdir.
- Gelirle tüketim harcamaları arasındaki bu ilişki tüketim fonksiyonu olarak bilinirken, tasarruflarla gelir arasındaki ilişki de tasarruf fonksiyonu olarak adlandırılmaktadır.
- Gelir değişikliklerinin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi marjinal tüketim eğilimi, tasarruflar üzerindeki etkisi ise marjinal tasarruf eğilimi ile belirlenebilir.
- Tüketimi etkileyen temel faktörler arasında gelir, servet, bekleyişler ve demografik unsurlar sayılabilir.

AMAÇ 2 *Yatırım harcamalarını belirleyen faktörleri açıklayabilmek*

- Yatırım harcamaları işletmelerin sermaye mallarına ve stoklara yaptıkları harcamalardır. Ele alınan modelde yatırımlar gelirden bağımsız, yani otonom kabul edilmektedir.
- Yatırım harcamaları temel olarak faiz oranı, beklenen kâr, teknolojik değişim, sermaye mallarının maliyeti ve kapasite kullanım oranı tarafından belirlenmektedir.

AMAÇ 3 *Kamu harcamalarının analize nasıl dahil edildiğini açıklayabilmek*

- Kamu kesiminin mal ve hizmet alımı için yaptığı harcamalar kamu harcaması olarak adlandırılır. Ele alınan harcama modelinde kamu harcamaları gelirden bağımsız, yani otonom bir bileşen olarak ele alınmıştır.

AMAÇ 4 *Net ihracatı belirleyen faktörleri açıklayabilmek*

- Net ihracat ülkenin ihracatı ile ithalatı arasındaki farktır.
- İthalatı ve ihracatı belirleyen faktörler arasında hem yerli ülkenin hem de yabancı ülkelerin gelir düzeyleri, zevk ve tercihleri, ticarete getirdikleri kısıtlamalar ve döviz kurları sayılabilir.
- İthalat hacmi ülkedeki gelir düzeyi ile birlikte arttığı için, gelir arttıkça net ihracat miktarı azalmaktadır.

AMAÇ 5 *Toplam harcama fonksiyonunu açıklayabilmek*

- Toplam harcama fonksiyonu her bir harcama bileşeninin toplamından oluşmaktadır.
- Toplam harcama fonksiyonunun eğimi tüketim fonksiyonunun eğiminden daha düşüktür, zira toplam harcamalara dahil edilen net ihracat fonksiyonu negatif eğime sahiptir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki şekle göre, gerçekleşecek otonom tüketim harcaması miktarı kaçtır?

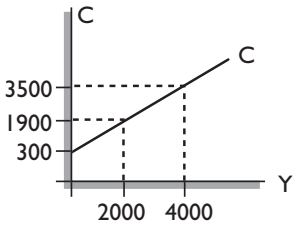

a. 300
b. 400
c. 500
d. 560
e. 700

2. 1'inci soruda yer alan tüketim fonksiyonu için hesaplanacak marjinal tüketim eğiliminin değeri kaçtır?

a. 0.60
b. 0.70
c. 0.75
d. 0.80
e. 0.90

3. 1'inci sorudaki tüketim fonksiyonuna göre çizilen aşağıdaki tasarruf fonksiyonunda ? ile gösterilen değer aşağıdakilerden hangisi olmalıdır?

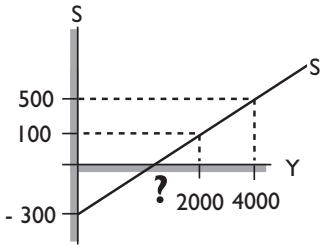

a. 1500
b. 1600
c. 1700
d. 1800
e. 2000

4. Marjinal tüketim eğiliminin 0.60 olarak hesaplandığı bir modelde marjinal tasarruf eğiliminin değeri kaçtır?

a. – 0.60
b. 0.40
c. 1.00
d. 1.40
e. 1.60

5. Yatırımların otonom olarak kabul edildiği bir modelde, aşağıdakilerden hangisi yatırım doğrusunun yukarıya doğru kaymasına neden olur?

a. Faiz oranlarının düşmesi
b. Gelirin artması
c. Yatırımlara teşvik uygulamasına son verilmesi
d. Kapasite kullanım oranının düşmesi
e. İşadamlarının gelecek için kötümser olması

6. Kamu harcamalarının otonom kabul edildiği bir modelde, aşağıdaki grafiklerden hangisi kamu harcamalarındaki bir artışı göstermek amacıyla kullanılabilir?

a.
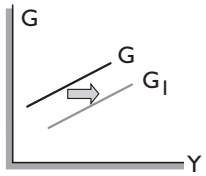

b.
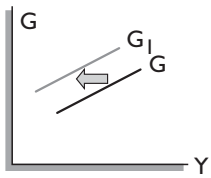

c.
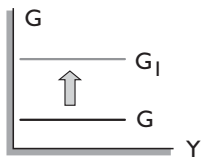

d.
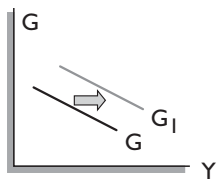

e.
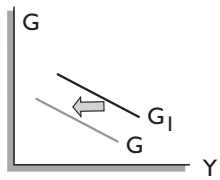

7. Aşağıdakilerden hangisi planlanmamış yatırıma bir örnektir?

a. Artan talebi karşılayabilmek için yeni teçhizat alınması
b. Stoklarda beklenmeyen bir artış olması
c. Yeni bir üretim tesisinin devreye sokulması
d. Olası talep artışını karşılayabilmek için stokların arttırılması
e. Getirilen teşvikler sonrası üretim kapasitesine ilaveler yapılması

8. C+I fonksiyonunun C+I+G fonksiyonuna paralel çizilmesinin nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Tüketimin gelire bağlı olarak artması
b. Otonom tüketim harcamalarının düşük olması
c. Yatırımların faizden ters yönde etkilenmesi
d. Kamu harcamalarının otonom olması
e. Yatırımların gelirle aynı yönde değişiyor olması

9. C+I+G fonksiyonunun eğiminin C+I+G+X fonksiyonunun eğiminden farklı olmasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kamu harcamalarının otonom olması
b. İhracatın otonom olması
c. Net ihracat fonksiyonunun pozitif eğimli olması
d. Yatırımların otonom olması
e. Gelirin net ihracat düzeyini azaltması

10. Yandaki tabloda verilen gelir ve ithalat değerleri kullanılarak hesaplanacak marjinal ithal eğiliminin değeri kaçtır?

Yıllar	Gelir	İthalat
2001	110	25
2002	150	33

a. 0.05
b. 0.10
c. 0.15
d. 0.20
e. 0.25

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Ortalama tüketim eğilimi, tüketim ve tasarruf.

“Bu değişim aslında sosyolojik bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir. Türk toplumundaki aile yapısında gözlenen yaşam tarzının değişime uğraması toplumun normal değişim hızına da ivme kazandırıyor. Nitekim yapılan araştırmalar, bundan 10 yıl öncesine göre sosyal sınıflar arasındaki sahiplik oranı farklılığının hızla kapandığını gösteriyor. Bu da Türk toplumunun sosyal dokusunda bir değişim yaşandığının göstergesidir. 1945'lerde kentlere göç eden ailelerin ikinci nesilleri kent hayatına 1980'lerde entegre olmaya başladı. Kırsal kesimden göç edenlerin sınırlı harcama kalıpları, bu kuşağın özellikle beyaz ve kahverengi eşyaya yönelik talepleri ile büyük ölçüde kırılmış durumda. Bu arada iki-üç kuşağın birlikte yaşadığı geniş aile tipi 1970'lerde kırılmaya başladı ve hanehalkı büyüklüğü 1980'lerden itibaren hızla küçülmeye başladı. Hane bazında değerlendirildiğinde sayı artışına bağlı olarak tüketimde de bir artış ortaya çıktı. Öte yandan, kadının iş yaşamında giderek artan bir ağırlığa sahip olması, çalışan kadının yemek pişirme ve alışveriş alışkanlıklarını değiştirmesi sonucu, beyaz ve elektronik eşyaya olan talebi körükledi. Evlilikler ve genç nüfus yapısının, Türk toplumunun yeniliklere merakıyla birleşmesi, son 10 yılda satış grafiğinin devamlı yükselmesi ile sonuçlandı. Bu bağlamda, gelirlerdeki artışı da mutlaka göz önünde tutmanın gerekliliğini hatırlatmakta yarar var.”

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Şahin, H. (1994). **İktisada Giriş** (4. Baskı). Bursa: Ezgi, s. 269-288.

Tunca, Z. (1997). **Makro İktisat.** İstanbul: Filiz, s. 49-67.

Ülgener, S. (1991). **Milli Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme** (7. baskı). İstanbul: s. 153-280.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Ayrıntılı bilgi için "Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları" konusuna bakınız.
2. d	Ayrıntılı bilgi için "Marjinal Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri" konusuna bakınız.
3. a	Ayrıntılı bilgi için "Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları" konusuna bakınız.
4. b	Ayrıntılı bilgi için "Marjinal Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri" konusuna bakınız.
5. a	Ayrıntılı bilgi için "Yatırımları Belirleyen Faktörler" konusuna bakınız.
6. c	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Harcamaları" konusuna bakınız.
7. b	Ayrıntılı bilgi için "Yatırımları Belirleyen Faktörler" konusuna bakınız.
8. d	Ayrıntılı bilgi için "Toplam Harcama Fonksiyonu" konusuna bakınız.
9. e	Ayrıntılı bilgi için "Toplam Harcama Fonksiyonu" konusuna bakınız.
10. d	Ayrıntılı bilgi için "İthalat" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İnsanlar, genellikle, tasarruf etme alışkanlığının iyi bir alışkanlık olduğunu ve ne kadar çok tasarrufta bulunurlarsa bunun kendileri için o kadar iyi olacağını düşünürler. Ancak ekonomi bir bütün olarak ele alındığında bu doğru olmayabilir. Bir diğer deyişle, bir kısım için doğru olan bütün için de doğrudur sonucuna ulaşmak çoğu zaman doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle mikro bazda geçerli olan bir olguyu makro düzeyde de geçerli kabul etmek çoğu zaman güvenli bir yol değildir. Tasarrufların bu özelliği gelir-harcama akımından bir sızıntı niteliği taşıyor olmasıdır. Ancak unutmayınız ki gelir-harcama akımına dışarıdan ilaveler de söz konusudur. Örneğin, bu ilavelerden bir tanesi yatırımdır. Artan tasarruflar yatırım harcamalarının finansmanında kullanılıyor ise ekonomi zaman içerisinde büyümeye devam edecek ve gelir artacaktır. Ancak artan tasarruflar yatırımlar aracılığı ile yeniden ekonomiye enjekte edilmez ise yukarda sözü edilen sorun ortaya çıkabilir. Bu sorun bir sonraki ünitede *tasarruf paradoksu* adı altında ele alınmaktadır.

Sıra Sizde 2

Yatırımlar ile faiz oranı arasındaki ilişki dikey eksende faiz oranının, yatay eksende ise yatırım miktarının yer aldığı bir grafikte gösterildiğinde aşağıdakine benzer bir eğri elde edilecektir. Faiz oranı ile yatırım miktarının ters yönde değişmesi bizim de negatif eğimli bir yatırım fonksiyonu çizmemize neden olmaktadır. Örneğin, aşağıdaki şekle göre faiz oranı yüzde 30'dan yüzde 10'a düştüğü zaman yatırım miktarı 100 birimden 125 birime çıkarken, faiz oranın yüzde 30'dan yüzde 50 ye yükselmesi yatırım miktarının da 75 birime düşmesine neden olmaktadır. Bu ilişkileri bir grafik üzerinde işaretleyip elde edilen noktaları birleştirirsek negatif eğimli bir eğri elde ederiz. Eğrinin eğimi faiz oranı ile yatırım harcamaları arasındaki ters yönlü ilişkiyi yansıtacaktır.

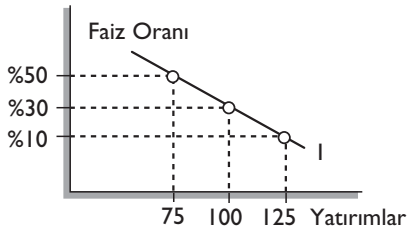

Sıra Sizde 3

Çizeceğiniz net ihracat fonksiyonunda

a. Alman hükümetinin getirdiği bu kısıtlama Türkiye'nin ihracatında bir azalmaya neden olacağı için net ihracat fonksiyonu aşağıya doğru kayar,

b. Türkiye'de gelir düzeyinin artması, ithalatın gelire bağlı kısmını arttıracağı için aynı eğri üzerinde aşağıya doğru hareket söz konusu olacaktır,

c. Türkiye'nin en önemli ticaret partneri olan Avrupa ülkelerindeki gelir düşüşü nedeniyle Türkiye'nin ihracatında bir daralma ortaya çıkacaktır. Bu da net ihracatın fonksiyonunun aşağıya doğru kaymasına yol açar.

Sıra Sizde 4

a. Marjinal Tüketim Eğilimi (MPC) = 0.90

b. Marjinal Tasarruf Eğilimi (MPS) = 0.10

c. Marjinal İthal Eğilimi (MPI) = 0.20

d.

Gelir	Toplam Harcama
500	590
600	660
700	730
800	800
900	870
1000	940

e.

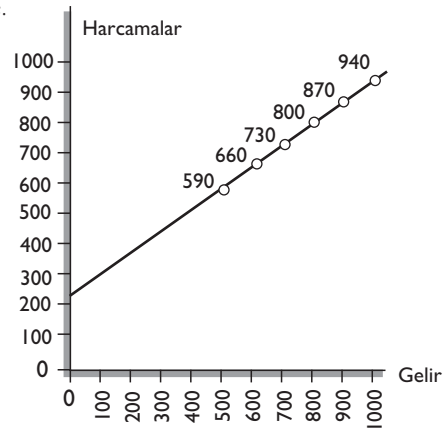

14

Makro Ekonomik Denge

Mehter marşının kendine özgü otantik ezgisi, orjinal giysileri ve marşların ve mehter takımının yürüyüş ritmi uluslararası bir üne sahiptir. Mehter takımının "iki ileri, bir geri" şeklinde özetlenen yürüyüş ritmi, aslında Türkiye ekonomisinin performansı ile de yakın benzerlik gösteriyor. Ekonomide "stop-and-go (dur-kalk)" sendromu olarak adlandırılan bu kavramla, ekonomide uzun süreli ve yüksek oranlı bir büyüme eğiliminin yaşanamaması, aksine ekonominin kısa ömürlü ve düşük oranlı büyüme döneminin ardından daralma sürecine girmesi kastedilmektedir. Yani tıpkı mehter ritmi gibi "iki ileri, bir geri". Ekonomide yaşanan bu mehter ritminin veya stop-and-go sendromunun temel nedeni, bir çok iktisatçı tarafından ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar olarak gösterilmektedir. Ekonomik büyümede, özellikle 1988 sonrası görülen bu mehter ritminin maliyetini hiç düşündünüz mü? 1988 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi mehter ritmiyle değil de uygun adımda yürüseydi (yani istikrarlı büyüme sürecini gerçekleştirebilmiş olsaydı) sizce neler değişirdi?

Başlarken

Önceki ünitemizde ülkedeki gelir veya GSMH veya toplam harcamaları belirleyen faktörler üzerinde durduk. Eğer "Ülkenin GSMH düzeyini belirleyen faktörler nelerdir?" sorusuna cevap verebiliyorsak, üretimde dönem dönem ortaya çıkan dalgalanmaların nedenini anlamamız artık son derece kolay olacaktır. Hatırlayacağınız gibi bir ekonomide üretim kimi zaman hızla artmakta ve iş bulmak nispeten kolay bir hal almaktaydı. Zaman zaman da üretim hacmi daralmakta ve çok sayıda insan çalışma hayatının dışında kalabilmekteydi. İktisatçılar üretimde gözlenen bu dalgalanmaların nedenini açıklayabilmek için farklı modeller kullanırlar. Ancak bu modellerin hepsinin temelinde ortak bir kavram yatar: Makro ekonomik denge.

Burada sözü edilen denge, mikro iktisatta arz ve talepten bahsettiğimizde kastettiğimiz eşitlik noktası anlamına gelmektedir. Yani denge kavramı ile bir kez ulaşıldıktan sonra ayrılma eğiliminin söz konusu olmadığı nokta kastedilmektedir. Makro ekonomik anlamda denge, ülkedeki gelir ve harcamaların eşitlendiği ve otonom harcamalar değişmediği sürece bu noktadan ayrılma eğiliminin söz konusu olmadığı bir ortamı ifade etmektedir.

İktisatçılar uzun yıllardan beri, bir ekonomide dengeye nasıl ulaşıldığı ve ekonomiyi bir denge noktasından diğerine taşıyan faktörlerin neler olduğu konusunda anlaşamamaktadırlar. Sözü edilen bu ikinci husus, daha önce sözünü ettiğimiz Büyük Bunalım dönemindeki ekonomik tartışmaların da temel konusunu oluşturmuştur. 1930'lardan önce iktisatçıların çok büyük bir bölümü ekonominin sürekli dengede olduğunu ve bu dengeden geçici ayrılmalar söz konusu olsa bile ekonominin bu denge noktasına doğru otomatik olarak harekete geçtiğini savunurlardı. Klasik iktisat yaklaşımı olarak adlandırılan bu yaklaşımda, söz konusu denge noktasının ekonomide üretim faktörlerinin atıl kalmasına olanak tanımayacak bir GSMH düzeyinde gerçekleşeceğine inanılırdı. Daha önce sözünü ettiğimiz bir iktisatçı John Maynard Keynes bu yaklaşıma karşı çıkarak ekonomideki üretim faktörlerinin tamamına istihdam olanağı sağlayacak denge GSMH düzeyine ulaşmanın her zaman mümkün olamayacağını, bu nedenle devletin ekonomik hayata elindeki iktisat politikası araçları ile müdahale etmesinin gerekli olabileceğini öne sürmüştür. İktisatçılar arasında 1930'larda başlayan bu tartışmalar günümüzde de çeşiti cephelerde devam etmektedir. Söz konusu tartışmalı hususları ve klasik iktisat yaklaşımının bir eleştirisi olarak ortaya çıkan Keynesyen yaklaşımı anlamanın en iyi yolu, eleştiriye konu olan yaklaşımın temel özelliklerini kısaca da olsa ele almaktır.

Anahtar Kavramlar

- *Say kanunu*
- *Makro ekonomik denge*
- *Denge GSMH düzeyi*
- *Sızıntılar*
- *Enjeksiyonlar*
- *Tasarruf paradoksu*
- *Harcama çarpanı*
- *Noksan istihdam dengesi*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda....

1. *Klasik iktisat yaklaşımının makro ekonomik dengeye bakış açısını ,*
2. *Denge kavramını ve ekonomik dengenin sağlanmasında toplam harcamaların önemini,*
3. *Bir ekonomide belirlenen denge gelir düzeyindeki artış ve azalışların nedenini*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

İŞSİZLİKLE İLGİLİ KLASİK GÖRÜŞ

AMAÇ 1 *Klasik iktisat yaklaşımının makro ekonomik dengeye bakış açısını açıklayabilmek*

Klasik Yaklaşımın Temelleri

Daha önce de söz edildiği gibi, 1930'lu yıllara kadar iktisatçılar piyasanın kendi haline bırakılması durumunda işsizlik oranının minimum düzeyde kalacağına inanmışlardı. Bu nedenle 19'uncu yüzyılda ve 20'nci yüzyılın başlarındaki ünlü iktisatçılar (John Stuart Mill, Alfred Marshall ve A.Cecil Pigou gibi) bir ekonomideki üretim faktörlerinin tam istihdamını gerçekleştirmek için devlet müdahalesine gerek olmadığını savunmaktaydılar. Bu iktisatçılar, üretim faktörlerinden birisi olan işgücünün kimi zaman eksik istihdamının söz konusu olabileceğini, yani ekonomide işsizliğin kimi zaman artabileceğini kabul ediyorlar, ancak tam istihdam düzeyinden uzaklaşma anlamına gelen bu işsizlik artışının geçici olduğunu ve piyasa mekanizmasının tam istihdamı otomatik olarak yeniden sağlayacağını savunuyorlardı. Keynesyen yaklaşımı anlayabilmek için, klasik iktisatçıların neden böyle düşündüğünü anlamamız gerekmektedir.

Temel olarak klasik iktisatçıların görüşleri, 19'ncu yüzyıl Fransız iktisatçısı John Baptise Say tarafından öne sürülen ve daha sonraki yıllarda onun adıyla anılan bir yasanın işlemesi ile özetlenmektedir: Her arz kendi talebini yaratır. Bu yasanın işlemesi ile "toplam harcamaların tam istihdam üretim düzeyini sağlamada yetersiz kalması söz konusu olamaz" görüşü savunulmaktadır. Say kanununa göre belirli bir miktardaki mal ve hizmetin üretimi, bu üretimi satın almaya yetecek miktarda bir gelirin yaratılması ile sonuçlanır. Üreticilerin üretim faktörü sahiplerine ödedikleri miktar üretilen mal ve hizmetlerin değerine eşit olmak zorunda olduğundan, **Say kanununa** göre her arz kendi talebini yaratmaktadır. Ancak klasik iktisatçıların da belirttiği gibi bu süreci bozan kimi iktisadi olgular bulunabilir. Örneğin üretim faktörü sahiplerinin bir kısmı gelirlerinin tamamını harcamak yerine tasarruf ederlerse, piyasadaki ürünlerin tamamını satın almaya yetecek gerekli harcama nasıl gerçekleştirilecektir?

Say Kanunu: Her arz kendi talebini yaratır

DİKKAT

Bu soruyu Ünite 12'de sıra sizde 2 kutusunda sorduğumuzu hatırlayınız. Bu bağlamda tasarrufların gelir-harcama akımından biri sızıntı niteliğinde olduğundan söz etmiştik. Ancak gelir-harcama akımına dışarıdan eklemeler, ki bunlara enjeksiyon diyoruz, olabileceğini de düşününüz.

Klasik iktisatçıların bu soruya verdikleri cevap, tasarruf edilen her liranın yatırıma dönüştürüleceği şeklindedir. Bu yüzden, genellikle büyük işletmeler tarafından gerçekleştirilen yatırımlar, üretim faktörü sahiplerinin tasarrufları sonucu ortaya çıkan harcama sızıntısını giderecektir. Bu nedenle yatırımlar da gelir-harcama akımına bir ilave olarak nitelendirilebilir. Klasik iktisatçılar bir ekonomideki yatırım miktarının tasarruf miktarına otomatik olarak eşit olacağına inanmaktaydılar. Zira faiz oranı (yani parayı kullanmanın fiyatı) bu iki büyüklük arasındaki eşitliği sağlayacak şekilde yükselecek veya düşecektir. Diğer bir deyişle ekonomide ödünç verilebilir fonlara ilişkin bir piyasa vardır ve bu piyasada faiz oranı, tasarruf sonucu arz edilen fonların yatırım sonucu talep edilen fonlara eşit olmasını sağlayacak şekilde değişim gösterir. Bu nedenle yatırıma harcanan miktar tasarruf edilen miktara eşit olacaktır.

Bunun dışında, klasik iktisatçılar işverenlerin satabileceği mal ve hizmet miktarının toplam harcamaların yanı sıra, işverenlerin mal ve hizmetler için istedikleri fiyata da bağlı olduğunu belirtmişler ve firmaların satamadıkları ürünlerini satabilmek amacıyla fiyatlarını düşüreceklerini savunmuşlardır. Firmalar arasındaki rekabet fiyatların düşürülmesi için firmaları zorlayacaktır ve bu da ekonomide tam istihdam üretim düzeyinin sağlanması ile sonuçlanacaktır. Ancak bu sürecin işleyebilmesi için üretim faktörlerine ait fiyatların da düşürülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde firmalar açısından zarar söz konusu olacaktır. Zira firmaların üretim faktörlerine ödedikleri miktarda bir azalma olmazken ürünlerinin satışından elde ettikleri hasılat miktarı azalacaktır. Klasik iktisatçılara göre böyle bir ortamda faktör fiyatlarının da düşmesini beklemek gayet doğaldır. Aslında klasik iktisatçılar işgücünün fiyatı olan ücretlerin bu yönde esnek bir yapıya sahip olduğunu kabul etmekte ve bu yapının işçiler arasındaki rekabetin sonucu olarak ortaya çıktığını öne sürmekteydiler. Klasik iktisatçılara göre söz konusu rekabet sürecinin işlemesi sonucu ücretler çalışma isteğinde olan herkesin iş bulabileceği bir düzeye iner ve tam istihdam gerçekleştirilmiş olur.

DİKKAT

Yukarıdaki açıklamalar klasik iktisatçıların önemli bir varsayımını ortaya koymaktadır: Rekabet koşullarının işlemesinin doğal bir sonucu olarak, ekonomideki her türlü fiyat (mal ve hizmet fiyatları, ücretler, faiz oranı gibi) gerek artma yönünde, gerekse düşme yönünde tam esnektir.

Klasik Görüşün Eleştirisi

1930'larda yaşanan Büyük Bunalım klasiklerin yukarıda kısaca özetlenen görüşlerinde aksayan bazı hususların olduğunu ortaya koymuştur. Büyük Bunalım'da ortaya çıkan durgunluk uzun bir süre devam ettiği ve milyonlarca insan bu sürede işsiz kaldığı için, işsizliğin sadece geçici bir süre için ortaya çıktığını, ekonominin makul bir süre içinde otomatik olarak tam istihdamı sağlayacağını kabul etmek oldukça güçleşmiştir. İşte Keynes ve onu izleyenler bu noktada klasik modelin en azından iki tane temel eksikliği bulunduğunu öne sürmüşlerdir.

Bu eleştirilerden ilkine göre, bir ekonomide yatırım ve tasarruf yapan ekonomik birimler genellikle farklıdır ve bunlar birbirlerinden farklı gerekçelerle yatırım ve tasarruf yapmaktadırlar. Tasarrufların önemli bir miktarı ilerideki günler için bir tarafa para koymayı amaçlayan hanehalkları tarafından gerçekleştirilirken, yatırımların önemli bir miktarı tesislerini genişleterek veya yeni teçhizatla takviye ederek kârlarını arttırmayı amaçlayan firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Yüksek bir istihdam seviyesini gerçekleştirmeye olanak tanıyan bir üretim düzeyinde, hanehalklarının yapmayı planladıkları tasarruf miktarının işadamlarının yapmayı planladıkları yatırım miktarına eşit olacağı garanti değildir. Tasarruf, yatırımların finansmanında kullanılmak yerine, elde tutulan para miktarının artmasına da neden olabilir. Bu yüzden kapitalist bir ekonomik sistem içinde devletin uygun politikalar izlememesi durumunda işsizliğin olmayacağı veya enflasyonun ortaya çıkmayacağı gibi kesin bir kural olamaz.

İkinci olarak, Keynes ve onu izleyen iktisatçılar klasik modelin "ücretler ve fiyatlar tam esnektir" şeklindeki varsayımlarının gerçekçi olmadığını savunmuşlardır. Bu eleştiriye göre, günümüz ekonomileri ücretlerin ve fiyatların esnek olmasına engeller getiren çok sayıda faktör nedeniyle tam rekabetçi yapıdan uzaklaşmaktadırlar. Özellikle birçok sanayi kolunda fiyatları düşürmekten kaçınan az sayıda üretici firma söz konusudur. Talepteki büyük bir azalmaya karşın bu sektör-

lerde fiyatlar uzun süre aynı düzeyde kalabilmektedir. Bunun dışında işçi sendikaları ücretlerin düşürülmemesi yönünde büyük bir mücadele verebilirler. Bu gerçekler ışığında, klasik modelin ücretlerin ve fiyatların esnek olduğu şeklindeki varsayımları gerçekçi görünmemektedir. Buna bağlı olarak, ücretlerin ve fiyatların düşmesi ile tam istihdamın sağlanacağını savunmak da gerçekçi değildir.

Çizeceğiniz bir grafik aracılığı ile Klasik iktisatçıların yatırımları tasarruflara eşitleyen otomatik mekanizmasının işleyişini açıklayabilir misiniz?
İPUCU: Yatırımları bir ekonomideki ödünç verilebilir fonlara olan talep, tasarrufları ise ödünç verilebilir fonların arzı olarak düşününüz. Bu süreçte faiz oranının yatırım ve tasarruf yapmak isteyenlerin kararları üzerindeki etkilerini değerlendirerek grafiğinizi oluşturunuz.

SIRA SİZDE 1

DENGE GELİRİ VE HARCAMA DÜZEYİ

AMAÇ 2 ***Denge kavramını ve ekonomik dengenin sağlanmasında toplam harcamaların önemini açıklayabilmek***

İktisatta denge dediğimiz zaman ayrılma eğiliminin söz konusu olmadığı bir noktayı ifade ediyoruz. Bir diğer deyişle, **denge** dediğimiz zaman her şeyin planlanana uygun seyretmesi nedeniyle ekonomik birimlerin kararlarını ve davranışlarını değiştirmedikleri bir ortamı kastediyoruz. Ancak planlar ve fiili durum birbiriyle uyuşmadığı zaman ekonomik birimler bunları uyumlu hale getirmek için davranışlarını ve kararlarını değiştirirler. Bir ülkedeki denge gelir ve harcama düzeyinin belirlenmesi, planlanan ve fiilen gerçekleşenin aynı olduğu gelir ve harcama düzeyine ulaşılması sürecidir.

Denge: Ayrılma eğiliminin söz konusu olmadığı noktadır.

Harcamalar ve Gelir

Bir ekonomide makro ekonomik dengeye nasıl ulaşıldığını tespit edebilmek için, bir önceki ünitenin sonunda elde edilişini ve özelliklerini öğrendiğimiz toplam harcama fonksiyonundan yararlanabiliriz. Hatırlarsanız, toplam harcama fonksiyonu çeşitli gelir düzeylerinde planlanan harcamaları ifade etmekteydi. Öte yandan bu aşamada fiyatları da sabit kabul ettiğimiz için analizimiz boyunca nominal ve reel büyüklükler birbirine eşit olmaktaydı.

Bir ekonomide gerçekleşen fiili harcamalar her zaman gelire ve üretime eşittir, çünkü fiili harcama dediğimiz zaman stok değişikliklerini de harcamaların içinde dahil etmiştik. Yani stok değişimleri otomatik olarak yatırımları arttırmakta veya azaltmakta, böylece ekonomide fiilen gerçekleşen harcamalar her zaman gelire, o da üretime, o da GSMH'ya eşitlenmektedir. Oysa ekonomide gerçekleştirilmesi planlanan toplam harcamalar her zaman GSMH'ya, yani gelire eşit olmayabilir. İşte dengenin nasıl oluştuğunu kavrayabilmek için cevap bulmamız gereken soru bu noktada karşımıza çıkar: Planlanan harcamalar gelire eşit değilse ne olur? Mal ve hizmetleri satın almak amacıyla planlanan harcamalar cari üretimin değerinden büyükse, mal ve hizmet üretimi artar. Üretim gelire eşit olduğu için GSMH da buna bağlı olarak artacaktır. Örneğin Şekil 14.1'de 500 trilyon liranın altındaki her bir gelir düzeyinde durum budur. Söz konusu gelir düzeylerinde toplam harcamaların GSMH'dan büyük olması, ekonomide cari olarak üretilen mal ve hizmet miktarından daha fazlasının satın alındığı anlamına gelmektedir. Böyle bir durumun

Ekonomide gerçekleştirilmesi planlanan toplam harcamalar her zaman GSMH'ya, yani gelire eşit olmayabilir.

ortaya çıkabilmesi ise ancak geçmişte üretilen ancak satılmamış olan mal ve hizmetlerin satılması ile mümkün olabilir. Dolayısıyla planlanan harcamaların GSMH'dan büyük olması durumunda firmaların stokları azalacaktır. Stoklardaki değişme planlanan harcamaların GSMH'yı aşan kısmını dengelemektedir. Böylece, stoklardaki planlanmamış değişmeleri de içeren fiili harcamalar GSMH'ya eşitlenmektedir. Bu durumu Şekil 14.1'de yer alan tablonun 1'nci sütunundan 6'ncı sütununun çıkarılması ile elde edilen 7'nci sütunundan izlemek mümkündür. Bu sütunda gösterilen stok değişmeleri toplam harcamaların GSMH'yı aşan kısmını dengelemektedir.

Bu noktada cevaplandırmamız gereken bir soru karşımıza çıkmaktadır: Peki stoklar azalırsa ne olur? Stoklar azaldığı zaman, işletmeler ürettikleri ürüne olan talebi karşılayabilmek için üretimlerini arttırırlar. Artan üretim ise GSMH'nın artması anlamına gelir. Buna göre, "Toplam harcamaların GSMH'dan fazla olması durumunda GSMH artmaya başlar" sonucuna ulaşmak yanıltıcı olmayacaktır.

Şekil 14.1

Denge GSMH Düzeyi: *Makro ekonomik denge toplam harcamaların (AE) GSMH'ya (Y) eşit olduğu noktada belirlenir. Şekle göre denge noktası AE fonksiyonunun 45° doğrusunu kestiği noktadır. Bu noktada hem GSMH, hem de AE 500 trilyon liraya eşittir. Toplam harcamalar GSMH' yı aştığı zaman (Örneğin 400 trilyonluk gelir düzeyinde olduğu gibi), GSMH denge noktasına doğru artma eğilimi gösterir. Toplam harcamalar GSMH'dan düşük olduğu zaman (örneğin 600 trilyonluk gelir düzeyinde olduğu gibi) GSMH denge noktasına doğru azalma eğilimi gösterir.*

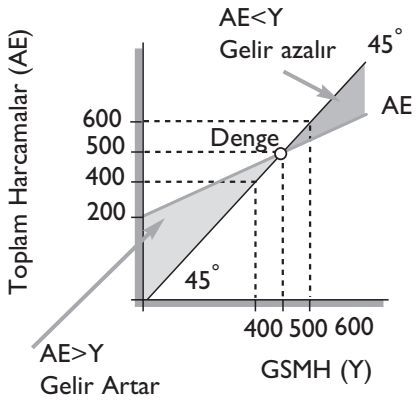

(1) GSMH (Y)	(2) Tüketim (C)	(3) Yatırım (I)	(4) Kamu Harcamaları (G)	(5) Net İhracat (X)	(6) Toplam Harcamalar (AE)	(7) Planlanmamış Stok Değişmeleri (Y)	(8) GSMH Değişimi
0	30	50	70	50	200	-200	Artma
100	100	50	70	40	260	-160	Artma
200	170	50	70	30	320	-120	Artma
300	240	50	70	20	380	-80	Artma
400	310	50	70	10	440	-40	Artma
500	380	50	70	0	500	0	Denge
600	450	50	70	-10	560	40	Azalma
700	520	50	70	-20	620	80	Azalma

Grafikte yer alan tabloya göre, GSMH'nın 500 trilyon liranın üzerinde olması halinde, toplam harcamalar gelirden düşüktür. Bunun sonucunda planlananın üzerinde bir stok birikimi ortaya çıkacaktır. Bu da satın alınandan daha fazla mal ve hizmet üretildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla stoklar artacak ve işletmeler üretimlerini düşürmeye başlayacaklardır. Stoklardaki planlanmamış artışlar yatırım harcaması olarak kabul edildiği için fiili harcamalar yine GSMH'ya eşit olmaktadır. Örneğin GSMH 600 trilyon lira olduğu zaman toplam harcamalar 560 trilyon lira olarak gerçekleşmektedir. Üretilen, ancak satılamayan 40 trilyon liralık mal envanter yatırımı (yani stok artışı) olarak kabul edilmektedir. Sonuçta 560 trilyon liralık toplam harcama ve 40 trilyon liralık planlanmamış yatırım harcaması birlikte 600 trilyon liralık GSMH'ya eşitlenmektedir. Görüldüğü gibi stoklar arttığı zaman işletmeler üretimlerini kısmakta, bu da GSMH'nın düşmesine yol açmaktadır. Buna göre, "toplam harcamaların GSMH'dan düşük olması durumunda GSMH düşmeye başlar" sonucuna ulaşmak da yanıltıcı olmayacaktır.

Şekil 14.1'de yer alan tabloya göre, GSMH'nın artma ya da azalma yönünde bir değişme eğilimi göstermediği tek bir düzey söz konusudur. GSMH'nın 500 trilyon liraya ulaşması durumunda ekonomide gerçekleşen toplam harcamalar da 500 trilyon liraya eşit olmaktadır. Planlanan toplam harcamaların GSMH'ya eşit olduğu bu gelir düzeyi **denge GSMH düzeyi** olarak adlandırılır.

Denge GSMH düzeyi: Planlanan toplam harcamaların GSMH'ya eşit olduğu gelir düzeyidir.

Toplam harcamaların GSMH'ya eşit olması, ekonomide planlanan toplam harcamaların gerçekleştirilen üretimin değerine ve bu süreçte yaratılan gelire eşit olması anlamına gelmektedir. Planlanan harcamalar GSMH'ya eşit olduğu sürece GSMH artma ya da azalma şeklinde bir değişme eğilimi göstermeyecektir. Bu da denge düzeyinin planlanan harcamaların GSMH'ya eşit olduğu üretim düzeyi olduğunu göstermektedir. Şekil 14.1'de yer alan grafik söz konusu denge noktasını göstermektedir. Hatırlarsanız şekilde yer alan 45° derece doğrusu toplam harcamaların GSMH'ya eşit olabileceği tüm olası noktaları ifade etmekteydi. Bir diğer deyişle 45° derece doğrusu üzerinde yer alan her noktada toplam harcamalar GSMH'ya eşit olmaktaydı. Buna göre toplam harcamaları ifade eden AE doğrusunun 45° derece doğrusu ile kesiştiği nokta bize denge GSMH düzeyini verecektir. Söz konusu kesişme noktası hem 45° derece doğrusu, hem de AE doğrusu üzerinde bulunduğu için toplam harcamaların GSMH'ya eşit olduğu noktayı ifade etmektedir. Grafiği dikkatlice incelerseniz, bu özelliğe sahip başka bir nokta olmadığını rahatlıkla görebilirsiniz. Şekle göre denge, GSMH ve toplam harcamaların 500 trilyon lira olması halinde ortaya çıkmaktadır.

Toplam harcamaları ifade eden AE doğrusunun 45° derece doğrusunun üzerinde seyrettiği GSMH düzeylerinde (örneğin GSMH'nın 400 trilyon lira olması durumunda), toplam harcamalar GSMH'dan büyüktür. Bu durumda, yukarıda tartıştığımız sürecin işlemesi sonucu, GSMH denge düzeyine doğru artma yönünde bir değişme eğilimi gösterecek ve denge noktasına ulaştıktan sonra bu eğilim sona erecektir. Öte yandan AE doğrusunun 45° derece doğrusunun altında seyrettiği GSMH düzeylerinde (örneğin GSMH'nın 600 trilyon lira olması durumunda), toplam harcamalar GSMH'dan küçüktür. Bu durumda GSMH azalmaya başlayacak ve GSMH'daki azalma 500 trilyon liralık denge düzeyine ulaşıncaya dek sürecektir. Bu noktaya ulaşıldıktan sonra ise GSMH'daki değişme eğilimi ortadan kalkacaktır.

Sızıntılar ve Enjeksiyonlar

Yukarıda ele aldığımız gibi, bir ekonomideki denge üretim düzeyi toplam harcamalar ve geliri ifade eden GSMH kullanılarak belirlenebilmektedir. Denge üretim düzeyini belirlemenin bir diğer yolu gelir-harcama akımındaki sızıntılar ve enjeksiyonları incelemektir.

Sızıntılar: Toplam harcamaların otonom bileşenlerini düşüren kavramlardır.

Sızıntılar, toplam harcamaların otonom bileşenlerini düşüren kavramlardır. Gelir-harcama akımından gerçekleşen üç tür sızıntıdan söz etmek mümkündür: Tasarruflar, vergiler ve ithalat.

- Tasarrufları gelirin harcanmayan kısmı olarak tanımladığımıza göre, hanehalkları ne kadar çok tasarruf ederlerse o kadar az harcama yapacaklardır. Bir diğer deyişle otonom tasarruflarda meydana gelecek bir artış otonom tüketim harcamalarında bir düşüş anlamına gelmektedir. Bu da denge GSMH veya gelir düzeyinin azalmasına neden olur. Bu sorunu aşağıda "Tasarruf Paradoksu" başlığı altında ayrıntılı olarak ele alacağız.
- Gelir-harcama akımından meydana gelebilecek bir diğer sızıntı vergilerdir. Vergiler tüketim harcamalarındaki zorunlu düşüşlerdir. Bir diğer deyişle vergiler, devletin hanehalklarından kendisine transfer ettiği geliri ifade etmektedir. Dolayısıyla devletin aldığı bu vergiler ne kadar yüksek olursa otonom tüketim harcamaları da o derece düşük olacaktır. Toplam harcamaların otonom bileşenlerinden birisi olan otonom tüketimdeki bu azalma da denge GSMH düzeyinin azalmasına neden olur.
- Daha önce tanımladığımız gibi; ithalat, yabancılar tarafından üretilmiş mal ve hizmetlere yurtiçinde yapılan harcamaları ifade etmektedir. İthalat harcamalarının artması yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlere yapılan harcamaların azalması ile sonuçlanır. Dolayısıyla otonom ithalat harcamalarında meydana gelecek artış net ihracatı azaltırken, toplam harcamaların otonom bileşeninde ve dolayısıyla denge GSMH düzeyinde bir düşüşle sonuçlanacaktır.

Enjeksiyonlar: Gelir-harcama akımına yapılan ilavelerdir.

Dengenin gerçekleşebilmesi için yukarıda sıralanan sızıntıların gelir-harcama akımına yapılan ilavelerle, yani **enjeksiyonlarla** dengelenmesi gerekmektedir. Ele alınan model bağlamında üç tür enjeksiyondan söz etmek mümkündür: Yatırımlar, kamu harcamaları ve ihracat.

- Hanehalklarının gerçekleştirdiği tasarruflar, işletmelerin borçlanabilecekleri ve yatırım harcamalarında kullanılabilecekleri fonları yaratmaktadır. Böylece hanehalklarının yaptıkları tasarruflar yatırımlarda kullanıldığında tekrar gelir-harcama akımına ilave edilmektedir.
- Devletin vergilerle topladığı fonlar gelir-harcama akımının dışında kalırken, devlet mal ve hizmet satın almak amacıyla yaptığı harcamalar aracılığı ile bu fonları yeniden gelir-harcama akımına dahil etmektedir.
- Daha önce yaptığımız tanım gereği ihracat yurtdışına satılan mal ve hizmetlerin değerini ifade etmektedir. Bu nedenle ihracat, yabancılar tarafından yapılan harcamaları yerli ekonomiye aktarmak biçiminde de değerlendirilebilir. Bu da ülke içindeki gelir-harcama akımına bir ilave niteliği taşır.

Yukarıda sıralanan her bir enjeksiyonun ilgili sızıntı ile eşitlenmesi için bir gerekçe öne sürmek oldukça zordur. Yani bir ekonomide yatırımların tasarruflara, kamu harcamalarının vergilere, ihracatın da ithalata eşit olması diye bir kural söz konusu değildir. Dengenin gerçekleşebilmesi için enjeksiyonlar toplamının sızıntılar toplamına eşit olması gerekmektedir. Buna göre tasarruflar (S), vergiler (T) ve

ithalat (IM) toplamının yatırımlar (I), kamu harcamaları (G) ve ihracat (EX) toplamına eşit olması denge şartı olarak ifade edilebilir:

$$S + T + IM = I + G + EX$$

Aşağıda yer alan Şekil 14.2' de sızıntı ve enjeksiyonların denge GSMH düzeyini nasıl belirledikleri gösterilmektedir. Şekilde yer alan tablodaki 5 nolu sütun ekonomideki sızıntılar toplamını (S + T + IM) göstermektedir. Önceki ünitede tasarrufların ve ithalatın gelirle birlikte arttığını tespit etmiştik. Vergileri henüz modelimize dahil etmediğimiz için, GSMH arttıkça sızıntılar toplamının da arttığını söyleyebiliriz.

Öte yandan sözü edilen tablonun 9 nolu sütunu ise çeşitli gelir düzeylerindeki enjeksiyonlar toplamını (I + G + EX) göstermektedir. Yatırımlar, kamu harcamaları ve ihracatın her biri otonom kabul edildiği için enjeksiyonlar toplamı her gelir düzeyinde değişmeden kalmaktadır.

Şekil 14. 2

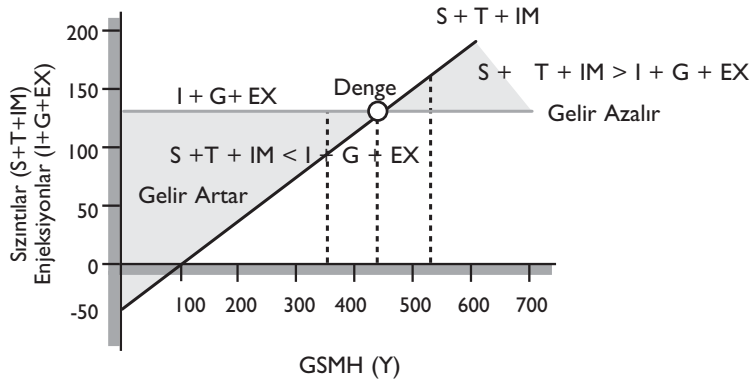

Sızıntılır, Enjeksiyonlar ve Denge Geliri: *Sızıntılar tasarruf (S), vergiler (T) ve ithalat (IM) harcamalarının toplamından oluşmakta, enjeksiyonlar ise yatırım (I), kamu harcamaları (G) ve ihracatın (EX) toplamından oluşmaktadır. Denge, sızıntıların enjeksiyonlara eşit olduğu noktada gerçekleşir. Şekilde S + T + IM doğrusunun I + G + EX doğrusunu kestiği nokta bu eşitliğin sağlandığı noktayı ifade etmektedir. Bu noktanın ifade ettiği denge gelir düzeyi de 500 trilyon liradır. Daha düşük gelir düzeylerinde enjeksiyonlar sızıntılardan büyük olduğu için gelir artma yönünde değişir. Daha yüksek gelir düzeylerinde ise sızıntılar enjeksiyonlardan büyük olduğu için gelir azalmaya başlar*

(1) Gelir (Y)	(2) Tasarruf (S)	(3) Vergiler (T)	(4) İthalat (IM)	(5) Sızıntılar (S+T+IM)	(6) Yatırımlar (I)	(7) Kamu Harcamaları (G)	(8) İhracat (EX)	(9) Enjeksiyonlar (I+G+EX)	(10) GSMH'daki Değişme
0	-30	0	0	-30	50	70	50	170	Artma
100	0	0	10	10	50	70	50	170	Artma
200	30	0	20	50	50	70	50	170	Artma
300	60	0	30	90	50	70	50	170	Artma
400	90	0	40	130	50	70	50	170	Artma
500	120	0	50	170	50	70	50	170	Denge
600	150	0	60	210	50	70	50	170	Azalma
700	180	0	70	250	50	70	50	170	Azalma

GSMH'ya ilişkin denge düzeyini belirleyebilmek için sızıntılar toplamı ile enjeksiyonlar toplamını karşılaştırmamız gerekmektedir. Enjeksiyonlar sızıntılardan büyük olduğu zaman, planlanan toplam harcamalar cari gelirden büyük olacağı için GSMH artma yönünde değişim gösterir. Şekil 14.2'de verilen tabloya göre GSMH 500 trilyon liranın altında kaldığı zaman enjeksiyonlar sızıntılardan büyüktür ve tablonun son sütununda gösterildiği gibi GSMH artma yönünde değişmektedir. Sızıntılar enjeksiyonlardan büyük olduğunda ise planlanan toplam harcamalar cari gelirden küçük olacağı için GSMH azalma yönünde değişim gösterir. Şekle göre 500 trilyon liranın üzerindeki her bir gelir düzeyinde sızıntılar toplamı enjeksiyonlar toplamından büyüktür ve GSMH azalma yönünde değişmektedir. Sadece sızıntılar toplamının enjeksiyonlar toplamına eşit olması durumunda GSMH değişme eğilimi göstermemekte, yani denge GSMH düzeyine ulaşılmaktadır. Örneğimize göre GSMH 500 trilyon lira olduğu zaman hem enjeksiyonlar toplamı, hem de sızıntılar toplamı 170 trilyon liraya eşit olmaktadır. Bu düzeyde GSMH'nın değişmesi yönünde herhangi bir baskı da söz konusu değildir. Buna göre denge GSMH düzeyine sızıntılar toplamının (S + T + IM) enjeksiyonlar toplamına (I + G + EX) eşit olması durumunda ulaşılmaktadır.

Yukarıda verilen Şekil 14.2 enjeksiyonlar ve sızıntılar arasındaki ilişkiyi grafik olarak göstermektedir. Şekle göre, toplam sızıntıları ifade eden S+T+IM doğrusu ile toplam enjeksiyonları ifade eden I+G+EX doğrusunun kesiştiği nokta ile belirlenen gelir düzeyi denge gelir düzeyini veya denge GSMH düzeyini göstermektedir. Sızıntılar ve enjeksiyonlar toplamının eşitlendiği bu noktanın ifade ettiği denge GSMH düzeyi 500 trilyon liradır. Daha yüksek gelir düzeylerinde, S+T+IM doğrusu I+G+EX doğrusunun üzerinde seyrettiği için sızıntılar toplamının enjeksiyonlar toplamından daha fazla olduğunu ve GSMH'nın denge düzeyine doğru azaldığını söyleyebiliriz. Öte yandan 500 trilyon liralık denge gelir düzeyinden daha düşük gelir düzeylerinde I+G+EX doğrusu S+T+IM doğrusunun üzerinde seyretmekte, yani enjeksiyonlar toplamı sızıntılar toplamından büyük olmaktadır. Bu bölgede de 500 trilyon liralık denge düzeyine ulaşılıncaya dek GSMH artmaktadır.

Şekil 14. 1 ve 14.2' yi karşılaştırırsanız, ister toplam harcama-gelir yaklaşımını kullanalım, ister sızıntılar-enjeksiyonlar yaklaşımını kullanalım, elde edilecek denge gelir veya GSMH düzeyi değişmemektedir. Nitekim her iki yaklaşıma göre belirlenen denge GSMH düzeyi de aynıdır: 500 trilyon lira.

SIRA SİZDE 2

Yandaki haberde devletin bütçe açığı veren politikalardan vazgeçerek bütçe dengesini yakaladığı, öte yandan dış ticaretin de dengeye geldiği ifade edilmektedir. Bu tür bir ekonomi için denge koşulu sizce ne olacaktır?

Hürriyet

İKİZ AÇIK SORUNU HALLEDİLME YOLUNDA

Kamu Bütçesinde ve Dış Ticarette Dengeye Doğru...

Dün açıklanan bütçe rakamları ve ödemeler dengesi verileri Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler

Tasarruf Paradoksu

Tasarruf paradoksu: Artan tasarrufların tüketim harcamalarını ve dolayısıyla geliri azaltması

Hanehalkları tasarruflarını arttırmaya karar verdikleri zaman, **"tasarruf paradoksu"** olarak adlandırılan ilginç bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen tasarruf paradoksunu anlayabilmek için "Hanehalkları gelecekteki zor günlere hazırlık yapabilmek amacıyla bugün daha fazla tasarruf yapmak isterlerse ne olur?" sorusuna cevap arayalım. Eğer hanehalklarının planlanan tasarrufları, örneğin her bir gelir düzeyinde 40 trilyon lira artarsa Şekil 14.3'te yer alan ve toplam sızıntıları gösteren $S_1 + T + IM$ doğrusu yukarıya doğru kayarak $S_2 + T + IM$ konumuna gelecektir. Daha fazla tasarruf yapmayı planlamak aynı zamanda daha az tüketmeyi planlamak anlamına gelmekte ve sonuçta harcamalarda ortaya çıkan azalma gelirin de azalmasına neden olmaktadır. Tasarruflardaki azalmadan önce denge, e_1 noktasının ifade ettiği 500 trilyon liralık gelir düzeyinde kurulmuşken, tasarruflardaki artış sonucu denge e_2 noktasına kaymış ve yeni denge gelir düzeyi 400 trilyon lirada oluşmuştur. Yani başlangıçtakine göre tasarruflardaki 40 trilyon liralık artış denge gelir düzeyinin 100 trilyon lira azalması ile sonuçlanmıştır. Başlangıçta 120 trilyon liralık toplam tasarruf yapan hanehalkları, ulaşılan yeni denge gelir düzeyinde yine 120 trilyon lira, yani başlangıçtakine eşit tasarrufta bulunabilmektedirler. Bu sonuca göre daha fazla tasarruf yapmayı planlayan hanehalkları şimdi hem daha az tüketmekte hem de daha önceki ile aynı tasarrufu yapabilmektedirler. Görüldüğü gibi tasarruf paradoksu bir çelişkiyi ifade etmektedir. Zira bu paradoks, yukarıda ortaya konulduğu gibi, tasarruf edilen her liranın yararlı olduğu şeklindeki geniş görüşle çelişmektedir. Tek bir kişi açısından ele alındığı zaman bu görüş doğru olabilir, ancak ekonomi bir bütün olarak ele alındığında tasarruflarda herhangi bir değişme olmadığı gibi gelir düzeyi de azalmaktadır.

Şekil 14.3

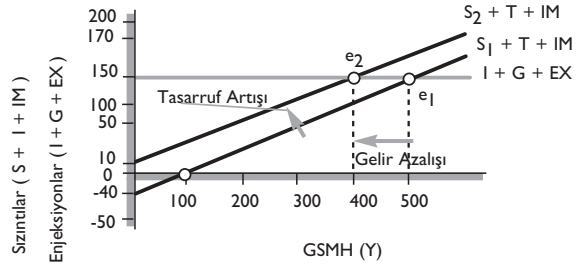

Tasarruf Paradoksu: *Tasarruf fonksiyonunun yukarıya kayması geliri azaltırken, tüketim harcamalarının da azalması sonucunu doğurmaktadır. Tüketiciler açısından aynı tasarruf düzeyi devam ederken, daha düşük gelir ve tüketimin söz konusu olması çelişkili bir durumdur. Sözkonusu çelişki tasarruf paradoksu olarak bilinir.*

Şimdi bir başka soruya cevap bulmaya çalışalım: Tasarruf paradoksu her zaman geçerli olabilir mi? Gerekli cevabı verebilmek için yukarıda verilen Şekil 14.3'e geri dönelim ve bir kez daha dikkatlice inceleyelim. Dikkat ederseniz şekilde toplam enjeksiyonları ifade eden I + G + EX doğrusu sabit çizilmiştir. Eğer yatırımlar da artan tasarruflarla birlikte artmış olsaydı, yani I + G + EX doğrusu da 40 trilyon liralık artış kadar yukarıya doğru kaymış olsaydı, denge gelir düzeyinde herhangi bir değişiklik ortaya çıkmayacaktı. Buna göre artan tasarruflar yatırım harcamasına dönüştürülebilirse herhangi bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Sadece artan tasarruflar ekonomiye yeniden "enjekte" edilmediği zaman ekonomide tasarruf paradoksunun ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Devletin tasarrufları caydırmaya dönük önlem almadığı, aksine tasarrufları teşvik edici önlemler aldığı düşünülürse tasarruf paradoksunun gerçek yaşamda karşılaşılması güç bir kavram olduğu düşünülebilir.

DENGE GELİR VE HARCAMA DÜZEYİNDEKİ DEĞİŞMELER

AMAÇ 3

Bir ekonomide belirlenen denge gelir düzeyindeki artış ve azalışların nedenini açıklayabilmek

Bir ayrılma eğiliminin söz konusu olmadığı noktayı denge noktası olarak tanımlamıştık. Ancak denge GSMH düzeyinin kendisi değişme eğilimi içerisindedir. Şu ana kadar yaptığımız açıklamalarda toplam harcamaların GSMH'yı artma ya da azalma yönünde nasıl etkilediğini tartıştık. Bu başlık altında otonom harcamalarda meydana gelen değişikliğin denge gelir düzeyini nasıl etkileyebileceğini ele alacağız. Bu husus makro ekonomik anlamdaki politikaların, yani konjonktür dalgalanmalarını yumuşatabilmek için devlet tarafından yapılabileceklerin anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Harcama Çarpanı

Hatırlarsanız denge noktasında toplam harcamalar GSMH'ya eşit olmaktaydı. Eğer otonom harcamaları arttırırsak denge GSMH düzeyini de yükseltebiliriz. İlk bakışta otonom harcamalarda meydana gelecek 1 liralık artışın GSMH'yı da 1 lira arttıracağı düşünülebilir. Ancak otonom harcamalarda meydana gelecek 1 liralık artış GSMH'yı 1 liradan daha fazla arttıracaktır. Otonom harcamalarda meydana gelecek artışlar katlanarak GSMH'ya yansımakta, yani denge gelir düzeyinde daha büyük artışa neden olmaktadır.

Kitabımızın makro iktisada giriş yaptığımız 11'inci ünitesinde gelir ve harcamalar arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için devresel akım diyagramını kullanmıştık. Bu diyagramı incelerken bir sektörde yapılan harcamaların bir diğer sektörün gelirini oluşturduğunu öğrenmiştik. İşte bu kavram otonom harcamalardaki bir değişikliğin denge gelir veya GSMH düzeyi üzerinde yaratacağı etkiyi anlamamızı kolaylaştıracaktır.

DİKKAT

Mal ve hizmetlere ilişkin devresel akım diyagramını kısaca tekrar etmeniz, aşağıda ele alacağımız çarpan sürecini anlamanızı kolaylaştıracaktır.

Örneğin ekonomide faaliyet gösteren A, otonom harcamalarını arttırırsa B'nin de geliri artmaktadır. Geliri artan B ise bunun bir kısmını harcamakta, kalan kısmını ise tasarruf etmekte veya yabancılar tarafından üretilen mal ve hizmetlere ayırmaktadır. B'nin yaptığı harcamalar ise C'nin gelirini oluşturmaktadır. C elde ettiği bu gelirin bir kısmını harcamakta ve D için gelir yaratmaktadır. Böylece artan harcama ve gelir aşamaları devam edip gitmektedir. Dikkat ederseniz bu süreci başlatan olay A'nın harcamalarındaki otonom artıştır ve her aşamada gerçekleşen harcama artışı ekonominin denge gelir ya da GSMH düzeyi üzerinde etkili olmaktadır.

Şimdi sayısal bir örnek çerçevesinde sorunu daha net olarak açıklığa kavuşturmaya çalışalım. Devletin memur maaşlarına ek bir zam yaparak 20 trilyon liralık ek bir harcama gerçekleştirdiğini kabul edelim. Kamu harcamalarında ortaya çıkan bu otonom artış devlet memurlarının gelirini de aynı miktarda, yani 20 trilyon lira artıracaktır. Bu durumda memurların tüketim harcamaları da artar. Örneğin, memurların artan gelirleri sonrasında gıda ürünlerine daha fazla harcama yaptık-

larını kabul edersek, memurların artan harcamaları gıda ürünlerini üretenlerin de gelirini arttıracaktır. Gıda ürünleri üreticileri de artan gelirleri karşısında tüketim harcamalarını arttırırlar ve süreç bu şekilde devam eder. Aşağıda yer alan Tablo 14.1 kamu harcamalarında meydana gelen 20 trilyon liralık bu artışın yaratacağı değişiklikleri özetlemektedir. Kamu harcamalarındaki artışın devlet memurlarının gelirini arttırdığı aşama ilk aşamadır. Söz konusu 20 trilyon liralık kamu harcaması artışı devlet memurlarının gelirini de 20 trilyon lira arttırmaktadır (sütun 1). Gelir arttığı zaman toplam harcamaların gelire bağlı olan bileşenleri, yani tüketim ve net ihracat, değerleri de bu artışın belirli bir oranı kadar artmaktadır.

Tablo 14.1

Harcama Çarpanının İşleyişi

	(1) Gelirdeki Değişme	(2) Yurtiçi Harcamalardaki Değişme	(3) Tasarruflardaki Değişme	(4) İthalattaki Değişme
1'inci Aşama	20	12	6	2
2'inci Aşama	12	7.20	3.60	1.20
3'üncü Aşama	7.20	4.32	2.16	0.72
4'üncü Aşama	4.32	2.59	1.30	0.43
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
Toplam	50	30	15	5

Sütun 2 = Sütun 1 x (MPC - MPI)

Sütun 3 = Sütun 1 x MPS

Sütun 4 = Sütun 1 x MPI

$$\text{Çarpan} = \frac{1}{MPS + MPI}$$

$$= \frac{1}{0.3 + 0.1}$$

$$= \frac{1}{0.4}$$

$$= 2.5$$

Tüketim harcamalarında meydana gelecek değişme önceki ünitede ayrıntılı olarak incelediğimiz bir kavram, marjinal tüketim eğilimi tarafından belirlenecektir. Buna göre memurların tüketim harcamalarındaki artış gelirdeki değişme miktarı ile marjinal tüketim eğiliminin (MPC) çarpımına eşit olur. Benzer şekilde ithalattaki artış da marjinal ithal eğilimi (MPI) ile gelir artışının çarpımı olarak belirlenebilir. Başlangıçta meydana gelen 20 trilyon liralık kamu harcaması artışının toplam etkisini bulabilmek için artan gelirin hangi oranda yurtiçinde üretilen mallara harcandığını bilmemiz gerekmektedir. Başlangıçtan beri ele aldığımız temsili ekonomi için MPC 0.70, MPI ise 0.10 olarak bulunmuş idi. Bu da gelirdeki her yüz li-

ralık artışın tüketim harcamalarını 70 lira, ithalat harcamalarını ise 10 lira arttıracağı anlamına gelmektedir. Tüketim harcamaları yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlere yapılan harcamaları, ithalat ise yurtdışında üretilmiş mal ve hizmetlere yapılan harcamaları ifade etmektedir. Bu nedenle yurtiçindeki mallara harcanan gelir miktarı MPC ile MPI arasındaki farka bağlı olarak belirlenecektir. Örneğimizde MPC = 0.70 ve MPI = 0.10 olduğuna göre gelirde meydana gelen değişikliğin yüzde 60'ı yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlere harcanacaktır.

Tablodaki birinci aşamada, başlangıçta gelirde meydana gelen 20 trilyon liralık artışın yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlere yapılan tüketim harcamalarını 12 trilyon lira (20 x 0.60) arttırdığı görülmektedir. Marjinal tasarruf eğilimi 0.30 değerini aldığı için (MPS = 1 - MPC) 20 trilyon liralık gelir artışının 6 trilyon lirası da tasarrufa ayrılmaktadır. Kalan 2 trilyon lira ise ithalat harcamalarına ayrılmaktadır (MPI = 0.10). Özetle birinci aşamada memurların geliri 20 trilyon lira artmakta, memurlar bunun 12 trilyon lirasını yurtiçinde üretilen gıda ürünlerine ve 2 trilyon lirasını ise ithal ürünlere harcamakta, kalan 6 trilyon lirayı ise tasarruf etmektedirler.

Memurların yerli mallara harcadıkları söz konusu 12 trilyon lira ise gıda ürünlerini üretenlerin gelirini oluşturmaktadır. Gelirleri 12 trilyon lira artan üreticiler de bunun yüzde 60'nı, yani 7.2 trilyon lirasını harcamakta geri kalanını ise tasarruf etmekte ve ithal mallarına harcamaktadırlar. Tabloda yer alan ikinci aşama bu değişiklikleri özetlemektedir.

Gelirin arttığı her aşamada harcamalar da artmakta, ancak her harcama aşamasında gittikçe küçülmektedir. Bunun nedeni gelirdeki her artışın yüzde 30'unun tasarruf edilmesi ve yüzde 10'unun da ithalata ayrılmasıdır. Hatırlasanız tasarrufları ve ithalat harcamalarını gelir-harcama akımından sızıntı olarak değerlendirmiştik (vergiler de sızıntı niteliğinde olmasına karşın biz henüz modelimize vergileri dahil etmedik). Dolayısıyla her aşamada yaratılan gelirin ancak yüzde 60'ı harcanmakta ve bir sonraki aşamada diğerlerinin gelirini oluşturmaktadır.

İlk aşamada harcamalarda meydana gelen 20 trilyon liralık artışın toplam etkisini bulabilmek için, her aşamada gelirde ve harcamalarda meydana gelen artışı hesaplamamız ve daha sonra her aşamayı alt alta yazıp toplamamız gerekir. Her aşamada yaratılan gelir ve harcama miktarı gittikçe küçülmesine karşın asla sıfıra ulaşmaz. Bu nedenle bu aşamaları tek tek hesaplayarak toplamlarını almak mümkün görünmemektedir. Sonuçta ortaya çıkacak toplam artışı bulabilmek için daha basit bir yöntemi uygulayabiliriz. Artan gelirin her aşamada yurtiçi tüketim harcamalarına ayrılmayan (sızan) kısmının oranını biliyorsak, bu oranının tersini kullanarak gelirdeki veya GSMH'daki toplam değişikliği kolayca hesaplayabiliriz. Bu ölçüt harcama çarpanı olarak adlandırılmaktadır. Sözü edilen sızıntılar ise artan gelirin tasarrufa ayrılan kısmı (yani MPS) ile ithalata ayrılan kısmının (yani MPI) toplamından oluşmaktadır.

Dolayısıyla harcama çarpanı

$$\text{Çarpan} = \frac{1}{\text{toplam sızıntılar}}$$

$$= \frac{1}{\text{MPS} + \text{MPI}}$$

biçiminde yazılabilir. Örneğimize göre marjinal tasarruf eğilim (MPS) 0.30, marjinal ithal eğilimi (MPI) 0.10 olduğu için çarpan 2.5 değerini alacaktır:

$$\text{Çarpan} = \frac{1}{0.30 + 0.10} = \frac{1}{0.4} = 2.5$$

Buna göre başlangıçta harcamalarda meydana gelen 20 trilyon liralık bir artış GSMH'da 2.5 katı, yani 50 trilyon liralık (2.5 x 20 trilyon) artışa neden olmaktadır. Çarpana ilişkin olarak verdiğimiz formül esas alındığında, sızıntılar ne kadar büyük olursa çarpanın değerinin o kadar küçük olacağı görülebilir. Örneğin MPS=0.35, MPI=0.15 olduğunda çarpan 2 değerini almaktadır (1 / 0.50). Bu durumda her aşamada yaratılan gelirin daha küçük bir bölümü harcanacağı için harcamalardaki artışın genişletici etkisi daha küçük olacaktır. Örneğin yukarıda verilen yeni değerler esas alındığında çarpanın değeri 2 olarak belirlendiğine göre, 20 trilyon liralık kamu harcaması artışı GSMH'da 40 trilyon liralık (2 x 20 trilyon) artışa neden olacaktır.

Dışa kapalı bir ekonomi varsayımı yapılmış olsaydı, yani ele aldığımız modelde ihracat ve ithalat söz konusu olmasaydı, çarpan için elde edilecek eşitlik ne olurdu? Böyle bir ortam için yukarıda verilen sayısal örneğe göre elde edilecek çarpan katsayısını hesaplayarak, metin içerisinde elde ettiğimiz çarpan değeri ile karşılaştırınız. İki büyüklük arasındaki farkın nedeni sizce ne olabilir?

SIRA SİZDE 3

Harcama Çarpanı ve Denge

Harcama çarpanı, özellikle iktisat politikası değişikliklerini değerlendirebilmek açısından son derece yararlı bir kavramdır. Zira çarpan, otonom harcamalardaki bir değişikliğin GSMH üzerinde yaratacağı etkileri hesaplamamıza olanak tanımaktadır. Şimdi harcamalarda meydana gelen bir değişikliğin denge geliri veya GSMH düzeyi üzerinde nasıl bir etki yaratacağını bir şekil çerçevesinde ele almaya çalışalım. Aşağıda yer alan Şekil 14.4, daha önce incelediğimiz 14.1' e göre kamu harcamalarının 70 trilyon liradan 110 trilyon liraya çıkması durumunda denge GSMH düzeyinin bundan nasıl etkileneceğini göstermektedir. Otonom kabul edilen kamu harcamalarındaki söz konusu 40 trilyon liralık artış, toplam harcama fonksiyonunun her gelir düzeyinde 40 trilyon lira yukarıya kaymasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarında meydana gelen bu artış sonrasında toplam harcamaların GSMH'ya eşit olduğu düzey 600 trilyon lira olarak gerçekleşmektedir. Görüldüğü gibi kamu harcamalarındaki 40 trilyon liralık artış denge GSMH düzeyinde 100 trilyon liralık artışa yol açmıştır.

Şekil 14.4

Harcamalar ve Denge Gelirindeki Değişme: *Toplam harcamalardaki bir değişiklik denge gelirinin de değişmesine neden olur. Başlangıçtaki denge geliri, AE_1 toplam harcama fonksiyonunun 45° doğrusunu kestiği noktada belirlenen 500 trilyon liralık gelir düzeyidir. Otonom harcamalarda meydana gelecek 40 trilyon liralık bir artış, toplam harcama fonksiyonunu yukarıya doğru kaydırarak AE_2 konumuna getirir. Yeni harcama doğrusunun 45° doğrusunu kestigi noktanın ifade ettiği gelir düzeyi artık 600 trilyon liradır. Buna göre otonom harcamalardaki 40 trilyon liralık artış denge gelir düzeyinin 100 trilyon lira artmasına neden olmaktadır.*

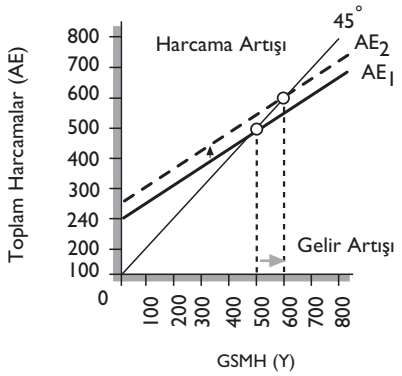

(1) GSMH (Y)	(2) Tüketim (C)	(3) Yatırım (I)	(4) Kamu Harcamaları (G)	(5) Net İhracat (X)	(6) Toplam Harcamalar (AE)	(7) Planlanmamış Stok Değişimi (Y)	(8) GSMH Değişimi
0	30	50	110	50	240	-240	Artma
100	100	50	110	40	300	-200	Artma
200	170	50	110	30	360	-160	Artma
300	240	50	110	20	420	-120	Artma
400	310	50	110	10	480	-80	Artma
500	380	50	110	0	540	-40	Artma
600	450	50	110	-10	600	0	Denge
700	520	50	110	-20	660	40	Azalma

Şekil 14.4' te başlangıçtaki toplam harcama fonksiyonu AE_1'dir ve 45° doğrusunu 500 trilyon liralık GSMH düzeyinde kesmektedir. Otonom kamu harcamalarında meydana gelen 40 trilyon liralık artış her bir gelir düzeyinde gerçekleşecek toplam harcamaları otonom olarak arttırdığı için, toplam harcama fonksiyonu başlangıçtakine paralel olarak yukarıya doğru kayar ve AE_2 konumuna gelir. Elde edilen yeni toplam harcama fonksiyonu AE_2 45° doğrusunu 600 trilyon liralık GSMH düzeyinde kesmektedir. Bir diğer deyişle yeni denge gelir düzeyi 600 trilyon liralık GSMH düzeyinde oluşmaktadır.

Kamu harcamalarında meydana gelen bu artışın denge GSMH düzeyi üzerindeki etkisini çarpan aracılığı ile de tespit edebiliriz. Ele aldığımız temsili ekonomi için çarpan katsayısının değerini daha önce 2.5 olarak elde etmiştik. Kamu harcamalarındaki söz konusu artışın GSMH'da neden olacağı artışı hesaplayabilmek için, otonom harcamalardaki değişim miktarını çarpan katsayısı ile çarpmamız yeterlidir. Değişim miktarlarını ifade etmek üzere Yunan alfabesindeki Δ (delta) harfini kullanırsak, GSMH'daki değişimi hesaplayabilmek için;

$$\Delta GSMH = \frac{1}{MPS + MPI} \times \Delta G$$

formülünde bilinenleri yerine koymamız yeterlidir. Buna göre,

$$\Delta GSMH = \frac{1}{0.3 + 0.1} \times 40 \text{ trilyon}$$

$$= 100 \text{ trilyon}$$

olarak bulunacaktır. Başlangıçtaki GSMH düzeyi 500 trilyon lira ve GSMH'da meydana gelen artış da 100 trilyon lira olduğuna göre, yeni denge GSMH düzeyi 600 trilyon olarak bulunur.

Tam İstihdam Gelir Düzeyi ve Harcama Çarpanı

Bu ünitenin başında klasik iktisatçıların görüşlerini incelerken, Say Kanunu'nun bir gereği olarak ekonomide istem dışı işsizliğin bulunamayacağını, üretim faktörlerinin tamamının istihdam edileceğini ifade etmiştik. Dolayısıyla klasik iktisatçılara göre ekonomi sürekli tam istihdamda dengede bulunacak, bu denge noktasından kısa süreli ayrılmalar olsa bile ekonomi kendiliğinden yeniden tam istihdam dengesine dönecektir. Keynesyen modelde incelediğimiz reel sektör dengesinde ise şu ana kadar hiçbir şekilde *tam istihdam* ifadesi geçmemiştir. Daha doğru bir ifadeyle, Keynesyen yaklaşıma göre yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız denge noktasının ekonomide tam istihdam denge noktasını ifade etmesi için hiçbir gerekçe yoktur. Nitekim Keynes'in ortaya koyduğu bu teorik yapının en önemli özelliği ekonominin **noksan istihdamda** da, yani tam istihdam GSMH düzeyinin altında bir noktada da dengeye gelebilmesidir.

Noksan istihdam dengesi: Ekonominin tam istihdam GSMH düzeyinin altında bir noktada ulaştığı dengedir.

Bir ekonomide GSMH denge düzeyinin toplam harcama fonksiyonu ile 45° doğrusunun kesiştiği yerde belirlendiğini biliyoruz. Otonom harcamalarda meydana gelen bir artışın toplam harcama fonksiyonunu yukarı kaydırarak GSMH'yı yeni bir denge düzeyine çıkardığını da çarpan analizi başlığı altında inceledik. Her iki modelin arkasındaki varsayım, toplam arz fonksiyonunun sonsuz esnekliğe sahip olması idi. Yani toplam harcama fonksiyonunun kaymasından doğan talep değişmeleri, bu değişmelere çarpan mekanizması yoluyla hemen cevap veren arz dalgalanmaları tarafından dengeleniyordu. Bununla birlikte ekonomide kullanılmayan işgücü ve kapasitenin tamamı kullanılır hale geliyorsa, toplam arzın yukarı yönde toplam harcama kaymalarına yanıt vermesi güçleşir. Çünkü artık ekonomide bütün üretim faktörleri tam kullanım halindedir; toplam arzı kısa dönemde arttırma olanağı kalmamıştır. Ayrıca ekonomide hammadde ve yardımcı malların sağlanmasında güçlüklerle karşılaşılabilir. Örneğin döviz yetersizliği yüzünden meydana gelen ithalât tıkanıklıkları hammadde ve teçhizatını yabancı ülkelerden sağlayan ekonomilerde aşılması güç darboğazlar yaratır. Bu durumda ekonomide kullanılmayan işgücü veya boş kapasite olsa da toplam arz fonksiyonu esnekliğini yitirecektir.

Şekil: 14.5'in a bölümünde, denge GSMH düzeyi Y iken otonom yatırımlarda meydana gelen bir artış dolayısıyla toplam harcama fonksiyonunun yukarı kayması gösterilmektedir. Eğer ekonomide üretim faktörlerinin tam kullanım duru-

mu olmasa veya darboğazlar bulunmasa, GSMH denge düzeyi Y_1 düzeyinde belirlenecekti. Oysa yukarıda sözü edilen nedenlerin biri, birkaçı veya hepsi, toplam arz artışının önüne bir BB duvarı veya sınırı çekebilir; bu durumda toplam arzın B noktasından sağa doğru hareket etmesine, yani artmasına olanak yoktur. Şu halde yukarı doğru kayan toplam harcama fonksiyonu B gelir sınırında AG kadar bir **enflasyonist açık** veya başka bir deyişle enflasyonist talep fazlası yaratacaktır. Yani bu noktadan öteye reel gelir artışı duracak, fiyatlar ve dolayısıyla parasal gelir yükselmeye başlayacaktır.

Enflasyonist açık: Tam istihdam gelir düzeyinin üzerinde dengenin sağlanması durumunda ortaya çıkan harcama fazlasıdır.

Şekil 14.5

Enflasyonist ve Deflasyonist Açık: *Ekonomide gerçekleşen denge üretim düzeyi tam istihdam düzeyinin üzerinde ise, bir diğer deyişle ekonomide aşırı istihdam söz konusu ise enflasyonist açık söz konusudur. Öte yandan, ekonomi tam istihdam gelir düzeyinin altında bir noktada denge üretim düzeyineulaşmışsa, bir diğer deyişle ekonomi noksan istihdamda dengede ise deflasyonist açıktan söz etmek gerekir.*

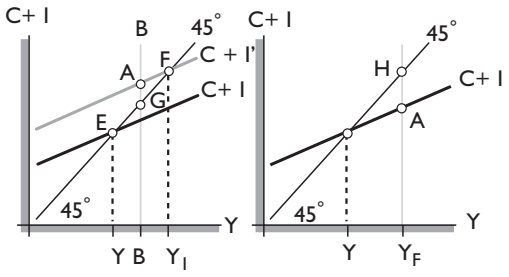

(a) Enflasyonist Açık (b) Deflasyonist Açık

Enflasyonist açığın yarattığı enflasyonist baskının şiddeti toplam harcama fonksiyonundaki kayma miktarına ve harcama fonksiyonlarının eğimine bağlıdır. Toplam arzı sınırlayan koşulların geçerli olduğu bir ortamda, otonom harcamalardaki artış ne kadar geniş olursa ve harcama eğilimleri ne kadar yüksek ise AG aralığı o kadar geniş olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda beliren enflasyonların nedenlerinden birisi budur.

Enflasyonist açık analizine paralel bir açıklama yöntemi ile ekonomileri tam istihdam veya tam kapasite sınırının altında dengeye zorlayan koşullar incelenebilir. Üretim faktörlerinin tümünün kullanılmasıyla varılacak denge noktası ekonominin tam potansiyelinden yararlanılması demektir Üretim faktörlerinin tam istihdamının gerçekleşmesi durumunda yaratılabilecek söz konusu GSMH düzeyi potansiyel GSMH olarak adlandırılmaktadır. Şekil 14.5'in b bölümünde tam istihdam gelir düzeyi veya potansiyel GSMH düzeyi Y_F ile gösterilmektedir. Toplam harcama fonksiyonunun 45° doğrusunu kestiği nokta, potansiyel GSMH düzeyini ifade eden Y_F'nin altında, örneğin Y gibi bir denge gelir düzeyi yaratıyorsa, ekonomide AH kadar **deflasyonist açık** var demektir. Ekonominin tam istihdam üretim düzeyine ulaşabilmesi için, toplam harcama fonksiyonunun, otonom harcamalardaki artış yoluyla H noktasından geçecek şekilde yukarı kayması gerekir.

Deflasyonist açık: Tam istihdam gelir düzeyinin altında dengenin sağlanması durumunda ortaya çıkan harcama açığı

Özet

Klasik iktisat yaklaşımının makro ekonomik dengeye bakış açısını açıklayabilmek

- Klasik iktisat yaklaşımı, "Her arz kendi talebini yaratır" deyimi ile ifade edilen Say Kanununun işlemesi ile özetlenebilir.
- Bu işleyiş sonucunda toplam harcamaların tam istihdam üretim düzeyini sağlamada yetersiz kalması söz konusu olmamaktadır.
- Bu sonuç ekonomideki her türlü fiyatın (ücret, faiz, mal fiyatları gibi) artma ve azalma yönünde esnek olması varsayımına dayanmaktadır.
- Keynes, Klasik iktisat yaklaşımının bu varsayımını eleştirerek, özellikle ücretlerin düşme yönünde esnek olmadığını ileri sürmüş ve alternatif bir model geliştirmiştir.

Denge kavramını ve ekonomik dengenin sağlanmasında toplam harcamaların önemini açıklayabilmek

- Stok değişmelerini de harcamalara dahil ettiğimiz zaman, bir ekonomide gerçekleşen fiili harcamalar her zaman gelire eşit olmaktadır.
- Oysa ekonomide gerçekleştirilmesi "planlanan" toplam harcamalar her zaman gelire eşit olmayabilir. İşte planlanan toplam harcamaların gelire eşit olduğu GSMH düzeyi, denge GSMH düzeyi olarak adlandırılmaktadır.
- Denge GSMH düzeyi bir diğer bakış açısıyla gelir-harcama akımından gerçekleşen sızıntılar toplamının, bu akıma yapılan enjeksiyonlar toplamına eşitlendiği gelir düzeyi olarak da elde edilebilir. Söz konusu sızıntılar tasarruflar, vergiler ve ithalat harcamalarından, enjeksiyonlar ise yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve ihracat gelirinden oluşmaktadır.
- Otonom harcamalarda meydana gelecek bir değişme gelir düzeyine katlanarak yansımakta ve bu süreç çarpan olarak adlandırılmaktadır.

Bir ekonomide belirlenen denge gelir düzeyindeki artış ve azalışların nedenini açıklayabilmek

- Otonom harcamalarda meydana gelecek bir değişiklik, çarpan katsayısı kadar katlanarak gelire yansımaktadır.
- Çarpan katsayısı ise marjinal tasarruf ve marjinal ithal eğilimleri toplamının tersi olarak hesaplanmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi bir ekonomide Say kanununun işlemesi sonucunda ortaya çıkacak ekonomik durumlardan birisidir?

a. Toplam harcamalar kimi zaman tam istihdam gelir düzeyini sağlamada yetersiz kalabilir
b. Mal ve hizmet üretimi bunu satın almaya yetecek bir gelirin yaratılması ile sonuçlanmaktadır
c. Tasarruf sızıntısı nedeniyle, devletin ekonomiye müdahale ederek harcama açığını gidermesi gerekir
d. Üretim faktörleri sahiplerine yapılan ödemeler, üretilen mal ve hizmetin değerine eşit olmaktan uzaklaşır
e. Ekonomi noksan istihdamda da dengeye gelebilir

2. Klasik yaklaşımda aşağıdakilerden hangisi tasarrufları yatırımlara eşitleyen değişkendir?

a. Döviz kuru
b. Fiyatlar genel düzeyi
c. Hisse senedi fiyatları
d. Faiz oranı
e. Gelir düzeyi

3. Bir ekonomide fiilen gerçekleştirilen harcamalar toplamının gelire eşit olabilmesi için gerekli olan varsayım aşağıdakilerden hangisidir?

a. Stok değişmeleri envanter yatırımıdır
b. Harcamaları belirleyen diğer faktörler sabittir
c. Kamu harcamaları otonomdur
d. Ekonomide devlet yer almamaktadır
e. Gelirle tüketim harcamaları aynı yönde değişmektedir

4. Aşağıdaki şekilde verilen toplam harcama fonksiyonu esas alındığında, 600 liralık gelir düzeyinde planlanan harcamalar, gelir ve stoklar arasındaki ilişki aşağıdakilerden hangisidir?

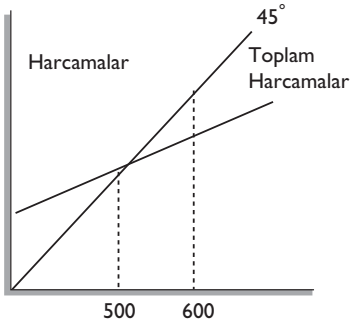

a. Planlanan harcamalar gelirden küçük olduğu için stoklar artmaya başlar
b. Planlanan harcamalar gelirden küçük olduğu için stoklar azalmaya başlar
c. Planlanan harcamalar gelirden büyük olduğu için stoklar artmaya başlar
d. Planlanan harcamalar gelirden büyük olduğu için stoklar azalmaya başlar
e. Planlanan harcamalar gelire eşit olduğu için stoklar değişmeden kalır

5. Otonom tasarruflarda meydana gelecek bir artışın sonuçlarını aşağıdaki grafik gösterimlerden hangisi gösterir?

a.

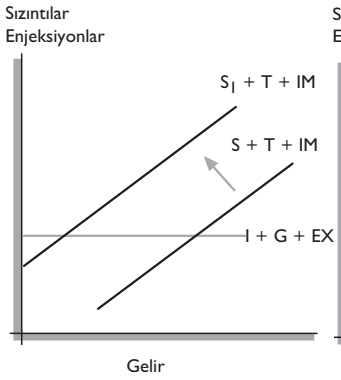

b.

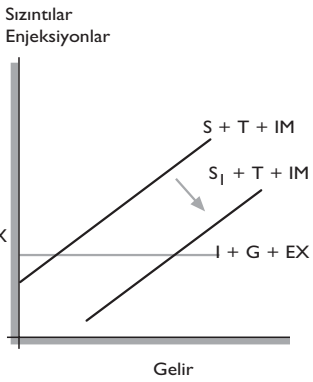

c.

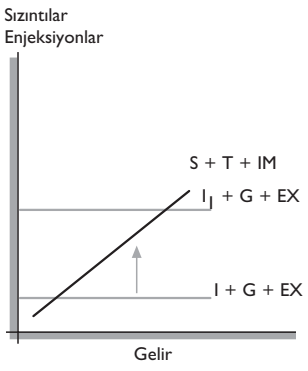

d.

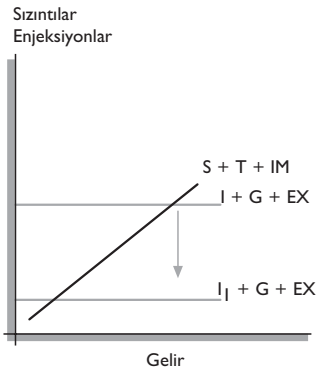

e.

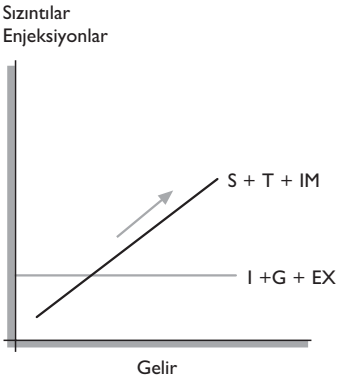

6. Aşağıda yer alan grafikte tam istihdam gelir düzeyi Y_F ve ekonomide fiilen gerçekleşen üretim düzeyi Y_1 ise, söz konusu ekonominin içinde bulunduğu ortam aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilebilir?

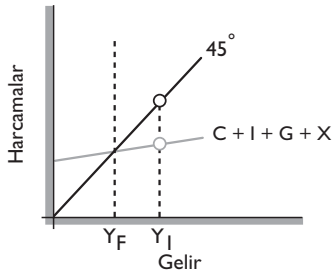

a. Enflasyonist
b. Dezenflasyonist
c. Stagflasyonist
d. Deflasyonist
e. Hiperenflasyonist

7-20'nci soruları yandaki tabloyu esas alarak cevaplandırınız. Bu soruları cevaplandırmadan bu ünitenin sonunda yer alan Ek'de verilen "Çarpanın Cebirsel Açılımı"nı incelemeniz durumunda sorulanları çok daha kolay cevaplandırabileceğinizi göreceksiniz.

GSMH (Y)	C	I	G	EX	IM
100	120	20	30	15	5
300	300	20	30	15	25
500	480	20	30	15	45
700	660	20	30	15	65

7. Tablodaki temsili ekonomi için marjinal tüketim eğiliminin (MPC) değeri aşağıdakilerden hangisidir?

a. 0.60
b. 0.75
c. 0.80
d. 0.90
e. 0.95

8. Tablodaki temsili ekonomi için marjinal ithal eğiliminin (MPI) değeri aşağıdakilerden hangisidir?

a. 0.10
b. 0.20
c. 0.25
d. 0.30
e. 0.40

9. Tablodaki temsili ekonomi için marjinal tasarruf eğiliminin (MPS) değeri aşağıdakilerden hangisidir?

a. 0.05
b. 0.10
c. 0.20
d. 0.25
e. 0.40

10. Tablodaki temsili ekonomi için denge gelir düzeyi aşağıdakilerden hangisidir?

a. 100
b. 300
c. 500
d. 600
e. 700

11. Tablodaki temsili ekonomi için çarpanın değeri aşağıdakilerden hangisidir?

a. 2.5
b. 4.0
c. 5.0
d. 10.0
e. 20.0

12. Tablodaki temsili ekonomi için otonom tüketim harcamalarının değeri aşağıdakilerden hangisidir?

a. 10
b. 30
c. 50
d. 70
e. 90

13. Kamu harcamalarında meydana gelecek 20 liralık atışın gelir üzerinde yaratacağı artış miktarı aşağıdakilerden hangisidir?

a. 50
b. 75
c. 80
d. 100
e. 120

14. Otonom tüketim harcamalarında meydana gelecek 10 liralık bir azalmanın gelir üzerinde yaratacağı etki aşağıdakilerden hangisidir?

a. –50
b. –40
c. –30
d. –20
e. –10

15. Tabloda yer alan temsili ekonomi için 700 liralık gelir düzeyinde gerçekleşen sızıntıların toplam değeri aşağıdakilerden hangisidir?

a. 105
b. 175
c. 190
d. 195
e. 200

16. Tabloda yer alan temsili ekonomi için 300 liralık gelir düzeyinde gerçekleşen enjeksiyonların toplam değeri aşağıdakilerden hangisidir?

a. 65
b. 75
c. 85
d. 95
e. 100

17. Tabloda yer alan temsili ekonomi için sızıntılar toplamını enjeksiyonlar toplamına eşitleyen denge gelir düzeyi aşağıdakilerden hangisidir?

a. 100
b. 300
c. 500
d. 600
e. 700

(Cevabınızı 10'ncu sorudaki cevapla karşılaştırınız)

18. Tabloda yer alan temsili ekonomi için yazılacak tüketim fonksiyonu aşağıdakilerden hangisidir?

a. C = 20 + 0.75(Y)
b. C = 30 + 0.90(Y)
c. C = 50 + 0.80(Y)
d. C = 40 + 0.80(Y)
e. C = 25 + 0.95(Y)

19. Tabloda yer alan temsili ekonomi için yazılacak net ihracat fonksiyonunu aşağıdakilerden hangisidir?

a. X = 20 – 0.10(Y)
b. X = 10 – 0.20(Y)
c. X = 10 – 0.10(Y)
d. X = 40 – 0.25(Y)
e. X = 20 – 0.30(Y)

20. Tabloda yer alan temsili ekonomi için yazılacak toplam harcama fonksiyonu aşağıdakilerden hangisidir?

a. AE = 55 + 0.75(Y)
b. AE = 120 + 0.4(Y)
c. AE = 90 + 0.60(Y)
d. AE = 80 + 0.50(Y)
e. AE = 100 + 0.80(Y)

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Makro ekonomik denge, enflasyonist açık.

Türkiye uluslararası ekonomik kuruluşlar (IMF, OECD, Dünya Bankası gibi) tarafından örnek ülke olarak gösterildiği 1981-1987 döneminde yılda ortalama yüzde 6'lık bir büyüme hızı yakalamıştı. Ancak 1988 yılından itibaren Türk ekonomisi siyasi ve ekonomik alandaki olumsuzluklardan daha fazla etkilenmeye başladı. Siyasi istikrarsızlık ekonominin performansındaki rolünü arttırırken, ekonominin büyüme trendi de ciddi bir bozulmaya uğradı. Makro iktisadi kavramları incelediğimiz ilk ünitemizde, ekonominin daralma sürecinin sonunda dibe oturup yeniden canlanmaya geçmesi sürecini "U dönüşü" olarak adlandırmıştık. Ancak Türkiye ekonomisi özellikle 1988 yılından sonra daha kısa sürelerle dip yapmaya başladığı için, konjonktür U seyrinden çok "W" seyri izlemeye başladı. Bu durumu aşağıda verilen ve Türkiye ekonomisinde 1980-2002 dönemindeki 23 yıllık büyüme oranlarını gösteren grafikten net olarak görebilmek mümkündür.

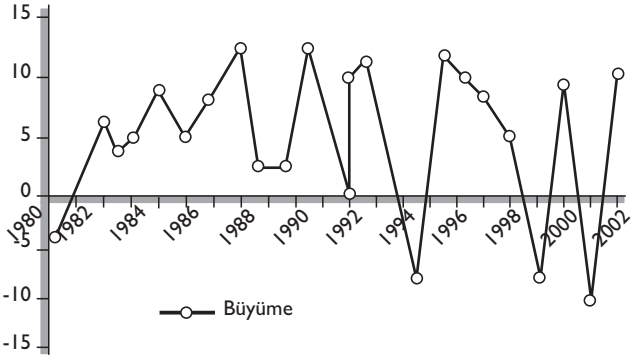

Grafiğe göre, özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren ekonomik büyümede belirgin bir temponun bulunmadığı görülüyor. Ekonomik büyüme dönemleri düşük hızda ve kısa soluklu iken, ekonomi sık sık durgunluk dönemleri ile karşı karşıya kalıyor. Yani Türkiye'de ekonomi ağır sorunların baskısından kurtulamıyor. Oysa büyük bir potansiyeli olduğu Dünya Bankası tarafından da kabul edilen Türkiye, yıllık ortalama yüzde 7'lik bir büyüme hızı ile bugün sahip olduğu refah düzeyinden çok farklı bir noktada bulunabilirdi. Bir diğer deyişle, Türkiye ekonomisinin 1988 yılından sonra "dur-kalk"larla kaybettiği yıllarda ortalama yüzde 7'lik bir büyüme gerçekleştirebilmiş olsaydı, bugünkü kişi başına gelir 2850 Dolar civarında değil, 5500 Dolar civarında olabilirdi. Bu dur-kalk sendromunun Türkiye ekonomisine yüklediği maliyetin basit bir göstergesi. Nitekim 1987 yılındaki GSMH düzeyini 100 olarak kabul edersek, ekonomi 2002 yılına dek, yılda ortalama yüzde 7 büyümüş olsaydı, bugün mevcut olacak GSMH düzeyi ile gerçekleşen GSMH düzeyini aşağıdaki grafikten izlemek mümkündür. Grafikte yer alan iki değişken arasındaki fark dur-kalk sendromunun Türkiye'ye yüklediği maliyeti net olarak göstermektedir.

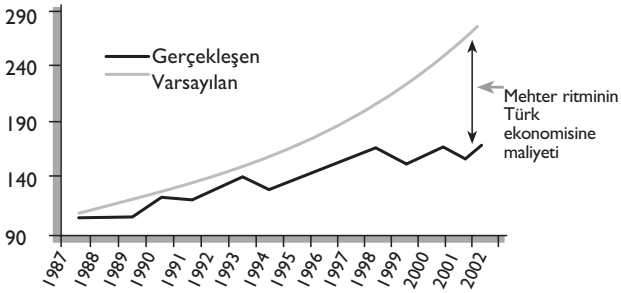

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Berberoğlu, C.N. (1999). **Makro Ekonomi Teorisi.** Eskişehir. s. 30-80.

Kargül, İ.D. (1983). **Makro Ekonomi.** İstanbul: Birsen, s. 54-65

Şahin, H. (1994). **İktisada Giriş** (4. Baskı). Bursa: Ezgi, s. 291-308.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Klasik Yaklaşımın Temelleri" konusuna bakınız.
2. d	Ayrıntılı bilgi için "Klasik Yaklaşımın Temelleri" konusuna bakınız.
3. a	Ayrıntılı bilgi için "Harcamalar ve Gelir" konusuna bakınız.
4. a	Ayrıntılı bilgi için "Harcamalar ve Gelir" konusuna bakınız.
5. a	Ayrıntılı bilgi için "Sızıntılar ve Enjeksiyonlar" konusuna bakınız.
6. d	Ayrıntılı bilgi için "Tam İstihdam Gelir Düzeyi" konusuna bakınız.
7. d	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyi" konusuna bakınız.
8. a	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyi" konusuna bakınız.
9. b	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyi" konusuna bakınız.
10. c	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyindeki Değişmeler" konusuna bakınız.
11. c	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyi" konusuna bakınız.
12. b	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyindeki Değişmeler" konusuna bakınız.
13. d	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyindeki Değişmeler" konusuna bakınız.
14. a	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Denge Geliri ve Harcama Düzeyindeki Değişmeler" konusuna bakınız.
15. a	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Sızıntılar ve Enjeksiyonlar" konusuna bakınız.
16. a	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Sızıntılar ve Enjeksiyonlar" konusuna bakınız.
17. c	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Sızıntılar ve Enjeksiyonlar" konusuna bakınız.
18. b	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Harcama Çarpanı ve Denge" konusuna bakınız.
19. a	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Harcama Çarpanı ve Denge" konusuna bakınız.
20. e	Ayrıntılı bilgi için Ek-2 ve "Harcama Çarpanı ve Denge" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Eğer yatırım harcamalarını ödünç verilebilir fon talebi olarak kabul edersek, borçlanmanın maliyeti faiz oranı olacaktır. Bu maliyet, yani faiz oranı ne kadar yüksek olursa borçlanılmak istenen miktar, yani fon talebi o kadar düşük olur. Aynı yaklaşımla tasarrufları ödünç verilebilir fon arzı olarak değerlendirirsek, borç vermenin getirisi faiz oranı ile belirlenecektir. Bu getiri, yani faiz oranı ne kadar yüksek olursa borç verilmek istenen miktar, yani fon arzı o kadar yüksek olacaktır. Buna göre yatırımlarla (yani fon talebi ile) faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki, tasarruflarla (yani fon arzı ile) faiz oranı arasında doğru yönlü bir ilişki kurulabilir. Bu nedenle, faiz oranı karşısında çizilecek fon talebi eğrisi negatif, fon arzı eğrisi ise pozitif eğime sahip olacaktır. Aşağıdaki grafik bu amaçla kullanılabilir. Grafikte denge faiz oranı I = S eşitliğini sağlayan i_1 düzeyinde belirlenmektedir. Diğer koşullar sabitken, faiz oranının herhangi bir nedenle i_1'den daha yüksek bir düzeye çıkması durumunda S > I olmaktadır. Bu durumda ekonomide borç verilmek istenen miktar borçlanılmak istenen miktardan büyüktür. Yani ekonomide bir ödünç verilebilir fon arzı fazlası söz konusudur. Böyle bir ortamda faiz oranı düşmeye başlayacak ve tekrar I = S oluncaya kadar düşmeye devam edecektir. Faizin i_1'den daha düşük bir düzeye inmesi durumunda I > S olacağından faiz oranı yükselmeye başlayacak ve I = S olana dek yükselmeye devam edecektir

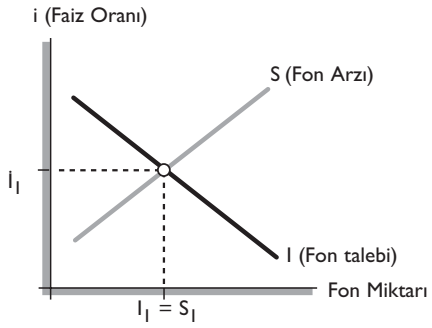

Sıra Sizde 2

Haberden ekonomide kamu kesimi bütçe dengesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Bütçe dengesinin sağlanmış olması, genel anlamda, devletin toplamış olduğu vergilere eşit miktarda harcama yaptığını ifade eder. Buna göre, G=T olacaktır. Öte yandan haberden anlaşılan, ekonomide dış ticaret dengesinin sağlanmış olmasıdır. Dış ticaret dengesinin sağlanması ise ekonomide ihracattan elde edilen gelire eşit miktarda bir ithalat harcamasının yapıldığı şeklinde yorumlanabilir. Buna göre EX = IM yazmak mümkündür. Bu tespitleri akılda tutarak, denge gelir düzeyine ulaşabilmek için sızıntılar toplamının enjeksiyonlar toplamına eşit olması gerektiğini hatırlayalım. Yani,

$$S + T + IM = I + G + IM$$

olmaktaydı. G = T ve EX = IM olduğuna göre, bu değerler yukarıdaki eşitliğin her iki tarafında da yer aldığı için birbirini götürecek ve denge şartı

$$S = I$$

olacaktır. Biz buna kısaca yatırım-tasarruf eşitliği şartı diyoruz.

Sıra Sizde 3

Ele alınan temsili ekonomiyi dış ekonomik ilişkilerden soyutlarsak, ihracat geliri ve ithalat harcaması söz konusu olmayacağı için toplam harcama fonksiyonu

$$AE = C + I + G$$

olarak yazılacaktır. Bu durumda çarpanın paydasında yer alan marjinal ithal eğilimi (MPI) de çarpan eşitliğinde yer almayacaktır. Yani çarpan,

$$\frac{1}{MPS}$$

halini alacak ve kısaca marjinal tasarruf eğiliminin (MPS) tersi olarak tanımlanacaktır. Örneğimizde marjinal tüketim eğilimi (MPC) 0.70 olduğu için, marjinal tasarruf eğilimi, MPC + MPS = 1 ilişkisinden yararlanarak, 0.30 olarak elde edilmişti. Bu değeri yukarıdaki çarpan eşitliğinde yerine koyarsak,

$$\frac{1}{0.30} = 3.33$$

olarak elde edilecektir. Hatırlarsanız, metin içerisinde çarpanın değerini 2.5 olarak elde etmiş ve örneğin, kamu harcamalarında meydana gelen 40 trilyon liralık artışın geliri 40 x 2.5 = 100 trilyon lira arttıracağını görmüştük. Oysa elde edilen yeni çarpan değerine göre aynı miktardaki kamu harcaması artışı geliri 40 x 3.33 = 133.2 trilyon lira arttırmaktadır. Bunun nedeni, tahmin edebileceğiniz gibi, ithalatın gelir-harcama akımından bir sızıntı niteliği taşımasıdır.

EK: DENGE GELİRİNİN CEBİRSEL ANALİZİ

Metin içerisindeki açıklamalarımızdan hatırlayacağınız gibi, ekonomideki toplam harcamalar (AE), tüketim harcamaları (C), yatırım harcamaları (I), kamu harcamaları (G) ve net ihracat gelirinin (X) toplamına eşit olmaktaydı. Eğer bu bileşenlerin her biri için ayrı bir eşitlik geliştirir ve bunları daha sonra toplarsak toplam harcamaları farklı bir biçimde tanımlamış oluruz.

Tüketim fonksiyonu, genel biçimiyle,

$$C = C_0 + c\,(Y^d)$$

olarak yazılabilir. Burada C_0 otonom tüketim harcamalarını, c marjinal tüketim eğilimini, Y^d ise harcanabilir geliri ifade etmektedir. Modelimize bu aşamada vergileri dahil etmediğimiz için gelir ve harcanabilir gelir özdeştir. Bu nedenle, en azından bu aşamada,

$$C = C_0 + cY$$

yazmamız mümkündür. Metin içerisinde ele aldığımız örnek çerçevesinde hesapladığımız değerleri yerine koyarsak, tüketim fonksiyonu

$$C = 30 + 0.70Y$$

olacak ve Şekil Ek-II.1'deki tüketim fonksiyonu çizilebilecektir.

Şekil Ek-II.1

Tüketim Fonksiyonu

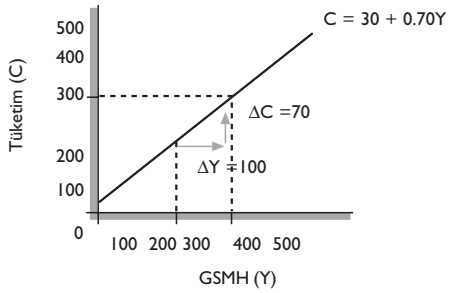

Tasarruf fonksiyonu ise, gelirden tüketim harcamalarının çıkarılması ile bulunduğu için,

$$S = -30 + 0.30Y$$

olarak yazılabilir. Bu eşitliğin ifade ettiği tasarruf fonksiyonu ise Şekil Ek-2'de görülmektedir.

Şekil Ek-II.2

Tasarruf Fonksiyonu

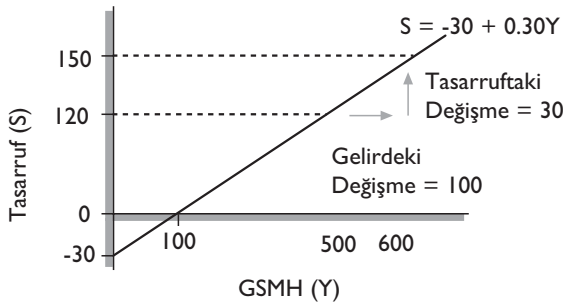

Yatırım harcamaları otonom (I_0) kabul edildiği için her gelir düzeyinde 50 trilyon liraya eşittir.

Kamu harcamaları da otonom (G_0) kabul edildiği için her gelir düzeyinde 70 trilyon liraya eşittir.

Net ihracat fonksiyonu, ihracat (EX) ile ithalat (IM) arasındaki fark olarak tanımlanmıştı. Bu çerçevede ihracatın otonom (EX_0) olduğunu ve her gelir düzeyinde 50 trilyon liraya eşit olduğunu, ithalatın ise gelirin artan bir fonksiyonu olduğunu biliyoruz. Yani, ithalat fonksiyonu,

$$IM = IM_0 + imY$$

olarak yazılabilir. Burada im marjinal ithal eğilimini ifade etmektedir. Buna göre ünitedeki örneğimiz için ithalat fonksiyonu,

$$IM = 0 + 0.10Y$$

olacaktır. Bu açıklamalarımıza göre net ihracat fonksiyonunu,

$$X = 50 - (0 + 0.10Y)$$
$$X = 50 - 0.10Y$$

şeklinde yazmamız mümkün olacaktır. Elde edilen bu eşitliğe göre çizilen net ihracat fonksiyonu Şekil Ek-II.3'de verilmektedir.

Şekil Ek-II.3

Net İhracat Fonksiyonu

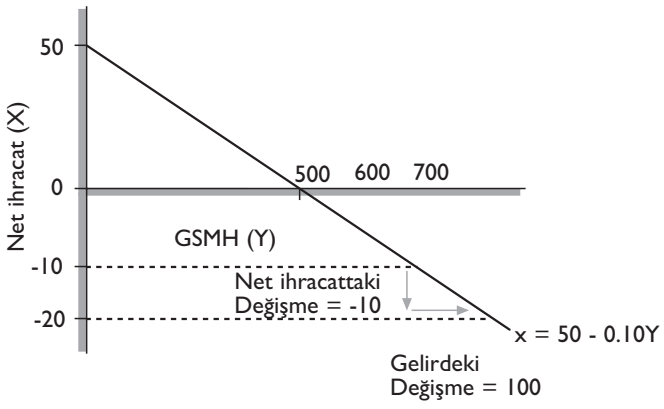

Toplam harcama fonksiyonu ise yukarıda elde edilen dört bileşenin toplanması ile elde edilecektir:

$$AE = C + I + G + X$$
$$AE = C_0 + cY + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0 - \text{İm}Y$$
$$AE = 30 + 0.70Y + 50\ 70 + 50 - 0 - 0.10Y$$
$$AE = 200 + 0.60Y$$

Elde edilen bu toplam harcama fonksiyonu Şekil Ek-II.4'de verilmektedir.

Şekil Ek-II.4

Harcama Fonksiyonu

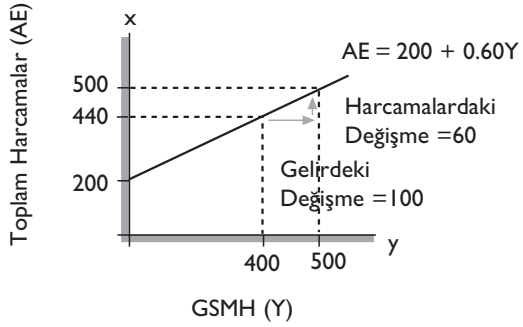

Eğer toplam harcama fonksiyonunu biliyorsak, bu fonksiyondan yararlanarak denge gelir düzeyini kolayca elde edebiliriz. Çünkü denge durumunda harcamaların gelire eşit olduğunu bildiğimize göre, denge durumunda,

$$Y = AE$$

yazabiliriz. Burada daha önce elde ettiğimiz toplam harcama fonksiyonunu yerine koyarsak,

$$Y = 200 + 0.60\ Y$$

yazılabilir. Elde edilen son eşitlik Y için çözülürse, denge gelir düzeyi,

$$Y - 0.6Y = 200$$
$$0.4Y = 200$$
$$\frac{0.4Y}{0.4} = \frac{200}{0.4}$$
$$Y = 500$$

olarak bulunur. Aslında yukarıda ele aldığımız model çarpanın da cebirsel olarak çözülebileceğini ifade etmektedir. Bunun için toplam harcamaları oluşturan bileşenleri genel gösterimleri ile toplam harcama fonksiyonunda yerine koyarsak,

$$AE = C + I + G + X$$
$$AE = C_0 + cY + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0 - imY$$
$$AE = (C_0 + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0) + cY - imY$$

olacaktır. Harcamalar gelire eşit olacağı için,

$$Y = (C_0 + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0) + cY - imY$$

yazılabilir.
Bu eşitlikte yer alan ve Y içeren terimleri eşitliğin sol tarafında toplar ve gerekli sadeleştirmeyi yaparsak,

$$Y - cY + imY = (C_0 + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0)$$
$$Y (I - c + im) = (C_0 + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0)$$

elde edilir. Son eşitliği Y için çözersek,

$$Y = \frac{I}{I - c + im} (C_0 + I_0 + EX_0 - IM_0)$$

olacaktır. Son eşitliğe göre, otonom harcamalarda meydana gelen bir değişme,

$$\frac{I}{I - c + im}$$

terimi ile çarpılarak gelire yansımaktadır. Ek bölümümüzün başlangıcında c'nin marjinal tüketim eğilimini (MPC), im'in ise marjinal ithal eğilimini (MPI) ifade ettiğini belirtmiştik. Metin içerisinde kullandığımız simgeleri yerine koyarsak,

$$\frac{I}{I - MPC + MPI}$$

yazılabilir. Öte yandan, marjinal tüketim eğilimi (MPC) ve marjinal tasarruf eğilimi (MPS) toplamı 1'e eşit olacağı için, 1-MPC = MPS olacaktır. Bu ilişki de yukarıdaki çarpan eşitliğinde yerine konursa, çarpan,

$$\frac{I}{MPS + MPI}$$

olarak elde edilir.

15

Maliye Politikası ve Toplam Harcamalar

Genç Türkiye Cumhuriyetinin 1923 yılında yaptığı bütçenin büyüklüğü yaklaşık 112 milyon liraydı. Bütçe ilk kez 1943 yılında milyar TL, 1980 yılında trilyon TL ve 1995 yılında da katrilyon TL ile tanıştı. Türkiye, milyon TL'den katrilyon TL'ye uzanan bu süreçte başını sürekli olarak ağrıtan en büyük soruna bir türlü çözüm bulamadı: Bütçe açıkları. Öyle ki, Türkiye'de son 28 yıldan bu yana devlet bütçesi sürekli açık veriyor. Son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan bu açıklar, hayatımızı etkileyen bütün ekonomik sorunların baş sorumlusu olarak gösteriliyor. Bütçenin ve bütçe uygulamasının bu öneminin nereden kaynaklandığını, "devletin iki yakasını bir araya getirememesi" olarak adlandırılan bütçe açıklarının nedenlerinin ve sonuçlarının neler olabileceğini hiç düşündünüz mü?

Başlarken

Makro iktisatta veya mikro iktisatta, devletin ekonomideki rolünden daha fazla tartışmaya konu olan başka bir husus yoktur. Mikro iktisatta devletin, rekabeti düzenlemede, yol yapımında, eğitim hizmetlerini sağlamada ve gelirin yeniden dağılımında aktif olarak yer alması, kendi haline bırakılması halinde serbest piyasanın işlemeyeceğine inananlar tarafından desteklenmektedir. Devletin piyasalara müdahalesine karşı çıkanlar ise kötü bir performans sergileyenin piyasalar değil, devlet olduğunu öne sürmektedirler. Makro iktisatta ise devletin yapabilecekleri ve yapması gerekenlerle ilgili tartışmalarda, konular biraz farklı olsa da, ana tema mikro iktisattakilerle benzeşmektedir. Bu tartışmaların bir ucunda Keynesyen iktisatçılar yer almakta ve kendi haline bırakılması halinde makro ekonominin büyük dalgalanmalarla karşı karşıya kalabileceğini; devletin konjonktür dalgalanmalarını yumuşatması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu görüşler, ekonomik durgunluk dönemlerinde ortaya çıkan talep yetersizliğini gidermek ve toplam üretimi arttırmak için devletin vergileme ve harcama yapma gücünü kullanabileceğini savunan Keynes'in Genel Teori isimli kitabından kaynaklanmaktadır. Tartışmaların diğer ucunda ise kamu harcamaları ve vergiler aracılığı ile ekonominin istikrara kavuşturulamayacağını, aksine bu tür politikaların istikrarı bozucu, zararlı etkilerinin olabileceğini savunanlar bulunmaktadır.

Herkesin üzerinde uzlaştığı bir husus, hoşlanalım ya da hoşlanmayalım, devletin bütün ekonomilerde önemli bir aktör olduğudur. Sadece bu bile devletin makro ekonominin işleyişini etkileme yöntemini incelememizi gerekli kılmaktadır.

Mikro iktisattan makro iktisada geçiş yaptığımız 11'nci ünitede ele aldığımız gibi, devlet ekonomiyi iki tür politika ile etkileyebilmektedir: Maliye politikaları ve para politikaları. Bizim bu ünitede üzerinde duracağımız maliye politikası, devletin harcama yapma ve vergileme konusundaki kararlarını, bir diğer deyişle bütçe politikasını yansıtmaktadır. Bu nedenle maliye politikası genellikle iki temel kategoride ele alınmaktadır:

- *Devletin mal ve hizmet alımları ile ilgili politikaları*
- *Devletin vergi alma ile ilgili politikaları*

Devletin makro ekonomiyi etkileme araçlarından diğerini, yani para politikalarını ise 16 ve 17'nci ünitelerde ele alacağız.

Anahtar Kavramlar

- *Otonom vergi*
- *Vergi çarpanı*
- *Denk bütçe çarpanı*
- *Genişlemeci maliye politikası*
- *Daraltıcı maliye politikası*
- *Devlet bütçesi*
- *Bütçe açığı*
- *Otomatik istikrar sağlayıcılar*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin makro ekonomik modele dahil edilmesi durumunda meydana gelecek değişiklikleri,*
2. *Devletin harcama yapma ve vergileme kararlarının denge gelir düzeyi üzerindeki etkisini,*
3. *Ekonomik durgunluk ve enflasyon ortamlarında istikrarı sağlayabilmek için maliye politikasının nasıl kullanılması gerektiğini,*
4. *İzlenen maliye politikalarının ekonominin içinde bulunduğu koşullardan nasıl etkilenebileceğini*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

EKONOMİDE DEVLET

AMAÇ 1 ***Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin makro ekonomik modele dahil edilmesi durumunda meydana gelecek değişiklikleri açıklayabilmek***

Gerek yerel yönetim bazında, gerekse merkezi yönetim bazında devletin büyük ölçüde direkt olarak kontrolü altında bulunan faktörler söz konusu olduğu gibi, devletin direkt olarak kontrolü dışında kalan bazı faktörler söz konusudur. Bu nedenle, devletin direkt olarak kontrolü altında bulunan değişkenlerle, ekonominin içinde bulunduğu duruma göre belirlenen ve dolayısıyla direkt olarak devletin kontrol edemediği değişkenleri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Örneğin, uygulanacak vergi oranları direkt olarak devlet tarafından belirlenmektedir. Birçok ülkede, anayasa gereği kimlerin, hangi oranda vergi ödeyeceği yasalarla belirlenmek zorundadır. Yasa yapma gücü de ülkedeki yasama organının (örneğin, ülkemizde Türkiye Büyük Millet Meclisi) elinde bulunduğuna göre, kimin hangi oranda vergi ödeyeceği ülkedeki yasama organı tarafından belirlenmektedir. Alınacak vergi oranı devlet tarafından belirlenmesine karşın, elde edilecek vergi geliri direkt olarak devletin kontrolü altında değildir. Örneğin **gelir vergisi**nden devletin elde edeceği hasılat, hem gelir vergisi oranına, hem de hanehalklarının elde ettiği gelirin büyüklüğüne bağlıdır. Bu faktörlerden gelir vergisi oranları direkt olarak devlet tarafından belirlenmekte iken, elde edilen gelirin büyüklüğü hanehalklarının kendi karar ve tercihleri sonucu (örneğin çalışıp çalışmama konusunda yapılan tercih gibi) belirlenmekte ve devletin direkt olarak kontrolü dışında kalmaktadır. Benzer şekilde, devletin şirketlerin kârı üzerinden aldığı **kurumlar vergisi** hasılatı da kurumlar vergisi oranına ve şirketlerin elde ettiği kârın büyüklüğüne bağlı olarak belirlenmektedir. Burada da devlet direkt olarak kurumlar vergisi oranını belirlerken, şirketlerin elde edeceği kâr çok sayıda farklı faktör tarafından belirlenmekte ve devletin şirketlerin elde ettiği kâr üzerinde doğrudan bir belirleyiciliği bulunmamaktadır.

Gelir vergisi: Devletin gerçek kişilerin elde ettiği gelir üzerinden aldığı vergidir.

Kurumlar vergisi: Devletin tüzel kişilerin kârı üzerinden aldığı vergidir.

Şu ana kadar ele aldığımız modelde, yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız gerekçeler nedeniyle vergileri göz ardı etmiştik. Ancak görüldüğü gibi gerek kamu harcamaları gerekse vergiler, sahip oldukları bu özellikler göz önüne alınarak modele dahil edilmelidir.

Kamu Harcamaları, Vergiler ve Kullanılabilir Gelir

Daha önceki ünitelerimizde kamu harcamalarını modele dahil ettiğimiz halde, vergileri sıfır kabul ederek kapsam dışında tutmuştuk. Oysa, harcama yapan ancak geliri olmayan bir ekonomik birim düşünülemeyeceğine göre, daha gerçekçi bir modele ulaşabilmek için devletin gelirlerini de içerecek şekilde modelimizi genişletmemiz gerekmektedir.

Hatırlayacağınız gibi, hanehalklarının tüketim harcamalarını incelerken tüketimi belirleyen temel faktörün vergi sonrası gelir veya kullanılabilir gelir olduğunu ifade etmiş, ancak vergileri sıfır kabul ettiğimiz için elde edilen gelirin tüketim ve tasarruf şeklinde kullanıldığını görmüştük. Eğer vergileri de göz önüne alıyorsak, hanehalklarının elde ettiği gelirin bir kısmının vergi şeklinde devlete aktarılması olgusunu devresel akıma dahil etmemiz gerekmektedir. Aşağıda yer alan devresel akım diyagramının gösterdiği gibi, vergiler toplam gelirden bir sızıntı niteliği taşı-

Otonom vergi: Vergilerin gelirden bağımsız olan kısmıdır.

makta ve hanehalklarının elde ettiği gelirin yaratılan gelirden daha düşük olmasını gerektirmektedir. Modelde basitlik sağlamak açısından, **vergilerin otonom** olduğu, yani gelirden bağımsız olarak belirlendiği varsayımı altında, çizilen devresel akım diyagramına göre, kullanılabilir gelir üç şekilde kullanılmaktadır: Tüketim (C), tasarruf (S) ve ithalat (IM). Daha önce olduğu gibi kullanılabilir geliri Y^d ile gösterirsek aşağıdaki eşitliği yazabiliriz:

$$Y^d = C + S + IM$$

Bu eşitlikte yer alan kullanılabilir gelirin $Y^d = Y - T$ şeklindeki tanımını yerine koyarsak

$$Y - T = C + S + IM$$

$$Y = C + S + T + IM$$

eşitliğini elde ederiz. Elde edilen son eşitlik ülkede yaratılan toplam gelirin dört biçimde kullanıldığını göstermektedir. Elde edilen gelirin bir kısmı devlete vergi olarak aktarılmakta (T), bir kısmı yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin satın alınması için kullanılmakta, yani tüketilmekte (C), bir kısmı ithal edilen mal ve hizmetlere harcanmakta (IM) ve bir kısmı da tasarruf (S) edilmektedir.

Şekil 15.1

Vergilerin Devresel Akıma Dahil Edilmesi: *Daha önce çizdiğimiz devresel akıma vergilerin dahil edilmesi ile oluşturulan akış diyagramı, karmaşık gibi görünmesine karşın çalışma mantığı oldukça basit ve diğerleri ile aynıdır. Bir kesimin yaptığı harcama bir diğer kesimin gelirini oluşturur. Bu devresel akımda devlet, yaratılan gelirin bir kısmını vergi şeklinde gelir-harcama akımından çekmekte; ancak kamu harcamaları aracılığı ile bu akıma enjeksiyon gerçekleştirmektedir.*

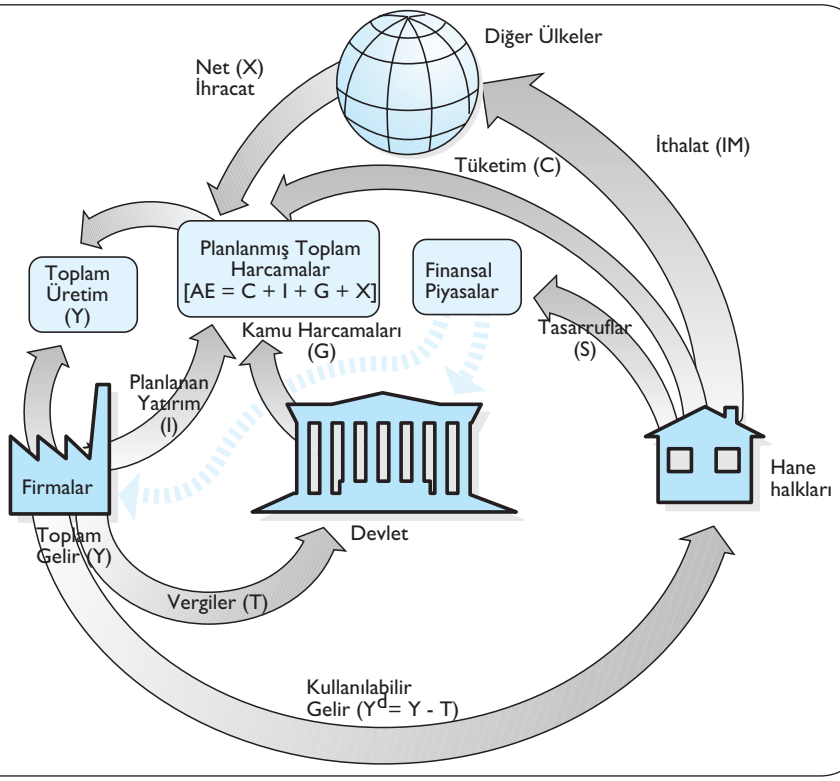

DİKKAT

Metin içerisinde analizi basit tutabilmek için vergilerin gelirden bağımsız, yani otonom olduğunu kabul ediyoruz. Vergilerin gelire bağlı olarak belirlenmesi durumunda modelde meydana gelecek değişmeler, ünitenin sonunda yer alan ekte verilmektedir. Vergilerin gelire bağlı olarak belirlenmesi durumunda modelin işleyişi değişmemekte, sadece devresel akım diyagramı biraz daha karmaşık hale gelmektedir.

Öte yandan, daha önceki ünitelerden hatırlayacağınız gibi ülkede gerçekleştirilen harcamalar toplamının da gelire eşit olması gerekmektedir. Buna göre, tüketim harcamaları (C), yatırım harcamaları (I), kamu harcamaları (G) ve yabancıların yurtiçinde üretilen mallar için yaptıkları harcamaların, yani ihracat (EX) toplamının gelire eşit olduğundan söz etmiş ve

$$Y = C + I + G + EX$$

eşitliğini yazmıştık. Y=C+S+T+IM ve Y=C+I+G+EX eşitliklerini birlikte düşünürsek, her iki eşitliğin sol tarafında da Y yer aldığı için,

$$C + S + T + IM = C + I + G + EX$$

yazabiliriz. Tüketim harcamaları yukarıdaki eşitliğin hem sağ tarafında, hem de sol tarafında yer aldığı için birbirini götürecek ve,

$$S + T + IM = I + G + EX$$

elde edilecektir. Bu eşitlik, bir önceki ünitede denge şartı olarak elde ettiğimiz, sızıntılar toplamının harcamalar toplamına eşit olması gerektiğini gösteren eşitliktir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, vergilerin modele otonom olarak dahil edilmesi durumunda, toplam harcamaların otonom bileşeninde bir azalma ortaya çıkmasıdır. Bir diğer deyişle, vergilerin modele dahil edilmesi veya vergilerin arttırılması durumunda kullanılabilir gelir azalmaktadır. Aşağıda yer alan Şekil 15.2, bir önceki ünitede vergileri modelin dışında bulundurmamız halinde elde ettiğimiz denge gelir düzeyini tekrar vermekte ve vergilerin otonom olarak modele dahil edilmesi durumunda denge gelirinin ne yönde değişeceğini göstermektedir. Nitekim, her gelir düzeyinde 33 trilyon lira olarak belirlenen vergiler, daha önce elde edilen AE toplam harcama fonksiyonunu paralel olarak aşağıya doğru kaydırarak AE_1 konumuna getirmekte ve denge gelir düzeyi 500 trilyon liradan 450 trilyon liraya düşmektedir.

SIRA SİZDE 1

17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan deprem felaketi sonrası, kamu harcamalarında görülen ani artışın finanse edilebilmesi için yaklaşık 1.5 katrilyon liralık ek vergi getirilmiştir. Size göre, yaşanan bu felaketin neden olduğu kamu harcamaları artışının finansmanı amacıyla getirilen ek vergilerin ekonomik etkileri neler olabilir?

Şekil 15.2

Vergiler ve Denge Gelir Düzeyi: *Vergilerin modele dahil edilmesi durumunda kullanılabilir gelir azalmaktadır. Vergileri modelin dışında tuttuğumuz önceki ünitede elde ettiğimiz denge gelir düzeyi 500 trilyon lira idi. her gelir düzeyinde 33 trilyon lira olarak belirlenen vergiler modele dahil edildiğinde, 500 trilyon liralık denge gelir düzeyini elde etmemize olanak tanıyan AE doğrusu, 20 trilyon lira aşağıya doğru kayarak AE_1 konumuna gelmektedir. Yeni toplam harcama fonksiyonuna göre denge gelir düzeyi 50 trilyon lira azalarak 450 trilyon lira olarak belirlenmektedir.*

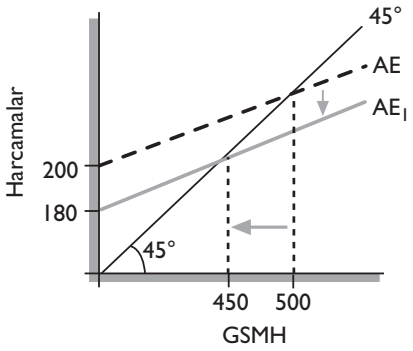

GSMH (Y)	VERGİLER (T)	KULLANILABİLİR GELİR (Y^d)	TÜKETİM (C)	YATIRIM (I)	KAMU HARCAMALAR (G)	NET İHARACAT (X)	TOPLAM HARCAMALAR (AE)
0	33	-33	7	50	70	53	180
100	33	67	77	50	70	43	240
200	33	167	147	50	70	33	300
300	33	267	217	50	70	23	360
400	33	367	287	50	70	13	420
450	33	417	322	50	70	8	450
500	33	467	357	50	70	3	480
600	33	567	427	50	70	-7	540
700	33	667	497	50	70	-17	600

Kullanılabilir gelir kavramının tanımı gereği, vergiler gelirden çıkartıldığı için eksi işaret taşımakta ve denge gelir düzeyini azaltıcı yönde etki yaratmaktadır.

MALİYE POLİTİKASI TEORİSİ

AMAÇ 2

Devletin harcama yapma ve vergileme kararlarının denge gelir düzeyi üzerindeki etkisini açıklayabilmek

Bu üniteye kadar gerçekleştirdiğimiz analizde devletin nispeten pasif bir rol üstlendiğini biliyoruz. Aslında devlet yaptığı harcamalar ve gerçekleştirdiği transfer ödemeleri ile bir yandan geliri arttırıcı yönde etkide bulunurken, bir yandan da topladığı vergilerle geliri azaltıcı yönde etkili olmaktadır. Öte yandan, devletin gelir-harcama akımına yaptığı enjeksiyonlarla (kamu harcamaları), bu akımdan gerçekleştirdiği sızıntılar (vergiler) arasındaki denge de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, devletin istihdam, gelir, fiyatlar gibi makro ekonomik değişkenleri etkileyebilmek için kamu harcamalarını ve vergileri kullanması maliye politikası olarak adlandırılmaktadır. Yaptığımız varsayım gereği fiyatları sabit kabul ettiğimiz

için bu aşağıdaki bölümlerde maliye politikası değişikliklerinin gelir üzerinde yaratacağı etkiyi inceleyeceğiz.

Kamu Harcamalarındaki Değişme

Kamu harcamalarındaki bir artışın, çarpan kavramı aracılığı ile gelire katlanarak yansıdığından daha önce söz etmiştik. Kısaca hatırlarsak, harcama çarpanını

$$\text{Çarpan} = \frac{1}{MPS + MPI}$$

olarak elde etmiştik. Buna göre, örneğin, kamu harcamalarında meydana gelecek bir değişikliğin gelir üzerinde yaratacağı etkiyi de

$$\Delta Y = \frac{1}{MPS + MPI} \Delta G$$

formülü yardımıyla hesaplayabiliyorduk. Bu eşitliklerdeki simgeleri kısaca hatırlarsak, Y geliri, G kamu harcamalarını, MPS marjinal tasarruf eğilimini, MPI marjinal ithal eğilimini göstermekte ve Yunan alfabesindeki Δ (delta) harfi de değişmeyi ifade etmekte idi. Bir önceki ünitede verdiğimiz örneği hatırlarsak, marjinal tasarruf eğilimi 0.30, marjinal ithal eğilimi 0.10 olduğunda, kamu harcamalarında meydana gelecek 40 trilyon liralık artışın, *eğer devlet vergileri arttırmazsa*, gelirde yaratacağı artışı,

$$\Delta Y = \frac{1}{0.30 + 0.10} 40$$

$$\Delta Y = 100$$

olarak belirlemiştik.

Aynı mekanizmanın tersine de işleyebileceğini gözden uzak tutmayınız. Yani, devletin kamu harcamalarını azaltması durumunda, gelirin kamu harcamalarındaki azalmadan daha yüksek bir miktarda azalacağı ortadadır. Yukarıdaki örneğimize göre düşünürsek, devlet kamu harcamalarını 40 trilyon lira azalttığı zaman, ΔG=-40 trilyon lira olacağı için gelirdeki değişme de eksi işaret taşıyacak ve ΔY=-100 trilyon lira olacaktır.

Kamu harcamalarındaki artışın geliri arttırıcı etkisinden söz ederken, bir önceki üniteden farklı olarak kullandığımız ifadeye dikkatinizi çekmek isteriz. Buna göre, yukarıdaki miktarın elde edilebilmesi için *devletin vergileri arttırmaması* gerekmektedir. Artık vergileri modele dahil ettiğimiz için bu olasılığın ortaya çıkması durumunda ne olacağını ele almak zorundayız.

Vergilerdeki Değişme

Vergilerin geliri azaltıcı etkisinden daha önce söz etmiştik. Dolayısıyla vergilerde meydana gelecek bir artış gelir üzerinde azaltıcı bir etki yaratırken, tersine vergilerde meydana gelecek bir azalma da geliri arttırıcı bir etki yaratacaktır. Ancak burada sorun, vergilerde meydana gelecek artış veya azalışın gelire hangi miktarda yansıyacağı hususudur.

Otonom olarak modele dahil ettiğimiz vergilerde meydana gelecek değişiklik, tüketim harcamalarını belirleyen temel faktör konumundaki kullanılabilir gelir üzerinde etkili olmaktadır. Kullanılabilir gelirde ortaya çıkan değişme de tüketim harcamalarının değişmesine neden olmaktadır. Ancak, toplam harcamaları incelerken tespit ettiğimiz gibi gelirde meydana gelen değişme aynı miktarda tüketim harcamalarına yansımamaktadır. Zira gelir-harcama akımından sızıntılar söz konusudur. Öncelikle, gelirde meydana gelen artışın bir kısmı tüketime giderken, bir kısmı da tasarrufa ayrılmaktadır. Bir diğer deyişle gelirde meydana gelen değişme marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak tüketim harcamalarına yansımaktadır. Öte yandan, gelirde meydana gelen değişmenin bir kısmı da yurtdışında üretilen mal ve hizmetlere ayrılmaktadır. Gelirdeki artışın ithalata yansıyan kısmı ise marjinal ithal eğilimi tarafından belirlenmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarımıza göre, vergilerdeki değişmenin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi marjinal tüketim eğiliminden (MPC) marjinal ithal eğiliminin (MPI) çıkarılması ile belirlenmektedir. Yani, ilave gelirin fiilen yurtiçinde harcanan kısmı marjinal tüketim eğilimi ile marjinal ithal eğilimi arasındaki farka göre belirlenmektedir. Sözü edilen bu farka göre belirlenen tüketim harcaması artışı da daha önce öğrendiğimiz çarpan etkisini yaratmaktadır. Dolayısıyla, vergilerde meydana gelecek değişikliğin yaratacağı çarpan etkisi **vergi çarpanı** olarak adlandırılırsa,

Vergi çarpanı: Vergilerde meydana gelecek değişikliğin gelir üzerindeki etkisini belirleyen katsayıdır.

$$\text{Vergi Çarpanı} = -(\text{MPC} - \text{MPI})\left[\frac{1}{\text{MPS} + \text{MPI}}\right]$$

şeklinde yazılabilir. Şekil 15.2'de verilen tablo esas alınırsa, MPC = 0.70 ve MPI = 0.10 olduğu için vergi çarpanı,

$$\text{Vergi Çarpanı} = -(0.70 - 0.10)\left[\frac{1}{0.30 + 0.10}\right]$$
$$= -(0.60)[2.5]$$
$$= -1.5$$

olarak bulunur. Dikkat edilirse, *vergi çarpanı negatif işarete sahiptir*. Bu da vergi değişikliklerinin gelire ters yönde yansıyacağını, yani vergilerdeki artışın geliri azaltacağını, vergilerdeki azalmanın geliri arttıracağını ifade etmektedir. Yukarıdaki çarpan değerini bildikten sonra, vergi değişikliklerinin gelir üzerinde yaratacağı etkiyi hesaplayabilmek oldukça kolaydır. Örneğin, Şekil 15.2'deki tabloda yer alan 33 trilyon liralık otonom vergi miktarının 10 trilyon lira arttırılarak 43 trilyon liraya çıkarıldığını kabul edersek 450 trilyon lira olarak hesapladığımız denge gelir düzeyinin bundan hangi miktarda etkileneceğini bulmaya çalışalım.

Öncelikle, gelirde meydana gelecek değişikliği aşağıdaki biçimde hesaplayabiliriz:

$$\Delta Y = -(\text{MPC} - \text{MPI})\left[\frac{1}{\text{MPS} + \text{MPI}}\right]\Delta T$$
$$\Delta Y = -(0.70 - 0.10)\left[\frac{1}{0.30 + 0.10}\right](10 \text{ trilyon})$$
$$\Delta Y = -(0.60)(2.5)(10)$$
$$\Delta Y = -1.5$$

Bu sonuca göre, otonom vergilerde meydana gelecek 10 trilyon liralık bir artış, denge gelir düzeyini 15 trilyon lira azaltacaktır. Başlangıçtaki denge gelir düzeyi 450 trilyon lira olduğuna göre, hesaplanan bu azalış sonrasında yeni denge 435 trilyon liralık gelir düzeyinde oluşacaktır.

DİKKAT

Vergilerde meydan gelen bu otonom artışın geliri azaltabilmesi için toplam harcama fonksiyonunun aşağıya doğru paralel olarak kayması gerektiğine dikkat ediniz. Vergilerde bir azalma söz konusu olduğunda ise toplam harcama fonksiyonunun yukarıya doğru kayacağı açıktır.

Kamu Harcamaları ve Vergilerin Birlikte Değişmesi

Şu ana kadar vergilerde bir değişme olmaksızın kamu harcamalarındaki değişmelerin ve kamu harcamalarında bir değişme olmaksızın vergilerdeki değişmelerin etkilerini ele aldık. Bu noktada cevap bulmamız gereken bir soru açıkta kalmaktadır: Devlet kamu harcamalarını ve vergileri birlikte değiştirirse ne olur? Örneğin, devlet kamu harcamalarını arttırır ve harcamalardaki artışı vergileri arttırarak finanse ederse, bu değişikliklerin net etkisi ne olacaktır? Daha önce verdiğimiz örnekleri göz önünde tutarak bu sorunun cevabını kolayca verebiliriz. Hatırlarsanız, yukarıda verdiğimiz örneklerde, önce devletin kamu harcamalarını 40 trilyon lira arttırması durumunda gelirin 100 trilyon lira artacağını hesaplamıştık. Yukarıda vergilere ilişkin örneğimizde olduğu gibi, devlet 40 trilyon liralık kamu harcaması artışının 10 trilyon liralık kısmını vergileri arttırarak karşıladığı zaman da vergilerdeki 10 trilyon liralık artış geliri 15 trilyon lira azaltmaktadır. Eğer bu iki değişikliği toplarsak, kamu harcamalarındaki artışın bir kısmının vergilerle finanse edilmesi durumunda, gelirde meydana gelecek net değişikliği kolayca buluruz. Örneğimize göre kamu harcamaları ve vergilerde ortaya çıkan değişmelerin gelir üzerinde yaratacağı net etki 100+(-15) = 85 trilyon liralık artış olarak bulunacaktır.

Bu hesaplamanın ortaya koyduğu iki önemli noktayı vurgulamak gerekir. İlk olarak, kamu harcamalarında ve vergilerde meydana gelen değişikliklerin gelir üzerindeki etkisi birbirinin zıddı yöndedir. İkinci olarak, mutlak değer anlamında, kamu harcamaları çarpanı vergi çarpanından büyüktür. Bunun nedeni, kamu harcamalarındaki değişmenin toplam harcamaları direkt olarak etkilemesi, vergilerdeki değişmenin ise kullanılabilir gelir aracılığı ile tüketim harcamalarını ve dolayısıyla toplam harcamaları dolaylı olarak etkilemesidir.

Yukarıda verdiğimiz örnekte devlet kamu harcamalarını 40 trilyon lira arttırırken, vergileri 10 trilyon lira arttırmakta, bir diğer deyişle bütçe açığı vermekteydi. Eğer devlet, bütçesinin açık vermesini istemez ve kamu harcamalarında meydana gelen artışı tamamen vergilerle finanse etmeye karar verirse ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Örneğimize dönersek, bütçe açığına neden olmamak için devlet, kamu harcamalarındaki 40 trilyon liralık artışın tamamını vergileri arttırarak finanse ederse gelirdeki değişmenin ne olacağını araştırmamız gerekmektedir. İlk bakışta, kamu harcamaları ve vergiler aynı miktarda arttığı ve bunların gelir üzerindeki etkisi zıt yönde olduğu için gelirin değişmeyeceğini düşünebilirsiniz. Ancak durum hiç de böyle değildir. Durumu görebilmek için her iki değişikliğin çarpan etkisini toplamamız gerektiğinden daha önce söz etmiştik. Buna göre kamu harcamaları ve vergilerdeki değişimin gelir üzerindeki net etkisi,

$$\Delta Y = \left[\frac{1}{MPS + MPI}\right]\Delta G + \left[\frac{-(MPC - MPI)}{MPS + MPI}\right]\Delta T$$

işleminin yapılması ile hesaplanabilir. Örneğimizdeki değerleri yerine koyarsak,

$$\Delta Y = [2.5]\,40 + [-1.5]\,40$$
$$\Delta Y = [2.5 - 1.5]\,40$$
$$\Delta Y = 40$$

olarak buluruz. Görüldüğü gibi, kamu harcamalarındaki artış tamamen vergilerle finanse edildiği zaman, gelir düzeyi kamu harcamalarındaki artışa eşit miktarda artmaktadır. Dikkat ederseniz yukarıdaki hesaplamalarda köşeli parantez içindeki [2.5 - 1.5] net çarpan değeri 1'e eşittir. Kamu harcamaları ve vergilerin aynı miktarda değişmesi durumunda net çarpanın aldığı sayısal değerin 1'e eşit olması **denk bütçe** çarpanı olarak adlandırılmaktadır.

Denk bütçe çarpanı: Kamu harcamaları ve vergilerin aynı miktarda değişmesi durumunda sayısal değeri 1'e eşit olan net çarpandır.

DİKKAT

Denk bütçe çarpanı formül olarak da elde edilebilir:

$$\Delta Y = \left[\frac{1}{MPS + MPI}\right]\Delta G + \left[\frac{-(MPC - MPI)}{MPS + MPI}\right]\Delta T$$

eşitliğinde $\Delta G = \Delta T$ olduğu sürece,

$$\Delta Y = \left\{\left[\frac{1}{MPS + MPI}\right] + \left[\frac{-(MPC - MPI)}{MPS + MPI}\right]\right\}\Delta T$$

yazılabilir. Yukarıdaki eşitlikte { } içindeki ifade sadeleştirilirse,

$$\Delta Y = \left[\frac{1 - MPC + MPI}{MPS + MPI}\right]\Delta G$$

elde edilir. Marjinal tüketim eğilimi ve marjinal tasarruf eğiliminin toplamı 1'e eşit olacağından, 1-MPC = MPS ilişkisi yukarıda yerine konursa,

$$\Delta Y = \left[\frac{MPS + MPI}{MPS + MPI}\right]\Delta G$$

bulunur. Buna göre köşeli parantez içerisindeki değer 1'e eşit olacağı için, $\Delta G = \Delta T$ olduğu sürece $\Delta Y = \Delta G$ olmaktadır. Köşeli parantez içerisindeki değer çarpan etkisini yansıttığına göre denk bütçe çarpanı,

$$\text{Denk Bütçe Çarpanı} = \frac{MPS + MPI}{MPS + MPI}$$
$$\text{Denk Bütçe Çarpanı} = 1$$

olarak elde edilir.

X ülkesinde devletin küçültülmesi yolundaki çabalar sonucu devlet, kamu harcamalarını kısmaktadır. Öte yandan, azalan harcamalar karşısında ortaya çıkması muhtemel bütçe fazlasını ortadan kaldırmak için, harcamalara eşit miktarda vergi indirimlerine gidilmektedir. Çizeceğiniz bir grafik üzerinde bu değişikliklerin X ülkesinin denge gelir düzeyi üzerinde yaratacağı net etkiyi değerlendiriniz.
Bu politika değişikliğinden ülkedeki denge gelir düzeyinin etkilenmemesi için iktisat politikası kararlarını alanlara ne önerirsiniz?

SIRA SİZDE 2

MALİYE POLİTİKASININ YAPISI

AMAÇ 3 ***Ekonomik durgunluk ve enflasyon ortamlarında istikrarı sağlayabilmek için maliye politikasının nasıl kullanılması gerektiğini açıklayabilmek***

Şu ana kadar yaptığımız açıklamalar modern maliye politikasının temelinde yatan düşünceleri anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bir diğer deyişle kamu harcamalarında ve vergilerde meydana gelecek değişikliklerin gelir veya üretim üzerinde yaratacağı etkiyi tespit edebildiğimize göre, ekonomide bir harcama yetersizliği veya harcama fazlalılığının bulunmasına göre maliye politikasının yönünün ne olması gerektiğini kolayca analiz edebiliriz.

Örneğin, ekonominin arzulanmayan oranda yüksek bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya olduğunu varsayalım. Bu sorunla mücadele etmek isteyen devletin maliye politikasını ne yönde değiştirmesi gerektiğini inceleyerek maliye politikasının yönü kavramından ne kastettiğimizi ortaya koymaya çalışalım. Öncelikle bu ekonomide cari işsizlik oranı arzulanandan yüksek olduğuna göre gerçekleşen üretim düzeyi tam istihdamı sağlamaktan uzaktır ve bu nedenle ekonominin daha yüksek bir harcama düzeyine ihtiyacı vardır. Şekil 15.3'e göre tam istihdam üretim düzeyi Y_F düzeyinde gerçekleşirken, ekonomi fiilen Y üretim düzeyini gerçekleştirebilmektedir. İlgili şekle göre Y gelir düzeyi, tam istihdam gelir düzeyini ifade eden Y_F gelir düzeyinin altında kalmaktadır. Hatırlarsanız ekonominin içinde bulunduğu harcama yetersizliğini daha önce deflasyonist açık olarak adlandırmıştık. Ekonomide mevcut harcama açığının ortadan kaldırılarak, Y_F üretim düzeyine ulaşabilmek için, bir diğer deyişle deflasyonist açığın kapatılabilmesi için toplam harcama fonksiyonunun yukarıya doğru kaydırılarak kesikli çizgilerle gösterilen AE_1 konumuna getirilmesi gerekmektedir. Toplam harcamaların AE_1 konumuna gelmesi üretim düzeyini arttırarak istihdam düzeyini yükseltecektir.

Şekil 15.3

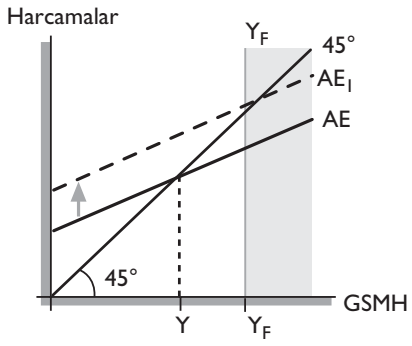

Genişlemeci Maliye Politikası: *Ekonomide fiilen gerçekleştirilen üretim Y ile gösterilmektedir. Ekonominin tam istihdam duvarı ise Y_F üretim düzeyinde çizilen düz çizgi ile gösterilmektedir. Buna göre ekonomide noksan istihdam dengesi söz konusudur. Ekonominin tam istihdam üretim düzeyi olan Y_F gelir düzeyine çekilebilmesi için, mevcut AE toplam harcama fonksiyonunun yukarıya çekilerek, kesikli çizgilerle gösterilen AE_1 konumuna getirilmesi gerekmektedir.*

Devletin toplam harcama fonksiyonunu yukarıya doğru kaydırarak ekonomiyi Y_F üretim düzeyine çekebilmesi için şu ana kadar öğrendiklerimiz çerçevesinde, üç yol söz konusu olabilmektedir: İlk olarak, devlet tüketim fonksiyonunu yukarıya doğru kaydırarak gelir düzeyinin artmasına neden olacak bir vergi indirimi (vergi oranının düşürülmesi) gerçekleştirilebilir. İkinci olarak, kamu harcamaları arttırılarak toplam harcama fonksiyonunun yukarıya doğru kayması sağlanabilir. Üçüncü olarak, yatırımların daha kârlı hale gelmesi için, devlet yatırımlara vergi indirimi sağlayarak şirketleri daha çok yatırım yapmaya teşvik edebilir. Bilindiği gibi planlanan yatırımlardaki artış da toplam harcama fonksiyonunu yukarıya kaydırmaktadır. Devletin maliye politikasını toplam harcamaları arttırmaya dönük olarak düzenlemesi **genişlemeci maliye politikası** olarak adlandırılmaktadır.

Genişlemeci maliye politikası: Kamu harcamalarını arttırarak ve/veya vergi indirimleri sağlayarak toplam harcamaları arttırmaya yönelik olarak izlenen maliye politikasıdır.

Yukarıda örnek olarak ele aldığımız durumun aksine, bir ekonomi kimi zaman toplam harcamaların fazla olmasından ötürü de istikrarsızlık yaşayabilir. Nasıl ki bir maldan satın alınmak istenen miktar satılmak istenen miktarı aştığı zaman, o malın fiyatı artmaya başlıyorsa, toplam harcamaların gerçekleşen üretimin değerini aşması durumunda da makro ekonomik anlamda fiyatlar genel düzeyi yükselmeye başlayacaktır. Hatırlarsanız bu tür bir ekonomik ortamı daha önce *enflasyonist açık* olarak adlandırmıştık. Aşağıda yer alan Şekil 15.4'de ekonomide gerçekleşen cari üretim düzeyi Y ile, tam istihdam üretim düzeyi ise Y_F ile gösterilmektedir. Dikkat edilirse planlanan toplam harcamalar gerçekleşen üretimin değerinden daha fazla olduğu için toplam harcamaların düşürülmesi gerekmektedir. Bunun için de AE ile gösterilen toplam harcama fonksiyonunun aşağıya doğru çekilerek kesikli çizgilerle gösterilen AE_1 konumuna getirilmesi gerekir. Toplam harcamaların AE_1 konumuna çekilmesi durumunda planlanan toplam harcamalar gerçekleştirilen üretimin değerine eşit olacağı için fiyatlardaki artma eğilimi de ortadan kalkacaktır.

Şekil 15.4

Daraltıcı Maliye Politikası: *Ekonomide fiilen gerçekleşen üretim düzeyi Y iken, tam istihdam üretim düzeyi Y_F'dir. Şekle göre fiilen gerçekleşen üretim, tam istihdam Üretim düzeyinden yüksektir. Buna göre ekonomide aşırı istihdam söz konusudur. Ekonomiyi tam istihdam gelir düzeyi olan Y_F gelir düzeyine geri çekebilmek ve fiyatlardaki artma eğilimini sona erdirebilmek için, başlangıçtaki AE toplam harcama fonksiyonunun aşağıya doğru çekilerek, kesikli çizgilerle gösterilen AE_1 konumuna getirilmesi gerekmektedir.*

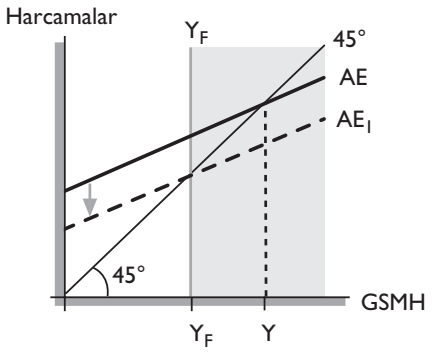

Devletin toplam harcama fonksiyonunu aşağıya doğru kaydırarak ekonomiyi Y_F üretim düzeyine geri çekebilmesi için şu ana kadar öğrendiklerimiz çerçevesinde üç yol söz konusu olabilmektedir: İlk olarak, devlet vergileri arttırabilir. Daha önce gördüğümüz gibi, vergilerin arttırılması tüketim harcamalarını azaltarak toplam harcama fonksiyonunu aşağıya doğru çekecek ve dolayısıyla denge gelir düzeyi Y_F tam istihdam düzeyine doğru düşecektir. İkinci olarak devlet, kamu harca-

malarında kısıntıya gidebilir. Bu da toplam harcama fonksiyonunu ve denge gelir düzeyini aşağıya doğru çekecektir. Üçüncü olarak devlet, vergi kanunlarını değiştirerek firmaların yatırım yapmasını zorlaştırabilir. Planlanan yatırımlardaki azalma da toplam harcama fonksiyonunu ve dolayısıyla denge üretim düzeyini aşağıya doğru çekecektir. Devletin maliye politikasını toplam harcamaları azaltmaya dönük olarak düzenlemesi **daraltıcı maliye politikası** olarak adlandırılmaktadır.

Daraltıcı maliye politikası: Kamu harcamalarını azaltarak ve/veya vergileri arttırarak toplam harcamaları azaltmaya yönelik olarak izlenen maliye politikasıdır.

Ekonominin içinde bulunduğu duruma göre maliye politikasının daraltıcı mı yoksa genişlemeci mi olacağı konusunda yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız işleyiş, anlaşılması pek de zor olmayan bir analizdir. Eğer ekonomide yüksek oranda işsizlik varsa, devlet dolaylı ya da dolaysız yollardan özel ve/veya kamu kesimi harcamalarının arttırılmasını teşvik etmeli, yani genişlemeci maliye politikası izlemelidir. Bu tür bir maliye politikası, üretimin artması ve yeni iş olanaklarının yaratılması ile sonuçlanmaktadır. Öte yandan, ekonomide yüksek enflasyon yaşanıyorsa devlet dolaylı ya da dolaysız yollardan özel ve/veya kamu kesimi harcamalarını azaltıcı yönde, yani daraltıcı maliye politikası izlemelidir. Bu tür bir maliye politikası fiyatlar üzerindeki artma baskısını hafifletecektir.

SIRA SİZDE 3

Y	C	I	G	EX	IM	T
550	370	100	150	50	80	150
650	450	100	150	50	80	150
750	530	100	150	50	80	150
850	610	100	150	50	80	150
950	690	100	150	50	80	150

Yukarıdaki tabloda özetlenen verilere sahip bir ekonomide denge gelir düzeyini hesaplayınız. Bu ekonomide tam istihdam gelir düzeyinin 650 trilyon lira olarak kabul edildiğini göz önüne alarak,

a) Bu ekonominin içinde bulunduğu durumu değerlendiriniz.

b) Tam istihdam gelir düzeyine ulaşabilmek için, diğer şartlar sabitken, kamu harcamalarındaki gerekli değişim miktarını hesaplayınız.

c) Tam istihdam gelir düzeyine ulaşabilmek için, diğer şartlar sabitken, vergilerde gerçekleştirilmesi gereken değişim miktarını hesaplayınız.

DEVLET BÜTÇE AÇIKLARI VE BORÇLANMA

AMAÇ 4 ***İzlenen maliye politikalarının ekonominin içinde bulunduğu koşullardan nasıl etkilenebileceğini açıklayabilmek***

Bütçe Açığı ve Finansmanı

Maliye politikası devletin bütçesinde yer alan kalemlerdeki değişmelerle ilgili olduğu için devlet bütçesinin makro iktisadi açıdan önem taşıyan bazı özelliklerine değinmemiz gerekmektedir. Geniş anlamı ile **devlet bütçesi,** devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında gerekli dengenin nasıl sağlandığını gösteren belgedir. Bu bakımdan dar anlamda devlet bütçesine bir mali planlama olarak bakmak mümkündür. Devlet büt-

Devlet bütçesi: Devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında dengenin nasıl sağlandığını gösteren belgedir.

çesi binlerce sayfadan oluşan, son derece karmaşık bir belge niteliği taşımaktadır. Bütçe, bir sonraki yıl boyunca devletin yapmayı planladığı bütün harcamaları en ince ayrıntısına kadar listelemekte ve hangi kaynaklardan ne kadar gelir elde edilmesinin planlandığını bütün ayrıntıları ile vermektedir. Bu nedenle bütçe sosyal, politik ve ekonomik faktörlerin rol oynadığı son derece karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Örneğin, Türkiye'de 2002 yılı için gerçekleşen bütçeye ilişkin, oldukça özet hale getirilmiş bütçe büyüklüklerini aşağıda yer alan Tablo 15.1'den izlemek mümkündür.

Tablo 15.1

2002 Bütçe Gerçekleşmesi (katrilyon TL)

	2002	Önceki Yıla Göre % Artış
Giderler	**115.5**	**43.6**
Personel	23.2	52.6
Diğer Cari Harcamalar	7.9	51.9
Yatırım Harcamaları	6.9	68.3
Faiz Ödemeleri	51.9	26.3
Sosyal Güvenlik Transferleri	2.1	19.6
Diğer Transferler	23.5	73.8
Gelirler	**76.4**	**47.5**
Vergi Gelirleri	59.6	49.7
Vergi Dışı Gelirler	15.3	34.2
Özel Gelir ve Fonlar	0.4	-15.0
Katma Bütçe	1.1	266.6
Bütçe Dengesi	**-39.1**	**36.7**
Faiz Dışı Denge	**12.8**	**2.4**

Bütçe açığı: Devlet bütçesinde kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması durumudur.

Devletin harcamaları ile gelirleri arasındaki fark **bütçe açığı** olarak adlandırılır. Eğer devletin harcamaları gelirlerinden fazla ise bütçe açığından; tersine, gelirleri harcamalarından fazla ise bütçe fazlasından, gelirleri harcamalarına eşit ise bütçe dengesinden söz edilir. Örneğin, Türkiye'de 1980-2002 dönemine ait bütçe açıklarının GSMH'ya oranını aşağıda yer alan Şekil 15.5'den izlemek mümkündür.

Şekil 15.5

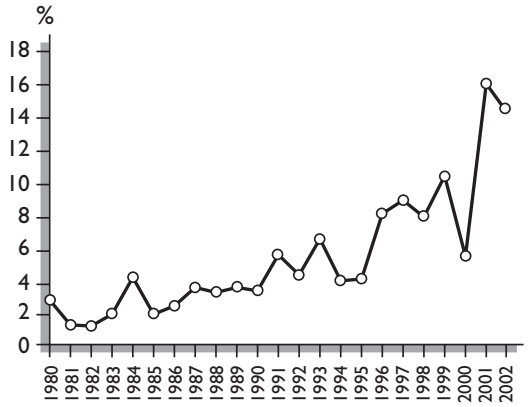

Bütçe Açıklarının GSMH'ya Oranı: *Türkiye ekonomisinde enflasyonun temel nedenlerinden birisi olarak görülen bütçe açıkları yıllar içerisinde dalgalı bir seyir izlemektedir. Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren bütçe açığı/GSMH oranında görülen artış dikkat çekmektedir. Bu yıllar Türkiye'de enflasyon oranında arttığı yıllardır. Uygulanan daraltıcı maliye politikaları sonucu 2000 yılı sonunda bütçe açığı/GSMH oranı önemli bir düşüş göstermiştir.*

Devlet bütçesi açık verdiği zaman, bu açığın kapatılması için borçlanmak zorundadır. Bütçe açığının kapatılabilmesi için borçlanma ise piyasaya **menkul kıymet** satışı ile gerçekleştirilmektedir. Burada sözü edilen tahvil ve bono gibi menkul kıymetler, belirli bir vade sonunda belirli bir miktarı faizi ile birlikte ödemeyi taahhüt eden kağıtlardır. Devletin bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanması, toplam **kamu borç stokunda,** yani devletin ödemesi gereken toplam borç miktarında bir artış yaratacaktır.

Menkul kıymet: Belirli bir vade sonunda, belirli bir miktarı faizi ile birlikte ödemeyi taahhüt eden kağıtlardır.

Kamu borç stoku: Devletin ödemesi gereken toplam borç miktarıdır.

DİKKAT

Amerika Birleşik Devletleri, Almanya gibi gelişmiş ekonomilerde bütçe açığını kapatabilmek amacıyla tek borçlanma kaynağı piyasalara menkul kıymet satışıdır. Oysa, Türkiye de dahil olmak üzere, birçok gelişmekte olan ülkede devlet bütçe açığını kapatırken ülkedeki merkez bankası kaynaklarına da müracaat edebilmektedir. Ülkemizde uzun yıllar bütçe açıkları bu yolla kapatılmıştır. Ancak 2002 yılında yapılan düzenleme ile Merkez Bankasının Hazine'ye kredi açması yasaklanmıştır.

Bütçe açıklarının hızla arttığı bir ortamda kamu kesimi borç stokunda bir artış olması da doğaldır. Yüksek düzeydeki bir borç stokunun ortaya çıkardığı sonuç, bu borç için gerçekleştirilen faiz ödemelerindeki artıştır. Devletin aldığı borç karşılığında ödediği faiz, ülkede vergi ödeyen gruptan, devletin çıkarmış olduğu menkul kıymetleri elinde bulunduranlara gelir transfer etmesi anlamına gelmektedir.

Ekonomik Durumun Bütçe Açığı Üzerindeki Etkisi

Devletin makro ekonomide yer alırken direkt olarak kontrol edebildiği ve direkt olarak kontrolü dışında bulunan değişkenlerin varlığından söz etmiştik. Soruna bütçenin gelir cephesinden bakıldığında, örneğin, devlet gelir vergisi oranlarını doğrudan kendisi belirlemekte, ancak elde edilecek vergi geliri kişilerin gelirine bağlı olarak belirleneceği için devletin direkt olarak kontrolü dışında kalmaktaydı. Ekonominin genişleme dönemlerinde ortalama gelir arttığı için devletin gelir vergisi tahsilatında bir artış ortaya çıkacak, bu da maliye politikasında bir değişiklik olmasa bile bütçe açığını azaltıcı yönde bir etki yaratacaktır. Harcama cephesinde de benzer bir durumdan söz etmek mümkündür. Örneğin, fiyatların arttığı enflasyonist bir ortamda, devlet planladığından daha fazla harcama yapmak zorunda kalabilir. Beklenenden daha fazla artan fiyatlar karşısında, devlet aynı miktarda mal ve hizmeti satın alırsa, maliye politikasında bir değişiklik olmasa bile, bu durum bütçe açığını arttırıcı yönde etki yaratacaktır.

Otomatik İstikrar Sağlayıcılar

Yukarıda sözü edilen ekonomik gelişmeler, bir diğer açıdan bakıldığında, iktisat politikası kararlarını alanlara yardımcı olabilecek önemli bir kavramı da gündeme getirmektedir. Otomatik istikrar sağlayıcılar veya otomatik stabilizatörler adı verilen bu kavrama göre, devlet bütçesinin gerek harcama cephesinde, gerekse gelir cephesinde yer alan bazı kalemler, konjonktür dalgalanmalarını hafifletici yönde otomatik olarak değişirler ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olurlar. **Otomatik istikrar sağlayıcılar,** ekonomik istikrarı sağlamada tek başlarına yeterli olmasalar da bu konuda çok büyük destek sağlayabilirler. Ekonomi durgunluğa girdiği ve işsizlik tırmanmaya başladığı zaman söz konusu araçlar, otomatik olarak devreye girerek GSMH'daki daralma eğilimini giderici etkiler yaratacaktır. Öte yandan, ekonomi aşırı derecede canlandığı ve enflasyon baskısı kendini gösterdiği zaman, bu araçlar söz konusu baskıları gidermeye yardımcı olurlar.

Otomatik istikrar sağlayıcılar: Ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik biçimde otomatik olarak değişen ve devlet bütçesinde yer alan gelir ve harcama kalemleridir.

Birkaç tane otomatik istikrar sağlayıcıdan söz etmek mümkündür. İlk olarak, ekonominin içinde bulunduğu duruma göre vergi hasılatında otomatik değişmeler söz konusu olmaktadır. Birçok ülkede vergi sisteminin temelinde gelir üzerinden alınan vergiler yer almaktadır. Ekonomide üretim, yani gelir düzeyi arttıkça toplanan gelir vergisi miktarı da artmakta, üretim düzeyinin düştüğü, yani gelirin azaldığı dönemlerde de toplanan gelir vergisi miktarı düşmektedir. Bunun da ötesinde çağdaş bir gelir vergisi, gelir dilimi yükseldikçe vergi oranının da yükseldiği, yani **artan oranlı** bir **vergi** uygulamasıdır. Gelir vergisi artan oranlı olduğu zaman, gelir düzeyi yükseldikçe ortalama vergi oranı yükselmekte, gelir düzeyi düştükçe ortalama vergi oranı azalmaktadır. Bu durum daha önce maliye politikasının yönünü incelerken ortaya koymaya çalıştığımız yapının otomatik olarak sağlanacağını göstermektedir. Ülkede üretim düşmeye ve işsizlik artmaya başladığı zaman, toplanan vergi miktarı da düşmekte ve kullanılabilir gelirdeki azalma, üretimdeki, yani gelirdeki azalmadan daha küçük olmaktadır. Bu da tüketimdeki azalmanın daha az olması ve GSMH'daki düşüşün duraklaması anlamına gelmektedir. Üretimin çok hızlı arttığı ve enflasyon baskısının ortaya çıktığı bir ortamda ise vergi hasılatı da buna paralel olarak artacaktır. Bu da kullanılabilir gelirdeki artışın GSMH'daki artışın gerisinde kalması ve gelirdeki artışın duraklaması anlamına gelmektedir.

Artan oranlı gelir vergisi: Dahil olunan gelir dilimi arttıkça, uygulanan vergi oranının da arttığı gelir vergisidir.

Yukarıda sözü edilen gelir vergisi dışında, işsizlik sigortası primleri ve sigorta ödemeleri, şirketlerin kâr payı ödemeleri ve hanehalklarının tasarrufları da otomatik istikrar sağlayıcı olarak işlev görebilir.

SIRA SİZDE 4

Artan oranlı gelir vergisinin bir otomatik istikrar sağlayıcı olarak çalışma mekanizması göz önüne alındığında, yukarıda sıralanan diğer otomatik istikrar sağlayıcıların bu fonksiyonlarını yerine getirme mekanizmasını açıklayabilir misiniz?

Otomatik istikrar sağlayıcılara ilişkin yukarıdaki açıklamalarımıza karşın, bunların ekonomik istikrarı tek başına sağlayamayacaklarını da belirtmek zorundayız. Otomatik istikrar sağlayıcıların hepsi işsizlik ve enflasyon eğilimlerini yavaşlatmakta, ancak tamamını ortadan kaldıramamaktadır. Ekonominin içinde bulunduğu duruma uygun programlarla otomatik istikrar sağlayıcıların desteklenmesi gerekmektedir.

Alternatif Bütçe Politikaları

Maliye politikasının yönünü izlerken ortaya koyduğumuz gibi ekonomide bir harcama yetersizliğinin bulunması durumunda ortaya çıkan deflasyonist açığın gideri-

lebilmesi için genişlemeci maliye politikasının izlenmesi uygun olmaktadır. Öte yandan ekonomide bir harcama fazlasının bulunması durumunda ortaya çıkan enflasyonist açığın giderilebilmesi için de daraltıcı maliye politikası uygun politika olarak belirlenmektedir. Dikkat ederseniz, ekonominin içinde bulunduğu duruma göre maliye politikasının yönü belirlenmektedir. **Duruma göre maliye politikası** adı verilen bu uygulama bir çok iktisatçı tarafından eleştirilmekte ve alternatif bütçe politikaları önerilmektedir. Önerilen alternatif bütçe politikaları içerisinde özellikle üç görüşün daha ayrıntılı incelenmesi yararlıdır.

Duruma göre maliye politikası: Ekonominin içinde bulunduğu duruma göre maliye politikasının bütçe açığı ya da fazlası sağlayacak şekilde yürütülmesidir.

Önerilen ilk alternatif bütçe politikasına göre devlet bütçesi her yıl denk olmalıdır. Bu yaklaşım Keynesyen ekonomik görüşe kadar tüm dünyada genel olarak kabul edilen iktisadi felsefeyi yansıtmaktadır. Yaklaşım ilk bakışta oldukça akılcı görünmektedir. Zira önerilen politika son derece basit bir soruya dayandırılmaktadır: *Bir aile veya şirket, gelirinden fazla harcamaya devam ederse, sonuçta iflasa sürüklenmez mi?* Devletin bu iki ekonomik birimden farklı olması için bir neden yoktur. O halde devlet de tıpkı bir aile ya da şirket gibi her yıl gelirine göre harcama yapmak zorundadır. Bu nedenle devlet bütçesi her yıl denk olarak kapatılmalı, bütçe açığı veya fazlasına olanak tanınmamalıdır.

Ancak bir aile veya işletmeden farklı olarak, devletin ekonomik açıdan sorumlulukları, gücü ve kapasitesi vardır. Bir aile veya şirket için akılcı olanın her zaman devlet için de akılcı olacağını kabul etmek yanlışlara ve kimi zaman makro ekonomide çok büyük zararlara neden olabilmektedir. Bütçe denkliğinin sürekliliği görüşü kabul edilirse, devlet maliye politikasını ekonomik istikrarı sağlayabilmek amacıyla kullanamaz. Aslında, devlet her yıl bütçesini denkleştirmeye çabalarsa, duruma göre enflasyonu ve işsizliği iyileştirmek yerine daha da kötüleştirilebilir. Örneğin, üretimdeki düşüş nedeniyle büyük bir işsizliğin yaşandığı bir ekonomik ortamda bulunulduğunu kabul edelim. Böyle bir ortamda ülkedeki gelir düzeyi azaldığı için devletin vergi gelirleri de buna bağlı olarak azalacaktır. Bu durumda devlet bütçesini denkleştirmeye çalışırsa, harcamalarını kısmak ve/veya vergileri yükseltmek zorunda kalacaktır. Bu önlemlerin her ikisi de ülkede üretimi arttırmayacak, aksine azaltacaktır. Öte yandan, harcamalardaki hızlı artışa bağlı olarak enflasyonist baskıların yaşandığı bir ortamda ise ülkedeki gelir düzeyindeki artışa bağlı olarak devletin vergi gelirleri de artacaktır. Böyle bir durumda devletin bütçesini denkleştirmek istemesi, harcamaların arttırılmasını ve/veya vergilerin düşürülmesini gerektir. Bu önlemlerin her ikisi de geliri düşürmeyecek, aksine arttıracaktır. Bu da sorunun ağırlaşarak devam etmesi anlamına gelir.

Önerilen ikinci alternatif bütçe politikasına göre devlet bütçesi bir konjonktür dönemi içinde dengede tutulmalıdır. Temel makro iktisadi kavramları incelediğimiz 11'nci ünitede gördüğümüz gibi ülkedeki üretim hacmi, yani GSMH dönemsel olarak dalgalanmalar göstermektedir. İşsizlik de üretimdeki artış ya da azalışa paralel olarak devresel dalgalanmalar içerisindedir. İşte üretimdeki ve işsizlikteki söz konusu devresel iniş-çıkışlar konjonktür dalgalanması olarak adlandırılmaktadır. Önerilen ikinci alternatif bütçe politikasına göre devletin, her yıl bütçesini denkleştirmesi beklenemez. Ancak, devlet aşırı işsizlik, yani ekonomik durgunluk dönemlerinde verdiği bütçe açığını, aşırı istihdam, yani ekonomik canlanma dönemlerinde vereceği bütçe fazlasıyla dengelemelidir. Bu tür bir politika, ekonomik istikrarı sağlamak açısından, devlete bütçe esnekliği sağlayan bir politika gibi görünmekte ve kronik bütçe dengesizliği korkusunu da ortadan kaldırmaktadır.

Ancak, bütçe politikasına ilişkin bu alternatif politikanın taşıdığı önemli bir sorun vardır. Buna göre, ekonominin daralma döneminde ortaya çıkan aşırı işsizliği

önleyecek bütçe açığının büyüklüğü, ekonominin aşırı canlanması durumunda ortaya çıkacak enflasyonist baskıları önleyecek bütçe fazlasının büyüklüğüne eşit olacaktır diye bir kural yoktur. Örneğin, üretimin çok fazla düşerek büyük bir işsizliğin doğmasına neden olduğu bir ortamda bulunulduğunu kabul edelim. Daha sonra ekonomi çok kısa bir süre için tam istihdam düzeyine ulaşmış ve daha sonra üretim tekrar düşüş aşamasına girmiş olsun. Böyle bir durumda ekonomiyi işsizlikten kurtarmak için verilen bütçe açığı, kısa süren tam istihdam düzeyindeki enflasyonist baskıları hafifletmek için verilen bütçe fazlasından büyük olacaktır. Bu yüzden, konjonktür dönemi boyunca dengesiz bir bütçe politikası izlemeksizin ekonomiyi istikrara kavuşturmak mümkün olmayacaktır.

Önerilen üçüncü alternatif bütçe politikasına göre, devlet bütçesi, sosyal açıdan optimal olan işsizlik ve enflasyon oranı bileşimini sürdürecek şekilde açık ya da fazla vermelidir. Bu durum bütçenin uzunca bir süre dengeden uzak kalmasını gerektirebilir. Kimi zaman fonksiyonel finansman olarak da adlandırılan bu yaklaşımı savunanlara göre, bu tür bir bütçe politikası kamu kesimi borç stokunda bir artış anlamına gelse de bu borcun sürekli artmasının yaratacağı sorunlar, işsizlik veya enflasyonun yol açacağı sosyal maliyetlerle karşılaştırıldığında daha düşüktür.

Özet

AMAÇ 1 *Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin makro ekonomik modele dahil edilmesi durumunda meydana gelecek değişiklikleri açıklayabilmek*

- Makro ekonomik etkileri açısından devletin direkt olarak kontrol edebildiği ve direkt olarak kontrol edemediği bazı değişkenler söz konusudur. Örneğin, devlet gelirden alınacak vergi oranını direkt olarak belirlemekte, ancak elde edilecek gelir vergisi hasılatını direkt olarak kontrol edememektedir.
- Kullanılabilir gelir kavramının tanımı gereği, vergiler gelirden çıkarıldığı için vergilerin modele dahil edilmesinde önünde eksi işareti yer almakta ve denge gelir düzeyini azaltıcı etki yaratmaktadır.

AMAÇ 2 *Devletin harcama yapma ve vergileme kararlarının denge gelir düzeyi üzerindeki etkisini açıklayabilmek*

- Kamu harcamalarındaki değişmeler, harcama çarpanı aracılığı ile gelire katlanarak yansımaktadır. Bu nedenle kamu harcamalarındaki artış geliri arttırırken, harcamalardaki azalma geliri azaltıcı önde etki yaratmaktadır.
- Vergilerde meydana gelecek değişmeler, vergi çarpanı aracılığı ile geliri ters yönde etkiler. Ancak vergilerin harcamalar üzerinde yaratacağı etki, kullanılabilir gelir üzerindeki etkisi ile dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır.
- Harcama çarpanı, mutlak değer olarak, vergi çarpanından büyüktür. Bunun nedeni toplam harcamalar üzerinde kamu harcamalarının doğrudan, vergilerin dolaylı biçimde etkili olmasıdır.
- Devlet kamu harcamalarını arttırır ve bunun tamamını vergileri yükselterek finanse ederse, denge gelir düzeyi kamu harcamalarına eşit miktarda artmaktadır. Böyle bir durumda ortaya çıkan net çarpan etkisi 1'e eşit olmakta ve denk bütçe çarpanı olarak adlandırılmaktadır.

AMAÇ 3 *Ekonomik durgunluk ve enflasyon ortamlarında istikrarı sağlayabilmek için maliye politikasının nasıl kullanılması gerektiğini açıklayabilmek*

- Ekonomide bir harcama yetersizliği olması halinde, genişlemeci maliye politikası aracılığı ile toplam harcamaları arttırmak ve aşırı işsizliği ortadan kaldırmak mümkündür.
- Ekonomide bir harcama fazlası olması halinde ise daraltıcı maliye politikası aracılığı ile toplam harcamaları kısmak ve enflasyonist baskıları ortadan kaldırmak mümkündür.

AMAÇ 4 *İzlenen maliye politikalarının ekonominin içinde bulunduğu koşullardan nası etkilenebileceğini açıklayabilmek*

- Devlet bütçesi, devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında dengenin nasıl sağlandığını gösteren belgedir.
- Kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması durumunda ortaya çıkan bütçe açığı ancak devletin piyasalara borçlanması ile kapatılabilir.
- Bütçenin gelir ve harcama kalemleri arasında yer alan ve otomatik istikrar sağlayıcılar olarak adlandırılan bazı değişkenler, konjonktür dalgalanmalarını hafifletici yönde otomatik olarak değişmekte, ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olmaktadırlar.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi devletin direkt olarak kontrol edebileceği değişkenler arasında yer alır?

a. Mal ve hizmet alımları nedeniyle yapılacak toplam harcama miktarı
b. Yatırımlara uygulanacak vergi indirimi oranı
c. Ekonomik açıdan güçsüz olanlara yapılacak yardım miktarı
d. Bütçe açığının finansmanı için borçlanılması gereken miktar
e. Bütçe kapsamında yapılacak tarımsal destekleme alımları için ödenecek miktar

2. Aşağıdakilerden hangisi yaratılan gelirin kullanım biçimleri arasında yer almaz?

a. Tüketim
b. Vergiler
c. Kamu harcamaları
d. İthalat
e. Tasarruf

3. Aşağıdaki şekillerden hangisi otonom vergilerde meydan gelecek bir azalmanın toplam harcamalar üzerindeki etkisini göstermek amacıyla kullanılabilir?

a.
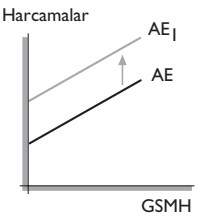

b.
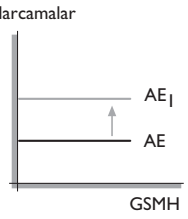

c.
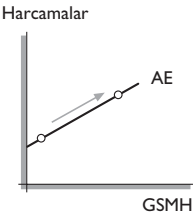

d.
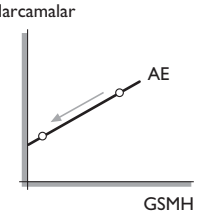

e.
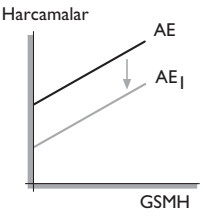

4. Marjinal tüketim eğiliminin 0.80, marjinal ithal eğiliminin 0.05 olduğu bir ekonomide, denge gelir düzeyini 500 trilyon lira arttırabilmek için, diğer koşullar sabitken, gerekli kamu harcaması artış miktarı kaç trilyon liradır?

a. 50
b. 125
c. 200
d. 300
e. 425

5. Bir önceki soruda yer alan veriler esas alındığında, devletin aynı miktar gelir artışını gerçekleştirebilmesi için, diğer koşullar sabitken, yapması gereken vergi indirimi miktarı kaç trilyon liradır?

a. 85.5
b. 150.0
c. 166.7
d. 210.3
e. 255.6

6. Denk bütçe çarpanının 1'e eşit olabilmesi için gerekli koşul aşağıdakilerden hangisidir?

a. Harcama değişikliklerinin tamamen vergi değişiklikleri ile karşılanması
b. Marjinal tüketim ve tasarruf eğilimleri toplamının 1'e eşit olması
c. Marjinal ithal eğiliminin 0'dan büyük olması
d. Otonom tüketim harcamalarının otonom yatırım ve kamu harcamaları toplamına eşit olması
e. Ekonominin dışa kapalı olması

7. Aşağıdaki şekilde Y üretim düzeyini gerçekleştiren bir ekonomide izlenecek maliye politikasının yönü ne olmalıdır?

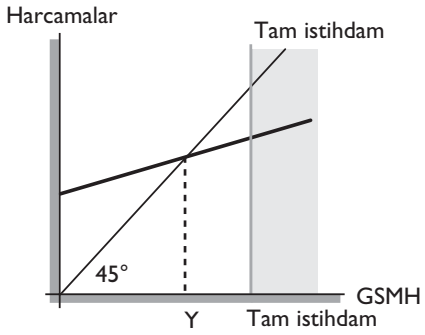

a. Yansız
b. Genişlemeci
c. Daraltıcı
d. Nötr
e. Tam istihdam gelir düzeyini bilmeksizin karar verilemez.

8. Vergilerin otonom olarak belirlendiği bir modelde, çizilecek vergi fonksiyonu aşağıdakilerden hangisidir?

a.
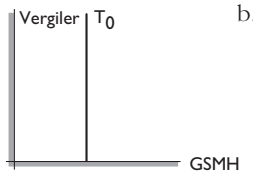

b.
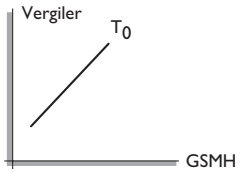

c.
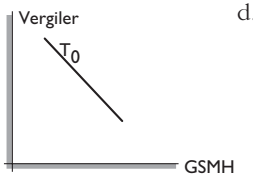

d.
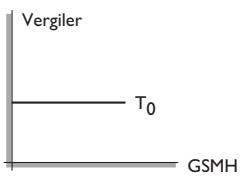

e.
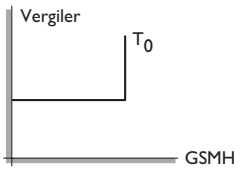

9. Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan bir yayından alınan aşağıdaki grafikte, 2001-2010 yılları arasında Türkiye'de kamu borç stokunun GSMH'ya oranının beklenen seyri yer almaktadır. Buna göre aynı dönemde bütçe açığının GSMH'ya oranında nasıl bir gelişme beklenmelidir?

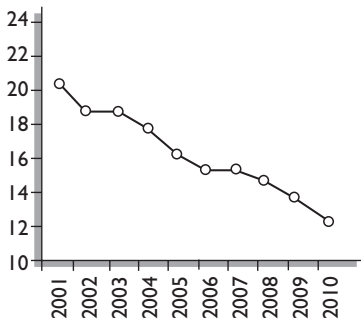

a. Azalma
b. Artma
c. Hızlanarak artma
d. Azalarak artma
e. GSMH düzeyi bilinmeksizin karar verilemez

10. Yukarıdaki soruda verilen grafik esas alındığında, söz konusu dönemde izlenecek maliye politikasının yönü nasıl olmalıdır?

a. Kamu harcamaları kamu gelirlerinden daha hızlı artacağı için genişlemeci
b. Kamu harcamaları GSMH'dan daha hızlı artacağı için daraltıcı
c. Kamu gelirleri GSMH'dan daha hızlı artacağı için genişlemeci
d. Kamu gelirleri kamu harcamalarından daha hızlı artacağı için daraltıcı
e. Kamu gelirleri kamu harcamalarından daha az artacağı için daraltıcı

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Bütçe açığı, bütçe açığının finansmanı, enflasyon.

Ünite kapsamında yapılan tanımıyla (devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında dengenin nasıl sağlandığını gösteren belge) bütçe, devletin ekonomiye yön vermede kullandığı en önemli araçlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bütçenin büyüklüğü ve temel ilkeleri iş dünyasını, her düzeyden vatandaşı yakından ilgilendirir. Herkes bütçede kendisini ilgilendiren, geçimini ve kazancını etkileyen bir ipucu mutlaka bulur. Genel olarak 1 Ocak – 31 Aralık dönemini esas alan bir mali yıl için hazırlanan bütçenin hazırlık çalışmaları çok önceden başlar. TBMM'ye sunulmasından itibaren, basında sürekli olarak bütçe taslağı ile ilgili görüşler, yorumlar ve gelişmeler yer alır. Bu yorumlar ve tartışmalar arasında adı en çok geçen kavram ise bütçe açığıdır. Bildiğiniz gibi bütçe açığı, devletin gelirleri ile giderlerini karşılayamaması durumunda ortaya çıkan bir oluşumdur.

Sürekli bütçe açıkları 1972 yılından sonra yaşanmaya başlayan bir durumdur. Türkiye ekonomisinde devlet bütçesi en son 1972 yılında 30 milyon 961 TL fazla ile kapanmış, bu tarihten sonra devlet bütçesi gittikçe artan şekilde bütçe açığı vermeye başlamıştır. Örneğin 1923-1972 yıllarını kapsayan 49 yılın 25 yılında devlet bütçesi fazla vermiştir.

Kronikleşmiş bütçe açıkları zincirleme trafik kazası benzeri etkiler yaratmaktadır. Zira bütçe açığının finansmanında iki kaynaktan borçlanmaya gidilmektedir: Devlet, Merkez Bankasından borçlanırsa ülkedeki para miktarı artmakta, bu da enflasyonu körüklemektedir. Öte yandan, bütçe açığını kapatabilmek için piyasalara (halka ve finansal kurumlara) borçlanıldığında ise bütçedeki faiz ödemeleri kalemi şişiyor. Böylece devlet her yıl daha fazla faiz ödemekle yükümlü hale geliyor ve bu durum bütçe açıklarını bir kısır döngü içerisinde sürekli arttırıyor. Aşağıda yer alan grafikte bu kısır döngü net olarak görülüyor. Grafiğe göre Türkiye, yukarıda sözü edilen bütçe açıkları döneminin başlangıcı olan 1975 yılında toplam vergi gelirlerinin yüzde 3.2'ni faiz ödemelerine ayırırken 2002 yılında bu oranının yaklaşık yüzde 75'e çıktığı görülmektedir.

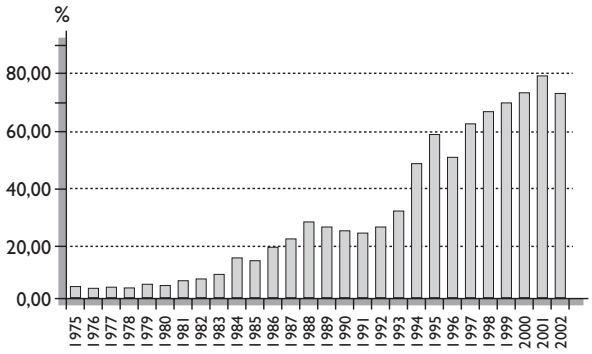

Bu durum enflasyondan kurtulmak isteyen bir ekonomi için maliye politikasının hayati öneme sahip olduğunu gösteren ilginç bir tablo. Son dönemde Türkiye'de de sık sık dile getirilen bir deyim bu tespitimizi doğrulayan bir deyim olarak kullanılabilir: **It is the fiscal policy! (Önemli olan maliye politikasıdır!)**

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Aren, S. (1992). **İstihdam, Para ve İktisadi Politika** (10. Baskı) Ankara: Savaş, s. 230-238.

Samuelson, P.A. (1982). **İktisat** (Çev. D. Demirgil). İstanbul: Menteş, s. 387-411.

Tunca, Z. (1997). **Makro İktisat.** İstanbul: Filiz, s. 119-144.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Ekonomide Devlet" konusuna tekrar bakınız.
2. c	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Harcamaları, Vergiler ve Kullanılabilir Gelir" konusuna tekrar bakınız.
3. a	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Harcamaları, Vergiler ve Kullanılabilir Gelir" konusuna tekrar bakınız.
4. b	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Harcamalarındaki Değişme" konusuna tekrar bakınız.
5. c	Ayrıntılı bilgi için "Vergilerdeki Değişme" konusuna tekrar bakınız.
6. a	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Harcamaları ve Vergilerin Birlikte Değişmesi" konusuna tekrar bakınız.
7. b	Ayrıntılı bilgi için "Maliye Politikasının Yapısı" konusuna tekrar bakınız.
8. d	Ayrıntılı bilgi için "Kamu Harcamaları, Vergiler ve Kullanılabilir Gelir" konusuna tekrar bakınız.
9. a	Ayrıntılı bilgi için "Devletin Bütçe Açıkları ve Borçlanma" konusuna tekrar bakınız.
10. d	Ayrıntılı bilgi için "Maliye Politikasının Yapısı" konusuna tekrar bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan büyük deprem felaketi sonrasında, gerek deprem bölgesinin Türkiye'nin sanayi üretiminin büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği bir bölge olması, gerekse ortaya çıkan hasarın çok büyük boyutlarda olması Türkiye'ye önemli maliyetler yüklemiştir. Örneğin, deprem sonrasında Temmuz-Eylül 1999 aylarını kapsayan dönemde Türkiye'de GSMH yüzde 7.5 oranında gerilemiştir. Uğranılan kaybın büyüklüğü karşısında kamu tüketim harcamalarında da önemli bir artış gerçekleşmiş ve Eylül-Aralık 1999 tarihleri arasındaki 4 aylık sürede kamu kesimi tüketim harcamalarında yaklaşık yüzde 15 oranında bir artış görülmüştür. Doğal olarak bu harcamaların finansmanı amacıyla ek vergiler getirilmiştir. Aralık 1999 tarihinde getirilen söz konusu ek vergiler arasında yüzde 10 ek gelir vergisi, ek emlak vergisi ve ek motorlu taşıtlar vergisi yer almaktadır. Öte yandan cep telefonu ile iletişime, faiz gelirlerine ve özel işlemler adı altında çek kullanımından Milli Piyango biletlerine ve Spor Toto kuponlarına kadar çeşitli alanlarda da yeni vergiler getirilerek devletin deprem vergisi adı altında toplayacağı vergi tutarının 2 katrilyon liraya ulaşması hedeflenmiştir.

Buna göre kamu harcamalarındaki artış, çarpan aracılığı ile geliri arttırıcı yönde etki ederken, vergilerdeki artış vergi çarpanı aracılığı ile geliri azaltıcı yönde etki edecektir. Deprem vergisine ilişkin yasal düzenlemeler kamu oyuna açıklandığında, zaten 1999 yılında durgunluk süreci yaşayan ve üstüne deprem nedeniyle kayba uğrayan Türkiye ekonomisinde getirilen vergilerin durgunluğu daha da şiddetlendireceği savunulmuştur. Oysa bizim bu ünitede gördüğümüz gibi kamu harcamaları çarpanı mutlak değer olarak vergi çarpanından büyüktür. Devlet deprem nedeniyle yaptığı harcamalarla gelir yaratırken, topladığı deprem vergileri ile geliri azaltıcı etki yaratmıştır. Bu nedenle devlet yaptığı harcamalara eşit miktarda vergi toplamış olsa bile, bunun net çarpan etkisi pozitif olacaktır. Nitekim 2000 yılında getirilen vergilerin ekonomik durgunluğu şiddetlendireceği öngörüleri gerçekleşmemiş, 1999 yılında yaklaşık yüzde 6.4 oranında küçülen Türkiye ekonomisi 2000 yılında büyüme sürecine girmiştir.

Sıra Sizde 2

Devletin kamu harcamalarında yaratacağı azalma denge gelirini azaltıcı yönde etki yaratacaktır. Bu nedenle başlangıçta AE ile gösterilen toplam harcama fonksiyonu aşağıya doğru kayarak AE_1 konumuna gelecektir. Ancak, devlet harcamalardaki kısıntı sonucu bütçe fazlasına yol açmamak için harcamalardaki azalmaya eşit miktarda vergileri de azaltmaktadır. Bu da toplam harcamaları arttırıcı bir etki yaratır. Ancak vergilerdeki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkacak harcama artışı, kullanabilir gelir aracılığı ile dolaylı olarak ortaya çıktığından, kamu harcamalardaki azalma nedeniyle toplam harcamalardaki azalmadan küçük olacaktır. Özetle, AE_1 toplam harcama fonksiyonu yukarıya doğru kayarak AE_2 konumuna gelecektir. Dikkat edilirse AE_2 toplam harcama fonksiyonu başlangıçtaki AE fonksiyonunun altında yer almakta ve denge gelir düzeyi başlangıç düzeyine göre daha az olmaktadır. Aslında, denk bütçe kavramını bildiğimize göre, denge gelirindeki azalma miktarını da tespit etmek mümkündür. Buna göre, denk bütçe çarpanının işlemesi sonucu denge gelir düzeyi kamu harcamalarındaki azalmaya eşit miktarda azalacaktır.

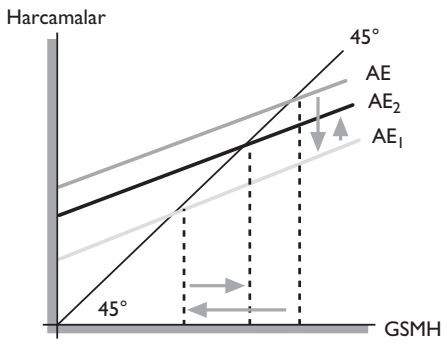

Görüldüğü gibi gerçekleştirilen iktisat politikası değişikliği, gelirin azalmasına (yani işsizliğin artmasına) neden olarak ekonomide bir durgunluk yaratmıştır. Eğer ülkedeki denge gelir düzeyinin bu iktisat politikası değişikliğinden etkilenmemesi isteniyorsa, gerçekleştirilecek vergi indirimlerinin kamu harcamalarındaki azalma miktarından daha büyük olması gerekmektedir. Bu durumda da devletin bütçe açığı vermesi gerektiği ortadadır.

Sıra Sizde 3

Bu ekonomide denge gelir düzeyine, planlanan toplam harcamaların üretimin değerine eşit olduğu noktada ulaşılır. Buna göre toplam gelirin 750 trilyon lira olması durumunda planlanan toplam harcamaların (C+I+G+X) değeri de 750 trilyon lira olmaktadır (530+100+150-30).

Cari denge gelir düzeyi 750 trilyon lira iken tam istihdam gelir düzeyi 650 trilyon lira ise,

a. Bu ekonomi aşırı istihdamda dengede bulunmaktadır. Bir diğer deyişle enflasyonist açık söz konusudur.

b. Tam istihdam gelir düzeyine ulaşabilmek için denge gelirinin 100 trilyon lira azalması gerekmektedir. Bu nedenle devlet daraltıcı maliye politikası önlemlerini uygulamaya koymalı ve bu bağlamda kamu harcamalarını azaltmalıdır. Buna göre kamu harcamalarının

$$\Delta Y = \text{Harcama Çarpanı} \times \Delta G$$

mekanizmasına göre azaltılması gerekir. Verilen tabloda ithalat otonom olarak modele dahil edildiği için, harcama çarpanı,

$$\text{Harcama Çarpanı} = \frac{1}{MPS}$$

olacaktır. Modelde marjinal tüketim eğiliminin değeri, her bir gelir düzeyi için,

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} = \frac{80}{100} = 0.80$$

olarak bulunacaktır. MPC+MPS=1 ilişkisi gereği MPS=0.20 olacaktır. Bu bilgiler ışığında

$$\Delta Y = \frac{1}{MPS}\Delta G$$

eşitliğinde bilinenler yerine konulduğunda,

$$-100 = \frac{1}{0.20}\Delta G$$

$$-100 = 5 \times \Delta G$$

$$\Delta G = -20$$

bulunur. Tam istihdam gelir düzeyine dönebilmek veya enflasyonist açığı ortadan kaldırabilmek için kamu harcamalarının 20 trilyon lira azaltılması gerekmektedir.

c. Devlet toplam harcamaları azaltarak tam istihdam üretim düzeyine geri dönebilmek için vergileri kullanırsa, vergilerin

$$\Delta Y = \text{Vergi Çarpanı} \times \Delta T$$

mekanizmasına göre değiştirilmesi gerekir. İthalat harcamaları otonom kabul edildiği için vergi çarpanı,

$$\text{Vergi Çarpanı} = \frac{-MPC}{MPS}$$

formülü yardımıyla,

$$\text{Vergi Çarpanı} = \frac{-0.80}{0.20} = -4$$

olarak hesaplanacaktır. Buna göre gelirde arzulanan değişmeyi gerçekleştirebilmek için,

$$-100 = -4 \times \Delta T$$

$$\Delta T = \frac{-100}{-4}$$

$$\Delta T = 25$$

elde edilir. Tam istihdam gelir düzeyine dönebilmek için vergiler 25 trilyon lira arttırılmalıdır.

Sıra Sizde 4

İşsizlik sigortası uygulamasında işçi çalıştığı süre içerisinde sigorta primi ödemekte, işsiz kaldığında ise sigortadan ödeme almaktadır. İşçi tekrar çalışmaya başladığı zaman kendisine yapılan işsizlik sigortası ödemesine son verilmektedir. Bu nedenle, ülkede GSMH azalmaya başladığı, yani işsizlik tırmanmaya başladığı zaman işsizlik sigortasına ilişkin prim ödemeleri azalmakta, işsizlere ödenen sigorta artmaktadır. Öte yandan, GSMH hızla arttığı ve ekonomi enflasyonist bir baskı altına girdiği zaman işsizlik sigortası prim ödemeleri artmakta ve işsizlikteki azalmaya bağlı olarak işsizlik sigortası ödemeleri de azalmaktadır. Görüldüğü gibi otomatik olarak ortaya çıkan bu değişiklikler, bizim ortaya çıkmasını istediğimiz değişikliklerdir. İşsizlik yüksek olduğunda harcamalar pompalanmakta, enflasyon yüksek olduğunda ise harcamalar bastırılmaktadır.

Şirketlerin kâr payı ödemeleri ve ailelerin tasarrufları da otomatik istikrar sağlayıcı olarak düşünülebilir. Şirketler satışlarının düştüğü bir ekonomik daralma ortamında kâr payı ödemelerini sürdürdükleri, satışların hızla arttığı bir ekonomik canlanma ortamında ise kâr payı ödemelerini ılımlı ölçüde arttırdıkları için izledikleri bu politika daralmanın veya canlanmanın olumsuz etkilerini yumuşatmaktadır. Bu da ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olur niteliktedir. Aynı şekilde, tüketiciler de gelirlerindeki artış veya azalışlar karşısında harcamalarını arttırmak veya azaltmak konusunda yavaş hareket etme eğilimindedirler. Bu da ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olabilecek bir husustur.

EK

VERGİLERİN GELİRE BAĞLI OLARAK BELİRLENMESİ DURUMUNDA MAKRO EKONOMİK DENGE

Ek-II'de verilen denge gelir düzeyinin belirlenmesine ilişkin modeli cebirsel olarak çözüm yöntemimiz burada da geçerli olacaktır. Ancak burada vergileri de modele dahil edeceğimiz için eşitlik sayımız biraz daha artacaktır. Bir önceki ünitede kullandığımız eşitlikleri genel gösterimleriyle tekrar yazarak kısaca hatırlayalım ve bu eşitliklere gelire bağlı olarak belirlenen bir vergi fonksiyonu ilave edelim:

$C = C_0 + cY^d$	Tüketim fonksiyonu
$I = I_0$	Otonom yatırım harcamaları
$G = G_0$	Otonom kamu harcamaları
$EX = EX_0$	Otonom ihracat gelirleri
$IM = IM_0 + imY^d$	İthalat fonksiyonu
$T = T_0 + tY$	Vergi fonksiyonu
$Y^d = Y - T$	Kullanılabilir gelir
$X = EX_0 - IM$	Net ihracat fonksiyonu

Yukarıda tanımlanan eşitlikler, gelir düzeyini belirlerken kullandığımız tanımsal eşitlikte yerine konursa,

$$Y = C + I + G + X$$
$$Y = C_0 + cY^d + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0 - imY^d$$

Yukarıda sıralanan modelde yapılan harcanabilir gelir tanımı ve bu tanımda kullanılan vergi fonksiyonu yerine konduğunda, sırasıyla

$$Y = C_0 + c(Y-T) + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0 - im(Y-T)$$
$$Y = C_0 + c(Y-T_0-tY) + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0 - im(Y-T_0-tY)$$

Gerekli açılım ve sadeleştirmeler yapılarak, eşitlik yeniden düzenlendiğinde

$$Y = \frac{1}{s + im + t\,(c-im)}\left[C_0 + I_0 + G_0 + EX_0 - IM_0 - (c - im)\,T_0\right]$$

elde edilir. Bu eşitlikte otonom büyükler toplamının önünde yer alan ifade, vergilerin modele dahil edilmesi ve vergilerin gelire bağlı olarak değişmesi durumunda elde edilecek çarpan değerini vermektedir. Buna göre vergilerin gelire bağlı olarak belirlenmesi durumunda, çarpan değeri

$$\text{Çarpan} = \frac{1}{s + im + t\,(c - im)}$$

olmaktadır.

16

Para ve Bankacılık

"Guinness Rekorlar Kitabı"na göre, ABD'nin California eyaletinde yaşayan ve yukarıda fotoğrafı görülen Walter Cavanagh veya lakabı ile "Bay Plastik Kart Fanatiği", toplam 1356 adet kullanılabilir vaziyetteki kredi kartıyla dünyanın en fazla kredi kartına sahip kişisidir. Sahip olduğu kartlar yan yana konulduğunda yaklaşık 229 metrelik bir uzunluğa ve 17 kilogramlık bir ağırlığa sahiptir. Söz konusu kartlar çerçevesinde Bay Plastik Kart Fanatiği'nin sahip olduğu kredi limiti 1.6 milyon dolar civarındadır. Öte yandan Bay Fanatiğin sahip olduğu kartların sayısı ABD'deki toplam kredi kartı çeşitlerinin sadece yüzde 12'sidir. Kredi kartı kullanımının tüm dünyada hızla yaygınlaştığı göz önüne alındığında, bu gelişimin sebepleri neler olabilir? Acaba bu durum ilerleyen yıllarda kağıt paraya, iktisadi açıdan daha doğru bir deyimle nakde ihtiyacımız kalmayacağı şeklinde değerlendirilebilir mi?

Başlarken

Para, insanlık tarihinin en ilginç mallarından birisidir. Milattan önceki dönemde en yoğun olarak kullanılan paranın inek olduğu bilinmektedir. Aslında, İngilizcede parasal anlamına gelen ***pecuniary*** *sözcüğü Latincede inek anlamına gelen* ***pecun*** *sözcüğünden türetilmiştir. Elbise, mısır, köleler, bıçaklar ve hatta biranın çeşitli dönemlerde ve çeşitli yerlerde para olarak kullanıldığına ilişkin belgeler mevcuttur. Bu örneklerin tümünde para olarak kullanılan nesnelerin reel olarak bir değeri söz konusudur. Ancak bu özellik geçmişte para olarak kullanılmış olan tüm nesneler için geçerli değildir. Örneğin midye kabuklarının, balina dişlerinin veya ağaçkakan gagalarının pratik olarak kullanımı çok sınırlı olmasına karşın, sıralanan bu nesnelerin tümü insanlık tarihinde para olarak kullanılmıştır. Tarihin bilinen ilk metal parası, M.Ö yedinci yüzyılda, bugün ülkemizin Ege bölgesinde kalan antik Lidya'da kullanılmıştır. Lidyalılar tarafından kullanılan bu ilk metal para altın ve gümüş alaşımından yapılmış ve üzerine aslan başı olan bir figür işlenmiştir. Kağıt para ise ilk kez yedinci yüzyılda Londra kuyumcuları tarafından çıkarılmıştır. Kuyumcular işledikleri değerli metalleri saklayabilmek için gerekli güvenli yerlere sahip olduklarından, halk sahip olduğu madeni sikkeleri, altını ve gümüşü muhafaza etmeleri amacıyla kuyumculara bırakmaya başlamış, kuyumcular da koruma amacıyla kendilerine bırakılan bu değerli metaller karşılığında sahiplerine makbuz vermişlerdir. Zaman içerisinde bu makbuzlar birer ödeme aracı olarak elden ele geçmeye başlamıştır. Kendilerine emanet olarak bırakılan tüm değerli madenlerin aynı anda geri istenmesi olasılığının çok düşük olduğunu gören kuyumcular, daha fazla makbuzu dolaşıma çıkartmışlar ve böylece günümüzdeki kağıt paraların ortaya çıkış sürecini de başlatmışlardır.*

İlginç bir gelişim süreci sergileyen paranın ekonomik etkileri de son derece önemlidir. Örneğin, bir ekonomide para miktarında meydana gelen aşırı artışların enflasyonun temel nedeni olduğu birçok iktisatçı tarafından kabul edilmektedir. Makro iktisatla ilgili olarak şu ana kadar ele aldığımız ünitelerde paradan hiç söz etmedik. Bu üniteden itibaren parayı analizimize dahil etmeye başlayacağız. İktisadi açıdan bu kadar önemli olmasına karşın; para, ciddi bir tanım sorunuyla karşı karşıyadır. Hatta, iktisat teorileri arasındaki farklılığın temel nedenlerinden bir tanesi olarak paranın farklı biçimlerde tanımlanması gösterilebilir. Bu ünitede paranın ne olduğu sorusuna cevap vermeye çalışacak, ülkedeki bankacılık sisteminin para miktarının belirlenmesi üzerindeki etkilerini tespit edeceğiz.

Anahtar Kavramlar

- *Takas*
- *Değişim aracı*
- *Hesap birimi*
- *Değer muhafaza aracı*
- *Mal para*
- *İtibari para*
- *Para benzerleri*
- *M1*
- *M2*
- *M2Y*
- *Rezervler*
- *Kaydi para*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Parayı tanımlayabilmedeki güçlüklerin nedenini,*
2. *Bir ekonomide paranın üstlendiği fonksiyonların neler olduğunu,*
3. *Zaman içerisinde, mal paradan itibari paraya geçişin altında yatan faktörleri ve paranın çeşitlerini,*
4. *Bankaların temel fonksiyonlarını, çalışma mantıklarını ve nasıl kaydi para yarattıklarını*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

PARA NEDİR?

AMAÇ 1 *Parayı tanımlayabilmedeki güçlüklerin nedenini açıklayabilmek*

İlk bakışta konunun başlığı size çok fazla anlamlı gelmeyebilir ve parayı fiziksel bir takım özelliklerini sıralayarak kolayca tanımlayabileceğinizi düşünebilirsiniz. Üzerinde belirli semboller olan, belirli renkteki ve ölçekteki kağıtları para olarak tanımlayabilirsiniz. Söz konusu kağıtların yanı sıra, aynı özelliklere sahip yuvarlak madeni nesneleri de para kapsamına alabilirsiniz. Ancak çok eski dönemlerde balina dişlerinin, midyelerin, tütünün para olarak kullanıldığını düşünürsek, parayı fiziksel özelliklerine göre tanımlamanın yeterli olmadığı görülür. Aslında parayı belirli sınırlar çizerek tanımlamak hem mümkün değildir, hem de iktisadi anlamda doğru değildir. Zira para statik değil, dinamik bir kapsama sahiptir; yani toplumdan topluma ve aynı toplum içinde zamana bağlı olarak değişen bir yapı gösterebilmektedir. Örneğin, aşağıda yer alan Şekil 16.1'deki taşın para olarak kullanıldığını düşünmek belki de size komik gelecektir. Bugün para olarak kabul ettiğimiz nesnelerden bir kısmının, bilgisayar teknolojisi ve internet aracılığı ile gerçekleşen elektronik ticaretteki gelişmeler nedeniyle, gelecekte para kapsamının dışında kalması da mümkündür. Bu nedenle para, sınırları belli, değişmez bir tanıma sahip olamaz. Dolayısıyla iktisatçılar paranın kesin ve değişmez bir tanımını yapma yerine, paranın üstlendiği fonksiyonları sıralayarak, bu fonksiyonları yerine getiren her şeyi para kavramı içerisine dahil ederler. Bu nedenle, parayı fiziksel özelliklerine göre tanımlamak yerine, fonksiyonlarına göre kapsamını çizmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Şekil 16.1

Yap Adasında Para
Yandaki fotoğrafta yer alan tekerleği andıran büyük taş parçası Mikronezya'nın federal eyaletlerinden birisi olan Yap Adası'nda 1500 yıldan beri para olarak kullanlan kaya parçalarından sadece birisidir. Taş ne kadar büyük ve düzgün olursa ifade ettiği değer de o kadar yüksek olmaktadır. Adanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan taşların hepsi birbirinden farklı olduğu için, ada sakinleri her birinin eski ve yeni sahibinin kim olduğunu bilmekte, bu nedenle taşların taşınması gerekmemektedir. Sahip olunan taşın değeri servetin bir göstergesi olduğu için, büyük miktarlı bir para olarak değerlendirilmekte ve dolayısıyla değer muhafaza aracı olarak fonksiyon görmektedir.

SIRA SİZDE 1

Aşağıda yer alan karikatür, önemli bir gerçeğe işaret etmektedir: Paranın tanımlanması ciddi bir sorundur. Günlük konuşma dilinde kullanılan "para" sözcüğü ile iktisatçıların kullandığı "para" kavramı birçok açıdan farklılaşmaktadır. Karikatürdeki soyguncunun "para" sözcüğü ile ne kastettiğini açıklayabilir misiniz? Günlük konuşma dilinde "para" sözcüğüne yüklediğimiz alternatif anlamlar neler olabilir?

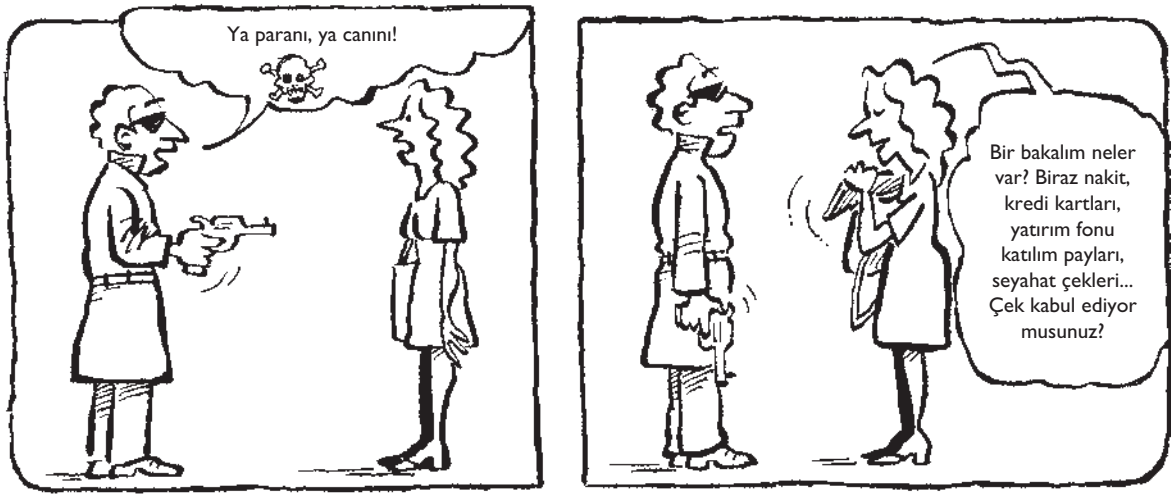

PARANIN FONKSİYONLARI

AMAÇ *Bir ekonomide paranın üstlendiği fonksiyonların neler olduğunu açıklayabilmek*

Para bir ekonomik yapı içerisinde üç temel fonksiyon üstlenmektedir: Değişim aracı olma, hesap birimi olma ve değer muhafaza aracı olma. Şimdi bu fonksiyonları ayrı ayrı ele alalım.

Değişim Aracı Olma

Paranın üstlendiği ilk fonksiyon değişim aracı olmasıdır. Ekonomik birimler ellerinde bulunan mal ve hizmetleri parayla değiştirir, elde ettikleri parayla da istedikleri mal ve hizmeti satın alabilirler. Bir değişim aracı olarak para, mal ve hizmetlerin el değiştirilmesi sürecini kolaylaştıran ve hızlandıran bir araç niteliğindedir. Bir **değişim aracı** olarak paranın üstlendiği fonksiyonu kavrayabilmenin en iyi yolu, herhangi bir değişim aracının bulunmadığı bir ortamı ele almaktır. Ortak bir değişim aracı olarak paranın bulunmadığı böyle bir ortamda, mal ve hizmetlerin yine mal ve hizmetlerle değişimi söz konusu olacaktır. Yani ortak bir değişim aracının söz konusu olmadığı ortamlarda **takas** ekonomisi gündeme gelecek ve insanlar ürettikleri malları tüketmek istedikleri mallarla değiştirebilmek için takas işlemlerine girişeceklerdir. Bir buğday üreticisi olsaydınız, et, elbise ve sahip olmak istediğiniz diğer mallar için bunları üreten insanlara gitmek zorunda kalacak, elinizdeki buğdayın bir kısmı ile sahip olmak istediğiniz malları değiş tokuş etmek için çaba

Değişim aracı olma: Paranın mal ve hizmetlerin el değiştirilmesi sürecini kolaylaştıran ve hızlandıran bir araç olmasıdır.

Takas: Mal ve hizmetlerin mal ve hizmetlerle değiştirilmesidir.

sarf edecektiniz. Takas sürecinde iki önemli sorunla karşı karşıya kalacaksınız: Öncelikle elinde elbise bulunduran kimsenin de buğdaya sahip olmak istemesi gerekmektedir. İkinci olarak değiş tokuş oranı üzerinde anlaşmak gerekmektedir. Takas işlemlerinde isteklerin karşılıklı olarak eşleşmesi zorunluluğu ve değişim oranının belli olmaması etkinlikten uzaklaşmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla takas işlemleri çok vakit alması ve diğer kişilerle tek tek pazarlık yapmayı gerektirmesi nedeni ile arzulanan bir yol değildir. Bir ekonomide paranın söz konusu takas sürecini nasıl hızlandırdığını görebilmek için, bir gün önce yaptığınız harcamaları düşünürseniz, bir değişim aracı olan para olmaksızın bu sayıda takas işlemini gerçekleştirmenin güçlüğünü anlayabilirsiniz.

Hesap Birimi Olma

Paranın üstlendiği ikinci fonksiyon **hesap birimi** olmasıdır. Bir hesap birimi olarak para, mal ve hizmetlerin değerini ölçmede ortak bir ölçüm birimidir. Örneğin, ülkemizde kahvenin, çayın, ekmeğin, gömleğin, ayakkabının, konutun veya otomobillerin değerini Türk Lirası ile ifade ederiz. Böylesine ortak bir değer ölçüm aracı olmasaydı, yani takas söz konusu olsaydı mal ve hizmetlerin değerini yine mal ve hizmetlerle açıklamak zorunda kalırdık. Az sayıda malın olduğu bir ekonomide bu tür bir değer belirleme yöntemi büyük bir sorun yaratmayabilirdi, ancak binlerce tür mal ve hizmetin bulunduğu bir ekonomide, bunların değerini birbirleri cinsinden açıklamak çok ciddi bir vakit kaybına neden olacaktır. Oysa söz konusu mal ve hizmetlerin değerini ortak bir birim ile ifade edersek, yani ortak bir hesap birimi kullanırsak kaybedilen zamanı ortadan kaldırırız. İşte para bir hesap birimi olarak ekonomide etkinliğin sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Hesap birimi olma: Paranın mal ve hizmetlerin değerini ölçmede ortak bir ölçü birimi olmasıdır.

Değer Muhafaza Aracı Olma

Paranın üstlendiği üçüncü fonksiyon değer muhafaza aracı olmasıdır. Bir **değer muhafaza aracı** olarak para, satın alma gücünün elde tutulmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin şu anda cüzdanınızda bulunan Türk Lirası mevcudu kadarlık bir satın alma gücünü elinizde tutuyorsunuz demektir. Cüzdanınızda bulunan miktar 20 milyon TL ise, bu miktar parayla satın alabileceğiniz mal ve hizmet miktarını düşünerek ne kadarlık bir satın alma gücünü elinizde bulundurduğunuzu ve paranın üstlendiği bu fonksiyonu rahatça anlayabilirsiniz. Paranın üstlendiği değer muhafaza aracı olma fonksiyonu, ülkedeki mal ve hizmet fiyatları ile yakından ilişkilidir. Örneğin, şu anda ülkedeki tüm fiyatlar ikiye katlansa, cüzdanınızda bulunan para ile satın alabileceğiniz mal ve hizmet miktarı yarı yarıya azalmış olur. Bir diğer deyişle elinizde tuttuğunuz para ile sahip olduğunuz satın alma gücü yarı yarıya azalmış olur. Tersine, ekonomide tüm mal ve hizmetlerin fiyatı düşerse, bu sefer elinizde bulunan para ile daha fazla mal ve hizmet satın alabileceğiniz için, sahip olduğunuz satın alma gücü artmış olacaktır. Aşağıda yer alan Şekil 16.2'de TL'nin satın alma gücünde, bir diğer deyişle TL'nin satın alma gücünü muhafaza etme fonksiyonunda zaman içinde meydana gelen aşınma net bir biçimde görülmektedir. Hemen değerlendirebileceğiniz gibi, bu durum ülkemizde yaşanan hızlı enflasyonun kaçınılmaz olarak ortaya çıkarttığı bir sonuçtur.

Değer muhafaza aracı olma: Paranın satın alma gücünün elde tutulmasına olanak sağlamasıdır.

Şekil 16.2

TL'nin Satın Alma Gücündeki Aşınma

Yanda görülen grafik 1980-2002 döneminde TL'nin satın alma gücündeki aşınmayı göstermektedir. Grafiğe göre 1980 yılındaki 36000 TL'nin bugünkü değeri 1 TL'dir. Buna göre, 1980 yılında 100 bin lira maaş alan bir memurun, aynı satın alma gücünü sürdürebilmesi için bugün yaklaşık 3 milyar 600 milyon lira gelir elde etmesi gerekmektedir. Bugünkü fiyatlar açısından ele alırsak, bugün 30 milyar TL'ye satın aldığımız bir otomobilin, 1980 yılındaki değeri yaklaşık olarak 833 bin TL idi. Bu rakamlar TL'nin satın alma gücündeki aşınma konusunda size bir fikir verecektir.

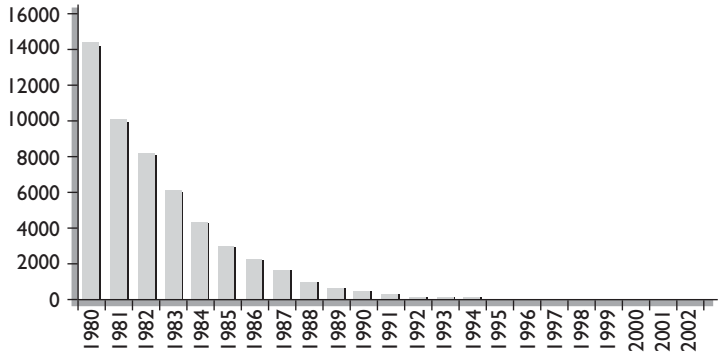

DİKKAT

11'inci ünitede ele aldığımız enflasyon tanımını tekrarlayarak, enflasyonun fiyatlar genel düzeyinde görülen artışlar anlamına geldiğini hatırlayınız.

SIRA SİZDE 2

1923 yılında Almanya'nın Hannover kentinde çekilmiş olan yandaki fotoğrafta görülen bayan, elindeki Alman Markları ile sobayı tutuşturmaya çalışmaktadır. Bu hanımın önünde bulunan kağıt yığını, her biri fotoğrafın altında bir örneği görülen 100 milyon marklık banknotlardan oluşmaktadır. 100 milyon markın bugünkü değerini düşündüğümüzde, tek bir banknotun bu kadar yüksek bir miktarla basılmış olmasının nedeni ne olabilir? Euro'nun kullanıma girmesinden önceki dönemde en önemli rezerv paralarından birisi olan Alman Markının nasıl olup da sobayı tutuşturmak gibi bir amaçla kullanıldığını açıklayabilir misiniz?

PARANIN EVRİMİ

AMAÇ 3

Zaman içerisinde mal paradan itibari paraya geçişin altında yatan faktörleri ve paranın çeşitlerini açıklayabilmek

Para üstlendiği temel fonksiyonlar çerçevesinde, zaman içerisinde değişik biçimler almıştır. Çeşitli kültürlerde çok farklı nesnelerin değişim aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, Amerikan yerlileri tarafından balina dişlerinin, ABD'nin koloni dönemlerinde tütünün ve ineğin, II. Dünya Savaşı sırasında Alman esir kamplarında sigaranın, birçok ülkede ise altının değişim aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Zaman içerisinde para olarak kullanılan nesnelere ilişkin yukarıdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aslında değişim aracının balina dişlerinden

bugün kullandığımız kağıt parçalarına doğru geçirdiği evrim, temel olarak iki kategoride incelenebilir: Mal para ve itibari para.

Mal para, hem mal olarak kullanıldığında bir değere sahip olan, hem de değişim aracı olarak kullanılabilen nesnelerdir. Mal para için en iyi örnek altındır. Altın yüzlerce yıl boyunca mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir değişim aracı olarak kullanılmıştır. Ancak altın, bir mal olarak diğer kullanım alanlarında da bir değere sahiptir. Örneğin, değişim aracı olarak kullanılmasının yanı sıra altın mücevher veya takı olarak da yüzyıllardan beri kullanılmaktadır.

Mal para: Hem mal olarak kullanıldığında bir değere sahip olan, hem de değişim aracı olarak kullanılabilen nesnelerdir.

Mal paranın kullanıldığı bir ekonomik sistemde, örneğin, hem altın hem de gümüş sikkelerin aynı anda dolaşımda olması halinde ortaya ilginç bir durum çıkmaktadır. Altın mal olarak kullanımda daha değerli olduğu için, hiç kimse cebindeki altını harcamak istemeyecek, öncelikle gümüş sikkeleri elinden çıkartmaya gayret edecektir. Herkesin bu şekilde davranması durumunda elden ele geçen para gümüş sikkeler olacak ve altın sikkelere iyi para, gümüş sikkelere kötü para dersek, kötü para iyi parayı kovacaktır. Bu olgu, **Gresham yasası** olarak adlandırılır.

Gresham yasası: Kötü paranın iyi parayı piyasadan kovmasıdır.

Bir mal olarak değeri bulunmayan, ancak mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir değer ifade eden nesnelere **itibari para** adı verilmektedir. Günümüzde değişim aracı olarak kullandığımız kağıt parçalarının mal olarak hiçbir değeri söz konusu değildir. Ancak cüzdanınızda bulunan bu kağıt parçaları, mal ve hizmetlerin satın alınmasında üzerinde yazılı miktar kadar bir değeri ifade etmektedir. Burada cevaplandırılması gereken soru, mal olarak da kullanım değeri olan nesneler söz konusu iken, değersiz kağıt parçaları neden para olarak kabul edilmektedir? Bu soruya verdiğiniz cevap "Çünkü kağıt paranın altın veya gümüş cinsinden bir karşılığı vardır." şeklinde ise, hemen belirtelim ki bu düşünceniz doğru değildir. Örneğin, cüzdanınızda bulunan kağıt üzerine basılmış Türk Lira'larının altına dönüştürülebilmesi söz konusu değildir. Bu kağıt parçalarının para olarak kabul edilme nedeni devletin bu kağıtları yasal ödeme aracı olarak açıklamış olması ve sizin (ve toplumun diğer üyelerinin) de bunu kabul etmenizdir. Günümüzde birçok ülkede itibari para parasal sistemin temelini oluşturmaktadır. İtibari para her ülkede farklı biçimler alabilmektedir. Aşağıdaki bölümde, günümüz ekonomilerinde itibari paranın çeşitleri incelenmektedir.

İtibari para: Bir mal olarak değeri bulunmayan, ancak mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir değer ifade eden nesnelerdir.

Paranın Çeşitleri

Modern bir ekonomide para üç türe ayrılır: bozukluk, nakit ve vadesiz mevduat. Bozukluk adı verilen madeni para günümüzde toplam para miktarı içinde çok küçük bir bölümü oluşturmaktadır. Örneğin ülkemizde Hazine Müsteşarlığına bağlı olarak faaliyet gösteren Darphane tarafından dolaşıma çıkarılan bozukluk paranın toplam içindeki payı binde 1'den daha düşüktür. Bu durumun nedeni bozukluk paranın küçük miktardaki işlemlerde kullanılmasıdır. Örneğin 1 milyar TL'yi madeni 50 bin liralıklar halinde toplamaya çalışırsanız, 20 bin adet 50 bin liralıktan oluşan bir tepecik oluşturmanız gerekebilir. Şüphesiz, madeni paraların içindeki madenin değeri paranın ifade ettiği değerden çok daha küçüktür. Aksi takdirde bu paraları eritip, maden olarak satmak kârlı olacağı için piyasada bulmak mümkün olmazdı.

Nakit, yani Türkiye'deki 500 bin, 1 milyon, 5 milyon, 10 milyon ve 20 milyon liralıklar gibi kağıt paralar, bir diğer deyişle banknotlar toplam para miktarının daha büyükçe bir kısmını oluştururlar. Kağıt parayı, genellikle ülkenin merkez bankası basmaktadır. Örneğin Türkiye'de TC Merkez Bankası banknot basımında tekel yetkisine sahiptir ve cüzdanımızda bulunan kağıt paraların tamamı TC Merkez

Bankası tarafından basılarak piyasaya çıkarılmaktadır. Artık günümüzde paranın değerli bir madene dönüştürülmesi söz konusu olmadığı için, bozukluk veya nakit anlamındaki paralar yasal anlamda para konumundadırlar. Yani, bu metal ve kağıt parçaları devlet böyle istediği ve halk da bunu kabul ettiği için paradırlar. Bu durum, değerli maden cinsinden bir karşılığı olmadığı için, kağıt paradan şüphe duymamız anlamına gelmemektedir. Temel olarak paranın değeri halk tarafından kabul edilirliğine ve kıtlığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Paranın üçüncü türünü oluşturan vadesiz mevduatlar, yani istediğiniz anda bankadan çekebileceğiniz mevduatlar para miktarının oldukça büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Vadesiz mevduat hesaplarının özelliği, istendiği anda bankadan çekilebilmesi ve bu hesaplar karşılığında çek ve kredi kartı kullanılabilmesidir. Günlük konuşma dilinde para denildiği zaman genellikle kastedilen nakit anlamındaki paradır. Ancak, alışverişlerimizde nasıl nakit kullanıyorsak, çek ve kredi kartını da kullanabilmekteyiz. Tabi burada para olarak kullanılan çekin yazıldığı kağıt veya kredi kartının yapılmış olduğu plastik değil, bunlar karşılığında bankada bulunan vadesiz mevduatlardır. İktisatçılar gerek istendiği anda nakde dönüştürülebilme olanağı olan, gerekse değişim aracı olarak kullanılabilen vadesiz mevduatları da para olarak kabul etmektedirler.

Yukarıda sıralanan üç tür paranın toplamı ülkedeki toplam para miktarını oluşturmaktadır. Bir toplumun kullandığı toplam para miktarı genellikle yıldan yıla artan bir büyüklüğü ifade eder. Para miktarında meydana gelen değişiklikleri belirleyen faktörleri, bu değişikliklerin ekonomik etkilerini ve önemini daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağız.

Para Benzerleri

Yukarıdaki açıklamalarımızda vadesiz mevduatların iktisatçılar tarafından para olarak kabul edildiğini ifade ederek, vadesiz mevduatları bir ülkedeki toplam para miktarına dahil ettik. Oysa biliyoruz ki bankalarda vadesiz mevduatın yanı sıra vadeli mevduatlar da bulunmaktadır. Bu tür mevduatların özelliği ancak belirli bir süre sonra bankadan çekilebilmesidir. Bu nedenle, vadeli mevduat cüzdanınızı kullanarak herhangi bir ödemede bulunmanız mümkün değildir. Bir bankada vadeli mevduat hesabınız varsa, vadesiz mevduat hesaplarında olduğu gibi bir çek yazarak ödemede bulunma olanağınız da yoktur. Bu nedenle, yukarıda sıraladığımız para türleri içinde vadeli mevduatlar para kapsamı dışında tutulmuştur. Uygulamada bankalar genellikle vadeli mevduatların da vadesinden önce çekilmesine olanak tanımaktadırlar. Bankaların vadeli mevduatların istendiği anda nakde dönüştürülebilmesine olanak tanımaları nedeniyle vadeli ve vadesiz mevduatlar arasındaki fark daralmaktadır. Vadeli mevduat hesapları üzerine çek yazılamamasına karşın, istendiği anda nakde çevrilebilmeleri, çek yazılarak kullanılabilen vadesiz mevduat hesapları ile tamamen aynı olmasa da, hemen hemen aynı yapıya bürünmelerine yol açmaktadır.

Bir ülkede bulunan diğer birçok finansal varlık, vadeli mevduatlar kadar olmasa da, kolayca nakde dönüştürülebilmektedir. Örneğin, yüksek enflasyon yaşanan ülkelerde değerini koruyabilen yabancı paralar (örneğin ABD Doları ve Alman Markı gibi) genellikle satın alma gücünü muhafaza edebilmek amacıyla kullanılmakta ve kolayca yerli paraya dönüştürülebilmektedirler. Hatta çoğu zaman sözü edilen yabancı parayı yerli paraya çevirmeksizin ödemelerde kullanmak mümkün olabilmektedir. Benzer şekilde, Hazine bonolarını nakde çevirmek de son derece

kolaydır. **Likitide** olarak adlandırılan varlıkların nakde veya vadesiz mevduata dönüşüm hızı esas alındığında, birçok finansal varlık paranın sahip olduğu bu özelliğe, tam olmasa da, bir ölçüde sahip olabilmektedir. Likitide özelliği ön plana çıkartıldığında, para olan şeylerle para olmayan şeyler arasında kesin bir çizgi çekmek kolay değildir. Likitidesi yüksek, ancak ödemelerde direkt olarak kullanılamayan bu tür varlıklara **para benzerleri** adı verilmektedir.

Likitide: Varlıkların nakde veya vadesiz mevduata dönüştürülme hızı ve kolaylığıdır.

Para benzerleri: Likitidesi yüksek olan, ancak ödemelerde direkt olarak kullanılamayan varlıklardır.

Birçok iktisatçı ekonomideki para benzerlerine ait toplam miktarın harcama alışkanlıkları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu kabul etmektedirler. İktisatçılar arasında neyin para benzeri olduğu, neyin para benzeri olmadığı konusunda uzun yıllardan beri devam eden bir anlaşmazlık söz konusudur. Öte yandan bankacılık sisteminin yarattığı finansal yenilikler göz önüne alındığında, ortaya çıkan yeni finansal araçlar nedeniyle bu anlaşmazlıkların bir çözüme kavuşması da mümkün görünmemektedir. Burada bizim esas vurgulamak istediğimiz, söz konusu tartışmaların niteliği değil, neyin para olduğu, neyin para olmadığını kesin bir çizgiyle ayırmanın kolay bir iş olmadığıdır. Nitekim her ülkede para miktarının kontrol edilmesinden sorumlu kamu kurumu niteliğindeki merkez bankaları, kendi ülkelerindeki finansal ve ekonomik yapıya uygun farklı para tanımları yapmaktadırlar. Aşağıdaki bölümde TC Merkez Bankası tarafından yapılan farklı para tanımlarını ele alacağız.

Resmi Para Stoku Tanımları

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız gerekçelerle her ülkede merkez bankası resmi para arzı tanımları yapmaktadır. Bu tanımlardan bazıları az çok standartlaşmış ve ortak isimlerle adlandırılmaktadır. Yapılan para miktarı tanımları genellikle para arzı veya para stoku olarak adlandırılmakta, ancak bu iki kavram aynı anlama gelmektedir.

DİKKAT

Arz fiyata göre değişebilen bir büyüklüğü ifade ettiği için para stoku deyimini kullanmak daha doğrudur. Ancak iktisatta para arzı deyiminin kullanılması da bir gelenek haline gelmiştir. Biz de kitabımızın bundan sonraki bölümlerinde para arzı ve para stoku deyimlerini birbirinin yerine kullanacağız. Ancak, para arzı ve para stoku kavramlarının aynı anlama geldiğini gözden uzak tutmayınız.

Ülkemizde TC Merkez Bankası çeşitli para stoku tanımları yapmaktadır. Bu tanımlardan en çok kullanılanı dar tanımlı para stoku olarak bilinen ve M1 ile gösterilen para stoku tanımıdır. TC Merkez bankası tarafından yapılan M1 tanımı aşağıdaki şekildedir:

M1 = Dolaşımdaki Nakit + Ticari Bankalardaki Vadesiz Mevduatlar + Merkez Bankasındaki Mevduat

Tanımdan anlaşılacağı gibi **M1** tanımında paranın değişim aracı olma fonksiyonu ön plana çıkmaktadır. Aşağıda yer alan Şekil 16.3'de 2002 yılı sonu itibarıyla resmi M1 tanımının bileşenleri gösterilmektedir.

M1: Dolaşımdaki nakit, ticari bankalardaki vadesiz mevduatlar ve Merkez Bankasında bulunan mevduatın toplamından oluşan parasal büyüklüktür.

TC Merkez Bankası tarafından yapılan ikinci tanım geniş tanımlı para stoku olarak adlandırılmakta ve M2 ile gösterilmektedir. Bu tanıma göre M2,

M2 = M1 + Ticari Bankalardaki Vadeli Mevduatlar

Şekil 16.3

M1 ve M2Y Para Stoku Bileşenleri
2002 yılı sonu itibariyle M1 ve M2Y para arzı tanımlarının yüzde dağılımlarını gösteren yandaki grafiklerde, M1 tanımı açısından dikkat çeken ilk nokta oran olarak nakit miktarının oldukça yüksek oluşudur. Gelişmiş ülkelerde nakdin M1 içindeki payının yüzde 15 ile 20 arasında değiştiği düşünülürse, Türk toplumunun bankacılık sistemini kullanım oranının oldukça düşük olduğunu, alışverişlerde çek ve kredi kartı kullanımından daha çok nakit kullanımının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. M2Y tanımına bakıldığında ise, Türk Lirasında yaşanan değer kaybının, Türk toplumunda döviz tutma eğilimi yarattığı ve güçlendirdiği görülmektedir. Grafiğe göre, bankacılık sisteminde açılan döviz hesaplarının, TL üzerine açılan vadeli mevduat hesaplarından fazla olduğu anlaşılmaktadır.

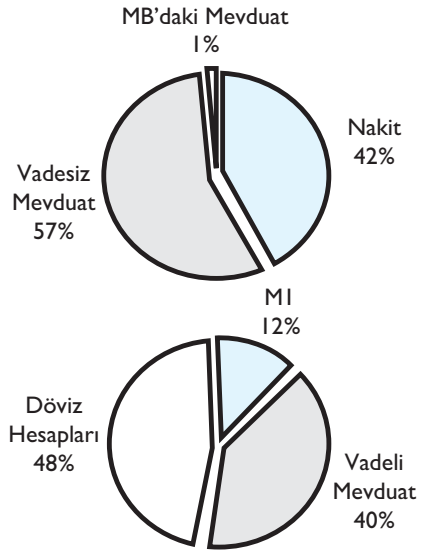

M2: M1 para stoku tanımına ticari bankalardaki vadeli mevduatların eklenmesi ile bulunan parasal büyüklüktür.

şeklinde hesaplanmaktadır. Görüldüğü gibi **M2** para stoku tanımı M1'e ilave olarak ticari bankalardaki vadeli mevduatları da kapsamaktadır. Yukarıdaki açıklamalarımıza uygun olarak, TC Merkez Bankası para benzeri olarak adlandırılan finansal varlıklardan birisi olan vadeli mevduatları da yaptığı para tanımına dahil ederek likitideyi ön plana çıkartmaktadır. TC Merkez Bankası, son yıllarda M2 para stoku tanımının farklı bir tanımına da yer vermekte ve bu yeni tanımı M2Y olarak göstermektedir. Buna göre M2Y,

M2Y = M2 + Döviz Tevdiat Hesapları

Döviz tevdiat hesapları: Türkiye'de yerleşik kişi ve kurumlar tarafından ticari bankalarda yabancı para üzerine açılmış olan hesaplardır.

M2Y: M2 para stoku tanımına ticari bankalarda bulunan döviz tevdiat hesaplarının ilave edilmesi ile bulunan parasal büyüklüktür.

olarak tanımlanmaktadır. **Döviz Tevdiat Hesapları,** Türkiye'de yerleşik gerçek ve tüzel kişilere ait ticari bankalardaki yabancı para üzerine açılmış olan mevduat hesaplarını ifade etmektedir. Yukarıda yer alan Şekil 16.3 Türkiye'de **M2Y** para stoku tanımına dahil edilen bileşenlerin 2002 yılı sonu itibarıyla dağılımını göstermektedir. Şekilde dikkatinizi çekecek ilk nokta döviz tevdiat hesaplarının ulaştığı boyuttur. 2002 yılı sonunda Türk bankacılık sisteminde TL üzerine açılan vadeli mevduatlardan daha fazla döviz üzerine açılmış hesap bulunmaktadır. Hemen tahmin edebileceğiniz gibi, TL'den kaçış olarak değerlendirebileceğimiz bu durum uzun yıllardan beri yaşanan yüksek enflasyon olgusunun direkt bir sonucudur.

TC Merkez Bankası yukarıda yapılan para stoku tanımlarına ilave olarak M2R, M3, M3A, M3Y ve L gibi alternatif para stoku tanımlarına da yer vermektedir. Ancak bunlar M1 ve M2 kadar çok kullanılan para stoku tanımları değildir. Bu nedenle biz yukarıda ortaya konan tanımları ele almakla yetineceğiz.

TC Merkez Bankası tarafından yapılan para stoku tanımları ile ilgili geniş bilgi ve güncel veriler http://www.tcmb.gov.tr adresinden elde edilebilmektedir.

SIRA SİZDE 3

II. Dünya Savaşı sırasında Alman esir kamplarında bulunan müttefik askerleri, kendi içlerinde geliştirdikleri bir ödeme sistemi çerçevesinde sigarayı değişim aracı olarak kullanmaktaydılar. Esir kampının kendi koşulları içerisinde yaratılan bu sistemde, sigaranın değişim aracı olarak kullanılabilmesini sağlayan özellikleri neler olabilir?

BANKACILIK SİSTEMİ VE BANKALARIN PARA YARATMA SÜRECİ

AMAÇ 4

Bankaların temel fonksiyonlarını, çalışma mantıklarını ve nasıl kaydi para yarattıklarını açıklayabilmek

Bankacılık çoğu zaman, elemanları dekontlar ve çekler arasında kaybolmuş monoton ve sıkıcı bir meslek olarak değerlendirilir. Reklamlarda "Bankamız size hizmet vermekten mutluluk duyar." denilse de sıra kredi taleplerinin değerlendirilmesine geldiği zaman bankacılar tıpkı bir cimri gibi davranırlar. Tüm bunlara karşın, bankaların ekonomide üstlendikleri fonksiyonlar açısından önemi konusunda az çok bir fikir sahibiyizdir. Bunun nedeni, bankaların çok önemli ve çok şaşırtıcı bir mal olan paranın ticaretini yapmalarıdır.

Bir ekonomik sistemde bankaların üstlendikleri fonksiyonlar ve buna uygun olarak bankaların faaliyet alanları çok çeşitli olabilir. Bazı bankalar temel olarak işletmelere hizmet sunarken tek tek bireylerle çok az ilişkileri olabilir. Bazı bankalar ise tüketicilerden mevduat toplamak ve onlara kredi vermek amacıyla faaliyet gösterebilirler. Faaliyet alanlarının çok çeşitli olması nedeniyle, banka faaliyetleri hakkında genelleme yapmak zor olmasına karşın, bu konuda temel bazı tespitler yapmak ve bazı ilkeler koymak mümkündür.

Bankalar, genellikle, halktan topladıkları mevduatı hem şirketlere hem de kişilere kredi olarak veren, menkul kıymetlere (özellikle kamu kesimi tarafından çıkarılan tahvillere) yatırım yapan kuruluşlardır. Bankalar bu işlemleri yürütürken hedefleri de elde edilen kârı en yüksek düzeye çıkartmaktır. Bankalar söz konusu kârı otomobil veya çelik gibi bir mal satarak değil, borç verme, yatırım yapma, çekleri ödeme ve kayıt tutma gibi çeşitli hizmetleri sunarak elde etmektedirler. Bankalar bu faaliyetleri sürdürerek mevduat sahiplerine ödediklerinden daha fazla faiz elde etmeye çalışarak kârlı duruma geçerler. Örneğin, bir banka açtığı krediler karşılığında yüzde 50 faiz isterken, mevduatlara yüzde 30 faiz ödüyorsa, yüzde 20'lik bir farkla masraflarını karşılamakta ve bir miktar kâr elde etmektedir.

Banka: Temel olarak, halktan topladığı mevduatı şirketlere ve kişilere kredi olarak veren, menkul kıymetlere yatırım yapan kuruluştur.

Bankalar verdikleri krediler ve yaptıkları yatırımlardan elde edecekleri getiriyi, verdikleri kredinin ve yaptıkları yatırımın güvenli olması ile dengelemek zorundadırlar. Banka, ne kadar yüksek bir faiz oranından kredi verir veya yatırım yaparsa kârı da o kadar yüksek olacaktır. Ancak normalin üzerinde getirisi olan kredi ve yatırımlar daha fazla risk taşırlar, yani bunların geri ödenmemesi olasılığı da yüksektir. Bankalar mevduat sahiplerinin paralarını ödünç olarak verdikleri için, açtıkları kredilerden ve yaptıkları yatırımlardan kaynaklanan riski sınırlamak zorundadırlar. Aksi takdirde iflasa sürüklenme olasılığı yüksek olacaktır. Bu nedenle, bankaların nasıl çalıştıklarının anlaşılması özel bir önem taşımaktadır.

DİKKAT

Bankacılık sektöründe yönetilmesi gereken risk sadece faiz riski değildir. Bankalar döviz kuru riski, alacak riski, likitide riski gibi kârlılığı ters yönde etkileyen diğer risklerin yönetimine de özen göstermek zorundadırlar. Bu nedenle, bankacılık risk yönetme sanatı olarak da tanımlanabilir.

Bir Bankanın Bilançosu

Bir bankanın nasıl çalıştığını anlamanın en iyi yolu bu bankanın bilançosunu incelemektir. Aşağıda yer alan Tablo 16.1 temsili bir bankanın belirli bir tarihteki bilançosunu göstermektedir. Bilançonun sol tarafına göre bankanın aktifleri toplamı 25

trilyon liradır. Aktifler arasında yer alan en büyük kalem krediler kalemidir ve bankanın şirketlere ve kişilere kullandırdığı kredilerden oluşmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ödünç para verme bankaların temel fonksiyonlarından birisidir.

Tablo 16.1

Temsili Banka Bilançosu

...BANKASI... TARİHLİ BİLANÇOSU			
Aktifler (trilyon TL)		**Pasifler (trilyon TL)**	
Nakit	4.8	Vadesiz Mevduatlar	9.2
Menkul Kıymetler	4.2	Vadeli Mevduatlar	12.8
Krediler	14.6	Diğer Pasifler	2.0
Diğer Aktifler	1.4	Net Sermaye	1.0
AKTİF TOPLAMI	**25.0**	**PASİF TOPLAMI**	**25.0**

Bilançonun sağ tarafı ise bankanın toplam yükümlülüklerinin 24 trilyon lira, net sermayesinin ise 1 trilyon lira olduğunu göstermektedir. Banka borçlarının büyük bir kısmı mevduat sahiplerine olan borçları ifade etmektedir. Hatırlarsanız, bankanın temel fonksiyonlarından bir tanesi de mevduat toplamak idi.

Bir banka bilançosunun gösterdiği önemli bir gerçeğe dikkatinizi çekmek isteriz. Banka pasiflerinin, yani bankanın borçlarının oldukça büyük bir bölümü alacaklının istemesi durumunda hemen ödenmesi gereken türden vadesiz borçlardan meydana gelmektedir. Örneğin, yukarıda verilen bilançoda vadesiz mevduat sahiplerinin tümü birden aynı anda paralarını bankadan çekmek isteseler, çekilecek miktar toplam banka borçlarının yaklaşık 1/3'nü oluşturmaktadır. Şüphesiz, herkesin aynı anda tüm parasını bankadan çekmek istemesi olasılığı oldukça düşüktür. Aksine, bir günde bazı mevduat sahipleri paralarını bankadan çekerken, bazıları da bankaya para yatırmaktadır. Mevduat sahiplerinin büyük bir kısmı ise mevduatlarına dokunmamaktadır. Bu yüzden banka toplam vadesiz mevduat borcundan çok daha küçük miktarda nakit veya nakde kolayca dönüştürülebilen varlıklarla o gün parasını çekmek isteyenlerin talebini karşılayabilmektedir. Örneğin, yukarıda bilançosu verilen temsili bankanın elinde bulunan nakit (ve nakde kolayca dönüştürülebilen merkez bankasında ve diğer bankalarda bulunan vadesiz mevduatlar) para, bankanın vadesiz mevduat şeklindeki borçlarının ancak yarısını karşılayabilecek düzeydedir. Bankaların kasalarında bulunan nakit ve merkez bankasında ve diğer bankalarda tuttukları vadesiz mevduatların toplamına **rezervler** adı verilmektedir.

Rezervler: Bankaların kasalarında bulunan nakit ve nakde kolayca dönüştürülebilen varlıklarla merkez bankası ve diğer bankalarda bulunan vadesiz mevduatların toplamıdır.

Bankanın elinde bulunan rezervler, bankanın toplam mevduat borçları ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Bu size oldukça tehlikeli gelebilir. Bu bankada paranız olsaydı belki de hemen çekip, mevduat şeklindeki borçlarına eşit miktarda rezerv bulunduran bir başka bankaya yatırmak isterdiniz. Ne yazık ki bunu yapmanız mümkün olmazdı. Zira bütün bankalar mevduat borçlarından çok daha düşük miktarda bir parayı ellerinde rezerv olarak tutarlar. Bu çalışma yöntemi **kısmi rezerv bankacılığı** olarak adlandırılmaktadır. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu davranış son derece mantıklı bir bankacılık uygulamasıdır.

Kısmi rezerv bankacılığı: Bankaların toplam yükümlülüklerinden çok daha küçük bir miktarı rezerv olarak bulundurdukları bankacılık uygulamasıdır.

Kısmi Rezerv Bankacılığı ve Zorunlu Rezervler

Rezerv bankacılığının önemini kavrayabilmek için iki örnek durumu karşılaştıralım. Bunlardan birincisinde banka mevduatlarına eşit miktarda rezerv bulundurmakta, diğerinde ise daha az rezerv tutmaktadır. X ve Y bankası olarak adlandırdığımız bu iki bankanın durumunu karşılaştırabilmek açısından her ikisinin de aynı miktarda mevduata ve sermayeye sahip oldukları kabul edilerek, basitleştirilmiş bilançoları Tablo 16.2'de verilmektedir. X bankasına ait bilanço incelendiğinde, bankanın vereceği krediler ve yapacağı yatırımların tamamıyla banka sahiplerinin koyduğu paralarla gerçekleştirilebileceği görülmektedir. Nitekim bilançoya göre bankanın açtığı krediler ve yaptığı yatırımların toplamı bankanın net sermayesine eşit durumdadır. Buna göre bankanın açtığı kredilerden birisi geri ödenmezse veya yapılan yatırımların bir tanesinden para kaybedilirse, ortaya çıkan zararın tamamı banka sahipleri tarafından üstlenilecektir. Bu banka bilançosuna göre, bankaya yatırdıkları mevduatın her lirası rezerv olarak tutulduğu için mevduat sahipleri mutlak anlamda korunmaktadırlar.

Tablo 16.2

Mutlak ve Kısmi Rezerv Bankacılığı

X Bankası Bilançosu (trilyon TL)			
Rezervler	2.0	Vadesiz Mev.	2.0
Krediler	0.5	Net Sermaye	0.5

Y Bankası Bilançosu (trilyon TL)			
Rezervler	0.4	Vadesiz Mev.	2.0
Krediler	2.1	Net Sermaye	0.5

Şimdi de kısmi rezerv bankacılığı yapan Y bankasının bilançosuna bakalım. Y bankasının bilançosuna göre, bankanın verdiği kredilerin ve yaptığı yatırımların büyük bir kısmı bankaya mevduat yatıran müşterilerin paralarıyla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle bankaya yatırılan mevduat miktarı 2 trilyon lira iken, rezervler sadece 0.4 trilyon liradır. Kalan 1.6 trilyon lira ise, basit örneğimizde banka sadece iki tür aktife (rezervler ve krediler) sahip olduğu için, kredi olarak verilmiştir. Böylece, X bankası riskin tamamını banka sahiplerine yüklerken, Y bankası riskin bir kısmını banka sahipleri üzerinde bırakmış, bir kısmını ise mevduat sahiplerine aktarmıştır.

Bankacılık tarihi yukarıda ele alınan ilk örnekten ikinci örneğe geçişin öyküsüdür. Tarihteki bankalar, mevduatlara eşit miktarda rezerv tutan kurumlardı ve bu bankalar halkın altınlarının saklandığı yerler durumunda idi. Zaman içerisinde bankalar mutlak rezerv bankacılığından kısmi rezerv bankacılığı uygulamasına doğru kaymışlardır. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğini görebilmek oldukça kolaydır. Diyelim ki yukarıda verdiğimiz ilk örnektekine benzer bir bankaya sahipsiniz. Bir müddet sonra göreceksiniz ki müşteriler size olan güvenleri nedeniyle yatırdıkları parayı hemen geri istememektedirler. Er yada geç elinizdeki atıl duran parayı isteyenlere ödünç olarak vererek faiz geliri elde etmenin daha akılcı bir yol olduğunu fark edecek ve bu durumun mevduat sahipleri açısından sakınca doğurmadığını göreceksiniz. Sizin bankanız ve diğer bankalar bunu ortak bir uygulama haline getirdiklerinde ise kısmi rezerv bankacılığına geçilmiş olacaktır.

Bu sistemi birkaç açıdan savunmak mümkündür. İlk olarak, hiçbir mevduat sahibi parasını kaybetmemekte veya zarara uğramamaktadır. İkinci olarak, kredilerden elde edilen faiz geliri ile mevduat sahiplerine de bir miktar faiz ödenebilir. Bu yüzden bankaya yatırılan mevduatın tamamını rezerv olarak tutmayıp kredi verme-

nin mevduat sahiplerinin yararına olduğu savunulabilir. Üçüncü olarak, bankaya yatırılan mevduatın kredi olarak verilmesi ile topluma ve ekonomiye yararlı bir iş yapıldığı da savunulabilir. Zira çoğu durumda şirketler ancak borçlanarak verimli yatırımlar yapabilmektedirler. Mevduat sahiplerinin parasını bu şirketlere ödünç olarak vererek verimli yatırımların gerçekleştirilmesi sağlanabilir.

Yukarıda sıraladığımız türden gerekçeler toplumun kısmi rezerv bankacılığına geçişe olanak tanımasına neden olmuştur. Buna göre kısmi rezerv bankacılığı, bankaların mevduatlarından daha düşük bir miktarda bir parayı rezerv olarak bulundurdukları bankacılık sistemi olarak tanımlanabilir. Bu durumda aklımıza şu soru gelmelidir: *Bankaların tutacakları rezerv miktarını belirleyen faktör nedir?* Örneğin, Tablo 16.1'de verilen örnek banka toplam mevduat borçlarının yaklaşık yüzde 20'si kadar bir miktarı nakit ve nakde kolayca çevrilebilen aktifler olarak elde tutmaktadır. Mevduat sahipleri arasında bir panik olmadığı sürece, örnekteki banka rezerv olarak elinde daha az para tutabilir ve bunları da kredi olarak vererek daha fazla faiz geliri elde ederek kârını arttırabilir. Bankaların elinde bulunan rezerv miktarını belirleyen en önemli faktör, ülkede bankacılık sistemini düzenleyen yasalardır. Merkez bankaları ticari bankaları mevduatların belirli bir oranını rezerv olarak tutmaya mecbur etmiştir. Zorunlu rezerv oranı denilen bu rezerv oranı mevduatın türüne göre değişebilmekte ve her ülkede farklı uygulama özellikleri gösterebilmektedir.

Merkez bankalarının ticari bankaları yasalar gereği bu tür bir zorunlu rezerv uygulamasına tabi tutmalarının nedenini bankaların emniyetini sağlamak olarak düşünebilirsiniz. Bankacılığın ilk dönemleri için bu düşünceniz doğru olabilir. Ancak günümüz koşullarında bu görüş çok fazla anlamlı değildir. Zira zorunlu rezerv uygulamasının amacı zaman içerisinde değişerek, bankaların emniyetini sağlamaktan ziyade ülkedeki para miktarını kontrol etme amacına yönelmiştir.

Bankaların Para Yaratması

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız şekliyle bankaların temel çalışma prensipleri ve özellikle ellerinde tuttukları rezervler, bankaların ekonomide üstlendikleri bir diğer önemli fonksiyonu ortaya koymaktadır: Para yaratmak. Aslında bankalar, halktan mevduat toplayarak ve topladıkları fonları kredi olarak vererek veya yatırımlarında kullanarak para yaratan kurumlardır. Bankalar tarafından kredi işlemleri sonucunda vadesiz mevduat şeklinde yaratılan bu paraya **kaydi para** adı verilir. Konunun rahat anlaşılabilmesi ve hesaplamaların rahatça takip edilebilmesi için yuvarlak ve örnek olabilecek rakamlarla konuyu incelemeye çalışacağız. Bankaların bu fonksiyonunu kavrayabilmek için aşağıdaki senaryoyu göz önünde tutalım.

Kaydi para: Bankalar tarafından kredi işlemleri sonucunda vadesiz mevduat şeklinde yaratılan paradır.

Geçtiğimiz yıl içinde gerçekleştirdiğiniz tasarruf miktarı olan 1 milyar lirayı A bankasına yatırdığınızı kabul edelim. A bankasının bu paranın 800 milyon lirasını Mehmet'e kredi olarak verdiğini ve Mehmet'in bu parayla Ahmet'ten işletmesi için malzeme satın aldığını, Ahmet'in de bu parayı B bankasında bulunan hesabına yatırdığını kabul edelim. B bankasının yatırılan bu 800 milyon liranın 600 milyon lirası ile Ali'den tahvil satın aldığını, Ali'nin tahvil satarak elde ettiği bu parayı C bankasındaki vadesiz mevduat hesabına yatırdığını varsayalım. Dördüncü olarak, C bankasının Hasan'a 400 milyon lira kredi verdiğini, Hasan'ın da bu parayla Kemal'den mal satın aldığını, Kemal'in mal satışından elde ettiği söz konusu 400 milyon lirayı D bankasındaki vadesiz mevduat hesabına yatırdığını kabul edelim. Örnekleri biraz daha uzatırsak işin içinden çıkamayacakmışız gibi gelmesine karşın, hepinizin bildiği üzere gerçek hayatta durum budur.

Konuyu basitleştirmek açısından bazı varsayımlar yaparak bu süreci daha izlenir hale getirmek mümkündür. Bu amaçla bankaların toplam rezervlerinin zorunlu rezervlerden oluştuğunu kabul edebiliriz. Bu varsayımımız gereği, bir banka kendisine yatırılan mevduatın belirli bir oranını zorunlu rezerv olarak ayıracak ve kalanın tamamını kredi olarak verecektir. Yapacağımız bir diğer basitleştirici varsayım, bankaların verdikleri kredinin aynı miktarda bankacılık sistemine mevduat olarak geri döneceği şeklindedir. Bu varsayımımız gereği, verilen kredilerden nakit şeklinde bir sızıntı bulunmamakta, kredi alan kişi veya kurumlar bu miktarı tekrar bankacılık sistemine mevduat olarak yatırmaktadırlar. Öte yandan, merkez bankası tarafından belirlenen zorunlu rezerv oranının yüzde 10 olduğunu kabul edeceğiz.

Yukarıda yapılan varsayımlar, gerçekçi olmamasına karşın, konunun anlaşılması açısından gereklidir. Bu nedenle yapılan varsayımları ve sonuçlarını bir kez daha tekrarlayınız.

DİKKAT

Bu varsayımlar geçerli iken, A bankasına yatıracağınız 1 milyar liranın, bankanın bilançosunu nasıl değiştirdiğini T hesapları aracılığı ile takip etmeye çalışalım. Aşağıda yer alan Tablo 16.3'ün a bölümü, A bankasının bilançosunda meydana gelen değişimi göstermektedir. Öncelikle, yatırdığınız 1 milyar lira karşılığında A bankasının size olan mevduat şeklindeki borcu 1 milyar lira artmıştır. Öte yandan ilk aşamada yatırılan söz konusu 1 milyar lira aynı miktarda bankanın rezervlerini de arttıracaktır. Söz konusu 1 milyar liralık rezervin yüzde 10'u, yani yüz milyon lirası zorunlu olarak tutulması gereken rezervdir. Çünkü banka kendisine yatırılan mevduatın yüzde 10'u kadar zorunlu rezerv tutmakla yükümlüdür. Zorunlu rezerv ayrıldıktan sonra kalan 900 milyon lira ise bu aşamada bankanın elinde serbest rezerv olarak bulunmaktadır. Yaptığımız varsayım gereği banka elinde serbest rezerv tutmadığı için bu miktarın tamamını kredi olarak verecektir. A bankası krediyi açtığı zaman bilançosu Tablo 16.3'ün b bölümünde görüldüğü gibi değişecektir. Aslında A bankası açtığı bu kredi ile ekonomide para yaratma sürecini de başlatmaktadır.

Tablo 16.3

Bankaların Kaydi Para Yaratması-I

(a) A Bankası (milyonTL)

Rezervler	+1000	Vadesiz Mev.	+1000
Zorunlu	+100		
Serbest	+900		

(b) A Bankası (milyonTL)

Rezervler	+100	Vadesiz Mev.	+1000
Zorunlu	+100		
Serbest	0		
Krediler	+900		

A bankasından kredi alan müşteri bunu bir şekilde harcayacaktır. Ancak yaptığımız varsayım gereği, bu miktardan nakit şeklinde bir sızıntı olmadığı için, açılan 900 milyon liralık kredi B bankasına mevduat olarak dönmektedir. B bankası elde ettiği bu 900 milyon liralık mevduatın yüzde 10'nu, yani 90 milyon lirasını zorunlu rezerv olarak ayıracak ve serbest rezerv tutmadığı için kalan 810 milyon lirayı kredi olarak verecektir. B bankasının bilançosunda meydana gelen değişim Tablo 16.4'ün a bölümünde yer alan T hesabında görülmektedir. Tıpkı yukarıda olduğu gibi, aslında B bankası kredi açarak para yaratma sürecini devam ettirmektedir.

Tablo 16.4

Bankaların Kaydi Para Yaratması-II

(a)

B Bankası (trilyon TL)			
Zorunlu Rezerv.	+90	Vadesiz Mevduat.	+900
Krediler	+810		

(b)

C Bankası (trilyon TL)			
Zorunlu Rezerv.	+81	Vadesiz Mevduat.	+810
Krediler	+729		

(c)

D Bankası (trilyon TL)			
Zorunlu Rezerv.	+72.9	Vadesiz Mevduat.	+729
Krediler	+656.1		

Yaptığımız varsayım gereği B bankasının açtığı 810 milyon liralık kredi aynı miktarda, örneğin C bankasına mevduat olarak geri dönecek, C bankası da elde ettiği bu mevduatın yüzde 10'nu, yani 81 milyon lirasını zorunlu rezerv olarak ayırdıktan sonra geri kalan 729 milyon lirayı kredi olarak verecektir. Durum yukarıda yer alan Tablo 16.4'ün b bölümünde görülmektedir. Benzer şekilde, açılan 729 milyon liralık kredi bir sonraki aşamada D bankasına mevduat olarak geri dönecek, banka bu mevduatın 72.9 milyon lirasını zorunlu rezerv olarak ayırdıktan sonra kalan 656.1 milyon lirasını kredi olarak verecek ve bilançosu Tablo 16.4'ün c bölümündeki gibi değişecektir.

Yukarıda ilk dört aşaması özetlenen basitleştirilmiş modelin her aşamasında, bankacılık sistemi kredi açarak vadesiz mevduat yaratmaktadır. Dördüncü aşama sonunda yaratılan ilave mevduat miktarı, A bankasına yatırılan 1 milyar liralık mevduat da dahil olmak üzere, 3 milyar 439 milyon liradır. Daha önce yaptığımız para stoku tanımlarını hatırlarsanız, en dar tanımlı para kavramında bile vadesiz mevduatları para olarak kabul etmiştik. Bu nedenle, bankacılık sistemi her aşamada açtığı kredilerle aslında para yaratmaktadır. Bankaların kredi vermek yerine, menkul kıymet satın alarak yatırımda bulunmaları durumunda da yukarıdaki sonuç değişmeyecektir. Buna göre, bir banka elinde bulunan serbest rezervlerle ister kredi açsın, isterse menkul kıymet satın alsın, bunların kaydi para yaratılması üzerindeki etkisi aynı olmaktadır.

DİKKAT

Para yaratılması süreci tersine de işleyebilir. Yani, bankacılık sisteminin rezervlerinin azalması durumunda para yok etme süreci yaşanacaktır. Buna göre, örneğin bir müşterinin vadesiz mevduatını bankadan çekmesi durumunda bankacılık sisteminin elinde bulunan rezervlerde meydana gelecek azalma, yukarıda özetlenen sürecin tersine çalışmasına neden olacaktır.

Burada cevaplandırılması gereken bir başka soru ile karşı karşıyayız: Peki bu sürecin sonuna kadar işlemesi sonucu yaratılabilecek kaydi para miktarı ne olacaktır? Bankacılık sisteminin rezervlerindeki bir artıştan kaynaklanan ardışık mevduat yaratılması sürecinde bankacılık sisteminin yaratabileceği vadesiz mevduat miktarı basit kaydi para çarpanı ile hesaplanmaktadır. Yukarıda yapılan basitleştirici varsayımlar çerçevesinde, basit kaydi para çarpanı zorunlu rezerv oranının tersine eşittir. Örneğimizde zorunlu rezerv oranı yüzde 10 olduğu için bunun tersi,

$$\frac{1}{0.10} = 10$$

olarak bulunacaktır. Dolaysıyla, örneğimizde bankacılık sisteminin 1 milyar liralık rezerv artışı ile yaratabileceği kaydi para miktarı 10 x 1 milyar lira, yani 10 milyar lira olmaktadır. Bankacılık sisteminin yaratabileceği kaydi para miktarını, yani vadesiz mevduatlardaki değişim miktarını ΔD, bankacılık sisteminin rezervlerinde meydana gelen değişme miktarını ΔR ve zorunlu rezerv oranını r simgeleri ile gösterirsek, yaratılabilecek kaydi para miktarını,

$$\Delta D = \left(\frac{1}{r}\right) \Delta R$$

formülü yardımıyla hesaplayabiliriz. Yukarıdaki eşitlikte parantez içerisinde yer alan terim **basit kaydi para çarpanı** olarak adlandırılmaktadır.

Basit kaydi para çarpanı: Zorunlu rezerv oranının tersidir.

DİKKAT

Yukarıdaki açıklamalarda gözünüzden kaçmaması gereken bir noktayı tekrar vurgulamak gerekir: Zorunlu rezerv oranı merkez bankası tarafından belirlenmektedir. Bu hususu yukarıdaki kaydi para yaratma formülü ile birleştirirseniz, merkez bankasının zorunlu rezerv oranını düşürmesi durumunda bankaların yaratabileceği kaydi para miktarının artacağını, yükseltmesi durumunda ise yaratılabilecek kaydi para miktarının azalacağını göreceksiniz. Zorunlu rezerv oranının değerini değiştirerek bu sonucu elde ediniz.

SIRA SİZDE 4

Yukarıda verilen örnekte, bankaların zorunlu rezervler dışında başkaca bir rezerv tutmadıkları, yani bankacılık sistemindeki serbest rezerv miktarının sıfıra eşit olduğu varsayılmıştı. Basitleştirilmiş modeli daha gerçekçi bir yapıya oturtabilmek için, bankaların yatırılan mevduatların yüzde 5'i kadar serbest rezerv tuttuklarını kabul edersek durum ne olur? Bu süreci tıpkı yukarıdaki gibi, T hesapları çerçevesinde ortaya koyarak bankaların yaratabileceği toplam kaydi para miktarını bulabilir misiniz?

Özet

Parayı tanımlayabilmedeki güçlüklerin nedenini açıklayabilmek

- Parayı fiziki özelliklerini esas alarak tanımlamak hem mümkün değildir, hem de iktisadi anlamda doğru değildir.
- İktisatta paranın kesin ve değişmez bir tanımını yapmak yerine, paranın üstlendiği fonksiyonları sıralayarak bu fonksiyonları yerine getiren her şey para olarak kabul edilir.

Bir ekonomide paranın üstlendiği fonksiyonların neler olduğunu açıklayabilmek

- Değişim aracı olarak para, takasın dezavantajlarını ortadan kaldırarak, mal ve hizmetlerin el değiştirmesi sürecini hızlandırmakta, ekonomide etkinliğin sağlanmasına yardımcı olmaktadır.
- Hesap birimi olarak para, mal ve hizmetlerin değerini ifade etmede kullanılan ortak ölçü birimidir.
- Değer muhafaza aracı olarak para, satın alma gücünün elde tutulmasına olanak tanımaktadır. Paranın bu fonksiyonu, ülkedeki fiyat istikrarı ile yakından ilgilidir. Enflasyonist ortamlarda hızla değer kaybeden paranın bu fonksiyonu da aşınmaya uğramaktadır.

Zaman içerisinde mal paradan itibari paraya geçişin altında yatan faktörleri ve paranın çeşitlerini açıklayabilmek

- Paranın evrimi mal para itibari para olarak iki temel kategoride incelenebilir.
- Modern bir ekonomide para, bozukluk, nakit ve vadesiz mevduat olmak üzere üç türden oluşmaktadır.
- Nakit ve vadesiz mevduat kadar likit olmasa da, likitedesi bunlara yaklaşan varlıklar para benzeri olarak adlandırılmaktadır.
- Paranın tanımlanmasındaki sorunlara bağlı olarak, her ülkenin merkez bankası çeşitli para stoku tanımları yaparlar. Örneğin TC Merkez Bankası M1, M2, M2Y ve diğer bazı alternatif para stoku tanımlarına ilişkin verileri yayınlamaktadır.

Bankaların temel fonksiyonlarını, çalışma mantıklarını ve nasıl kaydi para yarattıklarını açıklayabilmek

- Bankalar, genellikle, halktan topladıkları mevduatı şirketlere ve kişilere kredi olarak veren, menkul kıymetlere yatırım yapan kuruluşlardır. Bu nedenle bankalar fon transferi sürecinde para yaratan kurumlardır. Bankaların yarattığı söz konusu vadesiz mevduatlara kaydi para adı verilmektedir.
- Bankacılığın gelişimi mutlak rezerv bankacılığından kısmi rezerv bankacılığına geçiş olarak özetlenebilir. Kısmi rezerv bankacılığı, yükümlülüklerden daha düşük bir miktarın rezerv olarak tutulduğu bankacılık uygulamasıdır.
- Kısmi rezerv bankacılığının bir sonucu olarak ortaya çıkan kaydi paranın miktarı, zorunlu rezervler dışında bir sızıntının söz konusu olmadığı basitleştirilmiş bir modelde, zorunlu rezerv oranının tersiyle rezervlerdeki değişim miktarının çarpılması ile belirlenmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki ifadelerden hangisinde paraya yüklenilen anlam, iktisatçıların paraya yükledikleri anlam içerisinde yer alır?

a. "Para bütün kötülüklerin temelinde yatar"
b. "Markete girmeden cüzdanımdaki parayı sayarım"
c. "Çok güzel para kazanacağı bir iş buldu"
d. "Arabası çok lüks, parası çok olmalı"
e. "En önemli üç şey: Para, para, para"

2. Bir ekonomide uzmanlaşma ve iş bölümüne olanak tanıyan para fonksiyonu aşağıdakilerden hangisidir?

a. Sosyal bir değişimi temsil etme
b. Değer muhafaza aracı olma
c. Finansal yeniliklere olanak tanıma
d. Hesap birimi olma
e. Değişim aracı olma

3. Aşağıdaki şekilde 1990-2002 döneminde Türkiye'de döviz tevdiat hesaplarının yıllara göre seyri yer almaktadır. Bu grafiğe göre TL'nin üstlendiği fonksiyonlardan hangisi aşınmaya uğramıştır?

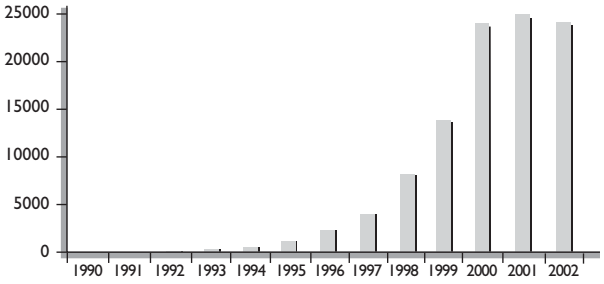

a. Değişim aracı olma
b. Sosyal bir değişimi temsil etme
c. Değer muhafaza aracı olma
d. Hesap birimi olma
e. Finansal yeniliklere olanak tanıma

4. I – Vadeli mevduat
II – Otomobil
III – Nakit
IV – Hazine bonosu

Yukarıdaki aktifler, en likit olandan başlamak üzere likitidelerine göre sıralanırsa, aşağıdakilerden hangisi doğru olur?

a. II-I-III-IV
b. I-IV-II-III
c. IV-II-III-I
d. III-I-IV-II
e. III-II-I-IV

5. Aşağıdaki şekilde 1980 ve 2002 yıllarında Türkiye'de M1 para stoku tanımının bileşenlerine göre yüzde dağılımı görülmektedir. Bu süre içerisinde M1'in dağılımındaki yapısal değişim göz önüne alındığında aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi doğrudur?

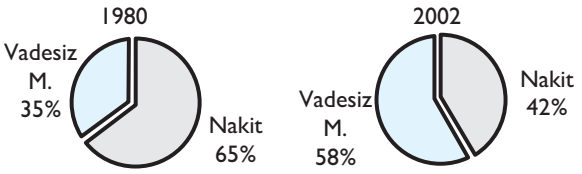

a. Bankacılık sisteminin kullanımı yaygınlaşmıştır.
b. Paradan kaçış hızlanmıştır.
c. Tasarruf oranları düşmüştür.
d. Nakit kullanımı yaygınlaşmıştır.
e. Para stoku azalmıştır.

6. Aşağıdaki grafikte TC Merkez Bankası tarafından tanımlanan M1 ve M2 para stoku büyüklüklerinin yıllara göre seyri yer almaktadır. İki parasal büyüklük arasındaki farkın yıllar içinde artmasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

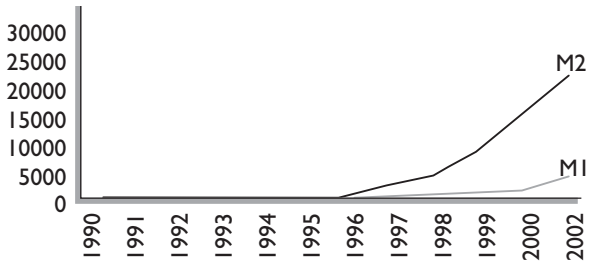

a. Vadesiz mevduatlardaki hızlı artış
b. Nakit miktarındaki hızlı artış
c. Vadeli mevduatlardaki hızlı artış
d. Döviz tevdiat hesaplarındaki hızlı artış
e. Resmi mevduatlardaki hızlı artış

7. Bir ticari banka, yükümlülüklerine eşit miktarda rezerv tutuyorsa, vereceği krediler için kullanacağı kaynak aşağıdakilerden hangisidir?

a. Vadeli mevduatlar
b. Net sermaye
c. Merkez bankasından alınan borçlar
d. Diğer bankalardan alınan borçlar
e. Çıkartılan tahvillerin satışı ile elde edilen fonlar

8. Bir bankanın halktan topladığı mevduatlar banka bilançosunun hangi bölümünden izlenebilir?

a. Borç niteliğinde olduğu için aktifte
b. Borç niteliğinde olduğu için pasifte
c. Alacak niteliğinde olduğu için aktifte
d. Alacak niteliğinde olduğu için pasifte
e. Hem borç, hem de alacak niteliğinde olduğu için nazım hesaplarda

9. Aşağıda yer alan habere göre, TC Merkez Bankası bankaların maliyetlerini azaltmak amacıyla zorunlu rezerv oranlarını azaltacağını duyurmaktadır. Bu haber üzerine bankacılık sisteminin yaratabileceği kaydi para miktarında nasıl bir değişim beklersiniz?

Milliyet

Merkez Bankası Bankaları Rahatlatıyor!

Merkez Bankası Tarafından Dün Yapılan Açıklamada Zorunlu Rezerv Oranının Düşürüleceği Açıklandı

a. Çarpanın değeri artacağı için kaydi para miktarı artar.
b. Çarpanın değeri artacağı için kaydi para miktarı azalır.
c. Çarpanın değeri azalacağı için kaydi para miktarı artar.
d. Çarpanın değeri azalacağı için kaydi para miktarı azalır.
e. Çarpanın değeri değişmeyeceği için kaydi para miktarı sabit kalır.

10. Bankacılık sisteminin yüzde 12 oranında zorunlu rezerv, yüzde 8 oranında da serbest rezerv bulundurduğu varsayımı altında, A bankasına yatırılan 100 milyon liralık mevduatın banka bilançosunda yaratacağı nihai değişiklik aşağıdaki T hesaplarından hangisinde gösterilmektedir?

a.

A Bankası (milyon TL)			
Rezervler	+20	Mevduatlar	+20
Zorunlu +12		Net Sermaye	+80
Serbest +8			
Krediler	+80		

b.

A Bankası (milyon TL)			
Mevduatlar	+100	Rezervler	+80
Krediler	+80	Zorunlu +12	
		Serbest +68	
		Net Sermaye	+100

c.

A Bankası (milyon TL)			
Rezervler	+12	Mevduatlar	+100
Zorunlu +12			
Krediler	+88		

d.

A Bankası (milyon TL)			
Rezervler	+20	Mevduatlar	+100
Zorunlu +12		Net Sermaye	+80
Serbest +8			
Krediler	+80		

e.

A Bankası (milyon TL)			
Mevduatlar	+100	Rezervler	+80
		Zorunlu +10	
		Serbest +70	
		Krediler	+20

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Değişim aracı, kaydi para, itibari para

“Plastik kart piyasası dünyanın en hızlı gelişen piyasalarından birisidir. Örneğin 2002 yılı sonu itibariyle Türkiye'de kişi başına düşen kredi kartı sayısı 0.23 iken, ABD'de bu sayı yaklaşık 4'tür. Tüm dünyada geçerli olan kartlarla (Visa, Master-Card, American Express, Discover kartları gibi) diş fırçasından otomobile kadar her şeyi satın alabilmek mümkündür. Evrensel kredi kartlarının dışında birçok firma da kendi kartlarını çıkararak müşteri çekmeye çalışmaktadırlar. 2003 yılı sonunda ABD'de kredi kartları ile yapılan toplam işlem tutarının 1.2 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Sistemin bu kadar hızlı gelişmesinin ardında kart sahibine ve bankaya sağladığı avantajlar yatmaktadır. Kart sahiplerinin bakış açısından ödemelerin taksitle yapılabilmesi, nakdi kaybetme ve çaldırma riskinin ortadan kalkması, satın alma tarihinin iyi ayarlanması durumunda kimi zaman 60 güne varabilen faizsiz kredi kullanım olanağı gibi avantajlar sayılabilir. Kartı çıkaran kuruluş açısından ise uygulanacak faizin çok yüksek olması, müşteri ilişkilerinin yoğunlaşması gibi avantajlar ön plana çıkmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırmada kredi kartlarındaki kâr marjının diğer tüm bankacılık faaliyetlerinden elde edilen kâr marjından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yukarıda sayılan sebeplerle tüm dünyada kredi kartı piyasası hızla büyümektedir.

Kredi kartlarının bizim konumuz açısından önemi, para kavramına getirdiği yeniliktir. Geleneksel anlamda değişim aracı olarak kullanılabilen nesneler paranın önemli bir bölümünü oluşturduğuna göre, alışverişlerde kullanılan kredi kartları da para olarak kabul edilebilir mi? Burada söz konusu olan plastik kartın kendisi değil, kredi kartı karşılığında açılmış olan hesaptır. Ancak kredi kartlarının ödeme sistemine getirdiği yenilik, bilgisayar teknolojisinin gelişimi ile birlikte diğer ödeme araçlarının da yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ATM (ülkemizdeki yaygın ismi ile bankamatikler) sisteminin yaygınlaşması, POS sistemlerinin bir çok mağazada kurulmuş olması, internet bankacılığının popüler hale gelmesi bilgisayar ve elektronik teknolojisindeki gelişmenin sonucudur. Bu teknolojideki en son gelişme hızla yaygınlaşan akıllı kartlardır. Kredi kartına benzeyen ve üzerine yerleştirilmiş olan chip'e istenilen düzeyde satın alma gücünün programlanabildiği bu kartlar hızla yaygınlaşmaktadır. Akıllı kartların nakitsiz topluma geçişte önemli bir adım olduğu öne sürülmektedir. Örneğin 1996 Atlanta Olimpiyatları sırasında, olimpiyat köyünde oluşturulan sistem nakit kullanılmadan tüm işlemlerin akıllı kartlarla gerçekleştirildiği bir sistemdi. Öte yandan ABD'de bazı üniversitelerde öğrenci kimlik kartlarına monte edilen chip aracılığı ile kampüste nakit kullanmaksızın bir yaşam sürdürülebilmektedir.

Yapılan tahminler çok da uzak olmayan bir gelecekte, elektronik ödeme hacminin nakitle yapılan ödemelerin hacmini aşacağı şeklindedir. Bu da ödemelerde kullandığımız kağıt sembollerin zaman içerisinde yerini görünmez elektronik dalgalara bırakacağını göstermektedir. Bu ünitenin başlangıcında kullandığımız ilk cümleyi hatırlatmak isteriz: Para insanlık tarihinin en ilginç mallarından birisidir. Bu garip malın deniz kabuklarından başlayan uzun öyküsü henüz tamamlanabilmiş değildir.”

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Özgüven, A. (1991). **İktisat Bilimine Giriş** (6). İstanbul: Filiz, 327-353.

Paya. M. (1997). **Makro İktisat.** İstanbul: Filiz, 115-128.

Üstünel, B. (1990). **Makro Ekonomi** (6). İstanbul: Mısırlı, 17-70.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Para Nedir?" ve "Sıra Sizde 1" başlıklarını inceleyiniz.
2. e	Ayrıntılı bilgi için "Paranın Fonksiyonları" başlığını inceleyiniz.
3. c	Ayrıntılı bilgi için "Paranın Fonksiyonları" başlığını inceleyiniz.
4. d	Ayrıntılı bilgi için "Para Benzerleri" başlığını inceleyiniz.
5. a	Ayrıntılı bilgi için "Resmi Para Stoku Tanımları" başlığını inceleyiniz.
6. c	Ayrıntılı bilgi için "Resmi Para Stoku Tanımları" başlığını inceleyiniz.
7. b	Ayrıntılı bilgi için "Bir Bankanın Bilançosu" başlığını inceleyiniz.
8. b	Ayrıntılı bilgi için "Bir Bankanın Bilançosu" başlığını inceleyiniz.
9. a	Ayrıntılı bilgi için "Kısmi Rezerv Bankacılığı ve Zorunlu Rezervler" başlığını inceleyiniz.
10. d	Ayrıntılı bilgi için "Bankaların Para Yaratması" başlığını inceleyiniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Günlük konuşma dilinde *para* dendiği zaman genellikle kastedilen nakittir. Nitekim karikatürdeki hırsız *ya paranı ya canını* dediğinde kastettiği karşıdaki bayanın cüzdanında bulunan nakittir. Oysa karikatürdeki kadın, önemli bir konuya parmak basarak hırsızın para sözcüğü ile ne kastettiğinin açık olmadığını, cüzdanında para olarak kabul edilebilecek çok sayıda araç bulunduğunu söylemeye çalışmaktadır. Karikatürdeki bayanın da net bir şekilde ortaya koyduğu gibi, günlük konuşma dilinde para çoğu zaman nakitle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa iktisatta para dediğimiz zaman nakitten daha geniş bir kavram kastederiz.

Öte yandan, *iyi para kazanıyor* ifadesinde olduğu gibi, kimi zaman para ve gelir eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa iktisatta gelir ve para kavramları birbirlerinden çok farklı iki kavramdır. Zira gelir bir akımdır, yani ancak belirli bir zaman dilimi içerisinde belirtildiğinde anlam ifade eder. Örneğin, *gelirim 500 milyon lira, sizce ben zengin miyim, yoksul muyum, yoksa orta halli bir vatandaş mıyım?* şeklinde bir soru yöneltsem, bir yorum yapmanız mümkün değildir. Çünkü 500 milyon liralık bu gelirin elde ediliş periyodu belli değildir. Ancak, örneğin, *aylık gelirim 500 milyon lira* dersem, benim ekonomik durumum ile ilgili bir yorum yapabilirsiniz. Gelir bir akım olmasına karşın, para bir stoktur. Yani, zamanın belirli bir noktasında ölçülebilen bir değişkendir. Örneğin, cüzdanımda 50 milyon lira var dediğiniz zaman, şu anda cüzdanınızı açtığınızda toplamı 50 milyon liraya ulaşan bir miktarda nakit bulunduğu anlaşılır.

Yine, *ne çok parası var* ifadesinde olduğu gibi, günlük konuşma dilinde para ve servet eş anlamlı olarak kullanılabilmektedir. Oysa servet cüzdanınızdaki nakit ve bankadaki vadesiz mevduat hesabınızın bakiyesinin yanı sıra sahip olduğunuz ev, otomobil, Hazine bonosu, hisse senetleri, mücevher, değerli tablolar, antika eşyalar gibi çok sayıda varlığı kapsayan çok geniş bir kavramdır.

Görüldüğü gibi günlük konuşma dilinde para çoğu zaman nakit, gelir ve servet kavramları ile aynı anlamda kullanılabilmektedir. Oysa iktisatta para dediğimiz zaman kastettiğimiz kavram bunların tümünden farklıdır.

Sıra Sizde 2

Fotoğrafta görülen tablonun ortaya çıkma sebebi 1921-1924 yılları arasında Almanya'da yaşanan hiperenflasyondur. Söz konusu tarihler arasında Almanya'da fiyatlar yüzde 30 milyar kat artmıştı. 1923 yılına gelindiğinde Almanya'da fiyatlar saat başına artmaya başlamıştı ve ücretler günde iki kez ödenmekteydi. Bu tür bir ortamda para, üstlendiği fonksiyonların hiç birini büyük ölçüde yerine getiremez hale gelir ve dolayısıyla para olma niteliğini büyük ölçüde kaybeder. Paranın olmadığı bir ekonomide ise takasın gündeme geleceğini daha önce belirtmiş, takasın ise ekonomiyi etkinlikten uzaklaştıracağını ortaya koymuştuk. Takas ekonomisinin geçerli olduğu bir ekonomik ortamda insanların ellerinde bulunan kağıtlar ise para olarak hiçbir işe yaramaz hale gelecektir. Hiperenflasyon ortamında para sıcak patatese benzetilir, yani kim elinde tutarsa eli yanar ve kimse elinde tutmak istemez, biran önce ondan kurtulmak ister. Böyle bir durumun ortaya çıkma sebebi ise aşırı bir hızla artan para miktarıdır. Para basımında vakit kaybına engel olmak için paranın sadece bir yüzünün basıldığını söylersek, para miktarındaki aşırı artışın hangi boyutta olduğunu değerlendirebilirsiniz.

Fotoğraftaki kadın, yakıt için ödeyeceği bedel elindeki kağıt paraların toplam değerinden daha büyük olduğu için, bu paraları yakarak ısınmanın daha akılcı olacağını düşünerek 100 milyon marklık banknotları sobada yakmaktadır.

Sıra Sizde 3

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da kurulan esir kamplarında tutsak olan müttefik askerleri kamp içerisinde basit ama bütünleşik bir ekonomik sistem geliştirmişlerdi. Esirlerin her biri teneke kutularda süt, çikolata, reçel, şeker ve sigaradan oluşan Kızılhaç yardım paketleri

almaktaydılar. Öncelikle belirtilmesi gereken husus, söz konusu yardım paketlerinin paraları olmadığı halde esirlere reel bir gelir akımı yaratmış olmasıdır. Kızılhaç yardım paketleri standart olduğu için, bir müddet sonra esirler istemedikleri mallardan bir fazlayla, ihtiyaç duydukları mallarda ise bir yetersizlikle karşı karşıya kalmışlardı. Bu da esirler arasında takas işlemlerinin başlamasına yol açmıştı. Takas işlemleri ile birlikte yeni bir ekonomik sistem de doğmuştu. Değiş tokuş işlemleri başlangıçta basit takas şeklinde yürümesine karşın, isteklerin karşılıklı eşleşmesi zorunluluğu ciddi bir vakit kaybına neden oluyordu. Örneğin elinde çikolata ve kraker bulunan bir esir, krakerini reçelle yemek istediği zaman hem elinde reçel bulunan, hem de bunu çikolata ile değiştirmek isteyen bir esir bulmak zorundaydı. Bu da ciddi bir vakit kaybına neden oluyordu. Bu güçlüğün üstesinden gelebilmek için kamplarda alıcılar, satıcılar ve hatta tüccarlardan (esir kampı kapitalistleri) oluşan parasal bir ekonomi geliştirildi. Bu sistem içerisinde sigara para olarak kullanılmakta ve diğer tüm malların değeri kaç sigara ettiklerine göre belirlenmekteydi. Örneğin bir küçük paket çikolata, 12 tek sigara; 1 kutu reçel, 25 tek sigara gibi. Sigaranın bu fonksiyonu üstlenmesinin nedeni ise sahip olduğu özelliklerdi. Diğer mallardan hiç birisi daha küçük parçalara ayrılamazken, sigara bölünebilirdi. Öte yandan taşınması kolaydı ve çabuk bozulmuyordu. Hepsinden önemlisi, esir kampındaki tutsakların büyük bir bölümü tarafından değişim aracı olarak kabul edilmekteydi.

Sıra Sizde 4

Bankacılık sisteminin yüzde 10 oranında zorunlu rezerv, yüzde 5 oranında da serbest rezerv tuttuğu varsayımı altında, A bankasına yatırılacak 1 milyar liralık ilave mevduat başlangıçta bankanın rezervlerini de aynı miktarda arttırır. Banka yatırılan 1 milyar liralık mevduatın yüzde 10'una karşılık gelen 100 milyon lirayı yasalar gereği zorunlu rezerv olarak, yüzde 5'ine karşılık gelen 50 milyon lirayı ise kendi politikası uyarınca serbest rezerv olarak tutmaktadır. Dolayısıyla banka, toplam 150 milyon liralık bir rezerv ayıracak ve geri kalan 850 milyon lirayı kredi olarak verecektir. Buna göre A bankasının bilançosu aşağıdaki gibi değişecektir:

A Bankası (milyon TL)			
Rezervler	+150	Mevduatlar	+1000
Zorunlu	+100		
Serbest	+50		
Krediler	+850		

Başkaca bir sızıntı söz konusu olmadığına göre, A bankasının açtığı 850 milyon liralık kredi B bankasına mevduat olarak dönecektir. B bankası da elde ettiği 850 milyon liralık mevduatın yüzde 10'u olan 85 milyon lirayı zorunlu, yüzde 5'i olan 42.5 milyon lirayı da serbest rezerv olarak ayırdıktan sonra kalan 722.5 milyon lirayı kredi olarak verecektir. Buna göre B bankasının bilançosu aşağıdaki gibi değişir:

B Bankası (milyon TL)			
Rezervler	+127.5	Mevduatlar	+850
Zorunlu	+85		
Serbest	+42.5		
Krediler	+722.5		

Üçüncü aşamada, B bankasının bir önceki aşamada verdiği kredi aynı miktarda C bankasına mevduat olarak geri döneceği için, C bankasının bilançosundaki değişim de aşağıdaki gibi olacaktır:

C Bankası (milyon TL)			
Rezervler	+108.4	Mevduatlar	+722.5
Zorunlu	+72.3		
Serbest	+36.1		
Krediler	+614.1		

Görüldüğü gibi, her aşamada bankacılık sistemine gelen mevduatın zorunlu ve serbest rezerv oranlarının toplamına karşılık gelen miktarı para yaratma süreci dışında kalmaktadır. Bu nedenle, kaydi para çarpanı sızıntılar toplamının tersine eşit olduğundan,

$$\frac{1}{0.10 + 0.05} = 6.67$$

olarak hesaplanacaktır. Buna göre, bankacılık sisteminin yaratabileceği kaydi para miktarı

$$\Delta D = 6.67 \text{ x } 1 \text{ milyar TL}$$
$$\Delta D = 6.67 \text{ milyar TL}$$

olacaktır. Ünite içerisinde hesapladığımız kaydi para çarpanının 10'a eşit olduğu hatırlanırsa, serbest rezerv şeklindeki ilave sızıntı kaydi para çarpanının değerini düşürmüş ve bankacılık sisteminin yaratabileceği kaydi para miktarını azaltmıştır.

17

Para Teorisi ve Politikası

Yukarıdaki fotoğrafta yer alan insanlar, ABD'de yaşanan büyük bunalım yıllarında işsizlere verilen yemek yardımından yararlanan insanlardır. Fotoğraftaki kişilerin içinde bulundukları güç şartlar ve daha da önemlisi çaresizlik ve umutsuzluk yüzlerinden okunabiliyor. 1929 yılında başlayan Büyük Bunalımın nedenleri ise hâlâ tartışılmakta. 1929'da ABD'de ortaya çıkan krizin başlangıcı Kara Çarşamba adıyla bilinen borsadaki çöküş olarak kabul edilir. Krizin gelişimi sonucunda 1933 yılına gelindiğinde ABD'de M1 anlamındaki para arzı yüzde 27 oranında azalmıştı. M1 tanımı veri iken, para arzındaki bu azalmanın nedenleri neler olabilir? Para arzındaki bu hızlı azalma ekonomide ne tür sonuçlar doğurabilir. Sizce ABD Merkez Bankası bu krizi önlemek için ne yapabilirdi?

Başlarken

Merkez bankasının ekonomiye para arz etmesi para politikası olarak adlandırılmakta, paranın ekonomide yaratacağı etkilerin incelenmesi ise para teorisi olarak bilinmektedir. Para teorisinin ilgilendiği temel konu ise ülkedeki para miktarının veya bundaki değişikliklerin ekonomide fiyatlar genel düzeyini ve üretimi nasıl etkileyeceğidir. Biz bu ünitede temel olarak bunlardan ikincisini, yani para miktarı ile üretim arasındaki ilişkiyi inceleyecek, para miktarının fiyatlar üzerindeki etkisini bir sonraki ünitede ele alacağız.

Daha önceki ünitelerde, iktisatta ekonominin nasıl çalıştığına ilişkin farklı teorilerin varlığından söz ettik. İktisatçılar geleneksel olarak para arzındaki değişikliklerin iki kanaldan toplam talep üzerinde etkili olacağını öne sürmektedirler. Bunlardan ilkine göre, para miktarındaki değişiklikler faiz oranı üzerinde yarattığı etki aracılığı ile ekonomiyi dolaylı yoldan etkilemekte, ikincisine göre ise para arzı değişiklikleri ekonomiyi direkt olarak etkilemektedir. İktisat literatüründe bir dönem bu iki kanalın nispi önemi konusunda ciddi tartışmalar yaşanmış, monetaristler olarak bilinen bir grup iktisatçı direkt kanalın daha önemli olduğunu, diğer grubu oluşturan Keynesyen iktisatçılar ise dolaylı kanalın daha önemli olduğunu savunmuşlardır. Günümüzde iktisatçılar bu kanalların her ikisinin de geçerli olabileceği konusunda geniş ölçüde uzlaşmışlardır. Bu iki teorik yaklaşım birbirlerinden farklı olsalar da, birbirlerinden bağımsız değildirler. Bunların her biri para arzı değişiklikleri ile toplam harcama değişiklikleri arasında ilişki kurabilmek için farklı farklı kanalları kullanmaktadırlar. Ancak bu iki kanal aynı anda geçerli olabilmektedir.

Bu ünitede, önce yukarıda sözü edilen iki farklı kanalı ele alacağız. Öte yandan para miktarının günlük yaşantımızı etkileyen temel makro ekonomik değişkenler üzerinde önemli etkilerinin bulunması, bu miktarı kontrol etmekten sorumlu olan merkez bankasını incelememizi de gerekli kılmaktadır. Bir ekonomide merkez bankasının üstlendiği fonksiyonlar ve para miktarını kontrol edebilmek amacıyla kullanabileceği araçların özellikleri de bu ünitenin konuları içerisinde yer almaktadır.

Anahtar Kavramlar

- *Para talebi*
- *Değişim denklemi*
- *Paranın dolaşım hızı*
- *Miktar teorisi*
- *Paranın nötrlüğü*
- *Genişlemeci para politikası*
- *Daraltıcı para politikası*
- *Zorunlu rezerv oranı*
- *Reeskont oranı*
- *Açık piyasa işlemleri*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda…

1. *Keynesyen iktisatçılara göre para miktarı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkileri,*
2. *Klasik ve monetarist iktisatçılara göre para miktarı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkileri,*
3. *Para miktarını kontrol etmekten sorumlu merkez bankasının bir ekonomide üstlendiği temel fonksiyonların neler olduğunu ve bunların ne anlama geldiğini,*
4. *Merkez bankasının ülkedeki para miktarını kontrol edebilmek için kullanabileceği araçların neler olduğunu ve bunları nasıl kullanabileceğini*

… açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

PARA VE EKONOMİ: DOLAYLI KANAL

AMAÇ 1

Keynesyen iktisatçılara göre para miktarı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkileri açıklayabilmek

Para arzındaki değişikliklerin üretim üzerindeki etkilerini inceleyebilmek için, para piyasasında dengenin nasıl sağlandığını ve neden değiştiğini kavramamız gerekmektedir. Para politikasının anlaşılmasında ilk adım para talebinin anlaşılmasıdır. Eğer para talebini etkileyen faktörlerin neler olduğunu bilirsek, denge gelir düzeyini etkileyebilmek için para politikasının nasıl kullanılabileceğini daha kolay anlayabiliriz. Bu nedenle önce para talebini ve para piyasasında dengenin sağlanmasını ele alacak, daha sonra para miktarı değişikliklerinin ekonomiyi nasıl etkilediğini inceleyeceğiz.

Para Talebi

Para talebi ekonomik birimlerin ellerinde neden para tutmak istedikleri sorusunun cevabı çerçevesinde incelenebilir. Bu soruyu bireysel olarak kendinize de sorabilirsiniz: *Neden cüzdanınızda nakit bulunduruyorsunuz? Cüzdanınızda bulunan nakdin miktarını belirleyen faktörler nelerdir?* Bu ve benzeri sorulara vereceğiniz cevaplar para talebini, yani elinizde tutmak istediğiniz para miktarını belirleyen faktörleri ortaya koyacaktır.

Para talebi: Ekonomik birimlerin ellerinde tutmak istedikleri para miktarıdır.

Modern bir ekonomide takas söz konusu olmadığı için, ekonomik birimler (yani hanehalkları, işletmeler, devlet ve yabancılar) günlük işlemlerini yürütebilmek için paraya ihtiyaç duyarlar. Zira, bir değişim aracı olarak para, işlemlerin gerçekleştirilmesinde ekonomik birimlere önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Ekonomik birimlerin mal ve hizmetlere harcamak amacıyla tutmak istedikleri para miktarına, **işlem amaçlı para talebi** adı verilmektedir.

İşlem amaçlı para talebi: Mal ve hizmetlere harcamak amacıyla tutulmak istenen paranın miktarıdır.

Parayı cüzdanınızda veya vadesiz mevduat hesabınızda tutmanız para talebidir, paranın harcanması para talebi anlamına gelmez.

DİKKAT

Satın alma işlemlerinizi gerçekleştirebilmek amacıyla cüzdanınızda para bulundurmanızın nedeni, gelir elde etme dönemi ile harcama yapma dönemlerinin genellikle eşleşmemesidir. Eğer herhangi bir malı satın almak istediğiniz zaman çalıştığınız işyerinden gelir elde etmiş olsaydınız, harcamalarınız ve geliriniz dönemsel olarak eşleşmiş olacağı için elinizde para tutmanız gerekmeyebilirdi. Ancak, bu tür bir eşleşme çok nadir ortaya çıkabileceği için harcamalarınızı gerçekleştirebilmek amacıyla cüzdanınızda veya vadesiz mevduat hesabınızda bir miktar para bulundurmanız gerekmektedir.

Gerçekleştireceğiniz harcamaların değeri ne kadar yüksek ise bu amaçla tutmak istediğiniz para miktarı da o kadar yüksek olacaktır. Ekonominin bütünü açısından düşünüldüğünde, ekonomik faaliyetler ne kadar canlı ise işlem amaçlı para talebi de o derece yüksek olacaktır. Harcamaları belirleyen temel faktör de gelir olduğuna göre, işlem amaçlı para talebi gelirle aynı yönde değişecektir. Yani, gelir arttıkça işlem amaçlı para talebi artacak, gelir azaldıkça da azalacaktır.

Öte yandan işlem amacıyla elinizde tutacağınız para miktarını belirleyen bir diğer faktör, fiyatlardır. Yani fiyatların arttığı bir ortamda aynı miktar mal ve hizmeti satın alabilmek için daha fazla paraya ihtiyacınız olacaktır. Dolayısıyla fiyatlar ve işlem amaçlı para talebi aynı yönde değişecek, yani fiyatlar arttıkça işlem amaçlı para talebi artacak, fiyatlar düştükçe azalacaktır.

DİKKAT

Reel gelirdeki ve fiyatlardaki değişiklik, nominal gelirde bir değişme anlamına gelmektedir. Çünkü, tanım gereği üretim miktarı (yani reel gelir) ile ortalama fiyat düzeyini çarparsak nominal geliri elde ederiz. Bu nedenle aşağıdaki bölümlerde nominal gelirdeki değişikliklerin para talebi üzerindeki etkileri ele alınacak, reel gelir ve fiyatlar genel düzeyinin etkileri ayrı ayrı değerlendirilmeyecektir.

İhtiyat amacıyla para talebi: Beklenmeyen harcamaların karşılanması amacıyla elde tutulmak istenen para miktarıdır.

Ekonomik birimler acil durumlarda kullanılmak üzere de ellerinde bir miktar para tutarlar. Beklenmeyen harcamaların karşılanması amacıyla elde tutulmak istenen para miktarına **ihtiyat amaçlı para talebi** adı verilmektedir. Ekonomik birimler beklenmeyen harcamaların ne zaman ortaya çıkacağını, daha doğru bir deyimle gerçekleşen harcamaların planlanan harcamaları ne zaman aşacağını bilemezler. Bu nedenle de ihtiyat amacıyla ellerinde bir miktar para tutmak isterler. Bu amaçla elde tutulacak para miktarını belirleyen faktör ise gelirdir. Gelir arttıkça ihtiyat amacıyla elde tutulmak istenen para miktarı da artar.

Spekülatif amaçlı para talebi: Para dışındaki diğer finansal varlıkların değeri konusundaki belirsizlik nedeniyle elde tutulmak istenen para miktarıdır.

Son olarak spekülatif amaçlı para talebinden de söz etmek mümkündür. **Spekülatif amaçlı para talebi,** diğer finansal varlıkların değeri konusundaki belirsizlik nedeniyle elde tutulmak istenen para miktarıdır. Bu tür bir talebin ortaya çıkma nedeni paranın en likit değer muhafaza aracı olmasıdır. Örneğin, bir hisse senedi satın almak istiyorsanız ve almayı düşündüğünüz hisse senedinin fiyatının birkaç gün içinde düşmesini bekliyorsanız, hisse senedini satın alıncaya kadar parayı cüzdanınızda veya bankadaki vadesiz mevduat hesabınızda tutarsınız. Zira fiyatında düşme beklediğiniz bir finansal varlık yerine elde para tutulması daha az risk taşımaktadır. Ekonomik birimler ellerindeki satın alma gücünün bir kısmını nakit olarak, bir kısmını da diğer finansal varlıklar şeklinde tutarlar. İşte spekülatif amaçlı para talebi buradan kaynaklanmaktadır. Örneğin, faiz oranlarının önümüzdeki günlerde artacağı şeklinde bir beklentiniz varsa, bugünkü düşük faizden tahvil satın almak rasyonel değildir. Bu nedenle faiz oranlarında beklediğiniz artış gerçekleşinceye kadar elinizde para tutmak daha akılcıdır. Aksine faiz oranlarında bir düşüş beklentiniz varsa, bugünkü yüksek faizden mümkün olduğunca çok tahvil almak rasyonel davranış olacaktır. Bu da elinizde tutmak istediğiniz para miktarında bir azalma anlamına gelir. Görüldüğü gibi, spekülatif amaçlı para talebi faiz oranıyla ters yönde değişmektedir. Yani, faiz oranının yüksek olduğu bir dönemde elde tutulmak istenen para miktarı düşük olmakta, faiz oranının düşük olduğu bir dönemde ise elde tutulmak istenen para miktarı yüksek olmaktadır.

DİKKAT

Para talebi ile faiz oranı arasındaki ters yönlü ilişkiyi açıklayabilmek için kullanılabilecek alternatif yollar söz konusudur. Aşağıda bu alternatiflerden diğer ikisi ayrıca ele alınacaktır.

Para Talebi Fonksiyonu

Ekonomik birimlerin ellerinde neden para tutmak istediklerini gördükten sonra, bu miktarın değişmesine neden olan faktörleri incelemek oldukça kolaydır. Biraz önce ele aldığımız gibi, ekonomik birimler üç amaçla ellerinde para tutmak isterler: İşlem amacıyla, ihtiyat amacıyla ve spekülatif amaçla. Yukarıdaki açıklamalarımıza göre üç amaçla talep edilecek para miktarını belirleyen iki faktör söz konusudur: Nominal gelir ve faiz oranı. Para miktarı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi dolaylı kanal aracılığı ile inceleyen Keynesyen görüş, nominal gelirin sabit olduğu bir ortamda, para talebini (M^d) faiz oranının (i) bir fonksiyonu olarak kabul eder.

Faiz Oranı

Yukarıdaki açıklamalarımızdan hatırlayacağınız gibi, faiz oranı ve para talebi arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkiyi anlamanın bir diğer yolu, faiz oranını elde para tutmanın fırsat maliyeti olarak değerlendirmektir. Örneğin, 1 milyar liralık bir nakdi cüzdanınızda taşır veya yastık altında tutarsanız faiz geliri elde edemezsiniz. Bir diğer deyişle, söz konusu 1 milyar lirayı elinizde nakit olarak tuttuğunuz zaman faizden vazgeçiyorsunuz demektir ve bu da size bir maliyet yükler. Faiz oranının düşük olduğu bir ortamda kaybedilen faiz anlamındaki maliyet de düşük olacaktır. Oysa faiz oranının yüksek olduğu bir ortamda kaybedilen faiz de yüksek olduğu için servetinizin bir kısmını para olarak elde tutmanın maliyeti yüksek olacaktır. Faiz oranı ne kadar yüksek olursa katlanılan fırsat maliyeti de o kadar yüksek olacağı için mümkün olduğunca az para tutulmak istenecektir. Görüldüğü gibi elde para tutmanın fırsat maliyeti, yani faiz oranı yükseldikçe elde tutulmak istenen para miktarı azalmaktadır. Bu ilişki, Şekil 17.1'de görülen negatif eğimli para talebi fonksiyonunu çizmemize olanak tanır.

Şekil 17.1

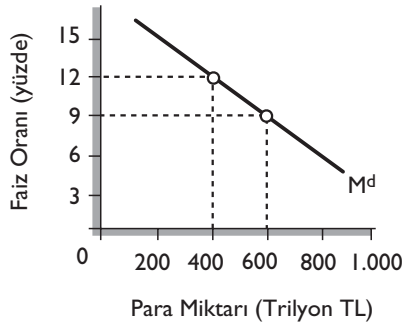

Para Talebi Fonksiyonu: *Para talebi (M^d) faiz oranının negatif bir fonksiyonudur. Faiz oranı elde para tutmanın fırsat maliyetini temsil eder. Faiz oranı ne kadar yüksekse talep edilen para miktarı o kadar düşük olur. Örneğin, faiz oranının yüzde 9 olması durumunda talep edilen para miktarı 600 trilyon liradır. Faiz oranı yüzde 12'ye çıktığı zaman talep edilen miktar 400 trilyon liraya düşmektedir.*

DİKKAT

Şekil 17.1'deki para talebi fonksiyonu çizilirken, para talebini belirleyen diğer faktörlerin, yani reel gelir ve fiyatların, kısaca nominal gelirin sabit olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla sabit kabul edilen nominal gelirde meydana gelecek bir değişme para talebi fonksiyonunun bir bütün olarak yer değiştirmesine neden olacaktır.

Şekildeki para talebi fonksiyonunun (M^d) negatif eğimi faiz oranı ile elde tutulmak istenen para miktarının ters yönde değiştiğini göstermektedir. Şekle göre, örneğin, faiz oranı yüzde 12 olduğu zaman ekonomideki toplam para talebi 400 trilyon lira olmaktadır. Faiz oranı yüzde 9'a düştüğü zaman elde tutulmak istenen toplam para miktarı 600 trilyon liraya çıkmaktadır.

Nominal Gelir

Yukarıdaki açıklamalarımızdan hatırlayacağınız gibi, para talebi gelire ve fiyatlara, kısaca nominal gelire bağlı olarak da değişebilmektedir. Elde tutulmak istenen para miktarı gelirle aynı yönde değişmekteydi. Zira gelir arttıkça daha çok harcama yapılmakta, bu işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için de daha fazla miktarda paraya gereksinim duyulmaktaydı.

Nominal gelir ne kadar yüksek olursa elde tutulmak istenen para miktarı da o kadar yüksek olacaktır. Bu tespit nominal gelirdeki artışın fiyat artışlarından kaynaklanmasında da, reel gelir artışından kaynaklanmasında da geçerlidir. Çünkü fiyat artışları da, reel gelir artışları da daha fazla miktarda harcama yapılmasını gerektirmektedir. Ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin fiyatı arttığı zaman harcamalar için daha fazla miktarda paranın elde tutulması gerekmektedir. Benzer şekilde, reel gelirin artması da daha fazla mal ve hizmet üretildiği ve satıldığı anlamına geldiği için, bu işlemlerin gerçekleştirilebilmesi daha fazla paranın elde tutulması ile mümkün olabilecektir.

Şekil 17.2

Gelir Değişikliklerinin Para Talebi Üzerindeki Etkisi: *Reel GSMH'da meydana gelen bir değişme, faiz oranı ne olursa olsun, para talebi eğrisinin yer değiştirmesine neden olur. Başlangıçta reel GSMH, Y_0 düzeyindedir ve bu gelir düzeyindeki para talebi eğrisi M^d olarak gösterilmektedir. Buna göre, faiz oranının yüzde 9 olması durumunda talep edilen para miktarı 600 trilyon liradır. Eğer Gelir Y_1'e yükselirse, para talebi sağa doğru kayarak M^d_1 konumuna gelir. Bu yeni eğriye göre aynı faiz oranında talep edilen para miktarı 800 trilyon liraya yükselmiştir. Eğer gelir Y_2 düzeyine düşerse, para talebi sola kayarak M^d_2 konumuna gelir ve yeni para talebi fonksiyonuna göre, yüzde 9 faiz oranında talep edilen para miktarı 400 trilyon liraya düşer.*

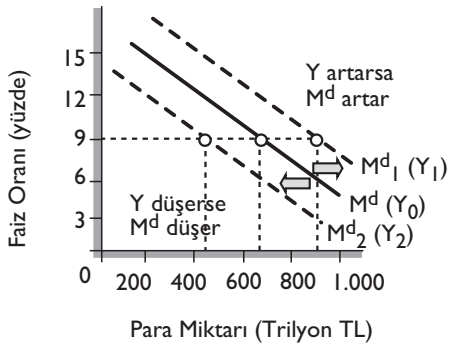

Nominal gelirdeki bir değişme, her bir faiz oranı düzeyindeki para talebini değiştirecektir. Yukarıda yer alan Şekil 17.2, nominal gelirdeki değişmelerin para talebi eğrisi üzerindeki etkisini göstermektedir. Örneğin nominal gelir Y_0 düzeyinden Y_1 düzeyine yükselirse, para talebi M^d_0'dan M^d_1'e artmakta ve para talebi fonksiyonu sağa kaymaktadır. Nominal gelirin Y_0' dan Y_2' ye düşmesi durumunda ise para talebi de M^d_0'dan M^d_2' ye azalmakta para talebi eğrisi sola kaymaktadır. Para talebi eğrisi M^d_0'dan M^d_1'e kaydığı zaman, yüzde 9 faiz oranı düzeyinde talep edilen para miktarı 600 trilyon liradan 800 triyon liraya yükselmektedir. Aksine, para talebi fonksiyonu sola doğru kayarak M^d_0'dan M^d_2 konumuna geldiği zaman talep edilen para miktarı 600 trilyon liradan 400 trilyon liraya düşmektedir.

Para Arzı

Bir ekonomide para miktarının kontrol edilmesinden sorumlu kuruluşun ülkenin merkez bankası olduğundan daha önce söz etmiştik. Burada analizi basitleştirmek için, ülkedeki para miktarının tamamıyla merkez bankası tarafından belirlendiğini kabul edeceğiz. Merkez bankasının para arzını istediği düzeyde belirleyebileceği varsayımı, para arzının faiz oranından bağımsız olduğu anlamına gelmektedir. Bir diğer deyişle, faiz oranı artsa da azalsa da merkez bankası istemediği sürece para arzı değişmeyecektir. Şekil 17.3 bu varsayıma göre çizilen para arzı fonksiyonunu göstermektedir. Şekle göre her bir faiz oranı düzeyinde para arzı 600 trilyon liradır. Merkez bankası para arzını arttırırsa, dikey para arzı fonksiyonu paralel olarak sağa kayacak, merkez bankası para arzını azalttığı zaman ise paralel olarak sola kayacaktır.

Şekil 17.3

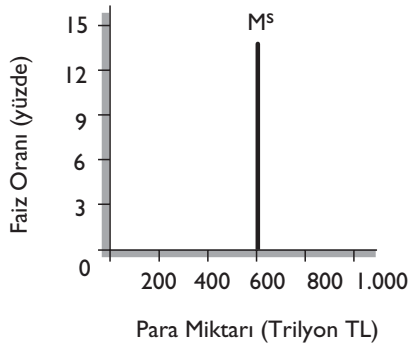

Para Arzı Fonksiyonu: *Para arzı fonksiyonu yatay eksene dik bir doğrudur. Bu özellik, faiz oranı ne olursa olsun merkez bankasının para arzını istediği düzeyde belirleyebileceğini gösterir. Nitekim her bir faiz oranı düzeyinde arz edilen para miktarı 600 trilyon liradır. Merkez bankası para arzını arttırdığında eğri sağa doğru, azalttığında ise sola doğru kayacaktır. Ancak eğri yatay eksene dik konumunu muhafaza eder.*

Para Piyasası Dengesi

Ekonomide denge faiz oranı ve para miktarını belirleyebilmek için para talebi ve para arzı fonksiyonlarını aynı grafikte bir araya getirmemiz yeterlidir. Şekil 17.4 bu amaçla çizilmiştir ve para piyasası dengesinin nasıl sağlanacağını göstermektedir. Denge, para talebi ve para arzı fonksiyonlarının kesiştiği e noktasında sağlanmakta, para talebinin para arzına eşitlendiği nokta denge noktası olarak belirlenmektedir. Şekle göre denge faiz oranı yüzde 9, denge para miktarı 600 trilyon liradır.

Şekil 17.4

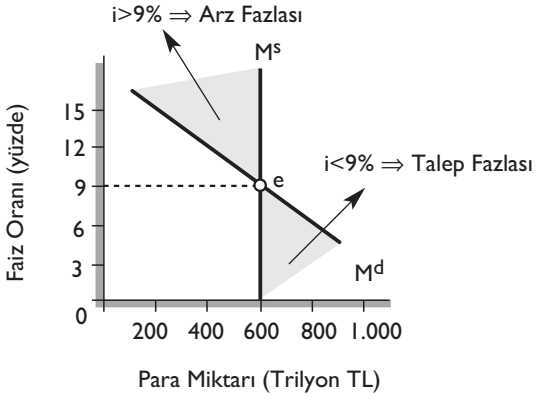

Para Piyasasında Denge: *Denge, para arzı ve para talebi eğrilerinin kesiştiği e noktasında oluşmaktadır. Denge noktasında faiz oranı yüzde 9, para arzı 600 trilyon liradır. Faiz oranı arttığında para talebi azalacağı için, yüzde 9'un üzerindeki bir faiz oranı para arzı fazlası yaratır. Öte yandan, faiz oranı düştüğünde para talebi artacağı için yüzde 9'un altındaki bir faiz oranı para talebi fazlası yaratacaktır.*

Para piyasasını dengeye doğru çeken faktörlerin incelenmesi, dengenin neden e noktasında sağlandığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Faiz oranının denge düzeyinde olmaması durumunda neler olacağını kavrayabilmek için Şekil 17.4'ü bir kez daha inceleyelim. Eğer faiz oranı denge düzeyinin altına inerse, bir talep fazlası ortaya çıkacaktır. Talep fazlasının ortaya çıkması, ekonomik birimlerin merkez bankasının arz ettiğinden daha fazla parayı ellerinde tutmak istedikleri anlamına gelmektedir. Ancak, para arzı değişmediği için, para talebinin yüksek olması faiz oranlarının yükselmesi yönünde bir baskı yaratacaktır. Para arzının değişmediği bir ortamda, ekonomik birimler ihtiyaç duydukları ilave parayı, ellerindeki finansal varlıkların bir kısmını paraya dönüştürerek karşılamaya çalışacaklardır. Paraya dönüştürebilecekleri varlıklardan bir tanesi de ellerinde bulunan tahviller-

dir. Tahviller ve diğer finansal varlıklar satılarak paraya dönüştürüldükçe faiz oranı artmaya başlar.

DİKKAT

Tahvil alım-satımı ile faiz oranı arasındaki bağı kavrayabilmek için, bir tahvilden elde edilecek faiz oranının tahvilin fiyatı tarafından belirlendiğini anlamamız gerekmektedir. Tahvil fiyatı ile faiz oranı arasındaki ilişki

$$\text{Faiz Oranı} = \frac{\text{Yıllık Faiz Ödemesi}}{\text{Tahvil Fiyatı}}$$

eşitliği yardımı ile kolayca görülebilir. Eşitliğin payında yer alan yıllık faiz ödemesi tahvilin vadesi süresince sabittir. Paydada yer alan tahvil fiyatı ise arz ve taleple birlikte dalgalanmaktadır. Tahvil fiyatı düştüğü zaman faiz oranı artacak, tahvil fiyatı arttığı zaman faiz oranı düşecektir.

Örneğin, yılda 100 milyon lira faiz ödemesi olan bir tahvilin 1 milyar liraya satıldığını kabul edelim. Buna göre söz konusu tahvilin faiz oranı (i)

$$i = \frac{100.000.000}{1.000.000.000} = 0.10$$

olarak belirlenir. Ekonomik birimler ellerindeki tahvilleri satarak paraya dönüştürmek istedikleri için tahvil arzı artacak, bu da tahvil fiyatının düşmesine neden olacaktır. Fiyatın 1 milyar liradan 800 milyon liraya düştüğünü kabul edersek, faiz oranı

$$i = \frac{100.000.000}{800.000.000} = 0.125$$

düzeyine yükselecektir. Para piyasasında ortaya çıkan talep fazlasının faiz oranını değiştirme mekanizması bu şekilde çalışırken, faiz oranı yükseldikçe talep fazlası da ortadan kalkacaktır.

Cari faiz oranının denge düzeyinden yüksek olması durumunda ise yukarıdaki mekanizma tersine işleyecektir. Şekil 17.4'e göre cari faiz oranı yüzde 9'un üzerinde herhangi bir düzeyde iken, para piyasasında bir arz fazlası ortaya çıkmaktadır. Bu durum ekonomik birimlerin tutmak istediklerinden daha fazla miktarda paraya sahip oldukları anlamına gelmektedir. Bir diğer deyişle, ekonomik birimlerin servetlerinin tutmak istediklerinden daha büyük bir bölümünü para olarak elde bulundurdukları söylenebilir. Dolayısıyla ekonomik birimler ellerinde bulunan paranın fazlalık kısmını diğer finansal varlıklara dönüştürmek isteyecekler ve tahvil alımına yöneleceklerdir. Tahvile olan talepte bir artış ortaya çıkacağı için, tahvil fiyatlarındaki artış faiz oranının düşmesine neden olacaktır. Faiz oranındaki düşme para piyasası dengesinin yeniden sağlanması ile sonuçlanır.

Para ve Denge Gelir Düzeyi

Para piyasası dengesinin nasıl sağlandığını gördükten sonra, para miktarındaki değişikliklerin ekonomideki denge GSMH düzeyini nasıl etkilediğini inceleyebiliriz. Aşağıda yer alan Şekil 17.5'i para arzı değişikliklerinin reel GSMH düzeyini nasıl etkilediğini açıklamak amacıyla kullanacağız. Şeklin a bölümünde, merkez bankası-

nın para arzını arttırması sonucu para arzı eğrisinin M^s_1'den M^s_2'ye kaydığı ve denge faiz oranının i_1 düzeyinden i_2 düzeyine düştüğü görülmektedir.

Hatırlarsanız, işletmelerin sermaye mallarına yaptıkları harcamalar, yani yatırım harcamaları faiz oranı ile ters yönde değişmekteydi. Faiz oranı borçlanılan fonların maliyetini oluşturduğu için, faiz oranı yükseldiği zaman yatırımın getirisi azalmakta, bu da yatırım harcamalarının azalması ile sonuçlanmakta idi. Tersine, faiz oranının düşmesi yatırımın maliyetini azaltacağından, yatırımın getirisi ve dolayısıyla yatırım harcaması artmaktadır. Şekil 17.5'in a bölümüne göre para arzındaki artış sonucunda denge faiz oranı düşmektedir. Şeklin b bölümünde düşen faiz oranının yatırım harcamaları üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Şekle göre, faiz oranının i_1'den i_2'ye düşmesi yatırım harcamalarını I_1'den I_2'ye arttırmaktadır.

Şekil 17.5

Para Politikası ve Denge Geliri: *Aşağıdaki grafikler para arzındaki bir değişiklik sonrasında denge reel GSMH düzeyinin nasıl etkileneceğini zincirleme olarak göstermektedir. Şeklin a bölümünde para arzındaki artış faiz oranını düşürmekte ve b bölümünde, düşen faiz oranı denge yatırım miktarının artmasına yol açmaktadır. Yatırım miktarındaki artışın toplam harcamaları arttırması ve sonuçta denge reel GSMH düzeyinin artması ise c bölümünde görülmektedir.*

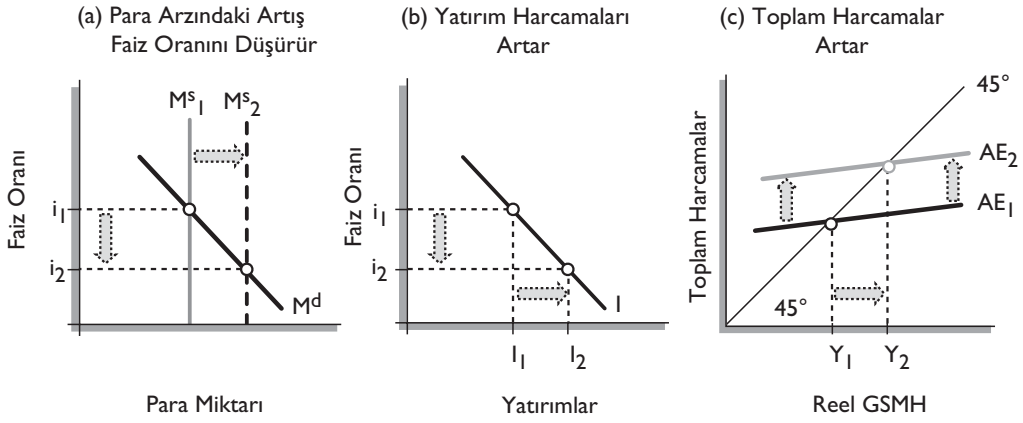

Şekil 17.5'in c bölümünde ise daha önceden bildiğimiz denge GSMH düzeyinin belirlenmesi süreci görülmektedir. Faiz oranındaki düşüş sonucu artan yatırım harcamaları, şeklin c bölümündeki AE_1 toplam harcama fonksiyonunu otonom olarak yukarıya kaydıracak ve AE_2 konumuna getirecektir. Toplam harcamalardaki artış sonucu denge gelir düzeyi Y_1'den Y_2'e yükselmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarımıza göre, para miktarı ile ekonomi arasındaki dolaylı kanal, faiz oranı aracılığı ile çalışmaktadır. Para miktarındaki artış denge faiz oranını düşürmekte, faiz oranındaki düşüş yatırım harcamalarını arttırmaktadır. Toplam harcamaların bir bileşeni olan yatırım harcamalarındaki artış toplam harcama miktarını, bu da denge gelir düzeyini arttırmaktadır. Bu etkileşim mekanizmasını kullandığımız simgelerle aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

$$M^s\uparrow \rightarrow i\downarrow \rightarrow I\uparrow \rightarrow AE\uparrow \rightarrow Y\uparrow$$

Para arzının azalması durumunda bu mekanizmanın tersine çalışacağını gözden uzak tutmamak gerekir.

SIRA SİZDE 1

Yanda yer alan haberde TC Merkez Bankası'nın toplam para miktarını azaltmaya dönük önlemler aldığı ve bu önlemlerin sonuçlarının piyasalarda hissedilmeye başladığı ifade edilmektedir. Bu ünitede öğrendiğimiz mekanizmayı kullanarak,merkez bankasının para arzını azaltmaya dönük olarak aldığı önlemlerin piyasalarda ve üretim üzerinde yaratacağı etkileri açıklayabilir misiniz?

SABAH

Para yok, dedikodu çok!...

Merkez Bankası yılbaşından bu yana para musluklarını kısınca piyasalar iyice sıkıştı...

Sabah, 9 Aralık 2000

PARA VE EKONOMİ: DİREKT KANAL

AMAÇ 2

Klasik ve monetarist iktisatçılara göre para miktarı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkileri açıklayabilmek

Keynes tarafından ortaya atılan dolaylı kanalın en büyük özelliği, elde para tutmanın alternatifi olarak diğer finansal varlıkların bulunmasıdır. Böylece para miktarındaki değişiklikler faiz oranı aracılığı ile toplam harcamaları etkileyebilmektedir. Paranın ekonomi üzerindeki etkisi ile ilgili bir diğer yaklaşım, para miktarındaki değişikliklerin toplam harcamaları faiz oranı aracılığı ile değil direkt olarak etkilediğini savunmaktadır. Direkt kanal yaklaşımına göre, para, değer muhafaza aracı olarak kullanılabilecek çok sayıda varlıktan sadece birisidir. Paraya alternatif olarak kullanılabilecek finansal varlıkların dışında gayrimenkul, otomobil, dayanıklı tüketim malları gibi reel varlıklar da söz konusudur. Para arzında meydana gelecek bir artış, başlangıçtaki denge faiz oranı düzeyinde bir arz fazlası yaratır. Dolayısıyla ekonomik birimler servetlerinin arzuladıklarından daha büyük bir kısmını para olarak tutar duruma gelirler. Böyle bir durumda ellerindeki para miktarını azaltmak isteyen ekonomik birimler her türlü varlığa olan talebin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla direkt kanal yaklaşımında para miktarı artışları sonucunda hem para dışındaki diğer finansal varlıklara, hem de reel varlıklara olan talep artmaktadır. Reel varlıkların talebindeki bu artış da toplam harcamaların ve gelirin artmasına neden olur. Kısaca özetlenen bu yaklaşım değişim denklemi denilen bir özdeşliğe dayandırılmaktadır. Aşağıda değişim denklemi temel özellikleri ile ele alınacaktır.

Değişim Denklemi

Bir ekonomide gerçekleşen işlemlerin devamlı olarak iki cephesi vardır: Satıcılar para karşılığında mal ve hizmetleri teslim ederken, alıcılar mal karşılığında istenilen fiyata eşdeğer parayı teslim ederler. Ekonomideki temel değişkenler arasındaki bu ilişkiyi açıklamanın bir yolu değişim denklemini kullanmaktır. İlk kez klasik iktisatçılar tarafından geliştirilen değişim denklemi, incelenecek değişkene göre farklı biçimlerde düzenlenebilmesine karşın, temel olarak aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$M \times V = P \times Y$$

Paranın dolaşım hızı: Nihai mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir birim paranın ortalama olarak kaç kez kullanıldığını gösteren sayıdır.

Yukarıdaki eşitlikte M para miktarını, V **paranın dolaşım hızı**nı, yani nihai mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir birim paranın ortalama olarak kaç kez

kullanıldığını gösteren sayıyı, P fiyatlar genel düzeyini, Y ise üretim düzeyini, yani reel GSMH'yı ifade etmektedir. Eşitliğin sağ tarafı, yani fiyatlarla reel gelirin çarpımı (P x Y) bize nominal GSMH değerini verecektir. Buna göre, **değişim denklemi,** bir ekonomideki para miktarı ile bir birim paranın el değiştirme hızının çarpımının nominal GSMH'ya eşit olacağını göstermektedir.

Değişim denklemi: Bir ekonomideki para miktarı ile paranın dolaşım hızının çarpımının nominal gelire eşit olacağını gösteren denklemdir.

Konuyu daha iyi kavrayabilmek için basit bir ekonomik yapı düşünelim ve bu ekonomide bir yıl içindeki satışların tanesi 100 liradan 1000 adet ekmek, tanesi 300 liradan 1000 şişe sudan oluştuğunu kabul edelim. Buna göre basit ekonomimizdeki toplam üretim (Y) 2000 birimdir ve her birimin ortalama satış fiyatı (P) 200 liradır [(100+300)/2]. Buna göre, söz konusu ekonomideki üretimin parasal değeri (P x Y) ise 400 bin liradır (200 x 2000). Söz konusu 400 bin lira, daha önceki ünitelerde gördüğümüz gibi, aynı zamanda üretim faktörleri sahiplerinin elde ettiği gelirdir. Bu ekonomideki para arzının 50 bin lira olduğu kabul edilirse, satın alınan nihai mal ve hizmetlerin bedelinin ödenebilmesi için her bir liranın kaç kez kullanıldığını, bir diğer deyişle paranın dolaşım hızını hesaplamak mümkündür:

$$V = \frac{P \times Y}{M} = \frac{400.000}{50.000} = 8$$

Ülkedeki üretimin değeri ve para miktarı belirli iken, nihai mal ve hizmet alımlarının finanse edilebilmesi için, bir birim paranın ortalama olarak 8 kez el değiştirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde nominal GSMH'ya eşit miktarda harcamanın gerçekleşmesi mümkün değildir.

Yukarıdaki ele alınış biçimiyle değişim denklemi bir özdeşliktir, yani tanım gereği doğru olan bir ilişkiyi ifade etmektedir. Klasik iktisatçılar yukarıda ele alınan özdeşlikten yararlanarak Miktar Teorisi adı verilen bir teorik yaklaşım geliştirmişlerdir.

Miktar Teorisi

Parayı sadece bir değişim aracı olarak kabul eden ve tanım gereği doğru olan bir ilişkiden yola çıkan klasik iktisatçılar, bu eşitlikte yer alan bazı değişkenler hakkında varsayımlar yaparak değişim denklemini Miktar Teorisi'ne dönüştürmektedirler. Öncelikle, daha önce gördüğümüz gibi, klasik iktisatçılara göre her arz kendi talebini yaratacağı için ekonomi sürekli tam istihdamdadır. Ekonomi sürekli tam istihdamda bulunduğu için ülkedeki üretim miktarı (Y) sabittir. Öte yandan klasik iktisatçılara göre para sadece bir değişim aracı olduğu için paranın dolaşım hızı (V) da sabittir. Çünkü, sadece değişim aracı olan para alışverişlerde kullanılmakta ve dolayısıyla dolaşım hızını belirleyen faktörler halkın harcama yapma ve ödeme alışkanlıkları olmaktadır. Dolaşım hızını belirleyen söz konusu iki faktör de kısa dönemde büyük değişmeler beklenemez. Böyle bir durumda, örneğin, para arzı yüzde 10 artarsa, V ve Y sabit olduğu için P'nin de yüzde 10 artması gerekir. Görüldüğü gibi, para arzındaki artış direkt olarak toplam harcamaları arttırmış, bu da aynı oranda nominal gelire yansımıştır. Dikkat edilirse nominal gelirdeki artışın tamamı fiyat artışlarından kaynaklanmaktadır.

DİKKAT

MxV = PxY olarak ifade edilen değişim denklemindeki değişkenler değişim oranları şeklinde ifade edilirse,

$$\frac{\Delta M}{M} + \frac{\Delta V}{V} = \frac{\Delta P}{P} + \frac{\Delta Y}{Y}$$

yazılabilir. Dolaşım hızı (V) ve üretim hacmi (Y) sabit olduğu için, bunların değişim oranları sıfıra eşit olur. Bu durumda

$$\frac{\Delta M}{M} = \frac{\Delta P}{P}$$

elde edilir. Yukarıdaki son eşitliğe göre, para miktarındaki her değişim aynı yönde ve aynı oranda fiyatlara yansır.

Klasik iktisatçılara göre paranın ekonomi üzerindeki etkisi sadece fiyatları etkilemesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu özellik, klasik iktisatçıların parayı *ekonomik faaliyetlerin üzerini örten bir tüle* benzetmelerine neden olmuştur. Daha iktisadi bir ifade ile, klasik iktisatçılara göre **para nötrdür,** yani ekonomide üretim miktarı üzerinde hiçbir etkisi söz konusu değildir, sadece fiyatları etkilemektedir.

Paranın nötrlüğü: Para miktarındaki değişikliklerin üretim miktarı üzerinde bir etkisinin olmaması, sadece fiyatları arttırmasıdır.

Öncülüğünü Milton Friedman'ın yaptığı Monetaristler olarak bilinen bir grup iktisatçı, 1970'li yılların başlangıcında klasik Miktar Teorisinin farklı bir versiyonunu ortaya atarak, para miktarı değişikliklerinin toplam harcamalar üzerindeki etkisinin, Keynesyen iktisatçıların öne sürdüğünün aksine, klasik iktisatçıların öne sürdüğü gibi direkt olarak ortaya çıktığını savunmuşlardır. Modern Miktar Teorisi adı verilen bu yaklaşıma göre, paranın dolaşım hızı sabit değildir, ancak istikrarlıdır. Burada istikrarlılık kavramıyla kastedilen dolaşım hızının önceden belirlenebilir bir nitelik göstermesidir. Eğer dolaşım hızı önceden belirlenebiliyorsa klasik iktisatçıların ulaştığı temel sonuçlar uzun dönemde geçerliliğini koruyacaktır. Monetarist iktisatçıların yola çıkış noktası klasiklerden oldukça farklı olmasına karşın, ulaşılan sonuçların klasiklerle benzeşmesi, geliştirilen teorik yaklaşımın Modern Miktar Teorisi olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Monetarist iktisatçılara göre, para arzında meydana gelecek artış kısa dönemde ekonominin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak fiyatlar ve üretim üzerinde etkili olabilir. Eğer ekonomi tam istihdam üretim düzeyinin altında ise, para arzındaki artışlar kısa dönemde hem fiyatları hem de üretimi arttırabilir. Bir diğer deyişle, para arzındaki artış sonucu nominal gelirde meydana gelen artışın bir kısmı fiyatlardaki, bir kısmı da üretimdeki artıştan kaynaklanacaktır. Bunlardan hangisinin baskın olacağı ise ekonominin tam istihdamdan ne kadar uzak olduğuna bağlıdır. Eğer ekonomide yüksek bir işsizlik oranı ve yüksek bir kullanılmayan kapasite mevcut ise, para arzındaki artış sonrası nominal gelirde meydana gelecek artışın büyükçe bir kısmı üretim artışından kaynaklanırken, fiyatlardaki artış nispeten düşük kalacaktır. Ekonomi tam istihdama yakın bir üretim düzeyinde iken para arzındaki artış sonucu ortaya çıkan nominal gelir artışının büyük bir kısmı fiyat artışlarından kaynaklanacak, üretim artışının payı nispeten düşük olacaktır. Hemen tekrar edelim, monetaristlere göre, para arzı değişikliklerinin ekonomi üzerindeki yukarıda açıklanan direkt etkisi ancak kısa dönemde geçerlidir.

Monetaristlere göre ekonomi uzun dönemde potansiyel olarak üretmesi gereken düzeyde üretim yapacağı için, yani ekonomi uzun dönemde tam istihdam üretim düzeyinde bulunacağı için, para arzı artışlarının uzun dönemdeki sonucu sadece fiyatlar genel düzeyi artışıdır. Dikkat edilirse para arzı değişiklikleri ekonominin tam istihdam üretim düzeyi üzerinde etkili olamamakta, sadece fiyatları arttırmaktadır.

SIRA SİZDE 2

Yandaki şekilde paranın dolaşım hızı ve faiz oranı aynı grafikte gösterilmektedir. Bu şekle göre iki değişken arasında nasıl bir ilişki vardır. Bu ilişkinin ortaya çıkma sebebini nasıl açıklarsınız?

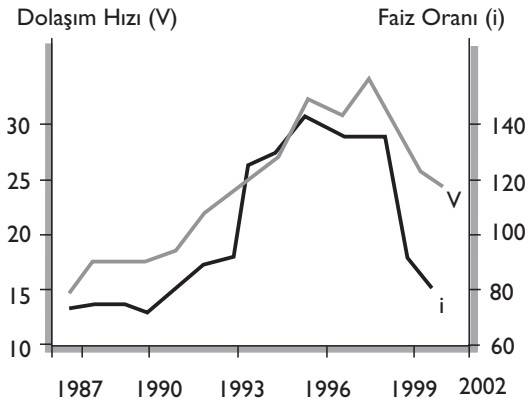

MERKEZ BANKACILIĞI VE MERKEZ BANKASININ FONKSİYONLARI

AMAÇ 3

Para miktarını kontrol etmekten sorumlu merkez bankasının bir ekonomide üstlendiği temel fonksiyonların neler olduğunu ve bunların ne anlama geldiğini açıklayabilmek

Para arzının ekonomik etkilerinin anlaşılmasından sonra, bir ülkede bunun miktarını kontrol etmekten sorumlu kuruluşun, yani merkez bankasının da incelenmesi gerekmektedir. Bir ülkenin finansal sisteminde yer alan dört temel aktör söz konusudur: Merkez bankası, finansal aracılar (bankalar gibi), tasarruf sahipleri ve yatırım yapmak isteyenler. Bunlar arasında, merkez bankası üstlendiği fonksiyonlar açısından en önemlisidir. Bu önemine karşın, merkez bankasının kısa, ancak üstlendiği fonksiyonları tam olarak açıklığa kavuşturabilecek şekilde kapsamlı bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bir merkez bankasının tanımı, kendisine yüklenilen fonksiyonlara bağlı olarak yapılabilir. Bu fonksiyonlar ise zamana, ihtiyaçlara ve ülkenin finansal sisteminin yapısına göre değişebilmektedir.

Merkez bankacılığının kökeni yaklaşık iki asır öncesine gitmektedir. Ancak günümüz merkez bankacılığı nispeten yeni bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Tıpkı elektrik enerjisi ve otomobil gibi merkez bankaları da 20'nci yüzyılın ürünü olarak kabul edilmektedir.

DİKKAT

Genel olarak merkez bankacılığının 1694'te İngiltere Merkez Bankası'nın kuruluşu ile başladığı kabul edilir. Ancak adı geçen bankaya, tekelci bir güce sahip olarak para basma yetkisi 1833 yılında verilmiş ve ancak 1844 yılında yapılan yasal düzenleme ile Banka, merkez bankası gücü kazanabilmiştir.

Nitekim 20'nci yüzyılın başlangıcında, batı dünyasında hiçbir merkez bankasının faaliyet göstermediğini görmekteyiz. Örneğin ABD'de merkez bankası fonksiyonunu üstlenen sistem (Federal Reserve System) 1914 yılında, Kanada Merkez Bankası ve TC Merkez Bankası ise 1934 yılında kurulmuşlardır. Modern parasal sistemin önemli bir ayağını oluşturan merkez bankası, ülke ekonomisinin sağlıklı olarak işleyebilmesi ve devletin mali işlemlerinin yerine getirilebilmesi açısından son derece önemli bir kurumdur. Merkez bankasının üstlendiği fonksiyonlar, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesine karşın, modern bir merkez bankasının yerine getirmesi beklenen üç temel fonksiyondan söz edilebilir: Ülkedeki para piyasalarında istikrarın sağlanması, bankaların bankası ve likitidenin son kaynağı olarak hizmet görmesi, devletin bankacılığını yapması. Şimdi bir merkez bankasının yerine getirmesi beklenen bu fonksiyonları kısaca inceleyelim.

Para Piyasalarında İstikrarın Sağlanması

Bir merkez bankasının üstlendiği en önemli görev, ulusal ekonomik hedeflerin başarılmasını kolaylaştırmak için, ülkedeki para sistemini kontrol ederek istikrarlı bir şekilde çalışmasına olanak tanımaktır. Merkez bankası bu amaca yönelik olarak para ve kredinin arzını, maliyetini ve elde edilebilirliğini düzenler. Merkez bankalarının para arzını kontrol etme fonksiyonu, bir yönüyle banknot ihraç etmedeki tekelci güçlerinden, diğer yönüyle de kredi vererek ve menkul kıymet satın alarak rezerv yaratma ve yok etme güçlerinden kaynaklanmaktadır. Banknot ihracı tarihsel gelişimi içerisinde bir egemenlik simgesi olarak kabul edildiği için, merkez bankaları kâr amacı güden kuruluşlar olarak değil, ulusal çıkarları ön planda tutan ve kamu hizmeti sunan kuruluşlar olarak faaliyet gösterirler.

Para piyasalarında istikrarın sağlanması fonksiyonuna daha geniş bir perspektifle bakıldığında, merkez bankalarının önemi daha iyi kavranabilir. Bir ülkedeki finansal sistem elinde fon fazlası olan tasarruf sahiplerinden yatırım yapmak için fona gereksinim duyanlara fon aktarılması görevini üstlenir. Ancak bu sayede, yani yatırım yapılması ile reel anlamda bir üretim artışından bahsedilebilir. Finansal sistemin üstlendiği bu fon transferi görevinin yerine getirilebilmesi için halkın bu sistem içerisinde faaliyet gösteren kurumlara güven duyması ve tasarruflarını bu kurumlara teslim etmede istekli olması gerekir. Faiz oranlarında sık sık ortaya çıkan büyük dalgalanmalar nedeniyle finansal piyasalar istikrarsız çalışıyorsa veya finansal kurumlar sık sık ödeme güçlüğü içine düşüyorlarsa, halkın bu piyasalarda faaliyet gösteren kurumlara güveni kaybolabilir. Sonuçta sermaye birikimi için gerekli fon akımında daralma, ekonomik büyümede gerileme ve işsizlik oranında artış ortaya çıkabilir. Bu yüzden merkez bankaları finansal piyasaların gelişimini ve fonların bu piyasalar aracılığı ile istikrarlı akışını sağlamada önemli bir rol oynarlar.

Bankaların Bankası ve Likitidenin Son Kaynağı Olma

Bankaların bankası olma deyimi, bankacılık sisteminin müşterilerine sunduğu hizmetlerin benzerlerinin, merkez bankası tarafından bankalara sağlanması anlamına gelmektedir. Merkez bankasının bankalara sunduğu bu hizmetlerden bazıları, merkez bankasının temel fonksiyonu olan ve yukarıda değinilen parasal kontrol fonksiyonunu destekler niteliktedir. Örneğin, bankacılık sisteminin rezervlerini tutması, bankalara kısa vadeli kredi sağlaması, likitidenin son kaynağı olması gibi. Ülkedeki bankacılık sisteminin sağlıklı hizmet sunabilmesi açısından, merkez bankasının yürüttüğü faaliyetler arasında toplanan çeklerin takasına aracılık etmesi, bo-

zukluk ve banknotların bankalara dağıtımı, ticari bankaların faaliyetleri üzerinde bir ölçüde düzenleme ve kontrol yetkisinin bulunması sayılabilir.

Likitidenin son kaynağı olma merkez bankasının ödünç verebilecek son kredi kurumu olmasından kaynaklanmaktadır. Merkez bankalarının bu fonksiyonu para basma üzerindeki tekel gücünden kaynaklanmaktadır. Merkez bankası para basımındaki tekelci gücünü kullanarak bankalara önemli miktarda rezerv aktarma yeteneğine sahiptir. Bu nedenle, finansal sistemde yaşanacak bir paniğin ve bankalara hücumun önlenmesinde, merkez bankası bu gücünü kullanarak bankalara rezerv yaratabilir. Dolayısıyla, likitidenin son kaynağı olma fonksiyonu finansal sistemde istikrarın sağlanması açısından son derece önemlidir.

Devletin Bankacılığını Yapma

Merkez bankası bir mali kurum olarak devletin fonlarını toplama, tutma, aktarma ve bu fonlardan ödemede bulunma işlemlerini gerçekleştirerek devletin bankacılığını yapar. Bunun dışında, merkez bankası kamu borcuna ilişkin teknik hizmetleri de sunabilir. Öte yandan, merkez bankası devletin finansal danışmanı niteliğindedir.

DİKKAT

Yukarıda kısaca özetlenen temel fonksiyonların yanı sıra, ülkedeki finansal sistemin yapısı, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun yarattığı şartlar ve ihtiyaçlar merkez bankalarının ilave fonksiyonlar üstlenmesine neden olabilir. Bu durum merkez bankalarının üstlendiği fonksiyonların zaman içerisinde değişmesine ve ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesine neden olmaktadır.

SIRA SİZDE 3

Bir ülkede finansal sistemin katılımcıları yukarıda özetlendiği şekilde ise, finansal sistem için çizilecek bir devresel akım şemasında bunların yeri ne olur? Makro iktisatla ilgili konulara giriş yaparken oluşturduğumuz devresel akım şemasının benzerini finansal sistem için oluşturabilir misiniz?

PARA POLİTİKASININ YÜRÜTÜLMESİ VE PARA POLİTİKASI ARAÇLARI

AMAÇ 4

Merkez bankasının ülkedeki para miktarını kontrol edebilmek için kullanabileceği araçların neler olduğunu ve bunları nasıl kullanabileceğini açıklayabilmek

Para politikası, merkez bankasının ülkedeki para miktarını etkilemeye dönük olarak aldığı kararlardır. Para politikası kararları alınırken devletin hedefi enflasyona neden olmaksızın tam istihdam düzeyine ulaşmak ve bunu sürdürmektir. Bir diğer deyişle, ekonomi durgunluğa girme eğilimi gösterdiğinde ve ekonomik faaliyetlerde bir yavaşlama başladığında merkez bankası para arzını arttırmaya ve faiz oranlarını düşürmeye karar verecektir. Yani ülkedeki para otoriteleri (başta merkez bankası olmak üzere para politikasının yürütülmesinden sorumlu olan kuruluşlar) kredinin elde edilebilirliğini kolaylaştıracak bir para politikası izleyeceklerdir. Bu yöndeki bir para politikasına **gevşek veya genişlemeci para politikası** adı verilmektedir. Diğer yandan ekonomi gereğinden fazla canlanmış ve enflasyonist tehditler kendini hissettirmeye başlamışsa, para otoriteleri para arzındaki artışı yavaşlatmak ve faiz oranlarını yükseltmek isteyeceklerdir. Bu yöndeki bir para politikası ise **sıkı veya daraltıcı para politikası** olarak adlandırılmaktadır.

Genişlemeci (gevşek) para politikası: Para arzının daha hızlı artmasını ve faiz oranlarının düşmesini sağlamaya dönük para politikasıdır.

Daraltıcı (sıkı) para politikası: Para arzındaki artışı yavaşlatmaya ve faiz oranlarının yükselmesini sağlamaya dönük para politikasıdır.

Para politikasının nasıl yürütüldüğünü anlayabilmek için cevaplandırılması gereken önemli bir soru karşımıza çıkmaktadır: *Merkez bankası yukarıda belirtilen hedef doğrultusunda para arzını nasıl değiştirebilir?* Bu soruya verilecek cevap oldukça kısadır: Bankaların rezervlerini yönlendirerek. Örneğin, merkez bankasının enflasyondaki hızlanma eğilimini yavaşlatmak istediği bir ortamda yapması gereken para arzındaki artışı yavaşlatmak, yani sıkı para politikası izlemektir. Bunun için de banka rezervlerindeki artışın engellenmesi gerekmektedir. Bir önceki ünitede gördüğümüz gibi, bankacılık sisteminin rezervlerindeki azalma bankaların kaydi para yaratma hacimlerini daraltacağı için para arzındaki artışı da yavaşlatacaktır.

Ülkedeki bankacılık sisteminin rezervlerini yönlendirebilmek amacıyla merkez bankasının kullanabileceği bazı araçlar vardır. Ülkedeki finans sisteminin yapısı ve yasal düzenlemeler kullanılabilecek bu araçların sayısı ve türü üzerinde belirleyici konumdadır. Merkez bankalarının bu amaçla kullanabilecekleri, **genel para politikası araçları** olarak adlandırılan üç araçtan söz etmek mümkündür: Zorunlu rezerv oranları, reeskont oranı ve açık piyasa işlemleri.

Para politikasının genel araçları: Ülkedeki bankacılık sisteminin rezervlerini yönlendirebilmek amacıyla merkez bankası tarafından kullanılan ve zorunlu rezerv oranları, reeskont oranı ve açık piyasa işlemlerinden oluşan araçlar kümesidir.

Zorunlu Rezerv Oranları

Bir önceki üniteden hatırlayacağınız gibi, bankaların mevduat şeklindeki yükümlülükleri karşılığında belirli bir oranda rezerv tutmaları, temsili paraya geçiş sürecinde, bankaları iflastan koruyabilmek amacıyla getirilen bir uygulamadır. Ancak zaman içerisinde zorunlu rezerv uygulamasının amacı bankaların iflas etmelerine engel olmaktan çıkmış ve merkez bankalarının para miktarını kontrol edebilmek amacıyla kullanabilecekleri bir araç haline gelmiştir. Birçok ülkede, bankaların mevduat şeklindeki yükümlülükleri karşılığında ayıracakları zorunlu rezervlerin oranını belirlemeye yetkili kuruluş, merkez bankasıdır. Merkez bankaları bu yetkilerini ekonominin gereklerine göre kullanarak bankaları daha fazla veya daha az zorunlu rezerv tutmaya mecbur edebilirler. Merkez bankası bunun için **zorunlu rezerv oranını** arttırabilir veya azaltabilir. Bankacılık sistemindeki vadesiz ve vadeli mevduatlar zorunlu rezerv kapsamına alınabilir ve genel bir eğilim olarak, zorunlu rezerv oranları vadesiz mevduatlar için daha yüksek olarak belirlenir.

Zorunlu rezerv oranı: Merkez bankası tarafından belirlenen ve bankaların mevduat şeklindeki yükümlülükleri karşılığında hangi miktarda zorunlu rezerv tutacaklarını gösteren orandır.

DİKKAT

Zorunlu rezerv tutmanın bankalar açısından bir fırsat maliyeti vardır: Kaybedilen faiz. Son yıllarda bankacılık sisteminin maliyetlerinin düşürülebilmesi amacıyla, birçok ülkede vadeli mevduatlar zorunlu rezerv uygulamasının kapsamı dışında tutulmaya başlanmıştır.

Merkez bankası zorunlu rezerv oranını yükselttiğinde, bankalar daha büyük bir miktarı ellerinde rezerv olarak tutmak zorunda kalacaklardır. Bu da bankaların yaratabileceği kaydi para miktarını azaltan bir unsurdur. Dolayısıyla, merkez bankası para arzındaki artışı engellemek istiyorsa zorunlu rezerv oranlarını yükseltecektir. Aksine, merkez bankasının zorunlu rezerv oranını düşürmesi durumunda, bankalar mevcut mevduat yükümlülükleri karşılığında daha az rezerv tutmaya başlayacaklardır. Bu da bankaların daha fazla kaydi para yaratmaları anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, zorunlu rezerv oranlarındaki düşüş, bankaların yaratabileceği kaydi para miktarını ve dolayısıyla para arzını arttırıcı bir etki yaratmaktadır.

Zorunlu rezerv oranı değişiklikleri, para arzını etkilemek açısından son derece keskin sonuçlar doğuran bir araç niteliğindedir. Ancak zorunlu rezerv oranını değiştirerek para arzında küçük ölçekli değişiklikler yapmak mümkün değildir. Öte yandan zorunlu rezerv oranında yapılacak değişiklikler, bir yandan para arzında büyük değişikliklere neden olabilirken, diğer yandan da bankaları likitide sıkışıklığı içerisine sokabilir. Bu nedenle, zorunlu rezerv oranı değişiklikleri esnek bir para politikası aracı olmamakla eleştirilmektedir.

Reeskont Oranı

Merkez bankasının para arzını etkilemekte kullanacağı bir diğer teknik, reeskont oranını değiştirmektir. Merkez bankasının temel fonksiyonlarını incelerken, merkez bankasının bankaların bankası olma fonksiyonundan söz etmiştik. Bu nedenle bankalar nakit ihtiyacı içerisinde oldukları zaman merkez bankasından borçlanabilirler. Şüphesiz merkez bankasının da borç vermeyi kabul etmesi gerekir. Bankalara kredi verme merkez bankasının temel fonksiyonlarından birisidir. İşte, merkez bankasının bankalara verdiği kredilere uyguladığı faiz oranına **reeskont oranı** adı verilmektedir. Merkez bankası, ekonominin ve bankacılık sisteminin içinde bulunduğu koşullara göre, istediği zaman bu oranı arttırıp azaltabilir. Reeskont oranındaki artışlar bankaların merkez bankasından borçlanmalarını caydırırken, reeskont oranındaki düşüşler bankaların merkez bankasından borçlanmalarını teşvik eder.

Reeskont oranı: Merkez bankasının bankalara verdiği kredilere uyguladığı faiz oranıdır.

Reeskont oranı önemli miktarda ve sık sık değiştirilebilir. Merkez bankası reeskont oranını yükselttiğinde, bankaların rezervlerini tamamlamaları pahalı hale geleceğinden, merkez bankası para arzı artışını sınırlandırmış olur. Tersine, merkez bankası reeskont oranını düşürürse, bankaların merkez bankasından borçlanmalarını ucuzlatmış olur. Bu da para arzı üzerindeki kontrolün gevşetilmesi anlamına gelmektedir.

Reeskont oranı değişiklikleri konusunda dikkat edilmesi gereken nokta, reeskont politikası sürecinde merkez bankasının pasif bir pozisyonda oluşudur. Merkez bankası, örneğin, reeskont oranını düşürebilir, ancak bankaları borçlanmaya zorlayamaz. Merkez bankası sadece reeskont oranını belirlemekte, daha sonra bankaların tercihleri belirleyici olmaktadır. Öte yandan reeskont politikasında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, merkez bankasının sürekli ve uzun vadeli borçlanmalara izin vermemesi gerekliliğidir. Zira, reeskont kredileri ile bankalara sağlanmış olan kolaylığın amacı bankaların kısa süreli nakit ihtiyaçlarını gidermelerine olanak sağlamaktır. Bu nedenle uzun vadeli reeskont kredisinin söz konusu olmaması gerekir.

Birçok iktisatçı reeskont oranı değişikliklerinin bankaların rezervleri üzerinde çok küçük bir etkiye sahip olduğu konusunda aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu nedenle reeskont oranının etkin bir para politikası aracı olarak kullanılamayacağı şeklinde yaygın bir görüş de mevcuttur. Reeskont oranı konusunda gözden uzak tutulmaması gereken nokta, herhangi bir finansal panik sırasında merkez bankasının bankacılık sistemine likitide sağlayabilmesinin reeskont kredileri aracılığı ile gerçekleştirilebileceğidir. Merkez bankasının üstlendiği fonksiyonlarından bir tanesi olan likitidenin son kaynağı veya ödünç verebilen son mercii olma fonksiyonunun yerine getirilebilmesi için reeskont kredilerinin varlığı zorunludur.

Açık Piyasa İşlemleri

Yukarıdaki açıklamalarımıza göre, merkez bankasının para politikasını yürütmesinde temel kanal, banka rezervlerinin kullanılmasıdır. Merkez bankasının bu amaçla kullanabileceği yukarıda ele aldığımız iki araçtan zorunlu rezerv oranı değişiklikleri esnek bir araç olmadığı, reeskont oranı değişiklikleri ise inisiyatifin merkez bankasında bulunmadığı şeklinde eleştirilere uğramaktadır. Banka rezervlerini direkt olarak etkileme olanağı vermesi nedeniyle açık piyasa işlemleri günümüz merkez bankaları tarafından en yoğun olarak kullanılan, en esnek para politikası aracı niteliğindedir. **Açık piyasa işlemleri,** merkez bankasının piyasadan devlete ait bono ve tahvilleri alıp satmasıdır.

Açık piyasa işlemleri: Merkez bankasının banka rezervlerini ve dolayısıyla para arzını etkileyebilmek için piyasadan devlete ait bono ve tahvilleri alıp satmasıdır.

Merkez bankalarının açık piyasa işlemlerini etkin bir biçimde yürütebilmesi için ön şart, ülkede tahvil ve bonoların alınıp satıldığı bir piyasanın bulunması ve işlem hacmi olarak yeterli bir düzeye ulaşmış olmasıdır. Merkez bankaları, kamu kesimine ait bu menkul kıymetlerin alınıp satıldığı piyasada önemli bir yere sahip olmalıdır.

Merkez bankası piyasadan devlete ait menkul kıymetleri satın aldığı zaman, bankalara bunun karşılığında rezerv aktarmakta, bu da daha önce gördüğümüz kaydi para yaratma sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, merkez bankası para arzındaki artışı hızlandırmak istediği zaman açık piyasada alım yaparak bankacılık sisteminin rezervlerini direkt olarak arttıracaktır. Öte yandan, merkez bankası piyasada devlete ait menkul kıymetleri satmaya başlarsa, bunun karşılığında bankacılık sisteminden rezerv çekmiş olacaktır. Bu da bankaların yaratabileceği kaydi para miktarının azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, merkez bankası para arzındaki artışı yavaşlatmak istediği zaman açık piyasada satış yaparak bankacılık sisteminin rezervlerini direkt olarak azaltacaktır.

Açık piyasa işlemleri merkez bankalarının elinde bulunan en esnek para politikası aracıdır. Zira, açık piyasa işlemlerinin yürütülmesinde tüm inisiyatif merkez bankasının elindedir. Öte yandan, merkez bankası para arzında gerçekleştirmek istediği küçük çaplı değişiklikler için açık piyasa işlemlerini kullanabilmektedir.

SIRA SİZDE 4

Yapılan araştırmalar sonucu önümüzdeki yıl temel makro ekonomik değişkenlerde beklenen seyir aşağıdaki grafiklerde gösterilmektedir. Beklenen bu değişiklikler karşısında, ekonomide fiyat istikrarını sürdürebilmek için merkez bankası yetkililerine para politikası araçlarını hangi yönde değiştirmelerini önerirdiniz?

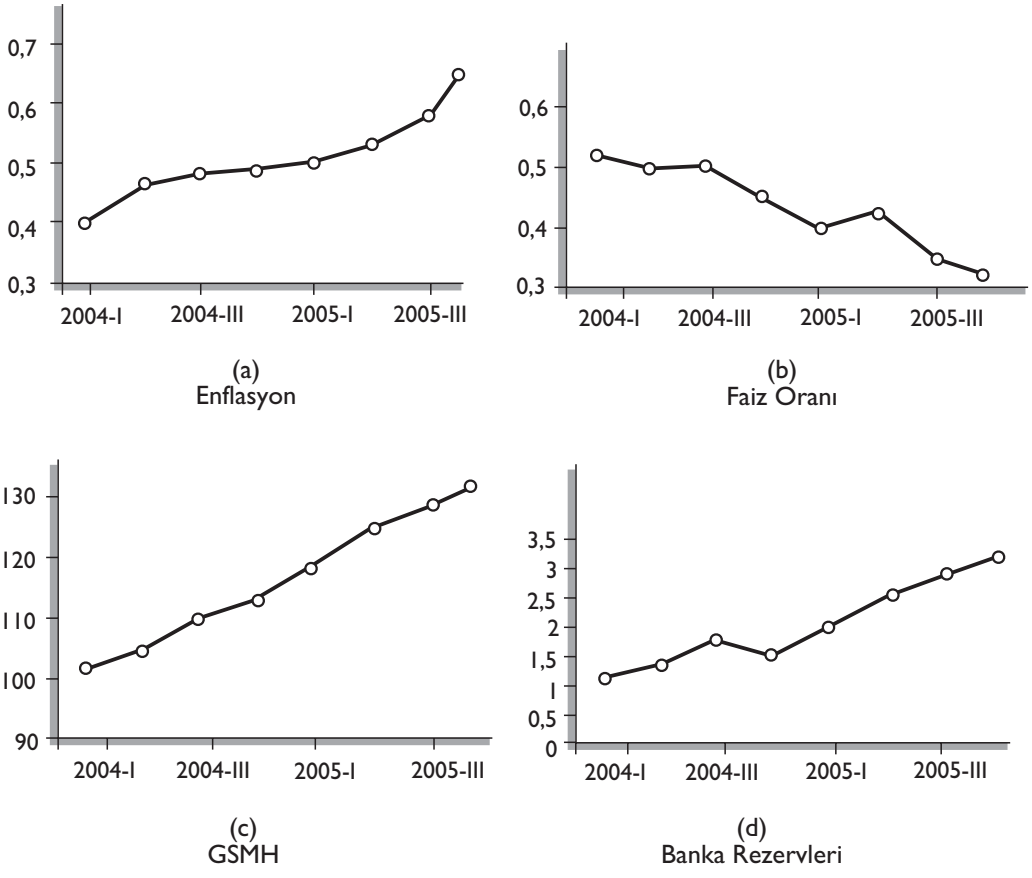

Özet

AMAÇ 1 *Keynesyen iktisatçılara göre para miktarı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkileri açıklayabilmek*

- Ekonomik birimler işlem, ihtiyat ve spekülasyon amaçları ile ellerinde bir miktar para tutmak isterler. Ekonomik birimlerin bu amaçlarla ellerinde tutmak istedikleri para miktarını belirleyen faktörler nominal gelir ve faiz oranıdır. Nominal gelir ve para talebi arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusu iken, faiz oranı para talebini ters yönde etkilemektedir.
- Gelir ve fiyatların sabit olduğu varsayımı altında, çizilecek para talebi fonksiyonu negatif eğimli bir eğri olur. Para talebinin para arzına eşitlendiği noktada para piyasası dengeye gelir ve denge faiz oranı belirlenir.
- Para miktarında meydana gelecek değişiklikler, faiz oranı üzerindeki etkisi aracılığı ile yatırımları, yatırımlarda meydana gelecek değişiklik ise nominal geliri etkiler.

AMAÇ 2 *Klasik ve monetarist iktisatçılarına göre para miktarı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkileri açıklayabilmek*

- Para miktarının ekonomiyi direkt olarak etkilediğini savunan iktisatçılar, bu görüşlerini değişim denklemine dayandırmaktadırlar. Değişim denklemi bir ekonomideki para miktarı ile dolaşım hızının çarpımının nominal gelire eşit olacağını gösteren bir özdeşliktir.
- Klasik iktisatçılar, paranın dolaşım hızının ve üretim hacminin sabit olduğu varsayımı altında, para miktarı değişikliklerinin aynı yönde ve aynı oranda fiyatlara yansıyacağını, dolayısıyla paranın üretim miktarı üzerinde bir etkisinin olmayacağını savunmuşlardır.
- Monetaristler olarak adlandırılan bir grup iktisatçı ise, ekonominin tam istihdamdan uzak olduğu bir ortamda, paranın kısa dönemde fiyatlar ve üretim üzerinde etkili olabileceğini, ancak uzun dönemde, para miktarı değişikliklerinin sadece fiyatları etkileyeceğini öne sürmektedir.

AMAÇ 3 *Para miktarını kontrol etmekten sorumlu merkez bankasının bir ekonomide üstlendiği temel fonksiyonların neler olduğunu ve bunların ne anlama geldiğini açıklayabilmek*

- Ekonomideki önemine karşın, merkez bankacılığı 20'nci yüzyılın başlangıcında ortaya çıkmış nispeten yeni bir gelişmedir.
- Merkez bankasının üstlendiği fonksiyonlar ülkeden ülkeye farklılık göstermesine karşın, modern bir merkez bankasının üstlendiği üç temel fonksiyon söz konusudur: Para piyasalarında istikrarın sağlanması, bankaların bankası ve likitidenin son kaynağı olma, devletin bankacılığını yapma.

AMAÇ 4 *Merkez bankasının ülkedeki para miktarını kontrol edebilmek için kullanabileceği araçların neler olduğunu ve bunları nasıl kullanabileceğini açıklayabilmek*

- Merkez bankalarının ülkedeki para miktarını kontrol edebilmek amacıyla kullanabilecekleri üç adet genel araç söz konusudur: Zorunlu rezerv oranları, reeskont oranı ve açık piyasa işlemleri.
- Bu araçlar içerisinde en esnek olanı ve günümüz merkez bankalarının en etkin şekilde kullandıkları araç, açık piyasa işlemleridir.

Kendimizi Sınayalım

1. İşlem amaçlı para talebi için bir grafik çizilirse aşağıdakilerden hangisi kullanılabilir?

a.
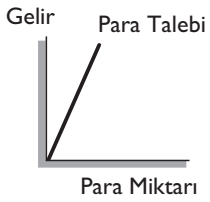

b.
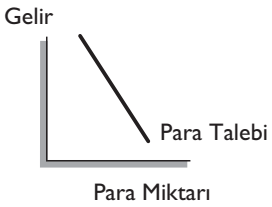

c.
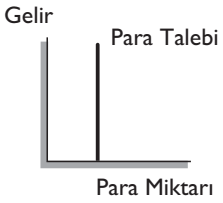

d.
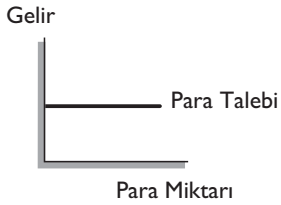

e.
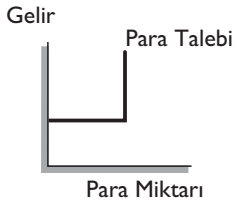

2. Bir değer muhafaza aracı olarak paradan daha fazla getiriye sahip çok sayıda finansal varlık bulunmasına karşın, ekonomik birimlerin ellerinde para tutmasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Para tutmanın riski yoktur.
b. Para, likitidesi en yüksek varlıktır.
c. Para ile diğer finansal varlıklar arasında bir ikame söz konusu değildir.
d. Paranın getirisi bulunmamaktadır.
e. Para, güven duygusu verir.

3. Faiz oranlarının düşmesinin beklendiği bir ekonomik ortamda, ekonomik birimlerin portföylerinde bulunan tahvil (B) ve para miktarı (M) ne yönde değişir?

a. B↑ , M↓
b. B↑ , M↑
c. B↓ , M↑
d. B↓ , M↓
e. B ve M değişmez

4. Diğer koşullar sabitken, fiyatlarda meydana gelecek bir düşüşün para talebi ve denge faiz oranı üzerinde yaratacağı etki aşağıdakilerden hangisidir?

a. Para talebi artar, faiz oranı düşer.
b. Para talebi ve faiz oranı artar.
c. Para talebi azalır, faiz oranı artar.
d. Para talebi ve faiz oranı azalır.
e. Para talebi ve faiz oranı değişmez.

5. Aşağıda yer alan grafikte para arzı fonksiyonunun yatay eksene dik bir doğru olarak çizilmesi aşağıdaki sonuçlardan hangisini doğurur?

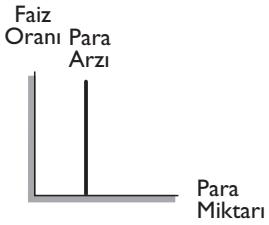

a. Merkez bankası zorunlu rezervleri sıfırlamıştır.
b. Bankacılık sistemi sonsuz miktarda kaydi para yaratmaktadır.
c. Merkez bankası para arzı üzerinde tam bir kontrole sahiptir.
d. Para arzı faiz oranları ile aynı yönde değişmektedir.
e. Merkez bankası para arzının kontrolünü bankacılık sistemine bırakmıştır.

6. Paranın dolaşım hızı sabitken, hızlı ekonomik büyüme yaşanan bir ekonomide, enflasyona neden olmayacak para arzı artış oranı aşağıdakilerden hangisi olmalıdır?

a. $\frac{\Delta M}{M} = \frac{\Delta V}{V} - \frac{\Delta Y}{Y}$

b. $\frac{\Delta M}{M} = \frac{\Delta V}{V}$

c. $\frac{\Delta M}{M} = \frac{\Delta P}{P} - \frac{\Delta Y}{Y}$

d. $\frac{\Delta M}{M} = \frac{\Delta V}{V} \times \frac{\Delta Y}{Y}$

e. $\frac{\Delta M}{M} = \frac{\Delta Y}{Y}$

7. Piyasa faiz oranı yüzde 40 iken değeri 1 milyar TL olan bir bono, faiz oranı yüzde 25'e düştüğünde en fazla kaç milyar TL'ye satılabilir?

a. 0.8
b. 1
c. 1.2
d. 1.5
e. 1.6

8. Aşağıdaki gösterimlerden hangisi, klasik iktisatçılara göre paranın nötrlüğünü ifade etmek amacıyla kullanılabilir?

a. $M\uparrow \rightarrow i\uparrow \rightarrow I\uparrow$
b. $M\uparrow \rightarrow I\uparrow \rightarrow Y\uparrow$
c. $M\downarrow \rightarrow Y\uparrow$
d. $M\uparrow \rightarrow P\uparrow$
e. $M\uparrow \rightarrow P\uparrow \rightarrow Y\downarrow$

9. Aşağıdaki şekilde Y_T tam istihdam üretim düzeyini gösterirken, Y_1 üretim düzeyinde bulunan ekonomide merkez bankasının genişlemeci bir para politikası izlemesinin kısa dönemde üretim ve fiyatlar üzerindeki etkisi aşağıdakilerden hangisidir?

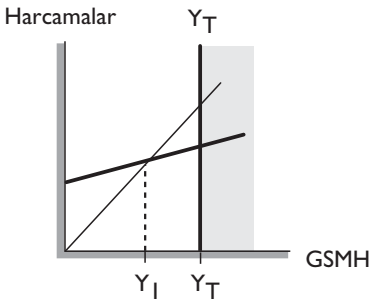

a. Fiyatlar artar, üretim azalır.
b. Fiyatlar ve üretim artar.
c. Fiyatlar düşer, üretim artar.
d. Fiyatlar ve üretim azalır.
e. Fiyatlar ve üretim değişmez.

10. Merkez bankası bilançosunun aktifinde yer alan hazine bonosu miktarında meydana gelen artış aşağıdaki değişikliklerden hangisinin sonucu olabilir?

a. Zorunlu rezerv oranındaki artışın
b. Reeskont oranlarındaki artışın
c. Açık piyasa işlemleri çerçevesinde yapılan alışın
d. Zorunlu rezerv oranındaki düşüşün
e. Açık piyasa işlemleri çerçevesinde yapılan satışın

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Para arzı, dolaşım hızı, miktar teorisi

1920'ler boyunca, batı ülkelerinde enflasyon ılımlı düzeyde kalmış, para arzı ise yavaş, ama istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1929 yılında yaşanan büyük borsa çöküşü, yoğun banka iflasları, azalan üretim ve artan işsizlik sonrasında Amerikan Merkez Bankası (kısaca Fed) izlediği para politikasını değiştirme kararı almıştır. Dolayısıyla birçok iktisatçı Fed'in krize müdahalede çok geç kaldığını ve para politikası değişikliğinin bu yüzden çok fazla anlamlı olmadığını belirtmektedirler. Ekonomik durgunluğun başlangıç döneminde, borsada yaşanan çöküş sonrasında birçok yabancı banka ABD bankalarında tuttukları altını çekmeye başlamıştır. Bu gelişme sonrasında Fed, para arzında artış olacağı ve bunun da enflasyona dönüşebileceği kaygısıyla, faiz oranlarını yükseltmiştir. Bu durum para arzında bir azalmaya davetiye çıkarmış ve sonuçta 1929-1933 döneminde ABD'de M1 para arzı yüzde 27 oranında azalmıştır. Paranın dolaşım hızının sabit kabul edilmesi durumunda, para miktarındaki bu hızlı düşüş fiyatlarda, üretimde ve dolayısıyla istihdam hacminde bir düşüş anlamına gelmekteydi. Nitekim, aşağıda yer alan grafiklerde, sözü edilen dönemde para arzının yanı sıra, fiyatların yaklaşık yüzde 25 ve üretimin yaklaşık yüzde 30 oranında azaldığı görülmektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde aynı dönemde işsizlik oranı da yaklaşık yüzde 25 oranına ulaşmıştı. Yani her 4 Amerikan vatandaşından bir tanesi işsiz kalmıştı.

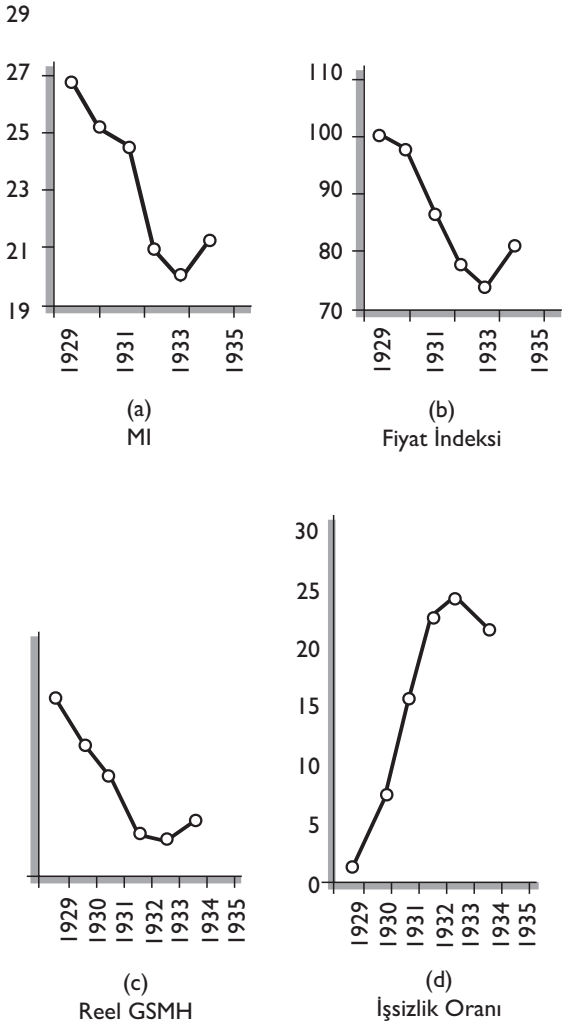

Oysa, Fed'in yapması gereken oldukça basitti: Genişlemeci bir para politikasına bir an önce dönmek. Para politikasında bu değişim 1933 yılında gerçekleşmiş, ancak bir çok iktisatçı tarafından, geç kalmakla, eleştirilmiştir. Oysa ekonomik durgunluğun kendini iyice hissettirmeye başlamış olduğu 1930 yılı ortalarında, ABD Merkez Bankası açık piyasa işlemlerini kullanıp bankacılık sektörüne kapsamlı bir rezerv aktarımı sağlayarak genişlemeci para politikasına yönelmiş olsaydı, bunun hem durgunluğun şiddetini, hem de süresini önemli ölçüde düşüreceği ve krizin tüm dünyaya yayılmasını da büyük ölçüde engelleyeceği savunulmaktadır.

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Köklü, A. (1973). **Makro İktisat.** Ankara: S Yayın, s. 341-373

Parasız, İ. (1999). **İktisada Giriş.** Bursa: Ezgi, s. 309-323

Ülgener, S. (1991). **Milli Gelir**, İstihdam ve Ekonomik Büyüme (7. Baskı). İstanbul: Der, s. 351-403

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Ayrıntılı bilgi için "Para ve Ekonomi: Dolaylı Kanal" konusuna bakınız.
2. b	Ayrıntılı bilgi için "Para ve Ekonomi: Dolaylı Kanal" konusuna bakınız.
3. a	Ayrıntılı bilgi için "Para Talebi" konusuna bakınız.
4. d	Ayrıntılı bilgi için "Para Talebi Fonksiyonu" konusuna bakınız.
5. c	Ayrıntılı bilgi için "Para Arzı" konusuna bakınız.
6. e	Ayrıntılı bilgi için "Para ve Ekonomi: Direkt Kanal" konusuna bakınız.
7. e	Ayrıntılı bilgi için "Para Piyasası" konusuna bakınız.
8. d	Ayrıntılı bilgi için "Miktar Teorisi" konusuna bakınız.
9. b	Ayrıntılı bilgi için "Para Politikasının Yürütülmesi" konusuna bakınız.
10. c	Ayrıntılı bilgi için "Para Politikasının Yürütülmesi" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Merkez bankasının para arzını azaltmaya veya artışı yavaşlatmaya dönük olarak aldığı önlemler, yani sıkı para politikasına geçiş, piyasalarda zincirleme bir takım etkiler yaratacaktır. Öncelikle, para miktarındaki daralma, para piyasalarında elde nakit ve serbest rezerv tutmanın maliyetini arttıracak ve faiz oranı yükselecektir. Durum, aşağıda yer alan şeklin a bölümünde gösterilmektedir. Merkez bankasının para arzını azaltmaya dönük önlemleri sonucunda M^s_1 para arzı fonksiyonu sola doğru kayarak M^s_2 konumuna gelmektedir. Para arzındaki bu azalmanın sonucunda, denge faiz oranı i_1 düzeyinden i_2 düzeyine yükselmektedir.

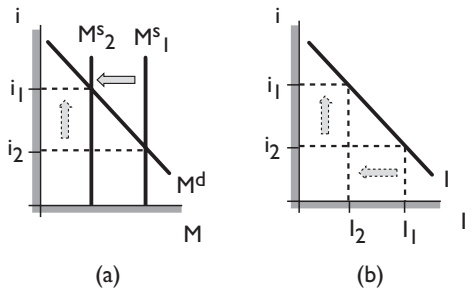

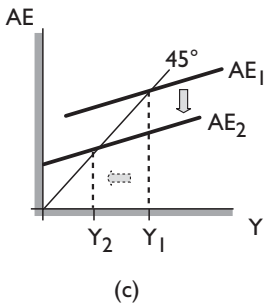

Faiz oranındaki artış, yatırımlarla faiz oranı arasındaki ters yönlü ilişki nedeniyle yatırımların azalmasına neden olacaktır. Nitekim, faiz oranının i_1'den i_2'ye yükselmesi, yukarıdaki şeklin b bölümüne göre, yatırım harcamalarının I_1'den I_2'ye azalması ile sonuçlanmaktadır. Yatırım harcamalarının azalması toplam harcamalarda bir azalma anlamına geldiği için, şeklin c bölümündeki AE_1 toplam harcama fonksiyonu otonom olarak aşağıya doru kayarak AE_2 konumuna gelmektedir. Sonuçta AE_2 harcama fonksiyonu ile 45° doğrusunun kesiştiği noktada yeni denge gelir düzeyi belirlenecektir. Şekle göre bu noktanın ifade ettiği Y_2 gelir düzeyi başlangıçtaki Y_1 gelir düzeyine göre daha düşüktür. Yani ekonomide para miktarındaki azalma sonrasında faizler yükselmiş, yatırım harcamaları ve dolayısıyla toplam harcamalar azalmış, üretimde bir daralma ortaya çıkmıştır. Metin içerisinde kullandığımız yöntemle, bu ilişkiler zincirini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

$$M\downarrow \rightarrow i\uparrow \rightarrow I\downarrow \rightarrow AE\downarrow \rightarrow Y\downarrow$$

Sıra Sizde 2

Yorumlanması istenen şekilde paranın dolaşım hızı, sözü edilen dönemde sürekli bir artma eğilimi göstermektedir. Benzer şekilde faiz oranı da bir artma eğilimi içerisindedir. Eğer bu iki değişkendeki trendi ayrı bir grafik olarak gösterirsek, aşağıdaki grafiği çizebiliriz. Çizdiğimiz bu grafik daha net biçimde göstermektedir ki, dolaşım hızı ve faiz oranı aynı yönde değişmektedir.

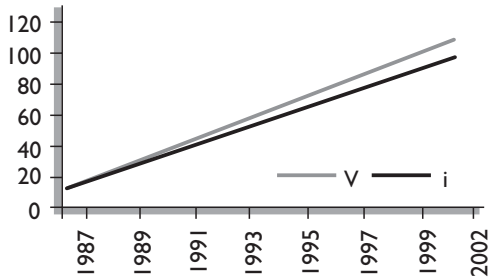

Bu ilişkinin nasıl ortaya çıktığını görebilmek için, Keynes tarafından geliştirilen para talebi fonksiyonunu,

$$M^d = f(Y,i)\ P$$

şeklinde yazabiliriz. Bu fonksiyondaki değişkenleri yeniden tanımlarsak, M^d nominal para talebini, Y reel geliri, i faiz oranını ve P fiyatlar genel düzeyini ifade etmektedir. Bu fonksiyondan yararlanarak, reel para talebi de

$$\frac{M^d}{P} = f(Y,i)$$

olacaktır. Reel para talebi fonksiyonunu ters çevirirsek,

$$\frac{P}{M^d} = \frac{1}{f(Y,i)}$$

elde edilir. Bu eşitliğin her iki tarafı reel geliri ifade eden Y ile çarpılırsa sonuç değişmeyecektir:

$$\frac{PY}{M^d} = \frac{Y}{f(Y,i)}$$

Son olarak, fiilen elde tutulan para her zaman para arzına eşit olacağı için, M^d değişkenini M ile değiştirebiliriz:

$$\frac{PY}{M} = \frac{Y}{f(Y,i)}$$

Elde edilen son eşitlik nominal gelirin para miktarına oranını, bir diğer deyişle paranın dolaşım hızını göstermektedir. Kısa dönemde Y'de büyük bir değişiklik olmadığı sürece, faiz oranlarının yükselmesi paydada yer alan para talebini azaltacağı için paranın dolaşım hızı da artacaktır. Aksine, faiz oranının düşmesi durumunda, paydada yer alan para talebi artacak, bu da dolaşım hızının düşmesi sonucunu doğuracaktır. Buna göre, para talebi faiz oranından ters yönde etkilendiği sürece, paranın dolaşım hızı sabit olmayacak, faiz oranıyla aynı yönde değişme eğilimi gösterecektir.

Sıra Sizde 3

Finansal sistemin katılımcıları göz önüne alındığında aşağıdakine benzer bir akım şeması çizmek mümkündür. Bu akım şemasına göre, sistemde tasarruf sahipleri ile yatırımcıları karşı karşıya getiren finansal piyasalar aracılığı ile fon transferi gerçekleşmektedir. Fonlar bu şekilde el değiştirdiğinde buna doğrudan finansman adı verilebilir.

Ancak, ekonomik kalkınmayla birlikte doğrudan finansman yerini dolaylı finasmana bırakır. Dolaylı finansmanın temel özelliği, fon transferi sürecinin finansal aracılar vasıtasıyla gerçekleştirilmesidir. Finasal aracı kurumlar içerisinde en çok bilineni bankalardır. Merkez bankası ise bu sistemin üstünde, denetleyici ve düzenleyici olarak yer almaktadır.

Sıra Sizde 4

Verilen göstergeler ekonominin aşırı ısındığını göstermektedir. Faiz oranlarındaki düşme eğilimi, tüketim harcamalarında beklenen artış, fiyatlarda beklenen artma eğilimi ekonomide aşırı bir canlanma olacağının göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Böyle bir durumda fiyat istikrarı amacı güden bir merkez bankası daraltıcı (sıkı) para politikasına yönelmelidir.

Bunun için yapılması gereken de bankacılık sisteminin rezervlerini azaltma yönünde para politikası araçlarını değiştirmektir. Merkez bankası bu amaca dönük olarak, açık piyasa işlemleri çerçevesinde bankalara hazine bonosu satışına yönelebilir, reeskont oranlarını ve zorunlu rezerv oranlarını yükseltebilir.

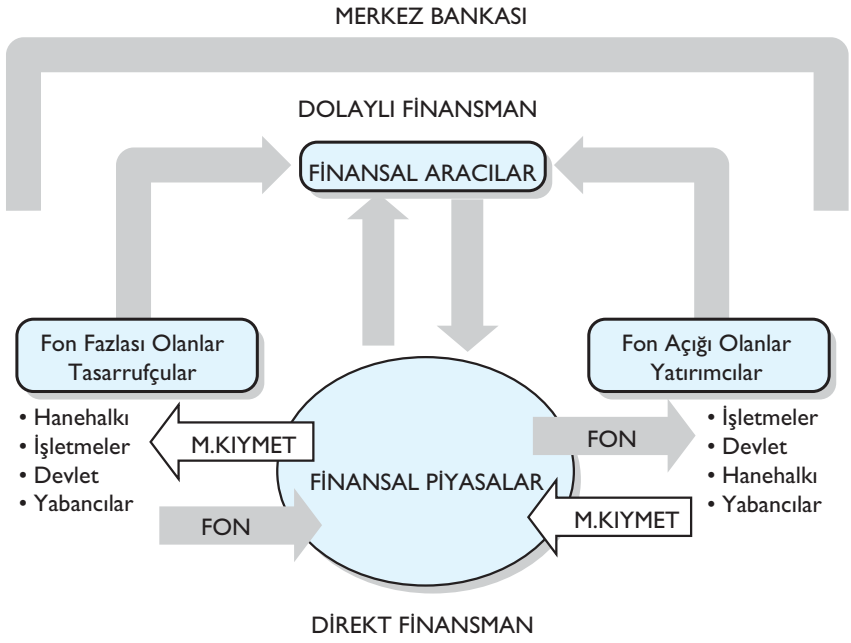

Toplam Talep-Toplam Arz Analizi ve Enflasyon

18

Yukarıdaki çizgi film kahramanlarını tanımayanınız yoktur herhalde. Taş Devri dizisinin kahramanları, zaman zaman, artan fiyatlardan ve paranın değersizleşmesinden bahsederek, günümüzün en önemli ekonomik sorunlarından bir tanesi olan enflasyona gönderme yaparlar.

Türk insanı, uzun soluklu enflasyonla ilk kez 1950'lerin ortalarında tanıştı. Ancak enflasyonun günlük yaşantımıza esas girişi 1970'lerin başından itibaren gerçekleşti. O taribten bu yana da, yani yaklaşık çeyrek yüzyıldır, enflasyonla birlikte yaşıyoruz. Bugün ***enflasyon canavarı*** *adını verdiğimiz bu ekonomik olgunun geçmişinin nerelere uzandığını hiç düşündünüz mü? Acaba Taş Devrinde gerçekten enflasyon var mıydı dersiniz?*

Başlarken

Makro iktisattaki en önemli konulardan birisi, ekonomideki fiyatlar genel düzeyinin belirlenmesidir. Makro iktisada giriş yaptığımız 11'nci ünitede, makro iktisadın temel ilgi alanlarından bir tanesinin enflasyon olduğunu belirtmiş ve enflasyonu tanımlamıştık. Dolayısıyla, bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinin nasıl belirlendiğini ve neden değiştiğini açıklayabilmek, makro iktisadı kavrayabilmenin önemli aşamalarından birisidir.

Şu ana kadar ele aldığımız ünitelerde, önce ekonominin mal ve hizmet üretilen sektörlerinde dengenin nasıl sağlandığını gördük. Böylece ekonomide gerçekleştirilen üretim miktarının nasıl belirlendiğini ve neden kimi zaman artıp, kimi zaman azaldığını belirledik. Daha sonraki ünitelerde ise, ekonominin finansal cephesinde faiz oranının nasıl belirlendiğini ve neden değiştiğini belirlemeye çalıştık. Bu analizlerimizde devletin sahip olduğu iki temel iktisat politikası aracının, yani para ve maliye politikalarının, öğrendiğimiz temel denge değişkenleri üzerinde nasıl bir etki yaratacağını inceledik. Bu analizleri yaparken değişmeyen temel bir varsayımımız vardı: ***Ekonomide fiyatlar genel düzeyi sabittir.***

Yaptığımız bu varsayımı değiştirerek, ekonomide fiyatlar genel düzeyinin nasıl belirlendiğini incelemeye geçebiliriz. Bu amaçla kullanacağımız analiz tekniği toplam arz – toplam talep (kısaca AS-AD analizi) olarak adlandırılan, son derece güçlü bir analiz tekniğidir. Yöntemin avantajı, sadece fiyatlar genel düzeyinin nasıl belirlendiğini ve neden değiştiğini açıklamaya olanak sağlamasından değil, daha önceki ünitelerde ele aldığımız mal-hizmet piyasası dengesi, para piyasası dengesi ve firmaların üretim/fiyatlama kararlarını bir araya getirerek senteze ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Kısaca, AS-AD analizinde şu ana kadar makro iktisat kapsamında ele aldığımız konuların bir sentezine ulaşmayı amaçlıyoruz.

Bu ünitede, önce toplam talep ve toplam arz eğrilerini ayrıntılı olarak ele alarak, bu eğrilerin pratik kullanımlarını tartışacağız. Daha sonra toplam talep ve toplam arz eğrilerini bir araya getirerek, bir ekonomide denge fiyat düzeyinin nasıl belirlendiğini ele alacağız. Burada gerçekleştireceğimiz analiz, fiyatlar genel düzeyinin ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediği ve ekonomik faaliyetlerin fiyatlar genel düzeyini nasıl etkilediği konusunda tespitler yapmamıza olanak tanıyacaktır. Son olarak, para ve maliye politikalarının ekonomi üzerindeki etkilerini ve enflasyonun nedenlerini ele alacağız.

Anahtar Kavramlar

- *Toplam talep*
- *Toplam talep (AD) eğrisi*
- *Toplam arz*
- *Toplam arz (AS) eğrisi*
- *Tam kapasite*
- *Denge fiyat düzeyi*
- *Sürekli enflasyon*
- *Talep enflasyonu*
- *Maliyet enflasyonu*
- *Stagflasyon*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Toplam talep kavramını tanımlayarak, toplam talep eğrisinin ne ifade ettiğini,*
2. *Toplam arz kavramını tanımlayarak, toplam arz eğrisinin ne ifade ettiğini,*
3. *Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinin ve üretim miktarının nasıl belirlendiğini ve neden değiştiğini,*
4. *Toplam arz – toplam talep analizini kullanarak, para ve maliye politikalarının ekonomide fiyatlar ve üretim üzerindeki etkilerini,*
5. *Enflasyon olgusunun özelliklerini ve türlerini sıralayarak enflasyonun nedenlerini*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

TOPLAM TALEP VE TOPLAM TALEP EĞRİSİ

AMAÇ 1

Toplam talep kavramını tanımlayarak, toplam talep eğrisinin ne ifade ettiğini açıklayabilmek

Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen değişmelerin açıklanabilmesi için başlangıç noktası, bir önceki ünitede ele aldığımız para piyasasıdır. Para piyasası dengesini incelediğimiz 17'nci ünitede, ekonomik birimlerin ellerinde tutmak istedikleri para miktarını belirleyen faktörlerin; faiz oranı (i), gelir (Y) ve fiyatlar (P) olduğunu belirlemiştik.

DİKKAT

Para talebinin nominal gelirle aynı yönde değiştiğini ifade ederken, para talebinin reel gelir ve fiyatlar tarafından belirdiğinden söz etmiştik. 17'nci ünitede gerek reel gelirin, gerekse fiyatların para talebi üzerinde benzer etkiler yarattığını ifade ederek nominal gelir artışının etkilerini ele almıştık. Şu ana kadar gerçekleştirdiğimiz analizlerde fiyatlar genel düzeyini sabit kabul ettiğimiz için, nominal gelirdeki artışların nedeni de reel gelir artışları olmaktaydı. Artık ekonomide fiyatların da değişmesine olanak tanıdığımıza göre, nominal gelir artışlarının fiyat artışlarından da kaynaklanabileceğini göz önüne almak zorundayız.

Fiyatların para talebini nasıl etkilediğini anlamak oldukça kolaydır. Örneğin, işinize her gün dolmuşa binerek gittiğinizi ve bu amaçla her sabah cebinizde 1 milyon lira bulundurduğunuzu kabul edelim. Fiyatlar arttığı ve dolmuş yolcu taşıma fiyatları 1 milyon 500 bin liraya çıktığı zaman, artık her sabah cebinizde bu amaçla bulunduracağınız para miktarı 1 milyon 500 bin liraya çıkacaktır. Belirli bir miktarda işlemi gerçekleştirebilmek için gerekli para miktarı, bu işlemlerin ortalama fiyatına göre belirlenir. Bu işlemlerin fiyatının ikiye katlanması para talebinin de ikiye katlanması anlamına gelmektedir.

Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilmesi

Toplam talep, bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan talebin toplamını ifade etmektedir. Toplam talep eğrisini elde edebilmek için, fiyatlar genel düzeyi (P) değiştiği zaman, üretim miktarının bundan nasıl etkileneceğini incelememiz gerekir. Bir diğer deyişle, örneğin, "fiyatlar arttığı zaman üretim miktarı artar mı, azalır mı, yoksa sabit mi kalır?" sorusunun cevabını vermemiz gerekmektedir. Bu amaca ulaşmak için gerekli araçları, yani mal ve hizmet piyasasını ve para piyasasını, daha önceki ünitelerde ele aldık. Dolayısıyla yapmamız gereken, ekonominin reel sektörü (mal ve hizmet piyasası) ile parasal sektörünü (para piyasasını) bir araya getirerek senteze yönelmektir.

Toplam talep: Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan talebin toplamıdır.

DİKKAT

Toplam talep eğrisini elde edebilmek için, maliye politikası değişkenleri (kamu harcamaları – G, vergiler – T) ile para politikası değişkeninin (para arzı – M^s) sabit olduğunu kabul edeceğiz. Bir diğer deyişle, fiyatlardaki değişme karşısında, devletin ekonomiyi etkilemek için herhangi bir önlem almadığını kabul edeceğiz. Şüphesiz, bu varsayımı daha sonra değiştirmemiz gerekmektedir. Toplam talep eğrisinin ne ifade ettiğini anlayabilmek için bu varsayımı yapmamız oldukça yararlı olacaktır.

Yukarıda söz ettiğimiz gibi, fiyatlarda meydana gelecek artış para talebini arttırmaktadır. Şimdi bu değişikliğin para piyasası üzerinde yaratacağı etkiyi ve daha

sonra meydana gelecek zincirleme değişiklikleri Şekil 18.1 aracılığı ile ele alalım. Fiyatların, örneğin P_0 düzeyinden P_1 gibi daha yüksek bir düzeye çıkması para talebini arttırmaktadır. Buna göre şeklin a bölümünde, P_0 fiyat düzeyi için çizilmiş olan M^d_0 para talebi eğrisi, para talebindeki artışı ifade etmek üzere sağa doğru kayarak M^d_1 konumuna gelecektir. Başlangıçtaki i_0 faiz oranında, fiyatlarda meydana gelen artış para piyasasında bir talep fazlası yaratacaktır. Ekonomik birimler, artan fiyatlar nedeniyle önceki duruma göre ellerinde daha fazla para tutmak isteyeceklerdir. Varsayımımız gereği arz edilen para miktarı sabit tutulduğu için, para piyasası ancak daha yüksek bir faiz oranında (şekle göre, i_1) dengeye gelebilmektedir.

Şekil 18.1

Fiyat Artışının Ekonomideki Etkisi

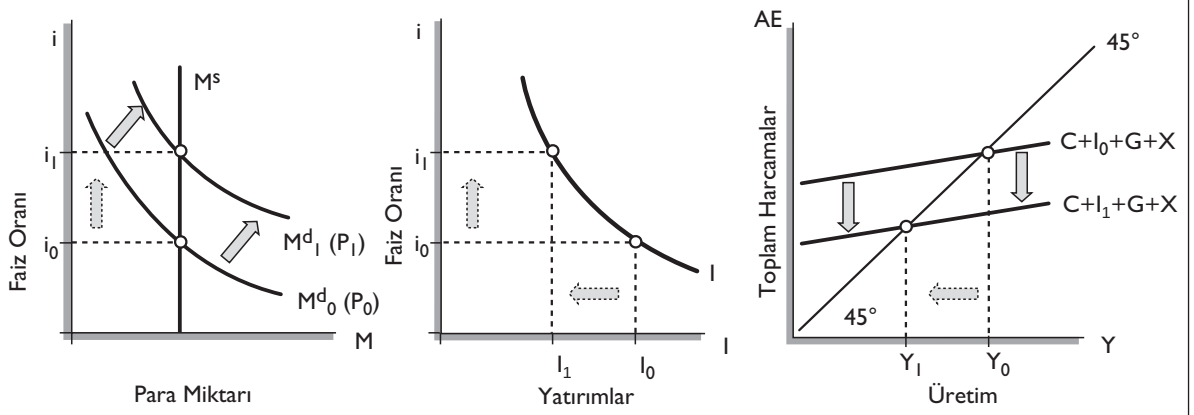

Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artış para talebini M^d_0'dan M^d_1'e arttırmaktadır. Para arzı sabitken, faiz oranı i_0'dan i_1'e yükselir.

Artan faiz oranı yatırımları I_0'dan I_1'e düşürmektedir.

Azalan planlanmış yatırımlara bağlı olarak planlanan toplam harcamalar azalmakta ve denge üretim (gelir) düzeyi Y_0'dan Y_1'e düşmektedir.

Şekil 18.1'in b bölümünden görülebileceği gibi, artan faiz oranı karşısında bazı yatırım projeleri kârlı olmaktan çıkacağı için planlanmış yatırım harcamaları (I) azalacaktır. Örneğin, şekle göre faiz oranının i_0'dan i_1'e yükselmesi karşısında planlanan yatırım harcamaları I_0'dan I_1'e gerilemektedir. Faiz oranındaki bu artış karşısında planlanan yatırım harcamalarının azalması, başlangıçtakine göre daha düşük bir harcama düzeyine işaret eder. Bu da, şeklin c bölümünde görülen $C+I_0+G+X$ toplam harcama fonksiyonunun aşağıya doğru kayarak $C+I_1+G+X$ konumuna gelmesine yol açar. Başlangıçtakine göre daha düşük bir toplam harcama, stoklarda planlanmamış bir artış yaratacağı için, firmalar üretimlerini kısacaklar ve sonuçta üretim Y_0 düzeyinden Y_1 düzeyine gerileyecektir. Yaşanan bu zincirleme değişikliklerin sebebini ve sonucunu bir cümleyle özetlersek, fiyatlar genel düzeyinin artması ($P\uparrow$) üretimin azalması ($Y\downarrow$) ile sonuçlanmıştır.

Fiyatlar düşerse, yukarıda ortaya konan süreç tersine işleyecektir. Fiyatlardaki düşüş para talebini azaltacak ve denge faiz oranının düşmesine yol açacaktır. Daha düşük bir faiz oranı ise planlanmış yatırım harcamalarını ve dolayısıyla toplam harcamaları arttıracaktır. Stoklarda planlanmamış bir azalma ile karşılaşan firmalar ise üretimlerini arttırarak bu değişime uyum gösterirler. Sonuçta, fiyatlardaki düşüş ($P\downarrow$) ile başlayan değişim süreci üretimin artması ($Y\uparrow$) ile sona ermiştir.

Yukarıda sözel olarak ifade edilen fiyatlardaki düşme sürecini, Şekil 18.1'deki gibi grafikler çizerek tekrarlamanız konuyu kavramanız açısından son derece yararlı olacaktır.

DİKKAT

Yukarıdaki paragraflarda elde edilen sonucu kısaca tekrarlayalım: P↑, Y↓ ve P↓, Y↑. Bu durum fiyatlar ile üretim (reel gelir) arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Toplam üretim (reel gelir) ve fiyatlar genel düzeyi arasındaki ters yönlü ilişki **toplam talep eğrisi (AD)** olarak adlandırılır. Aşağıda yer alan Şekil 18.2'de, sözü edilen ters yönlü ilişki nedeniyle negatif eğime sahip olan toplam talep (AD) eğrisi gösterilmektedir.

Toplam Talep (AD) Eğrisi: Toplam üretim ve fiyatlar genel düzeyi arasındaki ters yönlü ilişkidir.

Şekil 18.2

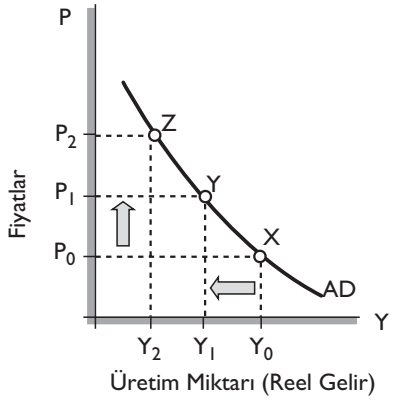

Toplam Talep (AD) Eğrisi: *AD eğrisinin negatif eğimi fiyatlar genel düzeyi ile üretim miktarı arasındaki ters yönlü ilişkiyi yansıtmaktadır. AD eğrisi üzerinde yer alan her noktada ekonominin reel ve parasal sektörleri dengededir.*

Toplam talep eğrisi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken iki husus söz konusudur. İlk olarak, AD eğrisi üzerindeki her noktada hem reel sektör, hem de parasal sektör dengededir. Dikkat ederseniz, fiyatlardaki değişikliğin para piyasasında dengeyi nasıl etkilediğini inceleyerek başlayan süreç, mal ve hizmetler piyasasında (reel sektörde) dengenin nasıl değişeceğini tespit ederek sonuçlanmaktadır. Daha önce ele aldığımız Şekil 18.1 aracılığı ile bu süreci net olarak görmüştük. Dolayısıyla, Şekil 18.2'deki toplam talep eğrisi üzerindeki X noktasında hem para piyasası dengededir (yani, para arzı ve talebi eşittir), hem de mal ve hizmetler piyasası dengededir (yani, planlanan toplam harcamalar üretimin değerine eşittir). Aynı durum Y noktası ve AD eğrisi *üzerinde* yer alan diğer tüm noktalar için geçerlidir.

Üzerinde durulması gereken ikinci husus, toplam talep eğrisinin ne ifade ettiği ile ilgilidir. Toplam talep eğrisi, mikro iktisatta ele aldığımız bireysel talep eğrisi veya piyasa talep eğrisinden daha karmaşık bir anlama sahiptir. Hemen belirtelim ki, toplam talep (AD) eğrisi ne piyasa talep eğrisidir, ne de ekonomideki piyasa talep eğrilerinin toplamını ifade etmektedir.

Bunun nedenini anlayabilmek için negatif eğime sahip olan bireysel talep eğrisinin ardındaki mantığı hatırlamaya çalışın. Hatırlamakta güçlük çekiyorsanız, Ünite 3'de talep eğrisi başlığını kısaca gözden geçirmeniz yararlı olacaktır.

DİKKAT

Talep eğrisi, *diğer koşullar sabitken*, olası her fiyat düzeyinde bir bireyin veya tek bir piyasanın satın almak istediği mal miktarını ifade eder. Bu nedenle, mikro iktisatta bireysel talep eğrisini veya piyasa talep eğrisini çizerken diğer fiyatların ve gelirin sabit olduğunu kabul ederiz. Bu varsayımın sonucunda, bir malın fiyatı yükseldiğinde satın alınmak istenen miktarın azalmasının nedenlerinden bir tane-

si, diğer mallara göre incelenen malın daha pahalı hale gelmesidir. Bu da tüketicilerin fiyatı artan mal yerine diğer malları ikame etmeleri, yani fiyatı artan maldan satın alınmak istenen miktarın azalması anlamına gelmektedir. Ayrıca bir malın fiyatının artması durumunda gelir sabit kalıyorsa reel gelir azalır. Bu da fiyatı yükselen maldan daha az satın alınmasına neden olabilir.

Bireysel talep eğrisinin aksine, toplam talep eğrisinde ekonomideki tüm fiyatlardan bahsedilmekte ve dolayısıyla durum önemli bir farklılık göstermektedir. Ekonomideki tüm fiyatların yükselmesi nedeniyle, bireysel talep eğrisinin negatif eğimli olmasını açıklarken kullandığımız mantık zincirini toplam talep eğrisinin negatif eğimi için kullanamayız. Fiyatlar arttığı zaman, para talebi de arttığı için toplam taleple fiyatlar arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Zira, para arzı sabitken, para piyasasında dengenin sağlanabilmesi için faiz oranının yükselmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, toplam üretim miktarının düşmesine neden olan faktör faiz oranıdır.

Bu açıklamalarımıza göre, mikro iktisatta öğrendiğimiz bireysel talep eğrisinin veya piyasa talep eğrisinin ardında yatan mantığı kavrayabilmek için para piyasasının nasıl çalıştığını bilmemize gerek yoktur. Oysa, toplam talep eğrisinin ne ifade ettiğini kavrayabilmek için, parasal sektörle reel sektör arasındaki etkileşimi anlamamız gerekmektedir. Bu nedenle yukarıdaki Şekil 18.1'in işleyişi ve sonuçta 18.2'de çizilen toplam talep eğrisi, mal ve hizmet piyasaları ile para piyasaları hakkında şu ana kadar öğrendiklerimizi bir araya getirmektedir.

Toplam Harcamalar ve Toplam Talep

Ekonominin reel sektörüne ilişkin açıklamalar yaptığımız 12 ve 13'üncü ünitelerde hanehalkları, firmalar, devlet ve yabancılar (net ihracat anlamında) tarafından yapılması planlanan harcamalar toplamına planlanan toplam harcamalar adını vermiş ve AE ile göstermiştik. Öte yandan, mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirildiği reel sektörde denge şartı olarak, planlanmış toplam harcamaların toplam üretime eşit olması gerektiğini belirtmiştik. Toplam harcamaların tüketim (C), yatırım (I), kamu harcamaları (G) ve net ihracatın (X) toplamından oluştuğu göz önüne alındığında, denge şartı olarak

$$Y = AE$$
$$Y = C + I + G + X$$

elde etmiştik. Toplam talep eğrisi üzerindeki her noktada hem parasal sektör, hem de reel sektör dengede olduğu için, toplam talep miktarı da planlanan toplam harcamalara eşit demektir. Bu durumu daha önce ele aldığımız Şekil 18.1 ve 2'yi göz önüne alarak görebilirsiniz. Fiyatlar yükseldiği zaman AD eğrisi üzerinde yukarıya doğru kaymaya neden olan faktör planlanmış toplam harcama miktarındaki azalmadır.

Toplam Talep Eğrisinin Yer Değiştirmesi

Toplam talep eğrisinin elde edilmesi sürecinde devletin kullanabileceği iktisat politikası araçlarına ait değişkenlerin, yani kamu harcamaları (G), vergiler (T) ve para arzının (M^s) sabit olduğunu kabul etmiştik. Sabit kabul ettiğimiz bu değişkenlerde meydana gelecek değişmeler toplam talep eğrisinin yer değiştirmesine neden olur.

Bu durumu görebilmek için, önce para arzındaki bir artışı ele alalım. Fiyatlar belirli bir düzeyde iken merkez bankasının para arzını arttırması, para piyasasında denge faiz oranının düşmesine neden olur. Faiz oranındaki düşüş planlanmış yatı-

rım harcamalarını ve dolayısıyla toplam harcamaları arttırır. Para arzındaki artışın sonucu, belirli bir fiyat düzeyinde, üretimde meydana gelen artıştır. Bu da ancak AD eğrisinin Şekil 18.3'teki gibi sağa doğru kayması ile mümkün olur.

Şekil 18.3

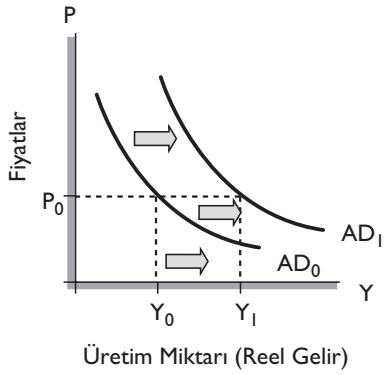

Toplam Talep Eğrisinin Sağa Kayması: *Para arzında ve kamu harcamalarındaki artış, vergilerdeki düşüş toplam talep eğrisinin sağa doğru kayarak AD_0 konumundan AD_1 konumuna gelmesine neden olur. Örneğin, para arzındaki artış karşısında toplam talep eğrisinin yer değiştirmesinin nedeni, para piyasasında faiz oranının düşmesi, bunun yatırım harcamalarını arttırması ve sonuçta toplam harcamaların artmasıdır. Sonuçta her bir fiyat düzeyinde toplam üretim miktarı artmaktadır.*

Kamu harcamalarında ortaya çıkacak bir artış veya vergilerde gerçekleştirilecek bir düşüş de, her fiyat düzeyinde toplam üretim miktarının (reel gelirin) artmasına neden olur. Kamu harcamalarındaki artış direkt olarak toplam harcamaları arttırmakta, bu da üretim miktarında bir artışla sonuçlanmaktadır. Öte yandan, vergilerde gerçekleştirilecek bir azalma tüketim harcamalarının artmasına neden olmakta, bu da toplam harcamaların artmasına ve üretimin yükselmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, kamu harcamalarında meydana gelecek artış veya vergilerde gerçekleştirilecek düşüş, Şekil 18.3'te olduğu gibi AD eğrisinin sağa doğru kaymasına neden olur.

Maliye politikasına ilişkin açıklamalar yaptığımız 15'inci ünitenin ilgili bölümlerini tekrarlamanız, yukarıda yapılan açıklamaları anlamanıza katkıda bulunacaktır.

DİKKAT

Para arzındaki ve kamu harcamalarındaki azalma veya vergilerdeki artmanın üretim üzerinde yaratacağı etkileri değerlendirebilmek için, yukarıda özetlenen süreci tersine çevirmek yeterlidir. Bu durumda toplam talep eğrisi sola doğru kayacak ve her fiyat düzeyinde üretim miktarı azalacaktır. AD eğrisinin sola doğru kayması aşağıda yer alan Şekil 18.4'te gösterilmektedir.

Şekil 18.4

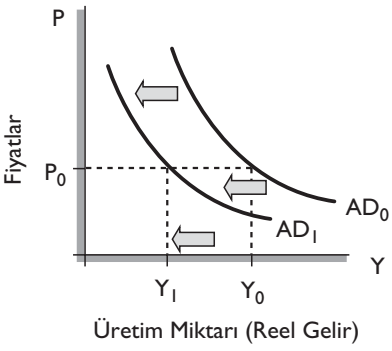

Toplam Talep Eğrisinin Sola Kayması: *Para arzında ve kamu harcamalarındaki azalma, vergilerdeki artma toplam talep eğrisinin sola doğru kayarak AD_0 konumundan AD_1 konumuna gelmesine neden olur. AD eğrisinin sola doğru kayması sonucunda herbir fiyat düzeyinde üretim miktarı azalmaktadır.*

Aşağıda yer alan Tablo 18.1, M^s, G ve T değişkenlerindeki değişmeler karşısında toplam talep eğrisinin konumunda meydana gelecek değişmeleri özetlemektedir.

Tablo 18.1

Toplam Talep Eğrisinin Yer Değiştirmesi: Özet

Genişlemeci Para Politikası	Daraltıcı Para Politikası
$M\uparrow \rightarrow$ AD eğrisi sağa kayar	$M\downarrow \rightarrow$ AD eğrisi sola kayar
Genişlemeci Maliye Politikası	**Daraltıcı Maliye Politikası**
$G\uparrow \rightarrow$ AD eğrisi sağa kayar	$G\downarrow \rightarrow$ AD eğrisi sola kayar
$T\downarrow \rightarrow$ AD eğrisi sağa kayar	$T\uparrow \rightarrow$ AD eğrisi sola kayar

DİKKAT

Toplam talep eğrisini anlayıp anlamadığınızı görebilmek için, Tablo 18.1'de verilen her bir değişikliğin AD eğrisi üzerinde yaratacağı etkiyi adım adım ortaya koyunuz.

SIRA SİZDE 1

Yanda yer alan karikatürde enflasyonun faiz oranını etkilediği, faiz oranının da enflasyon üzerinde etkili olduğu ifade edilmekte ve bunun bir kısır döngü yarattığı vurgulanmaktadır. Öğrendiğimiz analiz tekniklerini kullanarak, enflasyon ve faiz oranı arasındaki bu karşılıklı etkileşimin nasıl ortaya çıktığını, bunun neden bir kısır döngü özelliği gösterdiğini açıklayabilir misiniz?

TOPLAM ARZ VE TOPLAM ARZ EĞRİSİ

AMAÇ 2

Toplam arz kavramını tanımlayarak, toplam arz eğrisinin ne ifade ettiğini açıklayabilmek

Toplam Arz: Bir ekonomideki toplam mal ve hizmet arzıdır.

Toplam arz, bir ekonomideki toplam mal ve hizmet arzıdır. Toplam talep eğrisinin altında yatan mantık konusunda küçük tartışmalar olmasına karşın, toplam arz eğrisinin ardındaki mantık zinciri ile ilgili olarak iktisatçılar arasında oldukça önemli anlaşmazlıklar söz konusudur. Öte yandan, toplam arz eğrisinin şekli de tartışma konusudur.

Toplam Arz (AS) Eğrisi: Bir ekonomideki tüm firmalar tarafından arz edilen toplam miktar ile fiyatlar arasındaki ilişkidir.

Toplam arz eğrisi, bir ekonomideki tüm firmalar tarafından arz edilen toplam miktar ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi gösterir. Toplam arz eğrisini kavrayabilmek için, bireysel olarak bir firmanın davranışı ile ilgili bazı hatırlatmalar yapmak yararlı olacaktır.

Bir ekonomide faaliyet gösteren her bir firmanın arz eğrilerini bir araya getirerek toplam arz eğrisini elde etmek ilk bakışta mantıklı görünebilir. Ancak bir ekonomideki fiyatlar genel düzeyi ile toplam üretim miktarı arasındaki ilişkinin (yani AS eğrisinin) ardındaki mantık ile tek bir firmaya ait arz eğrisinin ardındaki mantık arasında önemli farklılıklar söz konusudur. Toplam arz eğrisi bir piyasa arz eğrisi değildir ve ekonomideki bireysel arz eğrilerinin toplanması ile elde edilen bir eğri anlamına da gelmemektedir. Bunun nedenini görebilmek için, 3'üncü ünitede gördüğümüz bireysel arz eğrisinin ardında yatan mantığı kısaca hatırlayalım. Arz eğrisi, *diğer koşullar sabitken*, bir firmanın olası tüm fiyat düzeylerinde satmak is-

tediği mal miktarını gösterir. Bu nedenle, bir firmaya ait arz eğrisini çizerken, ücretler de dahil olmak üzere, tüm girdi fiyatlarının sabit olduğunu kabul ederiz. Bir firmaya ait arz eğrisi, firmanın ürettiği malın fiyatının değişmesi durumunda firmanın üretim miktarının ne olacağını gösterir, ancak bu süreçte malın üretiminde girdi olarak kullanılan diğer malların fiyatlarında değişiklik söz konusu olmamaktadır. Ekonominin bütünü içinde tek bir firma oldukça küçük kalacağı için, tek bir firma açısından bu varsayım akılcı olabilir. Ürettiği malın fiyatı artan bir firmanın ekonomideki girdi fiyatlarını da önemli miktarda arttırması olasılığı oldukça düşüktür. Amacı kâr maksimizasyonu olan bir firmanın ürettiği malın fiyatı artarken, kullandığı girdilerin fiyatında bir değişiklik yoksa üretimini arttırması normaldir.

Burada sorun, ekonomideki tüm malların fiyatlarının artması durumunda ne olacağıdır. Ekonomideki tüm fiyatlar yükselirken, firmanın karşılaştığı maliyetlerin sabit kalacağını kabul etmek, en azından iki nedenle gerçekçi değildir. Öncelikle, bazı firmaların üretimleri diğer firmaların girdisini oluşturur. Bu nedenle, ekonomide fiyatlar genel düzeyi artıyorsa, en azından bazı girdilerin fiyatında da bir artış söz konusu olacaktır. İkinci olarak, ekonomideki tüm fiyatlar yükselirken, önemli girdi maliyetlerinden birisini oluşturan ücretlerin sabit kalacağını varsaymak gerçekçi değildir. Fiyatlar genel düzeyinin yükseldiği bir ortamda, kullanılan bütün girdilerin fiyatları sabit kalamayacağı için, fiyatlar genel düzeyindeki artış, firmaların bireysel arz eğrilerinin yer değiştirmesine neden olacaktır. Bu durumda toplam arz eğrisinin elde edilebilmesi için bireysel arz eğrilerinin toplanması mümkün olmayacaktır.

Bir ekonomideki bütün firmaların bireysel arz eğrilerinin toplamının toplam arz eğrisini oluşturmamasının bir diğer nedeni, çok sayıda firmanın piyasada belirlenen fiyata göre üretim kararı vermemesi, aksine bunların fiyatı belirlemesidir. Sadece tam rekabet piyasalarındaki firmalar piyasa güçleri tarafından belirlenen fiyata göre üretim kararını değiştirmektedirler. Aksak rekabet piyasalarındaki firmalar ise talep ve maliyetler konusundaki beklentilerine uygun olarak üretim miktarlarını ve üretimlerinin satış fiyatını belirleyebilmektedirler. Ürettiği malın satış fiyatını belirleyen firmalar, aynı anda hem fiyatı hem de üretim miktarını belirledikleri için bireysel arz eğrisine sahip olamazlar. Dolayısıyla bunları bir araya getirerek toplam arz eğrisini elde etmek de söz konusu olamaz.

Yukarıdaki paragraflarda söz edilen hususlar göz önüne alındığında, başlangıçta sorduğumuz soru halâ cevaplandırılamamıştır: Toplam üretim ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişki hakkında ne söyleyebiliriz? Fiyatlar genel düzeyi değiştiğinde girdi fiyatları da değiştiği ve çok sayıda firma hem üretim miktarını hem de satış fiyatını belirlediği için, arz sözcüğünün geleneksel anlamında bir toplam arz eğrisinden söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle, toplam arz eğrisini ekonomideki tüm firmaların ve piyasaların fiyat ve üretim konusundaki kararlarını bir araya getiren *fiyat/üretim etkileşimi eğrisi* olarak değerlendirmek mümkündür. Burada cevaplandırılması gereken bir diğer soru karşımıza çıkmaktadır: Peki bu eğrinin şekli nasıldır?

Kısa Dönem Toplam Arz Eğrisi

Birçok iktisatçı, en azından kısa dönemde, toplam arz eğrisinin pozitif eğime sahip olduğunu savunmaktadır.

İktisada Giriş dersi kapsamında sadece kısa dönem toplam arz eğrisini ele alacağız. Toplam arz eğrisinin uzun dönemde alacağı şekil ve bunun izlenecek iktisat politikaları açısından doğuracağı sonuçlar İktisat Teorisi derslerinizde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Öte yandan, birçok iktisatçı düşük üretim düzeylerinde (örneğin ekonominin daralma aşamasında bulunması gibi) toplam arz eğrisinin oldukça yatık, yüksek üretim düzeylerinde (örneğin ekonominin canlanma aşamasında olması gibi) ise tamamen dik veya oldukça dik olacağını savunmaktadırlar. Sözü edilen bu farklı görüşlerin bir araya getirilmesi ile çizilen toplam arz (AS) eğrisi Şekil 18.5'te görülmektedir.

Şekil 18.5

Kısa Dönemde Toplam Arz Eğrisi: *Kısa dönemde toplam arz eğrisi pozitif bir eğime sahiptir. Düşük gelir düzeylerinde AS eğrisi oldukça yatık bir eğime sahiptir. Ekonomi tam kapasiteye yaklaştıkça AS eğrisi dikleşmekte, tam kapasiteye ulaşıldığında ise yatay eksene dik bir konum almaktadır.*

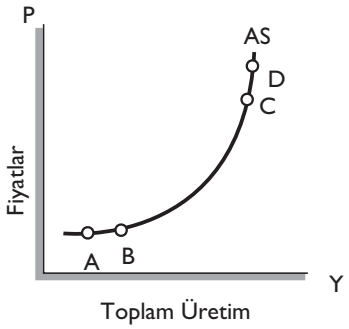

Şekilde verilen toplam arz eğrisinin şeklini anlayabilmek için, genişlemeci bir para ve maliye politikasının izlendiğini, bunun sonucunda toplam talebin arttığını kabul edelim. Artan toplam talep karşısında firmaların üretim ve fiyat konusunda gösterdikleri tepkiyi inceleyerek AS eğrisinin şeklini açıklamaya çalışalım. Bu türden bir genişlemeci iktisat politikası karşısında firmaların üretim ve fiyat konusunda göstereceği tepki iki faktöre bağlı olacaktır:

- Ekonominin, genişleme döneminde ulaşılan en yüksek kapasiteye ne kadar yakın olduğu,
- Fiyatlar genel düzeyindeki artış karşısında girdi fiyatlarının buna hangi hızda uyum gösterdiği.

Kapasite Kısıtları: Mikro iktisatta **kısa dönem** kavramı ile üretim faktörlerinden bazılarının sabit kaldığı ve bunun firmanın üretim konusundaki kararlarını sınırlandırdığı bir dönem kastedilir. Örneğin, bir çiftçinin yapacağı tarımsal üretim kısa dönemde çiftçinin sahip olduğu toprakların büyüklüğü ile sınırlıdır. Burada sahip olunan toprağın büyüklüğü sabit üretim faktörüdür. İmalat yapan firmaların üretim kararları ise kısa dönemde fiziki üretim olanaklarının büyüklüğü ile sınırlıdır. Uzun dönemde işletmeler üretim kapasitelerini arttıracak yatırımlara girişerek bu tür kısıtları aşabilirler. Örneğin, yukarıda sözü edilen çiftçi ilave toprak satın alarak, imalatçı firma ise yeni bir fabrika binası inşa ederek üretim konusunda kısa dönemde karşılaştıkları kısıtları uzun dönemde aşabilirler.

Tam kapasite: Bir firmanın elinde bulunan sermaye stoku ve işgücünün tamamını üretim faaliyetlerinde kullanmasıdır.

Atıl sermaye: Mevcut üretim düzeyinin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulmayan sermaye miktarıdır.

Atıl işgücü: Mevcut üretim düzeyinin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulmayan işgücü miktarıdır.

Kısa dönemde üretim kapasitesinin sabit olduğu görüşü makro iktisatta da önemli bir yere sahiptir. Makro iktisatta, firmaların tam kapasitede veya buna yakın bir düzeyde çalışıp çalışmadıkları ile ilgilenilmektedir. Bir firma elinde bulunan sermaye ve işgücünün tamamını üretim faaliyetlerinde kullanıyorsa **tam kapasitede** üretim yapıyor demektir. Kimi zaman firmalar **atıl sermaye ve atıl işgücü** ile üretim yapıyor olabilirler. Burada sözü edilen atıl sermaye ve atıl işgücü deyimleri ile, firmanın elinde bulunan ancak cari üretim düzeyinin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulmayan sermaye ve işgücü miktarı kastedilmektedir. Örneğin, sermayeyi elden çıkarmak bazı maliyetler getiriyorsa, ekonomi daralma döneminde olsa ve firma üretimini bir miktar kısmış olsa bile, sermayenin üretimde kullanılmayan

kısmını elde tutmaya devam edebilir. Böyle bir durumda firma elinde bulunan sermaye stokunun tamamını kullanmıyor demektir. Ekonomik daralmanın kısa süreceği ve gelecekte üretim miktarını arttırabilmek için bu sermayeye ihtiyaçları olacağını düşünüyorlarsa, firmalar yukarıda özetlenen biçimde davranabilirler. Aynı gerekçelerle bir miktar işgücünün atıl kalmasına da katlanılabilir. Zira çok sayıda işçiyi işten çıkarmak, hem yönetim maliyetleri açısından, hem de işçi morali açısından firmaya daha büyük bir yük getirebilir.

Makro iktisatta ekonominin bir bütün olarak tam kapasitede çalışıp çalışmadığı sorunu ile de ilgileniriz. Eğer ekonomide bir konjonktürel işsizlik mevcut ise, mevcut işgücünün tamamı üretimde kullanılmıyor demektir. Bir diğer deyişle, ekonomide mevcut cari ücret düzeyinden çalışmak istedikleri halde iş arayan ve bulamayan insanlar mevcuttur. Dolayısıyla, firmalar atıl sermaye ve işgücü bulundurmasalar bile, konjonktürel işsizliğin söz konusu olduğu bir ortamda, ekonomi tam kapasitenin altında, yani **eksik kapasite**de çalışıyor olabilir.

Eksik kapasite: Tam kapasitenin altında çalışılmasıdır.

Üretim Düzeyi ve Fiyat/Üretim Etkileşimi: Ekonominin düşük üretim düzeylerinde, hem firmalar açısından, hem de ekonominin bütünü açısından atıl kapasite söz konusu olacaktır. Böyle bir ortamda firmalar, muhtemelen eksik kapasitede üretim yaparlar ve ellerinde atıl sermaye ve işgücü bulundururlar. Öte yandan, düşük üretim düzeylerinde ekonominin bütünü açısından bakıldığında konjonktürel işsizlik söz konusu olacaktır. Böyle bir ortamda, talepte meydana gelecek artış karşısında firmaların fiyatları arttırmaktan ziyade, üretimi arttırarak tepki vermeleri olasılığı yüksektir. Firmalar atıl kapasiteye sahip oldukları için, daha fazla üretim yapmanın getireceği ek maliyet nispeten düşük olacaktır. Ayrıca, işsizlerin içinden daha fazla işgücü istihdam edebilirler ve bunun firmaya maliyeti oldukça düşük kalabilir. Buna göre, ekonomi düşük bir üretim düzeyinde bulunduğunda, toplam talepte ortaya çıkacak artışın üretimde artışa neden olacağını ve fiyatların değişmeden kalacağını veya çok az bir artış gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Bu sonucun ortaya çıkması, düşük üretim düzeylerinde toplam arz (AS) eğrisinin oldukça yatık olmasını gerektirmektedir. Şekil 18.5'te yer alan AS eğrisi üzerinde A noktasına göre B noktasındaki üretim daha fazladır. Ancak B noktasının ifade ettiği fiyat düzeyi A noktasının ifade ettiği fiyat düzeyine oldukça yakındır.

Üretim artmaya devam ettiği sürece yukarıda elde edilen sonuç da değişmeye başlamaktadır. Firmalar ve bir bütün olarak ekonomi tam kapasiteye yaklaştıkça, talepteki artış karşısında firmaların tepkisi üretimi arttırmaktan çok fiyatları arttırmak şeklinde değişmektedir. Zira, firmalar üretimi arttırdıkça kısa dönem üretim sınırlarına doğru yaklaşmaya başlarlar. Öte yandan firmalar üretim artışını gerçekleştirebilmek için daha fazla işçi istihdam edeceklerinden işsizlik de azalmaya başlayacak ve sonuçta ekonomi tam kapasite üretim düzeyine doğru yaklaşacaktır. Üretim arttıkça sermayenin ve işgücünün fiyatı daha hızlı artmaya başlayacak, bu da firmaların ürettikleri malın fiyatını arttırmalarına yol açacaktır.

Belirli bir üretim düzeyinden sonra firmaların üretimi daha fazla arttırmaları mümkün değildir. Bu üretim düzeyinde firmalar ve bir bütün olarak ekonomi tam kapasitede çalışmaya başlayacaktır. Öte yandan, ekonomideki konjonktürel işsizlik sorunu da büyük ölçüde ortadan kalkar. Böyle bir üretim düzeyinde iken talepte meydana gelecek artışlar karşısında firmalar, artık sadece fiyatları arttırarak cevap vereceklerdir. Buna göre, ekonomide en yüksek düzeyde üretimin gerçekleştirildiği, yani tam kapasiteye ulaşıldığı bir dönemde toplam arz eğrisi dik olacaktır. Şekil 18.5'teki AS eğrisi yüksek üretim düzeylerinde yatay eksene dik bir doğru halini almaktadır. Örneğin, C noktasından D noktasına geçildiği zaman üretimde değişiklik olmamakta, sadece fiyatlar artmaktadır.

Kısa Dönemde Toplam Arz Eğrisinin Yer Değiştirmesi

Toplam talep eğrisinde olduğu gibi, toplam arz eğrisi de yer değiştirebilir. Bir firmanın üretim kararını etkileyen her faktör AS eğrisinin yer değiştirmesine neden olur. Bu faktörlerden bazıları maliyet şokları, ekonomik büyüme, yatırım açığı ve doğal afetlerdir. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

Maliyet Şokları: Firmaların üretimle ilgili olarak verecekleri kararlar maliyetlerden önemli ölçüde etkilenir. Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelecek bir artış sonrasında bazı maliyetler fiyatlarla aynı anda artarken, bazıları belirli bir gecikme ile fiyat artışına tepki verir ve bazıları sabit kalır. Fiyatlarla aynı anda artmaya başlayan maliyetler AS eğrisinin şeklini belirlemede etkili olmaktadır.

Ancak, kimi zaman fiyatlar genel düzeyindeki artıştan bağımsız olarak da maliyet değişiklikleri yaşanabilir. Örneğin petrol fiyatlarının artması bu konuda verilebilecek güzel bir örnek teşkil etmektedir. Petrol pek çok firmanın ve sektörün en önemli girdisi durumundadır. Firmanın kullandığı bu girdinin fiyatı artarsa, firma ürettiği malın fiyatını arttırarak ve üretimini kısarak buna cevap verir. Ekonomi bir bütün olarak ele alındığında maliyetlerde meydana gelecek artış, Şekil 18.6'nın a bölümünde olduğu gibi, AS eğrisini sola doğru kaydıracaktır. Belirli bir üretim düzeyinde, AS eğrisinin sola doğru kayması daha yüksek bir fiyat düzeyi anlamına gelmektedir.

Şekil 18.6

Toplam Arz Eğrisinin Yer Değiştirmesi

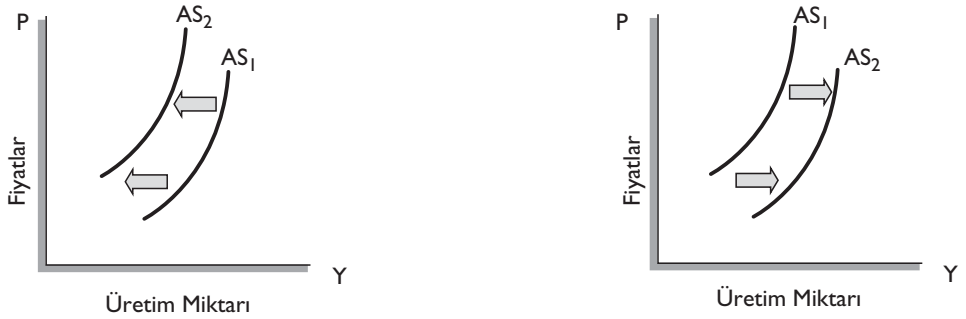

a. Toplam Arzdaki Azalma
Toplam arz eğrisinin sola doğru kayarak AS_1 konumundan AS_2 konumuna gelmesinin nedenleri arasında maliyetlerdeki artış (örneğin, ücretlerin artması, enerji fiyatlarının yükselmesi gibi), doğal felaketler, yatırım açığı ve benzeri faktörler sayılabilir.

b. Toplam Arzdaki Artma
Toplam arz eğrisinin sağa doğru kayarak AS_1 konumundan AS_2 konumuna gelmesinin nedenleri arasında maliyetlerdeki azalma, ekonomik büyüme, iyi hava koşulları ve benzeri faktörler sayılabilir.

Maliyetlerde meydana gelecek azalma ise, şeklin b bölümünde gösterildiği gibi, AS eğrisini sağa doğru kaydıracaktır. Belirli bir üretim düzeyinde AS eğrisinin sola doğru kayması daha düşük bir fiyat düzeyi anlamına gelmektedir.

Maliyet (arz) şoku: Toplam arz eğrisinin yer değiştirmesine neden olan maliyet değişiklikleridir.

Toplam arz eğrisinin yer değiştirmesine neden olan maliyet değişiklikleri **maliyet şoku veya arz şoku** olarak adlandırılır.

Ekonomik Büyüme: Ekonomik büyüme toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına neden olur. Daha önce söz edildiği gibi, AS eğrisinin yatay eksene dik olan kısmı ekonominin tam kapasite, yani maksimum üretim düzeyini gösterir. Ekono-

minin üretebileceği maksimum miktar ise mevcut kaynaklar ve teknoloji tarafından belirlenir. İşgücü arzı artarsa veya ekonominin sahip olduğu sermaye stokunda büyüme gerçekleşirse AS eğrisi sağa doğru kayacaktır.

Yatırım Açığı: Zaman içerisinde sermaye malları üretimde kullanılmalarının sonucunda aşınmaya uğrarlar ve gerekli biçimde bakımları yapılmazsa tedrici olarak yok olurlar. Eğer bir ekonomide sermaye stokuna yeterli düzeyde ilave yapılmazsa, sahip olunan sermaye stoku azalacaktır. Sermaye stokundaki azalma ise AS eğrisinin sola doğru kaymasına neden olur.

Hava Koşulları, Doğal Felaketler ve Savaş: Hava koşullarındaki değişiklikler AS eğrisinin yer değiştirmesine yol açar. Örneğin, şiddetli bir kuraklık tarımsal ürünler arzını azaltacak, ideal hava koşulları ise verimli bir hasat mevsimi yaratacağı için tarımsal ürün arzını arttıracaktır. Öte yandan ekonomi doğal felaketler veya savaş nedeniyle kayba uğramışsa, AS eğrisi sola doğru kayacaktır. Bir ekonominin sahip olduğu kaynakların azalmasına veya hasar görmesine neden olan her şey toplam arz eğrisinin sola kaymasına yol açar.

Toplam arz eğrisinin yer değiştirmesine neden olan faktörler, aşağıda yer alan Tablo 18.2'de özetlenmektedir.

Tablo 18.2

Toplam Arz Eğrisinin Yer Değiştirmesi: Özet

AS Eğrisinin Sağa Kayması (Toplam Arzda Artma)	AS Eğrisinin Sola Kayması (Toplam Arzda Azalma)
Maliyetlerdeki Azalma	**Maliyetlerdeki Artma**
- Girdi fiyatlarının düşmesi	- Girdi fiyatlarının artması
- Ücretlerin düşük kalması	- Ücretlerin yükselmesi
Ekonomik Büyüme	**Yatırım Açığı**
- Daha fazla sermaye	- Aşınan sermaye mallarının yenilenmemesi
- Daha fazla işgücü	
- Teknolojik ilerleme	
İdeal Hava Koşulları	**Kötü Hava Koşulları, Doğal Felaketler ve Savaş**

Toplam arz eğrisini anlayıp anlamadığınızı görebilmek için Tablo 18.2'de verilen her faktörün AS eğrisini neden sağa veya sola doğru kaydıracağını açıklayınız.

DİKKAT

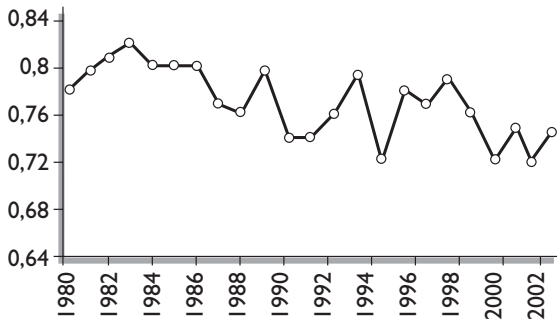

Yanda yer alan grafikte 1980-2002 döneminde Türkiye'de sanayi sektörüne ait yıllık ortalama kapasite kullanım oranının izlediği seyir görülmektedir. Yarattığı katma değerin büyüklüğü nedeniyle, sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör olduğu göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisinin 80'li yıllarla 90'lı yıllar arasında AS eğrisi üzerindeki seyrini tartışabilir misiniz?

SIRA SİZDE 2

DENGE FİYAT DÜZEYİ

AMAÇ 3 ***Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinin ve üretim miktarının nasıl belirlendiğini ve neden değiştiğini açıklayabilmek***

Denge fiyat düzeyi: Toplam talebin toplam arza eşitlendiği, bir diğer deyişle AD ve AS eğrilerinin kesişme noktası tarafından belirlenen fiyat düzeyidir.

Bir ekonomide **denge fiyat düzeyi**, toplam talebin toplam arza eşitlendiği noktada, yani AD ve AS eğrilerinin kesiştiği noktada belirlenir. Daha önce çizdiğimiz AD ve AS eğrilerinin aynı grafikte gösterilmesi ile elde edilen Şekil 18.7'de denge fiyat düzeyi P_0, denge üretim düzeyi ise Y_0 olarak belirlenmektedir.

Şekil 18.7

Denge Fiyat Düzeyi: *AD eğrisi üzerindeki her noktada reel ve parasal sektör dengededir. AS eğrisi üzerindeki her nokta ise firmaların üretim/fiyatlama kararlarını yansıtır. Buna göre, P_0 ve Y_0 para piyasası, mal piyasası ve firmaların üretim/fiyatlama kararları arasındaki çok yönlü dengeyi temsil eden fiyat ve üretim düzeyidir.*

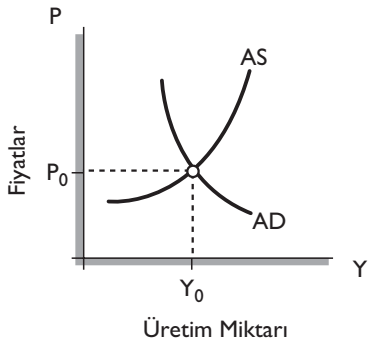

Yukarıda yer alan Şekil 18.7'deki denge fiyatı ve üretim düzeyinin belirlenmesi oldukça basit görünmesine karşın, bazı makro ekonomik sorunların incelenmesinde son derece güçlü bir analiz tekniği olma özelliği göstermektedir. AS-AD analizinin önemini görebilmek için, bu eğrilerin özelliğini bir kez daha tekrarlayalım: AD eğrisi üzerindeki her nokta reel sektör ve parasal sektörün dengede olduğunu göstermekte, AS eğrisi üzerindeki her nokta ise firmaların üretim/fiyatlama konusundaki tepkilerini yansıtmaktadır. Bu nedenle AS ve AD eğrilerinin kesişme noktası reel sektör, parasal sektör ve firmaların üretim/fiyat kararları arasındaki çok yönlü bir dengeye işaret etmektedir. Sözü edilen bu özelliğe bağlı olarak, para ve maliye politikalarının ekonomik etkilerini inceleyebilmek, enflasyonun nedenlerini araştırabilmek için AS-AD analizi son derece güçlü bir tekniktir.

SIRA SİZDE 3

Yanda yer alan makalede, Türkiye'de her seçim öncesi izlenen genişlemeci para ve maliye politikalarının ekonomide istikrarsızlığa neden olduğu savunulmaktadır. Yazar ortaya çıkan bu fiili durumun Türkiye ekonomisine ve Türk toplumuna yüklediği maliyetin değerlendirmesini yapmakta, toplumun inandığı ve desteklediği iktisat politikaları ile sorunun çözülebileceğini ifade etmektedir. Seçim ekonomisi adı verilen söz konusu genişlemeci politikaların ekonomik istikrarı nasıl etkilediğini açıklayabilir misiniz?

Yeni Ufuk

Seçim ve Ekonomi

AS-AD ANALİZİ VE PARA-MALİYE POLİTİKALARI

AMAÇ 4

Toplam arz - toplam talep analizini kullanarak, para ve maliye politikalarının ekonomide fiyatlar ve üretim üzerindeki etkilerini açıklayabilmek

Daha önceki ünitelerden hatırlayacağınız gibi, maliye politikası araçlarının kamu harcamaları (G) ve vergilerden (T), para politikası aracının ise para arzından (M^s) oluştuğunu tespit etmiştik. Genişlemeci bir iktisat politikasının ekonomiyi canlandırmayı hedeflediğini ve bunun kamu harcamalarında ve para arzında artış, vergilerde bir azalma ile gerçekleştirilebileceğini daha önce ortaya koymuştuk. Benzer şekilde, daraltıcı bir iktisat politikasının ise ekonomik faaliyet hacmini yavaşlatmayı amaçladığını ve bunun kamu harcamaları ve para arzında düşüş, vergilerde artış ile gerçekleştirilebileceğini belirlemiştik. Öte yandan, bu ünitede daha önce gerçekleştirdiğimiz analizlerde genişlemeci politikaların AD eğrisini sağa doğru kaydırdığını, daraltıcı politikaların ise AD eğrisini sola doğru kaydırdığını ortaya koymuştuk. Bu öğrendiklerimizden sonra cevaplandırılması gereken soru, genişlemeci ve daraltıcı iktisat politikalarının ekonomideki denge fiyat düzeyi ve denge üretim (reel gelir) düzeyi üzerindeki etkilerinin ne olacağıdır.

İktisat politikası değişikliklerinin etkilerini değerlendirirken, politika değişikliğinin gerçekleştirildiği dönemde, ekonominin AS eğrisi üzerinde hangi noktada bulunduğuna dikkat etmek zorundayız. Ekonomi, Şekil 18.8'deki AS eğrisi üzerinde işaretlenen A noktasında olduğu gibi, toplam arz eğrisinin yatay bölümünde faaliyet gösteriyorsa, AD eğrisini sağa doğru kaydıran genişlemeci bir politika fiyatlarda küçük, üretimde ise büyük bir artışla sonuçlanmaktadır. Denge gelir düzeyinde Y_0'dan Y_1'e meydana gelen artış, denge fiyat düzeyinde P_0'dan P_1'e meydana gelen artıştan daha büyüktür. Genişlemeci bir iktisat politikasından da beklenen budur. Zira, fiyatlar genel düzeyindeki küçük bir artışa karşın üretimde ciddi bir artış gerçekleştirilebilmiştir.

Şekil 18.8

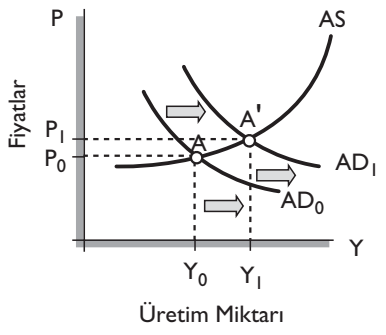

Genişlemeci İktisat Politikasının Sonuçları-I: *Toplam talep eğrisi bir dizi faktöre bağlı olarak sağa kayabilir. Bu faktörler arasında para arzındaki artış, vergilerdeki düşüş ve kamu harcamalarındaki artış yer alır. Eğer ekonomi AS eğrisinin yatık bölgesinde ise AD eğrisindeki kayma üretimde bir artış yaratırken, fiyatlar üzerindeki etkisi sınırlı kalmaktadır.*

Ekonomi, Şekil 18.9'daki AS eğrisi üzerindeki B noktasında olduğu gibi, toplam arz eğrisinin dik olduğu bölümde faaliyet gösteriyorsa, genişlemeci iktisat politikası üretimde küçük bir artış (Y_0'dan Y_1'e) yaratırken, fiyatlar genel düzeyini daha fazla (P_0'dan P_1'e) arttırmaktadır. Bu durumda genişlemeci politika kendisinden beklenen gerçekleştirememiş demektir. Zira üretimde küçük bir artış ortaya çıkar-

ken fiyatlar önemli oranda artmıştır. Üretim tam kapasite sınırına yakın bir düzeyde olduğu için, üretimi daha fazla arttırma çabası, üretimde bir değişiklik yaratmazken fiyatların daha yüksek bir düzeye çıkmasına yol açmaktadır.

Şekil 18.9

Genişlemeci İktisat Politikasının Sonuçları-II: *Toplam talep eğrisindeki sağa doğru kayma, ekonominin tam kapasite noktasına yaklaştığı bir ortamda AS eğrisinin dik bölgesinde iken gerçekleşirse fiyatlar önemli ölçüde artarken, üretim üzerindeki etkisi sınırlı kalmaktadır.*

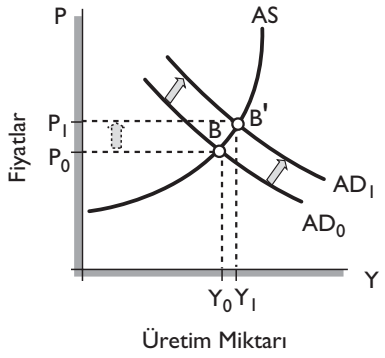

Yukarıda ele aldığımız iki şekil (Şekil 18.8 ve 9), iktisat politikasında bir değişiklik gerçekleştirilmeden önce ekonominin durumunu bilmenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomide faaliyet gösteren firmaların çoğunluğu önemli düzeyde eksik kapasite ile çalışıyorlarsa ekonomi AS eğrisinin yatay kısmında veya yakınında bulunuyor demektir. Eğer ekonominin içinde bulunduğu durum buysa, toplam talepte meydana gelen artış karşısında firmalar fiyatları arttırmaktan çok üretimi arttırarak tepki verirler. Ekonomide faaliyet gösteren firmalar üretim kapasitelerinin tamamına yakın bir bölümünü kullanıyorlarsa, ekonomi AS eğrisinin dik bölümüne yakın bir noktada bulunuyor demektir. Böyle bir durumda toplam talebi arttıran genişlemeci politikalar karşısında firmalar üretimi arttırmaktan çok fiyatları arttırmaktadırlar.

SIRA SİZDE 4

Bu bölüme kadar yaptığımız analizlerde genişlemeci maliye politikasının en azından kısa dönemde üretimi arttırıcı etkilerinden söz ettik, ancak bu harcamaların finansman yöntemlerinin tamamını incelemedik. Kamu kesimi bütçe kısıtı denilen kavrama göre, kamu harcamaları vergilerle, merkez bankası aracılığıyla (yani para basılarak) ve borçlanmayla finanse edilebilir. Bunlardan vergilerdeki artışın ve para arzındaki artışın ekonomide yaratabileceği etkileri daha önce incelemiştik. Eğer devlet yaptığı harcamaların bir kısmını halktan borçlanarak finanse ederse, bunun fiyatlar ve üretim üzerindeki etkisini ortaya koyabilir misiniz?

ENFLASYON VE NEDENLERİ

AMAÇ 5

Enflasyon olgusunun özelliklerini ve türlerini sıralayarak enflasyonun nedenlerini açıklayabilmek

Enflasyon: Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan artıştır.

Sürekli enflasyon: Fiyatlar genel düzeyindeki artışın uzunca bir süre devam etmesidir.

Enflasyonun nedenlerini tartışmadan önce, enflasyon kavramı konusunda bir ayırım yapmamız gerekmektedir. **Enflasyon**, daha önce de tanımladığımız gibi, fiyatlar genel düzeyindeki artıştır. Bu tanıma göre, AD eğrisini sağa doğru, AS eğrisini ise sola doğru kaydıran her faktör enflasyona neden olur. Ancak bir kerelik enflasyon ile sürekli enflasyon kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. **Sürekli enflasyon**, fiyatlar genel düzeyinin uzunca bir süre artmaya devam etmesidir.

Fiyatlar genel düzeyindeki bir kerelik artışın çok sayıda sebebi olabileceğini daha önceki açıklamalarımızdan çıkartmak mümkündür. Ancak, sürekli artan fiyatların arkasında sürekli artan para arzının bulunduğu günümüzde birçok iktisatçı tarafından kabul edilmektedir. Bu da, başlangıçtaki nedeni ne olursa olsun, *sürekli enflasyon parasal bir olgudur* şeklindeki görüşleri gündeme getirmektedir.

Bir kerelik enflasyon ve sürekli enflasyon kavramları arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra, çeşitli türdeki enflasyon kavramlarına göre enflasyonun nedenlerini ortaya koymaya geçebiliriz.

Talep Enflasyonu

Toplam talep artışının neden olduğu enflasyon **talep enflasyonu** olarak adlandırılmaktadır. Talep enflasyonunun nasıl çalıştığını anlayabilmek için, daha önce incelediğimiz Şekil 18.8 ve 9 kullanılabilir. Bu grafiklerin her ikisinde de, toplam talep eğrisinin AD_0 konumundan AD_1 konumuna gelmesiyle enflasyon başlamaktadır. AD eğrisinin sağa doğru kayarak yer değiştirmesi sonucu fiyatlar genel düzeyi P_0'dan P_1'e yükselmekte, üretim de Y_0'dan Y_1'e çıkmaktadır. Toplam talep arttığı zaman ekonomi AS eğrisinin dik bölümünde faaliyet gösteriyorsa (Şekil 18.9'da olduğu gibi), fiyat artışı üretim artışının önüne geçmektedir.

Talep enflasyonu: Toplam talep artışının neden olduğu enflasyondur.

Maliyet Enflasyonu

Maliyet artışının neden olduğu enflasyon **maliyet enflasyonu** olarak bilinir. Örneğin, dünya petrol fiyatlarında geçmişte yaşanan artışlar genel bir maliyet artışına neden olmuştur. Maliyetlerde meydana gelen artış, aşağıda yer alan Şekil 18.10'daki gibi, toplam arz eğrisinin sola kaymasına neden olur. Devletin para ve maliye politikasını değiştirerek AS eğrisindeki kaymaya tepki göstermediğini kabul edersek AD eğrisi yer değiştirmeyecektir. Bu durumda AS eğrisinin sola doğru kayması fiyatları P_0'dan P_1'e yükseltirken, üretimin de Y_0'dan Y_1'e düşmesine neden olmaktadır. Fiyatlar artarken üretimin azaldığı bu ortam **stagflasyon** (durgunluk içinde enflasyon) olarak adlandırılır. Şekil 18.10'a göre stagflasyonun nedenlerinden bir tanesi maliyetlerdeki artıştır.

Maliyet enflasyonu: Maliyet artışlarının neden olduğu enflasyondur.

Stagflasyon: Fiyatlar artarken üretimin azaldığı ortamdır.

Şekil 18.10

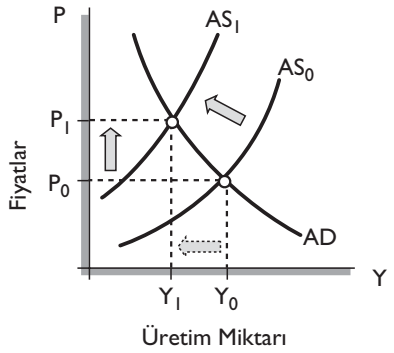

Maliyet Enflasyonu: *Maliyetlerde meydana gelecek artış AS eğrisini sola doğru kaydırır. Devletin bu değişiklik karşısında herhangi bir önlem almadığını kabul edersek AD eğrisi yer değiştirmeyecek, sonuçta fiyatlar artarken üretim azalacaktır.*

Yukarıda ele aldığımız örnekte, AS eğrisinin sola doğru kaymasına karşın, devletin genişlemeci bir iktisat politikası izleyerek üretimdeki azalmaya karşı önlem almadığını kabul etmiştik. Eğer devlet üretimdeki azalmaya karşı kamu harcamalarını (G) veya para arzını (M^s) arttırarak veya vergileri azaltarak (T) önlem alırsa, toplam talep eğrisi Şekil 18.11'deki gibi sağa doğru kayacaktır. Oluşan yeni denge noktasında üretim tekrar Y_0 düzeyine artmış, ancak fiyatlar bir kez daha artarak P_1 düzeyinden P_2 düzeyine yükselmiştir.

Şekil 18.11

Maliyet Enflasyonu ve Genişlemeci Politika: *Maliyet artışı nedeniyle AS eğrisi sola doğru kayarken para ve maliye politikası değişmezse üretim Y_0'dan Y_1'e düşmekte, fiyatlar P_0'dan P_1'e yükselmektedir. Ancak, para ve maliye politikası toplam talep eğrisini AD_0'dan AD_1'e kaydıracak şekilde ve ölçüde değiştirilirse, üretimdeki düşüşün önüne geçilebilmekte, fiyatlar ise P_2 düzeyine çıkmaktadır.*

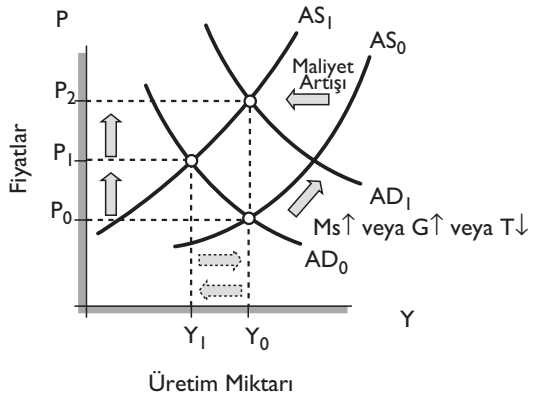

Para Arzı ve Enflasyon

Para arzındaki artışların fiyatlar genel düzeyini arttıracağını görebilmek oldukça kolaydır. Daha önce incelediğimiz Şekil 18.8 ve 9'da gösterildiği gibi, para arzındaki (M^s) bir artış AD eğrisini sağa doğru kaydırır ve sonuçta fiyatlar genel düzeyi artar. Daha önce de ele aldığımız gibi, bu bir talep enflasyonudur.

Para arzındaki artış talep enflasyonu yarattığı gibi, sürekli enflasyonun ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin para arzı sabitken kamu harcamalarının arttırılması ile genişlemeci bir maliye politikasının izlendiğini kabul edelim. Kamu harcamalarındaki artış karşısında para arzının sabit kalması, merkez bankasının genişlemeci maliye politikasına *uyum* göstermediğini ifade etmektedir. Kamu harcamalarındaki artış toplam talep eğrisini sağa doğru kaydıracak ve fiyatlar genel düzeyi artacaktır. Aşağıda yer alan Şekil 18.12'de AD_0 eğrisinin sağa doğru kayarak AD_1 konumuna gelmesi ile bu durum gösterilmektedir.

Şekil 18.12

Sürekli Enflasyon ve Para Politikası: *Para arzı sabitken, G'de meydana gelecek artış toplam talep eğrisini AD_0'dan AD_1'e kaydırır. Şekilde yer almamasına karşın, bu önlem faizlerin artmasına ve özel kesim yatırımlarının azalmasına neden olur. Merkez bankası para arzını arttırarak faiz oranını sabit tutma çabası içerisinde olursa AD eğrisi bir kez daha sağa doğru kayar. Sonuçta ortaya çıkan durum sürekli enflasyondur.*

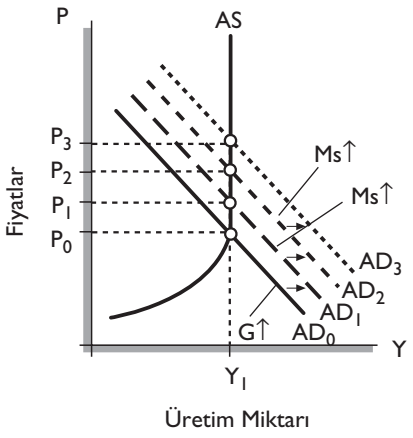

Şimdi fiyatlar genel düzeyi arttığı zaman neler olacağını hatırlayalım. Yüksek bir fiyat düzeyi para talebinin de artmasına neden olmaktaydı. Para arzı sabitken, para talebinin artması para piyasasında denge faiz oranının artmasına neden olur. Faiz oranının artması ise planlanmış yatırım harcamalarında bir azalmaya neden

olur. Oluşan yeni denge yüksek kamu harcamaları, düşük yatırım harcamaları, daha yüksek bir faiz oranı ve daha yüksek bir fiyat düzeyine karşılık gelmektedir.

Şimdi örneğimizi bir adım daha ileriye götürelim ve genişlemeci maliye politikası karşısında faiz oranını sabit tutabilmek için, merkez bankasının para arzını arttırarak genişlemeci maliye politikasına *uyum* gösterdiğini kabul edelim. Kamu harcamalarındaki artış sonucu yükselen fiyatlar para talebini arttırmakta ve faiz oranını yükseltmekteydi. Bu durumda, merkez bankası faiz oranını sabit tutabilmek için para arzını arttırmak durumundadır. Para arzındaki artış toplam talep eğrisinin bir kez daha sağa kayarak AD_1'den AD_2 konumuna gelmesine yol açar. Para arzındaki artış sonucu AD eğrisinde gerçekleşen bu kayma, fiyatların daha da yükselerek P_2 düzeyine çıkmasına neden olur. Kolayca tespit edebileceğimiz gibi, merkez bankasının faiz oranı artışının önüne geçebilmek amacıyla genişlemeci maliye politikasına uyum göstermesi sonucunda fiyatlar bir kez daha yükselmiştir. Artan fiyatlar para talebini bir kez daha arttıracağı için denge faiz oranı yeniden yükselme eğilimine girecektir. Faiz oranını sabit tutma çabası içerisinde olan merkez bankası, bu amacına ulaşabilmek için para arzını yeniden arttırmak zorundadır. Para arzı artışı toplam talep eğrisini AD_3 konumuna getirirken fiyatların P_3'e yükselmesine yol açmaktadır. Sözü edilen bu süreç, merkez bankası *uyumcu* bir para politikası yürüttüğü sürece devam edecektir. Görüldüğü gibi, fiyatlar sürekli artmakta; fiyat artışlarının ardında ise tek bir faktör yatmaktadır: para arzı. Bu nedenle sürekli enflasyonun en önemli nedeni merkez bankasının izlediği uyumcu para politikası ve bunun sonucunda sürekli artan para arzıdır.

Bu üniteye başlarken Türkiye'de yüksek enflasyonun yaklaşık çeyrek yüzyıllık bir geçmişinin bulunduğundan söz ettik. Yukarıdaki bölümde ise sürekli enflasyonun temel sebebi olarak da para arzını gösterdik. Ulaşabileceğiniz en yakın kaynaktan Türkiye ekonomisine ait enflasyon ve M1 anlamındaki para arzı rakamlarını elde ederek, enflasyon ve para arzı arasındaki ilişkinin teorik açıklamalarımızı doğrulayıp doğrulamadığını araştırabilir misiniz?

SIRA SİZDE 5

Özet

AMAÇ 1 *Toplam talep kavramını öğrenerek, toplam talep eğrisinin ne ifade ettiğini açıklayabilmek*

- Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan talebin toplamını ifade etmek üzere kullanılan toplam talep kavramı, üretim miktarı ile fiyatlar genel düzeyi arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığını gösteren toplam talep eğrisi ile özetlenebilir.
- Fiyatlar genel düzeyi yükseldiği zaman üretim miktarının düşmesine neden olan faktör faiz oranıdır. Bu nedenle, toplam talep eğrisi üzerindeki her noktada reel sektör ve parasal sektör dengededir.
- Toplam talep eğrisi, kamu harcamaları ve para arzı arttığında, vergiler azaldığında, toplam talebin arttığını ifade etmek üzere sağa doğru kayar. Toplam talep eğrisinin sola doğru kayması ise kamu harcamaları ve para arzının azalması, vergilerin artması durumunda söz konusu olur.

AMAÇ 2 *Toplam arz kavramını tanımlayarak, toplam arz eğrisinin ne ifade ettiğini açıklayabilmek*

- Bir ekonomideki toplam mal ve hizmet arzını ifade eden toplam arz, ekonomideki tüm firmalar tarafından arz edilen toplam miktar ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi gösteren toplam arz eğrisi ile özetlenebilir.
- Toplam arz eğrisi düşük üretim düzeylerinde yatık, yüksek üretim düzeylerinde ise dik bir şekil alır. Ancak birçok iktisatçı toplam arz eğrisinin, en azından kısa dönemde, pozitif bir eğime sahip olduğunu savunmaktadır.
- Bir firmanın üretim kararını etkileyen her faktör toplam arz eğrisinin yer değiştirmesine neden olur. Bu faktörler arasında maliyet şokları, ekonomik büyüme, yatırım açığı ve doğal afetler yer almaktadır.

AMAÇ 3 *Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinin ve üretim miktarının nasıl belirlendiğini ve neden değiştiğini açıklayabilmek*

- Bir ekonomide denge fiyat düzeyi, toplam talebin toplam arza eşitlendiği noktada, yani toplam arz ve toplam talep eğrilerinin kesiştiği noktada belirlenir.
- Toplam arz ve toplam talep eğrilerinin kesişme noktası reel sektör, parasal sektör ve firmaların üretim/fiyatlama kararı arasındaki çok yönlü bir dengeye işaret eder.

AMAÇ 4 *Toplam arz - toplam talep analizini kullanarak, para ve maliye politikalarının ekonomide fiyatlar ve üretim üzerindeki etkilerini açıklayabilmek*

- İzlenecek para ve maliye politikalarının etkilerini değerlendirebilmek için en önemli nokta, ekonominin toplam arz eğrisinin hangi bölgesinde bulunduğudur.
- Ekonomi toplam arz eğrisinin yatay bölümünde bulunuyorsa, genişlemeci politikaların ağırlıklı etkisi üretim üzerinde iken fiyatları arttırıcı etkisi sınırlı kalmaktadır.
- Ekonomide faaliyet gösteren firmaların çoğunluğu üretim kapasitelerinin tamamını kullanıyorlarsa, ekonomi toplam arz eğrisinin dik bölümünde yer alacağı için, genişlemeci para ve maliye politikalarının ağırlıklı etkisi fiyatları arttırmak şeklinde olacak, üretim üzerinde olumlu bir etki yaratmayacaktır.

AMAÇ 5 *Enflasyon olgusunun özelliklerini ve türlerini açıklayarak enflasyonun nedenlerini açıklayabilmek*

- Ekonomideki sürekli fiyat artışları ile bir kerelik fiyat artışlarını birbirinden ayırmak gerekir. Toplam talep eğrisini sağa, toplam arz eğrisini sola doğru kaydıran her faktör bir kerelik fiyat artışına neden olur. Sürekli artan fiyatların arkasında sürekli artan para arzının bulunduğu genel kabul gören bir tespittir.
- Toplam talep artışının neden olduğu enflasyon olgusu talep enflasyonu olarak adlandırılırken, maliyet artışları nedeniyle ortaya çıkan enflasyon maliyet enflasyonu olarak bilinir.
- Merkez bankasının faiz oranını sabit tutmak gibi bir kaygıyla, genişlemeci maliye politikalarına uyum göstererek genişlemeci bir para politikası izlemesi sürekli enflasyonun ardında yatan temel faktördür.

Kendimizi Sınayalım

1. Fiyatlar ve üretim miktarı arasında negatif bir ilişki ortaya çıkmasına neden olan faktör aşağıdakilerden hangisidir?

a. Para arzı
b. Faiz oranı
c. İşsizlik düzeyi
d. Sermaye stoku
e. Kapasite kullanım oranı

2. Aşağıdaki şekilde yer alan AD_0 eğrisinin AD_1 konumuna gelmesine nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

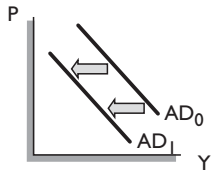

a. Kamu harcamalarındaki artış
b. Vergilerdeki azalma
c. Para arzındaki azalma
d. Fiyatlardaki artma
e. İşsizlikteki azalma

3. Bir ekonomideki ortalama kapasite kullanım oranını gösteren aşağıdaki grafiğe göre, ekonominin içinde bulunduğu durum ile toplam arz eğrisi arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

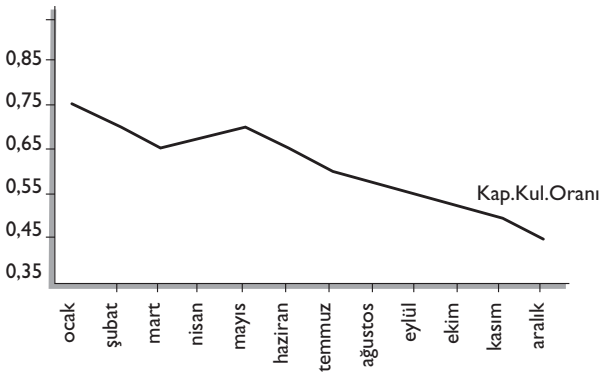

a. Ekonomi toplam arz eğrisinin dik bölgesinde bulunmaktadır
b. Toplam arz eğrisi sağa doğru kaymıştır
c. Toplam arz eğrisinin dik bölgesinin başlangıcı aşağıya kaymıştır
d. Ekonomi toplam arz eğrisi üzerinde aşağıya doğru kaymaktadır
e. Ekonomi toplam arz eğrisi üzerinde yukarıya doğru kaymaktadır

4. 17 Ağustos 1999 depremi sonrasında Türkiye'de GSMH yaklaşık yüzde 6.5 oranında azalmıştır. Bu sonuç veri iken, aşağıdakilerden hangisi depremin ekonomik etkilerini değerlendirmek için kullanılabilir?

a. 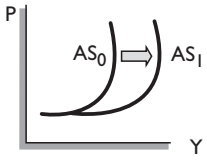

b. 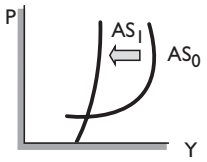

c. 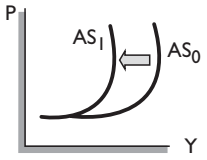

d. 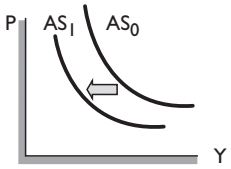

e. 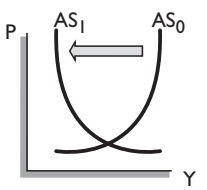

5. I. Reel sektör dengesi
II. Reel ücret dengesi
III. Parasal sektör dengesi
IV. Firmaların üretim ve fiyatlama kararı

Toplam arzın toplam talebe eşitlendiği noktada yukarıda sıralanan denge unsurlarından hangileri bir arada gerçekleşmiş olur?

a. II-III-IV
b. I-II-III
c. I-II-III-IV
d. I-II-IV
e. I-III-IV

6. Maliyetlerde meydana gelecek bir artışın denge fiyat düzeyi ve üretim miktarı üzerinde yaratacağı etkiyi tespit edebilmek için aşağıdakilerden hangisi kullanılabilir?

a.

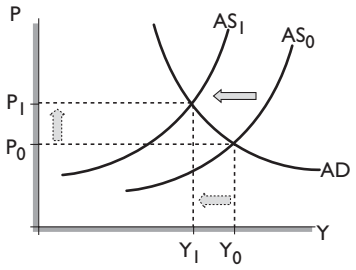

b.

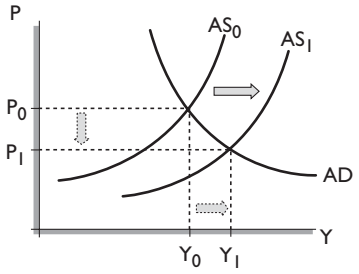

c.

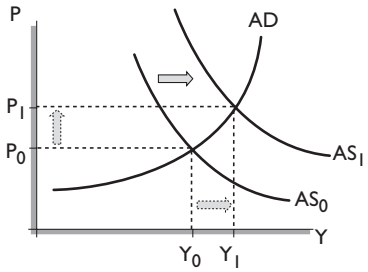

d.

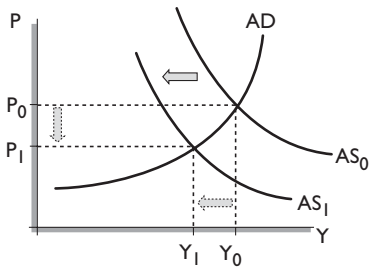

e.

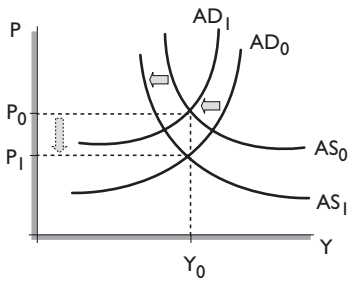

7. Genişlemeci bir maliye politikasının amaçlarına ulaşabilmesi için ekonominin AS eğrisi üzerinde bulunması gereken nokta aşağıdakilerden hangisinde gösterilmektedir?

a.

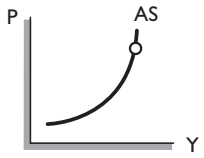

b.

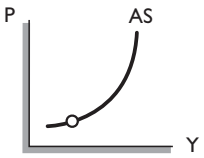

c.

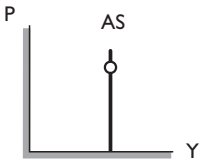

d.

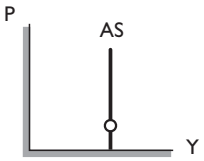

e.

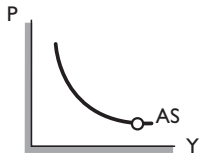

8. Daraltıcı bir para politikasının fiyatlar (P) ve üretim (Y) üzerinde yaratacağı etki aşağıdakilerden hangisidir?

a. P↓, Y↑
b. P↑, Y↑
c. P↓, Y↓
d. P↑, Y↓
e. P↑, Y etkilenmez.

9. Aşağıdakilerden hangisi talep enflasyonunun nedenlerinden birisi *değildir*?

a. Para arzının artması
b. Otonom tüketim harcamalarının artması
c. Kamu harcamalarının artması
d. Maliyetlerin artması
e. Vergilerin azalması

10. Sürekli enflasyonun temel nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Para arzı
b. Faiz oranı
c. İşsizlik oranı
d. Kapasite kullanım oranı
e. İhracatın ithalatı karşılama oranı

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Enflasyon, hiperenflasyon

İktisat tarihçilerinin yaptığı araştırmalara göre, enflasyonun tarihi Milattan Önceki döneme kadar uzanmakta ve enflasyonun 4000 yaşında olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Asya, Hindistan, Roma, Yunan, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında şiddetli enflasyonlar yaşandığına dair bulgular mevcuttur. Arkeologların yaptığı kazılarda, Mezopotamya'nın beşiği Babil kentinde, M.Ö. 1790-1750 dönemine ait fiyat verilerinin işlendiği kil tabletler bulunmuştur. Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkeleri sürekli tehdidi altında tutan enflasyon, M.Ö. de insanlığın en büyük sorunlarından biriydi. M.Ö. 1894-1595 yılları arasını inceleyen uzmanlar, Mezopotamya'da 1750-1684 yılları arasında çok yüksek bir enflasyon oranının yaşandığını tespit etmektedirler. Antik Yunan uygarlığının ise M.Ö. 4'ncü yüzyılda enflasyonist bir ortamla karşılaştığı, bu dönemde zeytinyağı fiyatlarının 100 kat arttığına ilişkin kanıtlar mevcuttur. Roma İmparatorluğu ise M.Ö. 2'nci yüzyılda enflasyon dalgasıyla karşı karşıya kalmış ve yüzyıllık bir süre içinde tahıl fiyatları 50 kat artmıştır.

Enflasyonun geçmişi ile ilgili bugüne kadar yapılmış en kapsamlı tarihi araştırma niteliğindeki **Great Wawe – Büyük Dalga** isimli kitapta, fiyat artışlarının dört büyük dalga halinde geldiği belirlenmektedir. Bu dalgalardan ilki, orta çağ dönemine ait ve 12'nci yüzyıl sonlarında başlayıp 14'ncü yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir dönem. Örneğin, 1315 yılında İngiltere'de yaşanan kötü hava koşulları ve veba salgını sonucunda buğday fiyatının 8 kat arttığı biliniyor. 16'ncı yüzyılın ortalarından başlayıp 17'nci yüzyılda sona eren ikinci dalgada ise, tam 180 yıl süre ile kimi zaman ılımlı, kimi zaman da oldukça yüksek fiyat artışları yaşanıyor. Bu dönemde yaşanan enflasyonun ardında ise genellikle hızlı nüfus artışının bulunduğu kabul edilmektedir. Bu dönemde artan talep yanında, para miktarındaki hızlı artışın da enflasyona ciddi katkıda bulunduğu, örneğin 1550 yılında Avrupa'da 10 bin ton olan gümüş arzının, 1660 yılında 34 bin tona ulaştığı bilinmektedir. Yaşanan üçüncü dalgada ise, 1730'larda başlayan fiyat artışları Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sırasında doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde tarımdaki fiyat artışlarının kimi zaman yüzde 200'lere çıktığına ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. 1920'lerde başlayan ve Alman Hiperenflasyonu ile çarpıcı bir boyut kazanan dördüncü enflasyon dalgası günümüze kadar devam eden bir dönemdir. Bu dönem içerisindeki en yüksek enflasyon, 1990'lı yılların başında yaşanan iç savaş döneminde % 286, 125, 293, 792'ye çıkan Yugoslav hiperenflasyonudur.

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Parasız, İ. (1999). **İktisada Giriş**. Bursa: Ezgi, s. 239-253.

Paya, M. (1997). **Makro İktisat**. İstanbul: Filiz, s. 237-244, 376-391.

Tunca, Z. (1997). **Makro İktisat.** İstanbul: Filiz, s. 101-111, 241-251.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Ayrıntılı bilgi için "Toplam Talep ve Toplam Talep Eğrisi" başlığını inceleyiniz.
2. c	Ayrıntılı bilgi için "Toplam Talep Eğrisinin Yer Değiştirmesi" başlığını inceleyiniz.
3. d	Ayrıntılı bilgi için "Toplam Arz ve Toplam Arz Eğrisi" başlığını inceleyiniz.
4. c	Ayrıntılı bilgi için "Kısa Dönem Toplam Arz Eğrisinin Yer Değiştirmesi" başlığını inceleyiniz.
5. e	Ayrıntılı bilgi için "Denge Fiyat Düzeyi" başlığını inceleyiniz.
6. a	Ayrıntılı bilgi için "Denge Fiyat Düzeyi" başlığını inceleyiniz.
7. b	Ayrıntılı bilgi için "AS-AD Analizi ve Para-Maliye Politikaları" başlığını inceleyiniz.
8. c	Ayrıntılı bilgi için "AS-AD Analizi ve Para-Maliye Politikaları" başlığını inceleyiniz.
9. d	Ayrıntılı bilgi için "Talep Enflasyonu" başlığını inceleyiniz.
10. a	Ayrıntılı bilgi için "Para Arzı ve Enflasyon" başlığını inceleyiniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Enflasyonun faiz oranlarını, faiz oranlarının da enflasyonu beslediği kısır döngü süreci, bu ünitede gördüğümüz analiz teknikleri ile rahatça açıklanabilir. Herhangi bir nedenle toplam talepte meydana gelen sağa doğru kayma, aynı gelir düzeyinde daha yüksek bir fiyat düzeyi gerektirmektedir. Fiyatlarda ortaya çıkan artış da para talebini arttıracağı için para talebi eğrisi sağa doğru kayacak ve faiz oranı yükselecektir. Faiz oranının artması, aynı gelir düzeyinin sürdürülebilmesi için AD eğrisinin yeniden sağa doğru kayması ve yeniden fiyatların yükselmesi anlamına gelmektedir. Para veya maliye politikası araçları ile ekonomiye müdahale edilmediği sürece bu kısır döngü devam eder.

Sıra Sizde 2

1980'li yıllar olarak adlandırılan 1980-1989 döneminde, sanayi sektöründe ortalama yıllık kapasite kullanım oranı yaklaşık yüzde 79 düzeyindedir. Nitekim bu dönemdeki ortalama yıllık üretim artış hızı da yaklaşık yüzde 5 civarındadır. Tüm dünyada ve ülkemizde krizler dönemi olarak bilinen 90'lı yıllar ise ekonomik faaliyet hacminin ciddi dalgalanmalar gösterdiği bir dönemdir. Örneğin bu dönemde Türkiye ekonomisi 1994 yılında yüzde 6.1, 1999 yılında ise yüzde 6.4 oranında küçülmüştür. Nitekim bu dalgalanmalar sonucunda 1990-1999 döneminde Türkiye'de ortalama yıllık üretim artış hızı ancak yüzde 3.5 dolayındadır. Bu gelişmelere paralel olarak, aynı dönemde sanayi sektörü kapasite kullanım oranı da yılda ortalama yüzde 73'e gerilemiştir. Buna göre Türkiye ekonomisi 90'lı yıllarda, 80'li yıllara göre, toplam arz eğrisi üzerinde daha aşağıda yer alan bir bölgede faaliyet göstermektedir.

Sıra Sizde 3

Yazar yaptığı yorumda, Türkiye'de siyasi tıkanıklıklar arttıkça, mevcut siyasi tablonun değişmesi olasılığı çok düşük de olsa, kurtuluşun seçimde görüldüğünü belirtmektedir. Yazar *seçim ekonomisi* olarak adlandırdığı genişlemeci politikaların ekonomideki faturasının basit bir göstergesi olarak aşağıdaki grafiği kullanmakta, düşme eğilimine giren enflasyon oranının seçimin yapıldığı yıl ve sonrasında artma eğilimi gösterdiğini tespit etmektedir. Sonraki yıllarda uygulanan daraltıcı politikaların enflasyonda düşüş eğilimi yaratmasına karşın, alınan erken seçim kararının ekonomiyi tekrar başlangıca döndürdüğü belirtilmekte ve katlanılan maliyetlerin boşa gittiği savunulmaktadır. Yazarın kullandığı grafikteki taralı alanlar seçim yıllarını ifade etmektedir.

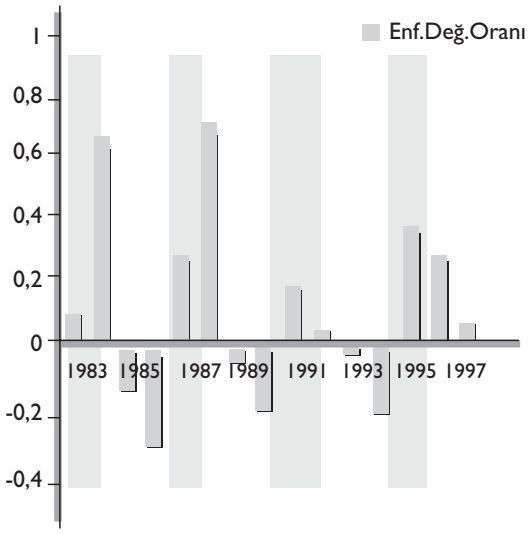

Bu ünitede yaptığımız analizlerde genişlemeci para ve maliye politikalarının toplam talep eğrisini sağa doğru kaydırdığını, bunun da fiyatlar genel düzeyini arttırdığını metin içerisinde gerekli grafikleri kullanarak açıklamıştık.

Sıra Sizde 4

Yoğun iç borçlanma ile finanse edilen kamu kesimi harcamalarının veya bütçe açıklarının ilk olumsuz etkisi para piyasalarında kamu sektörünün aşırı bir ağırlık kazanmasıdır. Bir ekonomide kıt kaynak olan tasarrufların büyük bir bölümüne kamu kesiminin talip olması faiz oranının yükselmesine yol açtığı gibi, özel sektörün kullanabileceği kredi hacminin azalmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla hem yükselen faizlere, hem de borç alınarak yatırımlarda kullanılabilecek tasarruflardan özel sektörün kredi kullanımının azalmasına bağlı olarak özel sektör yatırımlarında bir azalma ortaya çıkmaktadır. İktisat literatüründe bu olgu *mali kalabalıklaşma* veya *dışlama etkisi (crowding-out)* olarak adlandırılmaktadır. Mali kalabalıklaşma etkisini değişik göstergelerle ölçmek mümkündür. Bu göstergelerden bir tanesi ülkedeki net kredi hacminin M2Y para arzına oranıdır. Hatırlayacağınız gibi, M2Y para arzı nakit, bankacılık sistemindeki TL ve döviz mevduatların toplamından oluşmaktadır. Net kredi hacminin M2Y tanımına oranlanması ile toplanan mevduatın ne kadarlık bir kısmının krediye dönüştürüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu oranının yükselmesi ve yüzde 100'e yaklaşması mali kalabalıklaşma etkisinin yavaşladığını, oranın düşmesi ise etkinin güçlendiğini ifade edecektir.

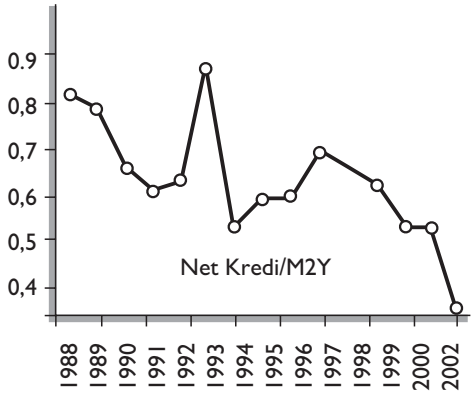

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi, Türkiye'de 1988-2002 döneminde bu oran genel anlamda bir düşüş eğilimi göstermektedir. Bu durumda mali kalabalıklaşma etkisi nedeniyle, özel sektör yatırımları üzerinde caydırıcı bir etkinin yaratıldığını söylemek mümkündür. İç borçlanmanın ekonomi üzerindeki yükü azaltıldığında hem özel sektöre kredi olarak verilebilecek kaynaklar artacak, hem de faiz oranları düşme eğilimine girecektir. Bunların sonucunda yatırımların canlanması ile Türkiye istikrarlı bir ekonomik büyüme trendi yakalayabilir.

Sıra Sizde 5

Türkiye'de para-kredi istatistikleri konusunda, 1970 öncesi döneme ilişkin sağlıklı veriler ne yazık ki bulunmamaktadır. Bu nedenle 1973-2002 dönemini kapsayan veriler kullanılarak çizilen aşağıdaki grafik, yoruma yer bırakmaksızın para arzı ile enflasyonun aynı yönde değiştiğini göstermektedir. Grafiğin hazırlanmasında kullanılan veriler mevsimlik dalgalanmalardan arındırılmış ve para arzı verileri bir dönem gecikmeli olarak grafiğe aktarılmıştır. Ele alınan 30 yıllık süreçte, Türkiye'de fiyatlar yılda ortalama yüzde 49 oranında artarken, para arzı artış hızı ise yılda ortalama yüzde 45 civarındadır.

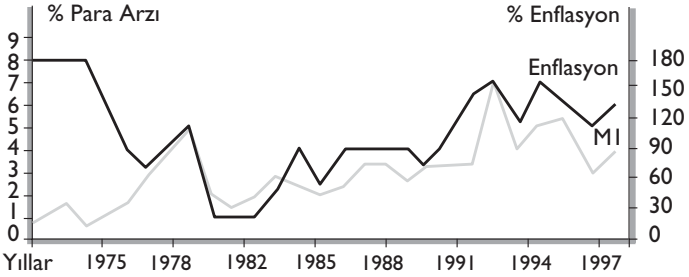

19

Uluslararası Ticaret ve Finansman

The Economist dergisi, on yılı aşkın bir süredir uluslararası para birimlerinin doğru düzeyde olup olmadıklarını belirlemek için hamburger fiyatlarından hareketle, ülke paralarının olması gereken değerlerini hesaplıyor. Hamburger Standardı veya Big Mac İndeksi, kimi zaman da Big Mac Paritesi olarak adlandırılan bu yöntemle hesaplanan değerler fiili döviz kuru ile karşılaştırılarak ülke para birimlerinin gerçek değerine ne kadar yakın veya uzak olduğu tespit edilebiliyor. The Economist dergisi, böylece piyasalarda oluşan döviz kurunun gerçek satın alma gücünü ne kadar doğru yansıttığına ilişkin bir gösterge oluşturuyor.

Sizce bu tür bir değerlendirme yapmak için Big Mac isimli ürünün seçilme nedeni ne olabilir? Bu tür bir gösterge oluşturmanın ardında yatan gerekçeleri değerlendirebilir misiniz?

Başlarken

Milan Kundera, Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği isimli romanında "hiç kimse bir ada değildir" ifadesini kullanıyordu. Adı geçen romanda kullanılan bu ifade, insanın çevresi ile bir bütün olduğunu vurgulamak amacıyla kullanılmaktaydı. Bir insanın kendi kendine yetemeyeceğini hepimiz biliyoruz. Bir insan diğer insanlarla birlikte yaşamaktan, diğer insanlarla birlikte çalışmaktan ve onlarla ticari ilişkiler içerisinde bulunmaktan yarar elde eder. Bir insan için kesinlikle doğru olan bu tespit, hiç şüphesiz bir ülke için de geçerlidir. Ülkeler de birbirleriyle ilişki kurmak zorundadır ve birbirleriyle gerçekleştirdikleri ticaretten her iki taraf da yarar elde eder.

Ticaret uzmanlaşmaya olanak tanımakta, uzmanlaşma da üretimi arttırmaktadır. İşte bu nokta, hem bireyler açısından hem de ülkeler açısından ticaretin avantajını oluşturmaktadır. Bir ekonomik birim diğer ekonomik birimlerle ticari ilişkilerde bulunarak uzmanlaştığı alanda faaliyet gösterecektir. Bu nedenle tüm işleri yapması zaten imkânsız olan bir ekonomik birim daha üretken olabilecektir. Aynı ilke ülkeler açısından da geçerlidir. Örneğin, Türkiye özellikle iyi ürettiği ürünlerde uzmanlaşarak diğer ülkelerle ticari ilişkiler kurabilir. Türkiye ürettiği bu ürünleri diğer ülkelerin daha iyi ürettiği mallarla değiştirebilir. Bu sayede hem biz hem de ticari partnerimiz bu ticaretten yarar sağlamış olur.

Bu ünitede dış ticarete duyulan gereksinimi ve ülkelerin hangi ilkeler çerçevesinde uzmanlaşması gerektiğini ele alacağız. Dış ticaretin ülkelere sağladığı avantaj ve dezavantajları tartıştıktan sonra, dış ticaretin kısıtlanması gerektiğini savunanların temel gerekçelerini inceleyeceğiz. Bir ülkenin diğer ülkelerle ilişkilerinden gelir elde ettiğini ve ödemede bulunduğunu düşünürsek, bu ülkelerin farklı para birimleri kullanmaları nedeniyle döviz kurunun incelenmesi dış ticaret analizinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kavramlar

- *Mutlak üstünlük*
- *Karşılaştırmalı üstünlük*
- *Serbest ticaret*
- *Korumacılık*
- *Tarifeler*
- *Kotalar*
- *Döviz kuru*
- *Sabit döviz kuru*
- *Devalüasyon*
- *Esnek döviz kuru*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Bir ülkenin hangi malların üretiminde uzmanlaşacağını belirlemede kullanılabilecek mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük kavramları arasındaki farkı,*
2. *Dış ticaret aracılığı ile elde edilecek yararları ve uğranılacak kayıpları,*
3. *Dış ticarete kısıtlamalar getirilmesini savunanların görüşlerini ve kısıtlama yöntemlerini,*
4. *Döviz piyasasının çalışmasını ve döviz kuru sistemlerini*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

DIŞ TİCARET VE UZMANLAŞMA

AMAÇ 1

Bir ülkenin hangi malların üretiminde uzmanlaşacağını belirlemede kullanılabilecek mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük kavramları arasındaki farkı açıklayabilmek

Ünitenin girişinde ekonomide iş bölümü ve uzmanlaşmanın gerekli olduğunu, bunun üretimde etkinliği sağlayarak toplumsal refaha olumlu katkısının bulunduğundan söz ettik. Aynı durumun ülkeler açısından da geçerli olduğunu, ülkelerin de birbirleriyle ticaret yaparak üretimi arttırabileceklerini ifade ettik. Ancak, burada cevaplandırılması gereken bir soru karşımıza çıkmaktadır: *Ülkeler hangi kriterlere göre uzmanlaşabilirler?* Bu sorunun cevabı dış ticaret teorisinin temelini oluşturan mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük kavramlarında yatmaktadır.

Mutlak Üstünlük

Ticaretin sağladığı yararı görebilmek için aşağıdaki örneği ele alalım. Varsayalım ki Türkiye 1 birim kaynak kullanarak 2 bilgisayar veya 5000 şişe kola üretebilmektedir. Öte yandan ABD aynı 1 birim kaynağı kullanarak 1 bilgisayar veya 10000 şişe kola üretebilmektedir. Belirlediğimiz bu üretim olanakları geçerli iken, iki ülkenin birbirleriyle ticari ilişki içerisine girmelerinin yarar sağlayıp sağlamayacağını araştıralım. Eğer uluslararası ticarete olanak sağlıyorsak hangi ülkenin hangi malın üretimini gerçekleştirmesi ve hangi malı ithal etmesi gerektiği sorusunu cevaplandırmamız gerekmektedir. Önce her iki ülkenin de iki malın üretimini de gerçekleştirmeleri durumunda neler olacağını düşünelim. Türkiye 1 birim kaynak kullanarak 2 bilgisayar veya 5000 şişe kola üretebiliyorsa, kola üretiminde kullanacağı 1 birim kaynağı bilgisayar üretimine kaydırdığı zaman bilgisayar üretimini 2 adet arttıracak ve kola üretimini 5000 şişe düşürecektir. Öte yandan ABD 1 birim kaynak kullanarak 1 adet bilgisayar veya 10000 şişe kola ürettiğine göre, bilgisayar üretiminde kullanacağı 1 birim kaynağı kola üretimine kaydırarak, kola üretimini 10000 şişe arttırırken bilgisayar üretimini 1 adet azaltacaktır. Kaynak kullanımındaki bu değişikliğin dünya üretimi üzerindeki net etkisi aşağıda yer alan Tablo 19.1'de gösterilmektedir. Her iki ülkedeki kaynak dağılımının yeniden organize edilmesi ile dünya bilgisayar üretimi 1 adet, dünya kola üretimi ise 5000 şişe artmaktadır.

Tablo 19.1
Mutlak Üstünlük

	Bilgisayar Üretimindeki Değişme	Kola Üretimindeki Değişme
Türkiye'de 1 birim kaynağın koladan bilgisayar üretimine kaydırılmasının etkisi	+2 adet	-5000 şişe
ABD'de 1 birim kaynağın bilgisayardan kola üretimine kaydırılmasının etkisi	-1 adet	+10000 şişe
NET ETKİ	**+1 adet**	**+5000 şişe**

Buna göre bir ülke (örneğimizde Türkiye) bilgisayar üretiminde uzmanlaşırken, diğer ülkenin (örneğimizde ABD) kola üretiminde uzmanlaşması yararlı olacaktır. Çünkü bu tür bir uzmanlaşma dünya bilgisayar ve kola üretimini arttırırken, her iki

ülkenin yaşam standardında da bir artışa neden olacaktır. Şüphesiz bu örnekte verdiğimiz türden bir uzmanlaşma gerçekçi değildir, ancak bu basit örnek temel ilkelerin anlaşılması açısından yararlıdır. Zira yukarıda verilen örnekte bir ülke (Türkiye) bir malın üretiminde (bilgisayar) diğer ülkeye (ABD) göre mutlak bir üstünlüğe sahipken, ikinci ülke (ABD) bir başka malın (kola) üretiminde ilk ülkeye (Türkiye) göre mutlak üstünlüğe sahip olmaktadır. A ülkesi belirli bir malı B ülkesine göre daha az kaynak kullanarak üretiyorsa, bu malın üretiminde A ülkesinin B ülkesine göre **mutlak üstünlüğe** sahip olduğu söylenir. Yukarıdaki örnekte Türkiye bilgisayar üretimini ABD'ye göre daha az kaynak kullanarak gerçekleştirdiği için, bilgisayar üretiminde Türkiye ABD'ye göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Buna karşılık, ABD kola üretimini Türkiye'ye göre daha az kaynak kullanarak gerçekleştirdiği için ABD'nin kola üretiminde Türkiye'ye göre mutlak üstünlüğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir durumda her ülkenin mutlak üstünlüğe sahip olduğu malın üretimini gerçekleştirmesi ve diğeriyle ticari ilişki kurarak ticaretten yararlanması gerekir. Örneğimizde Türkiye bilgisayar üretimini, ABD de kola üretimini gerçekleştirerek refah düzeylerini arttırabilirler. Türkiye ihtiyaç duyduğu kolayı ABD'den ithal ederek ve karşılığında ABD'ye bilgisayar ihraç ederek uluslararası ticaretten yararlı çıkabilirler. Unutmayınız ki Türkiye ve ABD bu şekilde davranarak her iki malın üretiminde de bir artış gerçekleştirmektedirler.

Mutlak üstünlük: Belirli bir malın üretiminin diğer ülkelere göre daha az kaynak kullanımı ile gerçekleştirilmesidir.

Aşağıdaki bölümü okumadan önce şu soruyu cevaplandırmaya çalışınız: Bir ülke her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahipse durum ne olur? Örneğin, ABD hem kola üretiminde, hem de bilgisayar üretiminde Türkiye'ye göre mutlak üstünlüğe sahipse, uluslararası ticaret nasıl gerçekleşir ve hâlâ yararlı olabilir mi? Eğer uluslararası ticaretin yararlı olamayacağını düşünüyorsanız, yukarıdaki örneği bir kez daha okuyunuz.

Karşılaştırmalı Üstünlük

Yukarıda yaptığımız uyarıda ifade edilen durumun gerçekleşmesi, yani ABD'nin hem kola hem de bilgisayar üretiminde Türkiye'ye göre mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda uzmanlaşma ve uluslararası ticaretin Türkiye açısından yararlı olamayacağını düşünüyorsanız, bu düşünceniz doğru değildir. Uzmanlaşmanın ve uluslararası ticaretin böyle bir durumda bile neden yararlı olduğunu anlayabilmek için aşağıdaki örneği ele alalım. Türkiye 1 birim kaynak kullanarak 1 tane bilgisayar veya 4000 şişe kola üretebilirken, ABD 1 birim kaynak kullanarak 2 tane bilgisayar ve 5000 şişe kola üretebilmektedir. Bu durumda ABD hem bilgisayar, hem de kola üretiminde Türkiye'ye göre mutlak üstünlüğe sahip görünmektedir. Her iki ülkede kaynak dağılımı yeniden organize edilerek, dünya bilgisayar ve kola üretimini arttırmak mümkündür. Eğer ABD kola üretiminde kullandığı 2 birim kaynağı bilgisayar üretimine kaydırırsa 4 adet daha fazla bilgisayar üretirken, kola üretimi 10000 şişe azalacaktır. Öte yandan Türkiye bilgisayar üretiminde kullandığı 3 birim kaynağı kola üretimine kaydırırsa kola üretimini 12000 şişe arttırırken bilgisayar üretimini 3 adet azaltacaktır. Kaynak dağılımında gerçekleştirilen bu değişimin etkileri aşağıda yer alan Tablo 19.2'de özetlenmektedir. Tabloda elde edilen net sonuca göre, iki ülkedeki kaynakların yeniden dağılımı sonucunda dünya bilgisayar üretimi 1 adet, kola üretimi ise 2000 şişe artmaktadır. ABD hem bilgisayar hem de kola üretiminde Türkiye'ye göre mutlak üstünlüğe sahip olmasına karşın, ABD'nin bilgisayar üretiminde, Türkiye'nin de kola üretiminde uzmanlaşması dünya üretim miktarının artacağını göstermektedir.

Şekil 19.2

Karşılaştırmalı Üstünlük

	Bilgisayar Üretimindeki Değişme	Kola Üretimindeki Değişme
Türkiye'de 3 birim kaynağın bilgisayardan kola üretimine kaydırılmasının etkisi	-3 adet	+12000 şişe
ABD'de 2 birim kaynağın koladan bilgisayar üretimine kaydırılmasının etkisi	+4 adet	-10000 şişe
NET ETKİ	**+1 adet**	**+2000 şişe**

Bir ülke, diğer ülkelere göre üretimini daha etkin olarak gerçekleştirdiği mallarda **karşılaştırmalı üstünlüğe** sahiptir. Yukarıdaki örnekte ABD bilgisayar üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bir ülke bir malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipse, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşmalı ve diğer malı ithal etmelidir. Burada dikkat edilecek nokta uzmanlaşmanın ve uluslararası ticaretin mutlak değil karşılaştırmalı üstünlüğe bağlı olarak ortaya çıkmasıdır.

Karşılaştırmalı üstünlük: Belirli bir malın üretiminin diğer ülkelere göre daha etkin olarak, yani daha düşük bir fırsat maliyeti ile gerçekleştirilmesidir.

Uzmanlaşma ve uluslararası ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere göre belirleneceğini ilk kez ortaya atan, 19'ncu yüzyılın başlarında yaşamış olan İngiliz iktisatçı David Ricardo'dur.

DİKKAT

Yukarıda yaptığımız açıklamalar ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşmalarının uygun olacağını ortaya koymaktadır. İşgücünün nispeten bol, sermayenin kıt bir kaynak olduğu ülkeler tekstil ve hazır giyim gibi **emek yoğun** endüstrilerde uzmanlaşma eğilimindedirler. İşçi başına daha büyük miktarda sermayeye sahip olan diğer ülkeler ise **sermaye yoğun** malların üretiminde, yani yüksek teknolojili endüstrilerde uzmanlaşma eğilimindedirler. En iyi oldukları alanda uzmanlaşarak ve ürettikleri malları diğer ülkelerle (bunların en iyi oldukları alanda ürettikleri ile) değiş tokuş ederler. Böylece her iki grup da üretimlerinin değerini ve yaşam standartlarını maksimize etmektedirler. Sonuç olarak, üretimde uzmanlaşma her ulusun üretim fazlasını satma ve karşılığında üretmediğini satın alma şeklinde bir ticarete girmesini gerektirmektedir.

Emek yoğun üretim: Sermayeye oranla daha fazla işgücü kullanılarak gerçekleştirilen üretim sürecidir.

Sermaye yoğun üretim: İşgücüne oranla daha fazla sermaye kullanılarak gerçekleştirilen üretim sürecidir.

Artan Maliyetler ve Uzmanlaşma

Kimi zaman uzmanlaşma tam olarak gerçekleşir. Örneğin, Türkiye ve ABD arasında fındık ve yonga (chip) üretimi konusunda tam uzmanlaşma söz konusudur. Türkiye herhangi bir şekilde yonga üretmemekte, ABD de ticari anlamda fındık yetiştirmemektedir. Ancak birçok üründe uzmanlaşma kısmidir. Örneğin, Türkiye'de 2002 yılında satılan otomobillerin büyük bir bölümü ithaldir. Buna karşın Türkiye'de de otomobil üretimi ve hatta ihracatı devam etmektedir. Benzer şekilde, ABD tekstil ürünlerini büyük ölçüde ithal etmekte, ancak bu ülkede de tekstil üretimi devam etmektedir. Günümüzde tam uzmanlaşma yerine, daha çok karşımıza çıkan durum **sınırlı uzmanlaşmadır.**

Sınırlı uzmanlaşma: Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mal ve hizmetlerin üretiminde, artan maliyetler nedeniyle ortaya çıkan tam olmayan uzmanlaşmadır.

Sınırlı uzmanlaşmanın altında yatan faktör **artan maliyet** (veya azalan verim) olgusunun varlığıdır. Türkiye, Almanya'nın ürettiği elektronik malzeme ile rekabet

Artan maliyet: Üretilen mal miktarı arttıkça ortalama üretim maliyetlerinin artmasıdır.

gücüne sahip elektronik cihaz üretebilir. Elektronik cihaz üretiminde vasıflı işgücü ve sermaye teçhizatı arzının sınırlı olması nedeniyle, Türkiye daha yüksek üretim maliyetlerine katlanmaksızın yurtiçi ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde elektronik cihaz üretimini arttıramaz.

DİKKAT

Artan maliyet veya azalan verim kavramını 6. ünitede öğrenmiştik. Gereksinim duymanız halinde konuyu tekrarlayınız.

SIRA SİZDE 1

Güney Afrika Cumhuriyeti ve Türkiye kömür ve fındık üretmektedirler. Aşağıda yer alan üretim imkânları tablosu bu ülkelerin yıllık potansiyel üretim düzeylerini bin ton olarak göstermektedir.

Üretim imkanları Eğrisi Üzerinde	Güney Afrika		Türkiye	
	Kömür	Fındık	Kömür	Fındık
A	150	0	90	0
B	100	25	60	60
C	50	50	30	120
D	0	75	0	180

Tablodaki verileri kullanarak istenenleri cevaplandırınız.

a. Her ülkede kömürün fırsat maliyeti nedir?

b. Her ülkede fındığın fırsat maliyeti nedir?

c. Türkiye hangi malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir?

d. Güney Afrika Cumhuriyeti hangi malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir?

e. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin üretim imkânları eğrisi üzerinde B noktasında, Türkiye'nin de üretim imkânları eğrisi üzerinde C noktasında bulunduğunu kabul edersek, metin içerisinde yaptığımız gibi bir tablo hazırlayarak uzmanlaşmanın her iki ülkenin yararına olacağını gösteriniz.

f. Ülkelerin üretim imkânları eğrilerini çizerek uzmanlaşmanın neden yararlı olduğunu açıklayınız (Not:Üretim imkânları eğrisini çizerken her iki ülkenin sadece iki mal ürettiğini ve üretim faktörleri arasındaki ikamenin tam olduğunu kabul ediniz).

DIŞ TİCARETİN YARAR VE SAKINCALARI

AMAÇ 2

Dış ticaret aracılığı ile elde edilecek yararları ve uğranılacak kayıpları açıklayabilmek

Mutlak veya karşılaştırmalı üstünlüğe göre uzmanlaşma, dış ticaret işlemine girişen her iki tarafın da kazançlı çıkmasına neden olmaktadır. Ancak bu ülkelerde faaliyette bulunan her ekonomik birim bu kazanımdan eşit ölçüde yararlanamaz. Hatta bazı kişi ve firmalar ekonomik anlamda bir kayıpla bile karşı karşıya kalabilirler.

Tüketicilerin Elde Ettiği Yarar

Dış ticaretin söz konusu olmadığı bir ortamda yapamayacağınız bazı şeyler söz konusudur. Örneğin, serada kakao yetiştirilemediğine göre, dış ticaretin olmadığı bir ortamda Türkiye'de çikolata yiyemezdik. Ekvator isimli ülkeden satın almak yerine kakaoyu kendimiz yetiştirmeye çabalasaydık katlanmamız gereken maliyet çok yüksek olacağı için yine çikolata yiyemeyecek, üstelik kaynak israfına neden olacaktık. Ancak, yukarıdaki bölümde de ele aldığımız gibi, ithal edilen birçok mal ve hizmet aynı zamanda yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerdir. Bu durum direkt olarak artan maliyetlerin bir sonucudur. Yerli firmalar tarafından üretilen ve aynı zamanda ithali de yapılan bu mallara **ithalata rakip mallar** adı verilmektedir. Tüketiciler daha geniş bir mal demetinden seçim yapma olanağına sahip oldukları, ithal edilen mallar daha ucuz veya kaliteli olduğu için ithal malların mevcudiyetinden yarar sağlamaktadırlar. Öte yandan, ithal edilen malların yol açtığı rekabet nedeniyle yurtiçinde üretilen malların fiyatları da düşük düzeyde kalmakta veya kalitelerinde bir artış ortaya çıkmaktadır.

İthalata rakip mallar: Yerli firmalar tarafından üretilen ve aynı zamanda ithali de yapılan mallardır.

Tüketicilerin dış ticaretten elde ettiği yarar aşağıda yer alan Şekil 19.1 aracılığı ile gösterilebilir. Şekilde S_d eğrisi ile yurtiçi muz arzı, D_d eğrisi ile yurtiçi muz talebi gösterilmektedir. Bildiğiniz gibi ülkemizde muz üretiminde ithalatın neden olduğu rekabet oldukça güçlüdür. Dış ticaretin söz konusu olmadığı bir ortamda 1 kg muz için denge fiyatı 2 milyon liradır ve tüketiciler bu fiyattan yılda 300 bin kg muz satın alabilmektedirler. Buna göre muza yapılan toplam harcama 2 milyon TL x 300 bin kg = 600 milyar TL olur. Diğer ülkeler muz üretiminde Türkiye'ye göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahipse muzu daha düşük maliyetle üretme ve dolayısıyla daha düşük fiyattan satma olanağına sahiptirler. Örneğin, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bu ülkelerin muzu kilogramı 1 milyon liradan sattıklarını kabul edelim. Serbest ticaretin söz konusu olması durumunda, tüketiciler artık 1 milyon liralık fiyattan 500 bin kg muz tüketebilmekte ve bunun için yapılan toplam harcama 500 milyar lira olmaktadır. Muzun kilogram başına fiyatı 1 milyon liraya düştüğü zaman yerli üreticiler sadece 100 bin kg muz yetiştirdikleri için yurtiçi talep yurtiçi arzı aşmakta ve 400 bin kg muz ithal edilmektedir.

Şekil 19.1

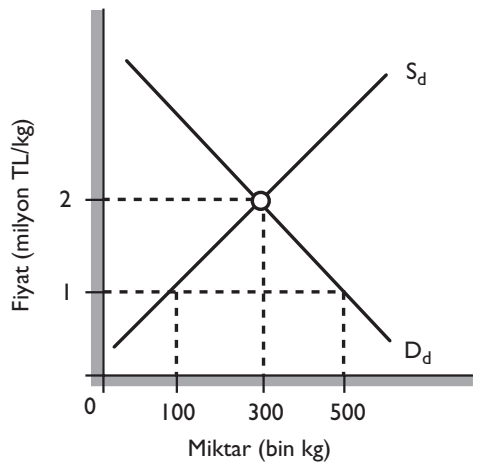

Serbest Ticaretin Üretim Üzerindeki Etkisi: *Uluslararası ticaretin olmadığı bir ortamda, alınan satılan muz miktarı ve fiyatı yurtiçi arz (S_d) ve yurtici talep (D_d) tarafından belirlenmektedir. Bu durumda fiyat 2 milyon TL ve tüketim miktarı 300 bin kg olmaktadır. Uluslararası ticaretin serbest bırakılması halinde, global fiyat olan 1 milyon TL'den yurtiçindeki tüketicilerin 500 bin kg muz tüketmeleri mümkün olmaktadır. Bu durumda yerli üreticiler 100 bin kg muz üretirken 400 bin kg ithal edilmektedir.*

Bir ülkenin dış ticareti ithalat ve ihracat olarak iki başlık altında incelenebilir. İhracat ve ithalat da mal ve hizmetler olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Türkiye'nin mal ithalatının farklı mal grupları arasında dağılımı aşağıda yer alan Şekil 19.2'den görülebilir. Toplam mal ithalatında en büyük pay makine ithalatına aittir. Bu kategori içerisinde en önemli kalemler ise elektrikli cihazlar, telekomünikasyon araçları, güç kaynakları ve özel endüstriyel makinelerdir. Ancak, Şekil 19.3'ü de incelerseniz, Türkiye'nin bu tür ürünlerde ihracat yaptığını da göreceksiniz. Bu durum günümüz dünya ekonomisinin nasıl bütünleşik hale geldiğinin basit bir göstergesidir. Dünya ticareti içerisinde ihracatın yaklaşık 3/4'nün gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere yapıldığını düşünürseniz bu bütünleşmenin boyutlarını daha iyi kavrayabilirsiniz.

Şekil 19.2

Mal Gruplarına Göre İthalat (2002): *Türkiye'nin ithalatında en önemli pay yaklaşık yüzde 38 ile makine ithalatına aittir. Bu kategori içerisinde de en önemli kalem elektrikle çalışan makineler ile haberleşme cihazlarıdır. Makine ithalatını toplam yaklaşık yüzde 25 ile petrol ve petrol ürünleri ve kimyasal ürünler oluşturmaktadır. Grafikte ayrı ayrı gösterilen bu kalemin yaklaşık yarısı petrol ithalatından oluşmaktadır.*

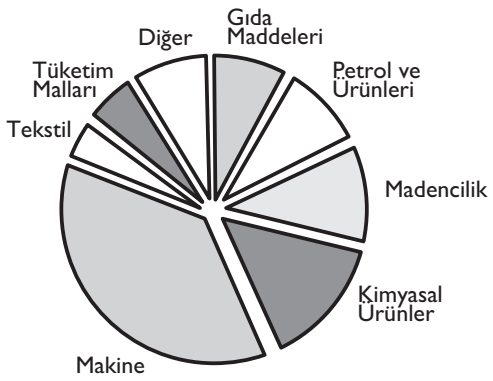

Şekil 19.3

Mal Gruplarına Göre İhracat (2002): *Türkiye'nin ihracatında en önemli pay yaklaşık yüzde 37 ile dokuma ve tekstil ürünlerine aittir. Tekstil ürünlerini yaklaşık yüzde 20 ile makine ihracatı izlemektedir. Türkiye'nin ithal ettiği ürünleri incelediğimiz bir önceki grafikten hatırlarsanız, Türkiye aynı zamanda yoğun bir makine ithalatçısıdır.*

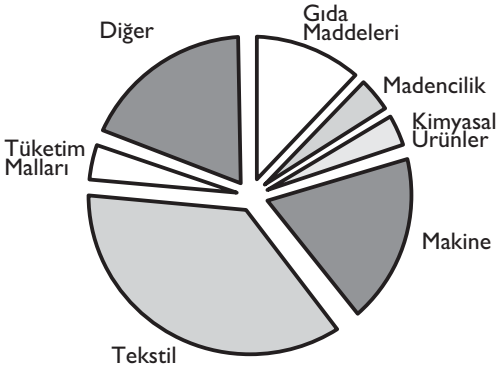

İthalat ve ihracatın bir diğer kategorisi de hizmetler ticaretidir. Hizmetler ticareti de dünya ekonomisinin hızla büyüyen bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin, Türkiye'de ithal edilen hizmetler içerisinde en yüksek pay yüzde 45 ile dış borç faiz ödemelerine aittir. Türk vatandaşlarının diğer ülkelerde seyahat ederken yaptıkları harcamalar ithal edilen hizmetler kategorisinde yer alır. Türk turistlerin ve işadamlarının yurtdışındaki harcamaları hizmet ithalatı içinde payı en hızlı artan kalem konumundadır. Aynı mantık turizm gelirleri açısından da geçerlidir. Bu nedenle Türkiye'ye gelen turistlerin Türkiye'de yaptıkları harcamalar hizmet ihracatı içerisinde yer almaktadır. Türkiye'nin hizmet ihracatında en önemli pay yaklaşık yüzde 40 ile turizm sektörüne aittir.

2002 yılı verilerine göre, Türkiye 40.9 milyar dolar değerinde mal, 6.9 milyar dolar değerinde hizmet olmak üzere toplam 47.8 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Buna göre 2002 yılında yaptığımız her 100 dolarlık harcamanın yaklaşık 25 doları ithal edilen mal ve hizmetlere yapılmıştır. Türkiye ekonomisi yaratılan GSMH açısından dünyanın 22'nci büyük ekonomisi olduğu için, birçok ülkeyle karşılaştırıldığında bu oran yüksek bir oran değildir. Örneğin bu oran ABD'de yüzde 12.5, Almanya ve İngiltere'de yüzde 25, Hollanda'da ise yaklaşık yüzde 45 düzeyindedir. Ancak geçmişe dönük bir değerlendirme yapıldığında, bundan 10 yıl önce her 100 dolarlık harcamanın 10 dolarını ithal mallara harcadığımız düşünülürse ithalatta önemli bir artış olduğu görülebilir.

Üreticilerin ve Çalışanların Elde Ettiği Yarar

Birçok üretim dalı ve bunlarda çalışan işçiler dış ticaretten çeşitli biçimlerde yararlanmaktadır. Yurtiçindeki bazı endüstriler ancak yurtdışından sağlanabilen hammaddeye bağlı olarak üretim yapıyor olabilirler. Benzer şekilde, bazı firmalar da ürettikleri mallar için yurtdışında üretilen yarı tamamlanmış ürünleri kullanabilirler. Öte yandan yurtiçinde mal üretiminde kullanılmak üzere makine ve teçhizat ithalatı da söz konusu olabilir.

Dış ticaretin üreticilere ve işçilere sağladığı en önemli avantaj ihracata dönük sektörler açısından pazar sağlamasıdır. Örneğin, 2002 yılında Türkiye 24.4 milyar doları mal (bavul ticareti ve transit ticaret dahil), 14.8 milyar doları da hizmet ihracatı olmak üzere toplam 39.2 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. Yukarıda verilen Şekil 19.3'te görüldüğü gibi dokumacılık ürünleri, hazır giyim ve konfeksiyon ürünlerini kapsayan tekstil ihracatı toplam ihracatın yaklaşık yüzde 37'sini oluşturmaktadır. Çoğu zaman ihracatın ülke içinde iş olanakları yarattığını görmemize karşın, ithalatın da nakliye, dağıtım ve satış işlemleri için iş olanağı ve gelir yarattığını gözden kaçırırız.

Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, 2002 yılında gerçekleşen toplam ihracat 39.2 milyar dolar, toplam ithalat 47.8 milyar dolar olduğu için net ihracat değeri –8.6 milyar dolar olarak belirlenmektedir. Bu rakam GSMH hesaplanırken negatif bir değer olarak göz önüne alınmakta, bir diğer deyişle GSMH'yı azaltıcı yönde etkilemektedir.

Toplam harcamaların bileşenlerini ve denge gelir düzeyinin belirlenmesini incelediğimiz 13 ve 14'nci ünitelerin ilgili sayfalarını tekrar gözden geçiriniz.

DİKKAT

İthalata Rakip Mallar Üreten Firmalar ve İşçilerin Kayıpları

Şekil 19.1'de muz ithalatı sonucu yurtiçinde yetiştirilmiş olan muzların satışının yılda 300 bin kg'dan 100 bin kg'a düştüğünü ve yerli üreticilerin gelirlerinin 600 milyar liradan 100 milyar liraya gerilediğini tespit etmiştik. Ülkedeki bazı sektörlerin karar alıcılar üzerinde ithalata karşı koruma önlemleri alınması konusunda yaptıkları baskılar dış ticaretten kimin kayba uğradığı konusunda iyi bir göstergedir. Ülke içinde birçok sektör (otomobil, hayvancılık, iplik gibi) ithalata karşı kendilerinin korunmasını talep etmekte ve bu konuda çeşitli baskı grupları (işveren ve işçi sendikaları gibi) çeşitli girişimlerde bulunmaktadırlar. Bu sektörlerde fabrikaların kapanmasının ve çalışanların işlerini kaybetmesinin ülke içinde çeşitli güçlüklere yol açacağı açıktır.

Çalışanlar ve ithalata rakip mallar üreten endüstriler için **serbest ticaret** maliyetli olabilir. Ancak bu maliyetlerin yurtiçi rekabet sonucu ortaya çıkan maliyetler-

Serbest ticaret: Korumaya dönük önlemler alınarak devlet tarafından kısıtlanmamış dış ticarettir.

den farkı yoktur. Örneğin, otomobil ve kamyon sektörünün rekabeti nedeniyle demiryollarının uğradığı kayıpları düşünürseniz sorunu kolayca kavrayabilirsiniz. Bu nedenle piyasa mekanizması maliyetlere ve tüketicilerin talebine göre kaynakların en etkin kullanım alanlarında kullanılmasını sağlar. Bu mekanizmanın yurtiçinde mi, yoksa yurtdışında mı olduğu önemli değildir.

Bir ekonomide ithalat nedeniyle bazı sektörlerin satışları azalır, ihracat nedeniyle bazı sektörlerin satışları artarsa sermaye ve işgücünün satışların azaldığı sektörlerden arttığı sektörlere doğru kayması gerekir. Burada sorun söz konusu üretim faktörlerinin birbirlerini tam ikame edememeleri olasılığıdır. Bu durumda üretim faktörlerinin bir üretim kolundan diğerine aktarılmaları sürecinde bazı güçlükler yaşanacaktır. Örneğin, ithalat nedeniyle yerli otomobil üretiminin azaldığını, ihracat nedeniyle tekstil üretiminin arttığını düşünelim. Böyle bir durumda Bursa'daki otomobil endüstrisinde çalışan ve işini kaybeden bir işçi, tekstil sektöründe üretimin yoğun olarak gerçekleştirildiği bir başka kente gidemeyebilir. Öte yandan, özellikle sabit sermaye mallarının mobilitesi çok daha düşüktür. Yukarıda verdiğimiz örneği göz önüne alırsak, otomobil üretiminde kullanılan makinelerin tekstil ürünleri üretiminde kullanılması mümkün değildir. Üretim faktörlerinin endüstriler arası geçişi tedrici olarak gerçekleşir ve geçiş süreci oldukça yavaş ve sancılı olabilir. Örneğin, ABD'de dış rekabet nedeniyle işini kaybeden işçilere *Dış Ticarete Uyum Yardımı* adı altında bir işsizlik ödemesinde bulunulmaktadır.

Uluslararası Mal Fiyatları

Uluslararası ticaret çeşitli ülkelerdeki mal fiyatlarının eşitlenmesini sağlar. Muz ticaretinin serbest bırakılmasından önce Türkiye'de muz oldukça pahalı bir meyve iken Ekvator'da oldukça ucuzdu. Uluslararası ticaretin serbest bırakılması ile arzdaki artış sonucu Türkiye'de muz fiyatı düşme eğilimine girerken, artan talep sonucu Ekvator'da artma eğilimi gösterecektir. Bu uyum sürecinin sonunda, nakliye maliyetleri ve ithalatta alınan vergiler hariç, iki ülkede fiyat eşitlenme eğiliminde olacaktır.

SIRA SİZDE 2

Aşağıdaki grafiklerde 1960-2002 dönemine ilişkin Türkiye'nin yıllık ihracat ve ithalat değerlerinin seyri yer almaktadır. Grafiklere göre 1980-1983 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretini ifade eden bu değişkenlerin seyrinde bir kırılma görülmekte ve daha sonraki yıllarda artış trendi devam etmektedir. Türkiye'nin dış ticaretinde ortaya çıkan bu yapısal değişimin nedenlerini araştırınız.

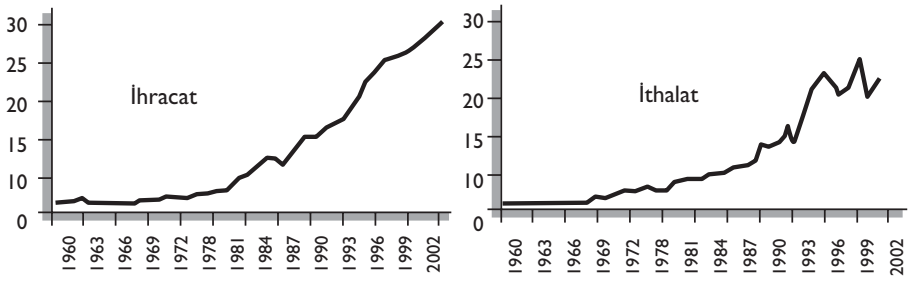

DIŞ TİCARETİN KISITLANMASI

AMAÇ 3

Dış ticarete kısıtlamalar getirilmesini savunanların görüşlerini ve kısıtlama yöntemlerini açıklayabilmek

Eğer ülkeler çeşitli kısıtlamalar getirmemiş olsalardı uluslararası ticaret hacmi bugünkünden çok daha yüksek olacaktı. Dış ticarete getirilen kısıtlamalar çeşitli biçimlerde olabilir. Aşağıda bunlardan bazılarını ele alacağız.

Tarifeler

Tarife: İthal edilen bir mala konulan vergidir.

Tarifeler, ithalatın değeri veya miktarı üzerinden alınan vergidir. Tarifelerin doğuş nedeni devlete gelir sağlamak iken, günümüzde temel amaç yerli firmaları uluslararası rekabetten korumaktır. Tarifelerin ekonomik etkileri aşağıda yer alan Şekil 19.4 aracılığı ile incelenebilir. Aslında Şekil 19.4 daha önce incelediğimiz Şekil 19.1'in yeniden çizilmesinden oluşmaktadır. Aradaki tek fark muzun kilogramına getirilen 500 bin liralık vergidir. Alınan vergi nedeniyle muzun kilogram fiyatı 1.5 milyon liraya yükselmiştir. Artan fiyat sonucu yurtiçi talep yılda 500 bin kg'dan 400 bin kg'a düşmekte, buna karşılık yurtiçi muz üretimi 100 bin kg'dan 200 bin kg'a çıkmaktadır. Satın alınan miktar ile yurtiçi üretim arasındaki fark ithalatla karşılandığı için ithalat miktarı da 400 bin kg'dan 200 bin kg'a gerilemektedir. Yeni durumda yerli üreticilerin gelirleri 100 milyar liradan 300 milyar liraya (1.5 milyon TL x 200 bin kg) yükselmiştir. Öte yandan, devlet kilogram başına aldığı 500 bin lira vergi ile 200 bin kg'lık ithalattan toplam 100 milyar lira vergi geliri elde etmektedir. Şekilde gösterilen taralı alan devletin elde ettiği vergi gelirini göstermektedir.

Şekil 19.4

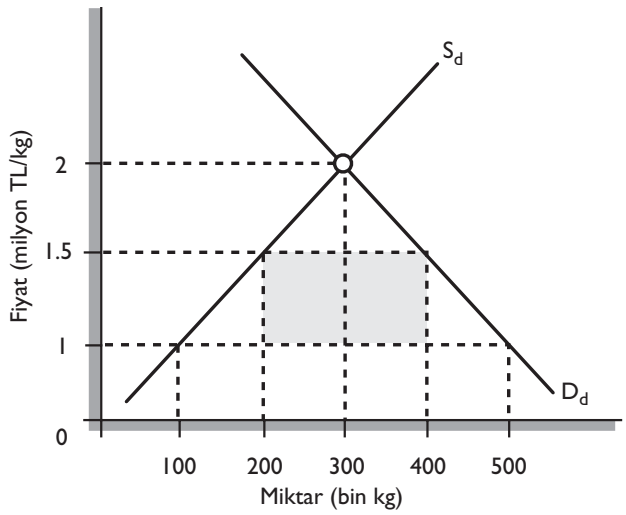

İthalata Getirilen Tarifenin Etkileri: *Muz ithalatına uygulanan 500 bin TL/kg'lık tarife muzun kg fiyatını 1 milyon liradan 1,5 milyon liraya yükseltir. Daha yüksek bir fiyat düzeyinde yurtici üretim 100 bin kg'dan 200 bin kg'a çıkarken, talep edilen miktar 400 bin kg'a düşer. Şekildeki taralı alan devletin elde ettiği 100 milyar liralık tarife gelirini göstermektedir.*

Devletin ve yerli üreticilerin kazanımları yerli tüketicilerin kayıpları ile dengelenmektedir. Getirilen vergi sonrasında tüketiciler kilogramı 1 milyon liradan 500 bin kg muz tüketmek yerine, daha yüksek bir fiyattan (kilogramı 1.5 milyon lira) yılda 400 bin kg muz tüketmekle yetinmek durumunadırlar. Dikkat edilirse tüketiciler daha az muz tüketmelerine karşın daha fazla para ödemektedirler. Vergi öncesinde tüketiciler tükettikleri 500 bin kg muz karşılığında 500 milyar liralık harcamada bulunurken, vergi sonrasında 400 bin kg'lık toplam tüketimleri karşılığında

600 milyar liralık ödemede bulunmaktadırlar. Görüldüğü gibi yılda 100 bin kg daha az muz tüketilmesine karşın 100 miyar lira daha fazla ödeme yapılmaktadır. Eğer yerli muz üreticileri uluslararası rekabeti tamamen elimine edebilmiş olsalardı tüketiciler daha düşük bir miktara (yılda 300 bin kg) daha yüksek bir bedel (600 milyar lira) ödemek zorunda kalacaklardı. Getirilen vergi sonrasında tüketicilerin uğradığı kaybın üreticiler ve devlet tarafından elde edilen kazançtan daha büyük olduğu konusunda birçok iktisatçı uzlaşmaktadır.

Günümüz ekonomilerinde ülkeler gerçekleştirdikleri çift taraflı tarife anlaşmaları ile ithalat üzerinden alınan vergileri azaltabilmektedirler. Sadece iki ülke arasındaki ticaret anlaşması anlamına gelen **çift taraflı tarifeler** nedeniyle farklı ülkelere farklı vergi oranlarının uygulandığı karmaşık bir tarife yapısı ortaya çıkmıştır.

Çift taraflı tarifeler: Sadece iki ülke arasında yapılan ticaret anlaşmasıdır.

1947 yılında imzalanan GATT (Tarife ve Ticaret Genel Anlaşması) anlaşması ülkeler arasındaki tarife ayırımcılığına son vermeyi amaçlamıştır. Ülkeler arasındaki çok sayıda çift taraflı ticaret anlaşmalarının yerine GATT sayesinde çok taraflı bir ticaret anlaşması gerçekleştirilmiştir. Katılımcı ülkeler arasında eşanlı olarak anlaşmaya varılması tarifelerin düşürülmesi olasılığını yükseltmektedir. GATT'ın bir ölçüde başarı sağlaması ile tarife oranları önemli ölçüde düşürülebilmiştir. Bazı istisnalar bulunmasına karşın, günümüzde uluslararası ticaretin önceki yıllara göre daha serbest olduğunu söylemek mümkündür.

Kotalar

Belirli bir dönemde ithal veya ihraç edilebilecek mal miktarına veya değerine konulan kısıtlamalar **kota** olarak adlandırılmaktadır. Kotalar fiziki anlamda (miktar sınırlaması) olabileceği gibi değer anlamında da olabilir. Kotalar sadece tek bir ülkeye, bir ülkeler grubuna veya tüm ülkelere karşı uygulanabilir. Öte yandan kota mutlak anlamda, yani bir ülkeye bir maldan belirli bir miktarda veya değerde girişine izin verilmesi şeklinde olabileceği gibi, tarife kotaları şeklinde de olabilir. Bu tür kota uygulamasında bir ülkeye bir maldan belirli bir miktarın veya değerin vergiden muaf veya düşük oranda bir vergiyle girmesine olanak tanınmakta, bundan daha fazla miktar veya değerdeki malların girişi ise daha yüksek bir vergiye tabi tutulmaktadır. Örneğin, Avrupa'da Japon otomobillerinin sınırlı olmasının nedeni büyük ölçüde kotalardır.

Kota: Belirli bir dönemde ithal veya ihraç edilebilecek mal miktarına veya değerine konulan kısıtlamalardır.

Tarifenin yarattığı etkiyle mutlak kotanın etkisi arasındaki temel fark şu şekilde açıklanabilir: Tarife, ithalatı yapan ülkede fiyat mekanizmasının kaynak tahsisini gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Oysa kota mutlak anlamda bir sınır getirmekte ve yurtiçindeki fiyat yurtdışındaki fiyattan ne kadar yüksek olursa olsun daha fazla ithalat yapılamamaktadır. Uruguay Raundu olarak bilinen GATT toplantısı kotaların bir koruma aracı olarak kullanımının azaltılması konusunda başarılı sonuçların elde edildiği bir toplantı olmuştur.

Tarife Dışı Engeller

Tarife ve kotaların dışında, ithalatı kısıtlamak için diğer bazı yöntemler de söz konusudur. Bu yöntemler **tarife dışı engeller** olarak adlandırılmaktadır. Ülke içinde dış ticaretin rekabetinden korunmak isteyen gruplar yüksek tarife veya ithalat kotası konulmasını gerçekleştirememişlerse kullanabilecekleri diğer silahlar da vardır. Örneğin, yabancı ürün içeren tüm malların etiketlenmesi zorunlu hale getirilebilir. Bu tür bir önlem milliyetçi duyguları uyararak bu ürünlerin talebinde bir azalmaya neden olabilir. Ayrıca etiketleme yabancı üreticilerin maliyetini de arttırabilir. Tarife dışı engeller konusunda bazı endüstriler daha da yaratıcı (!) olabilmekte-

Tarife dışı engeller: Tarife ve kotaların dışında, ithalatı kısıtlamak için kullanılan diğer yöntemlerdir.

dirler. Örneğin, Almanya'da yakın bir tarihe kadar yapılan bira tanımında "Almanya'daki bir kaynaktan elde edilen su kullanılması" zorunlu tutulmakta idi. Japonya'da işlenmiş gıda ürünlerinde son kullanma tarihinin değil, üretim tarihinin ürünün üzerine basılması zorunludur. Böylece ithal gıda ürünlerinin eski ve bayatlamış görünmesi sağlanmaktadır.

Yasal olmayan ancak uygulamada sıkça karşılaşılan bir diğer engel, yabancı malların gümrükten çekilmesine yoğun bürokratik işlemler getirmek ve işlemlerin yavaş yürümesini sağlamaktır. Bu da maliyetleri arttırdığı için ithal ürünlerin fiyatı yüksek olmaktadır. İthal edilen mallar emniyet, sağlık ve toplum refahı gibi nedenlerle bir dizi teste veya incelemeye tabi tutulabilir. Bu tür tarife dışı engeller uygulandıkları zaman ithalatı caydırmada bir hayli etkili olabilmektedir.

İhracat Ambargosu

İhracat ambargosu mal, sermaye ve teknoloji ihracatına getirilen yasaklamalardır. Bu tür kısıtlamalar çoğu zaman politik gerekçelerle uygulamaya konulmaktadır. Örneğin, ABD'nin 1980 yılında Afganistan'ın işgali nedeniyle Sovyetler Birliği'ne uyguladığı tahıl ambargosu, Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında uygulanan 1990 ambargosu bu türden ambargolara örnek olarak verilebilir.

İhracat ambargoları diğer ülkelerin yeni ve değerli teknolojileri elde etmesini engellemek amacıyla da kullanılabilir. Öte yandan ülke açısından önemli hammaddelerin yurtdışına çıkışı engellenerek, bu hammaddeyi kullanan üreticiler açısından fiyatın düşük kalması sağlanabilir.

Dış Ticaretin Kısıtlanması Gerekir mi?

Son yıllarda dış ticarete getirilen sınırlamaların hafifletildiğinden daha önce söz etmiştik. 1947 yılındaki GATT anlaşmasından beri dış ticarete getirilen kısıtlamalar önemli ölçüde azaltılabilmiştir. Ancak **korumacılık** yanlıları, yani yerli üretime rakip olan ithal malların ülkeye girişine engel olmak veya sınırlandırmak amacıyla devletin önlem alması gerektiğini savunanlar hiç de küçümsenmeyecek boyuttadır. Özellikle son yıllarda korumacılık yanlılarının sayısında belirgin bir artış görülmektedir. Aşağıda korumacılık yanlılarının gerekçelerini kısaca inceleyeceğiz.

Korumacılık: Yerli üretime rakip olabilecek ithalatın engellenmesi veya sınırlandırılması amacı ile devletin önlemler almasıdır.

Geleneksel Korumacılık Görüşü: Korumacılığı savunanların temel gerekçeleri yerli işçileri yurtdışındaki ucuz işgücünden gelebilecek rekabetten koruyarak yurtiçi istihdamın arttırılabileceğidir. Ancak istihdamı bu şekilde arttırmanın maliyeti, ihracata dönük endüstrilerde işsizliğin artmasıdır. Çünkü günümüzde dış ticaret mutlak üstünlüğe değil karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bir başka ülkede ücretlerin düşük olması bu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacakları anlamına gelmemektedir.

Korumacılığa gerekçe olarak ücretleri gösterenler aslında işçilerin verimliliği gibi önemli bir konuyu da göz ardı etmektedirler. Örneğin, bugün için Amerikan işçilerinin ücretlerinin Türkiye'dekinden yüksek olmasının nedenlerinden en önemlisi Amerikan işçilerinin daha yüksek bir verimliliğe sahip olmasıdır. Türk işçilerinin verimliliğindeki artışlar ücretlere de yansıyacaktır. Dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüğe bağlı olarak ortaya çıkacak ithalat yerli işçilerin yaşam standartlarını yükseltecektir.

DİKKAT

Yabancı üreticilerden kaynaklanan rekabet yerli endüstride verimliği arttırmaktadır. 1993 yılında ABD, Japonya ve Almanya'daki 9 imalat endüstrisinde verimliliğin incelendiği bir çalışmada endüstriler arası verimlilik farklılıklarının nedeni araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre verimlilik farklılıklarının nedeni sermaye teçhizatındaki, işgücünün eğitim düzeyindeki veya yönetim tekniklerindeki farklılıklar değil, endüstrideki yabancı-yerli rekabetinin derecesidir. Japonya'da otomobil, otomobil yedek parçaları, elektronik eşya, metal ve çelik endüstrilerinde (bunların hepsi önemli ölçüde yabancı ürün rekabeti ile karşı karşıyadır) yüksek bir verimliliğe sahiptir. Buna karşılık işlenmiş gıda ürünleri, sabun, deterjan ve bira endüstrilerinde (bunların tamamı Japonya'da koruma altında olan sektörlerdir) Japon firmalarının verimlilik düzeyi oldukça düşüktür.

Korumacılık yanlılarının öne sürdükleri ikinci gerekçe ithalatın gelir harcama akımından bir sızıntıyı temsil etmesi ve dolayısıyla ithalatta gerçekleşecek azalmanın yurtiçi toplam talebi arttıracağıdır. Bu görüş ilk aşamada doğru görünebilir. Ancak, bir ülkenin ithalatı karşı taraftaki ülkenin ihracatıdır. İthalat hacmi azaltılırsa diğer ülkeler bu ülkenin ihraç mallarını satın almaya yetecek parayı bulamayacaklardır. Tarife uygulamasına gidilmesi genellikle misilleme ile karşılaşır ve bu da ihraç malı üreten sektörlerde istihdamda bir azalmaya yol açar. İşsizlikte ortaya çıkan artış, tarife uygulaması ile korunan sektörlerdeki istihdam artışına eşit veya daha fazladır.

Korumacılığın belirli bir süre için uygun görülebileceği bir durum, yeni oluşturulan bir endüstrinin gelişimini tamamlayıncaya kadar korunmasıdır. Bu görüş yeni oluşan sektörün dünya piyasalarında rekabet etmeye olanak tanıyacak yüksek üretim düzeyine ulaşıncaya kadar korunma ihtiyacı içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu amaçla dış ticarete getirilecek geçici kısıtlamaların maliyeti, korunan endüstrinin uzun dönemde getireceği yararlar ile karşılanabilir. **Bebek sanayi argümanı** olarak adlandırılan bu gerekçenin gelişmekte olan ülkeler açısından sınırlı da olsa geçerliliği söz konusu olabilir.

Bebek sanayi argümanı: Bir ülkede yeni oluşturulan bir endüstrinin gelişimini tamamlayıncaya kadar korunmasını, korumacılık sonucu katlanılan maliyetlerin korunan endüstrinin uzun dönemde getireceği yararlar ile karşılanabileceğini savunan görüştür.

Ticaret Hadleri ve Serbest Ticaret: Ortalama ihracat fiyatının ithalat fiyatına oranı **dış ticaret haddi** olarak adlandırılmaktadır. Dış ticaret hadleri belirli bir miktar ihracat karşılığında kaç birim ithal ürün satın alınabileceğini gösteren temel göstergelerden birisidir. Bir ülke uluslararası piyasalarda satın alma gücünü arttırabilmek için dış ticaret hadlerinde iyileşme arzulayabilir. Dış ticaret hadlerinin iyileşmesi ihraç edilen malların değerinin ithal edilen malların değerine göre artması anlamına gelir. Böyle bir durumda ülke aynı miktar ihracatla daha fazla ithalat yapabilir ve dolayısıyla yaşam standardı yükselebilir.

Dış ticaret haddi: Ortalama ihracat fiyatının ortalama ithalat fiyatına oranıdır.

Dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi ya ithalat fiyatlarının düşürülmesi ile ya da ihracat fiyatlarının arttırılması ile gerçekleştirilebilir. Örneğin, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) 1974-1975 yıllarında petrolün varil başına fiyatını 2.5 dolardan 14 dolara çıkarttığı zaman dış ticaret hadlerini kendi lehlerine çevirmişlerdi. Petrol talebi inelastik olduğu için ithalatçı ülkeler satın aldıkları petrolün miktarını düşüremediler. Bu nedenle petrol ithalatçısı olan ülkeler bir varil petrol için daha fazla ihracat yapmak zorunda kalmışlardı. Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek, fiber optik kablo kullanımının yaygınlaşması sonucu dünya bakır talebindeki düşüştür. Bakır ihracatına bağımlı olan bazı gelişmekte olan ülkeler bu durumda dış ticaret hadlerinde bir bozulma ile karşı karşıya kaldılar.

Merkantilistler: Bir ülkenin gücünün sahip olduğu altın ve diğer değerli metallerle ölçülebileceği ve bu nedenle mümkün olduğunca fazla ihracat, az ithalat yapılması gerektiği görüşünü savunanlardır.

Neomerkantilist Yaklaşım: Kraliçe I. Elizabeth dönemi İngiltere'sinde popüler olan **merkantilistler** bir ülkenin gücünün sahip olduğu altın ve diğer değerli

metallerle ölçülebileceğine inanıyorlardı. Bu nedenle bir ülkenin ithalatından daha fazla ihracat yapması gerektiğini savunmaktaydılar. Eğer ülkenin ihracatı ithalatından fazla olursa, ülke dışına net anlamda mal çıkışı olurken karşılığında ülkeye altın girişi olacaktır. Bu da ülkenin güçlenmesi anlamına gelir. İhracatı savunan bu görüşün tek istisnası makine ihracatına ambargo konulmasını savunmaları idi. İngiltere tekstil makinelerinin ihracatını ve hatta bu makinelerin planlarının yurtdışına çıkışını yasaklamıştı. Aksi durumda Fransa ve diğer rakip ülkeler İngiltere'nin tekstil ürünleri ile rekabet edebilirlerdi.

Bugünün neomerkantilistleri 17. yüzyıl merkantilistlerinin görüşlerini yeniden gündeme getirmektedirler. Bunlara göre, geçmişte karşılaştırmalı üstünlük büyük ölçüde sahip olunan kaynaklara bağlı olarak elde edilmekteydi. Oysa günümüzde modern, sanayileşmiş bir ekonominin sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlük büyük ölçüde teknolojinin sonucudur. Dolayısıyla, bir ülke diğer ülkeler karşısında teknoloji lideri olduğu sürece karşılaştırmalı üstünlüğünü koruyabilir. Eğer geliştirilen teknoloji kısa sürede yurtdışına ihraç edilirse, yerli endüstri yüksek teknoloji nedeniyle sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğü kendi lehine kullanabilmek için yeterli zamana sahip olamayacaktır. Eğer bu sektör sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğü kaybederse belirli bir süre için yanlış kaynak tahsisi ve dolayısıyla yapısal işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalacaktır.

SIRA SİZDE 3

Aşağıdaki tabloda Türkiye'de 1994-2002 dönemine ait ihracat ve ithalat fiyat indekslerine (1994=100) ait değerler yer almaktadır. Bu tablodaki verileri kullanarak, Türkiye için dış ticaret hadlerini hesaplayarak bir grafikle gösteriniz. Dış ticaret haddinde görülen değişim eğilimini yorumlayabilir misiniz?

Yıllar	İhracat Fiyat İndeksi (1994 = 100)	İthalat Fiyat İnteksi (1994 = 100)
1994	100.0	100.0
1995	112.7	116.8
1996	107.7	109.8
1997	102.5	100.2
1998	96.4	96.1
1999	91.7	90.8
2000	87.8	94.9
2001	85.5	94.6
2002	84.0	93.5

İTHALAT HARCAMALARININ ÖDENMESİ

AMAÇ 4

Döviz piyasasının çalışmasını ve döviz kuru sistemlerini açıklayabilmek

Yapılan ithalatın bedelini nasıl öderiz sorusuna verilecek cevaplardan bir tanesi ihracat ile olacaktır. Uluslararası ticarette takas da bir ödeme yöntemi olarak kullanılmasına karşın ithalatın bedelini ödemede genellikle değişim aracı, yani para kullanılmaktadır. Ancak burada sorun farklı ülkelerin farklı para birimleri kullanmasıdır. İthalatçı ülkeler kendi paraları ile ithalatın bedelini öderken, ihracatçılar ödemeyi kendi para birimleri ile nasıl tahsil edebilirler? Bu sorunun cevabı döviz piyasalarında yatmaktadır.

Döviz Piyasası

Yerli paranın yabancı paraya dönüştürüldüğü piyasa döviz piyasasıdır. Bu piyasada herhangi bir para biriminin diğeri cinsinden değeri arz ve talebe ilişkin piyasa güçleri veya devletin fiyatı sabitlemesi veya bunların bileşimi tarafından belirlenmektedir. Fiyat belirlendikten sonra yabancı para banka aracılığı ile kolayca satın alınabilir.

Yerel bankalar yabancı parayı merkezi yerlerde bulunan ve döviz piyasasında faaliyet gösteren **muhabir bankalar** aracılığı ile elde ederler. Söz konusu bankalar genellikle daha büyük bankalardır ve New York, Londra, Frankfurt, Tokyo ve İstanbul gibi belli başlı işlem merkezlerinde faaliyet gösterirler. Bu tür bankalar müşterilerine ve diğer bankalara yurtdışındaki mevduatlarında tuttukları yabancı parayı arz ederler. Örneğin İş Bankası Frankfurt'taki Deutsche Bank'ta bir hesaba sahip olabilir. Bir Türk otomobil ithalatçısı Türkiye'ye ithal ettiği BMW'lerin bedelini ödeyebilmek için Avrupa para birimini Euro'ya ihtiyaç duyuyorsa, İş Bankası Frankfurt'daki hesapta bulunan bir miktar euro'yu ithalatçı firmaya satar. Türkiye'deki ithalatçı firma bu euroları kullanarak Alman ihracatçıya ödemede bulunur. İş Bankası tarafından Almanya'daki hesapta tutulan para ise bir Alman firmasının Türk ürünlerini satın alması karşılığında yaptığı ödeme ile elde edilmektedir.

Muhabir banka: Bir bankanın başka bir kentte veya ülkede kendisi adına bankacılık işlemleri yapması için anlaşma yaptığı bir başka bankadır.

Döviz Kuru

İthal edilen bir malın fiyatı iki kısımdan oluşur: Malın üretildiği ülkenin yerli para birimi cinsinden değeri ve döviz piyasasında bu para biriminin fiyatı, yani döviz kuru. **Döviz kuru** bir para biriminin fiyatını diğeri cinsinden açıklamaktadır. İthal edilen bir malın fiyatını yerli para cinsinden bulabilmek için malın yabancı para cinsinden fiyatı ile döviz kurunu çarpmak yeterlidir. Örneğin ithal edilen bir CD'nin maliyeti 5 dolar ve TL/Dolar döviz kuru 1$= 1,500,000 TL ise, CD'nin TL cinsinden maliyeti 7.5 milyon TL olacaktır.

Döviz kuru: Yerli paranın yabancı para cinsinden değeridir.

Diğer fiyatlarda olduğu gibi döviz kuru da piyasa güçlerine bağlı olarak değişebilir. Örneğin 1980 yılında 1$=1.98DM iken, 1985'te 1$=2.41DM, 1990'da 1$=1.60DM, 1995'te 1$=1.43DM ve 2000'de 1$=2.10DM şeklinde dalgalanmıştır. DM'nin tedavülden çekilerek euro'nun kullanımına girmesiyle bu dalgalanma devam etmektedir. Çoğu zaman döviz kurlarının piyasa koşullarına göre dalgalanmasına izin verilmez. İkinci Dünya Savaşı sonundan 1970'lerin başına kadar batılı ülkelerde sabit döviz kuru sistemi adı verilen sistem uygulanmıştır. **Sabit döviz kuru** ilgili ülke tarafından yasal olarak yabancı paranın fiyatının belirlendiği ve uzunca bir süre değiştirilmediği bir kur sistemidir. Sistemin çalışabilmesi için her ülke sabit bir kur karşılığında para arz etmek veya kabul etmek zorunda idi. Bir ülke herhangi bir yabancı paraya ihtiyaç duyarsa, bunu sahip olduğu altın veya diğer yabancı paralar karşılığında elde edebilmekteydi. Eğer ülkenin elinde yeteri kadar altın veya yabancı para bulunmuyorsa, sabit fiyatı devam ettirebilmek için Uluslararası Para Fonu (IMF) kaynaklarından kısa vadeli borçlanabilmekteydi. Belli başlı ülkelerin paralarına (özellikle ABD doları) ilişkin arz ve talepte ortaya çıkan kronik dengesizlikler nedeniyle sabit kur sisteminden vazgeçildi.

Sabit döviz kuru: İki ülkenin para birimleri arasında yasal olarak belirlenen ve uzunca bir süre değiştirilmemesi öngörülen döviz kurudur.

Kurun devlet tarafından belirlendiği sabit döviz kuru sisteminde, devletin iradi olarak aldığı bir kararla yerli paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi **devalüasyon** olarak adlandırılır. Sabit döviz kuru sisteminde devletin döviz kurunun değerini yükseltmesine ise **revalüasyon** adı verilir.

Devalüasyon: Devletin iradi olarak aldığı bir kararla yerli paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi.

Revalüasyon: Devletin döviz kurunun değerini yükseltmesidir.

Uygulamada, üzerinde anlaşmaya varılan uluslararası kurallarla sınırlandırılmış olmasına karşın, bir ülke kimi zaman kendi para birimini devalüe etmek isteyebi-

lir. Çünkü yapılacak bir devalüasyon ülkenin ihraç ürünlerini ucuzlatacak, artan ihracata bağlı olarak ülkedeki toplam harcamalar ve üretim artacaktır. Öte yandan devalüasyon ithalatı pahalı hale getireceği için ithalat miktarında bir azalma, dolayısıyla toplam harcamalardaki sızıntılarda bir azalma, yani gelirde bir artma ortaya çıkacaktır. Ancak diğer ülkeler de misilleme yaparak kendi para birimlerini devalüe ederlerse devalüasyondan beklenen etkilerin hiçbirisi gerçekleşmez.

Sabit döviz kuru sisteminin tersi, döviz kurunun arz ve talep koşullarına göre günlük olarak değişebildiği **esnek döviz kuru** sistemidir. Bu sistemde yabancı bir paraya olan talepteki artış, söz konusu yabancı paranın yerli para cinsinden fiyatında bir artışa neden olmaktadır. Döviz piyasasında bir ülkenin parasında arzın talepten fazla olması, bu para biriminin değer kaybetmesi ile sonuçlanır. Bir diğer deyişle, bir birim yerli parayla alınabilecek yabancı para miktarının azalması **yerli paranın değer kaybetmesi** olarak adlandırılır. Paranın değer kaybetmesinin tersi, paranın değer kazanmasıdır. **Paranın değer kazanması,** bir birim yerli parayla alınabilecek yabancı para miktarının artması ile sonuçlanır. Tanım gereği, A ülkesinin parası B ülkesinin parası karşısında değer kazanıyorsa, bu aynı zamanda B ülkesi parasının A ülkesi parası karşısında değer kaybettiği anlamına gelir.

Esnek döviz kuru: Bir ülke parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin arz ve talep güçleri tarafından belirlenmesidir.

Paranın değer kaybetmesi: Bir birim yerli parayla alınabilecek yabancı para miktarının azalmasıdır.

Paranın değer kazanması: Bir birim yerli parayla alınabilecek yabancı para miktarının artmasıdır.

Esnek döviz kurları uluslararası ticarete konu olan malların fiyatını eşitleme eğilimi yaratmaktadır. Daha önce verdiğimiz örneğe dönersek, ABD'de üretilen CD'nin fiyatı Amerika'da yaşanan enflasyon nedeni ile 5$'dan 6$'a çıkarsa TL cinsinden maliyeti 1$ = 1,500,000 TL kurundan 9 milyon TL'ye yükselir. Söz konusu CD'nin Türkiye'de satılan diğer CD'lerle rekabet edebilmesi ancak doların TL karşısında değer kaybetmesi (veya aynı anlama gelmek üzere TL'nin dolar karşısında değer kazanması) ile mümkündür. Buna göre 1$ = 1,250,000 TL olursa, Amerika'da üretilen CD Türkiye'de satışını sürdürebilir.

Döviz Kurundaki Dalgalanmaların Nedenleri

Bir ülke parasının değeri bu ülkenin ihraç ürünlerine olan talep, bu ülkedeki faiz oranı, enflasyon oranı, politik istikrar ve devlet müdahalesi tarafından belirlenmektedir.

Yabancı bir ihracatçı bir ülkenin ihraç ürünlerini satın alabilmek için önce bu ülkenin parasını satın almak durumundadır. Diğer koşullar sabitken, bir ülkenin ihraç ürünlerine olan talebin artması aynı zamanda parasına olan talebin de artmasına neden olur. Bu durumda ülkenin parası değer kazanacaktır. Aynı durum bir kişinin başka bir ülkede finansal varlık satın almak istemesi durumunda da söz konusu olacaktır. Eğer bir ülkede faiz oranı ve hisse senetlerinin getiri oranı diğer ülkelere göre yüksekse, bu tür finansal varlıkları satın almak isteyen yabancılar bu ülkenin parasına olan talebi arttıracaklar ve faiz oranının yüksek olduğu ülkenin parası değer kazanacaktır.

Dünyada yaşanan politik istikrarsızlıklar da döviz kurlarını etkileyebilmektedir. Eğer bir ülkede iç savaş, istila veya istikrarsızlık yaratacak başka bir tehdit söz konusu ise, bu ülke insanları paralarını değerini muhafaza edecek başka bir parayla değiştirmek isteyeceklerdir. Sonuçta elde tutulmaya çalışılan yabancı paralar değer kazanırken aynı zamanda yerli para değer kaybedecektir.

Bir ülke parasının değer kaybetmesindeki en önemli nedenlerden bir tanesi bu ülkedeki enflasyon oranıdır. Eğer bir ülkedeki fiyatlar genel düzeyi diğer ülkelerden daha hızlı artıyorsa, bu ülke ihracat yapmakta zorluklarla karşılaşırken daha fazla ithalat yapmaya başlayacaktır. Bu durumda döviz piyasalarında söz konusu ülkenin parasında bir fazlalık ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla döviz kuru düşecek,

yani bu ülkenin parası diğer ülkelerin paraları karşısında değer kaybedecektir. Konuya bir diğer açıdan bakarsak, 18. ünitede bir ülkedeki sürekli enflasyonun nedenini sürekli artan para arzına bağlamıştık. Bu tür bir para politikası, diğer para birimleri karşısında yerli paranın miktarını arttıracağı için yerli paranın değeri düşecektir. Eğer bir ülke para arzını azaltırsa, yerli para miktarı nispi olarak kıtlaşacağı için değeri artacaktır.

DİKKAT

Para miktarındaki azalmanın faiz oranını yükselteceğini hatırlarsanız yine yukarıda elde ettiğimiz sonuca ulaşırsınız.

Merkez bankası esnek döviz kuru sisteminde de döviz kuru hareketlerini kontrol etmek isteyebilir. Örneğin, ülke parasının değer kazanması isteniyorsa, merkez bankası döviz piyasasında sahip olduğu yabancı paraları satarak kendi parasını satın alabilir. Böylece nispi olarak kıtlaşan yerli para değer kazanır. Öte yandan, paranın aşırı değerli olduğu ve bu nedenle ihracatta sorunlarla karşılaşıldığı düşünülüyorsa, merkez bankası döviz piyasasında yerli para satarak yabancı para satın almaya başlayabilir. Bu da yerli paranın değer kaybetmesi ile sonuçlanır.

Yukarıdaki açıklamalarımıza göre, esnek döviz kuru sisteminde döviz piyasasında yerli paraya ait arz ve talep koşulları fiyatı, yani döviz kurunu belirlemektedir. Eğer ülkenin uluslararası işlemleri denge içinde değilse, bu ülkenin parasına ait döviz kuru da istikrarsız olacaktır. Bir ülkenin diğer ülkelerle olan her türlü uluslararası işlemine ilişkin muhasebe kayıtları ülkenin ödemeler dengesini oluşturur.

SIRA SİZDE 4

Bir ülkede yaşanan enflasyona bağlı olarak yerli para biriminin yabancı paralar karşısında sürekli değer yitirmesi, bu ülke vatandaşlarının satın alma gücünü muhafaza edebilmek amacıyla yabancı para tutmaları ile sonuçlanmaktadır. Nakit ikamesi olarak adlandırılan bu sürece ilişkin olarak kullanılabilecek göstergelerden bir tanesi ülkedeki döviz üzerine açılan banka hesaplarının M1 para stoku tanımına oranıdır. Ulaşabileceğiniz en yakın kaynaktan (Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı, Merkez Bankası gibi) bu değişkenlere ait verileri elde ederek Türkiye'de nakit ikamesinin seyrini inceleyiniz. Sizce bu orandaki eğilimi tersine çevirebilmek için neler yapılması gerekmektedir?

Özet

AMAÇ 1 *Bir ülkenin hangi malların üretiminde uzmanlaşacağını belirlemede kullanılabilecek mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük kavramları arasındaki farkı açıklayabilmek*

- Bir malın üretimini daha az kaynak kullanarak gerçekleştiren ülke bu malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Serbest ticaret varsayımı altında, ülkelerin mutlak üstünlüğe sahip oldukları malın üretiminde uzmanlaşmaları dünya üretimini arttırırken yaşam standartlarının yükselmesine neden olur.
- Bir ülke bir malın üretimini daha düşük bir fırsat maliyeti ile gerçekleştirdiği için karşılaştırmalı üstünlüğe sahipse, bu malın üretiminde uzmanlaşmalı ve diğer malı ithal etmelidir. Uzmanlaşmanın bu şekilde gerçekleşmesi de üretimi ve yaşam standartlarını olumlu yönde etkilemektedir.
- Günümüz dünyasında birçok üründe uzmanlaşma kısmidir, yani bir malın hem ihracatçısı hem de ithalatçısı olabilir. Artan maliyetler nedeniyle günümüzde tam uzmanlaşma yerine daha çok karşımıza çıkan durum kısmi uzmanlaşmadır.

AMAÇ 2 *Dış ticaret aracılığı ile elde edilecek yararları ve uğranılacak kayıpları açıklayabilmek*

- Dış ticaret nedeniyle bir ülkedeki tüketiciler daha geniş bir mal sepetinden seçim yapma olanağına kavuşmakta, ithal edilen mallar daha ucuz veya kaliteli olduğu için ithalattan yarar sağlamaktadırlar.
- Dış ticaretin üreticilere ve işçilere sağladığı en önemli avantaj ihracata dönük sektörler açısından pazar sağlaması, ithalat açısından ise hammadde, yarı mamul madde ve sermaye teçhizatının ülkeye girerek üretim artışına katkıda bulunmasıdır.
- Serbest ticaret işçiler ve ithalata rakip mallar üreten endüstriler için maliyetli olabilir. Ancak bu maliyetlerin yurtiçi rekabet sonucu ortaya çıkan maliyetlerden farkı yoktur.
- Serbest ticaret uluslararası düzeyde mal fiyatlarının eşitlenmesini sağlar.

AMAÇ 3 *Dış ticarete kısıtlamalar getirilmesini savunanların görüşlerini ve kısıtlama yöntemlerini açıklayabilmek*

- Tarifelerin günümüzdeki temel amacı yerli firmaları uluslararası rekabetten korumaktır. İthalata getirilen bir vergi sonrasında tüketicilerin uğradığı kaybın üreticiler ve devlet tarafından elde edilen kazançtan daha yüksek olduğu konusunda geniş bir fikir birliği vardır.
- Dış ticareti kısıtlamanın yollarından bir tanesi de kotlardır. Belirli bir dönemde ithal veya ihraç edilebilecek mal miktarına veya değerine sınırlamalar getirilmesi ülkede kaynak tahsisinin fiyat mekanizması aracılığı ile gerçekleşmesine engel olmaktadır.
- Yerli üretime rakip olabilecek ithalatın engellenmesi veya sınırlandırılması amacı ile devletin önlemler alması anlamına gelen korumacılığı savunanların temel gerekçeleri, yerli işçileri yurtdışındaki ucuz işgücünün rekabetinden korumak ve böylece yurtiçi istihdamı arttırmaktır.
- Dış ticaret hadleri belirli bir miktar ihracat karşılığında kaç birim ithal ürün satın alınabileceğini göstermektedir. Dış ticaret hadlerindeki artış uluslararası piyasalarda ülkenin satın alma gücünün arttığını gösterir.

AMAÇ 4 *Döviz piyasasının çalışmasını ve döviz kuru sistemlerini açıklayabilmek*

- Yerli paranın yabancı paraya dönüştürüldüğü piyasa döviz piyasasıdır.
- Bir para biriminin diğer para birimleri cinsinden değeri anlamına gelen döviz kuru devlet tarafından belirlenebildiği gibi, döviz piyasasındaki arz ve talep koşullarına göre de belirlenebilir. Esnek döviz kurları uluslararası ticarete konu olan malların fiyatlarının eşitlenmesine olanak tanımaktadır.
- Bir ülke parasının değeri, bu ülkenin ihraç ürünlerine olan talebe, faiz oranına, enflasyon oranına, politik istikrara ve devlet müdahalesine bağlı olarak belirlenmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. İngiltere'de bir işçi 10 saat içerisinde 4 adet hesap makinesi veya 400 adet havlu üretirken, İtalya'da bir işçi aynı süre içinde 1 adet hesap makinesi ve 1000 adet havlu üretebilmektedir. Buna göre iki ülke arasında gerçekleştirilecek ticaretle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a. Dış ticaret İngiltere'ye yarar sağlar
b. Dış ticaret İtalya'ya yarar sağlar
c. Dış ticaret İtalya'nın lehine, İngiltere'nin aleyhinedir
d. Dış ticaret her iki ülkeye de yarar sağlar
e. Dış ticaret her iki ülkeye de yarar sağlamaz

2. Türkiye ve Fransa'daki televizyon ve mobilya üretiminde verimlilik üzerine yapılan bir araştırma sonucunda düzenlenen aşağıdaki tabloda 1 işçinin 1 günde üretime yaptığı katkı görülmektedir. Buna göre hangi ülke hangi malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir?

	TV	Mobilya
Türkiye	3	10
Fransa	5	8

a. Türkiye mobilya, Fransa televizyon
b. Türkiye televizyon, Fransa mobilya
c. Türkiye televizyon ve mobilya
d. Fransa televizyon ve mobilya
e. Mutlak üstünlük söz konusu değildir

3. Sınırlı uzmanlaşma olgusunun ortaya çıkmasına neden olan faktör aşağıdakilerden hangisidir?

a. Gümrük tarife ve kotaları
b. Dış ticarete getirilen kısıtlamalar
c. Artan üretim maliyetleri
d. Yerli paranın değer kazanması
e. Üretim faktörlerinin mobil olması

4. Türkiye'de yıllık çay arz ve talebine ait yandaki grafiğe göre gerçekleşecek toplam harcama miktarı kaç milyar TL'dir?

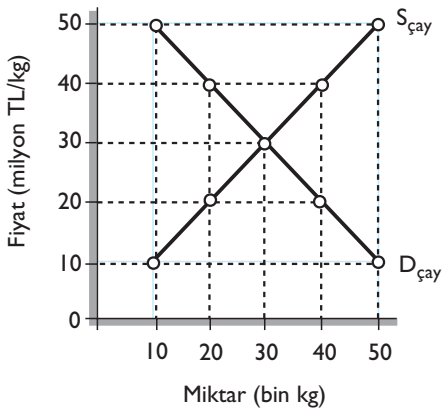

a. 400
b. 750
c. 800
d. 900
e. 950

5. Bir önceki soruda yer alan grafiğe göre, Seylan'dan çay ithalatının serbest bırakılması ve Seylan çayının 10 milyon TL/kg fiyatla satılması durumunda Türkiye'nin gerçekleştireceği ithalat miktarı kaç bin ton olur?

a. 10
b. 20
c. 30
d. 40
e. 50

6. Seylan'dan çay ithalinin serbest bırakılması ile yerli üreticilerin uğradığı gelir kaybı kaç milyar TL'dir?

a. 400
b. 500
c. 600
d. 700
e. 800

7. Çay Üreticileri Birleşme ve Dayanışma Derneği'nin girişimleri sonucunda, çay ithalatına %100 oranında vergi getirilmiştir. Buna göre tüketicilerin uğradığı kayıp miktarı kaç milyar TL'dir?

a. 100
b. 200
c. 300
d. 400
e. 500

8. Bir ülkenin 1992-2002 dönemindeki ihracat ve ithalat fiyat indekslerinin seyrini gösteren aşağıdaki grafiğe göre, bu ülkenin uluslararası piyasalardaki satın alma gücü ile ilgili olarak yapılan yorumlardan hangisi doğrudur?

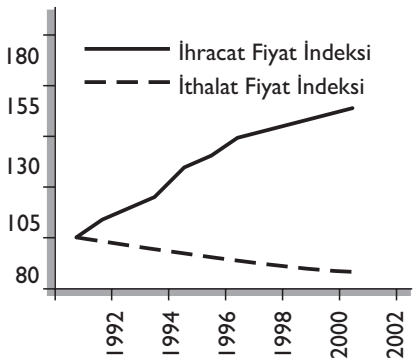

a. Dış ticaret haddi arttığı için satın alma gücü artmıştır.
b. Dış ticaret haddi düştüğü için satın alma gücü artmıştır.
c. Dış ticaret haddi arttığı için satın alma gücü azalmıştır.
d. Dış ticaret haddi düştüğü için satın alma gücü azalmıştır.
e. Dış ticaret haddi sabit kaldığı için satın alma gücü değişmemiştir.

9. 21 Şubat 2001 tarihinde alınan bir kararla Türk Lirası yaklaşık %40 oranında devalüe edilmiştir. Bu kararın ihracat, ithalat ve üretim üzerinde yaratması beklenen etki aşağıdakilerden hangisinde verilmektedir?

a. İhracat↑, ithalat↑, üretim↑
b. İhracat↑, ithalat↓, üretim↑
c. İhracat↓, ithalat↓, üretim↑
d. İhracat↑, ithalat↓, üretim↓
e. İhracat↑, ithalat↑, üretim↓

10. ABD'de 2002 yılı enflasyon oranı yüzde 2, Türkiye'de ise yüzde 40 civarındadır. Bu durumda $/TL kurunda beklenen değişimin nedeni ve sonucu aşağıdakilerden hangisidir?

a. Türkiye'nin ihracatı artıp, ithalatı azalacağı için TL değer kaybeder.
b. Türkiye'nin ihracatı azalıp, ithalatı artacağı için TL değer kaybeder.
c. Türkiye'nin ihracatı artıp, ithalatı azalacağı için TL değer kazanır.
d. Türkiye'nin ihracatı azalıp, ithalatı artacağı için TL değer kazanır.
e. Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı azalacağı için TL değer kazanır.

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Döviz kuru, paranın değer kazanması ve kaybetmesi.

Hamburger Standardı, Big Mac İndeksi veya *Big Mac Paritesi* olarak adlandırılan bu yöntem, döviz kurlarının belirlenmesinde Satın Alma Gücü Paritesi (veya kısaca PPP) adıyla bilinen bir teorik yaklaşımı esas almaktadır. Satın alma gücü paritesi, örneğin, 1 dolar ile tüm ülkelerde aynı miktar homojen bir mal veya hizmetin satın alınması gerektiği olgusuna dayandırılmaktadır. Satın alma gücü paritesi yaklaşımını savunanlara göre, iki para birimi arasındaki döviz kuru uzun dönemde tüm ülkelerde aynı mal ve hizmet sepetinin fiyatını eşitleyecek şekilde değişecektir. *The Economist* dergisi bu görüşten hareketle, piyasalarda oluşan döviz kurunun geçek satın alma gücünü ne kadar doğru yansıttığının bir göstergesini oluşturuyor.

Dergi ürün sepeti olarak dünyanın en büyük fast-food zincirlerinden birisi olan *McDonald's* şirketinin 110 ülkede üretilen geleneksel ürünü *Big Mac* hamburgerini kullanıyor. Zira, bu ürün tüm ülkelerde aynı standartlarda satılmakta, yani *Big Mac* satın alındığında tüm ülkelerde tam anlamıyla aynı niteliklere sahip bir mal satın alınmaktadır. *The Economist* dergisi bu homojen (özdeş) ve dolayısıyla PPP teorisine göre her yerde aynı fiyattan satılması gereken maldan hareketle ülkeler arasında *Big Mac* fiyatlarını eşitleyen döviz kurlarını hesaplıyor ve bunları *Big Mac Paritesi* olarak adlandırıyor. Belirli bir tarihteki *Big Mac Paritesi* ile fiili döviz kuru karşılaştırıldığında ise bir para biriminin aşırı değerlenmiş (pahalılaşmış) veya aşırı değer kaybetmiş (ucuzlamış) olduğu ortaya çıkıyor.

Yandaki grafikte Derginin 13 Ocak 2001 sayısından alınan çeşitli ülkeler için *Big Mac* paritesine göre hesaplanmış olan kurla fiili kur arasındaki sapmalar değerlendirilmektedir. Buna göre ABD'de satış fiyatı 2.55$ olan *Big Mac,* 8 Ocak 2001 tarihindeki kur esas alındığında Türkiye'de 2.37$'a satılmaktadır. Oysa döviz kuru gerçek değere göre belirlenmiş olsa idi Türkiye'de de satış fiyatının 2.55 $ olması gerekecekti. Buna göre TL dolar karşısında yaklaşık yüzde 10 aşırı değer kaybetmiş bulunmaktadır. Tabloda Türkiye'nin altında yer alan ülkelerde ABD doları karşısındaki döviz kuru çok daha ucuzdur. Dolayısıyla, TL'deki ucuzluğun uluslararası piyasalarda rakibimiz olabilecek diğer ülkelerle karşılaştırıldığında düşük düzeyde kaldığını söylemek mümkündür.

Big Mac paritesi şüphesiz satın alma gücü paritesine göre tam bir ölçüt olarak kabul edilemez. Ülkeler arasında Big Mac fiyatlarında görülen farklılıklar et ithalatına getirilen kısıtlamalar, satış vergileri, yerel piyasadaki rekabet ve maliyet koşulları gibi bir dizi faktörden kaynaklanıyor olabilir. Ancak, sıralanan bu açıklarına karşın, elde edilen bulgular *Big Mac* indeksinin son derece karmaşık modellere yakın sonuçlar verdiğini gösteriyor. Bu nedenle *Big Mac* paritesini kurların gelecekte göstereceği değişimin yönüne işaret eden bir gösterge olarak kullanmak yararlı olabilir.

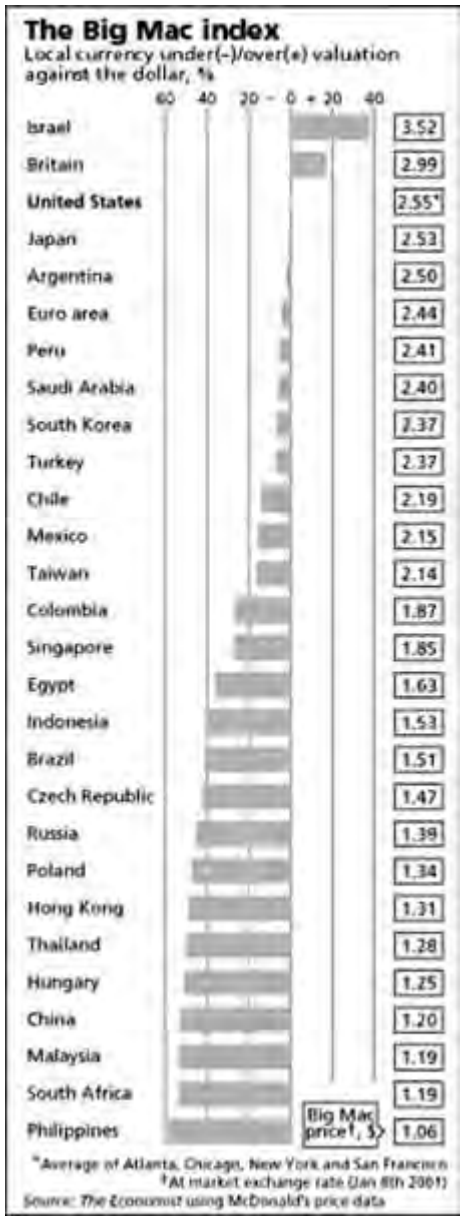

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Şahin, H. (1994). **İktisada Giriş** (4. Baskı). Bursa: Ezgi, s. 407-428.

Türkbal, A. (1993). **İktisada Giriş.** Diyarbakır. s. 453-509.

Üstünel, B. (1990). **Makro Ekonomi** (6. Baskı). İstanbul: Mısırlı, s. 286-308.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Ayrıntılı bilgi için "Dış Ticarette Uzlaşma" konusuna bakınız.
2. a	Ayrıntılı bilgi için "Dış Ticarette Uzmanlaşma" konusuna bakınız.
3. c	Ayrıntılı bilgi için "Artan Maliyetler ve Uzmanlaşma" konusuna bakınız.
4. d	Ayrıntılı bilgi için "Dış Ticaretin Yarar ve Sakıncaları" konusuna bakınız.
5. d	Ayrıntılı bilgi için "Dış Ticaretin Yarar ve Sakıncaları" konusuna bakınız.
6. e	Ayrıntılı bilgi için "Dış Ticaretin Yarar ve Sakıncaları" konusuna bakınız.
7. d	Ayrıntılı bilgi için "Dış Ticaretin Sakıncaları" konusuna bakınız.
8. a	Ayrıntılı bilgi için "Dış Ticaretin Kısıtlanması Gerekir" konusuna bakınız.
9. b	Ayrıntılı bilgi için "Döviz Kuru" konusuna bakınız.
10. b	Ayrıntılı bilgi için "Döviz Kurundaki Dalgalanmaların Nedenleri" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

a. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1 ton kömür üretmenin fırsat maliyeti 1/2 ton fındıktır. Türkiye'de ise 1 ton kömür üretmenin fırsat maliyeti 2 ton fındıktır.

b. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1 ton fındık üretmenin fırsat maliyeti 2 ton kömürdür. Türkiye'de ise 1 ton fındık üretmenin fırsat maliyeti 1/2 ton kömürdür.

c. Türkiye, fındık üretimini Güney Afrika Cumhuriyeti'nden daha düşük bir fırsat maliyeti ile gerçekleştirdiğinden fındık üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

d. Güney Afrika Cumhuriyeti, kömür üretimini Türkiye'den daha düşük bir fırsat maliyeti ile gerçekleştirdiğinden kömür üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

e.

	Kömür (Yıllık-bin ton)	Fındık (Yıllık-bin ton)
Uzmanlaşma Öncesi		
Güney Afrika (B noktası)	100	25
Türkiye (C noktası)	30	120
TOPLAM ÜRETİM	130	145
Uzmanlaşma Sonrası		
Güney Afrika (A noktası)	150	0
Türkiye (D noktası)	0	180
TOPLAM ÜRETİM	150	180

Tabloya göre her ülkede gerçekleşen uzmanlaşma dünya kömür üretimini yılda 20 ton, fındık üretimini ise 35 ton arttırmaktadır.

f.

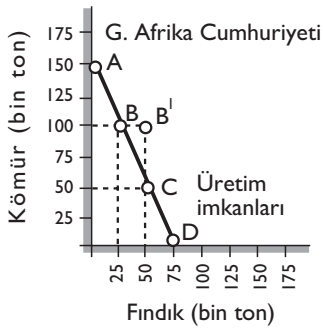

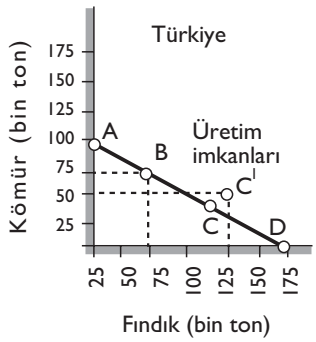

Dış ticaretin olmadığı bir ortamda Güney Afrika Cumhuriyeti üretim imkânları eğrisi üzerinde B noktasında iken 100 bin ton kömür ve 25 bin ton fındık üretmekte ve tüketmektedir. Aynı ortamda üretim imkânları eğrisi üzerinde C noktasında iken Türkiye 30 bin ton kömür ve 120 bin ton fındık üretmekte ve tüketmektedir. Şimdi Güney Afrika Cumhuriyeti'nin kömür üretiminde uzmanlaşarak 150 bin ton kömür ürettiğini kabul edelim. Yıllık kömür tüketimi 100 bin ton olan Güney Afrika Cumhuriyeti üretiminin geri kalan 50 bin tonluk kısmıyla Türkiye'den 50 bin ton fındık ihtiyacını karşılayabilir. Uzmanlaşma ve ticaret sonucu, Güney Afrika Cumhuriyeti tüketim imkânlarını üretim imkânları eğrisinin dışına taşıyarak B' noktasına ulaşmaktadır.

Sıra Sizde 2

Grafiklere göre özellikle 1983 yılından itibaren hem ithalatta hem de ihracatta artış yönünde belirgin bir değişim göze çarpmaktadır. Bu dönüşümün nedeni Türkiye'nin sanayileşme stratejisinde gerçekleştirilen değişikliktir. 24 Ocak Kararları olarak bilinen istikrar programı çerçevesinde Türkiye 1980 yılından itibaren dışa açılma çabalarını yoğunlaştırmıştır. 1960 yılında başlayan planlı dönemle birlikte yüksek tarifelerle yurtiçi birçok sektörü koruma duvarları arkasına alan Türkiye, ithalatı ikame eden içe dönük bir sanayileşme stratejisi benimsemişti. 1980 yılında yaşanan döviz krizi sonrasında Türkiye bu modeli terk ederek ihracat ürünlerinin üretimine öncelik veren bir strateji benimseyerek gümrük duvarlarını indirmeye başladı. Özellikle 1983 yılındaki iktidar değişikliğinden sonra ihracatı teşvik etmeye dönük önlemlerin ağırlık kazanması ve ithalatın libere edilmesi (ithalatı yasak olan birçok ürününün ithalatının serbest bırakılması) sonucu ihracat ve ithalat hacminde önemli artışlar gerçekleştirilmiştir. Özetle, ihracat ve ithalata ilişkin değerlerin gösterdiği bu değişikliğin nedeni, 1980 yılında başlayan ve 1983 yılından itibaren hızlanan dış ticaretin serbestleştirilmesi eğiliminin sonucudur.

Sıra Sizde 3

Dış ticaret haddi bir birim ihracat karşılığında ne kadarlık ithalat yapılabileceğini gösterir. Soruda verilen tabloda yer alınan ihracat fiyat indeksini ithalat fiyat indeksine bölersek dış ticaret haddini kolayca bulabiliriz. Tabloda verilen değerlere göre hesaplanan dış ticaret haddinin yıllara göre seyri aşağıda yer alan grafikte gösterilmektedir:

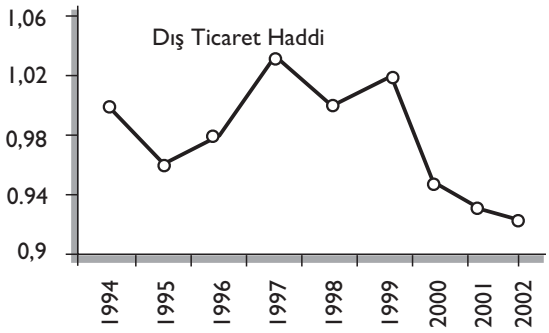

Dış ticaret haddinde meydana gelen artış ülkenin lehine bir gelişmedir. Bu durumda ülke veri bir ihracat düzeyi ile daha fazla ithalat yapabileceği için uluslararası piyasalarda satın alma gücü artmış demektir. Yukarıdaki grafiğe göre, 1995-1997 döneminde Türkiye'nin ihracat ürünlerine ait fiyatlar ithalat fiyatlarına oranla daha avantajlıdır. Dolayısıyla 1995-1997 döneminde dış ticaret haddi Türkiye'nin lehine bir gelişme göstermiştir. 1998-1999 yıllarında başlangıç yılı olan 1994'teki düzeyini koruyan dış ticaret haddi bu dönemde az çok sabit kalmıştır. 2000 yılında hızlı bir düşüş sergileyen dış ticaret haddi, durumun Türkiye'nin aleyhine döndüğünü ifade etmektedir. Bu gelişimin nedeni 2000 yılında Türkiye'nin ihraç ürünlerinde ortalama fiyat düşerken ithal ürünlere ait ortalama fiyat artmıştır. İthalat ürünlerin ortalama fiyatlarında ortaya çıkan bu artışın temel nedeni 2000 yılı içinde petrol fiyatlarındaki hızlı artıştır. Dolayısıyla, 2000 yılı sonunda Türkiye'nin uluslararası piyasalarda satın alma gücü düşmüştür.

Sıra Sizde 4

Nakit ikamesi olgusunun bir göstergesi olarak kullanılan döviz tevdiat hesaplarının M1 para stoku tanımına oranının 1985-2002 dönemindeki seyri aşağıdaki grafikte gösterilmektedir. 16'ncı ünitede paranın tanımlanması sorununu incelerken, merkez bankaları tarafından yapılan para tanımlarından birisi olan M1 tanımında paranın değişim aracı olma fonksiyonunu öne çıkarttığını görmüştük. Bu nedenle döviz tevdiat hesapları/M1 yabancı paranın yerli para yerine kullanımını ifade eden basit bir orandır. Bu orandaki artma nakit ikamesinin güçlendiğini, azalma ise nakit ikamesinin yavaşladığını ifade edecektir.

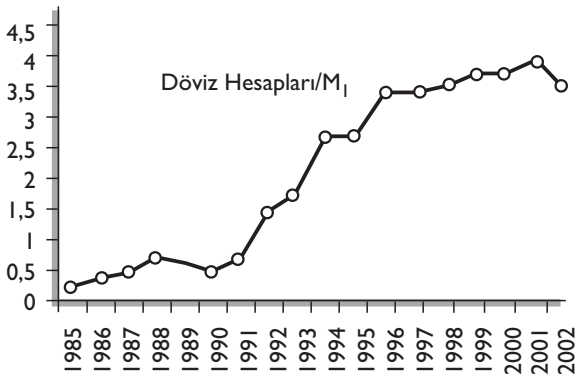

Grafiğe göre 1990 yılına kadar tedrici bir artış gösteren oran, özelikle bu yıldan itibaren hızlı bir artış trendi göstermektedir. Bu durum 1990 sonrası dönemde hızlanan enflasyonun direkt bir sonucudur. Dolayısıyla nakit ikamesi sürecini tersine çevirebilmek için toplumun değer muhafaza aracı olarak TL'yi tercih etmesi, bir diğer deyişle TL'ye olan güvenin sağlanması gerekmektedir. Bu da ancak enflasyon oranında bir gerileme sağlanması ile mümkün olabilir.

Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

20

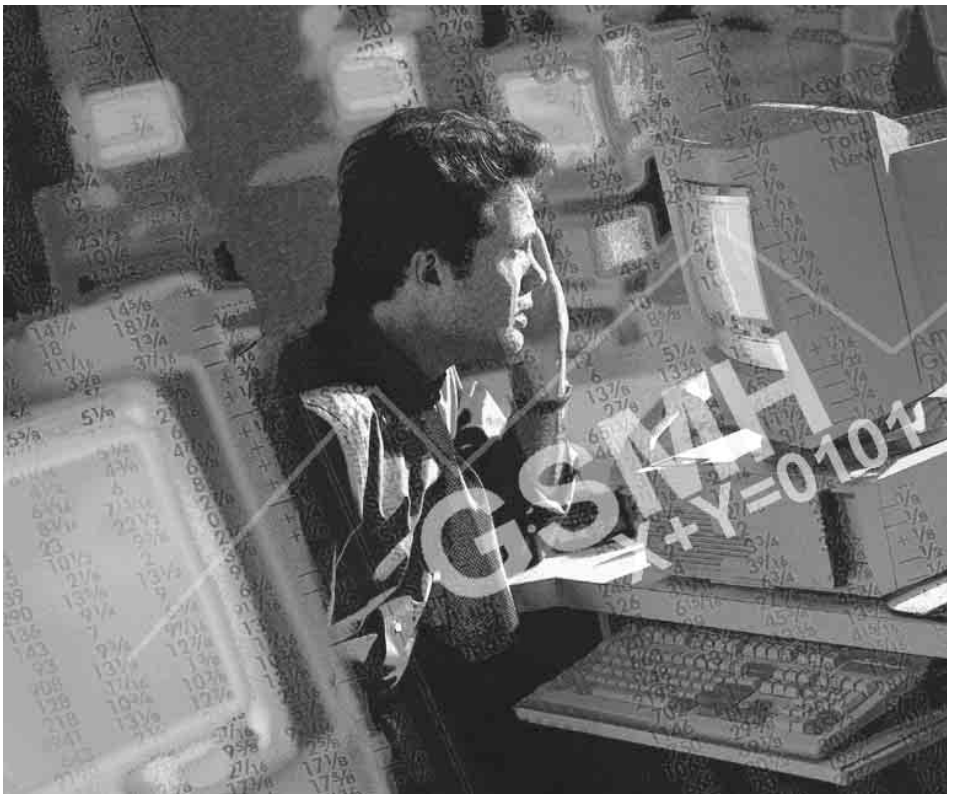

Günümüz iktisat teorisinde genel kabul gören bir yaklaşıma göre ekonomik büyümenin motoru eğitim ve teknolojidir. Robert Barro, Paul Romer, Bradford DeLong ve Gary Becker gibi iktisatçılar, eğitim ve teknolojinin büyümedeki rolü ile ilgili çalışmalar yapan iktisatçıların başında geliyor. Bu iktisatçılardan DeLong teknolojik gelişmelerin rolüne dikkat çekerken Eğitim Tsunamisi olarak adlandırdığı bir olguya dayanıyor. DeLong, eğitim ve buna bağlı olarak teknolojinin büyümeye etkisini, katlanarak büyüyen bir deprem dalgasına benzetiyor. Sözü edilen iktisatçıya göre bu etki giderek daha da artacak. Eğitimin ülkedeki üretim artışına yapacağı gittikçe büyüyen katkının nasıl ortaya çıkacağını değerlendirebilir misiniz?

Başlarken

Cumhuriyetin ilanından 2002 yılına kadar geçen 79 yıllık sürede, Türkiye'de üretim hacmi yılda ortalama yüzde 4.8 oranında artmıştır. Aynı dönemde İspanya, Güney Kore, Portekiz, Tayvan ve Yunanistan gibi ülkeler Türkiye'den daha fazla üretim artışı gerçekleştirmişlerdi. Acaba bunun nedeni söz konusu ülkelerdeki işçilerin Türk işçilerinden daha çalışkan olması mı, eğitimin kalitesinin bu ülkelerde daha iyi olması mı, yoksa bu ülkelerin daha etkin üretim teknikleri uygulaması mıdır? Bu soruların cevabının verilebilmesi, makro iktisadın önemli bir parçasını oluşturan, ekonomilerin neden ve nasıl büyüdüklerinin anlaşılmasını gerektirmektedir.

Makro iktisadın oldukça geniş bir bölümü, ekonomik konjonktürün açıklanmasına ayrılmış olmasına karşın, uzun dönemde ekonomideki refah düzeyinin arttığı da bir gerçektir. Büyüklerinizle yaptığınız sohbetlerde ülkemizde meydana gelen refah artışına ilişkin ipuçları elde edebilirsiniz. Örneğin, ailenizde birkaç kişi, gaz lambası ışığında nasıl ders çalıştıklarından mutlaka söz etmiş ve sizin ne kadar rahat bir ortamda yaşadığınızı "Bizim zamanımızda ..." şeklinde başlayan örneklerle ispatlamaya çalışmıştır. Aslında bu örnekler Türkiye'nin yaşadığı refah artışının göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Dünyanın diğer ülkelerinde de durum farklı değildir. Ancak üretimin, bir diğer deyişle reel GSMH'nın artış oranı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu ünitede, söz konusu artış eğilimini yaratan faktörleri ve ülkeler arasında söz konusu artış oranının farklılıklar göstermesinin nedenlerini araştıracağız.

Üretim artışının farklı olmasının yanı sıra, ülkelerin sahip olduğu yaşam standartları da farklılıklar göstermektedir. Dünyanın zengin ve yoksul ülkeleri arasındaki yaşam standardı farklılıkları günümüzde çok büyük boyutlara ulamıştır. Örneğin ABD'de ortalama insan ömrü 77 yıl iken Mozambik'te 47 yıldır. Burma'da nüfusun sadece yüzde 25'nin sağlıklı su kaynakları kullanabildiği tahmin edilirken, Burundi'de şehirlerdeki konutların sadece yüzde 23'ünde elektrik bulunmaktadır. Bu ünitede, yukarıda sözü edilen türde göstergeler kullanarak, yoksulluğun nasıl ölçülebileceğini ve yoksulluktan kurtulabilmek, yani ekonominin kalkınmasını hızlandırabilmek için uygulanan politikaları da ele alıp tartışacağız.

Anahtar Kavramlar

- *Ekonomik büyüme*
- *Kişi başına reel GSMH*
- *Teknoloji*
- *Verimlilik*
- *Toplam faktör verimliliği*
- *Bağımlı nüfus*
- *İçe dönük kalkınma stratejileri*
- *İthal ikamesi*
- *Dışa dönük kalkınma stratejileri*
- *İhracat ikamesi*
- *Dual ekonomi*

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladığınızda...

1. *Ekonomik büyüme kavramını ve bu amaçla kullanılabilecek göstergeleri tanımlayarak, ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri,*
2. *Ekonomik kalkınma kavramını ve ekonomik büyüme ile farkını tanımlayarak gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı geciktiren faktörleri,*
3. *Ekonomik kalkınmanın hızlandırılabilmesi için, uygulanan politikaların temel özelliklerini*

... açıklayabilmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

EKONOMİK BÜYÜME VE BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

AMAÇ 1

Ekonomik büyüme kavramını ve bu amaçla kullanılabilecek göstergeleri tanımlayarak ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri açıklayabilmek

Büyüme ve Reel GSMH

Zaman içerisinde ekonomilerin nasıl bir gelişme sergilediğini inceleyebilmek için, iktisatçılar iki adet ekonomik büyüme ölçütü kullanırlar: Reel GSMH ve kişi başına reel GSMH.

Ekonomik büyüme reel GSMH'daki artıştır. Bir ekonomide daha çok mal ve hizmet üretildiği sürece, reel GSMH artar ve toplum daha fazla tüketme olanağına kavuşur. Bir yılda reel GSMH'da meydana gelen yüzde değişimi hesaplayabilmek için reel GSMH'daki değişim miktarını yılın başlangıcındaki reel GSMH değerine böleriz. Bu şekilde hesaplanan reel GSMH'daki bir önceki döneme göre yüzde değişim oranı, **ekonomik büyüme oranı** olarak adlandırılır. Örneğin, Türkiye'de 2002 yılı reel GSMH değeri, 1987 fiyatları ile yaklaşık 116.2 trilyon lira, 2001 yılı reel GSMH'sı ise yaklaşık 107.8 trilyon liradır. Buna göre Türkiye ekonomisi 2002 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 7.8 oranında büyümüştür:

Ekonomik büyüme: Reel GSMH'daki artıştır.

Ekonomik büyüme oranı: Reel GSMH'da, bir önceki döneme göre meydana gelen yüzde artış oranıdır.

$$\text{Ekonomik Büyüme Oranı} = \frac{\text{Yıl içindeki değişme}}{\text{Başlangıç değeri}} = \frac{116.2 - 107.8}{107.8} = 0.078$$

1980-2001 yılları arasında dünyanın sanayileşmiş ülkeleri ortalama olarak yılda yüzde 2.9 büyüme sergilerken, gelişmekte olan ülkeler aynı dönemde ortalama olarak yılda yüzde 6.1 oranında büyüme sergilediler. Büyüme oranlarını 0.061 ve 0.029 şeklinde ifade ettiğimizde bunlar arasındaki farklılık size çok önemli gelmeyebilir. Ancak büyüme oranı zamana bağlı olarak katlandığı için küçük gibi görünen bu fark aslında oldukça önemlidir. Reel GSMH'nın her yıl belirli bir oranda büyümesi, küçük gibi görünen bu farkın zaman içerisinde büyümesi anlamına gelmektedir. Aşağıda yer alan Şekil 20.1 bileşik büyüme oranının yaratacağı etkileri göstermektedir. Şekilde üstte yer alan eğri ekonominin yılda yüzde 6.1 büyümesi durumunda GSMH'nın izleyeceği seyri gösterirken, altta yer alan eğri GSMH'nın yılda yüzde 2.9 büyümesi durumunu göstermektedir.

Reel GSMH'nın her yıl belirli bir oranda büyümesi durumunda, büyüme oranı küçük bile olsa, zaman içerisinde GSMH'nın katlanmasıyla sonuçlanmaktadır.

Şekil 20.1

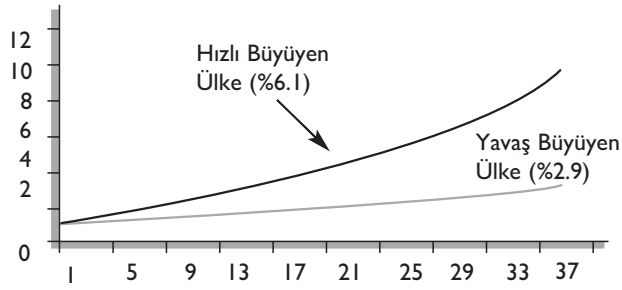

Hızlı ve Yavaş Büyümenin Sonuçları: *Yılda ortalama yüzde 6.1 oranında büyüyen bir ekonomi ile yüzde 2.1 oranında büyüyen bir ekonominin reel GSMH değerleri başlangıçta aynı olarak kabul edildiğinde, kısa süre içinde büyük fark görülmemektedir. Ancak büyüme bileşik olarak hesaplandığında zaman geçtikçe iki ekonomi arasındaki fark açılmaya başlamaktadır. Örneğin 40 yılın sonunda hızlı büyüyen ekonominin reel GSMH değeri düşük hızda büyüyen ekoniminin reel GSMH değerinin yaklaşık üç katına ulaşmaktadır.*

Her iki ekonomide de başlangıçtaki reel GSMH değerinin 1 trilyon lira olduğunu kabul edelim. Beş yıl sonra yılda yüzde 2.9 büyüyen ekonomide reel GSMH 1.156 trilyon liraya, yüzde 6.9 büyüyen ekonomide ise 1.345 trilyon liraya ulaşmaktadır. Görüldüğü gibi 5 yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede, ortaya çıkan farklılık çok büyük değildir. Ancak daha uzun sürede, bileşik büyümenin yarattığı farklılık belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin 40 yıl sonra, yılda yüzde 6.1 büyüme ve yüzde 2.9 büyümenin üretimde çok büyük bir farklılık yarattığı görülmektedir. Ekonomi yılda yüzde 2.9 büyürse reel GSMH 40 yıl sonra 3.138 trilyon lira olurken, yüzde 6.1 büyüyen ekonomide reel GSMH 10.681 trilyon liraya ulaşmaktadır. Görüldüğü gibi 40 yıl sonra yüksek büyüme oranı gerçekleştirilen ekonomide, reel GSMH diğerine göre 3 kat daha büyük bir düzeye ulaşmaktadır.

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız örnek, ülkelerin neden pozitif ve yüksek bir ekonomik büyüme oranı gerçekleştirmek istediklerinin cevabını vermektedir. Eğer ekonomi her yıl sabit bir oranda büyürse, **72 kuralını** kullanarak üretimin kaç yıl içinde ikiye katlanacağını kolayca hesaplayabiliriz. 72 sayısını büyüme değerine bölersek, bir sayının ikiye katlanabilmesi için gerekli süreyi yaklaşık olarak bulabiliriz. Örneğin, bir bankada 100 milyon liralık vadesiz hesap açtırdığınızı ve bankanın vadesiz mevduatlara yüzde 6 faiz ödediğini kabul edelim. Eğer elde ettiğiniz faiz gelirini bankadan çekmez ve ana paranıza ilave edilmesini sağlarsanız hesabınızdaki para bileşik olarak yılda yüzde 6 büyüyecektir. Faiz oranı bu düzeydeyken, 72 kuralına göre hesabınızdaki paranın 200 milyon liraya (yani başlangıçtakinin iki katına) ulaşabilmesi için yaklaşık 12 yıl geçmesi gerekmektedir:

72 Kuralı: Bir sayının ikiye katlaması için gerekli süreyi yaklaşık olarak bulabilmek amacıyla 72 sayısının yıllık artış oranına bölünmesidir.

$$\frac{72}{6} = 12$$

Kazanılan faiz gelirinin hesapta birikmesi durumunda, faiz oranı mevduattaki büyüme oranını ifade eder. Yukarıdaki örneğimizde faiz oranı yüzde 3 olsaydı yaklaşık 24 yıl, faiz oranı yüzde 25 olsaydı yaklaşık 3 yıl sonra paranız ikiye katlanacaktır. 72 kuralı her sayısal değere uygulanabilir. Reel GSMH yılda yüzde 6 artıyorsa, her 12 yılda bir ikiye katlanır. Yıllık büyüme oranı yüzde 3 olan bir ekonomide ise reel GSMH her 24 yılda ikiye katlanacaktır. Aşağıda yer alan Tablo 20.1, 1980-2000 dönemindeki 30 yıllık sürede gerçekleştirilen ortalama yıllık büyüme oranına göre çeşitli ülkelere ait reel GSMH'nın ikiye katlanabilmesi için gerekli süreleri yaklaşık olarak göstermektedir.

Tablo 20.1

GSMH Büyüme Oranları

Ülke	Ortalama Yıllık Büyeme Oranı (1980-1999, yüzde)	İkiye Katlanma Süresi (yıl)
Güney Kore	9.4	8
Hindistan	6.0	12
Türkiye	4.8	15
Bangladeş	4.6	16
Avustralya	3.6	20
Kolombiya	3.5	21
ABD	3.2	23
Kanada	2.8	26
Japonya	2.7	27
Almanya	1.9	38
Suudi Arabistan	0.8	90

Tabloda yer alan ülkeler, Güney Kore'deki gibi yüzde 9.4 düzeyinde yüksek bir büyüme oranından, Dominik Cumhuriyeti'ndeki gibi yüzde 1.7 düzeyinde düşük bir büyüme oranına kadar değişmektedir. Zaman içerisinde bu ekonomik büyüme oranları sürdürülürse reel GSMH'nın ikiye katlanabilmesi için Güney Kore açısından yaklaşık 8 yıl, Dominik Cumhuriyeti açısından da yaklaşık 42 yıl gerekmektedir. Türkiye'nin sözü edilen dönemde ortalama yıllık ekonomik büyüme oranı yüzde 4.8 olduğu için, bu büyüme oranının sürdürülmesi durumunda 2002 yılı sonunda 116.2 trilyon lira olan reel GSMH 15 yıl sonra ikiye katlanarak 232.4 trilyon liraya ulaşacaktır.

Kişi Başına Reel GSMH

Yukarıdaki paragraflarda ekonomik büyümeyi reel GSMH'daki artış olarak tanımladık. Ekonomik büyümenin daha yüksek bir yaşam standardı ile ilişkili olduğu kabul edilirse, yaptığımız bu ekonomik büyüme tanımı yanlış sonuçlar elde etmemize neden olabilir. Bir ülke reel GSMH'da pozitif bir büyümeye sahip olabilir, ancak nüfus artış hızı üretimdeki artış hızından (yani ekonomik büyüme oranından) büyükse kişi başına üretim miktarı azalabilir. Bu nedenle iktisatçılar, üretimdeki artış oranını nüfustaki değişikliklere göre düzeltirler. Bunun için kullanılan kavram, reel GSMH'nın nüfusa bölünmesi ile elde edilen **kişi başına reel GSMH'**dır. Eğer ekonomik büyümeyi kişi başına GSMH'daki artış olarak tanımlarsak, ekonomik büyümeden söz edebilmek için ülkedeki üretim artışının, nüfus artışından büyük olması gerekmektedir.

Kişi başına reel GSMH: Reel GSMH'nın nüfusa bölünmesi ile bulunan değerdir.

Dünya Bankası ekonomik gelişmenin bir göstergesi olarak her ülke için kişi başına reel GSMH değerlerini hesaplamaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, 1980-2000 dönemini kapsayan yirmi yıllık sürede, düşük gelirli ülkelerde kişi başına reel GSMH, yılda ortalama yüzde 3.9 artarken, sanayileşmiş ülkelerde yüzde 2.3 oranında artış göstermiştir. Dikkat ederseniz, kişi başına reel GSMH açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark reel GSMH artış oranına göre daha düşüktür. Yukarıda yaptığımız açıklamalarda, aynı dönemde reel GSMH'nın gelişmekte olan ülkelerdeki ortalama yıllık artış oranı yüzde 6.1, gelişmiş ülkelerde yüzde 2.9 idi. Üretimdeki artış oranı ile kişi başına üretimdeki artış oranı arasında belirgin bir fark oluşması, gelişmekte olan ülkelerde toplumun refah düzeyi konusunda değerlendirme yapmak için sadece reel GSMH artış oranına bakılmasının tehlikelerine işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artış oranı, gelişmiş ülkelere göre önemli ölçüde yüksektir. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin kişi başına reel GSMH'da gelişmiş ülkelere yakın artış oranlarını yakalayabilmeleri için, gelişmiş ülkelerden daha yüksek reel GSMH artışı gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Ekonomik Büyümenin Tanımlanmasındaki Sorunlar

Toplumun daha yüksek bir yaşam standardına kavuşmasına olanak tanıdığı için, ekonomik büyüme arzulanan bir iktisadi olgudur. Ancak reel GSMH'da veya kişi başına reel GSMH'daki bir artış, ortalama olarak ülkedeki her vatandaşın eskisinden daha iyi durumda olacağı anlamına gelmemektedir. Sözü edilen her iki ölçüt de, gelirin nasıl paylaşıldığı konusunda bir fikir vermemektedir. Ulusal ekonomi hızlı büyüyebilir ancak bunun sonucunda toplumun düşük gelirli kesimleri yine yoksul kalırken, zenginler daha da zenginleşebilir. Bu nedenle, kişi başına reel GSMH'yı yaşam standardının bir göstergesi olarak kullandığımızda dikkatli yorum

yapmamız gerekir. Aşağıda yer alan Tablo 20.2 bunun nedenini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tablo, Sri Lanka'da gelir gruplarının toplam gelir içindeki yüzde paylarını göstermektedir. 1970 yılında toplumun en yoksul yüzde 20'lik grubu ülkedeki toplam gelirin yüzde 7.5'ini, en zengin yüzde 20'lik grup ise gelirin yüzde 43.4'ünü almaktadır. 1970 yılından 1995 yılına gelinceye dek kişi başına reel GSMH artmasına karşın, tüm bireylerin bu büyümeden yarar elde ettiklerini söylemek mümkün değildir. Nitekim tabloya göre, 1970 ile 1980 yılları arasında toplumun en zengin yüzde 20'lik diliminin dışındaki diğer dört dilimin gelirden aldıkları pay azalırken, refah düzeyi en yüksek olan yüzde 20'lik dilimin payı daha da artmıştır. Buna göre 1970-1980 arası dönemde elde edilen GSMH artışından toplumun düşük gelirli gruplarının yararlanamadığını söylemek mümkündür. Oysa 1981 ile 1995 yılları arasında toplumun yoksul gruplarının toplam gelirden aldıkları pay artarken, bu dönemde meydana gelen GSMH artışının bu grupların lehine sonuçlandığı görülmektedir.

Reel GSMH'da veya kişi başına reel GSMH'daki bir artış, ortalama olarak ülkedeki her vatandaşın eskisinden daha iyi durumda olacağı anlamına gelmemektedir.

Tablo 20.2

Sri Lanka'da Gelir Dağılımı

Yıllar	En düşük yüzde 20	İkinci yüzde 20	Üçüncü yüzde 20	Dördüncü yüzde 20	En yüksek yüzde 20
1970	7.5	11.7	15.7	21.7	43.4
1981	5.8	10.1	14.1	20.3	49.8
1995	8.0	12.8	15.8	21.5	42.8

Bu tablodan çıkartacağımız ders oldukça basittir. Ekonomik büyüme bazı grupların daha fazla yararına olabilir. Hatta, yukarıdaki tabloda da gördüğümüz gibi, ekonomik büyümeye rağmen toplumda bazı grupların refah düzeyinin öncekine göre daha kötü hale gelmesi de mümkündür. Dolayısıyla reel GSMH veya kişi başına reel GSMH ülkedeki her vatandaşın yaşam standardını tam olarak ölçemez.

Reel GSMH veya kişi başına reel GSMH ölçütlerinin yanlış yönlendirici olabilmelerinin bir diğer nedeni de bu ölçütlerin yaşamın kalitesi hakkında bir bilgi vermemesidir. Toplumun parasal ihtiyaçlarının dışında kişisel özgürlük, çevre, dinlenmeye ayrılan zaman gibi bazı gereksinimleri de söz konusudur. Kişi başına GSMH artışı baskıcı bir politik rejim altında veya hızla kirlenen bir çevre ile birlikte gerçekleşiyorsa toplumun kendisini daha iyi hissetmesi mümkün değildir. Benzer bir gerekçeyle, ekonomik büyümenin söz konusu olmadığı bir ülkede haftalık çalışma saatleri azaltılmış olabilir. Bu durumda da, kişi başına reel GSMH'da bir artış olmamasına karşın, çalışanlar kendilerini daha iyi durumda hissedebilirler.

DİKKAT

Kişi başına reel GSMH'yı yorumlarken çok dikkatli olmak, bu büyüklüğe taşıdığı enformasyondan daha fazla önem vermemek gerekir. Kişi başına reel GSMH, sadece ülkede gerçekleştirilen üretimin nüfusa bölünmesi ile elde edilen bir göstergedir. Bir ülkedeki ekonomik faaliyetler açısından yararlı bir gösterge olmasına karşın, ortalama bir vatandaşın yaşam standardı veya yaşam kalitesi açısından tartışmalı bir gösterge niteliğindedir.

Büyümeyi Belirleyen Faktörler

Ekonomik büyüme reel GSMH'da veya aynı anlama gelmek üzere ülkedeki üretim miktarında meydana gelen artış olarak tanımlandığına göre, bir ekonominin daha fazla üretebilmesi için daha fazla kaynağa sahip olması veya mevcut kaynaklardan daha fazla ürün elde etmeyi öğrenmesi gerekmektedir. Ekonomik büyüme çok sayıda faktörden kaynaklanabilir. Örneğin, ülkenin sahip olduğu sermaye stoku ve teknolojik ilerlemeler bu faktörler arasında yer almaktadır. Şimdi bu iki faktörden yararlanarak ekonomik büyümenin nasıl ortaya çıktığını incelemeye çalışalım.

Üretim imkânları kavramından hatırlayacağınız gibi, daha fazla sermaye malı üretebilmek, ancak tüketim malı üretiminin bir miktarından vazgeçmekle mümkün olabilmektedir. Aynı ilke teknolojik ilerlemeler için de geçerlidir. Teknolojik ilerleme, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkmakta ve bu faaliyetler de bir miktar kaynak kullanımını gerektirmektedir. Tüketim malları üretiminde kullanılan kaynakların bir kısmı araştırma ve geliştirme faaliyetlerine kaydırılabilir.

Bir ülke nüfusunun büyük bir kısmı yoksulluk içinde yaşıyorsa, gıda ve giyim gibi tüketim malları üretiminde kullanılan kaynakları azaltarak, bunları sermaye malları üretimine veya araştırma geliştirme faaliyetlerine kaydırmak son derece güçtür. Bu da yoksul ülkelerle zengin ülkeler arasındaki farkın açılmasına neden olmaktadır. Şekil 20.3, üretim imkânları eğrisini kullanarak bu sonucun nasıl ortaya çıkacağını göstermektedir. Şeklin sol tarafında yer alan grafiklere göre zengin ülke kaynaklarının daha büyük bir bölümünü sermaye mallarının üretimine tahsis ederken yoksul ülke daha fazla tüketim malı üretmektedir. Sağ taraftaki grafikler ise sonucu göstermektedir. Zengin ülkenin üretim imkânları eğrisi, daha fazla miktarda sağa doğru kayarak ülkenin daha fazla zenginleştiğini ifade etmektedir. Dikkat ederseniz, yoksul ülkenin üretim imkânları eğrisi de sağa doğru kaymakta, yani bu ülke de büyümektedir. Ancak bu artış zengin ülkeye göre oldukça sınırlı kalmaktadır.

Şekil 20.2

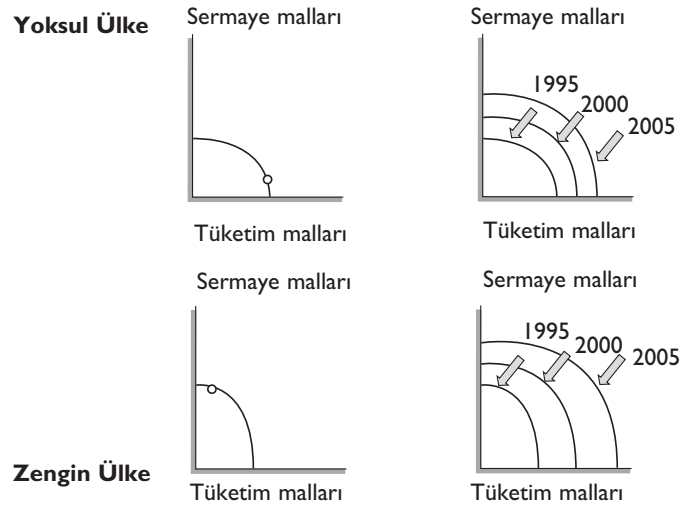

Sermaye Malları ve Ekonomik Büyüme: *Zengin ülkeler, fakir ülkelere göre, kaynaklarının daha büyük bir kısmını sermaye mallarının üretimine ayırabilirler. Sermaye mallarının üretimine kaydırılan kaynak miktarı arttıkça ekonomik büyüme oranı da daha yüksek gerçekleşir. Bu nedenle zengin ve yoksul ülkeler arasındaki fark zaman içerisinde gittikçe büyükmedir.*

Yukarıda yaptığımız açıklamalara göre, bir ekonominin uzun dönemdeki büyümesini belirleyen faktörler; ülkenin sahip olduğu üretken kaynaklardaki (işgü-

cü, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcilik yeteneği) artış ve teknolojideki ilerlemelerdir. Şimdi bu faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde yaratacakları etkiyi kısaca ele alalım.

İşgücü: Ekonomik büyüme, işgücü miktarına ve işgücünün kalitesine bağlı olarak belirlenir. Ülkedeki işgücü arzı çalışabilir yaştaki nüfusun büyüklüğüne bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde doğum oranı gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu için bu ülkelerdeki işgücü miktarı gelişmiş ülkelere göre daha hızlı artmaktadır. Şekil 20.3 çeşitli gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ait nüfus artış oranlarını göstermektedir. Aynı şekilde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ait ortalama değerler de yer almaktadır. 1990-1999 döneminde gelişmekte olan ülkelerde nüfus yılda ortalama yüzde 1.6 oranında artarken, gelişmiş ülkelerde yüzde 0.5 oranında artmıştır. 2000-2010 yıllarını kapsayan dönem için Dünya Bankasının tahmini nüfus artış hızının gelişmekte olan ülkelerde yılda ortalama yüzde 1.5, gelişmiş ülkelerde ise yüzde 0.4 olacağı şeklindedir.

Şekil 20.3

Çeşitli Ülkelerde Ortalama Yılık Nüfus Artış Hızı: *Nüfus artış hızı ülkeden ülkeye önemli farklılıklar göstermektedir. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Dünya Bankası tarafından yapılan tahminlere göre nüfus artış hızı 2010 yılında gelişmekte olan ülkelerde ortalama yüzde 1.5, gelişmiş ülkelerde ise ortalama yüzde 0.4 olacaktır.*

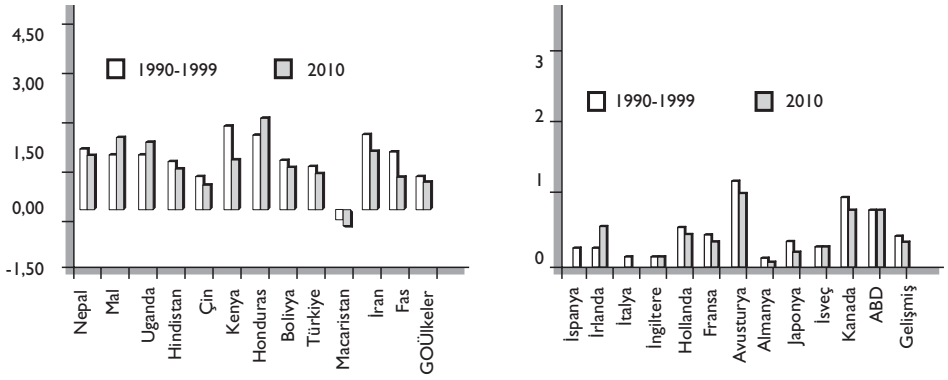

Eğer büyüme sadece işgücündeki artışa bağlı olsaydı, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerden daha hızlı büyümesi ve daha büyük bir GSMH değerine sahip olması gerekirdi. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi belirleyen tek faktör işgücünün büyüklüğü değildir. Daha sonra ele alacağımız gibi, verimlilikte görülen artışlar işgücündeki sınırlı artışı telâfi edebilir.

Sermaye: Mal ve hizmetlerin üretimi, sermaye ve işgücünün bir araya getirilmesini gerektirmektedir. Hızlı artan işgücü tek başına ekonomik büyümeyi garanti edemez. İşçilerin çalışabilmesi için makine ve teçhizata, fabrikalara ihtiyaç vardır. Ülkede fazla sayıda işçi, yetersiz düzeyde makine ve teçhizat varsa bir işçinin fazla üretken olmasını beklemek gerçekçi değildir. Bu nedenle sermaye, büyüme arzusunda olan bir ekonomide en kritik kaynak niteliğindedir.

Bir ülkenin sermaye mallarına yatırım yapma gücü tasarruf etme gücüne bağlıdır. Cari tasarruflardaki mevcut açık borçlanmayla karşılanabilir; ancak borçlanma gelecekte yapılması beklenen tasarruflarla sınırlıdır. Bugün alınan bir borç, gelecekte gerçekleştirilecek üretimin tüketilmemesi sayesinde ödenebilir. Eğer kredi verenler, ülkenin gelecekte de ürettiğinin tamamını tüketeceğine inanıyorlarsa,

bugün kredi verme eğiliminde olmayacaklardır. Bir ülkedeki yaşam standardı ne kadar düşük olursa, tasarruf yapabilmek için bugünkü tüketimden vazgeçme eğilimi de o kadar düşük olur. Asgari geçim düzeyinde veya yakınında yaşayan bir nüfus kesimi için cari tüketimden vazgeçme olasılığı oldukça düşüktür. Bu da gelişmekte olan ülkelerde, tasarruf oranının neden düşük olduğunu açıklamaktadır.

Toprak: Bildiğiniz gibi, iktisatta bir üretim faktörü olarak toprak dediğimiz zaman yüzey, su, ormanlar, madenler ve diğer doğal kaynakları kastederiz. Mal ve hizmetlerin üretimi, işgücü ve sermayenin yanına toprak faktörünün de getirilmesini gerektirebilir. Bir ekonomide doğal kaynakların bol olması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilir, ancak doğal kaynaklar tek başına büyüme yaratamaz. Gelişmekte olan ülkelerden bazıları (Arjantin, Brezilya gibi) oldukça zengin doğal kaynaklara sahip olmalarına karşın, bu kaynakların mal ve hizmet üretiminde kullanılması konusunda çok fazla başarılı olamamışlardır. Buna karşılık Japonya, oldukça sınırlı doğal kaynağa sahip olmasına rağmen son 50 yılda çok büyük bir ekonomik büyüme performansı sergilemiştir. Japon tecrübesi açıkça göstermektedir ki zengin doğal kaynaklara sahip olmak ekonomik büyüme için gerekli bir koşul değildir.

Teknoloji: Ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörlerden bir tanesi **teknoloji,** yani mal ve hizmet üretimi için kaynakların bir araya getirilme biçimidir. Yeni yönetim teknikleri, bilimsel buluşlar ve diğer yenilikler teknolojik ilerlemeyi beraberinde getirir. Teknolojik ilerleme ise belirli bir kaynak kullanımı ile daha fazla üretime olanak tanımaktadır. Buna göre işgücü ve sermaye stokundaki artış oranı belirli iken, teknolojik ilerleme ekonomik büyüme oranını hızlandıracaktır.

Teknoloji: Mal ve hizmet üretimi için kaynakların bir araya getirilme biçimidir.

Teknolojik değişim ülkedeki bilimsel ortamla direkt olarak ilişkilidir. Nüfusun eğitim düzeyinin artması, teknolojik yenilik yaratma potansiyelini arttıracaktır. Sanayileşmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi eğitilmiş nüfusa sahip oldukları için, teknolojik yeniliklerin yaratılmasında ve geliştirilmesinde gelişmekte olan ülkeler karşısında önemli bir üstünlüğe sahiptirler. Öte yandan gelişmiş ülkeler içerisindeki en zenginleri, geleneksel olarak GSMH'larının yaklaşık yüzde 2-3'ünü araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine ayırmaktadırlar. Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan bu miktar bugünkü koşullarda gelişmekte olan ülkelerin karşılayamayacakları bir yatırım anlamına gelmektedir. Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan pay ne kadar yüksek olursa, teknolojik ilerleme yaratma olasılığı da o kadar yüksek olacaktır.

Eğitim düzeyinin düşüklüğü ve Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan fonların yetersizliği ile oluşan sınırlamalar yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılması açısından gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkelerin arkasında yer almalarına yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin liderliğinde geliştirilen yeni teknolojileri ancak belirli bir süre sonra üretim sürecine sokabilmektedirler.

Verimlilik

Yukarıdaki açıklamalarımızda, üretimin sermaye ve işgücü gibi kaynaklara bağlı olarak nasıl belirlendiğini ortaya koyduk. Bir kaynağın üretime katkısını değerlendirmenin yollarından bir tanesi verimlilik ölçütünü kullanmaktır. **Verimlilik,** üretimin kullanılan girdi miktarına oranıdır. Buna göre tek bir kaynağın verimliliğini veya tüm kaynakların genel anlamda verimliliğini ölçmek mümkündür. İktisatçılar, bir ekonominin genel verimliliğini tanımlamak için toplam faktör verimliliği kavramını kullanırlar. **Toplam faktör verimliliği,** ülkedeki toplam üretimin işgücü ve sermaye stokuna oranıdır. Ekonomik büyüme, hem üretim faktörlerinin artışına hem de teknolojik ilerlemeye bağlı olarak belirlenmektedir. Teknolojideki

Verimlilik: Üretimin kullanılan girdi miktarına oranıdır.

Toplam faktör verimliliği: Ülkedeki toplam üretimin işgücü ve sermaye stokuna oranıdır.

gelişmeler üretim faktörlerinin daha üretken (verimli) olmasına olanak tanımaktadır. Ülkenin sahip olduğu kaynakların miktarı artarken, kullanılan kaynaklar daha verimli hale geliyorsa üretim artışı kaynak artışından daha fazla olacaktır. Buna göre ekonomik büyüme oranı toplam faktör verimliliği artış oranı ile kaynaklardaki artış oranlarının toplamından meydana gelecektir. Kısaca,

Ekonomik Büyüme Oranı = Toplam Faktör Verimliliği Artış Oranı + Kaynak Artış Oranı

şeklinde yazılabilir. İşgücündeki artış nedeniyle üretimin ne kadar artacağı işgücünün üretime ne kadar katkıda bulunduğuna bağlıdır. Aynı şekilde sermayedeki artış nedeniyle üretimin ne kadar artacağı da sermayenin üretime ne kadar katkıda bulunduğuna bağlı olacaktır. Doğal kaynaklarda bir değişiklik olmadığı varsayımı altında, işgücü ve sermayedeki artış oranını üretimdeki artış oranı ile ilişkilendirebilmek için bunların artış oranını, üretime olan nispi katkıları ile çarpmak gerekir. Söz konusu katkıları ölçebilmenin en kolay yolu ise bu üretim faktörlerinin GSMH'dan aldıkları payı kullanmaktır. Örneğin, gelişmiş bir ülkede reel GSMH'nın yüzde 70'i işgücü tarafından, yüzde 30'u ise sermaye tarafından elde ediliyorsa, üretim artış oranını belirleyebilmek için aşağıdaki formülü kullanabiliriz:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta TFP}{TFP} + 0.70\,\frac{\Delta L}{L} + 0.30\,\frac{\Delta K}{K}$$

Bu eşitlikte; TFP toplam faktör verimliliğini, L işgücü miktarını, K sermaye stokunu ifade etmektedir. Eşitliğe göre işgücü miktarı (L) ve sermaye stoku (K) sabit kalsa bile, teknolojik gelişme toplam faktör verimliliğindeki değişmeler aracılığı ile ekonomik büyüme yaratabilmektedir. Örneğin, toplam faktör verimliliğinin yılda yüzde 2 oranında arttığını kabul edelim. Böyle bir durumda işgücü ve sermaye stoku sabit kalsa bile ekonomi yılda yüzde 2 oranında büyüyecektir. İşgücünün yılda yüzde 2 ve sermayenin yılda yüzde 3 oranında arttığını kabul edersek, ekonomik büyüme bu üç faktörün ağırlıklı toplamına eşit olacaktır. Yani, ekonomik büyüme oranı

$$\frac{\Delta Y}{Y} = 0.02 + 0.70\,(0.02) + 0.30\,(0.03) = 0.043$$

olarak bulunur.

Peki ülkeler arasında büyüme oranlarının farklı olmasını nasıl açıklayabiliriz? Hemen hemen tüm ülkelerde işgücü artışı yaşanmakta, bu da genellikle ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Sermaye stokundaki artış gelişmiş ülkelerde daha durağandır. Bu nedenle sermaye stoku artışındaki farklılıklar, ülkeler arasında ekonomik büyümede gözlenen farklılıkların bir kısmını açıklayabilir. Ancak sadece kaynaklardaki artış oranı aracılığı ile, ülkeler arası ekonomik büyüme farklılıklarının tamamını açıklamak mümkün değildir. Son yıllarda, sözü edilen büyüme farklılıklarının büyük ölçüde verimlilikle bağlantılı olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği vardır.

Bu açıklamalarımıza göre ekonomik büyüme, verimlilikte ve kaynaklarda meydana gelen artışa bağlı olarak belirlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde işgücü, sanayileşmiş ülkelere göre daha hızlı artmasına karşın tasarruf oranının düşük olması, bu ülkelerde sermaye stoku artışını sınırlandırmaktadır. Sermaye olmaksızın

işgücünden yüksek bir verimlilik beklemek de mümkün değildir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde işgücü artışı yüksek büyüme oranı getirmemektedir. Aşağıda kalkınma sorununu incelerken bu tespitimizi tekrar kullanacağız.

SIRA SİZDE 1

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'de gelir dağılımına ilişkin olarak son 25 yılda yapılan çalışmaların sonuçları verilmektedir. Aslında Türkiye'de gelir dağılımının bozuk olduğunu söylemek için istatistiklere bakmaya gerek bile yok. Çevremizi gözleyerek de bu konuda kolaylıkla değerlendirme yapabiliriz. Tabloda görülen dengesiz dağılımı düzeltmenin iktisat politikalarının nihai amacı olduğunu da bildiğimize göre, gelir dağılımını daha adil hale getirmeyi başarırsak, Türkiye ekonomisinin bundan nasıl etkileneceğini de aynı kolaylıkla değerlendirebilir misiniz?

Hanehalkı Yüzdeleri	DPT (1963)	AÜSBF (1968)	DPT (1973)	TÜSİAD (1986)	DİE (1987)	DİE (1994)
En düşük yüzde 20	4.0	3.0	3.5	3.9	5.2	4.9
İkinci yüzde 20	8.0	7.0	8.0	8.4	9.6	8.6
Üçüncü yüzde 20	11.5	10.0	12.5	12.6	14.1	12.6
Dördüncü yüzde 20	18.5	20.0	19.5	19.2	21.2	19.0
En yüksek yüzde 20	57.0	60.0	56.5	55.9	49.9	54.9

EKONOMİK KALKINMA

AMAÇ 2

Ekonomik kalkınma kavramını ve ekonomik büyüme ile farkını tanımlayarak, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı geciktiren faktörleri açıklayabilmek

Şu ana kadar yaptığımız açıklamalarda, büyüme ve kalkınma (gelişme) sözcüklerini eş anlamlı olarak kullandığımızı düşünebilirsiniz. Oysa yukarıda yaptığımız açıklamalarda ekonomik büyüme ve kalkınma, farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ülkenin üretim hacmindeki artıştır. Dolayısıyla ekonomik büyüme, sadece sayısal (kantitatif) bir kavram olarak ele alınmaktadır. Oysa ekonomik kalkınma ekonomideki niteliksel (kalitatif) gelişmelerdir. Bir ekonomide, daha fazla mal ve hizmet üretildiği zaman ekonomik büyüme ortaya çıkar, oysa **ekonomik kalkınma,** toplumun yaşam standartlarında, üretilen malların kalitesinde veya üretimin organizasyonunda iyileşmeler yaşanan bir ortamı ifade etmektedir.

Ekonomik kalkınma: Toplumun yaşam standartlarında, üretilen malların kalitesinde veya üretimin organizasyonunda iyileşmeler yaşanan ekonomik ortamdır.

Dünya ülkeleri kalkınma düzeylerine göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılabilmektedir. Birinci dünya ülkeleri; Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya'dan oluşan iktisaden gelişmiş kapitalist ülkeleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Çoğu zaman sanayileşmiş veya gelişmiş ülkeler olarak adlandırılan bu ülkeler 19'ncu yüzyılda uzun dönemli ekonomik büyüme yaşamış olan ülkelerdir. İkinci dünya ülkeleri ise bir zamanların sosyalist ülkelerini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Günümüzde bu ekonomilerin hemen hemen tamamı planlı ekonomiden piyasa ekonomisine doğru geçiş yapmışlardır. Üçüncü dünya ülkeleri adı verilen grup ise Asya, Afrika, Güney Amerika, Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri için kullanılan ifadedir. Ancak günümüzde bu ülkeler için daha çok gelişmekte olan ülkeler veya az gelişmiş ülkeler deyimi tercih edilmektedir.

Dünya nüfusunun yüzde 90'ı, gelişmekte olan ülkelerde veya diğer adıyla az gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus 5.1 milyar ki-

şidir ve bu nüfusun yaklaşık yüze 27'si Çin Halk Cumhuriyeti'nde, yüzde 20'si ise Hindistan'da yaşamaktadır. Daha sonraki en büyük nüfus yoğunlaşması ise Endonezya, Brezilya, Bangladeş, Nijerya ve Pakistan'da görülmektedir. Nüfusun yüzde 40'ının şehirlerde yaşadığı Latin Amerika ülkeleri dışında, gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun büyük bir bölümü kırsal kesimde yaşamakta ve büyük ölçüde tarıma bağımlı durumda bulunmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler çoğunlukla Güney ve Doğu Asya, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'da yer almaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliği düşük kişi başına GSMH'ya sahip olmalarıdır. Yukarıdaki açıklamalarımızdan hatırlayacağınız gibi, düşük kişi başına GSMH ortalama anlamda yaşam standardında bir düşüklüğe işaret etmektedir. Bu ortak özelliklerinin dışında gelişmekte olan ülkeler kültürel, politik ve coğrafi açılardan son derece farklı özelliklere sahip bir grup niteliğindedirler.

Dünya Bankası ülkeleri üst, orta ve düşük gelirli ülkeler olarak sınıflandırmaktadır. Orta gelirli ülkeler de kendi içinde üst orta ve alt orta olmak üzere ikiye bölünmektedir. Buna göre dünyanın en yoksul ve en zengin ülkeleri ortaya çıkmaktadır. Dünya bankası her ne kadar kişi başına düşen GSMH kavramını kullansa da, yoksulluk, ölçülmesi kolay olmayan bir kavramdır. Çünkü yoksulluğu mutlak ve nispi anlamda değerlendirmek mümkündür. Dünya Bankasının yaptığı gibi, yoksulluk mutlak anlamda tanımlanırsa, geliri belirli düzeyin altına indiği zaman bir aile yoksul olarak kabul edilmektedir. Devlet bir aile için uygun koşullarda beslenmenin minimum maliyetini tahmin ederek bunun ışığında yoksulluk sınırını belirler. Uygun koşullarda beslenme maliyeti tahmin edildikten sonra, gelirin 1/3'nün beslenmeye ayrıldığı varsayımı altında, bu değer 3 ile çarpılarak yoksulluk sınırını belirleyen gelir düzeyi elde edilmektedir. Örneğin, Dünya Bankası 1999 yılı kişi başına GSMH değerlerini esas alarak, kişi başına GSMH düzeyi 755 dolardan düşük olan ülkeleri *düşük gelirli ülkeler* kategorisine dahil etmektedir. Kişi başına GSMH değeri 756 dolar ile 9265 dolar arasında olan ülkeler orta gelirli ülkeler kategorisine alınmakta, bunlardan kişi başına GSMH değeri 756-2995 dolar arasında olan ülkeler alt orta gelirli ülkeler, 2996-9265 dolar arasında olan ülkeler ise üst *orta gelirli ülkeler* olarak tanımlanmaktadır. Kişi başına GSMH değeri 9266 dolar ve daha fazla olan ülkeler ise *yüksek gelirli ülkeler* olarak sınıflandırılmaktadır.

Yoksulluk aynı zamanda nispi bir kavramdır. Bir ülkede veya bölgedeki bir ailenin diğerlerine göre elde ettiği gelir düzeyi ailenin kendisini yoksul hissedip hissetmemesi açısından önemlidir. Buna göre ABD için geçerli olan yoksulluk sınırı, dünyanın diğer pek çok ülkesinde yaşayan insanlar açısından oldukça yüksek bir gelir düzeyini ifade edebilir. Fakat ABD'de yoksulluk sınırında yaşayan bir aile diğer ülkelerdeki yoksulluğu göz önüne alarak kendi durumunun iyi olduğunu düşünmez. Yoksulluk nispi bir kavram olduğu için yoksul olanlarla olmayanları ayırt etmek amacıyla belirli bir gelir düzeyinin kullanılması tartışmalara neden olmaktadır. Yoksulluk sınırının hangi gelir düzeyinde çekileceği sorununun yanında farklı para birimlerine, kültürlere, geleneklere ve hayat düzenlerine sahip ülkeler arasında yoksulluk karşılaştırması yapmak da oldukça büyük bir sorundur. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde yoksulların büyük bir bölümü iletişimsiz ortamlarda yaşadığı için bunlara ilişkin veriler de oldukça sınırlıdır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde tipik bir yoksul ailenin sahip olduğu özellikleri net biçimde ortaya koyabilmek oldukça güçtür.

Temel İhtiyaçlar ve Yaşam Kalitesi

Bazı iktisatçılar ve sosyal bilimciler en çok kullanılan kişi başına GSMH gibi mutlak bir yoksulluk kriterini kullanmadaki sınırları göz önüne alarak, temel insan ihtiyaçlarının nasıl karşılandığına ilişkin göstergelerin kullanılmasını önermektedir-

ler. Temel insan ihtiyaçlarının neler olduğu konusunda da anlaşmazlıklar olmasına karşın, genel görüş kalori, sağlık, giyinme ve barınma konularında asgari ihtiyaçların belirlenmesidir.

Yaşam standardını değerlendirebilmek için kişi başına GSMH kavramına alternatif olarak önerilen bir diğer ölçüt yaşam kalitesi indeksidir. Bu indeksin oluşturulmasında ortalama insan ömrü, bebek ölümleri ve okuryazarlık oranı göstergeler grubu olarak kabul edilmektedir. Ancak sınırlı sayıdaki bu göstergeleri göz önüne alarak yapılan bu dar tanım; adalet, kişisel özgürlük, çevre kalitesi ve istihdam olanakları gibi faktörleri göz ardı etmektedir. Sosyal ve politik konumları ne olursa olsun çeşitli ülkeler arasında karşılaştırma yapmaya olanak sağlayan yukarıda sıralanan üç gösterge yine de sosyal ilerlemenin ölçütü olarak değerlendirilebilir. İndeksin hesaplanmasında her bir gösterge için tüm ülkeler arasında yapılan sıralamada ülkenin yer aldığı sıraya göre bir değer verilmektedir. Örneğin, bir ülkenin bir göstergeden sıfır alması, bu göstergede ülkenin en kötü durumda olduğunu, 100 alması ise en iyi performansa sahip olduğunu gösterir. Her ülkenin her göstergeden aldığı puanların ortalaması bulunarak ülke için yaşam kalitesi indeksi hesaplanmaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 20.3 bazı ülkeler için kişi başına GSMH değerlerini ve temel insani ihtiyaçlara ilişkin göstergelerin aldığı değerleri göstermektedir. Tabloda göstergelerin aldığı fiili değerlerin yanı sıra her ülke için hesaplanan yaşam kalitesi indeksi de yer almaktadır. Tablodaki ülkeler en küçük kişi başına GSMH'ya sahip ülkeden büyüğe doğru sıralanmıştır. Tabloya göre, kişi başına GSMH ile yaşam indeksi arasında genel anlamda pozitif bir ilişki söz konusudur. Ancak yüksek bir kişi başına GSMH değeri her zaman yüksek bir yaşam kalitesi indeksi anlamına gelmemektedir. Örneğin, tabloda yer alan ülkelerden El Salvador ve Türkiye kişi başına gelir açısından Çin ve Filipinlerden daha yüksek bir değere sahip olmasına karşın bu ülkelerin yaşam kalitesi indeksi El Salvador'dan daha yüksek, Türkiye'ye eşit düzeydedir. Bu noktada kişi başına GSMH kavramının sınırını bir kez daha hatırlatalım: Kişi başına gelir bir ülkedeki herkesin yaşam standardını gösteren bir ölçüt değildir. Tablonun da ifade ettiği gibi, bu ölçüt ülkeler arasındaki yaşam standardı farklılıklarını gösteren bir gösterge niteliğindedir. Bu anlamda Etiyopya 110 dolarla dünyada en düşük kişi başına gelirle en fakir ülke durumundadır. Genel anlamda kişi başına GSMH değeri arttıkça yaşam standardının yükseldiğini söylemek mümkündür.

Tablo 20.3

Seçilmiş Ülkelerde Yaşam Kalitesi

Ülke	Kişi Başına GSMH Dünya		Ortalama Ömür		Bebek Ölüm	Okuryazarlık Oranı		Kalite
	Değer	Sıralaması	Erkek	Kadın	Oranı	Erkek	Kadın	İndeksi
Etiyopya	100	206	42	44	107	42	30	3
Bangladeş	370	167	58	59	73	51	29	8
Hindistan	450	162	62	64	70	67	43	20
Çin	780	140	68	72	31	91	75	48
Filipinler	1020	131	67	71	32	95	95	48
El Salvador	1900	104	67	72	31	81	75	40
Türkiye	2900	88	67	72	38	93	75	48
Meksika	4400	71	69	75	30	93	89	63
Yunanistan	11770	45	75	81	6	98	95	88
ABD	30600	8	74	80	7	100	100	95

*Bebek ölüm oranı 1000 doğumda ölen bebek sayısı, kişi başına GSMH değerleri ABD dolarıdır.

Kişi başına gelir ve yaşam kalitesi indeksi ülkenin gelişmişlik düzeyini değerlendirebilmek amacıyla kullanılabilecek göstergelerden sadece ikisidir. Bu amaçla kullanılabilecek göstergeler arasında musluktan akan su kullanan, televizyon ve telefon sahibi olan ailelerin sayısı gibi göstergeler de kullanılmaktadır. Ekonomik kalkınmaya ilişkin tek bir göstergenin bulunmadığı göz önüne alındığında, iktisatçıların ve diğer sosyal bilimcilerin ekonomik gelişmeyi değerlendirebilmek için birkaç göstergeyi bir arada kullanmalarını doğal karşılamak gerekir.

Kalkınmanın Önündeki Engeller

Her ülke kendine özgü özelliklere sahiptir. Her ülkenin politik ve kültürel geçmişi, iktisatçıların bir ülkenin niye fakir veya zengin olduğunu anlamada ve kalkınma için politikalar önermede en büyük yardımcısıdır. Tarihi bir bakış açısı içerisinde kalkınmaya engel olan faktörleri politik ve sosyal faktörler olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür.

Politik Engeller: Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın önündeki politik engeller arasında kamu yönetimindeki yetersizlikler, politik istikrarsızlık ve risk, baskı gruplarının iktisat politikası değişikliklerini engellemesi gibi faktörler yer almaktadır.

Kamu Yönetimindeki Yetersizlikler: Ekonomik kalkınmada devletin üstlendiği rol son derece önemlidir. Bu rol ister özel sektörün geliştirilmesi ve desteklenmesi anlamında olsun, isterse kaynakların bizzat devlet tarafından tahsis edilmesi anlamında olsun, iyi organize olmamış ve yeterli kadrolara sahip olmayan bir devlet yapısı ekonomik kalkınmanın önündeki en önemli engellerden birisidir. Bazı gelişmekte olan ülkelerin temel sıkıntısı kaynak kıtlığından değil yetersiz kamu yönetiminden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Zaire bağımsızlığını elde ettiği zaman ülkedeki üniversite mezunu sayısı yok denecek kadar azdı. Bağımsızlık öncesi dönemde önemli kamu görevlerinin tümü Belçikalılar tarafından yürütüldüğü için bağımsızlığını kazandıktan sonra Zaire'de tecrübesiz ve yeterli yönetsel altyapıya sahip olmayan bir yöneticiler grubu karar mekanizmalarında yer almıştı. Bu nedenle ülke başlangıçta bir *yaparak öğrenme* dönemi geçirmiştir.

Politik İstikrarsızlık ve Risk: Devletin ekonomik kalkınmayı desteklerken yerine getirdiği en önemli fonksiyonlardan bir tanesi, tasarrufları ve yatırımları teşvik edecek bir ortamın sürdürülmesidir. Savaşlar, gösteriler veya belirsizliklerle zayıflamış olan bir ortamda insanlar iş yapmak istemezler. Örneğin, 1825 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra bugüne kadar Bolivya'da 150'den fazla hükümet kurulmuştur. Bu türden bir siyasi istikrarsızlık vatandaşların ekonomiyi kısa vadeli olarak değerlendirmelerine ve karar alırken sadece kısa vadeli düşünmelerine neden olmaktadır. Gelecek yıl iktidara gelecek hükümetin politikaları ve tercihlerini bilmeksizin vatandaşların uzun vadeli planlar yapması mümkün değildir.

Buradaki temel husus mülkiyet hakkıdır. Özel mülkiyeti garanti eden bir ülke, özel sektör yatırımlarını ve dolayısıyla ekonomik kalkınmayı teşvik edici bir rol üstlenir. Mülkiyet haklarının bir ihtilalle veya siyasi bir kararla değiştirilmesi olasılığı bulunan bir ülkede özel sektör yatırım yapma güdüsü taşımayacak ve ekonomik kalkınma bundan olumsuz etkilenecektir. Hükümette meydana gelecek bir değişiklik sonucunda kişilerin mal varlığının müsadere edileceğine inanılıyorsa, bu tür bir politik ortamda hiç kimse yeni bir iş kurmaya veya yeni bir fabrika inşa etmeye başlamaz. Özel mülkiyetin kamu mülkiyetine aktarılmasına devletleştirme adı verilir. Tarihi olarak geçmişlerinde, bedelini ödemeksizin yabancı mülkiyetini **devletleştiren** ülkeler yabancı yatırımları yeniden ülkeye çekmekte güç-

Devletleştirme: Özel mülkiyetin kamu mülkiyetine aktarılmasıdır.

lükler yaşayabilirler. Bu konuda geleneksel örnek Uganda'dır. 1973 yılında Idi Amin adındaki general, bir askeri darbeyle Uganda'da iktidarı ele geçirdikten sonra, çoğu İngilizlere ait olan 500'den fazla yabancı sermayeli şirketi devletleştirmişti. Bu gelişmeden sonra Uganda'ya yabancı sermaye girişi durmuş, yabancı ve yerli yatırımlar azalmış ve hâlâ başlangıçtaki düzeyine erişememiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırımların azalması oldukça önemlidir. Daha önce yaptığımız açıklamalarda, gelişmekte olan ülkelerde tasarruf açığı sorununun ekonomik kalkınma açısından son derece önemli olduğundan söz etmiştik. Ülke vatandaşları asgari geçim düzeyinde bulundukları için tasarruf yapamıyorlarsa, yatırımlar için hayati öneme sahip kaynak yabancı tasarruflardır. Bu yatırımlar olmaksızın gelişmekte olan ülkelerin arzuladıkları hızlı ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmeleri son derece güçtür.

İktisat Politikası Değişikliklerine Direnme: Her ülkedeki politikacı, ülkesindeki ekonomik refahı maksimize etmek ister. Bunun için de, diğer koşullar sabitken, ekonominin mümkün olan en yüksek hızda büyümesi temel hedeftir. İşte bu noktada politikacılar önemli bir sorunla karşı karşıyadırlar, çünkü diğer koşullar sabit kalmamaktadır. Siyasi otorite politik baskılar nedeniyle ekonomik büyüme hedefini arka plana atarak daha acil (ve çoğu popülist olan) bazı hedeflere yönelmek zorunda kalabilir.

Örneğin, maksimum ekonomik büyümenin sağlanabilmesi vergilerin düşürülerek yatırımların arttırılmasını, yani devletin küçülmesini gerektirebilir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda politik liderlerin en güçlü destekçileri devlet için çalışanlardır. Açıktır ki bunların işine son vermek veya gelir kaynaklarını ortadan kaldırmak iyi bir politik strateji sayılmaz. Dolayısıyla devlet kadroları her zaman aşırı istihdam ve düşük etkinlik sorunuyla karşı karşıya kalacağı için ekonomik büyüme potansiyeli azalacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde devlet temel gıda ve ihtiyaç mallarına çeşitli aşamalarda sübvansiyonlar uygulamaktadır. Bu tür bir ortamda kamu harcamalarının azalması ve gıda, enerji gibi temel mallarda fiyatın piyasa koşullarına göre belirlenmesi şeklindeki bir uygulamaya gidilmesi rasyonel ekonomik davranış olabilir. Doğaldır ki bu tür bir karar karşısında söz konusu sübvansiyonları alanlar pek mutlu olmayacaklardır. Örneğin, Mısır hükümeti 1977 yılında gıda ürünlerine uyguladığı sübvansiyonları azaltarak buradan elde edeceği fonları ekonomik kalkınmayı desteklemek amacı ile kullanmayı hedeflemişti. Ancak ülkede yaygınlaşan gösteriler nedeniyle Mısır hükümeti kararını geri almak zorunda kalmıştı. 1989 yılında, Venezüella hükümeti kitle ulaşım hizmetlerine ve petrol ürünlerine uyguladığı sübvansiyonları azaltmıştı. Bu karar sonrasında ulaşım hizmetlerinde ve petrol fiyatlarında artışlar olmuştu. Fiyatlarda bir miktar artış olmasına karşın oluşan yeni fiyatlar o döneme ait dünya fiyatlarının hâlâ altında idi. Buna rağmen hızla yaygınlaşan gösteriler sonucunda, sadece başkent Karakas'ta 50 kişi ölmüş, 500'den fazla insan yaralanmıştı. Görüldüğü gibi kamu harcamalarının ve devletin ekonomideki rolünün azaltılması siyasi olarak bir bedel gerektirmekte, hatta toplumsal huzursuzluk yaratma tehlikesi taşımaktadır.

Yukarıdaki örneklerde ortaya konmaya çalışılan husus, iyi bir iktisadi kararın kimi zaman kötü bir politik karar niteliği taşıyabileceği hususudur. Çünkü ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla iktisat politikalarında gerçekleştirilecek değişiklikler kısa dönemde toplumun bir kesimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu da söz konusu değişikliklerin çoğu zaman güçlü bir muhalefetle karşılaşması sonucunu doğurmaktadır. Demokratik rejimlerde, ancak toplumun büyük bir bölümünün desteğini arkasına alan bir hükümet yukarıda sözü edilen türde

rasyonel iktisadi politika değişikliklerini hayata geçirebilmektedir. Arkasında böyle bir güç bulunmayan hükümetler ise ekonomik büyümeyi hızlandırma çabalarında çoğu zaman siyasi kısıtlarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Sosyal Engeller: Kültürel anlamdaki gelenekler ve davranışlar da ekonomik kalkınmanın karşısında bir faktör olabilmektedir. Geleneksel toplumlarda çocuklar genellikle ailelerinin yolunu takip etmekte; örneğin, baba marangoz ise çocuğun da marangoz olması olasılığı oldukça yüksek görünmektedir. Bunun dışında, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda üretim kuşaktan kuşağa aynı yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Oysa, bildiğiniz gibi, ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için üretim tekniğini değiştirme (yani, yatırım yapma) isteğinin bulunması bir zorunluluktur. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın önünde bulunan sosyal engelleri girişimci ruhunun eksikliği ve hızlı nüfus artışı olarak iki grupta incelemek mümkündür.

Girişimci Ruhunun Eksikliği: Ne, nasıl, kimin için üretilecektir sorularını bir önceki kuşakla aynı şeyleri yaparak cevaplandıran bir toplum, ekonomik kalkınma için temel bir bileşen olan girişimcilikten mahrum demektir. Girişimciler risk üstlenen, yenilikleri ve yeni teknolojileri kullanan bir gruptur. Bazı toplumların diğerlerine göre neden daha fazla girişimci çıkarttığının anlaşılması, bazı ülkelerin yoksulluk sınırını bir türlü aşamazken neden diğerlerinin hızla kalkındıklarının anlaşılmasını da kolaylaştırır.

Girişimciliğe ilişkin bir teoriye göre, girişimciler genellikle önleri kesilmiş olan azınlıklardan gelmektedir. Gelenekçi toplumlarda ayırımcılık nedeniyle bazı insanların prestijli mesleklere girmesi veya bürokratik kademelerde yer alması engellenmektedir. Burada sözü edilen ayırımcılık ırk, din, cinsiyet ve göçmenlik temelinde yapılabilir. Ayırımcılık bazı insanların toplumda statü sağlayan mesleklere girmesine engel olduğu için, sözü edilen azınlık grupların servet ve statü elde edebilmek için önlerinde tek bir yol kalmaktadır: Girişimci olmak. Güneydoğu Asya'da Çinliler, Avrupa'da Yahudiler ve Türkler, Afrika'da Hintliler bu anlamda önü kesilmiş azınlıklar konumundadırlar. Bu grupların yaşadıkları ülkelerde kendi içlerinde aşama kaydetmeleri ancak girişimcilikle mümkün olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerde girişimcilik, daha çok göçmenler arasında yoğunlaşmaktadır. Çünkü sözü edilen göçmenler yoksul ülkeler halkında bulunmayan yetenek ve deneyime sahiptirler. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde önde gelen sanayi kuruluşlarının liderleri İtalyan, Alman ve Arap göçmenler veya onların soyundan gelenlerdir. Ancak bu göçmenlerin başarısı ayırımcılıktan çok Latin Amerika ülkelerinin yerli halkında bulunmayan ticari tecrübenin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu girişimciler uluslararası piyasalarda hammadde arz edenleri tanımakla, yerli halkta bulunmayan iş geliştirme yeteneklerini kullanmakla, geleneklere (bunlar içerisinde en önemlisi iş ahlâkıdır) sahip olmakla içinde bulundukları topluma göre avantajlı hale gelmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerde mevcut girişimciliği etkileyen bir diğer faktör de motivasyondur. Bazı toplumlarda geleneksel değer yargıları başarıyı teşvik edici olmadıkları için ekonomik kalkınma önünde bir engel teşkil edebilirler. Yerleşik kültürün başarıyı ödüllendirdiği toplumlar daha fazla girişimci yetiştirmektedirler. Bir toplumda motivasyon açığı yaratan spesifik değer yargılarını tespit edebilmek son derece güçtür.

Hızlı Nüfus Artışı: Hatırlarsanız kişi başına reel GSMH, reel GSMH'nın nüfusa bölünmesi ile elde edilmekteydi. İşgücü üretim faktörlerinden biri olmasına ve işgücündeki artış üretimi olumlu yönde etkilemesine rağmen, nüfus GSMH'dan

daha fazla arttığı zaman ortalama olarak yaşam standardında bir iyileşme ortaya çıkmayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünün karşı karşıya bulunduğu sorun nüfus artışının çok hızlı olmasıdır. Nüfus artışının kontrol altında tutulduğu Çin Halk Cumhuriyeti hariç, gelişmekte olan ülkelerdeki mevcut nüfus artış hızı her 35 yılda bir bu ülkelerdeki nüfusun ikiye katlanacağını göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkma nedeni, gelişmekte olan ülkelerde ölüm oranı düşerken doğum oranının düşmemesidir. Aşağıda yer alan Şekil 20.4 gelişmiş bir ülkedeki doğum oranı ile gelişmekte olan bir ülkedeki doğum oranlarının neden farklı olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Şekil, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadınların evlilik ve çocuk doğurma yaşları ortalamasını ifade etmektedir. Buna göre gelişmekte olan ülkelerde kadınlar küçük denilebilecek yaşlarda evlenirken, gelişmiş ülkelerde kadınların ortalama evlilik yaşı 20'li yaşların ilk yarısıdır. Örneğin Bangladeş'te kadınların evlenme yaşı 16'dır. Kadınların genç yaşta evlenmesi de daha çok çocuğa sahip olmaları anlamına gelmektedir. Öte yandan bir çocuğun doğumundan ikincisinin doğumuna kadar geçen süre gelişmekte olan ülkelerde oldukça kısadır. Şekle göre, gelişmiş ülkelerde bir aile ortalama olarak ikiden fazla çocuğa sahip olmazken, gelişmekte olan ülkelerde bu sayı yediye yükselmektedir.

Şekil 20.4

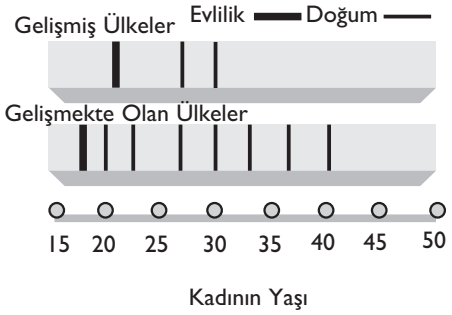

Ortalama Evlilik Yaşı ve Doğum Sayısı: *Gelişmiş ülkelere göre, gelişmekte olan ülkelerde kadınların evlenme ve çocuk sahibi olma yaşı daha küçüktür. Gelişmiş ülkelerde kadınlar ortalama olarak iki doğum yaparken gelişmekte olan ülkelerde bu sayı ortalama yedi olarak tahmin edilmektedir.*

Sosyal bilimciler nüfus artışının ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşler öne sürmektedirler. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, artan işgücünün ekonomik büyümeyi teşvik edici bir etkisinden söz etmek mümkündür. Nüfus artışının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini savunanlar ise görüşlerini üç nedene dayandırmaktadırlar: (1) **Sermaye sığlaşması:** Hızlı nüfus artışı işçi başına sermaye miktarını düşüreceği için işgücünün verimliliğini azaltır. (2) **Bağımlı Nüfus:** Hızlı nüfus artışı çalışan bir kişinin bakmak zorunda olduğu kişi sayısını (bağımlı nüfus) arttırır. Bağımlı nüfusun tüketim gereksinimlerinin karşılanabilmesi ekonominin tasarruf yapabilme gücünü azaltır. (3) **Yatırım Sapması:** Hızlı nüfus artışı kamu harcamalarının ülkenin altyapısını oluşturma veya güçlendirme yerine eğitim ve sağlık gibi alanlara kaymasına neden olur.

Sermaye sığlaşması: Hızlı nüfus artışı sonucu işçi başına düşen sermaye miktarının azalmasıdır.

Bağımlı nüfus: Çalışan bir kişinin bakmak zorunda olduğu kişi sayısıdır.

Yatırım sapması: Hızlı nüfus artışı nedeniyle kamu yatırım harcamalarının altyapıdan eğitim ve sağlık gibi alanlara kaymasıdır.

Hızlı nüfus artışı birçok ülkede ekonomik kalkınma üzerinde olumsuz etkiler yaratmış olabilir; ancak bu etkinin büyüklüğünü değerlendirebilmek son derece güçtür. Bazı ülkelerde ise hızlı nüfus artışı ekonomik kalkınmaya olumlu yönde katkıda bulunmuş olabilir. Örneğin, hızlı nüfus artışının bağımlı nüfus oranını, yani ailedeki çocuk sayısını arttırdığı ve çocukların tüketim harcamalarının karşılanabilmesi için tasarruf oranının azaldığı görüşü, çocukların büyüyeceği ve üretken bir yetişkin olacağı gerçeğini göz ardı etmektedir. Öte yandan yatırımlarda ortaya

çıkan altyapıdan eğitim-sağlık gibi alanlara sapma bir kayıp olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü eğitim ve sağlık işgücünün verimliliğini arttıran unsurlar olarak değerlendirilebilir. Hızlı nüfus artışının olumsuz etkileri, kullanılabilir toprak ve su kaynakları sınırlı olan ülkelerde ön plana çıkartılması gereken etkilerdir. Sürdürülebilir nüfus artış hızı konusunda yapılacak genelleştirmeler tüm ülkelere uygulanmayacak olmasına karşın, Dünya Bankası yıllık yüzde 2'nin üzerindeki nüfus artışının ekonomik kalkınmayı frenlediğini ifade etmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, GSMH yıldan yıla bir artış eğilim sergilerken, nüfus daha hızlı artıyorsa ortalama anlamda bireylerin yaşam standartları düşer. Bunun önüne geçebilmenin, yani nüfus artış hızını düşürebilmenin yolu eğitimden geçmektedir. Bu amaçla birçok gelişmekte olan ülkede Birleşmiş Milletler desteğinde doğum kontrolü ve aile planlaması projeleri yürütülmektedir. Ancak, bu ülkelerde doğum oranlarının düşürülmesi sadece eğitimle çözümlenebilecek bir sorun değildir, toplumun da aile büyüklüğünün sınırlandırılmasını kabul etmesi gerekmektedir. Bir diğer deyişle, ailelerde doğum kontrolü yöntemlerinin kullanılması ekonomik açıdan avantaj sağlamasına ve sosyal açıdan kabul edilebilir olmasına bağlıdır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde yaşayan birçok aile açısından bu iki unsurun gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Hatırlarsanız, toplumun bütünü için olumlu bir gelişmenin tek bir birey açısından olumlu olamayabileceğini daha önce birkaç kez ifade etmiştik. Özellikle kırsal kesimde çocuklar işgücünün temel kaynağı olarak değerlendirilmekte ve yaşlılıkta güvence olarak değerlendirilmektedirler. Ne kadar çocuğun gerekli olduğu ise, bu ülkelerdeki bebek ölüm oranlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde son yıllarda bebek ölüm oranı düşüş göstermesine karşın gelişmiş ülkelere oranla hâlâ oldukça yüksektir. Bu ülkelerde aileler hâlâ gelenekleri izleyerek mümkün olduğunca çok çocuğa sahip olma eğilimlerini sürdürmektedirler.

SIRA SİZDE 2

Gelişmekte olan ülkelerde kıt kaynakların piyasa koşullarında tahsis edilmesinin kaynak israfına yol açarak arzulanan hızlı kalkınmayı engelleyeceği yakın bir zamana kadar kabul gören bir görüştü. Bu nedenle kaynak tahsisinin piyasa koşullarında değil devletin belirleyeceği alanlarda tahsis edilmesinin uygun olacağı savunulmaktaydı. Bu yaklaşım doğal olarak ülkede otoriter bir devlet anlayışını da beraberinde getirmekteydi. Yani, hızlı kalkınmak isteyen ülkeler bir süre için demokratik hak ve özgürlüklerden fedakarlık etmek zorunda kalabilirlerdi. Ancak Dünya Bankası tarafından hazırlanan aşağıdaki grafiğe göre, ülkeler özellikle son yıllarda demokrasiden vazgeçmek yerine hızla demokrasiye doğru yönelmektedirler. Demokrasi ve kalkınma arasında nasıl bir ilişki kurabilirsiniz?

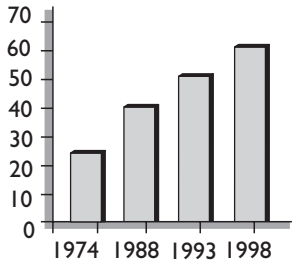

Demokratik Ülkelerin Toplam Ülkelere Oranı

KALKINMA STRATEJİLERİ

AMAÇ 3

Ekonomik kalkınmanın hızlandırılabilmesi için uygulanan politikaların temel özelliklerini açıklayabilmek

Farklı ülkeler, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi için farklı politikalar izlemektedirler. Buna karşın kalkınma stratejileri iki temel başlık altında incelenebilir: İçe dönük stratejiler ve dışa dönük stratejiler.

İçe Dönük Stratejiler

Tipik bir gelişmekte olan ülke belirli temel malların üretiminde diğer ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bir malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmak, bu malın üretimini en düşük fırsat maliyeti ile gerçekleştirmek anlamına gelmektedir. Burada sözü edilen **temel mal** ise genellikle bir başka malın üretimi için girdi teşkil eden, üretimin ilk aşamasındaki üründür. Tarımsal ürünler ve madenler temel mallara verilebilecek örnekler arasında başta gelenlerdir. Üretimi yönlendiren bilinçli bir devlet politikasının olmaması halinde, bu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları söz konusu malların üretiminde uzmanlaşmalarını bekleriz. Oysa günümüzde birçok gelişmekte olan ülke, kaynaklarını ihraç edebilecekleri temel malların üretiminden çekmiştir. İçe dönük kalkınma stratejileri, mal ve hizmetlerin ihracından çok yurtiçi piyasalar için üretim yapma üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ülkeler için kalkınma sanayileşme ile özdeştir. Bu türden içe dönük kalkınma stratejilerinin amacı **ithalatı ikame etmek,** yani ithal edilen malların yerine yurtiçinde üretilen malları kullanmaktır.

Temel mal: Genellikle bir başka malın üretimi için girdi teşkil eden, üretimin ilk aşamasındaki üründür.

İthal ikamesi: İthal edilen malların yerine yurtiçinde üretilen malları kullanmaktır.

İthal ikameci politikalar, gelişmekte olan ülkelerin yoğun olarak kullandıkları bir kalkınma stratejisidir. Bu stratejide öncelikle büyük ölçüde ithalata bağlı olarak mal üretimi yapan sektörler belirlenmektedir. Belirli bir düzeyde teknoloji kullanımı gerektiren bu sektörler ithal ikamesi için aday sektörlerdir. Yeni geliştirilecek olan bu sektörlerin yabancı ürünlerin rekabetinden korunabilmesi için ithal ürünlere karşı kota ve tarife uygulaması ile sanayileşme gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Özetle, bu tür bir stratejide üretim ve uluslararası ticaret karşılaştırmalı üstünlüğe göre değil, bu ülkelerin uyguladığı ithal ikameci kalkınma politikalarına göre gerçekleşmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarımıza göre yurtiçi sektörler ancak dış rekabetten korundukları sürece varlıklarını sürdürebilecekleri için, ithal ikameci politikalar yurtiçinde üretilen malların fiyatında ithal ürünlere göre bir artış yaratmaktadır. Ayrıca, en azından başlangıçta, yurtiçinde üretilen ürünler ithal ürünlere göre daha düşük kaliteyle üretilebilmektedir. Yurtiçinde korunan bu sektörler geliştikçe ve deneyim kazandıkça fiyat ve kalite konusunda yabancı ürünlerle rekabet edebilir hale gelmektedir. Bu aşamaya gelindikten sonra ithalata getirilen kısıtlamalara gerek kalmaz ve hatta daha önce korunan sektörler ihracata dönük üretim yapmaya başlayabilirler. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda yukarıda özetlenen ideal geçiş gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla, bu ülkelerin çoğunda etkinlikten uzak çalışan imalat işletmeleri faaliyetlerini sürdürmektedirler ve dış rekabetten korunma olmadığı sürece bu işletmelerin yaşamlarını sürdürmeleri mümkün görünmemektedir.

Dışa Dönük Stratejiler

Yurtiçi sanayinin geliştirilmesini temel alan içe dönük kalkınma stratejisi oldukça yaygın bir strateji olmasına karşın tek strateji değildir. Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan başta olmak üzere bir grup ülke 1960'ların başında ihracatı arttırmaya dönük bir kalkınma politikası uygulamayı tercih etmişlerdir. Bu ülkeler diğer ülkelere göre daha iyi üretebilecekleri malların üretimi için en bol bulunan kaynaklarını kullanmak ve bu ürünlerin ihracını gerçekleştirmek şeklinde dışa dönük bir kalkınma stratejisi benimsemişlerdir. Bu ülkelerde en bol bulunan kaynak işgücüdür ve üretimini gerçekleştirdikleri ürünler de genellikle emek yoğun mallardır. Bu tür bir dışa dönük kalkınma stratejisi **ihracat ikamesi** olarak adlandırılmaktadır. Sözü edilen ülkeler mevcut işgücünü yurtiçinde tüketilecek tarımsal ürünler üretiminde kullanmak yerine, ihraç edilebilecek ürünlerin imalatında kullanmaktadırlar.

İhracat ikamesi: Mevcut kaynakların yurtiçinde tüketilecek tarımsal ürünler üretiminde kullanılması yerine, ihraç edilebilecek ürünlerin imalatında kullanılmasıdır.

Dışa dönük kalkınma stratejileri etkin ve düşük maliyetli üretime dayanmaktadır. Uygulanan stratejinin başarısı ise büyük ölçüde diğer ülkelerle etkin olarak rekabet edilebilmesine bağlı olduğu için bu ülkelerin yönetimleri tarafından ihracatı teşvik edici önlemlere ağırlık verilmiştir. Yani, devlet yerli üreticileri yurtiçinde tüketilecek ürünleri üretmek yerine ihraç edilebilecek ürünleri üretmeleri için teşvik etmiştir. Uluslararası piyasalardaki rekabet yurtiçindeki rekabetten daha yoğun olduğu için ihracata dönük üretim yapan üreticiler daha gerçekçi bir fiyatlama politikası, yüksek kalite standartları ve uluslararası pazarlama deneyimi ihtiyacı ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Dolayısıyla yerli üreticilerin uluslararası rekabet için teşvik edilmeleri gerekmektedir. Sözü edilen teşvikler, uluslararası pazarlama alanında devletin yardımcı olması, vergi indirimleri, düşük faizli krediler verilmesi veya nakit ödemeler şeklinde olmaktadır.

Firmaları ihracata özendirmede kullanılan bir diğer teşvik yöntemi yurtiçi satışları cazip olmaktan çıkartmaktır. Bu da ithal ikamesinin tamamen tersi yönde politikaların izlenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle devlet, yurtiçi fiyatların uluslararası fiyatların üzerinde gerçekleşmesine yol açan tarife ve kotaları kaldırır veya düşürür. Yurtiçi satışlardan elde edilen kâr azaldıkça yerli sanayi ihracat için mal üretmeye başlar.

Kalkınma Stratejilerinin Karşılaştırılması

İthal ikameci politikalar, sanayileşmenin ekonomik kalkınmanın ön şartı olduğuna inanan ülkeler tarafından uygulanmaktadır. 1950'lerde ve 60'larda bazı iktisatçılar temel malların üretiminde ve ihracatında uzmanlaşmanın gelişmekte olan ülkelerin arzuladığı hızlı büyüme oranını sağlayamayacağını öne sürmüşlerdir. Ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi argümanı olarak adlandırılan bu görüşler temel malların reel değerinin zaman içerisinde düşeceği varsayımına dayandırılmaktadır. İmalat sanayiindeki ürünlerin fiyatlarına göre temel mal fiyatları düşerse, temel malları ihraç eden ve imal edilmiş ürünleri ithal eden ülkeler, bu malları yurtdışından satın alabilmek için yurtdışına daha fazla temel mal satmak zorunda kalacaklardır. Bu da dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine geliştiğinin bir göstergesidir. 1950'lerde ve 60'larda tartışılan dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi görüşü, gelişmekte olan ülkelerdeki karar alıcıların dış ticaret hadlerinin sürdürülemez bir şekilde kötüleşeceği korkusuna kapılmalarına neden olmuştur. Bu korkunun bir sonucu olarak birçok gelişmekte olan ülke ihracat yapmak yerine, yurtiçi sanayileşme üzerinde yoğunlaşan içe dönük kalkınma stratejilerini benimsemişlerdir.

Temel malların ihracatını benimseme konusunda ortaya çıkan kötümserliğin temelinde, teknolojik gelişmenin zaman içerisinde temel mal talebinin azalmasına yol açacağı inancı yatmaktadır. Oysa bu yaklaşım önemli bir gerçeği göz ardı etmektedir. Doğal kaynaklar arzı sabitse, bu kaynaklara olan talep artışı yavaşlasa veya hiç artmasa bile bu kaynaklar daha değerli hale gelecektir. Temel malların reel değeri zaman içerisinde düşmezse içe dönük kalkınma stratejisinin gerekliliği de tartışılır hale gelmektedir. İçe dönük stratejilere yöneltilen eleştirilere göre ülkeler sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlüğü kullanmalı ve mevcut kaynaklarını en değerli kullanım alanlarına kaydırmalıdırlar. Bu eleştirilere göre devletin sanayi üretimini maksimize etmek amacıyla dış ticarete çeşitli kısıtlamalar getirdiği içe dönük kalkınma stratejilerinde piyasa koşullarında kaynak tahsisinin gerçekleşmesi olasılığı oldukça düşüktür.

Bazı iktisatçılar ise gelişmekte olan ülkelerin her birinin kendine özgü koşulları olduğunu ve bu koşulların devletin ekonomiye müdahalesini ve ekonomik faaliyetleri düzenlemesini gerekli kıldığını savunmaktadırlar. Bu iktisatçılara göre gelişmekte olan ülkeler açısından uygun kalkınma stratejisi genellikle içe dönük stratejiler olmaktadır. Sözü edilen iktisatçılar, gelişmekte olan ülkelerin genellikle dengesiz bir sektörel gelişim sergilediklerine dikkat çekmektedirler. Buna göre bir ülkede nispeten yüksek ücretlerin ödendiği modern imalat sanayinin yanı sıra düşük ücretlerin ödendiği geleneksel tarım sektörü aynı anda üretimde bulunmaktadır. Farklı sektörlerde (genellikle imalat sanayi ve tarım sektörleri) farklı gelişmişlik düzeylerinin yaşandığı bir ekonomi **dual ekonomi** olarak adlandırılır. Bu tür bir ikili yapı gösteren dual ekonomide, mal ve kaynakların alınıp satıldığı piyasaların etkin biçimde çalışması mümkün değildir. Bu iktisatçılara göre piyasaların fonksiyonlarını tam olarak yerine getiremedikleri gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomiye müdahale ederek kaynak tahsisini düzenlemesi gerekmektedir.

Dual ekonomi: Farklı sektörlerde farklı gelişmişlik düzeylerinin yaşandığı ekonomidir.

Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkeleri, uyguladıkları dış ticaret stratejine göre dört gruba ayırmaktadır:

- Tamamen dışa dönükler: Uluslararası ticareti tamamen serbest bırakan veya çok az kontrol uygulayan ülkeler.
- Ilımlı dışa dönükler: İhracatı teşvik etmek yerine ithalatı ikame edecek şekilde dış ticarete kısıtlama getiren ülkeler.
- Ilımlı içe dönükler: Dış ticarete nispeten yüksek ithal ikameci sınırlamalar getiren ülkeler.
- Tamamen içe dönükler: Yurtiçi piyasaları korumak için ihracatın caydırıldığı ülkeler.

Bu sınıflandırmaya göre, dışa dönük kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerdeki ekonomik büyüme oranı içe dönük strateji uygulayan ülkelere göre oldukça yüksektir. Bu ülkelerde artan tasarruf oranı göz önüne alındığında, söz konusu stratejinin bu başarısı önümüzdeki yıllarda da devam edecek gibi görünmektedir. Yapılan araştırmalara göre, dışa dönük kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerde yurtiçi tasarrufların GSMH'ya oranı 1963 yılında yüzde 13 iken, otuz yılı aşkın bir hızlı büyüme döneminin ardından bu oran günümüzde yüzde 30'u aşmıştır. Böylesine yüksek bir yurtiçi tasarruf oranı yatırım harcamalarını arttırmakta, bu da işgücünün verimliliğini arttırırken kişi başına reel GSMH artışını daha da hızlandırmaktadır.

Dışa dönük kalkınma stratejilerinin içe dönük stratejilerine göre daha başarılı olmasının nedeni, dışa dönük stratejinin etkin kaynak kullanımını öne çıkartmasıdır. İthal ikameci politikalar kaynak tahsisinde maliyet minimizasyonu ilkesini göz ardı etmektedir. Öte yandan dışa dönük kalkınma stratejisi ekonomik büyümeyi

yurtiçi piyasaların gelişimi ile sınırlandırmamakta, yurtdışı piyasaların ihraç ürünleri için yarattığı taleple ekonomi daha hızlı büyüme olanağına sahip olmaktadır.

SIRA SİZDE 3

Günümüzde Asya Kaplanları olarak adlandırılan dört Asya ülkesi (Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan) dışa dönük bir kalkınma stratejisi uygulayarak başarı elde eden ülkelerdir. Nitekim Dünya Bankası bu ülkeleri gelişmekte olan ülkeler kategorisinden ayrı olarak yeni sanayileşen ülkeler (kısaca NIC'ler) olarak sınıflandırmaktadır. Oysa bu ülkeler 1950'li yıllar boyunca ve 1960'ların başına kadar ithal ikameci bir kalkınma modeli benimsemişlerdi. Bu ülkelerin sağladıkları başarının altında yatan faktörleri değerlendirebilir misiniz?

Özet

AMAÇ 1 *Ekonomik büyüme kavramını ve bu amaçla kullanılabilecek göstergeleri tanımlayarak ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri açıklayabilmek*

- Reel GSMH'daki artış ekonomik büyüme olarak adlandırılır. Büyüme oranı zaman içerisinde bileşik olarak hesaplandığında GSMH'nın katlanmasına neden olmaktadır.
- Reel GSMH'nın nüfusa bölünmesi ile elde edilen kişi başına reel GSMH değeri, Dünya Bankası tarafından ekonomik gelişmenin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır.
- Reel GSMH ve kişi başına reel GSMH'daki artış, ortalama olarak ülkedeki her vatandaşın eskisinden daha iyi durumda olacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü her iki gösterge de elde edilen gelirin nasıl dağıldığı ve ülkedeki yaşam kalitesinin ne olduğu konularında bir bilgi taşımamaktadır.
- Ekonomik büyüme ülkedeki üretken kaynakların artışına ve teknolojik ilerlemelere bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğundan işgücü de hızlı artmaktadır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin tasarruf kapasitelerinin düşük olması sermaye stokundaki artışı sınırlandırmaktadır. Doğal kaynakların bol olması da tek başına ekonomik büyümeyi getirmemektedir. Mal ve hizmet üretimi için kaynakların bir araya getirilme biçimini ifade eden teknoloji ekonomik büyüme oranını hızlandıran en önemli faktörlerden birisi durumundadır.
- Verimlilik, üretimin kullanılan girdi miktarına oranıdır. Bir ekonominin genel verimliliğini ifade etmek üzere kullanılan kavram ise toplam faktör verimliliğidir. Toplam faktör verimliliği artış oranı ile üretimden aldıkları paya göre ağırlıklandırılmış iş gücü ve sermaye artış oranlarının toplamı ekonomik büyüme oranını verir.

AMAÇ 2 *Ekonomik kalkınma kavramını ve ekonomik büyüme ile farkını tanımlayarak gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı geciktiren faktörleri açıklayabilmek*

- Ekonomik kalkınma sadece üretim miktarındaki artışları değil, aynı zamanda toplumun yaşam standartlarında, üretilen malların kalitesinde ve üretimin organizasyonunda iyileşmelerin yaşandığı bir ortamı ifade etmektedir.
- Yoksulluk sınırının belirlenmesi amacı ile yaygın olarak kullanılan gösterge kişi başına reel GSMH'dır. Bazı iktisatçılar ve sosyal bilimciler, ülkelerin yaşam standartlarını değerlendirmek için yaşam kalitesi indeksi adı verilen ve ülkedeki ortalama insan ömrü, bebek ölümleri ve okuryazarlık oranı kullanılarak oluşturulan bir göstergeyi kullanmaktadırlar.
- Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın önünde bulunan politik engeller kamu yönetimindeki yetersizlikler, politik istikrarsızlıklar, baskı gruplarının iktisat politikası değişikliklerini engellemesi şeklinde sıralanabilir. Kalkınmanın önündeki sosyal engeller dendiğinde ise girişimcilikteki yetersizlikler ve hızlı nüfus artışı kastedilmektedir.

AMAÇ 3 *Ekonomik kalkınmanın hızlandırılabilmesi için uygulanan politikaların temel özelliklerini açıklayabilmek*

- İçe dönük kalkınma stratejileri ithalatı ikame edecek malların yurtiçinde üretimini sağlayacak imalat sanayinin geliştirilmesini esas alan kalkınma stratejisidir.
- Dışa dönük kalkınma stratejileri ihraç edilecek malların üretilmesini esas alan bir kalkınma stratejisidir.
- Geçmişte yaşanan tecrübeler dışa dönük kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerdeki ekonomik büyüme oranının içe dönük kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerden yüksek olduğunu göstermektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Türkiye'de görev yapmış bir Dünya Bankası yetkilisi, Türkiye'nin mevcut büyüme oranını sürdürmesi durumunda, 18 yıl sonra reel GSMH'nın bugünkünün iki katına çıkacağını öne sürmüştür. Buna göre Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken ortalama yıllık büyüme oranı yüzde kaçtır?

a. 2
b. 3
c. 4
d. 5
e. 6

2. Bir ülkenin üretim imkânları eğrisini gösteren aşağıdaki grafik esas alındığında, bu ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olarak aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi yapılabilir?

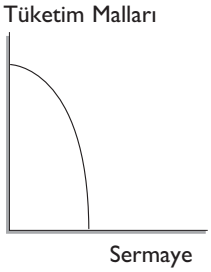

a. Kaynakların büyük bir bölümü tüketim malları üretiminde kullanıldığı için yoksul bir ülkedir.
b. Kaynakların büyük bir bölümü sermaye malları üretiminde kullanıldığı için yoksul bir ülkedir.
c. Kaynakların büyük bir bölümü tüketim malları üretiminde kullanıldığı için zengin bir ülkedir.
d. Kaynakların büyük bir bölümü sermaye malları üretiminde kullanıldığı için zengin bir ülkedir.
e. Kaynakların büyük bir bölümü tüketim malları üretiminde kullanıldığı için gelişmiş bir ülkedir.

3. Aşağıdaki grafikte gelişmekte olan bazı ülkelere ait 2001 yılı tüketim/GSMH oranları gösterilmektedir. Bu grafiğe göre, sermaye mallarına yatırım yapma gücü en yüksek olan ülke aşağıdakilerden hangisidir?

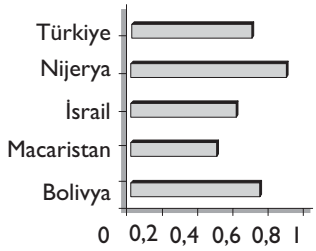

a. Bolivya
b. Macaristan
c. İsrail
d. Nijerya
e. Türkiye

4. Gelişmekte olan ülkelerin en çok bilinen ortak özelliği aşağıdakilerden hangisidir?

a. Antidemokratik yönetim biçimi
b. Düşük kişi başına reel GSMH
c. Düşük ihracat hacmi
d. Yüksek enflasyon oranı
e. Yüksek işsizlik oranı

5.

	Ülke	Nüfus Artışı Hızı (%)	GSMH Artışı Oranı (%)
I	Bulgaristan	-0.4	3.0
II	Mısır	1.9	5.7
III	Hindistan	1.8	6.9
IV	Türkiye	1.5	-6.4

Yukarıdaki tabloda verilen ülkelerin ekonomik büyümeden sağladıkları yarara göre doğru sıralanışı aşağıdakilerden hangisidir?

a. II-I-IV-III
b. IV-II-III-I
c. III-IV-I-II
d. III-II-I-IV
e. I-III-IV-II

6. Aşağıdaki grafikte, Arjantin'de işçi başına sermaye miktarının yıllara göre seyri görülmektedir. Arjantin'de yaşanan bu gelişmenin verimlik üzerindeki etkisi aşağıdakilerden hangisidir?

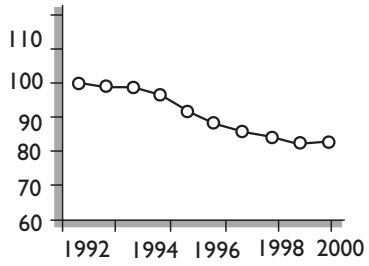

a. Sermaye yoğunlaşması nedeniyle verimlilik azalmaktadır.
b. Sermaye yoğunlaşması nedeniyle verimlilik artmaktadır.
c. Sermaye sığlaşması nedeniyle verimlilik azalmaktadır.
d. Sermaye sığlaşması nedeniyle verimlilik artmaktadır.
e. Verimlilik değişmemektedir.

7. Aşağıdaki grafikte, Türkiye'de bağımlı nüfusun yıllara göre seyri görülmektedir. Bu grafiğe göre, Türkiye'nin tasarruf yapma gücü nasıl bir gelişim göstermiştir?

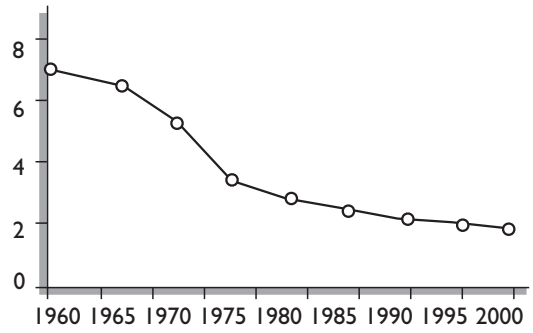

a. Ortalama tüketim eğilimi azaldığı için tasarruflar artmıştır.
b. Ortalama tüketim eğilimi azaldığı için tasarruflar azalmıştır.
c. Ortalama tüketim eğilimi arttığı için tasarruflar artmıştır.
d. Ortalama tüketim eğilimi arttığı için tasarruflar azalmıştır.
e. Tasarruflar sabit kalmıştır.

8. Dünya Bankasına göre, yüzde kaçın üzerindeki nüfus artış hızının ekonomik büyümeyi frenlediği kabul edilmektedir?

a. 2
b. 3
c. 4
d. 5
e. 6

9. Aşağıdakilerden hangisi, ithal ikameci politikalarla birlikte kaçınılmaz olarak uygulanması gereken önlemlerden biridir?

a. Nüfus artış hızının sınırlandırılması
b. Faiz oranlarının piyasa koşullarında belirlenmesi
c. Yoğun dış destek sağlaması
d. Tüketim harcamalarının azaltılması
e. Geliştirilecek sektörlerin yüksek tarife ve kotalarla korunması

10. Aşağıdakilerden hangisi, dışa dönük kalkınma stratejisinin başarısını belirleyen faktörlerden biridir?

a. İhracat kredileri faiz oranlarını arttırmak.
b. Yurtiçi satışların teşviki için tüketici kredilerinin açılmasını kolaylaştırmak.
c. Yüksek tarife ve kotalar uygulayarak ithalatı engellemek.
d. Uluslararası piyasalarda diğer ülkelerle etkin biçimde rekabet edebilmek.
e. Döviz kurlarını sabit tutmak.

Yaşamın İçinden

Uygulanan Kavramlar:
Teknoloji, ekonomik büyüme, verimlilik.

Ekonomik büyümenin itici gücünün eğitim ve teknoloji olduğunu savunan iktisatçılar, insan sermayesi stokunun çok yönlü etkisine dikkat çekmektedirler. Eğitilmiş insan gücü, ülkelerin insan sermayesi stokunu arttırırken fiziki yatırım artışını da beraberinde getirmektedir. Daha eğitimli insanlar, yeni teknolojilerin adaptasyonu ve geliştirilmesi konusunda da başarılı olarak ekonomik büyümeyi hızlandıracaklardır. Nitekim aşağıda yer alan iki grafik hızlı büyüyen ülkelerle yavaş büyüyen ülkelerde eğitim düzeyi farklılıklarının büyümeyi nasıl etkilediğini göstermektedir. Grafiklere göre, artan eğitim düzeyinin ekonomik büyümeyi de hızlandırdığını söylemek mümkündür.

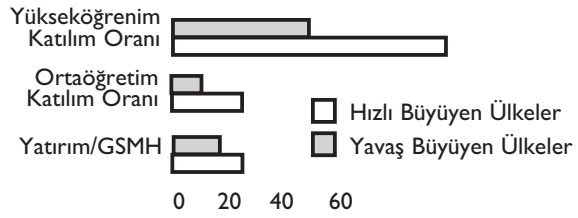

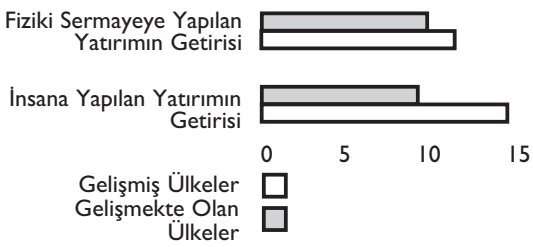

Tüm teknolojik gelişmelerin ve yeniliklerin arkasında insan sermayesi unsurunun bulunduğunu düşünürsek, bilgiye dayalı bir ekonomide insan gücü daha da önem kazanmaktadır. Çünkü üretimde kullanılan diğer kaynakların aksine, bilgi kullanıldıkça azalan bir meta değildir. Aksine, bilgi kullanıldıkça çoğalır ve değeri artar. Bu da ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratır.

DPT uzmanlarından Hasan Dursun'un araştırması da eğitimin ekonomi üzerindeki somut etkisini ortaya koyuyor. Hazine Dergisi'nin 1998 yılı 10'uncu sayısında yayınlanan *"İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme"* başlıklı araştırmasında Dursun şu saptamalarda bulunuyor:

- En yüksek ekonomik getiriyi ilköğretim sağlarken, ikinci sırada ortaöğretim yatırımları yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, kızlar için yapılan eğitim yatırımları, erkek çocuklar için yapılanlara göre 4 puan daha yüksek getiri sağlamaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelerde insan faktörüne yapılan yatırımların getirisi, gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir.

Neden iktisat öğrenmeniz gerektiğine ilişkin çarpıcı bir sonucu daha var araştırmanın:

- Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi, sosyal bilimler öğretimine yapılan yatırımların getirisi diğer alanlara göre daha yüksek düzeydedir. Yüksek öğretimde en yüksek getiriyi ise iktisat eğitimi kazandırmaktadır.

Yükseköğretimde Getiri Oranları

Eğitim Programı	Getiri Oranı (%)
Ekonomi	13
Hukuk	12
Tıp	12
Mühendislik	12
Matematik	8
Ziraat	8

Başvurabileceğimiz Kaynaklar

Han, E. (2000). **İktisada Giriş-2** (4 Baskı). Eskişehir. 191-210.

Parasız, İ. (1999). **İktisada Giriş.** Bursa: Ezgi, 445-456.

Şahin, H. (1994). **İktisada Giriş** (4 Baskı). Bursa: Ezgi, 431-447.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1.	c	Ayrıntılı bilgi için "Büyüme ve Reel GSMH" konusuna bakınız.
2.	a	Ayrıntılı bilgi için "Büyümeyi Belirleyen Faktörler" konusuna bakınız.
3.	b	Ayrıntılı bilgi için "Büyümeyi Belirleyen Faktörler" konusuna bakınız.
4.	b	Ayrıntılı bilgi için "Kalkınma" konusuna bakınız.
5.	d	Ayrıntılı bilgi için "Temel İhtiyaçlar ve Yaşam Kalitesi" konusuna bakınız.
6.	c	Ayrıntılı bilgi için "Büyümeyi Belirleyen Faktörler" konusuna bakınız.
7.	a	Ayrıntılı bilgi için "Kalkınmanın Önündeki Engeller" konusuna bakınız.
8.	a	Ayrıntılı bilgi için "Kalkınmanın Önündeki Engeller" konusuna bakınız.
9.	e	Ayrıntılı bilgi için "Kalkınma Stratejileri" konusuna bakınız.
10.	d	Ayrıntılı bilgi için "Kalkınma Statejileri" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tabloda verilen gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları Türkiye'de gelir dağılımının ne kadar bozuk olduğunu gösteriyor. DİE'nin 1994 yılında yaptığı son araştırmaya göre toplumun yüzde 20'si kullanılabilir gelirin yüzde 54.9'unu alırken, geri kalan yüzde 45.1'lik bölümünü toplumun yüzde 80'i paylaşmak zorunda kalıyor. Aşağıda yer alan grafik, gelir dağılımı bozukluğunda Türkiye'nin dünyada ilk sıralarda yer aldığını gösteriyor. Toplumdaki en zengin yüzde 20'nin elde ettiği gelirin en yoksul yüzde 20'nin elde ettiği gelirden kaç kat fazla olduğuna göre oluşturulan grafikte Türkiye dördüncü sırada yer almaktadır.

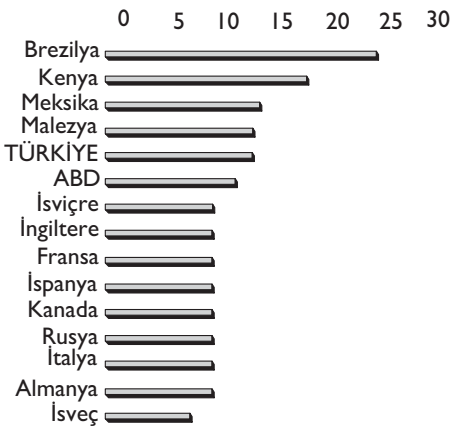

Gelir dağılımı düzeldiğinde, toplumun en düşük gelir elde eden gruplarının gelirinde bir artış olacağına göre, bugüne kadar pazarın dışında kalan milyonlarca kişi pazara girecektir. Düşük gelirli gruplarda hane gelirinin büyük kısmı beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına ayrılmaktadır. Bu nedenle bu gruplarda, gıda ve kira harcamalarının toplam harcama içindeki payı yüksektir. Gelir arttıkça beslenme ve barınma için yapılan harcamaların toplam harcama içindeki payı düşer. Diğer harcamalara ayrılan payın oranı ise artar. Buna göre gelir arttıkça harcama kompozisyonunun değişmesi, gelir daha adil dağıldığı zaman pek çok sektöre yeni talep yaratılacağını göstermektedir. Düşük gelirli grupların satın alma gücünün yükselmesi, konfeksiyon, beyaz eşya, elektronik eşya, mobilya, eğitim, kültür gibi sektörlerde talebin artmasına neden olacaktır. Orta ve ortanın üstü gelir grubunun satın alma gücünün yükselmesi ise, yukarıdakilere ek olarak, otomotiv ve konut sektörüne olan talebi arttıracaktır. Yüksek gelir grubunun gelirinin azalması ise lüks tüketim malları ile lüks otomobil ve konut talebinin azalmasına yol açacaktır.

Talep yapısında ortaya çıkması muhtemel bu değişim ister istemez yatırımların bileşimine de yansıyacaktır. Dolayısıyla toplumun geniş kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir ekonomik yapının ortaya çıkmasının temelleri de atılmış olacaktır. Artan yatırımlar ekonomide hızlı ve istikrarlı bir büyüme dönemini de başlatacak ve işsizlik azalma eğilimine girecektir. Bu da insanların geleceğe daha güvenle bakmaları ve kalkınmanın hızlanması anlamına gelmektedir.

Sıra Sizde 2

Yapılan araştırmalar, demokrasi ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından antidemokratik koşullarda ve dünyaya kapalı olarak yaşayan birçok ülkenin kalkınma yolunda hiç de büyük adımlar atamadığı ortaya çıkmıştır. Dünyada hâlâ varlığını sürdüren diğer otoriter rejimlere bakıldığında da aynı durumu tespit etmek mümkündür. Dünya Bankası verilerine göre, örneğin, Irak, dünyanın ikinci büyük petrol rezervlerine sahip olmasına karşın, dünyanın en fakir ülkelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde Suriye'de de kişi başına düşen gelir, örneğin, Türkiye'dekinin üçte biri kadardır. Bir diğer petrol zengini olan Nijerya'da ise kişi başına gelir ancak 300 dolar civarındadır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün, ancak bunların tümünde ortaya çıkan sonuç ortak: Demokrasiden uzaklaşarak kalkınmayı hızlandırmak mümkün değildir.

Demokratik rejimin ekonomik kalkınmaya nasıl bir katkı sağlayacağına en güzel örneklerden birisi Türkiye'dir. Bildiğiniz gibi Türkiye'de tek parti döneminden sonra 1950 yılındaki demokratik seçimle iktidar el değiştirmiştir. Genellikle Türkiye'deki demokrasi için dönüşüm tarihi olarak kabul edilen bu tarih baz alınarak hazırlanan aşağıdaki tablo, 1950'den sonra kalkınmada belirgin bir iyileşme olduğunu göstermektedir.

Konu	1923-49	1950-01
GSMH'da yıllık ortalama artışı (%)	4.0	4.9
Kişi başına GSMH'da yıllık ortalama artışı (%)	2.1	2.5
İhracatta yıllık ortalama artışı (%)	6.3	9.8
İthalatta yıllık ortalama artışı (%)	4.7	10.4
Sanayi üretiminde yıllık ortalama artışı (%)	5.6	7.1

Bir ülkede, demokratik sistemin tüm kurumlarıyla oluşması, insanların bilgiye daha kolay ulaşması ve daha isabetli yatırım kararlarının alınmasını sağlayacaktır. Ekonomide rasyonel kararların alınması etkinlik ve verimlik üzerinde olumlu etkiler yaratacağı için ekonomik büyüme hızlanır. Öte yandan demokratik bir yönetimde eğitim ve sağlık gibi haklardan daha fazla yararlanılması ile kalkınma için gerekli olan eğitilmiş ve sağlıklı insan gücü de yetiştirilecektir. Sağlanacak politik istikrar ile birlikte dış kaynak akışı da hızlanacağı için ekonominin performansında bir yükselme beklenebilecektir.

Sıra Sizde 3

Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan'ın yaşadığı deneyimden elde edilen sonuçlar, diğer gelişmekte olan ülkeler için de çeşitli dersler çıkarmamıza olanak sağlamaktadır. Ancak, bu dört ülkenin paylaştığı bazı ortak özelliklerin gelişmekte olan diğer ülkeler tarafından paylaşılmadığını da belirtmek gerekir. Örneğin, Asya Kaplanları adı verilen bu dört ülkede de ücretler, piyasa koşullarında arz ve talebe göre belirlenmekte, devlet işgücü piyasasına çok nadir müdahale etmektedir. Öte yandan bu ülkeler, homojen bir kültüre sahiptirler ve uzun yıllardan beri politik istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmamışlardır. Bunlardan da önemlisi, bu dört ülkede de içe dönük kalkınma stratejisinden dışa dönük stratejiye geçilirken ülkenin yönetiminde bulunanlar ortaya çıkacak politik ve ekonomik maliyeti üstlenmeyi göze alabilmişlerdir. Çünkü bu tür bir dönüşüm uzun yıllar yüksek gümrük duvarları arkasında korunarak kolay ve yüksek oranda kâr elde etmeye alışan grupların çıkarlarını ve üretimlerini ciddi biçimde zedelemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bu risk göze alınamamaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Beardshaw, J. ve dğ. (2001). **Economics: A Student's Guide,** 5th Ed., Prentice Hall: London.

Boyes, M. – Melvin, M. (1996). **Economics,** 3rd Ed., Houghton Mifflin: Boston.

Byrns, R.T. – Stone, G.W. (1989). **Economics,** Scott Foresman: New York.

Colander, D.C. (2001). **Economics,** 4th Ed., McGraw-Hill: New York.

Dolan, E.G. – Lindsey, D.E. (1998). **Economics,** 5th Ed., Dreyden Press: New York.

Fischer, S. ve dğ. (1988). **Economics,** 2nd Ed., McGraw-Hill: New York.

Hall, R.E. – Lieberman, M. (2003). **Microeconomics: Principles and Applications,** 2nd Ed., Thomson: New York.

Mankiw, N.G. (2001). **Essentials of Economics,** 2nd Ed., Harcourt College Publishers: New York.

McConnel, C.R – Brue, S.L. (1993). **Economics,** 12th Ed., McGraw-Hill: New York.

McEachern, W.A. (1997). **Economics: A Contemparary Introduction,** South-Western: New York.

Miller, L.R. (1997). **Economics Today,** 9th Ed., Addison-Wesley: Boston.

O'Sullivan, A. – Sheffrin, S.M. (2002). **Economics: Principles and Tools,** Prentice Hall: New York.

Parkin, M. (2003). **Economics,** Addison Wesley: Boston.

Ragan, J.F. – Thomas, L.B. (1990). **Principles of Microeconomics,** HBJ Publishers: New York.

Ruffin, R.J. – Gregory, P.R. (1990). **Principles of Economics,** 4th Ed., Scott Foresman: Glenview.

Sloman, J. (2000). **Economics,** 4th Ed., Prentice Hall: London.

Taylor, J.B. (1995). **Economics,** Houghton Mifflin: Boston.

Sözlük

A

Açık Maliyet: Üretim faktörlerini elde etmek için yapılan gerçek ödemelerdir.

Açık Piyasa İşlemleri: Merkez bankasının banka rezervlerini ve dolayısıyla para arzını etkileyebilmek için piyasadan devlete ait bono ve tahvilleri alıp satmasıdır.

Ad Valorem Vergiler: Belirli bir parasal değerin yüzdesi şeklinde alınan vergilerdir.

Alıcılar Arasında Farklılaştırma: Tekelcinin farklı piyasalarda farklı fiyat uygulaması veya aynı alıcı grubu içinde tüketicileri farklı bölümlere ayırıp bunlara farklı fiyatlar uygulamasıdır.

Amortismanlar: Üretim faaliyeti sonucunda mal ve hizmetler yaratılırken geçmiş yıllardan devralınan sermaye mallarında meydan gelen aşınma ve eskimenin parasal değeridir.

Ara Malı: Bir başka mal veya hizmetin üretilmesinde kullanılan mal ve hizmetlerdir.

Artan Fırsat Maliyeti: Bir malın daha fazla üretilebilmesi için diğer malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktarın her aşamada artmasıdır.

Artan Maliyet: Üretilen mal miktarı arttıkça ortalama üretim maliyetlerinin artmasıdır.

Artan Oranlı Gelir Vergisi: Dahil olunan gelir dilimi arttıkça, uygulanan vergi oranının da arttığı gelir vergisidir.

Artık: Cari fiyat düzeyinde arz edilen miktarın talep edilen miktarı aşması durumudur.

Arz Eğrisi: Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde arz edilen mal ve hizmet kombinasyonlarını birleştiren eğridir.

Arz Esnekliği: Bir malın arz edilen miktarındaki yüzde değişmenin fiyatındaki yüzde değişmeye oranıdır.

Arz Kanunu: Bir malın satılmak istenen miktarı ile fiyatı arasındaki doğru yönlü ilişkidir.

Arz Tablosu: Diğer değişkenler sabitken, belli bir ekonomide ve belli bir zaman diliminde üreticilerin değişik fiyatlarda sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tablodur.

Arz Yönlü Politikalar: Devletin toplam talebi arttırmak yerine üretimi arttırmaya dönük politikalarıdır.

Arz: Diğer değişkenler sabitken, belli bir zaman diliminde piyasada üreticilerin değişik fiyat düzeylerinde satmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarıdır.

Atıl İşgücü: Mevcut üretim düzeyinin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulmayan işgücü miktarıdır.

Atıl Sermaye: Mevcut üretim düzeyinin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulmayan sermaye miktarıdır.

Azalan Marjinal Fayda: Bir malın ilave miktarları tüketildikçe elde edilen ek faydanın (marjinal faydanın) azalacağı ilkesidir.

Azalan Verim Yasası: Diğer üretim faktörleri miktarı sabitken, bir üretim faktörünün üretimde kullanılan miktarının arttırılması durumunda, her ilave birimin sağladığı ürün miktarının azaldığını ifade eden ilişkidir.

B

Bağımlı Nüfus: Çalışan bir kişinin bakmak zorunda olduğu kişi sayısıdır.

Banka: Temel olarak, halktan topladığı mevduatı şirketlere ve kişilere kredi olarak veren, menkul kıymetlere yatırım yapan kuruluştur.

Basit Kaydi Para Çarpanı: Zorunlu rezerv oranının tersidir.

Başabaş Noktası: Toplam gelir ile toplam maliyetin birbirine eşit olduğu üretim düzeyidir.

Bebek Sanayi Argümanı: Bir ülkede yeni oluşturulan bir endüstrinin gelişimini tamamlayıncaya kadar korunmasını, korumacılık sonucu katlanılan maliyetlerin korunan endüstrinin uzun dönemde getireceği yararlar ile karşılanabileceğini savunan görüştür.

Bedavacılık: Bir kişinin kamusal maldan fayda elde etmesine karşın, kamusal malın finansmanında herhangi bir maliyet yüklenmekten kaçınma şeklindeki davranışıdır.

Beşeri Sermaye: Çalışanların eğitim ve yetiştirilme aracılığı ile elde ettikleri bilgi birikimi ve yetenekleridir.

Betimleyici İktisat: Belirli bir ekonomik sorunla ilgili tüm gerçeklerin araştırılıp toplanmasıdır.

Birim Esneklik: Fiyattaki değişme oranının talep miktarını da aynı oranda etkilemesidir ve esneklik katsayısı 1'e eşittir.

Birimler Arasında Farklılaştırma: Tekelcinin ürettiği her birim malı ayrı ayrı mümkün olan en yüksek fiyattan almak isteyene satmasıdır.

Bütçe Açığı: Devlet bütçesinde kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması durumudur.

Büyük Bunalım: Çok büyük bir ekonomik daralmanın ve yüksek işsizliğin yaşandığı 1929'da başlayan ve 1930'lar boyunca devam eden dönemdir.

C-Ç

Canlanma: Ekonomide toplam üretimin arttığı dönemdir.

Ceteris Paribus Varsayımı: Bir kavramı belirleyen çok sayıda değişkenden bir tanesinin değişebileceği, diğer değişkenlerin ise sabit kalacağı varsayımıdır.

Çapraz Talep Esnekliği: Bir malın fiyatındaki yüzde değişmenin bir başka malın talep miktarında neden olduğu yüzde değişmeye ilişkin bir ölçüttür ve A malı miktarındaki yüzde değişmenin B malı fiyatındaki yüzde değişmeye oranı şeklinde hesaplanır.

Çift Taraflı Tarifeler: Sadece iki ülke arasında yapılan ticaret anlaşmasıdır.

D

Daralma: Ekonomide toplam üretimin azaldığı dönemdir.

Daraltıcı (Sıkı) Para Politikası: Para arzındaki artışı yavaşlatmaya ve faiz oranlarının yükselmesini sağlamaya dönük para politikasıdır.

Daraltıcı Maliye Politikası: Kamu harcamalarını azaltarak ve/veya vergileri arttırarak toplam harcamaları azaltmaya yönelik olarak izlenen maliye politikasıdır.

Dayanıklı Mallar: Elde edildikten sonra uzun süre fayda sağlayan mallardır.

Dayanıksız Mallar: Fayda sağladığında yok olan, biten mallardır.

Deflasyonist Açık: Tam istihdam gelir düzeyinin altında dengenin sağlanması durumunda ortaya çıkan harcama açığı

Değer Muhafaza Aracı Olma: Paranın satın alma gücünün elde tutulmasına olanak sağlamasıdır.

Değişim Aracı Olma: Paranın mal ve hizmetlerin el değiştirilmesi sürecini kolaylaştıran ve hızlandıran bir araç olmasıdır.

Değişim Denklemi: Bir ekonomideki para miktarı ile paranın dolaşım hızının çarpımının nominal gelire eşit olacağını gösteren denklemdir.

Değişken Girdiler: Arzu edilen üretim düzeyine göre miktarı değişen girdilerdir.

Değişken Maliyet: Üretim miktarıyla birlikte değişen maliyetlerdir.

Denge: Ayrılma eğiliminin söz konusu olmadığı noktadır.

Denge Fiyat Düzeyi: Toplam talebin toplam arza eşitlendiği, bir diğer deyişle AD ve AS eğrilerinin kesişme noktası tarafından belirlenen fiyat düzeyidir.

Denge Fiyatı: Arz ve talebi birbirine eşitleyen fiyat düzeyidir.

Denge GSMH Düzeyi: Planlanan toplam harcamaların GSMH'ya eşit olduğu gelir düzeyidir.

Denge Miktarı: Denge fiyatında gerçekleşen işlem hacmidir.

Denk Bütçe Çarpanı: Kamu harcamaları ve vergilerin aynı miktarda değişmesi durumunda sayısal değeri 1'e eşit olan net çarpandır.

Devalüasyon: Devletin iradi olarak aldığı bir kararla yerli paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi.

Devlet: Ekonomide gerekli düzenlemeleri yapan, piyasalara üretici ve tüketici olarak katılabilen ve de vergi toplama ayrıcalığına sahip oluşum.

Devlet Bütçesi: Devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında dengenin nasıl sağlandığını gösteren belgedir.

Devletleştirme: Özel mülkiyetin kamu mülkiyetine aktarılmasıdır.

Devresel Akım Diyagramı: Ekonomideki her sektör tarafından elde edilen geliri ve yapılan harcamaları gösteren diyagramdır.

Dış Ticaret Haddi: Ortalama ihracat fiyatının ortalama ithalat fiyatına oranıdır.

Dışsal Fayda: Satın alınan bir mal veya hizmetin, bu mal veya hizmet için herhangi bir bedel ödemeyen üçüncü kişilere sağladığı faydadır.

Dışsallık: Karar vericilerin üretim veya tüketim faaliyetinden dolayı üçüncü kişilere yükledikleri maliyetler veya sağladıkları faydalardır.

Dışsallıkların İçselleştirilmesi: Marjinal özel fayda ve maliyetlerin marjinal sosyal fayda ve maliyetleri de kapsayacak şekilde belirlenmesi amacıyla üretici ve tüketici kararlarına dönük düzenlemelerdir.

Diğer Şartlar Sabittir Varsayımı: Bir iktisadi olguyu etkileyen çok sayıda faktörden sadece bir tanesinin değiştiği, diğer faktörlerin ise değişmediği varsayımı.

Doğal Tekel: Bir endüstrideki ölçek ekonomilerinin sadece tek bir firmanın faaliyetini sürdürmesine olanak sağlayacak nitelikte olması halinde ortaya çıkan tekeldir.

Dolaylı Vergi: Bir mal veya hizmet satın alındığı zaman ödenen vergidir.

Döviz Kuru: Yerli paranın yabancı para cinsinden değeridir.

Döviz Tevdiat Hesapları: Türkiye'de yerleşik kişi ve kurumlar tarafından ticari bankalarda yabancı para üzerine açılmış olan hesaplardır.

Dual Ekonomi: Farklı sektörlerde farklı gelişmişlik düzeylerinin yaşandığı ekonomidir.

Duruma Göre Maliye Politikası: Ekonominin içinde bulunduğu duruma göre maliye politikasının bütçe açığı ya da fazlası sağlayacak şekilde yürütülmesidir.

Düşük Mal: Gelir arttığı zaman talebi azalan ve bu nedenle gelir esnekliği negatif olan mallardır.

E

Ekonomik Analiz: Gerçeklerden ilkeler veya teoriler türetme işlemidir.

Ekonomik Büyüme: Ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artıştır.

Ekonomik Büyüme Oranı: Reel GSMH'da, bir önceki döneme göre meydana gelen yüzde artış oranıdır.

Ekonomik Kalkınma: Toplumun yaşam standartlarında, üretilen malların kalitesinde veya üretimin organizasyonunda iyileşmeler yaşanan ekonomik ortamdır.

Ekonomik Kâr: Elde edilen toplam hasılatın toplam fırsat maliyetlerini aşan kısmıdır.

Ekonomik Mal: Elde edebilmek için mutlaka belli bir çaba harcanması veya bir bedel ödenmesi gereken maldır.

Ekonomik Rant: Arzı sabit olan toprak ve diğer kaynakların kullanımı karşılığında ödenen bedeldir ve bir şeyin fırsat maliyetinin üzerinde her türlü ödemeyi içerir.

Eksik Kapasite: Tam kapasitenin altında çalışılmasıdır.

Emek Yoğun Üretim: Sermayeye oranla daha fazla işgücü kullanılarak gerçekleştirilen üretim sürecidir.

Emek: Mal ve hizmet üretmek için gerekli fiziksel ve zihinsel çalışmalardır.

Enflasyon: Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan artıştır.

Enflasyonist Açık: Tam istihdam gelir düzeyinin üzerinde dengenin sağlanması durumunda ortaya çıkan harcama fazlasıdır.

Enjeksiyonlar: Gelir-harcama akımına yapılan ilavelerdir.

Esnek Döviz Kuru: Bir ülke parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin arz ve talep güçleri tarafından belirlenmesidir.

F

Faiz Oranı: Borçlanılan fonların maliyetidir veya üretimde kullanılan sermayenin getiri oranıdır.

Faktör Arzı: Faktörün sahibinin sahip olduğu faktörü üretimde kullanılması amacıyla kiraya verip vermemesi kararıdır.

Faktör Piyasa Talebi: Her firmanın ilgili faktöre olan bireysel taleplerinin yatay toplamıdır.

Faktör Piyasası: Üretim faktörlerinin (işgücü, sermaye ve toprak) alınıp satıldığı piyasalardır.

Faktör Talep Esnekliği: Faktör fiyatı değiştiğinde, talep edilen faktör miktarının değişme oranını gösterir.

Farklılaştırılmış Mal: Aynı üretici tarafından üretilen bir malın farklı alıcılara farklı fiyatlarda veya kalitelerde satılmasıdır.

Farklılaştırılmış Oligopol: Oligopol piyasasında faaliyette bulunan firmaların ürünlerinin homojen olmadığı oligopoldür.

Fayda: Bireyin tüketilen mal ve hizmetten elde edeceği memnuniyettir.

Fayda Maksimizasyonu Kuralı: Bir mal için harcanan bir birim paranın marjinal faydasını bir başka mala harcanan bir birim paranın marjinal faydasına eşitleyen mal bileşimlerinin tercih edilmesi ile elde edilen faydanın maksimum olacağını ifade eden kuraldır.

Fırsat Maliyeti: Bir kararı uygularken vazgeçilen bir başka karardır.

Firmalar: Üretici kaynakları kullanan ve ne üretileceğini kararlaştıran şahıs şirketinden devlete kadar bütün üretici birimlerdir.

Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi: Marjinal maliyet (MC) eğrisinin ortalama değişken maliyet (AVC) eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.

Fiyat Farklılaştırması: Aynı malın tek bir üretici tarafından farklı alıcılara farklı fiyatlardan satılmasıdır.

Fiyat İndeksi: Cari fiyatlarla ifade edilen bir grup mal ve hizmetin değerinin aynı mal grubunun sabit fiyatlarla ifade edilen değerine oranıdır.

Fiyat Kabullenici: Fiyat üzerinde hiçbir kontrol gücü olmayan iktisadi birimdir.

Fiyat Kontrolleri: Devletin yasa yada düzenlemelerle (yönetmelik, tebliğ gibi) belirli bir mal yada hizmetin fiyatını tespit etmesi veya sınırlama getirmesidir.

Fiyatlar Genel Düzeyi: Mal ve hizmet fiyatlarının belirli bir dönemdeki tartılı ortalamasını gösteren indeks değeridir.

G

Gayrisafi Milli Hasıla: Bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen tamamlanmış (nihai) mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile ifade edilen değerleri toplamıdır.

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla: Bir ülke sınırları içerisinde üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile ifade edilen değerleri toplamıdır.

Gelir Etkisi: Diğer değişkenler sabitken bir malın fiyatı arttığı zaman, gelir sabit bırakıldığı için gelirin satın alma gücünün ve bu nedenle satın alınmak istenen mal miktarının azalmasıdır.

Gelir Vergisi: Devletin gerçek kişilerin elde ettiği gelir üzerinden aldığı vergidir.

Genişlemeci (Gevşek) Para Politikası: Para arzının daha hızlı artmasını ve faiz oranlarının düşmesini sağlamaya dönük para politikasıdır.

Genişlemeci Maliye Politikası: Kamu harcamalarını arttırarak ve/veya vergi indirimleri sağlayarak toplam harcamaları arttırmaya yönelik olarak izlenen maliye politikasıdır.

Geriye Dönük Faktör Arz Eğrisi: Faktör sahiplerinin belirli bir gelir düzeyine ulaşıncaya kadar faktör arz ettiklerini, bu gelir düzeyinden sonra faktör fiyatları artsa da faktör arzını arttırmadıklarını gösteren eğridir.

Gresham Yasası: Kötü paranın iyi parayı piyasadan kovmasıdır.

GSMH Deflatörü: Nominal GSMH rakamlarını reel GSMH rakamlarına dönüştürmek amacıyla kullanılan özel fiyat indeksidir.

H

Hanehalkı: Aynı çatı altında yaşayan ve ortak finansal kararlar alan tüm insanlardır.

Hesap Birimi Olma: Paranın mal ve hizmetlerin değerini ölçmede ortak bir ölçü birimi olmasıdır.

Hiperenflasyon: Fiyatlar genel düzeyindeki çok hızlı artışların yaşandığı dönemdir.

Hipotez: İki değişkenin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu belirleyen koşullu önermedir.

Hizmet: İhtiyaçları tatmin etmesine karşın maddi özelliği olmayan şeylerdir.

İ

İhracat İkamesi: Mevcut kaynakların yurtiçinde tüketilecek tarımsal ürünler üretiminde kullanılması yerine, ihraç edilebilecek ürünlerin imalatında kullanılmasıdır.

İhracat: Ülkede üretilen mal ve hizmetlerin diğer ülkelere satılan miktarıdır.

İhtiyaç: Tatmin edildiğinde haz ve doyum, tatmin edilmediğinde ise acı ve üzüntü veren duygudur.

İhtiyat Amacıyla Para Talebi: Beklenmeyen harcamaların karşılanması amacıyla elde tutulmak istenen para miktarıdır.

İkame Etkisi: Bir malın fiyatındaki artışın söz konusu malın diğer malların fiyatına göre nispi fiyatını yükseltmiş olmasından ötürü malın alım miktarının azaltılmasıdır.

İkame Mallar: İlişkili mallardan birinin fiyatında meydana gelen bir artış, diğer malın talep miktarında artışa neden oluyorsa, bu mallar ikame mallarıdır.

İktisat: Bireyler ve toplumların sahip oldukları sınırlı kaynakları, sınırsız olan ihtiyaçlarını karşılamak için nasıl dağıttıklarının incelenmesidir.

İktisat Politikası: Belirli ekonomik sorunların çözümüne veya bu sorunların ortaya çıkmasını önlemeye dönük politikaların oluşturulması sürecidir.

İmalat: Hammadde veya yarı mamûllerin üretim süreci sonunda şeklini değiştirerek, yeni bir mamûl elde edilmesi sürecidir.

İstihdam: Çalışma ve gelir sağlama kararında olan bireylerin, hizmetlerinden yararlanılmak üzere çalıştırılmasıdır.

İşlem Amaçlı Para Talebi: Mal ve hizmetlere harcamak amacıyla tutulmak istenen paranın miktarıdır.

İşsizlik Oranı: Toplam işgücü içerisinde işsiz olanların yüzdesidir.

İthal İkamesi: İthal edilen malların yerine yurtiçinde üretilen malları kullanmaktır.

İthalat: Diğer ülkelerden satın alınan mal ve hizmet miktarıdır.

İthalat Kotası: Belli bir dönem boyunca ithal edilecek ürün miktarı ve değeri üzerine bir tavan koyulmasıdır.

İthalata Rakip Mallar: Yerli firmalar tarafından üretilen ve aynı zamanda ithali de yapılan mallardır.

İtibari Para: Bir mal olarak değeri bulunmayan, ancak mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir değer ifade eden nesnelerdir.

K

Kamu Borç Stoku: Devletin ödemesi gereken toplam borç miktarıdır.

Kamu Harcamaları: Devletin mal ve hizmet alımları için yaptığı harcamalar toplamıdır.

Kamusal Mallar: Toplumun tüm üyelerinin herhangi bir bedel ödemeden tüketebileceği ve bir kişinin tüketiminin bir başkasının tüketimine engel teşkil etmediği mallardır.

Kapanma Noktası: Ürünün fiyatının ortalama değişken maliyete eşit olduğu üretim düzeyidir.

Karma Ekonomi: Kamu mülkiyeti ve özel mülkiyetin, piyasa ekonomisi ve piyasa ekonomisine devlet müdahalesinin, fiyat mekanizması ve planlamanın farklı ölçülerde bir araya getirilmesi ile çalışan ekonomik sistemdir.

Karşılaştırmalı Üstünlük: Belirli bir malın üretiminin diğer ülkelere göre daha etkin olarak, yani daha düşük bir fırsat maliyeti ile gerçekleştirilmesidir.

Katma Değer: Her üretim aşamasında ara mallarının değerine yapılan ilavedir.

Kaydi Para: Bankalar tarafından kredi işlemleri sonucunda vadesiz mevduat şeklinde yaratılan paradır.

Kayıt Dışı Ekonomi: GSMH hesaplarına dahil edilmesi gerekirken hesapların dışında kalan ekonomik faaliyet hacmidir.

Kaynaklar: Mal ve hizmet üretiminde kullanılan doğa yada insanlar tarafından sağlanan tüm araçlardır.

Kısa Dönem: Üretim faktörlerinden sadece bir tanesinin değiştirilmesine olanak tanıyan süredir.

Kısmi Oligopol: Oligopolcü firmaların kârlarını bir grup halinde maksimize edemedikleri oligopoldür.

Kısmi Rezerv Bankacılığı: Bankaların toplam yükümlülüklerinden çok daha küçük bir miktarı rezerv olarak bulundurdukları bankacılık uygulamasıdır.

Kıtlık: İnsan ihtiyaçlarının sonsuz, ancak bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların sınırlı olması olgusudur.

Kişi Başına Milli Gelir: Mevcut milli gelir değerinin nüfusa bölünmesi ile bulunan ve bir refah ölçütü olarak kullanılan değerdir.

Kişi Başına Reel GSMH: Reel GSMH'nın nüfusa bölünmesi ile bulunan değerdir.

Kişisel Gelir: Milli gelirden dağıtılmayan şirket kârları ve sosyal güvenlik amaçlı prim ödemlerinin çıkartılması, kamu ve özel sektör transfer ödemlerinin ilave edilmesi ile bulunan gayrisafi gelirdir.

Konjonktür: Üretim hacminde kısa dönemli dalgalanmalardır.

Konjonktürel İşsizlik: Üretim hacminde zaman zaman ortaya çıkan daralmaların yarattığı işsizliktir.

Korumacılık: Yerli üretime rakip olabilecek ithalatın engellenmesi veya sınırlandırılması amacı ile devletin önlemler almasıdır.

Kota: Belirli bir dönemde ithal veya ihraç edilebilecek mal miktarına veya değerine konulan kısıtlamalardır.

Kullanılabilir Gelir: Kişisel gelirden dolaysız vergiler çıkarıldıktan sonra kalan kısımdır.

Kumanda Ekonomisi: Temel ekonomik sorulara ilişkin kararların merkezi otorite (devlet) tarafından alındığı ekonomik sistemdir.

Kurumlar Vergisi: Devletin tüzel kişilerin kârı üzerinden aldığı vergidir.

L

Likitide: Varlıkların nakde veya vadesiz mevduata dönüştürülme hızı ve kolaylığıdır.

M

M1: Dolaşımdaki nakit, ticari bankalardaki vadesiz mevduatlar ve Merkez Bankasında bulunan mevduatın toplamından oluşan parasal büyüklüktür.

M2: M1 para stoku tanımına ticari bankalardaki vadeli mevduatların eklenmesi ile bulunan parasal büyüklüktür.

M2Y: M2 para stoku tanımına ticari bankalarda bulunan döviz tevdiat hesaplarının ilave edilmesi ile bulunan parasal büyüklüktür.

Makro İktisat: İktisadın, bir bütün olarak ekonomiyi ve toplulaştırılmış ekonomik davranışı inceleyen bölümüdür.

Mal: İhtiyaçları tatmin etme özelliği taşıyan fiziksel varlıklardır.

Mal Para: Hem mal olarak kullanıldığında bir değere sahip olan, hem de değişim aracı olarak kullanılabilen nesnelerdir.

Maliye Politikası: Devletin topladığı vergiler ve yaptığı harcamalarla ilgili politikasıdır.

Maliyet (Arz) Şoku: Toplam arz eğrisinin yer değiştirmesine neden olan maliyet değişiklikleridir.

Maliyet Enflasyonu: Maliyet artışlarının neden olduğu enflasyondur.

Marjinal Analiz: Mevcut koşullar değiştiği zaman ne olacağının incelenmesidir.

Marjinal Dışsal Maliyet: Mal ve hizmet üretimi ve tüketimindeki bir birimlik artışın diğer kişilere yüklediği ilave maliyettir.

Marjinal Dönüşüm Oranı: Bir maldan bir birim daha fazla üretmek için öteki malın üretiminden ne kadar fedakarlık etmek gerektiğini göstermektedir.

Marjinal Faktör Maliyeti: Ek bir birim faktörün istihdam edilmesi nedeniyle maliyetlerde ortaya çıkan artış veya kısaca ek maliyettir.

Marjinal Fayda: Belirli bir zaman diliminde bir maldan bir birim daha fazla tüketilmesi sonucu toplam faydada meydana gelişme değişmedir.

Marjinal Fiziki Ürün: Emek miktarındaki bir birimlik değişmenin toplam ürün miktarında meydana getirdiği değişmedir.

Marjinal Gelir: Satışların bir birim arttırılması sonucu toplam gelirde meydana gelen değişmedir.

Marjinal İthal Eğilimi: İthalattaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranıdır.

Marjinal Maliyet: Firmanın üretimini bir birim arttırması sonucu toplam maliyette meydana gelen değişmedir.

Marjinal Sosyal Fayda: Kamusal bir maldan fayda sağlayan her bireyin marjinal faydalarının toplamıdır.

Marjinal Sosyal Maliyet: Üretimin yarattığı marjinal özel maliyet ile marjinal dışsal maliyetin toplamıdır.

Marjinal Tasarruf Eğilimi: Tasarruflardaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranıdır.

Marjinal Tüketim Eğilimi: Tüketim harcamalarındaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranıdır.

Marjinal Ürün Değeri: Bir girdinin marjinal fiziki ürünü ile ürünün piyasa fiyatının çarpımı sonucu bulunur ve marjinal ürünün satışı sonucu elde edilecek geliri gösterir.

Marjinal Ürün Geliri: Ek faktör birimlerinin kullanılması sonucu, firmanın toplam gelirinde ortaya çıkan artıştır.

Menkul Kıymet: Belirli bir vade sonunda, belirli bir miktarı faizi ile birlikte ödemeyi taahhüt eden kağıtlardır.

Merkantilistler: Bir ülkenin gücünün sahip olduğu altın ve diğer değerli metallerle ölçülebileceği ve bu nedenle mümkün olduğunca fazla ihracat, az ithalat yapılması gerektiği görüşünü savunanlardır.

Mikro İktisat: İktisadın, mevcut durumu inceleyerek insan davranışı ve insanların piyasa, endüstri, firma ve birey gibi nispeten küçük birimlerle ilişkili tercihlerini inceleyen bölümüdür.

Miktarlar Arasında Farklılaştırma: Tekelcinin belirli bir miktar için tek fiyat, daha sonraki ek miktarlar için daha düşük fiyat belirlemesidir.

Milli Gelir Muhasebesi: Bir ekonomide belirli bir dönemde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin ölçüm sistemidir.

Milli Gelir: SMH'dan dolaylı vergilerin çıkarılması ile elde edilen ve diğer yandan faktör gelirleri toplamına da eşit olan büyüklüktür.

Muhabir Banka: Bir bankanın başka bir kentte veya ülkede kendisi adına bankacılık işlemleri yapması için anlaşma yaptığı bir başka bankadır.

Mutlak Üstünlük: Belirli bir malın üretiminin diğer ülkelere göre daha az kaynak kullanımı ile gerçekleştirilmesidir.

N

Negatif Dışsallık: Özel tüketim veya üretim faaliyetlerinin tüketici veya üretici tarafından ödenmeyen maliyetlerdir.

Negatif Tasarruf: Harcamaların geliri aşan kısmıdır.

Net İhracat: İhracat gelirleri ile ithalat harcamaları arasındaki farktır.

Noksan İstihdam Dengesi: Ekonominin tam istihdam GSMH düzeyinin altında bir noktada ulaştığı dengedir

Nokta Talep Esnekliği: Talep eğrisi üzerindeki bir noktaya ilişkin esneklik değeridir.

Nominal (Cari Fiyatlarla) GSMH: Hesaplama yapılan dönemde piyasada geçerli olan fiyatların kullanılması ile bulunan GSMH değeridir.

Nominal Faiz Oranı: Ölçülebilen ve günlük yaşamda karşılaşılan faiz oranıdır.

Normal Mal: Gelir arttığında talebi artan ve bu nedenle gelir esnekliği pozitif olan mallardır.

Normatif İktisat: Toplumsal refahın en üst düzeyde sağlanabilmesi için ne olması gerektiğini inceler.

O-Ö

Oligopol: Birbiri ile rekabet eden az sayıda büyük firmanın, her birinin üretimindeki değişmelerin, piyasa fiyatını etkileyecek durumda olduğu piyasa yapısıdır.

Ortalama Değişken Maliyet: Firmanın birim üretim başına düşen değişken maliyetidir.

Ortalama Fiziki Ürün: Bir birim emek için elde edilen ürün miktarıdır.

Ortalama Gelir: Toplam gelirin satış miktarına oranıdır.

Ortalama Sabit Maliyet: Firmanın birim üretim başına düşen sabit maliyetidir.

Ortalama Tasaruf Eğilimi: Tasarrufların gelire oranıdır.

Ortalama Toplam Maliyet: Firmanın birim üretim başına maliyetidir.

Ortalama Tüketim Eğilimi: Tüketim harcamalarının gelire oranıdır.

Otomasyon: İşgücünün yerine makinenin kullanılmasıdır.

Otomatik İstikrar Sağlayıcılar: Ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik biçimde otomatik olarak değişen ve devlet bütçesinde yer alan gelir ve harcama kalemleridir.

Otonom Tüketim: Tüketim harcamalarının gelirden bağımsız olan kısmıdır.

Otonom Vergi: Vergilerin gelirden bağımsız olan kısmıdır.

Otonom Yatırımlar: Yatırım harcamalarının gelirden bağımsız olmasıdır.

Ölçeğe Göre Azalan Verim: Ürün miktarındaki artış oranının girdilerdeki artış oranından düşük olması durumudur.

Ölçeğe Göre Sabit Verim: Girdilerdeki artış oranı ile ürün miktarındaki artış oranının aynı olması durumudur.

Ölçeğin Verimi: Bütün üretim girdilerinin aynı oranda arttırılması durumunda ürün miktarının hangi oranda değişeceğini ifade eden ölçüttür.

Örtük Maliyet: Gerçekte ödeme yapılmayan, ancak bir alternatiften vazgeçilmesi nedeniyle oluşan maliyettir.

Özel Mallar: Sadece satın alan için fayda sağlayan mallardır.

P

Para Benzerleri: Likitidesi yüksek olan, ancak ödemelerde direkt olarak kullanılamayan varlıklardır.

Para Politikası: Merkez bankasının ekonomideki para miktarını kontrol edebilmek amacıyla aldığı önlemlerdir.

Para Politikasının Genel Araçları: Ülkedeki bankacılık sisteminin rezervlerini yönlendirebilmek amacıyla merkez bankası tarafından kullanılan ve zorunlu rezerv oranları, reeskont oranı ve açık piyasa işlemlerinden oluşan araçlar kümesidir.

Para Talebi: Ekonomik birimlerin ellerinde tutmak istedikleri para miktarıdır.

Paranın Değer Kaybetmesi: Bir birim yerli parayla alınabilecek yabancı para miktarının azalmasıdır.

Paranın Değer Kazanması: Bir birim yerli parayla alınabilecek yabancı para miktarının artmasıdır.

Paranın Dolaşım Hızı: Nihai mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir birim paranın ortalama olarak kaç kez kullanıldığını gösteren sayıdır.

Paranın Nötrlüğü: Para miktarındaki değişikliklerin üretim miktarı üzerinde bir etkisinin olmaması, sadece fiyatları arttırmasıdır.

Parasal Fiyat: Bir malı satın almak için vazgeçtiğimiz TL miktarıdır.

Parasal Ücret: İşçilerin çalışmaları karşılığı, saat başına, günlük, haftalık veya aylık olarak aldıkları para miktarını gösterir.

Piyasa Dengesi: Arz ve talebin eşitlendiği, bir diğer deyişle arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktadır.

Piyasa Ekonomisi: Neyin, nasıl ve kimler için üretileceği sorularına birbirinden bağımsız olarak hareket eden tüketiciler, üreticiler, devlet ve diğer organizasyonların kararlarına bağlı olarak cevap bulunan ekonomik sistemdir.

Piyasa Talep Eğrisi: Bireysel talep eğrilerinin yatay toplamıdır.

Planlanmamış Yatırım: Stoklarda planlanmamış olan değişimdir.

Pozitif Dışsallık: Bir malı veya hizmeti satın alan veya satanların yanında üçüncü kişilerin de fayda elde etmesidir.

Pozitif İktisat: İktisadın, mevcut durumu inceleyerek ne olduğunu belirlemeye çalışan ve değer yargısı içermeyen bölümüdür.

R

Rasyonel Davranış: Tercih yapmak veya karar almak durumunda olan bir iktisadi birimin kendi hedefine uygun biçimde hareket etmesidir.

Rasyonel Seçim: Dikkate alınan her bir seçenek yada alternatife ilişkin maliyetlerin karşılaştırılmasıdır.

Reel (Sabit Fiyatlarla) GSMH: Belirli bir yılın fiyatları esas alınarak hesaplanan GSMH değeridir.

Reel Faiz Oranı: Beklenen enflasyon oranına göre düzeltilmiş faiz oranıdır ve nomial faiz oranından beklenen enflasyon oranının çıkartılması ile bulunur.

Reel Ücret: Bir kişinin parasal ücreti ile satın alabileceği mal ve hizmet miktarını gösterir.

Reeskont Oranı: Merkez bankasının bankalara verdiği kredilere uyguladığı faiz oranıdır.

Revalüasyon: Devletin döviz kurunun değerini yükseltmesidir.

Rezervler: Bankaların kasalarında bulunan nakit ve nakde kolayca dönüştürülebilen varlıklarla merkez bankası ve diğer bankalarda bulunan vadesiz mevduatların toplamıdır.

S-Ş

Sabit Döviz Kuru: İki ülkenin para birimleri arasında yasal olarak belirlenen ve uzunca bir süre değiştirilmemesi öngörülen döviz kurudur.

Sabit Girdiler: Ürün miktarındaki değişme karşısında belirli bir süre için miktarı değişmeyen girdilerdir.

Sabit Maliyet: Üretim miktarı ile ilişkisi olmayan maliyetlerdir.

Saf Oligopol: Oligopol piyasasında faaliyette bulunan firmaların ürünlerinin homojen olduğu oligopoldür.

Safi Milli Hasıla: GSMH değerinden amortismanların çıkarılması ile elde edilen ve ülkenin net üretim gücünü gösteren değerdir.

Say Kanunu: Her arz kendi talebini yaratır.

Serbest Mallar: Doğada her istendiğinde bulunabilen ve çaba sarf etmeden elde edilebilen mallardır.

Serbest Ticaret: Korumaya dönük önlemler alınarak devlet tarafından kısıtlanmamış dış ticarettir.

Sermaye Sığlaşması: Hızlı nüfus artışı sonucu işçi başına düşen sermaye miktarının azalmasıdır.

Sermaye Yoğun Üretim: İşgücüne oranla daha fazla sermaye kullanılarak gerçekleştirilen üretim sürecidir.

Sermaye: Diğer malları üretmek için kullanılan makineler, araçlar ve fabrikalardır.

Servet: Hanehalklarının sahip olduğu varlıkların parasal değeridir.

Sınırlı Uzmanlaşma: Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mal ve hizmetlerin üretiminde, artan maliyetler nedeniyle ortaya çıkan tam olmayan uzmanlaşmadır.

Sızıntılar: Toplam harcamaların otonom bileşenlerini düşüren kavramlardır.

Spekülatif Amaçlı Para Talebi: Para dışındaki diğer finansal varlıkların değeri konusundaki belirsizlik nedeniyle elde tutulmak istenen para miktarıdır.

Spesifik Vergiler: Belirli bir maddi ölçü üzerinden alınan vergilerdir.

Stagflasyon: Fiyatlar artarken üretimin azaldığı ortamdır.

Sürekli Enflasyon: Fiyatlar genel düzeyindeki artışın uzunca bir süre devam etmesidir.

T

Taban Fiyat: Devletin mal ve hizmet arz edenleri korumak için, piyasada işlem görülecek asgari fiyatı belirlemesidir.

Takas: Mal ve hizmetlerin mal ve hizmetlerle değiştirilmesidir.

Talebin Fiyat Esnekliği: Bir malın talep edilen miktarının bu malın fiyatı karşısındaki duyarlılığının ölçüsüdür.

Talep: Diğer değişkenler sabitken, belirli bir zaman diliminde piyasada tüketicilerin değişik fiyat düzeyinde satın almaya hazır oldukları mal veya hizmet miktarıdır.

Talep Eğrisi: Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet kombinasyonlarını birleştiren eğridir.

Talep Enflasyonu: Toplam talep artışının neden olduğu enflasyondur.

Talep Kanunu: Bir malın satın alınmak istenen miktarı ile fiyatı arasındaki ters yönlü ilişkidir.

Talep Tablosu: Diğer değişkenler sabitken, belli bir piyasada belli bir zaman diliminde tüketicilerin değişik fiyatlardan satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tablodur.

Tam Esnek Talep: Fiyattaki küçük bir değişiklik talep edilen miktarda çok büyük bir değişime neden olduğu durumdur ve esneklik katsayısı sonsuza eşittir.

Tam İnelastik Talep: Fiyattaki değişmenin talep edilen miktarda hiçbir değişmeye neden olmadığı durumdur ve esneklik katsayısı sıfıra eşittir.

Tam Kapasite: Bir firmanın elinde bulunan sermaye stoku ve işgücünün tamamını üretim faaliyetlerinde kullanmasıdır.

Tam Oligopol: Oligopolcü firmaların bir grup olarak kârlarını maksimize ettikleri oligopoldür.

Tam Rekabet: Hiçbir firmanın sattığı ürünün fiyatı üzerinde tek başına kontrol gücünün olmadığı özel bir piyasadır.

Tamamlanmış Mal ve Hizmetler: Son kullanım için üretilmiş olan mal ve hizmetlerdir.

Tamamlayıcı Mallar: İlişkili mallardan birinin fiyatında düşüş meydana geldiğinde diğer malın talep miktarı artıyorsa, bu mallar tamamlayıcı mallardır.

Tarife: İthal edilen bir mala konulan vergidir.

Tarife Dışı Engeller: Tarife ve kotaların dışında, ithalatı kısıtlamak için kullanılan diğer yöntemlerdir.

Tasarruf Fonksiyonu: Gelir ile tasarruflar arasındaki ilişkidir.

Tasarruf Paradoksu: Artan tasarrufların tüketim harcamalarını ve dolayısıyla geliri azaltmasıdır.

Tavan Fiyat: Devletin tüketicileri korumak için piyasada işlem görülecek en yüksek fiyatı belirlemesidir.

Tayınlama: Paylaşım sorununun piyasa mekanizmasının devreden çıkarılarak idari kararlarla çözümlenmesidir.

Tekel: Bir endüstride (piyasada) tek firmanın bulunduğu bir piyasa biçimidir. Tekelcinin ürettiği ürün ya hiç ikamesi olmayan bir üründür yada yakın ikamesi olmayan bir maldır.

Teknoloji: Mal ve hizmet üretimi için kaynakların bir araya getirilme biçimidir.

Temel Mal: Genellikle bir başka malın üretimi için girdi teşkil eden, üretimin ilk aşamasındaki üründür.

Toplam Arz: Bir ekonomideki toplam mal ve hizmet arzıdır.

Toplam Arz (AS) Eğrisi: Bir ekonomideki tüm firmalar tarafından arz edilen toplam miktar ile fiyatlar arasındaki ilişkidir.

Toplam Faktör Verimliliği: Ülkedeki toplam üretimin işgücü ve sermaye stokuna oranıdır.

Toplam Fayda: Belirli bir zaman diliminde, bireyin diğer mal ve hizmetlerden olan tüketimi sabit iken, bir malın çeşitli miktarlarının tüketilmesi sonucu ulaşılan tatmin düzeyidir.

Toplam Fiziki Ürün: Değişken girdi miktarının arttırılmasına bağlı olarak elde edilen çıktıdır.

Toplam Gelir: Bir firmanın ürünlerinin satışından elde ettiği para miktarıdır.

Toplam Kâr: Firmanın toplam geliri ile toplam maliyeti arasındaki farktır.

Toplam Maliyet: Sabit ve değişken maliyetler toplamıdır.

Toplam Rant: Bir malın alıcılar açısından toplam değeri ile bu malları üreten üreticilerin toplam maliyetleri arasındaki farktır.

Toplam Talep: Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan talebin toplamıdır.

Toplam Talep (AD) Eğrisi: Toplam üretim ve fiyatlar genel düzeyi arasındaki ters yönlü ilişkidir.

Toplam Üretim: Bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarıdır.

Transfer Ödemeleri: Devletin mal, hizmet veya işgücü karşılığı olmaksızın hanehalklarına yaptığı ödemelerdir.

Tüketici Dengesi: Tüketicinin belli şartlarda en yüksek fayda düzeyini sağladığı durumdur.

Tüketici Malları: Tüketicinin ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan mallardır.

Tüketici Rantı: Tüketicinin bir mal için ödemeye hazır olduğu fiyat ile gerçekte ödediği fiyat arasındaki farktır.

Tüketim Fonksiyonu: Gelirle tüketim harcamaları arasındaki doğru yönlü ilişki.

Tüketim Harcamaları: Kişilerin günlük gereksinimlerini doğrudan karşılayacak olan mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalar toplamıdır.

Tümdengelim: Teoriden hareket ederek gerçeklerin incelenmesi, yani genelden özele gidilmesidir.

Tümevarım: Gözlenen gerçeklerden hareketle teorinin oluşturulması, yani özelden genele gidilmesidir.

Tümleme Yanılgısı: Birey için doğru olanın grup için de doğru olacağı şeklinde hatalı bir sonuca ulaşılmasıdır.

Türev Talep: Ekonomik birimlerin mallara olan doğrudan taleplerinin, bu malların üretiminde kullanılacak kaynaklara dolaylı olarak yarattığı taleptir.

U-Ü

Ücret: İşgücünün kullanımı karşılığında ödenen bedeldir.

Üretici Malları: Diğer üretici malları yada tüketici malları üretiminde kullanılan mallardır.

Üretici Rantı: Üreticinin ürettiği malı satmaya razı olduğu fiyat ile gerçekte satış yaptığı fiyat arasındaki farktır.

Üretim: İnsanların ihtiyaçlarını dolaylı yada doğrudan karşılayacak mal ve hizmetleri meydana getirme çabasıdır.

Üretim Faktörleri (Girdiler): Toprak, emek ve sermayeden oluşan kaynaklardır.

Üretim Fonksiyonu: Belirli bir dönemde kullanılan alternatif girdi bileşimlerinin olası maksimum çıktı ile ilişkilendirilmesidir.

Üretim İmkanları Eğrisi: Mevcut üretim faktörleri ve üretim teknolojisi veri iken, belirli bir dönemde ekonominin maksimum düzeyde üretebileceği çeşitli çıktı (ürün) bileşimlerini gösteren eğridir.

Üretim Kotası: Arz edilen mal veya hizmet miktarını sınırlayarak, rekabet koşullarında oluşmuş piyasa fiyatını üreticilerin lehine arttırmaya dönük devlet politikasıdır.

Ürün: Üretim faktörlerinin (emek, sermaye toprak) üretim sürecine katılmasıyla elde edilen çıktıdır.

V

Vade: Borcun geri ödeneceği zamana kadar geçen süredir.

Vergi Çarpanı: Vergilerde meydana gelecek değişikliğin gelir üzerindeki etkisini belirleyen katsayıdır.

Vergi Yansıması: Vergiyi ödeyen mükellefin bunun bir kısmını veya tamamını fiyat mekanizması aracılığı ile diğer kişilere aktarmasıdır.

Verimlilik: Üretimin kullanılan girdi miktarına oranıdır.

Y

Yapısal İşsizlik: Ekonominin bütün sektörleri ile toplu ve devamlı olarak durgun bir düzeyde kaldığı dönemlerde ortaya çıkan işsizliktir.

Yasal Tekel: Devlet tarafından verilen imtiyazlarla belirli bir ürünün veya hizmetin üretilmesi işlemlerinin bir firmaya verilmesi, diğer firmaların aynı işi yapmasının engellenmesidir.

Yatırım Harcamaları: Firmaların ve devletin yeni tesisat ve teçhizat ile yeni binalara yaptıkları harcamalar, stoklardaki artışlar ve kişilerin yeni ev yaptırmak için harcadıkları miktarların toplamıdır.

Yatırım Sapması: Hızlı nüfus artışı nedeniyle kamu yatırım harcamalarının altyapıdan eğitim ve sağlık gibi alanlara kaymasıdır.

Yay Esnekliği: Talep eğrisi üzerindeki iki nokta arası için hesaplanan ortalama esneklik değeridir.

Z

Zorunlu İhtiyaçlar: İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan ve karşılanması zorunlu olan gereksinimlerdir.

Zorunlu Olmayan İhtiyaçlar: Karşılanmaları yaşamsal olmayan, ancak tatmin edildikçe insanlara haz veren ihtiyaçlardır.

Zorunlu Rezerv Oranı: Merkez bankası tarafından belirlenen ve bankaların mevduat şeklindeki yükümlülükleri karşılığında hangi miktarda zorunlu rezerv tutacaklarını gösteren orandır.

Dizin

A

Açık Piyasa İşlemleri 382, 396, 397, 398, 399
Ad Valorem Vergi 114, 123, 133
Artan Fırsat Maliyeti 34, 39, 40, 52
Arz 59, 60, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82
Arz Eğrisi 60, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82
Arz Esnekliği 88, 104, 105, 106, 107
Arzdaki Ve Arz Miktarındaki Değişme 60
Azalan Marjinal Fayda İlkesi 34, 51
Azalan Verim Yasası 140, 143, 160

B

Bağımlı Nüfus 456, 471
Başabaş Noktası 166, 173, 174, 178
Bedavacılık 230, 231, 232, 233, 235, 243
Büyük Bunalım 248, 249, 250, 256

Ç

Çapraz Talep Esnekliği 88, 103, 104, 107

D

Daraltıcı Para Politikası 382, 395
Değişim Denklemi 382, 390, 391, 392, 399
Değişken, Sabit ve Toplam Maliyetler 140
Denge Fiyat Düzeyi 406, 418, 419, 424
Denge Fiyatı 60, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82
Denge Gsmh Düzeyi 302, 307, 308, 310, 312, 317, 319
Denge Miktarı 60, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82
Devalüasyon 432, 446, 447
Devlet 2, 12, 13, 17
Devresel Akım 248, 254, 255, 256
Dışa Dönük Kalkınma Stratejileri 456, 474, 475, 477
Dışsallık 229, 230, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243
Dışsallıkların İçselleştirilmesi 230, 239, 241, 243
Doğal Tekel 190, 192
Döviz Kuru 431, 432, 445, 446, 447, 448, 449
Dual Ekonomi 456, 475
Düşük Mal 88, 103, 107

E

Ekonomik Büyüme 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 469, 470, 471, 475, 477
Ekonomik Rant 212, 222, 223, 224
Enflasyon 248, 250, 251, 252, 256
Enjeksiyonlar 302, 308, 309, 310, 319
Esnek Döviz Kuru 432, 447, 448
Esnek Talep 88, 93, 99, 107

F

Faktör Arzı 212, 213, 217, 218, 224
Faktör Talebi 212, 213, 214, 215, 217, 224
Fırsat Maliyeti 34, 36, 37, 38, 39, 40, 52
Firma 2, 11, 12, 13, 17
Fiyat Farklılaştırması 190, 196, 197, 198, 206
Fiyat Kontrolleri 114, 115, 121, 133

G

Gayrisafi Milli Hasıla 262, 263, 266, 269, 275
Genişlemeci Para Politikası 382, 395

H

Hanehalkı 2, 12, 26
Harcama Çarpanı 302, 312, 313, 314

İ

İçe Dönük Kalkınma Stratejileri 456, 473, 477
İhracat İkamesi 456, 474
İhtiyaç 2, 13, 14, 17
İktisat 2, 4, 5, 6, 9, 11, 13, 16, 17
İnelastik Talep 88
İşsizlik 248, 250, 251
İthal İkamesi 456, 473

K

Kamusal Mallar 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 243
Kapanma Noktası 166, 176, 178
Kâr Maksimizasyonu 166, 171, 173, 175, 176, 178, 181
Karşılaştırmalı Üstünlük 432, 433, 434, 435, 445, 449
Katma Değer 262, 263, 264, 267, 269
Kayıt Dışı Ekonomi 262, 274, 275
Kısa Dönem Arz Eğrisi 166, 176, 177, 181
Kıtlık 2, 3, 5
Kişi Başına Reel GSMH 456, 457, 459, 460, 470, 475, 477
Konjonktür 248, 252, 254, 256
Korumacılık 432, 443, 444
Kota 114, 115, 121, 122, 123, 133
Kotalar 432, 442
Kullanılabilir Gelir 262, 270, 275

M

Makro Ekonomik Denge 302, 303, 319
Makro İktisat 2, 11, 17
Mal ve Hizmet 2, 3, 12, 14
Maliyet Enflasyonu 406, 421, 422, 424
Marjinal Faktör Maliyeti 212, 214, 215, 224
Marjinal Fayda 34, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52
Marjinal Gelir 166, 169, 170, 171, 174, 175, 178, 181

Marjinal Sosyal Fayda 230, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 243
Marjinal Sosyal Maliyet 230, 236, 237, 238, 239, 240, 241
Mikro İktisat 2, 11, 12, 17
Miktar Teorisi 382, 391, 392
Milli Gelir 262, 263, 267, 269, 270, 273, 275
Mutlak Üstünlük 432, 433, 434

N

Noksan İstihdam Dengesi 302
Nokta Esnekliği 88, 97, 105
Nominal Faiz 212, 221, 224
Normal Mal 88, 103, 107

O-Ö

Oligopol 190, 197, 203, 204, 205, 206
Ortalama Değişken, Ortalama Toplam ve Marjinal Maliyetler Ölçeğin Verimi 140, 146, 148, 160
Özel Mallar 230, 231, 233

P

Para Talebi 382, 383, 384, 385, 386, 387, 399
Paranın Nötrlüğü 382, 392
Paranın Dolaşım Hızı 382, 390, 391, 392, 393, 399
Parasal Ücret 212, 220
Piyasa Dengesindeki Değişmeler 60
Piyasa Ekonomisi 34, 44, 45, 46, 52

R

Reel Faiz 212, 221, 224
Reel Gayrisafi Milli Hasıla 262, 275
Reel Ücret 212, 220, 224
Reeskont Oranı 382, 396, 397, 399

S

Sabit Döviz Kuru 432, 446, 447
Say Kanunu 302, 303, 317, 319
Serbest Ticaret 432, 437, 439, 449
Sızıntılar 302, 308, 310, 314, 315, 319
Spesifik Vergi 114, 123, 133
Stagflasyon 406, 421
Sürekli Enflasyon 406, 420, 421, 422, 423, 424

T

Taban Fiyat 114, 115, 116, 118, 119, 121, 132, 133
Talebin Gelir Esnekliği 88, 101, 102
Talep 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82
Talep Eğrisi 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82
Talep Enflasyonu 406, 421, 422, 424
Talep Esnekliği 88, 89, 90, 91, 95, 96, 100, 105, 106
Talepteki ve Talep Miktarındaki Değişme 60
Tam Kapasite 406, 414, 415, 416, 420
Tam Rekabet 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181
Tarifeler 432, 441, 442, 449, 454
Tasarruf Paradoksu 302, 308, 311
Tavan Fiyat 114, 115, 116, 117, 120, 121, 133
Tekel 190, 191, 192, 193, 196, 197, 198, 199, 203, 206
Tekelci Rekabet 190, 199, 200, 201, 202, 203, 206
Teknoloji 455, 456, 462, 463, 470, 473, 477
Toplam Arz (AS) Eğrisi 406, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 421, 424
Toplam Arz 406, 412, 416, 417, 418, 419, 424
Toplam Faktör Verimliliği 456, 463, 464, 477
Toplam Fayda 34, 46, 47, 48, 50, 52
Toplam Gelir 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 181
Toplam Harcamalar 262
Toplam Talep (AD) Eğrisi 406, 407, 409, 410, 411, 412, 416, 419, 421, 422, 423, 424
Toplam Talep 406, 407, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 424
Toplam Üretim 248, 252, 253, 256
Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziki Ürün 140, 143, 145
Tüketici Dengesi 34, 48, 50
Tüketici Rantı 114, 128, 129, 131, 133
Türev Talep 212, 213, 217, 224

Ü

Üretici Rantı 114, 128, 130, 131, 133
Üretim Faktörleri 34, 38, 41, 52
Üretim Fonksiyonu 140, 141, 142, 160
Üretim İmkanları Eğrisi 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 52
Üretim ve Firma 140

V

Vergi Yansıması 114, 124, 133
Verimlilik 456, 462, 463, 464, 465, 477

Y

Yasal Tekel 190, 191
Yay Esnekliği 88, 97, 106

Z

Zorunlu Rezerv Oranı 382, 396, 397